

ՀՐԱՏԱՐԱԿ ՈՒԹԻՒՆ Ս. ԷԶՄԻԱԺՆԻ

ՊԱՏՄԱԳԻՐԻՔ ՀԱՅՈՑ

Ի ԼՈՅՍ ԱԺԵԱԼ

ԲԱՂԴԱՏՈՒԹԵԱՄԲ ՁԵՌԱԳՐԱՑ

Ի ՁԵՌՆ

Գ. ՏԵՐ-ՄԿՐՏՉԵԱՆ, ՍՏ. ՄԱԼԽԱՍԵԱՆՑ, ՍՏ. ԿԱՆԱՅԵԱՆՑ, Մ. ԱԲԵՂԵԱՆ,
Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ ԵՒ ԱՅԼՈՑ

ԸՆԴ ՎԵՐԱԿԱՑՈՒԹԵԱՄԲ

Ս Տ. Մ Ա Լ Խ Ա Ս Ե Ա Ն Ց

ՀԱՅՈՐ ԵՐԵՐՈՐԴ. ԳԻՐԷ ԱՌԱՋԻՆ.

ՄՈՎՍԷՍ ԽՈՐԵՆԱՅԻ

ՀՐԱՏԱՐԱԿԶԱԿԱՆ ՄԱՄԱԺՈՂՈՎ

ԷԶՄԻԱՅԻՆ—ՏՓՂԻՍ.

ՄՈՎՍԻՍԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՅ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՀԱՅՈՑ

ԱՇԽԱՏՈՒԹԵԱՄԲ

Մ. ԱՐԵՂԵԱՆ ԵՒ Ս. ՅԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ.

ԺԱՄԻԻՔ ՏԵԱՌՆ ՍՈՒՔԻԱՍԱՅ ԱՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ ՊԱՐԶԵԱՆՑ.

Տ Փ Ղ Ի Ս
ԱՐԱԳԱՏԻՊ ՄԼԱՑԱԿԱՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԵԱՆՑԻ
ՊՈՒՇԿԻՆԵԱՆ ՓՈՂՈՑ, Յ.

1913,

30-60

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

I.

Մ. ԽՈՐԵՆԱՑՈՒ ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՏՊԱԴԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՉԵՌԱ-ԴԻՐՆԵՐԸ.

1. Առաջին սպագիր, Ամսերդամ, 1695 թ.==1: 2. Երկրորդ սպագիր, Լոնդոն, 1736 թ.—10: Թոմաս Վանանդեցու բաղդասած ընթերցումներ==10: Երրորդ սպագիր, Վենեսիկ, 1752 թ.
3. Չորրորդ սպագիր, Վենեսիկ, 1827: Հինգերորդ սպագիր, հայ-ժրամս. հրատ., Վենեսիկ 1841: Վեցերորդ սպագիր, հայ-ժրամս., Պարիզ 1846. Եօթներորդ սպագիր, Վենեսիկ, 1848: Վեցերորդ «վեց անբերի օրինակներ» բաղդասուրիւնը: 4. Ութերորդ սպ., Վենեսիկ, 1865: Իններորդ սպ., Թիֆլիս, 1881 թ.==Վ: 5. Տասներորդ սպ., Վենեսիկ 1881 թ.==x: Տասնամկերորդ սպ., Թիֆլիս, 1910 թ.: 6. Տպագիրների հեանակութիւնը ձեռագրական տեսակէփց: 7. Կարենեանցի բաղդասուրիւնները երկու ձեռագրի, Թիֆլիս, 1858 թ.: Երկրորդ ձեռագիրը==4: Ե. Մառի եւ Գ. Տ.-Մկրչեանի բաղդասուրիւնը: 8. Խորենացու օրինակների երկու մեծ խմբեր. Ա==Ամսերդամի օրինակի խումբ. Տ==Վենեսիկի, սովորական Տպագրի խումբ: 9. Խ==Խառնուրդ խմբի օրինակներ: 10. Ը խմբի 2 խաղիւրներ: a 2-ր: 11. b 2-ր: 12. c 2-ր: 13. d 2-ր: 14. e. 2-ր: 15. f 2-ր: 16. Լայպցիգի 2-ր==1: 17. Ա խմբի ուրիշ օրինակներ: 18. Յ խմբի 2 խաղիւրներ: n 2-ր: 19. o 2-ր: 20. p 2-ր: 21. q 2-ր. 22. r 2-ր: 23. s 2-ր: 24. Տ խմբի ուրիշ օրինակներ: 25. Խ. խմբի 2 խաղիւրներ: g 2-ր: 26. h 2-ր: 27. i 2-ր: 28. k 2-ր: 29. Լ հնազոյն 2-ր, Խ խմբի օրինակների մայրը: 30. m 2-ր. 31. Կ' 2-ր: 32. y 2-ր: 33. Աղբամառի 2-ր==2. 34. Խ խմբին պատկանող ուրիշ օրինակներ: Պետերբուրգի 2-ր==z. 35. Խ խմբի 2-ների ծագումը: 36. Վենեսիկի այժմեան հինգ 2-ները: 37. Վենեսիկի բաղդասուած օրինակները, երկուսն՝ Ա խմբի, մէկը՝ Խ խմբի: 1848-ի սպագրի մէջ յիշուած երեք, եւ յետագայում ձեռք բերուած երկու 2-ները: 38. Վենեսիկի այժմեան հինգ 2-ների ուր խմբին պատկանելը: 39. Երկրորդական խմբակցութիւններ: Խմբակցութեան փորձեր: 40. Ա խմբի 2-ների երկրորդական խմբակցութեան պատկեր: 41. Տ խմբի 2-ների երկրորդական խմբակցութիւն: 42. Ռոյալ օրինակների խմբակցութեան ընդհանուր պատկերը: 43. Ա եւ Տ խմբերի ծագման խնդիրը: Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռքին եղած օրինակը: 44. Ուրիշ 2-ներ: 45. Մեր համեմատութեան եղանակն եւ ուրիշ հանգամանքներ:

ՏՊԱԴԻՐՆԵՐ ԵՒ ՏՊԱԴԻՐՈՒՄ ԸՆԹԵՐՑՈՒՄՆԵՐ

1. Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան առաջին տպագրութիւնն եղել է Ամստերդամում 1695 թուին: Այս հրատարակութիւնն ունի հետեւեալ ճակատը. «Ազգարանութիւն տոհմին Յարեթեան յօրինեցեալ ի Մովսիսէ Խորենացոյ յեռմեմ վարդապետէ և յողմերախտ Քերթողահօրէ, ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ... ի լոյս ածեալ տպիւք և ծախիւք Թօմայ Վանանդեցոյ, վեհափայլի եպիսկոպոսի և բազմաշան վարդապետի: Ի հայրապետութեան սրբոյ էջմիածնի Տեառն Նահապետի ամենայն Հայոց կաթողիկոսի: Յամի մարդեղութեան բանին 1695, Յամստէլօդամի»:

Յառաջարանից, որ կոչուած է «Առ ամենայն ընթերցողս Հայաստանեայց», կարեւոր եմ համարում դնել հետեւեալը. «Քաջավարժից և հմտագունից հարց և եղբարց ուսումնասիրաց բացայայտութիւն սակաւուր սակս առաջի կացելոյ զրոյս առնս մեծի Մօսէսի Խորենացոյ, զորոյ զգտանելն ամենայն ուրեք սուղ և պակաս... ուստի և իմ նայելով յայսպիսի աղէտ անբերելի բարւոք վարկայ տպագրել թուովք նուազիւք, վասն անձնատու գոլոյ տեղւոյս... Ուստի ես անպիտան... Թօմաս ծառայ ծառայից Աստուծոյ, ի վայելուչ բաղաքէ Վանանդու Գողթնեաց, ձեռնամուխ եղեալ տպեցի զգեղեցկաշար պատմութիւնս»:

Յառաջարանի վերջում կայ հետեւեալ ոտանաւորը.

«Ընծայէ ծաղիկ բերկրութեան
Յանկալի ազգին Արամեան
Եռամեծն Վանանդեան
Թօմաս Նուրիջանեան:
Սորին մօրեղբօր որդի
Ես Մատթէոս շարեցի»:

Անվերնադիր մի վերջարանի մէջ տպուած է: «Ես... Թօմաս եպիսկոպոս, ի գաւառէ Գողթնեաց ի մասնէ Վանանտու, տպագրական հողմավարութեամբ անցի ի կալուածս Եւթօպէու, և մեծաշան աշխատութեամբ փութացայ ժամանել ի գեղեցկադիր... քաղաքն յԱմստրդամ, առ ի յօրինել և հոգալ զբուն գործին տպագրութեան և գտախտական պղնձեաց վասն փորագրելոյ զգիրս համայնց գաւառաց, զորս երկամբք բաղմօք և յողմակի ծախիւք կատարեցաք ընդ Մատթէոսի, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, զոր նախ յղեցի ի նոյն քաղաք, սակս պատրաստելոյ զպարագայս առաջիկայ գործոց մերոց, և զհնի կազմելոյ և յօրինելոյ զոր պարան էր և պատեհ, հաճեցայ տպել զՎիպագրութիւն բազմերախտի առն Մօսիսի Քերթողահօրն, իբր առաջին պտուղ երախտեաց՝ իմոց աշխատութեանց, և իմովք ծախիւք... Եթէ գտանիցի ի սմա սխալումն ինչ, ներել մաղթեմ. զի ոչ հաւանութեամբ մերով եղան այնո-

քիկ, այլ յօրինակէն լեալ բնկալիք. դի զմի՝ միայն ունէաք օրինակ, եւ այն նօտր զրով ևս. վասն որոյ կարեկցութեան սիրով հայցեմ ներել մեզ... Նաև յիշել մաղթեմ զհարազատ և զձեռնասուն զործակալս իմ զՄատթէոս զկատարեալ հմուտն յարուեստ տպագրութեան, որ է որդի եղբօր մօր իմոյ, և զեղբօր որդի իմ զՂուկաս ֆիլիսօֆա, որ է վարժ զանազան լեզուաց»:

Այս հրատարակութիւնը, ինչպէս մէջ բերած հատուածից երևում է, կատարուել է մի նոտրագիր օրինակից, որի թուականը չի յիշատակուում: Հրատարակիչը յայտնում է, թէ իր կողմից փոփոխութիւն չէ մտցրել բնագրի մէջ. և մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնը ուրիշ օրինակների հետ՝ ցոյց է տալիս, որ խորհնացու անդրանիկ տպագրութիւնը, որ և մեր հին պատմագիրների տպագրութեան մէջ անդրանիկն է՝ եղել է ճշտութեամբ: Յատուկ անունների մէջ սակայն, ինչպէս երևում է, երբեմն չէ հետևած ձեռագրին. Տաշիտոս, Լիչիանոս, Չիչիլիա, Չէլէնտինոս, Եֆեսոս, Կեֆաղիոն, Հեֆեսոս, Դիօկլեցիանոս, Սամիրամ ևայլն ձևերն անշուշտ ձեռագրից չեն ծագում: Բացի այդ՝ պէտք է կարծել, որ տպագրողը որոշ փոփոխութիւններ մտցրել է նաև զլիակարգութիւնների մէջ: Ա. գրքի Ա. գլուխը, որ վերնագիր ունի «Մովսէս Խորենացի Իսահակայ Բագրատունւոյ խնդալ», զլիակարգութիւնից դուրս է ձգած: Բ. գլուխը վերնագիր ունի՝ «Հատոր առաջին Պրակ ա. 1»։ Գ. գլխի համար գրած է «Պրակ բ. 2», և այսպէս շարունակաբար: Նոյն ձևով «Պրակ ա. 1, Պրակ բ. 2» ևայլն, վերնագիրներ ունին նաև Բ. և Գ. գրքերի գլուխները:

Ամբողջ գիրքը չունի զլիակարգութեան ցանկերը. միայն գրքի վերջում, անվերնագիր յիշատակարանից առաջ, գրուած է, երևի, արտագրողի յօրինած, մի այբբենական «Համառօտ ցանկ և ցուցակ իրաց զլիակարգաց, որք պարունակին յայսմ գրքոյ Պատմութեան: Թիւքն ցանկոյն զթղթահամարն ցուցանեն»:

Ամեն մի հատորի սկզբում կան մի մի խորհրդաւոր պատկերներ, որոնք ձեռագրից չեն ծագում հաւաստեալ. բայց կան ձեռագիրներ, որոնք նոյն տեղում ունին պատկերներ: Դրքի նկարագրի համար կարևոր է յիշատակել և այն, որ ճակատից յետոյ յաջորդ թերթի առաջին երեսին կայ քսան տող ութ վանկանի ոտանաւոր Մ. Խորենացու և իր Պատմութեան վրայ, «Թորգոմազնեայս այր պատուական» ևայլն: Նոյնպիսի ոտանաւորներ կան նաև Բ. հատորի սկզբում (12 տող) և վերջում (10 տող) և Գ. հատորի վերջում: Այս ոտանաւորները, բացի առաջինից, կարող են և հրատարակչինը չլինել, այլ ձեռագրից ծագած լինել թեթև փոփոխութիւններով: Վերջին ոտանաւորի համար հաստատ կարելի է ասել, որ ձեռագրից է ծագում, քանի որ նոյնը անփոփոխ եղել է և Կարենեանի ունեցած երկրորդ ձեռագրի մէջ (տես ներքև § 7): Այդ ոտանաւորն է—

«Երբեակ հատածք սոյն մատենի վիպագրութեան
է Մովսիսի Խորենացւոյ գերալրական,
Յօրս և պատմէ զգործոց քաջաց մեր նախնական
առ ի նոյէ սերունդք զարմից Յարեթական»:

Որք տէրութեամբ ընկին Հայկայ դաշխարհս կալան,
մինչև ց'Արշակ արքայ հզօր Պարթևական.
Որդի ըզհայր փոխանակեալ հետևական,
բարեբախտեալ թողին զանուն յաղթողական»:

Այս առաջին տպագրութիւնը ներկայ հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է և տառով:

2. Երկրորդ տպագրութիւնն եղել է Վիստոն եղբայրների ձեռով 1736 թուին Լոնդոնում: Վերնագիրն է՝ «Մովսիսի Սորենացու պատմութիւն և աշխարհագրութիւն»: Պատմութիւնից յետոյ տպուած է. «Աշխարհացոյց Մովսիսի Սորենացու» և ապա, իբրև յաւելուած, «Թուղթ Կորընթացուց առ Պօղոս առաքեալն»: Երեքն ևս հայերէն բնագրի հետ զոյգ ունին լատիներէն թարգմանութիւնները, բազմաթիւ ծանօթութիւններով:

Հայոց պատմութեան այս հրատարակութիւնն արտատպութիւն է Ամստերդամի տպագրից, որն այս երկրորդ հրատարակիչները սխալաշատ են համարում, մէկ՝ նրա համար, որ խօսքի կազմութիւնը յաճախ այնպիսի է, որ անհեթեթիւններ է առաջ բերում, մէկէլ՝ որ արեւելագէտ Լա-Կրոզը հաղորդել է նրանց, թէ ինքը բնագիրը բազդատելով Լայպցիգի գրադարանում գտնուած մի ձեռագրի հետ՝ մի քանի տարբեր ընթերցումներ է գտել: Հրատարակիչները սակայն չեն կարողացել Լա-Կրոզի նկատողութիւններն աչքի առաջ ունենալ և ոչ Լայպցիգի օրինակի տարբեր ընթերցումները ձեռք բերել: Այս պակասութիւնը լրացրել է մասամբ Շրեոդերը, հաղորդելով նրանց շատ ուղղումներ, որ Թոմաս Վանանդեքին, իւր Սորենացու հրատարակութիւնից յետոյ, արել է մասամբ, ինչպէս կարծում են, իբրև անթարգմանիւններ, մասամբ օգտուելով մի ուրիշ ձեռագրից:

Թոմաս եպիսկոպոսի նշանակած ընթերցումներն ահա այս երկրորդ հրատարակիչները մէջ են բերում, իբրև ծանօթութիւն դնելով տակին, կամ թէ այդ ընթերցումներից օգտուած են բնագիրն ուղղելու համար, և այն ժամանակ Ամստերդամի տպագրի ընթերցումները դնում են իբրև ծանօթութիւն: Զեռագրական տարբեր ընթերցումները հասնում են մինչև Բ. գրքի ԶԵ, մեր այս հրատարակութեամբ ԶԹ. գլուխը, իսկ Գ. գրքից ընթերցումներ կան միայն ԿԲ («Ի վարդապետան, յինքն» հայն) գլխի համար:

Երկրորդ տպագրութիւնը մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է 10 տառով, իսկ Թոմաս Վանանդեքու ձեռագրական ընթերցումները 10¹ ձևով:

Երրորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1752 թ.: Այս հրատարակութիւնը մեր ձեռը չի ընկած. ըստ Միաբան Գ.Տ. Մկրտչեանի (Հայկականը, Վաղարշապատ 1894 եր. 41, նոյն և 1894 թ. «Արարատի» մէջ) արտատպութիւն է 1695 թուի առաջին տպագրութեան: Հ. Ա. Ղազիկեանի «Հայկական Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան» գրքից կարեոր ենք համարում դնել հետևեալը: Գրքի վերնագիրն է. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յաբեթեան յօրինեալ ի Մովսիսէ Սորենացոյ Յեռամեծ Վարդապետէ, և Յոգնեալստ

Քերթոզհօրէ. Ի խնդրոյ Պայազատապետի Սահակայ Բագրատունւոյ: Տպագրեցեալ երկասիրութեամբ Սարգսի վարդապետի և Աբրեպիսկոպոսի Կոստանդնուպօլսեցւոյ... Յամի տեառն 1752, ի մայիսի 12, ի Վէնէտիկ...: Յառաջաբանի մէջ ասուած է «...Պամեցար ի միասին տպել և զհամառօտ Աշխարհացոյցն՝ արարեալ... Մովսիսի Խորենացւոյ... եւ յաղաքս չունելոյ մեր աստ զձեռագիր դադափար, միայն ի Յամտելօղամ տպագրեցելոյն օրինակեցար...»:

3. Չորրորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1827 թուին, «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն Հայոց» վերնագրով: Սա Մխիթարեան փոքրագիր տպագրութիւն է, պատկերազարդ ճակատով: Ազդից իմանում ենք, որ տպագրութիւնը կատարուել է չորս Ձ-րի բաղդատութեամբ (ՉՄԲ, ՌՃԻ, ՌՃԼԲ Թ. և մինը անթուական), հետեւելով «բազմաց» ընթերցուածներին: Սակայն երբեմն, երբ աղաւաղութեան կասկած է եղել կամ Ձ-ները երկպառակ են եղել՝ հրատարակիչներն հետեւել են ընտրութեամբ մի կամ երկու Ձ-րի, միւսների ընթերցուածներից կարեորներն ու պիտանիները զետեղելով գրքի վերջում. (Այլ ընթերցուածք, եր. 557—565): Այս տպագրութիւնը ուշ հասնելով մեր ձեռքը՝ հնար չունեցանք բաղդատելու միւս տպագրութիւնների հետ և նրա մասին հաշիւ տալու:

Հինգերորդ տպագրութիւն, հայ բնագիրը և Փրանս. թարգմ. Ֆլորիվալ. Վենետիկ 1841 թուին:

Վեցերորդ տպագրութիւն Ֆլորիվալ երկր. անգամ. Պարիզ 1845: Եօթներորդ տպագրութիւնն եղել է դարձեալ Վենետիկում 1843 թուին, «Սրբոյ հօրն մերոյ Մովսէսի Խորենացւոյ Մատենագրութիւնք» ընդհանուր վերնագրի տակ, որի մէջ մտնում են՝ Պատմութիւն Հայոց, Թուղթք, Պատմութիւն Հոփսիսմեանց և ճառք, Յաղաքս Պիտոյից և Աշխարհացոյց: «Ձեկուցումից» բերում ենք մեզ կարևորը. «Պատմութեանն Հայոց օրինակք անթերի վեց էին, և հատուածք այլ և այլ ի ճառքնտիրս, և թուական գրութեան նոցին ՉՄԲ. ՌՃԹ. ԹՃԻ. ՌՃԼԲ», ուրեմն փրկչի 1303, 1660, 1671 և 1683 թուականները: Մինչդեռ Աշխարհացոյցի համար յայտնած է, թէ «ի համեմատութենէ վեցից գրչագիր օրինակացս ընտրեալ զհարազատ ընթերցուածսն ուր բազումք միաբանէին և կամ ընտիրքն և հինք, զայլս ի կարևորաց խնամով ի ստորևս ամփոփեցաք», — Հայոց պատմութեան համար ոչինչ չկայ ասած: Մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է, որ հետեւել են ընդհանրապէս մի ձեռագրի, բայց և, ինչպէս կարծում եմ, երբեմն լռելեայն ուղղումներ են մտցրել ուրիշ օրինակներից:

Այս տպագրութիւնն այն մեծ առաւելութիւնն ունի, որ միւս օրինակների տարբեր ընթերցուածները—ոչ բոլորը, այլ կարևոր համարուածները—ներքևում դրուած են իբրեւ ծանօթութիւն անորոշ ձևերով՝ «մի օրինակ, երկու օրինակ, այլք, այլ օրինակ, ամենայն օրինակք» ևն: Մեր այս հրատարակութեան մէջ մեծ մասամբ առնուած են այդ ընթերցուածները ծանօթութիւնների մէջ վ, վ՝, վ՞, վվ, ձևերով, որ նշանակում են՝ Վենետիկի մի օրինակ, երկու օրինակ, ... բոլոր օրինակները:

Տաշեանը յիշում է մի տպագրութիւն ևս Վենետիկում 1849 թ.(?)
Այս տպագրութիւնը մենք չենք տեսած: Ղազիկեանը չունի:

4. Ութերորդ տպագրութիւնը եղել է դարձեալ Վենետիկում 1865 թուին: Դա նոյն տեղի 1843 թ. «Մատենագրութիւնը»-ի անփոփոխ արտատպութիւն է, «Զեկուցումով» և ծանօթութիւններով հանդերձ:

Վենետիկի այս հրատարակութիւնից արտատպուած է Հայոց Պատմութեան իններորդ տպագրութիւնը Թիֆլիսում 1881 թուականին, առանց ընթերցումների: Այս վերջին տպագրութիւնը, իրրև իր ժամանակին մի մատչելի հրատարակութիւն, ձեռի տակ ենք ունեցել մեր կատարած համեմատութիւնների ժամանակ: Մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ դա նշանակուած է Վ. տառով, իրրև Վենետիկի տպագիր, որ և Խորենացու Հայոց Պատմութեան ամենից շատ տարածուած ու յայտնի օրինակն է, մի քանի անգամ տպագրուած լինելով Վենետիկում և Թիֆլիսում:

5. Տասներորդ տպագրութիւնն եղել է Վենետիկում 1881 թ.: Այս փոքրագիր հրատարակութեան առաջին երեսին դրած է նոյն տեղի 1827 թ. փոքրագիր տպագրի ճակատը պատկերով հանդերձ. սակայն այս տպագրութիւնն անփոփոխ արտատպութիւն չէ նախորդ տպագիրներից: Յառաջարանից դնում ենք կարևորը. «Այս և եթէ է խտիր ընդ այս հրատարակութիւն և ընդ առաջինսն, զի յայսմ՝ առաջնորդ կալաք այլ իմն օրինակ ձեռագրի, կամ լաւ ևս ասացից՝ ուրեք ուրեք փոփոխութիւնս մուծաք ըստ այլում օրինակի, որ ընտրելադոյն ևս թուեցաւ մեզ»: Մեր արած մանրամասն համեմատութիւնը ցոյց է տալիս, որ այս հրատարակութիւնը, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ նշանակած է x տառով, իսկապէս Վենետիկի սովորական տպագիրն է, միայն տեղ տեղ բնագրի մէջ մտցրած են ուրիշ ձեռագրի ընթերցումներ:

Տաշեանն ունի մի տպագրութիւն Վենետ. 1880. Թուում է տպագրական վրիպակ, փոխանակ 1881:

Տասնութերորդ տպագրութիւնն եղել է Թիֆլիսում 1910 թ. սա արտատպութիւն է նոյն տեղի 1881 թուականի տպագրի:

6. Խորենացու Հայոց Պատմութեան մեզ ծանօթ տպագրութիւնները վերեւում դրած տասնութէկն են: Դրանց նշանակութիւնը ձեռագրական տեսակէտից, չհաշուած իրրև ծանօթութիւն գրուած ընթերցումները՝ շատ մեծ չէ. հրատարակիչները մեծ մասամբ արտատպել են կամ Ամատեղամի (t), կամ Վենետիկի (վ) տպ.: Վենետիկի 1849 (?) թ. տպագրութեան համար միայն չենք կարող այդ հաստատ տեսել: Այս հրատարակութիւնների մէջ սակայն կան վեց ձեռագրի ընթերցումներ, մի ձեռագրինը (տ¹) Լոնդոնի տպագրութեան մէջ, միւս հնգինը Վենետիկի 1843 թ. (նոյն և 1865 թ.) տպագրի մէջ, այս վերջինների մէջ պիտի հաշուել և Վենետիկի 1881 թ. հրատարակութեան մէջ կատարած ուղղումներն «ըստ այլում օրինակի»: Բոլոր տպագիրներն իրենց ընթերցումներով ուրեմն ունին ութ ձեռագրի նշանակութիւն:

7. Բացի վերոյիշեալներէն մեր այս հրատարակութեան համար ի նկատի ենք ունեցել նաև ուրիշ երկու ձեռագրի ընթերցումները, որ հրատարակուած են Թիֆլիսում 1858 թուին. «Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Ոորենացոյ տպագրելոյն ի Վենետիկ ընդ երկուց ձեռագրաց. երկասիրութիւն Յակովբայ վարժապետի Կարենեանց»։ Այս բաղդատութիւնը եղել է Վենետիկի 1843 թ. տպագրի հետ, ուրեմն սովորական (Վ.) օրինակի հետ։

Այդ ձեռագիրներէն երկրորդը յայտնի չէ թէ այժմ որտեղ է, նոյնպէս յայտնի չէր և առաջին ձեռագրի որտեղ լինելը. բայց այս աշխատութիւնն արդէն պատրաստ էր, որ Ստ. Կանայեանից ստացայ Արզար Յովհաննիսեանի մի ձեռագիրը, որ պիտի տրուէր էջմիածնի գրադարանին, և յայտնուեց որ այդ ձեռագիրը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ¹ ձևով։ Որովհետև այս ձեռագիրն այժմ յայտնի է, ուստի այստեղ այլ ևս չեմ դնում Կարենեանցի նկարագիրը. դրա նկարագիրը կը տրուի ձեռագիրների շարքի մէջ։

Երկրորդ ձեռագիրը, որ մեր այս հրատարակութեան ծանօթութիւնների մէջ նշանակուած է Կ² ձևով, այսպէս է նկարագրում Կարենեանցը։ «Գրքի երկայնութիւնն է մի թիզ և երեք մատնաչափ, լայնութիւնը մի թիզ, թանձրութիւնը երեք մատնաչափ. մի միայն Ոորենացոյ Հայոց պատմութիւնն է... գրչութիւնն ընտիր բոլորգրով, սկզբից մինչև վերջը մի ձեռով և համարեա թէ մի գրչով է գրած. առաջին գլխոյ առաջին և չորրորդ թղթերը պատուական բարակ և սպիտակ մագաղաթ են, մնացեալքը դեղնագոյն բամբակեայ թուղթ... բոլոր գիրքն է 432 երես. միայն մի թուղթ հանած կամ ընկած է»։

Կարենեանցն իբրև յիշատակարան բերում է ամենից առաջ տասներկու տող մի ոտանաւոր, որի առաջին ութ տողը բոլորովին նման ձևով կայ և Ամստերդամի (t) տպագրի մէջ Գ. գրքի վերջում և որ գրուեցաւ վերևում (§ 1)։ Այդ ութ տողերին Զ-րի մէջ յաջորդում են հետևեալ չորս տողերը, որ Թոմաս Վանանդեցին իր տպագրութեան մէջ դնելը, թէկուզ «Մովսէս» անունը «Թոմաս» դարձնելով, անյարմար է համարել։

«Մոյն մատենի եղէ ստացող քստ փափագման
պիտակ անուն Մովսէս ի դասս ուսուցչական.
Առ ի գրօսանս մտաց իմոց զուարճական
և յետ մեր որբ զայս վայելեն ունակական»։

Ապա գալիս է հետևելը. «Յամի հազար երրորդի հարիւր երրորդի և քսան երրորդի թուականութեան հայկայինս տոհմի (=փրկչ. 1671 թ.)։ Ես պիտակ անուն Մովսէս, հուսկ վերջինս ի խումբս ուսումնականաց և երկրորդս ի պարս քարոզչաց։ Ստացայ զգիրս պատմութեանց Մովսիսի Ոորենացոյ... Բայց օրինակ և նախադադափար յորմէ ամանցեցաւ սոյն այս մատեան, գտաւ հնագոյն գծագրութեամբ եղեալ յաղագս Ներսէսի Լամբրոնացոյ արք Եպիսկոպոսի սրբոյ՝ Տարսոնի քաղաքի՝ զոր և ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք

բոլոր կարի մերում, սակա առ ուրեք ուրեք տարածանելոյ»... Ապա կան երկու ուրիշ յիշատակարաններ. «Ընդ որս և զիս Յովհաննէս սպասաւոր վեհիս մեծի՝ սակաւ աշխատող և կազմող այս մատենի յիշեալիք հանդերձ ծնողօր»։ «Զվերջին ստացող սորին պաշտեկի վերոյգրելոց Տեառն Մովսիսի, լոկ անուն Մեսրոպս յիշել մաղթեմ... որ և զկնի մահուան սորին ստացողի առաջնոյ, բաղում փափագանօք ստացայ զսա ի հալալ արդեանց իմոց, և յետ սուղ ինչ ժամանակաց ետու... ի դուռն սրբոյ Առաքելոյն Թումայի։ Եւ ի ձեռն Տեառն բազմաշխատ և քրտնաջան Յովհաննու քաջանաճար լարունեաց պետի զոր և ներ յայսպիսում վշտաշատ ժամանակի շինեաց զեկեղեցիս զանկակատանովն հանդերձ, որում և յամենայն տեղեաց ամենայն ոք ընծայարեբք լինէին նորաչէն եկեղեցեացս, որ և ես նուստ... Մերոր յետնեալ ամենից աշակերտ Տեառն Յովհաննու... բարունոյ... արկի զսա ի զանձանակ Տեառն... իրբու... ընծայ նորաչէն եկեղեցւոյս... Եւ այս եղև ի թուականութեանս հայոց ՌՃԽԳ (=փրկչ. 1694)։

Այս ձեռագիրը, Կարենեանցի ասելով, պատկանել է Թիֆլիսի Սուրբ Կարապետ եկեղեցւոյ Տէր Յակոբեան Խաչատուր ձերունի աւագ քահանային, որի պապերն են յիշատակ տուած եղել Թումայ առաքելի վանքին, բայց Նազիր շահի դալու ժամանակ հեաները բերել են Թիֆլիս։ Յետագայում սոյն Զ-ըն անցել է Գիւտ քահանայ Աղանեանցին, որ տուել է Թիֆլիսեցի Միրայէլ Թամոմչեանին, և վերջինիս մահից յետոյ, Տ. Գիւտի ասելով, մնացել է նրա ժառանգների մօտ։

Կարենեանցը երկու Զ-րի էլ բաղդատութիւնը լրիւ չէ արել, այլ բերել է «միայն այն զանաղանութիւնքը, որոնք մտքին փոփոխութիւն կը տան, տեղ տեղ եւ այն բաները և բառերը, որոնք քերականութեան ճիշտ կանոնները պահպանելուն ապացոյց կարեն լինել»։ Առաջին ձեռագրից (Կ¹) շատ աւելի քիչ ընթերցութեանը են բերուած, բան երկրորդից (Կ²)։

Բացի վերեւում զրածից՝ Ն. Մառի և Գ. Տ.-Մկրտչեանի ձեռով համեմատաւ և Մառից հրատարակուած են նաև մի ուրիշ ձեռագրի (Սահմանի օրինակ) ընթերցութեանը։ Այս մասին սակայն յետոյ, բոնի որ այս Զ-ըն եւ (=է Զ-ը) այժմ էջմիածնի Մատենադարանում է, և մենք էլ նոյնն ունեցել ենք ձեռի տակ։

Զ Ե Ռ Ա Գ Ի Ր Ն Ե Ր.

8. Ձեռագիրների նկարագրից առաջ՝ յարմար եմ համարում գնել այստեղ մեր հղբակցութիւնը Զ-ների մեծ խմբերի մասին։

Մեր բանեցրած տպագրիւնները, տպագրուած ընթերցութեանը և բոլոր ձեռագիրները, ինչպէս մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ բաժանուած են երկու մեծ խմբի, որ նշանակել ենք Ա և Տ տառերով, իբրև Անտիպի և Տպագրի խմբեր։ Այսպէս կոչել էինք, կարծելով թէ Ա խմբի Զ-ներից հրատարակութիւն չէ եղել, բայց գործի տպագրութեան սկզբում ձեռք բերելով Ամատեղագմի և Լոնդոնի հրատարակութիւնները՝

դռանը որ Քորենացու Պատմութեան առաջին և երկրորդ տպագրութիւններն Ա խմբին են պատկանում, որով և Ա ու Տ կոչումներն անյարմար էին: Տառերի փոփոխութիւնն սակայն չուղեցինք անել, լատիւնացաւ որ այսպիսի աշխատանքի մէջ ամեն նոր արտագրութիւն և տառերի շրջում նորանոր սխալների պատճառ պիտի դառնար: Ա խմբի մէջ պէտք է հասկանալ ուրեմն Ամստերդամի անդրանիկ տպագրին պատկանող օրինակներ, իսկ Տ խմբի մէջ մտնում են այն օրինակները, որոնք պատկանում են Վենետիկի սովորական դարձած Տպագրին:

Ա և Տ խմբերի բաժանման արտաքին նշաններից մէկն այն է, որ Բ. գրքի է. և Ը. գլուխները Ա խմբի ընկալրի մէջ կազմում են մի մեծ գլուխ կամ, ինչպէս Քորենացին ասում է նոյն գլխի սկզբում «Դրուագ մեծ», որի ընդհանուր վերնագիրն է «Յօրինուած Թագաւորութեանն և թէ ուստի գնախարարութիւնն կարգեաց. որպէս և զիսրդ կենցաղավարել հրատայեաց». յաջորդ գլուխն է թէ ցանկի և թէ ընկալրի մէջ «Յաղագս մերոյ Արշակայ առաջնոյ և նորին գործոց»: Տ խմբի մէջ Ա խմբի այս մեծ դրուագը ընկալրում բաժանած է երկու գլխի, որ են՝ մի գլուխ նոյն վերնագրով որ ունի Ա խմբի մեծ դրուագը՝ «Յօրինուած Թագաւորութեանն» եւ, և մի երկրորդ գլուխ վերնագրով՝ «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել ի դատակէ Ամգահակայ Մարաց Թագաւորին», և յաջորդ գլուխն է «Յաղագս մերոյ Արշակայ» եւն:

Գլխակարգութեան այս տարբերութիւնը կայ Ա և Տ խմբերի բոլոր Ձ-ների բնագրի մէջ, գլխահամարները սակայն այս կամ այն Ձ-ների մէջ, թէ ցանկում և թէ բնագրում, երբեմն զանազան են. բայց դա Ձ-ների առանձնայատկութիւն է և ոչ խմբերի: Արտագրողները յաճախ բաց են թողնում գլխահամարները կամ սխալ են նշանակում և սխալը շարունակում է միւս գլուխների մէջ ևս: Օրինակ՝ Բ. գրքի ցանկի մէջ (ս) Ձ-ները բաց են թողել առաջին գլխի գլխահամարը. երկրորդ գլխի համարը ա Ձ-ը նշանակել է ուղիղ՝ Բ., իսկ ֆ Ձ-ը, որին միացած և զ Ձ-ը, սխալը շարունակել է, այսինքն Բ. գլխի համարը դրել է Ա., երրորդ գլխին Բ. եւն., որով (ս) Ձ-ները, որոնք Ա խմբի մէջ են, Թ. գլխի համար ունին է. փոխանակ Լ.-ի: Բնագրի մէջ սակայն այսպէս ունի միայն ձ ձեռագիրը: Հասկանալի է, որ Ա. և Տ. խմբերին պատկանելը որոշելու համար ոչ թէ գլխահամարը նկատի պիտի ունենալ, այլ գլխի վերնագիրը՝ «Երկրորդ Թագաւորութեան լինել»...

Այս վերնագրով գլուխը Տ խմբի մէջ անպայման նախնական բնագրից չի գալիս. բայց մենք այս հրատարակութեան մէջ գլխակարգութիւնը պահպանեցինք ըստ Տ խմբի Ձ-ներին, որովհետեւ Վ. (Վենետիկի) տպագրով բազմաթիւ վկայութիւններ կան: Թէ այդ գլուխն իր վերնագրով նոր է առաջացած՝ երևում է նախ նրանից, որ վերնագիրը չի համապատասխանում գլխի բովանդակութեանը, մինչդեռ նախորդ գլխի վերնագիրը, «Յօրինուած Թագաւորութեանն»..., համապատասխան է Տ խմբի երկու գլխի բովանդակութեանն ևս միասին: Բացի այդ՝ Տ խմբին պատկանող Ձ-ներից, որոնք ցանկեր ունին, 10 Ձ-ները (1 Ձ-ըն այս մասում Տ խմբին է պատկանում) ցանկի մէջ զեռ չունին այդպիսի

վերնադրով գլուխ, մինչդեռ նոյն խմբին պատկանող ու Ձ-իւրը ցանկն ևս արդէն համեմատ է դարձրած փոխուած բնագրին. բայց այդ գլուխը ցանկի մէջ իր տեղումը չէ գրած, այլ մի առանձին նշանով աւելացրած է երեսի տակին: Թէ յետագայում արտագրողները կարող էին ցանկը համեմատ դարձնել փոխուած բնագրին՝ դրա համար մի օրինակ ունինք կ' Ձ-իւրը, որ ծագում է 1 Ձ-րից. բայց մինչդեռ 1-ի մէջ ցանկում չկայ այդ նոր գլուխը՝ կ' Ձ-իւրն ունի նոյնը:

Այսպէս ուրեմն յետագայում Բ. գլխի է գլուխը, «մեծ գրուագը», բաժանած են երկուսի, զուցէ առաջնորդուելով խորհնացու մի ուրիշ տեղում ասած խօսքից—«ի բազում ճառս կոտորեցաք, զի մի երկայնութիւն բանից տաղտկութիւն ընթերցողացն լինիցի»: Բայց այս բաժանումը կարող է և պատահաբար առաջացած լինել բնագրի մէջ, որին համապատասխան են դարձրել յետոյ և այս կամ այն Ձ-րի մէջ նաև ցանկի մէջ գլխակարգութիւնը: Պատահական լինելը հաւանական ևս համարում այն պատճառով, որ Տ խմբի բոլոր Ձ-իւրներն էլ, որոնք ունին «երկրորդ թագաւորութեան լինել ի գաւակէ Աժդահակայ Մարաց թագաւորին» վերնագիրը՝ բնագրի մէջ չունին այս նոր գլխի սկզբի հետեւալ հատուածը. «երկրորդ թագաւորութեանն լինել ի գաւակէ Աժդահակայ Մարաց եղելոյ թագաւորի» (եր. 112 տ. 14—15). պէտք է կարծել, որ Տ խմբի Ձ-ների մայր Ձ-րի մէջ այս հատուածը մոտացմամբ չի գրուած եղել և ապա վերևում կամ լուսանցքում աւելացրած է եղել, բայց արտագրողներից ըմբռնուած է իբրև առանձին գլխի վերնագիր: Այսպիսի ծագումով կարելի է բացատրել այն, որ Ձ-ների մի մասն այդ վերնագրի համար կամ գլխահամար չունին, կամ է՝ են նշանակում, և որ Տ խմբի բոլոր Ձ-ների մէջ վերոյիշեալ հատուածը չկայ գլխի սկզբում բնագրի մէջ, Վենետիկ տպագիրը (Վ) միայն ունի թէ գլխի վերնագիրը և թէ գլխի սկզբի պակասած հատուածը. պէտք է կարծել, որ այս օրինակի դրիչը զգալով բնագրի թերին՝ ինքն ուղղած լինի, այսինքն բնագրի մէջ նոյնն աւելացրած (տես նաև § 37):

Բացի Բ. զրքի Ը գլխից՝ Ա և Տ խմբերին պատկանելը որոշելու համար իբրև մի յատկանիշ կարելի է անել նաև հետեւեալը: Բ. զրքի ԼԱ և ԼԲ գլուխներն ևս («Թուղթ Արգաթու առ Փրկիչն», «Պատասխանի թղթոյն Արգաթու...») չկան Ա խմբի Ձ-ների ցանկի մէջ. մինչդեռ Տ խմբի ցանկի մէջ կան, միայն դարձեալ տարրեր ձևով: Տ խմբից Վ տպագիրն և ու Ձ-րն այդ երկու գլուխն էլ ունին ցանկում ԼԱ և ԼԲ գլխահամարներով, որով բոլոր գլուխների թիւը (Ը գլուխն էլ հետը) հասնում է մինչև 7Բ (92), թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ. իսկ և Ձ-ները ԼԱ և ԼԲ գլուխների վերնագիրներն ունին ցանկում, միայն առանց գլուխ հաշուելու և գլխահամարների, որով գլուխների թիւն է թէ ցանկի և թէ բնագրի մէջ 2Թ (89), բանի որ զրանք Ը. գլուխն էլ չունին ցանկի մէջ: Տ խմբից քրք Ձ-ները ցանկ չունին. զրանց բնագրի մէջ գլուխների համարները տեղ տեղ խառնած են, բայց քղ Ձ-ները ԼՁ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԳ և ապա յաջորդը ԼԴ ևն, իսկ քՑ Ձ-ներն ԼԴ գլխահամարի փոխանակ ունին ԼԱ, ապա յաջորդը ԼԲ ևն. որով և քրք Ձ-ներն իրենց գլխահամարներով վերջը նոյնանում են և)

Ձ-ներին և ունին բոլոր գլուխների թիւը 28 (89), ինչպէս որ 10 Ձ-ների մէջ, Այս ցոյց է տալիս, որ Տ խմբի Ձ-ների մէջ նախ բնադրում առաջ են եկել ԼԱ և ԼԲ գլուխները, այսինքն թղթերի վերնադիրներն առնուել են իբրև առանձին գլուխներ, ապա բնագրից անցել են նաև ցանկին և վերջը այս կամ այն Ձ-րի մէջ նոյն-իսկ առանձին գլխահամարների տակ նշանակուել: Կ՝ Ձ-ին այստեղ ևս տարբերում է իր մայր և Ձ-րից. նրա մէջ թ՛, ցանկում և թէ բնադրում առանձին ԼԱ և ԼԲ գլուխներ են այդ թղթերը, որով բոլոր գլուխների թիւն է 76 (92):

Ա և Տ խմբերի այս բաժանումն անհերքելի կերպով հաստատում է մանրամասն համեմատութիւնից ստացած բազմաթիւ ընթերցուածներին նոյնութեամբ, որ ցոյց է տալիս, թէ այս երկու խմբերի մայրերը տարբեր են եղել, մինչդեռ միևնոյն խմբին պատկանող Ձ-ները մի ընդհանուր մայր են ունեցել: Կան ի հարկէ այս կամ այն Ձ-ներին կամ դրանցից փոքրիկ խմբերին յատուկ ընթերցուածներ ևս, որոնք բնականաբար ժամանակի ընթացքում առաջացած փոփոխութիւններ են:

9. Ա և Տ խմբերի խառնուրդ են կազմում մի շարք Ձ-ներ, որ նշանակել ենք Ս տառով, որոնց ընդհանուր մայրը Էջմիածնի զրազարանի հնագոյն Ձ-ին է, որ մեր ծանօթութիւնների մէջ անուանում է Լ տառով: Սրա հին մասը պատկանում է Ա խմբին, իսկ 1567 թուին նորոգուած մասն արտադրուած է Տ խմբի մի Ձ-րից. զրա համար և Ս խմբի Ձ-ների ընթերցուածները երբեմն Ա խմբի հետ են միանում, երբեմն Տ խմբի հետ:

Իբրև Ձ-ների այս Ս խմբին պատկանելը որոշելու համար՝ իբրև մի յատկանիշ կարելի է առնել այն, որ Բ. գրքի վերոյիշեալ Լ գլխի վերնադիրը («Երկրորդ թագաւորութեան լինել»...) կայ այս խմբի Ձ-ների ընագրի մէջ, որովհետև այդ մասը Տ խմբից է արտադրուած: Բայց այսքանը միայն բաւական չէ. հարկաւոր է միաժամանակ Ա խմբին պատկանող մասից ևս մի յատկանիշ առնել. իբրև այդպիսին կարելի է բերել այն, որ Ս խմբի մայրը, և Ձ-իը, Կ. գրքի ցանկի վերջում, որ Ա խմբին է պատկանում, ունի մի յաւելում — «Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ Բագրատունի», որ միայն այս խմբի յատկանիշն է: Սակայն կան Ձ-ներ, ինչպէս ԴԿ՝ որոնք Լ-ից են ծագում, բայց ցանկի վերջում չեն արտադրած այդ յաւելումը. ուստի եթէ դրսի մի Ձ-ի ունի վերոյիշեալ Լ գլխի վերնագիրը, բայց չունի Կ. գրքի վերջում «Տաղք չափաւ»... յաւելումը՝ կարող է և՛ Տ և՛ Ս խմբից լինել. հետևաբար այս երկու խմբից որին պատկանելը որոշելու համար պէտք է նկատի ունենալ և Ձ-ին առանձնապատուկ մի քանի ընթերցուածներ Ա խմբին պատկանող մասից: Ինչպէս են օրինակ՝ եր 76, տ. 88. «գեղեցկաւք և բազմագունիք զարդարեալ շատրուանաւք». որ Ա խումբն ունի «գեղեցկօք և բազմագունիք յօրինեալ շատրուանաւք», (կամ շատրուանովք), իսկ Տ խումբն ունի «գեղեցիկ և բազմաթոյն շատրուանաւք զարդարեալ»: եր. 77, տ. 2 «ի քրտան սաստկութեան յայսպիսոյ եղեալ տաղնապէ՛ փախեալ», որ Ա խումբն ունի. «ի քրտան սաստկութեան յայսպիսում եղեալ վտանպէ՛ փախեալ», իսկ Տ խումբն ունի:

«ի բրտան սաստիկ վտանգի եղեալ (կամ եկեալ) փախեալ»: Այսպէս և եր. 77, տ. 9. եր. 78, տ. 2 (այնմ փ/ս. այժմ). եր. 79, տ. 7. 80, 5. 81, 17. 82, 5 (իբր հեղեալ). 82, 17. 83, 5. 83, 7. 84, 6 ևլն ևլն:

Խմբերի այս մեծ բաժանումից յետոյ՝ տեանենք այժմ ամեն մի 2-իւր առանձին, սկզբից զնկով այն տառերը, որոնցով նշանակուած են մեր համեմատութիւնների մէջ: Սկզբում գրուած թուերն էջմիածնի գրադարանի այժմեան թուահամարներն են ցոյց տալիս, իսկ փակագծում գրուածները Կարենեանցի տպագրուած ցուցակի համարներն են, ըստ Յ. Մանանդեանի հիս և նոր թուահամարները զէմուղէմ զնկուն (Հանգէս Հայապետութեան II, Bd. I. H. Martburg 1903):

Ա (ԱՄՍՏԵՐԴԱՄԻ) ԽՄԲԻ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

10. ա. էջմիածնի գրադ. № 1671 (Կար. ց. 1629), Մեծութիւն 28,5 X 20 հրդ: Կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, միասին: Սկզբից հինգ թերթ առանց գրելու թողած: Բովանդակութիւն—1) Տեառն Միխայիլի պատրիարքի ասորւոց համառօտ ժամանակաց զրոյցք քաղուածոյ արարեալ յոլովից պատմագրաց. 2) Վասն թագաւորացն Հայոց զոր կարգեաց Մովսէս Խորենացին.—մէջը նաև Բաղրատունիք և Ռուրինեանք. վերջը մի ոտանաւոր, որի տողերի սկզբնատառերը կապուած են «Մովսէսի և սա». 3) Յաղագս աստիճանաց եկեղեցւոյ.... 4) Անանիայի Շիրակունւոյ համարակալի թիւք որչափութեանց հին կտակարանաց. 5) Սամուէլի քահանայի Յանեցւոյ Հաւարմունք ի գրոց պատմագրաց յաղապս զիւտի ժամանակաց անցելոց մինչև ի ներկայս ծայրագոյ արարեալ. 6) Պատմութիւն Հայրապետաց թէ որքան թիւ են Հոռմայեցւոց ևլն թագաւորացն. 7) Խրատք իմաստասիրաց պէս պէս. 8) Մովսէս Խորենացի Հայոց Պատմութիւն:

Խորենացին չունի վերնագիր և ոչ Ա գրքի ցանկը. սկզբից չորս թերթ մաքուր է թողած: Սկսում է «Զանսպատ խաղապմունս»... երեսի տակին նոտրագրով. «Մովսէսի Խորենացւոյ պատմութիւն ժամանակաց և ազգիս Հայոց աշխարհիս»: Ա. գրքի ի վրի (սՀամեմատութիւն ծննդաբանութեան...) վերնագրի տակին յիշատակում է ստացող Մինաս վարդապետ առաջնորդն «յեւդոկիոյ քաղաքիս» և գրութեան թիւը ՌՃԼԶ (=1687 թ.): Նոյնը յիշատակում է նաև Բ. գրքի և սրա ցանկի վերջում: Ընդարձակ յիշատակարան կայ գրքի վերջում «Յիշատակարան երից պատմագրացս Միխայիլի պատրիարքի Ասորւոց և Սամուէլի Յանեցւոյ և տեսոն Մովսիսի Խորենացւոյ: Փառք փառաւորեալ... և եղան երեքին զիրքս ի միում տփի հրամանաւ ստացողի սորին տէր Մինաս սուտուածարանի և մեծ բարունւոյ Յամթեցւոյ՝ արհեպիսկոպոսի և վերատեսչի յեւդոկիայ քաղաքի...»: Ի թուահաշուութեանս հայկազուն սեռի ՌՃԼԶ (=1687) հոկտեմբերի երեք ելկ սկիզբն զժուլիան սորին... եղև աւարտումն գրոյս պատմութեան ի իվականիս Հայոց ՌՃԼԷ (=1668) յունուարի ԺԳ ձեռամբ Մկրտում... Զուգայեցւոյ ի Թոխաթ քաղաքի որ Թաղթիղալամ կոչեցեալ յեկեղեցին սրբոյն Ասրգոսի

առ ոտն տեառն իմոյ Մինաս վարդապետի, որ ստացաւ զգիրքս ի վայելումն անձին իւրոյ... և յետ աստեալս ելանելոյն ի մարմնոյն՝ մնալ յիշատակ ի գուռն սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի»։ Մինաս վարդապետի յիշատակութիւններ և նրա կնիքները կան գրքի մէջ շատ տեղերում։

II. Ե. Էջմ. № 1672 (կար. ց. 1630)։ Մեծ. 28,25×20 հրդմ. Թղթակազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւնը նոյն է ինչ որ նախորդ ա 2-րինը, միայն մէջը կան նաեւ աւելի բաներ. 1) Միխայէլ Ասորի. 2) Յաղագս քահանայական կարգաց. 3) Խրատք ժամակարգութեանց աղօթից և ծնրադրութեանց. 4) Վասն թագաւորացն Հայոց.... 5) Յաղագս աստիճանաց.... 6) Անանիայի Շիրակունւոյ.... 7) Սամուէլ Անեցի (վերջը մի փոքր տարբեր № 1671-ից). 8) Պատմ. Հայրապետաց.... 9) Վասն ժամանակաց դրոց ամացն յաղամայ.... 10) Վասն կատարածի աւուր. 11) Յաղագս կշոռց. 12) Առակաւորք Ղուկասու. 13) Հարցմունք զանազանք և պատասխանիք. 14) Թղթի առաջք կաթողիկոսի, վարդապետի, փիլիսոփայի, պատրիարքի ևն. 15) Եպիփանես եպիսկոպոսի Կոստանդեա քաղաքի ասացեալ վասն երկոտասան ականց.... 16) Այս է պատմութիւն Փարէս քաղաքին. 17) Մի քանի տաղեր. 18) Դաշանց թուղթ. 19) Հարցմունք Տաճկաց և պատասխանիք մերոց վարդապետաց ընդդէմ նոցա. 20) Թուղթ տեառն Գրիգորի կաթողիկոսի հայոց՝ զրեալ եղբօր Նորին Ներսեսէ... ի Միջագետս Ասորւոց. 21) Թուղթ խոստովանութեան և հաւատոյ եկեղեցւոյ զրեալ տեառն Ներսիսի... զոր խնդրեաց... թագաւորն Յունաց Մանիլ. 22) Պատասխանի թղթոյ մեծ թագաւորի Հոռոց կէս Մանուէլին. 23) Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութիւն։

Գրքի մէջ, թերթ 180 բ., կայ այս յիշատակարանը. «Զփծուն զրիչս մեղապարտ յովանէս յիշեցէր... ՌՃԺԵ» (==1666 թ.). իսկ Խորենացու մէջ Ա. գրքի Ի. գլխի վերնագրի տակին. «Սքանչելի պաշտօնէից սրբոյ եկեղեցոյ մաղթիմ զանարհատ ձեռագիրս ընկալարուք ի սոյնս յիշատակի առ հաւատչեալ տառապելոյ, Յովանէսի մեղսասիրի։ Աղաչեմ զսուրբսդ։ ԹՎ ՌՃԻԵ» (==1676)։ Վերջի Ե տառի գլուխը ջնջած է, այնպէս որ կարող է դ կամ դ ևս կարդացուել. այն ժամանակ կլինի 1674 կամ 1675 թ.։ Երբորդ գրքի վերջում. «Ըշմարտութեամբ և զըստացող սորա զյովանէս սարկաւազս և զհայրն իմ մահդեսի և զմայրն խանումն որ փոխեցաւ յայս կենացս թվականիս մերում հազար հարիւր քսան»... (==1671 թ.)։ Ապա ուրիշ թանաքով. «Եւ ՌՃԼ թուականից (==1681 թ.) հայրն իմ գնաց ի սուրբ քաղաքն Երուսաղէմ կրկին անգամ»... Կան ուրիշ տեղեր ևս անթուական յիշատակարաններ։

12. Ը. Էջմ. № 1665 (կար. ց. 1623)։ Մեծ. 19,5×15,5 հրդմ. կաշեկազմ, նոտրագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն— 1) Խորենացու Հայոց Պատմութիւն. 2) Աշխարհացոյց Վարդան վարդապետի. 3) Մովսէս Խորենացի յաղագս աշխարհագրութեան. 4) Աշխարհագրական տեղեկութիւններ «Ի Ֆրանկաց ի մերս թարգմանեալ ի թւականիս Հայոց ՌԿԵ» (==1616 թ.)։

Քորենացու Գ. զրքի ԿԸ գլուխն ամբողջ չկայ. թերթ ու կէս զատարկ է թողած: Գ. զրքի ԿԷ գլխի վերջում. «Եւ զայս Մովսէս Քորենացոյ պատմագիրքս է Անդրիանու Պօլսոյ առաջնորդ եփրեմ վարդապետին ի վայելումն իւրում անձին հազար հարիւր քառասուն հայոց թուականին» (=1691 թ.): Մի քանի տեղ յիշում է «գրչակը» սուանց թուականի: Քորենացու աշխարհագրութիւնից յետոյ՝ «Որք հանդիպիր և ընթեռնուք՝ ղեկըսէս անուն սարկաւազն յիշեցէք»:

13. ժ. էջմ. № 1669 (Կար. ց. 1627): Մեծ. 19,5 × 12,5 հրդմ. կաշեկաղմ, թուղթ, բոլորապիւր, միասին: Բովանդակութիւն՝ 1) Քորենացու Պատմութիւն. 2) Տոմարական.... 3) Աշխարհացոյց Մովսէսի Քորենացոյ. 4) Բացատրութիւն ստուերաչափ զործիքի և եղանակի (նոտրապիր). 5) Փօնցիանոս թագաւորի պատմութիւն (նոտրապիր):

Քորենացու Ա. զրքի վերջում. «Գծեցաւ ձեռամբ յոգնամեղ Գրիգորի Երևանցոյ ի թուիս ՌՃԻՆ» (=1676): Նոյնը նաև Բ. և Գ. զրքերի վերջում: Փօնցիանոս թագաւորի պատմութեան վերջում... «յանպ ելեալ աւարտեցաւ պատմութիւն եօթն իմաստասիրաց ի յերկիրն Ամասիոյ ի խնդրոյ տէր Մովսէս... վարդապետի... Մարտիրոս երեց զրեցի... զառաջին երկու տետրերն Մկրտիչ գրեց և մարմինն տկարացաւ, երեք առ իս թէ աւարտէ և ես անարժանս աւարտեցի»: Մի ուրիշ յիշատակարանից. «Յիշատակ է զիրքս Յովհաննէս վարդապետին առաջնորդի Սուրբ Կարապետիս, որ և Յովհաննէս վանք ի նահանգին Կողբայ յոր ոտին արագածն ի վերայ քասախ գետոյ... որ ստացաւ զսա յովհաննէս վարդապետն և եղ յիշատակ ի գուն նոյն վանացն յօնանու ի հազար և ի հարիւր և քսան և յինն թուին» (=1680 թ.):

14. շ. էջմ. № 1686 (Կար. ց. 1644): Մեծ. 24,5 × 19. կաշեկաղմ, թուղթ, բոլորապիւր, երկսին: Բովանդակութիւն՝ 1) Եղիշէ. (վերջում թումայ Արծրունուց մի գլուխ). 2) Պատմութիւն Ղևոնդայ մեծի վարդապետի. 3) Երկրորդ հատոր մեկնութեան սրբոյ Աւետարանին Մարկոսի, ստացեալ Բարսղի վարդապետի. 4) Քորենացի. 5) Դաշնայ թուղթ:

Եղիշէի վերջում. «Կատարեցաւ քան պատմագրութեանց սրբոյ Եղիշայի հայոց վարդապետի: Ձեռամբ ամենաթշուառ Մարկոսի սպասաւորի: Ղևոնդի վերջում. «Գրեցաւ ձեռամբ ամենաթղկոյ և բէյնուայ Մարկոսի քանի սպասաւորի ի ՌՃԻԴ թուոյ» (=1675 թ.): Քորենացու երեք զրքերի վերջում էլ յիշում է Մարկոս զրիշ. «զիս զժող սորին զմարկոս իրրու քանին սպասաւոր»: Քորենացու գրութեան թուականը չէ յիշուած, բայց որովհետեւ գրիչը մէկ է՝ գրուած պիտի լինի կամ նոյն 1675 թ., երբ գրուած է Ղևոնդը, կամ մի երկու տարի յետոյ: Մարկոսի աւետարանի մեկնութիւնն ուրիշ ձեռքով է գրած «ի Շաւշ քաղաքն, որ կոչի Իսպահան, ի զեղջն Զաղայ, ի դրանս սուրբն Ստեփանոսի ի հայրապետութեան Տէր Քաջատուր արի և քաջ վարդապետին, և սուտ անուն Հայրապետ գրիչս յիշեալ...»:

Քորենացու Բ. զրքի ԺԶ գլխի վերնադրի «Ե խոյս տալ Դարիա-նոսի» (եր. 130, տ. 12) մասից սկսած մինչև նոյն զրքի ԽԶ գլխի

վերջը (եր. 173, տ. 15) կտրած հանած է և ապա նոստրազրով, տարրեր թղթի վրայ, գրած և միացրած է: Այս նորոգած մասը, ուրեմն ժՁ—
ԽՁ գլուխները, պատկանում է Տ խմբին:

15. Բ. էջմ. № 616 (կար. ց. 602): Մեծ. 14,5×10. կաշեկաղմ, թուղթ, նոստրագիր, միասին: Բովանդակություն—Քորենացու պատմություն: Դրիչ, գրութեան տեղ և թուական անյայտ: Գ. գրքի վերջին հի՛ գլուխը չկայ: Վերջից ուրիշ ձեռքով. «Յիշատակ է տէր Յոհաննիսին Առաքելին»:

16. Ա խմբին պատկանում է նաև Լայպցիգի բաղաքային մատենադարանում եղած Ձ-իրը, որ նշանակում ենք Լ տառով. «Մովսիսի Քորենացույ մականուամբ բերթողի... Պատմություն Հայոց ընդօրինակեալ ի Լեօպոլիս Ռուսաց յամի տեառն ՌՄԴՁ» (1696 թ.): Այս Ձ-րի յիշատակարանի մէջ Քորենացու համար գրուած է. «Որ շուրջ գրառերիւր ամառ Տեառն ծաղկեցաւ և երկարակեաց եղև մինչև ցամա հինգ հարիւր եօթնասուն շուրջանակի»... Ձեռագրի երկրորդ երեսի մէջ... Մովսէս... երկարակեաց լիալ իբր ամս հարիւր տասն և հինգ վախճանի ի խորին ծերութեան» (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց գիրը, Թիֆլիս, 1892. եր. 10, 184): Այս ձեռագրից մենք ընթերցուածներ չունինք. Ա խմբի մէջ գնում ենք հիմնուելով Ա. Բաումգարտների վկայութեան վրայ, որ այս Ձ-ը Վանանդեցու օրինակի (Ամատերգամի տպագիր, է) տեսակիցն է համարում (A. Baumgartner, Ueber d. Buch «Die Chrie», Leipzig 1886. եր. 482—489. արտատպ. Zeitschr. der Deutsch. Morg. Gesell. Bd. XL):

17. Բացի վերևում գրուած եօթը ձեռագիրներից, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն բաղդատութիւնից երևում է՝ Ա խմբին պատկանում են նաև՝ 1) է, Ամատերգամի տպագրութիւնը Թոմաս Վանանդեցու ձեռքով. 2) Կ², Կարենեանցի բաղդատած երկրորդ Ձ-ը, որ այժմ յայտնի չէ թէ ուր և ում մօտ է (տ. § 7): Ապա Վենետիկ օրինակներից երկուսը, որոնց մասին առանձին:

Տ (ՏՊԱԳՐԻ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

18. ո. էջմ 611 (կար. ց. 597): Նկարագրուած «Պատմագիրը Հայոց» հրատարակութեան մէջ Ղազար Փարպեցու յառաջարանում (էջ Ե-Ձ) և Ազաթանգեղոսի յառաջարանում (եր. ԺԴ. 8): Մանրամասն նկարագրուած Գ. Տ.-Մկրտչեանի «Քորեն. պատմ. ուսումնասիրութեան» մէջ (Արարատ 1896. էջ 542—549. առանձին արտատպ. 1896. Վաղարշապատ. գլ. Դ): Աւելի համառօտ՝ «Ղազար Փարպեցու ձեռագիրը» յօդուածում Ե տառի տակ (Արարատ 1901. նոյեմբ.—դեկտ.): Այստեղ գնում ենք միայն կարևորը.

Մեծադիր, 19×25, կաշեկաղմ, թուղթ, բոլորգիր, երկսին: Ստացող Վարդան վարդապետ Բաղիշեցի: Դրիչ Պօղոս երէց Գաւընցի: Գրու-

թեան տեղը Բաղէշ, սուրբ ուխտ Յովհաննու Մկրտչի—Ասրղօլու վանք: Թուականը ԹՃԻԱ. (=1672): Պատմագիրների մեծ ժողովածու է և բովանդակում է Աղաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ, Մեծին Ներսիսի Վարքը, Պատմութիւն Մովսիսի Խորենացւոյ, Եղիշէ, Դ. Փարպեցու Պատմութիւն, և Թուղթ, Սերէոս, Կորիւն:

Խորենացու պատմութեան սկզբում զրուած է մի պատկեր, որ ներկայացնում է Խորենացուն և Սահակ Բագրատունուն: Առաջին զբոյր ցանկը չկայ:

19. օ. էջմ. № 1664 (կար. ց. 1622): Մեծ. 21×15, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն: Խորենացու Բ. գրքի վերջում. «Ձմեղուցեալ... զծող պատմագրիս, զորդի Նիկողայոս Բարունոյ, զԱրիստակէս Էրէցս, յիշեցէք ի Քս... Թուին ԹՃԽԸ (=1699): Պ. զրքի վերջում. «Ձնուաղեալս ի լուսոյ աչաց զԱրիստակէս Էրէց, զորդի Նիկողայոս Բարունոյ, որ առաջնորդ էր Թէքֆիրաաղոյ յիշեալիք... որ բազում ջանիւ յաւարտ հանի զծագրելով, ի թվին Քսի ԹՄԼԹ (1699) յունիսի Ժ. օրն շարաթ»:

Վերջում զատարկ թերթերի վրայ՝ 1) Մեսրոպ Կալիսկոպոս Սմբատեանի գրած յիշատակարան Գէորգ Գ. Կաթողիկոսի մասին. 2) Պատմ. Յովակիմայն և Աննայ Մնսղացն Ս. Աստուածածնին. 3) Յաղագս սրբոյ աթոռոյն էջմիածնի զոր ինչ անցք անցանեն ի ժամանակ հայրապետութեան Տոն Եփրեմի, —գրած Նախավկայի վանքի առաջնորդ Ջուղայեցի Սարգիս վարդապետից. 4) Պատմութիւն անցից պատերազմին Ռուսաց ընդ Տաճկաց Օսմանցւոց սկսեալ 1853 ամէ ց1856 ամն: Վերջում երկու երգ, որոնցից երկրորդն Աշըղ Շիրինի՝ «Երբ իշխան Բէրութեանցը սկսեց յաղթութիւնը»...

20. ք. էջմ. № 1666 (կար. ց. 1624): Մեծ. 19,5×15 հրգմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն՝ 1) Յաղագս Պիտոյից (բոլորգիր). 2) Խորենացի (նոտրագիր). 3) Յաղագս վեցօրեայ գործոց արարչութեան (նոտրագիր):

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի. Ա. զրքից ունի միայն այսքանը. «Ընդհանր Խորենացւոյ յաղագս մերոյս յիսկզբան յայսմ րանիցս ի ահակայ Բագրատունայ խընդը: Խորենացու յիշատակարան Պ. զրքի վերջում. «Յիշեցէք ի Քրիստոս զարբազրող սորա զտէր Աղէքսանդր րանի սպասաւոր զնոյեկոր որդեակն իմ զտէր յոհաննէս, նորարողորջ և զիտարուսիկ կուսակրօն քահանայ, զի յոյժ աշխատեղաք ի սրբագրելն, զի յոյժ էր սխալ: Եւ նախկին ծրողի սորա մի յիշեցէ տէր զյանցանաւ ի թուին ԹՃԼԹ (=1690) յունվար ԻԴ»:

21. ց. էջմ. № 1667 (կար. ց. 1625): Մեծ. 20×14 հրգմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասիւն: Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Փաւստոսից հատուածներ, Յաղագս վարուց և գործոց մեծին Դանիէլի, Քարոզներ Յովհաննու Որոտնեցւոյ ևն:

Խորենացու պատմութիւնը ոչ մի գրքի ցանկ չունի: Յիշատակա-

րանք Բ. գրքի վերջում. «Ստացող պատմագրին և զբաջ և իմաստուն Սահակ վարդապետ Զուղայեցիս յիշեցէր, որ փափագանօք ետ գրելու եւ ևս նուազող և անպիտան սուտանուն Ընամանոս գրիչս յիշեցէր ի թվականիս Հայոց ՌՂ. (=1641 թ.) ամին գրեցաւ»:

22. Դ. Էջմ. № 1662 (Կար. ց. 1620): Մեծ. 25 $\times$ 19 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—Փողովումն մեկնութեան արքայ աւետարանիս որ քստ Մատթէոսի—Շնորհալուոյ (նոտրագիր), ապա բոլորագիր՝ Խորենացու Պատմութիւն, Եղիշէ, Թումայից հատուած Բարձումայի մասին. ապա նոտրագիր՝ Հարցումն եկէ զինչ է աստեղաբաշխութեան հանճարոյն շահն:

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի: Դ. գրքի ԼԶ գլխի «գնախարարքն նուաճելովս բառերից սկսած (եր. 301, տ. 12). ուրիշ ձեռքով և ուրիշ թանաքով է գրած» Յիշատակարան չունի:

23. Տ. Էջմ. № 615 (Յակ. Թոփչեան, Յուցակ Զ-րաց Խաչիկ վարդ.-ի Դաղեան, Վաղարշ. 1898. № 80. ուր և մանրամասն նկարագիր): Մեծ. 16 $\times$ 11 հրդմ. նոտրագոյն ձևի կազմ. թուղթ, բոլորագիր, միասիւն: Բովանդակութիւն—Խորենացի, Եղիշէ, Թումայից հատուած Բարձումայի մասին:

Խորենացին ոչ մի գրքի ցանկ չունի: Դ. գրքի վերջում կայ մի յիշատակարան առանց թուականի. «Ողջ լեր ծառայդ Աստուծոյ հեղահոգի տէր Յովհաննէս և յամենայն մամ յիշեա և զիս զտառապեալ Մարգարս»:

24. Բացի Էջմիածնի վերևում գրած վեց ձեռագիրներից՝ Տ խմբին պատկանում են նաև՝ ԽՂ, այն Զ-րը, որից ծագում են Թումաս Վանանդեցու ընթերցումները Լոնդոնի հրատարակութեան մէջ (տ. § 2), և Վենետիկ օրինակներից երեքը, որոնց մասին յետոյ առանձին:

Խ (ԽԱՌՆՈՒՐԴ) ԽՄԲԻ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

25. Գ. Էջմ. № 1663 (Կար. 1621): Մեծ. 25,5 $\times$ 19 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—Խորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն:

Զ-րի էջ 26 ա. և 72 ր. «Գիրք յիշատակ է Մարտիրոս վարդապետին»: Աշխարհագրութեան վերջում, էջ 157 ր. «Փառքանհասանելի... որ կարողացոյց զիս... գեղեկելի... Կարապետ սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն թագաւորացն մերոց: Աղաչեմ... յիշելոյ... զՄարտիրոս վարդապետն զբաջ հոետոր և զանյաղթ փրկիստփայնս: Էջ 158 ր. «Դրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Մոկաց ի Դեղս որ կոչի Սուրս ընդ իովանեաւ սուրբ Յովհաննէս Մկրտչին և սուրբ Գէորգեա զօրավարին ձեռամբ սուտ անուն Կարապետիս և որդւոյն իմոյ տէր Յոհանէսին ի իրականիս մերոյ ՌՁԼ» (=1639): Պատմութեան վերջում կայ Ստ. Ասողիկից ցանկի մի փոքր հատուած, որ նոյնն է, ինչ որ և Զ-րի մէջ:

Վերջը աւելացրած է. «Վնյ ինձ հազար բերան գծողիս անարժան, զի օրինակն ցանկ չկէր, և այս միայն էր, անմեղադիր լիւութք»:

26. և. էջմ. № 248 (կար. 241): Մեծ. 19×12,5 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասին: Բովանդակութիւն—Քորենացու Հայոց Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն, Ստ. Ասողիկ, Լաստիվերտցի:

Ասողիկի վերջում, Ձ-ր էջ 354 յիշատակուած է Գրիգոր զրիչ: Լաստիվերտցու վերջում, Ձ-ր էջ 443 բ. կայ մի ոտանաւոր, որից ղնում ենք հետեւեալը.

Յորոց և մի հայկազնէին
Մովսէս քերթողն Քորենացին,
Ճըշգրտախօս վիպասանին,
Յոլով ամաց մատենագրին,
Նահատոր շարագրողին,
Ընդ արուդիմայն և զմարարին:
Ըստ որում և նոյնք երկրորդողին
Նդեալ են բանք Ըստեփաննոսին,
Տարօնեցւոյ պատմաբանին,
Նասարոհեալ սարաս նմին:
Ընդ որս պատմիչ սըզացողին
Արիստակեայ մեծ գումկանին...
Յանկացողի գրոց սոցին,
Ծախիւք ստացող տենչմամբ սրտին
Մատաթեայ օթճօղ բանին...
Յարարածոց թուականին
ԻՁԶ. ին
Եւ ի ծնընդենէ մերոյ Փրկչին
ՌՈՎ և եսին,
Տոհմիս արմեան թուականին
ԻՒ յորելինին
Կրկին և զհինգ վերաբարդին.
Ձգրիչ գրոցս աւարտ յանին,
Յաւուրս հանուր հայրապետին
Տեառն Յակոբայ Սրբազանին...
Գիրքս այս գրեցան... Ի Կոտայինըն գաւառին
Ի յերեան նուազ քաղաքին:

Քորենացու Ա. և Գ. զրգիւրի ցանկերը Ա. զրգի սկզբում են, իսկ Բ. զրգիւնը՝ իր զրգի սկզբում, որի համար և Ա. զրգի սկզբում կայ ծանօթութիւնս. «Երկրորդ ցանկն գրած է իւր կարգին»:

27. ի. էջմ. № 1668: Մեծ. 19×13 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, միասին: Բովանդակութիւն—Քորենացու Պատմութիւն, Աղաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ: Յիշատակարան չունի: Վրան կայ կնիք

ԹՃԺԷ (==1668 թ.) թուական կրող: Սկզբի երեսում. «Թուին ՌՃԻՆ (==1676 թ.) յունիսի մէկն Ը ժամոյն արեւակն խաւարեցաւ»: Մանրամասնութիւնը տեսնել այս «Պատմագիրքի Հայոց» հրատարակութեան Ազաթանգեղոսի յառաջաբանի մէջ, էջ ԺԴ. հտ.:

28. Է. էջմ. № 1035: Պատմագիրքների ժողովածու, մանրամասն րադգատում (տես § 8) և նկարագրում ն. Մառից (Изъ лѣтней повѣстки въ Арменію, кр. 43 հտ.: Նոյնը նաև Записки В. О. т. V. кр. 211—241): Դնում ենք միայն կարևորը.

Մեծութիւն իւրաքանչիւր սիւնակի 17×5,8 հրդմ. (իսկ թերթերինը 22×16,25). կաշեկազմ, մազաղաթ, բոլորագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—Քորենացու Պատմութիւն, Ստեփանոս Ասողիկ, Լաստիփերտցի, Քորենացու Աշխարհագրութիւն: Քորենացու Պատմութեան Ա. զրբի վերջում. «Գրքս պատմութեանց Հայոց հօտքեալ Մովսէսի Քորենացոյն. զոր ստացաւ Սարգիս անրեպկս՝ն Սանահնեցի և յետ զրել զսայ յիշատակ իւր և ծնողցն իւրոց»: Ա. զրբի վերջում «զնեքսէս զրիչս յիշեցէք»: Գրքի վերջում. «Փառք... որ կարողացոյց զիս... Ներսէս սուտ անուն ծրագրել զպատմութիւն թաղաւորացն մերոց... «Գրեցաւ պատմագիրքս ի յերկիրս Լաւրու ի գեղս աւղաւրի [Մառի նկարագրի մէջ անճիշտ կերպով՝ Աւղստրի] ի վայելումն Սարգիս անրեպկսկոպոսին... Ի սուրբ և ի գերահռչակ ուխտս որ կոչի Սանահնին»:

Ըստ Մառի այս Սարգիս եպիսկոպոսը Սանահնի վանահայր է եղել 17-րդ դարում. նրա վանահայրութեան համար յիշատակուած կան 1633 և 1652 թուականները. ի հարկէ նա կարող է 1633-ից առաջ էլ վանահայր կարգուած լինել, ինչպէս և 1852-ից յետոյ էլ վանահայր եղած լինել: Այս և 2-րն ուրեմն այդ միջոցներում է գրուած:

29. Լ. էջմ. № 240 (կար. ց. 242): Մեծ. 34×25 հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն: Բովանդակութիւն—Քորենացու Պատմութիւն, Սա. Ասողիկ և Լաստիփերտցի:

Այս 2-րը և խմբին պատկանող բոլոր 2-ների ընդհանուր մայրն է և մեզ յայտնի բոլոր 2-ներից ամենահինը: Յիշատակարաններից երևում է, որ երկու անգամ նորոգուած է. մէկ՝ 1567 թուին Ներսէս վարդապետի պատուէրով Իգնատիոս գրչի ձեռով. մէկ էլ՝ 1684 թուին Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի պատուէրով Դաւիթ Ճնճղուկ գրչի ձեռով: Գրքի հին մասի գրչի անունն է Յոհան, իսկ գրութեան տեղն ու թուականն անյայտ են: Գրքի մեծագոյն մասը հին է և կարող է 14-րդ, գուցէ և 13-րդ դարու լինել:

Քորենացու մէջ մի քանի տեղ, ինչպէս՝ 2-ր էջ 9 ա. Բ., անթուական յիշատակարաններ կան, յիշատակութեամբ նորոգել տուող Ներսէս վարդապետի և զրիչ Իգնատիոսի: Բ. զրբի ցանկի վերջում, 2-ր էջ 34 ր. «Չնորհազարդ... Ներսէս րարունապետ Գնունեցին յիշեցէք... որ աշխատութեամբ ժողովեաց զհնացեալ և զեղծեալ թերթեր տորա և զպակասն նս զրել... Մեծ յիշատակարանը Քորենացու Գ. զրբի վերջում, 2-ր էջ 132 ա. «Փառք անհասի... որ կարողացոյց զիս...

Իգնատիոս ծրագրել զսկսկաւութիւնն զրոցս... Աղաչեմ... յիշելոյ... զներսէս վարդապետն և զքաջ հոկտորն և զանյազէթ փիլիսոփայն: Եւ զծնողսն իւր ըստ մարմնոյ՝ զհայրն զՄեհէլքն և զմայրն զՔնրուհին... Եւ արդ զրեցաւ սկսկաւութիւնն զրոցս մինչև ցայս վայր և աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ զրէի: Բայց զրեցաւ այսքան բանքս յերկիրս Սիզնայ ի մեծ թվականիս հայոց ի Ռ և ԺԶ ամի (=1567), ի դիւզս որ կոչի Ղարասու, ընդ հովանեաւ սուրբ տաճարիս որ յանուն սրբոյն Գէորգայ զօրավարին կառուցեալ կայ: Ի հայրապետութեան մերոյ Աղթամարայ Տեառն Գրիգորի և սրբոյն Էջմիածնի Տ՛ր Միքայէլին... յիշման արժանի ատենք... զեղկելի գծողս, զԻգնատիոս... Դարձեալ յիշեցէք զներսէս բարունին, որ ետ վերստին նորոգել զգիրքս զայս... և եղ ի դուռն խնդրակատար Սուրբ Աստուածածնին:

Նորոգողի զանգատը թէ «աստի յառաջ այլ օրինակ ոչ կայր, որ զրէի», վերաբերում է Ասողկի ցանկերին, որ գրուած են Խորենացոյց յետոյ և թերի են: Վերեի յիշատակարանի տակին կայ մի ուրիշը. «Դարձեալ յիշեցէք... զքաջ բարունին զԱւետիք վարդապետ, գտեսուչ և զառաջնորդ մայրաքաղաքին Բաղիշոյ, որ վերստին ետ նորոգել զսուրբ գիրքս... ի թվականին ՌՃԼԳ (=1684) և դարձեալ ետ յիշատակ ի դուռն խնդրակատար վանից Տիրամայր Սուրբ Աստուածածնին... Նորոգեցաւ և կազմեցաւ վերստին սուրբ տառս... ձեռամբ... զըջի Դաւիթ մեղապարտ ճնճղի և որդւոյն իմոյ Ստեփանոս սարկաւագիւ:»

Այս երկրորդ նորոգութիւնը Դաւիթ ճնճղուկի ձեռքով, ինչպէս երևում է, վերաբերում է Խորենացոյ կողքի լուսանցքների մաշուածներին, որոնք նոյնպէս սեղ սեղ նորոգուած են տարրիւ տարրեր ձեռքերով. թէ չէ՝ ամբողջ Խորենացին իսկապէս գրուած է երկու տեսակ թղթի վրայ և երկու ձեռքով. մի մասն Իգնատիոս գրչից օրինակուած, միւս մասը հին, Յոհան գրչից: Հին գրչութեամբ են նաև Ստեփանոս Տարօնեցին (որի սկզբի ցանկերը, տեսանք, առանց նորոգուելու և թերի են մնացել) և Արիստակէս Լաստիվերոցին, որ վերջանում է այսպէս. «Վայ ժամանել քան զշարժել պատուհաստին և ընդդէմ կայս: Հասնորին սկզբնապէս Լաստիվերոցոյց յետոյ եղել է և Խորենացոյ Աշխարհազրուքինը, որ այժմ չկայ Զ-րի մէջ: Հին գրութեան յիշատակարան կայ Ասողկի վերջում այոհան գրիչ: յիշատակութեամբ, բայց առանց թուականի:

Խորենացոյ Ա. գրքի սկզբում (որ նորոգած մասից է), ցանկից անմիջապէս յետոյ կայ մի պատկեր. վերևում մի կողմից նստած է Խորենացին զլիսարաց, զրիշը ձեռին, զիմացը գիրք. միւս կողմից նստած է մի թագապսակ սնձ. ներքևում կայ մի ծնկաչոք ծերունի, զլիսի փաթաթանով: Պատկերի տակին գրած է. «Սահակ Բաղրատունին խնդալն Մովսէս Խորենացոյ բան»:

Խորենացոյ նորոգած մասը պատկանում է Տ խմբին, իսկ հին մասը՝ Ա. խմբին: Որովհետեւ այս Զ-րը մայր է բազմաթիւ Զ-ների, ուստի ներքևում գնում եմ, թէ որ հատուածը, ներկայ հրատարակութեան երեսներով և տողերով, Տ խմբին է պատկանում, և որը՝ Ա. խմբին:

- Տ. 1,1 Ա. գրքի ցանկից մինչև զրդեշխութիւն կողմանցն ար—71,1
 Ա. 71,1 — ժանաւորեցան առնուլ — պատճառս տալ անբան—90,3
 Տ. 90,3 — ութեան նոցա, և — որոյ եկեալ և 129,11
 Ա. 129,11 ոչ պատահեալ Տիգրանայ — և այլ բաղմութեան հրէից, 132,18
 Տ. 132,20 յետ այսր ամենայնի — ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ 135,1
 Ա. 135,1 առ եղմայեցիս փողչէր — ամենայն աղղաց հիւսիսակ—221,19
 Տ. 221,19 — ան առաջնոց ասեմ իսկ — Արրոկ սպանանել զՄամգոնն 222,5
 Ա. 222,5 զոր իմացեալ — իւր որ ի Հայս և յղ—222,12
 Տ. 222,12 — է առ թաղաւորն ձենաց — զի քան զամենայն 222,18
 Ա. 222,18 ընակեալս ի վերայ — սակաւուց ճաշակելիս 223,7
 Տ. 223,7 զփասեան և զսրոր — հանգիպեցաւ զալ—223,11
 Ա. 223,12 — ըստեանն Տրդատայ — վասն որոյ մանրա—224,4
 Տ. 224,5 — խուզիւ քննեալ — արդարեւ համբեր ժու—224,9
 Ա. 224,9 — ժկալ և առաւել իմաստուն — հայրենականացն հասե — 224,17
 Տ. 224,17 — լոց փառաց — յորմէ և աշակերտեալ 227,8
 Ա. 227,9 հաւատաց, զբռնաւորսն — ի վերայ նորոյն կախ—296,13
 Տ. 296,13 — ել զփայաէ — որ սուղեալ և դաւղեալ 322,19
 Ա. 322,20 եին յանյայտ տեղիս — վերակացուք ան—365,11
 Տ. 365,11 հարթարարք, անողորմք մինչև վերջ:

Պէտք է նկատել սակայն, որ Ա. խմբին պատկանող հատուածներում տեղ տեղ նորոգուած են նաեւ աջ ու ձախ յուսանցքները, յաճախ վերևից մինչև ներքև. երբեմն նաև երեսների մէջերը: Այս պատճառով այս մասերում ևս երբեմն Տ խմբի հետ է միանում այս Զ-ը: Այս մանրամասների նկարագիրը թողնում եմ:

Ի վերջոյ յիշեմ, որ այս Լ Զ-րի հին մասը զբաղւած է հին ուղղագրութեամբ. ու ձայնաւորի փոխանակ ունի այս, իւր երկրարբատի տեղ՝ եւ (ինչպէս՝ առեւծ, արեւն, ութեւն ածանցը), բայց ի անկատարն ունի եր, եիր ելն. նոյնպէս՝ թե և նմանները. դերանունների վերջում յ—նմայ ելն:

30. ր. Էջմ. № 1661 (կոր. ց. 1619), Մանրամասն նկարագրուած է Գ. Տ.—Մկրտչեանից «Հայագիտական Հանդէսում», 1904, էջ 269. 270, և այս «Պատմագիրք Հայոց» հրատարակութեան Ազաթանգեղոսի յառաջաբանում. էջ ԺԵ. 10, որից զնում ենք կարեւորը:

Մեծ. 31×23, կաշեկազմ, թուղթ, նոսրագիր, երկսիւն, ընդամենը 554 թերթ. Զեռագրիս ստացողն է Մինաս վարդապետ (էջ 517 ր.). գրիչներ՝ Թումա (էջ 441 ր.) և Գրիգոր քարտուղար: Յիշատակարաններ. «Գրեցաւ թիվն ՌժԻԵ ի պիւղն Ալիփուղար ձեռամբ Գրիգոր քարտուղարի (էջ 365 ա.): էջ 111 ա. «Ով հայր սուրբք, Նարին վարդապետն պահանայքն որ մատնեաց ի ձեռն Դափլան փաշային՝ ևս փախստական և անձարակ տեղի նստեալ գրեցի զայս տետրս. թիւն էր ՌժԻԵ փետրվարի ամսոյն ԺԶ, օրն շաբաթ»... Ուրեմն ձեռագիրս զբաղւած է ՌժԻԵ—ՌժԻԵ (=1676—1678) թ.:

Այս ստուար և մեծագիր Զ-ը պատմիչների ժողովածու է և

պարունակում է — Խորենացի, Ասողիկ, Լատովերացի, Եսեբրիտի Եկեղեցական պատմութիւն, Աղաթանգեղոս, Դաշնաց թուղթ, Մեսրոբ Երէց, Զննոր, Յովնան Մամիկոնեան, Փաւստոս, Եղիշէ, Օրբելեան Ստեփան, Միխայէլ Ասորի, Վարդան, Կիրակոս, Սոկրատի Եկեղեցական պատմութիւն:

31. Կ՝ էջմ. № 1379: Այս Զ-րը Կարենեանցի բաղդատած առաջին ձեռագիրն է (տես § 7): Մեծ. 28X21, կաշեկազմ, թուղթ, նոտրագիր, երկխիւն: Բովանդակութիւն— 1) Մովսէս Խորենացու Պատմութիւն. 2) Մովսէս Խորենացու Աշխարհագրութիւն. 3) Ուրիշ աշխարհագրական հատուածներ. 4) Յատաջարաններ՝ Մատթէոս Ուռնայեցու, Կիրակոս վարդապետի, Միխայէլ Ասորու, Փաւստոս Բիզանդի, Թոմա Մեծոփեցու (իսկապէս միայն Թոմայի մասին տեղեկութիւններ). 5) Մեսրոպ քահանայի Ծաղկաքաղ ի Հայոց մնացորդաց յարեւելից գրոց. 6) Կիրակոս Գանձակեցու Պատմութիւն (ոչ ամբողջ). 7) Պատմութիւն վասն սքանչելիաց պատկերին Քրիստոսի. 8) Զննոր և Յովնան Մամիկոնեան. 9) Դաշնաց թուղթ. 10) Պատմութիւն վասն գիտելոյ զպատճառ բերելոյ Ծիծառնէոյ Խաչին. 11) Յովնանէս Մամիկոնեանի վերջին զլուխը՝ վասն մահուան Տիրանաւ. 12) Յաղագս պատմութեան սուրբ ա՞ծային իւզոյն... և վասն մարմնոյն սուրբ Յովնանու Կարապետին. 13) Վասն մեծի նախարարութեանն Օրբելեանց... (Ստ. Օրբելեանից). 14) Սամուէլի քահանայի հաւաքմունք. 15) Պատմութիւն համառատ սնորհն Խամուրին Թոմայ վարդապետի. 16) Վասն միաբանութեան Հայոց և կաթողիկոս ձեռնագրութեան. 17) Պատմութիւն մեծի բարոնապետին Թոմայի, զոր արարեալ Կիրակոս Բանասէր վարդապետի. 18) Մկրտիչ Նազաչի կենսագրութիւն— զրաձ Աստուածատուր վարդապետի:

Խորենացու Աշխարհագրութեան միւրջում, եր. 238. «Եւ զեղկելի զրիչս յիշեցէր ի տէր: Մանաւանդ զամենամեղ և զաղիկար Մարտիրոս լոկ անուամբ ապաստուր բանի, որ և ստացող և ուզող ըստ կարի տկարութեանս»: էջ 278. «Յիշատակ է պատմագիրքս Մարտիրոս վարդապետին ի դուռն ս. Կարապետին, որ է ի դասան Տարճոյ»... էջ 707. «Ի թվին ՌՀԳ (=1624) գրեցաւ պատմագիրքս յոյժ գառնադոյն աշխատութեամբ և փոփոխմամբ անհմուտ գրչաց և անհանգիստ տառանմամբ ի զաւտէ ի դասու, հալածելով ի ձեռաց մահմետականաց»... Վերջից էջ 314—318 զանազան յիշատակարաններ, որոնցից մէկը (տառանաւոր) պատմում է, թէ Մարտիրոս վարդապետը հայոց հազար վաթսուն և երեք (=1614) թուին նորոգել է Ղազարու վանքը. մի ուրիշը՝ (զարձեալ տառանաւոր), թէ Վարդան վարդապետ Բաղիշեցին այս գիրքը, «անկեալ ի գրաւի», ազատում է Հայոց հազար հարիւր տասներեք (=1664) թուին: Ապա մի ընդարձակ յիշատակարան, Բաղիշեցի Վարդան վարդապետի ձեռով, ինչպէս երևում է յետագայում գրած, թէ ՌՃԺԻ թուին զալով Ղազարու վանքը՝ նորոգութիւններ և նոր շինութիւններ է անում և «զայս գիրքս և այլս և որ գրաւ էր ի ձեռս բրդաց Աստուծով ազատեցաք և տվաք զսա յիշատակ... ի դուռն սուրբ առաքելոյս: Եւ որչափ հին և փոխալ գրեանք կայր ի վանքս... է. գիրք»

և այլ աւելի տվաք նորոգել և կազմել ձեռամբ Սահակ վանեցի վարպետին ի թվին ՌՃԻ» (≈ 1671 թ.)։ Թողնում ենք ուրիշ յիշատակարաններ։ Այս զրքի պատմութեան մասին տեսնել նաև Կարենեանցի Բաղդաստութիւնը։

32. ց. 2-ր Կարապետ Եղեանի (այժմ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի մօտ)։ Մանրամասն նկարագրուած է Ստ. Մալխասեանից (տես Ասողիկ, Պետերբուրգ 1885, յառաջարան, էջ 11—12). համառօտ այս հրատարակութեան Ազաթանգեղոսի յառաջարանում (էջ 15 հտ.), որից զնում ենք կարեւորը։

Մեծ. $27,5 \times 20$ հրդմ. կաշեկազմ, թուղթ, նոսրագիր, երկսիւն։ Բովանդակութիւն—ընդ ամենը 18 պատմագիր։ Արրահամ գրչից են առաջին 11 պատմագիրները—Պորենացի, Ասողիկ, Լաստիվերտցի, Եւսեբիոսի Եկեղեցական պատմութիւն, Ազաթանգեղոս, Դաշանց թուղթ ևլն։ Թուականով յիշատակարանը, «Դրեցաւ ձեռամբ Արրահամ անարժանի ի Տիգրան քաղաքի ի մատրանին Սարգսի ՌՃԺ» (≈ 1668) թվականին»։

Պորենացու Դ. զրքի ԿԶ գլխի մէջ, «ապագայիցն յայտնութիւնք» բառերից յետոյ հազցրած է տեսլի նկարագիր և ապա մեկնութիւնը (տ. այս հրատ. եր. 354, 18 և ծանօթութիւն)։

33. Ն. Աղթամարի վանքի 2-ր, որի համեմատութիւնն ու նկարագիրը ստացել ենք 1903 թուի յունիսի 20-ին մեր աշակերտ Ճեմարանաւարտ, այժմ հանգ. Ն. Հալաբոյճեանից։ Դնում ենք նրա ուղարկած նկարագրից կարեւորը։

Մեծ. $19 \times 12,5$ հրդմ. թերթ 202. կաշեկազմ, կողերը թանձր թուղթ, վրան կտաւ, հիմքը ոսկեզօծ. թուղթ, բոլորագիր, միասիւն։ Բովանդակութիւն՝ միայն Պորենացու Հայոց պատմութիւն։ «Կը պակասի Վենետիկի 1827 թուի հրատարակութեամբ 519 երեսի (վերէն հաշուելով) 16-րդ տողի «գիրտութիւն» բառէն մինչև 522 երեսի վ. հ. 12-րդ տողի («համանգա») մայն» բառը (ձեռագրի մէկ թուղթ 191-ի և 192-ի մէջտեղը) և Ողբէն 552 երեսի վ. հ. 18 տողի («հաւա») սարելով տրտմութեան»—էն մինչև վերջ... Դրիչ, տէր, տեղ, թիւ ևլն անյայտ»։

34. Ու խմբին պատկանում է նաև Մառի նկարագրած № 1 Հայկ. Ձեռ. Ճեմար. Արեւելեան լեզ. ՊԲԴ, որ նշանակում ենք : տառով։ Դրութեան թուականն է ՌՃԺ (≈ 1668 թ.)։ Հաստ թուղթ, 219 թերթ. մաքուր բոլորգիր. զրել է Յովսէփ վարդապետ ի գիւղաքաղաքն Աստապատ—Այս 2-րից մենք բաղդաստութիւն չունինք, բայց Մառի նկարագրով յար և նման է Սանահնի օրինակին (էջմիածնի Է. № 1035 2-րին, տ. § 28), որ ու խմբի 2-իւ է («Հանդ. Ամս.» 1892, էջ 45)։

Այս խմբի մէջ են մտնում նաև Վենետիկի օրինակներից երեքը, որոնց մասին առանձին։

35. Այս բոլոր 2-ների ընդհանուր մայրը, ինչպէս վերևում զրի,

էջմիածնի մատենադարանի 1 (№ 249) Ձ-րն է: Այդ պարզ երևում է հետեւեալ հանդամանքից. որ հատուածը որ լ-ի մէջ նորոգած է Տ խմբի վրայ՝ այս բոլոր Ձ-ներն ևս նոյն տեղում միանում են Տ-ի հետ. իսկ որ հատուածը որ լ-ի մէջ մնում է հին գրչութիւնից, որ Ա-ի հետ է՝ նոյն տեղում այս բոլոր Ձ-ներն ևս Ա-ի հետ զոյգ են ընթանում իրենց ընթերցուածներով: Այս այնքան պարզ ու որոշ է, որ մանրամասնութիւնների մէջ մոռնելը աւելորդ եմ համարում. միայն չպէտք է մոռանալ, որ 1 Ձ-րի մէջ, ինչպէս վերեւում ասացի, Ա խմբին պատկանող հատուածների մէջ ևս տեղ-տեղ երեսի կողքերից, կամ մէջերից, նորոգուած են Տ-ի վրայ. ուրեմն երբեմն հին հատուածների մէջ ևս Ան խմբակցութեան հետ փոխէփոխ կազմում է Տն խմբակցութիւնը: Երբեմն էլ այսպիսի Տն խմբակցութիւնները պատահական են, ինչպէս բայց թողած յօդեր, տառեր ևն, որ ամեն Ձ-րի մէջ կարող են լինել. բայց այդ՝ լ-ից ծագող Ձ-ները երբեմն ուղղուած են այս կամ այն Ձ-րի վրայ:

Խնդիրն այն մասին չի կարող լինել, թէ արդեօք այս Ձ-ների ընդհանուր մայրը 1 Ձ-րն է թէ ոչ, այլ միայն այն մասին, թէ զրանք անմիջապէս լ-ից են ծագում, թէ՛ կան այնպիսիներ, որոնք ծագում են լ-ից միջնորդաբար, մեզ յայտնի կամ անյայտ Ձ-ներից օրինակուած լինելով: Այս որոշելու համար շատ հիմունքներ կան, բայց այդ համարում եմ աւելորդ աշխատանք. ուստի մի երկու կէտ միայն յիշելով բաւականանանք. եր. 75 տ. 6 1 Ձ-րի բնագիրն ունի «ժամանակս», լուսանցքում ուրիշ ձեռքով ուղղած է «ժաման». և Ձ-րի բնագրի մէջ արտագրուած է լ-ի թէ բնագրի մէջ եղածը և թէ լուսանցքում ուղղածը՝ իրրև «ժաման ժամանակս»: Նոյն եր. 75, տ. 12. 1 Ձ-ը բնագրում գրած է «թուեալ», գլխին աւելացրած է «էր պատ», բայց «թուեալ» բառի ու-ի տակ և «պատ» բառի տ-ից յետոյ նշան է դրած, որ հասկացուի «թուէր պատեալ». և Ձ-րի գրիչը չհասկանալով նշանները՝ արտագրել է նախ գլխին գրածը, ապա տակինը՝ իրրև «էր պատ թուեալ»:—Եր. 273, տ. 3 1 Ձ-րն ունի «սատակեցալ». ց Ձ-րն ունի «սատակի» ըստ Ան Ձ-ների, բայց լուսանցքում ուրիշ ձեռքով շինած է «մեռանի». Հի Ձ-ները բնագրի մէջ ունին ց-ի լուսանցքում ուղղածը՝ «մեռանի»: Դարձեալ եր. 281, տ. 16 ց Ձ-րի մէջ «Տիրանայ» բառի վերջը «անայ» քերած է, իսկ 1 Ձ-րն ունի միայն «Տիր»: Տես նաև եր. 298, տ. 1. եր. 326, տ. 18, 19: Այսպէս և ց Ձ-րի մէջ կան բաւական քերածներ կամ բարձման նշանով պրուածներ, լուսանցքներում ուղղումներ ևն, որոնց հետեւում է և Ձ-ը— եր. 252, տ. 21. 1 Ձ-ը բնագրում ունի «աւերեցալ», բայց լուսանցքում ուղղած է «կոտորեցալ». և Ձ-ը բնագրում ունի «կոտորեցալ աւերեցալ», այսինքն լ-ի լուսանցքի ուղղումը մտցրած է բնագրի մէջ, պահելով միւս բառն ևս: Այս և նման շատ հանգամանքներով կարելի է որոշել և խմբի Ձ-ների լ-ից ծագման յարաբերութիւնները, բայց ես այդ աւելորդ եմ համարում. ուստի անցնենք ուրիշ Ձեռագիրներին:

(§ 3), յիշում են վեց անիկների օրինակներ: Մի նամակով հ. Ա. Ղազիկեանից մի քանի ծանոթութիւն խնդրեցի այդ օրինակների մասին. իբրև պատասխան շնորհակալութեամբ ստացայ հ. Բ. Չրաքեանից հետեւեալը, որ դնում եմ այստեղ.

«Հ. Արսէն վ. Ղազիկեանի յանձնարարութեան համաձայն քննեցի մի առ մի խորինացոյ Հայոց պատմութեան մեր մատենադարանի Զ-ները, պատասխանելու համար Զեր... Նամակի մէջ բովանդակուած հարցումներուն: Կը ցաւիմ սակայն, որ բնութեան արդիւնքը բոլորովին գոհացուցիչ պիտի չլլայ Զեզ, քանի որ 1843-ի հրատարակուած «Մովսէս խորենացոյ Մատենադրութիւնքի» զեկուցումին մէջ, Հայոց պատմութեան վերաբերեալ «անթերի վեց օրինակները» կարելի չեղաւ ամբողջապէս ստուգել և որոշել: Վասն զի վառացս զրշագիրներու անտիպ ցուցակին մէջ ուժ ամբողջական օրինակը միայն կը յիշուին Մովսէս խորենացոյ Հայոց Պատմութեան. որոնցմէ երեքը զանազան Զ-ներու նետ յամեմատուած եւ ուղղագրուած տպագրութիւններ են: Յիշուած չէ թէ համեմատութեան համար ծառայող այդ Զ-ները երբ գրուած են և ուր կը գտնուին. հետեալաբար անոնց մասին չունիմ հաղորդելիք մանրամասնութիւն. հաւանական կը համարիմ որ Զեկուցումի մէջ յիշատակուած ՉԻԲ թուականի զրշագիրը տպագրին հետ համեմատութիւններէն մին ըլլայ: Մնացած հինգ զրշագիրներու թուահամարները և այլ ծանօթութիւնքը ըստ Զեր փափաղին կը դնեմ հոս.

ա. Օր. թիւ 1530. բոլորգիր, կը բովանդակէ խորենացի, Եղիշէ, ևն: Գրութեան տեղը՝ Երնջակ, ի պեօզն Շօթօթ, ժամանակ՝ ՌժժԳ=1664, Գրիչ ? : Կընդօրինակեմ մաս մը յիշատակարանէն... «աւարտ եղև յայսմ տառի՝ ի թվականիս հայոց սեփ. երկբառեակ և երկհարիւրի. երկյոթեկեան և երկհնգեակ ի նոյն յարի. և երրեակ թիւ այլ յարաբարդի. Ամսեանն Յունաց Ապրիլի, եռեակ, հնգեակ և քառակի, և թիւ մի այլ աւելի. երկիրս Երնջակ ասի ի վիճակն սուրբ Կարապետի. առաջնորդութեան տեառն յեօայի՝ հեղահողի վարդապետի և կաթիկոսութեան Հայոց սբ Էջմիածնի՝ յակորայ բարունապետի. զծագրեցաւ տառս ցանկալի՝ ասացեալ Եղիշէի թարգմանողի, ի գեօզն Շօթօթ վերակոչի ի դուռն սուրբ Աստուածածնի՝ ընդ հովանեաւ սուրբ Լուսաւորչին»... Օրինակս ունի Բ. զիրք Ը գլուխի վերնագիրը. սակայն լուսանցքի մէջ փոխանակ Ը նշանակելու, կը դնէ Է: Չունի Գ. զրբի ցանկը»:

Ըստ Մեսրոպ եպիսկոպոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակին՝ Վենետիկի այս № 1530 Զ-ը գրած է ՌժժԳ—Դ թուին, ստացողն է Արիստակէս վարդապետ. «ետ ի դուռն Ս. Ստեփանոսի Նախավկային, որ Շամբի ձոր յորջորջի. առաջնորդ. տն Միքայէլի աստուածաբան վարդապետի. ՌժԻ թուին (1671): Բովանդակում է՝ ա) Մովսէս խորենացու Պատմութիւն. բ) Պատմութիւն Եղիշէի. գ) Հատուած Թումայի. դ) Բառգիրք աշխարհագրական. ե) Հայելի վարուց»:

«բ. Օր. թիւ 869. Նօարգիր. խորենացի, Ասողիկ և Սամուէլ երէց: Գրութեան տեղի Բաղէշ, ժամանակ ՌժԼԲ—Դ=1683—1684, Գրիչ Դաւիթ ճնճղուկ: «Ի վայելումն Մոկացի Ստեփանոս վարդապետի

ի Բաղէշ քաղաքի՝ ի գունն Ս. Կիրակոսին»։ Սա ևս ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Չունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւը»։—

Մեսրոպ Կախկոպոս Տ. - Մովսիսեանի ցուցակից կարեոր եմ համարում աւելացնել. «Յիշեցէք զտիեզերալոյս վարդան վարդապետն, որ ի սոյն ամի գնաց յերուսաղէմ ԺԸ. արամբ, որ զայս գ պատմագրաց օրինակն Խո. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով»։ Բովանդակութիւնն է՝ ա) Պատմութիւն Խորենացւոյ. բ) Տումար. գ) Ասողիկ. դ) Սամուէլ երէց։

Այս Զ-րի գրիչ Դաւիթ ճնճղուկը նոյն անձն է, որ Բաղիշոյ առաջնորդ Աւետիք վարդապետի հրամանով նոյն 1684 թ. նորոգում և կազմում է Խորենացու հնագոյն Զ-ը՝ 1 (տես § 29)։ Վենետիկի այս Զ-ը պատկանում է, ինչպէս կը տեսնենք (§ 38), Տ խմբին, ուստի և չի կարող նոյն գրչի ձեռքով նորոգուած 1 Զ-րից ծագած լինել. այլ ընդհակառակն այս 1 Զ-ը երկրորդ անգամ նորոգուել է, ամենայն հաւանականութեամբ, Բաղիշեցի վարդան վարդապետի տուած այն լաւ և ընտիր Զ-րից, որից օրինակուած է Վենետիկի № 869 Զ-ը։

«գ. Օր. թիւ 200. բոլորգիր. Խորենացի և Եղիշէ։ Գրութեան տեղի?, Ժամանակ ՌՃԹ=1660. Գրիչ Ալեքսան։ Սա ևս ունի Բ գիրք Ը գլխի վերնագիրը։ Չունի Գ գրքի ցանկը։

«գ. Օր. թիւ 1023, բոլորգիր Խորենացի և Նոտրագիր Միխայիլ Ասորի ևն։ Գրութեան տեղի?, Ժամանակ?, գրիչ?, Ունի Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը այսպէս. «երկրորդ թագաւորութեան լինել ի դաւակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին»։ և փոխանակ Ը նշանակելու, կրնէ է։ Չունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափաւը»։—

Ըստ Մեսրոպ Կախկոպոսի ցուցակի՝ բովանդակում է՝ ա) Խորենացի (բոլորգիր). բ) Միխայիլ Ասորի (նոտրգիր). գ) Դաշանց թուղթ (բոլորգիր). դ) Սամուէլ Անեցի (բոլորգիր)։—

«ե. Օր. թիւ 1156. բոլորգիր, Խորենացի և Ասողիկ. գրութեան տեղի?, Ժամանակ?, գրիչ?, «Ղաղարոս Ղայսարցի ստացայ զգիրս պատմութեան Մովսէս Խորենացւոյ՝ ի հայրապետութեան երիցս երանեալ տեսնն Փիլիպպոսիս... և ի թագաւորութեան փոքր Շահապաղիս ի դառն և ի նեղ ժամանակիս ի թուականութեանս հայոց ՌՃ և Բ ամին (=1653 թ.), ի յերկիրս արարատեան»... Ունի Բ. գիրք Ը գլխի վերնագիրը, որ ի սկզբան կարմրաղեղով՝ յետոյ սև թանաքով վրայէն անցած. Ը գիրը չի տեսնուեր լուսանցքի մէջ, այլ կայ քերթուած անորոշ գիր մը. յաջորդ գլուխը կը կրէ Ը, Ունի ի վերջ ցանկին «Տաղք չափայինք և ի Սահակ Բագրատունի», սակայն չերևիր տաղը ի վերջ գրոց»։

«Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան ամբողջ այս հինգ օրինակներէն զատ, կը գտնուին երկու ճառընտիրներու մէջ մի քանի հատուածներ. 1) Յաղագս Նունէի. 2) Յաղագս Ժողովոյն Նիկիոյ. 3) Յաղագս Ժողովոյն Կոստանդնուպոլսի, Բ. ճառընտրի մէջ, որ ԺԲ դարու գրչութիւն է հաւանօրէն։ Հատուած մ'ալ «Յաղագս Գրիգորի Լուսաւորչի», ի ճառընտրի Ը, որ գրուած է ի թուականին 21Ա -Բ»։—

37. Վենետիկ 1843-ի տպ. մէջ յիշուած վեց անթերի օրինակներն որ

խմբին պատկանելը ճիշտ որոշում է նոյն տպագրութեան մէջ բերուած ընթերցուածներով: Բ. գրքի Ը գլխի վերնագրի և սկզբի հատուածի (տ. § 9) մասին կայ հետեւեալ ծանօթութիւնը. «Հատուածդ՝— երկրորդ թագաւորութեանն լինէր ի դաւակէ Աշոհակայ Մարաց եղևոյ թագաւորի—չիք յերիս ընտրելագոյն օրինական. և ի միւս երկուսին օրինական չիք Ը գլխակարգութիւնդ (այսինքն գլխի վերնագիրը), այլ միահետ կցի ընդ նախընթաց գլխոյն»: Այս ծանօթութիւնից երևում է, որ վեցերորդ օրինակը, որ ծառայել է տպագրի համար իբրև բնագիր՝ ունեցել է թէ՛ Ը գլխի վերնագիրը և թէ՛ սկզբի պակասած հատուածը, այսինքն այնպէս է եղել, ինչպէս տպուած է բնագիրը (տ. § 9):

Այն երկու օրինակը, որոնք չունին Ը գլխի վերնագիրը, բայց ունին սկզբի պակասած հատուածը՝ համեմատ են էջմիածնի մատենադարանի Ա խմբի Ձ-ներին: Եւ իսկապէս 1843-ի տպագր. մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետիկ երկու օրինակ միանում են էջմիածնի Ա խմբի Ձ-ների հետ: Այս երկու օրինակը սակայն չկան Վենետիկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ, քանի որ այժմեան հինգ Ձ-ներն էլ, ինչպէս վերևում դրուածից (§ 36) տեսնուում է՝ ունին Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը:

Այն երեք օրինակը, որոնք ունին Ը գլխի վերնագիրը, բայց չունին սկզբի հատուածը՝ զբաղւում համեմատ են էջմիածնի ՏԽ խմբերի Ձ-ներին. թէ՛ այս երկու խմբից որին են պատկանում, այդ որոշում է Գ. գրքի ցանկի վերջում դրած ծանօթութիւնից, թէ «Յերկուս օրինակս որք ունին զցանկս գլխոց, ի կատարածիս կայ և գլուխ այսպիսի՝ Տաղք չափաւ յինք և ի Սահակ Բագրատունի»: Կրնանակէ այս երեք օրինակից երկուսը Խ խմբին են պատկանում: Եւ իսկապէս 1843-ի տպագրութեան մէջ բերուած բազմաթիւ ընթերցուածներով Վենետիկ երկու օրինակ միանում են էջմիածնի Խ խմբի Ձ-ների հետ: Այս երկու օրինակից մէկը սակայն դարձեալ չկայ Վենետիկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ, քանի որ, ինչպէս վերևում դրածից (§ 36) տեսնուում է՝ նրանցից միայն № 1156 ունի այդ «Տաղք չափաւ...» յաւելումը:

Այսպէս ուրեմն 1843-ի տպագրութեան ժամանակ բանեցրած վեց անթերի օրինակներից երեքը,—երկուսն Ա խմբի, մէկը՝ Խ խմբի,— չկան Վենետիկի այժմեան հինգ Ձ-ների մէջ: Դրանք են ՁԾԲ (=1303) և ՌՃԻ (=1671) թուականները կրող, և մէկն անյայտ թուականով, օրինակները, որ յիշուում են 1843-ի ղեկուցումի մէջ. այժմեան հինգ Ձ-ներից ոչ մէկը չի կրում 1303 կամ 1671 թուական: Այս պակասած օրինակներից 1671 թուականինը կարող է և Ա խմբի և Խ խմբի օրինակ լինել (որովհետև Խ խմբից էլ մի օրինակ չկայ այժմ). իսկ 1303 թուականինն անպայման Ա խմբի օրինակ է եղել և ոչ Խ խմբի, քանի որ այս վերջին խմբի մայրը՝ Լ Ձ-ն առաջ է եկել 1567 թուին:

Որովհետև դժուար է ենթադրել, որ Վենետիկի Մխիթարեան Գրադարանից 1843 թուից զէսը երեք Ձ-իւր գուրս եկած լինին՝ հաւանական էմ համարում, որ այս պակասած երեք Ձ-ները նոյն Գրադարանի այժմեան «երեք զանազան Ձ-ներու հետ համեմատուած և ուղղապրուած տպագրութիւններն» են եղել, որոնք համարուել են Ձ-իւր օրինակի

հաւասար և զրչազիրների անտիպ ցուցակի մէջ զրուած են «ութ ամբողջական օրինակների» մէջ: Դրանցից 1303 թուականի Զ-րի համար, մեր հ. նամակագիրն արդէն յայտնում է այդ հաւանականութիւնը: Թէ ինչ Զ-ների բաղդատութիւններ են դրանք՝ յայտնի չէ ըստ մեր հ. նամակագրի ԶԾԻ (=1303) թուականի Զ-ի մեղ յայտնի չէ. իսկ ՌՃԻ (=1671) թուականը կրում են մեղ յայտնի Զ-ներից Կ՝ Զ-ը, որ Ա խմբին է պատկանում, և Արմաշի վանքի № 185 Զ-ը. սրանցից մէկի վրայ կարող է եղած լինել Վենետիկի այս օրինակներից մէկի բաղդատութիւնը: Այդ երեք բաղդատուած տպագիրները, ըստ Մեսրոպ Կալիսկոսոս Տ.-Մովսիսեանի ցուցակի, ունին Մատենադարանի ցուցակում հետեւալ թուահամարները. 1) Գ. 36 Թ. է. Ուղղադրեալ ընդ տպագրին ի ձեռն դպիր Գ. Յովհաննիսեան. 2) Ե. 39 Թ. է. Ուղղագրեալ ի վերայ փոքր տպագրին Վենետիկոյ, ըստ հին Զ-րի իրիք. 3) Ժ. 23 Թ. է. Բաղդատութիւն ընդ տպագրին:

Վենետիկի այժմեան հինգ Զ-ներից երեքը միայն 1843-ի զեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակներից» են. դրանք են՝ № 869, որի զրութեան թուականն է ՌՃԼԲ—Գ (=1683—4 թ.), որ և յիշուած է նոյն զեկուցումի մէջ. № 200, որի զրութեան թուականն է ՌՃԹ (=1660 թ.), որ նոյնպէս յիշատակուած է նոյն զեկուցումի մէջ. և ապա № 1156, որի զրութեան թուականը յայտնի չէ. բայց դա այն երկու Զ-ներից մէկն է, որ Գ. դրքի ցանկի վերջում ունին «Տաղը չափաւ...»: Կը նշանակէ 1843 թուի տպագրութեան ժամանակ ձեռի տակ ունեցել են այժմեան այս երեք Զ-ները և, ամենայն հաւանակաւ, նութեամբ, այժմեան երեք ամբողջական «համեմատուած տպագիրները», որով և առաջացել է 1843-ի զեկուցումի մէջ յիշուած «վեց անթերի օրինակների» թիւը: Յետագայում ձեռք են բերուած № 1530 Զ-ը, որ զրուած է ՌՃԺԳ=1664 թ. և չի յիշատակուած վերոյիշեալ զեկուցման մէջ, և № 1023 Զ-ը, որով և առաջացել է զրչազիրների այժմեան անտիպ ցուցակի մէջ յիշուած ութ թիւը:

38. Տեսնենք այժմեան հինգ Զ-ների որ խմբին պատկանելը 1843-ին եղած երեք Զ-ներից № 1156-ը, ինչպէս վերևում գրի, և խմբին է պատկանում. Ա. և խմբերին են պատկանում, տեսանք, պակասած երեք օրինակները («համեմատուած տպագիրները»): Այս չորս օրինակի վրայից չի կարող եղած լինել 1843-ի բնագիրը, քանի որ վերջինս, ինչպէս մեր կատարած մանրամասն համեմատութիւնից երևում է՝ էջմիածնի Տ խմբի Զ-ների տեսակից է. կը նշանակէ՝ փառացած երկու Զ-ներից, №. № 869 և 200, մէկը նոյն թուին տպած բնագրի համար են բանեցրած (Վ.). իսկ միւսից (Վ.) 1843-ի տպագրութեան մէջ միայն ընթերցուածներ են բերուած, չորս ուրիշ օրինակների ընթերցուածների հետ: Արդ այդ ընթերցուածների մանրամասն ուսումնասիրութիւնից երևում է, որ իսկապէս երկու օրինակ, ինչպէս վերևում ասացինք, Ա խմբի հետ են, երկու ուրիշ օրինակ և խմբի հետ, իսկ մէկը միանում է էջմիածնի Տ խմբին, առանձնապէս օրգր Զ-ներին: Համտ. օրինակ՝ եր. 315, 10. 316, 2 (ևս չորս մաշարացական, որի մէջ

վի-ից երկուսը և խմբից են, մէկը ոտքոյն Ձ-ների տեսակից), 327, 13. 328, 12. 330, 17. 331, 1, 12, 21. 338, 13. 342, 10. Կնւ կընշանակէ՝ այժմեան Ձ-ներից ԱՆ 869 և 200 էջմիածնի Տ խմբի Ձ-ների տեսակին են պատկանում:

Այժմ տեսնենք, թէ այդ երկու Ձ-րից որը Վ է և որը վ, այսինքն որն է իրրեւ բնագիր գործածուած և որից ընթերցուածներ են միայն մէջ բերուած: Ծանօթութիւնների մէջ առած վ-ն իր ընթերցուածներով առանձնապէս նոյնանում է էջմիածնի քոյն Ձ-ներին: Համտ. օր.՝ եր. 314, 19 վրքս ցիրքն. 320, 10 վեկքոյն մայրաքաղաքայն, վ մայր քաղաքայն. 329, 10 վրքս ոչ ունելով (մինչդեռ միւս բոլոր օրինակները ունին՝ յոչ լինելոյն, յոչ լինելոյ, ոչ լինելով). 338, 17 վրքս որոհանօք. 270, 10 վրքս կողմնաք. 259, 4 վրքս բացակողմնաքն կն, կնւ Այսպիսի խմբակցութիւնները ցոյց են տալիս, որ վ Ձ-ը էջմիածնի քոյն Ձ-ների փոքրիկ խմբին է պատկանում: Միւս կողմից էջմիածնի այս Ձ-ները ոչ մի զբքի ցանկ չունին. իսկ Վենետիկի ԱՆ 869 և 200 Ձ-ներից Ա 869 ցանկեր ունի, իսկ Ա 200-ը չունի Գ. զբքի ցանկը (հատանօրէն չպիտի ունենայ նաև միւս զբքերինը), որով Ա 200 Ձ-ը մօտենում է քոյն Ձ-ներին: Ապա դարձեալ Ա 200 Ձ-ն իր բովանդակութեամբ ևս, Խորենացի և Եղիշէ, մօտենում է էջմիածնի զոյն Ձ-ներին. որոնք պարունակում են՝ Խորենացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած Բարձումայի մասին (դ Փաւստոսից հատուածներ): Այս հիմունքները մեզ բերում են այն եզրակացութեան, որ Վենետիկի Ա 200 Ձ-րից են բերուած ընթերցուածները 1843 թ. տպագրութեան մէջ, իսկ միւս Ձ-ը, Ա 869, ծառայել է իրրեւ առաջնորդ բնագրի համար, կամ մեր Վ տառով նշանակած օրինակը Ա 869-ն է:

Թէ ինչու իրենց ձեռի տակ ունեցած երեք Ձ-ներից ընտրել են Ա 869, որ 1683—4 թուին է գրուած, և ոչ Ա 200, որ աւելի հին է, գրուած լինելով 1660 թ., և ոչ Ա 1156-ը, որի վրայ կայ 1653 թուի յիշատակութիւն ստացողի,—այդ ևս բացատրում եմ նրանով, որ Ա 1156-ը և խմբին պատկանելով և Ա 200-ը օրքոյն Ձ-ների կարգից լինելով՝ իրենց մէջ ունին բազմաթիւ չիք-եր, այսինքն բաց թողած բառեր և խօսքեր. մինչդեռ Վ=Ա 869 Ձ-ը, աւելի մօտ լինելով էջմիածնի ո Ձ-րին, աւելի ևս Տ խմբին պատկանող այն Ձ-րին, որից ծագում է հնագոյն 1 Ձ-րի 1567 թուին նորոգուած մասը՝ չունի այդքան չիք-եր, ուստի և աւելի ընտիր է համարուել: Ընտրութեան համար գուցէ նշանակութիւն է ունեցել և յիշատակարանը, թէ տիեզերալոյս Վարդան վարդապետն «ևս զայս ք պատմադրաց օրինակն. լաւ և ընտիր սրբագրեաց գրով»:

Աւելորդ չի լինիլ, եթէ երկրորդեմ, որ ինչքան էլ ևս Վ օրինակը Ա 869 Ձ-ն եմ համարում՝ բայց այս երկուսը, կարծում եմ, կատարելապէս չպիտի նոյնանան, որովհետեւ, ինչպէս վերևում (§ 3) զբի՝ ինձ թւում է, թէ 1843 տպագրի մէջ լուսեայն ուղղումներ կան ուրիշ Ձ-ներից: Օրինակ՝ եր. 72, տ. 14 բնագրում ընդունուած «արտահալածել» ձևն ունին էջմ. Ա խմբի Ձ-ները. և խմբի Ձ-ներն ունին «արտահալածել»:

Որովհետև Վենետիկի Վ. օրինակը Տ խմբին է պատկանում՝ պէտք էր սպասել ուրեմն, որ բնագրի մէջ դրուած լինէր «արտահալածէր» բայց 1843-ի տպագրութիւնը բնագրում ունի Ա խմբի ձևը «արտահալածել», իսկ ծանօթութեան մէջ ունի Պ և Տ խմբերի ձևերը՝ «երկու օր արտահալածել, երկու այլ՝ արտահալածէր»։ Կը նշանակէ՝ այս բառի համար ընտրութիւն է արուած և իրենց սովորաբար դործածած Ձ-րի ընթերցուածի տեղ դրուած է Ա խմբի բաղդատութիւնների ընթերցուածը։ Կարելի է բաւական թուով ուրիշ այսպիսի օրինակներ ևս բերել։ Թոււմ է, թէ այս ընտրութեան է ակնարկած և 1848 թուի Բագմավէպի մէջ եր. 48. իրրե պատասխան Կարենեանցի 1847 թուին Կովկաս լրագրի մէջ տպուած կարծիքի խորհնացու բնագրի մասին։ Վիսկ այն գրքերը [այսինքն խորհնացի], որ ընտրութեամբ և բաղդատութեամբ տպուած են, և բաւական վկայեալ օրինակներէ, պէտք է պատկանելի ըլլան կարդացողներուն և Ձ-րի մը մէջ տարբերութիւն մը տեսածնուն պէս՝ չկասկածին, չտարակուսին, չհամարձակին սխալ կոչելու և սրբագրելու, ինչպէս Կովկաս լրագրին մէջ անցեալ տարի բանասէրին մէկը ըրեր էր։— Ինչպէս էլ լինի՝ ես ամենայն հաւանականութեամբ № 869 Ձ-ը համարում եմ Վ, իսկ № 200-ը՝ վ. Այս կարծիքս վերջնականօրէն պիտի հաստատէ ի հարկէ միայն այս Ձ-ների բաղդատութիւնը, որոնցից ես ոչ մի ընթերցուած չունիմ։— Գանք մնացած երկու Ձ-րին։

1843 թուից յետոյ ձեռք բերուած երկու Ձ-ներից ընթերցուածներ չունինք, այլ միայն համառօտ նկարագիր (տ. վերը § 36)։ Դրանք երկուսն էլ ունին Բ. գրքի Ը գլխի վերնագիրը, ուստի չեն կարող Ա խմբին պատկանել, այլ միայն Տ և Պ խմբերից մէկին։ Դրանցից մէկը, № 1530 Ձ-ը, իր լուսնադակութեամբ (խորհնացի, Եղիշէ, Թոմայից հատուած) նոյնանում է էջմիածնի Տ խմբին պատկանող s Ձ-րի հետ։ Բացի այդ՝ այս վերջինը չունի ցանկեր։ Գ. գրքի ցանկը, (հաւանօրէն և միւս գրքերինը), չունի նաև Վենետիկ Ձ-ը։ Այս երկու հիմունքով այդ № 1530 Ձ-ը, կարծում եմ, պատկանում է Տ խմբին և իր ընթերցուածներով պիտի միանայ էջմիածնի s Ձ-րի հետ։ Վենետիկի միւս Ձ-ը սակայն, № 1023, պիտի պատկանի Պ խմբին. միակ ընթերցուածը, որ ունինք այդ Ձ-րից, է Ը գլխի վերնագիրը՝ «երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զուակէ Արշակայ Մարաց թագաւորին»։ Էջմիածնի կ' Ձ-ը նոյն տեղում ունի թէ՛ բնագրում և թէ՛ ցանկում նոյնպէս «Արշակայ» ընթերցուածը, մինչդեռ միւս Ձ-ներն ունին Ամգահակայ կամ Աշդահակայ։ Վենետիկի № 1023 Ձ-ը այդ ընթերցուածով նոյնանում է ուրեմն կ' Ձ-րի հետ, որ ի-ից է ծագում։ Անշուշտ մի ընթերցուածը քիչ է եղբակացութիւն անելու համար. բայց կարծում եմ թէ ուրիշ ընթերցուածներ կը հաստատեն այս կնթագրութիւնը։

ԵՐԿՐՈՐԴԱԿԱՆ ԽՄԲԱԿՑՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ.

39. Խորհնացու Ձ-ների դասաւորութեան խնդրով առաջին անգամ զբաղուել է Ադոլֆ Բաումգարտները՝ իր վերևում (§ 16) յիշուած

աշխատութեան մէջ. նա հակադրում է Վենետիկ լաւագոյն (1843) և Ամստերդամի հրատարակութիւնը: Այս վերջինին դասակից է դնում Կարենեանցի երկրորդ օրինակը և Լայպցիգինը: Երկրորդ անգամ նոյն խնդրով զրադուել է Միաբան—Գ. Տ.—Մկրտչեանը (Հայկականք, Վաղարշապատ. 1894. եր. 38 հտն. եր. 69 հտն.): Նա էջմիածնի 17 Ձ-ները մի յօդուածի մէջ բաժանում է երկու դասի, երկրորդի մէջ դնելով 6 Ձ-ի, իսկ առաջինի մէջ 11 Ձ-ի, որ նա վերածում է երեք ստորաբաժանումների: Յետոյ սակայն մի ուրիշ յօդուածի մէջ, նկատի ունենալով զրեթէ այն բոլոր Ձ-ներն ու ընթերցուածները, որոնց մասին մենք վերևում յիշեցինք, և համոզուելով որ առաջին դասի ստորաբաժանումները առանձին առանձին խմբեր են միմեանցից շատ անջատ՝ այդ ստորաբաժանումներն անուանում է Ա. Բ. Գ. իսկ Բ. դասը Դ. խումբ: Այդ խմբերի պատկերը հետեւալ ձևով է տալիս (նշանակելով մեր ընդունած տառերով).

Ա. խումբ. լո և Կ¹ (?).

Բ. խումբ. հgikx.

Գ. խումբ. nsropq.

Դ. խումբ. fcdabef¹².

Վենետիկ 1843 թուի վեց օրինակները դնում է ԱԲԳ խմբերի մէջ, իսկ եղևանի (մեր y) և Արզնի Ձ-ների համար, տփի կազմութեան վրայ հիմնուելով, յայտնում է, թէ կարող են պատկանել ԱԲ խմբերին, բայց ոչ ԳԴ-ին:—

Երրորդ անգամ Խորենացու Ձ-ների դասաւորութեամբ զրադուել է Մ. Արեղեանը (Հայ Ժողովրդական Առասպելները Մ. Խորենացու Պատմութեան մէջ, Վաղարշապատ, 1891. եր. 259—266): Նա ձեռի տակ ունենալով էջմիածնի 18 Ձ-ները՝ բաժանում է երկու խմբի. Ա խումբ, որի մէջ մտնում են abedef Ձ-ները, և Տ խումբ, որի մէջ երկու ստորաբաժանում է դնում, մի կողմում ցիւ, միւս կողմում կնոսոքզր:

Այս երկու բաժանումն էլ, հիմնուած լինելով որոշ ընթերցուածների և ոչ Ձ-ների ամբողջական համեմատութիւնների վրայ՝ ունին միևնոյն պակասութիւնը, որի պատճառը լ Ձ-ն է, որի մի մասն ոսոքզր (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի) Ձ-ների հետ է, իսկ միւս մասը՝ abedef (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի) Ձ-ների հետ: Միւս կողմից՝ արդարև ցիւ Ձ-ները մի երկրորդական փոքրիկ խումբ են կազմում իրենց ընթերցուածներով, բայց զրանք կնո Ձ-ներից անբաժան են, ծագած լինելով մի ընդհանուր մայր Ձ-ից, լ-ից:

Նշանակելով լ Ձ-ի հին մասը, որ Ա խմբի (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի) հետ է, լա ձևով, իսկ նոյն Ձ-ի նորոգուած մասը, որ Տ խմբի (Տ. Մկրտչեանի Գ խմբի, ոսոքզր Ձ-ների) հետ է, լտ ձևով՝ ունենում ենք.

Ա խումբ. abedef¹²լվկ¹²լա, ընդ ամենը 12 օր., որոնցից է Ամստ. տպագիրը, վկ Վենետիկ բաղդատուած երկու տպագիրները, (որոնցից ընթերցուածներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), Կ¹ Կարենեանցի ընթերցուածները, լա էջմիածնի լ Ձ-ի հին մասը, վեցը՝ abedef

Էջմիածնի, մէկը (Լ) Լայպցիգի Ձ-ները: Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորուած են այսպէս. Լա (հաւանօրէն 14-րդ դարու, 1567-ին նորոգուած), Կ² (1671 թ.), Ե (1675 թ.), Ե (1674—76 թ.), Ժ (1676 թ.), Ը (1687 թ.), Ե (1616-ից յետոյ և 1691-ից առաջ), Ի (1695-ին ապուած), Լ (1696 թ.), Դ Ձ-րի գրութեան ժամանակը յայտնի չէ, իսկ Վենետիկի բաղդատութիւնները եղել են մէկը 1303 թ. Ձ-րի վրայ, միւսը կարող է 1671 թ. Ձ-րի վրայ եղած լինել (տ. § 37):

Տ խումբ, ուրգր՝ Լ, Վ, Լա, ընդ ամենը 11 օր, որոնցից Լ թուաս Վանանդեցու ընթերցումները, Վ Վենետիկի տպագիրը (հաւանօրէն № 869 Ձ-րը), Վ (հաւանօրէն Վենետիկի № 200, որից ընթերցումներ կան 1843-ի տպագրութեան մէջ), Վ (Վենետիկի № 1530 Ձ-ը և Լա-գրութեամբ, տես § 38), Լա Էջմիածնի Լ Ձ-րի նորոգած մասը, իսկ ուրգր՝ Էջմիածնի միւս Ձ-ները: Իրենց հնութեան կարգով այս օրինակները դասաւորուած են այսպէս. Լա (1567 թ.), Կ (1641 թ.), Վ № 200 (1660 թ.), Վ № 1530 (1664 թ.), Ե (1672 թ.), Վ № 869 (1683—4 թ.), Դ (1690 թ.), Ե (1699 թ.): Մնացածների գրութեան ժամանակն անյայտ է:

Մնացած օրինակները ցիւլտիւն էլ Վ թուով 12, ծագած լինելով Էջմիածնի Լ Ձ-րից՝ կորցնում են իրենց արժէքը: Իրանք են՝ Էջմիածնի վեց Ձ-իւր, ցիւլտիւն, եղեանի Կ Ձ-իւր, Աղթամարի Զ Ձ-իւր, Պետերբուրգի Զ Ձ-իւր, Վենետիկի օրինակներ՝ Վ № 1156, Վ № 1023 (ենթադրութեամբ), Վ Վենետիկի բաղդատուած տպագիրներից մէկը:

Վերևի թուի վրայ պիտի աւելացնել նաև Էջմիածնի Կ Ձ-րը, որ, ինչպէս կը տեսնենք, ծագում է Էջմիածնի Զ Ձ-րից, ուստի նոյնպէս կորցնում է իր արժէքը:

Երկու մեծ խմբերի այս բաժանումն ամփոփելուց յետոյ՝ տեսնենք այժմ ստորաբաժանումներն Ա և Տ խմբերի մէջ, կամ Ձ-ների իրար հետ ունեցած յարաբերութիւնները:

40. Ա խմբի օրինակները՝ շատ ընթերցումների նոյնութեամբ բաժանուած են երեք երկրորդական փոքրիկ խմբերի. մի ընդհանուր մայր Ձ-րից, որ նշանակենք Ա տառով, մի կողմում ծագած են ԳԵՄ Ձ-ները, միւս կողմում՝ ԿԵԼԵ, սրանց զիմաց Լա Ձ-իւրը մի ուրոյն տեղ է բռնում, չմիանալով առանձնապէս ոչ ԳԵՄ Ձ-ներին, ոչ ԿԵԼԵ խմբակցութեան, այլ երբեմն մէկին մօտենալով, երբեմն միասին: Այս բաժանման համար իրրև մի յատկանիշ, զրոսի Ձ-ների տեղը որոնելու համար, կարելի է առնել հետևեալը: Առաջին զրքի Լ գլխի (Համեմատութիւն ծննդաբանութեան...) անունների շարքի մէջ ԳԵՄ Ձ-ները Նորայր անունից յետոյ ունին Վլատամ, Կարս անունը, որ ԿԵԼԵ Ձ-ների մէջ Հայոց անունների շարքի մէջ չէ, այլ ընկել է Քաղզկացոց անունների շարքի մէջ Վլատասկար, Վատասկար, Ստասկարս ձևերից մէկով, Ղամպադիտէս անունից յետոյ, իսկ Լ օրինակի մէջ, որովհետև սրակատում են Ղամպադիտէս և Նախորդ երկու անունները, Սուսատիա անունից տուաջ կամ Ամինտէս անունից յետոյ, Վենետիկի 1843-ի տպագիրը ծանօթութիւն ունի, Վեյսպէս (այսինքն Վատասկար) ամենայն օրինակը

նորենացւոյն որ առ մեզ գտան. այլ Յովն. Կաթ. և Դր. Մագիստրոս յերկուս անուանա որոշեն՝ Վատամ և Կար» (ինչպէս են և մեր abcf-ի մէջ): Եթէ ճիշտ է որ Վենետիկի օրինակները Վատամ. Կար» ձևը չունին, ապա պէտք է ընդունել, որ Ա խմբին պատկանող նրանց երկու օրինակները վի՛ մասնում են Կedel խմբակցութեան մէջ (եթէ միայն ի հարկէ բաղդատողները առած լինին այդ ընթերցումը. որովհետեւ այս վի՛ օրինակները բաղդատուած տպագիրներ են): Իս Զ-րի համար չենք կարող վերոյիշեալ Վատամ. Կար» յատկանիշը բերել, որովհետեւ ի Զ-րի մէջ այդ հատուածը իս չէ, այլ իս է, և իբր Տ խմբին պատկանող մաս ունի Վատամկար» ձևով նորայր անունից յետոյ. բայց իս-ի համար կարելի է ըստմաթիւ ուրիշ ընթերցումներ առնել, որոնք առանձնա-յատուկ են միայն իս խմբի Զ-ների հին մասին, այսինքն իս-ին. ինչպէս օրինակ՝ եր. 71, տ. 5 «նոյն պատմագիր ասէ», փոխանակ «ասէ նոյն պատմագիր», եր. 72, 2 զուարճանայէ կըն. (ուրիշ ընթերցումներ տես § 9):—Շփոթութիւնից զերծ պահելու համար, այստեղ իսկ պէտք է նկատենք, որ եր. 61, տ. 1 ծանօթութեան մէջ Կ՝ Զ-րի համար «ստատկար» գրուածը վրիպակ է. Կ՝ չունի այդ ընթերցումը, այլ իբրեւ ի Զ-րից ծագող՝ Տե Զ-ների պէս Վատամկար» ունի հայոց անունների մէջ:

Առաջին խմբակցութեան ձևի Զ-ներից ձև Զ-ներն իրար շատ մօտ են. բացի դրանց բովանդակութեան նմանութիւնից (տես §§ 10 և 11) և բազմաթիւ ընթերցումների նոյնութիւնից՝ Ա գրքի վերեւում լիշուած (Ի) գլխի անունների շարքի նկարագիրն եւ նոյն է (տես այս Հրատարակութեան եր. 58). կարելի է մատնացոյց անել և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ դժուարամուտ սումանա (տ. եր. 54, տ. 3): Դրանք այնքան մօտիկ են, որ նոյն-իսկ կարելի է կարծել, որ ժամանակով նորը՝ ա Զ-ը ժամանակով հնից՝ Ի-ից օրինակուած լինի: Բայց րանի որ այս կարծիքը հաստատող բացայայտ հիմք չկայ՝ եւ այս երկու Զ-իցը կից և զոյգ կամ դնում:

Այս ձև Զ-ներին մօտենում է ընթերցումներով ա Զ-իցը, որ վերոյիշեալ (Ի) գլխի անունների շարքից կարգով արտոգրած ունի նախ ձև-ի առաջին խորանը, յետոյ երկրորդը կըն (տես եր. 58). դրանից է առաջանում անունների այն խառնաշփոթութիւնը, որ կայ Ե-ի մէջ: Դրանից զատ՝ ընթերցումների նոյնութեան հետ կարելի է ցոյց տալ և այսպիսի ընդհանուր սխալներ, ինչպէս՝ զողկիանու (տ. եր. 46, տ. 113): Այս նկատի ունենալով՝ կարելի էր կարծել, թէ ա Զ-ը Ի-ից կամ Ե-ից, կամ դրանց հետ միասին մի ընդհանուր x մայր Զ-րից ծագած լինի: Բայց միւս կողմից այս նոտրագիր ա Զ-րին մօտենում է առանձին ընթերցումներով նոտրագիր Բ Զ-րը. երկուսի մէջ եւ Գ. գրքի վերջին գլուխը (Ողբը) պակաս է. և որովհետեւ վերոյիշեալ անունների շարքի գրութիւնն այս երկու Զ-ների մէջ այնպիսի է, որ ոչ ա Զ-ըն Ի-ից կարող էր ծագել և ոչ Բ-ը Ե-ից՝ ուստի պէտք է ընդունել, որ դրանք ծագում են մի այնպիսի x Զ-րից, որ ձև Զ-ների հետ մի ընդհանուր մայր ունի:

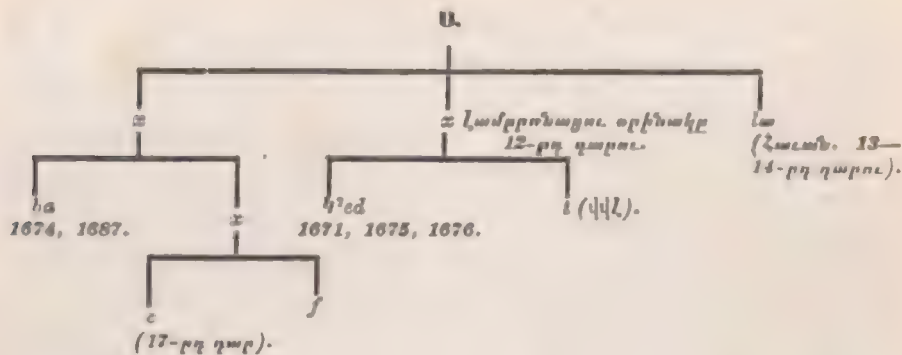
Երկրորդ խմբակցութեան Կedel-ի Զ-ներից էջմիածնի ա Զ-ները

նոյնանում են բազմաթիւ ընթերցուածներով (տես օրինակ՝ հր. 79, տ. 15, միայն հ, փոխանակ հանանէ)։ վերոյիշեալ (Դ) զլիւի անունների նկարագիրն ևս դրանց մէջ բոլորովին նոյն է (տես հր. 59)։ Կարենեանցի նկարագրած Կ՝ Զ-րի անունների նկարագրի մասին ոչինչ չգիտենք։ Բայց ընթերցուածներով այս Զ-ը այնքան նոյնանում է լւ Զ-ների հետ, որ նոյն-իսկ կարելի է, թէ վերջիններս Կ՝-ից ծագած լինին։ Ամստերդամի տպագիրը, և անունների նկարագրով մոտենում է լւ-ին, բայց բոլորովին նոյն չէ։ Ընթերցուածներով ևս այս է օրինակը թէպէտ յաճախ միանում է Կ՝ լւ Զ-ների հետ, բայց շատ անգամ և անջատում է նրանցից։ այսպէս օրինակ՝ հր. 11, տ. 12 «երգարանաց բանաւորաց» բառերի փոխանակ գեւք Զ-ներն ունին՝ «արագ արանց բանաւորաց», Կ՝ լւ ունին՝ «առանց բանաւորաց», իսկ է օրինակն ունի ուղիղ ձևով «երգարանաց բանաւորաց»։ Թոմա Վանանդեցին կարող չէ ուղղած լինել ուրիշ Զ-րի վրայ, քանի որ նա, ինչպէս յայտնել է, միայն մի Զ-իւ է ունեցել ձեռքի տակ։ Այսպիսի տարբերութիւններով կամ ընթերցուածների նոյնութեամբ Կ՝ լւ է օրինակները, որոնք մի ընդհանուր մայր ունին, բաժանում են երկու տեսակի։ մի կողմում են Կ՝ լւ Զ-ները, միւս կողմում է է։ Այս չորս Զ-րի ընդհանուր մայրն է Համբրոնացու օրինակը, որից 1671 թ. Մովսէս վարդապետն արտագրել է տալիս Կ՝։ Բայց, ինչպէս երևում է, նա ուրիշ օրինակներ ևս արտագրել տուած պիտի լինի։ «զոր ընտրեալ մեր՝ օրինակել տուաք ուրումն գրչի, և սրբագրեցաք ըստ կարի մերում, ուսկս ևս ուրեք ուրեք տարածանելոյ»։ Նրա մօտից յետոյ, նրա «պաշտել» Մեսրոպը գնում է նրա Կ՝ Զ-ը և «յետ սուղ ինչ ժամանակաց», 1694 թուին, նուիրում է Թոմայ առաքելոյ վանքին։ Այս պատմութիւնից պէտք է կարծել, թէ Կ՝ Զ-ը օրինակել տուող Մովսէսը Գողթնում է ապրել։ Հաւանական է կարծել, որ Թոմա Վանանդեցին իր հայրենիքում գտնուած Զ-ներից մէկը կամ դրանցից օրինակուած Զ-իւ է տանում Ամստերդամ 1695 թ. տպագրելու համար, և դրանից է առաջանում Կ՝ և է Զ-ների աղղակցութիւնը և այս երկուսի մէջ եղած նոյն ոտանաւորը (տ. §§ 1 և 7)։

Այս երկրորդ խմբակցութեան են պատկանում և վի՛ օրինակները, Վենետիկի երկու բաղդատած տպագիրները. բայց քանի որ բոլոր ընթերցուածները չեն բերուած 1843-ի տպագրութեան մէջ՝ չենք կարող ասել, թէ արդեօք դրանք Կ՝ լւ Զ-ներն են, թէ է Զ-րի հետ։ Դրանցից մէկի համար միայն կարելի է ասել, որ է-ի հետ լինի. հր. 64, տ. 3, «է Զ-ներն ունին՝ «և թէ ուստի»։ Տեղեւ ունին՝ «և եթ ուստի»։ Վենետիկի 1881 թուի տպագիրն (x) ուղղած է՝ «և եթ ուստի»։ Այս վերջին ընթերցուածը՝ մեզ յայտնի օրինակներից ունի միայն է-ն (որ նոյն է և w)։ Սրա հետ նոյնանում է ուրեմն և մի վ, որի վրայ ուղղուած է x-ը։

Լ=Լայպցիգի Զ-իւր միայն Ա. Բաումգարտների վկայութիւնից գիտենք, որ է օրինակի տեսակից, այսինքն մեր Ա խմբի մէջ է. բայց թէ որ Զ-ներին առանձնապէս մօտ է՝ չգիտենք։ Լվի՛ պայմանական ձևով, ուստի և փակագծի մէջ, է օրինակի հետ զնեւով՝ մինք ստանում ենք Ա խմբի Զ-ների աղղակցութեան հետեւեալ յարաբերութիւնը։

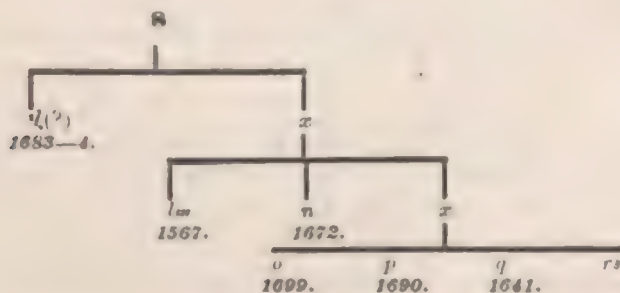

41. Տ խմբի օրինակներից վենետիկ տպագրողը (Վ) էջմիածնի խոսքեր Զ-ների դիմաց ունի մի առանձնություն: Ա գրքի (Ի) գլխի անունների դրոշման մէջ եւ Վ խոսքեր տարբերում են միմեանցից՝ Վ-ի մէջ այս անունները դրոշմ են երեք օրինակներով չորս մասի բաժանած, չորս անգամ տպագրուած լինելով «երբայեցոց», «Քաղ- զէսցոց» և «Հայոց» վերնագիրները. իսկ անունների ծանօթութիւն- ները դրոշմ են երեք չորրորդի տակին՝ աստղանիշերով ցոյց տալով, թէ որ անունն են վերաբերում: Այս նկարագրողը բոլորովին տարբեր է խոսքեր Զ-ների նկարագրից (տես եր. 61): Դրոշմ Զ-ների՝ Վ օրինակին ընդ խոսքեր խմբակցութեան պատկանելը որոշելու համար, կարելի է է միջի այլոց անիւ հետեւելու. Վ-ն Բ գրքի Ը գլխի վերնագրի հետ միասին ունի նոյն գլխի սկզբում «երկրորդ թագաւորութեան լինէր ի դաւակ Աժգահակայ Մարայ եղելոյ թագաւորի», որը չկայ խոսքեր Զ-ների մէջ: Այս պակասը չի կարծում թէ տպագրողներն ուղղած լինին Վ-ի մէջ (տ. § 37): Կան խոսքեր Զ-ների մէջ ուրիշ պակասներ եւ, որ Վ-ի մէջ չեն պակասում, այլ կան ըստ Ա խմբի, ինչպէս եր. 17, տ. 13, եր. 27, 10, 113, 14 (ո լուսանցքում աւելացրած ըստ Ա-ի). 121, 16: Սրանց հետ միասին բազմաթիւ ընթերցումներով էլ Վ օրինակը անջատուելով խոսքեր Զ-ներից միանում է Ա խմբին: Հմտ. եր. 10, 1, 17, 17, 21, 4, 30, 16, 30, 19 (ո ուղղած ըստ Ա-ի). 31, 4, 45, 3, 46, 14, 48, 18, 53, 3, 55, 20, 101, 5, 118, 11, 122, 14, 123, 1, 308, 7, 316, 2, 319, 7, 321, 8 (ԱՎ գտեալ, Խոսքեր եկելոց, փխ գտեալ): Կան ի հարկէ նաեւ որոշ թուով ընթերցումներ, որոնց մէջ Վ օրինակը միւս բոլորից տարբերում է. դրանք մի Զ-ի առանձնայտուկութիւններ են: Այսպէս օրինակ՝ Ա խումբն ունի եր. 309, 6. «Ի Թուղաս (կամ Թուլաս) կղզի ովկիանու», Վ օրինակն ունի «Ի Թուղլաս կղզի ովկիանու», իսկ խոսքեր Զ-ն ունի «Ի Թուղաս (կամ Թուլաս, Թուղաս) կղզի ուղկիանու»: (Սրանցից սակայն ո Զ-րը նախապէս ունեցած է ուղկիանու, յետոյ ուղղած է ո վկիանու, իսկ ո Զ-րն ունի ո կիանու): Դարձեալ Վ օրինակը եր. 327, 8 ունի՝ «գրեւով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի», մինչդեռ միւս բոլորը չունին՝ «Ա, Ե, Է, Ը, Ի, Ո, Ի», (ո Զ-րն այստեղ վերապակով է Վ-ի հետ դրուած. տես վերջը վերապակները):

Էջմիածնի Չ-ներից օրգրս բաժանում են խոյ Չ-ներից բաղմաթիւ ընթերցութեանը և մանաւանդ չիթերով, որ խո-ի մէջ չեն պակասում Հմմտ. օրգրս-ի չիթերի համար, օրինակ՝ եր. 10,8. 12,15. 27,14. 29,9. 33,6. 56,17. 104,5. 119,6. 121,19. 128,1. 301,9. 308,20. 315,4. 317,3 երն. իսկ համանման ընթերցութեան համար՝ եր. 22,12. 34,16. 35,15. 37,2. երն, երն. Այսպիսի գէպերում խոյ Չ-ները սովորաբար միանում են Վ-ին. օրինակ՝ եր. 315,20 Վլտոյ օրինակներն ունին «որ այն օր», մինչդեռ օրգրս ունին բառ Ա խմբի՝ «ուրանօր»։ Տես նաև 31,15. 39,8. 51,7. 104,5. 104,15 երն. Առանձնապէս պէտք է զգուշանալ, որ բաղդատութեան համար չառնուի խ, որ Ա խմբի հետ է, այլ խ. թէ չէ՝ այն մասերում, որոնց մէջ 1 Չ-ըն Ա խմբին է պատկանում, կան բաղմաթիւ չիթեր. որոնց մէջ ուրգրս Չ-ները միանում են, ինչպէս՝ եր. 232,7. 258,9. 281,2. 293,5. 332,19. բաղմաթիւ չիթեր էլ կան, որոնց մէջ ո Չ-ըն ուղղած է լուսանցքում, բառ ի խմբի. ինչպէս՝ 113,14 (ուր Վլա կայ. Անորգրս չիթ. ո առկայքած լուսանց.)). 213,16. 76,17. 85,10. 88,11. 88,15. 138,4. 218,12. 218,18. 232,18. 246,21. 162,5 երն. կան ընթերցութեանը ևս, որոնց մէջ ուրգրս միանում են, յաճախ ո Չ-ըն ուղղած բառ ի-ի. ինչպէս՝ 77,2. 74,9. 74,10. 178,14. 215,2 երն. Այս բոլոր գէպերի մէջ խ Չ-րի համար ոչինչ չենք կարող ասել, որովհետև այս մասերում խ է. բայց Վ օրինակը տարբերում է ուրգրս Չ-ներից և միանում է դարձեալ Ա խմբի հետ։ Անշուշտ Վ-ի տպագրողները չեն ուղղել այդ ամենը, այլ յաճախ իրեն առաջնորդ ծառայող Չ-րի մէջ այդպէս է եղել։

Վերևում դրածից պարզ երևում է, որ Վլտոյ օրինակների դիմաց օրգրս Չ-ները մի առանձին խումբ են կազմում։ Բայց ինչ յարաբերութիւն կայ Վլտոյ օրինակների մէջ։ Սրանցից խոյ Չ-ները իրենց ընթերցութեանը մի կողմից իրար մօտ են (Հմմտ. բացի վերևում դրածներից, 56,17. 64,1. 308,11. 258,4. 39,3. 80,10. 88,1. 51,7), միւս կողմից օրգրս Չ-ներին. ուստի պէտք է կարծել, որ դրանք ծագում են մի x Չ-րից՝ մի կողմում խոյ, միւս կողմում՝ օրգրս. բայց վերջիններս ոչ անմիջապէս, որովհետև բաղմաթիւ չիթերը, որ օրգրս-ի մէջ կան՝ ծագում են անշուշտ մի երկրորդական մայր Չ-րից։ Ապա տեսնաք, որ Վ օրինակն անջատում է այս եօթը Չ-ներից. պէտք է ընդունել ուրեմն, որ այս S խմբի մի ընդհանուր մայր Չ-րից ծագում են մի կողմում Վ օրինակը, միւս կողմում խոյօրգրս Չ-ների ընդհանուր մայրը, հետեւեալ պատկերով.

Այս է ընական բացատրութիւնը. բայց կայ մի հանգամանք: Վ. օրինակի (Ձ-իւր № 869) մայրը, ինչպէս մեր ունեցած մի կտոր յիշատակարանից երևում է՝ տուել է Բաղիշեցի յայտնի Վարդան վարդապետը, այն էլ սրբազրած. «Որ զայս Գ. պատմապաշտ օրինակն հտ. լաւ և ընտիր սրբազրածաց գրով» (տ. § 36): Արդ այս Վարդան վարդապետի սեպհական օրինակն է Էջմիածնի ո Ձ-րը (տ. § 18), որ իսկապէս, ինչպէս տեսանք՝ շատ տեղ սրբապարտած է լուսանցքում կամ վրան ըստ Ա. խմբի Ձ-ներին. երբեմն էլ ըստ Լ-ի. ինչքան էլ թուականները յարմարում են (ո գրումս է 1672 թուին Բաղէշում, իսկ Վ. 1683—4 թ. դարձեալ Բաղէշում), բայց կարելի չէ ասել, որ Վ. օրինակը ո Ձ-րից է ծագում. այս հնարատը է ընդունել միայն այն ժամանակ, երբ № 869 Ձ-րի համեմատութիւնը ցոյց կըտայ, որ այդ Ձ-րը միանում է Լադ-ին, և տարբերութիւնները միայն տպագրութեան ժամանակ կատարած ուղղումներ են Ա. խմբի ընթերցուածներով: Հակառակ դէպքում պէտք է ընդունել, որ Վարդան վարդապետը ոչ թէ իր ո Ձ-րն է տուել արտագրելու, այլ սրա աղգակից կամ սրանից արտադրած մի ուրիշ Ձ-իւր, որ աւելի շատ է ուղղուած եղել Ա-ի վրայ, քան ո Ձ-իւրը:

Անցնենք օրգրս փոքրիկ խմբին: Այս Ձ-ներից քոքս բազմաթիւ ընթերցուածներով և չիքերով միանում են ընդդէմ օ Ձ-րին. (հմտ. եր. 12, 16. 15, 15. 28, 17. 36, 8. 36, 13. 37, 7. 91, 4. 108, 11. 122, 5. 298, 13. 295, 8. 300, 11. 304, 3 երն): Այս քոքս Ձ-ների հետ են և Վեհեակի մի վ Ձ-րը, ինչպէս տեսանք վերևում (§ 38), և ա՛յ, այսինքն Թոմաս Վանանդեցու բաղդատութիւնները. հմտ. վրգրս-ի համար բացի վերևում գրածներից նաև եր. 117, 20. 121, 16. 123, 12. 345, 14. 104, 18. 39, 1. 65, 1 երն. իսկ ա՛յլքրս-ի համար՝ եր. 46, 9. 64, 1. 103, 15. 344, 9. 345, 3. 78, 5 երն: Այս երկու փոքրիկ խմբերը, օ և քոքս արտաքուստ զանազանում են նրանով, որ օ Ձ-րն ունի երեք զրգի ցանկերը զրգերի սկիզբներում, մինչդեռ քոքս ոչ մի զրգի ցանկ չունի. կընշանակէ օ Ձ-րը ծագում է մի ք ձեռագրից որ ցանկերն ունի. իսկ քոքս (զրանց հետ նաև վա՛), որ ցանկեր չունին՝ չեն կարող ծագել անմիջապէս այդ ք Ձ-րից, այլ սրանից ծագող մի Ձ-րից, որ ցանկերը չի արտադրած:

Այս վերջին չորս քոքս Ձ-ներից քո Ձ-ներն երբեմն իրենց ընթերցուածներով մօտենում են օ Ձ-րին, երբեմն նոյն-իսկ ո Ձ-րին: Արտաքուստ ևս այս երկու քո Ձ-ները տարբերում են րս Ձ-ներից, իսկապէս s-ից, որովհետև, ինչպէս կըտեսնենք՝ ր Ձ-իւրը ծագում է s-ից. Ա. զրգի (Բ) զլիսի անունների գրութեամբ քո Ձ-ները կատարելապէս նման են թէ միմեանց և թէ ո օ Ձ-ներին. իսկ րս Ձ-ները, նման լինելով իրարու՝ մի փոքր տարբերում են քո-ից. այն է՝ մինչ րս-ի մէջ Վա օգնական Գրիսմու՝ էրն ծանոթութիւնը «Գոռակ—Սկայորդի» սիւնակի տակին ունին գրած, քո Ձ-ները, ոս-ի հետ, նոյն ծանոթութիւնը նոյն սիւնակի կողքին ունին գրած առանձին սիւնակի մէջ: Բացի այդ՝ «Արայ—Վատասկար» սիւնակի վերջին անունը՝ Վատասկար՝ չկայ րս-ի մէջ, մինչդեռ քո Ձ-ները նոյնն ունին: ր Ձ-րի զրիչն իրեն անուանում է «սրբապարտ»։ «Եւթ աշխատ եղաք ի սրբապարտն, զի յոյժ էր սխալ»։

Սխալներ ասելով պէտք է հասկանալ տառասխալները, որ և միայն կարող է ուղղված լինել ք-ի գրիչը. զՏ Ձ-ների գրիչներն ևս հարկաւ ուղղված են տառասխալները, բայց և այնպէս այս երկու Ձ-րի մէջ մնում է դեռ մի այսպիսի ընդհանուր սխալ՝ «ի բոքուէ», փոխանակ «ի փոքուէ» (եր. 65, տ. 7), որ անշուշտ ծագում է այն Ձ-րից, որից ծագում են յոյս կլլինին այս Ձ-ների մէջ այսպիսի ուրիշ ընդհանուր սխալներ ևս. բայց մենք համեմատութեան ժամանակ այսպիսի սխալները, որ բնորոշ են Ձ-ների խմբակցութիւնները որոշելու համար, ընդհանրապէս չենք առած: Սակայն այս երեք յոյս Ձ-ներից ոչ մէկը այնպէս չի մտնում միասին, որ իրար աւելի մօտիկ ազգակից գրուին. զՏ (զրՏ) խմբակցութեան չափ կարելի է ասել կան նաև յՏ (յրՏ) և յոյ խմբակցութիւններ. ուստի, քանի որ յոյ Ձ-ների դիմաց միայն մի Տ Ձ-ըն է մնում, պէտք է այս Տ Ձ-ըր հաւասար գնել յոյ Ձ-ներին և նրա տարբերութիւնները յոյ-ից՝ համարել եզակի ձևագրական տարբերութիւններ:

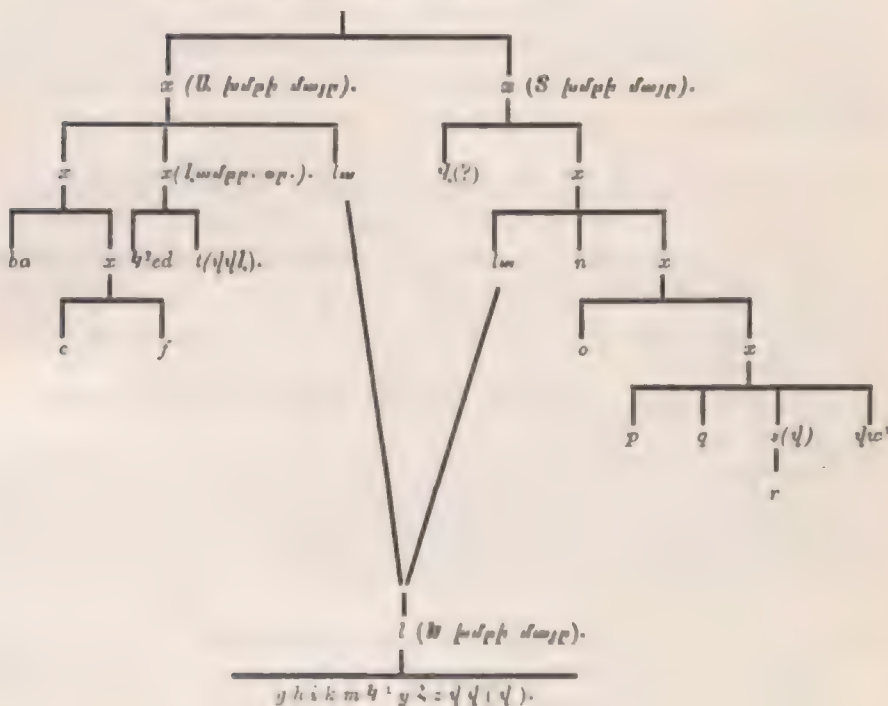
Վերևում ասացի՝ Ի Ձ-իքը ծագում է Տ Ձ-րից: Այս երկու անթուական Ձ-ները, որոնք բովանդակութեամբ նոյն են (Քորենացի, եղիշէ, Թոմայից հատուած) բաղմաթիւ մանր ընթերցուածներով բոլորովին նոյնանում են. բայց կան և հիմունքներ. որոնք ցոյց են տալիս, որ Ի Ձ-ին արտագրած է անմիջապէս Տ-ից: Այսպէս օրինակ՝ եր. 53, 17 «և անթիւ բաղմութիւն մարդկան» բառերը Տ-ի մէջ անընթեռնելի են. Ի-ի մէջ նոյն բառերը չկան. բայց տեղ է թողած: եր. 149, 4 Տ-ի մէջ «զօրինակ զայս» բառերից՝ «զայս», տողի վերջում տեղ չլինելով, գրած է ներքևի վերնագրի վերջում, մի դժով բաժանած սրանից. Ի Ձ-րի գրիչը չհասկանալով Տ-ի գրչի արածը, «զայս» բառն անտեղի տարած է վերնագրից ներքև և հետո անկտիւ գրած: եր. 163, 18 Տ-ի մէջ քերած է «զմարդ» բառի վերջի ու տառը. իսկ Ի Ձ-ըն ունի «զմար» կէն:

42. Ներքևում գնում ենք բոլոր օրինակների յարաբերութիւնը մի պատկերով՝), քանի որ այսպիսի պատկերներով աւելի պարզ են հասկացում յարաբերութիւնները, քան բացատրութիւններով:

Այս խմբակցութիւնների համար սակայն պէտք է նկատել. 1) Անյայտ (x) Ձ-ներից կարող են ուրիշ անյայտ Ձ-ներ ևս ծագած լինել և ապա նոր սրանցից՝ յայտնիները. 2) Փակագծում տոնուած օրինակների երկրորդական խմբակցութիւնները որոշուած են Ձ-ների բովանդակութեամբ և մի-երկու րնթերցուածի հիման վրայ. զրանցից մի վ և 1. օրինակները գրուած են պայմանական ձևով. 3) Վ. օրինակի տեղը կարող է լսող Ձ-րի հետ լինել, եթէ 1843-ի տպագրողներն իրենք ուղղած լինին Ա. խմբի վրայ՝ և ոչ թէ Բաղիշեցի Վարդան վարդապետը. 4) Այս կամ այն Ձ-ըր որոշ տեղերում հեռանում է իր խմբակցութիւնից, միանալով ուրիշ խմբակցութեան հետ. այդ կամ պատահական պիտի համարել, կամ այն պատճառով, որ Ձ-ները երբեմն սրբագրուած են ուրիշ Ձ-ների վրայ, կամ թէ արտագրուած են մասամբ մի օրինա-

*) Տես եր. 18.

Ա. և. Յ խմբերի Մայր օրինակ.

կից, մասամբ մի ուրիշից. այսպիսի զեպեր կան մեզ յայտնի Ձ-ների մէջ. նոյնը պէտք է ենթադրել և անյայտ (x) Ձ-ների համար, որոնք իբրև մայր են ծառայել:

43. Թէ ինչպէս է եղել, որ Սորենացու Ձ-ները երկու այսպիսի որոշ խմբերի են բաժանուել՝ այդ դժուար է որոշել: Հաւանական է կարծել, որ այդ բաժանումն եղել է ոչ թէ զիտակցական սրբազրութեան կամ ուղղման պատճառով, այլ բնական ճանապարհով: Ժամանակի ընթացքում հետզհետէ ամեն օրինակութիւն մի նոր փոփոխութիւն պիտի մտնէր բնագրի մէջ, և առաջ պիտի գային զանազան խմբակցութիւններ, մէկը միւսից տարբեր օրինակներ: Ենթադրենք որ եղել է ժամանակ, որ այդ կերպարանափոխուած և իրարուց հեռացած օրինակներից մնացած լինէին միայն երկուսը, և նոր օրինակութիւններն այս երկուսից կատարուէին. այն ժամանակ բնականաբար երկու էլ խումբ պիտի կազմուէր: Ապագայում կարող են գուցէ ուրիշ Ձ-ներ էլ երևան գալ, որոնք ոչ Ա և ոչ Տ խմբին պատկանելի լինին, այլ մի նոր երրորդ խումբ կազմեն: Սակայն մեզ յայտնի Ձ-ները վերեւ ենթադրութեանն են տանում:

Թէ երբ են առաջ եկել այս երկու մեծ խմբերը՝ այդ այժմ դժուար է որոշել: Ինչ Ձ-ներ չլինելու պատճառով: Հնագոյն Ձ-րի,

Էջմ. № 249, հին մասը (լա), Ա խմբին է պատկանում. Լամբրոնացու օրինակն ևս Ա խմբին է պատկանած եղև. բայց հարկաւ կարող են զրանց հետ միամամանակ նաև Տ խմբի օրինակներ եղած լինել: Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը իր մէջ ունի իմէ Ա և թէ Տ խմբերի ընթերցումներ. Ա խմբի Ձ-ներէց մօտենում է աւելի քան Ձ-ին, իսկ Տ խմբի Ձ-ներէց՝ Վ օրինակին: Բերենք մի քանի ընթերցումներ:

- 1) Խոր. եր. 33,4. Ա. Յետ ծնանելոյ զորդի իւր զԱրամանեակ (յ զԱրմանեակ) ի Բաքելոն. Յովհ. (Մոսկվա. 1853) եր. 11. Արամանեակաւ որդաւ իւրով, զոր ծնան ի Բաքելոն.— Տ ...զԱրմենակ (ևս զԱրամանակ) ի Բաքելոնի:
- 2) Խոր. եր. 35,14. Ա. Նրոսակի. Յովհ. եր. 11. Նրոսակօք.— Տ հոսակի:
- 3) Խոր. եր. 36,20. Ա. յերկիր հարստի. Յովհ. յերկիր հարստէր.— Տ յերկիր անկանի:
- 4) Խոր. եր. 62,11. Միայն ք Ձ-րն ունի՝ Սուր. Աս սովա. Յետ որդի Նաւայ: Յովհ. եր. 14. Սուր. (Աս սովա Յետ մառանգեցուցանէր Իսրայէլի զերկիրն Աւետայ):
- 5) Խոր. եր. 62,21. abef Վստամ. Կար. Յովհ. եր. 14. Վստամ. Կար.— Տ Վստասկար.
- 6) Խոր. 63,19—20 Ա ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բան՝ զԱնուշաւանն Սօսանուէր. Յովհ. եր. 13. ի պատերազմի ընդ Շամիրամայ... յիր և ի բան (ընթերցում յիր և ի բան) զԱնուշաւանն Սօսանուէր.— Տ ընդ Շամիրամայ ի պատերազմի... յիր և ի բան զԱնուշաւանն որ Սօս անուանիւր:
- 7) Խոր. եր. 71,13. Ա. հնազանդեալ նուաճեաց. Յովհ. եր. 15 հնազանդեալ նուաճէր:—Վն նուաճեալ հնազանդէր. (որդոք չիք հնազանդէր):
- 8) Խոր. 71,14. abde ի հինն, ef ի հին. Յովհ. 15 ի հինն. — Տ ի հինն:
- 9) Խոր. 73,5. Ա. մարդկութեանս. Յովհ. եր. 15. մարդկութեանս.— Տ մարդկութեան:
- 10) Խոր. եր. 86,9. Ա. Վահունիք. Յովհ. 15. Վահունիք.— Տ Վահունիք:
- 11) Խոր. եր. 34,21. Տ հեղեալ. Յովհ. 11. հեղեալ. — Ա հեղեղեալ:
- 12) Խոր. եր. 38,3. Տ որդւոյ իւրոյ. Յովհ. եր. 11. որդւոյ իւրոյ.— Ա որդւոյ իւրում:
- 13) Խոր. եր. 41,2. Տ զնաց զմիւս լերամքն արեւելեան հիւսիսոյ. Յովհ. 12. զնացեալ զԵրամբն արեւելայ հիւսիսոյ.— Ա զնաց զմիւս կողմամք արեւելից հիւսիսոյ:
- 14) Խոր. եր. 41,19. Տ Գեղամի. Յովհ. եր. 12. Գեղամի.— Ա Գեղամէ:
- 15) Խոր. եր. 65,14. Տ ձև և շուք. Յովհ. եր. 14. ձև և շուք.— Տ շուք և ձև:
- 16) Խոր. եր. 73,9. Տ զնուաստան. Յովհ. եր. 77. զնուաստազոյնն.— Ա զսարուկան:

- 17) Խոր. 85, 14. Տ զԽԻՐՈՍ. Յովհ. եր. 77, 15. զԽԻՐՈՍ.—Ա ԿԻՐՈՍ:
 18) Խոր. 86, 12. Տ ՎԱՆ. Յովհ. 14. ՎԱՆ.—Ա ՎԱՆԱՆ:
 19) Խոր. եր. 112, 16. Տ ՄՈՒՐԱՅԱՆ. Յովհ. եր. 17. ՄՈՒՐԱՅԱՆ.—
 Ա ՄՈՒՐԱՅԵԱՆ:
 20) Խոր. եր. 118, 9. Տ շԻՆՈՒԹԵԱՆ և խաղաղութեան. Յովհ. եր. 17.
 շԻՆՈՒԹԵԱՆ և խաղաղութեան.— Ա խաղաղութեան և շԻՆՈՒԹԵԱՆ:
 21) Խոր. եր. 309, 6. միայն Վ ի ԹՈՒՂԻՍ. Յովհ. եր. 31. ի ԹՈՒՂԻՍ.—
 Ա ի ԹՈՒՂԱՍ (ԹՈՒԼԱՍ):
 22) Խոր. եր. 306, 18. Տ ՇԱՆԱԿ. Յովհ. 31. ՇԱՆԱԿ.—Ա ՍԱՆԱԿ:

Բերած ընթերցուածներէնց երևում է, որ Յովհաննէս Կաթողիկոսի ձեռին եղած օրինակը ոչ Ա խմբին է պատկանում և ոչ Տ խմբին. այլ զա հաւասարազատ է Ա և Տ խմբերի ընդհանուր մայր օրինակին:

Որովհետեւ խմբերի բաժանման մամանակը և ծագման եղանակը բացատրուած չէ՝ ուստի առաւելութիւն տալ մի կամ միւս խմբին գժուար է, և ես չեմ ուզում այդ մասին կանոյ առնել այստեղ. միայն այսքանը ասեմ, որ ամեն դէպքում պէտք է առանձին ընտրութիւն անել, յոնի որ, յայտնի խմբակցութեանց պատճառով, կան ձեւեր, որ մի խմբի մէջ տեղի հարազատ են պահուած, ուրիշ ձեւեր էլ ուրիշ խմբի մէջ: Դա արդէն ընտղիւրը վերականգնելուն է վերաբերում, որ իմ նպատակից դուրս է:

ՈՒՐԻՇ ԶԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.

44. Բացի վերևում յիշուած օրինակներից՝ կան զանազան տեղերում Խորենացու Պատմութեան ուրիշ Զ-ներ էլ. ներքևում կը գնենք մեզ յայտնիները:

1. Լնայի համալսարանի գրադարանի Զ-իր. «բաղկացած է 180 յատածալ թերթերից. չունի յիշատակարան. նոյն-իսկ առաջին երեսից սկսում է բովանդակութեան ցանկը. վերջից պակասում է Գ. դրքի ԿԼ գլուխը (Ողբը) ամբողջովին և ԿԷ գլխի վերջին հատուածը: Վերջին երեսի վերջին տողն է ... գի զոյր տեսլիամր հրեշտակական, մոտօք ծննդական: Զ-ըը գրուած է բոլորագիր ստուերով և սե թանաքով մագաղաթի վրայ. գլուխներն ու սկզբի տառերը գրուած են կարմիր թանաքով: Զ-իրը լու է պահպանուած, բացի առաջի 2-3 թերթերից, որոնք կեղտոտ են, սակայն կարդացելու են. ունի տախտակից շինած կոշիկապտ կարմիր կողմ: Զ-ըը յիշատակարան չունենալով՝ յայտնի չէ ով և երբ է օրինակել. սակայն բազմաթիւ տառասխալները ցոյց են տալիս, որ անհմտ ձեռքի գործ է: Զ-ըը Լնայի համալսարանին նուիրել է պրոֆ. Կսիս, որ ինչպէս երևում է՝ ձեռք է բերել Հայաստանում ճանապարհորդելիս: (Իս. Յարութիւնեան, Հայոց Գիրք, Թիֆլիս, 1892. եր. 10. 185): Միակ ընթերցուածը որ ունինք Զ-րից (բերած նոյն տեղում Յարութիւնեանից) է հետեւեալ հատուածը, եր. 325 տ. 12. «Լամն որոյ մատուցեալ ոմն առ արքայն հարէլ անուն կոչեցեալ: Այս

ընթերցուածը սակայն այնպէս բնորոշ է, որ միայն սրանով իմացում է, որ այս Զ-ը պատկանում է Ա խմբին. որովհետեւ ՏԽ խմբերն ունին «Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն [Ս առ արքայ] քահանայի ուրումի [Վ, որումի] հարէլ [Ս հարեղ] անուն կոչեցեալ»: Գ. զբքի վերջին գլխի պակասով մատենում է էջմիածնի օք Զ-ներին:

2. Տիւրենդենի համալսարանի գրադարանի Զ-ը. № 67. «առանց Ա զբքի վերնագրի. Մնացածում էապէս նոյնը ինչ որ Վենետիկ 1865 թուի. (նոյն և 1843 թ.) Խորենացին»: Այս Զ-ը Աւետիք Էնֆիա-ճեանցից, հարիւրից աւելի Զ-ների հետ, զնած է համալսարանը. (System.—Alph. Hauptkatalog der Königl. Universitätsbibl. zu Tübingen. XIII. Verzeichniss der armen. Handschr. von Franz N. Finck und L. Gjandschesian, Tübingen 1907. № 67):

3. Մի Զ-ը Գիւտ քահանայ Աղանեանի մօտ. (տես Միաբան Գ. Տ.—Մկրտչ. Հայկականք հր. 92): Ես անձամբ Տ. Գիւտից լսած եմ, որ իր մօտ է եղել «Լաբրոնացու օրինակը», երևի Կ Զ-ը, որ բաղդատել է Թիֆլիսում Կարենեանցը: Նա այդ Զ-ը տուել է Թիֆլիսում Միք. Թամաճեանին. վերջինիս մահից յետոյ Զ-ն անցել է նրա ժառանգներին, որոնցից և չի կարողացել յետ ստանալ Տ. Գիւտը:

4. Մի Զ-ը Սեբաստիոյ Ս. Նշան վանքի. Եւդոկիոյ (Թոխաթ) սուաջնորդ Շուարշ ծ. վարդապետ Սահակեանը, որ 1911 ղեկտեմբ. եկած էր էջմիածին՝ անձամբ յայտնեց ինձ այդ մասին. խոստացաւ մի քանի տեղեկութիւններ և ընթերցուածներ ուղարկել, բայց յետոյ նամակով յայտնեց, թէ առ ժամանակ անկարող է եղել այդ անելու:

5. Մի Զ-ը Արդնի Բարձրահայեաց ս. Աստուածածնի վանքի մատենադ. № 211. Մովսէս Խորենացի, Ստ. Տարօնեցի, Արիստակէս Լաստիվերտցի, Եւսեբի Պտոմոթիւն եկեղեցական. Տասն զպրութիւնք. «Գրեալ գոմոց վանք, ի թվին Մ.Մ.է», եթէ միայն այս թիւը տպագրական վրիպակ չէ՝ փոխանակ ՌՄՄէ» (Սրուանձտեան Թորոս Աղբար. —Միաբան Գ. Տ.—Մկրտչ. Հայկականք հր. 51): Այս Զ-ն իր բովանդակութեամբ նոյնանում է Եղեանի Կ Զ-րին (տ. § 32), և որովհետեւ վերջինս Ս խմբին է պատկանում՝ հաւանօրէն Արդնի Զ-ն էլ նոյն խմբից պիտի լինի:

6. Վիեննայի Մխիթարեան Դրադարանի № 368. Բաղդատութիւն Մովսէս Խորենացւոյ Պատմութեան Վենետիկ 1752 թուի հրատարակութեան վրայ. «Այս տարրերութիւնք շատ տակաւաթիւ և աննշան են և նշանակուած չէ թէ ինչ Զ-րի ընթերցմունքն են անոնք»: Համեմատութիւնն եղած է 19-րդ դարում (Տաշեան Ճուցակ հայ ձեռ. Մատենադ. Մխիթ. հր. 820):

Յաջորդ Զ-ների մասին տեղեկութիւններն արտադրուած են տ. Մեսրոպ Եղիսիկոսոս Տ.—Մովսիսեանի ցուցակից, որին և շնորհակալութիւնս եմ յայտնում սրա համար:

7. Երուսաղէմի Զեռ. № 341. Թուղթ, բոլորագիր, երկսիւն. գրել է տուել Աղարիա կաթողիկոս. զրիչ՝ Մարտիրոս, Ռեմ. 1599 թ. ի քաղաքն Բաղէշ. ի բռնակալութեան Սուլթան Մամմադ խոնդարին և ի մերում ամիրութեանն Շարաւ խանին: Բովանդակութիւն՝ Խորե-

բովանդակութիւն— ա) Անուանք քաղաքացն հնդկաց և պարսից. բ) Խորենացու Պատմութիւն. գ) Տեսիլ Ս. Գրիգորի... մեկնութիւն տեսլան. դ) տեսիլ Իսահակայ. ե) Աշխարհապիր Մովսէս Խորենացու:

14 Տաթևի Զեռ. № 70. Թուղթ, կաշեկազմ, թերթեր 353. մեծ. 16,3×11. նոտրագիր. բովանդակութիւն— Խորենացու Պատմութիւն և Բարդուղիմէոս եպիսկոպոսի տրամաբանութիւն:

15. Սիս, Լանգլուա, հ. 114. Թուղթ, մեծագիր, Պատմութիւն Խորենացու:

16. Պարիզ. Տարր. 123. Թուղթ, 318 թերթ. 27,6×16,6. միասին շղագիր, արտագրութիւն La-Croix-ի:

17. Վենետիկի Մխիթարեան գրադ. արտագրութիւն ի Վենետիկ:

18. Առ Աղանուր, հ. 31. Մովսէս Խորենացի և պատմագիրք. գրիչ Ներսէս արեղայ, յերկրն Խիզան, ի սուրբ ուխտն Բալիձոր, ընդ հով. Սուրբ Աստուածածնի, ի յիշատակ Կարտայետ վարդապետին, որ տայ զայն յիշատակ ի դուռն Վարապայ Ս. Նշանին, 1594 թուին:

19. Շիրմաղանեան ց. հ. 97. Թճէ: 1658 թ. Թուղթ, բոլորգիր. Նոր Զուգայ, ի թագաւորութեան Շահարաս Փոքրին և հայրապետ. Յակոբ Կթ"ղի, յառաջնորդութեան Տէր Դաւթի:

20. Որտեղ լինելն անյայտ Թճէ: 1653 թ. Ստացող Վայդարցի, ի հայրապետութեան տ'նն Փիլիպպոսի, ի յերկիրս Արարատեան:

21 Որտեղ լինելն անյայտ Գրեցաւ Պատմագիրքս այս ի թուին Հայոց ԹճՁ (=1657) ի մայրաքաղաքն եղևսիոյ, որ արդ Ուրհա տսին, ի դուռն Բարձրահայեաց Սուրբ Աստուածածնի, ձեռամբ Սարգսի Եղեսացու:

22. Էջմիածնի Զ-իր, № 4351 (նոր կարգ.). մեծ. 21 15 հրդմտ. կաշեկազմ, Թուղթ, նոտրագիր, միասին: Բովանդակութիւն— Խորենացու Պատմութիւն (ցանկեր չունի) և Եղիշէ. Վերջինս վերջից պակաս, վերջանում է կանանց նկարագրի հետեւեալ խօսքերով. «և յամենայն մատենան յիշեցին զանուանս նոցա»: Գրիչ, գրութեան տեղ և թիւ չկայ: Պահպանակի առաջին երեսին «Վարդապետ Գալուստն եւ Սիմէոն վրդպտս առաջնորդ սրբազան առաքելոյն Թադևոսի ի յիշատակ ծնողացն թուին ԹՄՄԷ (=1808) ապրիլի մի որ ի Թարուկ քաղաքի»: Երկրորդ երեսին. «Ի վայելումն տ'նն Յովհաննէսի սրբազան կ' թղկոսի յա"մ Աղուանից, յոր ի ս"բ աթոռն Գանձասու»: Այս Զ-ը բաղմաթի ուրիշ Զ-ների հետ ուղարկել է Էջմիածնի մատենադարանին Թաւրիպից առաջնորդ Կարապետ եպիսկոպոսը: Բաղդաստութիւնը ցոյց է տալիս, որ պատկանում է Տ խմբին և առանձնապէս նոյնանում է յոյ Զ-ների հետ:

45. Մի քանի խօսք ևս մեր աշխատութեան մասին:

ա. Խորենացու այս հրատարակութեանը Զեռագիրները համեմատութեամբ՝ Մ. Արեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը ձեռնարկել էին 1901 թուականին և արդէն բաւական թուով Զեռագիրներ բաղդաստել էին Վ. տպագրի հետ, երբ 1903 թուին Էջմիածնում մի խորհրդակցութեան մէջ որոշուեց հրատարակել «Պատմագիրք Հայոց» շարքը, որի

մէջ պիտի մտնէր և խորհնացու Հայոց Պատմութիւնը: Մենք յանձն առանք պատրաստել խորհնացին այդ հրատարակութեան համար: Մեր աշխատանքն այսպիսով տևեց 12 տարի ընդհատումներով: Այս հանդամանքը, ինչպէս և յետագայում աշխատակից ընկերներէս իրարուց հեռու, ուրիշ տեղերում ապրելը, բնականաբար իր հետ կապուած ունէր շատ անյարմարութիւններ, որոնք զործին ի միաս պիտի լինէին:

Սկզբում մենք համեմատութիւնների մէջ առել էինք բոլոր ուղղա-
յրական տարրերութիւնները. բայց 1903 թուականի վերևում յիշուած խորհրդակցութեան մէջ ձայների մեծամասնութեամբ որոշուեց, տեղ և մասնակ վատակելու համար, համեմատութեան մէջ չառնել ընդհան-
րապէս ուղղաւորական ընթերցուածներ ու ն յօդի տարրերութիւնները և, հակառակ մեր ցանկութեան, այս հրատարակութիւնն անել ոչ թէ հին, այլ վերջին դարերի ուղղաւորութեամբ, այսինքն՝ օ փոխանակ
ու, իւ փոխանակ եւ, ասէի փոխանակ ասեի ևն: Մենք համակերպելով այդ որոշմանը՝ այլ ևս համեմատութիւնների մէջ չառանք ընդհանրա-
պէս ուղղաւորական ընթերցուածները և պարզ կերպով ազաւազուած
բառերը. բայց ն յօդի տարրերութիւնները պահեցինք:

Զուգենալով կրկնութիւն անել՝ ուղղաւորութեան և պատուի համար հրաւիրում ենք գլխի սոյն «Պատմադիր Հայոց» հրատարակութեան «Ապաթանգեղոսի» յառաջարանը (եր. ԾԻ հտ. § 40), որից սակայն կարեւոր է այստեղ բերել հետեւալը. «Զետադիրների շատ անգամ միմեանց հակասական կետաւորութիւնը հարկաւ հնարաւոր չէր պահել: Տպագրի մէջ եղածն էլ շատ տեղ բոտ իմաստի փոփոխել ենք, հաղիւ
երբեմն ծանօթութիւնների մէջ նշանակելով մեր մտքած փոփոխու-
թիւնը: Իսկ մեր տպագրի մնացած կետաւորութեան սովորական մասը, մասնաւորապէս ստորակէտերի և բութերի գործածութիւնը, նաև տողադարձն ամբողջապէս թողնուած էր Ստ. Մախասեանցի հայեցո-
ղութեանը, որ վարել է այս աշխատանքի տպագրութեան հսկողու-
թիւնն ու տպագրական սրբագրութիւնը:

բ. Համառոտագրութիւնները նոյնն են պահուած, ինչ որ Ապա-
թանգեղոսի մէջ, որից կարեւոր ենք համարում մէջ բերել հետեւեալները:
«Լնթիւրցութեան պակասները նշանակել ենք չիթ-երով. փխ.
(=փոխանակ) համառոտագրութիւնը զործ է ածուած, երբ մի ընթեր-
ցութեան տեղ այլ Ձ-ը մի ուրիշ ընթերցութեան ունի... Երբ տողի մէջ
միևնոյն բառը մի քանի անգամ է պատահում՝ անորոշութիւնից
խուսափելու համար չիթ-ի առաջ կըրոր փակագծերի մէջ գրուած է և
հետեւեալ բառը, օրինակ՝ «չիթ և (ասաց)»... Տեղ-տեղ հանդիպող (*)
աւտղանշով ընթերցութեան ցոյց է տալիս, որ այդ ընթերցութեան
տպագրական վրիպակ չպէտք է համարել իւր տարբերակ գրչութեան
պատճառով... Գիծը (—) նշանակում է միևնու, յատկապէս գործածուած
չիթ-երի մէջ... Անկրկնաւոր փակագծից [ ] գործ է ածուած՝ այլ և այլ.
մեծ մասամբ նոյն խմբի Ձ-ների նման աւտղանշով մէջ այս կամ այն
Ձ-ը յատուկ տարրերութիւնները նշանակելու համար, առանց
կրկնելու մի քանի անգամ ամբողջ ասացութեան. օրինակ՝ «Տն և գմիկ
այսմ [չիթ] յայսմ, և այստեղի [չիթ] աշխատեցուցող [չիթ] աշխատեցուցողը,

ը աշխատեցող դու]» ասուացածի մէջ S և W խմբերի Ձ-ները յար և նման ընթերցուած ունին, բացի անկիւնաւոր փակադերով նշանակուած բառերից: Բառերի յետեւառաջութիւնը՝ ընթերցումների մէջ առաջ է բերուած առանց որեւէ նշանի, որ. բնագիր՝ «Մանուալ ժառանգել», ընթերցուած՝ «Ժառանգել Մանուալ»: Մնացած համառոտութիւններն ըստ ինքեան հասկանալի են:

դ. Բաղդատութիւնը կատարուել է հետեւալ ձեով: Թիֆլիսի 1881 թուականի տպագրութիւնը (Վ.), որ արտատպած է Վենետիկի 1865 թ. տպագրից, իբրեւ իր ժամանակին մատչելի տարածուած օրինակ, ընտրել ենք համեմատութեան համար: Կարգացուել է ոչ թէ տպագիրը, այլ միշտ Ձ-ները, որովհետեւ Ձ-ը կարգացում է ոչ այնքան բառերի ընդհանուր պատկերով, որքան տառերը քաղելով, ուստի սխալները, կարծում ենք, այսպէս համեմատաբար պակաս կըլինին՝ քան եթէ տպագիրը կարգացուէր, երբ Ձ-ին հետեւող աչքից շատ բան կը փախցնէր, կարծելով թէ այնպէս է գրուած, ինչպէս լսում է: Երբեմն միայն զժուար կտորները վերծանելու համար զիմել ենք տպագրի օգնութեանը:

Ընթերցումները գրի առնելու և տպագրին հետեւելու դործն ամբողջապէս Մ. Արեղեանինն է, որ յաճախ ընթերցումը գրի առնելուց առաջ մտիկ է տուել Ձ-րի գրութեանը: Ձ-ները կարգացել է մեծ մասամբ Մ. Յարութիւնեանը, յատկապէս էջմիածնի *abedjqlm* տառը Ձ-ներն ամբողջապէս և ի Ձ-րն մինչև սոյն հրատարակութեան եր. 130, տ. 10. (Բ. գիրք, ԺԶ գլ.), որտեղից սկսած այս Ձ-ը, ինչպէս և ի Ձ-ը, նկատելով որ *g*-ից են ծագում՝ համեմատուած են *g*-ի հետ, փոխ-փոխ կարգաւով՝ Մ. Արեղեանը *g* Ձ-ը, իսկ Մ. Յարութիւնեանը՝ ի Ձ-ները: Նոյն ձևով բաղդատուած է *m* Ձ-ը 1 Ձ-րի հետ, որից ծագում է *m*. Արեղեանը հետեւել է 1 Ձ-րին, իսկ Յարութիւնեանը՝ *m*-ին: Այս *h* Ձ-ների ծագումը որոշ լինելով՝ զբանցից առնուած են միայն կարևոր համարուած մի քանի ընթերցումներ, իսկ յոգերի և մի քանի յետևառաջութիւնների տարբերութիւնները չեն առնուած. այնպէս որ *g* Ձ-րի հետ միշտ ի Ձ-րն ևս պէտք է հասկանալ, իսկ 1 Ձ-րի հետ՝ *m* Ձ-ը:

Էջմիածնի *nopts* Ձ-ներին հետեւել են էջմիածնի Պ. Հեմարանն ասարտած պարոններ — *n*-ին Յակոբ Խաչրխան, *o*-ին Յարութիւն Պօղոսեան, *p*-ին Արմենակ Բարսեղեան, *r*-ին մասամբ Բիւզանդ Թորոսեան և մասամբ Մետրոպ Բարսեղեան. իսկ *s*-ին մասամբ Միհրան Թերլեմեղեան, մասամբ Յարութիւն Պետրոսեան և մասամբ նաև Մետրոպ Բարսեղեան: Այս Ձ-ները, ինչպէս և *q* Ձ-ը, միասին և միաժամանակ են բաղդատուած Վ-ի հետ. փոխ-փոխ կարգացուել են երբեմն մէկ և երբեմն միւս Ձ-ները. և որովհետեւ զբանք մի խմբի են պատկանում, ուստի եթէ կարգացողի աչքից վրիպում էր որեւէ ընթերցում՝ միւս Ձ-ներին հետեւողներից մէկն ու մէկը նկատում էր տարբերութիւնը և ապա միւսներն առանձնապէս պիտուէր էին կարգացած հատուածը:

Կ. Եղեանի *y* Ձ-րի բաղդատութիւնն սկսած է գործի տպագրու-

Թեան հետ միասին, որովհետև այդ ժամանակ ձեռք բերուեցաւ այդ Զ-րր: Առաջին չորս մասուլը, մինչև երես 64, համեմատուի է Մ. Արեղեանի մենակ՝ տպագրական թերթերի հետ. այնուհետև նկատելով որ ց Զ-րր ծագում է 1 Զ-րից՝ վերջինիս հետ և շարունակել է բաղդատութիւնը, խնդրելով Քաչիկ ծ. վարդապետ Դադեանին օգնել իրեն: Բաղդատուած է մինչև Ա. գրքի վերջը և Գ. գիրքն ամբողջ. իսկ Բ. գրքի բաղդատութիւն չի եղել, որովհետև այդ Զ-րի մայրը յայտնի էր և բաղդատուած մասերի մէջ կարեւոր ընթերցումներ չեն երևացել: Բաղդատելիս Մ. Արեղեանը հետեւել է 1 Զ-րին, միաժամանակ և տպագիր Վ-ին, կրկին անգամ ստուգելու համար 1 Զ-րը, որ Խ խմբի մայրն է. իսկ Քաչիկ ծ. վարդապետը կարդացել է ց Զ-րը:

Գանձ այժմ տպագիրներին:

Սրանցից եւ հրատարակութիւնները մեր գործի տպագրութեան սկզբում միայն ձեռք բերուած լինելով՝ զբանց համեմատութիւնը չի կատարուած միակերպ: Առաջին երկու մասուլը (32 եր.) բաղդատուի է Մ. Արեղեանի աշխատարարական թերթերի հետ. Այգտեղից մինչև Բ. գրքի Թ գլուխը, եր. 118, բաղդատուած են Մ. Արեղեանի և Ս. Յարութիւնեանի ձեռով Վ-ի հետ. ապա նկատելով որ եւ-ն պատկանում են Ա խմբին, իսկ եւ-ն Տ խմբին՝ այս Թ գլխից սկսած մինչև Բ. գրքի վերջը բաղդատութիւնն արել են 1 Զ-րի հետ, հետեւելով Մ. Արեղեանի Զ-րին, իսկ Ս. Յարութիւնեանի տպածին: Գ. գրքից սկսած մինչև վերջը բաղդատութիւնն արել է զարձեւալ միայն Մ. Արեղեանի սրբագրական թերթերի վրայ: Այս եւ-ից, սակաւ բացառութեամբ, առնուած են ծանօթութիւնների մէջ միայն առանձին ընթերցումներ, յատկապէս այնպիսիները, որ չեն տալիս ԱՏ խմբերի Զ-ները: Ծանօթութիւնների մէջ ի հարկէ բաւական կը լինէր նշանակել միայն ի. բայց որովհետև համեմատութիւնն երբեմն ի-ի հետ է եղած, երբեմն եւ-ի հետ, երբեմն երկուսի հետ ևս, և որովհետև եւ-ն երբեմն եւ-ի վրայ սրբագրուած է՝ ուստի ծանօթութիւնների մէջ մերթ էւ է նշանակուած, մերթ միայն է կամ եւ. այս վերջին դէպքերում, եթէ եւ-ն ի-ից տարբերուող ընթերցում չունի ծանօթութիւնների մէջ, ի-ի հետ և եւ պէտք է հասկանալ, ինչպէս և եւ-ի հետ էւ Այս եւ-ի առանձնայատուկ ձեւը, անորոշ գերբայի իւր վերջով ընթերցումները չեն առնուած:

Վենետիկի տպագիրներից x (1881 թ. տպ.) յատկապէս պահուած է եղել տպագրական թերթերի հետ բաղդատելու համար, որպէսզի ընդգրկի մէջ վրիպակներ չմտնու: Այս համեմատութիւնն արել է միայն Մ. Արեղեանը և առել է միայն սակաւաթիւ ընթերցումներ, յատկապէս այնպիսիները, որ չեն եղել միւս տպագիրներից և Զ-ներից: Այս տպագրի ընթերցումներն ըստ ինքեան էլ սակաւաթիւ են եղել, որովհետև այս x-ը միևնոյն Վ-ն է, միայն տեղ-տեղ ուղղած Ա խմբի մի ձեռագրով. այդ ուղղումները մեծ մասամբ արդէն կան Վենետիկի 1843 թ. տպագրի ծանօթութիւնների մէջ:

Անցնենք մեր աշխատանքի ուրիշ հանգամանքներին:

զ. Ձեռագիրների ու տպագիրների բազմաթիւ տարբեր ընթեր-

ցուածները, ինչպէս և տպագրուած ընթերցողութեանը, կարելի չէր առանց համախմբելու չարիւ ծանօթութիւններէ մէջ. այդպիսով զբօն ծառայը շատ կըստուարանար և մէկ էլ գիրքը գործածողը, հարկաւոր գէպում, ինքը պիտի անէր նոյնը՝ Ձ-ներէ խմբակցութիւնները հասկանալու համար: Ուստի նման ընթերցողութեանը ի մի են համախմբուած և փոխանակ նոյն ընթերցողութեան ունեցող բոլոր Ձ-ներն առանձին տառերով նշանակելու՝ նշանակուած են խմբերի տառերով՝ Ա, Տ և Խ, գործածելով անկիւնաւոր փակագիծը, ինչպէս և Ագաթ. հրատ. մէջ, խմբից անջատուող, երբեմն և խմբին պատկանող Ձ-ներէ տարբերութիւնը ցոյց տալու համար: Ծանօթութիւններէ մէջ բնականաբար դրուած են բնագրի մէջ բնորոշուած ընթերցողութեանը տարբեր ընթերցողութեանը. բայց երբեմն կարեւոր է համարուած զնիւ նաև բոլոր Ձ-ներէ պատկերը: Խ խմբի Ձ-ներէ կարելի էր, ի հարկէ, յիշատակել միայն 1 Ձ-ը, որից ծագում են միւսները, և այսպէս վարուել ենք զրեթէ միշտ հառչ Ձ-ներէ համար, բայց միւս նոյն խմբին պատկանող Ձ-ներէ տարբերութիւնները մէջ են բերուած. և այս արուած է ի նկատի ունենալով նախ՝ այն, որ այդ Ձ-ները սրբագրուած կարող են լինել մի ուրիշ Ձ-րի վրայ, ինչպէս որ է ց Ձ-ը յաճախ, և ապա՝ որ այդ Ձ-ներէ տուած ընթերցողութեանը կարող են ի մէջ եղած լինել, բայց բազմա-տուրքան ժամանակ աչքից փախած լինելու: Աւելորդ կը համարուին գուցէ այսպիսի խմբակցութիւնները՝ Հ, Կ, Վ, Է, Ը, Թ, Կ, Ը, Թ, Կ, Ը, Թ, որոնց մէջ բաւական կըլինէր յիշատակել միայն մայր Ձ-ը՝ Է, Բայց այդպէս գրուած են ընթերցողութեանը երկու հիմունքով. մէկ՝ այդ Ձ-ներէ յարաբերութիւնը ծանօթութիւնները գործածողին պարզ անկու համար, մէկ էլ նրա համար, որ Հ, Կ, Վ Ձ-ներէ որ խմբակցութեան պատկանելը խմբակցութիւնները կատարելուց յետոյ միայն կատարելապէս պարզուեց մեզ. սկզբում կ' Ձ-ը (քանի որ կարենեանցը բոլոր ընթերցողութեանը չի տուել, ինչպէս և Վենետիկ տպագրութեան մէջ կարեւոր ընթերցողութեանն են միայն գրուած) նոյն-իսկ Տ խմբի մէջ էինք կարծում. և այս պատճառով այս Ձ-ը գրուած է երբեմն Տ-ի հետ անկիւնաւոր փակագիծերում, որը յետոյ փոխել չուզեցինք, որովհետեւ այսպիսի աշխատանքի մէջ ամեն նոր փոփոխութիւն և արտադրութիւն նորանոր վրիպակներ է պատճառում: Յամենայն դէպս, կարծում ենք, մայր Ձ-ը ի հետ յիշատակուած Ձ-ները գործին ոչ թէ փաստում են, այլ օգուտ տալիս, քանի որ գրանցով մի անգամ էլ ճշտում է ի ընթերցողութեանն ուղիղ առնուած լինելը. իսկ ի-ը Խորենացու ամենից հին Ձ-ըն է. նոյնը պիտի ասել և Դ Ձ-րի համար, որի ծագումը Դ-ից խմբակցութիւնները կազմելուց առաջ պարզ չէր մեզ համար:

Համախմբման ժամանակ առանձին ուշադրութիւն է գործուած Էջմիածնի Ձ-ներին և Վ-ին, որոնք և կազմում են այս հրատարակութեան հիմքը. միւս հրատարակութիւնները և տպագրուած ընթերցողութեանը ընդհանրապէս երկրորդական նշանակութիւն ունին, և կարելի էր մեծ մասամբ նոյն-իսկ յիշատակել ծանօթութիւններէ մէջ. որովհետեւ Վենետիկ 1843 թ. հրատարակութեան ծանօթութիւններէ մէջ, ինչպէս և Կարենեանցի Բազմատուրքութիւններէ և Ե-ի մէջ, զրեթէ

չկայ կարևոր ընթերցում, որ էջմիածնի Ձ-ները տուած չլինին: Եւ այս հասկանալի է ինչ ինչու. Վենետիկի ծանօթութիւնների մէջ գրուած երկու Ձ-ները, Կ՝ և Է էջմիածնի Ա խմբի Ձ-ների հետ են. Վենետիկի մի Ձ-ը և ա՛ էջմիածնի Տ խմբի հետ են, իսկ միւսները ծաղում են էջմիածնի 1 Ձ-ը: Այս պատճառով կարելի էր նոյն-իսկ մէջը չառնել Վենետիկի Ձ-ները և 1 տպագրի ընթերցումները. բայց բերուած են՝ զրանց խմբակցութիւնները պարզելու համար:

Առաջին գրքի ընթերցումները համախմբել են Մ. Արեղիան և Ս. Յարութիւնեան միասին. ապա Ս. Յարութիւնեանն աւելացրել է Ելիշէ և Վենետիկի Ձ-ների ընթերցումները. երկրորդ տնգամ Մ. Արեղեանը ճշտել է էջմիածնի Ձ-ների (բացի Է-ից) ընթերցումները բաղդատութեան հիմնական տետրակի մէջ նշանակուածի հետ և արտադրել է Երկրորդ գրքի ընթերցումների համախմբումներն արել Ս. Յարութիւնեանը. ապա Մ. Արեղեանը համեմատելով բաղդատութեան հիմնական տետրակի հետ՝ ստուգել է նոյնը, բացի տպագրուած ընթերցումներից. արտադրութիւնն արել է Ս. Յարութիւնեանը: Երրորդ գրքի բոլոր ընթերցումների համախմբումն արել է Մ. Արեղեանը մենակ և, որպէսզի նոր սխալներ առաջ չըլլան, առանց արտագրելու տպագրութեան է յանձնել:

Աւելորդ չի լինի գուցէ յիշատակել և հետեւելու Այս հրատարակութեան համար ամենից ծանր և յոգնեցնող աշխատանքը եղել է ոչ այնքան Ձ-ների համեմատութիւնը և տարբեր ընթերցումներ նշանակելը՝ որքան ընթերցումների համախմբումը: Երբ բաղդատուած օրինակների թիւը սակաւ է՝ հեշտ է ծանօթութիւնները միայնել. բայց երբ նոյն օրինակների թիւը շատ է, ինչպէս այս դէպքում՝ առանձին մտքի լարում է պահանջում, որ հման ընթերցումները ի մի խմբուին, առանց մէկը կամ միւսը բաց թողնելու կամ սխալներ անելու՝ վատ կարգալուց կամ անզոյշ արտադրելուց: Համախմբումներն ու բնագիրը կազմելու ժամանակ դժբախտաբար հնարաւոր չի եղել ձեռի սակ ունենալու Ձ-ները՝ կառկածելի թուացող ընթերցումները նորից ստուգելու համար:

և. Բնագրի համար իրիւս հիմք ընդունուած է սովորական Վ. տպագրութիւնը. բայց և շատ բան, օգտուելով Ա. և Խ խմբերի Ձ-ներից, փոխուած է, մանաւանդ մութ և անհասկանալի կտորները, որոնք պարզ կերպով ազաւաղուած են Վ-ի մէջ: Այս աշխատանքը վերջացնելուց յետոյ սակայն, երբ պարզուած են Ձ-ների խմբակցութիւնները և երբ բոլոր ընթերցումները մի տնգամից աչքի տուած կարելի է ունենալ՝ աւելի հիշտ կերպով կարելի է բնագիրը վերակազմել. և այժմ իսկ տեսնում ենք, որ շատ ընթերցումներ պետք էր բնագրի մէջ դնել, որ մենք ծանօթութիւնների մէջ ենք առել, կամ ընդհակառակն: Բայց այդ չէլինք կարող անել այն ժամանակ, երբ թէպէտ մեծ խմբերը Ա. և Տ մեզ համար պարզ էին, բայց զիւր լուրջ-վին պարզ չէին երկրորդական խմբակցութիւնները, անհնարին լինելով տետրակների մէջ նշանակած ընթերցումներով այդ պարզել: Եւր աշխատանքի մէջ կարեւոր, կարծում ենք, ոչ այնքան բնագիրն է,

որքան ընթերցուածները: Բնագրի վերակազմելը չի կարող մի մարդու գործ լինել. զրա վրայ դեռ շատերը պիտի աշխատեն. և կարծում ենք, այսուհետև ուրիշները հեշտութեամբ կարող են վերակազմել բնագիրը՝ ի նկատի ունենալով ոչ միայն մեր տուած ընթերցուածները, այլ և ուրիշ աղբիւրներ, և ամեն մի հատուածի համար առանձնապէս ուսումնասիրութիւն անելով: Արդարեւ, մինչև այժմ ևս շատ դիտողութիւններ են եղել Քորենացու բնագրի համար, բայց զրանք մեծ մասամբ մնացել են լոկ ենթադրութեամբ ուղղումներ, քանի որ հիմնուած չեն եղել Ջ-ների ընթերցուածների վրայ. այսուհետև այդպիսի ուղղումները, եթէ հաստատուում են միաժամանակ և ընթերցուածներով՝ կը դառնան ընդունելի և ստոյգ: Յուսանք, որ մեր այս հրատարակութիւնը նոր առիթ կընծայէ շատերին Քորենացու բնագրով նոր ի նորոյ պարապելու:

Այս հրատարակութեան բնագիրը վերջնապէս կազմել է Մ. Արեղեանը: Առաջին զբօր բնագիրը սկզբում միասին կազմեցին Մ. Արեղեանը և Ս. Յարութիւնեանը, իսկ երկրորդ զբօրնը՝ Ս. Յարութիւնեանը մենակ. յետոյ սակայն Մ. Արեղեանը, աչքի առաջ ունենալով սկզբում կազմածները՝ նորից կազմեց առաջին երկու զբօրի բնագիրը: Առաջին զբօրնը ինքը վերջնապէս պատրաստեց տղապրութեան համար, իսկ երկրորդ զբօրի մէջ մտցրած փոփոխութիւնները Ս. Յարութիւնեանը Վ.ի սեպարութիւնից արտագրելով՝ պատրաստեց տղապրութեան համար: Երրորդ զբօրի բնագիրը կազմել է Մ. Արեղեանը մենակ: Բնագրի կազմութեանը օգնել է շատ անգամ և Ստ. Մալխասեանցը, որ վարելով տղապրութեան սրբագրութիւնը՝ ամեն մասուլի համար բազմաթիւ ցուցումներ և դիտողութիւններ է ուղարկել էջմիածին Մ. Արեղեանին, ցոյց տալով ծանօթութիւնների մէջ կասկածելի թուացող կամ արտագրութեան ժամանակ չնշանակած կամ թերի նշանակած կէտեր, որ նորից ստուգել և լրացրել է Մ. Արեղեանը, ինչպէս և առաջարկելով այս կամ այն ընթերցուածը ծանօթութիւնների մէջ դնելու փոխանակ՝ բնագրի մէջ առնել, կամ ընդհակառակը: Մ. Արեղեանը յաճախ օգտուել է այս առաջարկութիւններից. բայց և այնպէս տղապրութեան մէջ ճշտութեամբ կատարուել են վերջնական ցուցումները Մ. Արեղեանի, որի վրայ և բնկնում է բնագրի կազմութեան ամբողջ պատասխանատւութիւնը: Երբեմն, երբ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութեանը համակարծիք չի եղել Մ. Արեղեանը, իսկ առաջարկութիւնը կարեւոր է համարուել բնագիրն այս կամ այլ կերպ հասկանալու նկատմամբ՝ Ստ. Մալխասեանցի առաջարկութիւնը, ինչպէս սկզբից պայմանաւորուած է եղել հրատարակչական Յանձնախմբի հետ, գետեղուած է ծանօթութիւնների մէջ իր անուան սկզբնատառերով:

Ծանօթութիւնների մէջ գրուած վկայութիւնները Մ. Արեղեանինն են. բայց Ստ. Մալխասեանցն էլ երբեմն նրա հաւանութեամբ աւելացրել է այդպիսի: Վկայութիւնները լիակատար մէջ թերկու դիտաւորութիւն չի եղել, այլ այնքան միայն, որքան հարկաւոր է համարուել բնագրի կազմութեան համար. քանի որ վկայութիւնների լիակատար ամփոփումը կարելի է գտնել հանդուցեալ Գր. Քալաթեանցի երկու

հատորների մէջ (Армянский Эпосъ и Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1896. и Армянскіе Армянскіи и Исторія Арменіи Моисея Хоренскаго, Москва 1903.

Գրքի վերջում գրուած յատուկ անունների ցանկը Ա. գրքի համար կազմել է Մ. Արեղեանը, իսկ միւս երկու գրքերի համար՝ Ս. Յարութիւնեանը. բայց սրա կազմածը սկզբնական թերթիկների վրայ ամբողջապէս վերտառուղել է Մ. Արեղեանը և ապա ճշտելով համանունները՝ արտագրել է ամբողջը: Հանրաձայնօթ անունների մեծ ազատագործները երբեմն չեն առնուած ցանկի մէջ: Մ. Արեղեանինն է և այս Յատաճարանը և խորենացոյ Մատենադրութեան ցուցակը: Վերջինս ըստ կարելւոյն լիակատար անելու համար՝ Մ. Արեղեանի գիտնալով հ. Արսէն Ղազիկեանը սիրայօժար ուղարկեց Վենետիկից իր «Հայկ. նոր Մատենադրութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի» գետ չհրատարակուած գրքի այն մասուլը, որի մէջ է խորենացոյ Մատենադրութիւնը. ուստի այստեղ հարկ ենք համարում մեր շնորհակալութիւնը յայտնել Միսիթարեան Հօրրու Ձ-ների մեծ խմբերը մտածմբ որոշուած էին բաղդատութիւնից առաջ, մասամբ որոշուած են բաղդատութեան ժամանակ. երկրորդական խմբակցութիւնների որոշումը միայն Մ. Արեղեանինն է, բնագրի և բնթերցութեան տպագրելուց յետոյ: Ձ-ներից տասներկուսը նկարագրել էր Ս. Յարութիւնեանը, բայց Մ. Արեղեանը կորցնելով նրա տետրակը՝ ստիպուած եղաւ երկրորդ անգամ նոյն աշխատանքը կատարել միւս Ձ-ների և տպագիրների հետ միաժամանակ: Ամբողջի վերջնական սրբագրութիւնը կատարել է Մ. Արեղեանը, բայց Բ. գրքի առաջին երկու մասութիւնից, որ Ս. Յարութիւնեանն է վերջնապէս սրբագրել:

Վերջում կարեւոր եմ համարում յիշել և հետեւելու Խնչրան էլ առանձին խնամքով պատրաստուի այսպիսի աշխատանքը՝ վրիպակներն անխուսափելի են, մանաւանդ որ շատ անգամ կարգացած լինելով՝ գրեթէ անգիր գիտենք խորենացին, որով և աչքից կարող են փախած լինել բնթերցութեանը: Կրկին և ականջի սխալներ, քանի որ մէկը կարգադրել է Ձ-ները, միւսը հետեւելով տպագրին՝ լսելով նշանակել է տարրեր բնթերցութեանը: Սխալներ առաջ են գալիս նոյն-իսկ բնթերցութեանը Ձ-ից արտագրելիս և ամենից շատ, ինչպէս վերեւում նկատեցի՝ բնթերցութեան համախմբումի, այլ և արտադրութեան և տպագրութեան միջոցին: Առանձնապէս պէտք է յիշատակել, որ, մի գծրախտ թիւրիմացութեամբ, եւ խմբին պատկանող ու Ձ-ի համար բառական թուով սխալ բնթերցութեան կան նշանակուած Վ-ի հետ, բայց Մ. Արեղեանն այդ բոլոր բնթերցութեանը նորից ճշտել է Ձ-րի վրայ և սխալները դրուած են այս գրքի յետում ուրիշ նկատուած վրիպակների հետ: Մնացած սխալները, եթէ կան, կարծում ենք, առանձին կարեւորութիւն չունին. որովհետեւ 1, եթէ մի Ձ-րի տառի տեղ մի ուրիշ Ձ-րի տառ լինի նշանակուած, ինչպէս Կ-ի փոխ. Կ, այսպիսի վրիպակը նշանակութիւն ունի միայն խմբակցութիւնները որոշելու համար. իսկ խմբակցութիւնները շատ պարզ որոշուած են հարիւրաւոր և հազարաւոր ուրիշ բնթերցութեանով. 2, եթէ որեւէ

Զ-րի այս կամ այն ընթերցուածր աչքից փախած լինի՝ դա ևս առանձին արժէք չունի, քանի որ նոյն խմբին պատկանող Զ-ները բազմաթիւ են և դրանց մէկն ու մէկը անպայման տալիս է այդ ընթերցուածր, և Յ. եթէ մի հաս Զ-րի միայն առանձնաշատուկ ընթերցուածն աչքից փախած լինի՝ դա ևս, կարծում ենք, մեծ նշանակութիւն չունի, քանի որ այդպիսի առանձնաշատուկ ընթերցուածները մեծ մասամբ անարժէք են սկզբնական բնագրի նկատմամբ։ Մենք մեր կողմից աշխատել ենք, որ մեր գործն անթերի լինի, բայց եթէ կրպատահին վրիպակներ՝ այդ անպայման աշխատողների ներողամտութեանն ենք խօսում։

Չպէտք է մոռանալ, որ այս գործի վրայ աշխատողներս մեր օրուայ թարմ ժամանակը չենք նուիրել սրան, այլ եղել ենք մարդիկ՝ ժանպարտապէս իւրաքանչիւրս մեր պաշտօնի գործերից, և մեր յոյնութեան ժամերին ենք կատարել այդ և նոյն-խել մեր հանգստեան ժամերը նուիրել դրան տարիների ընթացքում, չխնայելով ժամանակ և եռանդ և կրելով այդպիսի առգտկալի գործի ծանրութիւնը, որ այսպիսի բազմաթիւ օրինակների բողբոսողներն ու բխրաւոր ընթերցուածները համախմբողները միայն կը հասկանան իմ ինչ է։ Արել ենք այն, ինչ որ կարողացել ենք։ Մենք մեզ լիովին վարձատրուած կը համարէինք, զմիայն իմ շնորհակալ որ մերոցս գրամիկի աշխատութեանցս։

ՄԱՆՈՒԿ ԱՐԵՂԵԱՆ

ՍԷՔ ԾԱՐՈՒԹԻՒՆԵԱՆ

Մ Ա Տ Ե Ն Ա Գ Ր Ո Ի Թ Ի Ի Ն

Ը Տ Պ Ը Գ Բ Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր.

ՄԻՆԱՅԵ ԲՆԱԳԻՐ.

1. Ամստերդամ, 1695. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յարեթեան...»
2. Վենետիկ, 1752. «Ազգաբանութիւն տոհմին Յարեթեան...»
3. Վենետիկ, 1827. «Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց»:
4. Վենետիկ, 1881. «Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց»:
5. Տփլիս, 1881. «Արքայ Հորն մերոյ Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց»:
6. Տփլիս, 1910. «Արքայ Հորն մերոյ Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն Հայոց»:
7. Վենետիկ, 1843. «Արքայ Հորն մերոյ Մովսիսի Խորենացոյ Մատենադրութիւնը (Պատմութիւն Հայոց, Թագթ Սահակայ Արծրունեաց իշխանի եղն)»:
8. Վենետիկ, 1865. «Արքայ Հորն մերոյ Մովսիսի Խորենացոյ Մատենադրութիւնը»:

ԲՆԱԳԻՐ ԵՐ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆ.

9. Հայ-Կաթնեղի, Կոնստն, 1736. Մովսիսի Խորենացոյ Պատմութիւն և Աշխարհագրութիւն. *Mosis Chorenensis Historiae Armeniacae Libri III. Accedit ejusdem Scriptoris Epitome Geographicae... Latine vertent, notisque illustrant Gulielmus et Georgius Gud. Wicstroemii Filii...*
10. Հայ-Ֆրանսեղի, Վենետիկ, 1841. Ա. և Բ. զրքեղը միայն. *Mosis de Khoren... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française par P. E. Le Vaillant de Florival.*
11. Հայ-Ֆրանսեղի, Պարիզ, 1845. *Mosis de Khoren... Histoire d'Arménie. Texte arménien et traduction française, avec notes explicatives et précis historiques sur l'Arménie... Par P. E. Le Vaillant de Florival.*

ՄԻԱՅՆ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

12. Աշխարհարար, Ա.-Պետերբուրգ, 1889. «Մովսէս Խորենացու Հայկական Պատմութիւն. աշխարհարար թարգմանեց և լուսարանեց Խորէն ծ. վ. Սահփանէն»:
13. Աշխարհարար, Ա.-Պետերբուրգ, 1898. — Նախորդ թարգմանութեան երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած:
14. Լատիներէն. Ստոկհոլմ 1733. *Epilome commentariorum Moysis Armeni de origine et de rebus Armenorum et Parthorum item series principum Iberiae et Georgiae cum notis et observationibus Henrici Branneri...*
15. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1836. *Histoire d'Arménie de Moise de Khorénatzis... traduite p. P. E. Le Vaillant de Florival...*
16. Ֆրանսերէն, Պարիզ, 1869. *Moise de Khorène. Histoire d'Arménie en trois livres. Traduction nouvelle accompagnée de notes historiques, critiques et philologiques. (Collection des Historiens anciens et modernes de l'Arménie, publiés en français... par Victor Langlois... Tome deuxième. — Առաջին հատորի մէջ ևս ունի՝ Mar Apas Catina. Histoire ancienne de l'Arménie...)*
17. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Storia di Mosè Corenese, versione illustrata dai Monaci armeni Mechitaristi, ritoccata quanto allo stile da N. Tommaséo...*
18. Իտալերէն. Վենետիկ, 1850. *Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը:*
19. Իտալերէն, Վենետիկ, 1841. *Mosè Corenese, storico armeno del quinto secolo, versione di Giuseppe Cappelletti.*
20. Ռուսերէն, Պետերբուրգ, 1809. *Армянская Исторія, сочиненная Монахомъ Хоренскимъ... перевелъ съ Армянскаго... Армяноакоуъ Іосифъ Іоаннесовъ.*
21. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1858. *Исторія Арменіи Монаха Хоренскаго. Перевелъ съ Армянскаго и объяснилъ Н. Эминъ.*
22. Ռուսերէն, Մոսկուա, 1893. *Նախորդի երկրորդ տպագրութիւնը, սրբագրուած և ուղղուած:*
23. Գերմաներէն, Ռեդենբուրգ, 1869. *Манахъ М. Моисея Хоренскаго. Des Moses von Chorene Geschichte Grossarmeniens. Aus dem armenischen übersetzt von Dr. M. Lauer. Երկրորդ գրքի բնագիրը նաև Լատինի զանադրութիւն՝ Armenische Chrestomathie zu des Verfassers Grammtik der classischen armenischen Sprache. Wien, 1881.*
24. Հունգարերէն, թարգմանութիւն Գրիսա. Սենկոզեանի. տպուցիչ Կերլա հայաբաղարի, 1892.

Բ. ՔՆՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐ ԵՒ ՈՒՍՈՒՄՆԵՍԻՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Մովսէս Խորենացուն վերաբերեալ մատենագրութիւնն այնքան բնորոշակ է, որ ամեն ինչ այստեղ գնել անկարող ենք, քանի որ ձեռի տակ չունինք ցուցակներ և գրադարան: Բացի վերոյիշեալ թարգմանութիւնների մէջ եղածներէն՝ հնարաւոր է մեզ յիշատակել և հետեւեալները, որոնց աղբիւր եղել են զլիսաւորապէս — ա. Գ. Խալաթեանցի երկու հատորները, *Արմ. Յոսոս և Արմ. Արապքանոս. Բ. Տաշեանի «Յուդակ հայերէն ձեռագրաց Մատենադարանին Մխիթարեանց ի Վիեննայ. Գ. Կ. Կոստանեանցի «Հայագիտութիւնն Արևմտեան Եւրոպայում», Թիֆլիս, 1910. Գ. Զ. Գ. Զարպհանալեանի «Ուսումնասիրութիւնք Հայ լեզուի և մատենագրութեան յարեմոտ», Վենետիկ, 1895. և. Զ. Արսէն Ղազիկեանի «Հայկ. Նոր Մատենագիտութիւն և Հանրագիտարան հայ կեանքի», Վերջինիցս են առնուած հայերէն պարբերական թերթերի մէջ եղած յօդուածները:*

1. Արեղեան Մ. Հայ ժողովրդական Առասպելները Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան մէջ. Վաղարշապատ, 1901. (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
2. Ադոնց Ն. յօդուած ի *Byzantinische Zeitschrift*, т. VIII, том. 1—2.
3. Ալիշան Ն. Ղ. Հայագրատում, Վենետիկ, 1901—1902. Հին Հաւատք, Վենետիկ 1895. Բազմաթիւ տեղեկութիւններ «Այրարատ»-ի և միւս երկերի մէջ: Յօդուած Դ. դրբի մասին «Բազմալէս» 1851, էջ. 69: Տես և ներքեւում «Բազմալէս»:
4. Բաումգարտներ. A. Baumgartner, Ueber das Buch die „Chrie“, ի *ZDMG*, 1886, Heft III. p. 457—515.
—Dr. M. Lauer und das zweite Buch des Moses Chorenatzi, Leipzig, 1885.
5. Բլաու, O. Blau, Die Herren von Sophene und deren Münzen, ի *Numismatische Zeitschrift*, Wien, 1877. IX. p. 108.
6. Գարադաշեան, Մենական Պատմութիւն Հայոց, հատ. Ա. Կ. Պոլիս, 1880 և հատ. Ա—Դ, Տիֆլիս, 1894—95.
—Ճաշակք Ոսկեղէն դպրութեան, հատ Ա. Կ.-Պոլիս, 1887, էջ 23—36. հատ. Բ. Կ. Պոլիս, 1889, էջ 2—11.
7. Գաթրըճեան Ն. Յ. Տիեզերական Պատմութիւն, հատ. Ա. 1849, էջ 87 հտն. 1.
—Պատմութիւն Մատենագրութեան Հայոց, Վիեննա, 1851.
8. Դելցեր Հ. H. Gelzer, Africus und die Byzantinische Chronographie I. 1880. էջ 209 և 281.
—Die Armenische Mythologie. Beiträge der Königl. Sächs. Gesellsch. d. Wissenschaften. Sitzung vom 7 dec. 1895.

- Armenien. In Realencyclop. für protest. Theologie u. Kirche. II Bd. 1897. Հայ. թարգմ. հ. Գր. Գալեմբեարեան, Վիեննա, 1897. «Համառոտ Պատմութիւն Հայոց» — Փննադատ. Արեւելեան Մամուլ, 1897, էջ 687. «Մշակ», 1897 թ. 101.
- Zur armenischen Götterlehre. Berichte über die Verhandl. d. Sachs. Gesellsch. d. Wiss. hist. phil. cl. 1896. Bd. 48. Հայ թարգմ. հ. Յովհ. Թորոսեան, Վենետիկ, 1897. «Հնարագործութիւն Հայ գիտարանութեան» — Փննադատ. «Մատիւ», 1897, թ. 112.
9. Գէորգեան Բ. Վ. (ձուգորեան), Խորենացին Խորենացոյ պէտք է հասկանալ, Ա. Վաղարշապատ, 1889. Բ. Թիֆլիս, 1902.
10. Գուաշմից. A. v. Gutschmid, Ueber die Glaubwürdigkeit der armenischen Geschichte des Moses von Khoren, Leipzig 1876. Ausdruck aus d. Berichten u. d. Verhandlungen d. Königl. Sachs. Gesellsch. d. Wiss. 1876 von 23 April, Հայ թարգմ. հ. Ն. Ծնողեան, Բաղմադէպ 1877, էջ 43—51, 110—116, 213—222, 289—302.
- Moses of Chorene, In Encyclopaedia Britannica 1883. XVI. 861—863.
- Kleine Schriften, Ed. III. Leipzig, 1892. էջ 282—338.
- Untersuchungen über die Geschichte des Königreichs Osirent. St.-Petersb. 1889, In Memoires de l'Academie Imper. des sciences St.-Petersb. 1887, VII. série. T. XXXV. № 1. p. 17.
11. Դադրաշեան Յ. Փառապետ Բազմապատիւ և իւր պատմութեան խորագրաւորը Փննութիւն Մովսէս Խորենացոյ ազդեցութեան մասին, Վիեննա 1898: (Ազգ. Մատեն. Իթ.), Փննադատ. «Բաղմադէպ» 1898. թ. 12. «Մշակ» 1898 թ. 201, 202, 204, 205. (Առ. Մարխանդի «Հանդէս Ամսօրեայ», թ. 4. (Դադրաշեան Ս. Մ.-ի յօդուածի գէմ): «Նոր-Դար» 1898 թ. 102.
12. Դելարիւ. Ed. Dulaurier, Etude sur les chants historiques et les traditions populaires de l'ancienne Arménie, In Journal Asiatique 1852. № 1. vol. XIX.
- Les chants populaires de l'Arménie, In Revue de deux Mondes 1852.
13. Զարգանդեան հ. Գ. Պատմութիւն հայերէն գպրութեանց, Ա. Հին Մատենադարանութիւն Հայոց, Վենետիկ 1865, երկրորդ տիպ, Հայկական հին գպրութեան պատմութիւն 1886, երրորդ տիպ 1897.
- Ստամբուլի խորհրդի և մատենադարանի յարմարութիւն ժԻ—ԺԹ դար. Les études Arméniennes en Europe (siècles XIV—XIX). Վենետիկ 1895, էջ 102, 243, 281, 338, 370. (Գ. Ա. Շրամբի «Հայկ. Ուսման յերոգա» գրուածքի թարգմանութիւնն է, ողջամտեցով և յանելուածներով):
14. Էմիլ Մ. Վէպր Հնոյն Հայաստանի, Մոսկուա 1850, երկրորդ անգամ հմնեան «Ազգադրական Հանդէս»-ի Ա. հատորի մէջ.
- II. Эмил, Очерки Религии и истории древн. армян, Москва 1884.
- Bazian Buzianakax'... C.-II. 1873.
- Мудийан о древней Арменіи, Москва 1881.

- Моисей Хоренский и дресс. эпохи Армян. Москва 1881. Հայ թարգմ. Գր. Խաթաթեանց. «Մովսէս Խորենացիի և Հայոց հին վկայերը», Թիֆլիս 1886. Նոյնը թարգմ. Խաչ. Յովհաննիսեանց. «Մովսէս Խորենացի և հին Հայկական վկայ», Թիֆլիս 1887.
- Дионастический список Хайкудоуэ, Москва 1884.
15. Լա Կրոզ, M. V. La-Croze. Thesaurus epistolici Lacroisiani, Կոյպպիդ, 1742—1746, հատ. I. 358 հտն. հատ. III. 184 էջն.
16. Լանգլուա, V. Langlois. Les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène, Paris 1858.
— Études sur les sources de l'Histoire d'Arménie de Moïse de Khorène, Ի Bulletin de l'Acad. imp. d. sciences, Mèl. asiat. 1861. t. IV. p. 293—368. թարգմ. Ազարեկեան և Ս. Պալասանեան, Տիֆլիս 1860 և 1863.
17. Լանդիեր, Landiere. Notice sur Moïse de Khorène, historien de la Grande Arménie. Paris, 1838.
18. Խաթաթեանց Բ. Հին Հայոց ժողովրդ. վկայերը և Մովս. Խորենացիի
19. Խաթաթեանց Գր. Դ. Хатаматыцъ, Армянскій Эпохъ въ Исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва, 1896.
— Армянскіе Аршакиды въ „Исторіи Арменіи“ Моисея Хоренскаго. Опытъ критики источниковъ. Часть I. Изслѣдованіе, часть II. Матеріалы. Москва, 1903.
— Начало критическаго изученія исторіи Арменіи Моисея Хоренскаго. ЖМНП. 1894, հոկտ.
— Հազար Փարպեցի և գործք նորին, Մոսկուա, 1883.
— Մովսէս Խորենացու նորագոյն աղբիւրների մասին քննադ. ուսումնասիր. Վիեննա, 1898.
— Մարտրոս Մծուրնացի, կեղծ Ագաթանգեղոս, Վենետիկ, 1898.
— Մովսէս Խորենացու Հայոց Պատմութեան սկիզբը:
— Եղեռնոյ Արգար թագաւորը ըստ Խորենացւոյ:
— Հայ Արշակունիք Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ: Վիեննա 1906.
— Հայոց վկայ Մովսէս Խորենացւոյ Հայոց Պատմութեան մէջ:
— Մովսէս Խորենացի և իւր աղբիւրները:
20. Կատրրմեր, Quatremère. Observations sur la ville de Ninive, Ի Journ. des Savants 1850. p. 364 հտ.
21. Կարենեանց Յ. Բաղդատութիւն Պատմութեան Մովսիսի Խորենացւոյ էջն. Տիֆլիս, 1858.
22. Կարիեր, A. Carrière. Moïse de Khorén et les Généalogies patriarcales. Paris, 1891. Rev. hist. XXV. №. 387.
— Nouvelles sources de Moïse de Khorén. Vienne, 1893.
— Nouvelles sources de Moïse de Khorén, Supplément. Vienne 1894. Հայ թարգմ. Տաշեանի «Նորագոյն աղբիւրք Մովսիսի Խորենացւոյ» և «Յաւելուած». Վիեննա, 1893 և 1894.
— La légende d'Abgar dans l'Histoire de Moïse de Khorén. Paris,

1895. Հայ թարգմ. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1896. էջ 33—35, 97—101, 170—175, 238—246, 263—267 և ին. Վերջինիս դէմ Ն. Բ. Սարգսեան՝ Բաղմալէպ 1894 էջ 198—210. Արգարի զրոյցի մասին տես Խառնեանիս Արմ. Արմաշ. Եր. 76 հտ. և Ն. Տաշեան «Zur Abgarsage», Ի WZKM. Bd. IV. Heft 1, 2, 3.
—Les huit sanctuaires de l'Arménie d'après Agathange et Moïse de Khoren.
—Նամակ «Հանդէս Ամսօրեայ» խմբագրութեան Մար Արամի մասին. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1897. յունուար
23. Կիպերտ, H. Kupert, Ueber die älteste Landes- und Volksgeschichte von Armenien, Ի Monatsberichte d. Königl. Pr. Acad. d. Wiss. Berlin, 1869.
24. Կոնիքեր, F. Conibere. Մովսէս Խորենացոյ Պատմութեան աղբերակ խնդիրը. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1902. յուլիս, օգոստոս.
—Մովսէս Խորենացոյ ժամանակի մասին, Իռլ. Zeitschr. 1901. 3—4. Heft. Հայ. թարգմ. Տաշեանի Յառաջարանով. «Հանդէս Ամսօրեայ» 1902. յունուար և մարտ
25. Ծնողեան Ն. եպիսկ. Դատաստան Ի վերայ Խորենացոյ և դատաւոր նորա. «Բաղմալէպ» 1878. էջ 32—45.
26. Մալխասեանց Ստ. Մովսէս Խորենացոյ նոր աղբիւրները. «Մուրն», 1892.
—Սերէոսի Պատմութիւնը և Մովսէս Խորենացի, մատենադր ուսումն. Թիֆլիս, 1899.
27. Մակլեր, F. Macler, Moïse de Khoren et les travaux d'Auguste Carrière Ի Revue Archéolog. Paris, 1902.
28. Մառ, H. Murry. Къ критикѣ Исторіи Моисея Хоренскаго СПБ. 1898.
—О начальной исторіи Арменіи Анонима. Къ вопросу объ источникахъ Исторіи Моисея Хоренскаго. Ի Византійскій Временникъ, 1894, II.
—Изъ мѣтней поэмки съ Арменіи. Отдѣльный оттискъ изъ „Зап. В. Отд. Имп. Р. Арх. Общ.“ 1890. Томъ VI, стр. 135—228.
—Арабское извлеченіе изъ сиріискіи хроникі Марбаса Ի Записки Вост. Отд. Имп. Русс. Арх. Общ. т. XIV և Отд. оттискъ СПБ. 1902.
Հայերէն թարգմանութիւններ՝ «Ամատնային ուղեորութիւնից» Երն. «Առ քննադատութիւն պատմութեան Մ-ի Խորենացոյ». «Անանունի Հայոց նախն. պատմութեան մասին. Մովսէս Խորենացոյ պատմ. աղբիւրներուն հարցի վերաբերմամբ, Կարիէրի քննադատ. յօդուածներէ առթիւ»
—Յօդուած Ի Византійскій Временникъ. Томъ V, св. 1 և 2. 1898. Եր. 227 հտն. (Բննադ. Խալաթեանցի Արմաշ. Эпосъ զրբի)՝
29. Մարկարտ, Marquart. յօդուած Ի ZDMG. 1895. IV p 656.
30. Մեարոպ վարդ. յօդուածներ՝ «Արարատ» 1893 յունուար Եր. 65—73. 1898. Եր. 165—173.

- Հրատարակութիւն «Սոկրատայ Սքոլաստիկոսի Եկեղեցական Պատմութիւն»։ Վաղարշապատ, 1897.
31. Միարան (Գ. Տ. Մկրտչեան) Խորենացու պատմութեան ուսումնասիրութիւն, Վաղարշապատ 1896. նոյնը «Արարատ» 1890 էջ 567—576, 674—682. 1891 էջ 87—106, 147—155, 196—207, 277—281, 384—402, 437—448.
- Հայկականը, Վաղարշապատ 1894.
- Յօդուած, «Արարատ» 1897, էջ 422.
32. Եւ, F. Nève. *L'Arménie chrétienne et sa littérature*, Louvain 1886.
33. Նիկար Պ. Nicard. —Փօլ Նիրար, Տիփիշոս և Սկիւլլիս Կրեոացի արձանագործք, *Diploenus et Scyllis sculpteurs cretois*, հրատար. ի Յիշատակագիրս Փաղկոյ աղգային հնագիտաց ընկերութեան Շար չորրորդ. հատ. Ը. Փարիզ 1877. յէջս 131—275 (Զարպհ. Ուսումնասիրութիւնը հայ լեզուի... եր. 243 հտ.):
34. Նիկոլսկի, В. М. *Никольский*, *Календарная надпись Ванских царей*. III. т. ի *Древн. Вост. музею. Вост. Ком. М. Арх. Общ. наук*. III.
35. Նորայր Բ. Քննասէր Ա, Բ. տետր.
- Հայկական բառաքնութիւն, Կ.-Պոլիս, 1880.
- Յօդուած «Հանդէս Ամսօրեայ» 1893 սեպտ. 273—78. Տես և ներքևում «Մշակ».
36. Շրումպֆ, D. Schrampf. *The study of Armenian*. 1891. Տես և Զարպհանալիան:
37. Զամչեան Միք., Պատմութիւն Հայոց. 3 հատ.
38. Պալասանեան Ստ., Պատմութիւն Հայոց Գրականութեան. Տիփիս, 1865.
39. Պատկանեան Բ. К. *Паткановъ*, *Ванскія надписи и значение ихъ для истории Передней Азии въ КМПП*. 1874—1881. և առանձին СПб. 1881.
40. Պարսնեան Ս. Վ. Վաւերաբանութիւն Մար Արսեսեան Մատենին որ ի գիրս Մովսիսի Խորենացւոյ, Տես նաև «Բանասէր», «Հանդէս Ամսօրեայ»:
41. Պետերման, J. H. *Petermann*. *Ueber Moses Chorenensis und die Quellen seiner Geschichte der Armenier*. *Sitzungsber. d. Berl. Acad. d. Wiss.* 1851.
- Ueber die schriftl. Quellen des Moses Chor.* նոյն տեղում 1852.
42. Պիշար, M. *Pichard*, *Essai sur l'histoire d'Arménie par Moïse de Khorène*, Paris 1866.
43. Ռենան, Renan, *Histoire générale des langues sémitiques*, Paris 1858. p. 262 հտ.
44. Սարգսեան հ. Բ. Քննութիւն Մարիբաբեան աւանդութեան ըստ Մ. Խորենացւոյ և անոր աղբիւրաց վրայ, «Բաղմալէպ» 1883. էջ 54, 111, 224 հւն. 1884. էջ 35, 123, 228, 315. 1885. էջ 11, 108. Համառօտ բովանդակութիւն տեսութեանց, «Բաղմալէպ» 1885. էջ 237—247.

Ա. Կաղզմիկի և Համադարստմի Բրիտանականին և եղծ կարճաց
նորա:

— Բնագառութիւն և վերայ ինքեցին Մովսիսի Քորենացոյ.

— Վարք Ե. Սեդրեարտի և ազրերք Մովսիսի Քորենացոյ.
Վիննակ 1893.

45. Սէն-Մարտէն. M. J. Saint-Martin, *Notices sur la vie et les écrits de Moïse de Khorène. Journ. Asiat.* 1823. II. p. 321—344.

— *Fragments d'une Histoire des Arsacides, Paris* 1850 I. p. 145—158.

46. Տաշեան Ռաուֆաարութիւնք Սառն Կալիսթենայ. «Հանգէս
Ամսօրեայ» 1891—92. և առանձին Վիննա 1892.

47. Ֆետտեր. P. Vetter, *Die Sibyllen-Citat bei Moses von Choren. Theol. Quartalschr. Tübingen, 1892. III.*

— *Moses von Choren, Wetzer u. Weltes Kirchenlexicon VIII. 1893.*

— *Das Buch des Mar Abas von Nisibis, im Festgruss R. p. Roth, 1893.*

— *Moses von Choren, in Nestle's Patrologie und Patristik, Mainz. 1885. Bd. III.*

— *Die nationalen Gesänge der alten Armenier. Theol. Quartalschrift, Tübingen, 1894. Այս բոլորի հայ թարգմ. «Ֆէթթէրի հայկական աշխատասիրութիւնք». Վիննա, 1895.*

48. Ֆրէրէ. Fréret, *Mémoires sur l'ère arménienne. Oeuvres Complètes. t. XII. p. 187—254. և Mémoires de l'Acad. des Inscriptions et Belles-Lettres. t. XLVII. p. 98 և հաւ.*

Հետեւի պարբերական թերթերը Յ. Ա. Կաղիկեանի «Նոր Մասնաշաղկապութիւնից» Լզգասէր, 1846. էջ 175 և 177. Արարատ. «Ստորենացու Պատմութեան Ռաուֆաարութիւնք» (Միտրան), 1890, 1891. — «Մովսէս Քորենացու մէկ նոր ազրերք» (Փ. Տ. Մովս.), 1893, 65, 283. — «Մովսէս Քորենացու և իւր ազրերներք» Փ. Քաթ., 1897, 531. — «Քորենացու ժամանակը որոշելու նոր փորձ» (Փ. Տ. Մկրտչեան), 1897, 422. «Իրազգութիւններ Քորենացու մասին» (Փր. Վանցեան), 1900, 186. — «Մի հատուած Մովսէս Քորենացու Պատմութիւնից», 1895, 118, և թ. 4. Յանգուած՝ էջ 12. 1896, էջ 317. — «Ի Մովսիսի քերթողահօրն պատմութենէ վասն Կոստանդիանոսի մեծի թագաւորին», 1894, թ. 5. «Մովսէս Քորենացու Ռաուֆաարութիւնք», (Փ. Տ. Մկրտչ.), 1894, էջ 148. — «Փիլոսոփիանոր Քորենացու Պատմութեան մէջ», 1894, 26. — «Մովսէս Քորենացու մեղեդին և պատիւ Ս. Գր. Լուս.», 1895, 202. — Մակկերի «*Moïse de Khorén et les travaux d'A. Carrière*» դրութեան աթիւ 1904, թ. 1. — Էրեւելեան Մամուլ 1881 (Ս. Վ. Պարսեան), 1896, 470. — Էրեւելք. «Մովսէս Քորենացու և Կամարթիւն», 1890, թ. 1933—35, 1959. — Արծուի Վասպուրական. «Մովսէս քերթողահայր ակնազրիւր հայացի զգրութեան», 1858, 223. — Էրճազանք 1891, թ. 37. — Արմէնիա (հունգարերէն) Gergely, G. 1887, II. 1. — Էրշալոյս Արարատեան 1878, թ. 1092. — Բազմավէպ.

«Մովսէս Խորենացիի և իր Հայոց Պատմութիւնը» (Ալիշան) 1847, էջ 150.— «Մովսէս քերթողահայր Հայոց» նոյն 1849, 51. (Նոյնը բաղաձայն արտաստուած ուսանայ լեզուով Արաքս 1893 գիրք Բ. էջ 46, Պառչեանցի «Երանգ իւր հարկին մէջ».— «Յաղագս Մովսիսի Խորենացւոյ Դ. տնտեսնալ գրոցն պատմութեան» նոյն 1851, 69.— 1891, էջ 544. Տեղայի թղթակցութիւնը, և 547, Հ. Բ. Ս-ի գիտողութիւնը.— Այլ թղթակցութիւն Տեղայի 1895, 65.— «Քննադատութիւն բնագիտութեան Ա. Կարիէրի և Խորենացւոյ Ե. դարու բնագրոյցը» (Հ. Բ. Ս.), 198—210.— «Մովսէս Խորենացիի և Լա Կրոզ» (Ե. Տեղա) 1897, 5.— «Ազգային մեծ մատենագիր մի», 233.— «Բնականագիտականագրութիւնը Ռուսաց Հայաստանում և Մ. Խորենացի» (Խ. Յովհաննիսեանց), 457.— «Սովորատայ հին թարգմանութեան հրատարակութիւնը և Մ. Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.), 565—575.— «Հին Պատմութիւն մի Մովսիսի Խորենացւոյ» (Ալիշան) 1898, 165—174.— «Մ. Խորենացւոյ Պատմագրութեան ուսումնասիրութեան ընթացքը և նոր հնութեան նոր աղբյուրները» (Հ. Բ. Ս.), 1903, Թ. 11, 12.— (Ասոր գէմ ՀՍ. 1904, Թ. 1—2).— 1904, Թ. 2, «Պետրոս Սիւնեցի» և Զ. 3, «Երիզոր Սարկաւագապետ» և Զ.— «Խորենացին է Աստուածաշնչի Մնացորդաց գրքերի առաջին հայ թարգմանողը Ասորիէն բնագրից» (Բարդ. եպ. Գէորգեան), 1905, 426.— «Երկրորդ տիեզերական ժողովն ու Մովսէս Խորենացի» (Հ. Բ. Ս.) 202, 301, 418.— Բանասէր Մ. Խորենացւոյ Պատմութիւն հայոց ուղղադրեալ և ծանօթարանեալ (Հ. Ս. Պարոնեան) 1889, 93, 178, 280, 349.— 1900, 317.— 1903, 166.— Մ. Խորենացւոյ խնդիրը, պատասխան առ «Հանգէս Ամսօրեայ» (նոյն), 349.— 1904 Թ. 5—6.— Երեւակ, «Մ. Խորենացի» 1858 հատ. Դ. էջ 363.— 1859, 11.— «Մ. Խորենացիին վրայ նոր քննութիւն» 1860, 12.— Լուսնայ, «Խորենացին քննադատութեան մէջ» (Ա. Տ.—Միք.) 1900, գիրք Ա.— «Թուղթ Սահակայ Արծրունւոյ առ Մովսէս Խորենացի և պատասխանի» անդ.— Հանդէս Ամսօրեայ 1888, էջ 8, 79, 133, 171, 223, «Պ. Ամստ... և երկիր Հայոց».— «Քննութիւն ողորոյն Մ. Խորենացւոյ» (Կ. Յ. Պատմահեան) 1891, Թ. 12.— «Մ Խորենացւոյ մէկ նոր աղբյուրը Ա. 1892, էջ. 150 (Ասոր գէմ Մուրճ 1892 Թ. 12, (Ստ. Մարի.)— Բ. 373: Ասոնց գէմ անդ էջ 343 (Հ. Ս. Պարոնեան).— «Նորագոյն աղբյուր և Կարիէրի». 1893 էջ 116 և Զ. քննադ. Ֆէթթէրի, անդ էջ 243. տեւ և էջ 178. — «Թղթակցութիւն Կարիէրի առ Տաշեան», էջ 309.— «Սիրիլեայց կոչումը Մ. Խորենացւոյ քով» (Ֆէթթէր) 1893 Թ. 2.— «Մովսէս Խորենացի» (Ֆէթթէր), անդ, էջ 371.— «Մովսէս Խորենացի ըստ ուսուցչապետ Ն. Մառի», 1895, էջ 18 և Զ.— 1896, էջ 315 (2).— 1898, 313.— «Մի հատուած Մ. Խորենացւոյ Պատմութիւնից», (տեւ Արարատ 1896, յուլիս).— «Մ. Խորենացւոյ նկատմամբ «Ծագեալագի» մէկ փոքրիկ գիտողութիւնը», 1897, 61 (20).— Մ. Խորենացւոյ քննադատութեան տարի, 1898, էջ 185 (4), 189 (15).— «Երկու անկեղծ և ճշմարիտ գիտնականներ» (մին է Մարտի վարդ. որու գրութիւնը տեւ Արարատ 1898, Թ. 3—4, էջ 165, «Սովորատ պատմագիր և Մովսէս Խորենացի»).

«Մ. Խորենացոյ պաշտպանները կընուազին», 1898, Թ. 8-9, էջ 282 (13). — «Մ. Խորենացոյ պաշտպանները» (Նորայրի Մշակ-ի մէջ հրատարակած յօդուածոց առթիւ), Թ. 12, էջ 382 (4). — 1889, Թ. 4, էջ 116-122 ընդդիմախօսութիւն. — Տեա և Բանասէր 1900 հատ. Բ. պրակ Ա. էջ 55-82. և Հանդէս Ամսօրեայ 1900, էջ 316 (41). — «Սուտ Խորենացոյ պաշտպանին», 1903, Թ. 7, էջ 222 (3). — «Մ. Խորենացին և Բ. Տիեզերական Ժողովը» (Ն. Ա.), 1904, Թ. 1-2. — Ծոարադ, «Այցելութիւն շիրմի Ս. Վարդապետին մերոյ և քերթողահօր Մովսիսի Խորենացոյ որ ի Տարսն», քերթ. (Մանուկ ժամակոչեանց) 1860, 326: — Մասիս, «Աշխարհարատ Խորենացի» 1890, ապրիլ 15. — Պատասխան՝ Արեւելք 1890 Թ. 1879. — Մշակ 1886, Թ. 120. — 1894, Թ. 132, «Պրոֆ. Մարրի նոր աշխատութիւնը», և Թ. 139. — 1895, Թ. 58. 1896, Թ. 70, «Մի բացատրութիւն Մ. Խորենացոյ տղիւրների առթիւ» Գր. Խալաթ. 1897, Թ. 3. — 1898, Թ. 192, 193, 195, 203, 216, 217. — 1899, Թ. 16, 17, «Հայերէն հին գրականութեան խնդիրներ. Մովսէս Խորենացի» (Նորայր). — 1900, Թ. 151, Մամուլ. — Մառի «Մովսէս Խորենացին և նրա քննադատները». Արարական քաղուածք Մարիրասի Սիրիական Քրոնիկից (Մ. Խորենացոյ Պատմութեան հարցին վերաբերեալ), քննադ. անդ՝ 1902, Թ. 224-5. — Մուրճ 1891, էջ 290. — 1893, Թ. 5, էջ 808. «Մի բանասիրական խնդրի առթիւ» (Խորենացին Ուխտանէսի մօտ). — «Մովսէս Խորենացին և Թուելեաց երգքը», 1894, Թ. 3. — «Հայագիտութիւնը XX դարու սկզբում» (Ստ. Մալխ.) 1901, Թ. 1-4. — Տարադ, «Մովսէս Խորենացոյ հայրենիքի մասին», 1903, Թ. 33. Փարոս, «Վերջին բանք Մովսիսի Խորենացոյ, որք պակասին ի սպազիր պատմութեան նորա», 1874, տետր Գ.:

Աշխարհարար Թարգմանութեան համար՝ Արարս Բ. տարի. գիրք Բ. էջ 113. — Աղբիւր 1890, Թ. 1. Բաժին Բ. — Արեւելք 1890, Թ. 1933-35. — Արմէնիա, 1890, Թ. 78. — Հանդէս Ամսօրեայ 1890, էջ 113. — 1892, էջ 361, Քննութիւն Մ. Պալեանի Խորենացոյ պատմութեան աշխարհարար Թարգմանութեան և ընտրի ուսումնասիրութեան մասին՝ զօրժոյն ի Խ. Զ. Պէրպէրեանէ (Եղմիրեանց Մրցանակի առթիւ). Մ. Պալեանի պատասխանը անդ՝ 1893, էջ 201. — «Երջանիկ Թարգմանիչ մը», անդ 1896, էջ 90. — Մասիս 1890, Թ. 3939, 3944. — Մշակ 1889 Թ. 142 (Ս. Հախումեան): — Մուրճ 1890, Թ. 1, էջ 102 (Լ. Ս.). — Նոր-Ղար 1890, Թ. 10-14, 195 (Ս. Տ.-Սարգսեան). Բազմալկա 1898, էջ 291. — Հանդէս Ամսօրեայ 1898, Թ. 8-9, էջ 258-267, և էջ 185. — Մշակ 1898, Թ. 58, 107. — Փէթթէր, Lit. Rdsch. f. d. Kath. D. 1900, p. 201 f.

(ՅՈՒՆՔՆԵՍԿՈՒՆԻԿԻ ԵՊԻՍԿՈՍՈՍՆԵՐՆԵՐԻՆ ԵՒ).

- 1 Խոր. Առաջին սպագր., Ամստերդամ, 1695. էջ ք:
ա Խոր. Երկրորդ սպագր. Վիսսանան Լորայրենի, Լոնդոն, 1786. էջ դ:
ա² Երկրորդ սպագր. մի քերական մեծագրական լեզուականներ բառ Թանգույ Վեռնիկոսյան. էջ գ:
Վ Երկրորդը եւ Ուրերորդ սպագրու-
րիւնները, Վեռնիկոսյան, 1743 եւ 1800,
եւ արտեմից արտասպանած Երկրորդ
եւ Տասնութիւներորդ սպագրուրիւնները,
Յիսիակ, 1881 եւ 1916, էջ Լ, Բ, Գ, Դ:
Վ² Վ², Վ³, Վ⁴ Երկրորդը եւ Ուրե-
րորդ սպագրուրիւնները միջ' 1, 2, 3
եւ յայտնի մեծագրականներ քերական
չճշգրտածները. էջ Ե:
Բ Տասներորդ սպագրուրիւն, Վեռնիկոսյան,
1881. էջ գ:
Գ¹ Կարենեանցի Բաղդասարեան արտա-
շին Զեռագիրք, № 1579 Էջմ. հիմն. մաս.,
գրուած 1626 թ. էջ իյ:
Գ² Կարենեանցի Բաղդասարեան Երկրորդ
Զեռագիրք, գրուած 1624 թ. էջ Լ:
Ա Ամենապատիւ խմբին պատկանող 2-ներ,
որ են
ա Էջմ. 2-իւր № 1671 հիմն. մաս.,
գրուած 1667 թ. էջ ժք:
Ե Էջմ. 2-իւր № 1672 հիմն. մաս.,
գրուած 1669 թ. էջ ժք:
Ե² Էջմ. 2-իւր № 1680 հիմն. մաս.,
գրուած 1660 թ. էջ ժք:
Ե³ Էջմ. 2-իւր № 1680 հիմն. մաս.,
գրուած 1672 թ. էջ ժք:
Բ Էջմ. 2-իւր № 616 հիմն. մաս.,
գրուած 2 թ. էջ ժք:
Դ Լոգայտիկի Բար. Վահեմարգար. 2-իւր,
գրուած 1696 թ. էջ ժք:
Տ Տարուի խմբին պատկանող 2-ներ,
որ են
ա Էջմ. 2-իւր № 611 հիմն. մաս.,
գրուած 1672 թ. էջ ժք:
Ե Էջմ. 2-իւր № 1684 հիմն. մաս.,
գրուած 1699 թ. էջ ժք:
Բ Էջմ. 2-իւր № 1696 հիմն. մաս.,
գրուած 1699 թ. էջ ժք:

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՅԵՐԻՍ ՀԱՏՈՒԱԾՍ

ԱՍԱՅԵԱԼ

ՄՈՎՍԻՄԻ ԽՈՐԵՆԱՑԻՈՑ

Ի ԽՆԴՐՈՑ ՍԱՀԱՆԱՑ ԲԱՆԲԱՏՈՒՆԻՈՑ

ՅԱՆԿՔ ԱՌԱՋԻՆ ԳՐՈՑ

10

Ա. Պատասխանի ի գիտյն Սահակայ, և խոստումն կատարել զհայրուածս նորա:

Բ. Ի՛նչ ընդէր, վասն զի Բաղդէացոց և Սաորեստանեայց մատենից ցանկագոյն են մեր իրք, ի յունականէն կամեցաք միք ցուցանել:

Գ. Յաղագս անխմատասէր բարոց առաջնոցն մերոց թագաւորաց և իշխանաց:

Դ. Յաղագս զի ոչ սակա Աղամայ և այլոց նահապետացն միարանեցան այլքն ի պատմագրաց:

Ը Ե հարց, փխ. հայոց

Զ Ե երիս՝ եւթ հաւածս

Է եւթս մովսէսի եւ խորենացոյ

Ը Ե սահակա եւս բազրատունոյ

Թ-Յ ՏԽԵ լիք. (օ ցանկից յետոյ երեսի օսկին ունիւնոյնը) Վր փխ. այս վերնագրի ունիւն տարոյ հօրն մերոյ [x լիք սրբոյ հօրն մերոյ] մովսէսի խորենացոյ պատմութիւնն՝ հայրոց:

Ծ Երբեք Երաշխիս զրի ցանկ յունիւն օ սեղր բողած Ե՝ ք ցանկի համար բողած երեսում ունի միայն. մովսէսի խորենացոց յաղագս մերոյս իսկզբանն յայտ բանիցս ի սահակա բազրատունոյ խնդ՝:

Կ Կի՞նք ցանկեր յունիւն բազրատան

Զ եւթ ցանկ ք ցանկ

Է եւթ լիք գրոց

Ը Ե ցանկը առաջին զպրութեան պատմութեան հայոց ի մովսէսի խորենացոյ

Թ եւթս առաջին զիսի վերնագրից առաջ ունիւն սկիզբն ճառից

Ժ ՏԽ [յացի օ-ից] առաջին զիսի վերնագրի փոխանակ ունիւն. Եյաղագս մերոյս [ց Ե մերոյ] իսկզբանն յայտ

բանիցս սահակայ բազրատունոյ խնդալ [Հի խնդրեալ, Ե խնդալ, Հի-նաւ Ե խնդրեալ]

Ժ Ե խորենաց, փխ. խոստումն

Ժ ՏԽ ի [օ լիք ի] Բաղդէացոց [Է Բաղ-ժէացոց]

Կք ի Բաղդէացոց, Ը Բաղդէացոցն

Ժ ՏԽ յասորեստանեաց [ք յասորեստանեայց, Ը օ սորեստանեայց]

Ժ Ը եւթ յանկագոյն: Ը ք յանկագոյն օ յանկագոյնք / Թ երես յաւազոյն ի Բաղդէացոց Ե յասորեստանեայց մատենից յանկագոյն: Ը Ե. Մ.

Ժ եւթ լիք են

Ժ Ե Ե ի յունականէն կամեցեալ

Ժ Ը եւթ լիք մեր

Ժ Ը լիք յաղագս

Ժ եւթ առաջնոց / օ առաջին

Ժ եւթ Բաղաւորացն [օ Բաղաւորաց] մերոց / Ը Բաղաւորացն մերոց առաջնոց

Ժ Ը լիք Ե

Ժ եւթ միարանեն

Ժ ՏԸ՝ այլք [օ այլքն]

Ժ Ը պատմագրացն

- և. Յաղագս հաւատար ցալոյ ազգարանութեան երկց որդւոցն Հայի
ցկերբահամ և ցնինոս և ցԱրամ. և թէ Նինոս ոչ է Բէլ և ոչ որդի
Բելայ:
- 5 Զ. Յաղագս թէ է ինչ՝ որ հաւատար, և է ինչ՝ որ օտար ի Մովսիսէ
պատմին այլքն հետխօսք. և յաղագս Ոլոմպիոզորայ փիլիսոփայի
անդիր հին գրուցայն:
- Է. Յայտարարութիւն սակաւութ. թէ ըստ արտաքինոցն առաջեալ Բէլո՛
ըստ աստուածային բանից ճշմարտութեամբ է Ներբովթ:
- Ը. Թէ ո՞վ կամ ուստի զայսպիսիս եզիտ գրուցարանութիւնս:
- 10 Թ. Թուղթ Վաղարշակայ արքայի Հայոց առ մեծն Արշակ արքայ Պարսից:
Փ. Յաղագս ապստամբութեանն Հայկայ:
- ԺԱ. Յաղագս պատերազմին և մահուանն Բէլայ:
- ժԲ. Յաղագս որ ի Հայկայ ազգր և ծնունդը. և թէ զինչ իւրաքանչիւր
ոք ի նոցանէ գործեաց:
- 15 ժԳ. Յաղագս ընդ արեւելեայս պատերազմին և յազիւթեանն. և մահ-
ուանն Նիքարն Մաղեայ:
- ժԴ. Յաղագս ընդ Ասորեստանեայս կոսոյն և յազիւթեանն. և Պայա-
պայն Քառղեայն. և Կեսարու. և առաջին և այլոց անուանեալ Հայոց:
- ժԵ. Յաղագս Արայի և մահուան նորա պատերազմու ի Շամիրամայ:
- 20 ժԶ. Թէ որդէս յետ մահուանն Արայի Շամիրամ շինէլ գրադարն և գտն-
բարաակ զեսոյն և զիւր տունն:
- ժԷ. Յաղագս Շամիրամայ, թէ էր ազապու կոտորեաց զորդիս իւր. և
թէ որպէս փախաւական լինի ի Զրադաշտէ մոպէ ի Հայս և մե-
ռանի ի Նինուասայ որդւոյ իւրմէ:

2 կէ գալոց / bedefo գոլոյ, փխ. գալոյ

1 Հցկ որդւոց

2 ՏՅ ցարբամ [օ մինչև ցարբամ]

2 ՏՅ Էթէ [օ Բէլ]

2 Ե լիխ նինոս (ոչ է)

2 ՏՅմ ոչ բէլ [օ ոչ է բէլ]

3 Ե բելայ / միւս. բէլայ

4 ՏՅ է [իօ է ինչ] որ օտար

4 Ե ի մովսէսէ

5 Բ այլք

5 օ ոլոմպիոզորայ / Հմօ ոլոմպիազո-
րայ / Բ ոլոմպիազայ

6 Ե անդրի

6 ՏՅ Ե լիխ հին [օ Աւելի հին]

7 Ե յայտարարութեան

7 Բ արտաքնոց

7 ՏՅ առաջեալ է [Հօ լիխ է]

8 Ե ներբովթ / ԵԵ ներբովթ / Բ ներ-
բութ / ՏՅ նարբութ [ցկ ներբովթ,
Հ նարբովթ] է [օ է ներբովթ]

9 ՏՅ զայսպիսի եզիտ [Կ զայսպէս
էզիտ] / օ եզիտ զայսպիսի

9 Ե գրուցարանութիւն / Է գրուցա-
րանութիւնս

11 Եցկօ ապստամբութեան

12 Հն մահուան ՏՅ մահուան [օ մահուան]

14 Ե գործեցին

15 Ե ընդ արեւելեայս

16 Հցօ յազիւթեան Ե մահուան

16 Ե մաղեայ

17 օ պատերազմին, փխ. կոսոյն

17 Հցցկօ յազիւթեան

17 Ե պապայն Բ պայսպեան օ պայսպիս

18 ՏՅ եւ քաղեայն [Էկց քաղէն] . Հմ
քաղեայ

18 օ կեսար օ կեսարեայն Բ Ե առա-
ջին և կեսարու

18 օ Ա. Ես այլոց / Ե այլք

18 Էկց անուանեաց օ անուանել

20 Եջօ մահուան

20 bedefo նորա, փխ. արայի

20 bedefo շինէլ շամիրամ

20 Էկ գտնաբարաակ

21 Էկց զետոցն, Կ տանն

22 Ե շամիրամ

22 օ յաղագս, փխ. աղաղաւ

22 Ե Ե լիխ Ե

23 Ե ի գրադեշտէ

24 Բ յորդւոյ

24 ՏՅ Ե իւրայ [Ե Ե իւրմէ]

ԺԸ. Յաղագս թէ հաւատարմութիւնս լիայ պատերազմն Շամիրամայ ի Հնդկիս,
և զկնի մահ նորա ի Հայս:

ԺԹ. Որ ինչ զկնի մահուանն Շամիրամայ:

Ի. Վասն Արայեանն Արայի, և եթէ սորա որդի Անուշաւան Սօսանուէր:
5 ԻԱ. Որ ի Ակայորդայն Պարոյր՝ առաջին ի Հայս թաղաւորէ. օյնական
լինի վարրակայ Մարի, բառնալով զթագաւորութիւնն ի Սարգա-
նապաղայ:

ԻԲ. Կարգ թաղաւորաց մերոց և համար նոցունց, որդի ի հօրէ ասնլով:

ԻԴ. Յաղագս որդւոյն Աննեքերիմայ, և թէ Արծրունիք և Գնունիք և
10 Ըղեաշխն անուանեալ Աղծնեաց ի նոցանէ ևն սերեալք. և ի նոյն
ճառի՝ եթէ Անգիլ տունն ի Պաքամայ:

ԻԶ. Յաղագս Տիգրանայ, թէ որպիսի ամենայնիւ:

ԻԷ. Վասն երկրորդի կասկածանայն Աժդահակայ՝ ի միաբանութենէ սի-
րոյն Կիրոսի և Տիգրանայ:

15 ԻԸ. Թէ որդէս ի խիժի լինելով Աժդահակայ՝ զառաջիկայ իւր դիպուածն
տեսանէ սրանչիկի երազով:

1 ծ հաւատարի թէ

1 ե պատերազմ / օ շամիրամայ պա-
տերազմն

2 ՏԽԵԵԲԵԴԵՄ մահուան [օ մահուն] Ուղ-
ղում ևն մահ. սիս քնացի մի.

3 ԱՏԽ զկնի ինչ / ց ինչ զկնի

3 եԵԴԵՄ վերնագրից յետոյ ունիմ և [f
և ի] համեմատութիւն ծննդաբանու-
թեան ազգիս մերոյ ընդ երբայեց-
ւոցն [ծնո երբայեցոցն] մինչև ցար-
դանապալտս [ծնո սարդանապալտս],
որ կոչի թովտոս [ծ թովտոս, օ թով-
տոս] կոնկոսեթոս [կոն կոնկոսեթոս]
օ այս յաւելլումս սկզբի և-ր չիմած
և նոյն ձեռքով ի և զիմացն և
նշանակած և զիսանամար Ի. իսկ
յարոց ի գլխի զիս ունի ԻԱ, և
այսպէս շարունակաբար / և ԺԹ
զիսից յետոյ դասաւ զիս և թո-
ղած / Էց օգտն արայեանն ա-
րայի...» վերնագրի զիմաց ունիմ
ԻԱ, փխ. Ի, և այսպէս շարունակա-
բար / և ԺԹ զիսից յետոյ զիսանա-
մարն լուծի. Գլխաճամարնի այս
փոխորտութիւնն երեւում և և թնա-
գրի մէջ. ար համեմատութիւնը դրած
ունի ի գլուխ, վասն արայեանն...
ԻԱ և շարունակաբար: ցիկեղոս հա-
մեմատութեան զիմաց գլուխ յեն նշա-
նակած [լ այս մասը լիայ գրուած].
քայց վասն արայեանն... զիմաց ու-
նիմ ԻԱ և շարունակաբար

4 ՏԽ արայեան

4 ՏԽ չիք և [կե ունիմ]

4 եԵԴԵՄ թէ

4 ք որդի սորա

4 ՏԽԵ անուշաւանն [օ անուշաւան]

4 ՏԽԴ որ սոս [սաս] անուշաւար [d
անու, ցե անուանի, օ անուանէք],
փխ. սոսանուէր

5 ե չիք ի [սկայորդայն]

5 կեյ ի սկայորդայն

5 եԵԴԵՄ Թագաւորեաց ի Հայս

6 ց վարկաբամարի

6 ե սարդանապալտայ / Ե սարդանա-
պալտայ / Ժ սարդանապալտայ / Գ
սարդանապալտայ / ՏԽ սարդանա-
պալտայ [լ սարդանապալտայ, և
սարդանապալտայ]

8 չիք որդի

8 ք աննլով և շարտայ հրէի / ք-ից
մի քերք կրած և, և այսանդից
սկսած ցունկը լիայ.

9 ՏԽԵ սենեքերիմայ [չց սենեքերիմայ]

9 Ե չիք և [թէ]

9 ԵԺ և եթէ Ըղեաշխն, ՏԽ Ըղեաշխն

10 ՏԽԵ չիք ևն

11 եԵԴԵՄ թէ

12 Ե արպիսի

13 ՀեԴԵ կասկածանայ

13 ՏԽ աշդահակայ / ՏԽ ունիմ սովո-
րաբար աշդահակ

13 ՏԽ սիրոյ

15 Ե ի խէթի / Ժ ի խիլի

15 ՏԽ դառաջակայ

15 եԴԵ չիք իւր

15 ե դիպուածն

- ԻԷ. Յաղագս որ ի խորհրդակցացն բան. զկնի ապա և որ ինչ իւր մտածութիւն, և ի նոյն հետայն գործն:
- ԻԸ. Թուղթ Աժդահակայ, յետ որոյ և յոժարութիւն Տիգրանայ, և յուզարկումն Տիգրանուհայ ի Մարս:
- 5 ԻԹ. Եթէ որպէս յայտնեցաւ նենգութիւնն և զրգանցաւ մարտն, յորում և մահն Աժդահակայ:
- Լ. Յաղագս թէ յուզարկեաց զբոյր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանուհերտ. և վասն Անուշայ սոաջին կնոջն Աժդահակայ և բնակութեան զերոյն:
- 10 ԼԱ. Թէ ոյր ոմանք սորա վարմք և ոյք ի սմանէ որոշեալ ցեղք:
- ԼԲ. Թէ Եղիական պատերազմն առ Տեառմաւ, և մեր Զարմայր բնդ եթովպացի զօրուն լինել սակաւութ, և ի նոյն մահ:

Կատարեցան ցանկը Լուսին զրոյ ծննդաբանութեան հայոց Մեծաց:

- 15 Ի Պարսից ստասպիւաց: Յաղագս Բիւրասպիւայ Աժդահակայ, Ստորադրութիւն, որ ինչ սակաւ Բիւրասպիւայ հաւատարմ:

- 1 Տե չիք որ ի [ցկ ունին որ]
- 2 օ բանին
- 1 Տե չիք որ ինչ [ց ունի]
- 2 օ մտածութիւնն
- 2 Հց չիք ի [նոյն]
- 2 օ չիք հետայն
- 2 օ գործ
- 3 օ ամբողջակայ
- 3 եւեւ Թէ / 2 չիք Եթէ
- 5 Տ յայտնեաց զբողութիւն նենգութեան և մարտն [օ յայտնեաց մարտ նենգութեան և զրգանցաւ մարտն] / Եւ յայտնեցաւ [ի յայտնեց] նենգութիւնն [Հցի նենգութիւն] և զրգանցաւ մարտն
- 5 ց չիք ԻԹ. Եթէ որպէս—աժդահակայ (թ. 6)
- 7 Տե Թէ Էր աղագաւ յարկեաց [Հց յուզարկեաց]
- 7 Հ չիք ի [տիգրանուհերտ]
- 8 Ա յորում և վասն
- 8 եւեւ չիք առաջին
- 8 եւեւ կնոջ
- 10 օ գործ
- 11 եւեւ Եթէ
- 11 օ Եղիական
- 11 Տե տեառմեաւ [Հց տեառմաւ, Լ տիւտամեաւ, ց տիւտամեաւ]
- 11 եւեւ մերն
- 12 օ եթովպացի
- 12 եւ չիք լինելոյ / 2 չիք լինել

- չինած լինելոյ / 2 լինելով
- 12 օ չիք սակաւութ
- 12 եւեւ մահն
- 13 եւեւ զարութեան, փխ. առաջին զրոյ
- 13 օ կատարեցաւ զարութիւն ծննդաբանութեան հայոց մեծաց
- 15 Խց չիք կատարեցան—բիւրասպիւայ հաւատարմ (թ. 16)
- 14 օ ունիին ունի. երկրորդ ցանգն գրած է իւր կարգին
- 14 ցկ այսնից ունիին զիրքս պատմութեանց հայոց հաւատարմ [է հաւատարմ] մովսէսի խորենացոյն, զոր ստացաւ մարտիրոս բարունապետն [է սարգիս ահրեզկան սամահնեցի]. և եւ [է յետ] զրել զայս յիշատակ իւր [է իւր և ծնողոյն իւրոց ամէն]:
- 15 օ այս ի պարսից
- 15 Տեւեւ առասպելեաց
- 15 օ Աշտնակում և գլուխ ԼԳ. օգ' ԼԴ
- 15 Տ բիւրասպի [օ բիւրասպիւայ]
- 15 օ ամբողջակ
- 16 օ Աշտնակում և գլուխ ԼԴ, օգ' ԼԵ
- 16 եւ ստորադրութիւն / 3 ստորադրութիւն
- 16 եւեւ վասն, փխ. սակաւ
- 16 օ ցանկից յետոյ եւեւի ցանկն ունի. հայոց պատմութիւն յերիս հաւատարմ տասնեալ մովսէսի խորենացոյն ի խնդրոյ սահակայ բաղրատունուոյ

Գ. Ի. Ր. Ք. Ա. Ռ. Ա. Զ. Ի. Ն.

[illegible]

11

Պատասխանի թղթյն Սահակյայ, և խոստումն կատարել գնացցաւոմս նորա:

Տ Դոմինիկա Խորենացի յազգաց մերոյս ի սկզբան յայսմ բանիցս
Սահակայ Բագրատունւոյ խնդար:

10) Ձանոսարտ խաղաղամունս ի քեզ տատուածախոցն շնորհացն և զանցուլ հողուցն ի վերայ քոյ խմայուածոցոյ զշարժմունս ծանեայ ի ձևն գեղեցիկ խնդրուս, քառաջ քան զմարմնուոյ՝ զնոցուոյ ընկալեալ զծանախելութիւն, որ և սիրելի իսկ խնոց ախորժակացս է, առաւել ևս սովորութեանցս Վասն որոյ ոչ միայն զովիկ արժան է զրեզ, այլ և ի վերայ քո աղօթիկ՝ առ ի լինել քեզ միշտ այսպիսի:

Ի ո գլխին ունի օգնես հողի սր ած:
Բ-Չ Դու միայն ունի՞ն այս վերնագրեր /
Ե վերնագրի օնդ ունի սկիզբն ճա-
տիցդ : Ե ասկին ուրիշ ձեռքով մոզ-
ւեսի խորհունով պատմած: Թիւն մա-
ժանակապ ճանապարհ հայտնաբերա-
հիւն: Գլխին խորանքի մեջ ետկու կնիկ
խփած ջոխնաս գրողպաւ: Ջոխնաս
գրողպաւ, եւ ապա այլշառակ է գիր-
քու միւսաս գրողպին յամէկեղոյ ի
զուտն սր ախտոյն էջփածնիւ:
Եւ Ո գլուխը գլխակարգութիւնից
ստատ հ:

Տ Ե ՌԻԱՅԵՆ ՈՒՆԻ ԱՅՍ ՎԵՐԼԱՊԻՐՐ / ԵՎԵՐՅՈՒՆ
ՈՒՆԻՆ ԶԱՆԿՈՒՄ:

2. *q*h. r h m q r h i q q h. m m q d m. f m l. m f i q h. r h m q r h i q q h.

Յ որժև չի՛ մոխէս խորհնացի—խնդալ

Տ Եղորդու մովսէսի : Լեւ մովսէս : Եւ

Հովսէս (գլխին տւելւոցում) Ի Վրոյ
Հովսէսի

Տ հարա խորենացոյ. Խ՛լ յցոոյ խոր-
նացոյ, եր խորենացի

Տ ԻՄ ԴԻՄ ԴԱՊԱԳԱՍ — ԲԱՆԻԳԱ

3 6 46pog / 7 46pogus / 8 46pog

Տ եջյ սկզբան (շխի Ի) / Ի Ի սկզբանն ,
 Վ' աղյուր : յիսկզբանն | Ե յսկզբանն |

3 իջ ախար / ի ախ ց ալամ (կարմիր
բանախոյ, ապա սկզբից սեւ բանա-
խոյ աւելացած թ)

Տ 00 բանիցս յայս / նկոյց բանից

၆၂ မင်းမင်း ၂၂၂ မင်းမင်း

69 *முதலாம் பாகம்*

6 եջ չիխ խնդաւ / Նվիրե խնդրեալ յ/
կառնիւր քանակով գրած. քայց քառի
վերջը խնդած եւ սեւ քանակով շինած
լեալ / ի ի խնդրեալ ք խնդաւ. սեւ
քանակով շինած է խնդորոյ

7. իմ գանսպառ—ի վերայ քոց (ս. Տ.)

Բ չի՛ գանապատ—չնորհացն   Կ չի՛
գանապատ խաղացմունս

၇၄ ရာမီလီယံ အကျယ်

7 Տի՛մ աստուածայնոցն [դ ի՛մ] ի թեղ
[ձ որ ի թեղ] / Ե՛րբ աստուածայնոյ
1 աստուածայնոյ

7 կլբո շնորհալի , ի դանդալին

8 10 1/2 30 40 50 60 70 80 90 100

Յ ի ի վերայ մասն քոյ իմացումսդդ

8 Dec 1901

Ք Վո իմացուածոյդ

8 ՏՈՒ շարժմունքս [պզտ շարժմունքս]

Ե ԽՆԿՐՈՂ

By whom?

Յ Ե ՀԱՊՈՂԻԿ / Ժ ՀԱՊԵԼՈՂԻԿ

10 ၏ ၵၢ်မၤ [d ၵၢ်မၤ]

10 ՏՆ իմոց իսկ ախորժակացս [ա. ախորժակաց, է ախորժացս] ; Ն ախորժակոնացս

10 Ա չիք է / Կ՝ ախորժակեացէ, փխ.
ախորժակացս է

11 Sm apm, 6 m

13 ከጥቅምት

12 14174 218 249 218 249

2ի եթէ վասն բանին մեր, որպէս ասի, պատկեր Աստուծոյ, և
 դարձեալ՝ Առաքինութիւն բանականին և խոհականութիւն, և քո յայ-
 տասիկ անհատ ցանկութիւն՝ ապա ուրեմն, ցեղեցիկ մտածութեամբ
 դիտնականութեանդ քո վաս և բարբառ պահելով վկայձառն՝ զարդարես
 5 գրանն, որով մնաս առ ի լինելն պատկեր. ի ձեռն որոյ և զայսորիկ
 զսկզբնատիւն ասիս ուրախացուցանել, ցեղեցիկ և չափաւոր մօլութեամբ
 յայտասիկ մօլեալ և զակառեալ:

Առ որով տեսանեմ և զայս, զի եթէ որք յատմք քան զմեզ և կամ
 առ մտք եղևն հարուստք և իշխանք աշխարհիս Հայոց, ոչ բնոյ ձեռամբ
 10 անկելոց իւրեանց արդեօք զտելոց իմաստնոց զայսպիսեացս հրամայեցին
 կարգիլ զյիշատակս բանից, և ոչ արտաբնատ ուստեք այսոցիկ ի ներքս
 ամէլ խորհեցան օժանդակութիւնս իմաստից, և զքեզ այժմ այսպիսի
 եղեալ ծանեալք,—ապա ուրեմն յայտ է, թէ ամենեցուն քան զքեզ
 նախապունիցն ձանաչիս վեհագոյն, և բարձրագոյնից արժանաւոր զօր-
 15 թեանց, և յայսպիսիս պատկանաւոր զնիլ յարձանագրութիւնս բանից:

Յազազս որոյ հեշտարար բնկալեալ զքո խնդիրդ՝ աշխատասի-
 րեցայց ամէլ ի կատարումն, յանման յիշատակ թողալ զայս քեզ և
 որ զլինի քո զաւոյց են ազգք. զի և ազգի եւ նախնականի, և քոմք և

1 Ա ըստ, փխ. վասն

1 Վ՝ մեզ, փխ. մեք

1 Վ՝ քոքս լիք որպէս

1 ա ասիք, վերջի մք ուերչի ձեռով
 աւելացեալ

1 Հմմտ, Ծննդ, Ա, 27.

2 Կ՝ անոց առաքինութեան

2 Ա լիք է, Խորհրդայ և, փխ. է

2 Հմմտ. Փիլոն, ծառ յղ. լինելութեան:
 (Ծառեմագր. Գաւրի Ընյազրի, Վեհե.
 1883, էջ 529): Ս. Վ. Գաւրեմեան, ժնա-
 նասէր, 1899, գիրք Գ, էր. 283. Նոր.
 Բիւզանդացի, Էֆենասէր, պրակ Բ. 46:

2 զք այստսիկ

4 Ա պահես

3 Ա գրան

3 ա ճեմ / Ե ճեմ / Կ՝ ճեմ / ճեմ

5 յօրցոս լինել / է լինելն

5 ա աղ՝ ք, փխ. պատկեր

5 Կ՝ ճեմ / քոքս զայստսիկ

6 Ե սկզբնատիւն

6 Ա ասի / Ե զգեղեցիկ

7 ա զատակեալ / Ե վաստակեալ

8 աւել տեսանեմք

8 Ա թէ որ / Ե որ, փխ. որք

8 Ա լիք և (կամ)

9 և լիք եղևն / Ա չիք և

10 Ե անկեցոցն / Ե անկեցոցն, Ե անկ-
 ցեցոցն / Ե անկեցեցոցն, փխ. անկեցոց

10 ք իւրոց, փխ. իւրեանց

10 Ա գտեցեցոցն [Ե գտեցոցն] / Հնոտ գտե-
 ցիւոց

11 (Ե յարտաբնատ

11 ք ուրեք, փխ. ուստեք

11 ք այստսիկ

11 ալքս Ի Ներք, փխ. Ի Ներքս

12 Ե յօժանդակութիւն / Ե զօժանդա-
 կութիւն

12 Ե քեզ / Ե զմեզ, փխ. զքեզ

12 Տե ալքսիս ալքս

13 Տե ապա յայտ է ուրեմն թէ [Ե թէ
 ուրեմն, և ապա թէ ուրեմն յայտ է թէ]

13 Ե զմեզ, փխ. զքեզ

13 Ա քան զքեզ վեհագոյնիցն ձանաչիս
 բարձրագոյն և բարձրագոյնիցն ար-
 ժանաւոր

15 Ե լիք յայսպիսիս

15 Կ՝ ճեմ պատկանաւորութիւնս, փխ.
 պատկանաւոր—յարձանագրութիւնս

15 Ե զնեկ արձանագրութիւն

15 Ե յարձանագրութիւն

16 Ա խնդիրսդ

17 ԱՏե անմահ [Ե յանմահ]

17 Տե Ի [Ե լիք Ի] յիշատակ / Ե առ Ի
 յիշատակ

17 ճեմք քեզ զայդ, Ե քեզ այդ, Ե զքեզ
 այդ, փխ. զայս քեզ

18 Տե քոյինքն [Ե քոյ ինքնին, Վ՝ քոյ
 քո ինքնին, քո ինքն են] են զաւոյց
 [Վ՝ քո զաւոյց են, Վ՝ քո զքեցոց են, Ե
 զաւոյց են] ազգք [ք ազգս]

18 Տե ևս, փխ. ևս

18 ք լիք և (քաջ)

18 Ե լիք և (արդասաւոր)

այսպէս և որ ինչ իմաստութեան քանք՝ փոյթ յանձին կայան աւանդել
Յունաց, յետ գաւառին իւրեանց յարմարել իրա, — որպէս և Պողոսմէսն,
որ և եղբայրասէր, պէտ աւարեալ գամնայն ազգաց գմատեանս և
զվէպս ի յոյն լեզու փոխարկեալց:

- 5 (Բայց մի՛ որ աստանոր զմեզ անուսումն համարեալ բամբասիցի,
իրբե զանվարժս ոմանս և զտղեստ, որպէս թէ, եզրպտացոց լեալ թա-
գատոր՝ մեր ալժմ՝ գնա Յունաց զրեցալ: Քանզի սուսմեալ նորա և
զՅոյնս բնդ իւրով ձեռամբ՝ անուանեցաւ Աղէքսանդրի և Յունաց
թագաւոր, որպէս և ոչ մի՛ որ ի Պողոսմէսնցն կամ յայլոցն տիրելոցն եզրպ-
տացոց անուանեցաւ որ երբէք, որ և վասն աստեւ յունասէր բարս
10 ունելոյ՝ ի յոյն լեզու զաշխատութիւն իւր ժողովեաց: Է և այլ բազում
այսպիսի ինչ պատճառ վասն ասելոյն մեր գնա Յունաց թագաւոր, այլ
վասն համատեակելոյ զճառս՝ բաւական լիցի ասացեալս վասն նորա: —
այլ և բազում արք անուանիք և իմաստութեան պարապեալք ի Յունաց
15 աշխարհէն՝ հապացան ոչ միայն զգիրս զիսանացն այլոց ազգաց թագա-
ւորացն և զմեհնիցն յեղուլ ի յոյն բան, — որպէս գաւանեմք զայն, որ

1 Ան՝ այսպէս Տե այլ, փխ. այսպէս

1 ս. չիք և չի չիք ինչ

1 փեց իմաստութեանն / փ յիմաս-
տութեան

1 Վէտդ իմաստութեան են քանք

1 ետ անձին

2 ձ նոխապէս իւրեանց. յերտձ և
սկզում գրած յունաց

2 ք իւրոց, փխ. իւրեանց

2 Տե յարմարեալ

2 Ե՛ր, փխ. և / ց չիք և

2 Է պաղոմեան / Ե պաղոմեան / ձց
պաղոմեան / Է պաղոմեան

3 ձ չիք և (եղբայրասէր)

3 Տե եղբայրասէրն

3 և զմատեանն / Ե մատեանն / ք և
գմատեանս

4 Էցիլ գպէտս, փխ. զվէպս

4 Ե ի նոյն, փխ. ի յոյն

4 Տե փոխարկել [Է փոխարկեալ], Վ
փոխարկել բառից յետոյ վերջակե
տեմի և շարունակութիւնը ետ տողից:
Տես ծան. եր. 7, Բ. 15:

5 ք աստանոր՝ մի որ

5 Ե անյուսմունս, Տե անուսումն զմեզ

6 Տե իւր / ց անվարժս

6 Ա չիք ոմանս / ձց ազէտս

6 փ չիք որպէս / Է չիք թէ

6 Տե եզրպտացոցն [Է եզրպտացոց]

7 Ա յունաց ալժմ մեր գնա

7 Ե գնա ալժմ

8 Էցո զյոյնսն, զո չիք ընդ

8 Էց աղեկանդր

8 Ա մակեդոնացոց, փխ. յունաց

9 Ե՛ր որպէս և զոր և Ե / Ե որպէս
զոր և ոչ

9 ԱՏե ոչ մի զոր [ձէ Եր. ց զոր. սկզբի
Գ-Ն (Էրտմ, Կ՝ձ Էիք զոր)]

9 Ա պաղոմեացոցն [Է պաղոմեացոցն]
ցի պաղոմեացն / Է պաղոմեացն

9 ձց յայլոց / Ե այլոցն Կ՝ չիք կամ
յայլոցն / Ե չիք յայլոցն

9 Տե տիրելոյ / Ե տիրողաց

9 Ե՛ր եզրպտացոց / Տե եզրպտա-
ցոցն [ձց եզրպտացոց]

10 Ա անուանեցաւ զոր

10 Ե չիք վասն

10 ք անուոյ, փխ. աստեւ

10 Ա յունասէրն ք բար. փխ. բարս

10 Ե յունասէր լինելոյ բարոցն սակի
ի յոյն

11 Տե գիր աշխատութիւնն [ձէ աշխա-
տութիւնն]

11 Ե ալժ՝ (սովորաբար այսպէս)

12 Ե յայսպիսի / ձց յայսպիսի

12 Ա պատճառս

13 Տե մեզ [Ե մեր] զճառս [ք ճառս]

13 ք նոյս

14 ք չիք և (բազում)

14 ձ արք արք / ք յիմաստութեան

15 փ աշխարհին

15 ԱՏե զգիր [ք զգիրս]

15 Տե զիսանաց

15 Ե ազգացն / Էցո չիք ազգաց

15 Տե թագաւորաց և զմեհնից [ք մե-
հնից]

16 Ա յեղեղոյ [Է յեղեղոյ]

16 ք զայն բան, որ

- և զԲերստուն յայս յորդորեաց զայր քաղղէացի և զվարժ ամենայն իմաստութեամբ. — այլ և զմեծամեծս և զգարմանաւոյ արժանաւորս յարուեստից. և ուրեք ուրեք գտեալ աշխատութեամբ, հաւաքեալ փոխեցին ի յոյն լեզու, որպէս զԱ. առ Բ. և զԹ. առ Փ. և զԿ. առ Ե. և զԸ. առ Թ. և Եւ ժողովեալ զայստիկ արանց, զորոց և մեր զանուանսն հաստտի գրեմք՝ նախըցին ի փառս Հելլենացոց աշխարհին: Եւ զովելիք են, որպէս իմաստասիրեցեալքն, յաղագս ջանին և իմաստութեանն առ ի յայլոց լինելոյ գտակր, ասուել ևս որք ընկալան և պատուեցին զայսպիսի գիւտս իմաստից: Վասն որոյ և զրոյր իսկ զՅոյնս ոչ զանդաղիմ մայր
- 10 Կամ զայեակ ասել իմաստից:
- Եւ փան առ ի Յունաց զրուցարանն զակնարկութիւն մերոյ պիտոյիցս առնելոյ՝ բաւական է այսչափ:

Գ

Եւագրոս անիմաստաւ բարուց սուաջնոցն մերոց քաղաւորաց և ի խառնաց:

- 15 Կամ իմ զանիմաստասէր բարս առաջնոցն մերոց նախնեացն ոչ տունց յիշատակի բամբասանաց թողուլ, այլ աստէն իսկ, ի սկզբան

1 Եզրաց գրեթոս ոմն / Վտոր գրեթոս ոմն / Ե գրեթոս ոմն / Եւ գրեթոս ոմն / Ա գրեթոս: Ուղղում եմ գրեթոսն: Հմմտ. Եւ. Ե. 31.

2 յոյ այս, փիւ. յայս

3 ՏՏ այր / ած ըզայր / ՏՏ վարժ

4 Եւ զարմանալոյ / զ արուեստից

5 Ե աշխատութիւն / յգրե փոփոխեցին

6 Ա որպէս գ. ա. [ւ ա] առ ք, [ւ գ] զայր առ քէ / և գ. Թ. առ փ, և գ. Կ. առ Ե, և գ. Զ. առ Թ / ՏՏ որպէս զայր [յգրե այր] առ քէ, և զգայ և զթոյ առ փիւր [ւ փեւր] և գլենն առ Ե, և զչալ առ Ե, և յուս. ունի զաստեղաբաշխութիւնն առ քաղղէացիս, Թուականութիւն առ փիւնիկեցիս, Երկրաշափութիւնն առ Եգիպտացիս, Երաժշտութիւնն առ Թրակացիս / Եւ փակագծում (է նոտագրով)՝ այսինքն ալէֆ՝ քաղղէացոց՝ առ խի յունաց. զէ և Թէ՝ քաղղէացոց առ փսի յունաց, զային քաղղէացոց՝ առ փորթ Է [ու Ե] յունաց. շին քաղղէացոց՝ առ սիլլա յունաց. / Ե որպէս զԱ (ստեղաբաշխութիւնն) առ Բ (աղղէացիս) և զԵ (երկրաշափութիւնն) առ Ե (գիպտացիս) և զԹ (ուականութիւնն) առ Փ (փիւնիկեցիս) և զԵ (բաժնութիւնն) առ Թ (բակացիս)

5 ժ զոր, փիւ. զորոց

5 ՏՏ զանուանս [ւ զանուանսն]

5 ա չիք հաւաստի

6 ք զովելիքն, փիւ. զովելիք են

7 Ա բանին, փիւ. ջանին

7 Ե իմաստասիրութեանն

7 ՏՏ ի յայլոցն

8 Ա Եղելոյ, փիւ. լինելոյ

8 Ե գայնպիսի

9 ա իմաստից գիւտս

9 Ե իմաստութեան, փիւ. իմաստից

9 Ա չիք և

9 Եւ զայն յայնս / Ե յայնսն / Ե զանդաղեմ

10 Ե իմաստից

11 ՏՏ և վասն յունացն զրուցարանս [չգ զրուցարանութիւնս] զակնարկութիւն մերոց [իւյ մերոյ] / Ե զրուցարանիս

12 Ե այսչափս

14 ա իմաստասէր, ուրիշ ձեռնով շինում՝ անիմաստասէր

14 Ե չիք բարուց

14 Եւ զայն առաջնոց / ք յառաջնոցն

14 Ե թագաւորաց և իշխանաց մերոց

առ թագաւորացն / Ե իշխանացն

14 ա վերնագրից յետոյ ունի զմիտաս վրդպն ամթեցի յիշեց.

15 ՏՏ կամ իմ և ոչ զանիմաստասէր բարս — նախնեաց տունց

16 ա այդ՝ ՏՏ այլ և / Ե չիք իսկ

16 ՏՏ Ե յիշեցարն [չոյ ի սկզբան]

մերոյ գործառնութեանս, զիսան նոցա կշտամբութեան յարմարել զբանս:
 2 Ի թէ, արդարեւ արժանի զօլութեան այնք ի թաղաւորաց իցեն, որք
 զրով և պատմութեամբ զիրեանցն հաստատեալ կարգեցին զժամանակս,
 և զգործս իմաստութեան և զքաջութիւն իւրաքանչիւր արձանացուցին
 5 Ի վէպս և ի պատմութիւնս՝ ըստ նոցանէ, և պարապկալքն այսպիսում
 ճգնութեան զիսանադիրք մատենից՝ ներբողականաց ի մէջ արժանի
 եղեն տախ. ի ձեռն որոց և մեր յընթեանուն զատ ի նոցանէ շարածս
 բանից՝ ըստ աշխարհօրէն կարգաց իմաստնանալ տախք, և քաղաքական
 ուսանել կարգս, յորժամ պայսպիսիս ընթերցասիրիցեմք իմաստութեան
 10 ճառս և զրուցատրութիւնս, որք են Քաղզէացոց և Ասորեստանեայց,
 եգիպտացոց և Հելլենացոց. առ այսոքիւք և փափաղիցեմք ևս արդեօք
 իմաստութեան արանցն այնոցիկ, որ զայսպիսի փոյլ յանձին կալան. —
 ապա ուրեմն ամենեկուն մեզ յայտնի է թաղաւորացն մերոց և այլոց
 առաջնոցն առ ի յիմաստն տխմարութիւն, և անկատարութիւն ուրոյն
 15 բանականի: Զի թէպէտ և եմք ամու փոքր, և թուով յոյժ ընդ փոքր
 սահմանեալ, և զօրութեամբ տկար, և ընդ այլով յոյժ անդամ նուաճեալ
 թաղաւորութեամբ՝ ասկայն բազում գործք արութեան գտանին գործեալ
 և ի մերում աշխարհիս, և արժանի զրոյ յիշատակի, զոր և ոչ մի ոք
 ի նոցանէ պէտ յանձին կալաւ մատենագրել: Արդ՝ այնոքիկ, որ և ոչ

1 Ա գործառնութեանց զյաղագս նո-
 ցան [յ նոցուն] կշտամբութեամբ
 յարմարել բանս

1 Եկոորցոս զբանսս / 2 բանսս

2 Ի ևթէ

2 Տե գոլութեան արժանի

3 Եւրց կարգեցին հաստատել, և կանգ-
 նեցին, փխ. կարգեցին

3 Ա զգործս և զժամանակս

4 ք իմաստութեանն և քաջութեան

4 և զիրարանչիւր / և իւր, փխ. իւ-
 րարանչիւր

5 և այնպիսում / ք յայսպիսում / զ
 այսպիսում / ևր այսպիսեաց

6 Տե հղնութեանց

6 ք ի մէջ, փխ. ի մէջ

7 Տե և մեր ընթեանուն

8 որցոս չիք աշխարհօրէն կարգաց

8 ԱՏե տսեմք [ց տսեմք]

8 Ակորցոս բաղարական

9 և յուսանել զկարգս / ևր ուսանել

9 ր չիք ուսանել—ընթերցասիրիցեմք

9 Տե այսպիսիս

9 ևր ընթերցասիրեմք, և ընթերձատ...

10 Աս որք են [Ա չիք են] ի քաղզէացոց

10 Տե ք մատրեստանեաց

10 Հեցէ չիք մատրեստանեայց եգիպ-
 տացոց որցոս չիք և հելլենացոց

11 ց չիք և [հելլենացոց]

12 Աեւիս ելլենացոց [յց հելլենացոց,

և ելլենացոց]

11 և ևր ելլենացոց [ևր հելլենացոց, ա-
 սորեստանեայց [ևր մատրեստանեայց]
 և եգիպտացոց

11 Ա այսոքիկ

11 ևր փափաքիցեմք

12 և արանց

12 ք որք / և անձին

13 Ա ապա ամենեկուն մեզ ուրեմն

13 Տե և այլոցն [ևր որք այլոց]

14 ևր առաջնոց

14 ևր առ յիմաստն, և անկատար
 ք յիմաստն

14 Ա ախմարութիւն [և ևր ախմարու-
 քիւն] / Տե աղամարութիւն [և
 աղամարութիւն]

14 ք չիք և անկատարութիւն

14 և որոցն / ևր որոցն

15 և բուսականի, փխ. բանականի

15 Ա ցած և, և ք այժմու, փխ. ածու

15 և չիք և [թուով]

15 Ա փորունս

15 Ա այլոց

17 և արիութեան

17 Ա չիք զործեալ և

18 Տե զորք [և ևր զորք], և ք զորք

18 Տե զորոց, փխ. զոր

19 Տե պէտք [և ք պէտք]

19 և անձին

19 Տե որք [ք չիք] / և ք չիք ոչ

անձանց խորհեցան բարի առնել, և անուն յիշատակի յաշխարհի թողուլ, զի՝ արդեօք և մեղադրութիւն մեր այնպիսեացն ի ձա՛ն պատահիցէ, զիս մեծագոյնս ի նոցանէ պահանջել և որ ինչ հնազոյն քան զնոսա:

- Այլ ասիցէ որ արդեօք. վասն ոչ լինելոյ զիր և զպրութիւն ի ժամանակին, կամ վասն պէս պէս պատերազմացն, որ կուռ զմիմեանց զկնի ի վերայ գային: Այլ ոչ արդարեւ այսոքիկ կարծեցեալ լինի. քանզի դատնին և միջոցք լեալ պատերազմացն, և զիր Պարսից և Յունաց, որովք այժմ զիւզից և գաւառաց, ևս և իւրաքանչիւր տանց առանձնականութեանց, և հանուրց հակառակութեանց և դաշանց այժմ առ մեզ դատնին անբաւ գրուցաց մատենայ, մանաւանդ որ ի սեպհական ազատութեան պայազատութիւն: Այլ ինձ թուի, որպէս այժմ՝ և առ հինսն Հայաստանեայց լեալ անսիրելութիւն իմաստութեան և երգարանաց բանասորաց: Վասն որոյ աւելորդ է մեզ և այլ յազգաւ արանց անբանից, թուլամտաց, վայրենեաց ճառել:

- Իայց ընդ քո յոյժ զարմացեալ եմ ընդ մտազդ ծննդականութիւն, որ ի սկզբանցն մերոց ազգաց մինչև ցայժմուս միայն դատար զայսպիսեոյ մեծէ իրէ բուռն հարկանել, և մեզ խոյզ խնդրոյ առաջի արկանել—երկար և շահաւոր գործով զազգիս մերոյ կարգել զպատմութիւնն ճշդիւ՝

- 1 ծծե՛մ անձանց անգամ / ԲՅ յանձանց
1 ք յանուն / Եղևր աշխարհի
2 Ա զիմարդ արդեօք մեղադրութիւն
3 զ յայնպիսեացն / Ե ոչ պատահիցէ
3 ք զի ևս, փիս, զիս
3 օր մեծագոյն
4 Ա զույց, փիս, լինելոյ
4 Ե կամ, փիս, և
5 ք լիք կամ / Հչ պատերազմաց
3 ՏԽ զկնի անհետ ի վերայ
6 Ե վերայ (լիք ի) / Ե լիք այլ
6 Ա արդար, փիս, արդարեւ
6 Եր կարծեցեալք
6 Եր լինին / միւս, լինի
7 Ե ի, փիս, և (միջոցք) / Ա լիք և
7 ք լիք լեալ / Ե որով
8 Ե այժմ առ մեզ դատնին զիւզից
8 ցիւրց զեւզից
8 ճգ ևս իւրաքանչիւր
8 ք տանց և առանձնականութեանց
10 Ե զբուցեաց
10 Ա մանաւանդ առ որ սեպհական [Ե սեփհական, Կ՝ սեպհական] ազատութեան [Մազատութեան] է պայազատութիւն [Ե ազատութիւն] / ՏԽ մանաւանդ որ ի [Կիւրց լիք ի] սեփհական [Կ՝ սեփհական] ազատութեան [Կիւրց ազատութէ (պոս.), Կզ ազատութենէ, ու ազատութեն (պոս.) է, ց ազատութեն է] պայազատութիւն [Ե պազատութիւն] / ՎՎ Երկու օր. որ սեփհական կամ որ ի սեփհական

- ազատութենէ. երկու այլ՝ որ սեփհական ազատութեան կամ (նաեւ x) ազատութեանն է պայ... իսկ միւսն որ ի սեփհական ազատութիւնն:
11 ձ որպէս և այժմ առ / Ե լիք առ
11 Ե հայաստանեաց / ՏԽ հայաստանեաց [ցիւր հայաստանեաց]
12 Ա լինել [Ե լինի], փիս, լեալ
12 Ե սիրելութիւն
12 ծծե՛մ արագ արանց, մե առանց, փիս, երգարանաց
13 Եմե լիք և այլ / ցե լիք այլ
13 ՏԽ անբանից արանց [ք յարանց]
14 Ե նառից, Ա պտամել, փիս, ճառել
15 Ե ծծե՛մ անդակութիւն, Ե ծծե՛մ անդակութիւն, փիս, ծծե՛մ անդակութիւն, Ե ծծե՛մ անդակութիւն, յետոյ լնրած ևս շիւնս ծծե՛մ անդականութիւն
16 Ա ՏԽ յիսկզբանցն [ց ի սկզբանցն (վերի և փետ)] / Կամ ըստ ԱՏԽ-ի յիսկզբանցն, ուղղ. հոյովք համարելով իսկիզբն: Հմմտ. Ժան. Եր. 5 Ե. 5. Եր. 12 Ե. 14 Եւմ. ՍՏ. Մ.
16 ձ ցայժմուս
17 Ե մեծի / ՏԽ մեծ [Ե լիք մեծ]
17 ՏԽ խնդրոյս
18 Ա գործ . զ կարգեալ
18 ՏԽ զպատմութիւն [զպատմութիւնն]
18 Ա ճշգրտիւ զթաղաւորականացն և զնախարարականացն [Ե լիք զնախարարականացն] / Եր զնախարարականացն

զինացաւորացն և զնախարարականաց ազգաց և տոհմից, թէ ով յումմէ, և զինչ իւրաքանչիւր որ ի նոցանէ զործեաց, և ով որ ի ցեղիցս որոշելոց բնտանի և մերազնեայ, և ոյք ոմանք եկր բնտանեցեալք և մերափայցեալք, և զգործս և զժամանակս իւրաքանչիւր զրով զորոշմել, ի ժամանակէ անկտրոյ ամբարտակին շինուածոյ մինչև ցայժմ. — զեղեցիկ զայս քեզ համարեալ ի փառս և անջան հեշտութիւնս:

Առ որ աշտափ միայն տապից, միթէ մատենն մերձ կայցէ ինձ, որպէս ասի ի Զովր, կամ զպրութիւն քոց հայրենեացն, որով նմանազոյնս արդեօք երբայնցեօցն պատմագրաց՝ ի վերուստ ի քեզ իջուցանիցեմ անսխալ, կամ ի քէն և յայլոց սկսեալ՝ անդր ի վեր հանիցեմ ի սկիզբն: Բայց սակայն սկսայց, թէպէտ և ջանիւ. միայն թէ շնորհակալ որ մերոցս զտանիցի աշխատութեանցս ևս սկսայց՝ յորոյ և այլին. որք յեկեղեցւոյ և ոյք ըստ Բրիտտոսի, աւելորդ համարելով զարտաքնոցն երկրորդել յազգաց սկզբանն տատաղելս, բայց եթէ զկնիսն՝ ժամանակս ինչ արդեօք և զարս յայտնիս, որում և աստուածայինքն ի հաս զայլցն պատմութիւնք բանից, մինչև ի հարկէ երթեալ հասանիցեմք ի հեթանոսականն զլուցատրութիւնս. սակայն և ի նոցանէ՝ զոր ինչ հաւատին կարծեմք, առնուլ:

1 յ ազգաց տոհմից

1 Ա ա, փխ. ով

1 ԱՏԽ յումմէ [յ յումմէ]

2 Հոյ լիք որ ի նոցանէ

2 ա զործեաց ի նոցանէ

2 և լիք ով որ ի ցեղիցս որոշելոց
ով որ ի ցեղիցս որոշելոց

2 Ա որոշելոցս

3 եւ մեր ազնիւ, փխ. մերազնեայ

3 ՏԽսեւ բնտանեցեալք [ոգրոց բնդանեցեալք, յ բնդանեցեալք, և բնտանեցեալք]

3 Ապրոց լիք և մերազնեացեալք

4 ա զգործան

4 Ա զորոշեալ

3 եւց ամբարտակին

5 ւ շինածոյ

5 և ցայժմս

6 ՏԽ հարեալ [վիցիւսքս համարեալ]

ԱԿ՝ համարեալ

6 ւ հաշտութիւն

7 ա միթէ

7 և կացցէ

8 Ա լիք որպէս

8 ՏԽ ասէ յոր

8 սն ի յոր

8 ՏԽ զպրութիւնք քոց [օքո, և լիք քոց]
հայրենեաց, որովք նմանագոյն [եւ

նմանագոյնք]

9 Ա վերուստ [լիք ի]

9 ՏԽ իջուցանեմ [ու իջուցանիցեմ, և իջանեմ]

10 և ցայլոց

10 Ա հանիցեմ [ւ հանեմ] ի [ազոյ լիք ի]
յիսկզբանն [և սկզբանն]

10 ցեղիցս սկիզբն [լիք ի]

11 ՏԽ թէ և, փխ. թէ, ա լիք թէ

12 ՏԽ զտանիցի լեալ աշխատութեանց

12 ա յայլոցն

12 և եկեղեցւոյ

13 Ա որք, փխ. ոյք

13 ւ բնդ, փխ. բսա

13 cdef համարել և և համարեալ

14 և լիք յազգաց—աստաղելս

14 ԱՏԽ ի սկզբանն [ևցէ սկզբանն]

14 ՏԽ ժամանակ

15 Ա զորս, ՏԽ զարս, Ուղղում եմ/
զարս

15 Ա որք, փխ. որում

15 Ա լիք և (աստուածայինքն)

15 օրդոյ լիքի հաս զայցն պատմութիւնք

16 ք մինչ

16 քոց լիք երթեալ

16 ա հասանիցիմք

16 ք լիք ի (հեթանոսականն)

17 ՏԽ զբուցակարգութիւնս

Գ

Յաղագս զի ոչ սակա Աղամայ եւ այլոց ճանապետացն միտարանեցան այլքն ի պատմագրաց:

5 Յաղագս Արմատոյն հանուր մարդկութեանս, կամ թէ հաճոյ ումեք թուիցի ասիլ ծայրին, պարտ էր մեզ սակա ինչ անցանել րանիւ, թէ լնդէր հակառակ հոգւոյն խորհեալ՝ անմիտարանեցան այլքն ի պատմագրաց, զհերոսեայ ասեմ, զհաղմովիպէն եւ զԱրիւղենայ, կամ զնոյն ինքն զնաւախառուցէն եւ զայլոց նահապետացն, ոչ միայն վասն անուանց եւ ժամանակաց, այլ եւ վասն ոչ սկիզբն դատ ի մէնջ հաւատարմացեալս

10 էարդելոյ ազգի մարդկան:

Քանզի ասէ վասն նորա Արիւղենոս հանդոյն այլոցն այսպէս. «Եւ զնա ամենախնամն Աստուած եցոյց հովիւ եւ առաջնորդ ժողովրդեանն»: Յետ որոյ ասէ. «Թագաւորեաց Աղովրոս շարս տասն», որ լինին ամբ երեսուն եւ վեց հազար: Նոյնպէս եւ յաղագս նոյի այլով անուամբ վարին

15 եւ ժամանակօք անբախիւր. թէպէտ եւ վասն ջրոյն սաստկութեան եւ վասն սպականութեան երկրի՝ զոյգ հոգեւորացն բարբառին րանից. նոյնգունակ եւ զիկա նահապետացն տասն՝ Քախաթիբեա հանդերձ թուեն: Որ ոչ միայն բառ բոլորման առ ի յարեգականէ, չորեքժամանակեան բառ մեզ լինելոյ տարւոյն՝ հեռանայ յամաց մերայնոցն, — մանաւանդ

20 թէ եւ յաստուածայնոցն, — այլ եւ ոչ որպէս Եզրիպտացիքն զլուսնականան

2 օ այլ, փխ. այլոց

2 ՏՅ այլք, փխ. այլքն

3 օ ի պատմագրացն / ր ի պատմագրոց

4 adcf արմատոցն

4 ՏՅ հանուրց

4 ք լիք մարդկութեանս

5 ՏՅ թուեցի [ե թուիցի]

6 ՏՅ խորհել [եւ խորհել]

6 ք միտարանեցան

6 adcf ի պատմագրացն / ր ի պատմագրոց / ք զպատմագրաց

7 Կ՝adco գրիւռոսեայ, եւ՝ գրիւռոսէ / ՏՅ զրիւռոս [հցնոց զրիւռոս, եւ զրիւռոս]: Ուղղում ենք զրիւռոսեայ

7 Կ՝Zade զարուղենայ

8 ք այլոց

9 ՏՅ այլ վասն

9 Ա վասն զի ոչ

9 օ առ

9 ՏՅ ի մէնջն [կրցոս ի մէնջ] / 9 ի մէնջն, ուղղում ի մէնջ

9 Կ՝bcdef հաւատարմացեալ / ՏՅ հաւացն [օ հաւուցն], փխ. հաւատարմացեալս

10 Ա ազգիս / ք զազգի

11 Zade արուղենոս / Գ՝ արիւղենոս

11 հայրս այլոց

12 օ նա

13 ժ յետոյ, փխ. յետ որոյ

13 ԱՏՅ աղաւրոս [Վա աղովրոս, 2 աղաւր, եւ աղաւրոս]

13 եւ որք լինին / 9 լինի

14 Ա երեսուն վեց հազար: Այս զլիկ բովանդակութեան համար հմմտ. եւս. ժամ. Ե եւ. 7 հսն. եւ 23.

14 Լ այդով

15 Ե անբառիւք, փխ. անբառիւք

16 ՏՅ լիք վասն

16 Ա միտարանին, փխ. բարբառին

17 Վա նահապետաց

17 Ե թուին

18 ՏՅ յարեգակնէ

19 օ համաց

19 Ա լիք մանաւանդ թէ եւ յաստուածայնոցն

20 ք աստուածայնոցն

20 օ լիք որպէս

- հաշուեն ծաղմունս. նա և ոչ, զաս ի զիցն ոմանց ասացեալս թէ
տարիս որ վարկցի՝ զուգեալ համեմատեմ անհուն թուոց աստիկութեանցս
աս ի հաւատարել հշմարտութեանն, երբեմն նուազ և երբեմն սաստիկ
զհաւարտմն զամարելով: Արդ օրէն էր մեզ աստանոր զկարծիս նոցս
5 յայտնել ըստ կարողութեան, թէ զինչ իւրաքանչիւր որ ի նոցանէ խոր-
հեցան աշակէս զայստիկ զրիկ, այլ վասն երկարութեան տառջիկայ
զործոյս՝ աշխատեալոյ և ժամանակի զայստիկ թուեալ, հասցուք
աստանոր զրանս, սկսանելով յազագս աշտորիկ՝ որպէս և հաւատա-
ցեալ եմք:
- 10 Ազամ նախաստեղծ. սա կեցեալ ամս երկերիւր և երեսուն՝ ծնանի
զՍէթ. Սէթ կեցեալ ամս երկերիւր և հինգ՝ ծնանի զԵնայօ: Սորն եր-
կայն յարձանագրութեանցն ընդդէմ երկուց հանգիւծելոյն, որպէս ասէ
Յովսէպոս. թէպէտ և ուրն անյայտ է: Ենայօ, որ տառջին յուսացաւ
կոչիլ զԱստուած:
- 15 Եւ ընդէր արդեօք այս, և կամ վասն որոց պատճառանոց նախ
սա յուսացեալ կոչելոյն զԱստուած, և կամ որպէս կոչելն իմանի: Քանզի
է Ազամ հշմարտապէս աստուածաստեղծ, և սա ի բերանոյ Աստուծոյ
ստեալ ասի պատուէր, այլ և յանցուցեալ և ի թագաւորան եղեալ՝ զմէր
եսն յԱստուծոյ և ոչ յայլմէ ումեքէ հարցանի. սապէս և զվճիռ վարկին
20 ի նորին բերանոյ լսէ: Իսկ յետոյ և Արէլ մերձաւոր և ծանօթ Աստու-
ծոյ լեալ՝ պատարագ մատուցանէ, և ընկալեալ լինի. Արդ՝ սոցա աշակէս

1 ՏԵՆ հաշուին [ե հաշուին] / Էմմ. եւս.
Փամ. 13—14:

1 ՏԵՆ ոմանս ասացեալս եթէ

2 և տարին որ վարկցէ

2 և զոգել

2 ՏԵՆ համեմատեն [և համեմատին] հուն
[Կ՝ րուն, եւ յոյն] թուոց [է թուոցն]
ն անհուն

2 ան տարեգութեանց

3 ՏԵՆ հաւատարել [և հաւատարել], փխ.
հաւատարել

3 Էյց հշմարտութեան

4 ՏԵՆ օրէն է

5 ՏԵՆ լիք ըստ կարողութեան

6 և երկայնութեան / Է յառաջիկայ

7 օ տեղի / յայտ տեղ / եւ տեղոյ

7 Ա թողով / և թողուլ

7 Ա հաւցուք ՏԵՆ հաւուցուք

9 ճեք եմ

10 Կլեմէնտէս նախաստեղծն

10 և կացեալ

10 Ա մը [ե բճը] / Խորոց մէկ / եւս. մը.

11 և կացեալ

11 Ա և մե [ե բճե]

11 ք սորա

11 Ե երկունք, փխ. երկունք

12 ց յարձանագրութեանցն [զերչի և
/ երամ]

12 օ ընդդէմ երկուցն / Է լիք որպէս

13 Տեք յովսէպոս / եւ յովսէփոս

13 ան ուրանան յայտ է / ճեք ուրն [ճե
ուրն, Գ՝ ուր բցէ] անյատ է / ՏԵՆ ուրն
անյայտ [ք անյայտն, եւց ուրանան
յայտ]

13 Խորոցեւոյ յառաջին

13 և լիք այս, և

13 ճեք լիք և (կամ)

13 եւ որոց / միւսն, որոյ

13 Գ պատճառ նց (պատ.), փխ. պատճա-
ռանոց

13 ՏԵՆ նախնիս [ե նախնիս] ասացեալ
[և] կոչեցեալ, փխ. նախ սա յուսացեալ

13 Խորոցեւոյ կոչեցելոյն

16 Ա լիք և

17 Ա լիք է

17 Ա հշմարտութեամբ

17 և աստուածաստեղծն / Կ՝ ճ լիք և

18 ՏԵՆ թագաւորան (լիք ի) / ք ի թա-
գաւորան / ան ի թագաւորան [ե լիք ի]

18 Կ՝ անեւ ուր եսն / ք զօրէնան

19 ճ աստուծոյ

19 ան այլ / Կ՝ ճեք յայլ / ք այլմէ

19 Գ յուսեալ

20 Ա նմին, ք նորոյն, փխ. նորին

20 օ հարել

21 անճեք պատարագս / Գ լիք սոցա

յրնդունելութիւնն և ի ծանօթութիւնն Աստուծոյ լեալ՝ ընդէր առաջին սա-
ստի կոչել զԱստուած, և այս՝ յուսով: Արդ՝ զայլսն վասն սորա ի տե-
սութեանց ի հրաւիրեալն մեր յուղարկեացուք տեղի. իսկ որ առ ձեռն
պատրաստն է՝ ասացուք:

- 5 Քանզի ի պատուիրանազանցութեան պտեալ առաջինն ի մարդ-
կանէ՝ ի դրախտէն և յԱստուծոյ, չարին աղագաւ, որպէս ասացեալ է,
գտանի արտասահմանեալ: Զկնի և ընտանեզոյնն Աստուծոյ յորդոցն
Ազամայ՝ ի հարազատէն իւրմէ սպանանի յեղբորէ: Յետ որոյ ոչ բանի
ինչ աստուածայնոյ և ոչ յայանութեան ինչ իրիք եղելոյ, ի տարակու-
սանս և յանյուսութիւնն ազգ մարդկան հասեալ լինի, այլ և յինքնա-
հաճոյ արդարեւ գործս. յորոյ միջի սա քաջայոյս եղեալ ուղղութեամբ
հանդերձ կոչէ զԱստուած: Իսկ կոչելոյ կրկնակի իմանի. կոմ անուանել
որպէս զմտացեալ, կոմ յօգնականութիւնն կարգաւ: Արդ՝ անուանելն
որպէս զմտացեալ՝ ոչ է ի դէպ. զի ոչ բազմութիւնն ամաց ընդ մէջ
անցեալ, որ ի մտացումն նոցա զԱստուածդ ամէր պանուն և կամ զնոյն
ինքն՝ որոյ անունն, և ոչ գարձեալ մահու և թաղման զեռ ևս յԱստու-
ծոյ ստեղծեալն հասեալ էր: Ապա ուրեմն յօգնականութիւնն կոչէ սա
զԱստուած:

- 10 Աս կեցեալ ամս հարիւր և իննսուն՝ ծնանի զկայինան. կայինան
կեցեալ ամս հարիւր և եօթնասուն՝ ծնանի զՄաղաղայէլ. Մաղաղայէլ
կեցեալ ամս հարիւր վաթսուն և հինգ՝ ծնանի զՅարեղ. Յարեղ կեցեալ
ամս հարիւր վաթսուն և երկու՝ ծնանի զԷնովք. Էնովք կեցեալ ամս

- 1 Ա ընդունելութեան և ծանօթ ՝ x ըն-
դունելութեան
1 ՏՏ աստուծոյ լինել [քրտ լինէր, ես
լինիլ էր աղագաւ սա առաջին տաի
2 ք աստուած
2 ՏՏ զայն / օճ զայնս
3 Ա ի հրաւիրեալն / ի ուղարկեացուք
3 հ զտեղի
3 ՏՏ ի ձեռն / Է լիք առ
4 ք պատրաստին
5 օճ պատուիրանազանցութեան (լիք
ի) / ք պատուիրանազանցութեանց
(լիք ի)
6 ՏՏ չարութեան / ք յաղագաւ
7 ՏՏ գտան / օճ և զկնի և
7 ցհօյրցելոց ընտանեզոյն / չ ընտրե-
լազոյն, փխ. ընտանեզոյն
7 ց յորդոյն
8 ձ սպանի / հ եղբորէ / եւց յեղբորէն
9 օ իրք, փխ. իրիք
10 Ա յանյուսութեան [յանյուսութեան]
10 Ա համարեալ [ք հասեալ] / եւ հա-
տեցեալ
10 ՏՏ ինքնահաճոյ
11 ք յարգարե ք արդար է և
11 ք գործոյ / չցի ի գործս
11 հ լիք սա

- 12 օճ լիք հանդերձ
12 օրքտ կոչեալք / չ կոչելն
12 ք անուանի / է անուանեալ
12 ձ յօգնութիւն / օր օգնականութիւն
14 ՏՏ իրք, փխ. որպէս
14 Ա մտացեալ / օրքտ ոչ է դէպ
15 Ա լիք անցեալ
15 օր պատուած / ՏՏ անուն
15 քրտ լիք զանուն—որոյ (Յ. 16)
16 օ որոյ / կրքտ թաղմանն
16 օճ աստուծոյ
17 ՏՏ ստեղծեալն յաստուծոյ [օ աս-
տուծոյ] / վ՛ ստեղծանիլն յաստուծոյ
17 ՏՏ լիք էր
19 Ահ ճղ [Է ճղ] / քղ ճղ / եւս. Թամ. ճղ
19 օճ զկայնանայն, կայնանայն / Է կա-
նանայն, կանանայն / ՏՏ զկայնան,
կայնան / հ զկանան և կանան, Ուղ-
ղուլ ևճ ըս եւս. զկայինան, կայի-
նան. ճեւ ևւ Թոր. Ե, Ե.
20 Ահ ճճ
20 ՏՏ յօգնութեան զմաղաղիէլ. մաղաղիէլ / օճ
զմաղաղայէլ. մաղաղայէլ / եւս.
զմաղաղայէլ, մաղաղայէլ
21 Ահ ճկ
21 օճ զյարէղ, յարէղ / ք օտրեղ
22 Ահ ճկ / ք զյենովք

Ե

Յաղագս եաւաստ գալոյ ազգարանութեան երից որդւոցն Նոյի ցԱրբա-
 եամ եւ ցՆինոս եւ ցԱբամ. եւ քլ. Նինոս ոչ Լ. Ալ. եւ ոչ օղի Ռկայ:

- Եւ այս յայտնի է ամենեցուն, զի զժուարահաւաք եւ տաժանելի է
 5 որպէս զիւտ ժամանակացն ի սկզբանէ մինչև առ մեզ՝ առաւել եւ զիւտ
 նախարարականաց ազգաց ծննդոց յերից որդւոցն Նոյի, ցորբան կամք
 իցեն խուզել ումիւր ըստ իւրաքանչիւր դարուց: Մանաւանդ զի աստուա-
 ծայնոյն Դրոյ զիւրսն ի բաց հատեալ յինքն սեպհական ազգ՝ ելիք
 10 զայլոցն իւր զարհամարհելացն եւ իւրոց անարժան կարգելոց բանից:
 Զորոց միք սկսեալ ճառեցուք՝ որքան է կարողութիւն, որպէս գտաք
 զհաւաստին ի Նոց պատմութեանց, մերով մասամբ ամենեկին անսուտ:
 Իսկ զու, ով ուշիմ ընթերցասէրդ, հայեաց աստանօր ընդ հաւաստ-
 րութիւն կարգի երից ազգացդ մինչև ցԱբրահամ, ցՆինոս եւ ցԱբամ, եւ
 15 զարմացիր:
- Սեմ կեցեալ ամս հարիւր, յետ երկուց ամաց ջրհեղեղին, ըստ
 աստուածային բանից, ծնանի զԱրփաքսաթ:

Ս Ե Մ

Սեմ ամս հարիւր՝ ծնանի զԱրփաքսաթ.

- 2 Աւ. գոլոյ, փխ. գալոյ
 3 Ե իի և ցնինոս / Զցուտ եթէ
 3 ՏԽ լիի է
 3 Ե արէլ, փխ. բէլ
 3 ԱՏԽ բէլայ [ց բէլայ]
 4 Ե իի և այս—զժուարահաւաք
 5 Ե ք առնուլ, փխ. առաւել
 5 ՏԽ զիւտ որդէծնութեան նախարար-
 ականացն [ցլտ նախարարականաց]
 Ծննդոց [ք աւել. նոյի] յերից [յ յե-
 րիցս] անտի [օրոս անա, զ անդ] որդ-
 ւոցն [Զց որդւոց, զ յորդւոցն] նոյի
 7 օրոս յուզել, փխ. խուզել
 7 քրոս ընդ, փխ. ըստ: Յմմ. Եւս. Ժամ.
 եր. 2:
 7 Երգոս աստուածայնոյն
 8 Ա զրոյն / Ե՛ գիւրս
 8 Ա ի բաց հանեալ [ք մոյնսց.] յինքն
 զսեփական [ք մոյնսց.] ազգն [ք
 զազգն. եր աւել. սեմայ] ելիք զայ-
 ւոցն որպէս զարհամարհեալ ազգ եւ
 8 օ ելից, փխ. ելիք
 9 Կօ արժան / Երգոս արժանի
 9 Ե կրզլ [պառ.] ԿՆԵԿ կարգեալ / Ե՛
 կարգածաց / երց կարգելոցն
 10 Ե գոր ոչ, փխ. գորոց
 11 Երոս ամենեկմբ / Ա լիի ամենեկն
 12 Ա լիի ուշիմ
 12 ց ընթերցասէր

- 12 ՏԽ հաստատութիւն [վճիտորոց հա-
 տատութիւն], փխ. հաւասարութիւն
 ԿՆԵԿ լիի ընդ հաւասարութիւն
 13 ք կարգաց / Ա ազգաց
 13 օ մինչ / ՏԽ ցարբամ
 13 Ա և ցնինոս
 13 Խճիտորոց լիի ցնինոս եւ ցարամ
 13 օճԵ՛ ցարամ եւ ցգարմ իւր զարմացիր
 [Ե՛ լիի զարմացիր]
 15 ՏԽ սեմ կեցեալ [քրոս կացեալ] ամս
 հարիւր, յետ երկուց ջրհեղեղին, ըստ
 աստուածային բանից [Երգոս բանին]
 Ծնանի զարփաքսաթ [Ե զարփաքսաթ
 նոյ, Ե զարփաքսաթ, Ե զարփաքսաթ,
 նոյ] / Ա լիի այս հոգուածմ: Յմմ. Եւս.
 Ժամ. եր. 63.
 17 Ե լիի սեմ / ցկէ նոյ, փխ. սեմ / ո
 նոյն ծնանի զսեմ, փխ. սեմ: Անուն-
 ները գրուած են երեք խորանի մէջ,
 սեմ, բամ, յարեթ վերնագրերի տակ:
 Ե՛ լունի այս վերնագրերը:
 17 ցիճիտորոց ունին մի ընդհանուր վեր-
 նագիր Եւս, նոյ, որ եւ մէջնորում չի
 գրուած, այլ շարունակաբար, զարփաք-
 սաթ անունից յետոյ / Ե անունները
 լունի:
 18 օճԵ՛ լիի ամս / ք փխ. Ե. 18 ունի
 Ե. 15—16 [Երոց, փխ. բանից]

- Արփաքսաթ ամս հարիւր երեսուն և հինգ՝ ծնանի զԿայինան.
 Կայինան ամս հարիւր և քսան՝ ծնանի զՍաղայ.
 Սաղայ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զԵրեւ.
 Երեւ ամս հարիւր երեսուն և չորս՝ ծնանի զՓաղեկ.
 5 Փաղեկ ամս հարիւր երեսուն և երեսուն՝ ծնանի զԹաղաւ.
 Թաղաւ ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՍեբուք.
 Սեբուք ամս հարիւր և երեսուն՝ ծնանի զՆաբովք.
 Նաբովք ամս եօթանասուն և ինն՝ ծնանի զԽարայ.
 Խարայ ամս եօթանասուն՝ ծնանի զԱրրանամ:

Գ Ա Մ

10

Քամ ծնանի զՔուշ.
 Քուշ ծնանի զՄեսորայիմ.
 Մեսորայիմ ծնանի զՆերքովի.
 Ներքովի ծնանի զԽար.

15

Բար ծնանի զԱնեբիս.
 Անեբիս ծնանի զԱրբէլ.
 Արբէլ ծնանի զՔայաղ.
 Քայաղ ծնանի զմիւս Արբէլ.
 Արբէլ ծնանի զԵփնոս.

20

Եփնոս ծնանի զՆինուաս:

1 սեւեյ ճիւ եց ճիւ / զ ճժե
 2 սե զկայինան / լ զկանան / և զկա-
 նայն / միւսն. զկայնան
 3 սե կայինան / շ կանան / ճիւ կա-
 նան / միւսն. կայնան
 4 սեյ լիւ ամս
 5 Ա ճի
 6 սեւ սաղա
 7 սեւ լիւ ամս
 8 Ա ճի
 9 սեյ լիւ ամս
 10 Ա ճի
 11 ՝ զփակեղ
 12 ՝ փակեղ
 13 սեյ լիւ ամս
 14 Ա ճի / եւ. եր. 67՝ ճի, իսկ եր. 69՝ Լ
 15 սեւ լիւ ամս
 16 Ա ճի / եւ. ճի
 17 սեւ լիւ ամս
 18 Ա ճի / եւ. 132 / 10՝ 130
 19 ՝ զնաք
 20 ՝ նաք
 21 սեւ լիւ ամս
 22 Ա ճի / ՝ ճի / եւ. 170 եւ. ճի
 23 Ա ճի
 24 սեւ լիւ ամս
 25 Ա ճի
 26 սեւ լիւ ամս
 27 Ա ճի

9 ճժե զարրամ / ոչք զարրամ
 արրամ / սե սիւնակի սակ ունի
 ծնունդների հաշիւ ժա / ՝ ունի
 արրամ բառից յետոյ որ եւ ծնունդ
 ժա

10 լիւ ամս

11 շ ճի

12 շ ճի

13 շ ճի / ճի ճի ճի ճի

14 շ ճի / ճի ճի ճի ճի

15 շ ճի / ճի ճի ճի ճի

16 շ ճի

17 ճի

18 ճի

19 ճի

20 ճի / ճի ճի ճի / ճի ճի / ճի

21 ճի

22 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

23 ճի / ճի ճի ճի

24 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

25 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

26 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

27 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

28 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

29 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

30 ճի / ճի ճի ճի ճի ճի

Յ Ա Ր Ե Թ

Յարեթ ծնանի զԳամեր.

Գամեր ծնանի զԹիրաս.

Թիրաս ծնանի զԹորգոմ.

5 Թորգոմ ծնանի զՀայկ.

Հայկ ծնանի զԱրամանեակ.

Արամանեակ ծնանի զԱրամայիս.

Արամայիս ծնանի զԱմասիայ.

Ամասիայ ծնանի զԳեղամ.

10 Գեղամ ծնանի զՀարմայ.

Հարմայ ծնանի զԱրամ.

Արամ ծնանի զԱրայն զԵղեցիկ:

Արդ զԿայինան չորրորդ ի Նոյէ, ամենայնք ի ժամանակադրացն զրեն, և ի Սեմայ երրորդ: Նոյնպէս և զԹիրաս՝ չորրորդ ի Նոյէ, իսկ ի Յարեթայ երրորդ. թէպէտ և ըստ մերում իարզմանութեանս ոչ ուրեք ի բնագրի գտանի: Իսկ զՄեսարայիմ չորրորդ ի Նոյէ և երրորդ ի

1 Դ չիք յարեթ

2 ժողովրդս զգամեր

3 ժողովրդս գամեր

3 Ե զհայկն

6 Ե զարամանեակ և Դ զարամանեակ

Տե՛ս զարմանեակ [ստ զարմանեակ]

7 Դ արամանեակ Տե՛ս արմանեակ [ստ արմանեակ]

7 ԱՏԽ զարմայիս [ս զարմայիս, ց զարմայիս, չիմած զարմայիս]

8 ԱՏԽ արմայիս [ս արմայիս, ց արմայիս՝ չիմած արմայիս]

8 ց մեռալորի իմանմանը. երկ ուրիշ մեռալորների մէջ կան, ամենում եւ՛ք իրեն չիմած

8 ան չիք ծնանի ու գամայիս

9 ան մամայիս ան չիք ծնանի

10 ան չիք ծնանի

10 Ե զհարմայ... Ե հարմայ

11 ան չիք ծնանի

12 ան չիք ծնանի

12 ան չիք արամ—զեղեցիկ

12 Դ զարայն, փի. զարայն

12 Դ զեղեցիկ, որք են ծնունդք Ժր. անակիս մեռուկների հայիս Ժր. Ե ունիւն. Ե՛րբն հետեւոր և զանյայթ փիլիսոփայն՝ զնեքսէս [Ե զանդրէս (?)] չմնած և զամն ուրիշ մեռուկ զրամ սարգիս թարունակեան, որ թագում Զանիս ևս զմարդի զստ յիշատակ թարի հոգոյ իւր [Ե հոգոյ իւրոյ] և մեռողաց [Ե մեռողաց] իւրոյ և ամենայն զարմիցն [Ե չիք ամենայն զարմիցն]: Որք օգտիք ի

ամանէ՝ յիշման արժանի արարէք, ով ո՛ր ընթերցողք և լսողք. և զուք յիշեալ լիցիք ի բոլ աշ մերոյ, որ է ա՛հնեալ յաւիտեանս ամէն. [Ե ով սուրբ ընթերցողք, ընդ նմին և ինձ արքանամ զմայիս ասացէք զողորմին և ձեզ լիցի ողորմութիւն ի բ՛ոսէ ա՛յ մերոյ, ամէն: Ե ունի օակիւն. Ե՛րբն աղբսանդր և զուր յոհաննէս, սրբագրողք օրա յշտէք ի քստ: ո ունի. Ե՛րբն ձեռն յիշեցէք ի քս զվարդան վարդապետն և զմեռողն իւր զհայն զեղիւն և զմայն զգարիւն, և զեղբարքն զիսշատուրն և զիսշատապարն՝ և աստուած ողորմի ասացէք նոցա ամէն:]

13 Ե Կայինան Տե՛ս զհայնան [և զհանան]

13 Ե ան (պստ.) Դ ամենեքեան

13 քս չիք արդ զհայնան—ամենայնք ի [չ ունի ի] Ե չիք արդ զհայնան չորրորդ

13 ան չիք արդ ի ժամանակադրաց

14 Ե չիք ի (սեմայ)

14 Ե ի [Ե չիք ի] սեմայ

14 Կ՛մե երկրորդ, ան չիք երրորդ թաղից յեռոյ [և յուսանցում] ունիւն. աստուծոք թողու զմեզ [և և զմեզ] մովսէս

14 Ա իսկ յարեթէ Տե՛ս իսկ յարեթայ [Ե իսկ ի յարեթայ]

15 յիսրայիս թէպէտ և / միւսն. թէպէտ

15 Տե՛ս թարգմանութեան [Ե թարգմանութեան]

15 Ե ումեք, փի. ուրեք

16 Ե զմարայիմ չիք զմեռալիմ

և զի հակառակ Բելայ, միանգամայն և կենսախուզ ևս զայս մեզ Արիփե-
նոս յիւրում առաջնում առանձնականի իմն մանր ազգարանութեան
առէ. զոր աստ ուրիմն յետոյ ոմանք բարձին:

Այսոցիկ վկայ և կեփաղիմն. քանզի ասէ ի միում զլիտցն այս-
5 պէս. «Ըմեր գամենայն ի սկզբան մերոյ աշխատութեանն սկսաք զրեւ
զազգարանութիւնն ի զիւանայն արքունի. այլ ասաք հրաման ի թա-
ղաորաց՝ թողուլ զաննչանից և զվատաց արանց ի հնոցն զյիշատակն.
և զրեւ միայն զբաջս և զիմաստունս և զաշխարհակալս նախնիս, և մի
յանպէսս զժամանակս մեր ծախելո, և զայլմն:

10 Այլ այս մեզ ամենեկին օտար և արտաքոյ ճշմարտութեան, որք
զնինսս որդի Բելայ ասեն, կամ իմ նոյն ինքն Բէլ. զի ոչ ազգարա-
նութիւնն և ոչ ամայն ժողովումն այսոցիկ վկայէ: Բայց և իմ րատ
նշանաւոր և անուանի լինելոյ՝ որ պատեն համարեալ այսպէս կարգից
զհետին մօտաւոր:

15 Եւ զասք զայստիկ արդարեւ նոնայ զպրտութեամբ. զի իմպէտ և
նոյնք ինքեանք ի Քաղկեացոցն փոխեցին յիւրեանց լեզուն, և իմպէտ
և Քաղկեացիք ինքեանկամ յոմարութեամբ և կամ ի հրամանէ թաղաու-
րաց հարկեալ զայս իրադործել. որպէս Ասիոս ոմն և այլք բազումք.
սակայն մեր Յունաց համարիմք, որպէս ի նոցանէ ուսեալք:

1 ԱՏԽ ԲԵԼԱՅ [Ե ԲԵԼԱՅ]

2 Ա արուզենոս [Ե արեզենոս, Բ արի-
զենոս]

3 Ա յառաջնում [Բ առաջնում]

4 Ե առանձակի / ՏԽ արձանականի [և
անձանականի, որդւո արձանակի] ի
մանր

5 Ե ազգարանութեան

6 Ա չիք ասէ

7 Ե այսոցիկ և վկայէ

8 Ա կեփաղիմն [Ե կեփաղիոն] և [Կ՝
չիք և փիլեոս]

9 Ե ՆԿ՝ ուրդւո կեփաղիմս / Վ ամենայն
օրինակ կեփաղիմս կամ կեփաղի-
մոս / Վոս կեփաղիոն / Ե կեփա-
ղիմոս / Ե կեփաղիմոս / Ե կեփա-
ղիմոս

10 ՏԽ կլիտցն

11 ՏԽ գամենայն

12 ՏԽ յիսկզբան [Ե ի սկզբան]

13 Ե աշխատութեանց

14 Ե սկսեալ

15 Ա զազգարանութիւնս / Ե ազգա-
րանութիւնս

16 Նոյ ի զիւանայ

17 Ա թողուլ զփառ և զաննչանից արանց

18 Ե մեզ յիշատակս / Ե չիք ի հնոցն
զյիշատակն

19 Ե զբաջսն և զիմաստունսն

20 Ե սեմեջ չիք և (զիմաստունս)

21 Ե զիմաստուն Տ Ե նախնից

22 Ե սկսեալեալս / Ե ծախել

23 Ա զայլն [Ե այլն]

24 ԱՏԽ ճշմարտութեան [Ե ճշտու-
թեան, Բ ճշմարտութեան]

25 ՏԽ ԲԵԼԱՅ [Ե ԲԵԼԱՅ] ասեն որդի Նմն.
Եւս. ժամ. Եւ. ք

26 Ե և կամ

27 Նոյ ազգարանութիւն

28 ՏԽ ԲԵԼ, փիւ Ե ԲԵԼ [Եւրդւո չիք]

29 Ե չիք րատ

30 Ե որ պատեն համարեալ որ

31 Ար ի քաղկեացոց

32 Եւ իւրեանց

33 Ա լեզուս

34 Այ և ԲԵԼԱՅ [Ե ԲԵԼ Եւրդւո, Ե ԲԵԼԱՅ],
փիւ. և ԲԵԼԱՅ և

35 Ե սեմեջ քաղկեացիքն / ՏԽ քաղկեացի
որ [Ե քաղկեացիքն]

36 Ե ինքն կամ, փիւ. ինքնակամ

37 Ե օմարութեամբ

38 Վոս կամ իմ

39 Ա ի թաղաւորացն հրաման

40 ԱՆԵ իւրս զործել / Ե իրադործեալ

41 Ա պոստոսեան [Ե պոստոսեան], փիւ.
առիոս ոմն

42 Ե յուսեալք

2.

Ուսուցիչս թէ ինչ որ հաւատար, եւ է ինչ որ սատ ի Մովսիսով, պատմեն ալլ'66
հնախօսք, եւ յազազս Ալիմպիոսորայ փելիսփայլի անգիւր եկն զուսուցեն:

- 5 Ձեռնատախտիս որչափ կարացեալ ի բազմացն բնորեալ բանից՝ կար-
գեցոյր զծնունդս երից որդւոցն՝ նայի զկերբանամ եւ զնկնսս եւ զկրամ.
որում ոչ զոր բնզգիմանալ կարծեմ ի՝ միտս ունողացն. բայց եթէ զճրչ-
մարտութեանն որ խորհելով քակել զոճ՝ յատապելս զճշմարիտ բանս
ախորժելով փափոխել փախապէ: Եւ յայտարիկ խրաբանչիւր միտք
որպէս կամին՝ ուրախացին:
- 10 Այլ եթէ շնորհակալ եւ մերցս աքնութեանց եւ ջանից լինիցիս, ով
ուսումնասէր զոս եւ յայտարիկ զմեզ աշխատեցուցանող, անցից սակաւ
բանիւր յիշատակաց յաղազս որոյ վերագոյնդ կարգեցոյր, թէ որպէս
ստաջինքն ի վիպասանացն յազազս աշտարիկ նաճեցան շարապրել, թէ-
պէտ եւ ոչ ունիմ ալժմ տակ, յամբարանացս մատենից ինչորորացն
- 15 աշտակաւ արդեօր գտեալ, եթէ բաւ ախորժելոյ որպէս կամեցան խրա-
բանչիւրքն փափոխել զանուանս եւ զգրուցս եւ զժամանակս, եւ կամ վասն
այլ զինչ եւ իցէ պատճառանոցս: Բայց որպէս ի սկզբանն երբեմն ճշմարե-
տեն, երբեմն ստեն—որպէս յաղազս նախատեսեցին, ոչ ստաջին մարդ

2 Ե յազազս թէ ե ինչ
2 մե հաւատար է ե է զհ հաւատար է,
փիւ. որ հաւատար
2 Տեւ' ե է որ սատ
2 Ըն ի մովսէսէ / Ե ի մովսէսէ
2 Ե այլ ի ' Բ այլ / Է այլն
3 Ա յալմպիոսորայ / Կ' յալմպիոսորայ /
Ե յալմպիոսորայ / Զ յալմպիոսորայ
միւսն. յալմպիոսորայ
3 Ե ի ի փելիսփայլի
3 Տեւ ի ի նիւ զուսուցեն
4 Ա ի բազմաց / Զ բնորեւ
4 Տեւ բանիցն [ո բանից]
5 Տեւ ցարբաւմ
5 Եր ցարբաւմ. միւսն. ցարբաւմ
6 Ե զոր, փիւ. զոր
6 Ա զմիտս ունողաց
6 Տեւ թէ
6 Բ զճշմարտութեան / Ե զճշմարտու-
թիւն
7 Ա որ բակել խորհիցի զոն / Ե բո,
փիւ. որ
7 Ե պատապելս
7 Ա զճշ'տ, փիւ. զճշմարիտ
7 Ա զբանս [Ե զբանս]
8 Եր փոխել / Ե փոխել / Է ի ի փո-
փոխել
8 Տեւ փութայցէ
8 Է աշտարիկ
10 Ե այլ եւ, փիւ. այլ

10 Ե եթէ / Տեւ թէ
10 Ե ի ի (մերցս)
10 Տեւ մերցս
10 Ա բանից, փիւ. Գանից
11 Բ յալմպիոս
11 Տեւ ե զմեզ այսմ [Զ յայսմ, ե այ-
սսիկ] աշխատեցուցող [Զ յաշ-
տեցուցող, Ե աշխատեցող զոս]
11 Ա սակաւիկ բանիւ
12 Է բանից
12 Է ի ի յաղազս որոյ
12 Ա զմերցոյն / Երգս զմերցոյն
13 Տեւ վիպագրացն [Զ վիպագրաց],
փիւ. վիպասանացն
14 Ե յամբարանաց / Զ յամբարանացն
15 Է ի ի աշտակ
15 Ըն թէ / Ըն թէ
15 Ե բաւ ախորժելով
15 Ե խրաբանչիւր որ, փիւ. խրաբան-
չիւրն
16 Տեւ զանուանս [Է զանուանս, Ե
անուանս]
16 Ե զբոյցս / Ա ի ի (կամ)
16 Տեւ ի ի վասն
17 Ա զինչ իցէ, Տեւ պատճառ
17 Երգս զսկզբանն, փիւ. ի սկզբանն,
Թիւսս սկզբիկ զսկզբանն
17 Տեւ երբեմն ի ճշմարտէն եւ երբեմն
Է սակն / Ե ի ի երբեմն ճշմարտեն
18 Է յատաջին

առերով զնա, այլ ինպատար, սոյնպէս անուն խմական նմա և աննշա-
նակ կոչելով, և ամս տարով երեսուն և վեց հազար, իսկ թուով հաշա-
պետացն և ջրհեղեղին յիշատակա՝ զոյզ և հատար Մովսիսի, — նոյնպէս
և յետ ջրհեղեղին երկու կարգելով արս անուանիս յատաջ քան զաշա-
տակաշինութիւնն, զկնի նաւարկութեանն Քսիտութեայ ի Հայս՝ ճշմար-
տեն, իսկ անուանցն փոփոխմամբ և բազմաք այլովք ստեն:

Բայց ես այժմ ուրախացայց, հաւ տոնելով առաջիկայիցս իմոց
բանից ի սիրելոյն իմմէ, և քան զշատս արդարախօսողէ, ի Բերտեանն
Սիրիլլայ Վնատաջ քան զբուրդն, առէ, և զբազմարարքանն լինել
10 ձառնի ազգի մարդկան, և զկնի նաւարկութեանն Քսիտութեայ ի Հայս՝
Ջրուանն և Տրտանն և Յապետսիմ, լինելին իշխանք երկրիս: Սր ինչ
թուին Սեմ, Քամ և Յարեթ:

«Եւ ի բաժանել սոցա, առէ, զամենայն տիեզերս ընդ իւրեանց
խշտաութեամբ՝ հարստացեալ տիրէ ի վերայ երկացունցն ևս Ջրուանն:
15 Ջրս աստ ուրեմն Ջրադաշտ մոզ, արքայ Բովարիացոց, որ է Մեկաց,
ակիկն և հայր աստուածոցն ասաց լինել, և բազում այլ ինչ զնմանէ
առասպելեաց, զոր անտեղի է մեզ այժմ երկրորդել:

1 Եւ զհիշտակաւ և, փխ. սոյնպէս
1 Եւ աննշանակաւ և անորմակաւ / յզոս
խմական

2 Եւ աննշանակաւ / 2 աննշանակաւ / Ե
կոչելով նմա և աննշանակաւ

3 Տե տարով նմա

4 Եւ յզոս, Եւ յզոս, փխ. երեսուն և վեց /
Եւ յզոս, փխ. երեսուն և վեց հազար

5 Կ՝ Թուոց

6 Տե հաշապետաց [և հաշապետացն,
Կ՝ հաշապետաց]

7 Եւ յիմ և (ջրհեղեղին)

8 Տե փխ. ի ջրհեղեղին [զոս և ջրհե-
ղեղին] / Եւ ջրհեղեղին

9 Հո յիմ յիշատակաւ — յետ ջրհեղեղին
(Ե. Գ.)

10 Եւ երկուս մովսէսի

11 Եւ նոյն, փխ. նոյնպէս

12 Եւ երկուս, փխ. երկուս

13 Եւ երկուս զարս

14 Եւ զաշատարակաշինութիւնն / Եւ
զաշատարակաշինութիւն

15 Եւ յաւարկութեան

16 Եւ յաւարկութեան / Եւ յաւարկութեան

17 Եւ յաւարկութեան

18 Եւ անուանց / Եւ անուանց

19 Եւ անուն, փխ. անուն

20 Եւ յիմ ևս

21 Կ՝ հաւանելով, Եւ հաւանելով, յզոս
հաւ անելով, փխ. հաւ անելով

22 Եւ առաջիկա / Եւ առաջիկայիցն

23 Տե Կ՝ Եւ ի սիրելոյն [Եւ ի սիրելոյն] /
Եւ ի սիրելոյն ի (սիրելոյն)

8 Կ՝ Եւ քանզի, Կ՝ քան, փխ. քան

9 Եւ զարս, փխ. զարս

10 Եւ արդարախօսողէ / Տե յարդա-
րախօսողէ [արդարախօսողէ]

11 Եւ բիւտեան / Տե բիւտեան [Եւ
բիւտեանն, Եւ բիւտեանն], Ուղ-
ղում են բիւտեանն, ձմեռ, եւս,
ժամ, եւ. Տե Եւ, եւ ժամ, Եւ:

12 Կ՝ Եւ սիրելիս / Եւ սիրելիս / Եւ սիրելի-
ս / Տե սիրելիս / Եւ սիրելիս

13 Եւ զբուրդն / Եւ զբուրդն

14 Եւ զաշատարակաշինութիւնն [Եւ զաշ-
ատարակաշինութիւնն], փխ. առէ

15 Եւ զբազմարարքան

16 Եւ յաւանելով, Ուղղում են իմն / իմն

17 Եւ յաւարկութեան / Եւ յաւարկութեան

18 Եւ տիրանն

19 Եւ յապետսիմ / Եւ յապետսիմ
Եւ յապետսիմ և իմնին

20 Եւ յերկրի / Եւ յերկրի

21 Եւ թուի / Եւ յիմ և

22 Եւ յզոս ի բաժանելն / Եւ նոցա

23 Եւ հաւարապետաց, փխ. հաւարապետաց

24 Եւ երկուսն եղբարց [Եւ եղբարցն]
զրուանն

25 Եւ յիմ ուրեմն / Եւ զբազաշ

26 Եւ բակարացուց / Եւ բակարացուց
ձմեռ, եւս, ժամ, Եւ, եւ. Եւ:

27 Եւ մեկաց, փխ. մեկաց

28 Եւ յաւանելով, Եւ յաւանելով (Եւ)

29 Եւ յիմն (միշտ)

30 Եւ յաւանելով

31 Եւ երկրորդ, փխ. երկրորդ

- «Արդ՝ ի բանանայն, առէ, Զրուանայ՝ բնոյզիմացան նմա Տիտանն
 և Յապետոսթէ, ի մարտ պատերապմի բնոյ նմա գրգռելով, վասն
 զի թագաւորեցուցանել զորդիս իւր ի վերայ ամենեկուն խորհելու և
 յայսպիսում խառն յափշտակեաց, առէ, Տիտանն զմասն ինչ ի ժառան-
 5 գոթիկնէ, սահմանացն Զրուանայ: Աստ ի մէջ անցեալ թոյր նոցա
 Աստղիկ՝ համոզեալ զազարեցուցանել զազմուկն, և յանձն տանուն թագա-
 ւորի Զրուանայ: Բայց զաշինս ուխտից և երզմանց ի միջի հաստատեն,
 սպանանել զամենայն արու՝ որ ծնանիցի Զրուանայ, զի մի ազգա-
 ի վերայ նոցա թագաւորեալէ: Ուստի և արս հօգրս ի Տիտանոցն
 10 ի վերայ ծննդոց կանանց նորա կարգէին: Եւ սպանեալ զերկուս ամանս
 վասն երզմանն և ուխտին հաստատուն կտոյ՝ խորհի աշխուհակ քոյր
 նոցա Աստղիկ համոզեալ կանամբք Զրուանայ, հաւանեցուցանել զամենս
 ի Տիտանոցն՝ ապրեցուցանել զայլ մանկունս, և յարեմուտս կոչս յու-
 զարկել ի լիառնն, որ անտանեալ կարգային Դիւրբնկէց, իսկ այժմ՝
 15 կոչի Ոլիմպոս»:

Արդ՝ զայսոսիկ այլ ոք թէպէտ առասպելս, թէպէտ ճշմարտութիւն
 հաշուեալ համարեցի՝ բայց որպէս ևս հաւանեալ եմ, բազում ինչ
 ճշմարիտ է: Քանզի և որ Կիպրացոց Կոստանդեայ եպիսկոպոս եպիփանոս
 ի Հերձուածոցն Յանդիմանութեան, յորմամ ճշմարիտ և արդարապատ

1 եւթի՝ ի բանանայ

2 և զգրուանայ

3 Բ ախտանն բէլ

2 և յապետոսթէ, և յապետոսթէ

2 զ իի՛ ընդ

3 ր խորհել

4 ր յայսպիսուն / և յայսպիսում

4 և խառն խառն, եւ թախան, փխ.
 խառն

4 եւ ախտան առէ և իի՛ ախտանն

4 Տի՛ ի ժառանգութեան [յի ի ժա-
 ռանգութեան]

5 ցի՛ սահմանաց

5 եւց աստի ի

5 զիտորգրէ քոյրն

5 ք իի՛ նոցա

6 Ա զազարեցուցանել

6 Ժ Թագաւորեցուցանել

7 Ժ իի՛ բայց զաշինս—ծնանիցի զըր-
 ուանայ (Ե. Տ)

7 օ զաշ ինչ, քղո զաշին, փխ. զա-
 շինս

7 Եւթի՛ երզմանց և ուխտից հաստատեն

8 և սպանանելն / և սպանել

8 և իի՛ զամենայն

8 և ծնանի, ք ծնանիցեն

8 ք ի զրուանայ

9 Ա մեր, փխ. նոցա

9 ց ի ախտանեացն

10 եւթի՛ իի՛ ծննդոց

10 և կանաց

10 եւթ նոցա, փխ. նորա

10 Ա կարգեցին

10 Հց ի սպանանել, և սպանանել

11 Տի՛ երզման ուխտին / և երզման

11 Եւթոց քոյր միւսն. քոյրն

12 և հաւանեցուցանել

13 Հց ի ախտանեացն

13 Ա զայլսն

13 Եւ ծանկունն / ք ծանկուն

13 և յազարկել / և յազարկել

14 Տի՛ Ժ լիառն

14 Եւ կարգային: Թերեւս ուղղիկ կար-
 դային, կամ զար... կարգային

14 և զիւրբնկէց

15 և ոլիմպոս / և ոլիմպոս / Տի՛ Եւթ
 ոլիմպոս / Եւթ / ոլիմպոս

16 / այլ որ երկ թէպէտ

16 Տի՛ զայսոսիկ թէպէտ առասպելս [ց
 զառասպելս] որ, թէպէտ ճշմարտու-
 թիւն [ցր՛ ճշմ] հաշուել համարեցի,
 բայց ևս [օրգո իի՛ ևս] որպէս հա-
 ւանեալ

18 օ զ իի՛ և

18 և կրեպացոց, Տի՛ ի կիպրացոց [և
 իի՛ ի]

18 և կոստանդնայ

18 և եպիսկոպոսի, ք եպիփանէս

19 Ժ ի Հերձուածոցն

19 Եւ յանդիմանութիւն

զԱստուած ձեռնարկէ ցուցանել, և վասն ջնջելոյ որդւոցն Իսրայէլի
 զեօթն ազգան առ աշտակ, եթէ արդարադատապէս Աստուած զազգան
 զաշտակ ջնջեաց յերեսաց որդւոցն Իսրայէլի. զի ի բաժին որդւոցն
 Սեմայ հասեալ էր երկիր կալուածոցս այսոցիկ, և բռնութեամբ Քամայ
 5 ի վերայ եկեալ յափշտակեաց զերկիրն: Իսկ Աստուծոյ իրաւունս
 պահեալ զերդման ուխտին՝ վրէժ հասուցանէ ազգին Քամայ, ի բաց
 զարձուցանելով զժառանգութիւնն՝ որդւոցն Սեմայ: Այլ զՏիտանան
 և զՌափայիման յիշեն աստուածային Գիրք:

Բայց պարտ է մեզ զոմանց անդիր հին զրոյցս, որ պատմեալ
 10 եղին վաղ ուրեմն ի մէջ խնամանոցն Յանայ, (և հասին մինչև ի մեզ
 այս զրոյցք ի Փորզի և ի Բանան անուն կոչեցելոյ, ևս երբորդ ոմն
 Դաւիթ), ինչպէս և յայժ սակաւութ՝ երկրորդել: Յորոյ մի ոմն ի նոցանէ,
 վարժեալ փխրափայտութեամբ, ասէր աշտակ, թէ յՈՎ ծերք, յորժամ
 է ի մէջ Յանայ զխնամաւորութիւն վարժելով՝ զէպ եղև ի միւս՝ աւուր,
 15 զի վասն աշխարհագրութեանց և բաժանմանց ազգաց ի մէջ արանց
 խնամանոց և հմտագունից բան հառիւր, ոմանք այլազգաբար և ոմանք
 այլաբանաբար զրոյցս մատենից տային. իսկ որ կատարելագոյնն էր
 ի նոսա, Ոլիմպիոզորոս անուն, աշտակ ասաց. «Պատմեցից ձեզ, ասէ,
 և զրոյցս անդիրս յաւանդութենէ ի մեզ հասեալ, զորս և բազումք ի
 20 զեղջկաց զրուցին մինչև յայժմ: Մատենա լեալ զՔսիտութեայ և զորդ-

1 յ' ձեռնարձակէ
 2 Ե' լիք զեօթն ազգան—Իսրայէլի (Ա. Յ)
 2 ա աշտակն առ թէ
 2 Անվ'զս արգարապէս
 2 յ Եթէ ազգան արգարադատապէս աս-
 տուած զայստակ / ց զայստակ
 3 Տե՛սծե՛ք ի բաժնի [յ բաժանել]
 3 Եր որդոց
 4 Ա լիք էր
 4 Ան կալուածայս ' Կ' կալուածոյ
 4 Տե լիք է, Տե քամ
 5 Տե լիք զերկիրն
 6 Երբ ուխտ
 7 Անց զժառանգութիւն
 7 Տե լիք որդւոցն
 8 ցեղացիս զբաժանութեան / յ զյոփայ-
 լիման / Վո զափայլիման
 9 Եւ պարտէ
 9 Ա մեզ զանգիր հինս [Կ' հին] զոմանս
 10 Եւց խնամանոց
 10 Ե հասին ի մէջ մինչև ի մեզ
 11 յ զրոյցս
 11 Եւ՛՛ք բան, յ բանն, փիւ. բանան /
 Ե բանուն, փիւ. բանան անուն
 11 Ա կոչեցելոյ
 11 Հցեւ ևս և / յ յերբորդ
 12 Ե գաւթի / Հցե որոց
 13 Ե վարժել
 13 Ե աշտակն ասէր

13 Ե ովք / Ե որպէս, փիւ. ով
 14 յ էր ևս ' Ե լիք էր
 14 Հերգես լիք է (մէջ)
 14 Տե աւուրց [յ յաւուրց]
 15 Ե' լիք զի
 15 Ե բաժանման / քրք ի բաժանմանց
 16 Եւ՛՛ք հառիւր և Ե հառէր և / յ հա-
 ռել և
 16 Ե լիք և ոմանք այլաբանաբար
 17 Ա զրոյց / ցիւ զզրոյցս
 17 Ե մատենիցն / Ե մատենիցս
 17 Ե լիք որ
 18 Ա ի նոցանէ էր
 18 Եւ՛՛ք ող'ոմպիոզորոս / Ե' ող'ոմպիո-
 զորոս / Ե ոլոմպիազորոս / ց ողոմ-
 պիազոս / Ե ողոմպիոսիորոս / Ե
 ոլոմպիազոս, միւսն. ոլիմպիոզորոս:
 Ուղղ. ոլիմպիոզորոս: Տե՛ս Եւր. 22. 8. չ
 18 Եւ՛՛ք ոմն անուն
 18 Ա ասաց աշտակն
 19 Տե լիք է (զրոյցս)
 19 Ա զրոյցս ոմանս
 19 Ե առ ի մեզ / Վո զոր
 20 Ա բազումք ոմանք
 20 Ա զեղջկաց / Խոյսրոց զեղջկաց [ո
 ուրիշ ձեռով շինած՝ զեղջկաց]
 20 Ե զրուցին մեզ
 20 Ե քսիտութեայ
 20 Ե զորդւոցն

- 5 ւոյ նորա, որ այժմ ոչ արեւ երևի, յորում, տակն, կարգ լիալ բանից
 աշակերտի Յես նաւելոյն Գառնաթիւնայ ի Հայս և զիպելոյ ցամաքի,
 գնալ, առ, մի յորդոց նորա կոչեցեալն Սեմ ընդ արեւմտա Նիւսիոյ
 զիտել զերկիրն, և զիպելոյ դաշտի միում զիոցա առ երկայնանաւի
 10 միալ լերամբ, զեալ ընդ մէջ նորա անցանկալ, ի կողմանս Ասորես-
 տանի, զաղարէ առ զեառնի երկրամեայ աւարս, և անուանէ յանուն
 իւր զիտանն Սիմ, և զանալ անգրէն յարեւելս Նարաւոյ, ուստի եկն Իսկ
 ի կրտսերացունից որդւոցն նորա Տարբան անուն, երեսուն ուստերօք
 15 և Տագետաւան դստերօք և նոցին արամբք մեկնեալ ի Նորէն՝ ընակէ
 անգլէն ի նոյն զեառելիք, յորոյ անուն և զգաւանն անուանէ Տարան, և
 զանուն տեղւոյն որ ընակեցան՝ կոչէ Ծրան, զի անդ զառաջինն
 սկիզբն եղև բաժանելոյ որդւոց նորա ինժանէս - նորին գարձեալ և առ
 եղերբ սահմանացն Բակտրիանոց տակն ընակել տակաւ աւարս, մնա-
 ցեալ և մի ոմն յորդոց նորա անդ Գանգի կողմանք արեւելից Զրուան
 15 զՍեմ կոչեն, և Զարուանդ զգաւանն անուանեալ տակն մինչև ցայժմ

1 ք նորայ

1 Խորդոսեց յորժամ, փխ. յորում

1 Հց չիք կարգ լիալ

1 Եւթբանից լիալ՝ մե չիք բանից

2 Վտ նաւելոյ

2 ք Գառնաթիւնայ

2 Եւ զիպելոյ և զիպել զիպել ց
 ք զիպելոց

3 Ա գնաց ի որդւոցն

3 Եւ սէմ ի քս սեմ, միւսն, սիմ

3 Եւ ընդ յարեւմտա

4 Եւ զիտեալ

4 ց զիպել

4 ք առ ներկայնանաւի

5 Եւ միոգք

5 ք լերամբ

5 Եւ կեցոյց ի միւսն զեառց, Ուղղում
 եմք գետոյ

5 ք ցո անցուցանելոյ

5 Եւ չիք ի (կողմանս)

6 ց չիք զաղարէ

6 ք անուն

7 Տեմէլ զեառն

7 ք իմ, փխ. սիմ

7 Եւ յարեւ, փխ. յարեւելս

8 Եւ ի կրտսերացունից Եւ ի կրտսերա-
 ցունաց ի կրտսերացունիցն

8 Եւ որդւոց

8 Հց տանբան, փխ. տարբան քս
 տարբանաւուն, փխ. տարբան անուն

8 Եւ նորա ոմն որդւոցն ոմն տարբանիս
 անուն ի նորա յունն յորդւոցն
 տարբան անուն ի ք նորա ոմն յորդ-
 ւոցն ոմն տարբանիս անուն, մե նորա յորդ-
 ւոցն ոմն տարբանիս անուն

9 ց չիք և (Տագետաւան)

10 Եւ անդ ի Տեմ անգլէն [Եւ անգլէն]

10 ց զեառելիքք ի Խորդոս գեառելիքք
 Վտուս գեառելիքքն ի Գ ի նոյն
 եղերբ գետոյն

10 Եւ անուն

10 Ա զգաւանն այժմ տակն անուանեալ

10 ց տարան ի Գ տարան, միւսն, տարան

11 Խորդոս որ ընակեցաւ

11 ք ցրանս ի քրանս

11 ք քառաջին

12 Եւ եղև և

12 Եւ բաժանմամբ քս բաժանման ի մ
 բաժան ի Խորդոս բաժանել

12 Եւ որդւոց

12 Եւ չիք ի (նմանէ)

12 Եւ եղերբք քս եղերբ

12 ք չիք տանանայն

12 Ա ի կողմ յարեւմտացոց [Եւ յարեւմտացոց]

Հ. յարեւմտացոցն քս յարեւմտացոց
 քս յարեւմտացոցն

12 Եւ ընակեալ ի քս ընակել

12 Ա աւարս սակաւ

12 ք մնացեալս

14 ք չիք և ք չիք և մի ոմն

14 Եւ որդւոց

14 Տեմ ոմն անդ յորդւոցն [ք որդւոցն,
 որդւոցն] նորա բանիք

14 Ա Եւ բանիք

14 ք կողմանք, ց տանբ. փխ. կողմանք

14 Եւ յարեւելից

15 ք քառս

15 Ա կոչեցին, զրուանդ

15 Հ զարուան, փխ. զարուանդ

15 Ա քառս բաժանակի, փխ. քայժմ

- Բայց ստաւել յաճախապէս հինքն Արամազնեայց ի նուագս փանդանն և յերգս ցոցոց և պարուց զայստիկ ասեն յիշատակաւ: Եւ այսոքիկ զրոյցք սուտ և կամ թէ արդարեւ լեալ՝ մեղ չէ ինչ փոյթ: Այլ փանդիտելոյ քեզ զամենայն, որ ինչ ի լրոյ և որ ինչ ի գրոց՝ անպահեմ ընդ բնան ի գիրսս յայստիկ, զի իմացիս զսո քեզ պարզմտութիւն իմոց խորհրդոցս:

Է:

Յայաւարտութիւն ասկաւսէ, քի ըստ արամեացն տապեալ ՌԱՅ՝ ըստ աստուածային բանից համարութեամբ և ներքովք:

- 10 ՉԷկեայ, առ որով նախնին մեր Հայկ՝ բազումք բազում ինչ ալ լնդ ալոյ պատմեն. բայց ես ասեմ զԽանտաղ անուն և զԷԼԻ՝ ներքովք լեալ. որպէս Եղիստացիք իսկն հաւատար Մովսիսի՝ Հեփեստոս, Արեգակն, Կոնտոս, որ է Քան, Քաշ, ներքովք, թողեալ զՄեստրայիմ: Արտաջին ասեն իւրեանց մարդ լեալ զՀեփեստոս և զտակ հրոյ (և ընդէր սա զտակ հրոյ, և կամ Պրոմիթէոս զողացեալ առ ի յաստուածոցն զհուր և շնորհեալ մարդիան,—որ է այլարանութիւն,—ոչ բերէ ասել

1 Արամազնեայց արամազնեայց
2 Խանդանն / ՏԽ րամբանն [Հ փամբանն]

3 Ա ցոցոց / ՏԽ ցցոց [յիւ ցոցոց, օ ցցոց]

2 արգոս զայստիկ

2 ք լիք ասեն—այստիկ

2 ՏԽ յիշատակաբ

2 Եւ այստիկ զրոյցք սուտք

3 Ա սուտք [սեմ սուտ] կամ արդարեւ
[սեմ արդարեւ] լեալ և արդարեւ

3 ՏԽ լեալ [ի լեալ]

3 Եւ մեղ ինչ ոչ [մեղ ոչինչ] է փոյթ

3 Եւ բնանն / ի գիրս

3 ՏԽ ի գիրս յայս [ի այս]

3 Եւ գիտացեա, փիւ, իմացիս

3 Եւ զի մի իմացիս զսո քեզ պատե-
րազմութիւն իմոց

3 Եւ պարզմտութիւն, ց պարզմտու-
թեանց / միտմ. պարզմտութիւն

6 Եւ իմոց և լիք իմոց

6 Եւ խորհրդոց / Եւ խորհրդոյս

6 Եւ յայտապ յայտարարութիւն

8 Կ՝ արտաբնոյց

8 Տ ասացեալ է

8 Եւ ըլլիք, ց ըլլի / ց թէ ըստ

9 Եւ բան / Եւ հշտութեամբ

9 Եւ ներքովք / Եւ է ներքովք. ՏԽ
նարբութ [ի ներքովք, ոյրքո նար-

բութիւ. ներքովք է

10 Եւ մեղ զրեայ / Եւ արեայ, զս բեայ
(սկզբից աստի սեղ բոլոր) / միտմ.
զրեայ

10 Խաւարքս լիք սո

10 Եւ այլ ընդ այլ

11 Եւ զԿոնտոսայ ՉԽ զԿոնտոս

11 Եւ ներքովք / ց նարբովք

12 Ա որպէս և

12 Եւ Եղիստացիք, Եղիս Եղիստացիք

12 Եւ Եղիստացիք մովսէսի

12 ԱՏԽ Եփեստոս: Ուղղում եմք՝ Հե-
փեստոս. Խ՝Ա ԽԵ. 28, Խ. 2.

13 Եւ Կոնտոս

13 Եւ Կոնտոս

13 Ա Կոնտոսայիմ Կոնտոս, որ Եւմ.
Եւմ. [Ե Եւմ.] ներքովք [Եւ ներքովք]

13 Ա լիք զի

14 Եւ աստիւնն / Եւ լեալ և

14 ԱՏԽ Եփեստոս [Ե Եփեստոս, Ե լիք
Եփեստոս], Ուղղում եմք Եփեստոս

14 Եղիս լիք և ընդէր սա զտակ հրոյ

13 Եւ մեղ պոյթիթոս / Եւ պոյթիթոս, ՏԽ
պոյթիթոս [Եւ պոյթիթոս], Ուղ-
ղում եմք պոյթիթոս

13 Ա Եղիսայ

13 ՏԽ Եւմ. [Ե Եւմ.] ի յաստուածոցն հուր

16 ԱՆԽԵՆ շնորհել

16 ՏԽ Եւմ. և ոչ

16 Եւ ասեմ, Եւ աս, փիւ, ասել

կարգ բանիս)։ Որում և հարստութեանցն կարգ, և ամացն ժողովումն ի հովուացն հարստութենէ մինչև ցնկփեսասոս՝ վկայէ հաւասար ներքակեցուցն լիակ, որ է ի Յովսէփայ ժամանակացն մինչև ցՍեմ, Քամ և ցՅաբեթ։

- 5 Եւ աշտփիկ բառական լիցին տակ աշոչափս Զի եթէ գամենայն եղևայն յաշտարակադործութենէն մինչև տա մեզ ի հասողութիւն քեզ ի մերումս ածել ջանասցուք պատմութեան, երբ ապա յրդձային քո հառանիցեմք զրուցաց պատմութիւնն, մանաւանդ զի և տառջիկայս մեր երկար է գործ, և ժամանակ մահկանացուաց սուղ և սնշայտ։ Այլ սկսեալ
- 10 ցուցից քեզ զմերն, թէ ուստի և որպէս

Ը

Թիւ ս'վ կամ ուստի՝ զայսպիսիս եզիս զրուցարանութիւնս

- 2 Արշակ մեծ, արքայ Պարսից և Պարթևաց, որ և ազգաւ իսկ Պարթև, ապստամբեալ տակն ի Մակեդոնացուց և թագաւորեալ ի վերայ
- 15 ամենայն արեւելից և Ասորեստանեայց, և սպանեալ զՍեւադրաս թագաւոր ի Նինուէ՝ հնազանդեցուցեալ գամենայն արեւելիս ընդ իւրով ձեռամբ։ Սա թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զԼագարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, պատեհ համարեալ այսպէս իմն սնշարժ իւրոյ թագաւորութեանն մնալ։ Եւ քաղաք թագաւորութեան տայ նմա զՄծրին, և

1 Ա բանից : ց բանի

1 ձմեռ. եւս. Փամ. 97:

1 Հց հարստութեանց

1 Տե ամենայն, փխ. ամացն

2 ի հովուաց հաստատութենէ

2 և հարստութեան

2 ի հեփեսոս : եւ ցեփեսոսս

3 Տեւ չիք ի (յովսէփայ)

3 մեզ ժամանակաց

4 Աս յարեթ : ց զարեթ : Հ ցարէթ
Հմեռ. եւս. եր. 97. 103:

5 ց լիցի : Ա չիք տակ

6 Տե եղևայն [ց եղևայն]

6 և յիշատակադործութենէ

6 Տե քեզ ի մէջ [այդրս ի մէջ] ածել
[ց ածեալ] ջանայցեմք պատմութիւն

7 և ապա

7 տիք ըղձային

7 և քեզ, փխ. քո

8 Ա զրուցապատմութիւնս

8 Հցք պատմութիւն

8 Տե չիք և

9 Կճւ չիք է

9 ի չիք և (ժամանակ)

12 Խէլու որով, փխ. ով

12 Տեւն զայսպիսի

12 եւ զրուցարանութիւնն

12 և պատեհ ընդմեջն ձեռով. Վտա-
ցոզ տարին յամթի մինաս վրդն
յշ'ցո:

13 Տե արշակ [ուր. զարշակ, զ արշակ,
բայց սկզբում 2 զիստասի համար
սեզ բողած] : և արշակ : և յարշակ

13 և արքայն

14 Խէվնդա ապստամբի

14 Տե ի մակեդոնացոցն : Հ ի մակե-
դոնացոց

14 Վեցիկքոս թագաւորի

15 Տեւ յասորեստանեայց [ցրքո տա-
րեստանեայց]

15 Հցիւ պատմանի : և պատմի : և
սպ'նեկ

15 Ա թագաւորի : և թագաւորն

16 Հեփից հնազանդեցուցանել

16 և իւր

17 Հցիւ ձեռամբ [և ձեռամբն] իւրով

17 երբոս զվագարշակ զեղբայր իւր

18 Ա երկրին, փխ. աշխարհիս

18 և պատեհ է

18 Տե պատեհ իմն համարեալ այսպէս
անշարժ

18 ց թագաւորութեան (մնալ)

19 Տե լինել, փխ. մնալ

19 և թագաւորութեանն (տայ)

- սահմանս հասանել նմա գնան ինչ յարեմտեայ Ասորոց և զՊաղեստին և զԱսիա և զամենայն Միջերկրեայս և զԹեոսայիա, ի ծովն Պնատսի մինչև ի տեղին՝ ուր կառկաս յարեմտեանն յանդի ի ծով, և զԱսորպատական. և ի այլ որչափ միայն քո և քաջութիւն հասանիցեն. զի սահմանք քո յԱսոր, ասէ, զէնն իւրեանց, որքան հասանել՝ այնքան ունիս:

- Սորա կարգեալ զիշխանութիւն իւր մեծապէս, և հաստատեալ զթագաւորութիւն իւր՝ կամ եղև զիտել սորա, թէ ոչ արդեօք և որպիսի արք տիրեալ իցեն ի վերայ աշխարհիս Հայոց մինչև ցնա. պաշտօն արդեօք եթէ զվասոց անցեալ ունիցի զտեղիս եւ գտեալ զոմն սասորի 10 Մար Արատ կառնեալ, այր ուշիմ և վարժ քաղցկացի և յոյն զրոյ, զոր յղև առ եղբայրն իւր Արշակ Մեծ արժանի ընծայիւր, բանալ նմա զգիւանն արբունիս եւ զրէ առ նա ձև բանից օրինակ զայս.—

Թ.

Եւուզբ Ապագառակայ արեայի Հայոց առ Մեծն Արեակ արեայ Պարսից:

- 15 «Արշակ թագաւոր երկրի և ծովու, որոյ տնձն և պատկեր—որպէս և է իսկ մեր աստուածոց, իսկ բախտ և պատահումն ի վեր քան զամենայն թագաւորաց, և մտաց լայնութիւն՝ որչափ երկնի ի վերայ երկրի. Վաղարշակ կրտսեր եղբայր քո և նիպակակից, որ ի քէն կարգեալ արքայ Հայոց. Ողջ լեր ամենայն յաղթութեամբ:

1 aբեց յարեմտեայ, և յարեմտեան /
o արեմտեան

2 aբեց գասիա, Հասիա / միւսն, ասիայ

2 aբեց միջերկրեայն, և միջերկրայն /

c միջագետայն, f միջագետեայն

2 Հ զթիառայից aբեց զթեառայի, c

զթեառայից / o գիառայի, միւսն.

զթիառայից, եւ. Փամ. 5, 45, 160.

161 թեառացիք

3 ed ցտեղին / c որ. փի. ուր

3 Հսեւեց կովկաս

3 Հabdey յարեմտեան / ՏԽc յարե-

մտեանն [ց յարեմտեան], Այսինքն

Կասպից ծովը, որ խոսողի եզրած

եղից գիւղի տեղւոյն կը բնկնուի.

3 և անդի, ՏԽ չիք ի (ծով)

4 ՏԽ հասանեն [Կ'է (x հասանեն), փի. հասանիցեն

4 aբ սահման / d սահմանք

5 Ա չիք ասէ

5 Ա իւրեանց է / c ունի

6 aբ զիշխանութիւնն

6 և մեր, փի. իւր

7 aբde զթագաւորութիւնն

7 հորդո չիք իւր

7 Ա կամ եղև նմա գիտել թէ [c կամք եղև նմա գիտել սորա թէ] / x նմա,

փի. սորա

7 ՏԽ չիք արդեօք / Ա որպիսիք

8 Ա ի վերայ տիրեալ իցեն յաշխար-

հիս [c/ աշխարհիս] / ՏԽ տիրեալ են

8 Ա ցնորա թագաւորութիւնն, փի. ցնա

8 a և զբաշտ

9 Ա թէ a զվատ

9 եւde անցեալն / հորդո չիք անցեալ

9 Ա ունիցին / kll ունի

10 Աբու մարիբաս / բլու կառնեալ

11 ՏԽ առ մեծ եղբայրն իւր [և մեր,

փի. իւր] արշակ արժանի / cde/

եղբայր

11 և իւր և

12 aբ գիւանն / p ձև բանից առ նա

14 c վաղարշակ, եւ արքային

14 p առ մեծ արքայն արշակ թագաւոր

14 և թագաւոր, փի. արքայ

15 Ա արշակ արքայ թագաւոր

15 a որ / c որոց և յանձն

16 Ա չիք իսկ

16 Հ աստուծոյ / եւ աստուծոց

16 y ի վերայ բան

17 Ա երկին / և երկնի և

18 Ա կրտսեր

19 Ա լինել, վ' եր, փի. լեր

19 և յամենայն, ՏԽ չիք ամենայն

« Բանդի պատուէր բնկալայ ի քէն՝ քաջութեանն և ամենայն իմաստութեանն հոգ տանել՝ ոչ երբէք անփոյթ արարեալ զքոյոյնն անցի զխրատու . այլ ինձմ տարեալ հոգացալ ամենայնիւ, որչափ միտք և հաստգութիւն բաւեցին և ալժմ ի քոժմէ ինձմտկարութեանէ զետեղեալ

5 զխաղաւորութիւնս՝ խորհուրդ ի մտի եղի զիտել, ի՞նչ ոչք ամանք յառաջ քան զիս իցեն տիրեալ աշխարհիս Հայոց, և ուստի նախարարութիւնքս որ աստ կանս Զի ոչ կարգք ինչ աստ լեալ յայտնի, և ոչ մեհենից պաշտամունքս, և ոչ զխաղաւորաց աշխարհիս ատաջինն յայտնի է, և ոչ վերջինն, և ոչ այլ ինչ օրինաւոր, այլ խառն ի խուռն ամենայն և

10 վալսենի:

« Կանն որոյ աղաչեմ զքո տէրութիւնդ, հրամայել բանալ զգիւանդ արքունի ընդդէմ առնդ եկելոյ առաջի քոյոյ հզօր տէրութեանդ, զի գտեալ զըզձալին եղբօր քոյ և որդւոյ՝ բերցէ փութապէս, և զմեր հեշտութիւնն, որ ի կամակատարութեանէ լեալ՝ քաջ գիտեմ ինդութիւն քեզ

15 լեալ: Ողջ լիւր երեկիդ բնակութեամբ ի մէջ գիցք:

Եւ բնկալեալ Արշակայ Մեծի զգիրն ի ձեռաց Մար Արայն Կատինայ՝ մեծաւ յըջմտութեամբ հրամայէ առաջի առնել նմա զգիւանն արքունի որ ի նինուէ, միանգամայն և ուրախացեալ բնդ աշտպիսի միտս ունել եղբօր իւրոյ, որում զկէս թաղաւորութեան իւրոյ հաստացեալ էր: Եւ խողեալ նորա զամենայն մատեանսն՝ զտանէ մատեան մի հեղինացի զրով, յորոյ վերայ էր, առէ, վերնադիր աշտպիսի:

20

2 եւ երբեք չի քոյոյ

2 ՏԽ չիք անցի

3 ՏԽ խրատու

4 ՏԽ բաւեցին

4 Ե զետեղ

5 Երբքս զթաղաւորութիւնս, միւսն, Թաղաւորութիւնս

5 Ե չիք թէ

6 Ա տիրեալ իցեն յառաջ քան զիս, և տիրել

7 Ա կան ասա Ե կարգ

7 ՏԽ լեալ ասա

8 ք չիք աշխարհիս

8 Ա յայտնի առաջին, և ոչ

8 Ե չիք յայտնի է և ոչ վերջինն

9 Եժժ վերջին / Ե չիք և ոչ վերջինն

9 Ե յօրինաւոր

9 Ե խուռն ի խուռն

9 Ե չիք ամենայն

9 ք և ամենայն վայրենի

11 Ե տէրութիւնդ

11 ՏԽ հրամայեա / ք հրամա ալեալ / Ե հրամա / Կ չիք հրամայել

12 Ա հզօր քոյոյ / Ե քոյ

13 ք զիտեալ

13 եւ քոյ / միւսն, քո

13 Երբքս ըզձալին

13 Ե բերցեն / Ե բերել

13 ՏԽ բերցէ զստոյգն փութապէս

13 Ե Ե աշտաւթիւն / Ե հաշտութիւն

14 Կժ ի կամակորութեանէ

14 Ե չիք քաջ գիտեմ—լեալ (Ե Ե Ե)

15 Ե բնութեամբ

15 Ե բնկեալ

15 Ա չիք մեծի

16 քոյ ի ձեռն

16 ՏԽ մար արայ [Անուգոս մարիբայ, ք մարիբայ, եւ մարիբայ]

17 Ե առաջի նորա առնել զգիւանն

18 Ա ի նինուէի [Կ ի նինուէ]

18 Ե միայն ունի ընդ, միւսն, չիք բնդ

19 Ա օւնելոյ եղբօրն

19 Վճկեղոց արով / Ե արով, շինամ արով, Վճկեղ արով

19 Եժժ թաղաւորութեանն

19 Ե չիք իւրոյ

19 Ե հաստատեալ, փիս, հաստացեալ

20 ք չիք էր

20 ՏԽ արայ

20 Ա իւրոյն զմատեանն

20 Ա չիք մի

21 ՏԽ հեղին [եւ հեղին]

21 եւ արայ

21 Ե առէր / Ե այս, փիս, առէ

21 ՏԽ վերնադիրն

21 Ե իւր աշտաւթն / Ե չիք աշտաւթի

ՍԿԵԼՆ ԽՈՐԵՆԱՑԻ

«Այս մատենն հրամանաւ Ազգասանդրի ի Քաղղէացոց բարբառոյ
փոխեալ ի յոյն, որ ունի զբուն հնոցն և գնախնեացն բանսս:

Որոյ սկիզբն լիալ առէ զԶրուանն և զՏիտանն և զՅապետոսիւ,
5 յորում և զԻսրայէլիս ոք ի ծննդոց երկոց նախարարականացս այսո-
ցիկ արանց, զորս անուանիս, կարգաւ շարադասեալ յիւրաքանչիւր
տեղիս մինչև ցրագում ամս:

Յայտմատենն Մար Աբաս Կատինայ զմերոյ ազգիս միայն հա-
նեալ զպատմութիւն հաստատի՝ բերէ առ Վաղարշակ արքայ ի Մծրին
10 յոյն և ասորի գրով: Զոր ասեալ անձնագեղոյն և քաջագեղանն արին
Վաղարշակայ, կորստարանոյն և հանճարեղի, առաջին իւրոյ զանձուն
համարելով՝ զնէ յարքունիսն ի պահեստի մեծաւ զգուշութեամբ, և
զմասն ինչ յարձանի հրամայէ զբռնել: Յորմէ մեր հաստատի ի վերայ
հասեալ կարգի զբացացս՝ երկրորդեմք աշմ յում հարցասիրութեանդ,
15 ձցելով զմեր բնիկ նախարարութիւնս մինչև ցՔաղղէացոց Սարգանտ-
պաղղոս, և ևս մօտագոյն: Յորում է սկիզբն բանիցն այսպիսի.

«Ահեղք և երեւելիք առաջինքն ի զից, և աշխարհի մեծամեծ բա-
րեալ պատճառք, որ սկիզբն աշխարհի և բազմամարդութեան: Եւ ի
սոցանմ, հասեալ զտան ազգ սկայիցն, անհեղեղք, յազխանպամբ մարմնով
20 և վիթխարիչք, որք յգոցեալ ամբարտաւանութեամբ՝ ծնան զամբարիշտ

- 1 Այս վերնագիրը լուսին էք / Եր մա-
տենից
- 2 քոյորք բացի .ե-ից ազգասանդրի
- 2 Ե մատենն
- 2 Ե լիք ի (քաղղէացոց)
- 3 Ե փոխել / Տե ի յոյն
- 3 Ե զբուն, փիւ. զբուն, Տե հնոց
- 3 Ե գնախնեաց, Ե հնոց և նորոց նախ-
նեաց, Ա լիք և գնախնեացն
- 3 Ե լիք բանս
- 4 Խորքս որ
- 4 Ե զբունն / ք տիտանն
- 4 Ե յապետոսիւ / Ե յարգացս՝ զապի-
տոսիւ
- 5 Ե Եր յախարարականացն
- 6 Տե արանցս
- 6 Ե զի շարադասեալ / ք շարադասի
միւսն. շարադասի
- 6 Ե յիւրաքանչիւր իւր
- 8 Ահեղք լիւս մարիբաս
- 9 Ե արշակ, փիւ. վաղարշակ
- 9 Տե արքայ վաղարշակ
- 9 Ե լիք ի մծրին
- 10 Ե անձնագեղոյն
- 10 Տե քաջագեղան Ե լիք արին
- 11 Տե վաղարշակ
- 11 Ե Եր զմարանայն

- 21 Ե առաջի
- 12 Տե զնէք
- 12 Ա յարքունիսն մեծաւ պահպանու-
թեամբ ի պահեստի զգուշութեամբ
- 12 Ե պահեստ / ք մեծ
- 13 Տե ի յարձանի
- 14 Ե զիւրս զբացացն
- 14 Տե քոյ
- 15 Ա նախարարութիւն
- 15 Ե Եր սարգանապաղղոս, Ե Եր սարգա-
նապաղղոս / Խորքս սարգանապաղղայ
Վիտ սարգանապաղղայ / Ե անդրա-
պաղղայ / Ե սարգանապաղղայ
- 16 Ա լիք և
- 16 Ե յորմէ, փիւ. յորում է
- 16 Ե Եր բանից / Տե բանիցս
- 17 Ե երեւելեք / Ե և զարմանալիք
- 17 Տե ի զիցն
- 17 Ե լիք և (աշխարհի)
- 17 Ա մեծամեծաց [Ե ի մեծամեծաց] աշ-
խարհի բարեաց
- 19 Ե հասեալ զտան ազգք
- 19 Ե սկայից / Ե Եր հրակայից(ն)
- 19 Ե անձնութեմք, ք անհեղեղեալ / ք
անհեղեղեալ
- 20 Ե Եր վիթխարիւրք
- 20 ք զամբարիշտ

խորհուրդ աշտարակաշինութեանն, և ի նոյն լինելին ի դորձ անկեալք, յոր հոգմ ահալին իմն և աստուածային շնչեցեալ ի զիցն ցառմանէ՝ ցրէ զամբարտակն, և մարդկանն անուր բարբառս իւրաքանչիւր ումեք րաշխեալ, ազմուկ շփոթի ի մէջ արկանէին: Յորոց մի էր և Յապետոս-

15 Թեանն Հայկ, անուանի և քաջ նախարար, կորսովաձիգ և հաստաղեղն: Եւ այս կարգ զրուցարանութեան զազարումն առցէ, զի հանդէս է մեր՝ ոչ զպատմութեանն ողջարանութիւն գրել, այլ ջանալ ցուցանել զառաջինն մեր և գրուն հին նախնիս: Արդ ի նոյն մասննէ սկսեալ ասացից. Յապետոսիէ, Մերոց, Սիրաթ, Թակլապ, որ է Յարեթ, Գո-
10 մեր, Թիրաս, Թորդոմ: Յետ որոց նոյն ժամանակագիր յառաջ մատուցեալ ստէ. Հայկ, Արամանեակ, և զայլսն ի կարգի, զորոց յատաճաղոյն ասացար:

Ժ

Յաղագս ապստամբութեանն Հայկայ:

15 Այս, ստէ, Հայկ զեղապատշաճ և անձնեալ, քաջազանդուր, խալտակն և հաստարազուկ: Սա ի մէջ սկայիցն քաջ և երեկի լեալ, և ընդդիմակոյ տմենեցուն, որք ամբառնային զձեռն՝ միապետել ի վերայ ամենայն սկայիցն և զիւցազանց: Սա խրոխտացեալ ամբարձ զձեռն ընդդէմ բռնաւորութեանն Բելայ, ի տարածանել ազգի մարդկան բնդ
20 լայնութիւն ամենայն երկրի, ի մէջ բազմակոյտ սկայիցն, անհուն

1 Հցրգրտ խորհուրդս

1 Հյց աշտարակաշինութեան / և աշտարակաշինութիւն

1 ք լիք ի (նոյն)

1 Խորգո լիք ի (գործ) / ք անկեալ

2 օ որ / լու կողմ

3 Հց ցրուէ / Լցրվէ և ցրուէ / Լ ցրուէ

3 րօ զամբարական / զ զամբարտական

3 և մարդկան

3 Ա անուրս բարբառս շնորհեալ իւրաքանչիւր ումեք, ազմուկ

4 Ժ անկանէին / Հմմն. Եւ. Խր. 18 հօ.

4 Վ յապետութեանն

5 ՏԽ նախարարն / ցլէ հաստաղեղն

6 և զրուցարանութիւնս

7 Հնմ/ց զպատմութեան / և պատմութիւն

7 Հցրգրտ ողջարանութիւնս

8 և զառաջինս

8 Ա գրունն / ք բուն

8 օ հինն / Եմեջ հինս

8 Հօ նախնիս

9 և յապետութեան

9 Ուղղելի և մերոց

9 Հսմեջ սիրայ

9 Աց Թազաթ [/ Թազազ] / Հ1 Թակ-
զաթ / Լ Թակլաթ

9 Կ՝աեմեջ գամբ

11 ՏԽ արմենակ [Լու արմենակ]

11 Երգո զոր / Վեւտուտա զորոյ

11 և յատաղայն

14 Եյ ապստամբութեան

14 և յաղագս պատմութեան և ապառ...

15 ք զայս

15 Հ լիք զեղապատ(աշտն)

16 և հաստարազուկ

16 Լու միչս հրակայ(իցն)

16 Եմեջ լիք և (երեկի)

16 ՏԽ լիք և (ընդդիմակաց)

17 զ ընդդիմաց / և ոյր

17 ք ի միապետել

17 և լիք ի վերայ

18 Հց լիք ամենայն / Ժ ցիւցազանցն

18 Ա հպարտացեալ, փխ. խրոխտացեալ

18 Կ՝ զձեռն իւր

19 և բռնութեանն / ց բռնաւորութեան /
Հ բռնութիւն

19 Լ բեղայ / զի բեկայ / միւսն. բեկայ

19 Լու ի տարածանելն

20 Ա անհունց

խաղաց և ուժաւորաց: Քանզի անդ մտկայեալ այր իւրաքանչիւր, սուր
 ի կողքին իւրոյ ձգելով՝ ջանալին տիրել ի վերայ միմեանց. ուր
 պատահմանք ի գեղ երանէին Բերայ՝ բռնանալ ունել զամենայն երկիր:
 5 Սրում ոչ կամեցեալ հնազանդ լինել Հայկայ, յիս ծնանելոյ զորդի իւր
 զԱրամանեակ ի Բարեկունի՝ չաւ արարեալ գնաց յերկիրն Արարադայ,
 որ է ի կողմանս հիւսիսայ, հանդերձ որդւո՞վք իւրովք և զստերօք և
 որդւոց որդւովք, արամբք զօրաւորօք, թուով իրրե երեքհարիւր, և այլովք
 բնորո՞նք և եկօք յարեցելովք ի նա և բոլոր ազխիս երթեալ բնակել
 ի լեռնաւանդ միում ի զաշտավայրի, յորում սակաւք ի մարդկանէ յառա-
 10 ջազոյն զբուկոյնց զազարեալ բնակէին. զորս հնազանդ իւր արարեալ
 Հայկ՝ չինձ անդ ստան բնակուիլեան կայուածոց և տայ ի ժառանգութիւն
 կազմեալ որդւոյ Արամանեակայ: Այս արդարացոյցանէ, զանդիր հին
 ստացեալ գրոյցս:

«Առ ինքն խաղայ, ասէ, այլով ազխիսն ընդ արեւմուտս հիւսիսայ.
 15 գայ բնակել ի բարձրաւանդակ զաշտի միում, և անուանել զանուն լեռ-
 նապաշտին Հարբ, այս ինքն թէ Հարբ են ստաւն բնակեալք՝ ազգի ստանն
 Բորգունայ, Շինէ և զիւր մի, և անուանել յիւր անուն Հայկաշէն: Յիշի
 և ստամար ի պատմութեանս՝ ի հարաւոյ կողմանէ զաշտիս այսորիկ,
 առ երկայնանոտիս միով լիւրամբ, բնակեալ յառաջագոյն արբ սակաւք,
 20 ինքնակամ հնազանդեալ զիւրացիմն: Արդարացոյցանէ և այս զստացեալ
 գրոյցս անդիրս:

1 ք խաղաց աղեղնաւորաց և / ք խաղացն
 1 օբ / օժաւորաց / Կնիմ օժաւորաց
 1 Ե մոլոգեալ / օ այլ, փխ. այր
 3 ք առ ի կող / Ա ի կողս
 2 Հ չիք իւրոյ
 6 օ կամեցեալ հայկայ հնազանդ լինել
 հայկայ / եւելք կամեցեալ հնազանդ
 լինել հայկայ / ՏՏ կամեցեալ հայ-
 կայ [Հ չիք հայկայ] հնազանդ լինել
 [ցիւր լինիլ] ԲԵԼայ [ցիւր ԲԵԼայ]
 6 ք զարմանեակ / ՏՏ զարմանակ [Լու
 զարմանակ, Է զարմանակ]
 6 եւ ի բարեկուն / ԵԵ ի բարեկոյն
 5 Հց արարաւայ / Է արարա, Բ արա
 բարեկունի [վրան ջնջման Ելանով]
 բաղայ
 6 Ե հիւսիսայ
 6 Ե չիք և զստերօք և որդւոց որդւովք /
 Ե չիք իւրովք և զստերօք և որդ-
 ւոց որդւովք / Հցիւ որդիօք
 7 ք չիք զօրաւորօք / օ թուովք
 7 ք չիք թուով իրրե երեք հարիւր, և
 այլովք / Ե չիք իրրե
 8 Ե ընդօժնօք / ԵԵ ընդօժնովք
 8 ԵԵԵԵ եկովք / Ե յարեցելովք
 9 Հձց ի լեռնաւ
 9 Ա չիք ի (զաշտավայրի)
 10 օ ցրեւոյ, եւելք ցրուելոյ, Ե ցրուելոց

11 ք հայկայ / Կնիմ կայուածոյ
 11 ք տանի, փխ. տայ
 12 ք իւրօք՝ արմանեակայ / Լուձ արմանե-
 ալայ / Վոյոք արմանեակայ
 12 Է արդացոյցանէ
 12 Ա հնացեալ, փխ. հին ասացեալ
 13 ք գրոյց
 14 ԱԵ աղիւի
 15 ՏՏ լեռնապաշտակին
 16 Ե ԵԵԼ
 16 ՏՏ չիք թէ հարբ են
 16 Կնիմելք ասա / ՀԷ ասան / Ե չիք ասան
 16 Ե բնակեալ / ՏՏ բնակեալքս
 16 ԵԵԵ աղդ ի տանն
 17 օյլքս զեւղ / եւձ զեւղ / ք զգեալ
 17 Ե չիք մի / օ իւր
 17 Եք անունն / Ե չիք յիւր անունն
 17 ԵԵք յիշել
 18 ՏՏ աստամար պատմութիւնս. հա-
 բաւոյ / Ե հարաւոյ (չիք ի)
 19 Ե սակաւք
 20 ՏՏ հնազանդել / Ե հնազանդեալ, Ե
 հնազանդիլ / Ե ի յժուրդի անորոշ
 զերայք սովորարար ի ձեռով ունիմ:
 30 Կ չիք ինքնակամ - արդար(ացոյցանէ)
 20 Եք գայս / Է արդացոյցանէ
 20 Ա զանդիրն [օ անդիրն] ասացեալ
 գրոյցս / Ելքս ստացեալ

արանց զօրաւորաց: Աստ ուշիմ և խոհեմ սկայն, քաջազանդուրն և խաշտակնն, աճապարեալ հաւարէ զորդիս իւր և զթոռունս, արս քաջս և աղեղնաւորս, թուով յոյժ նուազունս, և զայլսն ևս որ ընդ իւրով ձեռամբ. հասանէ յեղր ծովակի միոյ, որոյ աղի ևն ջուրքն, մանունս ունելով յինքեան ձկունս: Եւ կոչեցեալ զզօրս իւր՝ ասէ ցնոսա. «Անկանին մեր հանդէպ ամբոխին Բելայ՝ զիպել ջանասցուք տեղւոյն, որ անցեալ կայցէ ի մէջ խոսն քաջայն Բէլ: Զի կամ մեռցուք, և աղիս մեր ի ծառայութիւն Բելայ կայցէ, կամ զաջողութիւն մատանց մերոց ի նա ցուցեալ՝ ցրուեսցի ամբոխն, և մեք եղիցուք յաղթութիւն ստացեալքս:

Եւ յառաջ կոչս անցեալ բովանդակ ասպարէզս՝ հասանին ի միջոց ինչ զաշտանձ՝ լերանց բարձրագունից: Եւ յաջմէ, ջուրց հոսանաց ի բարձրաւանդակում կոռ կալով ի տեղւոյ, ի վեր զերեսս ամբարձեալ՝ երևեցաւ նոցա բազմութիւն անկարգ հրոսակի ամբոխոյն Բելայ, ցան և ցիր յանդուզն յարձակմամբ ընդ երեսս երկրին սուրալով. իսկ Բէլ հեղ և հանդարտ ամբոխի մեծաւ ի ձախմէ ջուրցն ի վերայ ոստոյ միոյ, իորե և զիտանոցի: Մանեաւ Հայկ զխումբ վառելոյ ջոկատին, յորում Բէլ ատաջի ամբոխին եկեալ հասեալ ընտրիւք և վառելովք ոմամբք, և երկար միջոց ճանապարհի ընդ նա և ընդ ամբոխն: Եւ ինքն զլիսանոց ազուցեալ երկաթի, նշանաւորոք վերջիւք, և տախտակս պղնձիս թիկանց

1 ք արանց և
2 և յուշիմ / և հսկայն
3 ՏԽԺԲ / խաշտակն
4 Ե անապարեալ փախչի, հաւարէ
5 Ե լիք հաւարէ
6 Դ զորդիս և զթոռունս իւր
7 ՏԽ զայլ [ջ քայլս, և այլ]
8 Կքոս իւր
9 Դ ձեռամբ իւրով
10 Ե և եղր
11 ՏԽ ունելով ձկունս յինքեան [քզրս յինքեանս]
12 Ե Ե զօրս
13 Ե ի յեղանեքն՝ Ե ամբոխի
14 Դ ք բելայ, միւսմ. բելայ
15 ՏԽ զիպել [Կ ա-ճ / Խրած]
16 Ա որ [Ե ուր], փխ. ուր
17 ՏԽ կայ / Ա խոսն
18 Դ բելայ, փխ. բէլ
19 Ե ծեղ աղիք
20 Ա ի ծառայութեան կայցեն բելայ, և [Ե լիք և]
21 Դ ք բելայ, միւսմ. բելայ
22 Դ զաջողութիւն
23 Ե լիք մերոց / ք ցուցցուք
24 Ա ստացեալ
25 Հօնց ասպարէսս
26 Ա հասանին ի մէջ ինչ զաշտանձ լերանց, որ ի միջոյ

11 ցիւրցոս հասանին, փխ. հասանին
12 Կ զաշտաց և լերանց / ՏԽ ջուրցն
13 ՏԽ ի բարձրաւանդակումս
14 ք կոսն, ք կոռ, փխ. կոռ
15 Ե հրոյ ստալիկ, ՏԽ հոսակի [Ե հրոսակի], փխ. հրոսակի
16 Դ ք բելայ, միւսմ. բելայ
17 Ե ք բելայ ցիր և յանդուզն
18 Ե և յանդուզն
19 քքոս արձակմամբ
20 Ե զաշտին, փխ. երկրին
21 Ե Կձեղ զբէլ
22 ՏԽ հնց [Հյոն հէց, և հէնց, օր հեղ, ք հեցծ]
23 Ա խմբաւ, փխ. ամբոխիւ
24 Դ լիք մեծաւ
25 Ա լիք ի (զիտանոցի)
26 Ա հայկն
27 Ա հակատին, փխ. ջոկատին
28 Ե լիք և (վառելովք)
29 ք լիք և (երկար)
30 ք յերկար
31 ՏԽ հանապարհին
32 ք և ընդ նմա ընդ ամբոխն
33 Հցիօքքոս զլիսանոցս / Ե լիք զլիսանոց
34 ՏԽ Ե վերջօք [Ե վերջօք]
35 Ե պղնձի
36 Ա թիկանց և միջոց [Ե միջացն, Դ միջաց] և լանջաց

և լանջաց, և պահպանուի բարձից և բազկաց. դռներեայ գմջան,
և յահեկե գտուն երկայրի. և նիզակ անարի ի ձեռին իւրում աջոյ,
և յահեկումն վահան, և ընտիրք յաջմէ, և ի ձախմէ: Եւ տեսեալ Հայկին
զՏիտանեանն կուս վառեալ, և զորս ընտիրս ընդ նմա աջինս և ան-
5 կինս՝ կարգէ զԱրամանեակն երկու եղբարքք ընդ աջմէ, և զկազմոս և
զայլս երկուս յորդոց իւրոց ի ձախմէ, զի արք կորովիք Լին յաղեղն
և ի սուսեր, և ինքն ստաջի, և զայլս հրոսակին զկնի իւր կարգեաց.
Երեքանկինի իմն կարգեաց ձեով, հանդարտ յառաջ մատուցեալ:

Եւ հասեալ երկոցունց կողմանց սկայիցն ի միմեանս՝ ահողին
10 զղրղմունս ի վերայ երկրի առնէին շահառակելով, և ահա պակասանողս
տարազուք յարձակմանցն սկայազունքն զմիմեամբք արկանէին: Անդ ոչ
սակաւ յերկոցունց կողմանց արք յաղթանդամք բերանոյ սրոյ զիպեալք՝
տապալ յերկիր կործանէին, և մարտն յերկոցունց կողմանց մնայր ան-
պարտելի: Ձայսպիսի անակնունելի զիպուած տարակուսանաց տեսեալ
15 արքայն Տիտանեան զարհուրեցաւ, և ի նոյն ըլլաւ ուստի Լջն՝ վեր-
ջոտնեալ երանէր. քանզի խորհէր ի միջոցի ամբոխին ամբանալ, մինչև
հասցէ ըովանդակ զօրն, զի միւսանգամ հակառ յօրինեացէ: Ձայս իմա-
ցեալ աղեղնաւորին Հայկայ՝ յառաջ վարէ զինքն, մօտ հասանէ յարքայն,
լի քարշէ զլայնալիճն, զիպեցուցանէ զերկրի ետանն կրծից տախտակին,
20 և շեշտ ընդ մէջ թիկանցն թափանցիկ լեալ՝ յերկիր հարստի սրայն, և
այսպէս ճոխացեալն Տիտանեան կործանի յերկիր զարկուցեալ, և փչէ

1 ժողովրդս պահանակս

1 Ա գմջն / Է ահեկէ

2 ՀԿ՝adeցի գտունն / եւ գտուն / ք
գտունն / Վիկտուորս գտունն: Ուղ-
ղում եւե՛ գտուն

2 ք յերկայրի

2 ՏՆ նիզակն արի

2 ք ի ձեռն / ք յաջոյ

3 մ յահեկում

3 Ե յահեկէ, փիւ. ի ձախմէ

3 ա հայկն

4 Ա վառեալ, և զօրս [ա զօրս, Ե զաւրս]
ընդ նմա վառեալ աջինս և, աջ արս

4 և ոչ յաջինս / և ոչքս յահեկինս

5 ք զարմանեակն / ՏՆ զարմանակ [ո
զարմանակ, Ե զարմանեակ]

5 մ զարմանեակն իւր երկու

5 ք եղբարք / ք զքս եղբարք

5 օ յաջմէ

6 օ երկուց / ք երկուս

6 ք ք որդոց

7 Ա զայլսն

8 ք զքս զանկինն / Է զանգիւնի (ք
զ. անկինն) / Վ երեքանգիւնի

8 օ ձեով կարգեաց

8 ՏՆ մատուցանելով

9 Ե կողմանցն / ա շրկայիցն

20 ՏՆ զղրղուն

10 ՏՆ շահառակելովն

11 ք տարազունք / և արձակմանցն

11 ՏՆ լիք սկայազունքն

11 Է հարկանէին

12 օ երկոցունց

12 ՏՆ կողմանց սկայիցն [ա շրկայիցն]

13 օ տապեալ. ք տապեալք

13 ք զքս կողմանցն

14 Է լիք զայսպիսի անակնունելի

14 օ զքս զիպուածս

15 Ե և զարհուրեցաւ, և

15 Ե և զարհուրեցաւ, և զարհուրեցաւ

16 ՏՆ երանէ

16 Ե ի միջոց / օ ի միջոցն

16 ՏՆ ամբանալ ամբոխին

17 Է օրինեաց

18 օ հայկա

19 ՏՆ լի քարշէ պինդ զլայնալիճն,
զիպուցանէ [ք զիպեցուցանէ,
ք զիպեցուցանէ]

19 Ե զերկրեանն

20 Ե լիք մէջ

20 օ հաւատար, օ հաւատ, ՏՆ անկանի,
փիւ. հարստի

21 ք ճոխացեալ, Ե տեսեալն

21 Այլ կործանեալ / Է անկեալ կոր-
ծանի

21 Ե զարկուցէ, Ա լիք և

զողինս իսկ տմբոխն տեսեալ զաշտկիսի տհաղին զորձ քաջութեան՝ փախեան իւրարանչիւր զէպ երեսաց իւրեանց: Եւ վասն այսորիկ այսչափ բաւական լիցի ասել:

- Բայց գտելի ճակատուն շինէ զաստակերտ, և անուն կոչէ Հայք, վասն յաղթութեան պատերազմին. այսորիկ աղաղաւ և դաւառն այժմ անուանի Հայոց ձոր: Իսկ զբլուրն, որ քաջամարտիօքն անկաւ Բէլ՝ անուանեալ Հայկ Գերեզմանա. որ այժմ ասին Գերեզմանակք: Բայց զչիտին Բելոյ պաճուճեալ զեղովք, ասէ, հրամայէ Հայկ տանել ի Հարք, և լեաղել ի բարձրաւանդակ տեղոջ, ի տեսիլ կանանց և որդոց իւրոց:
- 10 Իսկ աշխարհս մեր կոչի յանուն նախնւոյն մերոյ Հայկայ՝ Հայք:

ԺԲ

Առաջագոյս որ ի Հայկայ աղզի և ծնունդի, և քի զից իւրաքանչիւր ոճ ի նոցանի, գործեաց:

- Բազում ինչ գինի այսորիկ պատմի ի մատենին. այլ մեր՝ որ ինչ պիտոյն մերոյ հաւարմանս է, շարեացուք:

- Ակնի այսորիկ գտնեալ ասէ Հայկին ի նոյն տեղի բնակութեան, և կազմեալ լեռսին իւրում բազում ինչս յանկածէ պատերազմին պարգեւէ, և չիւրոց բնոյժնայն արս անուանիս: Հրամայէ գնոյն տեղի բնակութեան ունել նմա գառաջնոյ իւրոյ տանն, և ինքն երթեալ զազարէ յանուանեալ զաշտին Հարք: Սա կեցեալ ասս՝ ծնանի զԱրամանեակ

- 1 Ա ամբոխն
1 ՏՅ քաջութեանն [ցիտցո քաջութեան]
2 հորցո յիւրաքանչիւր
2 էր իւրոց
3 ՏՅ բազանդակ [ցո բաւական]
3 Ա ասացեալ
4 ք հայկ, փխ. հայք
5 օճեճեճ անուանեալ է
6 ՏՅ Երուրն
6 քզ որ, փխ. ուր
6 Ա անկանի
7 Ե հայկն / Ե այժմ ևս
7 Եճ ասնն, կ՛ճեասի, կիցրս կոչին, փխ. ասին
7 ՏՅ զերեզմանք
8 ք բիւայ, միւսմ. բէլայ
8 ՏՅ պաճուճեալ ի՞նչ զեղովք, ասէ [ցիտցո ասէ զեղովք / Է ի՞նչ զեղովք / Ա լի՛ք ասէ
8 Ե լի՛ք ի (հարք)
9 Ե լի՛ք ի տեսիլ—որդւոց
9 Ես իւրեանց
9 Ես իսկ անուն աշխարհիս մերոյ կոչի յանուն
10 ցկ աշխարհիս / Էկ անուն

- 10 Ա յանուն [Ե անուն] նախնոյն [Ե նախնւոյն] մերոյ հայկայ [Ե լի՛ք հայկայ] կոչի
10 Ե հայկք, փխ. հայք
12 Եճ ի հայկայ է աղզք
12 Երցո աղզ
12 Ե լի՛ք և (թէ)
12 օճեճ Էթէ / Ես լի՛ք որ
14 Ա պատմին
14 Ե լի՛ք ի (մատենին)
15 Ե մերոց
15 Ե հաւարման
15 Ես շարազրեացուք
16 Դ հայկն ի նոյն տեղին
17 Ա Թոռինն
17 Ես իւրոյ / Դ իւր
17 ՏՅ ինչ [Ե լի՛ք ինչս]
17 Է յանգածէ
17 ՏՅ պարզեակաց
18 օճեճ բնոյժնեաց / Ե բնոյժնեաց
18 ք տեղին
20 Ե անուանեալ
20 ՏՅ տեղին [ք տեղի], փխ. գաշաին
20 ՏՅ ծնաւ
20 Դ զարմանեակ / ՏՅ զարմանեակ [ցիտցո զարմանեակ, Ե զարմանեակ]

ի Բարեկոնի, որպէս վերադոյն ասացաք: Յետ որոյ կեցեալ և այլ ևս
ամս ոչ սակաւս՝ միտանի, յանձն ատենելով զբովանդակ ազնն Արամա-
նեկայ որդւոյ իւրում:

- Իսկ նորա թուեալ զերկուս յեղբարց իւրոց, զիտո և զՄանաւազ,
5 ամենայն աղիւսն իւրեանց ի կոչեցեալն Հարք, և զորդի Մանաւազայ
զԲազ, յորոց Մանաւազ ժառանգէ զՀարք, իսկ որդի նորա Բազ՝ յարե-
մաից հիւսիսայ զեղբ ծովուն ազոյ, և զգաւասն և զծովն անուանէ իւրով
անուամբ: Եւ ի սոցանէ ասեն լեալ զնահապետութիւնս Մանաւազեան
և զԳնունեայ, և Որդունին անուանեալ, որպէս ասու ուրեմն յետ սրբոյն
10 Տրդատայ բարձեալ ասին ի միմեանց պատեհագմաւ: Իսկ իտուն ի կողմանս
հիւսիսայ բազմանայ, կարգէ զէնս իւր, և ի նմանէ ձգեալ ասի մեծ
նախարարութիւն ազգին իտոխոտունեայ, արք յաջք և անուանիք,
որպէս և որք առ մեզ են այժմ երևելիք:

- Իսկ Արամանեկայ առեալ զամենայն բազմութիւնն՝ խաղայ յարեւելս
15 հիւսիսայ, և երթեալ իջանէ ի խորին դաշտավայր մի, ի բարձրագոյնա-
թանց պարսպեալ լիւրանց, զիտոյ կարկաջատուն յարեւմտից բնոյ մէջ
անցանելով: Եւ զգաւան արեւելից գողցես իմն իրբն որսայտեալ, ձիոյ
յարեգակն կոյս զերկայնութիւն պարգեալ, և առ ստորոտովք լիւրանցն

1 Եւ ի Բարեկոնի

2 Ա որպէս ասացաք [է/ ասաց] զեր-
նագոյնն [է/ վերագոյնն, մ ի վեր-
նագոյնն]

3 Ա լիւր և այլ ևս

4 օ սակաւ

5 օ զորդի, փիւ, զբովանդակ

6 օ արեւմանեկայ / յիւրդոս արմանեկայ /
վիտոս արմանեկայ

7 Տե իւրոյ [ց իւրում, ց իւր]

8 Երգոս լիւր նորա

9 ԱՏե երկուս (նա երկուց, ց զերկուս)

10 Եւ եղբարց

11 ց ց ց ց ց

12 Ա աղիւս / ք իւրոց

13 Ա իւրեանց ի կոչեցեալն իւրեանց
Հարք

14 օ ժառանգէ մանաւազ

15 ք լիւր նորա

16 Ա յարեւելից [իւր յարեւելից], փիւ,
յարեւմտից

17 օ հիւսիսայ / Կժո յեղբ

18 օ ծովուն

19 Ա զծովուն

20 Տե անուամբն [ց անուամբ]

21 Կժո մանաւազնեան

22 օ զբազմունեայ / օ բզմունեայ

23 Կժո որդուն ունին / Երգոս ունին /
Հցիւոս որ գնունին / Ե որդունին /
Երգոս՝ որ գնունին / Կժո որ գնունին

24 Երգոս անուանել

25 օ սակաւ

10 Հց խոս / քցո խոս

10 Ա ի կողմանէ

11 օ հիւսիսայ

12 օ սակ

13 Ա նախարարութիւն / օ նախապե-
տութիւն, փիւ, նախարարութիւն

14 ք յազգէն / Ա լիւր ազգին

15 ց իտոխոտունեայ / ց իտոխոտունեայ

16 Ե Բազ

17 Ա լիւր որպէս և—երևելիք

18 Ե մեծոք

19 ք արմանեկայ / Տե արմանեկայ
[իտոքոս արմանեկայ]

20 ց լիւր բազմութիւն

21 Ա լիւր և

22 ք իտոխոտին Ա լիւր իտոին

23 Տե Կաշտավայրի [Ե Կաշտավայրի]

24 օ լիւր պարսպեալ լիւրանց

25 Տե Կեսա կարկաջատուն ի յարեւմտից

օ զիտոյ կարկաջատունից յարեւմտից

26 Ա անցելոց [Ե անցելոց]

27 Ա արեւելեայց

28 օ զգողցես իրբն իմն

29 Տե Իմն զգողցես իրբ

30 ՀԿժոցոյցոս որսայտ [Ե որ սայտ]
Երեւել / Ե որսայտի ի ձիոյ / ց
որսայտի ձիոյ

31 Ե արեւակն / Ե յարեւակն

32 Ե զերկայնարութիւն / ք զերկարու-
թիւն

33 Տե լիւր առ

34 ԱՀց ստորոտով

- բաղումք ականակիտ ըղխեալ աղբիւրք, որք ի գետոց եկեալ հաւարումն հեղարար: Առ սահմանօք նոցա, ծնիւր լերամբք և եզերօք զաշտին՝ պատանիք ոմանք իւր առ երիտասարդունօք ճեմիցին. այլ հարաւայինն արեգակնածնիմ լեռան, սպիտակափառ ունելով զաղաթն, ուղղորդ յերկրէ 5 բուսեալ, երեքօրէիս, որպէս ասաց ոմն ի մերոցն, քաջապտուռ լաւն շրջապատեալ ճանապարհաւ, և առ փոքր փոքր ի շէշտումն անկեալ, ծեր ոմն արզարե լեռան ի մէջ երիտասարդացեալ լերանցն: Յայսմ խորոթեան զաշտի բնակեալ Արամանեկայ՝ շինէ զմասն ինչ ի հիւսիսոյ կողմանէ, զաշտին, և զոմն լերինն ի նոյն կողմանէ, և զլեռանն անուանի 10 յանկապոյն յիւր անուն Արազած, և զկալուածան՝ ոմն Արազածոյ:

Իայց սքանչելի ի իմն ասէ պատմագիրն, թէ ի յոլով տեղիս գտանէին բնակեալք ի մարդկանէ յերկրիս մերում ցան և ցիր սակաւք յառաջ քան զգալուստ բնկին մերոյ նախնւոյն Հայկայ:

- Այս Արամանեակ կեցեալ ամա՛ ծնաւ զԱրամայիս. և յետոյ կեցեալ 15 ամա շատ՝ մեռաւ: Իսկ որդի նորա Արամայիս շինէ իւր տուն բնակութեան ի վերայ ոստոյ միոյ առ եզերք գետոյն, և անուանի, զնա յիւր անուն Արմաւիր. և զանուն գետոյն յանուն իւրոյն իւրոյ երաստայ՝ Երասխա: Եւ որդի իւր զՇարայ, զյոլովածին և զշատակեր, ստալէ

1 Տե՛մ բազում

1 քցել՝ բազմականկիւ. փխ. բազում ականակիւ / Կ՝ ականակիւ

1 Ա չի՛ բղիւսել / Ե աղբերք

1 Տե՛ որ [x որք ի] գետոց հաւարումն եղեալ [x եկեալ] հեղարար առ սահմանօք / Ա սահմանօքն

2 Կամ՝ ի գետոց եկեալ հաւարումն՝ հեղարար առ սահմանօք... ՍՏ. Մ.

2 Ա ծնեղիւք [cf ծնեղիւքն], փխ. ծնիւք

3 Ա իբրեւ. Տե՛ ձեզ չի՛ առ

3 cf երիտասարդունօք / Կ՝ ցեղունօք՝ երիտասարդունիւք. Վճեմօքքցո երիտասարդունիւք. Ուղղում եմ՝ երիտարդունօք

3 Անյոյքն ճեմեցին [Կ՝ ճեմեցին] / և ճեմեցան

3 ց հարաւային / Ա հարաւակողմն, Ե հարաւակողմ, փխ. հարաւայինն

4 Ե ապիտակափայլ. գրով՝ ապիտակ տաի առ, ք ապիտակ տաակառ առ, փխ. ապիտակափառ / Ե ապիտակափառն

4 Ե ի զազաթն / Զ զգազաթն

4 Ե ուղղորդ / Ե ուղղորդ / Տե՛ ի յերկրէ

5 Տե՛մ անն

7 Ե ի լեռանն / Ե լեռանն

7 Տե՛մ լեռանն

8 Ե զաշտին

8 Ե արամանեկայ՝ յնքցո արամանեկայ՝ Զցո արամանեկայ / Վկնո արամանեկայ

9 Ա չի՛ զաշտին—կողմանէ

9 Տե՛մ զլեռան

10 Ա յանգազոյն [cf յանգազոյն] առնուն յիւր [Ե իւր]

10 ցե՛ զկալուածս / Տե՛ արազածու

11 ք թէ յոլով ի տեղիս / և եթէ

11 Կ՝ ձեզ չի՛ ի [յոլով]

11 Ե գտանին / Տե՛մ գտան

12 Տե՛մ բնակեալ [ցո բնակել, Ե բնակեալք]

12 Ե յերկրս / Ա ցիրք

12 Վ՝ սակաւօք / Ա չի՛ սակաւք

13 յով՝ բնակին / Ե բնիկ / ք բնակին

13 Ե նախնւոյ՝ իւրոյ չի՛ նախնւոյն

14 Տե՛ արմենակ / Ե արմենակ

14 ԱՏե՛ զարմայիս [ց Ասի զարմայիս գրած եւ ապա շինած զարմայիս, Ե արմայիս, Ե զարմայիս]

15 Ե շատ, և մեռաւ

15 ԱՏե՛ արմայիս [ց Ասի արմայիս, ապա շինած արմայիս, Ե արմայիս]

16 Ե չի՛ զնա / Ե ձեզ իւր

16 ք զնա իւր յանուն

17 ու անունն / Ե չի՛ անունն (արմաւիր)

17 Ե անուն, փխ. յանուն

17 Զցո թոռինն

17 Տե՛ արաստայ [Ե արաստու, Ե արաստայ], Մի՛նչիւ այստեղ Ե-Ն Տ-ի նեւ ևՆ. այստեղից սկսած մեկուսմ եՆ Ա խմբի մէջ:

18 Տե՛մ զորդին

18 ք չի՛ իւր / Ե յոլովածին

ամենայն աղիւիւ իւրով ի զաշտ մի մօտաւոր, արգաւանդ և բերրի, յորում գնան ջուրը ոչ սակաւ, ի թիկունս հիւսիսայ լերինն, որ անուանեցաւ Արագած. յորոյ անուն և զգաւանն ասին անուանեալ Շիրակ: Վասն որոյ թուի արգարանալ ատապելին, որ ասի ի մէջ գեղջկաց. 5 «Թէ քո Շարայի որկորն է՝ ասին, մեր Շիրակայ ամբարնն չենաւ: Այս Արամայիս կեցեալ ամա՝ ծնանի զորդի իւր զԱմասիա. ի վերայ որոյ կեցեալ և այլ ևս ամա՝ մեռաւ:

Ամասիա բնակեալ յԱրմաիր՝ յետ ամաց ծնանի զԳեղամ, և յետ Գեղամայ զՓառսիս արի և զՅոյակի: Եւ յետ ծնանիւր զտոսա՝ անցանէ 10 զԳեղամի մերձ ի լեռանն հարաւոյ, և շինէ անդ աս խորշիւք լեռնաթինն մեծապէս ծախիւք երկուս տունս, զմին յարեւելս կոչաւ մօտ յակունս աղբերցն, որ աս ստորտով լերինն ելանին. իսկ զմիւսն յարեւմուտս կոչաւ նորին տանն, բացագոյն իրր մեծօր հասարակ աւուր միոյ հետեակաղնացի տն ճանապարհի: Եւ ետ գնտա ի մատանգուլինն երկուց 15 որդւոց իւրոց, արեւն Փառսիս և կայտաւին Յոյակայ. յորս բնակեալ՝ յիւրեանց անուն զտեղիսն կոչեցին. ի Փառսիսայ՝ Փառախոտ, և ի Յոյակայ՝ Յոյակերաւ: Բայց զլեռանն՝ Ամասիա անուանէ իւրով անուամբ Մառիս. և ինքն զարձեալ յԱրմաիր՝ եկաց ամա սակաւս, և մեռաւ:

Իսկ Գեղամ յետ ամաց անցանիւր ծնաւ զՀարմայ յԱրմաիր, և

1 աւմենայիւ / abdef ամենայիւ

իւրով աղիւիւ

2 ր չիք իւրով

3 ա ի զաշտ / b արգաւան

4 ՏԽ բարի, փխ. բերրի

5 ւք սակաւ / ք ի հիւսիսայ

6 Ա անուանեցան

7 Կ'abdefir ասն և զգաւան

8 ՏԽք անուանէ [ց անուանեալ]

9 Ժուր վան որոյ սորայ թուի / ab սորայ, փխ. որոյ

10 ՏԽ արգարանալ թուի

11 ւք ի մէջ գեղջկաց ասի

12 Է գեղկաց

13 Է արայի, փխ. շարայի

14 Ա առէ

15 Դ Դ'բմիւք, փխ. ամբարն

16 ԱՏԽ արմայիս [նորոց արմայիս]

17 Է որոցք ծնաւ

18 Է զամասիա / միւսն. ամասիայ

19 Է չիք և / edefir այլս

20 ք այլ ևս այլ / edef չիք ևս

21 Ա ամաց

22 abd ամասիա / քայ ամասիա միւսն. ամասիայ

23 ք բնակեալ էր

24 ք չիք արի

25 Ժ ծնանելոյն

26 օրքա ի լեռն

27 ք ի լեռնաթին / Է ի լեռն սոթին /

նորոց ի լեռնաթինն

28 ա երկաւ / deghloror զմինն

29 Ա յարեւելից կուէ մօտ յակունս

30 ք յանկունս, փխ. յակունս

31 ab աղբերացն չեցիւ աղբերացն de աղբիւրացն

32 Է զմիւս / ք զմինն, փխ. զմիւսն

33 Ա մեծ, փխ. մեծօր

34 Է հասարակ աւուրն ՏԽ հասարակօրոյ

35 ab հետեակաղնացի / զվ' հետեակաղնացի

36 ՏԽ առն

37 Ա ճանապարհօրդի, ՏԽ ճանապարհի, Թեհիւս ուղղիկ ճանապարհաւ

38 Ժ այրոյն / Կ' արոյն

39 Կ'abedef փառախոտի / ք փառսիս

40 Է իւրեանց / ք զտեղիս

41 Ա անուանեցին, փխ. կոչեցին

42 ք ի փառախայ

43 ա չիք և

44 օրքա չիք ի [քայակայ]

45 ք զլեռանն. միւսն, զլեռան

46 Ժ ամասիա / միւսն. ամասիայ

47 ՏԽԺԷ իւր [ք իւրով]

48 ք անուամբն

49 Է չիք և [ինքն]

50 Է չիք և [մեռաւ]

51 Ա անցիւր / Ժուր զհարմա

52 օրքա չիք և թողեալ—յարմաւիւր (Էր. Դ. Բ. 1)

5 թողեալ զՀարմայ յԱրմաւիր հանգերձ որդւոյք բնակել, և ինքն գնաց
 զմիւս լերամբն արեւելեան հիւսիսոյ, յեզր ծովակի միոյ: Շինէ զեզր
 ծովակին, և թողու անդ բնակիչս. և յիւր անուն և սա զլեռանն անուանէ,
 10 Գեղ, և զՀենան՝ Գեղարքունի, որով կոչի և ծովն Աստ ծնաւ զորդի իւր
 զՍիսակ, զայր սեղ և անձնեայ, բարեկեղ, կորովարան և զեղեցկաղեղն:
 Սմա զմեծ մասն բնչից իւրոց տուեալ և ծառայս անձինս բազումս՝
 տանմանս հատանէ նմա ժառանգութեան ի ծովէն ընդ արեւելս մինչե
 15 ցդաշտ մի, ուր գեան Երասխ հատեալ զքարանձաւս լերանց՝ անցանէ
 բնդ խոխոմս ձիգս և նեղս, ահազին գնդնչմամբ իջանէ ի գաշանս Աստ
 20 բնակեալ Սիսակ՝ ըստ շինութեամբ զտանմանս բնակութեան իւրոյ. և
 դաշխարն կոչէ իւրով անուամբն Սիւնիք. այլ Պարսք յըստակազոյնս
 ևս Սիսական կոչեն: Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն Վաղարշակ, որ
 առաջին ի Պարթեաց արքայ Հայոց, գտեալ արս անուանիս՝ տեարս
 աշխարհին կարգէ, որ է Սիսականդ ազգ. և զայս ստնէ Վաղարշակ՝
 15 ի պատմութենէն ստուգեալ: Այլ այս թէ որպէս է, յիւրում տեղւոջ
 պատմեսցուք:

Բայց ինքն Գեղամ դառնայ անդրէն ի դաշտ անդր, և առ ոտամբ
 նորին լերինն ի ձորակի միում ամրոջ շինէ ձեռակերտ մի, և կոչէ
 20 զանուն նորա Գեղամի, որ յետոյ ի Գառնկայ թողանէ նորա անուանե-
 ցաւ Գառնի: Ի սորա ծննդոց աստ ուրեմն առ Արտաշէսիւ թողամբ

1 abdx զհարմա / e որդւոյք
 2 Sh որդք բնակէրն, փխ. որդւոյք
 բնակել
 3 h'abxor բնակիլ
 2 Ա կողմամբ, փխ. լերամբն
 2 Ա արեւելից, և յարեւելեան
 3 a չիք և (թողու)
 3 e աւանդ, փխ. անդ
 5 bdyhyay զլեռան
 6 g զՀենա՝ ք չՀենա
 8 Vabeklmno զեղարքունի / f զեղարքու-
 նիս
 9 cf որով և կոչի և
 8 e ծնանի
 5 l սեղ
 3 Ա չիք և (զեղեցկաղեղն)
 5 de զեղեցկաղեղն
 6 քրտ սա, փխ. սմա
 6 Sh յրնչից
 7 h յարեւելս, փխ. ընդ արեւելս
 8 Ա ի գաշտ
 8 Sh a որ, փխ. ուր
 8 a կոչի, փխ. գեան
 8 Ա հատանէ
 9 p չիլ բնդ
 9 Sh խոխոմս ձիգս, փխ. խոխոմս ձիգս
 9 p զնեղս
 9 Ա զըզմամբ ք զընզմամբ
 9 Ա ի գաշտ մի

10 Sh բնակեալ, միւսմ բնակէ
 10 g սիսակայ. (այ տեղացրած և
 զիւրեմ)՝ 2 սիսակայ
 10 Ա իւրոյ բնակութեանն [f բնակու-
 թեան]
 11 e աշխարհն / dghyhyay անուամբ
 11 p պարսկք
 11 Sh յըստակազոյն իսկ [քրտ չիք իսկ]
 12 e սիսականս՝ h'ac՝ սիսական
 12 c իսկ սորա
 12 Ա աստ ուրեմն առաջին ի [e չիք ի]
 պարթեաց վաղարշակ արքայ
 14 Ա որպէս, փխ. որ է
 14 ghy սիսական
 14 ac աղն, փխ. ազգ / Ա չիք ազգ
 14 e չիք և
 15 e ի պատմութեն (պատ.)
 15 kl չիք թէ, Ա չիք է
 15 cf տեղւոյն Sh ժամու, փխ. տեղւոջ
 16 f պատմեցից
 17 Ա չիք անդրէն, ք չիք և
 17 h'abdx որամբն
 18 Ա լերին
 18 c ի միւսմ Sh մի
 19 d զաստակերտ, փխ. ձեռակերտ
 19 Ա զեղամէ, և զեղամին
 19 k որոյ, փխ. որ յետոյ
 19 Ա o թոռն
 20 Ա արտաշէսիւ

Վաղարշակայ ոմն Վարաժ անուն պատանի լեալ, աջող յորս եղջերուաց
և այծեմանց և վարազոց, զիպաձգութեամբ նետից կորովի. զսա ի
վերայ որոց արքունականաց կարգէ, և շէնս պարգեւէ նմա սու եղերր
գետոյն, որ անուանեալ կոչի Հրազդան: Եւ ի սմանէ ասեն լինել գտունն
5 Վարաժնունի: Այս Դեղամ, որպէս ասացաք, յետ ամաց կենաց իւրոց
ծնաւ զՀարմայ. յետ որոց կեցեալ և այլս ևս՝ և մեռաւ: Եւ Հրամայեալ
որդւոյ իւրում Հարմայ բնակել յԱրմաւիր:

Այս Հայկ որդի Թորգոմայ, որդւոյ Թիրատայ, որդւոյ Գամերայ,
որդւոյ Յարեթի, նախնի Հայաստանեայց, և այս ազգը նորա և ծնունդը
10 և աշխարհ բնակութեան նոցա, և յայսմ հետէ սկսան, ասէ, բազմանալ
և լնուլ գերկիրն:

Իսկ Հարմայ կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԱրամ:

Արամայ բազում գործք քաջութեան պատմին մարտից նահատա-
կութեան, և ընդարձակել զսահմանս Հայոց յամենայն կողմանց, յորոյ
15 անուն և զաշխարհս մեր անուանեն ամենայն ազգք, որպէս Յոյնք՝ Ար-
մէն, իսկ Պարսիկք և Ասորիք՝ Արմէնիկք: Բայց զընդարձակութիւն
պատմութեան սորա և զգործս քաջութեան, ի՞նչ զիարդ կամ առ որով
ժամանակաւ, ի՞նչ կամիցիս՝ արտաքոյ այսորիկ զրոց կարգեացուք,
և կամ թողցուք. ապա թէ ոչ՝ ի սմին:

1 Տե՛ս վարժ [ո՞ւ վարաժ]

1 Ա լի՛ք լեալ

1 Տե՛ս աշող [ի յաշող], միւսն, յաջող

1 ս՛ք ի յորս

2 Կ՛սծե՛յ լի՛ք և (այծեմանց)

2 Ա զեղեցկութեամբ, փխ. զիպաձգու-
թեամբ / ւ զիպաձգութեան

3 որքո՞ր որոնց / ՏՄ արքունեաց

3 ձե՛լ շէն՝ հ զշէնս

3 Ա եզր [ե եզեր]

4 Ա հրասպան [ե հրաստան]

4 ց լի՛ք և . հ ի նմանէ

4 ձե՛ք լինիլ / յոր՞ս լեալ

4 ս՛ք գտուն

5 Վարաժնունի / Վ՛րաժնունի

5 Ա լի՛ք կենաց իւրոց

6 Ա ծնանի, Ար զհարմա

6 ւ և յետոյ, փխ. յետ որոյ

6 ՏՄ լի՛ք կեցեալ

6 րո լի՛ք յետ որոյ—հարմայ (ս. 7)

6 abcd ալ / ց զայլս

6 ցհեոթոյ լի՛ք ևս

6 ւ լի՛ք և (մեաւս)

6 Ա հրամայէ

7 ac որդոյ / եկեղք իւրոյ

7 ծե հարմա / ք հ բնակիլ

8 հր հայկա

8 abdefghւ զամիրայ

9 ա յարեթի ք նախնոյ

9 ք հայաստանեաց / Իո՞ս հայաստանեաց

9 քգո՞ւ ազգ

10 ւ աշխարհք / ւ աշխարհս

10 ՏՄ լի՛ք նոցա / ա այսմ

10 ւ սկսանին բազմանալ

10 abdefghւ ասէ, սկսան [ք սկսանին]

11 ւ գերկիր

12 եւ՛մ հարմա

13 ետո՞ւ արմայ, քարամէ, փխ. արմայ

13 ՏՄ մարտիք

14 ՏՄ ընդարձակեալ [ի ընդարձակել,
քո ընդարձակիլ, ք ընդարդարձակել,
ս ընդ յարդարձակել]

14 հ ամենայն

14 Կ՛ որոյ

15 ՏՄ և ամենայն ազգք, զաշխարհս
մեր անուանեն

16 ՏՄ և, փխ. իսկ

16 Աց ասորիք (սեւո՞ւ ասորիկք) և պար-
սիկք / հ ասորիկիք

16 Կ՛սո՞ւ արմէնիկք / ՏՄ արմէիք [ց՛
արմրնիկ, շի արմնիկ]

17 ւ լի՛ք պատմութեան

17 ւ նորա, փխ. սորա

17 Ակաջո՞ւ զգործ / ք գործ

17 ւ զի թէ արդ, փխ. զիարդ

17 ՏՄ լի՛ք առ

17 Ա ժամանակի

18 ձե՛լ լի՛ք արտաքոյ

18 ՏՄ զրոցս

19 ւ լի՛ք և կամ թողցուք

- ցուցանէ նոյն ինքն պատմագիրն, յեզերս սահմանացն Հայոց: Որոյ
միանգամ քուչանարար հինիս ամբողջակա արարեալ գահմանա Հայոց՝
ծառայեցոյց ամա երկուս: Որում յանկարծօրէն ի վերայ հասեալ Արամ
յառաջ քան զծագել արեղական՝ ստատեալաց զբարձրութիւն ամբօխիցն,
5 և զնոյն ինքն զնիւքարն զկոչեցեալն Մաղէս ձերբակալ արարեալ ամէ
յԱրամախի, և անդ ուրեմն ի ծայրս աշտարակի պարսպին ցից վարեալ
երկաթի ընդ ճակատն, յորմն վարսել հրամայէ, ի տեսիլ անցաւորաց և
ամենայն եկելոյ անդր, և զաշխարհն նորա մինչև ի լեռանն անուանեալ
Զարասպ՝ ի ծառայութեան հարկի կալաւ մինչև ցթագաւորութիւնն
10 Նինոսի ի վերայ Ասորեստանի և Նինուէի:
Իսկ Նինոս թագաւորեալ ի Նինուէ՝ յիշատակ քինու գնախնուցն
իւրոյ զԲելայ ունէր ի մօր, ի զրուցաց ունեալ, և զայս խորհէր հա-
տուցանել յամա ձիգս, նկատել որսալ զյաջողութիւն աւուրց, բառնալ
Ջնջել զամենայն ճեւտ սերմանեալ յարանց քաջին Հայկաց: Այլ երկիւղ
15 կասկածանաց խորդատանակ լինելոյ իւրոյ թագաւորութեանն զայսպիսիս
համարեալ իրազօրծութիւնս՝ ծածկէ զչարութիւնն, և հրամայէ նմա
զնոյն իշխանութիւն անկասկածաբար ունել, և համարձակութիւն տայ
նմա վարսակալ ամէլ մարդարտեայ, և երկրորդ նորա կոչիլ: Այլ այս
շատապի տակ տյոչափ, քանզի չթողացուցանէ զմեղ որ տոաջիկայս
20 է իր՝ յեզերումն յամել այսր պատմութեան:

- 1 Ուղղիլի է որոյ
1 օ նոյն պատմագիր
2 օ միանգամայն
2 Ա հին / հիցէ՛ Նինու
3 Հց երկու
3 և անկարծօրէն
4 ՏԵ արեղականն
4 և ամբօխին
5 Ա նիւքարն
5 ց զկոչեցեալն / յ կոչեցեալն, միւսն,
կոչեցեալ
5 Ա ամէր
6 օ ուն, փխ. ուրեմն
7 Ա չի՛ք երկաթի
7 և չի՛ք ճակատն
7 ք վարսեալ
7 Ա անցաւորացն
8 օ չի՛ք ամենայն
8 Ա եկելոցն
8 ց զաշխարհ
8 Ա չի՛ք նորա
8 օ տան ի լեռան ՏԵ ցլեան
8 Խորդո անուանեալն
9 ՏԵ ի ծառայութիւն
9 Ա կալաւ հարկի
9 Հյց ցթագաւորութիւն
11 և թագաւորեաց

- 12 և իւրոց
12 ց քեայ, միւսն, բլայ
12 Ա ունէր ի մօր զբելայ
12 ց ց հատուցանել, փխ. հատուցանել
13 Հի ամա
13 օ զաջողութիւն
13 և չի՛ք աւուրց
14 օ չի՛ք ճեւտ
14 ր սերմանել / Ա սահմանեալ / փխ. սահմանեալ
14 օ՛ր յանեաց [օ՛ր յանե՛ց], փխ.
յարանց
15 և խորդատեղ / օ կարդատեղ / Ա
չի՛ք խորդատանակ
15 Ա լեալ
15 ց Թագաւորութեան
16 ՏԵ՛ Հ իրազօրծութիւն
16 օ ծածկել / օ՛ր ծածկեալ և ծածկէր
16 Հց և զչարութիւն
17 ՏԵ զայն, փխ. զնոյն
17 և զանկասկածաբար ունելոյ
18 ՏԵ մարդարտե
18 Ա լ. կոչիլ
19 Հ չթողացուցէ / օ չթողացուցանէ
20 օ էր, փխ. է իր
20 քոց հանել, փխ. յամել
20 ց այսմ

ԺԴ

Յաղագս ընդ Ասորեստանեայս կռուոյն եւ յաղթութեանն, եւ Պաշտպան
Քաղաքեայն, եւ Կեռասու, եւ առաջին եւ այլոց անուանեալ Հայոց:

Կարգեացուք զոյգն յիշատակօք բանից եւ որ ինչ զինի աշտորիկ
5 յարեմուտս սորա զործք քաջութեան պատմին ի նոյն մատենի, եւ որ
ընդ Ասորեստանեայս կոխն. զպատճառս եւ զգործութիւն իրացն միայն
յայտնելով, եւ զերկարութիւն զործոյն համառօտ բանիւ յանդիման
կացուցանելով:

Նոյն այս Արամ, յետ վճարելոյ հակատուն որ ընդ արեւելեայս՝
10 իազաչ նոյն զօրութեամբ զկողմամբք Ասորեստանի. զառնէ եւ անդ զոմն
ապականիչ երկրին իւրոյ, չորիւք բիրովք վառելովք հետեակօք եւ հինգ
հազար հեծելազօրու, Բարչամ անուն, յազգէ սկայիցն. որոյ սաստկա-
յոյնս նեղեալ հարկաց խտուրթեամբ՝ անապատ զրովանդակ չըջակոյն
15 իւր ամէկը: Ամա ճակատու պատերազմի ի զիմի հարեալ Արամ, հալա-
ծական ընդ մէջ Կորդուաց ի գաշտն Ասորեստանի արեւանէ, զբազումս
ի նոցանէ սաստկելով. իսկ Բարչամ առաջի զինակրաց նորա պատահալ՝
միտանիւ եւ գայս Բորչամ վասն իւրոց տրութեան բազում զործոց
աստուածացուցեալ պաշտելին Ասորիւք ժամանակս յոլովս: Իսկ զմեծ
մասն գաշտացն Ասորեստանի կալու ի ծառայութեան հարկի Արամ
20 բազում ժամանակս:

2 Լ ասորեստանայս
2 եցր յաղթութեան
2 ձ լիխ ե (պայապայն)
2 Ե պայապայնք, հեօրդսու՝ պապայն
3 Վոսեմու քաղաքն, Խոսրոյով՝
քաղէն, ե քաղէն
3 Ե եւ առաջին եւ այլոց, ձԵ առաջ,
փխ, առաջին
3 Կորդս այլոցն
3 Եսրդս անուանեաց՝ Բանուանց, փխ,
անուանեալ
4 Ա յիշատակու (Ե զյիշատակու)
4 Ե որ (չիմեծ ե ոչ)
4 Են աշտորիկ սորա յարեմուտս զործք /
ՏԽ աշտորիկ սորա զործք քաջու-
թեան պատմի յարեմուտս ի նոյն
5 Ա լիխ ե / Ե լիխ որ
6 Ե ասորեստանեայս
6 Կոսեմու քաղաքն / ԿԵ քաղաքն
6 Ա իւրաց՝ ք լիխ միայն
7 ք զործոցն
7 ԱՏԽ կացուցանել (ե կացուցել) /
Ուղղում հմկ կացուցանելով
9 ՏԽ հակատուն [իոսրք հակատուն]
10 Ա զօրու, փխ. զօրութեամբ
10 ԿԵ՞՞՞ զկողմամբ

10 Ա զոմն ե անդ [Ե լիխ զոմն]
11 Ա երկրի՝ ց չորեք
11 Հցր բիւրօք օրբիւրօք / քգ բիւրիոր
7 բիւրիոր, Ե բիւրիոր
11 Ե վառելօք / Ե լիխ վառելովք հե-
տեակօք
11 Ա հնգիւք հազարովք [Ե՛՛՛ հազարօք]
12 Ե հեծելազօրուք
12 Ե սկայիցն յազգէ
12 ՏԽ սաստկազոյն
13 օրդսով՝ հարկախտութեամբ
13 Ա լիխ զբովանդակ / Ե զչըջակայսն
14 Ե առնէ / Ե սա, փխ. ամա
14 Ա ի հակատու
15 Ա ընդ գաշտն
16 ՏԽ զինակրացն
17 ՏԽ մեռու
17 Ա վասն իւրոց [Ե՛՛՛ իւրոյ] արու-
թեանց [ԿԵ՛՛՛ արիւթեանց] զործոց
ՏԽ վասն արութեան [ՀԵ՛՛՛ արիւթե-
անց] իւրոյ բազում զործոց
18 Ա բազում ժամանակս / Ե ժամանակ
18 Ե՛՛՛ լիխ իսկ զմեծ մասն—կալու (Ե. Կ)
19 Ե՛՛՛ կալու բազում ժամանակս ի ծա-
ռայութեան կց ի ծառայութիւն
19 Ա հարկաց: լիխ արամ—ժամանակս

Մամար, որպէս ոչ կարելով ուղղախօսել, մինչև յետոյ յոմանց ընդար-
ձակազոյն շինեալ՝ անուանեցաւ Կեաարիա: Ըստ նմին օրինակի ի
տեղեացն այնոցիկ մինչև ցրուն իւր սահմանն, զբազում անրնակ
երկիր ելից բնակչօք, որք երկրորդ և երրորդ անուանեցան Հայք, այլ
5 և Չորրորդ: Այս է առաջին և ճշմարիտ սրտոճառն վասն անուանելոյ
զարեմտեան մեր կողմն Առաջին և երկրորդ, այլ և երրորդ և Չորրորդ
Հայք: Իսկ որ այլ ի յոմանց ասի ի յանուական կողմանն՝ մեզ ոչ է
հանոյ, այլոց որչափ կամք իցեն:

Արդ սա այսպէս հօգը և անուանի եղեալ՝ յանուն սորա մինչև
10 ցայսօր, որպէս ամենեկուն յայտնի է, որ չուրջ զմեօք ազգք զաշխարհս
մեր անուանեն: Բազում և այլ գործք քաջութեան ի սմանէ գտանին
կատարեալ, այլ մեզ բաւական լիցի ասացեալս:

Բայց թէ ընդէր այսօքիկ ի բուն մատենան թագաւորացն կամ
ի մեհենիցն պատմութիւնս ոչ յիշատակեցան, մի որ ընդ այս երկ-
15 րայայցեալ տարակուսեցի: Մի՞ զի յառաջ քան զնինոսի ժամանակ
թագաւորութեանն է, յորում ոչ որ այսպիսի իրաց փոյթ յանձին
ունէր. երկրորդ՝ զի ոչ հարկ ինչ և ոչ պէտք կարեորք էին նոցա՝
զազգաց օտարաց և զաշխարհաց ի բացեալ և զհամբաւս նինս և զզրոյցս
նախնականս յերեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատենանս գրել. մա-
20 նաւանդ զի և ոչ պարծանք ինչ նոցա և ոչ բարբաւածանք՝ օտար ազգաց
քաջութիւն և գործք արտօթեան: Բայց իմպէտ և ոչ ի բուն մատենանս,
սակայն որպէս Մար Աբաս Կատինայ պատմէ՝ ի փոքունց ոմանց և

- 1 f մամակը
- 1 de ոմանց
- 2 եհ կեսարիայ
- 2 p ընդ, փխ. ըստ
- 2 f չի ի (տեղեացն)
- 3 p ի սահմանն, փխ. իւր սահմանն,
Ա սահմանս
- 5 Հանգիստեցիս պատճառ
- 6 en զարեմտեայն
- 6 Ա և առաջին և
- 6 y երկրորդ և երրորդ, այլ և
- 6 e այլն
- 7 հ ոմանց / Ա չի ի յոմանց
- 7 k չի ի (յոմական)
- 7 c կողմանս / ՏՊ կողմանն
- 8 ԿԿ՝Հdeցրիվ՝ այլ որոց, փխ. այլոց
- 9 y այլ, փխ. արդ
- 9 ՏՊ չի սա
- 9 Ա անուանի և հօգը
- 9 ցիտոյքս անուն
- 10 f ամենեկունց
- 10 k աշխարհիս
- 10 ՏՊՀ ազգ [y ազգք]
- 11 ՏՊ գործ [h գործք]
- 11 Ա արտօթեան, փխ. քաջութեան
- 11 Ա գտանի
- 12 ցոս լինի / Ա ասացեալդ

- 13 o չի թագաւորացն
- 14 Կացօղ ի մեհենից / ՏՊՀ մեհենիցն
(չի ի)
- 14 ՏՊ չի պատմութիւնս
- 15 ՏՊ զնինոսի ժամանակս [y զժա-
մանակս նինոսի]
- 16 Հցե թագաւորութեան / յոր թագա-
ւորութէ (պատ.), փխ. թագաւորու-
թեանն է
- 16 Հցե չի է
- 16 Ա այսպիսեաց [c յայսպիսեաց]
- 16 do անձին
- 17 Ա ոչ հարկ և ոչ պէտք ինչ կարեորք
- 18 q յազգաց
- 18 k զաշխարհաց
- 18 Ա բացեալ (չի ի)
- 18 յոս զրոյցս
- 19 արս իւրեանց / y յիւրոց
- 19 Ա գրել մատենանս
- 20 օր չի և (ոչ պարծանք)
- 20 o չի նոցա
- 20 Ա և կամ բարբաւածանք / է չի ինչ
նոցա և ոչ բարբաւածանք
- 20 Ա օտարաց
- 21 քցոս քաջութեան / o արտօթեան
- 21 օրցոս թէպէտ ոչ
- 22 Աօր մարիբաս / o ի փոքունց

յաննշանից արանց, ի գուսանականէն այս գոտանի ժողովեալ ի զխանի արբանեալ: Ասէ և ալ իմն պատճառս նայն ալլ, թէ, որպէս ստայ՝ հարարտ և անձնատէր զոյով նինոս, և կամելով զինքն միայն աշխարհակրօթիտն և ամենայն քաջութեան և լատութեան ցոյցանել սկիզբն՝

5 Նրամայէ, զբազում մատեանս և զգրոյցս առաջնոցն, տեղեաց տեղեաց և ուրուք ուրուք գործաց քաջութեան, ալբել, թսկ որ առ իւրովք ժամանակօք՝ զսղարկցուցանել, և որ ինչ վասն իւր միայնայ՝ զրել, Ալլ զայս աւելորդ եղև մեղ երկրորդել:

Բայց Արամ յետ ամաց կենաց իւրոց ծնաւ զԱրայն, յետ որոյ և

10 այլս բազումս կեցեալ ամս՝ մեռաւ:

ԺԵ

Յաղագս Արայի, և մահուան նորս պատեալման ի Շամիրամայ:

Արայ սակաւ ամօք յառաջ քան զվախճանէն նինոսի խնամակալեաց իւրոց հայրենեացն, նայնպիսում շնորհի արժանաւորեալ ի նինոսէ՝ որպէս և հայն իւր Արամ: Բայց վասն այն և բարբարեանն Շամիրամ ի բազում ամաց լուեալ զկեղեցկութենէ նորա՝ ցանկալք հասանել. ալլ ոչ ինչ յայտնապէս զայսպիսիս իշխել գործել: Թսկ յետ վախճանելոյն, կամ վախճանական լինելոյն նինոսի ի կրեալ, որպէս հասանեալ եմ, համարձակ պատուելով Շամիրամայ զախտն՝ առաքել հրեշտակս առ Արայն:

1 շ ի գուսանականէն յիօրացոյ՞ ի գուսականէն / զ՛ ի գուսականէն

2 Ա արբանականաց

3 ա պատճառ

4 մ որպէս թէ

5 Տն գոլ, Տնո չիք և

6 Հցորդոր միայն զինքն

7 Ա չիք ամենայն

8 և չիք և լատութեան

9 զ գրոյցս

10 Տն ըստ տեղեաց տեղեաց և ոյր ուրուք / ի ըստ տեղեաց և ոյր ուրուք / ա ուր ուրուք

11 Ա գործ

12 ա ալբել հրամայէ [ա հրամէ, բայց ղնքած և]

13 որ չիք որ

14 Ա ալգ, փխ. այլ

15 Ա է, փխ. եղև / յ յերկրորդել

16 Ա զկնի, փխ. յետ

17 իր ամաց / միւսն. ամի

18 յ չիք կենաց / Նմե. ևր. 12, 8, 5—6:

19 ք զարա

20 Տն զկնի, փխ. յետ

21 Տնեմ որոց [ցս որոց]

22 ք ալլ / ի զայս

23 ք ամս / միւսն. ամաց

10 ք մեռանի

11 ք արայի զկեղեկի / զո մահուն

12 և ի շամիրայ, և ի շամիրամէ

13 ք ալա

14 և հայրենացն

15 Ա նոյնում արժանաւորեալ շնորհաց

16 Ա որում, փխ. որպէս

17 Տն բարբարեան [յ բարբարեան այն]

ք չիք այն և բարբարեանն

18 ա շամիրամ

19 յ ի բազմաց, և ի զկեղեկութենէ

20 Ա տեսանել, փխ. հասանել

21 եւ չիք ինչ

22 Ա այսպիսի [եւ այսպիսիս] յայտնապէս / ա ոչինչ ի զայսպիսիս

23 Տնմ լինելոյ [ի լինելոյն]

24 իօրցոս նինոս

25 Հց ի կրեալս, և ի կրեալն / է ի կրեալս / միւսն. ի կրեալ

26 ալգ որպէս եւ [ալ չիք եւ] հասանեալ եմ նինոսի ի կրեալ, օյ նինոսի՝ որպէս հասանեալ եմ ի կրեալ, ա չիք ի [կրեալ]

27 յե պատմելով, փխ. պատմելով / եւ պատ(մ)ելով [մ-ը ուրիշի մեռով աւելացեալ զիսին]

28 ք զախտն շամիրամայ, և զախտս

զեղեցիկ՝ բնծայելի և պատարագօր, բազում աղաչանք և խոստմամբ պարգևաց, զալ առ նա ի նինուէ, կամ ամնուկ կնութեան և թաղաւորել ի վերայ ամենայնի՝ որոց տիրէր և նինու, և կամ կոտարել զկամս ցանկութեան նորա և զամնուկ մեծաւ պատարագօր և խաղաղութեամբ ի տեղի իւր:

Եւ ի բազում անգամ երթեկեկութեան հրեշտակազնացութեան լինել, և յոչ հաւանել Արային, ի ստատիկ ցատման լեալ Շամիրամայ՝ ի վախճանի պատգամաւորութեանն ամնու պրազմութիւն զորոց իւրոց, և փութալ երթալ հառանել յերկիրն Հալոց ի վերայ Արայի: Բայց որչափ ի գիմացն էր նշանակեալ, ոչ այնչափ ի սպանանել զնա և ի հալածել փութալը, բուն թէ ի նուաճել կամ զբոսմբ ամել, զի լցցել զկամս ցանկութեան իւրոյ, զի առ յոյժ ցանկականի մոլեգնութեանն, ի բաննն որ զնմանէ՝ որպէս ի տեսութիւն շամբշութեամբ վառեալ էր: Գայ հասանէ տաղնուպա ի դաշտն Արայի, որ և յանուն նորա անուանեալ Այրարատ և ի լինել ճակատուն՝ պատուէր տայ զորոպետաց իւրոց, թէ զեղ լինիցի՝ նաքել ապրեցոյցանել զԱրայն: Իսկ ի լինել մարտին՝ հարկանի զօրն Արայի, մեռանի և Արայ ի պատե-
րազմին ի մանկանցն Շամիրամայ: Գիտապարտաւ տաքել տիկինն յետ յաղթութեանն ի տեղի ճակատուն, խնդրել ի մէջ զիականցն անկելոյ
զրոգծալին իւր և զտարփածուն: Գտանեն զԱրայն մեռեալ ի մէջ քա-
ջամարտկացն, և հրամայել զնել զնա ի վերնատան ապարանիցն:

1 Ե և բազում / ելա խոստմամբ
2 Ե պատարագաց, փխ. պարգևաց
2 Ն զկնութիւն
3 Ե չիք ի վերայ
4 Ա չիք մեծաւ
4 Վո պարզեաք, փխ. պատարագօր
6 Տեմ բազում (չիք ի)
6 Ե երթեկեկութեան, միւսն. երթեկ-
կութիւն
6 Այ հրեշտակազնացութեան
6 ԱՏԵ լինելոյ, միւսն. լինել լինել, շմբ
Ե. ՏԵ, Ե. ի իսկ լինել սխալանաց...
7 Ե յոչ միւսն ոչ
7 Ե հաւանեալ / Ե սամիրամայ
8 Ա ի վախճանել
8 Հից պատգամաւորութեան
9 Հո հասանիւ, և երկիրն
10 եւել չիք ի (զիմացն)
10 ՏԵ որչափ զիմաց էր նշանակել, [յ
նշանակեալ] ոչ այնչափ ինչ ի սպա-
նանել, Ե՛ւ սպանանելն / և սպանել
11 Եւելիսորդո հալածել (չիք ի) / Ե
հալածելըն / հալածելն
11 Աղ նուաճել (չիք ի)
11 մեռ և. փխ. կամ
12 ՏԵ առ ի յոյժ
12 ՏԵ մոլեգնութեան [չիք մոլեգ-
նութեանն]

13 Ե զնմանել (չիման ի նմանել)
13 Ե շամբշութեամբ / Վեցիկտ շամ-
բութեամբ / յոյժ վ. շամբութեամբ
14 Ա ի դաշտն արայի առգնապա
14 Ե և որ և
14 Եյ անուն օ յանուն
14 Ե չիք նորա
15 Ե անուանել
15 Ե արարատ 2 արարալ
15 Ե և ի լինել
15 ՏԵ տայր [1 տայ]
15 Ե զորապետացն, Ե զորաց, փխ. զա-
րապետաց
16 Ե Եւա, փխ. զեւ
16 Ե լիցի / յ լիք հնարել
17 Ե ի լինել
17 Ե զարայի, փխ. արայի
17 ՏԵ լիք և Ե՛ւ արայն
18 Ե զիականցոս, Ա տիկինն տաքել
19 լից յաղթութեան
19 Ե զիականց, Ե զիականց
20 Ե լիք իւր
20 Ե ի մէջ զիականց քաջամարտկացն
21 Ա չիք և
21 Ե՛ւ զնա զնել, Ե լիք զնել
21 Եւապգո ի վերայ տանն / Վեցիկտ ի
վերնատանն
21 ՏԵ ապարանից

- Իսկ ի գրգռել միտանգամ զօրացն Հայոց ի մարտ պատերազմի
 րնդ արկնոջն ճամբրամայ, քինախնդիր լինել մահուանն Արայի՝ ասէ.
 «Հրամայեցի աստուածոցն իմոց լեզուլ զվերս նորա, և կենդանացիս:
 Միանգամայն և ական ունէր զիւթութեամբ վնկութեան իւրոյ կենդա-
 5 նացուցանել զԱրայ, ցնորեալ ի տոբական ցանկութենէն: Իսկ իրրե
 նեխեցաւ զի նորա՝ հրամայէ բնկենալ ի վի՛ մեծ և ծածկել, զմի ուն
 ի համանեաց իւրոց զարգարեալ ունելով ի ծածուկ՝ համբաւէ զնմանէ
 աշապէս. «Լիզեալ աստուածոցն զԱրայ և կենդանացուցեալ լցին զփափազ
 մեր և զհեշտութիւն. փսսն որոյ ասուել յայտմ հեռէ պաշտելիք են ի
 10 մէնջ և փառաւորեալք, իրրե հեշտացուցիչք և կամակատարք» կանգնէ
 և նոր իմն պառկեր յանուն զիւց, և մեծապէս զոհիւք պատուէ, ցու-
 ցանելով ամենեկուն, իրր թէ այս զօրութիւն աստուածոցն կենդանա-
 ցուցին զԱրայ: Եւ աշապէս համբաւեալ զնմանէ ի վերայ երկրիս Հայոց,
 և հաւանեցուցեալ զամենեւեան՝ զարգարեցուցանէ զխազմն:
- 15 Եւ որ ինչ յազապս Արայի՝ կարճատառիս և այսչափ շատ լիցի
 յիշատակել: Սա կեցեալ ամս՝ ծնաւ զԿարգոս:

ԺԶ.

Թի՛ որայիս յեւ մահուանն Արայի ճամբրամ օրն, զնազանն և զամբարանակ
 զեռոյն և զիւր օտնն:

- 20 Իսկ զկնի աշապեալայ իրաց յաջողութեանց զարգարեալ ճամբրա-
 մայ ասուրս ինչ սակաւս ի գաշափն, որ անուանեալ կոչի յանուն Արայի:

- 1 ք չի՛ իսկ / քզո չի՛ միւս անգամ
 2 Ա ասէր
 3 օ՛ աստուածոցն
 3 Ա լիզուլ զվերսն [ւ զվերն]
 3 ծօճօ՛ արայի, փխ. նորա
 4 յ մի անգամ / օ ի զիւթութեամբ
 4 ր վնկութեան, ծ վնկութեամբ
 5 ւ՛ զարա / և զարայն
 5 ր ի տոբական / ց ի արփական
 5 օճօ՛՛ ցանկութեան / ց ցանկութիւն,
 ք ցանկուլ (պսս.)
 6 ՏԵ հրամայեաց
 6 ւ՛ ի վի՛ մի մեծ, ւ զի մի, փխ. զմի
 7 քօ ի հոմանաց / ր ի հրամանաց, փխ.
 ի հոմանաց
 7 Հցէ զարգարեաց / Ա զնա
 8 օճօ՛ ասելով աշապէս
 8 Ա զարայ՝ աստուածոցն / Հ՛ աստուածոց
 8 Ա զփափազս [յ զփափազս]
 9 և այսմ
 9 Ա ի մէնջ պաշտելիք են [յ են
 հայք] և փառաւորեալ զո՛ ի մէնջ-ից
 առաջ յուսանցում անխաղաղ մեր
 10 և իրր / ւ զհեշտացուցիչք

- 11 օ զնոր
 11 ր զիւց, միւսն, զիւաց
 12 օց աստուածոց / ծօճօ՛ աստուածոց
 13 ւ զարա / և այնպէս
 13 կրքօ չի՛ ի վերայ
 13 Ա երկրին / և յերկրիս
 13 ք համբաւեալ յերկրիս զնմանէ
 14 մ զաղարէ / և զարձուցանէ, փխ.
 զարգարեցուցանէ
 15 Ա չի՛ օր ինչ / Ա չի՛ և (այսչափ)
 16 Ա ծնանի
 16 Ժ՛ զկազմոս / ւ կարգոս, ւ զոս,
 2 զկա (չարունակութեան համար
 անք րոզում)
 18 մահուան նորա ճամբրամ
 18 ր ասմբրամ / ւ՛ չի՛ զրազարն
 18 և զամբարանակ, [յ զանպարտակ
 10 հեկտորգրօ՛ զեռոյն օճօ՛ զտուն իւր
 20 ՏԵ այսպիսի
 20 ԱՏԵ աշողութեանց (կրքօ յաջողու-
 թեանց)
 20 օ զարգարէ Կ՛ժօճօ՛ զաղարէ
 21 Կ՛օճօ՛ ճամբրամ / յ չի՛ ճամբրամայ
 21 ւ յանուն նորա արայի / և անուն

- Այրարատ, երանէ ի լեւոնակողմանս երկրի հարաւակողմանն, քանզի
 ժամանակ ամառնային էր, զբանուլ կամելով ի հովիտս և ի գաշտս ծաղ-
 կաւետս և տեսեալ զգեղեցկութիւնս երկրին և զօրոյն մարբութիւնս և
 զօղորեացն յառակողոյն բզխմանս և զկարկաջատառութիւնս գետոց բա-
 5 րեցնացից՝ Պարտ և մեզ, առ, յաշտութիւնս բարեխառնութեան օգոց և
 մաքրութեան ջուրց և երկրի, քաղաք և արքունիս շինել բնակութեանս,
 որպէս զի զտրորոյզ մասն ի բոլորմանն տարւոյն, որ և ամառնային
 եղանակ, բոտ ամենայն բարեկայելչութեան անցուցանիցեմք ի հայս, և
 զայլս ևս երիս որոշմանս օրոյն զովութեան տաճիցեմք ի նինուէս:
 10 Եւ անցեալ ընդ քաղումս ի տեղեաց՝ գայ հասանէ յարեւելից կող-
 մանէ յեզր ծովակին ազադ, և տեսեալ առ եզերք ծովուն երկայնածե-
 բլուր մի, որոյ նիստ երկայնութեանն ի մուտս կոյս արեղականդ, տա-
 կաւ ինչ ասիկայեալ ի հիւսիսոյ, իսկ ի միջօրեայ կողմանէ զէպ ուզիզ
 առ երկին հայելով՝ յարանձառ կանգուն անշեզ, և ի ամանն զհարաւով
 15 բացաղոյն հովիտ իմն գաշտած և երկայնածիւղ յարեւելից կողմանէ լե-
 բրինն իջանելով յեզր ծովուն, բնդարձակ և զեղեցիկ ձորածե. որոյ ընդ
 մէջն հասանք ջուրց բարեխառնաց ի լեւոնն իջանելով, ի ծործորոց և ի
 հովտաց քամեալք, և ի հիմանց փեղկից լեռանց միաւորեալք ի ծաւա-
 րամն գետոց պերճանային. և շէնք ոչ սակաւք ի հովտածե ձորակին,
 20 յաջմէ և յաճեկէ ջուրցն յորինեալք. և յարեւելից կողմանէ հաճեցեալ
 բլրոյն՝ լիտան մի փորրագոյն:

1 քցի արարատ

1 Պարտս ի լեւոնակողմանս

2 և բարանուլ

3 ա զօղորե

3 Խորգուս զմարբութիւն

4 ա զօղորեաց 4 յեզր զօղորեաց

4 և յառաւորոյն, փխ. յառակաղոյն

4 Ա բզխումն

4 առ զկարկաջատառութիւնս / ՏԽ
 զկարկաջատառանութիւն [յոր զկար-
 կառառանութիւն, Կ՝Վ՝ զկարկաջատա-
 ռանութիւն]

5 Կ՝ԽԵԶԵՐ առ, մեզ

6 քզս և քաղաք և

6 Կ՝ԽԵԶԵՐ քաղաքս / Ե քաղաք ևս,
 փխ. քաղաք և / քզս և քաղաք և

7 ք շիք գի

7 ք մասն բնակութեան ի բոլորմանն

7 ՎԽԵՐ ամառնայինն

8 Հոնեզր յեղանակ

8 Խորգս բարեկայելչութեանց

8 ՎԽԵԶԵՐՈՅԻ անցուցանեմք

8 ցլոս ի հայսս

9 ՏԽԺ գային [Զ յայն] / Ե գային

Ե ար, / Ե գայս, փխ. գայս

9 ք և, փխ. ևս / ց յերիս

9 աղեղձտաճիցիմք / Զ՝Վ՝ տանիցեմք

10 Ե ի տեղեացն / ք ի տեղաց

12 Ա մի բլուր / Խորգս որ

12 ք երկայնութեան

12 Ե ի մուտս կոյս / Ա կոյս և

12 առեւել յարեղականդ [առեւ գրած և
 նշանագրով՝ յ Գ Գ] / Ե յարեղականդ

13 Եկով՝ շիք ի (հիւսիսոյ)

13 Ե յիք իսկ

13 ՏԽ ի միջօրե [ցի ի մէջօրե]

13 Ե յիք ուզիզ

14 Ե առ երկրին Ա հայելով

14 Ե կանգուն նշեզ / Ե կանգունայ
 նշեզ / և կանգուն և անշեզ / և ան-
 լեզ, փխ. անշեզ

14 Ա զհարաւ / Ե զհարաւորոյն, փխ.
 զհարաւով բացաղոյն

15 ՏԽ շիք և

15 ք յերկայնածե, Ա երկայնածե, փխ.
 երկայնածիւղ

16 ՏԽ օրոց

17 մոս ի ծործորաց

18 ՏԽ ծորեալք, փխ. քամեալք

18 Ե զիմաց, փխ. լեռանց

19 Ա յիք ի (հովտածե)

20 ք որինեալք

20 ՏԽ ի յարեւելից [ք յարեւելից], փխ.
 և յարեւելից

20 Ե հաճեցեալք ի / ք հաճեցեալք

21 Զցի բլրին

- Եւ անդ հրամայէ զամբօխն ի բազում դասս որոշել, և ի վերայ իւրաքանչիւրաց զասուց զընտիրս ի ճարտարացն վարդապետս կարգել. և այսպէս ի սաստիկ ճշնութեան պահեալ՝ յետ սակաւ ամաց կատարել զհրաշային ամբարշտութիւք պորտպօք. հանդերձ գրամբր պղնձակերտութիւք:
- 5 Ենեւ և բնախր բնախրս և բազումս ի մէջ քաղաքին ապարանս ի պէս պէս բարանց և ի գունից պորտաբեայս, կրկնաշարկս և եռաշարկս, և ըստ պատեհի իւրաքանչիւր՝ արեղակնակս. և զեղեցկապունիւք և բնադարձակ վազողիւք զկողմանս քաղաքին որոշելով: Ենեւ և զընտացս տնանս և զպարմանալոյ տրմանաւորս ըստ պիտոյից միջոցաց քաղաքին լաւարիս:
- 10 Եւ զմասն ինչ զետոյն բնոյ մէջ քաղաքին բաշխեալ անցուցանել ի սպաս ամենայն պիտոյից և յարուցմանս բարաստանաց և ծաղկացաց. և զայլն զեղերր ծովակին յաջմէ և յանկէ՝ քաղաքին և բովանդակ շրջակային յարբաղամն: Եւ զամենայն արեւելեան և զհիւսիսային և զհարաւային կողմանս քաղաքին զարդարել զաստակերտօք, և սաղարթիւք ծառոց վարստորաց, զանազանեալք ի պտուղս և ի տերիս. և բազումս բազմաբերս և զինեւերս ի նմա անկեաց ավիտս: Եւ ամենայնիւ հոյակապ և հոգեկոտոր զպորտպետայն յորինել, և անթիւ բազմութիւն մարդկան ի ներքս բնակեցուցանել:

1 ՏՊ չիք և (անդ)

2 Ա կարգել վարդապետս զընտիրս ի ճարտարաց

3 Ե ի ճարտարաց, և ի ճարպարացն

4 յաւ կոշիկ, փիւ. կարգել

5 ՏՊ աշնպէս, և այսպիսի

6 Ե չիք ի (սաստիկ)

7 Հընտրուց պահել

8 Ե չիք ի (սպասարկ)

9 Ե չիք ի (պէս պէս)

10 Ե չիք ի (պէս պէս)

11 Ե չիք ի (պէս պէս)

12 Ե չիք ի (պէս պէս)

13 Ե չիք ի (պէս պէս)

14 Ե չիք ի (պէս պէս)

15 Ե չիք ի (պէս պէս)

16 Ե չիք ի (պէս պէս)

17 Ե չիք ի (պէս պէս)

18 Ե չիք ի (պէս պէս)

19 Ե չիք ի (պէս պէս)

20 Ե չիք ի (պէս պէս)

21 Ե չիք ի (պէս պէս)

22 Ե չիք ի (պէս պէս)

23 Ե չիք ի (պէս պէս)

24 Ե չիք ի (պէս պէս)

25 Ե չիք ի (պէս պէս)

26 Ե չիք ի (պէս պէս)

27 Ե չիք ի (պէս պէս)

28 Ե չիք ի (պէս պէս)

29 Ե չիք ի (պէս պէս)

30 Ե չիք ի (պէս պէս)

12 և եղերր, Ա ծագուն

13 և յաջմէ քաղաքին և յանկէ քաղաքին

14 անի՛ չիք և բովանդակ շրջակային՝ կողմանս քաղաքին (Տ. 14)

15 Ե չիք և (բովանդակ)

16 Ե չիք և (բովանդակ)

17 Ե չիք և (բովանդակ)

18 Ե չիք և (բովանդակ)

19 Ե չիք և (բովանդակ)

20 Ե չիք և (բովանդակ)

21 Ե չիք և (բովանդակ)

22 Ե չիք և (բովանդակ)

23 Ե չիք և (բովանդակ)

24 Ե չիք և (բովանդակ)

25 Ե չիք և (բովանդակ)

26 Ե չիք և (բովանդակ)

27 Ե չիք և (բովանդակ)

28 Ե չիք և (բովանդակ)

29 Ե չիք և (բովանդակ)

30 Ե չիք և (բովանդակ)

31 Ե չիք և (բովանդակ)

32 Ե չիք և (բովանդակ)

33 Ե չիք և (բովանդակ)

34 Ե չիք և (բովանդակ)

35 Ե չիք և (բովանդակ)

36 Ե չիք և (բովանդակ)

37 Ե չիք և (բովանդակ)

38 Ե չիք և (բովանդակ)

39 Ե չիք և (բովանդակ)

40 Ե չիք և (բովանդակ)

Իսկ զձայր քաղաքին և որ ինչ ի նմա հրաշակերտութիւնք՝ բաղ-
մաց ի մարդկանէ ոչ հաստ լեալ, և ոչ պտտմել է կարողութիւն: Զորոյ
պարսպեալ զգազաթին՝ զժուարամուտս յամանս և զժոխեկանելիս ի
նմա յորինէ շինուածս արքայանիւտս, և ծածուկս իմն տնայկանս: Արոյ
5 որպիսութիւն գրութեանն յորինուածոյ ոչ ի լսելիս մեր հասեալ ճշմար-
տութեամբ յումեքէ, և ոչ մեր ի պտտմութիւնս հիւսել հասանիմք, այլ
տեսնոյ միայն, իկէ ամենայն ինքաւարականաց զործոց, որպէս յապո,
առաջին և վեհագոյն համարեալ:

Իսկ զընդդէմ արեգական կողմն անձուին, ուր և ոչ գիծ մի եր-
10 կաթով այժմ վերադրել որ կարէ, զաշտպիսի կարծրութիւն նիւթոյ պէս
սլէս տոճարս և սենեակս սկիւղ և տունս զանձուց և վիշո երկարս, ոչ
զխաւ որ, իկէ որպիսեաց իրաց պտարտաւորութիւն հրաշակերտեաց: Իսկ
զամենայն երեսս բարին իրրե գրչոս զմօմ հարթեալ՝ բազում զիրս ի
նմա գրեաց, որոյ հայեցումն միայն զամենայն որ ի գարմանս ածէ:
15 Եւ ոչ միայն այս, այլ և ի բազում տեղիս յաշխարհին հայոց արձանս
հաստատեալ, նոյին գրով յիշատակ ինչ իւր հրամայէ գրել, և ի բազում
տեղիս սահմանս նոյին գրով հաստատել:

Արդ՝ որ ինչ յապոյս ճամիրամայ զործոց որ ի հայո՝ տապեալ է,

1 ՏՏ որ ինչ ի նմանէ զործոյ հրա-
շակերտութիւնք [ը հրաշակերտու-
թիւն] Ա հրաշագործութիւնք, փի.
հրաշակերտութիւնք

2 ր չիք է

3 ՏՏ զպարսպեալ [ը պարսպեալ]
զգազաթն՝ օւ զգազաթն

3 օւ զժուարամուտս սոմանս, փի.
զժուարամուտս սմանս

4 ր չինէ, փի. յորինէ

4 ՏՏ ք ձածուկ

4 ՏՏ ահագին

5 Ա գրութեան, յետոյս գրութեան,
և գրութեանն ր գրութիւնն

5 օ ճշտութեամբ, փի. ճշմարտու-
թեամբ

6 ր ի պտտմութիւնս մեր հիւսել, և հիւ-
սեալ

7 ցիւրլոս թագաւորական

9 ց կողմ

9 ք անձին օ անձին, փի. ան-
ձաւին

9 ՏՏ որ, փի. ուր

9 ՏՏ օն երկաթոյ

10 օ չիք այժմ

10 օ արալիսի կարծրոս

10 ք նիւթոց

12 Ա զխաւ

12 Ա չիք որ

12 ր ոչ որ գիտէ, թէ

12 օ արալիսի

12 ր հրաշակերտութիւն, 1 հրաշակեր-
տաց, փի. հրաշակերտեաց

13 Ա զերեսս ամենայն [ու ամենայն
զերեսս]

13 ՏՏ օն իւր

13 ՏՏ հարթել 1 րդ հարթեալ

13 Ա զերեաց ի նմա գիր [ու գիրս]

14 ք հայեցածն

14 Ա ի գարմացումն

15 ք չիք ի [ը պազում]

15 ր տեղին

15 հիւր աշխարհին 1 ր յաշխարհիս

15 Ա արձանս հաստատեալ յաշխարհիս
[օ աշխարհին] հայոց

16 ք հաստատել

16 ՏՏ օ չիք իւր

16 ք չիք ի [ը պազում]

18 Ա ճամիրամայ [ու սամիրամայ] և որ
ինչ զործոց նորին ի հայո

ԺԷ

Առաջագոյն ճամբրամայ, քի, է՛ր աղագաւ կոտորեաց զորդիս իւր. եւ քի, ս՛րպէս վախճաւկան լինի ի Զրադաւա՛ւ մոզի, ի Հայս, եւ մեռանի ի Նինուաւայ որդւոյ իւրմէ:

- 5 Սա համապաղ յամանայինոն ի խաղալն իւրում ի կողմանս հիւսիսոյ ի յապարն ամարատանի զոր շինեաց ի Հայս՝ կողմնապետ և վերակացու Ասորեստանի և Նինուաւի թողու զԶրադաւա՛ւ մոզ և նահապետա Մարտոյ: Եւ զայս աշտպէս բազում ժամանակս կարգեալ ճամբրամայ՝ ամենեկին հաւատոյ նմա յարդարել զիւր իշխանութիւնն:
- 10 Եւ բազում, անգամ յանդիմանեալ յորդոց իւրոց վասն սասաիկ և վաւաշ պոռնկական բարոյց իւրոց՝ կոտորել զամենեւեան, և ապրի կրտսերագոյնն միայն, որ է, Նինուաւ: Բարեկամաց և համանաց իւրոց պարզեկեալ զամենայն իշխանութիւն և զգանձս՝ ոչ ինչ վասն որդւոց իւրոց փոյթ յանձին անել: Քանզի և այլն նորա Նինուս ոչ, որպէս առի.
- 15 մեռեալ թաղեցաւ ի նմանել ի Նինուաւ յարքունիան, ոչ ի մայցեալ զախտատէր բարս նորա և զչարատէր, թողեալ զկեպտասրութիւնն՝ փախտատական անկաներ ի կրեաւ: Իսկ ի հասակ և ի միտս հասեալ որդւոց նորա՝ յիշեցուցանեն նմա զայս ամենայն, կարծելով ցածուցանել զնա ի գիւական պակշտութենէն, և աւանդել զիշխանութիւնն և զգանձս՝ որդւոց իւրոց: Ընդ որ տառել զալլապնեալ՝ սատակել զամենեւեան, և մնայ միայն, որպէս վերագոյնն տապար, Նինուաւ:

1 ա չիխ մէ
2 ե աղագաւ, փխ. աղագաւ.
3 ւ չիխ և
4 ւյ ի գրադեաւ : ց ի գրադաւա : և ի գրադաւաին
5 զ յարդոյ
6 ՏԽԵ իւրոյ [ց իւրմէ] : յ չիխ իւրմէ
7 և յամառայինս : ՏԽ իւր
8 և ամարատանս : որդւոյ արամատանի
9 ՏԽ չիխ և վերակացու
10 սեւ Նինուաւ, և թողու
11 ւյ զգրադեաւ : Կ՛ գրադաւա
12 լ մոզն : և զայս զնահապետ
13 ՏԽ և ի բազում ժամանակս զայս աշտպէս կարգեալ ճամբրամայ [և կարգեաց ճամբրայ] ամենեկիմ հաւատայ նմա արդարեւ զիւր
14 ւ հաւատաց
15 սեւեւ յարդարեւ, փխ. յարդարել
16 յիշ իշխանութիւն
17 և յանդիմանել : Ա չիխ սասաիկ և
18 ւ վաւաշոտ : ւ՛ վաւաշոտ
19 ք պոռնկութեան բարոյցն : և չիխ պոռնկական բարոյց իւրոց—կարգի պատանեացն (և՛. 57 ա. 13)
20 Ա իւրոց վարոյց, փխ. բարոյց իւրոց

12 ՏԽ կրտսերագոյնն [ցեւ կրտսերագոյնն]
13 ք ի Նինուաւ, և, փխ. Նինուաւ
14 ՏԽ բարեկամացաւ, փխ. բարեկամաց և
15 ց զգանձս : ք որդւոյ իւրոյ
16 և անձին
17 ՏԽ իւրոց անկողով փոյթ յանձին [սր անձին], քանզի
18 սեմբցիւ ալր
19 սե յարքունիան : ՏԽ յարքունիաւ : չմեւ. եւս. ժամ. եւ.
20 ց զկեպտասրութիւն : ք զկեպտասրութիւնս
21 Ա անկանի
22 սե ի կրեաւ : ց ի կրեաւս : յոյ ի կրեաւս միւսն. ի կրեաւ
23 ՏԽ ի տիւս, փխ. ի միտս
24 Կ՛մեւ գայն
25 ՏԽ մրցական տափանացն, փխ. պակշտութենէն
26 ՏԽ զիշխանութիւն
27 ՏԽ Անաց Նինուաւ միայն, որպէս վերագոյն [տարբեր վերագոյնն] տապար
28 և միւսայն, փխ. միայն

- Իսկ ի լինել սխալանաց ինչ Զրադաշտի առ տիկինն, և հակառակաթեան ի ներքս անկանել, պատերազմ ի վերայ նորա յարացանել Շամիրամ. քանզի բանանալ ի վերայ ամենայնի խորհէր մարն: Եւ ի սասանեալ պատերազմին՝ փախուսական լինի Շամիրամ յերեսաց Զրադաշտի ի Հայո: Աստ ժամանակ վրէժխնդրաթեան պատեն զտեալ Նինուստայ՝ սպանանել զմայրն և ինքն իտպուսթի ի վերայ Ասորեստանի և Նինուսէի: Ահա ասացաք և յազազս մահուանն Շամիրամայ, թէ ուստի և ո՛րպէս:

ԺԸ.

- 10 Յազազս թէ ետաստի նախ լեալ պատերազմն Շամիրամայ ի Ենգիկա, և զկնի մահ Յորս որ ի Հայո:

- Անիմ ի մտի և զկեփաղիւնին. փանն աչ տալ զմեզ բազմաց ծաղրել, զի սակ ի բազմաց աչոյ նախ յազազս ծննդեանն Շամիրամայ, և ապա զպատերազմն Շամիրամայ ընդ Զրադաշտի և զյազգիւնն սակ Շամիրամայ:
- 15 Եւ ապա ուրեմն զպատերազմն հնգկաց: Այլ հաստատի մեզ թուեցաւ որ ի Մար Արայն Կոտինայն է յննութիւն յաղկեական մասերեց յան զայստիկ. յանգի ոճով իմն սակ և զպատահաս պատերազմին յայանել: Իսկ առ այսորիւք և սոսապիւր աշխարհիս մերոյ զբազմահմուտ Ասորին արգարացուցանեն՝ աստ ուրեմն զմահն սակ Շամիրամայ, և զհետեակ
- 20 փախուստն, և զպատարումն և զիզմս ջրայն և զարբումն. ալ և ի մաս հասանել սուտերաւորաց՝ և զյուսութեան ի ծով, և բան ի նմանել: Սկսանք Շամիրամայ ի ծովս: Այլ թէ ախորժես ասապիւր՝ և Շամիրամ բար տառժին յան գեթորէ: Արդ այս շատ է. բալց մեք որ ինչ զկնի աշտորիկ:

1 Ե ի լինել / Տե ինչ սխալանաց

1 Ե հակառակութիւն

2 Ալեւոս աշխարհայ, իլ անգանել

2 Տե պատերազմի ի վերայ նորա շամիրամ

3 Տե այրն, մարան, փխ մարն

4 Եմու զրադաշտին / Ե՛ր զրադաշտին

5 Ա սաս ժամանկ լի ժամանակ / վրէժ-
խնդրութեան, զի պատեն / Տե
պատեն:

6 Ե սպանանել / Տե Նինուսա

7 Տե չիք և (յազազս) և՛ ժանուան

10 Ե թէ որպէս հաստատի

10 Ահ զպատերազմ / ի պատերազմին

10 Ա նորա, փխ. շամիրամայ [Ե նորա
շամիրամայ]

11 Տե սեմ ժանուան / Ահ չիք որ

12 Հցի զեփալիման, իորսփուն՝ զեփա-
լիման, օ զեփալիման, ի զեփալ-
ման, փխ. զեփալիման / Ե զեփա-
լիման

12 Ե ս մեզ / Ե ծաղր առնել

13 Տե ի բանից, փխ. ի բազմաց

13 Ե շամիրամայ և ապա և ի չիք ապա

14 Տե չիք զպատերազմն շամիրամայ-
և ապա (Ե. Ե.)

14 Ե՛ր զրադաշտի

14 Ե յազգիւն / Կնեյ զյազգիւն

15 Եմու, եւս, փաւ, եւ, Գ իւ.

15 Երբէք այլ և հաստատի

16 Ա մարիբա / Ե մարիբայն

16 Տե կատինայէ, փխ. կատինայն է

17 Կնեյ զի / Երբէք չիք քանզի

17 Ե պատահաս

16 Տե աշխարհիս / [Ե զաշխարհիս] մե-
րոյ աստապիւր

20 Տե՛ր պատարմն / Տե՛ր զարբումն

21 Ե հասանել

21 Ե աստապացն, փխ. սուտերաւորաց

21 Տե՛ր զյոռութեան [ի զյոռութեան]

21 Ա ուրանք ի ծով շամիրամայ, այլ

22 Ե չիք թէ

23 Ե զնիւսթէ / Ե Նինուսէ

23 Ե ոչ, փխ. որ / սեւեթ չիք ինչ

ԺԺ

ՈՐ ԻՅԷ ՎԿՆԻ ՄԱՍԽԱՆՆԵ ՇԱՄԻՐԱՄԱՅ:

- Յարմարեալ զամենայն կարգեցից քեզ ի գիրսս յայտոսիկ գաղղիս մերոյ առաջագոյն արս և զնախնիս, և որ ինչ վասն նոցա զրոյցք և իրակութիւնք իւրաքանչիւր, ոչ ինչ կամաց մտածական և ոչ ինչ անպատշաճ ի սմա յօրինելով բան, այլ որ ինչ ի գրոց իսկ. ըստ նմանեալն ապա և որ ինչ ի բանից արանց իմաստնոց և յայտոսիկ քաջախոնաց, յորոց մեր արգարապէս ջանացաք հասարել զնազրութիւնս: Եւ առեմք լինել արգարարան ի պատմութեանս յայտիկ ըստ մերոյ յաճարութեան և ուղղամասութեան. իսկ ըստ որոց հաւարումնն՝ Աստուծոյ լինել յայտնիս, և մարդկան զովելիս կամ բասրելիս. մեր այնոցիկ օտար և ի բաց կայեալ: Բայց զուգութիւն բարբառոց և հաւատարութիւն թոյլ կարգի պատանեացն՝ զճշմարտութիւն աշխատասիրութեանս մերոյ տկնարկէ: Եւ այնոցիկ այսպէս կարգելոց. կամ հաւատար և կամ զոյգն ինչ կասեալ յարգարոյն՝ սկսայց քեզ և որ ինչ զկնի այնոցիկ ի Հիւսման պատմութենէ Պիտոյից:

- Արդ՝ յետ մահուանն Շամիրամայ ի Զամեհայ որդոյ իւրմէ, որ է Նինուսս, որ եղև յետ սպանմանիցն զԱրայն, այսպէս հաւատեալս զխառնցոր զկարգ բանից: Թողաւոր, Նինուսս, սպանեալ զմայրն 20 Տեղոտսէր և խաղաղական կեցեալ. և առ սովաւ. Արրահամու. աւուրք բաւեալք:

2 որ Շամիրամայ / 9 շամիրամայ մահուանն / 2 մահուան

3 Ա զայտոսիկ, փի. զամենայն

3 ՏՏԵ ի գիրս

3 և այսորիկ / 9 յայտոսիկ

6 9 մեր

4 ՏՏ զառաջագոյն գարս [կարգ գորս, 9 լիք գարս]

4 ՏՏ սոցա, փի. նոցա

5 ա իկարութիւնք, զնոյրս իրարկութիւնք, օ իրարկութիւնք, փի. իրարկութիւնք

5 ր որ, փի. ոչ

5 ՏՏ կամտմաւական, փի. կամաց մտածական

6 ր որինակելով, ՏՏ յարմարելով, փի. յորինելով

6 ր յարմարելով բան ի սմա

6 մ ի գրոց, իսկ 9 ՏՏ ըստ նմանեաց

7 9 լիք և օ իմաստնոց արանց

7 ՏՏ քաջախոնակաց 2 քաջ-կանաց

6 ր արգարազատապէս

6 օ զնաւարազրութիւնս

9 և աւիմք 9 լինիլ

9 կորս ի պատմութիւնս

9 մ յայտոսիկ օ մեր

10 կորս ուղղութեան ՏՏ հաւարումն

11 և լինիլ

11 որդոյ լիք կամ բասրելիս

11 ՏՏ և մեր այնոցիկ օտար և քաղաքեալ, օն լիք կացեալ

12 օն լիք կացեալ / ՏՏ բարբառոյ

13 Ավելի պատանեաց [9 պատանեաց և] 9 պատմութեանցն, փի. պատանեացն

13 եւզլլ զճշմարտասիրութիւն

14 Եւ կարգեցից / ՏՏ լիք և (կամ)

15 և լիք ի (հիւսման)

16 9 պատմութե (պատ.)

16 Ա բանից, փի. պիտոյից

17 որդոյ լիք շամիրամայ

17 ԱՏՏ ի զամասեայ [9 զամասեայ, Կ'լլվ' ի զարմառեայ, և ի զամասեայ, որդոյ ի զամասեայ, օ ի զամասեայ] 2 Նմմ. Եւ. Կ. 30. 17.

17 և յորդոյ Ան իւրոյ

18 Կ'ու և, փի. որ եղև և լիք եղև

18 մ սպանանել / 2 սպանանել

19 Ա տեղոյ, փի. զխառնցոր

19 Անորդս բանիս

20 յիլ արբաւաս

(Ի)

Համեմատելով ձեռնարանության ազգիս մեռոյ ընդ նշրոյնցոցն եւ ընդ Պաղկեացոցն մինչեւ ցՊատմապատգոս, որ կաշէր Թոմաս Կոնկալեռոյ:

Ե Ե Ր Ա Յ Ե Յ Ի Ո Յ

5

Իսահակ.

Յակոբ.

Ղևի.

Կահաթ.

Ամրամ.

10

Մովսէս.

Յեսու:

Ի սմանէ յառաջ՝ ոչ ըստ ազգի, այլ ըստ յառաջողութեանն արանց. զի եւ ամենեւեան յԱրրահամէ. Ի սատակել սորա զՔանանայիս՝ անցին ի սմանէ, փոխառականք յԱղոտա, նստելով ի Քարսիս. եւ այս 15 յայտնի է զրոշմամբն, որ յարձանան Ափրիկեացոյ աշխարհին զրեւոյ

1 որ ասանձին զյուսի ե դրած Ի, յաջորդ զյուսի ԻԱ եւ այսպէս շարունակաբար զ զիսի Վեդն ասին քայլ գրոյն չի նշանակած: Շոս փոփոխութիւնք յաջորդ զիսից սկսած ունին եւ ուրիշ 2-նն: Ցե'ս նոյնք եւ ցանկի մէջ:

2 (ընդ երբայեցոյն

3 զ իմ համեմատութիւն ծնեղարանութեան—Քանոս կոնկեղերոս (ճ. 3)

2 Հիշեցոյցքս իմ ե ընդ քաղցեացոցն

2 քաղթեացոց

3 զ իս ցարդանապատոս: Եւ սարդանապատոս, եւ սարդանայ պալլա, եւ սարդանայ պաղգոս օրցա սարդանայ պալլոս (ժողոջարդանապատոս

3 Հսեց կոչիւր, զ' ի կոչի

3 յ' Լըթանոս

3 զ կոնկեղերոս չմեմ, իւս, եր, յճ

4 զ երեսի գաւառի Վեդամ ասին յիշատակաւանն: Ցե'ս Պատարան

4 զեմզեմարցա իմ երբայեցոյ

5 զ սահակ ' ու արրահամ, իսահակ

6 օրցա իմ զեի

6 զ արամ, փի, ամրամ

12 զ կարգի, փի, ազգի

13 զ ամենեքին

13 զ քանանայիս զքանանայիս

14 զի ի յազոիս յ յազոիս

14 Տեմ իմ այս

15 Տեմ իմ իմ

15 զ յարձանս, զ զի իմ յարձանս

16 զ յափրիկեացոյ ' ու ափրիկեացոյ

Նկարագրիս զ կարմիր թանաքով կազմած են երեք խորան երկու երեսում: Առաջին երեսի առաջին խորանում գրած են անունները—Իսահակ—Եսերոն. ապա հորիզոնական գիծ է քաշած եւ տակին գրած. Եի սմանէ յառաջ—ամենեքին յԱրրահամէ. ապա մի նոր հորիզոնական գիծ է քաշած եւ տակին գրած է Եի սատակել—արդարապէս այս այսպէս է:—Երկրորդ խորանում գրած է Եի յիսուայ զոգոյ—քանանայի զոյս. ապա հորիզոնական գծի տակ՝ ասոխոս, առաւոտա—լամբոդէս:—Երրորդ խորանում օտրայ անուշաւան—վաշտակ: Ապա հորիզոնական գծի տակ գրած է. Վայկակ—վառամ, կար: Ապա հորիզոնական գծի տակ. Եիսկ մեռոյն արայի որդի. արայ ի շամիրամայ կոչեցեալ ե զգործ վերակացութեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ: Իսկ նորա անունըստն: Ջնայկակայ ասն յինել սոս րկորոսի եւ ամբոսի իմն արարեալ անխորհուրդս եւ մեռանի ի նմին:—Երկրորդ երեսի առաջին խորանում գրած է Եիսկ—եւ որ ի կարգին է. երկրորդ խորանում՝ ասուսաոխ—սարանապատոս. երրորդ խորանում՝ օրցակ, Նրանոս, բնմոր, զրակ. նորա. դարմայր: Սա օղնական պոխամուս են. ապա օպերն. արբուն—սկաորդիս:

կան մինչև ցայսօր ժամանակի արդարապես տեսչու. «Ի Յևսուայ
զտոյ փախուցեալ՝ մեր նախարարք Քանանացոյ եկար ընակիլ տառա
Յորոյ մի և Քանանիդոս պատուականագոյն մեր ի Հայոս ևս տառուցեալ
հաւատարի գտաք զսերտնոս ազգին Քնիստեայ ի սմանէ տառնց հակա-

- 5 ոսկոթիեան լեալ. զայս և բարբ արանց ազգին յայտնեն՝ Քանանացի զոյ,
Գոթոնիէլ.
Աւովդ.
Բարակ.
Գեղէն.
10 Արիմելիք.
Թովղայ.
Յայիր.
Եփթայի.
Եսերոֆ.
15 Եղոֆ.
Դարդոն.
Սամիսոն.
Հեղի.
Սամուէլ.
20 Սաուդ.
Դաւիթ, և որ ի կարգին:

1 ք այսօր / ան այս այսպէս
1 ժ չիք ի (յեսուայ)
2 անջ փախուցեալք / Խոյսն եկայք
3 ք որոյ / Ժ չիք մի
3 ան քանակաւ, ցնս քանակաւ
4 ան չիք հաւատարի
6 Եղոս գթունեայ
6 անջ ի սմանէ, ոս գսմանէ, փիս. ի
սմանէ / Խոս չիք ի (սմանէ)
6 ք չիք լեալ. զայս և այս
5 ք բարբարանց. փիս. բարբ արանց
5 Տեւ ազգի [և ազգին]
5 ք յայտնի են, փիս. յայտնեն

3 ք չիք բարբ արանց—քանանացի զոյ
9 անջ գեղէնֆ
10 ք արիմելիք
11 Հց թուղաւ / Ե թուղ'դայ
13 ք ափթայի / ք յեփթայ
14 ք Եսերոն
15 անջ Եղոֆ
16 ք Դարդոն
17 ք Սամիսոն
21 ան ի կարգին և ք սալոմոն, ոտրովամ,
արիամ, տաայ, յոսափաթ, յորամ. չիք
և որ ի կարգին, Տեւ Եւս. Փաւ. Եր.
7 ք Տեւ, և Եր. 47 հեւ.

Ե չունի խորաններ. կարգով գրած է ան-ի նախ առաջին հրեայ խորաններին, առաջին խորանն ամբողջ, յետոյ երկրորդը եւն. ապա երկրորդ հրեայ խորաններին, մե կողմած են երկու երեսում չորս չորս սիւնակներ. Առաջին հրեայ առաջին սիւնակում գրած է զատհակ—Եսերոֆ. [ժ անունների սկզբի տառերը չունի. ք սկզբի տառերը ունի կարմիր թանաքով. բայց բարբար և Եսերոֆ չունին սկզբի տառերը]. երկրորդ սիւնակում, առաջին սիւնակի յետոս անունն գիծաց գրած է Եի սմանէ յատաջ—քանանացի զոյ. երրորդ սիւնակում գրած է զատիսա, առաջինս զամ պախել. վառակար. Զորրոյ սիւնակում տարայ, անուշաւան նորայր. [Եփսոմ. կարս անունն անցել է նախորդ սիւնակի մէջ], ապա սոյն չորրորդ սիւնակում Եիսկ մերոն արայի արայ ի յամիրամայ կոչեցեալ և զգործ վերականգնեան աշխարհիս նմա հաւատացեալ ի նորա անուշաւան ի [ժ չիք ի, ունի բաց բողոք ճեղ] հայկակ ասեն, եւն մինչև Եսեանի ի նմին:—Երկրորդ հրեայ առաջին սիւնակում Եղոֆ—և որ ի կարգին. երկրորդ սիւնակում զատիսա. զամպառիս—սարգանապալլոս և սարգանապալլոս երրորդ սիւնակում. Եղոսակ—սկայորդի. չորրորդ սիւնակում, նախորդ սիւնակի զգործայրս անունն գիծացից՝ զսա ոգնականս եւն:

Handwritten print.

Une main fine.

Umschreiben.

Quintus

Humidity.

Urb. 1880.

Stammion.

Shenl, m.

Hydro.

Դեռ կիս զոռ.

De mynne.

2,000,000 livres.

Whispering

Asperula proc.

ფრანგული.

Մ. Կոռապուտյան:

Մարդանսպարհուս :

ՏՆՆԻՆ՝ լուսինայից է, ՏՆԻՆ՝ դասակարգող է /
ասակարգող է խելահաս առարկայի վրա՝ դաս-
կարգող է խելահաս վնասակար [Գ՝ վնասակա-
ր]՝ Կ՝ դասարան խելահաս առարկայի վրա
(վնասակար էին Հայոց ցուցակից հանված
այսպիսի, սե.ս. հ.թ. 62, ցող 21,
ծմեմ.) Ե դասարան էլ՝ ու դասարանիս՝
սե. ի.Ֆ. Ես. դասարանից է

2 օրի մանուկներու ծն. սոսմարէն

Տ Ե լուսնադիր: ԵՄ. Գաճապալե

ՏՈՒՆՔ պանթոն: ԵՒ. պանթոն

5 ၆၇၇ နှစ်၊ ဘုရားတော်

Պ սեւ լիւ միթռէոս: Եւս. միթռէոս

7 ab illiusmodi chirographis intelligitur,
 illiusmodi hanc sententiam

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840. 84

տեղադրում: Կ. Ս. Կոնյալյան

Ս ակոյ թիշիւս եւս. թիշ

10. Լեւոնիկն երեւին է

10 ԵՍ. զԵՐՈՒՍՈՒ (ԶԵՐԿԻՒՊՈՒ)

11 Եւ պաշտօնաւ Եւս. Եւ պաշտէս

12 ակջ դաւոսթեւնիա ' շաւոսթեւնիա

« իմ: Եւ. դաւոթիկեւ

13 սեյ պեռիաթադիւս Ե պեռիադիւս
դէս, Տէմբ պոթիլաժիւս Եւս. պե-
րիտադէս

18 անց օրոտարիսս / ի առաջնս ' շիր
փառատեան : ՏԻ օրոտաւէս (սպառ
ստեղծարար) : ԺԱ. օրոտարիսս

15 զ ԲԵՐԿԵՆԻՅԱՆ / ԲԵՐԿ՝ ՅԻՆ ԺԵՂԱՐԿԻՆԻՅԱՆ

ԵՐԱ. ՊՓԱՄԱՆԱՆԷԱ

16 հ.ա. անդամացանկ

17 ad աբխազապետ / իւ աբխազա-
պետ , ի աբխազապետ , ժողովրդ
աբխազապետ , ըն աբխազա-
պետ ի՞նչ , ի աբխազապետ : Եւս ,
աբխազապետ ի՞նչ :

10. Առաջին երեսին կազմած են հինգ խորանազարդ սիւնակներ. առաջին սիւնակում գրահալակ—հսկողութեան, երկրորդ սիւնակում՝ թի ամսնէ յառաջ—քանանաղի գոյս, [1 գերջի մասը հինգ խորանի տակին էլ է գրած. ո Յետեւ տնտեսն և թի ամսնէ յառաջ վրայ նոյն նշանն տնի], երրորդ սիւնակում ասորիսա - դամպաարտէս, չորրորդ սիւնակում՝ շալաշ, անուշաւան փառակար, հինգերորդ սիւնակում՝ Բիսկ մարայն, արայի արդի—իսկ նորտ անուշաւան: Ապա անմիջապէս, չորրորդ սիւնակի հշայկակ հանուան դիմաց [ու մի քիչ ցածից] «Հշայկակ ասեն լինել» կելն [թիսկ նորայն և «Հշայկակ» յառերի վրայ կարմիր թանաքով կլտեր], երկրորդ երեսում չորս նոյն-օղիսի սիւնակներ, առաջին սիւնակում ժողովն - և որ ի կարգին, երկրորդ սիւնակում ասուսաարի—ասորդտնապաղտան, երրորդ սիւնակում զգուսկ - սկայորդի, չորրորդ սիւնակում ասա օղնականն կելն [«Հարմայոս և ասա ըտտերի վրայ նոյն նշանը», յուսանցքում ուրիշի ձեռքով. «Յանդիսի էր Հարմայոս»:

Ղեկավարը հետևում է նաև (ինչ, միայն հասարակ ախտահանությունը) - ուղի-տեղ շարունակա-
կյալաբար, աստանջ խորանինը, կարգով արտադրում է նաև 71-ի խորանինը:

Վերջ նկարագրիրք տե՛ս յատաճարանում:

Հ Ա Յ Ո Ց

Արայեան Արայ:

Աս մերոյն Արայի որդի. Արայ ի ճամբրամայ կոչեցեալ, և զգործ
վերակացոյ թիւան աշխարհիս նմա հաւատացեալ, թոկ նորա՝

5

Անուշաւան.

Պարէտ.

Արբակ.

Զաւան.

Փառնակ.

10

Սուր:

Աս սովա Յեսու որդի Նաւեայ:

Հաւանակ.

Վաշտակ.

Հայկակ:

15

Զամանէ ասին լինել առ Բելորոսի և ամբոս իմն արարեալ
անխորհուրդս և մեռանել ի նմին:

Ամպակ.

Ասնակ.

Շաւարշ.

20

Նորայր.

Վստամկար.

Կոտակ.

Հրանտ.

Լ'նձար.

25

Կզակ.

Հօրոյ.

Զարմայր:

1 անուշեկացոյն չիք հայոց

2 ԱՏԽ արայ [յ արայեան արայ]

3 ՏԽանու իսկ, փիւ. սա

3 չ չիք մերոյն արայի որդի արայ

3 անք արա

3 Է ի շամիրտ / Ե ի սամիրամայ / օ չիք
ի շամիրամայ

4 Վստորդո չիք իսկ նորա

5 Ե արամ, արայն զեղեցիկ, արայ
արայեան, անուշաւան, Այիկն անու-

շաւան [օ անուշաւան], անուշաւան

6 Են կարէս զ կարէս, մ (ա)րեա /
Էն փարէս, Ե փարեա9 Են փառնակ, ՏԽու փառնա / չ
չիք փառնակ11 ՏԽալեմ չիք առ սովա յեսու որդի
նաւեայ

13 Ե վաշկաւ

15 Են զնայկակայ, Ե զնայկայ, մ հայ-
կակ, Ե ի հայկակ, ՏԽ զնայկակ

[օ չիք], փիւ. զամանէ

15 յ' առ Բելորոսի ասին լինել

15 օ Բելորոսի / Եյիկոյ Բելորոսի
յս Բելորոսի

15 անքյեկ ամբոս

16 յ' անխորհրդարար մեռանի

16 Են մեռանի

16 օ չիք ի նմին

17 Են ամբակ

20 Ե Նորայր

21 Են զստամ. կար ՏԽ զստամկար,

ստամ չիք զստամկար իմն մեղեմ
Են խղիկացոյց ցանկի միջ. Են ս Եր.

ճԻ, Ե. Ե, ծամ. Են Եր. Ե. Ե. Ե, ծամ.

22 Են զսակ

23 յեկվ' հրաւն

23 յոյ զզակ / Եյի զզակ միւսն. զզակ

26 Են Նորայ, Ե Նորայ, ցեղոյն հաւ-

րոյ և Նորայ

27 Ե զարմայր

Սա սգնական Պոխմու ի Տետամայ առաքեալ ընդ եթովպացի
զօրուն՝ մեռանի ի քաջացն Հելլենացոց:

Պերճ.

Արրուն.

Բազուկ.

Հոյ.

Յուսակ.

Կայսակ.

Սկայորդի:

5

10

Ի (ԻԱ.)

Վասն արայեանն Արայի, և եթ, սորա սոցի Անուսաւոն Սասանուէր:

15

Այլ անդէն իսկ ի կենդանութեան իւրում Շամիրամ զճնեալն ի
Նուարդայ ի սիրելի կնոջն Արայի, որ էր երկոտասան ամաց մնացեալ
ի մահուանն Արայի. վասն առաջին իւրոց խանդադատանացն որ առ
15 Արայն զեղեցիկ՝ կոչէ զանուն նորա Արայ, և կարգէ զնա ի վերակա-
ցութիւն աշխարհիս, մտերմութեամբ հաւատացեալ ի նա, զորմէ և
մեռանել ասեն ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին:

20

Բայց յարկ զկարգ բանից զկնի այսորիկ օրինակ զայս Արայեանն
Արայ մեռանի ընդ Շամիրամայ ի պատերազմին, թողլով արու զուսակ
20 ամենաճարտաս և շատանանճար յիւր և ի բան՝ զկենդանունն Սասանուէր:

1 Դ սգնական լիսկ պրիամու տետա-
մայ առաքեալ / և ետեքամայ, փխ.
ի տետամայ

1 ժօցիսայրավ՝ պոսամու և պոսամուի

1 Ե եթովպացի / և եթովպայի / Ես ե-
թովպայիս ճմն. եւս. Ժամ. եթ. 42:

2 Ի քաջանոց

2 Դ և հելլենացոց / 9 և հոյ՝ հնացոց /
ի եղ՝ հնացոց / Խ հելլենացոց /
միտն. հելլենացոց

9 Ես սկայորդի / և սկա օրդի

10 ցիկտոյ իս, փխ. ի

11 ՏԽ արայեանն [ոս արայեանն] / օեւ
արեանն

11 ՏԽ աբէթ [Ի Եթէ]

11 Ա Նարա օրդի [Կ՝ օրդի Նարա]

11 ՏԽ անուշաւանն [Հց անուշաւանն],
որ սոս [ցլ սոս] անուանիւր [ս ա-
նուանէր]

11 Ե սասանուէր

12 ՏԽ անդրէն / Ի չիք իսկ

12 Ե չիք ի (կենդանութեան)

12 Ե և կենդանութեան. Խոյզոս և կեն-
դանութեանն

12 Ե իւր / Խ չիք շամիրամ

13 Ե ի Նուարդայ / Ե ի Նուարդայ

13 Ե չիք ի (սիրելի)

13 ՏԽ ի Նուարդայ սիրելոյ [Հիւրս
սիրելի] կնոջն

13 Հ չիք որ էր—արայի (Յ. 14)

13 աբէթ և երկոտասանից

13 աբէթ մնացեալ ամաց

14 Ե քաջա իւրոյ

14 աբէթ խանդադատանաց

15 աբ արա, և / Դ չիք արայ (Ե)

16 Խ աշխարհին

16 Դ չիք մտերմութեամբ հաւատացեալ
ի նա

16 Ե նմա, փխ. ի նա

16 ՏԽ զորմէ և մեռեալ ասեն զնա ընդ

17 Ե մեռանի

17 աբէթ ի պատերազմի

18 ՏԽ բանիցս

18 Ե չիք զկնի այսորիկ

18 Ա այսպէս, փխ. օրինակ զայս

19 Ա ի պատերազմի [Ե ի պատերազմին]
ընդ շամիրամայ

19 ՏԽ ի պատերազմի [Խիւրս ի պա-
տերազմին]

20 Ե սասանուէր Հ սոսանուէր (նոս-
րագրով յետոյ՝ անուանիւր) / ՏԽ որ
սոս անուանիւր, փխ. սոսանուէր

Քանզի ձոնեալ էր ըստ պաշտամանից ի սօսին Արամանեկայ որ յԱրմաիր. զորաց զազարթուցն սօսաինն. ըստ հանդարտ և կամ տատրիկ շնչելոյ օդոյն, և թէ ուստի շարժումն սովորեցան ի հմայս յաշխարհիս Հայկազանց, և այս ցրազում ժամանակս:

- 5 Այս Անուշտան բաւական ժամանակս արհամարհութիւն կրեալ ի Զամեսեայ՝ առաջաի ի դրօնն արքունի. իսկ օգնեալ ի բարեկամոյ՝ շահ ի գմանն ինչ աշխարհիս, հարկահանութեամբ խնամել, զինի սպա և զբոլորս: Այլ կարի շատ լինի. և թէ գամենայն որ ինչ արժանն իցէ՝ տախիմք ի ճառիս զնախակարգելոց արանց զբանս և զգործս:

10

ԻԱ (ԻԲ)

Որ ի Ակայտեղայն Պարոյր՝ առաջին ի Հայս բազաւել. օգնական լինի Վարթակայ Մարի. բառնալով զբազաւորութիւնն ի Մարգանապալայ.

- Թողլով զոչ կարեորագոյնան ի բանից՝ տասացուք որ ինչ հարկաւորն է: Վերջին տոցս, որք առ Սարգանանեկայ թագաւորութեամբն և որք ի Շամիրայ և կամ թէ ի Նինոսէ՝ զմերս տսեմ Պարոյր առ Սարգանապալայ, որ ոչ փոքր ինչ օգնականութիւն տուեալ գմանն Վարթակայ Մարի. բառնալով զթագաւորութիւնն ի Մարգանապալայ:
- Եւ այժմ ահա գուարճացայց, ոչ փոքր ինչ կրելով խնդութիւն,

1 զն արամենակայ / Հարամենեակայ /
 Երբ արմանեկայ

2 Ահ սօսաին / զլ սօսաաին

2 և ընդ. փիւ. ըստ / Ա չիք ըստ

3 Տեւեմե ինթուստ / ք յետուստ /
 և Էթ ոստոց փիւ. և թէ ուստի

3 զի պարժումն

4 Տեւեմ աշխարհիս [յիկ յաշխարհիս / աշխարհին]

4 Տեւ բազում [բազումս]

5 ք բազում. փիւ. բաւական

6 Հց ի զարմասեայ

6 ԱՏե ի գրան [խորքս ի գրանն]

6 և յօգնեալ

7 Խորքս յաշխարհիս

7 Կեւեմեյր խնամեալ

8 Հց գրդորն սեւեյ Էթե, Տեւ թէ

8 Եւ գամենայն

8 Տեւ արժան, Տեւ է. փիւ. իցէ

9 Եւեյր արանց

9 Ա զգործս և գրան

10 Խորք իր. փիւ. իս. զ չիք

11 Եւ ի սկայ որդոյն / զ ի սկայ որդոյ
 / Խորքս ի սկայ որդոյն / և ի
 սկայորդոյն / Հ ի սկայ որդոյն

11 Եւ թագաւոր / և թագաւորի

11 ք լինի

12 և վարկարայ / Եւ վարկա բամբի

12 և բառնալ

12 և զթագաւորութիւն

12 Եւ չիք ի Սարգանապալայ

12 Եւ ի սարգանապալայ / ք ի սարգանապալայ
 / և ի սարգանապալայ

13 Ա կարեորագոյնս [և կարեորագոյն]

14 Ա չիք է. ք չիք տա

14 և սարգանանեկայն Տեւ սօսին
 տանեալ [և սարգանանեկայն]

14 Եւքս թագաւորութեամբ

15 և ի շամիրայ

15 Տեւ չիք և (կամ) / Տեւ գմերն

16 Եւեյր սարգանապալայն / Տեւ սարգանապալայ
 [և սարգանապալայն] / և սարգանապալայն /
 և սարգանապալայն / և սարգանապալայն /

16 Տեւ սա. փիւ. որ

16 Տեւ օգնականութիւն [և յօգնա-
 թիւն, զքս օգնութիւն] գտեալ ի
 վարկարայ մարէ. բառնալով

16 Եւքս ի վարկարայ

17 զ զթագաւորութիւն

17 Եւքս ի սարգանապալայն / և չիք ի
 սարգանապալայն

18 և ահա

18 Եւքս արճացայ

18 օ խնդութիւն կրելով

Հասանելի է մեղիս, յարմար միայն իսկ բնիկ նախնային սերունդը
 է թաղապետությունը հասանելի չափով: Վստի ուրիշ արժան է մեղ
 տառանք մեծ պարճ կատարել, և բազմա մեծ տառարկություն հասնից.
 զորից մեղին իսկ զհիմունն աշխարհաց բանից բնիկանուղ արժանա-
 5 ւորեցար է չորս հազներկութիւնս, պարգաւաւորին է բանս և զիմաստ-
 նոյն իսկ և է մէջ իմաստնաց իմաստնագունին:

Բանդի Կարբակէս գաւառու մեզացի, ի փորոնց կողմանց ի ծագաց գետափն ամրացունի, խորամանկագոյն ի կենցաղավարութեան և ի մարտս երեսուոր, ծանուցեալ զանմարդի բարս և զնկշտառէր իւր լատնրթութիւն յայլութեան Թմուշն Կանկաղեաւոյ՝ խաւացուցանէ բարուցն և ձեռացն առատութեամբ ի յաջոց և ի պիտանեալաց արանց բարեկամս, որովք և աշխարհակալութիւնն Ասորեստանի առ այնու ժամանակու վորիւր յայտնադէս մեծու հառատութեամբ։ Յինչն և զյաջն մեր նախարար յանգուցանէ զՊարոյր, իտպատարութեան չուր և՝ ձե նմա խտտանալով։ Եւ բազում ամբօխս արի արանց, և որք ի աէզ նիզակի և յաղեղն և ի սուսեր աջողաձեռնազոյն՝ զուամբէ, և այսպէս զթաղաւորութիւնն ի Սարգանաղալլայ յինչն առեալ՝ արիւ Ասորեստանի և նինուէր։ Բայց վերակացու գալլս թողլով Ասորեստանի՝ փոխէ գիւղաւորութիւնն ի Մարտ։

8 հայրեր հասանելով, փխ. հասանելով
 9 ՏԽ ի տեղիս մեքում իսկ ընկի
 [հայրերս՝ ընի] նախնայն, յորում
 10 որում՝ սերունդք թագաւորո-
 11 թեան [ց ի թագաւորութեանն,
 12 որք թագաւորութեանն, և թագա-
 13 ւորութեանն] անստեղծ

1 ա յի՛ իսկ Ա յի՛ սերունդք
 2 Տ յի՛ ի (Թապաւորութեան)
 2 Եւեւեւ Թապաւորութեան
 2 Եւ հասանին ա յի՛ մեզ
 3 Եւ զբազումս Ա բանից, փխ. հռոից
 4 Ա զորոյ ՏՅ հիմունս
 4 օյլոց բանիս
 5 յի՛՛ հանդերձողութիւնս
 5 Ի զարգաւորին Սպասելի եր արգա-
 ւորին... իմաստնոյն
 6 Բ որ և, փխ. և
 6 ՏՅ զմէջ (x զ'ի մէջ, փխ. ի մէջ)
 իմաստնոյն [յի իմաստնոյն, y ի-
 մասնոց] իմաստազունի [արդոց
 իմաստազունի, չ իմաստազունին]
 և իմաստազունի
 7 Ե քան, փխ. քանզի, Եւեւ փարբակիս
 7 ՏՅ Ե փորոհ [լրօ քորոհ]
 8 Ե ի ծագաց y ի ծագեաց, ա' զործոց,
 փխ. ծագաց, ՏՅ յի՛ ի (ծագաց)
 8 Ե կենցաղաւորութեան
 9 Ա յի՛ ի (ի մարտս), ՏՅ ի մարտն
 9 ա' իրանմար
 9 ՏՅ Թուլամտութիւն [ե Թուլ-

մտութիւնն, փխ թուամորթութիւն
 10 Ա յաղթութեան, հոյսոյս յորդու-
 րեան, Ե յաղթուիւ (պառ.), փխ.
 յուլութեան ձմեռ. Եւս. Ժամ. Խր. 43:
 10 Կ'սիւ թոյնոյն / միջ թոյնոյն, ՏԽ
 թուոյն [ց թոյնոյն], Է թոյնոյն
 Խմայ
 10 Ե կողեաց, ՏԽ կոնկողեոյ [ի
 կոնկողիւոյ, Զ կոնկողեոյ]
 10 Ա խոստացուցանէ [ա' խոստացուցանէ
 10 Ե րարեացն
 11 Կ'ւել պատանեաց, փխ. պիտանեաց
 12 ՏԽ որով, ԳԽ աշխարհապութիւն
 12 Ե այն Ա մամանակոր
 14 Ա յանկուցանէ ք յանդուցանէր
 14 ՏԽ ձև և շուք խոստանալով նմա
 15 ՏԽ րազմամբոյս [ի գրազմամբոյս]
 15 ՏԽ յարի ՏԽ Ե որ
 15 Ե ի, փխ. և (յաղեղն)
 16 Ե' աջմեկունադոյն, ՏԽ աջդա-
 ւեաք [ու յաջդաւեաք, Ե աջդաւեք]
 16 ՏԽ չիք գումարէ
 16 Ե ի թաղաւորութիւնն
 17 Ե ի սարդանապալիտայ ' Է ի սարդա-
 նապաղոյ / չի ի սարդանապաղ'դ'այ
 17 Ե տիրէ և
 18 ՏԽ րայց այլ վերակացուս կարգեալ
 ասորեստանի, ԵՎ վերակացուս
 18 Ե գայս, փխ. գայս
 18 Ա չիք ասորեստանի
 18 Ե յգլոյց թաղաւորութիւնն ձմեռ. Եւս. 47:

- Այլ այս եթէ առ այլս այլազգարար պատմի՝ մի ինչ սքանչանար։
 2 Ի որպէս վերագոյն ուրեմն յառաջին ճառան ամբաստանեցաք զտաջ-
 նոցն մերոցն նախնեացն անխմատասէր բարուց և ախորժակաց՝ այս
 5 հանդիպի և աստանոր։ Փանդի և որք ի հօրէն նարուզողմնուորայ զործք.
 զրեցան յիւրեանց յիշողութեանցն վերակացուաց. իսկ մերոցն, ոչ այս-
 պիսի ինչ խորհեցելոցն, մնացին նշանակեալ ի վերջինսն։ Ապա եթէ
 10 ասիցես, ուստի՞ մեզ և գնախնեացն մերոց պիտիլ զանուանս այսպէս,
 իսկ զբազմաց և զգործս՝ ասեմ. ի հնոցն զիւանաց Փաղկեացոց, Առա-
 րեաստանեայց և Պարսից, վասն մտելոց անուանց և զործոց նոցա ի
 15 քարուէս արքունի, իբրև զործակալաց և վերակացուաց աշխարհիս ի
 նոցանէ կացելոց և մեծաց կողմնակալաց։

ԻԲ (ԻԳ)

Նարզ բազաւորաց մերոց ևս համար նոցանց որդի ի ետէ տանլով։

- Արդ՝ այժմ անցից ի թիւ մերոց արանց, մանաւանդ թէ թագա-
 15ւորաց, մինչև ցտերութիւնն Պարթեաց։ Փանդի ինձ աշտարիկ արք ի
 մերոց թագաւորաց են սիրելիք, որպէս բնիկք և խնդ արեան ասուր և
 հաւասարի հարապատու։ Եւ սիրելի էր ինձ՝ յայնժամ զալ Փրկչին և զիս
 զնեկ, և առ նորաք յաշխարհ զմուսն իմ լինել, և նոցա տէրութեամբն

- 1 Անորդ զայս / ց թէ
 1 ա այգ'արար, փիւ. այլազգարար
 1 ու յի՛ք այս եթէ — պատմի
 1 ու՛ պատմեն
 2 Ա վերագոյնն
 2 չ յի՛ք ուրեմն յառաջին
 2 ՏԽ զառաջին նախնեացն մերոց
 3 քոք բարուցն / ՏԽ յի՛ք և
 3 օծեմ ախորժակաց / ՏԽ ախորժակս
 4 ւ յի՛ք և (աստանոր)
 4 Անորդս յի՛ք և (որք)
 4 Ա ի հօրէ / ու զործ Ա յի՛ք զործք
 5 Կ'սեմեյս իւրեանց / ՏԽ յիւրեանցն
 [ց յիւրեանց, և իւրեանցն]
 5 Ա ի [ւ յի՛ք ի] վերակացուաց
 5 սեմեյսիցրար մերոցն
 6 Ա խորհեցելոյ [մ խորհելոյ]
 6 Ա մնաց անշանակելի
 6 Ա ապա թէ / ի ապեթէ
 7 ՏԽ ասիցեն / Ա յի՛ք և
 7 մ գնախնեաց / եւ նախնեացն
 7 ՏԽ մերոց բազմաց այսպէս գտանել
 զանուանս [մ գանուանս] և զգործս
 8 Ա զհնոցն / զոս հնացն
 8 Կ'սեմեյս ասորեաց / սեմ ասորաց / ՏԽ
 ասորեաստանեաց [ց ասորեասա-
 նեայց]

- 10 ՏԽ իբր
 10 Ա վերակացուաց և զործակալաց աշ-
 խարհիս ի նոցանէ կարգիւց [ու՛
 կացելոց] և մեծաց կողմնակալաց ի
 նոցանէ կացելոց
 12 ցտեր իԳ, փիւ. ԻԲ
 13 սեմեյս թագաւորաց [ւ թագաւորացն]
 և իշխանաց, և թագաւորացն
 13 ք և որ համար, / քն ասնելով
 14 զ... բք, փիւ. արդ
 14 սեմեյս ի թիւս
 14 սեմեյս արանց մերոց ՏԽ յի՛ք թէ
 15 սե տէրութիւնս սեմեյս ցտերու-
 թիւնս / չց ցտերութիւն
 15 Ա յի՛ք ինձ
 16 ՏԽ ի մերոյ թագաւորէն [այ թգրու-
 թէ՛ն, ք թագաւորութե՛. ո թա-
 գաւորութե՛ն գտեմ, ապա չի՛մեմ
 թագաւորէն] սիրելիք
 16 ւ սիրելիք / ու իմոց
 16 ւ արեանս ասուր / չ արեանասուր
 17 յ գնել զիս
 18 Ա առ նորաք զիմ յաշխարհ [յ աշ-
 խարհ] զմուսն [ւ զմուս] լինել
 [սւ լինիլ] / չցեւ յի՛ք իմ
 18 ՏԽ տեսութեամբն [այ տէրու-
 թեամբն] Կ' տէրութեամբն

խորոխճանալ, և յարդեալստ սուրբիւ վտանդիցսո՛ւ Այլ վաղ ուրեմն փախեալ
ի մէջ ստատաճա՛մնն աչն, իկ աղբօք և վիճակ ի՛նչ աղ ևս առ
օտարաց ի՛նչոսոստ ի՛նչամբն կացեալ՝ ընդ նոցաչն զմիւս ուղի ածից
զկտրդ ի՛նչաւորայն, զի մերոյ աշխարհիս ընկզբ պատկաւորք արք
աշնաբիկ, զորոց զանաւանն ի ներքոյ գրոշմնացուք:

Եւ զի արդարեւ զայնու ժամանակաւ էր ազգիս մերոյ թագաւորութիւն՝ վկայէ եւ Երեմիա մարգարէ ի բանս իւր, Նրաւիրելով ընդզկմ Բաբելոնի ի պատերազմ. «Հրամանս տուր, ասէ, Այդարատեան թագաւորութեանն եւ Աւարտապեան գնդին»։ Եւ այս հոտտաւի գոյոյ մերոյ

10 թագաւորութեանն առ այնու ժամանակաւ։

Այլ մեկ զկարգին կանոնելով, առընթեր, և զՄարաց թագաւորսն:

ՄԱՐԱԾ ԱՌԱՋԻՆ

Վարդանիկ :

Ի՞նչ անկիւն

Սօսաբանոս

Առաջիկա

የኢ.ጠ/ከ/ቦ

Φανταστική

ԿԷԱՐԱՍԵՐԷՍ

Ած դասակ:

1 Ա զոտ արճանալ, փխ. խորանանալ
2 Ե յարգարեացա, փխ. յարդեացա
3 Ե վտանդից / ՏՏ վտանդից ապրիլ
4 Ա Էանց [Ե անց], փխ. փարեաւ
5 ՏՏ Էմբ պատահում, Ե / Ե լի և (վիճակ)
6 ՏՏ Բայց արդէն [Ե արդ Էն] առ [յորդ
7 լի Է առ] մարաց թագաւորութեամբն
8 [Ե թագաւորութեամբ, և թագաւորու-
9 թեան] կեցեալ ընդէք պատկաւոր
10 [ճկ պատկաւոր] արքայնորդիկ,
11 զորոց Է [այ լի Է] գանձանան ի
12 ներքոյ գրոյմար ժ լի Է առ
13 Է ի նորոյն, փխ. ի ներքոյ
14 Ե զայս, փխ. զայնու
15 Ե լի Է Լր / Ե Էմ մերոյ ազգիս
16 Ե թագաւորութեամբ
17 Է Բարեկոյնի ըն թարխունի
18 Է Հրամանատար, փխ. Հրաման
19 տուր—Ենք, ՄԱ, 27.
20 Ե յիս արարաւ առ
21 Երբ լի և արարողիւն մերոյ
22 թագաւորութեանն (Տ. 10)
23 Ե այսոն ազեան, փխ. ասքան ազեան
24 Ա մերոյ գոյոյ / լի Է գոյ

10 *abale* ալեմ / յայնմ
11 *q' qkarye* թագաւորաց կանոնելով
11 *lkhetapq' kannerkelyd*
11 *a* թագաւորութիւն
12 *r oroy, ph, marye / a qmarye,*
շմմ. նւ. փամ. Ե. 19, Բ. 18.
12 *alhpqro* առաջին
13 *LSM qaryakhy [i aryakhy],* նւ.
վարդակէւ. շմմ. Խոբ եր. 65 ք. ;
14 *LSM mogyakhy [abl moyakhy, c*
moyakhy, y moyakhy, ro oyakhy,
ro madyakhy], նւ. մաւղակէւ
15 *shayli* եւ *asapardro* միակն չիֆ.
նւ. ափարմաս
16 *LSM asotakhy [an asotakhy, fash-*
akhy, ro asotakhy, karyakhy],
նւ. փամ. Ա. արտիկաս, Բ. կարդիկէւ
17 *o' y' qkelya* նւ. փամ. զէլոկիւ
18 *ob' fashashakhy : c fashashakhy*
ro arashakhy, նւ. փամ. փրատորէւ
19 *ob' qkarye c khyarye / d karye*
y karye ' եւ կլմատարի / միւրն,
կարտ. նւ. փամ. կարաւարէւ. Ուղ-
ղում եմ կարաւարէւ

Նկատելով: ան կոպտած են երեք սինակ. առաջին սինակի վերնագրերն է
 մատաղ տառաջինն, երկրորդներն՝ օխկ մեր առաջին ի վարդակայ մարկ պատկերաւ:
 Վերնագրերն երկ տակը յորդոնական գրով է բաշտած: Ապա առաջին սինակի մէջ գրած
 է վարդակայս են մինչև աստղահայտ: Երկրորդ սինակի մէջ գրած է պարարտ արդի

ԻՍԿ ՄԵՐ ԱՌԱՋԻՆ Ի ՎԱՐՐԱԿԱՆ ՄԱՐԷ ՊԱՌԱԿԱՆԱԼ

Պարոյր, որդի Սկայորդոյ
Հրաչեայ

Սա Հրաչեայ կոչի վասն տառեկ պայծասերես և բոցամեղայն իմն
 5 լինելոյ: Ան սովառ ասեն կեցեալ գեարուզողոնսոր արքայ Բարեկայոց.
 որ գերեալ զՀրեայոս և սորա ասեն զմի ի գլխաւորաց երբայեցոյն
 գերեւոյ խնդրեալ ի նարուզողոնսորայ՝ ճամբաթ անուն, ամեալ յնա-
 կեցոյց յերկրիս մերում մեծաւ պատուով. և ի տմանէ սալ պատմողիւն
 լինել զազգն Բագրատունեայ, և հաստաթի է: Բայց թէ արդիսի ծան եղև
 10 թագաւորացն մերոց՝ զնոսա ի պաշտօն կոցն խմարհեցոյցանել, և կամ
 թէ քանիք և ոչք ոմանք ի նոցանէ որք աստուածապաշտութեամբ վճարեցին
 զկեանս՝ յետոյ պատմեցուք ոճով: Քանզի տեսին ոմանց անհաստաթի
 մարդոց, ըստ յոմարութեան և ոչ ըստ ճշմարտութեան, ի հայկոյ

1 ժ ի, փխ, իսկ

2 իմեա վարբակայ (չիք ի)

1 ՏՈՎճեյո չիք մարէ

1 յ սկեալ, փխ, պատկեալ

2 սեւ սկայ որդոյն / և սկայորդոյ /

Կ սկայ, փխ, սկայորդոյ

3 Ե հրաչեայ / ամորդո հրաչեայ

4 ԱՏՈ հրաչեայ սա [x հրաչեայ, սա,
մարդո հրաչեայ՝ սա, յ սա հրաչեայ]4 սեւ պարոյր որդի սկայի, [c] հրա-
չեայ [c] սա [c սայ] կոչի

4 և բոցազոյն / սեւ չիք իմն

5 սեւ զոյլ, փխ, լինելոյ

5 սեւ զնարուզողոնսոր արքայ ըս-
րկացեաց կացեալ [a կեցեալ]

5 ճեցի կացեալ

5 ՏՈՎ ըստկայոց (չիք ըստկայոց)

6 սեւ չիք որ գերեաց զհրեայոս

6 չ հրեայոս

6 յ հրաչի, փխ սորա ասեն

6 սեւ գերեւոյ գլխաւորացն երբայե-
ւոց / յ ի գերեւոյ երբայեւոց

6 օ ի գլխաւորացն երբայեւոց

7 յ չիք ի նարուզողոնսորայ

7 սեւ անուն ճամբաթ

8 և երկրիս (եղանագրով)

8 սեւ չիք մերում / ՏՈ չիք յերկրիս
մերում

8 յ չիք մեծաւ պատուով

9 ճեւ լինել / սեւ չիք լինել

8 օ զազգս / և զազգ

9 ՏՈՎ քաղաքաւորի

9 սեւ չիք և հաստաթի է

9 Ա քայց քառից առաջ ունիւն առ-
 տնիս վերնագիր՝ օյաղապս սամբա-
 ալ / ի ճամբայ: ճամբատայ հրեի
 մ ետ գլուխ (ԻԳ) և հաշուած այս
 վերնագիրը: օ կամիր քանալով և
 գրուած այս վերնագիր, և քայց
 քառի Բ օսար խոշոր կապագոյն
 զարդագրով: յ գլուխներ ջանկի մէ:
 ԻԳ գլխի համար ունի. Եկարդ թա-
 ցաւորաց մերոց և ճամբար նոցոնց
 որդի ի հօրէ * աննեւով և ճմբատայ
 իրէ:

9 օ թի / զ արդև

9 ՏՈ եղեալ, փխ եղև

10 թագաւորաց

11 օյիւն չիք ԲԷ / Ա չիք ոմանք

11 ՏՈ ի սորան [p ի նոցանէ], փխ, ի
նոցանէ

12 օ զկեանս ճեւ յոմանց

սկայորդոյն. հրաչեայ (և հրաչեայ) եւն մինչև տիգրան: Ապա մի քիչ ներքեւ
 քանդի և զվերջին երուանդս եւն մինչև պայտսիկ: Երբորդ սինակում գրած է.
 պարոյր որդի սկայի. հրաչեայ: սա կոչի վասն եւն մինչև ասէ պատմողիւն զազգս
 բագրատունեաց: ճարտանկութեան ճամբար տառնին վերնագիր և գրած անպաշտ
 սամբատայ (և ճամբար), բայց առանց գլխակարգութեան:

Ե անունները գրած է շարունակաբար առանց սինակների. նախ կարմիր առ-
 ունով իրեն վերնագիր ճմբաց առաջին վարանկիւս, յետոյ ճմբատկիւս եւն. ապա
 շարունակաբար յետ մեր առաջին մինչև տիգրան, որից յետոյ քանդի և ևն
 մինչև պայտսիկ. ապա պարոյր որդի սկայի, հրաչեայ, սա կոչի եւն:

deghiklmopqra կազմած են երկու սինակ, կողքէ կողք կամ տակէ տակ, առա-
 ջին վերնագիրն է ճմբաց առաջին և տակին ճմբաց անունները. երկրորդի

զիւագործիւր ազգոց Բագրատունեաց լինել: Վասն որոյ տեսմ. մի այս-
պիսեաց յիմար բանից հաւանիր. զի և ոչ մի շաւիղ կամ ցոյցումն զոյ
նմանութեան յատուցեալոց՝ որ զարգարութիւնն ակնարկէ. զի ի քոյ բա-
նից և անոճ իմն յաղարս հայկոյ և նմանեացն կակաղէ: Բայց ծանիր, զի
5 Սմբատոյ անուն, զոր յաճախ Բագրատունիք ի վերայ պատանեաց կոչեն՝
հշմարտութեամբ նամբաթի է, ըստ նախնի խրեանց խախչն, որ է
երգալեցի:

Փառնաւաղ

Պաճոյճ

Կոռնակ

Փառոս

Միւս Հայկակ

Երուանդ սակաւակեաց

Տիգրան:

10

Քանզի և զվերջին Երուանդ և զՏիգրան ի սոցանէ ըստ յուսոյ
15 կոչեցեալ տեսմ արցեօք. ոչ կարի հետադոյն գոյով ժամանակին. յիշեաց
որ զանուանս զայստիկ:

1 Ա ազգ

2 Տե լինել [ք լիխ լինել] բազրա-
տունեաց՝ ժոյ լինել3 Ա մի այսպիսեաց բանիցս հաւանիր
յիմարութեանց. զի

4 Ք լիխ և

5 Ե հաւիտ ք շաւիղ

6 Ա լիխ նմանութեան

7 Ե ասացեալոց քո յուսացեալոց

8 Ե զարգարութեան

9 Ե անմանեացն Տե լիխ զի

10 Տե զամբատոյ Ե ամբատոյ անուն. զոր
յաճախ անուն11 Ե սմբատարտունիք ի ք բազրա-
տունիք անուանեն ի վերայ պատա-
նեաց կոչեն

12 Ե պատանեկաց և պատանեկաց

13 Տե հշմարտ

14 Ա է [ա լիխ, ք և, փիւ, է] շամբատ

15 Ե շամբատ Ե լիխ է

16 abedio խրեանցն ք խրոց

17 Ե խաւոց Ե beder խաւից

18 Ե հերթալեցի

19 Տեմեւ փառնուս

20 Ե պայճոյճ

21 Ե ժոյ կոռնակ

22 Ե ժո փառոս, Լ փառոս, միւսն. փառոս

23 Ե ախա, ք ախոս, փիւ միւս

24 Լ սակաւակեաց

25 Տեմեւ վերջին

26 Ե Երուանդն, Տեմեւ Երուանդս

27 Տեմեւ տիգրան

28 Ե տեսմ, արդեօք

29 Ե զե հաւի Ե զոլլով

30 Ե յշոյց որ, և յիշեաց որ, Ե յիշեաց

31 ք յիշեց որ, Տեմեւ յիշեաց որ [ք
յիշեաց որ]

32 ժեհ այստիկ

վերնագիրն է զիսկ մեր առաջին ի վարրակայ պատկեալս: տակին հայոց անունները:
Ապա կողքէ կողք կազմած սխեմաների տակից. իսկ տակէ տակ կազմած սխեմաների
կողքից. որոնցի և վերջինս ելն մինչև զպազմ բագրատունի, և հաւաստի է: Ապա
նոր զլուխ զյաղագս սամբատայ:

Դ կազմած է երկու սխեմակ. առաջին սամբատայ առաջինս վերնագրի տակ սամբատայ
անունները. իսկ երկրորդի վերնագրին է զիսկ մեր առաջին ի վարրակայ սխեմա-
տակին հայոց անունները: Վերջեան անուան կողքին առանձին սխեմակով—սա
հրաչեա կոչիս ելն մինչև զպազմ բագրատունեաց: Իսկ աւիգրանս անուան կողքին
շարունակաբար—բանզի և զվերջին Երուանդնս ելն մինչև զայստիկ: Ապա առ-
անձին վերնագրի զյաղագս շամբատայ հրէի:

ԻԳ (ԻԳ)

Աստուած որդւոցն Աննեիւնիմայ, եւ թէ Աւծուցիմ' եւ 'Գնուցիմ' եւ բղաւթն
անուանեալ Աղձնեաց' ի նոցանէ, եւ սերեալք. եւ ի նոյն խոսի' երբ Աննեյ
սոմն ի Պատմաւայ:

- 5 Այլ յառաջ քան զձեռնարկին մեր ի բանն որ յաղագս մեծին
Տիգրանայ, որ իննեքորդ ի բնկաց մերոց պատկաւորաց էր. հոռիւ
անուանի եւ յաղթող բնոյ այլ աշխարհակալս՝ ճասնացաք որ ինչ կարե-
ւորացոյնն է ոճոյ բանիս: Եւ ի մտացումն եկն արդեօք յաղագս
10 Աննեքերիմայ. քանզի ուխտան, աւելի կամ պակաս, ամբո յառաջ քան
զիկապատարաթիւնն նարուզոյնստորայ էր Աննեքերիմա կացեալ արքայ
Ասորեստանի. որ զերստացէմ պաշարեաց սա եզեկայիս՝ Հրէից տաջ-
նորդաւ. զոր սպանեալ որդւոց նորա Ազրամիւլեքայ եւ Սանատորայ՝ եկին
փախտաւան առ մեզ:
- 15 Յորոց զմինն յարեմոյց նարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ ի սահմանս
նորին Ասորեստանի, բնակեցուցանել Արայորդին մեր յաջ նախնին, այս
ինքն է զՍանատարն. եւ ի սմանել աճումն եւ բազմասերութիւն լեալ՝ լցին
զՍինն տապեալ լեանս Իսկ պերճին եւ զլխաւորն ի նոցանէ յետոյ
արեւմն մտերմութիւն վաստակոց սա թագաւորսն մեր զսպեալ՝

1 մելքոյս ԻԳ, փխ. ԻԳ

2 ժո որդւոց

2 ՏՏ սննեքերիմայ [Ն. ք. սննեքերի-
մայ]

2 Ե թէ. Ե ԵԹէ

2 ՏՏ րդեւին [1 րդեւին]

3 Ե՛ աղձնեաց անուանեալ

3 Ե ի սոցանէ

3 Ե Է, փխ. եւ / ՏՏ լիք եւ

3 Ե՛ եւ սերեալք ի նոցանէ Ե սերե-
լիք, փխ. սերեալք

3 Ե թէ. Ե ԵԹէ

4 Ե տուն

5 ՏՏ արդ, փխ. այլ

5 Ե Ե մեր, փխ. մեր Ե լիք մեր

5 ՏՏ ի բանս

5 ժո մեծի

6 ՏՏ ի նախնեաց, փխ. ի բնկաց

7 Ա յաղթող / ՏՏ յաղթողս [Ե յաղ-
թող, եւ յաղթող]

7 Ա կարեւորագոյն է ոճոյս մերոց
բանից

8 Հցեկ լիք ի (մտացումն)

8 Ա արդեօք թէ այն լինիցի յաղագս

9 Երդոս սննեքերիմայ

9 ՏՏ ուխտան ամբ, աւելի կամ

պակաս, յառաջ, ճմմա, եւս, փամ.
եւ. 22:

10 Ե զիկապատարաթիւն

10 Ե նարուզոյնստորայ

10 Ե սննեքերիմա իրաւ, Ե սննեքերիմոս՝
Ե սննեքերիմ / ՏՏ ե սննեքերիմ

10 քո կեցեալ

11 Ե ասորեստանեայց

11 Ե եզեկայիս

11 ք տաջնորդէր

12 ՏՏ եւս ազրամիւլայ [Հցեւ ազրամիւ-
լեքայ Ե ազրամիւլայ]

14 Ա Ե իւսիւնայ, փխ. նարաւոյ

14 անել մերոյ աշխարհիս

15 Ե բնակեցուցեալ

15 Ե սկայ որդին, Ե Ե՛ սկայ որդի

15 Ա Ե՛ մեր

15 ՏՏ լիք է

15 ՏՏ սերեալ, փխ. աճումն եւ բազ-
մասերութիւն լեալ

17 Ա լեանս

17 Ա Եսկ պերճագոյնք ի նոցանէ ե
զլխաւորագոյնք [Ե զլխաւորագոյնքն]
Ետայ

18 Ե ի վաստակոց

16 Ե՛ թագաւորն

գրդեշխութիւն կողմանցն արժանաւորեցան առնուլ: Իսկ Արդամազանն յարեկից հարաւոյ նորին կողմանն բնակեալ. ի սմանէ առկատմադիրն լինել զԱրծրունիս և զՓնունիս Արդ՝ յիշեցոյն մեր զԱննքերիմ այս էր պատճառն:

- 5 Բայց զԱնդեղ տունն առն նոյն պատմադիր ի Պաղարմազ ուսմանէ ի Հայկայ թոռնէ լինել:

ԻԳ. (ԻԵ)

Յաղագս Յիգրամայ, քլ. ո՛րպիսի ամենայնիւ:

- Բայց անցցուր այսուհետեւ որ ինչ յաղագս Տիգրանայ և որ ի
 10 նմանէ գործք: Քանզի սա ամենեկունց թագաւորացն մերոց հարստագոյն և խոհեմագոյն, և արանցն այնոցիկ և ամենեկուն յաջ: Որ և Կիրոսի աջակցեալ, զՄարացն ի բաց բաժնալով զիշխանութիւնն, և զմեյնս ոչ տակաւ ժամանակս ընդ իւրեաւ նուաճեալ հնազանդէր: Եւ զսահմանս մերոց բնակութեանս բնդարձակեալ՝ ի հինան մեր հասուցանէր յեկերս
 15 ծայրից բնակութեան, և ամենեկունց որ առ իւրովին էին ժամանակոր, նախանձելի, և զկենացս ըղձալի ինքն և ժամանակ իւր:

1 ԱՏԽ քղեշխութիւն: Ուղղում ևնք գրդեշխութիւն

1 Է արժանաւորեցան բառի «մանաւորեցան» մասից սկսած հիմ 2-ն և, որ պատկանում է Ա խմբին, ինչպէս և ցիւն 2-ները, որոնք ծագում են 1-ից, որով ի 2-ները միանում այստեղ Տ-ի հետ հիմ, իսկ այստեղից սկսած միանում են. քա, ք. յաւերանութեան բառի տանքան մասը՝ Ա-ի հետ ևն:

1 ԱՏԽ արդամազանն [ջիւ արդամազանն, և արդամազանն] ևւա. ժամ. եւ. շւ. այիւրմ արդոյն արդամազանեայ: Ուղղելի է բաւ նոր. թիւգ. արդամազան

2 Դ չիք նորին / օրդք կողման

2 Ա ի նմանէ

3 մեյ լինիլ

3 ք գնունիս Կժե չիք և զգնունիս

3 Ա յիշելն

3 Կքս զանեքարիմ

4 ԱՆ պատճառս [և պատճառն, և պատճառ] է [ն էր] այս

5 Դ պատմագիրք / ուր պատմագիրն / ի նոյն պատմագիր առն

6 Ե ուրեմն է, փիւ. ուսմանէ

6 Տոնի ի հայկակայ, իմէ: ի հայկայ

6 Եյր լինիլ

7 Խմբոյ ԻԵ, փիւ. ԻԳ

8 Դ տիրանայ թագաւորի

8 ցի ո՛ւպ, փիւ. որպիսի

8 Ա ամենին, փիւ. ամենայնիւ

9 ՏԽ և [այ չիք և] որ ինչ յաղագս

9 Կժե չիք և որ ի նմանէ գործք / և չիք որ

10 abclոգրս զսա, օ գնա, փիւ. սա

10 ց ամենեցուն

11 մաւ ամենեկունց, Ա քաջաց

11 Եյ և որ / 1 չիք և

12 Ե աջկցիլ, Ե մաքունց

12 Ան զիշխանութիւն

12 օրդք գոյան

13 Ե ժամանակաւ

13 օրդք չիք ընդ իւրեաւ

13 ՏԽ իւրն [իւրեաւ], Ա իւրով

13 Ա հնազանդեալ նուաճեաց [ան նուաճեալ]

13 օրդք չիք հնազանդէր

13 Տ զսահման

14 Ե մերս

14 Կժե abclեյիւս բնակութեան և բնակութիւնս

14 Ե ընդարձակելոյ, Ե ընդարձակեալս

14 abclեւ ի հինն, Ե ի հին

14 Ե չիք մեր

14 Ե հասուցանէր / Տց հասուցանէ

15 Ե ծայրին ԱՏ բնակութեանց

15 ցի որք և որոց

15 Ե ժամանակաւ

16 Ե չիք և (զկենացս)

16 Ա զկենացն [Ե զկեն եկելոցն], Տ յեանոցս, Ե յեանոցն, փիւ. զկենացս / Ե զկենացս

- 2ի ո՞ւր ի նշմարիտ արանց, և որոց ի բարս արութեան և խոհականութեան սիրելութիւն կայցէ, որոս յիշատակոյն ոչ գտարձայցի, և յարգութեան աշակիսի այլ լինել: Արանց կայցեալ պիտի և արութիւն զուցեալ՝ գտգոս մեր բարձրացոյց, և զրնդ լծով կայցեալս՝ լծապիտ և
- 5 նարկապահանջս կայցոյց բազմաց. միեկոս սկսող և արծաթեց և բարանց պատուականաց և զգեստուց և պէս պէս գունից և անկուածոց՝ որանց միանգամայն և կանանց՝ հասարակաց բազմացոյց. որովք ազեղագոյնքն իբրեւ զգեղատարս երեկին սքանչելիք, և զեղատարքն բոտ ժամանակին սո հասարակ զիցտգնացեալք: Հետեակամարտին ի վերայ ուսոց ձիոց
- 10 բերեալք, և պարստարքն սո հասարակ զիցտգնացեալք, և չերտարքն ի սուսեր և ի տէգ նիզակի վառեալք. մերկքն վաճանք և զգեստարք երկաթեալք պարածածկեալք: Որոց ի մի վայր հասելոց բառական էր տեսիլն միայն, և որ ի նոցայն պահպանակաց և զինաց փայլմանք և շողիւնք՝ զի՛նամիտն արտանայածել: Ուղագոս ի վան և շինութեան բերող,
- 15 իւզով և մեղու գամնայն հասակ պարարեալ:

Չայս և որ այլ այսպիսիք բազումք, երեք մերոյ աշխարհիս խարսեալս այս և ազերեկ ծայրիս հերաց երտանդեանս Տիգրան, երեսոք

1 Ա ո՞ւր

1 Ե նշմարցն, փխ. նշմարիտ արանց

1 ք արանցն

1 ցի արիւթիւն, և վ՛ արութիւն

2 Ժ Ե սիրելի է Ե սիրելութեան

2 Տ կացցէ

2 Ա յիշատակօքս

2 Խ՛ զուարճանայցէ

3 Տի յարգորիցի

3 Ա՛ այսպիսի լինել [մեւ լինիլ] այլ, ով՛ այլ լինել, այլ արանց [ո այլ յետց և աւելացրած]

3 Աւ՛ լիկ կացեալ

3 Ա լիկ և (արութիւն)

3 Հս արիւթիւն

4 ցիկ զազգ, ք լիկ զրնդ

4 Ացիցալքս կացեալս

4 Ա՛ լծապիտ բազմաց և նարկապահանջս կացոյց, յուշով՛ նարկապահանջոքս, և լիկ բազմաց

6 Տ գունաց [վ՛ գունից]

6 Տսեւ անպուածոց

6 Տի արանց հասակաց [Ե հասարակաց] և կանանց միանգամայն [ղ միանգամ]

7 Լ որովք, միւսն, որով

8 Լ իբր / նս զգեղատար

8 Լ երեկին: Լ ի հիմ մասք, անկասար ժամանակի և օտով ունի:

8 Հիտքոքս սքանչելեալք Ա զեղեցիկք, փխ. սքանչելիք

9 Ե զիւղագնեալք, յուշով՛ զիւղագնեալք

9 յուշ հետեակամարտին

9 Ե լիկ հետեակամարտին ի վերայ— երկաթեալ պարածածկեալք (Թ. 12)

10 Խ՛ շերտաւորք կ՛հեմքս շիշատարքն

11 Ե՛ սուր, փխ. սուսեր

11 Ե՛ հեմքս և ի նիզակ

11 Ե վառեալ, Ե մերկք

11 Կ՛նս զգեստարք, Տ Ե զգեստարք

12 Ե երկաթեալք, Հեմքսով՛ երկաթեալք Լ երկաթեալք Լ լիկ երկաթեալք, Տ Ե երկաթեալք

12 Ե՛ լիկ Ե պարածածկեցեալք, Լ պարածածկեցեալք

12 Ե՛ լիկ լիկ (մի) Ացիցով՛ հասեցելոց

13 Ա լիկ և (որ)

13 Տի ի նոցայցն [Ե նոցանց, Ե նոցայն]

14 Լ շողիւնքն

14 Խ՛ արտանայածել, յայտով՛ արտանայածելք

14 Ա՛ ի բերդ (Լ բերդ, Լ բերդ), Լ ի հիմ մասք ոչ վերջաւորութեան առ ձեւով ունի և Ե օտով Ե՛ առ

15 Ե մեղերք

15 Ե՛ հասակս, Խ՛ զհասակս ամենայն, 8 զհասակս ամենեցուն

16 Ա այս Ե Ե, փխ. և

16 Ե այսպիսիք, փխ. այլ այսպիսիք

16 Ե և որոց գայսպիսիք

16 Ա բազում

17 Ե խարսեալք, Ե լիկ այս

17 Ե ազգերեկ Ե՛ հեմքս ազգերեկ յիւղոքս ազգերեկ, ք ազգերեկ, Վեմքս ազգերեկ

17 Կ՛ հերայ, Լ հերայ, Լ հերայ, Ե՛ հերայ փխ. հերայ կ՛հեմքս լիկ հերայ

դռնեան և մեղսակն, անձեռայն և թիկնաւան, առգարարձն և
 ցեղեղեան, պարկեւան ի կերտկարս և յրմեղիւս, և ի խրախճանութիւնս
 օրինաւոր, զորմէ տակին ի նինան մեր, որք փանդամբն երգէին, լինել
 ամա և ի ցանկութիւնս մարմնայ չափաւոր, մեծիմաստ և պերճարուն,
 և յամենայն որ ինչ մարդկութեան՝ պիտանիւ ևս զի՛նչ ինձ ի գիրսս
 յայտոսիկ արդեօք իցէ բան սիրելի, ցան թէ որ յաղագս տրաւ էին
 դովեաւք և պատմութիւնք յերկարել: Արգարազատ և հաւատարմաւէր
 իշխոս ունեւով յամենայնի՝ զամենայն ուրուք զկենցաղ՝ մտայն լծակաւ
 կշռել: Ոչ ինչ լատպոյնան խանդալք, և ոչ գնուստան արհամարհէր,
 ոչլ տմենեցոսն հաւարտակայ հնարէր զխնամոցն խրոց ի վերայ տարա-
 ծանել զգգնատու:

Սա նախ յոտաճապոյն զաշնուոր եղեալ Աւգանակայ, որ ի Մարաց
էր. տայ նմա զբոյր իւր Տիգրանոսն ի կնոս իման, բզձիւր խնդրելով զնա
Աթլգանակայ Բանդի տակը. կամ ի ձեռն աշտայիւոյ մերձատարութեան
15 սէր հաստատունն տո Տիգրան ունել, կամ զխրաւ աշտպէս զաւաճանել
զնա ի սորոնսմն: Զի էր նմա խել ի կամայ խրոյ, մարգարէս իմն իմն
յոյ կամայ լեալ նմա ատաջիկայ զիպուածն իւր:

Ճ Ա անձնեայ, զիկր անձնեան
Ճ Ե թիկնաւեանդ, Ե թիկնաւեան
Դ թիկնաւա

2. Եւ աստղաբարձ չգրեւ աստղաբարձն,
միւսն, աստղաբարձ(ն)

2 Ի բնակչիս
2 Առկա՞յ առ խրատեանս իմինս

Յ ի ասեիմն
Յ Ե ի Կինս / օ ի մեր Կինսն

3 Կ'անիլի բաներդ ուսմանը, մե՛ փաներդ ուսմանը, միտսսի. բուսմանը

3 մեյր Լինի
6 որդի ի ցանկութիւն ի ցանկութեան

6 Վերա մեծիմաստուն ՀԳ՝յկ մեծիմաստ.

5 Հրամանային

Տ Ա մարդկութեանս [ե ի մարդկութեանս] ը մարդկութիւնն

Տ ԱՏԽ Ի գիրքս [Հիշի Ի գիրքսս]
 Ե Ե յայսորիկ և զայսոսիկ Տ յայս

[up wju]
6 U jhf wpyhoo

Յ Ի իցես, Ի իցէր
Յ Ի թէ (Երես մասունք միտք աշխարհ)

6 Հիմն ստացան է [1 եւ է էի]

7 Հիմն գոգհատ (D գործը եւ գոգհատ)

Ե պատմութիւնք, Հայի պատմութիւն
Տ ան կտես : Կտես : Կտես

Տ Տ կենցաղ , Ե զկենցաղս : Ժ զկեն-
ցաղամտամբ. ԿԽ. զկենցաղ մտապն

Ունի լծակշռեր, մզի լծակշռեր, 4¹ լծակ-

Կէին, փխ. լծակաւ կշռէր
 Ե լաւապէս կ'ընէր ինչպէս

Կո ղնու առան / և գալարու կան, եղբայր
գալարու կան. պէ՛տ ղերու առն, յո՛վ

զկրանքսքն, և ցնուազագոյնան, փխ.
ցնուաառան

ԽՊ՝ հասարակ, սյուրճ հաւանարաց,
 Կ/Խ. հասարակաց 71 հաւանարաց.

չինտե հասարակաց, փ' հաւասարեաց
բոլոր գինամոց ԱՏ տարածել

Քաղաքի զգեստ . Վճար զգեստս
 և անուշագոյն

Գաշնատրեայ, Կիւ. Գաշնատրեայ
Եղեայ Ա չիք Գաշնատրեայ

Ան յառաջագոյն որ ի մարաքն
[ցի] մարաք էր ամղահայ [ամղա-

Նախկինը՝ Եղեալ՝ տալ [Վ. տալ]
Տ. աշխատանքայ [Ղ. աշխատանքայ]

Ելլորս կնութիւն օր կնութիւն
է խնդրեղով բղձիւք

Ահլի գնա խնդրելով
Տ արդարեւկա, (յաւի-)

gh աստատանքոյն
 ար: հաստատեալ, կ'իբրէ հարստեալ

ժ/ հարստեի, ԽՀՎ/ հասարակեի, փխ
տեի

Լույս դի տես
Լկ դեա ալսպէս դաւանանեալ : Լկ

դաւանանեալ
Անու, Վիւ. Նոս

ա լինել, եզր լինալ
սորգաց նորա, փխ. նա

Էլ զխոսեալս : Ա իմ իւր

ԻԵ (ԻԶ)

Վասն երկուցի կատարածանացն Ամգանակայ ի միարանութենն սիրոյն
Կիրոսի եւ Յիզբանայ:

- Բայց էր նիւթ այսպիսոյ խոհականութեան զաշնաւորութիւն
5 մտերմութեան՝ որ ի Կիրոսէ առ Տիգրանն. յորմէ բազում անգամ եւ
ախաքնոյ ի բաց փախուցեալ լինէր յԱմգանակայ յիշատակուս պատիկ.
եւ խորհրդակցոյ իւրոց անգոյլ տանէր հարցումն վասն այսպիսոյ
պատճառի. «Որպիսի նաւարիւք լուծանել կարտայոք. առէ, զկապ սիրոյ
պարտեղանոյն եւ հայկապիւնն բազմաբիւրաւ որիւք եւ յայսպիսում չփոխման
10 խորհրդոց հասնել նմա առաջիկայիցն յայնաւթիւնն ի ձեռն անբշտկանաց
իմն նախատեսութեանց, օրինակաւս այսուիկ, առէ՝ որ պատմէն:

ԻԶ (ԻԷ)

Եւ, սրբւն ի խիրի լինելով Ամգանակայ՝ զառաջիկայ իւր գիտութեան
ախաքնն, սխանչելի երազով:

- 15 Էր, առէ, յատուրն յայնաւթիւնն ոչ տակաւ ինչ փտմոյ՝ որ ի Մարտոյն
Ամգանակայ, ի միարանութենն Կիրոսի եւ Տիգրանայ: Վասն որոյ եւ
ի ստատկութենն, ձփանաց խորհրդոցն լինէր նմա ի տեսեան երազոցն

1 Խնայրոս ԻԶ, փխ. ԻԵ

2 Կիւսեցի կատարածանաց

2 ՏԽ սիրոյ

4 Եւթիւս Ա այսպիսի

4 ժայ զաշնաւորութեան

5 Հցիկ մտերմութեան

5 Ե լիթ ե

6 Երբեք լիթ ի բաց ո ի բաց յետ
տակացում

6 Ե աշգանակայ ԱԽ ի նմանէ, փխ.
յամգանակայ, Տ մեծ մասամբ ունի
աշգանակ, իսկ Ա ամգանակ

6 Ետ յիշատակար, Ե յիշատակարն
Խվ յիշատակար, Ե յիշատակար
ժ հրեշտակար, փխ. յիշատակար

6 Ե այնուիկ

7 Ա խորհրդակցացն

7 Խվ զհարցումն զհարցումն
Վ զհարցումն զհարցումն

7 Ե այսպիսի

8 Ա զի նպիսի, փխ. օրպիսի

8 Ա լիթ առէ

9 Կիւսեցի պարակայնոյն յայրս պարա-
կանոյն զ պարակայնոյն

9 Ա հայկապիւնոյն [Ե հայկապիւնոյն, Կ
հայկապիւնոյն], Հցի հայկապիւնն եւ

հայկապիւնն

9 Երբեք ի, փխ. ե (հայկապիւնն) [ո
ի-ն յետոյ չիւսած ե ե]

9 ՏԽ յայսպիսի [Հցի յայսպիսում,
օր այսպիսի]

10 Կի խորհրդոյ լ առաջակայիցս

10 Երբեք՝ անբշտկան [ո յետոյ չիւսած
անբշտկանաց]

11 եւ որինակաւ

11 ե առէ, փխ. առէ, Տ լիթ առէ

11 Երբեք պատմեն

12 Երբեք ԻԷ, փխ. ԻԶ, մէ յուեի
զիսի քառանգար

13 Կիւսեցի օրպիսի

13 Կիւսեցի լիթ ի (իւթի)

13 Ե լիթ մ լիթ լիթ

13 Ե լիթ լիթ

13 Ե զառաջի Տ զառաջակայ

13 ԱԽ լիթ լիթ

14 Ե տեսանել Ե երազս

15 ՏԽ յայնո

16 ԱԽ ի միարանութենն

17 ԱԽ լիթ [Կիւսեցի լիթ]

17 Տ ի տեսանել

17 Ա երազոց, Տցիկ երազոցն Երբ
երազոցն

Երևութանայ ի քուն գիշերոյ, զոր ոչ երբէք յարժնութեան հասն աչօք, և ոչ ի լուր ականջաց լուսու Ոստի և ընդոստ ի քնոյն լինելով՝ ոչ յամէ, քստ սովորութեան կարգին ի ժամ խորհրդականութեանն. այլ այն ինչ գիշերոյն ժամս ունելով ոչ սակաւ՝ ձայնէ զխորհրդակիցան. և 5 տրտում երեսօք յերկիր հայելով ի խորոց սրտին մանչէ յպուցնանութեամբ: Եւ ի զվասն Էրն ի խորհրդակցացն հարցանիլ՝ յերկարէ ժամս ինչ զգաւաստիանին, և սր տրեմն հեծութեամբ սկիզբն տրտեալ յայտնէ զամենայն, որ ի ծածուկս սրտին խորհուրդ և կասկած, ընդ նմին և զիրս անազնն տեսեանն:

- 10 Էլի ինձ, առէ, ու սիրելիք, լինել այսօր յերկրի անձանսթում, մերձ ի լեռան մի երկար յերկրէ բարձրութեամբ, որոյ զազախնն տատկութեամբ տանտանեաց իտէր պատեալ. և տակն զպղես յերկրին Հայկականց զայս լինել: Եւ ի նայել իմ յերկարացոյնս ի լեռանն՝ կին 15 ամն ծիրանազկատ, երկնագոյն ունելով զխրեառ տես, նստեալ երեկոս ի ծայրի այնպիսոյ բարձրութեան, աչից, բարձրանտակ և կարմրայտ, երկանց բմբանեալ ցաւովք: Եւ ի յերկարացոյնս նայել իմ յայնպիսի

1 Ազիլ և երևութանայ

2 Հոյն նմա ի քուն / y ի քուն երազոց

3 ք զօրս / Խ չիք ոչ

4 Հիտարս / Գ ընդոստի / y ըստ, փխ. բնգոստ

5 Ա ի քնոյ / y ծոս ի քուն

6 Ա Պաղ, փխ. յամ

7 Հյիլ: խորհրդականութեան

8 Ի գիշերոյն / Խ ժամ

9 Հոյն յանելով, Է / Գ զանելով, փխ. ունելով

10 Ա ոչ սակաւ ժամս ունելով

11 ԱՏԽ և ի [Ա չիք ի] զվասն [և վասն] Էրն [այդրու՝ զորպէս, փխ. ի զվասն Էրն] ի խորհրդակցացն հարցանիլ [ուզք հարցանել]

12 Ե զվասն Էր

13 Ի ժամանակս (յուսանցումս ուրիշ մեղսով ժամս) և ժամս ժամանակս (Ի յուսանցումս աւելացրած բարբ Է-ն բնագրի մեջ ունի):

14 Ը որ ինչ ի

15 ՏԽ ի ծածուկ

16 Ա խորհուրդ

17 Ը զի ի կասկած, ընդ նմին և

- 18 Ա այսօր լինել [և լինել] / Է այսաւր, ով սիրելիք, լինել: (Ի այս օրգի կողմից յուսանցումս մեղսանկի ետագի յովանկակութիւնն և զրամ յուրտուգիւն օտրեւ մեղսով.)

19 Ը ի ի յերկրի

20 Ը յանձանութում և անձանութում

21 Ը ի ի երկար

22 Է բարձրութիւն

11 Ի զազախն / միւսն, զազախ

12 Կ յառաժանեաց

13 Ը զպղես, Կ Էր, փխ. Թուէր / Ա չիք Թուէր / Թուէալ, զլիւն զրամ Էր պատ.— Թուէալ բառի ու-ի օսկ և պատ բառի ու-ից յետոյ Էրամ և զրամ, որ հասկացուի Թուէր պատ-եալ Է-ն Ի-ից ատագրողը լկարողա-տալով հասկանալ Էրամները՝ ատագրել և Էր պատ Թուէալ

14 Ը որո պատել

15 Ը զխրեցես, փխ զպղես

16 Ը զի ի հայկականեաց / Ը զհայկականեաց և հայկականեաց

17 Ը լինիլ

18 Ը ցիլ իմ / միւսն, ինձ

19 Տ յերկարացոյն [Ը երկարացոյն] Է զ յերկարացոյնս

20 Ը որո չիք ի (լեռանն)

21 Ը ծիրանագոյն երկնազգեստ, փխ. ծիրանազգեստ

22 Է երկայնագոյնս և երկայնագոյն, փխ. երկնագոյն

23 Ը Ը զի ի գիւրն

24 Է ի ծայր

25 ՏԽ այսպիսոյ [Ը այնպիսոյ, Է յայնպիսոյ]

26 Ը Ը Ը Ը, փխ. աչից

27 Տ Ը Ը Ը / Ը Ը Ը Ը

28 ՏԽ և յերկարացոյն [Ը երկարացոյն] նայելն [Ը ի նայել] իմ յայսպիսի [պղտ այսպիսի]

29 Է յերկարացոյնս, զ յերկարացոյնս

30 Է զ յայնպիսի / միւսն, յայնպիսի

երևումն և ի հրացման լինել՝ ձնաւ յանկարծ կինն երիւ կատարեալս
 ի գիւցաղանց հասակաւ և ընտելեամբ: Առաջինն գերանման տծեալ ի
 վերայ առիւծոս՝ սղանայր յարեմուտս, և երկրորդն ի վերայ ընծոս՝ ի
 հիւսիսի հայելով. իսկ երրորդն զվիշապ անարի տանձեալ՝ ի մերոյս
 5 վերայ շահատակեալ յարձակէր աւրաթեանս:

Ան ի մէջ խառնից այսպիսեաց երազոց. թուէր ինձ կալ ի վերայ
 տանեաց իմոց տրքունեացս, և գնոյն ինչն վերին երեսս յարկացս
 տեսանել գեղեցկոյ և բազմազունիւք զարդարեալ շատրուանոք, և
 զգոտկոյնն մեր զգինն հրաշտանիկ տալեամբ ի վերայ կացեալս և
 10 գիւ ձեօք հանդերձ պատուել գնասս զոհիւք և խնկովս: Եւ յանկարծ ի
 վեր նայեցեալ. զայն որ ի վերայ վիշապին հեծեալ էր այր, արծուոյ իմն
 սրդարեւ սլացեալ թևովք տեսի յարձակեալ. որ մօտ հասեալ՝ խորհրդէր կոր-
 ժանել զգինն: Իսկ եւ Ամգահակ խորոյ ընդ մէջ անկեալ՝ յիս զայնպիսի
 ընկալայ զյարձակումն, մարտ ընդ սքանչելոյն տանելով զիւցաղինն:
 15 Եւ նախ ի աւել նիզակաց զմարմինս երկարանշիւրացս յօշելով. վտակս
 արեան ի վայր հոսեցուցար, և զարեղակեալսն երեսս աղարամիցս
 արեան հոսեալ ցուցար ծով: Այսպէս և զինի աշխովք զինոք մամս ոչ
 տակաւս:

- 1 Ա չիք և (ի հրացման) : ձեւ լինիլ
 1 Ա յանկարծակի / Տ կինն յանկարծ
 [յ յանկարծակի]
 2 որք ի կատարեալ ի զ կատարեալ
 2 ձ և առաջինն / Խ գերանս
 3 Ա ի վերայ առիւծու [ս առիւծոյ]
 ածեալ
 3 զի առեւծու / (ի հին մասր իւ երկ-
 րաբարսի սեղ ունի և)
 4 Ե ի հիւսիսի / ի հիւսիսի / Ե ի հիւսիս
 Ե ի վերայ հիւսիսի, Ե և հիւսիսի
 4 Տ Ե զվիշապ
 4 Ե արի, փիւ, անարի
 4 Ե ի մերոյս ի վերայ
 5 ձ յարձակելու : Ան աւրաթեան
 6 Տ այսպիսեաց խառն [չ խառնից]
 երազոց : Ե չիք այսպիսեաց
 6 մէկ կեալ
 7 զիլ արքունեաց Ե նոյն
 7 Ա ի վերին, Ե յերեսս
 7 Ա տեսանել յարկացս զոք յարկաց
 8 Ան գեղեցկոյ [ի գեղեցկութեայ] և բազ-
 մազունիւք զարդարեալ [Ա յօրին-
 եալ] շատրուանոք [ս Ե շատրուանոք,
 (շատրուանոք), Տ գեղեցկ և բազ-
 մազոյն [Կ զգեղեցկութեայ և բազմազո-
 նիւք] շատրուանոք զարդարեալ
 9 Տ զպսակոյնն զմեզ զգինն մեր
 հրաշտանիկ
 9 Ե տեսեալսն, Տ կացեալ
 10 Ե պատուեալ
 10 Տ գնասս պատուեալ : Ե չիք գնաս

- 10 Ե ինչոք / ի խնդրք
 10 Ա յանկարծակի ի վեր հայեցեալ
 10 Ե հայեցեալ՝ տեսի
 11 Ե չիք վերայ
 11 Ա հեծեալ էր այր / Խ հեծեալ այր
 [և կայր] Տ հեծեալ կայր [որքեկայ]
 11 Ան արծուոյ իմն [ս արծուանման]
 արդարեւ [Ա չիք արդարեւ] սլացման
 [ս սլացեալ] թևովք [յ թևօք] : Տ
 արծուանման սլացեալ թևօք
 12 Ա Թուէր, փիւ, տեսի
 12 Ե չիք մոտահասեալ
 13 Ե խորոյ, փիւ, խորոյ : Տ Ե յիս
 13 Ան զայնպիսի ընկալայ յարձակումն
 [Ե արձակումն] : Խ զայնպիսի գեղեալ
 ընկալայ յարձակումն [Ա զյարձա-
 կումն Տ զայնպիսի եղեալ յարձա-
 կումն [յ արձակումն] ընկալայ [Ե
 ընկալեալ]
 14 Ե աննէր զիլ առնէր
 14 Ա զիւցաղին, Ե զիւցաղանն : Ե Ե
 զիւցաղանն : Տ զիւցաղանն [Ե զիւ-
 ցաղանք]
 15 Ե ի աւել / ուրքս զմարմին
 15 Ա երկարանշիւրոյ [Ե երկարանշիւ-
 րոցն] : Ե ի խորանշիւրոցս
 16 Ե չիք չիք ի վայր : Ե չիք չիք
 (ս յուս, յինամ վայր)
 16 Ե զարեղակեալսն : Ե գերես
 17 Ե չիք այսպէս և — ոչ տակաւս
 (ս. 18) : (ս տեսի յուսանցում)
 17 Ե գինս

«Բայց զի նշ օգուտ ինձ և խափցս երկարութիւն. զի վախճան
 գործոյն՝ իմն էր կործանումն. ուստի և ի քրատն աստուկութեան յայս-
 5 յիսոյ եղեալ տաքնապէ՛ փախեալ յինն յունն, և այստե՛տե ոչ թուիմ
 ի Հայկազնեանն Տիրքանայ հասանելոյ է մեզ բռնութեան յարձակումն:
 Բայց ո՞վ արդեօր, յետ աստուածոյն օգնականութեան, բանիս և զործով
 մեզ օգուտ խորհելով, ոչ զինքն կարծիքէ թաղաւորակից մեր լինելու:
 Եւ քաղում ինչ ի խորհրդակցայն լուեալ օգտութեան մտածութիւն՝
 Հարձակաւութեամբ պատուէ զնոսա:

10

ԻԷ (ԻԸ)

Յաղագս որ ի խաւիղակցացն բան. զկնի սաղա և որ ինչ իւր մտածութիւն,
 և նայնեալն գործն:

«Բազում ինչ հանճարով և իմաստութեամբ ի ձէնջ լուեալ, առէ, ով
 սիրելիք, ստացից և որ ինչ իմ յետ աստուածոյն օգնականութեան
 15 յայստակ օգտակարադոյն բան և մտածութիւն: Քանզի ոչ ինչ առ
 թշնամեայն զգուշութիւն վեհագոյն բերէ օգնականութիւն, և ծանախու-
 թիւն նոցայոյն ստոյթի արկելոյ գործոյ՝ քան թէ որ ի ձեռն սիրով
 դաւելոյն զկորուստ խորհեայի եւ զայս գարձեալ ոչ ի ձեռն դանձուց, և

1 Տ Խափցս Ի խափցս

1 ելվ՝ երկարութեան

2 աւել լինել, ժէ լինել, Ե լինիլ, փխ, էր

2 օրդոս կործանումն իմն էր, նոյնը
 ուի մէջ, յետոյ փոխած իմն էր կոր-
 ծանումն, Է իմ էր

2 օ լիվ և օրդոս լիվ ի (քրատն)

2 Ա աստուկութեան յայսպիսում եղ-
 եալ փտանդէ՛ փախեալ. Տ աստիկ
 վտանդի եղեալ [օրդոս ելեալ] փախ-
 եալ. Խձվ՝ աստուկութեան յայսպի-
 սոյ եղեալ տաքնապէ՛ [է տաքնապէս]
 փախեալ

3 փոյգրո քուն Ան ոչ այստե՛տե

3 Ա Թութ ևս [Է ևս]

4 Ան ոչ այլ ինչ այսպիսիս [Խ նաեւ
 վ՛ զայսպիսիս] նշանակէ երևութիւն
 [Խ երևութիւն] օրդոս երևութիւն

4 օրդոս լիվ որ

3 Ան ի հայկազնոյն [ձեւոր ի հայկազ-
 նոյն] / օրդ ի հայկազնեան

5 Դ ի տիրքանայ

3 Ան մեզ հասանելոյ է

5 Հ բռնութեամբ

6 Հ լիվ յետ

6 Բ օգնութեան Է ժէ լիվ և

7 Ե և, փխ, մեզ, Տ յազուտ

7 Ե՛ լինելով, փխ, խորհելով

7 Է ինքն Է լինիլ

8 Է մտածութեան

9 Ան զնոսա պատուէ

10 շեւորդ ԻԸ, փխ, ԻԷ / Է զիսանամար
 լուիլ

11 օրդոս լիվ որ ի / օ բանի

11 քոս զկրի, փխ, զկնի

11 Ա լիվ և

11 Տ Խոր որ ինչ [օրդոս լիվ որ ինչ]
 Հձվ՝ լիվ իւր

12 Տ Ի նոյն հետայն

12 աւլ՝ հետ այն / Ե հետ այն, Է հետայն

12 Հց գործ, և գործք

13 Ա լիվ և օրդոս լիվ առէ

14 Հ աստուածոյ, Ե՛ օգնութեան

15 Կ՛ժէ յայսոցիկ, Տ օգտակար

15 Ա իմաստութիւն, փխ, մտածութիւն
 16 Ե վերարեւէ, փխ, վեհագոյն բերէ,
 Է բարէ, փխ, բերէ

16 ՀԵ՛ օգնութիւն

17 Ե նոցունց Տ արկելոցն

17 Ա գործոցն

17 Ե բանդի, փխ, քան

17 ՏԽ ի ձեռն սիրոյն [օրդոս սիրե-
 լոյն] զգուշին Եք խորհիցի, և

18 Է լիվ ոչ

ոչ ի ձեռն բանից պատրուդաց ալժմ մեզ հնարատրութիւն է կատարել.
 եթէ ոչ որպէս կամք են ինձ ալժմ գործել: Եւ այն է նիւթ կատարման
 խորհրդոյս և հնարք որոգայթիցս. զեղեցիկն ի կանայս և խոհմն, քոյր
 նորա Տիգրանուհի: Զի այսպիսիքս իսկ արտաքուստ և եկամուտ
 5 հարստատութիւնք համարձակ զգաւին ի ձեռն երթեկեղծեալն անյայ-
 տարաւ րնդարձակ մարթեցուցանիցեն վարժել. կամ յանկարծօրէն իւրոց
 մտերմաց, ընչիւք և խոստմամբ պատուոց, տալ հրաման խողխողել
 սրով և կամ հնարիւք դեղոց, և կամ զմտերիմս նորա և զկուսակալս
 զանձիւք ի նմանէ ի բաց մերկանալ, և այսպէս իբրեւ զանգօր աղայ ի
 10 բունն առցուք:

Եւ ազգոյ համարեալ բարեկամացն զայսպիսի խորհուրդ՝ նիւթեն
 և զգօրծն: Ի ձեռն միոյ ուրումն ի խորհրդակցացն տուեալ բազմութիւն
 զանձուց՝ ի ձեռն թղթոյ, օրինակաւս այսուիկ, յուղարկէ:

ԻԸ (ԻԹ)

15 Թուղբ Ամդաեակայ. յեւ սոյ և յօժարութիւն Տիգրանայ. յազարկումն
 Տիգրանուեակայ ի Մաւս:

«Գիտէ սիրելի եղբայրութիւնդ քո, ոչ ինչ օղտակարագօրն ի կեանս
 աշխարհիս ի դիցն մեզ պարզեալ բան զսիրելեաց բազմութիւն, և
 այս՝ իմաստնոց արդեօք և հօրապունից. զի այսպէս և արտաքուստ
 20 ոչ ի վերայ համարձակին խոտմութիւնք, և եկեալքն վաղվազակի հերքին.

1 y ի ձեռացն

1 S այժմ առ մեզ

2 ձ և, փխ. եթէ

2 d որ ինչ, փխ. որպէս

2 օրդոս կամքն

2 ձ այնմ, փխ. այժմ

2 Ե. կատարումն

3 մե խորհրդոյն

3 S՞ որոգայթից

3 քդոս զեղեցիկ, S՞ խոհմ

4 S այսպիսի [ս յեռոյ շինած այս-
 պիսիքս]՝ և այսպիսիկս

5 քդոս¹ վ² յայտարար

6 եկէ մարթեցուցանեն S մարթա-
 ցուցանեն (չտուգոյն Ս. Մ.)

7 ի խոստմամբ

7 S սրով խողխողել և կամ դեղոց
 հնարիւք

9 Ա ընչիւք, փխ. զանձիւք

9 ի՞նչ լիք և

9 Պոս որպէս, փխ. իբրեւ

9 Ա աղայ [ս զաղայ] անգօր

9 ի զանաւր, Կ¹ և զանօր, փխ. զանգօր

9 Պվ⁷ արդարեւ ի բունն

11 անուա ազգու / Ե՛ք ազգոյ

12 Վճնու որումն, փխ. ուրումն

12 Ա լիք ի (խորհրդակցացն)

13 S՞ և ի ձեռն

13 d թղթոյն

13 Ե օրինակաւ

13 և յղարկէ

14 Պօրդոս ԻԹ, փխ. ԻԸ

15 Ե յօժարութիւնն / եկ հաւանութիւն,
 փխ. յօժարութիւն

15 ի յղարկումն / ո յղարկումն

16 օ մարտատանեաց թագաւոր, փխ.
 մարս

17 ցի գիտելի է, փխ. գիտէ

17 Հնու եղբայրութեանդ / եղբայրու-
 թիւն

18 Ե լիք ի դիցն

18 և մեր, փխ. մեզ

18 Ե զի սիրելեաց

18 ք զբազմութիւն սիրելեաց

18 Ա այսքիկ, Պվ⁷ այնոցիկ, փխ. այս

20 ձ համարձակին ի վերայ

20 Ակ իսկ, փխ. և

20 անի՛կ եկեալք / մ եկեալ

- խակ ի ներքս ոչ գմտան յամերկ գտեալ այսպիսոյ չարութեան՝ հա-
յածեալ լինին Արզ՝ գաղաղիս շահ սգտութեան, որ ի բարեկամութենէ
լինի, տեսանելով՝ խորհեցայ եւ հաստատուն եւ խորապոյն գտին որ ի
միջի մերում է, հաստատել. զի երկոյքեան յամենայն կողմանց ամրացեալք՝
5 աղջ եւ անշարժ գտերութիւն մեր կալցուք. եւ այս լինի ի սալն քում
գործորդ Նայոց մեծաց, գրոյր քո Տիգրանուհի, ինձ կնութեան. իմ
արցեօք եւ բարի համարեացիս գմա, զի թագունեաց թագունի լիցի
Ողջ լիւր, թագակից մեր եւ սիրելի եղբայրս:
- Եւ առանց յերկարելոյ գրանս ասացից. Դայ առաքեալն եւ կատարէ
10 յաղագս օրիորդին զեղեցիկ. զի յանձն առեալ Տիգրանայ՝ տայ գրոյր
իւր Տիգրանուհի Ամգանակայ կնութեան: Եւ չեւ եւ զիտելով գտաւ ի
նմանէ զառաձանութիւնն՝ յաղարկէ գրոյր իւր որպէս օրէն է թագաւորաց.
Ջոր առեալ Ամգանակայ, ոչ միայն վասն նենդին որ ի սրտի խրում,
այլ եւ վասն զեղեցկութեանն, առաջին խորոց կանանցն կարգէ եւ
15 գշարութիւնն ի ներքոյ ստալն հինու:

1 Կ՝ ումերկ

2 Զէլ գտեալ լինի այսպիսոյ չարու-
թեան, արզ

3 Եւ այսպիսի

4 Կնեմ շարութեանն

5 Աւանդ, փխ. հայածեալ, քս եւ
հայածեալ

6 Եւ այսպիսի

7 Եւ շատ, փխ. շահ

8 Եւ ի բարեկամութենէն

9 Ա եւ եւ, փխ. եւ

10 Զ հաստատնագոյն

11 Զցի լիք որ

12 Ա զսէրն հաստատել ի միջի [ու որ է
ի մէջ մեր] զի Տ զսէրն որ է ի
մէջ մեր, հաստատել

13 Զ լիք լիք է

14 Զ յո հաստատեալ

15 Զ Եւ երկոյքեան, ցիւ. երկոյքեանքս Տ
երկոյքեան

16 Եւ ամենայն

17 Եւ եւրոյ ամրացեալ

18 Ա զտերութիւնս [Եւ տերութիւնս]

19 Ա եւ այն, փխ. այս

20 Ա քո, փխ. քում

21 Եւ գործորդ / Եւ գործորդ, Տ Եւ գործ-
որդ

22 Եւ ի կնութեան

6 Եւ թե

7 Զ հրամայեցեա, փխ. համարեցիս

8 Ա եւ բարի գմա համարեցիս թա-
գունի [Եւ զթագունի] թագունեաց
գմա լինել [Եւ լինել գմա, մէջ լինել,
Եւ լիք գմա] Եւ եւ զժ զթագունի
թագունեաց լինել

9 Եւ օրորով թագաւորակից

10 Եւ առնորդին

11 Ա տալ, Եւ տա

12 Տ աղանակայ կնութեան. ոչ եւ
զիտելով

13 Տ Եւ զառաձանութիւն

14 Եւ զգրոյրն

15 Զ լիք լիք

16 Զ լիք լիք, փխ. որպէս / Ա լիք որպէս

17 Ա եւ օրիւոր, փխ. օրէն է

18 Ա եւ զժ գտա [Եւ տա], փխ. գոր

19 Տ ի սրտին

20 Տ լիք եւ / Եւ եւ զժ այլ եւ

21 Զ լիք եւ զեղեցկութեան

22 Տ կարգէ կանանց խորոց

23 Տ լիք կանանց

24 Զ լիք զառնութիւն / Եւ զառնութեան

25 Եւ լիք հանէ / Եւ հ (շարունակու-
թիւնը լիք), Եւ լիք հանանէ, Եւ
հանանէ, Եւ հանու, Եւ անկանէ, Զ
հա, փխ. հինու

ԻԹ. (Լ.)

Արթ. Երզնկայի յայտնեցաւ ճեմագործին եւ զգուցեցաւ մարտն. յարմ' եւ մահն
Աժդահակայ:

Ձկնի աշտորիկ տակ, թէ ի հաստատակ Աժդահակայ զՏիգրանունի
5 ի արկնութիւն, ոչ ինչ ատանց կամաց նորա ի թաղաւորութեան իւրում
զործէր. այլ բերանով նորա կարգէր զամենայն, եւ հրամանի նորա
ամենեցուն հնազանդ լինել հրամայէր: Եւ յօրինեալ զայս այսպէս՝ սկսանի
նմա մեղմով պատրանա մատուցանել. «Այ՛ գիտեա՛, տակ, եթէ եզրայր
քո Տիգրան խանդաղաւ զտիկնութիւնդ քո ի վերայ Արեւայ, ի կնոջ
10 իւրմէ ի Զարուհայ զրգուեալ: Եւ զի՛նչ լինիցի այն, եթէ ոչ նախ ինձ
մեռանել, եւ ապա լինել զԶարուհի ի վերայ Արեւայ եւ զաստուածունեաց
ունել զտեղի: Բայց արգ՝ բնորելի է քեզ զմի յայտնան. կամ լինել
եզրայրաւոր, եւ կործանումն խայտառակելի յանդիման Արեւայ յոնձն
առնուլ, եւ կամ զանձին իմանալով զբարի՝ խորհարկ օգտակար ի մէջ
15 բերել եւ յաղազս առաջիկայիցն հոգալս:

Բայց էր ի մէջ այսպիսւոյ խորամանկութեան թաղուցեալ եւ
զմեռանելն Տիգրանունեայ, եթէ ոչ ինչ րոտ կամաց խորհիցի մարտ-
պարտադոշն: Այլ իմացեալ խորագիտոյ գեղեցկին զայսպիսի զատաճա-
նութիւն՝ պատասխանի առնել սիրոյ բանս Աժդահակայ, եւ արագագոյն
20 ի ձեռն մտերմաց պատմէ եզրօրն զնենգութիւնն:

1 ցիւղըզն է, փխ. ԻԹ

2 Ացիկ թէ [ւ ե թէ] : Հե չիք եթէ

2 Ե՛ մարտ : Հ մարդ : Է է, փխ. ե

4 ա թե : Խե չիք թէ

5 Խեմբըվ՝ կնութիւն / Ետիկնութեան

5 Տմե ի Թաղաւորութեանն

5 Խ նորա, փխ. իւրում

6 օրդն բերան

7 Ա ամենեցուն հնազանդել [ժեւ հնա-
զանդի] հրամայէր / Խ հրամայէր
ամենեցուն հնազանդ լինել

7 օրդն հրամայէ

7 Է չիք եւ յօրինեալ զայս այսպէս

7 Եմբը յօրինել / Խ զայս այսպէս
օրինել եւ սկսանի

7 Տ սկսանի մեղմով մատուցանել նմա
պատրանս : Ե ի նմա : Ե զպատրանս

8 Ա զի, փխ. եթէ : Է չիք եթէ

9 ԱԽ զտիկնութիւն

9 Ա ի զարուհայ կնոջ իւրմէ

10 օրդն չիք ի (զարուհայ)

10 օրդն չիք զարուհայ, փխ. զարուհայ

10 Խ լինի / Խ այս / ք այնս

10 ԱԽ եթէ ոչ մեռանել [Ե մեռանի]
ինձ նախ [մե չիք նախ] եւ առաջին
եւ ապա [ցիկ չիք ապա] լինել [ժեւ

լինել, ա չիք լինել] զզարուհի [Հցիկ
զարուհի] ի վերայ

11 Ե զարուհի, Ե զարուհի

11 Խվ՝ զաստուածունեայ [չի զաս-
տունեա : Է զաստունեա. յետոյ չիմոժ
զաստուածունեա]

12 ցո չիք արգ / Տ քեզ այժմ

12 Տ զմի / ԱԽ մի

12 Է յանցանել : Է յայնցանել

12 օրդն եւ կամ / ժեւ լինի

13 Ա խայտառակեալ

14 Խե իմանալ, Խ բարի

15 Ե առաջիկայ իրացն

16 Ե չիք էր / Ա այսպիսում

16 Է չիք եւ / Ա ե զայն

17 ժեւ զմեռանիւն : Եմբը թէ

17 ԱՏ խորհեցի

17 Է մարակալաւորոյն / Է մարայ պար-
տաւորոյն : ք մարապարտաւորոյն

18 Ե չիք իմացեալ

18 Ա խորագիտոյն եւ գեղեցկին

18 Հ խորագիտակին / ք խորագիտոյն :
Խ խորագիտոյ [չ խորագիտոյ]

18 ք այսպիսի

19 Խ պատասխանիս

19 Ա սիրելի բանս, Խվ՝ բանս սիրելիս

Եւ ձեռնարկէ այնուհետեւ ի գործն ի ձեռն պատգամաւորութեան,
 զալ նոցա ի տեսութիւն միտարանութեան ի տեղի միջոց սահմանաց
 երկոցոնց թաղաւորութեանցն. իրր բան ինչ և գործ հարկաւոր հաստոյ,
 որ ի ձեռն գրոյ և հրեշտակութեան կատարել ոչ է կարողութիւն,
 5 եթէ ոչ և զէմք երկոցոնց հանդէպ լինիցին: Այլ գիտեալ Տրգրանայ
 պատարելոյ իրին կատարուն՝ ոչ ինչ յորոց խորհէրն Ամզահակ՝ ծածկէ,
 այլ ի ձեռն գրոյ յայտնէ որ ինչ ի նորայն խորութեան սրտի: Եւ
 յայտնեալ այսպիսոյ չարութեան՝ ոչ ինչ էր այնուհետեւ բան և
 խորամանկութիւն, որ զայսպիսիս առաջատէր զչարութիւն. այլ յայտնի
 10 այնուհետեւ զրդոնք խաղմն:

Եւ ժողով արքայն Հայոց ի սահմանացն Կապադովկացոց, և
 որչափ բնախոր Վրաց և Աղսանից, և զամենայն բնախոր Հայոց Մեծաց
 և Փոքունց: Եւ խաղայ ամենայն զօրութեամբ իւրով զկողմամբք
 Մեղացոց: Վտանդ այնուհետեւ հարկ տունէ Ամզահակայ՝ պատանել
 15 պատերազմաւ նոյնպիսին՝ ոչ փոքր ինչ ամբոխիս: Եւ երկայնէր հակա-
 տակաթիւնն մինչև յամիսս հինգ. քանզի հիւանդանայր գործն արազ և
 առողջ, յորմամ զմտաւ ամէր Տրգրան յաղագս քեռն իւրոյ սիրելոյ:
 Զի այսպէս իմն զիս իրացն հնարէր յարգարել, զի ապրելոյ հար լիցի
 Տրգրանուհեայ: Պատանէ և այս, և ժամ մարտին մերձենայ:

8 ի ձեռն արկանէ

1 ցի ի գործ / Ե լիք ի ձեռն

2 ԱՏ ի միտարանութիւն տեսութեան

2 Ա ի տեղոջ միտմ սահմանաց և
 տեղ / և միտմ / յոյ միջոց

3 ԱՏ Թաղաւորութեանց

3 և լիք հարկաւոր

4 ԱՏԵՆ որ, Պաղկիկի և գոր

5 ցի կարողութեան

6 ԱՅՎ՝ եթէ ոչ և զէմք երկոցոնց
 հանդէպ [ա լիք երկոցոնց հանդէպ]
 երկարանչիւրոյն երկարանչիւ-
 րոց իրեկացի [ձվ երկիցին], այլ

5 Տ երկոցոնցն

5 ու հանդէպ միմեանց լինիցին

6 Խոսեմ զառարեցելոյ

6 ա լիք ոչ ինչ յորոց - յայտնէ (թ. 7)

6 Կ՝ որ ինչ, փիւ, ոչ ինչ

6 և որոյ / յ խորհէր

6 և լիք ամբաւակ

6 Տ ծածկէր [Կ՝ եւ չ ծածկէ]

7 Ա ի նորայ, ԱՏ սրտին

8 Տ ի յայտնել այսպիսոյ [որպէս
 լիք այսպիսոյ] շարութեանն՝ ոչ ինչ
 այնուհետեւ էր բան

9 արքայ զչարութիւնն

10 ա լիք խաղմն. և ժողով

11 եւ զիկեւ ժողով այնուհետեւ

11 չ ի հայոց

11 Ա ի սահմանաց

11 ան Կապադովկացոց

12 և որչափ և, Վ՝ որ ի չափ, փիւ, որչափ

12 Տ աղսանից աշխարհին

12 Ա զամենայն իսկ / յ ամենայն

12 յոր բնախոր / Խ ի հայոց

13 ԱՅ լիք և փոքունց

13 օրպէս խաղաց

13 և լիք ամենայն

13 և զօրութեամբ իւրով

13 Ա ի կողմանս, Խ զկողմամբն

14 օրպէս մաղացոյ

14 Տ փառնոյ հասանել այնուհետեւ
 այնուհետեւ հասանել աշխարհեայ
 Ե և հարկ տունէ / Եւ և Կ՝ փառնոյ
 այնուհետեւ հարկ տունէ

15 ա որ, փիւ, ոչ

15 յ ամբոխիք / և երկայնանայր

15 ցի հակառակութիւն

15 ցի լիք միմեան

15 չ ի ամիսս Տր ցամիսս

17 օ առողջանայր

17 ԱՅ ամէր յաղագս [Ա փառն] քեռն
 իւրոյ սիրելոյ տիգրան

16 Տ և, փիւ, զի, Ա այսպիսի

16 Տ չ լիք իմն / Ա լիք յարգարել

18 ԱՅՎ՝ լիք իրր զի ողջ միայն ապրել
 [և Վ՝ որ ապրել] հար լիցի [ձվ լիվ]
 լինիցի

19 Տ ի պատանման այսորիկ, փիւ,
 պատանէ և այս

- Բայց գովեմ գրաջ հաշատակն իմ և զնիզակաւորն և զամենեկն
բոլոր անդամովք համեմատն և ի զեղեցկութիւն հասակի աւարտեալ.
քանզի առոյգ, ամենայնիւ ըստ իրեարս պատշաճեալ, և ուժով ոչ զոր
ունելով իւր գոյգ: Եւ զի երկայնեմ գրանա. քանզի ի լինել մարտին
5 նիզակաւ օրինակ իմն սրպէս զժուր հերձեալ զերկովքի մամուր հանդերձն՝
շամիրէ զվեժգահակ յրնդարձակ տէգ նիզակին, և յամբարիւ միւսանդամ
զձեռնն՝ արտաքս զկէս մասն թուրոյն հանդերձ զինուոն ի գուրս բերէ:
Բայց մարան էր սրանչկի. զի քաջք զիպեալ քաջաց՝ ոչ վազվազակի
թիկունս ի միմեանց զարձուցանէին. վասն որոյ յերկարեալ քարէկը
10 գործ պատերազմին մինչև ի ժամս ձիգաւ Իսկ վախճանս գործոյն ամեկը
մահն Աժգրահակայ. և այսպիսի զիպուսածս ի բարեխախտութիւն յա-
ւելեալ՝ փառս յաճախէր Տիգրանայ:

Լ. (ԼԱ)

- 15 Ետպագս քէ յազարեկաց զժուր իւր Տիգրանուհի ի Տիգրանուհեա. և
վասն Անուշայ, առաջին կնոջն Աժգրահակայ, և բնակութեան գերայն:

Պատմի և այս, թէ զինի այսպիսի իրաց կատարման՝ յուզարկէ
թաղաւորապէս գրոյր իւր Տիգրանուհի մեծաւ ամբոխիւ ի հայս, յաւանն՝

1 ՏԽ գրաջհաշատակն, փխ. գրաջ հա-
շատակն

1 Տա զիմ

1 Ա և գրաջ նիզակաւորն / Խ զնի-
զակաւոր

2 ԱԽո անդամօք

2 ԽԿ՝անձեջլ համեմատ

2 Ա չիք ի (զեղեցկութիւն)

2 Դ զզեղեցկութիւն

2 ԱՏ աւարտեալ [ուղբ աւարտել]
հասակի

3 Ա առոյգ, ամենեկն ըստ իրեալ

3 Հցիւր բնդ, փխ. ըստ

3 և յերարս / Խ չիք զոր

4 Տ իւր [ս եւ Ա չիք իւր] ունելով

4 Ե չիք ի (լինել)

4 մեջր ի լինել

4 Տ պատերազմին, փխ. մարտին Կ՝Հ
մարտին

5 Տ չիք օրինակ իմն

5 Խ իւր, փխ. որպէս

5 Ա ջուր

5 Խ հեղեալ, փխ. հերձեալ

5 Ա չիք ամուր

6 և ընդարձակ տէգ / Ե յրնդարձա-
կատէգ / մ զրնդարձակ տէգ

6 ցորդէս նիզակի

7 Տ զձեռն / ԱԽԿ՝ մասին

7 Տ թուրքն հանդերձ զինուոն

7 ուղբս բերէր

9 Խ ի միմեանց թիկունս / ի թիկունս
ի միմեանց

9 ցիւք զարձուցանեն / լ զարձուցանելն

9 ԽԿ՝ քարշեալ Ա չիք քարշէր

10 Ա մինչև ի ժամս, միւսմ. չիք մինչև ի

10 ք ժամանակս, փխ. ժամս

11 ք չիք մահն

11 Ե բարեխախտութիւն, և բարեխախտու-
թիւն, փխ. բարեխախտութիւն

12 Ե չիք փառս / եմեջր յաճախէ

12 Տ յաճախէր [չ հասէր] փառս

13 Խորդ ԼԱ, փխ. Լ

14 Տ թէ էր ազապաւ յզարկեաց

14 Ե յզարկեաց

14 անձեղիւք զտիգրանուհի

14 լ ի տիգրանայկերտ

14 Ա յարում և վասն ԽԿ՝ և յորում վասն

15 Ե յառաջին / մ զառաջին, ՀԿ՝ առաջ-
նայ / և առաջոյ

15 Ե զհրոյն / և զհրոյն / չ զհրեայն

16 անձեջ ԼԱ

16 ԱԽԿ՝ այսպիսոյ իրաց կատարե-
լութեան վ՝ կատարելութեան

17 Ա կատարելապէս, փխ. թաղաւորա-
պէս

17 Խ գրոյր իւր տիգրանուհի թաղա-
ւորապէս

17 ԱՏ մեծ ամբոխիւ [Կ՝ մեծաւ հան-
դիւսիւ և ամբոխիւ] ի հայս [ուղբ ի
հայս մեծ ամբոխիւ]

զոր չինեաց յիւր անուն Տիգրան, որ է Տիգրանակերտ, և զգաւառն զայնոսիկ ի ծառայութիւն նմա նրամայէ: Եւ զսասանն անուանեալ կողմանցն այնոսիկ ազատութիւն ի զարմից սորա սակ լեալս, իբր ինքաւորական զարմա:

- 5 Իսկ զԱնայ, զառաջին կինն Ամգանակայ, և զբազումս ի սերմանէն Ամգանակայ աղջկունս, հանդերձ պատանեկոյր և բազմութեամբ զերեւոյն, որչափ իկէ աւելի քան զբիւր մի, բնակեցուցանէ յարեւելիայ ուսոյ մեծի լերինն մինչև ի սահման Պողիսն, որ են Տամբատ, Ոսկիողայ, Գամգոյնք, և որ ալլք առ եզերք գետոյն զաստակեալք, յորոց մինն է Վրանջունիք, 10 մինչև հանդէպ ամրոցին Նախճատանու, և զերիս տաննն, զՍրամ և զՋուգայ և զՍարչակունիս իսկ ի միւս կողմանէ գետոյն, զբոլոր զաշան, որոց զլուին Ամգանական, մինչև ցնոյն ինքն ամուրն Նախճատանու: Ինչք զնախասացեալ կինն Անայ բնակեցուցանէ որդւոյք իւրոյք յան- 15 զորութեանն սպասուածի փլածին մեծի լերինն: Ասորմէ լեալ սակն յաշակին իմն շարժմանէ, զոր պատմեն՝ որք բազմաշրջութեամբ նրամանա Պողոմեայ ստգարիսօք զբնակութիւնս մարդկան չափեցին, ալլ և մասն

1 Այիւր անուն միւսն. իւրով անուամբ

2 Էլ անուամբ ի նայս աիգրան և է աիգրանակերտ

3 Եւ զգաւառն և զգաւառս

4 Ա զամենեանս, փխ. զայնոսիկ

5 Եւ զսասան

6 Ի սոցա, փխ. սորա

7 Եւ յորոց առ, փխ. սակ

8 Եւ լերեալս

9 Տ զարմ

10 Ա զառաջին ասացեալ (Եւ ասացեալս) կինն

11 Եւ զինն անուանեալ

12 Ի յիկ և զբազումս ի սերմանէն ամ- զանակայ

13 ԱՏ ի սերմանէ

14 Եւ պատանեք

15 Տ և ալլ բազում զերեք Եւ Է զ' և բազմութեամբ զերեւոյն

16 Եւ յիկ թէ

17 Եւ յիկ բնակեցուցանէ

18 Եւ յուսոյ, Տ ուսոց զ' ուսոյ

19 Եւ լերինն մեծի

20 Եւ ցահմանս, Տ զողման

21 Ա Է, փխ. Եւ

22 Եւ բամբրան, փխ. տամբատ

23 Ա ոսկի կողայ (Եւ ոսկի կողայ) և ոսկիողայ

24 Ա զգոյնք, Եւ զգոյնք

25 Եւ յիկ որ

26 Է լեւ ալլ զ ալլ (Եւ զման Եւ զման) և յիկ ալլք

27 Եւ զաստակերա Ա զրնջունիք

28 Եւ զճիւղոցս Նախճատանու / Եւ յիս Նախ-

ճատանու Եւ յիս Նախճատանու / Վ Նախճատանու

29 Ա աւանս

30 Ա յիկ և (զճուղայ)

31 ԱՏ զխոշակունիս

32 Եւ և, փխ. իսկ ի միւս / Եւ յիկ իսկ

33 Եւ յիկ ի միւս Եւ միւս (Եւ յիկ միւս) կողմանէ

34 Վ և զխոշակունիս. իսկ ի միւս կողմանէ զետոյն զբոլոր զաշան: Ու զողմ Եւ Եւ զխոշակունիս իսկ ի միւս կողմանէ զետոյն. զբոլոր զաշան, Եւ յիկ և իսկ-ք զուսուի զմիկ, Եւ Եւ Եւ

35 Եւ որոց / Եւ որոց զուսու

36 Եւ յիկ ամգանականն Եւ ամանականն, Եւ ամգանականն Եւ ամգանականն Եւ ամգանականն Եւ ամգանականն

37 Եւ յիկ ցնոյն իսկ ամուրն Եւ ցնոյն իսկ Եւ ցնոյն իսկ ամուրն Եւ ցնոյն իսկ Եւ ցնոյն իսկ ամուրն

38 Տ Նախճատանայ (Եւ Նախճատանայ, Եւ Նախճատանայ) / Եւ Նախճատանայ

39 Եւ յիկ զկինն, Եւ յիկ կին

40 Եւ որդւոյ / Վ և որդւոյն

41 Տ Ա յիկ փլածի (Եւ փլածի, Եւ ի փլածի, յուսանցիւմ ուսիչ միւսիւ փլածայ)

42 Եւ մեծ / Եւ սակն լեալ

43 Եւ պարզմանայ / Եւ պարզմանայ (Եւ որդւմանայ)

44 Տ զբնակութիւն

45 Եւ յիկ և (մասն), Տ Եւ մասն ինչ և [Եւ յիկ և] զճով և զանբնակ

ԼԱ (ԼԲ)

Ինչ, ո՛յք ոմանք սորա զարմք, եւ ո՛յք ի սմանք, արժեալ ցեղք:

- Հաւաստի պատմել զրուն եւ զառաջին Տիգրանն եւ որ ինչ ի նմա-
նէ գործք՝ սիրելի, որպէս ինձ պատմողիս ի մէջ իմոց բանից որ ինչ
5 յապառա երաւանդեանն Տիգրանայ բանք՝ եղիցի եւ քեզ բնիկերցողիդ,
որպէս այրն եւ գործք, աշտպէս եւ գնմանն բանք: Վասն որոյ սիրեմ
կոչել աշտպէս ըստ քաջութեան Հայկ, Արամ, Տիգրան, բանցի ըստ
քաջացն՝ ազգք քաջք, իսկ միջոցն՝ որպէս զէպ ումեք թուիցի կոչել:
Բայց ըստ գիւցազնութեանն կարծեաց՝ հշմարիտ է եւ ստելս մեր: Այ
10 Արամազդ որ, այլ ի կամեցողքն լսին լինել Արամազդ չորից եւ այլոց
անուանեցելոց անանց Արամազդ, յորոց մի է եւ կունդ ոմն Արամազդ:
Աշտպէս եւ բազումք անուանեալք Տիգրան, մի է եւ միայնակ սա ի Հայկա-
զանցս, որ զկեղանակ պան, եւ գտան նորա ի գերութիւն վարեաց եւ
զկենոյշ մայրն վիշապաց, անանգակ՝ կամեք եւ յամարութեամբ գիւրտս
15 սնեկով՝ գիշխանութիւնն Մարաց եւ Պարսից յինքն յափշտակեաց:
- Սորա որդի Բաբ, Տիրան, Վահագն, գորմէ ասէն ատասպելք աշ-
խարհիս, երկնէր երկին, երկնէր երկիր, երկնէր եւ ծովն ծիրանի, երկն

1 զիկորոյ ԼԲ, փխ, ԼԱ,
2 աեթ եթէ, de ե թէ
3 ԼԱ, որոշեալք
3 Անկիվ՝ պատմեալ (վ՝ պատմել)
գարգարն եւ զրուն, ք գարգարն զրուն
3 եղի տիգրան, Խ չիք ե (զառաջին)
1 ԼԱ, իմոյ ք չիք իմոյ
1 Տ բանիցս ք բան
6 ց ոչ ինչ էր, փխ, որ ինչ
5 Ե եկեղեցի, փխ, եղիցի
6 ք գործքս ք գործքն աշտպէս
[Ե աշտպէս] ե ըստ [ք գրստ] նմանէ
գործք, սոքապէս [հասեւ ք սոքապէս] ե
գնմանն բանք
6 ըստ չիք աշտպէս ե գնմանն բանք
7 Խվտով՝ ըստ իմ
8 Ասորգեզ՝ քաջացն՝ միւսն քաջաց
8 Ասորգ ազգքն ք ազգն Կիվ՝ չիք
ազգք
8 Կ՝ քաջ / Տվ՝ քաջքն [ըզս քաջք,
Կ՝ քաջն], Եսեւ շվ՝ քաջք
8 Ա միջոցն՝ պարս թուի
9 Հիւ գիւցազնութեան՝ որք գիւցա-
զանցութեան ք շինեմ գիւցազնու-
թեան), քս գիւցազնութեանն
9 Ա Հաւաստի, փխ, հշմարիտ
10 Ա լսին [Ե լսեն], ՏԽ չիք լսին
10 Ա Ե, փխ, եւ / ք այլ
10 Հորոյն չիք չորից եւ այլոց—ոմանց
արամազդ (ք, ք) լսուեի լուսանցիւմ:
11 ՏԽ չիք ոմանց, անյո չիք յորոց

11 ք ցմի ք չիք ե
11 ք ուտ, ք ոտտ, փխ, կունդ, / կունտ
Հիւ կատարումն, փխ, կունդ ոմն
Եյո չիք մի է ե կունդ ոմն
11 անյո չիք արամազդ (աշտպէս)
11 Թեւեւ յաւազոյն... ք կամեցողսն
լինել արամազդ՝ չորից եւ այլոց
անուանեցելոց արամազդ՝ մի է կունդ
ոմն արամազդոյ Թա, Խ.
12 ք գի աշտպէս
12 Ա չիք ե քաջութեամբ
12 ՏԽ անուանեալ
12 ԱՏ տիգրանք [յո տիգրան]
12 ք սա ի ք վ աւի, փխ, սա ի
միւսն, չիք սա
13 ք զամգանակն
13 Հեւեցի էսպան / Ե էսպան
13 Խ գտունն, Խ չիք նորա
13 եւեթ ի գերութեան / եւեթ չիք ե
14 Հիւ գանուշ / Ե գանուշ
14 ՏԽ գիւրտս՝ միւսն, կիւրտս
15 ԱԽ յինքն [Ե յինք] գիշխանութիւնն
[Հիցի գիշխանութիւն] մարաց ե
պարսից
16 ք սա, փխ, սորա / ք որդին
16 ք վահակն / ՏԽ չիք աշխարհիս
17 ՏԽ երկնէր երկին եւ երկիր [ք
յերկիր]
17 Կիւմեւ ծիրանի ծովն / ՏԽ երկնէր եւ
ծիրանի [ք յերկն եւ Ծծերանի] ծով
17 Հորոյն երկնի, փխ, երկն

- ի ծովուն ունէր և զկարմրիկն եղեգնիկ. ընդ եղեգան փող ծովն ելանէր, ընդ եղեգան փող բոց ելանէր. և ի բոցոյն վազէր խարտեաչ պատանեկիկ. նա հուր հեր ունէր, ապա թէ բոց ունէր մօրուս, և աչկունքն էին տրեղակունքս: Ձայս երգելով ոմանց փանդամբ, լուսար մերովք իսկ
- 5 ահանջօր: Յետ որոյ և ընդ վիշապաց ասէին յերգին կոռեկ նմա և յաղթիկ, և կարի իմն նմանապոյնս զՀերակլեայ նահատակութիւնսն նմա երգէին: Այլ ասնն զսա և աստուածացեալ. և անդրի ի Վրաց աշխարհին զտորա չափ հասակին կանգնեալ՝ պատուէին զոճիւք: Եւ սորա են զարմք Վահոնիք. ի սորա կրտսեր որդւոյն Ասաւանայ Ասաւենեանք: Սորա
- 10 Ասաւան, սորա Ներսէհ, սորա Ջարեհ. ի սորա զարմից և որ Ջարեհ-աւանիցն կարգան աղղք: Իսկ սորա առաջին Արմոզ, սորա Բազամ, սորա Վահան, սորա Վահէ: Սա ընդզգեալ՝ մեռան յԱզիքսանդրէ Մա-կեղոնացոյ:

- 1 Հցինդարով՝ ի [բս չիք ի] ծովն. փիւ.
ի ծովուն
2 ՏՊ չիք և
3 Տ զկարմրիկ եղեգնիկն և զկար-
միր եղեգնիկ (Հցի եղեգնիկն)
4 Գրս եղեգան փող
5 Է փութ, փիւ. ծուխ
6 Հ չիք ընդ եղեգան փող ծուխ ելա-
նէր
7 և ընդ
8 Բզրս եղեգան / ք չիք և
9 Ա և ի բոցոյն վազէր խարտեաչ [Կ՝
խարտեալ պատանեկիկ / Տ և ի [Կ՝
ընդ, փիւ. ի] բոցոյն պատանեկիկ
[ք պատանեկից] վազէր / և և ի
[Հցիկ ընդ, փիւ. ի] բոցոյն վազէր
պատանեկիկ
10 Է չիք նա
11 Գիկ անհուր [ց չիկամ հուր]
12 Ա հէր / և Կ՝ հերս
13 Օ և ապա
14 Կիթրոտով՝ չիք թէ [ե ունի, ց թէ
գրամ ու ջնքամ է]
15 ապա թէ հաւամոտիկն եկդիմակի բա-
սեմն են և ոչ երգի հառուած, ուստի
յարմար կլինի փակագծի մէջ պնկ:
Սա. Մ.
16 Ան մօրուն Կ՝ժե մօրուն / ցի
զմօրուն / Վառու մօրուս օւ՜ով՝
զմօրուն / քզով՝ զմօրուն / Ե
մօրուն / ք չիք մօրուս
17 Ան աչք ունքն / Կ՝ աչքունքն /
Հցինդարով՝ աչկոյն / ք աչքոյն
18 Է եին
19 Ան և զայս / Ա երգեալ
20 և չիք ոմանց
21 Կ՝անեմ փամբամբ / ՏՊ՝ բամ-
բամբ: Ուղղում ենք փանդամբ

- (Տե՛ս եր 27, ա. 1 և եր. 73, ս. 3)
4 Տ լուսար իսկ ահանջօր մերովք
5 և լուսար իսկ մերովք ահանջօր
6 Տ յերգն / ևսն չի՞ յերգին
7 և Կ՝ կոռեալ
8 Կ՝ յաղթեալ
9 Կ՝ զերակդեայ Հի զերակեայ
10 Է զերակեայ
11 Տ Նահատակութեանցն
12 Ա երգելոյ [Կ՝ երգելով]
13 Տ ասէին
14 և աստուածացուցեալ
15 Տ և անդ յաշխարհին [ևսոյ աշ-
խարհին] վրաց [ք վրացոյց, Է
վրաց աշխարհին]
16 Օ զսոսա, փիւ. զսորա
17 Ա. կանգնեալ չափ հասակի [Կ՝ նա
սակին] նորա [ս. սորա]
18 Տ հասակի Ա ասնն, փիւ. են
19 Ան զարմ [ե զարմով]
20 Տ վահոնիք
21 Այս կրտսեր
22 ք ասաւնայ ասաւենեանք
23 Է ասաւն
24 Է ներսէհ / ք զարմիցն
25 Տ և զարեհաւանիցն [և զա-
րեհաւանիցն] որ կարգան աղղք [և
աղղ, և որ կարկանաղ]
26 Ա զարեհ աւաւանիցն
27 Ա աղղ
28 Ան առաջին [Ա առաջինն] սորա
29 Ան արմոզ
30 Տ և վան, փիւ. վահան
31 Է և սա / սրբա սորա, փիւ. սա
32 անեմ յաղթսանդրէ / և աղթսան-
դրէ / Տ յաղթսանդրեայ
33 և Կ՝ մակեղոնացոյ՝ Է մակեղոնոյ
լուս մակեղոնացոց

- Յայտմ հետև մինչև գլխադարձությունն Վաղարշակայ ի Հայտ՝ ոչ ինչ համարապոյն տնիմ պատմել քեզ. բանցի շփոթ իմն ամբոխից լիակ՝ այր զարամբ ելանէին տիրել աշխարհիս. և վասն այսորիկ գիրամուտ ի Հայտ լիակ Սրշակ Մեծ՝ թաղադրեցուցանէ զեզրայր իւր
- 5 զՎաղարշակ ի վերայ աշխարհիս Հայոց:

ԼԲ (ԼԳ)

Եւ. Աղիական պատերազմն առ Տիւսամա. և մեր Զարմայր ընդ Արուստայի գորուն լինել սակաւուք, եւ ի Եոյն մահ:

- Երկուր այսորիկ են, որք աշխատութիւնն ապհնապա մեզ ի վերայ
- 10 ի բումմկ հասուցանեն հարցասիրութենէ. համառատասիրութիւն, արապարանութիւն. և այսորիկ՝ պերճք և պոյծապք, պղատոնականք իւր եղանկ բանք. հետի ի ստութենէ, և լի որ ինչ ընդգէմ տտութեան. և զայստիկ յառաջին մարդոյն մինչև յքեզ առ մամայն պատմելու՝ աշտայիկ ի միտսին պատահել անհնարին և Քանցի որ զամենայն ստեղծ, կարող զարով ակնարկութեամբ ի քիթիկ տկան զամենայն կայսրցանէլ՝ ոչ այսպէս հաստատել, այլ աւուրս որոշէ և կարգս ի ստեղծութեամբ. քանցի են տմանք առաջնայ և տմանք երկրորդի և երրորդի և այլոցն աւուրց ստեղծութեամբ ևս այսու մեզ այսպիսի իմն ակնարկէ կարգս վարդապետութիւն Հայոցն. Իսկ զբո վաճաղ արապայ այսպիսոյ տատաւանայ
- 15

1 ա մինչ

1 գ գլխադարձություն

1 կ'ս ար. փի. աշ

2 ք ունիմ ոչ ինչ համարապոյն իմն պատմել Ս. համարապոյն

2 մ վասնցի, փի. բանցի

3 Հ լինելով. փի. լիայ

3 ք յաշխարհիս ի չիլ և

4 ա չիլ արշակ մեծ

4 ք վաղարշակ զեզրայր իւր

5 միայն զգե զվաղարշակ ի միսն. վաղարշակ

6 Պարս ԼԳ. փի. ԼԳ

7 Եղիական

7 վա պատերազմ

7 Տ տեսամես

7 ա մեր ի ք գմեր

7 ք չիլ բնդ

7 Լ եթիպպայի

8 անելոյ լինելոյ Ս. ք լինելով

8 ք մանն

9 որս երկուքս Ե՝ երկուք

9 Ա որ աշխատութիւն մեզ տապնապա ի վերայ ի բումմ [և ի վերայ քս]

10 ք չիլ ի (բումմկ)

10 Տնվ հասանէ ոգը հասան Վարդարաւան

11 ցիկ արապարանութեամբ

11 Տն պերն և պայծառ

11 ս պղատոնականք

12 քլոս եղանկ ի ք եղանկի ի միսն. եղանկ

12 Խ բան

13 անելլ չիլ առմամայն

13 Խ պատմել առ մամայն [և չիլ պատմել առ մամայն—պատահել (ս. 14)]

14 Հոյն Հատեղծ

15 Ա ի քիթիկ տկան ակնարկութեամբ չիլ ակնարկութեամբ

17 Տն այլոց

18 Ա ստեղծութեան [և ստեղծի]

18 քլոս այս. փի. այսու

18 պարս առ մեզ

18 Ե և ում զայսպիսի, փի. և այսու մեզ այսպիսի

18 Ա իմն այսպիսի մեզ, և և այսպիսի իմն առ մեզ

18 Տ ակնարկէ վարդապետութիւն հոգւոյն կարգս

18 և կարգ

10 ք չիլ զբո

10 Տանվ վաճաղ

10 Ա. Տ արապայ արապի ի Ա այսպիսոյ իմն տեսանելու տանմանի [և սահման]

տեսանեմք սահմանի, զի արդար և բնաւ և առ ժամայն ամենայնք քեզ եղիցին ասացեալ: Այլ առ ի մէնջ աշտարիկ կամ յերկար, և քեզ ըստ կամաց, կամ փոյթի, և քեզ ոչ հաճելիք: Զի այսպէս ի քոյ հապճեպելոյ ահա ոչ ինչ յարպար Մակեդոնացոյն, և ոչ վասն եղիականին ի կարգին

5 նշանակեցար, այլ զօղեմք ուստիկ: Այ տնիմք ստեղ, իմաստուն կամ անհանձար աստանօր լինել մեզ հիւան, պատկանաւոր կամ ոչ՝ զայնոցիկ այժմ ուրեմն զկնի հեղուսկով բանս, զկարեւորսն և մերոյս արժանի շարադրութեանս:

Եւ ո՞չք արդեօք այսպիսեաց ճառից առաջինք, եթէ ոչ որք ի

10 Համբրտէ պատմին. այն, որ վասն եղիականին պատմի պատերազմին առ Տետամաւ Ասորեստանեայց: Եւ մեր Զարմայր ի ծառայութեան Ասորեստանեայց սակաւութիւն ընդ եթովպացի դօրուն օգնական Պոխամու, և անդ ի քաջացն Հելլենացոց վերատօրեալ մեռանի. այլ կամիմ յԱրիւլլեայ, և մի յայլմէ ումերէ ի քաջացն:

15 Կատարեցամ զիրք Առաջին ժամորստանութեամ չալոյ Մեծաց:

1 Կ'ցիկս արդարն

1 Ե բնաւ / մ գրեաւն / միւսն. բնաւն

1 Ա լիք և (առ ժամայն)

1 Դոս առժամայնն

1 Աւելեւոս ամենայնքն

2 Խոս ասացեալք [ի ասացեալ] / Տ ասացեալքն

2 Հեցիս երկար

3 Հցիկ հաճելի

3 Երգոս զայսպիսի, փիւ. զի այսպէս ի

3 Խ լիք ի (քոյ)

3 Ա այսուէս քեզ ի հապ ճեպելոյ

4 Ժոյնի մակեդոնացոյն / Է մակեդոնացոյն

4 Հեղիկ եղիականին / Ե եղականին / Ժոյն եղիականին / Ես իղիականին / միւսն. իղիականին

6 Եւ հանձար [ի անհանձար]

6 Ե լինիլ / Է լիք մեզ

6 Ի պատկանաւոր / Է պատկանաւ

6 Այլ'ա վասն, փիւ. կամ

6 Տե զայնոսիկ [յո զայնոսիկ]

7 Ա հոլովելով [ի հոլովելոյ], փիւ. հեղուսկով

7 Է զմերոյս, փիւ. և մերոյս

8 Ա շարադրութեան [ա շարադրութեան] / Է շարադրութեան / վ' շարադրութեան

9 Հ ոյք / Խորդոս ոյք, փիւ. ոյք

9 Երգոս լիք արդեօք

9 Այլ ոյք առաջինք արդեօք [յիւ արդեօք առաջինք] այսպիսեաց ճառից

9 Է որ / Ե որ, փիւ. որք

10 Տե ի հոմերոնէ [տա ի հոմերոնէ, ք ի հոմերոնէ] / Է ի հերմոնէ

10 Ե ի հոմերոսէ պատմին

10 Տե պատմին. իւ այն արդեօք, որ

10 Կ'անքի եղիականին / Ե եղականին, Ժոյն եղիականին / Ե իղիականին

10 Աե պատերազմին [Խոյ պատերազմին] պատմին [Ե պատմին]

10 Տ պատերազմին պատմին

11 Ե լիք առ

11 Ժոյն տեսամաւ յորս տեսամաւ

11 Տոս ասորեստանեաց

11 Երգոս լիք և մեր զարմայր ի ծառայութեան ասորեստանեայց / Ե ումեր այս հաստաւոր յուսանցաւ

12 Հ ասորեստանեայ / Այլ լիք ասորեստանեայց

12 Է եթովպացի / Էստ եթովպացի Երգոս եթովպիայ

12 Ե պոխմաւ / Ե պոխմաւ / Երբիմաւ, զի պոխմաւ, Է պոխմաւ / Երբի զոխմաւ / Ե զոմիմաւ

13 Ես ելինացոյ / Է ելինացոյ

13 Է կամիմք

13 Եստ յարիւղեալ / Է յարիւղեալ / Ե յարիւղեալ

14 Տ յայլ / Ե յայլ

14 Հցիկ լիք ի (քաջացն)

15 Երգոս ցանկր, փիւ. զիրք / Ե ցանկր, յուս. շիմոմ զիրք

- պերճ և սպարկ աստապելքն իցին հանդերձ պտտանալու, որք զճճար-
տութիւն իրաց ալարամարար յինքեանս անին թարսցեալ: Այլ տես-
մեզ պտտանալ տալ անբանութեան նոցա, և զորդարել զանգարցն:
Նոյն սո ի յինէն քեզ բան. զի ոչ աշտարիկ կարտառութիւնք. որպիսի
5 իզձք՝ անբաղձարայ իրիք բաղձալ և մեզ յաւելալ աշխատութիւն: Այլ
տացոր զայտարիկ՝ մանկականի քոյոց տեսց և անհատութեան խոկո-
թեանդ լեալ տարվանք: Վասն որոյ եղիցի և աստանոր ընտլ մեզ
զփափազ կամաց քոյո:

Ստորագրութիւն, որ ինչ սակս Ռիւսասպիայ ետառախն:

- 10 Զպատանականն համարձակագոյն այժմ՝ բարբառիմ. իսկ արդ
արդեօր իցէ՝ սիրելոյ այլ ոք եւ. քանզի և չէ իսկ ոք: Զի ի վերայ
այլոց անհնարիցն. հնարաւոր վասն քո արարելոց մեր. կատարեմք և
զայս. զի զորոց ատեմք գրանտ և զգործս, և այնոցիկ մանտանդ թէ
15 լուրն զլսելիս մեր տագնապացանէր՝ այսօր ձեռամբ իմով չարագրեմ
զայնոսիկ, միտս անմտութեան նոցա տալով, և զկարի վաղոց նոցա
իրս և նոցա անհատանելիս աստիկ յայնմեմ. միայն թէ և քեզ
այտարիկ ուրախութիւն և կամ չա՛ն պատթեանս Այլ ծանիր գտակալութիւն
մեր առ այսպիսի բան, զի ոչ յառաջինսն մեր ասացեալ զիրս, և
ոչ ի վերջին բանս արժանաւորեցաք չարել. այլ զատ և որիչ: Եւ սկսայց
20 այսպէս:

- 1 Ե աստապելք, Բ աստապելարն
1 Ե որ
2 Տղի իրացն՝
2 Ի յինքեան
3 Ա աշխարանութեան, փիւ. անբանու-
թեան / Ի անբանութեան բառի ու-
թեան մասից սկսում և ճորդագործ,
որ Տ-ի հեռ և. լեւ'ս եր. 71, ս. 1 ծան.)
4 Տն իիկ նոյն առ ի յինէն — յաւելալ
աշխատութիւն (Ե. 5)
4 Ե առ յինէն
4 Բ առ այսորիկ
4 Ե որ այսպիսի, փիւ. որպիսի
5 Ե անբաղձարայ, Ե անբաղձարայ
Ե անբաղձարայ
5 Ե իիկ իրիք բաղձալ և մեզ յաւելալ
5 Ե բաղձեալ, փիւ. բաղձալ
6 Ե անբաղձ քո / Ե քոյ
6 Ե անբաղձ խակութեան
7 Ե անբաղձ զիտանաւոր ԼԴ, Ե ԼԵ.
9 Ե անբաղձարայութիւն, Ե անբաղ-
զութիւն
9 Ա սակս բնց
9 Ե հատաւորն, փիւ. հատաւորն

- 10 Ե ի պատանականն
11 Ե չէ է, փիւ. չէ
11 Ե անբաղձարայ, փիւ. զի
11 Ար և ի վերայ
12 Ե անբաղձարայ / Ա անհնարից
12 Ե իիկ վասն քո արարելոց մեր կա-
տարեմք և զայս
12 Ե անբաղձարայ, Ե անբաղձարայ
13 Ե անբաղձարայ
13 Ե անբաղձարայ
13 Ա և զրանս Ե իիկ և (զգործս)
13 Ա այնոցիկ լուր մանտանդ զրեթէ
և զլսելիս
13 Ե իիկ թէ
14 Ե անբաղձարայ
14 Ա իմով ձեռնք Ե չարագրել
15 Ե իիկ զկարի
16 Ե անհատանելիս
16 Ե և թէ, փիւ. թէ և
17 Ե յայտարիկ, Տղի յայտարիկ
18 Ա յառաջինս, Ա ի զիրս
19 Ե անբաղձարայ
19 Ե չարագրել, փիւ. չարել
19 Ե անբաղձարայ և սկսայց այսպէս

Ասացեալն ի նոցանէ Բիւրասպի Աժգահակ՝ առ ներքովեա նախնի
նոցաւ Քանդի ի բաժանել լեզուացն ընդ ամենայն երկիր, ոչ խառն
ի խառն և ոչ անատաճնորդ այս լինելը, այլ աստուածայնով իմն
տկնադրութեամբ՝ զլիաւորք և զեղապետք որոշեալք զիւրաքանչիւր
5 սահմանս մատանդեցին կարգաւ և զարտեցեալք։ Եւ զայս Բիւրասպեայ
հաստոտի անուն ճանաչեմ եւ կենտարոտ Պիտիգայ, ի քաղղէականի
զտեալ մատենի։ Աս ոչ քաջութեամբ բան թէ հարստութեամբ և ճար-
տարութեամբ զգեղապետութիւն ազգին իւրոյ ունէր, հնազանդեալ
ներքովեայ, և հասարակաց զկենցաղս կամէր ցոյցանել ամենեցուն,
10 և ասել՝ ոչ ինչ իւր ստանձին ումիւր ունել պարտ է, այլ հասարակաց
եւ ամենայն ինչ նորա յայանի էր բան և զործ, և ի ծածուկ ինչ ոչ
խորհէր, այլ զամենայն յանդիման արատաքս բերէր լեզուաւ զծածուկս
սրտին։ Եւ զի և զմուտ բարեկամացն որպէս ի տունջեան նոյնպէս
և ի գիշերի սահմանէր։ Եւ այս է առաջին նորա ասացեալ անբարի
15 բարեբարութիւնն։

Այլ քանդի աստեղարանութեամբ հզօր եղեալ՝ յսմարեցաւ ուսանել
և զկատարեալ չարութիւնն, և այսոքիկ անկարելիք նմա. քանդի որպէս
վերապոյնն ասացաք՝ սովորութիւն ունէր պատրանաց աղազաւ առ
բազումս՝ ոչ ինչ ի ծածուկ զործել, և զոյնպիսի վերջին և կատարեալ
20 չարութիւն յայանի ուսանել կարողութիւն ոչ էր։ Հնարի այսպիսում
ուսման դասնութեան հնարս, զայս ինչ յորովայնի ունել բազրապէր

1 Ա բիւրասպի, ՏՅ աժգահակայ
2 Վոկնո ներքութեա, Շնարքութեա
որք ներքութեա / Ե ներքութեա
Ետեւ ԿՂԻ ներքութեա
3 Ա քանդի և
4 Ե չիք ի (բաժանել)
5 Ե անատաճնորդ, ՏՅ անատաճնորդ կամ
անդիաւոր
6 Ա աստուածայնայ
7 Ե քոյս զիւրաք
8 Ա կարի, փիւ, կարգաւ և
9 Ե այս բիւրասպի
10 ՏՅ և կենտարոտ, Ետեւ կենտարոտ
11 Ա և պիտիգայ, Կ և պիտիգայ
և պիտիգայ, Ե պիտիգայ
12 Ե հզօր պատեցեալք բան թէ
13 Ե չիք ազգին
14 Ե նարքութեայ, ՏՅ ներքութեայ (չի
ներքովեայ)
15 Ե հարստեայ, Ե զգեղապետ
16 Ա ամենեցուն
17 Ե ասել
18 Ե ասել, Ե անձին, փիւ, ասանձին
19 ՏՅ ասանձին ուրուք պարտ լինել
[Ե պարտ լինել ուրուք] այլ
20 Ա հասարակաց ամենեցուն, և
21 ՏՅ չիք նորա
22 ՏՅ և բան [Ե թէ բան], փիւ, էր բան

12 Ա խաւեր, փիւ, խորհէր
13 Ե բերել, Ե չիք բերել
14 ՏՅ լեզուով / Ե չիք լեզուաւ
15 Ե զծածուկ
16 Ե մուտ / Ե արեւելեամ
17 Ե ան / Ե արեւելեամ
18 Ե արեւելեամ
19 Ե արեւելեամ
20 Ե արեւելեամ
21 Ե արեւելեամ
22 Ե արեւելեամ
23 Ե արեւելեամ
24 Ե արեւելեամ
25 Ե արեւելեամ
26 Ե արեւելեամ
27 Ե արեւելեամ
28 Ե արեւելեամ
29 Ե արեւելեամ
30 Ե արեւելեամ
31 Ե արեւելեամ
32 Ե արեւելեամ
33 Ե արեւելեամ
34 Ե արեւելեամ
35 Ե արեւելեամ
36 Ե արեւելեամ
37 Ե արեւելեամ
38 Ե արեւելեամ
39 Ե արեւելեամ
40 Ե արեւելեամ
41 Ե արեւելեամ
42 Ե արեւելեամ
43 Ե արեւելեամ
44 Ե արեւելեամ
45 Ե արեւելեամ
46 Ե արեւելեամ
47 Ե արեւելեամ
48 Ե արեւելեամ
49 Ե արեւելեամ
50 Ե արեւելեամ
51 Ե արեւելեամ
52 Ե արեւելեամ
53 Ե արեւելեամ
54 Ե արեւելեամ
55 Ե արեւելեամ
56 Ե արեւելեամ
57 Ե արեւելեամ
58 Ե արեւելեամ
59 Ե արեւելեամ
60 Ե արեւելեամ
61 Ե արեւելեամ
62 Ե արեւելեամ
63 Ե արեւելեամ
64 Ե արեւելեամ
65 Ե արեւելեամ
66 Ե արեւելեամ
67 Ե արեւելեամ
68 Ե արեւելեամ
69 Ե արեւելեամ
70 Ե արեւելեամ
71 Ե արեւելեամ
72 Ե արեւելեամ
73 Ե արեւելեամ
74 Ե արեւելեամ
75 Ե արեւելեամ
76 Ե արեւելեամ
77 Ե արեւելեամ
78 Ե արեւելեամ
79 Ե արեւելեամ
80 Ե արեւելեամ
81 Ե արեւելեամ
82 Ե արեւելեամ
83 Ե արեւելեամ
84 Ե արեւելեամ
85 Ե արեւելեամ
86 Ե արեւելեամ
87 Ե արեւելեամ
88 Ե արեւելեամ
89 Ե արեւելեամ
90 Ե արեւելեամ
91 Ե արեւելեամ
92 Ե արեւելեամ
93 Ե արեւելեամ
94 Ե արեւելեամ
95 Ե արեւելեամ
96 Ե արեւելեամ
97 Ե արեւելեամ
98 Ե արեւելեամ
99 Ե արեւելեամ
100 Ե արեւելեամ

- չարաչարս, որ ոչ այլով իւիք, քան թէ քանիւ իմն և անուամբ ստեղծեալս թշկիցի, զոր վայրապար լսել ումիք ոչ է կարողութիւն։ Եւ այս սովորեալ, որ զչարութիւնն նիւթէր, ուսուցանէր նմա ի տան և ի հրապարակս. անկասկած զգլուխն ի վերայ ուսոցն Բիւրասպեայ 5 գնելով և խոսելով յաղանջն՝ ուսուցանէր զանբարի արուեստն. զոր յատասպելին՝ մանուկ սատանայի, ասեն, սպասաւորելով լինէր կամակատար, և ապա վասն որոյ պարզեալ ի նմանէ խնդրեալ՝ համբուրէր զուսն։
- Իսկ վիշապացն բուսումն, կամ կատարեալապէս վիշապանալն Բիւրասպեայ, որ ասի, է այս. Քանզի անբաւ մարդիկ սկսաւ զոնել 10 զիւաց. մինչև տաղտկանայ ի նմանէ, բաղմութեանն և միարանեալ ամենեցուն և հալածել, և փախչել նմա ի նախաստեղեալ լերինն կողմանս. և ի սաստիկ վարելոյն զնա՝ թօթափեցաւ ամբոխ նորա ի նմանէ։ Յայս վստահացեալ վարողացն զնա՝ հանդեան աւուրս ինչ զտեղեօքն։ Իսկ Բիւրասպեայ մոզովեալ զցրուեալսն՝ յանկարծօրէն 15 հասանէ ի վերայ, փնտս սաստիկ առնելով. այլ յաղթէ բաղմութիւնն. և փախստական լինի Բիւրասպայ. և հասեալ սղանտնեն գնա մերձ ի լեռանն, և ընկննտն ի վիճ մեծ ծծմբոյ։

- 1 մը՝ չարաչարս, ոչ թէ այլով
1 տ՝ և, փիւ. որ
2 ն ստեղծեալ
2 Տե զոր ումիք վայրապար լսել
2 է կարութիւն.
3 Տե և այս, որ սովորեալ չարութիւն
Ա և զայս սովորեալ որ զչարութիւնն
3 յ՝ զչարութիւն
4 ք չիք ի (հրապարակս)
4 Տե զգլուխ (յ զգլուխս)
4 սեւեթ ի վերայ գնելով ուսոցն [ւ
ուսոց] բիւրասպեայ [ս բեւրասպեայ]
գնելով [ւս՝ չիք գնելով] և / մը գնե-
լով ի վերայ ուսոց բիւրասպեայ և
4 Տե ուսոց
5 ս ունելով, փիւ. գնելով
5 ք արուեստ
6 սրդ աւասպելին / ք կամէր, փիւ. լինէր
7 ս պարզեի
7 սեւեթ խնդրել / յ՝ չիք խնդրեալ
7 սեւեթ համբուրել
7 Ա զուս / սրդեալ՝ զուսն և զստան
9 ս բիւրասպեայ / ւ յոր
9 Հւ չիք որ ասի / ս որ ասի ամբ-
քանիս և
9 Ա այսպէս, փիւ. այս
9 Ա մարդիկ անբաւ
10 Հիցիւք բաղմութեան
10 Տե չիք միարանեալ ամենեցուն և /
Թեւեաւ ուղղելի միարանել, կամ՝
միարանեալ... և հալածեալ՝ փախչել

- 11 Կ՝սեւեթ հալածեալ ք հալածէ
11 յ՝ չիք և (փախչել)
11 Տե ի նախաստեղեալ վերին կող-
մանն / Ա ի նախաստեղեալ [ւ նա-
խաստեղ] զմբաւ [եւեթ/ւս չիք զմբաւ]
կողման [սեւեթ չիք կողման] լերինն
12 ս չիք և
12 Ա ի սաստեղագոյնս [ւ սաստեղագոյնս]
գնա վարելոյ
12 է թաւթափեցաւ
12 Ա ի նմանէ ամբոխն [յ՝ ամբոխ]
նորա
13 Ա թարեան [Կ՝ թաղեան], փիւ.
հանդեան
13 ս չիք ինչ
14 է զտեղաւքն / ուրս զտեղօքն / ք
սեւեթն
14 Ա մոզովեալ բիւրասպեայ
14 ք զցրուեալս ք զցրուեալ սակա-
զօրան
14 Հ յանկարծ
15 և՛ հասանէն / յ՝ ի վերայ նորա
15 տ՝ վասն, փիւ. վրաս
15 Ա յաղթէր / Բեւե բաղմութիւն
16 ւս փախստականն
16 ք լինել
16 Ա սաստեղալն բիւրասպի (ս բեւրաս-
պի) / Տե բիւրասպ
16 ւ սպանն / ւս չիք գնա
16 ք չիք մերձ ի լեռանն
17 ս մի, փիւ. մեծ

ՅԱՆԿՔ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳՐՈՅ

- Ա. Միջակ պատմութիւն Հայոց:
 Բ. Թաղաւորի Արշակայ և որդւոցն. պատերազմ ընդ Մակեդոնացիս և սէր ընդ Հռոմայեցիս:
 Գ. Թաղաւորեցոյցանի գլխարչակ Հայոց աշխարհիս:
 Դ. Եթէ որպէս միտրանեալ Վաղարշակայ գրաջն Հայոց ի կարգս զօրոս, խաղայ ի վերայ Մակեդոնացւոցն մտերմաց:
 Ե. Պատերազմ Մորփիղիկայ և մկնդահար մահ:
 Զ. Եթէ որպէս կարգեաց Վաղարշակ զարեմուտս և զհիւսիսի մերոյ աշխարհիս:
 Է. Եօրինեալ թագաւորութեանն. և թէ ոստի գնախարարութիւնս կարգեաց, ճրպէս և զիարդ կենցաղաւորել հրամայեաց:
 Ը. Երկրորդ լինել թագաւորութեան ի զաւակէ Աշխուհակայ Մարաց թագաւորի:
 Թ. Յաղազս մերոյ Արշակայ Առաջնոյ և նորին զօրծոց:
 Ժ. Եթէ ոստի եկիտ զպատմութիւնն զկնի մատենիցն Մար Արայ կատինայ:

- 1 օ ցանկ , ց լիք ցանկը երկրորդ
 2 ԿՊՎՊՊԻ Բ. գրի ցանկը լուսինն :
 3 օ լիք Ա և ունի լուսինն:
 4 Այլն պատմութեան , օ պատմութիւնը մեր հայկազանցս նախնաց. փիւ. պատմութիւն Հայոց
 5 Դ Հայոց-ից յետ լուս. նոյն մեկնութիւնը
 6 Ե լիք Ա. փիւ. Բ.
 7 ՅԵ Թաղաւորեալ [օ Թաղաւորել]
 8 օ մակեդոնացիս մտերմութիւն
 9 ՅԵ մակեդոնացւոցն [յս մակեդոնացիս]
 10 Եթէ հռոմայեցիս : Ե զհռոմայեցիս
 11 ՅԵ Թաղաւորեցոյցանի [օ Թաղաւորեցոյցանի]
 12 Եթէ Բ. փիւ. Գ.
 13 օ զվաղարշակ զհարայր իւր
 14 օ աշխարհիս Հայոց
 15 ՅԵ թէ , ց վաղարշակ
 16 ՅԵ գրաջն [յս գրաջն]
 17 Եթէ մակեդոնացւոցն և մակեդոնացւոցն ՅԵ մակեդոնացւոց
 18 Եթէ Գ. փիւ. Ե.
 19 օ մորփիղիկայ մտերմութիւն
 20 օ որ ի փիլիկայ : օ որ ի փիլիկայ
 21 Եթէ Ե. փիւ. Զ.

- 22 ԱՏԵ Թէ [զլ և թէ] Գնում ենք Եթէ. համաձայն ընտրի վերնագրին:
 23 օ լիք և
 24 օ զհիւսիս / օ մերոյ աշխարհիս զհիւսիսի / Եթէ և մերոյ աշխարհիս և զհիւսիսի [Եթէ զհիւսիս, Դ զհիւսիսայ]
 25 Եթէ Զ. փիւ. Է. և այսպէս շարունակաբար
 26 Ե յարինեմ
 27 Եթէ Թաղաւորութեան , ՅԵ լիք թէ
 28 Եթէ գնախարարութիւնս
 29 ՅԵթէ սերեաց, փիւ. կարգեաց [և սերեաց, լուս. փոխում բազմացոյց]
 30 Ա կարգեաց և որպէս [Եթէ լիք որպէս] զիարդ
 31 Եթէ կենցաղաւորել Դ կենցաղաւորեալ
 32 Այլ լիք Ը. երկրորդ. Թաղաւորի (ս. Ե)
 33 Եթէ Ը. Եթէ Է. փիւ. Բ
 34 Ե լիք և
 35 Եթէ գործ [Դ գործ] նորին
 36 Եթէ Բ. Եթէ Ը. փիւ. Ժ. և այսպէս շարունակաբար:
 37 ՅԵ և թէ, փիւ. Եթէ
 38 ՅԵթէ զպատմութիւնս
 39 Եթէ Եթէ մարարայ Եթէ մարարաս, միւսն. մարարաս
 40 Դ կատինայի : Ե լիք կատինայ

- ժԼ. Յողազս մերոյ Արտաշիսի Առաջնոյ, և յափշտակելոյ զնախագահս թիւնն:
- ժԲ. Քաղաքն Արտաշիսի յարեմուտս, և ձերբակալ առնել զԻրիւստս, և աւարել ընձեռել Հայոց զպատկերս կողմն:
- 5 ժԳ. Վկայութիւնք տիեզերակալութեանն Արտաշիսի և կապելոյն զԻրիւստս՝ յայլոց պատմագրաց:
- ժԴ. Յողազս թագաւորելոյ Տրգրանոյ Միջնոյ, և ընդդէմ կալոյ զորոյն Յունաց, և զմեհեանսն շինելոյ, և արշաւանս առնելոյ ի Պաղեստինէ:
- 10 ժԸ. Դիմումն ի մեզ Պոմպէի Հռոմայեցոց զօրավարի և առնուլն զՄաժար, և մահն Միհրդատայ:
- ժԶ. Յողազս յարձակելոյ Տրգրանոյ ի վերայ զորոյն Հռոմայեցոց, և խոյս տալ Գաբիանոսի և արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ:
- ժԷ. Պատերազմ Կրասոսի, և սատակումն նորին ի Տրգրանայ:
- 15 ժԸ. Եթէ որպէս Կաստիոս ընդդիմակայեալ Տրգրանոյ, և ապստամբելն Միհրդատոյ և շինելն զկեսարիայ:
- ժԹ. Յողազս միարանութեանն Տրգրանոյ և Արտաշիսի, և առարկի սողաւորս ի Պաղեստինէ, և զերս թիւն Հիւրկանոս զանանայապետի և այլ բազմութեան Հրէից:
- 20 Բ. Այլ պատերազմ Հայոց ընդ զօրս Հռոմայեցոց, և պարտումն Միդոնի և Բենդիդեայ:

- 1 ՏԽԵ առաջնոյ արտաշիսի [յց արտաշիսի] / անձ արտաշիսի
- 1 ից զնախագահութիւն
- 3 ա արտաշիսի ի յարեմուտս / ւ արտաշիսի / ժ արտաշիսի
- 3 ա ձերբակալ արար առնել
- 3 ձ ցկիրստս, անշխոս ցկիրստ, փխ. ցկիրստ
- 4 Աճ աւարեալ / ցկո աւարել
- 4 անձ ընձեռել
- 4 ձ ցպատկերս
- 4 ց կողմ
- 5 ԽՏՂ զկապելոյնս թիւնք / փխ. արթիւնք]
- 5 ից տիեզերակալութեան
- 5 անձ արտաշիսի / ւ արտաշիսի
- 5 Տ կապելոյ
- 5 ձ ցկիրստս, անշխոս ցկիրստ, փխ. ցկիրստ
- 7 անձ Թագաւորելոյն / րեւոզում Թագաւորութեանն
- 7 ց կապելոյ, փխ. կալոյ
- 7 ց զաւրաց
- 8 ցց զմեհեանս
- 8 ւ իմ արշաւանս առնելոյ
- 8 անձ Եր ի պաղեստին. ից ի պաղեստին
- 10 ց պոմպէայ / ձ ւ հռոմայեցոց
- 10 Ա առնուլ

- 11 ՏԽ զմաժար [ցկո զմաժար] / / զմաժար
- 11 ա զմահ / անշխոս մահ
- 12 անձ արձակելոյ / ան զօրաց
- 12 ւ հռոմայեցոց ժ իմ հռոմայեցոց
- 13 ան արձակել / ց թողոյ, փխ. արձակելոյ
- 14 ւ կրասոսի
- 15 ՏԽ և ԹԷ, փխ. ԵԹԷ
- 15 Այլոս կարսիոս [ւ կարսիոս, / կորսիոս]
- 15 ա ընդդիմակայեալ
- 15 ՏԽ և ԵԹԷ
- 15 Ա ապստամբել [ւ ապստամբելոյ]
- 16 Այ շինել
- 17 ցց միարանութեան
- 17 ց արտաշիսի / ւ արտաշիսի, ժ արտաշիսի, միւսմ. արշիկի
- 17 ՏԽ առարկ [ւ առարկի]
- 18 ւ ի պաղեստին / ի պաղեստին
- 18 ց հուրկանոս
- 19 ՏԽ բազմութեանն [ւ բազմութեանն]
- 20 ւ ընդ զէմ զօրս
- 20 ւ հռոմայեցոց
- 21 ան սիւնիք / ձ ւ սիւնիքի
- 21 անձ բենդիդեայ ժ րենդիդեայ / ւ րենդիդեայ / ց րենդիդեայ, / րենդիդեայ / ւ րենդիդեայ

- ԼԳ. Քարոզութիւն յեղեւիա առաքելոյն Թաղէտի, և պատճէն իղիւղն
հնգից:
- ԼԴ. Յաղագս վկայութեան Առաքելոյն:
- ԼԵ. Վասն Սանատրկոյ թագաւորութեանն, և սպանման ծննդոցն Ար-
գարու, և վասն Հեղինայ տիկնոջ:
- ԼԶ. Յաղագս նորոգման Մծրին քաղաքի, և անուանակոչութեան Սա-
նատրկոյ և մահուան նորին:
- ԼԷ. Թագաւորել Երուանդայ, և կոտորել զորդիս Սանատրկոյ, և
գերծանել Արտաշէսի փախստեամբ:
- ԼԸ. Ար ինչ ջան Երուանդայ վասն ի բուն արկանելոյ զմանուկն
Արտաշէս, և ի բաց թողոյ զՄիջագետս:
- ԼԹ. Յաղագս շինուածոյ Երուանդաշատ քաղաքի:
- Ո. Եթէ որպէս շինեաց զԲագարան քաղաք կողոյ:
- ՈԱ. Վասն տնկելոյ զանտառն որ կոչի Ծննդոց:
- ՈԲ. Վասն ձեռակերտին որ կոչի Երուանդակերտ:
- ՈԴ. Եթէ որպէս օգնական տրարեալ Սմբատայ զնախարարոն Պարսից՝
խնդրէր Թագաւորեցուցանել զԱրտաշէս:
- ՈԵ. Յաղագս լսելոյ Երուանդայ զգտն Արտաշէսի, և զտմարելոյ
զգորսն ի պատրաստութիւն պատերազմի:
- ՈԶ. Երուանդայ պատերազմ ընդ Արտաշէսի և փախստաւ, և տուան
քաղաքին և մահ նորին:

1 abegho Լ, dj ԻԹ, փխ. ԼԴ

2 ao եղեւիա / և յեղեւիայ

2 ց Թաղէի

2 ՏՏ թղթոց [ց թղթոցն]

3 abegho ԼԱ, dj Լ, փխ. ԼԴ. և այս-
պէս շարունակարար:

3 Աց վկայութեան [յ աւել. սրբոյ]
առաքելոյն մերոյ

4 Ա վասն [ա յաղագս, փխ. վասն]
թագաւորութեանն սանատրկոյ [ց
թագաւորութեան

4 ՏՏ սպանմանն [ց սպանման]

4 ՏՏ ծննդոց [ս ծննդոցն]

5 ՏՏ հեղինայ [ո հեղինայ]

5 Լ տիկնոջն

6 ք նորոգմանն / ք քաղաքին

7 ՏՏ ց մահուանն. չիք նորին [ո մահ-
ուան նորին]

8 ՏՏ թագաւորին [ց թագաւորել]

8 օ կոտորելին / օ զորդինն

9 օ գերծանելին

9 օ արտաշէս / օ արտաշէսի

10 օյ յաղագս, փխ. վասն

10 օ վասն բունն

10 օ ք քանուկ, ց քանուկ, օ անաւոյ,
փխ. արկանելոյ

12 ՏՏ շինուածի

12 ՏՏ Երուանդաշատի. չիք քաղաքի [ց
Երուանդայ քաղաքի]

13 ՏՏ ք թ / օ չիք քաղաք

14 ՏՏ ց չիք որ կոչի [ց ունի]

15 օ ԼԵ, ց ԼԸ, փխ. ՈԲ.

15 ՏՏ ձեռակերտին Երուանդակերտի

16 dj ԼԹ, փխ. ՈԴ

16 Ա սմբատայ [ա սմբատ] օգնական
իւր [յ չիք իւր] տրարեալ

16 Ա զնախարարս

17 օ ք ք ինդրէ / օ չիք ինդրէ

17 օ Թագաւորեցուցանել

18 dj Տ, փխ. ՈԴ. և այսպէս շարուն.

18 ՏՏ չիք յաղագս [ց ունի]

18 օ չիք զգտն արտաշէսի Երուան-
դայ / ք ք արտաշէս

18 օ ք ք արտաշէս / ՏՏ ք ք արտաշէս
զումարել]

19 օ ք ք զգորս

20 օ ք ք մուան / օ ք ք մուանելին / օ չիք
ք ք

20 օ ք ք արտաշէսի / օ ք ք արտաշէսի

20 օ ք ք / Ա աշխարհս

20 ՏՏ օ աշխարհս

21 abegho ՈԴ, ք ք ՈԲ, փխ. ՈԶ

21 օ ք ք արտաշէսի / օ ք ք արտաշէսի

21 օ չիք և (փախստաւ)

- ԽԷ. Քաղաւորել Արտաշիսի և տոնել բարի իւրոց Երախաւորաց:
- ԽԸ. Ապանումն Երուսաղայ, և շինել միւսոյ Բաղարանի, և հարկել Արտաշիսի Հոռմայեցոցն:
- ԽԹ. Յաղազս շինուածոյ Արտաշատ քաղաքի:
- 5 Ծ. Յարձակումն Ալանաց ի մեզ և պարտումն, և խնամութիւն Արտաշիսի ընդ նոսա:
- ԾԱ. Ապանումն Արգամայ և որդւոց նորա:
- ԾԲ. Եթէ որպէս Սմբատ և զինչ յԱլանս գործեաց, և բնակել Արասպոս:
- ԾԳ. Աւարումն Կապից, և զրգտութիւն ընդ Սմբատայ զարմիցն Արտաշիսի և ընդ միմեանս:
- 10 ԾԴ. Պատերազմ ընդ զօրս Կոմեաթանոսի ի Բասեան:
- ԾԵ. Յաղազս Տրաշանոսի և նորին գործոց, և մահուանն Մամանայ յեղբարցն:
- ԾԶ. Թէ որպէս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս և սահմանս հաստատեաց:
- 15 ԾԷ. Յաղազս նախարարութեանն Ամատունեաց:
- ԾԸ. Յաղազս Առաւելիկից տոհմին, թէ ուստի սերեալ ազգ:
- ԾԹ. Արուեստից զիտութիւն որ ինչ յաւուրս Արտաշիսի:
- Կ. Յաղազս մահուանն Արտաշիսի:

1 ՏԽ Թաղաւորել արտաշէս [ց թաղաւորել արտաշիսի] և տոնել արտաշէսի

1 ս տոնելն

1 շ իւրոցն

2 ց շինելոյ

2 շ զմիւս բաղարան

2 ՏԽ Բաղարանին

3 աւոյս հարկել, և հարկանել

2 սեւե արտաշէսի, և արտաշէսի

3 սեւե ի հոռմայեցոց, և հոռմայեցոց

4 շ շինելոյ

5 Ծ զարձակումն

5 շ ի մեզ ալանաց, և ալանաց

5 սեւե արտաշէսի, և արտաշէսի

7 ձ արգանայ

8 ՏԽ և թէ, փիւ, և թէ

8 Այ որպիսի [ց որպէս] էր սմբատ

8 ց յաղանս [և յաղան]

8 և բնակելն, և բնակել

8 սեւե յարապոս

9 և և աւարումն, և աւարումն

9 և կապից

9 ս զրգտութիւն

9 շ ի սմբատայ ընդ զարմիցն

9 ՏԽ զարմից

9 ԱՏԽ արտաշէսի [ց արտաշիսի, և արտաշիսի]

10 շ ի լի և բնդ միմեանս

11 ս զաւոս

11 ՏԽ ի բաւն [և ի բասեան, և ի բասեն]

12 ց արեանս

12 ս լի նորին

12 շ զգործոցն

12 սեւե ց մահուան

13 ձ եղբարց

14 ՏԽ Բազմամարդ արար [ց Բազմամարդացոյց], փիւ. Բազմամարդացոյց

14 և լի արտաշէս

14 ՏԽ զաշխարհս հայոց [ց լիս լի հայոց]

14 Ա սահման [և սահմանեալ] ց զսահմանս

16 ՏԽ վասն [ց յաղազս], փիւ. յաղազս

16 ՏԽ ամատունեաց նախարարութեան, և նախարարութեանց

17 Ա յաղազս, ՏԽ վասն

17 Ա առաւելիկից [և առաւելիկեաց], և սոռաւելիկից, միւսն. առաւելիկից

17 աւ տոհմին և թէ ՏԽ տոհմից [ց տոհմին], մե տոհմի, և տոհմից, և լի տոհմին

17 ՏԽ լի թէ ուստի սերեալ ազգ [ց աւելի]

18 սեւե որ ինչ արուեստից զիտութիւն յաւուրս

18 սեւե արտաշէսի, և արտաշէսի

19 սեւե արտաշէսի, և արտաշէսի

- ԿԱ. Արտառազկայ թագաւորութիւն, և հալածել զեղբարս խր և զքորս,
և մահն հանդերձ այլաբանելով:
- ԿԲ. Որ ինչ վասն Տիրանայ:
- ԿԳ. Եաղագս Տրդատայ Բագրատունւոյ, և անուանց ազգի նորա
առաջնոյ:
- ԿԴ. Եթէ զիւրդ Տիգրան Վերջին, և զինչ ի նմանէ զործք:
- ԿԵ. Յաղագս թագաւորելոյ Վաղարշայ, և լինելոյ զստանն Բասենոյ,
և պատել պարսպաւ զնոր քաղաքն, և պատերազմ ընդ Քաղկաց,
և մահ նորին:
- 10 ԿԶ. Եթէ ուստի զայստսիկ պատմէ:
- ԿԷ. Եթէ որպէս Ագաթանգեղոս պատմեաց համառօտ:
- ԿԸ. Զթագաւորական ազգայն, յորմէ ցեղք Պարթեականք որոշեցան:
- ԿԹ. Եթէ զիւրդ ցեղն Արտաշէսի Պարսից արքայի մինչև ցլախճան:
- Հ. Եթէ զինչ առասպելք Պահլաւաց:
- 15 ՀԱ. Առաջին արշաւանք Քոսրովու յԱսորեստան, որով համարէր օգնել
Արտաւանայ:
- ՀԲ. Քոսրովայ օգնականութիւն գտնող ի Փիլիպպոսէ՝ զիմէ ի վերայ
Արտաշէրի պատերազմաւ:
- ՀԳ. Դարձեալ յարձակումն Քոսրովու ի վերայ Արտաշէրի ստանց Հառ-
մայկիոց օգնականութեան:
- 20 ՀԴ. Յաղագս զայստեանն Անակայ և լինելութեան սրբոյն Դրիպարի:
- ՀԵ. Յաղագս Փերմելիանեայ եպիսկոպոսի կետարս կապազովկացոց
և պատմութեանց նորին:
- ՀԶ. Դիմումն ի մեզ Արտաշէրի, և յաղթել կայսեր Տակիտոսի:

1 Տեւեջ չիք իւր

1 Ե զեղբարս / Ե զքորս

1 Եւելցիս մահ / Ե չիք և մահ, և չիք
մահ

3 Ե տիգրանայ

3 Ե առաջնոց և յառաջնոց

6 Տե և թէ [յ Եթէ] փեւ. Եթէ

7 Եւել Թագաւորութեանն / Ե Թագա-
ւորելոյն

7 Աւօ զաղարշակայ [Ե զաղարշայ]

7 Ե բաւնայ

8 Ե պարսպաւք

8 Այլիս քաղաք

8 Տե պատերազմել

8 Ե ընդ զէմ խազմաց

9 Ե ի մահ, փեւ. և մահ

9 Ե նորա

10 Տե և թէ [յ Եթէ], Ե թէ, փեւ. Եթէ

10 Տե Ե պայա [յ պայտսիկ]

11 Ա պատմեաց ագաթանգեղոս

12 Ե ի թագաւորական

12 Եւել ազգէն / Ե ազգն

12 Տե պարթեական [յ պարթեականք]

13 ԱՏե արաւշէսի [յ արտաշէսի, և]

արտաշէսի]

14 Տե և թէ [յ Եթէ], փեւ. Եթէ

14 Եւել պահաւաց, Ե պահաւանաց

15 Ե խոսրովայ, Եւել խոսրովայ

15 Ե որովք

15 Տե համարէ [յ համարեցաւ]

16 Տե Ե արտեանայ [յ արտաւանայ]

17 Տե Ե խոսրով / խոսրովա

17 Եւել օգնութիւն / Ե օգնական

17 Տե ի փիլիպոս

18 Եւել արաւշէսի [Ե յարաւշէսի] որ-
դայ ստանայ պատերազմաւ, Ե ար-
տաւախի / Ե արտախի

19 Ե խոսրովայ

19 Ե յարտաշէրի / Ե արտաշէրի

21 Ե պարսկան

22 Տե փերմելիանոս [յ պերմելիանոս]

Ե փերմելիանեայ Ե պերմելիանեայ
Ե պերմելիանեայ, Ե պերմելիանեայ

22 Տե եպիսկոպոսի [յ եպիսկոպոսի]

22 Ե կապազովկայ / Ե կապազովկացոց
/ Ե կապազովկացոց

24 Ե տա..., փեւ. տակիտոսի

- ՀԷ. Յաղագս խաղաղութեան Պարսից բնդ Յունաց, և շինելոյ Արտաշրի զՀայս յամս անիշխանութեանն:
- ՀԸ. Սատակումն ազգին Մանգակունեաց յԱրտաշրէ:
- ՀԹ. Յաղագս նահատակութեանն Տրդատայ յամս անիշխանութեանն Հայոց:
- 5 Զ. Յայտարարութիւն սակաւութեանն և վարուց Գրիգորի և որդւոց նորա, ի թղթոյն Արտիքեայ եղիակապտի, որ վասն հարցմանն Մարկտի միայնաւորի ի Յաղոճանի:
- ՉԱ. Էթէ ուստի և զինորդ ազգ Մամիկոնէից:
- 10 ԶԲ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի թաղաւորութեանն յառաջ յուն զնահատարին:
- ԶԳ. Յաղագս անեկոյ Տրդատայ կին զԱշխէն և Կոստանդին զՄարտիմինայ, և թէ որպէս հանդիպեցաւ հաւատոց:
- ԶԴ. Սատակումն Ալկունեաց ի Ճենագնոյն Մամիկոնայ:
- 15 ԶԵ. Նահատակութիւնք Տրդատայ ի պատերազմին որ յԱղունա, յորում միջակտուր արար զԲասրայ թագաւորն:
- ԶԶ. Վասն Եռնէի երանելոյ, Էթէ որպէս եղև պատճառք փրկութեան Վրաց:
- ԶԷ. Պարտումն Շապհոյ և ակամայ հնազանդութիւն ընդ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի, և Տրդատայ ունել զեկրատան, և զալ ազգականացն, և թէ յայնժամ եղև զիտ փրկական փայտին:
- 20

1 Եւսոյ և, փխ. բնդ

1 ՏԽ. շինելոյն

2 ՏԽ. անիշխանութեան [ու անիշխանութեանն]

3 ԵԹԷ կատարումն, փխ. սատակումն

4 ՏԽ. չիք յաղագս

5 ՏԽ. նահատակութիւն [յ նահատակութիւնք, նահատակութեան]

6 յց անիշխանութեան

7 յայտարարութիւնք

8 ՏԽ. անեկունն, և անեկունն

9 որդւոյն զրիգորի

10 ՏԽ. որդւոցն [յ որդւոց]

11 ի թղթոցն, ԷԷ. չիք որ

12 Է՛ յաղագս, փխ. վասն

13 Է՛ յարցման

14 Ա միայնակեցի

15 Այլ չիք ի [յաղոճանի]

16 Ան յազգիոճանի, յլ յազգիճ աւանի
ո յազգիճ աւանի

17 ՏԽ. չիք Էթէ

18 Է՛ և կամ դիարդ

19 յ ազգն, յլ ազգը

20 ՏԽ. մամիկոնեան

21 Է՛ նայտարարութիւնք, փխ. նահատակութիւնք

22 Է՛ ի թաղաւորութեան, Է՛ չիք ի
թաղաւորութեանն

12 ՏԽ. վասն, փխ. յաղագս

12 Ա անեկոյն / ո անեկոյ / միւսն.
անեկոյ

12 Է՛ զաշխէն աիկին և

12 Է՛ զմարտիմինայ / մ զմարտիմինայ
այ / Է զմարտիմինայ

13 և Էթէ, փխ. և թէ / Է չիք և

14 / չիք ի [ճենագնոյն]

14 Է՛ ան ճենագնոյն

14 յ մամիկոնայ, Է մամիկոնայ, Է մամիկոնայ
այ / Է՛ մամիկոնայ

15 Է՛ չիք ի պատերազմին

15 Է՛ չիք ի որ

16 Է՛ զբասրայն [Է զբասրայն] արար /
Է զբասրայն

16 Է՛ թագաւոր

17 Ա յաղագս, փխ. վասն

17 Է՛ ի երանելոյ / Է երանելոյ /
միւսն, երանելոյ

17 ՏԽ. թէ / Է՛ եղև

17 Է՛ պատճառ

20 Է՛ չիք մեծին

20 Է՛ կոստանդիանոսի, Է՛ կոստանդիանոսի
այ / միւսն, կոստանդիանոս

20 Է՛ զեկրատան

21 Է՛ և թէ, փխ. Էթէ

21 ՏԽ. յայնժամ ժամանակի, փխ. յայնժամ

21 Է՛ Էթէ ի աշխէն, փխ. փայտին

- 2Ը. Կապումն Լիկիանոսի, և փոխումն արքանեացն ի Հաւամ, և շինել
Կոստանդնուպոլսի:
- 2Թ. Յաղագս Արիսի չարափառի և ժողովոյն որ եղև վասն նորա
ի Նիկիայ, և պանչեկեացն որ երեկցաւ ի Գրիգորիոս:
- 5 Ղ. Դարձ Արիստակեայ ի Նիկիայ, և հաւատալ ազգականեացն, և որ
ինչ ի Գառնի շինուածք:
- ՂԱ. Յաղագս մանուան Գրիգորի և Արիստակեայ, և թէ Էր աղագս
լեառն կոչի Մանեայ այբք:
- ՂԲ. Յաղագս վախճանին Տրդատայ թագաւորին, ընդ որում և սղրեր-
գական մեղադրութիւն:
- 10

Քուլանդակեցան ցանկը Երկրորդ զրոյց միջակ պատմութեանց:

1 Տն լիկիանոս:

1 Տն շինումն

2 Կոստանդինոս պոլսի և Կոստանդնուպոլսի

3 Ե՛ր ժողովոյն Նիկիայ, որ վասն արիսի չարափառի, փխ. արիսի չարափառի ի Նիկիայ

4 մ չի՛ք ի Նիկիայ

4 ս պանչեկեաց

5 Տն արիստակեայ [ց առիստակեայ, և առիստակեայ] մեջո առիստակեայ

7 Դ մանուան սրբոյն գրիգորի

7 Տն արիստակեայ [ց առիստակեայ, և առիստակեայ]

8 Ա կոչի ի լեառն [ե՛ր չի՛ք ի]

9 ձ ւ վախճանի

9 Ա վախճանին մեծի [ձ ւ մեծին, Դ մեծ] թագաւորին արդատայ / ց թագաւորի

10 Դ չի՛ք ընդ որում մեղադրութիւն

11 ա մեղադրութիւն հայոց ազգիս / ց մեղադրութիւն ազգիս հայոց

11 Ե չի՛ք բախանդակեցան պատմութեանց

11 ւ բախանդակեցան

11 սե՛ւ Է չի՛ք ցանկը

11 եւ՛մ գիրք երկրորդ, փխ. երկրորդ գրք

11 սե՛ւ յառաջադիմութեան [մ յառաջադիմութիւն] հայոց մեծաց, փխ. միջակ պատմութեանց

ԳԻՐԻՔ ԵՐԿՐՈՐԳ

ԷԼԵՆ ԵՒԷԼԵԳ ԳԼԵԵՐԻՆԻՆԻՆ

ՄԵՐՈՑՆ ՆԸԽՆԵԸՑ

II.

- 5 Գրեմ քեզ այժմ և որ ինչ առանձին մերոյ աշխարհիս զործք,
երկրորդ ամենիւմ զիրա, սկսեալ ի թագաւորութենէն Ազեքսանդրի,
մինչև յթագաւորութիւն սրբոյ և բաժի տանն մեծին Տրդատայ, կարգաւ,
որ ինչ եղեալ աստ գործ քաջութեան և արութեան, իմաստից և կարգաց
միոյ միոյ ուրուք ի նոցանէ, որք յարքայէն Պարսից յԱրշակայ և ի
10 Վաղարշակայ եղբօր նորա, զոր մերոյ ազգիս թագաւորեցայ. և որ ինչ
որք յետ նորա եղին թագաւորք աշխարհիս մերոյ ի նորին սերմանէ,
որպի ի նորէ ամենիւմ զսկրութիւնն՝ անսանկեան Արշակունիք յԱրշակայ,
աւելորդքն յազգ և ի բազմութիւն աճեցեալք, և միտին բառ կարպի
հասեանայ ի թագաւորութիւն Բայց գրեմ կարճ ի կարճոյ՝ որ ինչ մեզ
15 անկն է, և զտեւորդան թողում Քանդի բառական և յազապս ալլոյ ազգաց
որ ինչ ի բազմաց ասացեալ եղի:

1 Եւ հասար երկրորդ պրակ ա.

1 Անշինապոյսաւ մովսէսի [Եւրոյն
մովսէսի, Բո մովսէսի, Եւ մովսէս]
խորենացոյ և խորենացոյ. խո-
րենացոյն, և խորեն] բան միջակ
պատմութեան մերոյն Ա. Եւ մե-
րոյ, Զօ մերոյ, Եւ մերոյ, Եւ իի
մերոյն խորենաց [Եւ խորենաց,
Եւ իի խորենաց] հասած [Եւ հասած,
չիտաւորքս գիրք, փի, հասած, Եւ
իի հասած] երկրորդ [Եւ իի երկ-
րորդ]

3 Ե իի գրեմ քեզ—առանձին, Ե իի
գրեմ քեզ : Ե իի գրեմ քեզ—աշ-
խարհիս

5 Երբ իի և

5 Եւրոյն առանձին

5 Եւ գործ Ե իի գործք

5 Ե զգիր

6 Եւ աղեքսանդրի : Եւ աղեքսանդ-
րոյ : Եւ աղեքսանդրի (ստորա-
բառ այսպիս)

7 Եւ թագաւորութիւն Եւ թագա-
ւորութիւն

7 Ե իի առանձին Ե իի մեծին

8 Ե և որ ինչ

8 Աւ աստ եղեալ

8 Զ աշխարհիս : Եւ աշխարհեան

9 Ե ուրից : Եւ աշխարհայ

10 Տեւոյ իի ի (վաղարշակայ)

10 Աւ եղբօր

10 Ե թագաւորութեան ցոյց, փի, Թա-
գաւորեցայ

10 Տե իի որ

11 Տե որ [ցիս որք] Ե իի որք

11 Ե աստ, փի, նորա

12 Եւ առնելով

12 Եւ զսկրութիւն

13 Ե աւելորդն

13 Աւ մեծութիւն, փի, բազմութիւն

13 Աւ աճեցեալ

13 Աւ միակ

14 Աւ հասեանայ

14 Եւ Ե թագաւորութիւն

14 Աւ իի մեզ

15 Աւ անկն Ե անկն միւսն, անկ

15 Տե զաւելորդն [Ե աւելորդն]

16 Ե իի ի (բազմաց)

Առաւօտին, յերկրին Քուշանացւոյ եւ տայ պատերազմունս ստատիկս յոյժ, թափելով յինքն զամենայն արեւելեացս Հալաժէ և ի Բարեկոմիէ զՄա-
կեդոնացւոց իշխանութիւնն: Կսէ և զգործնայն Հաւովնայեցւոց ի վերայ
ամենայն արեւմտից և ծովու, և թէ ի Ապանիացւոց թափեցին զբովսն,
5 ուստի ոսկի և արծաթն հատանի. և զԳաղատացիս հարեալ ընդ հարկաւ
արարին, և զԹաղաւորութիւնն Ասիացւոց: Հրեշտակս առարեալ խնդրէր
զդաշնաւորութիւն, զի մի օգնեսցեն Մակեդոնացւոց. ոչ տալով հարկս,
այլ պատարագս միայն ամի ամի հարիւր քանքարոյ:

Այսպէս տիրեալ ամս երեսուն և մի, և յետ նորա Արտաշէս որդի
10 նորա ամս քսան և վեց, Ջսա պոյսպատէ նորին որդի Արշակ, որ կոչեցաւ
Մեծ, պատերազմի ընդ Դիմետրեայ և սրգոյն Դիմետրեայ Անտիգոնեայ.
քանզի ի վերայ նորա եկն ի Բարեկոմի մակեդոնական զօրու, և պա-
տերազմաւ՝ ի զերութիւն ըմբռնեցաւ. զոր կալեալ Արշակայ՝ տարաւ
ի Պարթևս հանգերձ երկաթեղէն կապանք, ուստի և Սիրիպինդէան
15 կոչեցաւ: Այլ խմայեալ եղբօր նորին Միլիադայ Անտիոքայ զգնայն
Արշակայ՝ զոյ ունի զԱսորիս Իսկ Արշակայ երկոտասան բիւրու

1 Տի առաւօտին [ցկ առաւաւտին, և
առաւօտին] / Ե առաւաւտին / Ե
յառաւօտին / Ե հառաւօտին / Ե հա-
ռաւօտին

1 և յերկրին

1 Տի պատերազմ սաստիկ

2 և ինքն

2 ամբար յիմ և

2 Եւ ի բարեկոմի

2 եւս զմակեդոնացւոց

2 Հիցիւ իշխանութիւն

3 Տի յիմ և

4 Ե հաւովնայեցւոյն հաւովնայեցւոյն

3 Ե որ ի վերայ

4 Տիւ յիմ ամենայն

4 Տի ի սպանիացւոցն, Ե ի սպանա-
ցւոց, Եւստի ի սպանացւոցն, Է ի
սպանիացւոց / Ե ի սպանացւոցն /
Ե ի հրապանիացւոց

5 Ե զբովսն

5 Ե սկիւն, Ա արծաթ

3 Տի հարկի

6 Տի կացոյց, փիւ. արարին

6 Այ՝ զթագաւորն [մե զթագաւորս] /
Ե զթագաւորն, ցիկս զթագաւորու-
թիւն, Է զթագաւորութիւնս

6 ք առարեալ

7 Տի օգնեսցէ

7 Ե մակեդոնացւոց, և մակեդոնաց-
ւոյն

8 Վ՝ պարզես, փիւ. պատարագս

8 Ա ամի ամի միայն

9 ք որդի նորա արտաշէս, և յիմ
որդի նորա

10 Ե յիմ ամս

10 Ե յիմ զսա

10 Եւստի որդին Ե յիմ որդի

10 Հիցիւկցո արշական, Ե արշական
ոյ արշական-ի ան փեւծ

11 Տի ընդ զեմար, Եւս ընդ զէմե-
տրեայ / Ե ընդզէմ ետրեայ, փիւ.
ընդ զեմետրեայ

11 Այ՝ Ե յիմ և

11 Աւ որդւոյ

11 Աւս զեմետրի

12 Հե ի բարեկոմ, Ե ի բարեկոմ / Ե ի
բարեկոմ

12 Եւստի մակեդոնական

12 Այ՝ Ե ի պարտութիւն, փիւ. ի զե-
րութիւն

12 Այ՝ մասնեցաւ, փիւ. բմբռնեցաւ

12 Է քանզի զերի չոբաւ, փիւ. ի զե-
րութիւն բմբռնեցաւ

14 Տի յիմ հանդերձ

14 Կ՝ Եւստի սերիպիդէսն [Ե սերիպի-
դէսն] / Եւստի սերիպիդէսն / Ե սա-
րիպիդէսն

15 Աւ և, փիւ. այլ

15 Ե նորա, փիւ. նորին

15 Հա սիդիացւոց ց ց սիդացւոյ /
վ՝ Եւստի սպացւոց, Եւս զգացոյց / Ե
զգացոյց, յետոյ փոխած սիդիացւոյ /
Ե սպացւոց

15 Ե զգալն, փիւ. զգնալն

16 Տի արշակ երկոտասան

16 Ե յիմ երկոտասան

16 Տի բիւրեաւ [ցի բիւրոգ, Ե բիւրեաւ]
Ե բիւրեաւ

- անդրէն զարձեալ, և Անտիոքոս ի ստաթիկ ձմերայնոցն հերքեալ՝ պատահի նմա պատերազմաւ յանձակ տեղիս, և կորնչի հանդերձ զօրացն. և Արշակ տիրէ երրորդ մասին աշխարհիս, որպէս յերականացն պատմութեանց Հերպոսեայ է աւանել ի չորրորդէն, որ յազապս բաժանելոյ
- 5 զրոշոր երկիրս յերիս մասունս, և կոչել զոմն Լարպէ, և զոմն Լիրիւ, և զոմն Ասիայ, որում և տիրեաց Արշակ:

Գ.

Թագաւորեցուցանել զՄագաւրոսի տօխարիս Հայոց:

- Ի մասնաւորին յայնմիկ Թագաւորեցուցանէ զեղբայր իւր զՄագաւրոսի աշխարհիս Հայոց, զհիւսիսի և զարեւմտս տալով նմա սահմանս: Աս, որպէս յառաջնում մերում մատենին զրեցար, այր յաջ և խոհմ' ընդարձակ տիրեաց ի վերայ սահմանաց իւրոց, և կարգս կենցաղականս, սրչափ մարիէր, սահմանեաց աշխարհիս, և նախարարութիւնս և նոցին նախարարութեանցն նաշապետութիւնս հաստատեաց զպսս պիտանիս.
- 15 որք ի գաւաղաց նախնւոյն մերոյ Հայկայ և յայլոց:
- Բանդի յետ սանձահարելոյ զՄակեդոնացիս և զաղարելոյ պատերազմացն՝ սկիզբն ասնէ, բարեկարծութեանց Պարթևն բաջ՝ նախ և առաջին փոխարէն բարեաց հասուցանելով ասնն զօրատորի և յամաստնոյ, որ ի Հրէկոյն՝ Շամբոստայ Բագարատ. տալով նմա իշխանութիւն ազգաւ

2 Ե անտիոքոս

2 ՏԽ ձմերայնոյ և՛ ձմերայնոյ

2 Ե պատանէ

2 ՏԽ յանձակ և զօրացն

3 Ար յերիկայնոյ Ե յերիկեացն , և՛ յերականացն , Վ յերականացն , Հ յենոց

3 Ա պատմութեանցն

4 ԱԿ հերպոսեայ 8 հերպոսեայ

4 Կ՝ ուսանիլ

4 ՏԽ ի չորրորդէ

5 և յերկիրս

5 ՏԽ կոչեալ [ս կոչէ, և կոչի]

5 ԽՎոտ Լարպէ և՛ արցս լիք Լարպէ

5 արցս լիք և զոմն

5 Ե՛ լիրիւ և՛ Ե՛ Լարպէ

6 Հայոց տարս

7 Ե Բ, փի Գ

8 Ե Թագաւորեցուցանել և՛ Թագաւորեցուցանել՝ օր Թագաւորեցուցանել

8 Ե զաղարշակ

8 ՏԽ հայոց աշխարհիս և՛ աշխարհիս հայոց

9 ՏԽԿ՝ զաղարշակ,

10 ՏԽԿ՝ մերոյ աշխարհիս, փի, աշխարհիս հայոց

10 Ե զհիւսիսի և՛ զհիւսիսոյ

11 Ար յառաջնումն մերում մատենի

11 Ե մատենադրեցար, փի, մատենին զրեցար

12 ՏԽ ընդարձակեաց, փի, ընդարձակ տիրեաց

13 Կ՝սեռեալ շնորհեաց, փի, սահմանեաց

13 Հմեց նախարարութեանց

15 ԽՎոտ ար [յ արք]

15 Կ՝սեռե ի գաւաղէ, Ե՛ ի գաւաղէ, և՛ ի գաւաղացն

15 Ար լիք նախնւոյն

15 ԽՎոտ մեր [յ մերոյ] ԱԿ մերոյն

15 ԱԿ՝ և՛ ար այլս

15 Ար և յետ

15 Ար սանձահարելոյն

15 Ե՛ Ե՛ զմակեդոնացիս, և՛ զմակեդոնացիս

15 Ե՛ զաղարշակ

17 յոս բարեկարծութեան և՛ բարեկարծութեան

18 Ե ասն

18 Վ՝արցս զօրավարի

19 Ար ի հրէից

19 ԱՏԽ զամբայ [ս զամբատայ, և՛ զամբատ]

19 Ե բագարատի

19 ԱՏԽ տալ [ար տալով]

խաղաղիւր լինել Արշակունեաց. և որ ի նմանէ ծնեալ ազգ՝ լինել
կոչմամբ յանուն նորա Բագրատունի, որ է այժմ մեծ նախարարութիւն
ի մէջ աշխարհիս: Քանզի այս Բագրատոն նախաձեռն րնծայ ըստ կամաց
մատոյց զինքն Վաղարշակայ յատաճ յան զպատերազմունան Արշակայ
5 րնդ Մակեդոնացիսն, և սո ի զրան արքունի, Բսկ ի ծայրս հայերէն
խօսից կոչմեակալ, իշխան բիրտաց և հաղարաց, յարեմոսից կուսէ:

Բայց զարձցո՞ք անդրէն ի վեր, պատմելով յաղագս պատերազմին
Վաղարշակայ րնդ Պոնտացիս, և որ ի Փոխպետայ, և վասն յաղթութեանն:

Գ.

10 Արև, ո՞րպէս միարանեալ Վաղարշակայ զհաջ հայոց ի կարգս զօրո՝
խաղայ ի վերայ Մակեդոնացեացն մեկնմաց:

Յետ պատերազմին Արշակայ րնդ Մակեդոնացիս և ունելոյ զհարեւոն
և զարեւելս և զարեմատս Ասորեստանի՝ միարանէ և Վաղարշակ զօր
բազում յԱսորպատականէ և ի հայոց, որ ի միջոցի աշխարհիս, արս
15 անուանիս և յաջս, և զկոչեցեալն Բագրատոն, և որք րնդ նովոս յաջք.

1 մեզ լինիլ

1 Տե լինել յանուն նորա կոչմամբ
բագրատունի

1 Հո բագրատունիք

2 Տե և, փխ. է

2 Հ չիք այժմ

3 ա չիք ի մէջ

3 ր բագրատ

3 Աս զինքն [ւ զինք] մատոյց րնծայ
բոս կամաց

4 ր րնդ առաջ, փխ. յատաճ

4 Տե զպատերազմն

5 Ակ՛ւր րնդ մակեդոնացեաց [ւ մակե-
դոնացեաց] զօրութեանն [ւ զօրու-
թեան], փխ. րնդ մակեդոնացիսն

5 Ակ՛ւր այս, փխ. սա / ո սա, շուս,
փոխած այս

6 ր է զբան, փխ. ի զբան

7 ր ի ծայր

8 Է հայերէն, փխ. հայերէն

9 Է կոչմեակալ

6 ջէ բերուց յղգս բիրտոց

6 վ կուսից / Ակ՛ւր կոչմանէ, փխ.
կուսէ

8 ւ պոնտացիս, միւսն. պոնպացիս

8 ա ի փոխպետ

8 Ակ՛ւր յաղթութեանն [ւ յաղթութեանն]
նորա / ջի յաղթութեանն

2 մ Գ, փխ. Դ. և այսպէս շարու-
նակարար:

10 ցար և թէ, փխ. ևթէ

10 Է վաղարշակ

10 Է զբա՞

10 Տե ի կարգ [ց ի կարգս, Է չիք]

11 Տե մակեդոնացեաց և մակեդոն-
ացեացն մեծ մակեդոնացեացն
մակեդոնացեաց

11 և մակեդոնացն

12 և մեծ մակեդոնացիս

12 Հիլ ունել Է ունելով

12 սեմս զբարեկոյն / յ զբարեկոյն / ո՞
զբարեկոյն

13 ր և զարեւելեայս ասորեստանի և
զարեմտեայս / Ա և զարեմտեայս
ասորեստանի և զարեւելեայս, փխ.
զարեւելս և զարեմատս ասորեստանի
Ակ՛ւր չիք և (վաղարշակ)

13 ր զվաղարշակ

13 ր զօրք

14 Ակ՛ւր ի միջոց

14 Է այր

15 Ակ՛ւր և որ առ սահմանօրն ասոր-
պատականի զկոչեցեալն

15 Կ՛ չիք և (զկոչեցեալն)

15 Է բագրատ

15 Տե որ

և ծովկղերեայսն մանկունս, որք ի Գեղամայ և ի Քանանայոց, և Շարայի ծնունդը և Գուշարայ, և առ թեր Սխտակեանսն, և զկաղմեանսն և զնոցա մերձաւորսն, որպէս թէ զկէս մասն աշխարհիս: Հասանէ ի միջոց աշխարհիս, վերագոյն քան զակունս մօրին մեծի, յափն Երասխայ, մօտ 5 յԱրմաւիր որ ասի ըլուր. աւուրս շատս առնելով անդ, որպէս պարտ է ասել. զի ոչ գիտէին զկարգս ինչ:

Եւ աստի միաբանեալ զրոլոր կողմանս աշխարհիս՝ հասանէ առ սահմանօքն Սաղտեաց: Քանզի Ղազիկայ, Պոնտոս, Փոնգիայ, Մամաք և այլք, ոչ գիտելով զհամբաւ պատերազմին Արշակայ՝ առ Մակեդոնացոց 10 պետութիւնն զմիաբանութիւն դաշանցն հաստատուն պահէին: Վասն որոյ սմն Մորփիւղիկեայ միաբանեալ զսոսացեալ կողմանս զայսոսիկ, և զրզոր ի պատերազմ ընդ Ղաղարշակայ: Բայց պատահին միմեանց առ բարձրաւանդակի միով ըլլով քարազագաթներս, որ այժմ ասի Կոդոնիայ. և մօտեալք առ միմեանս ձիւզ ասպարիսօք միջոցացն՝ ամբոսանս կողմանցն 15 երկօրին բովանդակ աւուրս:

1 և և որ զծովկղերեայսն

1 Աւր մանկունք

1 Աւր ի Գեղամայ և որք

1 Է լիք և (շարայի)

2 Ե զուշարա / զիկոսորքս զուշարայ

2 Ահ֊վ֊յ֊ր ընթեր / ո թեր, յուս, փոխած ընթեր

2 Ահ֊ր սխտակեանս / ք սխտակայսն

2 Ահ֊ր զկաղմէակեանս

3 Ահ֊ր զսոցայն / ք նոցա

3 Ե մերձաւորս

3 Ե զմասն, փխ, զկէս մասն

3 Ե լիք հասանէ ի միջոց աշխարհիս

4 ք մերին, փխ, մօրին

5 ՏԽ յարմաւիրն

5 Ե ասի ի ըլուր / Ե առ ասին, փխ, ասի

6 Ե զերէի

7 Աւր աստ

7 Ահ֊ր լիք զրոլոր

7 ՏԽ կողմ

8 Աւ սահմանօք

8 Ե լազիկայ / Ե լազիկա Կ֊մ֊ուր լազիկայ / և լազիկեայ

8 ՏԽ Ե պոնդոս

8 Աւր մամաք, փոնգիա [Էմբ փոնգիայ] / Կ մամաք, փոնգիայ

9 Ե այլքն

9 ՏԽ լ զհամ [յի զհամբաւ], փխ, բզհամբաւ

9 մեր մակեդոնացոց

10 յիկք պետութիւն

10 Ե դաշանց

10 Ահ֊ր առ մակեդոնացիսն [լ մակեդոնացիսն] պահէին

11 Աւր մորփիւղիկեայ [Ե մորփիւղիկա] / ք մորթիւղիկեայ

11 Աւր զսոսացեայն զայսոսիկ կողմանս [Ե ի կողմանս]

11 Աւր լիք զայսոսիկ

13 Ե լիք որ

13 Եմբ լիք ասի

13 Ե կոդոնիա / Ե կոդանիայ / Ե կոլոնիա / Ե կոդմանիայ

14 քզս մտեալք

14 ՏԽ ի միմեանս, / Ե միմեանս

14 Եյ՝ ասպարիսօք

14 ՏԽ երկօրին կողմանցն

Ե

Պատեհագմ Մարփիդիկեայ եւ մկնդտեաւ մահ:

- Չկնի անցանելոյ բազում աւուրց ամբանալոյ կողմանցն երկոցունց,
 5 զրդոի պատերազմն, ի մերմէ կողմանէս գիմնալ. վասն որոյ յարդարել
 կամաւ կամ ակամայ Մարփիդիկեան գիւրոյ կողման ձակաւան, հասանել
 յանգուցն յարձակմամբ: Բանդի ալ յսրտեայ էր եւ անգամովք երկար
 եւ ընդ իրեարս պատշաճ, զոյգ մարմնոյն եւ ոյժ սաստիկ ունելով,
 10 ամբացեալ պզնձով եւ երկաթով, եւ այլովք բնտիր վատելովք, ոչ սաստիկ
 ինչ թուով՝ տապաստ յերկիր արկանէր արա բնտիրս եւ քաջս ի ման-
 10 կանցն Վաղարշակայ. եւ ջանայր անցանել հասանել յարբայն Հայոց ի
 մէջ խմբի մեծի եւ զինու ամբացելոյ: Եւ մօտ անցեալ՝ աջողեցաւ ձգել
 գտալին. քանզի էր կորովի եւ երկայնաձիգ. հետի գաշաւն արձակեալ,
 որպէս ի թուիս սրաթիկ հասուց: Այլ ոչ ինչ կարի յամիցին ընդ մէջ
 15 անցանել արք քաջք եւ անուանիք ի զարմիցն Հայկայ եւ ասորեստանոյն
 15 Սենեքերիմայ. եւ հարեալ աշտելիք գրաջն՝ սատակելն եւ զգօրն առաջի
 արկեալ՝ ի փախուտ զարձուցանէին. բազում վտակս արեան հեղեալ
 զերկիրն սոռոգանէին իրրե հեղեղօր անձրեաց: Եւ յայնմ հետէ զաղարեալ
 խաղաղէր երկիրն, նուաճեալ ընդ ձեռամբ Վաղարշակայ. եւ Մակեդոնա-
 ցոցն զաղարէր զոտն:

1 ժ Դ. փխ. Ե

2 օ պատերազմ ե

2 մարփիդիկեայ մարփիդիկեայ
 եւրոյս որ ի փիդիկայ, վ՛րս որ ի
 փիդիկեայ, վ՛ որ ի փիդիկեայ
 2 մարփիդիկեայ

2 այ ե աշտելիք [օ չիք ե աշտելիք]
 ամբաւոր ե մկնդաւոր վ՛ մական-
 զաւոր

2 յ ման, օ չիք ման

3 Անու անցելոյ [եւ անցելոց]

3 Ե չիք պատերազմն, եւ արդար

3 մօտ յակամայ

3 Անու մարփիդիկեայ [եւ մարփիդիկեայ]
 զի մարփիդիկեան

3 Ա. գիւր

3 Անու կողմանն ե կողմանս

3 Անու հասանել, ե հաստաւել, փխ.
 հասանել

6 օ արձակմամբ Անու չիք ե

6 Անցիլորդու անգամաք [օ յանգամաքն]

6 յոյս յերկար, ե եկար, փխ. երկար

7 Ան ըստ, փխ. ընդ

7 օնմ օմարնով, Կ՛օբլու մարմնով

7 օ չիք ե (ոյժ)

7 Ան պակաս, փխ. սաստիկ

9 ե երկիր

9 Ան արկանել, ե անկանէր

9 Անու չիք ե, ե քաջք

10 օնու ջանայր հասանել անցանել
 յարբայն / մօտ չիք անցանել

11 օ ամբոխի, փխ. խմբի, եւժու խմ-
 բի միոյ մեծի

11 Տն ամբացելոց [բ՛ս ապրեցելոց, որոյ
 ապրեցելով, յ ուղղած ամբացելոց]

11 օնու յաջողեցաւ

12 օ աշտելն եւժու յաշտելն / որոյս
 գաշտելն / Կ՛ գաշտելն

12 օ յարձակեալ / եւժու յարձակել

13 որոյս թուիս (չիք ի) ե սրաթիկ

14 ե անցան եւժու անցեալ

14 Տն ի զարմից 2 ասորեստանոյն

15 օնու սենեքարիմայ օ սենեքիբայ,
 սենեքիբայ

15 ԽՏ աշտելի հարեալ սատակելն ըզ-
 քաջն օ Գգաջն

15 Կ՛մօտ սատակեցին, օ զգօրն

16 Անու զարձուցանելն

17 օ սոռոգանէին ե սոռոգանէին

17 Տն հեղեղք

18 յ խաղաղեալ, օ չիք ե

18 եւժու մակեղոյնացեոցն

19 Տն զաղարեալ

19 օ զոտն

Զ.

Երբ, սակայն կարգեաց Վաղարշակ զարեւմտաւ եւ զիւսիսի մերոյ տախտիս:

- Եւ այսպէս կատարեալ՝ կարգէ զկողմանս Մամաքայ եւ զՊանոսայիս
 եւ զԵգերացիս. զստեայ զհիւսիսեաւ առ ասորոտունի Պարխարայ ընդ մէջ
 5 Տայոց, ի զիջին եւ ի մատախլուտ տեղիս մայրեաց եւ ի լոռաւէտս.
 զԵգեցիկ իմն կարգելով զԵրկիրն, հաւատարկով զլեւոնայինն եւ զճերմա-
 նոսն ի բարեխառն եւ ի զուգազեգեցիկ վայելչութիւն իւրոյ թաղաու-
 րութեանն. ամասնային ժամանակին հովանոցս պատրաստելով. յորժամ
 զհիւսիսեաւ երթիցէ՝ Գոմս զերկուս տափարակնն անտառախիտս
 10 հանգերձ լերամբքն կազմելով, եւ որոոց տեղիս, եւ զճերմութիւնն կողայ՝
 ի մարմանցս այգեաց եւ բուրաստանաց: Այլ խորեմ տաս վասն սիրելի
 առնն յայտնի զրեկ զամենայն եւ մանրազատում. զի անցի միայն զտեղիսն
 նշանակելով հաւաստի, եւ զոճն ի բաց թողեալ, վասն զկապ սիրոյ
 զհրաշալւոյն անխղիւ պահելոյ:
 15 Եւ աստ կոչեցեալ զվայրենի եկամուտ ազոյն, որ ի զաշտին
 հիւսիսոյ եւ որ զատորոտով մեծի լերինն կտակասայ, եւ որ ի հովիտս կոմ
 ի ձորս երկայնաձիգս խորացեալս, ի լեռնէն որ զհարաւով իջեալ
 մինչ ի զաշտաբերանն մեծ. պատուէր աալով զաւագակութիւն եւ

1 ճ Ե. փի. Զ

2 օ լիվ վաղարշակ

2 Աւ զարեւմտս մերոյ աշխարհիս եւ
 զհիւսիսի (ե զհիւսիսոյ, Ե հիւսիսոյ)

3 Տեւ եւ այս այսպէս

3 Ան՝ը զսահմանս, փի. զկողմանս

3 Ե մամաք ք մամակոյ

3 Տեւ զպոնդացիս ՝ սեւ պոնդացոց

4 Ե լիվ եւ զԵգերացիս

4 օն զհիւսիսեաւ Տեւ լիվ զհիւսիսեաւ

4 Ան՝ը ասորոտով

4 Ան՝ը պահարեայ (Ե պահարեայ, օն
 պահարեայ)

4 Կ՝սեւս Ե մէջ, փի. ընդ մէջ

5 Աւ ի զիճին

5 օրդս լիվ ի (մատախլուտ)

5 օն ի մատախլուտ Ե ի մատախլուտ

5 Տեւ մայրեացն, ջլ լիվ ի (լոռաւէտս)

5 Տեւ ի լոռաւէտս (ղ ի լոռաւէտս) Ե
 ի լոռաւէտս մ ի մոռաւէտս

6 Աւ զճերմայոտն (աւ զճերմա օտն)

7 օ զուգազեգեցիկն իմն վայելչութիւն
 ՝ Զ զեգեցիկութիւն, փի. զուգազեգե-
 ցիկ վայելչութիւն

8 ք ժամանակս

9 Տեւ զհիւսիսով, Ե զհիւսիսեաւն /
 օն զհիւսիսեաւ / մ զհիւսիսեաւն

9 Ե երկուս, Զց զերկուս

9 օրդս տափարակն, վ՛կ տափարակն

10 օնն օրդս տափարակն, Ե օրդս, փի.
 օրդս

10 Զցեք զճերմութիւն

11 Տեւ բուրաստանեաց [Ե զատորոտ
 բուրաստանեաց]

11 Եւ այլ եւ խորեմ, քոս խորեմ, /
 խորեւով, օ խորեմ

11 ցեւ սիրելոյ

12 Ե յայտնել Ե լիվ եւ

12 Ան՝ը անցից քոս զտեղիս

13 Ան՝ը նշանակելով միայն զտեղիսն
 (ա զտեղիսն)

13 Տեւ զհաւաստին

14 օրդս հրաշալւոյն Զեւ պահելով

15 օր զվայրեն, ցեւ զվայրեն / օ զվայ-
 րեն ի եկամուտ

15 Ե ազգին

15 Ան՝ը լիվ որ ի զաշտին

16 Ե լիվ որ (զատորոտով)

16 օնն կովկասու Կ՝նց կովկասու
 յաւ կովկասու

17 Տեւ երկայնազոյս

17 օրդս օրով, փի. օր

17 Ան՝ը խորացեալս զհարաւով (օն
 զհարաւով) ի լեռնէն ի վայր
 մինչեւ ի զաշտաբերանն մեծ իջանն

18 Աւ աննելով, փի. տալով

- զմարդագատութիւն ի բաց յեցել յինքեանց, և հրամանաց և հարկաց արքունի հպատակ չինել, որպէս զի միասնեղամ տեսեալ զնոսա՝
 առաջնորդս և իշխանս հանդերձ զեղեցիկ կարգօր հաստատեացէ: Եւ
 5 Եւ ինքն արձակեալ զարեմտեալ բազմութիւնն՝ իջանէ ի տեղիս խոտուէտս
 մերձ ի սանձանն Շարայի, զոր հինքն Անփայտ և վերին Բասեան կոչելին.
 իսկ յետոյ վասն հաստածի Վերնդուր Բուլղարայ Վնդայ, բնակելոյ ի
 տեղիսն՝ յանուն նորա անուանեցաւ Վանանդ, և անուանք չինիցն
 յանուն եղբարց և զարմից նորա անուանեալ կոչին մինչև ցայժմ:
- 10 Իսկ ի ցրտանալ հիւսիսոյ և ի դառն հոգմ փչելոյ, խաղայ իջանէ
 ի գաշան մեծ, և անդ զափամբ մօրին մեծի բանակի ի տեղւոջ, ուր
 գեան մեծ ի ծովակէն հիւսիսոյ սկիզբն տեսալ՝ իջանէ և խոտնի ի
 մօրն մեծ, և անդ կարգեալ զգօրս աշխարհիս, և թողեալ յինքենէ,
 վերակացոս, և իւր տեսալ զամենայն զլիաւորսն՝ չուէ ի Մծրին:

15

Է

Յօդակաւ թագաւորութեանն, և թէ ուսի՝ գնախաւաւորութեան կարգեաց,
 որպէս և զիս՝ զկենցաղավարել նրամայեաց:

- Այս զբուռաց մեծ, և հաւաստի պատմութեամբ լի, և արժանի
 բանից սգորկացունից և յորովից: Քանզի թագում ինչ տատ կարգաց և
 20 յօրինուածոց տանց, ազգաց, քաղաքաց, շինից, գաստակերտաց, և հա-
 մայն տակ՝ օրէն ինքն արարեալ էան, և որ ինչ չուրջ զկեղաւորութեամբն
 զօրաց, զարաւեանց, կողմանց կողմնակալաց, և որ նման այսոցիկ:

1 Է զմարդագատութիւն / Ե չիք և
 զմարդագատութիւն

1 ք չիք ի բաց

1 Աւ յինքեանց ի բաց թեցուլ / Է
 թեցել

2 Ե զմիասնեղամ, փիւ. զի միասնեղամ

3 Հյց իմաստնօր / Ե իւրմէ

3 Հյեք բազմութիւն / ՏԽ իջանել

3 ՏԽ խոտուէտ [օ խոտուէտ]

6 Հեռ բասեն, զվ բասեն կամ բասէն,
 յօրքու՝ բասէն

7 Ե չիք վասն

7 Աւ փնդուր — Վերնդուր բառք քվում
 և չինել մանգոյ. ծօղեմար, պարսկ.
 behadur = սուս. bogatyr, bogat-
 tyri. Սօ. Մ.

7 ՏԽ բուլղարայ [Է բուլղարայ, ցեղ
 բուլղարայ] / Է բուլղարայ, Ե բուլ-
 կարս / Բ բուլղարայ

7 Աւ փնդոյ [օ փնդոյ]

7 Աւ բնակելով

8 ՏԽ ի տեղիս Ե անուանքն

10 Հյէ հիւսիսի / ՏԽ չիք և

10 ՏԽ ի գառնահոտ, Է ի գառնահոտ,
 փիւ. ի գառն հոգմ / Ե հոգմոյ

11 Ե չիք մեծ

11 մեջցոյցուր բնակի

12 Ե չիք ի (ծովակէն)

14 Աւ վերակացուս յինքենէ

14 Աւ զզլխաւորսն զամենայն

15 Է Զ, փիւ. Է.

16 Ահ՝ Էթէ, փիւ. Էթէ Հյեքոյց Եթէթէ

16 Ե չիք ուստի

16 Աւ զնախաբարութիւնս

16 ՏԽ թագմացոյց, փիւ. կարգեաց

17 Կր չիք և Ե Ե որպէս

17 Է կենցաղավարելով

17 Ե հրամայէ

18 ՏԽ գրուակ [ց գրուակ] / Ե գրիւ-
 րուակ / Է գրուակ

18 Ե արժանից

19 Ե չիք բանից

19 Աւ ողորկացունաց

20 ք օրինուածոց / Ե և ազգաց

21 Բազաւորութիւն

22 Է այսոց

Արդ՝ նախ և առաջին օրինադրել թագաւորն զինքն և զտուն իւր. սկիզբն առնելով ի գլխոյ իւրմէ և ի թագէ: Եւ զկոչեցեալն Բագարատ, որ ի Հրէիցն, շնորհակալութիւն նմա վասն յառաջագոյն անձնատուր ձեռնառութեանն առ թագաւորն և միաժողովեանն և քաջութեանն, 5 գյառաջառացեալ տանուարական պատինն ազգին պարգեւելով, և իշխել նմա թագ ի գլուխ զնեյ թագաւորին, և կոչել թագադիր, այլ և առպետ, և առանց սակոյ և ականց, զկրտսեր մարգարիտն Էրեքտակեան վարտակալ ածել՝ յորժամ յարրունիս և ի տան Թագաւորին շրջիցի:

Եւ զգեցուցանողս իւր զձեռէս ի գաւազէ Քանանայոց, և անուն 10 կոչել ազգին Գնիթունիս, ոչ գիտեմ էր աղագաւ: Եւ թիկնապան իւր, զինու հանդերձ, ի գաւազայն Սոռոյ Հայկապոյ, արս քնախոս և քաջս, նիզակաւորս և սուսերաւորս, և գլուխ նահապետութեան նոցա զՄարխոպ ոմն այր բարի և սրտեալ, Բայց անուն ազգին գնախնականն պաճէ: Իսկ զԴատ ի գաւազէ Քանուկայ, որ ի Գեղամայ, ի վերայ որոց 15 արբունականաց կարգէ: Որոյ որդի եղեալ Վարժ՝ յանուն նորա անունի ազգն. բայց այս զինի, յաւորս Արաաշխի: Եւ գիտարող ոմն անուն ի վերայ կուտից, և զԱրէլ աղատարար և գահաւոր, և չէնս պարգեւ նոցա, յորոց անուն կոչին. սապէս և նախարարութիւնքն՝ Արեղեանք և Փարեղեանք:

2 Աւ և սկիզբն

2 Տն ի գլխոյն

2 Աւ լիք և (զկոչեցեալն)

2 Աւ որ [յ լիք որ] ի հրէից բագարատ

3 օ առաջագոյն

3 Եւզ՝ անձնատու

4 ՏԽԵԱ՝ ձեռնառութեան / և ձեռին տուութեան

4 և միաժողովեամբ Հաւեյոց միաժողովեան

4 Եյ քաջութեան

3 ԱՀԳԵ և գյառաջառացեալ

3 ր գյառաջառացեալս

3 ուրս տանուարական միւսմ, տանուարական

5 յ պարգեւ

5 Ե իշխել

6 ր լիք թագ ի գլուխ—և կոչել

6 Հեմեյոց կոչել

6 Տն լիք այլ

7 Աւ զկրտսեր և զկսեր

7 Տն Էրեքտակէն [յ Էրեքտակէն]

8 Ե ածեալ

8 Երկրս արբունիս

8 Եյ լիք և

8 և տուն

9 ուրս սկեցուցանողս և աղուցանողս

9 ԳԵՐՔԵ ԳձԵԱՍ, օ ԳձԵԱՍ, ՎԵՐԱՆ ԵՐԿՐՔ ԲԱՆԱՐԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՔ

9 Աւ ի գաւազէ / միւսմ, ի գաւազաց

9 Տն լիք և (անուն)

10 Տն լիք ոչ գիտեմ էր աղագաւ

10 Ե և ի թիկնապան / ր թիկնապան

11 յ լիք հանդերձ

11 ր ի գաւազաց

11 ՀԵՅԻ Հայկապոյ / Ե Հայկապոյ

12 Տն նահապետ

12 օ զմախոպ

13 Տն լիք այր բարի և սրտեալ

14 Ե զգաւատուր, փխ, զգաւատ, որ / Ե՝ զգաւատ, փխ, զգաւատ

14 Ա որ ի գաւազէ

14 Եւ զտանիկայ / Ե գաւազեալ

14 Ե որոյ

15 Տն և Երեքտակ վարժ / Ա վարժ

16 և յանունի

16 ր կնի յաւոր

16 Եւ զարտաշխի

16 ՎԵՐԱՐԱՐՈՒՄ ԳԵՐԱՐՈՒՄ

17 Տն լիք անուն

17 ՎԵՐԱՐԱՐՈՒՄ ԳԱՐԵԼ, Ե ԳԱՐԵԼ

17 ՀԵՅ ԵՐԱՐԱՐԱՐՈՒՄ

17 Հ ԳԱՐԱՐԱՐՈՒՄ / միւսմ, ԳԱՐԱՐԱՐՈՒՄ

18 Տն և անուն

18 օ յանուն

18 ՀԵՅ ԵՐԱՐԱՐՈՒՄ, փխ, ԵՐԱՐԱՐՈՒՄ

18 ՀԵՅ ԵՐԱՐԱՐԱՐԱՐՈՒՄ

19 Տն Երեքտակ [ՀԵՅ Երեքտակ] և ԳԱՐԱՐԱՐՈՒՄ [ՀԵՅ ԳԱՐԱՐԱՐԱՐՈՒՄ]

Եւ զԱրծրունիսց զԻտեմ ոչ Արծրունիս, այլ արծուի ունիս, որք արծուիս առաջի նորա կրէին: Քաղում զառասպելացն բաջադանս, որ ի Հաղամակերտին պատմին. մանկան նիրհելոյ անձրեւ և արեւ հակառակեալ, և հովանի թռչնոյ՝ պատանուսն թաղկացելոյ: Գիտեմ և զԳնունիսց զինի ունիս, որ զարժանի թագաւորին պատրաստէր զըմպելիան. որ սրանչելի իմն զխակալ եղև լուս պարծոյն և անուոնն. բանդի պատրաստէր զբակ- լիան արքայի յընտիր և ի համեղ զինեաց, ունէր և կոչումն անուանն Գին. բնդ որ կարի զուարճացեալ, ասեն, Վաղարշակ՝ կարգէ ի թիւ հախարարութեան ազգաց: Եւ են այս երկու տունքս ի զաւակ 10 Սենեքերիմայ, Արծրունիք և Գնունիք:

Ասեմ և զՍպանդունիսց ի վերայ զենարանաց, և զՀաւունիսց՝ բաղկակիրս և բաղկակարս, յազապս ի մայրիս բնակելոյ: Եւ եթէ առ ցոփս ինչ ոչ ունիցիս՝ և զԶինականոց՝ ամարանոցաց պահակս և ձիւնակիրս, և յառաջադիմութենէ ազատացեալս, որպէս ընտանիք 15 թագաւորաց:

Եւ զունդս և պահպանս զբան արքունի կարգէ զչորս, զմի մի իւրաքանչիւր բիւրովք վասկովք ի նոյն ի հին ի զարմից թագաւորացն՝ որք ի մերոյ նախնուսն ի Հայկոյ, որք բուն ստանն անուանեալ, որք

1 Ե զԻս, փիւ զԻտեմ
1 Ե արծունիս
2 Ե իխայլարծուի ունիս, Ե իխարծուի
2 ՏԽ արծիւ ունիս, Ե զարծուիս Ա
արծուիս ունիս [Ե իխ]
3 ՏԽոճյ՝ զառասպելացն [չոյ զառաս-
պելաց]
3 Կ՝աճյ՝ զաջադմունս, Ե զաջադմուն
Կ՝եո զաջադմունս
3 Ե ի հանգամակերտին Ե ի յաղա-
մակերտին
3 Աս պատմի [Ե իխ]
3 Երբք իխ և (արեւ)
3 Ե հարկ անել, փիւ, հակառակեալ
4 Բ և թռչնոյ, Աս թռչնոյն
4 Ենճեյր պատանու
4 Ե թաղացելոյ
4 ՏԽ իխ և զգնունիսց
3 ԱԿ՝ Ե իխ որ զարժանի,
5 ՏԽ առաջի, փիւ, զարժանի
3 Աս պատրաստել
5 ՏԽ զըմպելիան [չգեկոցք զըմպելին
Ե զըմպելին] Ա ըմպելիս
6 Դ Ե իխ եղև, և անուան
6 Են ըմպելիս, Ենճեյր զըմպելիս
7 Ե իխ յընտիր և
7 Վէնայրք իխ ի (համեղ)
7 Ե զանունն զին կոչմամբ, փիւ, կո-
չումն անուանն զին
7 Ե անուանն / չոյ անուան
8 ԱԿ՝ Ե կարի [Կ՝ կարի, Դ Ե իխ] մեծա-
պէս զուարճացեալ [Կ՝ ուրախացեալ]

ամենամեծապէս, փիւ, կարի զուար-
ճացեալ ասեն
8 Բ և կարգէ
9 ՏԽ ազգաց մեծապէս և
9 Ե իխ ի զաւակ
10 Երբք սենեքերիմայ Կ՝ սենեքերիմայ
10 ՏԽ արծունիս և գնունիս
11 Ե ասեն
11 Ե զսպանդունիս, և զսպանդունիս
11 ՏԽ գնունունիսց / Ե զհաւունիս
Ե հաւունիսց
12 Ե բաղկակիրս Ենճեյր իխ բաղկակիրս
12 Բ բաղկակարս / Կ՝ Ե բաղկակարս
Ենճեյր բաղկակարս
12 Բ Ե թէ, փիւ, եթէ
12 Ե իխ առ
13 ՏԽ իխ ինչ
13 Ե չունիցիս, փիւ, ոչ ունիցիս
13 ՏԽ իխ և (զձիւնականոց)
13 ՏԽ զձիւնականոց [Ե ձիւնականոց] Ե
ձիւնականոց
13 ՏԽ ամարանոցաց [Ե ամարանոցաց,
Ե ամարանոցաց] / Ե ամարանոցաց
14 Ե յառաջադիմութեան
14 Երբ ընդանիք
15 ՏԽ պատրաստէ, փիւ, կարգէ
16 ՏԽ զչորս
17 ՏԽ իխ բիւրովք
17 ՏԽ ի նոյն հին զարմից, որ
18 ՏԽ իխ ի մերոյ նախնուսն
18 Կ՝աճյ՝ իխ ի (հաղպայ)
18 ՏԽ իխ բուն ստանն—որք

- ընդ ժամանակս ժամանակս ժառանգութիւնն ի հարանցն ընկալեալ զիւզս
 և զատուակերտս: Իսկ սոսա ուրեմն Պարսկաց թագաւորութեանն, որպէս
 լսեմ, այլս ոմանս յարուցեալ գունդս և ոստան անուանեալ, ոչ գիտեմ թէ
 5 ժամն սպասելոյ ազգին տաջնոյ, թէ ժամն ընդգլխութեան իրիր արդեօք
 չկատեալ և ի բաց ընկեցեալ զազգն՝ զայլս ի տեղի նոցա յարուցին
 զունդս՝ անուամբ արքունի: Այլ տաջինն հաստատ ի զարմից թագա-
 ւորացն առաջնոց, որպէս և այժմ՝ ի Վրաց աշխարհին, որ Սևփէճուրն
 կոչի. նա և ներքինիս հրամայէ ի նոյն ազգէ խզել. և նահապետ նոցա
 զՀայր իշխան մասին յԱտրպատականէ մինչև ցճուաշ և ցնախճատան,
 10 և նահապետութեան ազգին սա մեծարոյ: Բայց թէ որպէս կամ ուր
 սորա իրք անցին անյիշատակելի, ես ոչ գիտեմ:

Ը

Երկրորդ թագաւորութեան լինել ի զաւակ. Աժդահակայ Մարաց թագաւորին:

- Բայց յետ կարգելոյ զոտն թագաւորին՝ երկրորդ թագաւորութեանն
 15 լինէր ի զաւակէ Աժդահակայ, Մարաց եղելոյ թագաւորի, որ այժմ
 Մուրացեանդ կոչեն: Քանզի ոչ ասեն նահապետաց ազգին՝ Մուրացեան
 տէր, այլ Մարացոյցն տէր: Եւ թողու ի վերայ նորա զամենայն շէտ,
 որք ի գերութենէն Մարաց: Եւ յարեկից կոզմանէ, գեղերը նախկան

1 ի ժամանակս ժամանակ

1 ՏՏ ժառանգութեան [ս ժառանգու-
թիւն]

1 ՏՏ ի հարանց

1 ՏՏ ստացեալ, փխ. ընկալեալ

1 սսս գեաւդս / ւճգեդդս / ԿՅ գեաւդս

2 ՀԳԿ թագաւորութեան

2 ԱԿԵ լիք որպէս լսեմ

3 ՏՏ յայլոց, փխ. այլս ոմանս

3 ՏՏ անուանել [ց անուանեալ]

4 վրացս պատուելոյ, ... պատուելոյ,
փխ սպասելոյ

4 Աս և թէ

4 ԿՅժ արդեօք / ՏՏ լինելոյ, փխ.
արդեօք

5 abdef շէահեալ / վ՛ւր նշէահեալ

վ՛ւր շաղկապեալ, փխ. շկապեալ

5 ՏՏ ի տեղիս

6 Աքւր առաջին ի [ւ լիք ի] զարմից
թագաւորացն առաջնոց հաստատի,
որպէս

6 Հց թագաւորաց

7 ԿՅԵԲ սէփէճուրն / ու սեփէճուրն /
ՏՏ սեփուրն

8 Աս ներքինիս ի նոյն ազգէ խզել
[սխ խզել] հրամայեաց

9 ՎսԵԼ իշխանն

9 ԿՅԵԲ մասն ինչ, փխ. մասին

9 ՏՏ նախնուան

10 ՏՏ լիք և նահապետութեան ազգին
սա մեծարոյ

10 ՏՏ որպէս է և ուր

11 Աս լիք անցին

11 ս լիք ես

12 ԱԿՀԿԵԼ լիք Ը [ց խեռժ Ը]

13 Աս լիք ամբողջ վերնապիւրջ

13 ց և երկրորդ

13 վ ապրիս թագաւորութեան

13 ս լինիլ

13 Հց թագաւորի

14 ՀԿԵԼԵԼԵԼ լիք երկրորդ թագաւո-
րութեանն—եղելոյ թագաւորի (ս. 15)

15 ս լինի

15 ՏՏ աշղահեալ

15 Կ՛ լիք եղելոյ

15 ս լիք այժմ

16 ՏՏ մուրացանդ

16 ս կոչին

16 լիս ասի, ս ասին

16 ՏՏ նահապետի

16 ՏՏ մուրացան

17 ԱԿԵԼ մուրացոյցն (ս մուրացոյցն) /
ս մուրացոյց

18 ՏՏԿ՝ որ [ցլ որք]

18 ԱԿԵ յարեկեալ

18 մ կոզմանէն

- Իսկ ընդդէմ լերինն Կաւկասայ կողմակալ հիսիսայ կարգէ զմեծ և զհօր ազնւն, և նաճապետութեանն անուն կարդայ բղեւշխ Գուգարացոց, որ էր լեալ ի գաւակէ Միհրգատայ, Դարեհի նախարարի. զոր ածեալ Աղեքսանդրի՝ խալոս իշխան ի վերայ գերութեանն ի Վերիացոց
- 5 ազգացն, զոր էաժ Նարուզդոնոսոր, որպէս Աբիզնոսս պատմէ աւսպէս ասելով. «Մեծագորն Նարուզդոնոսոր, որ ուժգնագոյն էր բան զհերակլէս, ի Լիրիացոց և ի Վերիացոց աշխարհն զորաժողով լեալ հասանէր և վանեալ վկանդեալ բնդ ձեռամբ նուաճէր. և զմասն մի ի նոցանէ յաջակողմն Պանոսս ծովու տարեալ բնակեցոյցանէր»։ Եւ է
- 10 Վերիայն յեղր երկրի յարեմուտաւ։ Իսկ ի հովանն մեծի Բասենոյ կարգէ նաճապետութիւն զՍրգունին անուանեալ, որ ի գաւակացն Հայկայ։

- Իսկ զայր խոժողագեղ և բարձր և կոպտարանձն և տափա-կարիթ, խորակն և զմեծաշիւաց, ի գաւակէ Պատրամայ, ի Հայկայ իրանէ, Տուրք անուն կոչեցեալ, որ վասն տառել ժաճողութեանն
- 15 ձայնէին Անգեղեայ, վիթխարի հասակաւ և ուժով, հառտառել կուտակալ արեւմտից, և յերեսացն անպիտանութեանէ կոչէ զանուն տղայն Անգեղ տուն։ Բայց եթէ կամիս՝ ստեմ և ես յաղագս նորա անյաջ և փշոն, որպէս և Պարսիկք վասն Ռոստոմայ Սաղճիկի հարիւր և բոսն փղոց

1 կէ լի իսկ ընդդէմ—հիւսիսայ

1 անձեօտ կողկասայ / չց կողկասու

1 ւ լի կարգէ

2 Անգեօտ նաճապետութեան

2 ՏՅ բղեւշխ

2 քրքր գուրգարացոց / օ գարգարացոց

3 Հէ է

4 ւ աղէքսանդրի / ՏՅ թողեալ

4 ՏՄ գերութեան [ո գերութեանն]

4 Ե ի վերիացոց / Ե ի վերիացոց

5 ՏՅ զորս

5 քրքր լի որպէս—նարուզդոնոսոր (ս. 6)

6 Հձեկո արուզեմոս

6 ՏՅ լի որ

6 Աւ ուժգնագոյն / միւսն. բոնագոյն [ո բոնագոյն]

6 օտ զհերակլէս / միւսն. զերակլէս

7 Աւ ի լիբեացոց / ՏՄ լի ի (լիբեացոց) / չցլո լիբեացոց

7 Անկացմում եմ և ըս եւս.

7 ՏՅ զորաժողով լեալ հասանէր ի վերիացոց աշխարհն / ւ հասանէր

8 երքրս վանել

8 քրքր խորտակել / Աւ վտանգեալ [եւ վտանգեալ] / միւսն. խորտակեալ։ Ուղղում եմ ըս եւս. վկանդեալ

8 քրքր զնդ ձեռամբ / ք նուաճել

9 եւ յաջակողմ

9 ՏՄ ապնդոս / ւ ապնասի

9 Ե ծովուն

9 ՏՄ ծովու յարեմուտա տարեալ

9 Հմմտ. եւս. եր. չց.

9 Ա միայն ունի և է [Ե էր] վերիայն [եւս. վերին այն] յեղր երկրի [յ յերկրի] յարեմուտա

10 քրքրս մեծին

10 չց բասենու / Ե բասենույ

10 Ե գորգունին

12 Ե այր

12 Աւ լի և (կոպտարանձն)

12 Աւ կոպտաստարազ անձն

12 Հօգս տափակարիթ (գ կա ուրիշ ձեռնով գլխիմ աւելացեալ) / միւսն. տափաքիթ

13 Ե զմեծայ հայեաց

13 ՏՄ ի հայկակայ [օ ի հայկայ]

14 ՏՅ տորք Ե տուրք

14 Ե լի տառել

15 Ա կոչէին, փիւ. ձայնէին

15 ցկզ անգեղայ

15 քրքրս յարեմուտից յձցու յերեսաց

17 Աւ և ստեմ / ք ստեմ, փիւ. ստեմ

17 Արքրս լի ևս

17 Աւ վասն, փիւ. յաղագս

18 ՏՄ լի և (պարսիկք)

18 Ե պարսիք

18 Եւս ուստմայ / ք ուստմայ / օ ուստմայ

18 Աւ սաճիկ [Ե սաճիկ]

18 Աւ փղոյ [Ե փղոյ] / վճն փղոց

- ոյժ տանն ունել: Քանզի կարի իմն անյարմար խուէին և նմա երգ բանից վասն ուժեղութեանն և սրտեայ լինելոյն. որք ոչ Սամսոնի և ոչ Հերակլեայ և ոչ Սողոմոն յարմարին այս գրոյցք: Քանզի երգէին նմա բունն հարկանել զորձաքար վիմայ ձեռք, ուր ոչ զոյր գեղութիւն, և
- 5 ձեղքիւ ըստ կամայ մեծ և փոքր. և քերել եղնգամբն և կազմել որպէս տախտակ, և զրել նոյնպէս եղնգամբ խրովք արծուիս և այլս աշակիսիս: Եւ յեղիւ ծովուն Պոնտոսի գիպեալ նաւաց թշնամեաց՝ զիմէ ի վերայ. և ի խաղախն նոցա ի խորն իրրիս տապարէզս տիւ, և սա ոչ ժամանեալ նոցա՝ առնու, ասին, վէմս բլրաձեւ, և ձգէ զկնի. և ի սաստիկ պա-
- 10 տամանէ, ջուրցն ընկղմին նաւք ոչ սակտը, և ամբարձումն ալեացն, որ ի պատամանէ ջուրցն, վարէ զինոցեալ նաւն բազում մղոնս: Ո՛հ, կարի և առատելիս, այլ և առատելիաց առատելի: Բայց քեզ զի՛ Է. քանզի էր արդարեւ սաստիկ հզօր և աշակիսեաց գրուցաց արժանի:
- Բայց զկնի զորա հաստատէ զմեծ նախարարութիւնն Մովսայ ի
- 15 Չորրորդն կոչեցեալ Հայտ: Այլ և զնախարարութիւնն Ապահունեաց և

1 աւ ուժել [ա շինած ուժ ունել] ասել /
հշեձ ուժել ասին / ւժ ուժ ունել
ասին

1 Աւ լիք քանզի. լիք իմն

1 Աւ անմանագոյնս, փխ. անյարմար

1 Ա թուեն / ՏԽ լիք և

1 ձ երգք / ՏԽ բանիցն

2 Ացրս ուժեղութեան

2 Աւ լինելոյ

2 ՏԽ որում, փխ. որք

2 ամբ սամփսնի / ւ սամբսոնի

3 ցլ երակղեայ / ւ հերակղեայ / ւ
հերակղեայ / Կ՛ երրակղեայ / միւսն.
երակղեայ

3 Աւ անկէին [ւ անակեայ]

3 ՏԽ յարմարն [ցս յարմարին] / Աւ
նմանն [ա նման], փխ. յարմարին

3 Աւ այն

3 ՏԽ զրոյցք

4 ա զորձաքար [ձ վերան յեռոյ աւե-
լացրած] / ւ զորձորաքար / ւ զոր-
ձաքարն / ցո զձորաքար

4 ա՛ և, փխ. ուր

4 ք գայր, փխ. գոյր / Աւ լիք գոյր

4 ՀԿ՝ վիցկոսգոս դեղութիւն / ք դեղե-
ութիւն

4 ցլ լիք և

5 Կ՛ անմեջս ճեղքուլ

5 ած եղանգամբն [ե շինած եղնգամբ]
/ ՏԽ բղնգամբ [ցլ եղնգամբ, ւ
բղնգամբ, ք եղնգամբ, ցո բղն-
գամբ, ձ եղնգամբ]

5 ձ նաւ, փխ. և [կաղմել]

6 ա եղնգամբն / ւ եղնգամբն / ւ
եղնգամբն / ւ եղնգամբն / ւ

եղնգամբն / ՏԽ բղնգամբն [ց
եղնգամբն, ւցո բղնգամբն, ք եղ-
նգամբն, ւ բղնգամբն]

6 եք իւրով / Ա լիք իւրովք

6 ձ այլ, փխ. այլս

7 Աւ յեղիւ [/ յեղիւ] / միւսն, յեղիւս

7 ամբ ծովուն մեծի / ւ ծովուն
/ ՏԽ լիք մեծի

7 ՏԽ պոնդոսի / ւ զիպել

7 Հցո նաւուց / Աւ թշնամեացն

8 Աւ ի խաղալ

8 Կ՛ ի խոր / Կ՛ յիւր իրք

8 Կ՛ անմեջ ասպարէս / ւ ասպարէս /
/ ասպարէզ

8 Աւ ուժեղութեան [ւ ուժեղութեան] /
/ ւ ուժ և տան

8 ՏԽ ժամանեաց

9 աւ լիք նոցա

9 Խորցո առնուլ

9 ց լիք ասին

9 Աւ բոլորաձեւ, փխ. բլրաձեւ

9 ւ զկնի նոցա, և ի սաստիկ պա-
տաման

10 Հց ալեաց

11 ւ ծով / ւ, փխ. ւ

12 աւ լիք այլ / ւ լիք և

12 ւ ծորցո առատելեաց / ւ լիք առատ-
ելեաց

12 ա առատելեաց այլ առատելիս

12 ւ յ առատելիս [բայց]

12 Կ՛ ձել լիք զբուցաց

12 Աւ արժանաւոր

14 ՏԽ նահապետութիւնն [ց նահապե-
տութիւն] ծովաց

15 ծովս լիք և [զնախարարութիւնն]

զՄանաւագեանն և զԲզնունականն ի նոյն գաւաղացն Հայկայ. ի բնակչացն գտեալ զպերճագոյնսն՝ տեարս կարգէ. լանուն շինից և գաւառաց կոչելով:

- Այլ մտադար և զգծնեայ Սլաքն անտանեալ այր, զոր ոչ կարեմ
 5 հաւատաւաւ ասել, ի Հայկայ և թէ յատաջագունից քան զնաւ եղևոյց յաշխարհիս, զոր հին զրոյցքն պատմեն լինել. բայց էր այր քաջ: Ջոս կարգէ սակաւ արամբք պահել զլեւանն և որսալ զբոջան. որք անտանեցան Սկիւնիք: Այսպէս և ի նոյն իրս և զՄիանդակն անդառնալի. և ի սմանէ Մանդակունիք:
- 10 Բայց յորդոցն Վահագնի գտեալ արա, որք ինքնակամ խնդրեցին զմեհնելից պաշտամունսն՝ պատուէ մեծապէս, ի ձեռն տալով նոցա զբրմութիւնն. և կարգէ ընդ առաջին նախարարութիւնսն, և անուն կոչէ Վահունիս: Սապէս և զԱռաւելնեանսն և Զարեհաւանեանսն գտեալ ի զարմից առաջնոց թագաւորացն՝ կարգէ ի նոյնանունսն աւանտ:
- 15 Եւ զՇարաշան ի տանէ Սարսաբայ հաստատէ ըզեաշխ մեծ և կուսակալ յարեմոյից հարաւոյ, յեզերս ստեժանացն Ասորեստանի, առ ամին Տիգրիս գետոյ, զաւառս պարգեւելով զԱրծն և որ շուրջ գնովաւ, և զլեւանն Տաւրոս, որ և Սիմ, և զԿղեսուրն ամենայն:
- Իսկ զմոկացին ի նոյն գաւառէ գտեալ այր, որ ունէր ընդ իւրեաւ
 20 սրիկայս բազումս՝ նախարարութիւն հաստատէ. նոյնպէս և զԿուր-

1 def զմանաւագեանն

1 Sh զբզնունեանն

1 grs զբզնոյն, ք զբզնունէն, փխ. զբզնունականն ի նոյն

1 abcdew գաւաղաց

2 Sh ի բնակչաց

2 Sh պերճագոյն [x պերճագոյնս]

4 edew լիք և

4 abew զալաքն, de զսաքն / f զալագն

5 Աքս թէ / չ յատաջագոյն

6 Shk յաշխարհին [o աշխարհին] / f աշխարհիս

6 e զրուցքն / ew լինիլ

6 Աւ կարգէ զսա սակաւ

7 Sh լիք և

7 abf զբուշանն / e զբաւշանն / Կձew զբոշանն

8 Sh սզկունիք [koprs ոզկունիք]

8 e ի սոյն

8 Աւ լիք և (զմիանդակն)

9 e մանդագունիք

10 a որ

11 Sh զմեհնելիցն պաշտամունս

12 fց զբրմութիւն

12 Աւ նախարարութիւնս

13 Sh վահունիս [x վահունիս]

13 e սայպէս

13 Sh զառաւելնեանն [o զառաւելնեանն, ք զառաւելեանն]

13 Shbcd զարեհաւանեանն / e զարեհաւանն

14 Sh առաջին

14 Աւ ի նոյն անուանսն, վ՛ ի նոյն անուան, ա՛ ի նոյն աւանսն, փխ. ի նոյնանուանսն աւանս / չկցսրցրս ի նոյն, և ի նոյնունն, փխ. ի նոյնանուանս

15 abdef զարեշան / ew զարեշան

15 befor սարսաբայ / e սարսաբա Կձ սարսաղայ / միւսն. ամասաբայ: Հմմտ. Խոբ. Ե. գլ. ԻԳ, ես. ԼԷ, ԵԶ, Գ. Թագ. ԺԹ, 37:

15 Sh ըզեշխ

16 Sh յեզեր / b եզերս

16 չց սահմանաց

17 չցե գետոյն

17 քքրս զանձն / ւո զաղձն

17 Sh լիք և [ց ունի]

18 Shk՝ զլեւան [koprs զլեւանն]

18 abcdew տորոս / l տորոս

18 k լիք զլեւանն տաւրոս որ և սիմ և

18 Աւ և որ, իՏ որ և [ց որ է, x որ և] փխ. որ և / Ասողիկ որ է

18 abdefur կլէսուրն / e կլէսուրն / չ զկլէսուրն

19 Ացր իւրև

20 Sh բազում Shk նախարարութիւնս

20 e հաստատէր / e զկորչացիս

զուացիս, և զԱնձնացիս, և զԱղկալացիս ի նոյն գաւառաց: Իսկ զՌիշտունիս և զԳողթնեցիս զաբ պատմեալ ի Սիսականէն արդարեւ նստում: ոչ գիտեմ, թէ յանուն արանցն զգաւառան անուանեալ, և թէ յանուն գաւառացն զնախարարութիւնսն կոչեցեալ:

Իսկ յետ այսր ամենայնի մեհեան շինեալ յԱրմաւիր՝ անդրիս նստաւ: արեգական և յամի և իւրոց նախնեացն: Եւ աղերսեալ որ ի Հրէիցն Շամրատայ Բաղարատ, որ և թագադիր և ապետ, հանդերձ հարկեցուցանող բանիւք, թողալ զօրէնս հրէութեանն, և պաշտել զկուսս. զոր ոչ առեալ յանձն՝ ըստ կամոց թողու գնա արքայն Վաղարշակ:

Հրաման տայ և զքաղաքն Շամիրամայ նորոգել, և յայլ բազում տեղիս շինել քաղաքս բազմաբնակս, և շէնս զխաւորս և մարդախտս:

Եւ օրէնս իմն հաստատէ ի տան թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս օրոշէ, ելից և մտից և խորհրդոց և խրախճանութեանց և զբաւանաց: Եւ կարգս զինուորութեանց, և նոցանց առաջինս և երկրորդս և երրորդս, և որ ի կարգին: Եւ յիշեցուցանողս երկուս ի ձեռն գրոյ. այլ ոմն զբարի յիշողութիւնս առնելով, և այլ ոմն զվրժմանդրութեանցն: Եւ բարոյ յիշեցուցանողին հրաման տայ՝ ի բարկութեանն արքայի և յանիրաւ հրամանս՝ յիշեցուցանել զիրան և զմարդասիրէն: Իրաւարարս ի տանն արքունի, իրաւարարս և ի քաղաքս և յաւանս: Հրաման տայ՝ և քաղաքացեաց մարդկան արդոյ և պատիւ լինել առաւել քան զգեղջկաց, և

1 ՏԽ լիխ և (զանձնացիս) և (զակեա-
ցիս)

1 Ե զանձնացիս

1 abcefu զակեացիս

2 hdeaf զուստունիս

2 օ զգողթնացիս / ք զգողթնացիս
Ե զգողթնացիս

3 Աւ հատած

3 և և ոչ և եթէ

3 ՏԽ զգաւառն

3 ՏԽ անուանեն [ո անուանեալ] : ու
անուանեն

3 Եօ լիխ և օ եթէ

4 ք գաւառաց

5 օ ևնան, փխ. մեհեան

6 ՏԽ օ նախնեաց

7 օ միայն շամրատա / միւսն. շամրայ

7 Ե բազրատ

8 օյլորս զօրէն

8 ՏԽ հրէութեան

8 ՏԽ զմեհեանս, փխ. զկուսս

9 և որդ, փխ. զոր

9 ՏԽ շատեալ, փխ. ոչ տեալ

9 Ե անձն

9 Աւ թողու ըստ կամոց (օ կամացն)

10 Աւ տուեալ

10 Աւ լիխ և (զքաղաքն)

10 Եօ այլ

11 ք շինեալ

11 Ը բազմամարդս

11 ք ևս, փխ. և (շէնս)

12 ց զօրէնս

12 Աւ լիխ տան

12 Կ'bedeuf թագաւորութեանն

13 Հփ'յց ելից և մտից, միւսն. ելեմտից

14 ք զինուորութեանց

14 ք լիխ և երրորդ

15 Աւ ի կարգին և

15 Հ'abcedeglnopqrta յիշեցուցանողս

15 Հ երկու / Ե զբոց

16 ՏԽ յիշողութիւնն [ց յիշողութիւն]

16 Աւ զվրժմանդրութեանց

16 Աքգրտ բարի [ք ի բարի]

17 Վ'afke ի բարկութեան

18 քգրտ լիխ իրաւարարս

18 ՏԽ ի տան / ք լիխ ի (տանն)

18 օյլորս արքայի, փխ. արքունի

19 ՏԽ լիխ և (ի քաղաքս)

19 ՏԽ լիխ և (քաղաքացեաց)

20 Ը լիխ մարդկան

20 Աւ կարգ, և պարգւոյ, փխ. արդոյ

Վ'afke արգւոյ

20 Հց արգոյապատեւ, փխ. արդոյ և
պատեւ

20 Վ'օյլորտ լիխ և (պատեւ)

20 Վ'bedeuf օւնել, փխ. լինել / ու լի-
նել, յուսանցիւմ փոխած օւնել

20 ՏԽ լիխ տուեալ / Ըփ զեղջկաց

զեղջկաց պատուել զքաղաքացիս որպէս զխիւանս. և բազաբացեալ մի կարի առ զեղջկոյն պերճանալ. այլ եզրայրարար վարիլ, վասն բարեկարգութեան և աննախանձութեան կենաց, որ է շինութեան և խաղաղութեան կենաց պատճառք. և որ ինչ նման այսոցիկ:

- 5 Եւ քանզի բազում ունէր ուստերս՝ պատշաճ վարկաւ ոչ ամենեցուն առ իւր կալ ի Մծրին. վասն որոյ առաքել, զնոսա բնակել ի գոտտն Հաշտենից, և ի ձորն նորին սահմանակալ, որ է արտաքոյ Տարսնոյ. ի նոսա թողլով զչէնս ամենայն, հանդերձ յաւելուածով մտից առանձինն և ոտճկաց կարգելոց յարբունուսաւ Եւ միայն զառաջին որդին իւր, որ
- 10 կոչէր Արշակ, պահէ առ իւր ի համար թաղատորութեան, և զնորին ուսար, զոր անուանեալ Արտաշէս և յոյժ սիրեալ. քանզի էր արդարեւ տղայն կայտառ և հօր մարմնով. որպէս զի կարծիս հայեցողացն տալ՝ որ ի նմայն անկոյց էին արութիւնք: Եւ եղև այս յայնմ հետէ և առ յապայ օրէնք ի մէջ Արշակունեաց միւլ որդւոյ բնակել ընդ արքայի՝
- 15 փոխանորդ լինել թաղատորութեանն. և այլոց ուստերաց և գոտերաց զնալ ի կողմանս Հաշտենից՝ յազգին ժառանգութիւն:

Բայց Վաղարշակ յետ այսպիսեաց արութեանց և բարեկարգութեանց մեռանի ի Մծրին, թաղատորեալ տմա քան և երկուս:

Թ.

20

Յաղագս մեռայ Արտաշէս Առաջնոյ ևւ նորին գործոց:

Արշակ որդի Վաղարշակայ թաղատորէ ի վերայ Հայոց տմա երեք-տասան. նախանձաւոր և հետեոյ հայրենեացն լեալ առաքինութեանց՝ բազում կարգս ուղղութեան գործեաց. պատերազմելով ընդ Պոնտացիս, և

- 1 Ա իբրեւ, փխ. որպէս
1 cրս քաղաքացեացն
2 Ար առաւել, փխ. կարի
3 Ար խաղաղութեան և շինութեան
4 Ար պատճառ / ք պատճառք կենաց
5 Ար լիք առ իւր
6 Հցեալ բնակել / Ար լիք բնակել
6 ՏԵ ի գաւառս [օ ի գաւառն]
7 Ար ի ձորն որ է նորին
7 c և ի նոսա
8 d զչէնս / Ար մտիցն
9 b զառաջինն
9 Ար որդւոց իւրոց / Հ զիւր
10 Նեց կոչիւր / ք լիք առ
10 Նեց զնորուն / ժու նորուն
11 c որդի, փխ. ուսար
11 կեոքցս արտաշէզ
11 Ար գոր, փխ. և
11 ՏԵ սիրեցեալ / c լիք էր
12 Ա տալ հայեցողաց [ժու ի հայեցո-
ղաց]
13 Ար անեցելոցն

- 13 f արութիւնք / Հ արիութիւնք
13 c լիք առ
13 ք այնմ / Ա յայտ [c այտմ] հետէ
14 ա յապայ / b ապայ
14 Ա լիք օրէնք / Հ յեղեցեալ բնակել
15 ժ լինել / Հից թաղատորութեան
15 Ար լիք և (այլոց)
15 ՏԵ այլ, փխ. այլոց
16 c ժառանգութեան
17 բոցս այսպիսի
17 ք արութեան / Հ արիութեանց
17 Ար արութեանց և քաջութեանց և
բարեկարգութեանց
18 c երկու
19 Նեց զնորուն / Բ, d է, փխ. Բ
20 c և որ ի նմանէ զործ, փխ. նորին
զործոց / a զործոյ
22 ՏԵ հայրենի առաքինութեանցն [ցկ
առաքինութեանց] լեալ / a լեալ
հայրենեացն առաքինութեանցն
23 ՏԵ ժ ուղղութեանց
24 ՏԵ ազնազայն

Նշանակ եթող յեկեր ծովուն մեծի. զնիզակն իւր, ասին, զբոլորատէզ, որ էր արեամբ զեանոց միեալ, ձգեալ ի հետեակուց՝ խորագոյնս նստոյց յերկանայր արձանին, զոր կանգեաց ի ծովեկերն: Զայս արձան բազում ժամանակս պատուեցին Պոնտացիք որպէս զառ ի յատուածոցն

5 զործ: Իսկ ի գոռալն Արտաշիսի միւսանգամ ընդ Պոնտացիս՝ ընկեցեալ ասին զարձանն ի ծով:

Ի սորա աւուրս ազմուկ մեծ լեալ ի դօտիս մեծի լերինն Կաւկասու յաշիարհին Բուլղարաց, և բազումք ի նոցանէ հատուածեալք եկին յաշիարն մեր, և բնակեցան ի ներքոյ Կողայ, յարգատնդահոյ և ի

10 հացաւէտ տեղիս մինչև ի ժամանակս բազումս:

Ի տմանէ նեղեալ որդիք Բաղարատայ վասն զկուսս պաշտելոյ՝ երկուք ոմանք ի նոցանէ, սրով կատարեցան արիարար ի վերայ հայրենի օրինացն. զորս ոչ պատկառեմ ասել հետեող լինել Անանիանց և եղիազարեանց: Բայց այլքն յանձն ատնուն այսչափ միայն, ի շարաթու հեծանել յորս և ի պատերազմունս, և զմանկունս թողուլ անթլիատոս,

15 յորժամ լինիցին. յանդի անկինք էին: Եւ հրամայեցաւ յԱրշակայ՝ մի տալ նոցա կանայս յամենայն նախարարութեանց, եթէ ոչ ոխտ պայժանի զիցեն՝ թողուլ զթլիատութիւնն: Զոր յանձն ատնուն զերկուս զայս միայն, այլ ոչ և զերկրպագութիւն կոոց:

20 Աստուծօր սպառին բանք ծերունոյն Մար Արայ Կատինայ:

1 Եւ նշան, փիւ. նշանակ

1 Ակ յեղր / Ա մեծի ծովուն

1 Ե նիզակն / ՏՊ չիլ ասին

2 Ա զոր արեամբ զեանոց ասին միեալ է, [ու էր] ի հետեակուց նստոյց խորագոյնս

2 ք և խորագոյնս

3 Հեծ յերկայնարար

3 Ա արձանի [ե յարձանի]

3 Ե ի ծովեկերն

4 Ա պատուեցին բազում ժամանակս

4 ՏՊ յիս պոնդացիք / Ե պոնդացիք

4 ՏՊ յատուածոց / Հեծ յատուածոցն

5 Ա զործս

5 Եծեցորք արտաշէսի / Ե արտաշէսի / Ե արտաշէզի

5 Ե չիլ միւս անգամ

5 ՏՊ Ե պոնդացիս / Ե պոնդացիս

5 Ա ասին ընկեցեալ զարձանն

6 օրգոս չիլ ասին / օրգոս ի ծովն

7 Կե Ե չիլ լեալ

7 ՀԿ՝ Եծեց կովկասու

8 ՏՊ Ե բուղարայ [Ե բուղարաց] / Ե բուղարաց

9 Եց ի ներքոյ / միւսն, ներքոյ

9 ՏՊ յարգաւանդ

9 Եց չիլ ի (հացաւէտ)

10 ՏՊ բազում ժամանակս, փիւ. մինչև ի ժամանակս բազումս

11 Եծել կուսս

12 ՏՊ երկու [ց երկուք]

12 ՏՊ չիլ ոմանք / Ա չիլ ի նոցանէ

12 Ե միւսն Ե այսնդ բաղդասած Ե Վ-ի հետ. այսնդից սկսած բաղդասած Ե Դ-ի հետ, Եւ առանձնայառուկ Եւր-րեւորթիւնները միայն առած. լին նշանակուած ԱՏ հետ հման ընկեր-ցուածները Ե-ի համար: Տե՛ս ԽԴ. 3.4. Ե. 1. Ժան.

12 Ա կատարեցան ի վերայ հարցն օրինաց արիարար

12 ք չիլ արիարար / Ե չիլ հայրենի

13 Ե զոր / Ե պատկառիմ

13 ՏՊ անանիանցն [ց անանիանց, Ե անանիաց]

14 ՏՊ եղիազարանց [ք եղիազարանցն] / ք եղիազարեանց / Ե աղարիեանցն

14 Եծեց այնչափ, փիւ. այսչափ

14 Ա ի շարաթս

16 ՏՊ անկին

17 ՏՊ նախարարութեանցն

18 ՏՊ հաստատեցեն, փիւ. զիցեն

18 ՏՊ զորս / ՏՊ զերկուսս

19 ՏՊ չիլ և

19 Ե զերկրպագութիւնս / ՏՊ Ե կոոցն

20 Ե ծերոյն

20 Ա իբրս / Հց արայ / միւսն. արաս

20 Ե կատինայի / Ե կատինաց

ԺԱ.

Մաղազս մեռոյ Առաւելիս Առաջնոյ եւ յափառակեայ զնախագահութիւնն:

Արաւելս թաղաւորէ Հայոց փոխանակ Արշակոյ Հօր իւրոյ ի քաան
 ե ի չորրորդ տմի Արշականայ Պարսից արքայի. ե յառաջագէմ եղևոր
 5 ոչ զերկրորդականն ունի զաճ, այլ զառազուրկանն թեկն ածէ. որում
 հաւանեալ, յանձն առնու Արշական տալ նմա զնախագահութիւնն: Քանդի
 էր այր հպարտ ե պատերազմասէր. որ ե արքունիս իւր ի Պարսից
 աշխարհին շինեաց, ե զրամ առանձին զիւր պատկերն հարկանէր. ե
 զԱրշական բնդ իւրով ձեամբ կացուցանէր թաղաւոր Պարսից, որպէս
 10 զՏիգրան որդի իւր՝ Հայոց:

Բայց տայ զՏիգրան որդի իւր ցալատանի ոմն Վարամ անուն,
 որդի Պատայ, որ ի գաւակէ Պատնկայ՝ որ ի Գեղամայ, քանդի էր պա-
 տանին նշաւակ ի նետաձգութիւն կարաւութեան, ուսուցանել զՏիգրան:
 15 Չնա իշխան արքունականացն արարեալ որսոց, ե շէնս պարզեալ նմա
 զՀրապոյսն զեռով՝ յանուն նորա կոչի սպին Վարամնունի: Բայց զգուտոր
 իւր զԱրաւշտայ տայ կին Միհրդատայ ումնն Վրաց բղեշխի մեծի,
 որ էր ի գաւակէ Միհրդատայ, Գարեհի նախարարի, զոր կացուցեալ
 էր Ազիլաւանդրի ի վերայ զերութեանն Վերիացոյց աշխարհին, որպէս
 յառաջն պատմեցաք. ե հաւատայ նմա զերզմնակալութիւն հիւսիսային
 20 լիբանցն ե Պոնտոս ծովու:

1 զեւրգեռոյցա Ժ, Ժ Թ, փխ, ԺԱ.

2 ՏԽ առաջնայ արաւելիս / զեւր-
 աւելիս / Ե արաւելիս

2 Գ զնախագահութիւն / Գ զնախ-
 գահութիւն

3 Ե արշականայ, փխ արշակայ

4 Գ ածին

4 Ը արշակայ Ե արշականայ , Ը
 չիք արշականայ

4 Խ առաջագէմ

5 ՏԽԵ՛ զառազուրկան

5 Վ՛ ո ս թիկն / Խ թէ, փխ, թեկն

6 Ա արշական [զեւր արշականայ] յան-
 ձրն առնու

6 Ը զնախագահութիւնն / Զ/Գ զնա-
 խագահութիւն

8 Ե առանձինն

8 Ե չիք ե զրամ առանձին—պարսից,
 որպէս (Ե. Գ)

10 Խ չիք իւր

12 Բ զատա (յուսանցիւմ աւելացրած
 ՏԲ)

12 Գ որ (հեռած) / Երբեք չիք որ (ի
 գաւակէ)

12 Ա զառնկայ զեղածեանց

12 Ե քան, փխ, քանդի

12 Ը զառաւանի

13 Գ ի նետաձգութեան

14 Բցա որոց, փխ, որոց

14 Երբեք շէն

14 Ա պարզեւ

14 Ե չիք նմա

13 ՏԽ առ հրապոյսն [Ե հրապոյսն]

13 Ը չիք նորա

15 Ե կոչէ

15 Ե վարամունի

16 Վ՛ Երբեք զարատամայ

16 Ն՛ զեւրգեռոյցա չիք ումնն վրաց—
 միհրդատայ (Ե. 17)

18 ՏԽ աղերսանդր / զեւր աղերսանդրի

18 Ն՛ զեւրգեռ զերութեան

18 ՏԽ չիք աշխարհին

19 Գ յառաջն / զեւր յառաջագոյնն /
 միւսն, յառաջագոյն

19 ՏԽ սմա [Երբեք չիք]

19 Ե հիւսային

20 ՏԽ Ե պոնտոս

ԺԲ

Յաղապ Սեբաստիոս յարեմուտս, և ձերակալ առնել զերիտոս, և աւարել
ընձեռել Հայոց զպատկերս կոռոց:

Յայնժամ հրաման տայ Արտաշէս՝ զօր յարուցանել յարեւելից և ի
5 հիւսիսոյ բազում յոյժ, մինչև ոչ զիտել նմա զհամարն, այլ յանցս և
շիջանս քար ըստ մարգարիտի կարկառ՝ նշան բազմութեանն թողուլ:
Եւ իսպալ աշխուհտի յարեմուտս, և ձերբակալ տոնել զերիտոս թաղա-
ւոր Լիւդացոց:

Եւ գտեալ յԱսիայ պղնձաձող սակեզօժ պատկերս զկրօնմիջեայ և
10 զհերակլեայ և զԱպոլոնի՝ տայ բերել յաշխարհս մեր. զի կանգնեացն
յԱրմաւիր: Զոր առեալ յրմապետացն, որ Էլին յապղէն Վանունեաց՝
զԱպոլոնին և զկրօնմիջայն կանգնեցին յԱրմաւիր. իսկ զհերակլեայն
գտնուպատկերն, որ արարեալ էր ի Սկիւղեայ և ի Դիպինոսէ կրեապարտ:
ԶՎանադն իւրեանց վարկանելով նախնի՝ կանգնեցին ի Տարօն, յիւրեանց
15 սեպհական գիւղն յԱշտիշատ, յետ մահուանն Արտաշիսի:

1 abefghkloqrz ժԱ, ձ Ժ, փԽ, ԺԲ.

2 h'abceden արտաշէսի

2 k ձերբակալ

2 h'abdefr զկիւրսոս վեհապետ զկիւ-

րոս

2 Ա աւարեալ ընձեռել 2 աւարեալ /

վ' յոյժս աւերել / աւերել աւերեալ

3 a ընդ պատկերս, f զպատկեր /

k զիպատկերս

3 abefghop կոռոցն

4 a զօրացուցանել, փիւ. զօր յարուցանել

4 c ի յարեւելից և ի հիւսուսոյ

5 bcedf մինչ / քցես լիք նմա

5 Հոյսոքցես զհամար / bcedf՝ զհամար
նմա

6 h'ef իջաւանս

6 bdefr բազմութեան

7 Ա և իսպալ աշխու (a աշխուհտեան) /

ՏԽ լիք և. լիք աշխուհտեան

7 Ա լիք և (ձերբակալ)

7 qrs ձեռքակալ / k ձերբակալ

7 ՏԽ արարեալ

7 h'abdef զկիւրսոս / clorqrz զկիւ-

րոս / k զիւրոս

7 Ա լիք թագաւոր

8 a լիւրեացոց, gbx լիւրեացոց, c

լիւրեացոց, defghopqrz լիւրեացոց

(չվ լիւրեացոց), փիւ. լիւրեացոց

9 ՏԽbcedf սակեզօժ / k և պատկերս

9 lo զարեւելեայ / վ' ողջ զարեւմե-

դեայ / w' abcedf զարեւմեայ (a զար-

եւմեայ, w' զարմեմեայ) գից, փիւ.

զարեւմիդեայ

9 c լիք և (զհերակլեայ)

10 ჯგე զապոլոնին

10 k կանգնեացին

11 ჯ լիք էին / w որք էին

11 ՏԽ յազգէ (չ յազգէն)

12 abdef զապոլոնի

12 Ա զարեւմեայ գիւղն / չ զարեւմի-

դեան

12 a զհերակլեայ / cef զհերակլեայ / ՏԽ

զհերակլեայն (չy զհերակլեան, o

զհերակլեայն)

13 cf զառնի պատկերն

13 ՏԽbcedf զոր

13 a ի սիկելիա / h'ef ի սիկելիայ / չf

ի սիկելիա / որ ի սիկելիայ / r ի

սիկելիայ

13 bcedf ի գիւղնոս / o ի գիւղնոս /

a ի պոնոս, փիւ ի գիւղնոս

14 f կրեապարտ

14 b և զվանագն

14 loqrz վանագն / k զվանագն

14 p իւրոց, փիւ. իւրեանց

14 Աy նախնի վարկանելով

14 h'v' ուրքս վերականգնելով, փիւ.

վարկանելով (y յուս, ուրիշ ձեռնով

վերականգնելով, h լիք վարկանելով)

14 չi նախնի վարկանելով (i նոյն

ձեռնով միջին աւելցրած և վարկա-

նելով)

15 ՏԽն սեփական

15 ჯ գիւղն / abefg գեղն / c գեղն

15 Ա զկնի, փիւ. յետ

15 abde արտաշէսի c արտաշէսի

Բայց Արտաշիսի նուաճեալ զգտմարս միջոցաց ծովուցն երկողունց՝
 ընու զվիկիանոս բազմութեամբ նուազ, ծառայեցուցանել կամելով
 զբոլոր արեմուտս: Քանզի մեծ յոյզք խոտվութեանց եղեալ ի Հոովմ՝
 ոչ որ ընդդիմանայ նմա հօրապէս: Այլ ոչ գիտեմ ասել յորովսի
 5 ազգմանէ, ահազին իմն ազմուկ լեալ շփոթից և բազմութեան զօրացն
 զմիմեանս կոտորեալ. իսկ Արտաշէս փախուցեալ մեռանի, որպէս ասեն՝
 յիւրոց զօրացն, թաղաւորեալ ամս քսան և հինգ:

Բայց և յելլադայ առեալ պատկերս գրիոսի, զԱրտեմիդեայ,
 զԱրիենայ, զՀեփեստոս, զԱփրոդիտեայ՝ տայ բերել ի Հայս. որք ոչ
 10 ժամանեալ միջամուխ լինել յաշխարհս՝ լսեն զբոթ մահուանն Արտաշիսի.
 և փախուցեալ ընկենտն զպատկերսն յամբոցն յՈւնի. և քուրմք գնացին
 զհետ լինելով, դադարեն առ նոսա:

ԺԳ

15 Վկայութիւնք փեղեակախաւքեանն Արտաշիսի և կապելոյն զԵրիւսոս,
 յայլոց պատմագրաց:

Հայս ստացեալ պատմագրացն Յունաց, ոչ միայն կամ երկուց, այլ
 բազմաց. ընդ որ տարակուսեալ մեր՝ բազում խոյզ խնդրոյ արարաք:
 Քանզի լուար ի պատմութեանց ոմանց՝ Կիւրոսի սպանեալ զԵրիւսոս և
 բարձեալ զթագաւորութիւնն Լիւդացւոց: Եւ դարձեալ պատմի առար-

1 a b c d e աբտաշէսի

2 Վճկեկոթգրս արտաշէս ի նուաճել,
 փխ. արտաշիսի նուաճեալ

3 e զամարս / չ զցումաբ / վճկեկոթգրս
 զգամարաց / վճ զգամաբամիջոցաց,
 փխ. զգամարս միջոցաց

2 a b c d e զնուլ

2 a b c d e նուազ

2 e ծառայեցուցանել

2 Ա կամեցեալ

3 f յոյզ / ՏԽԵ խոտվութեան

3 ՏԽԵԵ ի հոովմէ՝ d ի հոովմ / f ի
 հոովմէ

4 Ա նմա ընդդիմանայր

5 b յազգմանէ...լիեալ

5 ՏԽ չիք և

6 ԱՀ կոտորել

6 a b c d e ասի / e չիք ասեն

7 a իւրոց / ՏԽ զօրաց

8 Ա չիք և

8 զ յեղձաղայ / k յեղզաղայ

8 h զպատկերս

8 Ա զգրիոնի

8 Հե զարտեմիդիայ / a e f զարտեմի-
 դեա / e զարտեմիդեայ / ՏԽ զար-
 տեմիդայ {ցօ զարտեմիդեայ}

9 ՏԽ զեփեստոս / Խ զհեփեստոս

9 վճ զափրոդիտայ

9 ՏԽԵ f որ

10 ՏԽ միջամուտ

10 a b c d e աբտաշէսի

11 f յամուրն

11 Ա նոցա / ք նոցին

12 Հ հետ

12 c ունելով, վճրգրս գնելով, փխ. լի-
 նելով

13 a b c f g k l o p q r s t u v x y z ժԲ, ժ ժԱ, փխ. ժԴ.

14 a վկայութիւն

14 a b c d e աբտաշէսի

14 e f կապելոյ

14 a b c d e k l o p q r s t u v x y z զԿիւրոս / d e f k զԿիւրսոս

15 e պատմագրացն

16 a b c f պապագամագրացն

16 f միայն, փխ. միոյ

16 f չիք կամ

17 c իոյս

17 k խնդրելոյ, փխ. խնդրոյ

18 ՏԽ լսեաք {չ լսել եմք, քոս լսեմք}

18 a b զԿիւրոս / d e l o p q r s t u v x y z զԿիւրսոս

e f զԿարսոս / o զԿիւրասոս

19 a g զթագաւորութիւն

19 ՏԽ լիւդէացւոց {ք լիւդէացւոց / Հ լի-
 քէացւոց / o լիւքէացւոց } / d e d e f լի-
 քացւոց

19 Ա առարկութիւնքն / քk առարկու-
 թիւն

կուխինն կրիսեայ և ներսաներայ. և է ներսաներաս ալս վերջին թագաւոր Լղիպտացոց, ի Մանեթոսէ պատմեալ, զոր ամենք հայր Աղերսանդրի տապին: Եւ գտանեմք զժամանակս կրիստի երկերիւր ամա յառաջ քան զներսաներայն, իսկ զներսաներայ ժամանակս աւելի ևս երկերիւր ամա յառաջ եղեալ քան զառաջնայն Արտաշեսի թագաւորի հայոց:

Բայց քանզի բազումք են, որ ասն զկրիստոս մերոյ Արտաշեսի կալեալ, և ոճով իմն պատմեն՝ եւ հաւանեալ եմք Քանդի ասէ Պոլիկրատէս ալսպէս. «Էւէ ինձ Արտաշէս Պարթի քան զՄակեդոնացին 10 Աղերսանդր, զի կալով յերում աշխարհին՝ իշխեաց Թերայ և Բարսիլոնի, և չե ընդ Ալիսս գետ անցեալ՝ զլիզակսնն ստատկեաց զգորս, և կալաւ զկրիստոս, և յառաջ քան յԱսիայ հասանէն՝ յԱտտիկէ զգեկին քարոզեցաւ: Աւագ բախտին. միայն իկէ ի տէրութեանն և ոչ ի փախստեան էր փախճանեալս:

15 Հանդոյն զմին ասէ Աւագարոս. «Փոքր Աղերսանդրի և Գարեհի պատերազմն առ Արտաշեսի բազպատեալ. քանզի նոցայն ոչ ի փռչոյն մարտը երեկը լոյս տարնջեանն. այլ սա ծածկեաց նեառաձգութեամբն և ստուերացոյց պարեկանն, ձեռագործ պիշեր զմիջօրէի տարեալ: Այ փախստեալ՝ համբաւարեր Լիզպացոյն թողեալ. այլ և զթագաւորն նոցին

1 Վաճեալս զերդմեայ, Կ՝Զվճցա կրի-
դմեայ, Կ՝ կրիդմեա, Ե կրիդմեայ,
Ֆ կրիմիդեայ, Է կրիմեայ, փխ.
կրիսեայ

1 Ե ներսաներայ / վրս ներսաներայ

2 ՏՆ և ներսաներաս / վրս ներ-
սաներաս / Ե ներսաներաս, փխ.
է ներսաներաս

2 ՏՆ թագաւոր է

2 ՏՆ եղիպտացոց [Ե զիպտացոց, ք
զիպտացոց եւ զիպտացոց]

3 Յեւե աղերսանդրի, Զ՝ ժամանակս

3 Յեյորդոս կիւրսի / Ե կիւրսուի /
Ե կրասուի

4 Ե ամա, փխ. ամա

4 Ե քան զներսաներայ, Ե քան զներ-
սաներայն / ՏՆժ քան զներսա-
ներայ

4 Եմ իսկ զներսաներայն / Եւ զի
իսկ զներսաներայ ժամանակս աւելի

4 Եմ զիս ժամանակս աւելի

5 Ա իի ևս / Բ ամա

5 ՏՆ զառաջին

5 Յեւե առաջէս / Ե առաջէս

7 Յեւե զկիւրսուի / Բ զկիւրիսուի /
յորս զկիւրսուի

7 Յեւե առաջէս

8 ՏՆ հաւանիմ

9 Ե պոլիկրատէս / Եւ պոլիկրատէս /
պոլիկրատէս Ե պոլիկրատէս

9 Ե զաղերսանդր ժակեղանացի / Ա

զժակեղանացին, Ե զժակեղանացի

10 Յեւե աղերսանդր / Ե աղերսանդր

10 Ե քարիլոնի / Բ քարիլոնի

11 Ե միւշե, փխ. չե / Բ չե ևս ընդ

11 Ա ալիս / ՏՆ ալիսս [ք ալիսս] /

Կ՝ ալիսս / Եւեւ Եւեւ ալիսս

11 Ալիսոցք զիւրեղանն [Ե զիւրե-
ղանն] / ՏՆ զիւրեղանն [Ե զիւ-
րեղանն]

11 ք կալեալ

12 Ե զկիւրսուի / Ե զկիւրսուի

12 Կ՝Եւե զառա

12 Տ յետիկէ [ք յետիկէ]

13 Զ/ք ի տերութեան

13 Յեւե ի փախստեանն

13 Ա ասէ յանդոյն զմին

13 Յեւե և աղարոս, փխ. և աղարոս

16 ՏՆ պատերազմ

16 Յեւե առաջէսին / Ե առաջէսին

16 Ե նոցան

16 Հաճեւ ի փռչոյն / ՏՆ/ իի ի (փո-
չոյն)

17 Ե Երեւր

18 Ե զճէլաւրէի

18 Ե իի ոչ փախստեալ—Թողեալ (ս. 19)

18 Կ՝Եւե ի [Կ՝ Ե իի] իւրեղանցն, Ե ի
իւրեղանցն, Ե ի իւրեղանցն, ցլոս
քոս իւրեղանցն, Ե իւրեղանցն, Ե
իւրեղանցն, փխ. իւրեղանցն

19 Ա իւրեղանցն / Ե իւրեղանցն, փխ.
նոցին

- զիրխոսս ի տապակի հրամայեաց կացուցանել: Վասն սորա և ոչ ուզիսք
զղեան տառարացուցին, արքմամբն ի ձմեռնային նուազութիւն իջուցա-
նելով. վասն զի և զթուոցն եցոյց ակար լինել՝ բազմութեամբ զօրացն,
մինչ զի Հափոյ պէտք եղեն առաւել քան զհամարոյ: Նա ընդ այս ոչ
5 հպարտացու, այլ արտասուեաց տակով. «Աւսղ փառացս անցաւորի»:
Գրէ և Սկամաղրոս այսպէս. «Քարկանք լինէին հպարտացելոյն
Լիւդացոց Կրիսեայ՝ Պիւթիայ հարցունէն պատասխանելով. «Կրիսոս
անցեալ ընդ Ալիսս գետ՝ քակեցէ զիշխանութիւնս»: Զոր նորա զօտարաց
կարծեցեալ՝ զինքն քակէ. բանդի կալեալ զնա Պարթիկին Արտաշիսի
10 հրամայեաց հանել յերկաթեղէն տապակ: Իսկ Կրիսոսի յիշեալ զբանն
Սողոմնի Աթենացոյ, տալ յիւր լեզուն. «Մ'վ Սողոմն Սողոմն, զեղեցիկս
բարբառեցար, ոչ երանել զբարբառաւորութիւն մարդոյ մինչև ի վախճանս:
Եւ լուեալ որք մերձն կային՝ պատմեցին Արտաշիսի, եթէ զնոր ոմն
ատուած կարգայ Կրիսոս: Եւ զիտեցեալ Արտաշիսի՝ հրամայեաց ածել.
15 և հարցեալ և ուսեալ, թէ զինչ է որ աղաղակեացն՝ հրամայեաց ներել
զտանջանսն»:

Գրէ և Փղեդոնիոս. «Ամենեցուն թագաւորաց հոռվու եղեալ

- 1 սեյ զկիւրոս / զԵ զկիւրոսս / ք
կրիսոսս / Ե կրիւզա
1 ա կացուցանել հրամայեաց
1 Հ որոյ, փխ. սորա
1 Հե լիք ոչ
1 Քս ուրք [չգ ուղիք]
2 Ա զգետոյն [Ե զգետոցն] / Խ զգե-
տին
2 ըԵ սառաւարացին / Հ սառաւարացին /
Ե՛ սառաւարացիին
2 Ա արքմամբ
2 Ա նեղութիւն, փխ. նուազութիւն
3 օր լիք և
3 Ա զթուոց [ս թուոց], Կ'ց թուոցն
3 Ե լինիլ / ՏՊ լիք լինել
4 ԿԼ զհամարոց
4 ՏՊ լիք նա
5 ՏՊ հպարտացեալ
6 ՏՊ և կամաղրոս / Ա ևս կամաղրոս
/ տ' կամարդոս: Ուղղոււմ եմք այս-
պէս ըստ շատեւի ցուցման:
6 Վ'քքոս խարանք
6 ՏՊ հպարտացելոցն
7 Կ'սեմցորդոս լիւրեացւոց, Ե լիւ-
րեացւոց, ՀԵ՛ԿԼԵ լիւրեացւոց, փխ.
լիւրացւոց
7 Համց թետիս, Ե թետիս, Բ թետիս
Կ'վ լի թետիս, Եք թետիս, Կ'
ուտիս, փխ. պիւթիս
7 սեմԵ կիւրոսս
8 Ա ալիս / ՏՊ ալիսս [ս ալիս, ք
ալիսս]
8 ս քակտեցէ / Ե քակտեաց

- 8 Ա նա, փխ. նորա
9 եմԵ կարծեալ
9 Ա քակտէ / Ե պարթին
9 սեմԵ արտաշէսի / Վ'ցեորքոս արշա-
կայ, փխ. արտաշիսի
10 Ա յերկաթեղէն տապակ հանել
10 ա կիւրոսի / եմԵ կիւրոսսի
10 ՏՊ գրան [ՀԵ՛ԿԼԵ զբանն]
11 ԱՀ սիդոնի / օ սողոմոնի
11 ԱՀ սիդոն սիդոն [Ե սիդոնի]
11 ՏՊԵ զեղեցիկ
12 Ե բարբառաւորութիւն
12 Հ կանել, փխ. երանել
12 ՏՊ ցվախճան
13 Ա իսկ, փխ. և
13 ՏՊ ա որ
13 սեմԵ արտաշէսի
13 Ե լիք եթէ զնոր ոմն—արտաշիսի (Ք. 1. 4)
13 ց թէ
13 ԱՀ իմն, փխ. ոմն
14 Ե կարգաց
14 սեմԵ կիւրոսս
14 սեմԵ արտաշէսի / Ե արտաշիսի
15 ք լիք թէ
15 Ե ներքել, փխ. ներել
17 ա զփղեդոնիոս / Ն' փղեդոնիոս / ձ
զփղեդոնիոս / Ե փղեդոնիոս / Ե փղե-
դոնիոսի / ՏՊ փղեդոնիոս [չգ փղե-
դոնիոս, օ փղեդոնիոս, Կ' փղեդոն-
նոս, Ե զփղեդոնիոս / Խ փղեդոնիոս]
/ տ' փղեդոնոս
17 ՏՊ ամենայն
17 Վ յուռվու / Վ' հոռվու / Ե յուռվու

- Պարթևն Արտաշէս, ոչ միայն զկուգացիս վանեալ և զԿրիստոս կապեալ, այլ յեկեղանատոս և ի Թրակէ գտարեցն փոխեաց զընտելին. ծովագնաց ընդ երկիր բերեալ լինէր, և ընդ ծով հետակելով. Թեոփոպոսն սպանալով, և համբաւն հրապուցանէր զհելլենականն Կործանեաց
- 5 զԼակեդեմոնացիս. փախուց զՓոկեացիս. Ղովկրացիք անձնատուրք եղևն, Բիտացիք մասն են ի կազմածոյ նորա. առ հասարակ նմա ելլալոյ մատուցանէր զանն Յես փոքու ժամանակի ազէտք անցին զամենեւորսմբք. ոչ այնքան իշուատացաւ Կիրոս ընդ Մաքսիէս պատերազմելով, ոչ աշտարակ կիրս կրեաց Դարեհ՝ ի Սկիւթացոցն փախտաւն, և ոչ
- 10 Կամբիսէս յեկեղանացիս. փոքր և Գեբրաին յեկեղան զորս երթալն, իտղով նպաստ զգանձս և զխորանս, միայն կենդանի փախուցեալ մաղապուր. Այլ առ մեծամեծ յաղթանակօր պանծացեալ՝ ի յիրոց զօրացն խողխողիւ:

- Արդ՝ ես հաւատարմութեան արժանի համարիմ զայտաիկ պատմութիւնս. և զայն Կրիստոս, որ առ Կիրոսիս և կամ ներսաներաւն պատմին, կոմ սուս լեալ և կամ միով անուամբ բազում թաղաւորաց վարեալ, որպէս յոլովից է սովորութիւն:
- 15

1 և պարթև

1 ՏԻ և ոչ

1 Ա զԿրեացիսն [c զԿրեացիսն] / Կ' յեկեղանացիս զԿրեացիս / և զԿրեացիս

1 ած' զԿիրոսոս / de զԿիրոսոս

1 Ա կապեաց

2 ԱՆ յեկեղանոսն [ed յեկեղանոսն] / Վճօրքս յեկեղանոսն / և յեկեղանոսն / ի յեկեղանոսն / Վ յեկեղանոսն / x յեկեղանոսն

2 քրքս ի Թրակէ

2 ՏԻ գտարեացն [քգս գտարեացն]

2 Կ' ած' զընտելին

3 և ունէր, փխ. լինէր

3 ՏԻ Թեոփոպոսն / Թեոփոպոսն / ԶճԵ Թեոփոպոսն / f Թեոփոպոսն

4 Ա չիք և / c զհելլենականն

5 և զլակեդեմոնացիս / և զլակեդեմոնացիս / Կ' լակեդեմոնացիս

5 c զփոկեացիս

5 և զովկեացիք / Վճ զովկեացիք / Կ' զովկեացիք / x զովկեացիք / Կ' զովկեացիք

5 Ա եղևն անձնատուրք [a անձնատուրք]

6 Զգե թիտիացիք

6 Կ' Զսեպեյե ի կալուածոյ

6 Ա ընդ ամենեան, փխ. առ հասարակ

6 i նման, փխ. նմա

6 ա լակեղան / Կ' x ելլալոյ

7 c չիք զան

7 ՏԻ աղէտք / Ա աղէտք

7 ա լակեդեմոնացիս

8 և Կիրոսոս / Զգեքքս Կիրոսոս

8 a մաքսիէս

9 Ա յիսկիւթացոցն [a յիսկիւթացոցն, և յիսկիւթացոցն]

9 Տ պաւստոս, ի Վճ' պաւստոս, փխ. փախտաւն

9 Ա չիք և

10 o քեբրեական

10 Ա ելլալոյ [և c ելլալոյ]

10 aed երթեալն

12 Վճօրք մաղապուրծ

12 Աց չիք ի (յիւրոց)

13 ցե զօրաց / c խողղի

14 o արժանի հաւատարմութեան

14 ք համարիմ արժանի

14 Ա պատմութիւն

15 a Կիրոս / bde Կիրոսոս

15 քքս չիք որ

15 Ացքքքս չիք և (կամ)

15 և ներսաներաւն / de ներսաներաւն / f ներսաներաւն / քքս ներսաներաւն

16 Ա պատմութիւն

16 bcef սուտք

16 Ա լեալք / ա չիք լեալ

16 c չիք և

16 Ա բազմաց վարեալ Թաղաւորաց [c զթաղաւորաց

ԺԳ

Յաղագս րազմատուքեանն Տիգրանայ Միջնոյ եւ քնդդմ կալոյ զօրացն
Յունաց, եւ զմեհեանսն շինելոյ, եւ արեւատնս տունելոյ ի Պաղեստին:

- Յետ Արտաշիսի Առաջնոյ ինպատուրէ Տիգրան որդի նորա ի քառասուն
5 եւ յիններորդ ամի Արշականայ ինպատուրի Պարսից: Եւ ժողովեալ զօրս
Հայոց՝ քնդդմ երկնայ զօրացն Յունաց, որք յետ մահուանն Արտաշիսի
հօրն իւրոյ եւ ցրուելոյ զօրացն՝ հետամուտ լեալ գիմեալ զային
յաշխարհս մերս: Որոց քնդդմ պատահեալ Տիգրանայ՝ արդելեալ ի վերջ
նահանջէ: Եւ ի քեռայր իւր Միհրդատ հաւատացեալ զՄաժաք եւ զհոգս
10 Մէջերկրայցն եւ զօր րազմ թողեալ առ նմա՝ զատնայ յաշխարհս մերս:
Առաջին գործ զմեհեանսն շինել կամեցաւ: Իսկ քրմացն, որ եկեալ
էին ի Յունաց, դմտաւ ածեալ, զի մի ի խորագոյն Հայս վարիցին՝
պատճառեցան քրձաթիւնս, իւր թէ գիքն անդէն կամիցին զրնակիւն:
Որում հաւանեալ Տիգրան, կանդնեաց զՈղիմպիական պատկերն Դիոսի
15 յամուրն յԱնի, եւ զԱրեւելոյն ի Թիւր, եւ զԱրտեմիդայ զմիւս պատկերն
յերբիդայ, եւ զԵփեսոսուն ի Բագայաւսինջ: Բայց զԱփրոդիտեայ զպատկերն,
իւրեհ Հերակլեայ տարփաւորի, առ նորին պատկերին Հերակլեայ հրամայ-

1 աբեցցօքզս ԺԴ, ձ ԺԲ, փիւ. ԺԴ.

2 չփքթ Թաղաւորութեան

3 ՏՅ զմեհեանն [ա զմեհեանն] / Ե
զմեհեանս

3 աբմե արշաւան / Բ արշաւանք

3 Բ չիխ առնելոյ

3 ՏՅ ի պաղեստինէ

4 Կ՝մե արտաշէսի, Ե արտաշէսի

4 ած ի Բ. եւ յիններորդ / Կ՝մփեւր ի
քառասուն եւ յիններորդ [Բ ի
թիւրորդ] / Գ տասներորդի / միւսն.
յինն եւ տասներորդ

5 ՏՅ՝ արշաւակայ [ցիլքս արշաւա-
նայ, օ արշաւայ]

5 Ե զաւրս

6 Ա հօր նորա արտաշէսի [Ե արտա-
շէսի, Բ արտաշիսի]

7 Ե եղեալ

7 Ա չիխ դիմեալ

8 Եց որոց / միւսն, որոյ

9 Ե պահանջէ, փիւ. նահանջէ

9 Ես զմաժաք

10 Ե մէջերկրեան / ՏՅ մէջերկրայցն
[ցօ միջերկրայցն, Ե մէջերկրայցն,
Հվ՝եղքզս մէջերկրայն]

10 ՏՅ չիխ առ

11 Ե զմեհեանս

11 Ե կամեցեալ շինել / Եժեք կամեցեալ

11 Եժ քրմացն / Կ՝ քրմաց

11 Ա չիխ եկեալ էին

12 օ զմի, փիւ. զի մի

12 Ե վարիցեն

13 Վ՝ պատճառեցին

13 Ա զքրձաթիւնս

13 ՏՅ կամին

13 Ա զրնակութիւն

14 ՏՅ՝ Եժ զՈղիմպիական / Ե զՈղիմպիական
պիական / Ե զՈղիմպիական

15 օր անի

15 ձ զաթիւնայն / ՏՅ զաթիւնայն [Եժ՝
օլքս զաթիւնայն, ք զաթիւնայն, ո
զաթիւնայն]

15 Կ՝եք ի Թիւր / Ե ի Թիւր / Բ ի Թիւր

15 ՀԱց զարտեմիդեայ [ձ զարտեմի-
դեայն]

16 ՏՅԿ՝ զեփեսոսն [ց զեփեսոսուն, Հ
զեփեսոսուն] / Ե զեփեսոսուն / Ե
զեփեսոս / Ե չիխ եւ զեփեսոսուն

16 Կ՝աբեք ի րազմութիւն / Ե չիխ ի րա-
զմութիւն

16 Վեռն զափրոդիտայ / Ե զափրո-
դիտայ

16 Ե պատկերն

17 Եժեք երակեայ / Ես երակեայ /
միւսն, երակեայ

17 Ե չիխ տարփաւորի առ նորին պա-
տկերին երակեայ

17 Եժեք երակեայ / Ե հերակլեայ /
միւսն, երակեայ

եաց կանգնել յաշխոյ տեղիմս: Եւ ցատուցեալ ընդ Վաճառնին, եթէ ընդեր յիւրեանց սեպհականին իշխեցին կանգնել զպատկերն Հերակլի, զառաքեալն ի նորին չորէ՝ ընկնու զնոսա ի բրժութենէն, և զգլխն յարքունիս առնու, յորում պատկերքն կանգնեցան:

- 5 Եւ այսպէս մեհեանս շինեալ, և առաջի մեհնիցն բազինս կանգնեալ, զոն ամենայն նախարարացն հրամայէ մատուցանել հանգերձ երկրպագութեամբ. զոր չառեալ յանձն արանց ազգին Բագրատունեաց. յորց զմից ուրումն զկզան հատեալ, որում անուն էր Ասուգ, վասն պատկերացն անարգանաց՝ ոչ այլ ի իր խշտանգէ. բանդի յանձն առին ուսել ի զոհիցն արքայի և զմիս խոյի. թէպէտ և ոչ ինքեանք զոհեցին երկրպագութեամբ: 10 Վասն որոյ առնու ի նոցանէ ի բաց գլխանութիւն զորուն. բայց միայն զխաղաղաց ասպետութիւնն ոչ հանէ: Ինքն իջանէ ի Միջագետս, և զսեալ անց զԽորշամինայ զպատկերն, զոր ի փոսկրէ և ի բիւրեղէ կազմեալ էր արծաթեալ՝ հրամայէ տանել կանգնել յառանին Թորգան:
- 15 Եւ նոյն հետայն զիմէ յաշխարհն Պաղեստինացոյ՝ վրէժս պահանջել ի Պաղոմայիդ կղկոսաւորայ յաղագս Դիոնիսի որդւոյ նորա առ հայր իւր յանցանաց: Ասեալ զերի բաղում և ի Հրէից՝ նաոի չորք զՊաղոմայիդ բաղարաւ: Իսկ զշխոյն Հրէից Աղեքսանդրիայ, որ և Մհապինայ, որ էր լեալ կլին Աղեքսանդրի, որդւոյ Յահաննու, որդւոյ Շմասնի, եղբոր

1 արքա լիս և ցատուցեալ ընդ վահու-
նիսն

1 ց Թէ

2 ՏՆ կանգնեցին [ց կանգնել]

2 ւ պատկերն

2 ԱՆՏ Երակլի [ց/ի երակղի] / ւ հե-
րակլի

2 ՏՆ առաքեալ

3 Ա ի նորուն

3 Հցեւ ընկնուլ

3 Ա ի բրժութենէն, հանգերձ զգեզան
[ւ զգեհալան, ձ զգիւզան] յարքու-
նիսն ունելով, յորում

3 ց զգեզն

4 Հցլ աննուլ

4 ք կանգնեցին

5 ձ զմեհեանս

5 ձ աստղին

6 Էլ զոհ

6 Ա լիս հանգերձ

6 ք երկրպագութեամբն / ւ երկրպա-
գութիւն

7 ՏՆ լիս արանց. լիս յորոց

8 ւ ումեմն, փխ. ուրումն

8 Ա հառանելոյ [ւ հառանել]

8 ՏՆ որում

9 ՏՆ անարգութեան

9 ՏՆ և ոչ

10 ՏՆ լիս արքայի

11 ձգ լիս ի բաց

12 ւ ասպետութիւն

13 ձ քառնել

13 ձ պատկերն

13 Ա զոր պատկեր

13 ՏՆ ի փոսկրոյ / ւ ի փոսկրէ

13 ւ ի բիւրեղէ

14 վճկն յանին, քյրս յանի, օ զան, փխ.
յառանին

14 ք ի Թորգան

15 ՏՆ ւ վրէժ

15 Ա պահանջելով [ւ պահանջել]

16 ձ ւ պաղոմիայի / Գ՝ ի պաղոմայի-
դայի / Վ՝ ի պաղոմայի / Վ՝ ի
պաղոմայի / ւ՝ ի պաղոմայի

16 Եւ ի պաղոմիայի իղիով կղկոսաւորայ
[/ իղիով կղկոսաւորայ, ւ կղկոսաւորայ] /
ւ կղկոսաւորայ / ւ կղկոսաւորայ

16 ւ որդայն / ց հայրն

17 ձ լիս և

17 ՏՆ ի հրէիցն [ց հրէից]

17 ւ պաղոմայի

18 վճկն զշխոյն / ւ զգլխոյն

18 Եւ Եւ աղեքսանդրոս / ւ աղեքսան-
դրի / ւ աղեքսանդրոսի

18 ւ մերապինս / ւ մերապինս

19 Ա և, փխ. էր

19 Ա կին լեալ

19 ք աղեքսանդրի

19 ձգ յովաննու

19 ք և եղբայր

Յուզայ Մակարէի, որ զայնու ժամանակու ունէր զթագաւորութիւնն Հրէից, ինչո՞ւ բազումս տալով՝ զարձոյց զնա անտիւ Պանդի էր լուեալ և համբաւ, ինչ Վայկունն ուն անուն յեղուգակ խոտկէր զերկիրն Հայոց, զիւսն տմար կալեալ, որ մինչև ցայժմ յանուն յեղուգակին կոչին

5 Վայկունիք:

ԺԵ

Դիմումն ի մեզ Պամպէի Հումայեցոց զօրավարի և առնուլն զՄամախ, և մահն Միւրգաւայ:

Յայնմ ժամանակի Պամպէս Հումայեցոց զօրավար զօրօք բազմօք
 10 եկեալ հասեալ ի Միջերկրեայս՝ զՍկարտս սպարապետ իւր յԱսորիս տաքէ՝ տալ սրտերաւով ընդ Տիգրանայ, Որոյ եկեալ, և ոչ պատահեալ Տիգրանայ, քանզի էր զարձեալ իւր աշխարհն վասն խոճապանաց յեղուգակին Անցեալ Սկարտսի ի Պամասկոս, և տեսեալ զբազարն տեսեալ ի Մետեղայ և ի Ղուզայ՝ զնոսա հալածեալ անտիւ, ինքն ի
 15 Հրէաստան փախալոր հասանել ի վերայ Արիտարուզի, յօգնականութիւն եղբօք նորա երիցու, Հիւրկանու քահանայապետի, որոցոյ Աղեքսանդրի:

1 Ա մակարեայ , օ մակարայի
 1 ի ժամանակս
 1 Ել զթագաւորութիւն , և թագաւորութիւն
 2 Ելոս հայոց, փխ. հրէից
 3 Ա ինչս տալով բազում զնա անտի զարձոյց
 2 Ել չիք և
 3 Ե զհամբաւ , ան ևթէ
 3 Ա վայկունն , սրբո վայկունն, փխ. վայկունն
 3 Ա յեղուգակ
 3 Տես խոտկէ , և երկիրն
 4 Տես և, փխ. մինչև
 4 Տես այժմ
 4 օ եղուգակի , օ եղուգակին , ևս յեղուգակին
 6 Եւթիցօրոյ ԺԴ, Ժ ԺԴ, փխ. ԺԵ.
 7 Ե չիք ի մեզ
 7 և մոմպէի / վրորցոս պովպիտսի , և պովէ պիտսի , Վոս պովպիտսի , և պովպիտսի
 7 օ հումայեցոյ
 7 և զօրավարին , Այ անուոյ
 8 Անցո մահ , Ելոյց մահու
 8 Վ հրազայ, Ե հրազատեայ, փխ. միւրգաւայ
 9 Վոս պովպիտս / և պովպիտս Ելոյց պովպիտս
 10 Ե չիք ի (միջերկրեայս)
 10 Տես ի միջերկրեայս [ց միջերկրեայս]

Եւ ի միջերկրեայս / Ա ի [օ չիք ի] միջերկրեայս
 10 Անցիլ զսկորոս [Ել զսկորոս]
 10 Ել սպարապետն , անեւթ զսպարապետն
 11 Ե որ
 11 Ա չիք որոյ [Ժ ունի] եկեալ և ոչ պատահեալ աղբրանայ
 11 Ե ոչ բառից սկսած մինչև Եր. 132, և. 20 յետ բառոյ՝ հին մասն և ևս Ա իմրի հին և:
 12 Ելոս յաշխարհն
 12 Ժ խոճանայ
 13 Ա յեղուգակին [օ եղուգակին]
 13 օ սկորոս / անեւթ սկորոսի / Ե սկորոս , Տես սկարտս
 13 Ելոս չիք ի զամասկոս
 14 Ել աւերեալ, փխ. աւեալ
 14 Ա ի մետաղայ [Ե մետաղեայ] , Հցիլ ի մետաղայ վիք ի մետաղայ , վրորցո ի տետաղայ
 14 Վ ի խուզայ
 14 Հցիլ անտի [Ե անդի] հալածեալ / Ա չիք անտի
 14 Ե և ինքն հրէաստան
 15 Եւթից աղիտարուլի , օ աղիտարուլի
 15 Տես օգնականութեամբ [և յօգնականութիւն] , Ե յօգնականութեամբ
 16 օ յեղբօք
 16 անեւթ աղեքսանդրի

- Իսկ Պոմպէի պատերազմեալ ընդ Միհրդատայ՝ տեսանէ սաստիկ
 ընդդիմակացութիւն և ահագին մարտ, և վառնդի յոյժ. սակայն
 բազմաթիւանն յաղթեալ՝ փախտաւոր լինի Միհրդատ ի կողմանս
 Պոնտոսի: Յորմէ իբրեւ զերծեալ Պոմպէոս, որում ակն ոչ սնէր, և
 5 առեալ զՄամար, և կալեալ զորդի նորա զՄիհրդատ՝ նստուցանէ զօր
 ի քաղաքին: Ինքն ոչ հետամուտ լինի նմա, այլ ընդ Ասորիս ի Հրէաստան
 փութայ հասանել: Եւ ի ձեռն հօրն Պիգատոսի Պոնտացոյ զՄիհրդատ
 սպանանէ թաւաւոր զեզովք: Վկայլ այսմ բանիս և Յովսէպոս ի հասին.
 որ վասն ապրստմին պատմէ, այսպէս տեսիլով. «Պոմպէի հուպ յերթով
 10 հասաննն աւետիք մահուանն Միհրդատայ»:

ԺԶ.

Յաղագս յարձակելոյն Տիգրանայ ի վերայ զօրացն Հռոմայեցոց. և խոյս
 ալ Դարիանոսի, ևւ արձակելոյ զմանուկն Միհրդատ:

- Իսկ թագաւորն Հայոց Տիգրան զգերութիւնն Հրէից նստուցեալ
 15 յԱրմաւիր և յաւանին Վարդգէսի, որ ի վերայ Պատուզ գետոյ, և
 զյեզուզական բնաջինջ արարեալ ի լեռնէն, և զտուգն Միհրդատայ

1 Վոս պոմպէոս / ցէ պոմպէոս /
 պոմպէոս / օրդոս պոմպէոս
 2 Եւ հրադատայ, փխ, միհրդատայ
 3 Ա զաստիկ
 4 Տիմ ընդդիմակացութիւն / Ե զի-
 մակցութիւն
 5 Այլ զահագին / Ժ ցիք և (վառնդի)
 6 Եւ հրադատ
 7 Տիմ զանգոսի
 8 Տ իբր թէ, փխ, իբրեւ
 9 Անցեւ զերծանելով եղեալ / Վ զեր-
 ձանն աղաշեալ
 10 Տ պոմպէոս (որ պոմպէոս) պոմ-
 պէոս
 11 Ել զմիհրդատ
 12 Ա ի քաղաքին զօր / Է և ինքն
 13 Ել զլին հետամուտ
 14 Եւ և այլ, Ե այլ և, Եմի և, փխ, այլ
 15 Ա փութայ
 16 Տէ պոնտացոյ պիգատոսի
 17 Ե սպանանէ զմիհրդատ / Ե զմիհրդատ
 18 Ե թիւնաւոր / օրդոս թիւնից
 19 Անտուցոս զեզովք [Ե զեզովք]
 20 Ել զկայ / Անցեւ բանից
 21 Ել զլին և
 22 Ավետար յովսէպոս
 23 Ել ապրատմին / Ել ապրատմին /
 վորդոս ապրատմին
 24 Ե պոմպէի / օրդոս պոմպէի / Ե պոմպէի
 25 Եմի մոս, փխ, հուպ

9 Ե երեքով
 10 Եմի մահուան
 11 Ել հրադատայ, փխ, միհրդատայ
 Ե ցիք միհրդատայ
 12 Եմից օրդոս ԺԶ, Ժ ԺԶ, փխ, ԺԶ.
 13 Ե յաղագս հրադատայ յարձակման
 14 Ել արձակելոյ Եմի յարձակելոյ
 Ե արձակման, Վտորդոս յարձակ-
 ման
 15 Ել զօրաց / Ժ հռոմայեցոց
 16 Ե Ե ի խոյս
 17 Ե զխոյս առին / Ե տուեալ
 18 Ե արձակել / յարձակել / Ե զար-
 ձակելոյ
 19 Ե զմիհրդատ, ցիք զմանուկն
 20 Ե Եմի, փխ, Եմի
 21 Վեցուցոս զգերութիւն, Ե գերութիւն
 22 Տէ հրէիցն [Ել հրէից] / Ե զհրէից
 զերութիւն
 23 Ե նստուցանել
 24 Տ ի յարմաւիր
 25 Տիմ ի յաւանին
 26 Ե վարդգէսի / Ե վարդգէսի
 27 Ե քաղաքահաղ / Ե քաղ
 28 Ել զեւոյս
 29 Եմի զյիւզական / Ե յեզուզական /
 Ել զյիւզական
 30 Ե զյիւզական անբնաջինջ, փխ, զյի-
 յուզական բնաջինջ
 31 Ե յո հրադատայ, Ե հրադատայ,

կատարեալ՝ խաղայ գնայ յԱսորիս ի վերայ զորացն Հոռմայեցոց, առ ի վրէժս պահանջել: Ընդդէմ նորա գայ Գարիանոս սպարապետ զորացն Հոռմայեցոց, զոր թողեալ էր Պոմպէի ի գանձայն իւրում ի Հոռմ. և Գարիանոս ոչ իշխեաց ի դիմի հարկանել Տիգրանայ, դառնայ յեփրատայ յեղիպատս, զՊոտղոմէոս ունելով պատճառս ևս զաղտ ի հաշտութիւն խռեցեալ ընդ Տիգրանայ՝ տայ զքեռորդին նորա զպատանին Միհրդատ, զորդին Միհրդատայ, զոր կուլեալ էր Պոմպէի ի Մաժաք, ասելով թէ զաղտ գնաց:

ԺԷ

10 Պատերազմ Երասոսի, և սասակաւմն նորին ի Տիգրանայ:

Արտակամ ատեալ Հոռմայեցոցն՝ զԳարիանոս փոխեն և զկրատս փոխանակ ատաքեն, որոյ եկեալ և ատեալ զամենայն գանձս գտեալս ի տաճարին Աստուծոյ յերասողէմ՝ խաղայ ի վերայ Տիգրանայ: Եւ անցեալ ընդ եփրատ՝ ստատկի ամենայն զորոցն հանդերձ ի պատերազմին ընդ Տիգրանայ: Զորոյ զգանձսն ժողովեալ Տիգրանայ դառնայ ի Հայս:

1 ի զաւրաց
2 և վրէժ
2 և պահանջելոյ
2 և չիք գայ
2 ՏԻ սպարապետն
2 ՏԻ և չիք զորացն
3 և զ թողեալն
3 Վրատ պոմպէոս / ի պոմպէի շարդոս
պոմպէոս
3 Ալէ գնալն, փխ. դառնալն
3 Է. իւր իւրով
3 և ի Հոռմայ
4 վրդո չիք ի (զիմի)
5 ի յեղեպատս, ի չիք յեղիպատս
5 օ զպոտղոմէոս
5 Էջէ պատճառ
3 ՏԻ օճէ գաղտնի հաշտութիւն [և
հաշտութեան]
6 և չիք ընդ
6 օճ զքեռորդի / ք քեռորդին
6 Վո չիք նորա զպատանին
7 արդո զորդի
7 օճ հրգաւայ, փխ. միհրդատայ
7 ի պոմպէի / արդոս պոմպէի
7 օ և թէ
5 և գնա
9 Եյս ժէ գլխից սկսած և բաղդատած

և ց-ի հետ, որից և Ժագու՛մ և,
9 օճ արդոս ԺԶ, մց ԺԵ, փխ. ԺԷ.
10 և պատերազմի
10 Ա Կրատոսի [և Կրատոսի] / Կ՝ Կրատոսի,
և Կրատոսի
10 ցէ նորա
11 Վրդո ի կատեմ
11 Ա Կոռմայեցոց [և Կոռմայեցոցն]
11 և զգարիանոսի
11 օճ և զկարատս / ց զկարատս
12 և չիք և ատեալ
12 արդոս գտեալ
13 արդոս ի տաճարն
14 և եփրատ
14 և սաստիկ, փխ. ստատկի
14 օ զորոք
14 ցէ ընդ պատերազմին
15 օճ ի տիգրանայ
15 և չիք պատերազմին ընդ
15 օ զոր
15 և Ժագու
15 օճ և զանձս
15 ՏԷ զորոյ ժողովեալ տիգրանայ
զգանձսն [և զգանձսն]
15 օ զգանա / չ չիք դառնայ

ԺԸ

ԺԸ. Եւրպէս Կառմարտ քննողականաց եղև Տիգրանայ. եւ ապաւանդելի
Միւսեղաւառ, եւ օրնել զԿեսարիա:

2 Զարեալ Հոռմայեցոց՝ առաքեն զԿաստիոս անթիւ զօրօք: Սա
5 եկեալ եւ քննողիմ կայեալ, չտայ թեյլ զօրոցն Հայոց անցանել քնն
նիրաւս եւ ասպատակել յԱսորիս:

3 Զայսու ժամանակաւ թերահաւատութիւն լիալ Տիգրանայ ի
սրտամին Միհրդատ, ոչ զիւրն կարծելով քետարգի, չտայ նմա մասն
ինչ իշխանութեան, այլ եւ ոչ զիւր աշխարհն Վրաց, եւ Միհրդատայ
10 արհամարհութիւն կրեալ ի քետայն իւրմ, Տիգրանայ՝ ապստամբութեամբ
անկանի սու Կեսար. իշխանութիւն գտեալ ի նմանել զՊերգեայ քաղաքի.
զօրավիգն արեականութեան լինի Անդիպատրոսի հօր Հերովդի. Կեսարու
հրամանաւ: Սա չինել զՄամար քնդարձակուցին եւ պայծառ շինուածովք,
եւ անուանել Կեսարիայ ի պատիւ Կեսարու: եւ յայնմ հետեւ բարձեալ
15 լինի իշխանութիւնն Հայոց ի քաղաքէն յայնմանէ:

ԺԹ

Յազազս միարանաւրեանն Տիգրանայ եւ Արտաշէլի, եւ ստանել ասպատակ
ի Պաղեստին, եւ գերութիւն Հիւրկանու Բաւնուայտղեօի եւ այլ քաղմու-
րեան Հելլոյ:

20 Յետ այսր ամենայնի ի հիւանդութեան եղեալ Տիգրան՝ սպիրտ,
ի սէր զԱրտաշէլ արքայ Պարսից, յազազս հպարտութեան հօրն՝ հանելով
ի նոցանէ զնախագահութիւնն: Իսկ սա իւրովք կամօք զերկրորդականն

1 աբսցյնոսրցո ժԷ, ժ ԺԶ, փիւ. ԺԸ

2 Ավկյէնոսի կարսիս / ւո կարսի-
սոս / ւո կրասիոս

2 ել լիալ, փիւ. եղև

3 աբս միհրդատայ ապստամբել / ւ
ապստամբին ցկ յապստամբին

3 ՏԷ Զինել [զիւ Զինել]

4 աբսցկնոսրցո զկարսիս / ւո զկար-
սոս / ւո զկրասոս

4 վճԵ՝ զօրու

5 երցո լիք ե

5 Լ թայդ / ւ լիք թայ / ւ անցել

6 ել լիք ե / վերցո պասորիս

8 աբս՝ զիւր / ւ կարծեցելով

8 Տ Զկարծելով ինքեան բուեր որդի

9 Ե իշխանութիւն

11 վճԵ կայսր Ե Գոսել

11 Ա լիք ի նմանէ [ւ ունի]

11 վճԵ պերգիս / ւ զպերգեայ / ւ
զպարգիս / ւ քաղաքին

12 ՏԵ՝ զօրավիգ

12 վ օգնականութիւն / վ լինել

12 Հ Ե լինի նմա անդիպատրոսի

12 ւ անդրիպատրոսի

12 Երցո հերովդի

14 վճԵ բարձաւ, փիւ. բարձեալ լինի

15 ՏԷ՝ իշխանութիւնն

15 արցո ի քաղաքս յայնմանէ

16 աբսցյնոսրցո ժԸ, ժ ԺԷ, փիւ. ԺԹ.

17 ա արտաշէլի / ԿճԵ արշէլի
Հոցարցո արտաշէլի Ե Եգի. փիւ
արտաշէլի

17 վո առաքեալ / Ե առաք / Ե առաք

18 ժ զերութեան / ւ հիւրկանու

18 արցո լիք ե այլ—հելլոց / Ե լիք այլ

18 աբս բազմութեան / Ե բազմ

20 Ե յաւ քաղից սկսած միւնիս եր. 135,
ու հանդերձ բաւոր և ուղղած մասն ե:

20 ւ ամենայնի

20 վո արքայ ի հիւանդութիւն

20 ու արկարայ

21 Արցո զարշէլ [ւ արտաշէլ] / Ե
զարտաշէլ Ե զարտաշէլ

22 ւ զնախագահութիւն հօրն. իսկ /
Ե զնախագահութիւն / Ե ի նախ-
գահութիւն / Ե կամօք իւրովի

- ունելով բառ իրաւանց՝ գործուցանել ի նա զնախագահութիւնն. և ի հաշտութիւն ածեալ զԱրաշէզ՝ առնու ի նմանէ զոր յօգնականութիւն ինքեան: Յայնմ ժամանակի տուող Տիգրանայ զԲարգաւորան նահապետ Ռքշատենաց նախարարութեանն՝ սպարապետ Կապուցանէ զօրացն
- 5 Հայոց և Պարսից և տուաք ի վերայ զօրացն Հոռմաշկեցոց, հրաման տուեալ զընակիչս աշխարհին Ասորոց և Պաղեստինացոց ի հաշտութիւն հաւանութեան խօսել: Նմա ընդ առաջ լինի ոմն Պաղարոս անուն, որոյ հայրն թագաւոր լեալ Ասորոց. և ինքն ինամի Անաիզանայ Արիստարգեանց: Եւ եկեալ առ Բարգաւորան նահապետ Ռքշատենաց և
- 10 սպարապետ Հայոց և Պարսից՝ խոստանայ հինգ հարիւր կին զեղեցիկ և հազար քանքար սփեայ, զի օգնեսցէ նոցա՝ ընկնելով ի թագաւորութենէ Հրէից զՀիւրկանոս, և թագաւորեցուցանել զԱնաիզանոս:
- Իբրեւ ետես Հիւրկանոս Հրէից քահանայապետ և թագաւոր, և փառայեցաւ եղբայր Հերոփի, եթէ զօրս Հոռմաշկեցոց փախտաւան
- 15 սրարեալ, զոմանս ի ծով, զոմանս ի քաղաքս, խաղաղութեամբ ընդ երկիրն անցանէր Բարգաւորան՝ խօսին և ինքեանք զխաղաղութիւն առ Բարգաւորան: Եւ նա զինել ոմն, որ էր տակառապետ արքային Հայոց, յազգէն Գնունեաց, տուաք յերուսաղէմ հանդերձ հեծելագորտ, իբր թէ ի պատճառս խաղաղութեան, բայց ի գաղանիս՝ օգնել Անաիզանայ:
- 20 Եւ Հիւրկանոս զտակառապետն ամենայն զօրսն օչ ընդունէր յերուսաղէմ, ալ միայն հինգ հարիւր հեծելով: Եւ տակառապետին դաւով խրատ տուեալ Հիւրկանոս՝ զի առ Բարգաւորան երթիցէ, փառն տւերածոյ

1 Եւ անել

1 Եւ գնա, փիւ. ի նա

2 Արքայ զարշէզ [1 զարշէս] / 2 զար-
աշէս / զարշէզս

2 զորս / 2 զօգնականութիւն

2 Երբս ինքեան

3 Եւ զարքայ զարգաւորան

4 Եւ Երաշտունեաց / 2 Երաշտունեաց /
Եւ Երաշտունեաց միւսն, Երաշտունեաց

5 ՏԵ Եւ Հայոց և պարսից զօրաց

7 Եւ խօսիլ / Եւ ամա, փիւ նմա

7 Ա պաղարոս [Եւ պաղարկոս] ոմն

8 Եւ հայր

8 Եւ լեալ [Եւ լեալ էր] թագաւոր /
Եւ թագաւորեալ, փիւ. թագաւոր լեալ

8 Եւ լեալ անաիզանի

8 Եւ լեալ արխատարկեանց [Եւ արխա-
տարկեանց] առ է պաղարմեանց [Եւ
պաղարմեանց]

9 Եւ լեալ լիս և լեալ

9 Եւ լեալ արքայ զարգաւորան

10 2 Երաշտունեաց / Եւ Երաշտունեաց /
միւսն, Երաշտունեաց

11 ՏԵ Եւ խոստանայ

11 Եւ քանքարս / Եւ յօգնեսցէ

12 Եւ զհիւրկանոս / Եւ լիս հիւրկանոս
կանոս և թագաւորեցանել12 ՏԵ Եւ թագաւորեցանել [Եւ թագա-
ւորեցանել]

12 Եւ զանաիզանոս, փիւ. զանաիզանոս

14 Եւ լեալ փառայեցաւ

14 ՏԵ Եւ լեալ լիս

15 Եւ արարեալ և ոս ի քաղաքն

16 Եւ լեալ անցանել

16 Եւ լեալ արքայ զարգաւորան

16 Եւ լիս խօսին և ինքեանք—առ քաղ-
աւորան (ձ. 17)

16 Եւ լիս խօսելին

16 Եւ ինքեանց / Եւ լիս լիս ինքեանք

16 2 Եւ լիս զխաղաղութիւն

17 Եւ լեալ արքայ զարգաւորան

17 Եւ լիս Երաշտունեաց և լիս նա

17 Եւ լիս զգնեալ / Եւ լիս լիս / Եւ լիս

17 ՏԵ Եւ ոմն տակառապետ արքային
Հայոց, որ էր յազգէն [Եւ յազգին]

18 Եւ լեալ հեծելագորտ

18 Եւ լիս իբրեւ

19 Եւ լիս ի (պատճառս)

19 Եւ լիս խաղաղութեան / Եւ անաիզայ

21 Եւ լիս, փիւ, հինգ հարիւր

21 Արքայ տակառապետն

22 Եւ հիւրկանոս

22 Եւ լեալ արքայ զարգաւորան

22 Եւ լիս տւերածոս

աշխարհին. և ինքն խոստանայր լինել բարեխոս: Եւ Հիւրկանու երգումն խնդրեալ ի Բարզափրանայ՝ երգնու նմա յարեգակն և ի լուսին և յամենայն պաշտամունս իրեանց երկնայինս և երկրայինս, և յարե
 5 Ուրտաշէզի և Տիգրանայ: Ընդ որ փաստնացեալ Հիւրկանու՝ թողու
 զՀերովդէս ի վերայ երեսագեմի, և զՓասայելոս գերեց եզրայր Հերովդի
 առեալ ընդ իւր՝ գայ առ Բարզափրան ի ծովեզրն, ի գեօղն որ կոչի
 Եքտիպոն:

Եւ Բարզափրան խորամանկութեամբ պատուէր վնասա. և ինքն
 յանկարծակի գնացեալ անտի՝ մնացելոց զօրացն Նրաման տայր՝ ի բուն
 10 առնուլ գնասա և ի ձեռն Անտիգոնի մատնել: Եւ Անտիգոնոս ի վերայ
 Հիւրկանու անկեալ՝ զականջս նորա ստամամբքն ի բաց կտրէր. զի թէ
 և այլ ժամանակ փոխեցի՝ անհնար լիցի նմա զբաժանալապետութիւնն
 ունել. քանզի օրէնքն զողջանդամն Նրամային կացուցանել քանանայս:
 Եւ Փասայել եզրայր Հերովդի իւրովի զարկեալ զզլուս իւր զքարի՝
 15 առարեցաւ բժիշկ յԱնտիգոնեայ, իրր թէ բժշկել գնա. ելից զվերն նորա
 թունաւոր գեղովք և վախճանեցոյց:

Եւ Բարզափրանայ Նրաման առեալ Գնէլոյ տակառապետին արքայի
 Հայոց լերուսողէմ զՀերովդէս որսալ. իսկ Գնէլ զՀերովդէս արտաքս
 քան զպարիսպն ելանել պատրէր. զոր չտեսեալ լանձն Հերովդի, ալ և ոչ
 20 ևս կալ ի քաղաքին իշխեաց, երկուցեալ ի պատառմանէ Անտիգոնեանցն.

- 1 և խոստանար / Ե լինիլ
 2 Եւ Հիւրկանու / Եւ Հիւրկանու
 3 Եւ ի բարզափրանայ / Եւ ի բարզափրայն /
 ք ի բարզափրայ / և ի բարզափրայ
 2 Եւ ի բարզափրան [ք բարզափրան]
 երգուեալ / Ե երգուեալ
 2 Տեւ լիք ի լուսին և
 3 Վ պաշտամունս
 3 Վ իւրոց և յերկնայինս
 3 Ե յերկինս / ո երկնայինս
 3 Եր յերկրայինս / Ե յարեն
 4 Եւ ծօր աշէզի / ք աշէսի / Եւ յար-
 շէզի / Եր արաշիսի
 4 Եւ Հիւրկանու
 5 Ե լիք և
 5 Եւ զփասայելոս / Վ զփասայելոս /
 Ե զփասայելոս / Ե զփասայելոս
 5 Տեւ երէց
 5 Եւ զՀերովդի / Վիւսն. Հերովդէի
 6 Եւ զժողովրդս բարզափրան
 6 Վ ի ծովեզրն
 6 Ե ի գեաւն / Ե ի գեւն / Եւ ի գիւղն
 8 Եւ զբարզափրան / Ե բարզափրա-
 նայ / ք բարզափրան
 8 Ե գնա
 9 Եւ զանտի գնացեալ
 9 Ե և մնացելոց
 11 Ե Հիւրկանու

- 11 Տեւ զականջն [Ե զականջն, ք ա-
 կանջն] (լիք նորա)
 11 Եւ զժողովրդս արտա-
 մամբքն / Ե կտրէ
 12 Եր ք լիք ժամանակ
 12 Եւ զժողովրդս արտա-
 մամբքն / Ե կտրէ
 13 Ե օրէն
 14 Եւ զփասայելի / Ե փասայել
 14 Եր Եւ զՀերովդէի
 14 Եւ զժողովրդս զզլուսին [Վ զլուսին] / Ե
 զզլուսին (լիք իւր)
 15 Տեւ յանտիգոնեայ / Ե ի յանտիգոնեայ /
 ք յանտիգոնեայ
 15 Եւ լիք / Ե զվեր / Ե զվերն
 15 Տեւ լիք նորա
 16 Եր ք թունաւոր
 16 Եւ զժողովրդս / Ե զժողովրդս
 17 Եւ զբարզափրանայ / Ե բարզափրան
 17 Եւ զՆրամանապետեալ
 17 Եւ զժողովրդս արտա-
 մամբքն / Ե կտրէ
 17 Ե զժողովրդս / Ե զժողովրդս / Տեւ լիք
 զնէլոյ / Տեւ լիք արքայի
 19 Տեւ իսկ տակառապետն ելեալ ար-
 տաքս քան զպարիսպն [Ե զպարիսպ-
 արն / Ե զՀերովդէս պատրիլ / Ե պատրիլ]
 19 Ե զՀերովդէի / Ե զՀերովդէի
 20 Տեւ լիք ևս
 20 Տեւ լիք իշխեաց / Ե ի *պատառմանէ
 20 Ե յանտիգոնեանցն / Ե յանտիգոնեանցն

ի զիշերի ի ծածուկ ընտանեօքն հանդերձ առ եզոմայեցիս փախչէր. ի Մասաղան յամուրն թողեալ զընտանիսն՝ ինքն ի Հոռմ փութալար հասանել: Բայց զօրքն Հայոց ձեռնտուութեամբ Անտիգոնեանցն յերուսաղէմ մտանէին՝ ոչ ինչ օժմեր փառեալ, բայց միայն զՀիւրկանոս զինչսն առնուին 5 աւելի թան զերեքարիւր թանրար: Եւ ընդ գաւառն ասպատակեալ՝ զհիւրկանեանսն առեալ աւերէին. զՄարիսացոց թաղաքն զերի առեալ, թաղաւոր կացուցանէին զԱնտիգոնոս: Եւ կոտելալ զՀիւրկանոս ածին Տիգրանայ հանդերձ զերսթեամբն. և Տիգրան հրաման տայ Բարզափրանայ նոտուցանել զզերին Հրէից որ ի Մարիսացոց՝ ի թաղաքն 10 Շափրամայ: Եւ Տիգրանայ ոչ աւելի բաւեալ թան զերեւոմ յետ այնորիկ՝ վախճանի, թաղաւորեալ ամս երեսուն և երիս:

Ի

Այլ պատեալով Հայոց ընդ զօրս Հռոմայեցոց, եւ պատումն Սիդոնի եւ Բենդիդեայ:

1.5 Հերովդէս անցեալ ի Հոռմ՝ առաջի Անտոնիոսի և Կեսարոս և սինկղիտոսին զինքեան միամտութիւն առ Հռոմայեցիսն պատմէ, և թագաւոր Հրէաստանի յԱնտոնիոսէ եղեալ՝ առնու իւր զօրավիգն սգնականութեան զԲենդիդիոս սպարապետ Հռոմայեցոց զօրօք, ի

1 օժմօք չիք ի (ծածուկ)

2 ՏԽԵ ընդանեօքն / ք չիք հանդերձ

3 ժ ի առ եզոմայեցիսն / լ փաղչէր

4 ձ մասաղան / Է մասաղան / յ մասանդարան / միւսն. մասանդան

5 Վտոս յամուր / Է և թողեալ

6 Է ինքն միայն ի հոռմ / Ե ինքնին

7 Լ գաւառք / Է ի ձեռնառութեամբ

8 ՏԵ մտանէն / Ե տանէին, փիւ. մտանէին

9 Ե զերեքարիւր / Է զԷ. / Վ՝ զհարիւր

10 Ա գաւառան

11 Եյկեղցոս զհիւրկանեայն / ք զհիւրկանայն

12 Ե օժմօք չիք առեալ վրա աւարէին

13 Եջօրցոս զսամարացոց. Կ՝ մարիկացոց. Ե Կամարիկացոց, Ե զսամարացոց, չիկոմ զմարիսացոց

14 Վ՝ ցիկ թագաւորեցուցանելով, փիւ. թագաւոր կացուցանէին

15 ՏԽ՝ կացուցանելով, Է կացուցանէ

16 օժմօք չիք և

17 ՏԵյ զհիւրկանոս կապեալ / Ե օժմին

18 Է և ետ, փիւ. տայ

19 օժմօք զսամարացոց

20 Է և զգիւրն / Է չիք հրէից

21 Աջօրցոս ի սամարացոց, Ե ի օսամարացոց, յուսմեփում՝ մարիսացոց

22 Այլ ի թաղաքին

10 Ե յաւելի / ցիկ բաւեալ աւելի

10 Հօժմօք զերկեամ մի / Եջօր՝ զերեքամ / Եջօր Եջ. ամ

10 օժմօք յայտորիկ

11 Է և երեսուն և երեք

12 օժմօք զսամարացոս մի, ց ժԷ, փիւ. Ի.

12 ժ այստեղից սկսած յունի զյիստեմաւրեմիտ, քեպէ և Կամ զյիստեմիտ:

13 օժմօք չիք հայոց / Է չիք զօրս

13 ք զպարտումն / Եջօր սիդոնի

14 Հ քննեղեղեա / Վ՝ քննեղեղեայ վ՝ օժմօք յիստեմաւրեմիտ քննեղեղեայ

15 ՏԽԵ ի հոռմէ [յ ի հոռմ] / Է ընդ հոռմէ / Է ի հոռմ

16 Կ՝ օժմօք անտոնիոսի / Ե անտոնիոսի / միւսն. անտոնի

16 Ե չիք և (կեսարոս)

17 Եյ սինկղիտոսի, Է անկղիտոսի

17 ՏԽԵ եղեալ հրէաստանի յանտոնիւն [Է՝ հրէաստանի յանտոնէ եղեալ]

17 Ե յանտոնիւն / Է անտոնիւն / Ե յանտոնէ / Ե յանտոնիս

17 ՏԽ՝ զօրավիգ [Է զօրավիգն]

18 Ե յօգնականութի

18 օժմօք զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ

18 Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ

18 Է զքննեղեղեայ / Է զքննեղեղեայ

18 օժմօք հոռմայեցոց սպարապետ

106

Ուսումնական բաժնի մասին հարցազրույցի համալրումը

Հաշույ թաղաւորել Արտաւազդ որդի Տիգրանայ: Սա ժառանգեցաւ
յանն զեղբարս իւր և զյորս ի գաւառս Ագուլ օխտի և Ատրեւանայ:
Ի ռալլով ի նոսա գմանն արքունի որ ի շէնան այնչ գաւառաց, հանդերձ
ստանձինն մախց և սոճկաց, բստ օրինակի ասղախանացն որ ի կողմանս
Հաշունից, որպէս զի լինել նոցա պատառականապէս և առաւել թաղա-
ւորացն բան զայնս Արշակունիս. միայն օրինապրէ ոչ կեալ լիլլարաւս
ի բնակութիւնս արքայի:

Բայց այլ ոչ ինչ դորձ արտոթեան և քաջութեան եղոյց. այլ ուսուցիչաց և բժշկիչաց պարապելով, ժորից և եղեգնապարակաց իմաստեայ չըջլը և տուպարաց, զիշտվայրիս և զխոսք արածելով, զիմաստութենէ և գրաթութենէ և զբարի յիշատակաց անփոյթի արտրեայ, ծառայ և սորուկ օրովայնի արգարե լինելով՝ զագրիս մեծացուցանելը։ Սա բարելով յիւրաց զօրացն վասն առտակ պղերպութեանն և տատիկ որկրաւմոյութեանն, մանտանց զի և զԲիջպետա Անտոնիոսի հանեալ էր ի նմանէ, զայրաջեալ՝ հրաման տայր զօր յարուցանել զբիւրաւօրս Ատրպատական նահանգին և զընակիշո լեռինն Կաւկասոս հանդերձ Ալուանիս և Վրօք, խաղալ իջանէ ի Միջպետա, և հալածականս առնէ զօրս Հոռմաշեցոց։

1 abstrahieren Pfl. u. P. vph. Pfl.

2. պատերազմելոյ՝ Գ. պատերազմելոյ՝
Տիկ՝ Գ. պատերազմելոյ

22 *դիւ Գոռոյ մայրիցիւն*

Յ է թագաւորն, փխ.

Տ էլ տիգրանայ որդի
Ճ ունի ի դաւառին . ժ ի՛նք ի դաւառաւ

Տ Եւ աղիւսկանի ' Եւ աղիւսկանի

Տ Տառ արդիւանոյ, Խ արդիւանոյ

Տ ա՛յ՛ դմաւոնն / Տեւո ի չկոս

Տ ՏԵ այնժ / Է՛լ այնդն

6 *Shabde* առանձին [kʰ առանձինն]

Ա Տ Ի Կողմանցն

7 1 որպէս ի լինելն; ը լինիլ և լինելն

7 դժուար առաջանել, փխր. առաջանել

Տե՛ս խաղաղությանը (դե՛ս խաղաղությանը)

8 ժէ գայլս, փխ. գայնս

Συναρπάζουσιν ἡμᾶς, ἡμᾶς ἀποσφύζονται,

8 2 4000

Տ. Եղիշէ Երանցան . 1 Երանցան :

Isopogon

Չ ՏԻՐ Ի ԲՆԱԿՈՒՄ ԻՆՆ

in a few days, I shall be

10 r. M. L.

10 ցկլ ցուցեալ / Թ ալի

12 ր Տաւրից / Վ'դէմ հզեղնապալական

83 1/2 pages

13 չ չիշատակ չ չիշատակա

14 Տե՛ր արդարեւ որովայնի՜ [ե յորո-
վայնի] չինեյով

14 Կ՛վ՛ոճեճի՛ք զաղբիս ' շխրս զաղ-
բիսս ' Գ զաղփուս ' միւսն. զաղ-

ԲԻՍՈՒՆ. Երիւս. Լաւոսիվ. ԺԷ. ԳԱԳ-
ԲԻՍՈՒՆ ՄԵԾԱՅՈՒԿԱՆԷՐ

14 ԳԼԷ ՏԵՃԱՅՈՒԹՅԱՆԵԿՈՎ

14 Երբզրա բարեկամ . վհ: բարեկամ,

24 a page

25 աճիլիկ պղերգու թևան

13 ջ/ որկրամուկութեան ' եմք որկրամու-
կութեան / առ որկրամուկեանն

16 Է չի՛ք և առատիկ որդեգրամոլութեանն

16 ակօքրս յի՛հ գի , է յի՛հ է
16 անեմյ գմիջազեան [ժ միջազեան]

16 զեկն անտանինոսի . և քանտանինոսի

16 ձեռք բերեց զայն և գաւ-

ժայռի / և զօրացեալ ' Սայրացեալ
17 Եւթ' տըտաւ ազդ Նրաման տայր

17 Ե և գրիւթաւորս ատրապական
18 Հոնմց կոպկասու

18 abedf աղուանոր / Ե յի՛հ և զբոբ
19 Տե՛ղե հախժապան

ի վերայ ինքեանց զԱրջամ, որ և Արշամ, որդի Արտաշէսի, եղբայր Տիգրանայ, նայր Արգարտու Զոս ոմանք յԱսորոց կոչեցին Մանովայ, ըստ յովովից սովորութեան՝ կրկին ունելով անուանաւ. որպէս Հերովդէս Ագրիպպաս, և որպէս Տիտոս Անատոնիոս և կամ Տիտոս Յուստոս: Բայց 5 քանզի ի նմին ամի վախճանեցաւ Արշէզ, թողլով զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում Արշաւրի, մանկան փոքրկան յոյժ և տղայոյ՝ ոչ որ էր որ օգնէր Արշամայ՝ ընդդէմ կալ Հոռմայեցոց. խօսի լնդ նոսա ի հաշտութիւն խաղաղութեան, ապով զհարկս ի Միջագետաց և ի կողմանց Կեսարոս ի ձեռն Հերովդիս Այս եղև սկիզբն Հայոց մասնաւոր 10 մտանել ընդ հարկաւ Հոռմայեցւոց:

Զայսու ժամանակաւ եղև մեծ ցատումն Արշամայ ի վերայ Ենանտի տաղետի ուրումն թաղակապի. քանզի նա արձակեաց զՀիւրկանոս Հրէից քահանայապետ, զոր զերեալ էր Բարդասիրանայ Ռըշտունւոյ յաւուրս Տիգրանայ: Իսկ Ենանոս պատճառի առ արքայի, տսելով եթէ փրկանս 15 խոտապաւ հարիւր քանքար. ակն ունելով առնուլ ի նմանէ. և յանձն էառ տալ: Վասն որոյ ժամադրութիւն ի վերայ նորա սահմանէ Արշամ: Եւ նորա առաքեալ զմի յեղբարց իւրոց ի Հրէաստան, որում անուն էր Սենեքիայ, առ Հիւրկանոս. զի տայցէ ինչս յաղագս իւրոյ փրկութեանն:

1 a b c d արտաշէսի / e արտաշէսի

1 S h e եղբոր [ցլ եղբայր]

2 M a b c d f կոչեցին յասորոց [M h 2 f ց յասորեաց]

2 Կ 2 a d f մանովազայ, և մանաւազայ / e մանովազա

3 d սովորութեանց / e սովորութեանն

3 e աննելով, փիւ. ուննելով

3 e դանուանա / g k l անուանա ուննելով

4 S e e ագրիպաս / S a b c d e յոստոս

5 f արշէս / Հց արտաշէս

5 h թողու

3 g k զթագաւորութիւն

6 g k l լիք պարսից / Հ e իւր պարսից

6 k իւրոյ

6 e արշաւրէի / Կ 2 ձ արշորի / e արշորի / k արշուրի

6 S e որ էր փոքրիկ մանուկ և տղայ / h փ մանկան տղայոյ փոքրկան յոյժ

7 e և ընդդէմ

7 k l լիք կալ / p ընդ գիմակալ, փիւ. ընդդէմ կալ

8 g l e լիք ի (հաշտութիւն)

8 փ k l խաղաղութիւն հաշտութեան

8 S h հարկս

8 Կ 2 a b c d e ի միջագետս [Կ 2 l e ի միջագետ] ասորոց և

8 d ի միջագետաց ասորոց և

9 k l ի կողմանցն / Ա ի ձեռս

9 Կ 2 փ a b c d f մասնաւորի, մասնաւորի, փիւ. մասնաւոր մտանել / k մտանել

11 e o p q r s լիք մեծ / g ունի մեծ, ջրնդման նշանով:

11 Կ 2 a b c d f լիք արշամայ

12 Վ e o p որումն [Հց իւրում] / l լիք ուրումն

12 h յարձակեաց

13 a b c d e քաղաքիւնայ / e ի քաղաքիւնայ / Հ k l e քաղաքիւն / l e քաղաքիւն

13 a լիք որչափնայ—ախրանայ (8. 14)

13 l ուշադրանայ / Հ որչափնայ

14 փ 2 k l տիգրանայ. ես ասեմ իսկ

14 S h d e լիք առ

14 M e o p q r s լիք արքայի

14 e լիք եթէ փրկանս—ակն ուննելով (8. 15)

14 p փրկականս / o փրկարանս

15 g k l e խոտապեալ

15 d հարիւր / միւսն. հարեւր

15 a b c d f k l լիք և / e լիք ուննելով

16 l եսա / k o j, փիւ. որոյ

16 e զժամադրութիւն

17 e լիք և

17 h փ 2 առեալ զմի յեղբարց [Հ k եղբարց] իւրոց առաքէ

17 e իւրոյ

17 S e առ հիւրկանոս [Հ լիք] որում [e յորում] անուն էր սենեքիայ, զի

18 S h e e տայց / d տայցէ, փիւ. տայցէ

18 e զինչս

18 h S e վասն փրկութեան իւրոյ [ցլ յաղագս իւրոյ փրկութեանն]

Եւ երթեալ առաքեալն յենանոս՝ պատահել ապանեալ զՀիւրկանոս
 Հերովդի, զի մի ինչ զաւ լիցի թագաւորութեան նորա: Արդ՝ իբրեւ
 Եհան ժամադրութիւնն, և չտայ զգանձս փրկանայն Հիւրկանոս Եհանոս՝
 րարկանայ ի վերայ նորա Արշամ, և ընկեցեալ ի պատուոյն՝ հրամայել

5 պնել ի բանախ:

Յայնմ ժամանակի քառթիւն գնմանէ մատուցանէ արքայի Զօրայ
 նաւապետ ազգին Գնթունեաց, ասելով. «Գիտեա, արքայ, զի ապստամբել
 ի քէն կամեցաւ Եհանոս, խորհուրդ ընդ իս ըրերելով, զի երդումն
 խնդրեացոք ի Հերովդէէ թագաւորէ Հրէաստանի, իբր ընդունել զմեզ
 10 և առլ ժառանգութիւնն ի բնակ երկրի մերում. քանզի նորակառու
 ծանակեցար յաշխարհիս յայտմիկ: Եւ իմ ոչ առնելով յանձն՝ ասեմ ցնաւ.
 Ընդէր պատրիմք գրուցօք վազրնջուց և պատաւեալ առաւապելօք, պա-
 զեառնեացիս զմեզ վարկանելով: Եւ նորա անբուսացեալ յինչն՝ նմին իբի
 առաքեաց զքաշանադապետն Հիւրկանոս, և առաւ և ի Հերովդէէ անյու-
 15 սացաւ. այլ ոչ մեկնի ի գրծողութեան րարուցն՝ եթէ ոչ արքայց աճապա-
 րեացեա նմա: Այսմ քառթիւն հաւատացեալ արքային Արշամայ՝ հրամայ-
 եաց տանջանա պէսպէս ի վերայ Եհանոսի կուսակ, և վախճան գործոյն
 կամ թողուլ ի սպաս գորէնս հրէութեան, և երկիր պողանել արեգակնն,
 և պաշտել զկուսս արքայի, ընդ որ վստահացեալ արքայի տայէ նմա

1 սեծմ երթայ

1 Ե յենանէ / յի ի յենանէ

1 Ե պատահի

1 Եր ապանանել

1 Ե հիւրկանոս

1 Տե հերովդէս [Ե հերովդի] զհիւրկանոս

2 Քսեծմ զաւ նորա [Ե իւրայ] թա-
 գաւորութեանն լինիցի

3 իդի ժամադրութիւն

3 Ե զգանձս / միւսմ. զանձս

3 Ե փրկանայ

3 Ե հիւրկանոսի

4 սեծմ րարկացաւ

4 Ե չիք և ' Ե ընկեալ

6 Քսեծմ մատուցանէ գնմանէ

6 սեծմ զուրայ / ցի զուրա / Հ զու. /
 Կ՝ զուրայ արքայի

7 սեծմ գնունեաց / յ գնունեաց /
 Ե գնունեաց

7 Ե ապստամբելն

8 Ք կամի / Ե կանոս

9 եմ ի հերովդէ / Ե ի հերով

9 Ե իբրեւ / Ե ընդունիլ

10 Ե զժառանգութիւն

10 սեծմ ընկ

11 Ե ծանկեցար, փիւ. ծանակեցար

11 Ե աշխարհիս

11 Տե յայտմ [ն յայտմիկ]

11 Ե անհղով

11 սեծմ յանձն տոնէ

12 վ'սեծմ զուրայ / պարտիմք, փիւ. պա-
 տրիմք

12 վ' Ե գրուցաւ

12 Ե վազրնջար

12 Ե և առաւել, փիւ. և պատաւեալ

12 սմ առաւապելօք / Ե առաւապելօք

13 Ե կարծեալ, փիւ. վարկանելով

13 Ե իմ նմին իբի անյուսացաւ [Ե իմ]

14 սեծմ իբի իսկ / Ե իսկ, փիւ. իբի /
 Ե և մին ձրի, փիւ. նմին իբի

14 Ե առաքեացար

14 Ե զհիւրկանոս քաշանադապետ

14 Ե չիք և

14 Ե հերովդէս

15 Քսեծմ սակայն, փիւ. այլ

15 վ'սեծմ զուրայ ի զժողովեան, Հմօք ի
 զժողովեան

15 Ե և թէ, փիւ. եթէ

16 Տե յայտմ [Կ՝ այտմ]

16 ԱՏ քառթիւն [ԱՏ քառթիւն]

16 Կ'վ'սեծմ հաւանեալ արշամայ և
 հաւատացեալ ' Տե հաւատայ արշամ
 [Կ՝ հաւատացեալ արքային արշամայ]

16 Ե արքայի

17 եմ պէս պէս

18 սեծմ թողով ... հրէութեանն

19 Տե ընդ որով հարկեալ [Քվ՝ սմա-
 հարկեալ] արքայ / Ե ' հակեալ,
 փիւ. վստահեալ

19 Ե արքայ

գնոյն իշխանութիւն, կամ կախել զփայտէ և բնաջինջ լինել ազգի նորա: Եւ սպանեալ զմի յազգականացն առաջի նորա, որում անուն էր Սարիայ, և տո ընթեր զորդիան մատուցեալ ի տեղի սպանմանն, որոց անուանքն Սափաթիայ և Ազարիայ՝ յերկիւղէ մահուան որդւոցն և ի թախանձելոյ 5 կանանցն կատարէ զկամս արքայի հանգերձ ամենայն ազգատոհմիւն, և յառաջին պատիւն իւր հաստատի: Սակայն ոչ ամենեկին վստահանայ ի նա արքայ. այլ առաքէ ի հայս, հաւատարով նմա զաշխարհն, զի ի Միջագետաց միայն հետադուցել գնա:

ԻԵ

10 Գեօուրիսն ընդ Հերովդի Արամայ և ակումայ եկուզանցուր Բեւ:

Յետ այսորիկ եղև խռովութիւն ի մէջ Հերովդի արքայի Հրէաստանի և մերոյ արքային Արշամայ: Քանզի Հերովդէս, յետ ըստում զործոց արութեանց, ձեռնամուխ լինի ի բարեկործութիւնս. շինուածս բազումս տանկով յոլով քաղաքաց, սկսեալ ի Հոռմէ մինչև ցիամասկոս: 15 Խնդրեաց ի յԱրշամայ բազմութիւն արանց անարուեստից զործաւորաց, որովք զկտորոց զկնտիրքայ զանանց և զանկոխ հրապարակսն ի խոհերացն և ի տղմոց՝ լցցէ: Զոր չատեալ յանձն Արշամայ՝ զօրս ժողովէ ընդլիմանալ Հերովդի. և ի ձեռն հրեշտակաց յղև առ կայսրն ի Հոռմ.

1 Se իշխանութիւնն / և և կամ

1 Զսեպց կախիլ

1 ամբ լինիլ / և յազգէ

1 և նորա / միւսն. զորա

2 և լիք և սպանեալ — նորա

2 ամբ զմի / միւսն. մի

2 և ազգականաց / յազգականաց նորա

3 և և անգէն. լիք առնթիւն

3 և մատուցեալ զորդիան

3 և զորդին / վ՛ և անգէն զորդիան

ամենայն ազգականաց

3 և անուանքն ևն

4 ք լիք ի (թախանձելոյ)

5 ամբ ազգատոհմս կէ ազգականացն

6 և լիք իւր / և հասանի, փիւ. հաստատի

6 արքայ լիք ամենեկին

6 Տեւ վստահացաւ

7 ց նմա, փիւ. ի նա

7 մ լիք այլ առաքէ ի հայս

7 և վստահանալով, փիւ. հաստատով

7 և զաշխարհս

8 և միայն ի միջագետ

8 Տեւ լիք գնա

9 abcefgklopyra իԴ. փիւ. իԵ.

9 որդւոց հերովդէի

10 և հերովդի ընդ արշամայ

10 և և լիք զիւրդ խոռվեցան ընդ իր-
եարս հերովդէս արքայն հրէաստանի

և արքայն մեր արշամ, փիւ. զմտու-
թիւն — նազանդութիւն

10 և նազանդութեան

11 Տեւ ամբ այս [ց այսորիկ]

11 արք հերովդէի

11 և լիք արքայի հրէաստանի և մերոյ

12 և ընդ, փիւ. և

12 Տեւ մերոյն արքայի

12 կէ քանզի յետ ըստում զործոց ար-
ութեան հերովդէս ձեռնամուխ

13 ց արութեան / և արքայութեանց,
փիւ. արութեանց

14 ամբ կէ ըստում, փիւ. յոլով

14 և քաղաք

15 Տեւ խնդրեալ ի [ց լիք ի]

15 և արշամայ

15 մե զբազմութիւն / վ արուեստից

16 ց անտիրքայ / կէ անտիրքայ / և
զանտիրքայանց, փիւ. զանտիրքայ
զանանց

16 վ՛ կէ հրապարակացն

17 Կ՛ ամբ խոհերց / Կ՛ խոհերց

17 Տեւ ի տղմոցն

17 ամբ ոչ առեալ / ց ոչ յանձն առեալ

17 և արմայ, փիւ. արշամայ

17 մ ժողովեալ

18 և վ՛ ընդգէմ / և հրեշտակաց

18 և ի հոռմ առ կայսր ամբ կայսրն

դի մի գնա ընդ իշխանութեամբ Հերովդի արասցէ: Իսկ կայսրն ոչ միայն զԱրշամ չազատէ, յիշխանութենէն Հերովդի, այլ և զամենայն Միջերկրեայս նմա հաւատայ:

- Յայնմ ժամանակի Հերովդէս զանեք Ազգեսանդրի որդւոյ իւրոյ,
 5 որ էր ի հօրէ Տիմոնէ և ի մօրէ ի Թագաւորութենէ Մարաց, ի զաւակէ Դարեհի Վշտասպեանց, ընդ իւրով ձեռամբ թագաւոր Միջերկրեայցն կացուցանէր, առեալ իւր ի սպաստորութիւն զունդ ի Դադատացոց և ի Պոնտացոց: Տեսեալ զայն Արշամայ՝ երկրպագէ Հերովդի իրրե տեսնն ամենայն իսկ, տալով նմա զոր խնդրէրն գործաւորս. որովք լցեալ
 10 զհրապարակն անտիոքացոյց քսան փառանաւ երկայնութեամբ, յատակեաց սպիտակ կճեայ սալայատակօք, զի ուխտաւոր յատակացն զիւրազոյնս կարգիցին, առ ոչ ինչ փաս առնել քաղաքին: Բայց Արշամայ վարեալ զթագաւորութիւնն ամա քսան, վախճանեցաւ:

ԻՍ

- 15 Թագաւորութիւն Արգառու, եւ մասնել բոլորովմբ Հայոց ընդ ետեւաւ Հռոմայեցոց, եւ պատերազմ ընդ զօրս Հերովդի, եւ սպանանել զեղբորորդի նորա զԱսպսիփ:

Թագաւորէ Արգար որդի Արշամայ ի քսաներորդ ամի Արշաւրի արքայի Պարսից: Այս Արգարոս կոչէր աւագ այր, վասն առաւել

- 1 Ե հերովդէի / ցլ կայսր
 2 Խ չազատեաց զարշամ
 2 ո յիշխանութենէն / միւսն. յիշխա-
 նութենէ
 2 ո հերովդէի
 3 abcd միջերկրեայս / SWe մի-
 ջերկրայս [l միջերկրայս]
 4 Հ զազգեսանդրի
 5 Ե է, փխ. էր
 5 Հիւ տիմոնի / ր սիմոնի
 5 Վace չիփ ի (Թագաւորութենէ) / el
 ի Թագաւորութեան [l ...թեանն]
 5 Ե և ի զաւակէ / abcf ի զաւակաց
 6 abcdj աժդահակայ, փխ. զարեհի /
 վ՛կ չիփ զարեհի
 6 Ե վշտասպեաց / Ե վատասպետնոցա /
 tw վիշապասպեանց, փխ. վշտաս-
 պեանց
 6 Ե ի միջերկրեայն / Վոր միջերկրեա-
 ցըն / Հցար միջերկրայն / Է մէ-
 ջերկրայն
 7 Ե առեալ ընդ իւր
 7 Ե չիփ ի (սպաստորութիւն)
 7 SWe տասն զունդ
 7 abcdj զզազասպացոց և զպոնտացոց
 [k զպաղատացոց, abe զպոնդացոց,
 l պոնդացոց]
 8 d արշամ / ef հերովդէի
 8 Եոս իւր
 9 Կ² abcdj ամենայնի [Կ² ամենայնի]

- իսկ տալով՝ SWe ամենայնի, տալով
 [վ՛կ ամենայնի]
 9 SWe չիփ նմա / ցկ զօրս
 9 Կ² abcdj խնդրէր / Ե որով
 9 Հվ՛կ որոյ լցուցեալ, Ե լցեալ
 10 Se զհրապարակս [Ե զհրապարակսն]
 11 SWe կճասալ [Ե կճասալ, վ՛ կճասեալ,
 ցլ կճասալ] յատակօք
 11 Ե յուխտաւորք / Ե ուխտաւորք /
 վլլրգ. ուխտաւորք
 12 abcd դիրադոյն
 12 ԱSWe կարգեցին [Ե կարգեցին], Ուղ-
 դում ենի կարգիցին
 12 l քաղաքայն / d չիփ քաղաքին
 12 վ՛կ զեառել / ցկ արշամ
 13 Ե չիփ վարեալ / Ե չիփ ամա
 14 abcd յոյսկոյրս ԻԵ, փխ. ԻԶ.
 15 Է հարկու
 16 abcdj հերովդի [abde հերովդի] զօրացն
 17 SWe դուստիփ [Կ՛ յուստիփ, Հ զյու-
 ստիփ]
 18 efցկ քսաներորդի
 18 Ե արշամայ / Ե արշարայ / df ար-
 շարայ / Ե արշորի / Հ արշորի
 18 Կ² ի քսաներորդի
 18 Այլոյս Թագաւորի, փխ. արքայի
 19 Խ պարսից արքայի
 19 Se արգաթէս / Ե արգաթուս
 19 Ել կոչէր / միւսն. կոչիւր
 19 Է աւագար, փխ. աւագ այր

- հեղութեանն և իմաստութեանն. որում յետոյ և տիքն. զայս ոչ կարելով ուղղախօսել Յանայ և Ասորուոց՝ կոչեցին Արգարուս Ի սորա երկրորդ ամի թագաւորութեանն հորկին Հոռմայեցոց բարբովիմբ ամենայն կողմանքն Հայոց: Քանզի հրաման ել յԱւգոստոս կայսերէ, որպէս տալ ի Ղուկայ աւետարանին, աշխարհագիր տոնել ընդ ամենայն տիեզերս. վասն որոյ և ի Հայս առաքեալ գործակալք Հոռմայեցոց, բերելով բզ- սառակերն Աւգոստոսի կայսեր՝ կանգնեցին յամենայն մեհեանս: Զայսու ժամանակաւ լինի ծնեալ Փրկիչն մեր Յիսուս Քրիստոս որդի Աստուծոյ:
- Զամին աւուրրք լինի խոտութիւն ի մէջ Արգարուս և Հերովդի:
- 10 Քանզի Հերովդի հրամայեալ զիւր պատկերն հուպ ի կայսերական պատկերն կանգնել ի մեհեանս Հայոց. զոր չառեալ լանձն Արգարուս՝ պատճառս ի վերայ նորա յուզէ Հերովդէս: Առաքէ զգօրս Թրակացւոց և Դերմանացւոց ասպատակաւ հինից յերկիրն Պարսից. հրաման տուեալ ընդ աշխարհն Արգարուս անցանել: Իսկ Արգարուս ոչ հաւանեալ՝ ընդ-
- 15 զիմանայ ասելով, եթէ ընդ անապատ է հրաման կայսեր անցանել զորացոյ ի յերկիրն Պարսից: Ընդ որ դառնացեալ Հերովդէս՝ անձամբ ինչ ոչ կարէր վճարել, պէսպէս ցաւոց զնա ըմբռնեալ, — վասն զի ի Քրիստոս համարձակեցաւ՝ որդանց ի նմա եռացեալ — որպէս պատմէ Յովսէպոս.

1 ի հեղութեան / ի իմաստութեան
 1 d յորում / e որում և
 1 l կամիով, փիւ. կարելով
 2 abcd ի ուղղակի խօսել ասորուոց և յունաց
 2 Se արգարիտ
 2 e լիք ի (սորա)
 4 abcd ի կողմանք / lւ կողմանց
 4 n նոյն մեռիս սակիմ՝ անուանք
 թագաւորացն մերոց վաղարշակ,
 արշակ, արտաշէս, Խիզրան, արտա-
 ւազդ, արջամ, արգար
 4 abcd ի հրամայեալ էր, Se հրամայեալ,
 փիւ. հրաման ել
 4 Ladefց յօգոստոս / b յօգոստոսէ / l յաւգոստոս
 5 a ի դուկա / k ի դուկաս / l յդուկայ
 e լիք ի (դուկայ)
 5 e լինին, Sև լինել, փիւ. առնել
 6 abcd ի լիք և
 6 k եհաս, փիւ. ի հայս
 6 b առաքեալք
 7 o զպատկերս
 7 abcdցս օգոստոսի / kl աւգոստի / e աւգոստոս / օյրքս յօգոստոսի
 7 օյրքս այսու
 8 b ժամանակօք
 8 Հեկեալօքս լիք յիսուս
 8 H²abcd ի աստուծոյ ի հրէաստանի
 9 b աւուրք

10 abcd ի փիւ. քանզի
 10 օյրքս լիք հերովդի — նորա յուզէ
 (ս. 12)
 10 k լիք հուպ ի կայսերական պատկերն
 12 Se յուզէր
 12 y հերովդէս. և առաքէ / p առաքէ
 հերովդէս / f հերովդէ
 12 k թրացոց
 13 f հինիցն
 13 kl հայոց, փիւ. պարսից
 13 l հրամանս տուել, փիւ. հրաման
 տուեալ
 14 a անցուցանել
 14 abcd իսկ արգար / e նա, փիւ. ար-
 ցարու / օյրքս լիք արգարու
 14 kl չհաւանեալ
 16 abcd ի պարս [e ի պարս], փիւ.
 յերկիրն պարսից
 16 ekl լիք ի (յերկիրն)
 16 վ² հայոց, փիւ. պարսից
 16 lւ որ յոյժ դառնացեալ
 17 k լիք կարէր
 17 o առնել, փիւ. վճարել
 17 e ըմբռնել
 17 H²abcd ի վասն զի / միւսն. վասն որոյ /
 n որոյ (յուս. զի)
 18 H²ab որդանցն / e ի նա / Sև e լիք
 որդանց ի նմա եռացեալ
 18 dլոքս յովսէպոս / միւսն. յովսէպոս

առաքել զեղբորորդի իւր զՅովսէփ. որում տուեալ էր զգոտար իւր. որ էր յառաջ կին Փերարի եղբոր իւրոյ: Եւ նորա առեալ զբազմութիւն զօրացն՝ գոյ հասանել յաշխարհն Միջագետաց. պատահէ Արգարոս ի զօրանիստ գաւաթին Բագնան. և մարտուցեալ մեռանի, և զօրցն 5 փախտաւական լինին: Նոյն հետոյն վախճանի և Հերովդէս, և Հրէից ապրապետ՝ զԱրքեպալոս նորին օրդի Ապոստոս կացուցանէ:

Իկ

Շինեալմ Նդեկեալ Բաղաթի, և յիշատակումն սակաւաւ ազգի մեռոյ
Լուսաւորչին:

- 10 Ձկնի ոչ բազում աուրց զախճանի Ապոստոս, և փախանակ նորա ինադարեք Հոռմայեցոյ Տիրեր, և Գերմանիկոս կեաւար եղեալ՝ Զապէլ զառաքեալան ի Հոռմ վիշխանան Արշարի և Արգարոս. յազապս պատերազմին նոցա. յորում սպանին զեղբորորդին Հերովդի Ընդ որ խտտուցեալ Արգարոս, խորհի ապստամբութիւն և պատրաստութիւն 15 պատերազմի: Յայնմամ շինէ յազապ զտեղի պահպանութեան զնոյն Հոյոց, ուր յառաջագոյն զգոյշանային եփրատու ի Կասաթուէ, որ կոչի Եղեւիայ. և փոխէ ի նա զարքունիս իւր որ ի Մծրին, և զամենայն կուտ իւր, զնարոյ և զԲէլ և զԲաթնիկազ և զԲարաթիայ, և զմատենանս մեհենից վարժարանին, և միանդամայն զգիւանս ինադարաւորչոյն:
- 20 Յետ այսր մեռեալ Արշարիւր՝ ինադարեք ի վերայ Պարսից Արտաշէս

1 ՏԽԵ զեղբորորդին

1 զյովսէպոս ՏԽ չիք զյովսէփ

2 անեմլ յառաջ էր / օ փերարի

3 Եջ հասանի

3 օ աշխարհն / Ե և պատահի

4 օ ի զաւաան

4 Ել բուզնան / Ե մատուցեալ

4 Կանեմլ մեռանի ի զօրացն արգարու և

5 Ի հետեայն / Ե և վախճանի և

5 Ե չիք և (հերովդէս)

6 ան զարեղաւոս / ցկէ զնորին

6 Հանեմլոս օգոստոս

6 և կացուցանեն

7 Պանեմլոս ԻԶ, փխ. ԻԷ.

8 օ Եղեւիայ / միւսմ. Եղեւիայ

8 Ե բաղարին

8 Ե ազգին / Ե չիք ազգի

9 Եմ լուսաւորչի

10 Հցկէ տմաց, փխ. աւարց

10 Հեմլ օգոստոս / Ե չիք նորա

11 Ե չիք հոռմայեցոց

11 Հանեմլ Զապէլ, Կանեմլ Զապէլ

12 օ զառաքեալան ՏԵ Ե զիշխանս

12 անեմ ի հոռմ / Ե չիք հոռմ

12 Կանեմլ արշարի

12 Ե արգարու և արշարի

12 անեմլ պատերազմի

14 և խտտուցեալ

13 Եկ զբաղար

15 յօ զպահպանութեան

15 օրդոս զնոյն

16 օրդոս որ, փխ. որ

16 և Եփրատու

16 օրդոս ի կարսիոս, անեմլ ի կարսիոս, Ե ի կարսիոս, Ե ի կարսիոս, Ե ի կարսիոս

17 Հել Եղեւիայ / Ե Եղեւիայ

17 Ե ի նմա, փխ. ի նմա

17 Պանեմլ զարքունիսն / Ե չիք որ

17 Ե ի մծրին / Ե ի մծրին

17 Հա Ե չիք և զամենայն / Ե չիք չիք զամենայն

18 օ Եղեւիայ / Ե չիք Եղեւիայ

18 անեմլ զարազ / Ե զարազ, Ե չիք զարազ

18 Ե չիք զարազ

18 Ե չիք զարազ, Ե չիք զարազ

19 Ե չիք զարազ

19 Ե չիք զարազ, Ե չիք զարազ

19 Ե չիք զարազ, Ե չիք զարազ

20 Հմ արշարի / Ե չիք ի վերայ

20 օրդոս արտաշէլ

որդի նորաւ Արդ՝ իւղէա և ոչ է կարգ պատմութեանս ի ժամանակի,
և ոչ ըստ կարգի զոր տակս ձեռնարկեցաք, այլ քանդի սերունդք Ար-
շարի թագաւորին են որք Հայոց ազինս հաւատոյ եղեն առիթ, և
5 հարազատութիւն Արտաշիսի որդւոյ նորա՝ սկիզբն արասցուր յազապս
պատմականութեան մարդկանն, նախակարգեալ ի գիրսս աւրնիկեր
Արտաշիսի. զի խնային որք ընթեռնուեն, և իւր համազգիք քաջին
ենն իսկ զինի ապա նշանակեցուր և զժամանակ զալստեան հարցն
նոցա ի Հայո, որք են Կարենեանք և Սուրենեանք, յորմէ սուրբն Գրիգոր,
և յորմէ Կամսարեանք, յորժամ ի շարի կարգին հասանիցեմք ի ժամա-
10 նակս թագաւորին որ գնոսա ընկալաւ:

Բայց Արգարուս ոչ յաջակցաւ խորհուրդն ազատամբութեան. զի
խտովա իւրն անկեալ ի մէջ ազգականաց իւրոց, թագաւորութեանն
Պարսից՝ զոր ժողովեալ անդր չուէր ի համոզել և ի զաղարեցուցանել
զնոսա:

15

ԻԸ

Առաջս երաւոյն Արգարուս յարեւելս և թագաւորեցուցանելոյ Պարսից
զԱրտաւո. և ըլ գիտեղ կարգեաց զեղբարս իւր, յորոց մեք Առաւաւորիցն
և Սուրեն ազգակիցն:

Երթեալ Արգարուս յարեւելս՝ գտանէ թագաւորեալ Պարսից զԱր-
20 տաշէս որդի Արշարի. և ընդդիմացեալ նմա զեղբարս իւր. քանդի նոս
խորհէր ազգաւ ի վերայ նոցա թագաւորել, և նորա ոչ տոնուին յանձն
Վանն որոյ պաշարեալ զնոսա Արտաշիսի և Երկիւղ մահու եղեալ ի

1 ք պատմութեանց

1 օնով՝ կարգ է պատմութեանս

2 օնով՝ կարգի է զոր

2 Կ՛մ արշօրի՝ օ աշօր

3 Կ՛ որ / ՏԽԵ լիի որք հայոց ազինս
հաւատոյ եղեն առիթ

4 ՏԽԵ արին և հարազատութիւն [ց
արին հարազատութեան]

4 Կ՛օնով և արտաշիսի որդւոյ նորա
հարազատութիւն

4 Էլ որդւոյ նորա արտաշիսի [և ար-
տաշիսի]

5 Եյցե մարդկան Հ մարդոյն

5 ԽԵ նախակարգել / օօրն նախկար-
գել / ք նախ կարգեալ

6 օնով արտաշիսի / 1 արտաշիսի

6 1 ոյք, փխ. արք Ազլ ընթեռնուեն

6 Ե համազինք

6 Ե քալին, փխ. քաջին

7 օնով լիի և

7 Ե ժամանակ՝ օնով զժամանակս

7 Խօնով հայո / Հօսրցա լիի հարցն

8 Էլ դոցա, փխ. նոցա

8 ՏԽԵ կարենանք [ս կարենեանք]

8 ՏԽԵ սուրենանք [ս սուրենեանք]

8 Կ՛մ լիի և սուրենեանք

8 Ե լիի յորմէ սուրբն գրիգոր

9 օ լիի և

9 Հէլ հասանիցիմք

9 օնով լիի ի ժամանակս

10 օնով գնոսայն / փ գնոյն / Էլ գնոսայ

11 օնով աջակցաւ

12 օ իւրոյ թագաւորութեան

13 օնով զօրս՝ Ե զօրածողովեալ

13 ԱԽք անդ՝ օնով չուէր

13 օնով համոզել [փ լիի, օ համոզել]

գնոսա և զաղարեցուցանել

13 Խ լիի և ի զաղարեցուցանել

13 ԽԽԵՅՅՅՅՅ ԻԷ, փխ. ԻԸ.

16 Ե երթալոյ / վ՛ յարեւալս

16 Խ թագաւորեցուցանել

17 Ե ԵԻԷ / Ե ԵԻԷ

17 ալս զեղբարս / Ե յորոց և մեր

18 օնով լիի և նորին / փ լիի նորին

18 օնով ազգակիցք իւր / Խ ազգա-
կիցք / Խ ազգակիցք նորին

19 փ լիի պարսից / օ պարսաշէլ

20 փ կարաքք / օրն զեղբարս

21 փ զոր, փխ. և

վերայ նոցա՝ բազում պատումունք և անմխարանութիւնք ի մէջ դորացն և այլոց սպգականացն լինէին: Քանզի էին Արշաւորի թագաւորի որդիք երեք և զուար մի. տաւջին՝ նոյն ինչն արքայն Արտաշէս, երկրորդն՝ Կարէն, երրորդն՝ Սուրէն, և քոյր նոցին՝ որ անուանեալ Կոչի Կոչմ, կին

5 զօրավարին ամենայն Արեաց ի հօրէն կարգեալ:

Իսկ Արգարտ համոզեալ զնոսա խաղաղանալ, ի մէջ ամենեկուն հաստատ զայս ինչ տաճանելով. թագաւորել Արտաշէսի հանդերձ ծննդովք խրովք՝ որպէս և խորհեցան, և զկրտսն անուանել Պահլաւ՝ յանուն յաղաքին իւրեանց և աշխարհին մեծի և քաջաբերոյ. որպէս

10 զի լինել նոցա պատումականացն և տաւջին յան զամենայն նախա-
րարութիւնս Պարսից, որպէս արդարեւ զարմա թագաւորացոյ և զաշինս
և երգմունս ի միջի հաստատեալ, զի թէ լիցի սպասել զարմից
Արտաշէսի ի պատանեաց՝ նոցա մատիցեն ի թագաւորութիւնն: Եւ
արտաքոյ ցեղի նորա թագաւորեցելոյ՝ ցեղս որոշել զնոսա երկու, կոչմամբ

15 աշաղիսեաւ. Կարենի Պահլաւ, Սուրենի Պահլաւ, և զքոյրն՝ Ասպահապար
Պահլաւ, յառնն տանուաւրութենն, զանունն որոշեալ:

Եւ ասեն զսուրբն Գրիգոր ի Սուրենեանն Պահլաւ, և զԿամարա-
կանս ի Կարենեանն Պահլաւ: Այլ զայսր զայսն զորպիսութիւն ի

20 կարգին պատմեցուք. միայն նշանակելով այժմ առ ընթեր Արտաշէսի,
զի ծանոցես զազա զայս մեծ, թէ հաստատ արիւն Վաղարշակայ ևն.
այս ինչն զարմ Արշակայ մեծի, եզրօր Վաղարշակայ:

Եւ այսոցիկ այսպէս կարգելոց և զզիր ախարն ինչ իւր տեսալ
Արգարտ՝ զաննայ ոչ ստողջ մարմնով, այլ չարաչար ցտովք տխտուցեալ:

1 Կլ անմխարանութիւն

1 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

2 Տէ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

2 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

2 Կլ Եւ Եւ

2 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

4 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

4 Տ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

4 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

4 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

5 Տ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

6 Տ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

7 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Տէ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

8 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

9 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

9 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

10 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

10 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

12 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

12 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

12 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

12 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

13 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

13 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

14 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

15 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

15 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

15 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

16 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

16 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

16 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

16 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

17 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

17 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

17 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

17 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

17 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

18 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

19 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

20 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

22 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

23 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

23 Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ Եւ

ԻԹ.

Վարձ Արգարու յարեւելից, եւ հալ օգնականութիւն Արեւայ ի մարտ ընդ Հերովի չորրորդականի:

- Իրրե զարձաւ Արգար յարեւելից՝ լուաւ նա զՀոռմայեցոց, թէ
 5 ի կատկածանա անկեալ եւն վասն նորա, որպէս թէ զինի զօրս գնաց
 յարեւելս Վասն որոյ գրեալ առ գործակալս Հոռմայեցոց զգատնառս
 երկխալոյն իւրոյ ի Պարսո, միանգամայն եւ զգիր ուխտին, որ ընդ
 Արտաշէս եւ ընդ եզրարս նորա՝ տայ տանել, եւ նոքա ոչ հաստացին
 նմա. վասն զի եւ թէնամիր չարախօսէին զնմանէ, Պրդատոս եւ Հերովելս
 10 չորրորդապետ եւ Լիստանիա եւ Փիլիպպոս Իսկ Արգարս եկեալ ի
 րազաքն իւր յեզեւիայ՝ միարանեաց ընդ Արեւայ արքայի Պատրիա-
 ցոց, սատարս տալով նմա ի ձեռն Ռոսրանայ ուրումն Արծրունոց՝
 մարանչել ընդ Հերովելի Քանդի նախ զգոստրն Արեւայ արքայի կին
 15 առեալ Հերովելի, եւ ապա անարկեալ ի րոց եթող, եւ զՀերովելադայ
 մեկնեալ յանել իւրմէ, եհան կենդանւոյն, յազազս որոյ ստէպ յանդի-
 ժանեալ ի Յովնանէ Մկրտչէ՝ այնր ապապս ետպան զՅովնաննէս
 Մկրտիչ: Եւ եղի պատերազմ ընդ նա եւ ընդ Արեւս վասն անար-
 20 գանեաց գտակին. յորում տառակապէս հարեալ սատակեցան զօրքն
 Հերովելի յօգնականութիւնէ յաջացն Հայոց, որպէս յատուածային իմն
 տեսչութիւնէ, վրէժս հատուցանել ընդ մահուանն Յովնաննու Մկրտչին:

1 Խաւեցիցորս ԻԸ, փխ. ԻԹ.

2 Եր զարձեալ

2 Ե յօգնականութիւն Ե յօգնութիւն

2 Ե յարեւելից, օգրս արեւմտեայ, ք
 արեւմտա, փխ. արեւայ

2 Կ՝անեմ արեւայ ընդդէմ Հերովելի

4 ՏԽԵ արգարիոս / ԷԸ արգարոս

5 Ե ի կասկածան / վկ ի կասկած

5 օ են անկեալ

5 անեմ իրրե թէ Ե չիք գնաց

6 ՏԵ յարեւելս արգար Խ արգար յա-
 րեւելս

6 ՏԽԵ յգէ, փխ. գրեալ Ե չիք առ

6 վեցիցրս առ նա գործակալս [Ե
 զգործակալս]

7 Կ՝անեմ նորա, փխ. իւրոյ

7 օ տուխտին, փխ. ուխտին

8 Ը արտաշիսի ԽՎ՝արգրս տալ

8 Կ՝անեմ յաւատային

9 Ե չիք Ե (Թ՛նամիր)

9 Կ՝ան չարախօսք էին

10 Ավ՛յոսորցս լիստնայ / Կ՝վ՛ լուսինա

11 օԵ եղեւեա / Ե եղեւեա Ե յեղեւեա

11 ց՛ միարանեցաւ միւռն, միարանեաց

11 Եք արեւայ, օրցս արեւատեայ / Ե
 արեւ

11 Ե պարտի, փխ. պատրիացւոց

12 զիւ սատար

12 Կ՝անեմ յեկ նմա տալով

12 Կ՝անեմ խորանայ / Ը խորանայ Խ
 խորովայ / Խ խորովանայ

12 Կ՝ ուրեմն / Ե ուրում / Ե որում
 Վկո որումն / Ե չիք ուրումն

13 Անջիոսորցս զգոստր

13 ՏԽԵ չիք արքայի

14 ՏԵ Հերովելի [ք Հերովելի]

14 ՏԽԵ չիք ապա

14 Կ՝անեմ զի, փխ. Ե (զՀերովելադայ)

14 Է զի զՀերովելադայ / Ե Հերովելադա

15 Ե՛կ չիք եհան

15 Կ՝անեմ կենդանւոյն [Կ՝մ կենդանւոյ
 ի րաց եհան

15 ՏԽԵ չիք ստէպ—աղապաւ (Խ. 16)

15 Եյեկո սպան / Կ՝մ էսպան / Վեցիկեւ
 յոցս սպանեալ

15 Ե գյովանէս / Ե գյովաննէս

16 անեմ արեւ արքայ

16 Ե զօր, փխ. որպէս

16 Եմց աստուածային

16 օրցրս չիք իԽ / Վկոս զոգցեա,
 փխ. ԻԽ

19 ՏԽԵ մահուան [Ե մահուն] մկրտչին

Լ

Առաջումն խոստանացն Արգարու առ Մատինոս, յորում ձևին գփրկիչն մեր Քրիստոս, ուստի եղև սկիզբն հաւատոցն Արգարու:

- Ընդ այն ժամանակս եկաց ի զործ հապարապետութեան կայսեր ի վերայ Փրահիկեցոց և Պաղեստինացոց, Ասորոց և Միջագետաց Մատինոս որդի Սասրկեայ, առ որ առաքեալաց Արգար երկուս ի զխաւորաց իւրոց, զՄար Իհար րդեաշին Աղձնեաց և զՇամշապրամ նահապետ Ապահունեաց տոհմին և զԱնան հաւատարիմ իւր՝ ի յաղագքն Բիթքուրին, զգացուցանել նմա զպատճառս երթալոյն իւրոց յարեկս:
- 10 Կուցանելով և զզիր ուխտին՝ որ ընդ Արտաշէս և ընդ կըրարս իւր, և առնել զնա թիկունս օդնականութեան: Որոց եկեալ զտին գնտ յԵրեթերոյալիս: Եւ նորա ընկալեալ զնոսս խնդութեամբ և մեծաբանօր՝ տանել պատասխանի Արգարու. «Մի կասկածեր ի կայսերէ սակս այնր, միայն զի զհարկէն լիով փութասցիս»:
- 15 Եւ նոցա զարձեալ անտի՝ ելին յերուսաղէմ առանել զփրկիչն մեր Քրիստոս վասն լրոյ համբաւոց պանչերպարծութեանցն. որում և աղանատես եղեալ՝ պատմեցին Արգարու: Ընդ որ զարմացեալ Արգարու՝ հաւատաց ճշմարտապէս իւր արդարեւ յորդի Աստուծոյ, և առէ. «Այն գորովիւնը ոչ մարդոյ են, այլ Աստուծոյ. զի չիք որ ի մարդկանէ, որ
- 20 կարէ զմոռեալս յարուցանել, բայց միայն Աստուծա՝ Եւ քանզի սուրա-

1 *Խաբեյսքո ԻԹ, փխ. Լ-*

2 *՝ չի արգարու*

2 *՝ մարինոս / և մատինիս*

3 *ձեծ՝ չի մեր*

3 *՝ ջրխոտս յերուսաղէմ*

3 *Հցորդոս հաւատոց / և հաւատոց*

3 *և արգարու Թագաւորին*

6 *՝ մարինոս*

6 *ձեծ՝ սասրկեայ / Ուղղիյի քուէա-
րուքն. սարինոս որդի եւասորգեայ*

6 *Տեց արգարիոս*

6 *ք չի ի (զխաւորաց)*

7 *և զասր, փխ. զմար*

7 *զլ զսարինա / ու զմարինար (յուս-
անցում զսարինա)*

7 *և իհարդեան, փխ. իհար րդեաշին*

7 *Տեց րդեաշին*

8 *Հցոս քանանէ*

8 *և ի քաղաքէն*

9 *ծ րեդրուդին / ՝ րեդրուդին / Հե-
րեդրուդին*

9 *՝ զպատճառ / և արեկս*

10 *ո նմա և զզիր / ձեծ՝ նմա, փխ. և*

10 *և ընդ որ*

11 *Հցո քնա ի Թիկունս*

12 *ա Երեթերոյալիս / Եւ յերեթերոյ-
ալիս / Հ Երեթերոյալիս / քոքո*

Երեթերոյալիս / Լ յերեթերո-
յալիս / Եւ յերեթերոյալիս / Ե
Երեթերոյալիս / Լար. Երեթերոյալիս

12 *ա քնա, փխ. քնոս*

12 *Խ՞՞ Եւ Լար. խնդութեամբ, միւսն.
խաղաղութեամբ*

13 *Կն կասկածել / և կասկածիլ*

14 *Կ՞՞՞՞ չի զի*

14 *Տե Զհարկեան / և Զ Զհարկեան
՞՞ հարկեան*

14 *Կ՞՞՞՞՞՞ փութասցի*

14 *Վէլ լաւ, փխ. լիով*

15 *Եր նորա / Լ անդի*

16 *ձեծ համբաւոց*

16 *քոքո չի և*

17 *և չի ընդ որ զարմացեալ արգարու*

17 *Տ՝ յարգարեւ [ոքո արգարեւ]*

18 *Վանեւոս որդի*

18 *և չի և առ—այլ աստուծոյ (ս. 19)*

19 *ա գորովիւնը*

19 *և մարդու*

19 *ձեծ՝ աստուծոյ են և ոչ մարդոյ*

19 *ո յաստուծոյ*

20 *և զմոռեալս*

20 *Հանեմք յարուցանել զմոռեալս*

20 *և այլ, փխ. բայց*

20 *և ապականել, փխ. ապականեալ էր*

կանեալ էր մարմինն իւր ի չարաչար ցաւոց, որ պատահեցին նմա ի Պարսից աշխարհին յառաջ րան զեօթն ամ, և ի մարդկանէ ոչ եղև նմա հնար բժշկութեան՝ ետ տանել նմա թուղթ աղաչանաց, դալ և բժշկել զնա ի ցաւոցն, օրինակ զայս։—

5

ԼԱ

Թուղթ Արգարու առ Փրկիչն

Արգար Արշամայ, իշխան աշխարհի, առ Յիսուս փրկիչ և բարերար, որ երևեցար յերուսաղէմացւոց աշխարհիդ, ողջոյն։

- 10 Լուեալ է իմ վասն քո և վասն բժշկութեանդ, որ լինի ի ձեռս քո առանց զեղոց և արմատոց. զի որպէս ասի՝ տաս դու կուրաց տեսանել և կողաց զնալ, և զորոտաւ սրբես և զայսս պիղծաւ հանես, և որ միանգամ չարչարեալ են յերկար հիւանդութեամբք՝ բժշկես. դու և զմեռեալս յարուցանես։ Եւ իբրև լուայ վասն քո զայս ամենայն՝ և զի ի մոի խմամ մի յերկուց աստի. կամ թէ դու Աստուած իցես, իջեալ 15 յերկնից, և զօրծես զայդ. կամ թէ որդի իցես դու Աստուծոյ, և զայդ ասնես։ Արդ վասն այնորիկ զրեցի ես աս քեզ՝ աղաչել զքեզ, զի աշխատ լինիցիս և եկեսցես աս իս և բժշկեսցես զհիւանդութիւնս զոր ունիմ ես։ Նա և լուայ, զի Հրեայք տրտնջեն զքէն և կամին չարչարել զքեզ. բայց քաղաք մի փոքրիկ և զեղեցիկ է իմ, և բաւական է մեզ երկոցունցս։

- 1 յ մարմին նորա ապականեալ էր
1 անծցե մարմին
1 անծ նորա, փխ. իւր
1 անծ չար, փխ. չարաչար
1 ԽՎ՝ պատահեաց / Ե չիք պատահեցին
1 յ չիք ի (պարսից)
2 Խ յաշխարհին պարսից
2 անծյկել յառաջ ես / Բ ամա
2 անծյկել որ, փխ. և / Ժ չիք նմա
3 Խմյ՝ հնարս
3 Ե նմա տանիլ / Ծմյ տանիլ առ նմա
3 քղա չիք և
4 քղաքս ի ցաւոց անտի
6 Ե ի ցաւոցն, որ ունէր զօրինակ / Ե զօրինակ
5 քղաք Լ, փխ. ԼԱ / անծյկ չիք ԼԱ
6 յ փրկիչն մեր բրիստոս / անծ փրկիչն բրիստոս / Տ փրկիչն յիսուս բրիստոս
7 Ե արշակայ, փխ. արշամայ
7 անծյկել չիք և
8 Եկոթոք երևեցաւ
8 ՏԽԵ աշխարհի [ԽԿ՝ յ յաշխարհի] երուսաղէմացւոց / Ե երուսաղէմացոց
9 Ե չիք է / Ե Եմ, փխ. իմ
9 Ե ք քո / միւսն. քոյ
9 անծյ բժշկութեանդ
9 ԱՏ լինին / Լ յ ի ձեռն
10 Ժ զեղայ / Ժ և, փխ. զի

- 11 ց չիք և (գորոտոս) / Ե բորոտոս
11 ՏԽԵ սրբել / Կ՛Ե զայս
11 ԽԿ՝ Կ՛Վ՝ անծյ պիղծա [յ պիղծ] և զգես [ան զգես, ց զգես գրած, ապա ընթած] / Ե քղաք պիղծ / ք պիղծ
11 ԽՎ՝ յ հանել
12 Հկել որք
12 ՏԵ երկար / ԽՎ՝ ընդ երկար
12 քրս չիք դու
13 Ե չիք վասն քո / Ե չիք քո
13 Ե և եղի
14 Ե երկուց / անծյկել չիք աստի
14 Ե զի կամ դու
14 անծյկ իցես աստուած
15 ՏԽԵ չիք և (գործես)
15 Ե զայս, փխ. զայդ / Ե և կամ
15 անծյ դու իցես որդի
15 ՀԵ չիք իցես դու / քղաք չիք իցես / ց իցես դու գրած, ապա ընթած
16 Եոդ այսորիկ / Ե չիք այնորիկ
16 կլ չիք առ քեզ / ց և աղաչել
17 Ե լիցիս / կլ չիք և (եկեսցես)
18 ք չիք և (լուայ) / անծյ զի և
18 Տ հրեայք / անծյկ տրտնջ են
19 Ե փոքրիկ է
19 քս չիք և զեղեցիկ / Հ և է իմ զեղեցիկ և պատշաճաւոր / ց զեղեցիկ ընթած
19 Եկլ երկոցունց / Ե երկոցունս

- Որոց տարեալ զթուղին՝ պատահեցին նմա յերուսաղէմ Ջալս վկայէ և աւետարանական բանն, եկիւ յէկն ամանք ի ներսնոսաց եկեղոց առ նա: Վասն որոյ ոչ համարձակին, որք լուսնն, ասել ջՅիսուս: ալլ ասին ջֆիլիպպոս և ջլէոդրէտս: և նորա ասին ջՅիսուս: Իսկ ինչն
- 5 Փրկիչն մեր յայնմ ժամանակի յորում կոչեացն զնա Արգաթ՝ ոչ առ յանձն: Բայց իկիկոյ արժանի արար զնա, որ ունի օրինակ զայո:—

ԼԲ

Պատասխանի բոլորն Արգաթու, զոր գրեաց Յովման աստեալ երամանա Փրկիչն:

- 10 Երանի իցէ այնմ, որ հաւատայ յիս՝ իբրեւ ոչ իցէ նորա տեսեալ զիս: զի գրեալ է վասն իմ աշուղէս: Ջի որք տեսանենն զիս՝ ոչ հաւատացեն յիս, և որք ոչն տեսանենն՝ նորա հաւատացեն և կեցցեն: Իսկ վասն այնր զի գրեցեր զառա իս, զալ ինձ առ քեզ՝ արժան է ինձ կատարել աստ զամենայն ինչ վասն որոյ ատաքեցայ ես եւ իբրեւ
- 15 կատարեցից զայս՝ ապա համարձայց առ այն որ ատաքեացն զիս: և յորժամ համարձայց՝ ատաքեցից զմի յաշակերտաց աստի իմոց, զի զցատ քո բռնեացէ, և կհանս քեզ և որոց ընդ քեզ են հորհեացէ:
- Ջալս թուղի երեք Անան տարնանգակ Արգաթու, ընդ որում և զկենդանադրութիւն փրկչական պատկերին, որ կայ յեղեապոսոց քա-
- 20 ղարին մինչև ցայսօր ժամանակի:

- 1 օ և զայս գրէ, փխ. զայս վկայէ և
2 Տ չիք և
2 և յաւետարանական
2 ի քէ / և ԼԲԷ
2 օճօք և ի ներսնոսաց
2 ՏՊԵՄ եկեղոց [և եկեղոց / չի յեկեղոց,
որ եղեղոց]
3 Յովն. ԺԲ. 20:
3 օ համարձակէին
3 օ այսել, փխ. ասել
4 Պօղոս անդրէաս և փիլիպպոս, փխ.
և նորա / չմօ. Յովն. ԺԲ. 21—22
3 Տէկ չիք մեր / ց մեր գրած եւ չմշած
3 Պօղոս կոչեաց / չ կոչեցին
3 ԱՏ չիք արգաթ
3 օճօք էառ
6 Վ՛ նմա յանձն ' օ չիք որ
6 ՏՊԵ այսպէս, փխ. օրինակ զայս [օ
օրինակ զայս]
7 քո ԼԱ / օճօք չիք ԼԲ.
8 ջիկ թուղթ առ արգաթ, փխ. պա-
տասխանի թղթոյն արգաթու
5 օ թոմաս / չ թոմայ / և թուս /
Տօց թոմաս / չ թոմայ
8 օճօք առաքեալ / միսն. առաքեալն
9 օ փրկիչն յիսուսի օ փրկիչն մերոյ
10 և հաւատան

- 10 Ա իբր / և իբրու
10 կէ չիցէ
11 և չիք իմ
11 Տօղթոս տեսանեն
11 օճօք հաւատացին / օ հաւատան
12 Աճէ տեսանիցեն [օ տեսանեն] զիս
յ ոչ տեսանեն (զիս գրած ու չմշած)
12 չ հաւատացեն
13 ժ արժանի
14 օճօք առ կատարել
14 ք ամենայն
14 օճօք յերուսաղէմ, փխ. ես
14 ժ չիք և
16 կէ առաքեցից քեզ մի
16 օ աշակերտաց / ք աշակերտացն
16 օ չիք աստի
17 օճօք զրո ցաւալ
17 օ չիք քո
17 կէ կհանք / և կհան
17 օճօք չիք են
18 Կ՛ օճօք մեան ' օ անանկ / և
էնան
18 և արգաթու
10 ժ կենդանադրութիւն
10 ժ յեղեալս / և յեղեալացոյ
20 օճօք չիք մինչև ցայսօր ժամանակի

ԼԳ

Քառագուրխն յԱղևախայ առաքելոյն Թաղէոսի, և պատճեն բարոցն ևնգից:

- Բայց յետ համրառնալոյ Փրկչին մերոյ՝ Թովմաս առաքեալ, մի յերկոտասանիցն, առաքեալց զմի յեօթանասանից անտի զԹաղէոս ի քա-
 5 զաքն եղևախայ՝ բժշկել զԱրզար և աւետարանել ըստ բանին Տևառն: Որոյ եկեալ եմուտ ի տուն Տուբիայ իշխանի հրէի, զոր ասեն լինել յազգէն Բաղրատունեաց. որոյ խոսեալ յԱրշամայ՝ ոչ ուրացաւ զհրէ-
 ոթիւնն ընդ այլ ազգականս իւր, այլ նովին օրինօր եկաց մինչև հաստալ ի Քրիստոս: Եւ ել համրաւ նորա ընդ ամենայն քաղաքն:
 10 Լուեալ Արզարու ասէ. «Նա է վասն որոյ գրեացն Յիսուս», և խնդն կոչեաց զնա: Եւ եղև ի մտանելն Թաղէի՝ տեսիլ սրանչելի երեկցաւ Արզարու յերեսն Թաղէի. և յարուցեալ ի գահոյիցն անկաւ ի վերայ երեսաց իւրոց և երկիր եղազ նմա. և զարմացան ամենայն իշխանքն որ շուրջն կային, զի ոչ գիտացին զտեսիլն: Եւ ասէ ցնա Արզար,
 15 եթէ «Դ՞նչ իցես արդարեւ աշակերտ օրհնելոյն Յիսուսի, զոր ասաց առաքել ինձ այսր, և կարող իցես բժշկել զգաւս իմ»: Պատասխանի ետ նմա Թաղէ. «Եթէ հաւատացես ի Քրիստոս Յիսուս յորդին Աստուծոյ՝ տացին խնդրուածք սրտի քոյ»: Ասէ ցնա Արզար. «Ես հաւատացի ի նա

1 Խսեցօ Լ, քա ԼԲ, փխ. ԼԳ.

2 ա յեղեսեայ / Ե յեղեսեա Ե եղեսեայ

Ո յեսեսիայ քաղաքի [Ե քաղաք]

2 Եթէ՛ Թաղէոսի / միւսն. Թաղէի

2 Եթէ Թղթոյն / Ե Թղթոց / Ե Թխ-
 աոյն

2 Բ հնդից Թղթոյն / ք հնդի

3 Եթէ՛ համրառնալոյն

3 Ե Թումաս

4 Խիտեմօ զԹաղէոս, որ էր [Ե է] մի
 յեթանասանից [մ յեթանասանից, Բ
 յեթանասանիցն] անտի [Լ անդի] / Տ
 մի յեթանասանից

5 Եթէ յեղեսեայ / մ յեղեսեա / Լ յե-
 դեսեա / Ե յեղեսեայ

5 Ե զքանն

6 ՏԵ չի՛ք եմուտ

6 Կ՛Եթէ՛ չի՛ք առաքիայ

6 Կ՛Եթէ՛ հրէից

6 Խ զորմէ

7 մ խոսեալ / ս խոսելն / Բ ուսեալ /
 Ե խորչեալ / յորժ խորչեալ

7 Ե արշամայ

7 Է հրէութիւն

8 Ե չի՛ք այլ նովին

8 ՏԽ նոյն

8 ՏԵ օրինօրն / Լ աւրինաւք

9 Ե քրիստոսի

9 Ե հաւրաւ

10 Ե նախ, փխ. նա է

11 Խ չի՛ք եղև

11 ՏԽԵ մեծ, փխ. սրանչելի

12 Կ՛Եթէ՛ չի՛ք արգարու

12 Եթմ երեսն / Է յերեսն

12 Եթմ չի՛ք Ե

12 Եթմ յարուցեալ անկաւ առ ոտս
 [Ե՛ք ոտն] նորա արգար [Ե՛մ չի՛ք ար-
 ցար] ի գահոյիցն ի վերայ

13 Ե Էպապ

14 Ետ որք / Բ ուր, փխ. որ

14 Եթմյոյ շուրջ

14 Ե զխտացին և զտեսիլն / Ե զխտաց

14 ՏԵ չի՛ք Ե

14 Ե չի՛ք Ե ասէ ցնա արգար

15 Լ ԹԵ / Ե ԹԷ

15 Եթմ չի՛ք զոր ասաց առաքել ինձ
 այսր

16 Ե առաքեալն / Խ ինձ առաքել

16 Լ կարուղ

17 ՏԵ չի՛ք նմա

17 Ե՛ք Թաղէ

17 Ե հաւատս

17 Եթմ ի յ՛ս ք՛ս / մ զք՛ս

17 Ե չի՛ք յիսուս

17 Ա որդի / ոքքոյս յորդի

18 Եթմ չի՛ք տացին քեզ

և ի հայր նորա. մասն որոյ կամեցալ ամենայն զգորս իմ և զայ կոտորել զհրեայան որ խաչեցին զնա. եթէ ոչ էր իմ արդեկալ մասն թաղաւորութեանն Հոռմայեցոց:

Եւ յայսմ բանէ սկիզբն արարեալ թաղէի՝ տեստրոնեաց նմա և
 5 յաղաքի նորա. և եղեալ ձեռն ի վերայ բժշկեաց զնա. և զԱրդիոս պատազրոս իշխան յաղաքին և պատուական յամենայն տանն արքայի. նա և զամենայն որ էին ի յաղաքին հիւանդք և ախտավեղք, բժշկեաց: Եւ հաւատացին ամենեքեան. և մկրտեցաւ ինքն Արգար և ամենայն
 10 յաղաքն. և զգորս տաճարաց կոոյն փակեցին. և որ ի վերայ բաղնին և սեանն կային պատկերքն՝ ծածկեալ պատեցին եղեգամբ. և ոչ զոր տնէր բռնութեամբ ի հաւատս, բայց որ բոտ օրէ յատկեալ ի հաւատացեալսն բազմանային:

Իսկ առաքելոյն թաղէի զխոյրարար ոմն մետաքստգործ մկրտեալ. և անուն կոչեցեալ Ազգէ. ձեռնադրեալ ի վերայ եղեալայ՝ փութանակ
 15 խոր թողոս առ արքայի: Եւ խոր առեալ հրովարտակ յԱրգարէ. զի ամենեքեան լուսեցն տեստրանին Փրիստոսի՝ զայ առ Սանատրուկ յեսորդի նորին, զոր կարգեալ էր ի վերայ աշխարհիս և զօրացն Բայց Արգար յոժարեցաւ զրել թաղի առ Տիրեբիոս կայսր. որ ունի օրինակ զայս. —

1 իմեծյոսք հայր / միւսն. հայրն

1 զհորս

2 ց որք

2 զհորսն էր [ի եր] իմ արդեկալ
 միւսն. իմ իմ

2 իցի թաղաւորութեան

3 զ իմ հոռմայեցոց

4 իս այսմ

4 զհորս բանից / զիւր բանի / չ բերէ.
 փխ. բանէ

4 զհորս թաղէի

5 ի և ի յաղաքի

5 զ ի վերայ նորա / եւ և բժշկեաց

5 զ զարդիոս / եւ զարդիոս

6 զ պատազարոս

6 զ ամենայն / իս տան

6 զ արքային

7 եւ որք

7 իմ զոր միանգամ էին

7 զհայր ախտավեղք / միւսն. ախտավեղք

8 զ արգար ինքն

9 զ տաճար / եւ որք

9 զ օրգոս իմ վերայ

9 զ իս թաղինն

10 զ իս սիւնն

10 զ ծածկել

10 զ պատեցին զնոսա եղեգամբ / զ
 եղեգամբ

10 զհորս բայց. փխ. և (ոչ)

11 զ իս բանութեամբ [բանութեամբ]
 ամէր

11 զհորսն այլ. փխ. բայց

11 զ իս հաւատսն [զ ի հաւատս], փխ
 ի հաւատացեալսն

13 զ թաղաւոր / օրգոս իմ թաղէի

13 զհորսն զխոհարար. և զխոհարար. փխ. զխոհարար

14 զ զանունն եւ յանուն օ առ
 ուսանեալ. փխ. անուն

14 զհորս կոչեալ

14 զ աղէ

14 զ իմ ի վերայ

14 զ եղեգեա / զ եղեգեալ, զ յեղեգեալ
 սիւն / զ եղեգեալ

15 զ իս իմ առ

15 զ իս արգար

15 զ տաճար, փխ. տաճար

15 զ արգարէ

16 զ օրգոս իմ բրիստոսի

16 զ տաճարութիւն / զ տաճարութիւն առ

17 զ նորա

17 զհորսն

17 զ աշխարհին

17 զ զհորսն զօրաց

18 զ իմ առ

18 զ իմ զհորսն զիս կայսր

Թուղթ Արգարու առ Յիրեբու:

Արգար արքայ Հայոց, տեսան խնամ Տիրերի կայսեր Համայն-
ցոյ խնդալ:

- Գիտելով իմ, եթէ ոչ ինչ ծածկի ի քումմէ թագաւորութենէդ,
5 այլ իրրե գմտերիմ քո՝ աւելի ես իմացուցանեմ ի ձեռն զրոյ: Զի
Հրեայք, որ բնակեալ են ի գաւառս Պապիտախնացոյ՝ ժողովեալ խա-
չեցին զՔրիստոս առանց իրիք յանցանաց, ի վերայ մեծամեծ երախ-
տեացն, զոր արար առ Նոսա, Նշանս և սքանչելիս, մինչև զմեռեալս
անգամ յարուցանել: Եւ գիտեմ, զի զարտթիւնքս այս ոչ են սոսկ մարդոյ,
10 այլ Աստուծոյ: Զի և ի ժամանակին յորում խաչեցինն՝ զնո՝ արեղակն
խաւարեցաւ, և երկիր շարժեալ տատանեցաւ, և ինքն յետ երկց աւուրց
յարեաւ ի մեռելոց և երեւցաւ բազմաց: Եւ այժմ յամենայն տեղիս
անուն Նորա ի ձեռն աշակերտաց Նորա սքանչելիս մեծամեծս կատարէ,
որ և առ իս ինքեան եցոյց յայտնապէս: Եւ արդ՝ այսուհետեւ տէրու-
15 թիւնդ քս գիտէ, որ ինչ արժան և հրամայել ի վերայ ժողովրդեանն
Հրէից, որք զայն գործեցին, և զրել ընդ ամենայն տիեզերս, զի
երկրապղծեցեն Քրիստոսի՝ իրրե հշմարիտ Աստուծոյ: Ողջ լերս:

1 ցե ԼԱ

1 Ե ԼԴ զարձեալ զրէ Թուղթ արգար
առ տիրերոս

3 Հանձն/եւ տիրեր, ցրդրս տիրերոս

2 Բնոյ

2 Ե Համայնցոյց / միւսն, հոռվ-
մայնցոյց

4 Ե գիտելով գիտէի եթէ

4 Տեւ թէ

4 Ե լիք ինչ

4 Ե ի քումմէ տէրութենէդ և թագա-
ւորութենէդ

5 Եսրս որ, փիւ, քո

5 Եւեմ/ իմացուցանել / Ե իմացուցանել

5 Ե զրոյ / Եւս զրոյս

6 Եի/ հրեայք / մ հրեայքն / Ե հրեայքն

6 Առ որք

7 Ե զյիսուս, փիւ, զքրիստոս

7 Ե իրիք զնասու յանցանաց

8 Եւ լիք արար

8 ք մինչ

9 Եւեմ/ միանգամայն, փիւ, անգամ

9 Եյ գիտայ

9 Եւ ոչ սոսկ մարդոյ են

10 Եւ լիք և

10 Եսրս ի ժամանակի

10 ք լիք զնա

11 Երկիր շարժեալ տատանեցաւ
տատանեցաւ / Ե երկիր շարժեցաւ
և տատանեցաւ

12 Եսրս յարուցեալ

12 Ե յայժմ

13 Ե յանուն

13 Եւեմ/ անուն Նորա յամենայն տեղիս

13 Եւեմ/ աշակերտաց Նորին

13 Ե զսքանչելիս

14 Եւ լիք ինքեան

14 Եւ տիրութիւնդ

15 Ե լիք քո

15 Եւեմ/ լիք որ ինչ արժան է

15 Ե զոր

15 Ե լիք հրամայել

16 Ե զայն գործ գործեցին

17 Եւեմ/ իրք

17 Եւեմ/ հշմարտի

17 Եւ լիք ողջ լերս

Պատասխանի բոլորն Արգարու ի Տիրեհայ:

Տիրերիսս կայսր Համայնցոյ, Արգարու թագաւորի Հայոց խնդար:

- 5 Չիտիզի մտերմութեանդ րոյ բնիկեցան տառի իմ, վասն որոյ
 5 հորհակարութիւն ի մէնջ քեզ հասցէ, ի՞նչպէս և ի բազմաց մեր լուեալ
 զայդ յառաջագոյն, եցոյց և Պիղատոս տոս գաղէս վասն նշանաց նորա,
 և եթէ յետ յարութեանն ի մեակոց հաւատարիմ եղև բազմաց, թէ
 Սատուած է՝ Վասն որոյ և ես կամեցայ տոնել զայդ, զոր և զուդ
 խորհեցար: Այլ քանզի սովորութիւն և Համայնցոյ՝ առատած ի
 10 հրամանէ թագաւորի միայնոյ ոչ նստուցանել, մինչև ոչ փորձեալ
 քննուցի նա ի սինկղիտոսէ, վասն որոյ և իմ յայտնեալ գրածս զայս
 սինկղիտոսին՝ արհամարհեաց սինկղիտոսն, զի ոչ քննեցաւ նա յառա-
 15 ջագոյն ի տմանէ: Այլ մեր տուար հրաման ամենայն ումեր, որում և
 հաճոյ թուեցի Յիսուս՝ բնկալցին զնա բնդ առատածս, և մահ աշնայիկ
 20 սպանեացեալ, որ չարախոս կայցեն գորխատնէից: Եւ վասն ժողովրդեանն
 Հրէից, որք յանդգնեցան խաչել զնա, զսրմէ լուծ, եթէ ոչ արժանի խաչի
 էր նա և մահու, այլ պատուի և երկրպագութեան, յորժամ տոից
 պարագումն ի պատերազմէն Սարմիացոյ սպառաժնոցայ յինն՝
 քննեալ հատուցից նոցա զարժանն:

1 ց ԼԲ / Ե ԼԵ (յուսանցում)

2 bedjrl ի տիրերէ, և տիրէ, փխ. ի
 տիրերեայ / րս առ տիրեր

2 hahedf տիրեր ' արդրս տիրերոս

2 Ե Հայոց թագաւորի՝ abedj լի՛ք Հայոց

4 Ե զի թուղթ

4 bedjrges մտերմութեան

4 d քոյ / միւսն. քո

5 kl քեզ ի մէնջ հասցէ

5 f հասցէ քեզ

5 Ե հասցէ և զի թէպէս

5 hahedf յառաջագոյն լուեալ էր
 [hahedj է] մեր զայդ

5 h լուեալ մեր

6 արս լի՛ք զայդ

6 abedj եցոյց ստուգադէս և պիղատոս

6 hahedjg նշանաց ' միւսն. նշանացն

7 արդրս լի՛ք և / h f թէ

7 jg յարութեան ' Ե ի * մեակոնց

7 abedjkl լի՛ք բազմաց

8 abedj լի՛ք և (զուդ)

8 Srgk զու

9 p քանզի և սովորութիւն

9 Ե զառատած

10 abedj միայն ի հրամանէ թագաւորին

10 n նստուցանել (յուսանցում հա-
 տատել) / hq՝ չհաստատել, փխ. ոչ

նստուցանել

10 q՝ի՛ն լի՛ք ոչ

11 d նախ, փխ. նա

11 hahedmpres ի սինկղիտոսին / է ի
 սինկղիտոսէ

11 kl լի՛ք և / kl զայտասիկ

12 kl սինկղիտոսին / է սինկղի

12 kl սինկղիտոսս / է սինկղիտոսս

12 է և առ, փխ. նա

13 hahrges ի նմանէ

13 Ե հրաման տուար

13 Ե յամենայն

14 hahedjra բնկալցի

15 Srg որ / ք կայցեն

15 արդրս լի՛ք / րս քրիստոնէիցն

16 dsk՝ որք

16 q խաչ հանել, փխ. խաչել

16 Sht թէ

16 h խաչի և մահու էր նա / hahrges
 լի՛ք և մահու

17 d պատուոյ

17 և երկրպագութիւն

18 hq ի պատերազմէ / x ի պատե-
 րազմէս

18 Ե սպանեացոյ

18 u սպառաժնոցայն

19 և զարժան

Գարձեալ գրէ քուդր Արգար առ Տիրերիսու

Արգար արքայ Հայոց, տեառն խնում Տիրերի կայսեր Համալեցուց խնդալ:

- 2 Թուդի գրեալ ըստ արժանի քոյոյ տէրութեանդ տեսի, և ընդ
5 հրաման մտածութեանդ քոյ ուրախացայ. և եթէ ոչ ցասնուցու ինձ՝
դորձ սինկզիտտիդ յոյժ այպանելի է. քանզի առ զոսա՝ ի քննութենէ
մարդկան տուեալ լինի աստուածութիւն: Եւ արդ այսուհետեւ եթէ ոչ
լինիցի Աստուած հաճոյ մարդոյն՝ Աստուած լինել նա ոչ կարէ. և իբրեւ
յայտմանէ մարդոյն արժան է քաւել զԱստուածն: Բայց քեզ տեառն
10 խնում հաճոյ թուեցի առաքել զայլ ոք յերուսաղէմ փոխանակ Պի-
ղատտի. զի լուծցի նա անարդանօք յիշխանութենէն յոր կարգեցեր
գնա. փասն զի արար զկամս Հրէիցն, և խաչեաց զՔրիստոս ի տարա-
պարտուց առանց քոյոյ հրամանի: Ողջ լինել քեզ ըզձամ:

- 2 Զայս գրեալ Արգարու՝ գհաւատար թղթոյն եզ ի գիտանի իւրում,
15 որպէս և զայսմն Գրեաց և առ Ներսէս մանուկ արքայ Ասորեստանի ի
Բարեկուն:

Թուդր Արգարու առ Ներսէս:

Արգար արքայ Հայոց, որդւոյ խնում Ներսէսի խնդալ:

- 2 Զդիր ողջութի քոյ տեսի, և զՊերոյ լուծի ի կտալանաց, և զյեաս
20 նորա թողի նմա. և եթէ կամ իցէ քեզ՝ կարգեցես գնա ի վերակա-
ցութիւն Նինուէրի, որպէս և կամիս: Այլ փասն այնր զի գրեցեր առ իս,

1 Ե ԼԶ (յուսանցում)

2 և արգարիս

2 Խաճճ Խիրեր / Ե Խիրերու / Ե
Խիրերուն

2 Գ չիք տեսն / Ե կայսր

3 Ե քոյ / Ե քաւ, փիւ. քեզ

4 Ե և ընդ մտածութիւնդ

5 Ե քոյ / Ե իւն. քո

3 Խաճճ ինձ ցասնուցու և ցասնու

6 Ե լինկզիտտիդ, միւս. սինկզիտտիդ

6 Խաճճ / Ե և, փիւ. է / յոյժ այպա-
նելի

6 և զի՝ Ե զուս, փիւ. զոսա

7 Վիւ աստուածութիւն / Ե տէրու-
թիւն, փիւ. աստուածութիւն

7 Ե արար, փիւ. արդ

7 Ե այգրհետ, փիւ. այսուհետ

8 Ե և լինի

8 ՏԽԵ հաճոյ աստուածն

8 Ե և մարդկան

8 Ե չիք նա / Ե չիք և

9 և յայտմանէ / և արժան է մարդոյն

9 Ե քաւել / Ե ցասնուած

10 Ե և իմոյ / Ե մերոյ, փիւ. խնում

10 Խաճճ չիք զայլ ոք

11 և չիք նա / Ե և չիք անարդանօք

11 Ե և չիք, և յորում, փիւ. յոր

12 Ե Խաճճ չիք ի (տարապարտուց)

13 Ե Թարց, փիւ. առանց

13 Ե հրամանիդ / Ե հրամանին

13 Ե և ընդ ըզձամ

14 Ե արգար

14 Ե քոյ և և չիք / Ե և իւր, փիւ. և չիք

15 և չիք և (զայսմն)

15 Ե և ասորեստանեաց

16 Ե ի քաւելիս / Ե ի քաւելիս

17 Ե և Ներսէս արքայ ասորեստանի

18 Ե Խաճճ իմոյ

18 Ե հայոց սիրելի որդւոյ

19 Ե չիք և Ե քոյ ողջութի

19 Ե քոյ / Ե Խաճճ քո / Ե քոյ

19 Ե և չիք / Ե ոչ զփասն

20 Ե Խաճճ չիք իմա

20 Ե կամիցի քեզ

20 Ե և վայելիս, փիւ. վերակացութիւն

21 Ե և չիք չիք

- թիւ տուր ամէկ զայրոյ բժիշկ, որ գնշանոց տանէ և բարոյէ այլ Աստուած
 ի վեր քան զհօւր և զճուր, զի տեսից և լուսայց զմա՝ նա ոչ էր բժիշկ
 բոտ արուեստից մարդկան, այլ աշակերտ որդւոյն Աստուծոյ, արարչի
 հրոյ և Զրոյ. և վիճակ հասեալ ի կողմանս Հայոց առաքեցաւ Քայց
 5 յրնկերաց նորա զլիսաւորաց, Սիմոն անուն, այլոր ի կողմանս Պարսից
 առաքեալ է. խնդիր արարեալ՝ լուսիցես նմա յորժամ և հայրն քո
 Արտաշէս եւ նա բժշկեսցէ զամենայն հիւանդութիւնս, և ճանապարհ
 կենաց ցուցցէ:

Եւ յաւել ևս զրել առ Արտաշէս արքայ Պարսից օրինակ զայս.—

10

Թուղք Արգաւու առ Արաուելս:

Արգար արքայ Հայոց, Արտաշէսի եղբոր խնամ Պարսից արքայի
 խնդալ:

- Դիտեմ զի արդ լուեալ է քո վանն Յիսուսի Քրիստոսի որդւոյն
 Աստուծոյ, զոր խաչեցին Հրեայքն. որ յարեաւն ի մեակոց, և առաքեալ
 15 զաշակերտան իւր բնոյ ամենայն տիեզերս՝ առաջանել բնոյ հանուր: Եւ
 մի յաշակերտաց նորա զլիսաւորաց, Սիմոն անուն, է ի կողմանս յայոյ
 աւերութեանց: Արդ՝ խնդիր արարեալ զայցես գնա, և նա բժշկեսցէ
 զամենայն տառա հիւանդութեանց՝ որ ի ձեզ, և ճանապարհ կենաց
 ցուցցէ. հաւատաւցես բանի նորա, զու և եղբարք քո և ամենեկեան,
 20 որ հնազանդին քեզ կամաւոր: Զի ասորթեկի է ինձ՝ զձեզ բոտ մարմնոյ
 ազգականս՝ լինել ինձ մտերիմ հարազատս և բոտ նորոյ:

Եւ մինչ զիս պատասխանի այոց թղթոց ոչ էր բնկալեալ՝ վախճանի
 Արգարիոս, թագաւորեալ ամս երեսուն և ութ:

1 սեմցիկ եթէ / օ զայց

2 Կիւմեսու որ ի վեր է քան / քրո ի
 վեր է քան / է, փխ. էր

3 Տէ արուեստի

3 Տեղ աշակերտ էր [է] որդւոյն

5 Հեցոսդրո նորա ի զլիսաւորաց

5 abedfլ սիմոն

5 abedf անդր Տէ նա, փխ. այլոր

5 bbedf առաքեցեալ

6 և յորժամ (ընչած, գրած որպէս)

7 օ հիւանդութիւնս ձեր

7 l արտաշէզ / օ զճանապարհ

8 օ ցուցցէ ձեզ

9 օ լիմ առ / օ արքային

9 և պարսից արքայ

10 օ ԼԸ

10 Նկ տո արտաշէս պարսից արքայ

11 Կ'abed արտաշէս ի / և արտաշէս

11 Կ'abedf իմոյ

11 Կ'ի'ի'ի'abedf արքայից, փխ. պարսից

13 x քո / ժ լիմ քո / սիւսն. քոյ

14 Հեցոսդրո յարեաւ

15 օ լիմ իւր

15 օ զընդհանուրս

16 օն յաշակերտացն քո աշակերտաց

16 acfլ սիմոն / կլ լիմ է

16 adn քոյ bceթոսդրո քո

17 օ արդ ի խնդիր

17 և և գնա բժշկեսցէ

18 eos հիւանդութեան / կլ հիւանդու-
 թեանց ձերոց, որ / ք բժշկութեան,
 փխ. հիւանդութեան

18 օ զճանապարհ

19 օ հաւատաւցես, փխ. հաւատաւցես

19 օ եղբայրն / abedfկլ ամենայն

20 bbedթոսդրո արք abedf կամաւ

20 օ զմարմնոյ, փխ. բոտ մարմնոյ

21 abedf ազգականս [օ ազգականս]

իմ օ ազգականք

21 կլ ազգականս ինձ լիմի / ժ լիմի

21 օթոսդրո մտերիմս

22 օ լիմ զիս

22 Նկ պատասխանիս ոչ էր բնկալեալ
 այոց թղթոց

23 abedfկլ արգաւուս

23 dքոսիւ լր / վի երեսուն և երկու

ԼԳ

Յաղագս վկայարեան տառերոցն մեռոց:

- Յետ մահումն Արգարտ քաժանի թաղաւորութիւնն Հայոց յերկուս. քանզի Անանուն որդի Նորա կապեաց թաղ՝ թաղաւորել յեղեւիտայ, և քեռորդի Նորա Սանատրուկ ի Հայս: Գտանի որ ինչ առ սոցա մանանակաւ՝ յառաջագոյն գրեալ յայլոց, զգալուստ առաքելոյն թաղէի ի Հայս, և հաւաստայ Սանատրելոյ, և թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ նախարարացն Հայոց, և կատարումն առաքելոյն և որք ընդ նմա՝ ի գտաւին ճաւարչան, որ այժմ կոչի Արտաղ, և պատառումն քարին և յիրեարս զալ և ընդունել զմարմին Առաքելոյն, և առնուլ անտի աշակերտացն և թաղել ի գաշտին. և մարտիրոսանալ զստերն արքայի Սանդիստայ հուպ ի ճանապարհն. և աստ ուրեմն յայտնել նշխարաց երկցոսնայ, և փոխել յառապարն: Այս ամենայն, որպէս ասացար, յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ՝ ոչ ինչ կտրեորագոյն համարեցաք սճով երկրորդել: Դոյնպէս և որ ինչ վասն կատարմանն Աղղէի աշակերտի առաքելոյն յեղեւիտայ յորդոյն Արգարտ՝ գտանի յայլոց պատմեալ յառաջագոյն քան զմեզ:

1 աբեյօ ԼԱ, Ե ԼԹ, Լ ԼԲ. փխ. ԼԳ / ց իիֆ զլիսնեամտ

2 Ե վկայութեանց

3 Խ առաքելոյն մեռոց

2 Դ մեռոց սրբոց

3 Դ թաղաւորութիւն

3 Խ իիֆ հայոց

3 ՎԵ յերկու / ցլ ընդ երկու, չէ ընդ երկուս

4 Կ'աբեյ անան, փխ. անանուն

4 Կ'աբեյ թաղ կապեաց

4 Ե իիֆ կապեաց—քեռորդի Նորա (Ե. Դ)

4 Ե Ե թաղաւորեալ / և թաղաւորութեան

4 Ե յեղեւիտ / և յեղեւիտայ

5 աբեյօ սանատրուկ քեռորդի Նորա

5 Խ Նոցա / Ե այսու, փխ. սոցա

6 Լ ողջոյն, փխ. յառաջագոյն

6 Ե այլոց

6 Ե թաղէութի / Ե թաղէի / ՏԹԵ իիֆ թաղէի

7 Ե սանատրեայ / և սանատրուկայ

7 Խ իիֆ թողուլ զհաւատսն յերկիւղէ

7 աբեյ հաւատսն / չլցրցր զհաւատսն

7 Ե յերկիւղէ

10 ՏԵ յիրար

10 Ե անտի զմարմին աշակերտացն

10 Չէլ զմարմինն, փխ. անտի

11 Լ մարտիրոսանալ

11 ՏԵ թաղաւորի զստերն, փխ. զստերն արքայի

12 Խ մերձ, փխ. հուպ

12 ՍԵ հանապարհին

12 Ե սուտ, փխ. աստ

12 ՉԵ/Կ յայտնել [չէ պատուով]

12 ԵՐԵ նշխարացն

13 Ե երկուց

13 աբե փոխելն / փոխելն

13 Ե առ յապարն Ե յապարան / Ե՛ յառ հանապարհն, փխ. յառապարն

13 Խ որպէս ասացար ամենայն / Ե ասացար

13 ՏԹԵ այլոց [սր յայլոց]

14 Ե պատմել / Ե որ, փխ. ոչ

14 Ը կարեոր

15 աբեյօ երկրորդել սճով, չլց իիֆ սճով

15 Չլց իիֆ վասն

15 Լ ի կատարման / Հոսլոյր կատարման / Ե իիֆ կատարման

15 Լ աղէի (միշտ)

16 Ե եղեսեայ / Ե եղեսեա

16 Ե որդոյն / Ե յորդոցն

17 Ե յառաջագոյ

- Որ իբրև թագաւորեաց յեա մահուան հօրն՝ ոչ եղև ժառանգորդ հայրենի առաքինութեանն, այլ երաց գառաճարս կառնն և կալաւ զգառաճ հեթանոսութեանն: Եւ յգեաց առ Ազգէ, զի արասցէ նմա խոյր բնեկեղաց անգուածով սուրոյ, որպէս յառաջագոյն տանէր հօրն նորաւ ևս պատասխանի ընկալաւ, թէ առ արասցեն ձեռք իմ խոյր պապաթան անարժանի, որ ոչ երկրպագէ Քրիստոսի Աստուծոյ կենդանւոյ: Եւ իսկոյն հրամայեաց միում ի զինակրացն՝ կտրել զոտս նորա սրով: Որոյ երթեալ, և տեսեալ գնաւ, զի նաեւ յախնս վարդապետութեանն՝ կած սուսերաւ և ի բաց կտրեաց զսրունս նորա, և նոյն ժամայն աւանդեաց զՆովն:
- 10 Զայս ծայրաքաղ արարեալ համառօտ յիշատակեցաք, որպէս զոտ ի յայլոց պատմեալ նախկին:

- Բայց վիճակեցաւ հայոց և Բարթուղիմէոս ստաբեալ, որ և կոտորեցաւ առ մեզ յԱրեւանոս քաղաքի: Իսկ զՍիմոնէ, որ Պարսիցն վիճակեցաւ, ոչ զհաւատոյն կտրեմ պատմել, և թէ զինչ գործեաց և կամ
- 15 ուր կոտորեցաւ: Քանզի պատմի յոմանց՝ Սիմոնի ումանն առաքելոյ կատարիլ ի Վերիսոփորայ, և թէ նա իցէ ճշմարտիւ, և թէ էր ազազաւ զալուստ նորա անդր՝ ոչ զիտեմ, այլ միայն նշանակելի, զի զիտապետ թէ ոչ ինչ մեայ յիմմէ ջանից պատմել քեզ զամենայն, որ ինչ անկ է:

1 a չիք հօրն

1 եւժի հօրն մահուան

2 սեւժիլ զառաք / և զառաք

3 ար չիք նմա

3 ք բնեկոյ և բնեկզ

4 վճեւժ անկուածոյ / Կ՝ անգուածոյ

4 սեւժի անէր

4 սեւժի իմոյ, փիւ. նորա

5 սեւժի ևթէ և ևթէ

5 e արասցէ

5 e արժանի, փիւ. անարժանի

6 e երկրպագէ

6 և բրիստոսի որդւոյն [և որւոյն]

6 սեւժի կենդանւոյ աստուծոյ / և չիք կենդանւոյ

7 սեւժի չիք միում ի

7 սեւժ զոտսն

8 սեւժից վարդապետութեան

8 ք կած սուսեր

9 և չիք ի բաց

9 ք կարեաց սուսերաւ զսրունս

9 e զարունկս / e զարունկ

9 և զգոյն [քոյս զհոգին]

12 ք վիճակաւ / o վիճակեցաւ և հայոց

12 սեւ բարդոգմէոս / ք բարդոգմէոս

/ e բարդոգմէոս / ք բարթուղիմէոս /

և բարդոգմէոս / միւսն. բար-

զուղիմէոս

13 սեւժի յարեւանոս / վէլ յարեւանոս

/ փս յարեւանոս / վք յարեւանոս

և յարեւանի

13 e զսիմոնէ / ք զսիմոնէ

14 ժեր հաւաստին

14 սեւժի ևթէ / և ևթէ

14 և չիք կած

15 a պատմեաց ոմանց

15 քի սիմոնի

15 e չիք ումեն

15 և չիք առաքելոյ

16 սք վերիսոփորա / և ք վերիսոփորա

բերեայ / և վերիսոփորայ / ու վերիս

սոփորայ / և վերիսոփորա

16 և ևթէ [և ևթէ], փիւ. և ևթէ (նա)

16 և ևթէ [և ևթէ], փիւ. և ևթէ (էր)

17 ուրոս զալուստն

17 և չիք անդր

18 սեւ ևթէ

18 քի մեայ

18 և չիք

18 սեւժի ի մէջ բանից, փիւ. յիմմէ

և ևթէ

18 e զամենայն ինչ, որ

18 և անդ

- Այս Հեղինե՛կ զարդարեալ հաւատովք, որպէս և զայր իւր զԱրգար, ոչ հանդուրժեալ ընակել ի մէջ կոտորաշօթիցն. այլ չօգտ յերեսողեմ յատուրս կղաղեալ. ի սովին՝ զոր մարդարեւացոն Աղարոս, և առեալ զամենայն զանձս իւր յեկեղտոս՝ զնեալց ցորեան բազում յոյժ և յաշխեալ ամենայն կարօտելոց. որում և վկայէ Յովսէպոս. որպէս և շիրիմ՝ նշանաւոր կոյ առաջի գրանն յերեսողեմ մինչև ցոյսս ժամանակի:

Լ.Զ.

- 10) Առաջագոյն նորոգման Մծրին բազմի, և անուանակոչութեան Սանառկոյ և մանուան նորին:

- Այլ որ ինչ զործք եղեալ Սանառկոյ՝ ոչ ինչ յիշատակոյ արժանի համարեցաք բայց ի շինուածոյ Մծրին բազմի: Զի ի շարժմանն խախտեալ՝ յակեալ և վերստին շինեալց արդատագոյն, և պարտեալց կրկին պարտպով և պատուարաւ. և զինքն անդրի ի միջին հաստատեալց, զրամ մի ի ձեռն ունելով. որ նշանակէ այսպիսի ինչ. եթէ ի շինել յարգարիս ամենայն զանձքս ծախեցան, և այս միայն մնաց:

- Բայց թէ ընդէր Սանառկոյ կոչեցաւ՝ առելի է: Դանդի յատուրս ձեկրայնոյ ձանադարձորեալ ի հայս յայր Արգարու Ազէ՝ պատան:

1 Հ հաւատով

1 ակ չիք և

1 տ՝ զհայր, փիւ. զայր

1 ֆ արգար / ձ չիք զարգար

2 Հեց բնակի

3 Հանել կողեալ / և կղաքողեալ

3 օ չիք ի սովին

3 օնմի մարդարեւացաւ

3 ւ արգարոս, փիւ. ազարոս

3 Հ չիք և

4 ետորգո զգանձս

4 օնմի զգանձս իւր զամենայն

4 Յ և զնեալ

4 օ բազում ցորեան / ֆ բազում յոյժ

5 վ կարօտեցելոց / ւ յորում

5 օնմի վկայէ և

5 միկոց յովսէպոս / և և յովսէպոս /

միւսն. յովսէպոս

5 ԽԿ՝օնմիք չիք և (չիրիմ)

6 օ չիք կայ

6 օնմի երեսողեմի / Կ՝ երեսողեմի

6 օնմի չիք ժամանակի

8 օնմիկոցո ԼԶ, ւ ԽԱ, փիւ. ԼԶ.

9 և մմին (միչո)

9 Խնմի անուանակոչութեան / միւսն.

...թեանն

10 ֆ մահուն և մահու / 1 մարն, փիւ.

մահուն

10 ֆ չիք նորին

11 օնմի կողն / օ ֆ որ, փիւ. օչ

11 օ յիշատակի օնմի արժանի յիշատակի

12 օնմի բայ

12 օ չիք ի (չինուածոց)

12 ՏԽ. չինուածոց / չինուածոց

13 օն և պարտպով պարտպեալ կրկին պատուարաւ. / վ՝միքլ պարտպով կրկին

14 վ՝միքլ չիք և (պատուարաւ)

14 օնմի պատուարով

14 մի չիք և (զինքն)

14 օնմիկոց անդր, փիւ. անդրի

14 օնմիք ի մէջ

14 ԱՏ մի զրամ [Կ՝օնմի մին զրամ]

15 Յ և ձեռն / Կ՝օնմիք ի ձեռնն

15 ւ նշանակել

15 օնմիքս թէ / ւ չիք եթէ

15 ւ ի չինի

16 ւ զանձս / և զործք / ց զանձք

16 ւ ծախեցաք

18 նի մմերայնոյ

18 և ձանադարձեալ

18 օնմիք ջոյր արգարու օզնէ [և օզէ, ց՝ ազէ, 1 ազէ, և օզէ] ի հայս

18 Հուցօյրցո ազէ կամ օզէ. / Կոս օզէ

բքոյ ի լերինս Կորդուաց. ցրտեաց զամենեանս մրրիկն, մինչ ոչ
 գիտել ընկեր զընկեր՝ ընդ որ վարեցաւ: Իսկ զայնկին նորա Սանու-
 տայ, քեռ Բիւրատայ Բագրատունայ, կնոջ Խոսրոնայ Արծրունայ,
 առեալ զմանուկն, քանդի տղայ Լր. եղ ի մէջ ստեանց իւրոց, մնալով
 5 ի ներքոյ ձեանն զերիս տիւս և զերիս գիշերս: Զորմէ առասպելարանն,
 եկէ կենդանի իմն նորահրաշ սպիտակ յաստուածոցն առարեալ՝ պահէր
 զմանուկն: Բայց որչափ մեք եղաք վերահասու՝ այսպէս է. շուն սպիտակ
 ընդ խնդրական լեալ, պատահեաց մանկանն և զայնկին: Արդ՝ կոչեցաւ
 Սանատրուկ, ի զայնկէն զանուանակոչութիւնն առեալ, որպէս թէ
 10 տուրք Սանոտայ:

Սա Թագաւորեալ յերկոտասաներորդի ամի Արտաշիսի արքայի
 Պարսից, կեցեալ ամս երեսուն՝ մեռաւ յորսի, նետի ուրուք զիպեալ
 փորտեացն. իբր թէ վրէժս հատուցեալ ընդ չարչարանաց սրբոյ գտերն:
 Ղերուրնայ որդի Ափշազարայ զպրի գրեաց զամենայն զործս, որ ինչ
 15 յաւուրս Արգարու և Սանատրկոյ, և եղ ի գիւանին յեղեախայ:

ԼԷ

Թագաւորել Սրուանդայ և Կասեկ զորդիսն Սանատրկոյ, և զերծանել
 Արատիսի փախստեամբ:

Յետ մահուանն Սանատրկոյ արքայի շփոթի իմն Թագաւորութիւնն:
 20 Քանդի երուանդ ոմն, որդի կնոջ Արշակունայ, Թագաւորէ յութերորդ

1 Ե րդոյ , Ե ի լերինս
 1 2 Կորդաց
 1 ցլ մրրիկն / միւսն. մրրիկ
 2 ԱՏ գիտելով
 3 Խ այր զընկեր [Խ այր ընկեր]
 2 ԵԾԵԳ ընդ որ վարեցաւ այր զընկեր
 2 ԵԽԼ զայնկի / Ե զայնակ
 2 ԵԼ ասնոտայ (միւս)
 3 ԿԵԾԵՐԳՐԵ ԲԻՐԱՏԵԱՅ ' Ե ԲԻՐԱ-
 տեա / Խ՝ ի ԲԻՐԱՏԵԱՅ
 3 ԿԵԾԵԳ ԽՈՐԵՆԱՅ / Ե ԽՈՐԵՆԱՅ , ԼԵԿ
 ԽՈՐԵՆԱՅ / Լ ԽՈՐԵՆԱՅ
 3 Ե արծրունեաց
 4 ԵԾ ասեանցն. լիք իւրոց
 5 ԵԾԵԳ ԹԼ / Խ ոմն, փխ. իմն
 6 ԵԳ աստուածոցն / ԼԵԿ յաստուածոց
 7 Ե մեք, փխ. որչափ
 7 ԵԾԵԳ որչափ մեք եղաք [Լ եղեաք] :
 միւսն. լիք մեք
 7 ԿԵ հասու ի վերայ, փխ. վերահասու
 7 ԵԾԵԳ այսպիսի / Ե շան
 8 ԵՐԳՐԵ Խնդրոցան
 8 Լ լեալ / Ե եղեալ / Ե պատահեալ
 8 ԼԵԼ մանկան / ԵԼ զայնկին
 8 ԼԵԼ արդ գի կոչեցաւ
 9 Լ զանուն անուանակոչութեան
 11 ԵԾ Երկոտասաներորդ , Ե յերկոտասան

յերբորդ / ԼԵԿ յերկոտասաներորդ
 11 ԵԾ Կարսից արքայի
 12 Ե և մեռաւ / ԿԵԼ մեռանի
 12 ԿԵԿԵԾԵԳ յորս
 12 Ե յորս Ելանէն / ԵԾ Ենեալ
 13 Ե փորտեան
 13 ԿԵԳ իբրեւ / ԿԵ Իբրու
 13 ԼԵԿ վրէժս ինչ
 13 ԼԵԿԵԼ հատուցանել
 13 Ե Լարչարման [Ե Լարչարմանց]
 միւսն. Լարչարման
 13 ԿԵԾԵԳ Կատերն իւրոյ սանդխտայ /
 Ե Կատերն սրբոյ / Ե լիք սրբոյ
 14 Լ Կերուրն / Ե Կերուրնայ / միւսն.
 Կերուրնայ
 14 Ե Կփշազարայ
 15 ԵԾ լիք յաւուրս
 15 ԵԾ Եղեան / ԵԿ Եղեանայ , Լ Եղեախ
 16 ԵԿԵԼԵԳՐԵ ԼԵԿ, Ե ԽԵԼ, փխ. ԼԵԿ
 17 Ե վերնագիրը նախորդ գլխինն և
 17 ԵԾ Թագաւորեալ / Ե Թագաւորու-
 թիւն
 18 ԵԾ արտաշէսի / Ե Կոտորեալ
 19 ԵԼ մահուն
 19 Ե Լիք արքայի. լիք իմն
 20 Ե անորդի, փխ. ոմն որդի
 20 Ե արշակունայ / Ե արշակունայ

ամի Դարեհի վերջնոյ և ունին զրոյցք յաղագս նորա այսպէս կին ոմն
 յազգէ Արշակունեաց, անձամբ հարստի և խոշորագեղ, վարար, զոր ոչ
 որ զիմագրաւեաց անուոյ կնուիեան, ծնանի երկուս մանկունս յանկարգ
 խառնակութենէ, որպէս Պատիւոյէ վճիռտոժրոս և ի զարդանալ
 5 մանկանցն՝ կոչեն անուանս Երուանդ և Երուազ, և ի չափ հասեալ
 Երուանդայ՝ լինի սրտեայ և անգամովք յաղթի Սա ի քաղում իրս վե-
 րակացու առաջնորդութեամբ առաքեալ ի Սանատրկոյ, գտանի երեւելի,
 մինչև ամենայն նախարարացն Հայոց առաջին լինել, և խոնարհութեամբ
 և առատաձեռնութեամբ զամենայն որ յանգուցեալ յինքն յարեցոյց, և
 10 ի մեռանելն Սանատրկոյ՝ միարանեալ թագաւորեցոյցին զնա, առանց
 արանց յազգէն Բագրատունեաց լինել Թագադիր:

Բայց ի թագաւորելն իւրում Երուանդ, կասկած ունելով յորդոցն
 Սանատրկոյ՝ կոտորէ զամենեւեմն Թուի իկ վրէժս հատուցաւ սպան-
 ման որդւոցն Արգարուս Բայց մի ոմն տղայ, Արաաշէս անուն, զոր
 15 առեալ ստրկտուի նորա՝ փախեալ ի կողմանս Հերայ, ի հովուականս
 Մաղխազանի, լուր առնելով զայլիկի նորա Սմբատայ, որդւոյ Բիւրատայ
 Բագրատունոյ, ի Սպիր գաւառի, ի չէնն Սմբատունի: Արդ՝ իբրեւ
 լսէ Սմբատ որդի Բիւրատայ զթիկն Սանատրկոյ և զորոյժ կոտորման որ-
 դւոց նորա՝ առեալ զերկուս զստերս իւր, զՍմբատունոյ և զՍմբատուրճի՝
 20 նստուցանէ ի Բայրերդի, արս քաջս թողով ի վերայ ամրոցին, և ինքն
 հանդերձ միով կնաւ իւրով և սակաւ արամբք զայ անցանէ ի ինդիր

1 Կ'abed գարեհի պարտից արքայի |

վերջնոյ / Ե վերջոյ

2 d ունի / Ե չիք և ունին

3 abedf զրոյց

4 և փան, փխ. յաղագս

5 abedf սորա, փխ. նորա

6 f ազգէն / Sbc Խաբառի

7 Կ'd առնուե', փխ. առնուլ կնուիեան

8 Հն յերկուս / և և մանուկս

9 abef պատիւայ / Կ'dիր փառիւայ

10 Կ'abedf զմեռողորս / վերորդոս

զմեռողորս / Ե զմեռողորս / Կ

զմեռողորս 2 զմեռողորս

5 Ե կոչէ

6 Ե զանուանս նոցա Երուանդ

7 enopqrs չիք և ի չափ... յաղթ (Յ. 6)

(ու ունի իւսանցում)

8 f հասակի լեալ, փխ. հասեալ

9 Ե չիք ի (չափ)

10 Ե abedfց անգամօր

11 Կ'abedf սա և ի

12 Ե չիք վերակացու

13 Ե չիք առաքեալ

14 Sbc չիք ի (սանատրկոյ)

15 Կ'abedf առաջին նախարարացն լինել

ա'մ հայոց զօրացն և

8 Ե լինի

9 Ե անկուցանէր ք անգուցանէր

10 Կ'abedf յանգուցեալ յինքն յարեցոյց,

և յանգուցանէր յինքն՝ միւսն. որ
 յինքն յանգուցանէր

11 Ե abedf որդոս ի մեռանել / Ե ի մեռանի

12 Ե Թարց, փխ. տառնց

13 Ե չիք արանց

14 Ե abedf ազգին / ք յազգին / ք յազգէ

15 Ե և Թուի / Ե չիք ԹԼ

16 Ե վրէժ

17 Ե քառեւոյ, Ե սանտու, Ե ստուն

18 Ե ցե սանմանս, փխ. կողմանս

19 Կ'երորդոս հերայ

20 Ե իւրո իւրական / Ե ուրուաց վանս

վերորդոս հովականս / Ե ի վանս հո-

վուաց վանս, միւսն. ի հովուաց վանս

21 Ե մախանի / ք մախազանի

22 Ե արդոս Բիւրատեայ

23 Ե վերորդոս ի չէնս սմբատունի

24 Ե արդոս Բիւրատեայ

25 Ե ցե չիք որդի Բիւրատայ

26 Ե քօթս

27 Ե արդոս որդւոցն

28 Ե ցե չիք իւր / Ե քարատանոյ

29 Ե abedfց զսմբատունի / արդոս զսմ-

բատունի / Ե քարատունի

30 Ե ի քայրերդ / արդոս ի քարերդի

31 Ե չիք և ինքն միով կնաւ իւրով

32 Ե abedf չիք միով

33 Ե Ե Ե Ե

34 Ե ցե չիք զայ

- մանկանն Արտաշիսի Որում իրապոսն հղեալ արքային երուանդայ՝
հետալոյցս տառիչ. վասն որոյ բովանդակ ժամանակս ընդ երեսս լերանց
և զաշտաց ալլակերպեալ շրջելով հետի հանգերձ մանկամբն՝ անուցանել
ի հովուականս և յանդերդոս, մինչև պարտոյ զտեալ ժամ՝ անցանէ տս
5 Դարեհ՝ արքայ Պարսից. ևն քանդի այր քաջ էր Սմբատ և ծանօթ
յառաջագոյն՝ պատուի մեծապէս ընդ զօրազրուխտն Պարսից. տապէս և
մանուկն ընդ որդիս խաղաւորին, տեղի բնակութեան տեսալ զԲառ և
զՍկոմն կոչեցեալ գաւառս:

ԼԸ

- 10 Ար ինչ քան Սեռուանդայ վասն ի բունն ունելոյ զմանուկն Արաւելս, և ի
բաց բողոյ զՄիչաղեալ:

- Բայց երուանդայ զմասն ածեալ, թէ որպիսի չար նորա թաղա-
ւորութեանն անանի ի Մարս՝ խելի ի սրտի լեալ՝ ոչ հեշտալի էր նմա
քուն: Հանապոյց ի յարթնութեան յայն հոգալով, նաև ի քուն անուրջս
15 տնադինս նմին իրի տեսանէր: Վասն որոյ ի ձեան հրեշտակաց և պա-
տարապոյց խնդրէր հաշտեցուցանել զարքայն Պարսից՝ տալ ի ձեռս
զԱրտաշէս, տեսլով թէ Սերիւն իմ և հարազատութիւն, բնդէր անուցանես
զՄարրոյ Արաւելս հակառակ ինձ և իմոյ խաղաւորութեանս, լսելով
բանից Սմբատայ յեղուգակի, որ ասէ, թէ որդի է Արտաշէս Սանատրկոյ:

1 սեւժ արտաշէսի

1 և թագաւորին, փխ. արքային

2 և հետալոյց : և՛ հետալոյցս

2 և ժամանակ

2 և զաշտաց և լերանց

3 և Գայակերի, փխ. այլակերպեալ

3 օրոյցս հետ

4 և՛ Բառ ի հովուականս / օ վասն հով-
ուաց : օրոյցս ի հովաքանս / յ ի հով-
ուաց վանս

4 օրս յանդերդոս / օրոյց յանդերդոս [ո
յետոյ շինած յանդերդոս]

4 և՛ անմ ժամանակաց, օ՛ ժամանակացէ,
փխ. ժամ անցանէ

5 և չի՛ պարսից

5 օ այլ, փխ. այլ

5 և ամաս

6 և զաւրազրուխտ

6 և՛ օրալէս, փխ. տապէս

7 և զմանակ

7 և՛ քանդելոյ

8 և զողով : և՛ զող ո՞ն

8 Այսօրոյցս գաւառ

9 և՛ օրոյցս ԼԵ, և և՛, փխ. ԼԸ.

10 յորս երուանդեալ

10 և բառնալոյ, փխ. ի բունն ածելոյ

10 օ՛՛ աննելոյ, և աննելոյ, զ՛ և՛ արկա-

նելոյ, փխ. ածելոյ

11 և թողու

12 և՛ թագաւորութեան նորա

13 և՛ օրալէս, փխ. մարս : և՛ ի մայրս

13 և՛ չի՛ ի (սրտի)

13 և՛ օրալէս

13 և՛ օրալէս լինելով, և լինալ

13 և՛ հեշտանալ

13 և՛ օրալէս լինէր, և՛ ի, փխ. էր

14 Այլ չի՛ ի (յարթնութեան)

14 և՛ նախ, փխ. նաև

14 և՛ օրալէս լին

15 և՛ օրալէս լին / և յահագինս

15 և՛ ի ձեռս

15 և՛ օրալէս, փխ. պատգամաւորաց,
փխ. պատարապոյց

16 օ տալ ձեռն / և ի ձեռն

17 և՛ արեւն (միջո)

17 օրոյցս չի՛ իմ

17 և՛ չի՛ և

17 և՛ օրալէս, փխ. անուցանես

18 օ զմար, և զմար (զ ինքն)

18 և՛ օրալէս

18 և՛ օրալէս չի՛ ինձ և

18 օրոյցս չի՛ և՛ թագաւորութեանս

19 և՛ օրալէս ելուգակի, ցլէ յեղուգակի

19 ց ելլէ

- և զորդի հովուաց և զանդէորդաց ջանայ առնել Արշակունի, և արիւնքո և հարազատութիւն համրաւելով զնմանէ: Նա չէ որդի Սանատրկոյ, այլ ընդ խարս գտեալ Սմբատայ զմար ոմն տղայ՝ րաջադիս: Նոյնպէս և առ Սմբատ յղէր րազում սնդամ, թէ «Լնդէր այգքան»
- 5 սնտի աշխատութիւն կրես. խարեալ ի ստնտուէղ՝ սնուցանես զորդի Մարիդ հակառակ ինձս: Եւ լսէ ոչ սիրելի րանս պատասխանեաց: Յայնժամ առաքէ Երուանդ և սատակէ զքաջն ի Բայբերդի. գերեալ զգտերս Սմբատայ՝ պահէ յամրոցին յԼէն ոչ վատթարապէս:
- 10 Բայց թիկունս առնելով Երուանդայ զՀոռմայեցիս՝ ոչ ինչ վտանգի ի Թագաւորութեանն Վեսպիանոս և Տիտոսի, թողլով ի նոսա զՄիջագետս: Եւ յայնմ հետէ րարձաւ իշխանութիւնն Հայոց ի Միջագետաց, և հարկս ևս առաւելագոյնս տայր ի Հայոց Երուանդ: Իսկ զործակալացն Հոռմայեցոց մեծապէս հանդերձեալ զքաղաքն Եղեսիայ՝ ի նմա հաստատեն զտունս գանձուց հարկացն ժողովելոց ի Հայոց, ի Միջագետաց և յԼսորեստանեայց: Եւ ժողովեն ի նմա զամենայն գիւանս, և կարգեն զպրոցս երկուս, մի՝ զրունն յսրեանց զԼսորին, և միւս ևս զՅոյնն. և զգիւանն հարկաց և զմեհնականն, որ կայր ի Սինուպ
- 15 Պոնտացւոց՝ անդր փոխեն:

1 a անդէորդաց / Խեծմ անդէորդաց

1 e ջանաց

1 l արեսն

2 k համրաւելով զնա. զի չէ իսկ, փի. համրաւելով զնմանէ. նա չէ... / ց զնմանէ, շինած գնա / չ զնա, փի. զնմանէ

2 ց՝ Խեծմ / Թէ, փի. նա ց նա ինքած

2 Խեծմ չէ իսկ որդի

2 f որդի իսկ աստաւորկոյ

3 e խար

3 e զալ, փի. գտեալ

4 Եօքոց լիկ և առ

4 h յղէ

4 ՏԽ այդ քո [օ այգքան], Եօքո առ քոյ, փի. այգքան

5 ՏԽ աստաւորութիւնդ՝ d աստաւորութիւնս

5 ՏԽ Լիկ կրես

6 ՏԵ սիրելոյ

6 վճքո պատասխանաց

7 Հօքօքո ի Բայբերդի

7 Խեծմ / Գերելով [ց փոխած գերեալ]

8 x զգտերսն

8 e պահէ

8 Խեծմ ոչինչ

8 a Վատթարապէս

9 ՏԵ առնել

10 c լիկ ի (Թագաւորութեանն)

10 f ի Թագաւորութեանն, չց ի ԲԻ

10 Խեծմ Վեսպիանոսի / Եւ Վեսպազի-

անոսի

10 f նոցա, փի. ի նոսա

11 a Թագաւորութիւն, փի. իշխանութիւնն

12 ՏԵ լիկ ևս

12 a ասեւելագոյնս՝ hcl յասեւելագոյնս

12 ՏԵ Երուանդ ի Հայոց [e Հայոց]

12 չ լիկ ի Հայոց

12 Խեծմ / Զոգմայեցոց զործակալաց

13 Խեծմ Եղեսիա, e Եղեսիայ

14 Խեծմ հաստատել և հաստատեալ և հաստատեցին

14 ՏԽ Երուանդ

14 Խեծմ լիկ ի (միջագետաց), e ի միջագետ

15 e ի, փի. և (յաստաւորեանեաց)

15 ՎԵՄԵՄԵՄ յաստաւորեանեաց

15 a լիկ և (ժողովեն) / k ժողովելին

15 k լիկ ի նմա

15 Խեծմ նա, փի. նմա

15 չ զգիւան

16 վ՝ Խեծմ / Գլխոցս Եւ չ զգլխոցս

16 Խեծմ / Երկու

16 f լիկ մի զրունն—փոխեն (e. 18)

16 Խեծմ մի / Եւ զմիւս / օ մէկ

16 p իւրոց

17 a զնոյն, փի. զյոյնն

17 a զգիւանն / ց զգիւան

17 d ի սինուպ / վճքոքոքո ի սինու

18 ՏԽ վճքոքո պոնտացւոց

18 e անդ

ԼԹ

Յաղագս օրնուածոյ Նրուանդաւաա Բաղափի:

- Յաւուրս սորա փոխին արքունիքն յԱրմաւիրն անուանեալ բլրոյ.
քանդի էր հեռացեալ գետն երասխ, և ի յերկարել ձմերայնոյն, և ի
5 զառնահոտ փշմանէ հիւսիսոյ պաղպցեալ ձուլեալ վտակն՝ ոչ ուստեք
արբուցումն բաւական թաղաւորականին զտանէր տեղւոյ: Ընդ որ
նեղեալ Նրուանդայ, նա և ամրագունի ևս տեղւոյ ելեալ ի խնդիր՝
փոխէ զարքունիսն յարեմուտս կոյս, ի քարակտուր մի բլուր, զորով
պատ առեալ երասխայ՝ ընդդէմ Ախուրեանն հոսի գետ: Պարսպէ զբլուրն,
10 և ի ներքսագոյն քան զպարխսպն ընդ բազում տեղիս կտրեալ զքարինսն
մինչև ի յատակս բլրոյն հաւասար գետոյն, մինչև զիմն ջուրը գետոյն
ի փորուածն, յըմպիկեաց պատրաստութիւն: Զմիջնարեւոյն ամրացու-
ցանէր բարձր պարսպօք, և զբունս պղնձիս կանգնէր ի միջոցի
պարսպին, և կաննելիս երկաթիս ի ներքուստ ի վեր մինչև ցլուռնն. և
15 ի նմա որողալիս իմն ծածուկս ընդ մէջ աստիճանացն, որպէս զի
ըմբռնեսցի եթէ ոք զաղտ ելունելով դաւել կամիցի զարքայն: Եւ էր,
ասեն, երկդիմի. որպէս զի մինն լիցի սպասաւորաց արքունի և
ամենայն ելեմտից ճանապարհ տուընջենային, իսկ միւսն զիշերային և
մարդադաւաց:

1 a ԼԷ, bcfkl ԼԶ, e ԽԴ, փխ. ԼԹ.

2 dok շինուածոյ / ծ շինուածին /
միւսն. շինուածի2 k երկուշատ, չեզտ երուանդայ, քզս
երուանդեայ, փխ. երուանդաշատ3 d ի յաւուրս / acf ի սորա աւուրս /
b ի նորա աւուրս

3 b յարքունիքն

3 e յարմաւիր / Sձe բլրոյն

4 e չիք էր

4 abcdjopqr և ի յերկարել / e յեր-
կարեալ / միւսն. յերկարել

4 b ձմերանոյն / abf ձմերայնոյն

4 abcdj չիք և (ի զառնահոտ)

5 h'abcdj զառնահոտ / Se հնշմանէ

5 l հաւաւոյ / ckw պաղպցեալ

5 f ձուլացեալ / gl ձուլեալ

6 h'abcdj չիք բաւական

6 h'abd զառնիւր

6 h տեղւոյն

7 d նեղացեալ / k ամրագոյն

7 no ևս, փխ. և (ամրագունի)

7 e տեղւոյ ևս

7 SՊe եղեալ, փխ. ելեալ

7 h'ac չիք ի (խնդիր)

8 e և, փխ. ի (քարակտուր)

8 f զոր յուով, փխ. զորով

8 cf պար, փխ. պատ / վ պատտեալ

8 d զերասխայ / l երասխ

8 abcd ախուրեան / cf ահուրեան

9 o պարսպէ և զբլուրն

9 abcdj զբլուրն, և ի ներքսագոյն քան
զբլուրն պարխսպն շինէ

10 վ ի ներքսագոյն

10 o տեղիսն

11 SՊe մինչև [l մինչև ի] յատակս

11 abcdj մինչև ի զիմն

13 n պարսպովք / o պղնձի

13 e զգրունս / f և ի գրունս / k գրուն

13 e ի միջոց / k ի միջոյ

14 abcdjkl չիք ի (ներքուստ)

14 a ի գունն և ի գունն / bcdjkl ի
գունն / e ցգրունս / չցոքքս ցգունս

15 o ի նմանէ

15 opqr ի, փխ. իմն / e չիք իմն

15 abcdkl աշտիճանացն

16 cfl ըմբռնեսցէ

16 Sձe թէ / l եթէ

17 e ամենն, փխ. ասեն

17 cf մին

17 f լիցի ի սպասաւորաց / Sck սպա-
սաւորացն

18 Խվ զիշերոյ

19 a մարդաւաց

Խ

ԹՒ, ո՛րպէս զինեաց զՌազարան Բաղա՛մ Կոռոց:

- Բայց Երուանդայ շինեալ զքաղաքն իւր և փոխեալ անդր զամենայն
 ինչ յԱրմաւրայ, ուրոյն ի Կոռոցն, զոր ոչ սգուտ իւր համարեալ յիւրն
 5 փոխել ի քաղաքն, զի մի ի գալ և ի գոհել անդ աշխարհի՝ ոչ զգու-
 շութեամբ պահեցի քաղաքն. այլ հեռագոյն ի նմանէ իրր քառասուն
 ասպարիսաւ զհիւսիսով՝ նման իւրոյ քաղաքին շինեաց քաղաք փոքր ի
 վերայ գետոյն Ախուրենայ, և անուանեաց Բաղարան. այս ինչն թէ
 ի նմա զրապնաց յորինեալ է զկազմութիւն. և փոխեաց անդր զամենայն
 10 զկուտն որ յԱրմաւիր: Եւ մեհեանա շինեալ՝ զեղբայր իւր զԵրուայ
 քրմապետ Կացուցանէր:

ԽԱ

Վասն ճնկելոյ զամառն, որ Կոչի ՆՐՈՅՈՅ:

- Տնկէ և մայրի մեծ ի հիւսիսայ կողմանէ գետոյն, և սրմովք ամ-
 15 րացուցանէ, արդելլով ի ներքս ալձեմունա երազունս, և զեղանց և
 զեղջերուաց ազգ, և ցիտս և վարազս. որք ի բազմութիւն աճեցեալ
 լցին զանաւանս, սրովք ուրախանայր ինպատարն յաւուրս սրտոց: Եւ
 անուանէ զանաւանս՝ Մանդոց:

1 և ԼԸ, Ե ԽԷ, Եջեղբայր ԼԷ, փխ. Խ.

2 Տայ ԹԷ / Լ ԵԹԼ

2 Ի քաղաքս

3 ՏԵ Երուանդ / Ե անդ

4 ձեւ յարմաւիրայ / Ե յարմօրաց

4 Ե ի ի ի (Կոռոցն)

4 ՏԽԵ զոր / Ե յօգուտ

5 Ե փոխելս / Բ փոխեալ

5 Խ ի ի ի (քաղաք) / Ե ի քաղաք Ե
 ի քաղաքին

5 ՏԵ Խ ի [Ե ի ի ի] գալն

5 ՏԵ անդր / Ե ի ի ոչ

6 Ե Խ, փխ. քառասուն (Խ, փխ. Խ)

7 ձեւ զհիւսիսեաւ / Ե զհիւսիսեայ
 Ե Եհաւառով

7 ՏԵ ԽԵ / Ե ի ի քաղաք

8 Ե մեհուրենայ / Ե ախուրանի

8 Ե ի ի քաղաքան

8 Ե ի այս Ինքն է ԹԼ

9 ՏԵ յօրինեալ է [օրքոց ԼԹ] զկազ-
 մութիւն քաղնացն / Խ զրապնացն
 յօրինեալ [Լ յարինեալ] զկազմու-
 Թիւն / Ե քաղնացն յօրինեալ է
 կազմութիւն

10 Խ Կուտն / Ե ի ի որ

10 Ե արմաւիր

10 ԵԼԵ զմեհեանա

10 Խ երուայ

11 Խ կացուցանէ

12 ԽձԵԼԵղբայր ԼԸ, Ե ԽԷ, փխ. ԽԱ.

13 Լ զանդան (միչ) / Ե զանաւանս

14 օրքոց ի ի Ե

14 Բ մայրի մի մեծ

14 ԼՎ՝ձԵԼԵղ Եհիւսիսայ, Լ Եհիւսայ, փխ
 ի հիւսիսայ

14 Լ որմօր

14 Ե ամրացուցանէր

15 Ե զալձեմունա երանգունս և զեղանց
 և զեղջերուայ

16 Երս զցիտս

16 Ե զվազանս որս

16 Ե աճեցեալ

17 Ե զանաւանս / Լ զանդան

17 Ե ի ի յաւուրս Ե յաւուրս աճըն-
 րեռնի. վրան գրած է ի Վ Ե

18 Խ անուանեաց

18 Ե ի ի զանաւանս

սպասաւորացն արքունի՝ վէմս որձաքարեայս ունել ընդդէմ նրուանդայ, և ի հայեցուածոցն դժնութիւնն ասնն պայթել որձաքար վիմայն: Բայց այս կամ եղիցի սուտ և առասպել, և կամ զիւականս ինչ առ իւր ունել զօրութիւնս, զի այսպէս հայեցուածոցն անուամբ շեանեցել զորս կամի:

5

ԽԳ.

Թէ՛ օ՛րպէս Սմրատայ օգնականն իւր տաբեալ զնոխարառն Պարսից՝ խնդրէ րազաւորեցուցանել զԱրաւելս:

- Բայց ի զարգանալ մանկանն Արտաշիսի, և ի րազում արութիւնս քաջութեան ցուցանել պայեկին Սմրատայ՝ հաճեալ ընդ նա նախարարքն
- 10 Արեազ, մաղթեն զթագաւորն տալ նմա պարգևս զինչ և խնդրեսցէ: Եւ յանձն առեալ թագաւորին՝ ասէ ցնախարարսն. «Տեսէ՞ք թէ զինչ կամիցի այրն քաջ: Եւ նոքա ասնն. «Անմահ րարերարութիւնդ քո. ոչ այլ ինչ կամի Սմրատ, քան թէ զարիւն քո և զհարազատութիւն, զԱրտաշէս որդի Սանատրկոյ, զմերժեալն ի թագաւորութիւնն իւրմ, հաստատել
- 15 յիւրում թագաւորութեանն: Եւ յանձն առեալ արքային արքայից՝ տալ ի ձեռս Սմրատայ մասն ինչ ի զօրացն Ասորեստանի և զկօրս Ատրպատականի, զի տարեալ զԱրտաշէս հաստատեցեն ի դահն հայրենի:

1 լ սպասաւորացն նորս

1 չք արքայի, փխ. արքունի

1 Ե վէմք

1 Ե ունելով

1 Կ՛ն երուանդեայ

2 Կ՛abed ի հայեցուածէ / Ե՛ ի հայեցածէ /

Ե ի հայեցածն / Ե ի հայեցուածոց

2 ՆԿ՛abedfkl ասնն զմնութեանն [Կ՛ զմնութեանն, Բ զմնութեանն, Զ զմնութեանն, Ե զմնութի՛ն] / Վ՛ցո քգտ զմնութեան, Վ՛ զմնութիւն՝ Ե զմնութիւն

2 Հabdf պայթիլ

3 Բ ի ի ի այս / Ե առասպելք

3 Կ՛abedf յոյժ զիւականս [Կ՛ զիւական] / Վ՛ ոչ զիւականս, Ծ Ե զիւականս

3 Կ՛abedfkle ի ի ինչ

4 Ե ի ի այսպէս

4 Ենմց հայեցուածոյ / Վ՛ ի հայեցածն / Ե հայեցածոյ

4 Ե զօրութեամբ և անուամբ

4 Ը Քառացէ / Ե Քառասեցեն

4 Ե զօր / Ե կամիցին

5 Կabcfopqrs Կ, Ե ԿԸ, փխ. ԽԳ.

6 Ը ԿԸ / Ե սմբատ

6 Ե օգնութիւն / ՏԽ օգնական

6 ՏԽ Ե ի ի իւր

6 Ե զնախարարն / ՏԽabedf զնախարար

րարս

6 Ե ինդրէր / Ե ինդրեաց

8 Տ Ե ինչ, փխ. քայց

8 Ն արութիւն / abedf քաջութիւնս

արութեան / Խ ի ի քաջութեան

9 Երգտա՛ ցուցեալ

9 Երգտ հաճեալք / Ե ի ի ընդ

9 Ե Երգտ ի ի նա

9 ՏԽabedf Նախարարք [ք Նախարարս]

Ե Նախարարք, Ե Նախարարս

10 abedfkl մաղթեցին

10 Ե պարգէ / Ե ի ի Ե (յանձն)

11 Բ Նախարարս / Ե Թ

11 ՏԽ Ե տեսք զինչ կամի

13 Ե քաջ, փխ. այրն քաջ

13 Ե abedf այլ ոչ

13 ՏԽ Ե զարիւնդ [Ե զարիւնդ]

13 Ե ի ի Ե

13 ՏԽabedf հարազատութիւն [Ե զհարազատութիւնդ]

13 Երգտ արտաշէս

13 Ե թագաւորութիւն

13 Երգտ արքայն

16 Տ Ե ի ձեռն

16 Ը ի զօրաց / Ե զզօրսն / Ե Երգտ զօրսն

17 Ե ի զայ

17 Բ արքունի, փխ. հայրենի

ԽԳ

Յաղագս լսելոյ Նրուանդայ զգալն Արատիսի, եւ գումարել զօրս
ի պատրաստութիւն պատերազմի:

- Լուր հասանէ առ Նրուանդ յՈւտէացոց զաւտին, եթէ զումարեաց
5 տրքայն Պարսից զօրս բազումս ի ձեռն Սմբատայ. զի ի վերայ քո խա-
ղացեալ ածցէ զմանուկն Արտաշէս ի Թաղատրութիւն իւր: Չայս լուեալ
Նրուանդայ՝ եթող անդէն զբազումս ի նախարարացն կողմնապահս, և
ինքն գնաց ի քաղաքն իւր փութանակի, կուտել առ ինքն զզօրս Հայոց,
զՎրաց և զկողմանցն Կեսարու, այլ և զՄիջագետացն՝ աղերսիւր և
10 տրուիլ: Եւ էին աւուրբ զարնայնոյ. վասն որոյ երազ ժողովեցան զօրն
ամենայն. նա և Արգամ, տանուտէր ազգին Մուրացեան, որ ի ծննդոցն
Աժդահակայ, ամբոխ հետեակաւ Քանգի էր Նրուանդայ զարձուցեալ ի
նա զպահն երկրորդական, զոր հանեալ էր ի նոցանէ Տիգրանայ և
տուեալ իւրում քեռանն Միհրդատայ. իսկ յետ մահուանն Միհրդատայ՝
15 ոչ լինէր ումեք տուեալ, մինչև Նրուանդայ զարձուցանել զնա առ
Արգամ: Եւ ոչ միայն նմա, այլ և ամենայն նախարարացն տայր պար-
զես և պատիւս, և զօրացն ամենեցուն պարզելէր առատապէս:

1 Պաճօքդրս ԽԱ, Ե ԽԲ, փխ. ԽԴ.

2 Ե լիք վերնագիրը

2 Ե Կրուանդայ լսելոյ

2 Տեւ զումարեալ

2 Տեւ զզօրս [1 զարս]

3 Կ՝ լիք ի պատրաստութիւն պատե-
րազմի

3 Ե պատերազմի ընդ արտաշիսի

4 Պաճօմ հասանէ լուր / Ե հասանի

4 Ե յուտացւոց / Ե յուտացւոց

5 Ե զզօրս / Տյ զօր բազում

5 Ե ի ձեռն

5 Կ ի ձեռն սմբատայ զարս զի

5 Ե լիք ք

6 Ե լիք իւր

6 Տեւ զայս իբրեւ լուա Կրուանդ

7 Վ կողմնապահս

8 Ե փութապէս

9 Տեւ և զվրաց / 1 զրաց

9 Պաճօմ զմիջագետաց / 2 միջագետաց

9 Եւ աղերսոր / Ե աղերսանոր / Բ
աղերսովր

10 Հոսօքդրս տրք

10 Կ՝ Պաճօմ զարնանոյ / Ե զարնանայնոյ /
ժր զարնանոյ

10 2յլ արագ

11 Ե նախ, փխ. նախ

11 Եւ լիք ազգին

11 2Կ՝ Պաճօմ մուրացեան / միւսն.
մուրացեան

12 Ե հետեակաւ

12 Եօքդրս Կրուանդ / Պաճօմ զարձու-
ցեալ էր Կրուանդայ / Ե լիք Կրուանդայ

13 Ե երկրորդին

13 Կր լիք էր

14 Տ առեալ էր իւրում

14 ք ուրում, փխ. իւրում

14 Եօքդրս / Պաճօմ Կրուանդ / ժր Կրուանդ

14 Պաճօմ / լիք իսկ յետ մահուանն
միհրդատայ / Ե լիք յետ

15 Պաճօմ ոչ ումեք տուեալ լինէր / Խ
ումեք լինէր [1 լինէր]

15 Եօքդրս լիք զնա / 9 զնա գրած եւ
քննած

16 Ե լիք և (ամենայն)

16 Կ՝ Պաճօմ պարզես և պատիւս ԽԿ՝
լիք պարզես և / միւսն. լիք և պա-
տիւս

17 Կ՝ Պաճօմ պարզես, փխ. պարզելէր /
և պարզելէր պարզես

17 Կ՝ Պաճօմ լիք առատապէս

ԽԵ

Արթ, ո՛րպէս բնոյ մնում Արաւսիսի յիւր աւխարհին յաջողեցաւ գործն:

- Իսկ Ամրատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի աճապարէր հասա-
նել ի տահմանս Ստեփանոս: Ընդ առաջ նորա ելին զօրք աշնր կողմանն,
5 նա և նախարարքն զօրս եկեղ երուանդ: Ջաշն իբրեւ լուան ալլ նա-
խարարքն Հայոց՝ լուծանէին լքանէին և զատչել յերուանդայ խորհէին.
նա և զաշն ևս տեսանէին. եկիւ զօրքն հասմայեցոց ոչ հասին նմա ի
խիկունս: Իսկ երուանդ տատել ևս յորդադոյն տայր զպարզեան, և
10 բաշխէր միոյ միոյ սամեք ի նոցանէ զգանձան. և որչափ շատ տայր՝
շատ ևս առելի լինէր: Փանդի գիտէին ամենեւեմն, եկիւ ոչ առ տա-
տութեան տայ, այլ առ երկիրդի վատնէ: Եւ ոչ այնչափ սիրելի
զայնսսիկ առնէր, որոց շատն տայր. քան թէ թշնամի զայնս՝ որոց ոչն
տայր պերճագոյնս:

ԽԶ

- 15 Երուանդայ պատերազմ բնոյ Արաւսիսի և փախուսաւ, ևս առաւմն Բագաֆի
Ոորին ևս մնաւ:

Բայց Ամրատ հանդերձ մանկամբն Արտաշիսի ելանէ առ տփն
ծախն Գեղամայ, զխիկամբքն Արաղածն կռչեցեալ լերին. աճապարէն
հասանել ի բանակն երուանդայ: Աս ոչինչ համարեալ զբազմութիւն

1 Խաբարդոս ԽԲ, Ե Մ, փխ. ԽԵ.

2 Տեց թէ [ի ԽԶ]

2 Եկրդոս մուսա / Ե չիք յիւր

2 Եկմ աշխարհս / յ յաշխարհն

2 Տեւ աշողեցաւ [յ յաշողեցաւ]

4 Եկմ Երեւանդ / յ Երեւանդոց Ե
Երեւանդոց / Երեւանդոց

4 Ե յառաջ ԽԵ զօրքն

4 Ե չիք աշնր

4 Եկմ կողմանցն աշնր Ե կողման

5 Ե նախարարքն հայոց / Ե չիք ալլ

5 Եկմ նախարարք / Ե նախարարքն
ամ ալլք

6 Ե լուծանէին լքանէին

6 Ե Երեւանդայ / Ե Երեւանդայ

7 Ե Երեւանդայ թէ Ե Երեւանդայ

7 Ե հասանին Տե հասանեն

8 Ե առաւելապէս, փխ. առաւել ևս

8 Ե Երեւանդայ չիք ևս

8 Տեց յորդադոյն

8 Ե պարզեա

8 Ե Երեւանդայ յիւր ումեր / Խ զգանձս

9 Տե առատանայր, փխ. շատ տայր /
յ շատ տայր, յուսանցում փոխած
Երեւանդայ առատանայր / Ե առա-
տանայր, յուսանցում փոխած շատ

տայր / Ե չիք շատ

10 Տե առաւել [Ե առաւել], փխ. շատ / յ
շատ, յուսանցում փոխած Երեւանդայ
մեղմով առաւել / Ե շատ, յուսանց-
ում փոխած առաւել / Կ՝ շատ
տայր, փխ. առատանայր

10 Ե առաւել, փխ. առաւել

10 Ե թէ, փխ. ԽԶ

10 Երեւանդայ չիք ամ

10 Ե առատութիւն

11 Երեւանդայ չիք ամ

11 Երեւանդայ չիք ամ

11 Ե Երեւանդայ, փխ. վատն

11 Ե Երեւանդայ, փխ. շատ տայր

12 Ե Երեւանդայ թշնամի Ե բան զնոսա զայնս

12 Ե Եր, փխ. որոց (ոչն)

13 Ե Երեւանդայ Ե Երեւանդայ, փխ. պեր-
ճագոյնս Ե պերճագոյն / Կ՝
լուսագոյնս

14 Խաբարդոս ԽԲ, Ե ՄԱ, փխ. ԽԶ.

16 Տեց նորա / Ե չիք նորին և

18 Տե զխիկամբք / Տե լերինն

18 Ե առաւելապէս / Ե առաւելապէս

19 Ե երեւանդայ

19 Ե բազմութիւն

- գորաց նորա՝ միայն ակնածէին ի Մուրացենէն Արզամայ, զի այր քաջ էր և բազմաց տէր տիգաւորաց: Եւ ճամբարն երուանդայ էր բացադոյն ի քաղաքէ նորին աւելի քան երեք հարիւր ասպարիսաւ ի հիւսիսոյ, ի վերայ գետոյն Ախուրեան: Զայս իրրե լսէր երուանդ՝ հանէր ընդ առաջ
- 5 զբազմութիւն գորացն, և ճակատէր ոչ հեռի յիւրմէ բանակէն: Իսկ Արտաշիսի առաքեալ պատգամ առ Արզամ հաճապետ Մուրացեան հանդերձ բազում երգմամբք՝ թողուլ ի վերայ նորա զոր ինչ գտեալ էր յերուանդայ, և կրկին այլ յաւելուլ, միայն զի զերուանդ թողեալ ի բաց գնացէ:
- 10 Եւ իրրե հանգէպ ճակատուն երուանդայ ելին նշանը Արտաշիսի՝ Արզամայ առեալ զբազմութիւն հետեակացն՝ ի կողմն ելանէր: Եւ Սմբատ հրամայէր զփողոն պղնձիս հնչեցուցանել. և յառաջեալ զճակատն իւր՝ իրրե զարծուի յերամս կաքաւուց խոյանայր: Իսկ նախարարն Հայոց, որ յաջ և յահեակ ինան էին, ի նա խտնեալ միանային:
- 15 Եւ զօրքն վրաց, հանդերձ արքայիւն իւրեանց Փարսմանաւ, թէպէտ և յանդուգն յարձակմամբ յառաջեալ բախէին՝ արագապէս զառնային ի միւս կողմն փախուցեալ: Եւ անդ էր տեսանել կոտորած անհնարին զպնդին երուանդայ և զգորաց Միջագետաց: Եւ ի խառնակել այսպիսի
- 1 ձեռորս գորացն
1 է զի միայն / ժ այլ միայն
1 Տե կառկածէին, փխ. ակնածէին /
Կ՝վ՝ ակն ածէին / ց ակնածէին,
յուսանցնուօ փոխած կասկածէին
1 Կ՝եծի ի մուրացենէն / միւսն. ի մու-
րացանէն
1 Ե արզամայ վասն զի
2 Ե տիգաւորաց / Ե չիք տիգաւորաց
2 Հվ՝ Զամբարն
2 Ե բարձրագոյն, փխ. բացագոյն
3 Ե ի քաղաքէն որ էին, փխ. ի քա-
ղաքէ նորին
3 Այ զերեքհարիւր / Ե զերեքհարիւր
3 Ե և հիւսիսոյ
4 Ե անուրեան
4 Ե ձեռքիկ զայն, փխ. զայս
5 Ե չիք զբազմութիւն
5 Ե զգորացն
6 Ե ձեռք արձակեալ, փխ. առաքեալ
6 Ե պատգամ
6 Երբոք չիք առ արզամ / Ե չիք արզամ
6 Ե ձեռք մուրացեան / միւսն. մուրա-
ցանոց
7 Ե Երգմամբ / Ե ինչ, փխ. ինչ
8 Ե գտեալ ի յերուանդայ, փխ. գտեալ
էր յերուանդայ
8 Տե է, փխ. էր / Ե չիք էր
8 Ե երուանդայ
8 Հայոց չիք այլ / ց այլ գրած և
չկրած
8 Ե երուանդ / Ե թողուլ
- 10 Ե ձեռք յանդիման, փխ. հանգէպ
10 Ե չիք երուանդայ
10 Ե ձեռք նշանակը
11 Տե ի կողմ
12 Ե հրամայէ
12 Ե պղնձի
12 Կ՝Կ՝Ե ձեռք գոչեցուցանել [Ե կոչե-
ցուցանել], փխ. հնչեցուցանել
12 Ե ձեռք յառաջստեալ / Կ՝Կ՝ յա-
ռաջ առեալ
13 Ե զարծուի / Տե զարծիւ
13 Կ՝վ՝ ձեռք չիք բամ / վ՝ քրքոս՝ յերա-
մակա
13 Ե չիք խոյանայր
14 Երբոք չիք հայոց
14 Ե ձեռք հայոց և որ / Ե էին
15 Ե ձեռք զօրք
15 Ե փարսմանաւ անդ
15 Ե թեպէտ
16 Ե անդուգն
16 Ե արձակմամբ / Կ՝ձեռք չիք յար-
ձակմամբ
16 Ե յառաջմէ / Ե բախէին
16 Կ՝ձեռք երազապէս այլ զառնային /
Ե բախէին, ասկայն արագապէս /
Ե ձեռք երազապէս և զառնային
17 Ե կողմ
17 Ե տեսաւ, փխ. տեսանել
17 Ե զկատարած / Ե կատարած, Հայոց
զկոտորած
18 Ե ձեռք գնդին / Ե զգոռնդն
18 Ե ց ի խառնակել

ճակատուց՝ պատահեն Արտաշիսի արք քաջք ճաւրացիր, որոց զողիս
 ի բաց եղեալ, երուանդայ պայմանեալ՝ ապանանել զԱրտաշէս: Որոց
 դիպեալ ի հետի ընդ մէջ անցանէ Գիսակ որդի ստնտուին Արտա-
 5 շիսի, և սատակեալ գնոսա, ուր և կէս դիմաց նորա ի վայր բերեալ
 սուսերաւ, դյադխութիւն ստացեալ՝ մեռանի ի վերայ այսպիսեալ: Եւ
 մնացեալ զօրքն ի փախուստ դառնային:

Իսկ երուանդ ձիովն իւրով բովանդակ ասպարէզս անցեալ՝ ելանէ
 ի խանս կարգեալս ի բանակէն իւրմէ ի քաղաքն իւր, հեծեալ ի նոր
 10 ձիս հանդոյց ի հանդուցէ փախչելու և քաջին Սմբատայ զհետ մտեալ՝
 սաստկազոյնս վարէր գնա ի գիշերի մինչև ցրտուն քաղաքին: Եւ Մա-
 րաց զօրացն անցեալ ի կողմն երուանդական գնդին, նսեմաւ ի վերայ
 դիականցն բանակէին: Իսկ Արտաշիսի հասեալ ի յերուանդայ չրջա-
 պատեալ առագաստն, ի կաշեայ և ի կտտուեայ պարսպին, էջ, և ի
 խորանի նորա բնակեցաւ զայն գիշեր: Եւ այգուն եղելոյ՝ տիրարար
 15 արարեալ, զսպանեալսն թաղել հրամայեալ: և անուանեալ զճովխան,
 ուր ի վերայ դիականցն բանակեցան՝ Մարաց մարգ, և զտեղի ճակա-
 տուն՝ երուանդավան, որ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի. այս ինչն
 եթէ յայսմ տեղում զմանեալ զերուանդ: Եւ ինչն չուեալ ի քաղաքն

1 Հօ պատահին

2 Կ՝ արտաշէսի / և յիս արտաշիսի

1 Կ՝ abde արացիր / Կ՝ աւարացիր /
 Հֆ արարացիր

2 Կ՝ abedf իւրեանց, փխ. ի բաց

2 Կ զիւն, փխ. եղեալ

2 Ե պայմանել / Բ պայմանաւ / Ժ յիս
 պայմանեալ

3 Տօ չիս ի (հետի)

3 Կ՝ Կ՝ abedf անցանէ / Կ անցէ / միւսն.
 անցանէր

3 Ե ստնտուն / Ե սքննդուն (ը-եդի
 վրայ չնչանն հշանոյ) հշ ստնտուի

4 Ե սատակել / Խֆ՝ սատակեալ

4 Եւ ուր, փխ. ուր

4 Ե կէս / միւսն. զկէս

4 abedf Գիսակն / abedf յիս նորա

4 Վ բերաւ

5 Կ՝ abedf սուսերաւ և յաղթութիւն

5 Կ՝ abed գործեցեալ, փխ. ստացեալ

5 Գ ցուցեալ, փխ. ստացեալ

5 Երբայ ի վերայ, փխ. ի վերայ (ու
 զհուսն ևն Ե-ի հետ)

5 Ե յիս ի (վերայ)

5 Խֆ Ե այսպիսեալ

7 abedf իւրով ձիաւ [Իւրով ձիով]

Կ իւրով ձիով / Զ իւրով ձիով

7 Ժ ասպարէս

7 Ե եկեալ, փխ. անցեալ / Ե յիս անցեալ

8 Կ՝ abedf խորանս, փխ. խանս / Զօ
 չիս խանս

8 Կ՝ abedf կանգնեալս, Ե կար գէտս,

որորէ կարգեալ, փխ. կարգեալս,
 (ո յուսանցում ուղղած կարգեալս)

9 Ե հանգուցանէ, փխ. ի հանգուցէ

9 Ե փախչի / Տօ քաջն սմբատ

10 Ե սաստկազոյնս / միւսն. սաստ-
 կազոյն

10 abedf գնա վարեալ / Խ գնա վարէր

10 Ե մինչև ի գուն / Բ մարացն

11 Երբքս ընդ կողմն երուանդայ

11 Երբքս յիս գնդին

12 Ե Գիսակն / Ե Երանկէին

12 Կ՝ արտաշէսի

12 ՏԽ. երուանդայ. փխ. ի յերուանդայ

12 Տ ընդ չրջապատեալ

13 Տօ ի կաշայ և ի կտտու [Երբքս ի
 կտտու]

13 Կ՝ Կ՝ պարխային

14 Տօ ի խորանս / ու բանակեցաւ

14 Ե այն / Կ գիշերն

14 Երբքս այգու

16 abedf զոր, Կ որ, փխ. ուր

16 Տ Գիսակն [ոս Գիսակնն]

16 Աորքս բանակեցան [Ե բանակեցան]
 միւսն. բանակեցաւ

16 Կ՝ Կ՝ abedf Երբքսուն, փխ. Ե-
 կատուն [Ե յուսանցում փխ. Ե
 ճակատուն / ո ճակատուն, յուսանց-
 ում փխ. Ե Երբքսուն]

17 Կ՝ abed Երբքսայ վան

17 abedf Ե, փխ. որ

18 abedf Ե Ե Ե Ե Ե

18 Երբքս ի յայսմ / Ե տեղ

Երուանդայ. յառաջ քան զմիջօրեայ հասեալ ի դաստակերտն Երուանդայ, և միարան զոչմամբ հրամայեաց աղաղակել զօրացն՝ «Մար ամատ», որ թարգմանի Մարս եկն, յիշեցուցանելով զխնամանսն, զոր յղէր Երուանդ առ թագաւորն Պարսից և առ Սմբատ, Մար զնա կոչելով:

5 Յայս ի սոյն ձայն անուանեցաւ դաստակերտն Մարմէտ, իբր ի կամաց Արտաշիսի՝ բառնալ զանուն Երուանդայ ի տեղւոյն. այս պատճառ է անուանակոչութեան դաստակերտին:

Բայց Սմբատայ գիշերայն զհետ Երուանդայ եկեալ սակաւ վաշտկանաւ՝ զգուռն քաղաքին պահէր մինչև ի գալն Արտաշիսի և զօրացն

10 ամենեցուն: Եւ ի մարտնչել քաջացն բնդ ամբողջն՝ անձնատուրք եղեն մարդիկ ամբողջն, և բացին զգուռն քաղաքին: Իսկ մի ոմն ի զինուորացն մտեալ եհար վաղերր զզլուխն Երուանդայ, և ցրուեաց զուղիւղն ի յատակս տանն. և այսպիսի ջախմամբ վախճանեցաւ, կալեալ զթագաւորութիւնն ամս քսան: Բայց Արտաշիսի յիշեալ, թէ խառնուած

15 Արշակունւոյ է Երուանդ՝ հրամայէ զգի նորա թագիկ մահարձանօր:

ԽԷ

Թագաւորիկ Արաաօիսի և առնել բարիս իւրոց երախատուցան:

Յետ մահուանն Երուանդայ մտեալ Սմբատայ զարքունականսն յուղէր զգանձսն. և գտեալ զխաղն Սանատրկոյ արքայի՝ զնէ ի զլուխն

20 Արտաշիսի և թագաւորեցոյսնէ ի վերայ ամենայն երկրիս Հայոց ի

1 ք առաջ / Հյ զմէջօրեայն

2 ւ ամբատ

3 Կ¹Կ²Կ³Կ⁴Կ⁵Կ⁶Կ⁷Կ⁸Կ⁹Կ¹⁰Կ¹¹Կ¹²Կ¹³Կ¹⁴Կ¹⁵Կ¹⁶Կ¹⁷Կ¹⁸Կ¹⁹Կ²⁰Կ²¹Կ²²Կ²³Կ²⁴Կ²⁵Կ²⁶Կ²⁷Կ²⁸Կ²⁹Կ³⁰Կ³¹Կ³²Կ³³Կ³⁴Կ³⁵Կ³⁶Կ³⁷Կ³⁸Կ³⁹Կ⁴⁰Կ⁴¹Կ⁴²Կ⁴³Կ⁴⁴Կ⁴⁵Կ⁴⁶Կ⁴⁷Կ⁴⁸Կ⁴⁹Կ⁵⁰Կ⁵¹Կ⁵²Կ⁵³Կ⁵⁴Կ⁵⁵Կ⁵⁶Կ⁵⁷Կ⁵⁸Կ⁵⁹Կ⁶⁰Կ⁶¹Կ⁶²Կ⁶³Կ⁶⁴Կ⁶⁵Կ⁶⁶Կ⁶⁷Կ⁶⁸Կ⁶⁹Կ⁷⁰Կ⁷¹Կ⁷²Կ⁷³Կ⁷⁴Կ⁷⁵Կ⁷⁶Կ⁷⁷Կ⁷⁸Կ⁷⁹Կ⁸⁰Կ⁸¹Կ⁸²Կ⁸³Կ⁸⁴Կ⁸⁵Կ⁸⁶Կ⁸⁷Կ⁸⁸Կ⁸⁹Կ⁹⁰Կ⁹¹Կ⁹²Կ⁹³Կ⁹⁴Կ⁹⁵Կ⁹⁶Կ⁹⁷Կ⁹⁸Կ⁹⁹Կ¹⁰⁰Կ¹⁰¹Կ¹⁰²Կ¹⁰³Կ¹⁰⁴Կ¹⁰⁵Կ¹⁰⁶Կ¹⁰⁷Կ¹⁰⁸Կ¹⁰⁹Կ¹¹⁰Կ¹¹¹Կ¹¹²Կ¹¹³Կ¹¹⁴Կ¹¹⁵Կ¹¹⁶Կ¹¹⁷Կ¹¹⁸Կ¹¹⁹Կ¹²⁰Կ¹²¹Կ¹²²Կ¹²³Կ¹²⁴Կ¹²⁵Կ¹²⁶Կ¹²⁷Կ¹²⁸Կ¹²⁹Կ¹³⁰Կ¹³¹Կ¹³²Կ¹³³Կ¹³⁴Կ¹³⁵Կ¹³⁶Կ¹³⁷Կ¹³⁸Կ¹³⁹Կ¹⁴⁰Կ¹⁴¹Կ¹⁴²Կ¹⁴³Կ¹⁴⁴Կ¹⁴⁵Կ¹⁴⁶Կ¹⁴⁷Կ¹⁴⁸Կ¹⁴⁹Կ¹⁵⁰Կ¹⁵¹Կ¹⁵²Կ¹⁵³Կ¹⁵⁴Կ¹⁵⁵Կ¹⁵⁶Կ¹⁵⁷Կ¹⁵⁸Կ¹⁵⁹Կ¹⁶⁰Կ¹⁶¹Կ¹⁶²Կ¹⁶³Կ¹⁶⁴Կ¹⁶⁵Կ¹⁶⁶Կ¹⁶⁷Կ¹⁶⁸Կ¹⁶⁹Կ¹⁷⁰Կ¹⁷¹Կ¹⁷²Կ¹⁷³Կ¹⁷⁴Կ¹⁷⁵Կ¹⁷⁶Կ¹⁷⁷Կ¹⁷⁸Կ¹⁷⁹Կ¹⁸⁰Կ¹⁸¹Կ¹⁸²Կ¹⁸³Կ¹⁸⁴Կ¹⁸⁵Կ¹⁸⁶Կ¹⁸⁷Կ¹⁸⁸Կ¹⁸⁹Կ¹⁹⁰Կ¹⁹¹Կ¹⁹²Կ¹⁹³Կ¹⁹⁴Կ¹⁹⁵Կ¹⁹⁶Կ¹⁹⁷Կ¹⁹⁸Կ¹⁹⁹Կ²⁰⁰Կ²⁰¹Կ²⁰²Կ²⁰³Կ²⁰⁴Կ²⁰⁵Կ²⁰⁶Կ²⁰⁷Կ²⁰⁸Կ²⁰⁹Կ²¹⁰Կ²¹¹Կ²¹²Կ²¹³Կ²¹⁴Կ²¹⁵Կ²¹⁶Կ²¹⁷Կ²¹⁸Կ²¹⁹Կ²²⁰Կ²²¹Կ²²²Կ²²³Կ²²⁴Կ²²⁵Կ²²⁶Կ²²⁷Կ²²⁸Կ²²⁹Կ²³⁰Կ²³¹Կ²³²Կ²³³Կ²³⁴Կ²³⁵Կ²³⁶Կ²³⁷Կ²³⁸Կ²³⁹Կ²⁴⁰Կ²⁴¹Կ²⁴²Կ²⁴³Կ²⁴⁴Կ²⁴⁵Կ²⁴⁶Կ²⁴⁷Կ²⁴⁸Կ²⁴⁹Կ²⁵⁰Կ²⁵¹Կ²⁵²Կ²⁵³Կ²⁵⁴Կ²⁵⁵Կ²⁵⁶Կ²⁵⁷Կ²⁵⁸Կ²⁵⁹Կ²⁶⁰Կ²⁶¹Կ²⁶²Կ²⁶³Կ²⁶⁴Կ²⁶⁵Կ²⁶⁶Կ²⁶⁷Կ²⁶⁸Կ²⁶⁹Կ²⁷⁰Կ²⁷¹Կ²⁷²Կ²⁷³Կ²⁷⁴Կ²⁷⁵Կ²⁷⁶Կ²⁷⁷Կ²⁷⁸Կ²⁷⁹Կ²⁸⁰Կ²⁸¹Կ²⁸²Կ²⁸³Կ²⁸⁴Կ²⁸⁵Կ²⁸⁶Կ²⁸⁷Կ²⁸⁸Կ²⁸⁹Կ²⁹⁰Կ²⁹¹Կ²⁹²Կ²⁹³Կ²⁹⁴Կ²⁹⁵Կ²⁹⁶Կ²⁹⁷Կ²⁹⁸Կ²⁹⁹Կ³⁰⁰Կ³⁰¹Կ³⁰²Կ³⁰³Կ³⁰⁴Կ³⁰⁵Կ³⁰⁶Կ³⁰⁷Կ³⁰⁸Կ³⁰⁹Կ³¹⁰Կ³¹¹Կ³¹²Կ³¹³Կ³¹⁴Կ³¹⁵Կ³¹⁶Կ³¹⁷Կ³¹⁸Կ³¹⁹Կ³²⁰Կ³²¹Կ³²²Կ³²³Կ³²⁴Կ³²⁵Կ³²⁶Կ³²⁷Կ³²⁸Կ³²⁹Կ³³⁰Կ³³¹Կ³³²Կ³³³Կ³³⁴Կ³³⁵Կ³³⁶Կ³³⁷Կ³³⁸Կ³³⁹Կ³⁴⁰Կ³⁴¹Կ³⁴²Կ³⁴³Կ³⁴⁴Կ³⁴⁵Կ³⁴⁶Կ³⁴⁷Կ³⁴⁸Կ³⁴⁹Կ³⁵⁰Կ³⁵¹Կ³⁵²Կ³⁵³Կ³⁵⁴Կ³⁵⁵Կ³⁵⁶Կ³⁵⁷Կ³⁵⁸Կ³⁵⁹Կ³⁶⁰Կ³⁶¹Կ³⁶²Կ³⁶³Կ³⁶⁴Կ³⁶⁵Կ³⁶⁶Կ³⁶⁷Կ³⁶⁸Կ³⁶⁹Կ³⁷⁰Կ³⁷¹Կ³⁷²Կ³⁷³Կ³⁷⁴Կ³⁷⁵Կ³⁷⁶Կ³⁷⁷Կ³⁷⁸Կ³⁷⁹Կ³⁸⁰Կ³⁸¹Կ³⁸²Կ³⁸³Կ³⁸⁴Կ³⁸⁵Կ³⁸⁶Կ³⁸⁷Կ³⁸⁸Կ³⁸⁹Կ³⁹⁰Կ³⁹¹Կ³⁹²Կ³⁹³Կ³⁹⁴Կ³⁹⁵Կ³⁹⁶Կ³⁹⁷Կ³⁹⁸Կ³⁹⁹Կ⁴⁰⁰Կ⁴⁰¹Կ⁴⁰²Կ⁴⁰³Կ⁴⁰⁴Կ⁴⁰⁵Կ⁴⁰⁶Կ⁴⁰⁷Կ⁴⁰⁸Կ⁴⁰⁹Կ⁴¹⁰Կ⁴¹¹Կ⁴¹²Կ⁴¹³Կ⁴¹⁴Կ⁴¹⁵Կ⁴¹⁶Կ⁴¹⁷Կ⁴¹⁸Կ⁴¹⁹Կ⁴²⁰Կ⁴²¹Կ⁴²²Կ⁴²³Կ⁴²⁴Կ⁴²⁵Կ⁴²⁶Կ⁴²⁷Կ⁴²⁸Կ⁴²⁹Կ⁴³⁰Կ⁴³¹Կ⁴³²Կ⁴³³Կ⁴³⁴Կ⁴³⁵Կ⁴³⁶Կ⁴³⁷Կ⁴³⁸Կ⁴³⁹Կ⁴⁴⁰Կ⁴⁴¹Կ⁴⁴²Կ⁴⁴³Կ⁴⁴⁴Կ⁴⁴⁵Կ⁴⁴⁶Կ⁴⁴⁷Կ⁴⁴⁸Կ⁴⁴⁹Կ⁴⁵⁰Կ⁴⁵¹Կ⁴⁵²Կ⁴⁵³Կ⁴⁵⁴Կ⁴⁵⁵Կ⁴⁵⁶Կ⁴⁵⁷Կ⁴⁵⁸Կ⁴⁵⁹Կ⁴⁶⁰Կ⁴⁶¹Կ⁴⁶²Կ⁴⁶³Կ⁴⁶⁴Կ⁴⁶⁵Կ⁴⁶⁶Կ⁴⁶⁷Կ⁴⁶⁸Կ⁴⁶⁹Կ⁴⁷⁰Կ⁴⁷¹Կ⁴⁷²Կ⁴⁷³Կ⁴⁷⁴Կ⁴⁷⁵Կ⁴⁷⁶Կ⁴⁷⁷Կ⁴⁷⁸Կ⁴⁷⁹Կ⁴⁸⁰Կ⁴⁸¹Կ⁴⁸²Կ⁴⁸³Կ⁴⁸⁴Կ⁴⁸⁵Կ⁴⁸⁶Կ⁴⁸⁷Կ⁴⁸⁸Կ⁴⁸⁹Կ⁴⁹⁰Կ⁴⁹¹Կ⁴⁹²Կ⁴⁹³Կ⁴⁹⁴Կ⁴⁹⁵Կ⁴⁹⁶Կ⁴⁹⁷Կ⁴⁹⁸Կ⁴⁹⁹Կ⁵⁰⁰Կ⁵⁰¹Կ⁵⁰²Կ⁵⁰³Կ⁵⁰⁴Կ⁵⁰⁵Կ⁵⁰⁶Կ⁵⁰⁷Կ⁵⁰⁸Կ⁵⁰⁹Կ⁵¹⁰Կ⁵¹¹Կ⁵¹²Կ⁵¹³Կ⁵¹⁴Կ⁵¹⁵Կ⁵¹⁶Կ⁵¹⁷Կ⁵¹⁸Կ⁵¹⁹Կ⁵²⁰Կ⁵²¹Կ⁵²²Կ⁵²³Կ⁵²⁴Կ⁵²⁵Կ⁵²⁶Կ⁵²⁷Կ⁵²⁸Կ⁵²⁹Կ⁵³⁰Կ⁵³¹Կ⁵³²Կ⁵³³Կ⁵³⁴Կ⁵³⁵Կ⁵³⁶Կ⁵³⁷Կ⁵³⁸Կ⁵³⁹Կ⁵⁴⁰Կ⁵⁴¹Կ⁵⁴²Կ⁵⁴³Կ⁵⁴⁴Կ⁵⁴⁵Կ⁵⁴⁶Կ⁵⁴⁷Կ⁵⁴⁸Կ⁵⁴⁹Կ⁵⁵⁰Կ⁵⁵¹Կ⁵⁵²Կ⁵⁵³Կ⁵⁵⁴Կ⁵⁵⁵Կ⁵⁵⁶Կ⁵⁵⁷Կ⁵⁵⁸Կ⁵⁵⁹Կ⁵⁶⁰Կ⁵⁶¹Կ⁵⁶²Կ⁵⁶³Կ⁵⁶⁴Կ⁵⁶⁵Կ⁵⁶⁶Կ⁵⁶⁷Կ⁵⁶⁸Կ⁵⁶⁹Կ⁵⁷⁰Կ⁵⁷¹Կ⁵⁷²Կ⁵⁷³Կ⁵⁷⁴Կ⁵⁷⁵Կ⁵⁷⁶Կ⁵⁷⁷Կ⁵⁷⁸Կ⁵⁷⁹Կ⁵⁸⁰Կ⁵⁸¹Կ⁵⁸²Կ⁵⁸³Կ⁵⁸⁴Կ⁵⁸⁵Կ⁵⁸⁶Կ⁵⁸⁷Կ⁵⁸⁸Կ⁵⁸⁹Կ⁵⁹⁰Կ⁵⁹¹Կ⁵⁹²Կ⁵⁹³Կ⁵⁹⁴Կ⁵⁹⁵Կ⁵⁹⁶Կ⁵⁹⁷Կ⁵⁹⁸Կ⁵⁹⁹Կ⁶⁰⁰Կ⁶⁰¹Կ⁶⁰²Կ⁶⁰³Կ⁶⁰⁴Կ⁶⁰⁵Կ⁶⁰⁶Կ⁶⁰⁷Կ⁶⁰⁸Կ⁶⁰⁹Կ⁶¹⁰Կ⁶¹¹Կ⁶¹²Կ⁶¹³Կ⁶¹⁴Կ⁶¹⁵Կ⁶¹⁶Կ⁶¹⁷Կ⁶¹⁸Կ⁶¹⁹Կ⁶²⁰Կ⁶²¹Կ⁶²²Կ⁶²³Կ⁶²⁴Կ⁶²⁵Կ⁶²⁶Կ⁶²⁷Կ⁶²⁸Կ⁶²⁹Կ⁶³⁰Կ⁶³¹Կ⁶³²Կ⁶³³Կ⁶³⁴Կ⁶³⁵Կ⁶³⁶Կ⁶³⁷Կ⁶³⁸Կ⁶³⁹Կ⁶⁴⁰Կ⁶⁴¹Կ⁶⁴²Կ⁶⁴³Կ⁶⁴⁴Կ⁶⁴⁵Կ⁶⁴⁶Կ⁶⁴⁷Կ⁶⁴⁸Կ⁶⁴⁹Կ⁶⁵⁰Կ⁶⁵¹Կ⁶⁵²Կ⁶⁵³Կ⁶⁵⁴Կ⁶⁵⁵Կ⁶⁵⁶Կ⁶⁵⁷Կ⁶⁵⁸Կ⁶⁵⁹Կ⁶⁶⁰Կ⁶⁶¹Կ⁶⁶²Կ⁶⁶³Կ⁶⁶⁴Կ⁶⁶⁵Կ⁶⁶⁶Կ⁶⁶⁷Կ⁶⁶⁸Կ⁶⁶⁹Կ⁶⁷⁰Կ⁶⁷¹Կ⁶⁷²Կ⁶⁷³Կ⁶⁷⁴Կ⁶⁷⁵Կ⁶⁷⁶Կ⁶⁷⁷Կ⁶⁷⁸Կ⁶⁷⁹Կ⁶⁸⁰Կ⁶⁸¹Կ⁶⁸²Կ⁶⁸³Կ⁶⁸⁴Կ⁶⁸⁵Կ⁶⁸⁶Կ⁶⁸⁷Կ⁶⁸⁸Կ⁶⁸⁹Կ⁶⁹⁰Կ⁶⁹¹Կ⁶⁹²Կ⁶⁹³Կ⁶⁹⁴Կ⁶⁹⁵Կ⁶⁹⁶Կ⁶⁹⁷Կ⁶⁹⁸Կ⁶⁹⁹Կ⁷⁰⁰Կ⁷⁰¹Կ⁷⁰²Կ⁷⁰³Կ⁷⁰⁴Կ⁷⁰⁵Կ⁷⁰⁶Կ⁷⁰⁷Կ⁷⁰⁸Կ⁷⁰⁹Կ⁷¹⁰Կ⁷¹¹Կ⁷¹²Կ⁷¹³Կ⁷¹⁴Կ⁷¹⁵Կ⁷¹⁶Կ⁷¹⁷Կ⁷¹⁸Կ⁷¹⁹Կ⁷²⁰Կ⁷²¹Կ⁷²²Կ⁷²³Կ⁷²⁴Կ⁷²⁵Կ⁷²⁶Կ⁷²⁷Կ⁷²⁸Կ⁷²⁹Կ⁷³⁰Կ⁷³¹Կ⁷³²Կ⁷³³Կ⁷³⁴Կ⁷³⁵Կ⁷³⁶Կ⁷³⁷Կ⁷³⁸Կ⁷³⁹Կ⁷⁴⁰Կ⁷⁴¹Կ⁷⁴²Կ⁷⁴³Կ⁷⁴⁴Կ⁷⁴⁵Կ⁷⁴⁶Կ⁷⁴⁷Կ⁷⁴⁸Կ⁷⁴⁹Կ⁷⁵⁰Կ⁷⁵¹Կ⁷⁵²Կ⁷⁵³Կ⁷⁵⁴Կ⁷⁵⁵Կ⁷⁵⁶Կ⁷⁵⁷Կ⁷⁵⁸Կ⁷⁵⁹Կ⁷⁶⁰Կ⁷⁶¹Կ⁷⁶²Կ⁷⁶³Կ⁷⁶⁴Կ⁷⁶⁵Կ⁷⁶⁶Կ⁷⁶⁷Կ⁷⁶⁸Կ⁷⁶⁹Կ⁷⁷⁰Կ⁷⁷¹Կ⁷⁷²Կ⁷⁷³Կ⁷⁷⁴Կ⁷⁷⁵Կ⁷⁷⁶Կ⁷⁷⁷Կ⁷⁷⁸Կ⁷⁷⁹Կ⁷⁸⁰Կ⁷⁸¹Կ⁷⁸²Կ⁷⁸³Կ⁷⁸⁴Կ⁷⁸⁵Կ⁷⁸⁶Կ⁷⁸⁷Կ⁷⁸⁸Կ⁷⁸⁹Կ⁷⁹⁰Կ⁷⁹¹Կ⁷⁹²Կ⁷⁹³Կ⁷⁹⁴Կ⁷⁹⁵Կ⁷⁹⁶Կ⁷⁹⁷Կ⁷⁹⁸Կ⁷⁹⁹Կ⁸⁰⁰Կ⁸⁰¹Կ⁸⁰²Կ⁸⁰³Կ⁸⁰⁴Կ⁸⁰⁵Կ⁸⁰⁶Կ⁸⁰⁷Կ⁸⁰⁸Կ⁸⁰⁹Կ⁸¹⁰Կ⁸¹¹Կ⁸¹²Կ⁸¹³Կ⁸¹⁴Կ⁸¹⁵Կ⁸¹⁶Կ⁸¹⁷Կ⁸¹⁸Կ⁸¹⁹Կ⁸²⁰Կ⁸²¹Կ⁸²²Կ⁸²³Կ⁸²⁴Կ⁸²⁵Կ⁸²⁶Կ⁸²⁷Կ⁸²⁸Կ⁸²⁹Կ⁸³⁰Կ⁸³¹Կ⁸³²Կ⁸³³Կ⁸³⁴Կ⁸³⁵Կ⁸³⁶Կ⁸³⁷Կ⁸³⁸Կ⁸³⁹Կ⁸⁴⁰Կ⁸⁴¹Կ⁸⁴²Կ⁸⁴³Կ⁸⁴⁴Կ⁸⁴⁵Կ⁸⁴⁶Կ⁸⁴⁷Կ⁸⁴⁸Կ⁸⁴⁹Կ⁸⁵⁰Կ⁸⁵¹Կ⁸⁵²Կ⁸⁵³Կ⁸⁵⁴Կ⁸⁵⁵Կ⁸⁵⁶Կ⁸⁵⁷Կ⁸⁵⁸Կ⁸⁵⁹Կ⁸⁶⁰Կ⁸⁶¹Կ⁸⁶²Կ⁸⁶³Կ⁸⁶⁴Կ⁸⁶⁵Կ⁸⁶⁶Կ⁸⁶⁷Կ⁸⁶⁸Կ⁸⁶⁹Կ⁸⁷⁰Կ⁸⁷¹Կ⁸⁷²Կ⁸⁷³Կ⁸⁷⁴Կ⁸⁷⁵Կ⁸⁷⁶Կ⁸⁷⁷Կ⁸⁷⁸Կ⁸⁷⁹Կ⁸⁸⁰Կ⁸⁸¹Կ⁸⁸²Կ⁸⁸³Կ⁸⁸⁴Կ⁸⁸⁵Կ⁸⁸⁶Կ⁸⁸⁷Կ⁸⁸⁸Կ⁸⁸⁹Կ⁸⁹⁰Կ⁸⁹¹Կ⁸⁹²Կ⁸⁹³Կ⁸⁹⁴Կ⁸⁹⁵Կ⁸⁹⁶Կ⁸⁹⁷Կ⁸⁹⁸Կ⁸⁹⁹Կ⁹⁰⁰Կ⁹⁰¹Կ⁹⁰²Կ⁹⁰³Կ⁹⁰⁴Կ⁹⁰⁵Կ⁹⁰⁶Կ⁹⁰⁷Կ⁹⁰⁸Կ⁹⁰⁹Կ⁹¹⁰Կ⁹¹¹Կ⁹¹²Կ⁹¹³Կ⁹¹⁴Կ⁹¹⁵Կ⁹¹⁶Կ⁹¹⁷Կ⁹¹⁸Կ⁹¹⁹Կ⁹²⁰Կ⁹²¹Կ⁹²²Կ⁹²³Կ⁹²⁴Կ⁹²⁵Կ⁹²⁶Կ⁹²⁷Կ⁹²⁸Կ⁹²⁹Կ⁹³⁰Կ⁹³¹Կ⁹³²Կ⁹³³Կ⁹³⁴Կ⁹³⁵Կ⁹³⁶Կ⁹³⁷Կ⁹³⁸Կ⁹³⁹Կ⁹⁴⁰Կ⁹⁴¹Կ⁹⁴²Կ⁹⁴³Կ⁹⁴⁴Կ⁹⁴⁵Կ⁹⁴⁶Կ⁹⁴⁷Կ⁹⁴⁸Կ⁹⁴⁹Կ⁹⁵⁰Կ⁹⁵¹Կ⁹⁵²Կ⁹⁵³Կ⁹⁵⁴Կ⁹⁵⁵Կ⁹⁵⁶Կ⁹⁵⁷Կ⁹⁵⁸Կ⁹⁵⁹Կ⁹⁶⁰Կ⁹⁶¹Կ⁹⁶²Կ⁹⁶³Կ⁹⁶⁴Կ⁹⁶⁵Կ⁹⁶⁶Կ⁹⁶⁷Կ⁹⁶⁸Կ⁹⁶⁹Կ⁹⁷⁰Կ⁹⁷¹Կ⁹⁷²Կ⁹⁷³Կ⁹⁷⁴Կ⁹⁷⁵Կ⁹⁷⁶Կ⁹⁷⁷Կ⁹⁷⁸Կ⁹⁷⁹Կ⁹⁸⁰Կ⁹⁸¹Կ⁹⁸²Կ⁹⁸³Կ⁹⁸⁴Կ⁹⁸⁵Կ⁹⁸⁶Կ⁹⁸⁷Կ⁹⁸⁸Կ⁹⁸⁹Կ⁹⁹⁰Կ⁹⁹¹Կ⁹⁹²Կ⁹⁹³Կ⁹⁹⁴Կ⁹⁹⁵Կ⁹⁹⁶Կ⁹⁹⁷Կ⁹⁹⁸Կ⁹⁹⁹Կ¹⁰⁰⁰Կ¹⁰⁰¹Կ¹⁰⁰²Կ¹⁰⁰³Կ¹⁰⁰⁴Կ¹⁰⁰⁵Կ¹⁰⁰⁶Կ¹⁰⁰⁷Կ¹⁰⁰⁸Կ¹⁰⁰⁹Կ¹⁰¹⁰Կ¹⁰¹¹Կ¹⁰¹²Կ¹⁰¹³Կ¹⁰¹⁴Կ¹⁰¹⁵Կ¹⁰

- քան և իններորդի ամի Դարեհի Պարսից արքայի Իսկ Արտաշիսի
տեալ զթագաւորութիւնն՝ տայ պարզեալ զօրացն Մարաց և Պարսից,
և արձակեաց յաշխարհն իւրեանց: Տայ և ասնն քաջի և պատուականի
Արգամայ զխոստացեալ զանն երկրորդականն, և պսակ յակնթակաւ, և
5 զինդ յերկտին տկանջնն, և կարմիր զգետ միոյ ոտինն. տարցալ ունել
ոսկի և պատառաքաղ, և ոսկեղինօք բմպել նուագօք: Եւ ոչ ինչ ընդհատ
յայց պատուոց տայ զայեկին իւրում Սմբատայ. բայց միայն յերկոց
շնդացն և ի կարմիր կոշիկ. և աւելի քան զհայրենական զիւր թագակաւ
ասպետութիւնն և զիշխանութիւնն արեմտեայ զօրուն՝ հաւատայ ի նա
10 զամենայն զօրս Հայոց, և զբոլոր աշխարհիս զգործակալս և զհամբն
տունն արբունի: Եւ զեկրսէս զօրդի որդւոյ իւրոյ սորնտուն Գիստեայ,
ազգ զնա սերելով՝ անուն կոշիկ, զնահատակութեանց հօրն — Գիմաքսեան.
քանզի, որպէս ասացաքն՝ զկէս զիմացն սուսերաւ ի վայր բերին ի
վերայ Արտաշիսի:
- 15 Պատմի սորա ի նոյն աւուրս սերեալ ազգ և զօրդինն Տուրայ,
պատանիս չինդ հանդերձ տատամբ, յանուն հօրն իւրեանց Տրունիս.
ոչ վասն արութեան ինչ զործոց, այլ միայն վասն քսութեան հօր նոցա,
զոր առնէր ի տանէն արքայի առ Սմբատ, քանզի բնաւորն էր երուան-
դայ, սակա նորին և սպանաւ ի նմանէ:

1 ekincoo իններորդ / 2 յիններորդ

1 ուրպէս արտաշէս

2 fere զթագաւորութիւն

2 Ացկ զօրացն պարսից և մարաց

3 և յարձակեաց

3 1 զաշխարհս / 2 օբ / յաշխարհ

3 ա տա / Ացո առն

3 Ացո քաջի և [յ իի և] պատուականի /
միւսն. քաջին և պատուականին

4 և ակնթակաւ / 2 և ակնաւակաւ

5 եւ երկտին / ց և յակնջնն

5 և զգետ, և կաշիկ, փխ. զգետ

5 և իի միոյ

5 Հյցե ոտին

5 Խլա տարցալ [2 թրգալ] / Աօ
զրգալ / Երչոս արգալ

5 Տե ունելով / ցե ունելով [ց օվ չեղած]

7 Ա պատուայ

7 օ իւրում / միւսն. իւրոյ

7 և բաց / ց բա(յ)ց

7 մե երկուց

8 Տն գնդաց

8 օ իի կարմիր / ք յաւելի

8 օբ զհայրենականն / մ զհայրականն

8 Ա իւր / օ թագ

9 մ ասպետութեան / Եւ զցե ասպե-
տութեան / քո ասպետութիւն

9 ք իշխանութիւն

10 ա ամենայն / 2 և զամենայն

10 քո բոլոր

10 մեջ գործակալս

10 վի համբն

11 Հվ գտունն / և տուն

11 Ա արքայի

11 ք զեկրսէս / ք Եկրսէս

11 Անդ որդի

11 ք իի որդւոյ

11 Ան ամենայն / և սորնտունին / իւրոյ

12 Տն Կնե զնահատակութեանցն / [2 ց
զնահապետութեանց, և զնահաա-
կութեանց]

12 Ա զհօրն

12 մեջն զիմակսեան / Կիլիքիս զի-
մակսեան

13 Այ ասացաք

13 և զրէս, փխ. զկէս

13 Ան զիմակացն ի վայր բերին սու-
սերաւ [և առ սերաւ]

13 Ա զօրդիս

16 մե իի տատամբ

17 օ զօրծոյ / 2 արիութեան (միւս)

17 Տե հօրն

18 և առնել

18 և արքունի

18 քցո քանզի էր ընդանի երուանդայ

հաշտեցուցանէ: Եւ զայս մեզ ստուգապէս պատմէ Ողիւմպ քաւում Հանույ, զորոյ մեհնական պատմութեանց, և զայլ բազում գործս՝ զոր ասել կայ մեզ առաջի, որում և Պարսից մատեանքն վկայեն և Հայոց երգք վիպասանաց:

5

ԽԺ.

Յաղագս օրնուածոյ Արատուա Բաղախի:

Արտաշիսի վերջնոյ գործք՝ բազում ինչ յայտնի են քեզ ի վիպասանացն, որ պատմին ի Գողթման չինել զբաղարն, և խնամութիւն ընդ Ալանս, և ծնունդք զարմիցն, և իբր տրփանք Սաթիկեկան ընդ Վիշապա-
 10 զունսն՝ առասպելաբար, այս ինքն ընդ զարմս Լժղահակայ, որ ունին զամենայն զառ ստորոտովն Մասեաց. մարտ ընդ Նոսա և քայքայումն յիշխանութենէն, և սպանումն Նոցա և հրկիպութիւն շինուածոցն, և նախանձ որդւոցն Արտաշիսի և զրգոթութիւն ընդ միմեանս ի ձեռն կանանցն: Այս ամենայն, որպէս ասացար, յայտնի են քեզ յերգս
 15 վիպասանացն. բայց յիշատակեսցուք և մեք կարճատեսիք, և զայլաբանութիւնն ճշմարտեսցուք:

Երթեալ Արտաշիսի ի տեղին, ուր խառնին Երասխ և Մեծամոր, և հաճեալ ընդ բլուրն՝ չինէ բազար յիւր անուն անուանեալ Արտաշատ:

1 Կ'abdef ողիւպ / Ե ողւպ / Կ'վկն
 ողիւմպ / վ ուղիւմպ / ո ուղիւմպ /
 Ե օղւպ / միւսն. ուղիւպ

1 Ե հանոյ / վ'ուոյքս հանէոյ

2 dēgē զբոզ [լ գրաւզ]

2 ք մեհնական

2 կրքս այլ

3 Դ կամ է զառաջի, փխ. կայ մեզ ա-
 ռաջի

3 Հցե մատեանք

3 ԱՏ Երգն [ի Երգ] / միւսն. Երգք

3 Խabefքքս ԽԶ, փխ. ԽԺ.

6 Տց վասն, փխ. յաղագս

6 ոօքքս շինելոյ, փխ. շինուածոյ

7 Եւ բազումք

7 Ա չիք ինչ

7 Ե չիք քեզ

8 ց ի վ(ը)իպացն / Ե ի վրիպապաց /
 վ'իւլ ի վիպացն / օ ի վիպասանաց
 / քքս չիք ի վիպասանացն որ պատ-
 մին ի գողթան

8 Եւ որք

8 Ե չիք ի (զաղթան)

8 ք ընկալան, փխ. ընդ ալանս / Տ
 ալանք / ց աղանս / Լ աղանք

9 de զարմիք

9 Ե Երբն

9 վ'bedefյիտու տրփանք. Կ' տրփանք

9 վքքքս՝ օաթիւական

10 Հօքքս չիք ընդ

10 Ել զարմ / Ե զզարմս, փխ. ընդ զարմս

10 ՏԽabef աղղահակայ [ց աղղահակայ]

10 Եւ որք

11 Հվքքքքս առ ստորոտովն [Հվ ստո-
 րոտով, ց (զ)առ ստորոտով(ն)]

12 ցօքքս յիշխանութենէ

12 Խ սպանմունք

12 Ե չիք Նոցա

12 Ե զհրկիպութիւն

12 abdef շինուածոյն, Ե շինուածոյ

13 Ե ողլոյն

14 Ե կանանց / Ե չիք քեզ

15 Ե ի վիպասանացն, փխ. յերգս վի-
 պասանացն

15 Ե չիք և մեք

15 Դկքքս զայլաբանութիւն / Դ ալա-
 բանութիւն

17 Ե Երթալ

17 Լ արտաշէս

17 ց ի տեղի

17 Լ որ, փխ. ուր

17 Ե մեծամուր / ց մեծամուր

18 Խ հաճեցեալ [Ե հաճեալ] արտաշէսի
 [ց արտաշիսի, Ե արտաշէսի]

18 Ե Երբ

18 Դ չիք անուանեալ

- Չեռնոու լինի նմա և երասի փայտիք մայրեաց. վասն որոյ անաշխատ և երազ չլինեալ՝ կանգնէ ի նմա մեհեան, և փոխէ ի նա ի Բազարանէ, զպատկերն Արտեմիդեայ և զամենայն կուսս հայրենիս. բայց զԱպոլոնի պատկերն արտաքոյ քաղաքին կանգնէ հուպ ի ճանապարհն: Եւ յարուցանէ ի քաղաքէն երուանդոյ զգերութիւն Հրէիցն, որ փոխեալ էին անգր յԱրմաւրայ, և նստուցանէ զնոսս յԱրտաշատ: Նա և զամենայն վայելչութիւն քաղաքին երուանդոյ, զոր տարեալ էր յԱրմաւրայ և զոր անդէն արարեալ նորա՝ փոխէ յԱրտաշատ. և առաւել ևս յինքնն յօրինէ իբրև զքաղաք արքայանիստ:

10

Ծ

Յարձակումն Ալանաց ի մեզ ևս պարտւմն, և խնամութիւն Արաախի ընդ նոսա:

- Չայտու ժամանակաւ միարանեալ Ալանք լեռնականորն ամենայնիւ, յինքնանս արկանելով և զկէս Վրաց աշխարհին՝ մեծաւ ամբոխի տարածեալ ընդ աշխարհս մերս ժողովէ և Արտաշէս զիրոյց զօրացն քաղմութիւն, և լինի պատերազմ ի մէջ երկոցունց ապրացն քաջաց և ազնոյաւորաց: Սակաւ ինչ տեղի տայ ազգն Ալանաց, և գնացեալ անցանէ ընդ գետն մեծ Կուր, և բանակի առ եզերք գետոյն ի հիւսիսոյ. և հասեալ Արտաշէս բանակի ի հարաւոյ, և զետն ընդ մէջ նոցա:
- Բայց քանզի զորդի Ալանաց արքային ձերբակալ արարեալ զօրացն Հայոց ածեն առ Արտաշէս՝ զխաղաղութիւն ինզրէր արքայն Ալանաց,

1 ժ ձեռնատու

1 Կ'սեյ լինի և երասի նմա փայտիք

1 ՏՅ մայրից / չ մայրեաց

2 Հցլ արագ

2 Խք մեհեանս

2 ԱՅԿԿ՝ փոխէ ի նա / միւսն. լիխնա

2 Ե ի քաղաքէ / Խօ լիխ ի քաղաքանէ

3 Տ արտեմիդայ [ս արտեմիդեայ] / Կ'ն արտեմիդեայ ' քաղաքիդեայ

3 Լ զկուսն / օ կուսն / և զկուսս

3 Հցլ հայրենի

3 Ե զգերութիւնս / Լ զգերութիւնն

3 Ել հրէից ԱՅ որք

6 Տյէ անդ / ց անդ (ը)

6 սեւեւ արմաւիրայ / և յարմաւրայ

7 մ արարեալ, փխ. տարեալ

7 Ա յարմաւիրայ / և յարմաւայ

8 Ավլ նոր, փխ. նորա

9 Ակ լիխ յօրինէ

9 Եդգ՝ իբրև / միւսն. իբր

10 Խսեյ/օքքո Խէ, փխ. Ծ.

11 Խ. յարձակումն ի մեզ այսնաց [և աղանաց]

11 ք ընդ մեզ, փխ. ի մեզ

13 կէ ժամանակաւք

13 Խ աղանք

13 Ա լեռնականօք

14 Ե լինքեան

15 Տէ զիւրոյ

16 Ա քաղմութիւնս / ք քաղմութիւնն

16 ՏՅ ի մէջ երկրիս երկոցունց

16 Հսեդէ ազգաց / քս ազգացն և քաջաց

16 Ա լիխ (քաջաց) և

17 ՏՅսեյ ազգ

18 Ե բնակի, փխ. բանակի

18 Ա ըստ հիւսիսոյ

19 ԱՀցլ արտաշէս / միւսն. արտաշիսի

19 քքո բնակի, փխ. բանակի

19 Ավլյո ցհարաւոյ / և զհարաւոյ

19 Հյլ ի մէջ, փխ. ընդ մէջ

20 Ե որդի Ե զորդիս

20 ցի աղանաց / Լ աղանաց

20 Ալլ արքայի

20 Հցլ զօրաց

21 ԱՅ ածին

21 Ե զի խաղաղութիւն, փխ. զխաղաղութիւն

21 ցիլ սսվորաբար աղանաց կամ աղանաց

- տալ Արտաշիսի զինչ և խնդրեսցէ. և երգմունս և դաշինս ասէր հաս-
տատել մշտնջենաւորս, որպէս զի մի ևս մանկունք Ալանաց ասպատակու-
հինից ելցին յաշխարհս Հայոց: Եւ ի չառնուլ յանձն Արտաշիսի առ ի
տալ զպատանին՝ դայ քոյր պատանւոյն յալին գետոյն ի դարաւանդ
5 մի մեծ, և ի ձեռն թարգմանաց ձայնէ ի բանակն Արտաշիսի. «Քեզ
ասեմ, այր քաջ Արտաշէս, որ յաղթեցեր քաջ ազգին Ալանաց. եկ
հաւանեաց բանից աշակերդոյ դստերս Ալանաց՝ տալ զպատանիդ. զի
վասն միոյ բինու ոչ է օրէն գիւցազանց՝ զայլոց գիւցազանց վարմից
բառնալ զկենդանութիւն, կամ ծառայեցուցանելով ի սորկաց կարգի
10 պահել, և թշնամութիւն յաւիտենական ի մէջ երկոցունց ազգաց քաջաց
հաստատելս: Եւ լուեալ Արտաշիսի զայսպիսի իմաստութեան բանս՝
դնաց յիզր գետոյն. և տեսեալ զկոյսն դեղեցիկ, և լուեալ ի նմանէ
բանս իմաստութեան՝ ցանկացաւ կուսին: Եւ կոչեցեալ զդաշնակն իւր
զՍմբատ՝ յայտնէ նմա զկամս սրտի իւրոյ, առնուլ զօրիորդն Ալանաց
15 ի կնութիւն իւր, և դաշինս և ուխտս հաստատել ընդ ազգի քաջայն, և
զպատանին արձակել ի խաղաղութիւն: Եւ հաճոյ թուեցեալ Սմբատայ,
յդէ առ արքայն Ալանաց՝ տալ զտիկին օրիորդն Ալանաց զՍաթիւնիկ
ի կնութիւն Արտաշիսի: Եւ ասէ արքայն Ալանաց. «Եւ ուստի տուցէ քոյն
Արտաշէս հազարս ի հազարաց և բիրս ի բիրուց ընդ քաջազգւոյ
20 կուս օրիորդիս Ալանաց»:

- 1 Ե լիֆ տալ / aede խնդրիցէ
2 Ծ մշտնջենաւոր / d արտաշէսի
3 Տն յաշխարհս
3 Դս իւրեանց, փխ. հայոց
3 Հց լիֆ իւշառնուլ)
4 Կ գետոյն
5 Տո թարգմանչաց [ց թարգման(չ)աց
6 ԱԿ՝ աբիդ [Ե աբիտ], փխ. այր
6 Կ՝ Զվ՝յէ քաջարիդ, փխ. քաջ
6 Ա ազգաց
6 Կ քաջաց, լիֆ քաջ ազգին
7 Տ լիֆ բանից / բաշա, փխ. բանից
7 Վ աշակերդոյ
8 Կ օրէն է / Բ լիֆ օրէն
8 Դս լիֆ զայլոց գիւցազանց / Բ լիֆ
զիւցազանց
9 Տն և ի սորկաց / Ե ի սորկայ
9 ԱՀԿ՝ սարկաց պահել ի կարգի [եմ
Ե՛՛ կարգս]
10 Կ երկոցուց / bedefk ազգացս
10 Ե բաշս / Եմ քաջացս / Բ քաջանց
11 Տն իմաստուն, փխ. իմաստութեան
12 Կ տես և, փխ. տեսեալ
12 Լ լուեալ, փխ. լուեալ
13 ԱԿ իմաստունս / Լ իմաստուն
13 Լրգո և ցանկացաւ
13 Հմց կոչեալ / Կ կոչեաց / Լ ցան-
կացեալ, փխ. կոչեցեալ
14 Տ սմբատ / abcf արտին

- 14 Որքոց զսրտի իւրոյ կամս [օրս զկամս]
14 Գ՝ զաւրիւրդն / Տ լիֆ ալանաց
15 ԱԿԿ՝ իւր կնութեան [Կ՝ ի կնութեան]
15 Հ լիֆ իւր
15 Մ Երգմունս, փխ. ուխտս
15 Լ հաստատեալ
16 ԱԿ լիֆ զպատանին
16 Լ զպատանին և խաղաղութեամբ ար-
ձակել
16 ԱԿ՝ Զցկոս խաղաղութեամբ
16 Ե լիֆ և Ա թուեցաւ
17 ՏԼ առ արքայն ալանաց յդէ [Ե յդէ
առ արքայն ալանաց] / Ե և յդէ
17 Երբ լիֆ տալ զսաթիւնիկ օրիորդն ա-
լանաց և սաթիւնիկ
17 Լ աւրարդն / Կ օրիորդն
18 ԱԿ արտաշէսի [Հմց արտաշիսի, Լ
արտաշէսի] կնութեան [Ե կնութիւն]
18 Լ տայցէ
18 Եմ քաջ ԱՀԿ՝ քաջ արին [Ե արի]
արտաշէս / Եմ արի [Ե արին] ար-
տաշէս / Վ՝ քաջարին
19 ԱԿ արտաշէս բիրս [Գ՝ բիրս] ի [Ե
լիֆ ի] բիրոց [Եմց բիրուց] և հա-
զարս ի հազարաց
19 Դս ի բիրոց / Գ ի բիրոց
19 ՏԵ քաջազգոյ [Ե քաջազգոյ] / Ե քա-
ջազգի
20 Կ օրիորդիս ալանաց

- Ձայս տեղի առասպելաբանելով վիպասանքն յերգելն իւրեանց տանն. «Հեծաւ արի արքայն Արտաշէս ի սեռան զեղեցիկ, և հանեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն, և անցեալ որպէս զարծուի սրաթե ընդ գետն, և ձգեալ զոսկէօղ շիկափոկ պարանն՝ ընկէց ի մէջք օրիորդին
- 5 Ալանաց, և շատ ցաւեցայց զմէջք փափուկ օրիորդին, արազ հասուցանելով ի բանակն իւր: Ըր և ճշմարտութեամբ ունի այսպէս Քանդի պատուեալ է առ Ալանս մորթ կարմիր՝ լայրս շատ և ոսկի բազում տուեալ ի վարձանս՝ առնու զտիկին օրիորդն Սաթինիկ, Այս է ոսկէօղ շիկափոկ պարանն: Գոյնպէս և զհարստանեացն առասպելալ երգեն,
- 10 այսպէս ասելով. «Տեղ ոսկի տեղայր ի փեսայութեանն Արտաշիսի, տեղայր մարգարիտ ի հարսնութեան Սաթինկանն»: Քանդի սովորութիւն իսկ էր թաղաւորացն մերոց, փեսայութեամբ ի գուռն տաճարին հասանել՝ զանկանս ճաղաղել իրրե զհիւպատեանն Հոռմայեցոց. սապէս և թագուհեացն յառաջատուն՝ մարգարիտ: Այս է ճշմարտութիւն բանիցս:
- 15 Սա առաջին եղեալ ի կանանցն Արտաշիսի՝ ծնանի նմա զԱրտաւազդ և զայս բազումս, զորս ոչ կարեոր համարեցաք այժմ անուամբ թուել. բայց զկնիսն յորժամ ի գործ ինչ հասանիցեմք:

2 ի արի (գլխին անյաջրած)

3 Ա զոսկի օղ / ց զոսկէ աւղ / լ զոսկեաւղ / օ զոսկէօղն

3 օ շիկափոկն

3 օ անցեալ սրաթե որպէս զարծուի

4 Ա զոսկի օղ / ց զոսկէ աւղ / լ զոսկեաւղ

4 Կ՝ձեց՝ ներդերն, ձե ներդեն, փխ. պարանն

4 Կ՝ ընկէց

4 Անկ՝ ի մէջ / եւ աւարդդին

5 Հանձեցիք զմէջ / և զմէջքն

5 լ աւարդդին / և օրւորդին

5 րօ օրիորդին ալանաց, արազ

6 Անվ՝ արտաշէսին [լ արտաշէսին, ց արտաշէս, շինած իւր], Կ՝ արտաշէսի, փխ. իւր

6 օ որդ, փխ. որ / օրդօ լիք որ

6 Անցե լիք և / օ ճշտութեամբ

6 օ զայս, փխ. այսպէս

7 Ա լիք է

7 վ լարաշատ կամ զարաշտ / օ լարայ շատ / Կ՝ձեց՝ լարայ շատ / Կ՝ց դարաշատ / և դարաշտ / և դարայ շատ

7 լ շատ բառով սկսվում է հորոգած մասը

7 ք շատ, փխ. բազում

7 Ան բազում ի վարձանն [Կ՝ձեց ի վարձանն] տուեալ առնու [Կ՝Կ՝ առ-

նու]

8 ձ զկն, փխ. զտիկին

8 օ սաթենիկ

8 Ա ոսկի օղ / ց ոսկէ աւղ

9 Տ լիք և

9 Վեռ զհարստանեաց

10 Հ զոյնպէս, փխ. այսպէս

10 ցե տեղի (ց փոխած տեղայր), փխ. տեղ

10 յվ՝ ի փեսայութեան

10 ձե լիք տեղայր—սաթինկանն (օ. 11)

10 ր տեղայր մարգարիտ տեղայր

11 Հց և մարգարիտ

11 Հանձեցիք ի հարսնութեանն

11 Հեց սաթինկայ / և սաթինկան

12 Խա թագաւորաց

12 Էլ փեսայութեան / ք լիք փեսայութեամբ

12 և հասել

13 օ և զանկանս / շցլ իրր

13 օ հուպատեանն / լ զհուպատեանն

14 օ առաջատուն

14 օրդօ լիք է / Ան բանից

15 Անեո լիք ի (կանանցն)

15 ր ծնանին ի նմանէ

16 ՏԽ այլս [ցոօ դայլս, լ զայդօ]

16 Ա լիք այժմ

17 Վ՝այդրս զվերջին, փխ. զկնին

17 օ լիք ի (գործ)

17 օձ հասանիցեմք

ԾԱ

Սպանումն Արգամայ եւ օրդոց նորա:

- Ի չափ հասեալ Արտաւազդայ օրդոյ Արտաշիսի՝ եղև այր քաջ,
անձնահաճ եւ հպարտ. և նախանձ բերելով ընդ ձերունոյն Արգամայ՝
5 հրապուրեաց զհայր իւր ցամառն Արգամայ, որպէս թէ թագաւորել ի
վերայ ամենայնի խորհիցի: Այսպէս ընկեցեալ գնա ի պատուոյն՝ ինչն
առնու զերկրորդութիւնն: Յետ այսորիկ երթալով Արտաշիսի ի հաշ
Արգամայ, կտակած իմն անկեալ, իրր թէ զաւել զարքայն խորհիցին՝
յարուցանեն օրդիքն արքային ամբողջ, և անդէն իսկ ի հացին բարեն
10 զալիսն Արգամայ, եւ խոտփութեամբ մեծաւ եկեալ յԱրտաշատ Արտաշէս
արքայ՝ զարձեալ արձակեաց զօրդի իւր զՄաման մեծաւ գնդաւ, և
զբազումս յազգէն Մուրացեան սպանանել հրամայեաց, և զապարանն
Արգամայ այրել, և զհարճ նորին, որ կարի չքնապէս չը գեղով և մնացեալ
զնացիս ասից, զոր կոչէին Մանգու, ամել ի հարճութիւն Արտաշիսի:
15 Ձոր զարձեալ նուաճեալ յետ երկուց ամաց, ի բաց տալ հրամայէ
զինչսն բայց ի հարճէն:

Իսկ Արտաւազդայ ոչ չատացեալ ստնուլ ի բաց ի նոցանէ զերկրորդութեանն պատիւ՝ յաւելու ևս հանել և զնախնաւան, և ըստ
հիսիսոյ երասխայ զամենայն զիւզս, յորում և սպարանաւ և բերգս ի

1 սեբյեքսքոս ԽԸ, փխ. ԾԱ.

3 և աւազդայ

4 Ա ծաւայսն, փխ. ձերունոյն

5 և ի թագաւորել

6 սեւ և այսպէս

6 և յինքն / վկէ լիք ինքն

7 վցկ ունի, փխ. տոնու / չ լիք առնու

7 սց զերկրորդութիւն

7 Ա այսորիկ / միւսն. այսր

7 սեմբ արտաշէս

8 սեբջ օրպէս, փխ. իրր

8 չցլ զարքայ

8 Ա խորհիցին / միւսն. խորհեցան

9 ԱՊ օրդիք

9 սեբջ արքային / միւսն. արքայի

9 Գ՝սեմբջ արչոտ / և զարչոտ / վսրքոս աչոպ

9 քոքս լիք ի հացին

10 և արտաշատ

10 Ա արտաշէս արքային / և արտաշիսի
արտաշիսի [և արտաշիսի]

12 Ա մուրացեան / ՅՊ մուրացան

12 և ապարանս

13 և զհարճս

13 Ա նորա, փխ. նորին

13 և զհեցիկ, փխ. չքնապէս

13 և զեղաւ / և զեղեաւ

13 ու մնացեալ բառի զհմշուսանցումն՝
մանբարայ

14 ք ուրիշ

14 չեկ ամեալ

15 Աք զորս և զս, փխ. զոր

15 ԱՊ՝՝ տալ ի բաց զինչսն հրամայէ
բաց

16 քոքս բաց ի հարճիցն / ու բաց ի
հարճէն

17 սեբյոքոքոս արտաւազդ

17 Ա չատացաւ

17 ցլ առնուլ ի նոցանէն ի բաց

17 սեմբ լիք ի բաց / չ պատիւ ի բաց

17 ՏՊ զերկրորդութեան [և զերկրորդութեանն,
ց զերկրորդականն] պատիւն [ցլո պատիւ] / միւսն
զերկրորդականն

18 և յաւել, փխ. հանել

18 սեմբ լիք և (զնախնաւան)

18 և ի հիւսիսոյ / և ի հասուոյ

18 և զեղս / չ զիւզս / սեմ զեղս / և
զեղաւզս

18 Աճ ապարանս [և յապարանս] իւր և

18 ք ի բերգս, փխ. և բերգս

- նոցանէ շինէ իւր ի ժառանգութիւնս Այսմ ոչ կարացեալ համբերել որդւոցն Արգամայ՝ ընդդիմանան նմա պատերազմաւ. բայց յաղթեալ արքայորդոյն՝ սատակէ զամենայն ծնունդս Արգամայ հանդերձ հարրն, և որք միանգամ երեկելիք էին յազգէ Մուրացեան. և զրաւէ յինքն
- 5 զՀէնս և զամենայն իշխանութիւնս նոցա: Եւ ոչ ոք ապրեաց ի նոցանէն, բայց միայն աննշանք ոմանք և կրտսերք փախուցեալ առ Արտաշէս ապրեցան ի զրան արքունի: Այս Արգամ է, որ յառասպելին Արգաւանն անուանի, և այս պատճառ պատերազմին ընդ Արտաւազդայ:

ԾԲ

- 10 Եթէ ո՛րպիսի էր Սմբատ, ևս զի՛նչ յԱլանս զօրծեաց, ևս բնակել Արտազու:

- Սիրելի է ինձ ասել և վասն առնն քաջին Սմբատայ. քանզի արդարեւ ըստ առասպելին ոչ ինչ կարի հեռի ի ճշմարտութենէն. որ ունէր հասակ անդամոց համեմատ քաջութեանն, և առաքինութեան որդոցն որսորդ, և զեղեցկութեան ալիօք վախիչացեալ. սակաւ ինչ
- 15 արեան նիշ ունելով յաշն՝ որպէս զրակոնտիկոն ի վերայ ոսկոյ և ի մէջ մարգարտոյ ծագէր. և ի վերայ շոյտ անձին և մարմնոյ՝ զզոյշ յամենայնի, և տուչութիւն յաջողուածոց ունէր ի մարտս առաւել քան

1 Ակել չիք իւր ի (ժառանգութիւն)

1 ցրգրս չիք ի (ժառանգութիւն)

1 Ակելո՛ իւր ժառանգութեան

2 Տ որդւոյն... ընդդիմանայ

2 վ՞ չիք նմա

2 Անհ՛իկ՛վ՞ յազթէ արքայորդին և [Կ՞ չիք և] սատակէ

3 Խորս ծնունդն

4 Ե որ

4 վ միանգամայն

4 Լ երեկելին եին

4 Վա չիք էին

4 օցլ յազգէն

4 ՏԽ մուրացան

4 օ յինքեան / ք ինքն

5 Ակ Հէնս [ceyk զՀէնս] նոցա և / Լ զՀէնս նա և զամենայն

5 օ իշխանութիւն

5 Հեցե ապրեցաւ

5 kio ի նոցանէ

6 Աշգե չիք միայն

6 ՏԽ աննշանաւորք

6 ք չիք ոմանք

6 Աք կրտսերք

6 Հմցլ փախուցեալք

7 օ ի զրանս , օգրս ի զրանս / Հցկլ չիք ի զրան արքունի

7 Ե արքայի

7 Ե յառասպելին / ք առասպելին

7 Հոկ երգաւան

8 Ա անուանեն

8 Խ պատերազմի ընդ նոստ արտա- ազդ

9 Խabceֆօրգրս ԽԲ, փիս. ԾԲ.

10 Հե չիք եթէ

10 Ե որպիսի էր / Խ որպէս էր / Տ որ- պէս սմբատ (չիք էր)

10 Ե յազազս, փիս. յալանս

10 Խ ք բնակիլ

10 Կ՛d յարտազու / Ե յարտօազ

10 օ յուսանցիւմ զովութիւն սմբատա

11 Ա չիք առնն

13 օԵ առաքինութեանն / Կ՞ առաքի- նութեամբն

14 dl ոզւոց , i ոզւոյն

14 Հցիկ հաղորդ, փիս. որսորդ Վօքրգրվ չիք որսորդ

14 Լ աղեաւքն / Հ ալեօքն

15 Եօ յարեան

15 օԽիոքրս զրակոնդիկոն / Կ՞cey զրակոնտիկոն / d զզրակոնտիկոն

16 օ մարգարտաց

16 Ա չիք և (ի վերայ) / Ե չիք ի վերայ

16 Ե մարմնոյն / ոքրս մարմնոց

17 վ՞ ամենայնի

17 Ե տուչութեան

17 օ աջողուածոց

- զամենայն որ: Զի յետ այնչափ արութեանց՝ ողնական եղբորն Սաթին-
կան յաշխարհն Ալանաց հանդերձ զորու երթալ հրամանաւ Արտաշիսի:
Քանզի մեռաւ հայր Սաթինկան, և այլ ոմն բռնադատ թագաւորեաց
աշխարհին Ալանաց, և հալածէր զեղբայրն Սաթինկան. զոր վանեալ
5 հերթէ Սմբատ, և տիրացուցանէ ի վերայ ազգին զեղբայրն Սաթինկան,
և զերկիր հակառակորդացն աւերէ. զամենայն միահամուռ ամէ զերի
սաստիկ յԱրտաշատ: Եւ հրամայեալ Արտաշիսի բնակեցուցանել զնոսա
ի հարաւոյ յարեւիկի կուսէ Մասեաց, որ կոչէր Շաւորշական գաւառ,
ի վերայ պահելով զրնիկ անունն Արտազ. քանզի և աշխարհն ուստի
10 զերեցանն՝ Արտազ կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի:

ԾԳ

Աւերումն Կասրից, և զբոլորին բնդ Ամրասայ զաւմիցն Արտաշիսի
և բնդ միմեանս:

- Յետ մեռանելոյ վերջնոյ Արշակայ թագաւորի Պարսից, թագաւո-
15 րեցուցանէ մերս Արտաշէս զհամանուն իւր զԱրտաշէս որդի նորին ի
վերայ Պարսից աշխարհին: Եւ ոչ կամեցան հնազանդել նմա բնակիչք
լերինն, որ անուանեալ կոչի յիւրեանց լեզուն Պատիմահար գաւառ,
որ է Գեղմանց լեռոն, և ծովեզերեայր, և այսր ևս քան զնոսա. նա և
Կասրից երկիրն յայն սակս ապստամբեն ի մերոյ արքայէն: Վասն որոյ
20 առաքէ ի վերայ նոցա Արտաշէս զՍմբատ ամենայն զորոքն Հայոց,

- 1 Վիւ անշափութեանց [վիւ անշափու-
թեանց] և առաքինութեան, փխ.
այնչափ արութեանց արութեանց
2 Վաճե՛ք արութեանց և առաքինու-
թեանց / չց արութեանց և առա-
քինութեան
3 Չց սաթինկայ / 8 սաթինկայ եղ-
բորն
2 Վո յաշխարհին
2 Ա երթայր
3 Աո սաթինկան / չորդոս սաթինկայ
3 չցրդոս թագաւորեաց ի վերայ աշ-
խարհին / մի յաշխարհին
4 Եցե զեղբայր
4 Ե սաթինկանն / չորդոս սաթինկայ
4 Եմձե՛ցլ զորս
5 Վ՛եցլ տիրեցուցանէ
5 Երդոս սաթինկայ
6 Ան աւերեալ
6 Ե միահամուռ և
6 Բ զերի արտաշատ սաստիկ ցաւով. և
8 Ե արեւելից
8 Ա կոչի / չց կոչիւր
8 չոր շաւաքան
9 Ա և քանզի և
10 Ել զերեցան

- 10 Վ՛ արտաշ / Եեկ արտազ / վիւ
արդոզ [/ սկզբնապէս արդոզ] / ո
արդոզ
11 Եմձե՛քդոս Ծ, փխ. ԾԳ.
12 Ե առու և / Վ՛եմձե՛ցլ աւարու և,
փխ. աւերու և
13 Ե յի՛ և / չ յի՛ ընդ Ել յի՛ և ընդ
միմեանս
14 Եկ մեռանելոյն
15 3 զհամանուն
15 Ե յի՛ զհամանուն իւր զարտաշէս
16 Ե կամեցեալ
16 Չեմձ շնազանդիւ / Ե յի՛ նմա
17 Բ անուանելով
17 Ա յի՛ յիւրեանց լեզուն
18 Ա զիմաց [Կ՛ Ե զիմաց] / Ե զիմաց
/ չց զիմաց և զիմաց
18 Երդոս լեռոն
18 Բ յի՛ և (ծովեզերեայր)
19 8 ծովեզերայր [ցլ ծովեզերայր]
Կ՛ ծովեզերք
19 Ե կապից և կապից
19 Ա ապստամբելին ի նմանէ. ի [Ե և ի]
մերոյն արքայ / չ ապստամբին /
Բ ի մեր
20 Եմձե՛ք զորոք

- ինքն արքայ յուղարկ երթալով աուրս եօթն: Իսկ Սմբատայ երթեալ
 հնազանդէ զամենեանսն. բայց զերկիրն կասրից աւերեալ՝ աուաւել քան
 զԱրտազեանս գերի ածէ ի Հայս. ընդ որս և զՋարդմանոս անուն թաղաւոր
 նոցին: Վասն որոյ արժանի բաւ վաստակոցն պարգեւ նմա Արտաշէս
 5 զմասն արքունի, որ ի շէնս Գողթան, և զՈւղտու ակունսն, և առ
 այսորիւք՝ և զաւարն ամենայն նմա թողու: Ընդ որ նախանձեալ
 Արտաւազդ՝ կամեցաւ սպանանել զՍմբատ. և յայտնեալ խորհրդոյն,
 բազում խոտովութիւն վասն այնր լինէր հօրն: Իսկ Սմբատայ տեղի
 տուեալ զնաց զկողմամբք Ասորեստանի, իւրովք կամօք թողով
 10 զիշխանութիւն գօրացն Հայոց, ընդ որ խանդայրն Արտաւազդ: Հրամա-
 նաւ Արտաշիսի բնակէ ի Տմորիս, որ այժմ կոչի Կորդիք, ի յԱլկի
 նստուցեալ զբազմութիւն զերւոյն. քանզի էր ի ծերութեան կին արարեալ
 յասորեստանեայց հուպ յայն կողմանս, զոր յոյժ սիրեաց, վասն այնորիկ
 և զնորին կողմամբք բնակեցաւ:
 15 Իսկ Արտաւազդ յետ զնալոյն Սմբատայ առնու ի հօրէն՝ որում
 ցանկայրն, զիշխանութիւն գօրացն ամենեցուն: Եւ նախանձ բերելով
 ընդ նմա եղբարցն ի զրգոթեմէն կանանց իւրեանց. վասն որոյ կարգէ
 Արտաշէս զՎայոյր՝ հազարապետ, զայր իմաստուն և բանաստեղծ, և
 հաւատայ ի նա զամենայն գործս տանն արքունի. և զՎաժան կարգէ
 20 քրմապետ ի յԱնի զիցն Արամազդայ: Բաժանէ Արտաշէս և զիշխանու-

1 ՏՅ յուղարկաւոր. [Կ՝վ՝ յուղարկ, օ
 ուղարկաւոր]. Վ յղբկաւոր / Ա յու-
 դիարկ / Է յուղարկէ / Վա յուղար-
 կելով

1 ք՝ երթալ / Ա՝ գաւաւթս

1 սեկ սմբատ

2 օ հնազանդեցուցանել

2 Կ՝սեւեք պարսից, փխ. կասպից

2 Խ առաւել ևս քան

2 Ա զարդողեան Կ՝վ՝ զարդողան
 Վրդրու զարդողան

3 Հվ՝ և զերին բազմութեամբ ածէ

3 օ զպարզման ոմն / եւեթ զպարզման
 ոմն / Վ զգարման / Հվայդրս զգար-

մանա / Կ՝Կ՝վ՝ զարդման ոմն / Խ
 զգարման ոմն

3 Վ լ իմ անուն

4 քդրս լիմ որս

5 Ա լիմ ըստ

5 և վաստակոյն

5 ՏՅ ակունս

6 ՏԷ այսորիկ / Կ՝Կ՝այսորիկ

6 Ա զգօրն, փխ. զաւարն

6 ԱԽԿ՝վ՝ ի վերայ նորա, փխ. նմա

7 Է սպանել

8 Ա լինէր յաղագս այնր հօրն [ոմեմ
 հօրս] / Եկ յաղագս, փխ. վասն / Հ
 յաղագս այն, փխ. վասն այնր

9 ՏՅ իւրով [ց իւրովք] / օյդրս իւր

9 Տ կամաւ թողու

10 սե լիմ հայոց

10 Տմ խանդայր / ց խանդայր(ն)

11 օ բնակի

11 ցօրցրս լիմ ի (յալկին) [ց ի գրած
 եւ ջնջած]

11 ԱՀ ի յալկին

12 քդրս ի ծերութեան

13 օմեմ յասորեստանեայց / Կասորես-
 տանեայց միւսմ. յասորեստանեայց

13 ԱԷ հուպ ի յայն / ց հուպ (ի) յայն

13 Ա և վասն

13 և այսորիկ, փխ. այնորիկ

14 Ե բնակեցօ

15 Է առն, փխ. առնու

16 Է ցանկայր

16 Տց ամենայնի

17 Է եղբարց

17 Է լիմ ի (զրգոթեմէն)

17 ՀցԷ զրգոթեմեամբ

18 օրցրս զվրոր

18 ԱԽ լիմ և (հաւատայ)

19 եւեթցեալ հաւատալով

19 Ա գործ

19 Է տան իւրոյ, փխ. տանն

20 ց ի յանի գրած, ի-մ ջնջած

20 օ արամազդայ

20 օրցրս լիմ և

Թիւն զօրուն ընդ չորս. զարեւելան զօրն թողու ի վերայ Արտաւազգայ. և զարեւոտանն տայ Տիրանայ, զհարաւայինն ի Սմրատ հաւատայ և զհիւսիսայինն ի Չարեն: Եւ Չարեն էր այլ սէզ և յորս երկոց նահաւտակ, իսկ առ պատերազմունս վատ և տաղտուկ. զորոյ զփորձ առեալ

5 Քարձամայ ուրունն արքայի Վրաց՝ աղստամբեցուցանէ զերկիրն, և կալեալ զՉարեն, ի բանտի դնէ ի Կաւկաս: Ընդ որում պատերազմեալ Արտաւազգայ և Տիրանայ հանդերձ Սմրատաւ՝ զարձուցանեն զեղբայրն ի մեծէ կարակմէ:

ԾԴ

10

Պատերազմ ընդ զօրս Գոմեփառնոսի ի Ռասեան:

Ազմուկ չփոթից իմն լեալ յարեմուտս, ընդ որ վստահեալ Արտաշէս՝ նշկահալ ընդդիմանայ Հոռմայեցոցն տէրութեանն, ոչ տալով հարկաւ Իսկ Գոմեփառնոսի կայսեր ցատուցեալ՝ զօրս ի վերայ Արտաշէսի առարէ, որոց հասեալ ի կողմանս Կեսարու, զՏիրան և զզօրն արեմոտան առաջի արկեալ՝ ածեն տաղնապաւ մինչև ի քաջ ընդարձակ հովիտն Բասենայ, յորում ընդդէմ զիսկեալ Արտաւազգ արեւելայ և հիւսիսային զօրօքն, հանդերձ ամենայն որդւոյն արքայի, և պատերազմեալ՝ սաստկապէս վտանդին: Յորոյ ի վերջս պատերազմին հասեալ Սմրատ հարաւային զօրօքն՝ ընդ մէջ անցեալ ապրեցուցանէ զորդին արքայի, յաղթութիւն և զրաւ պատերազմին արարեալ: Զի թէպէտ և ծերագոյն էր՝ երիտասարդապէս յարգարեաց և մղեաց գնակաւսն, և հետաժուտ եղեալ հալածեաց զզօրն Հոռմայեցոց մինչև ի սահմանս Կեսարու:

15

20

1 Ա զարեւելայ [օ զարեւելայ] զօրն
 Թողու, 2 զարեւելայն զսրբո զարեւելան / ՏՅ զարեւելանն Թողու
 3 abedelo զարեւմտեան / չփո զարեւմտեան
 4 ձ հարաւայինն / Է և զհարաւայինն
 5 Անվո էրէոց [ալ էրէոց] / ո էրէոց / օրքս յորսէոց, փիւ. յորս էրէոց
 6 Տ առ պատերազմ
 7 վո որում / ք որում
 8 է չիք վրաց
 9 ոս աղստամբեցուցանեն
 10 ՏՅ կապեալ, փիւ. կալեալ
 11 ցէ զարեն / Անցլ ի կողմաւ
 12 ՏՅ՝մ ի մեծ
 13 Է կարակմէ / ց կարակմէ, յուս. հոյն մեքով կապանաց և ի բանդէ Տ կապանաց և բանդէ, փիւ. կարակմէ
 14 վ՝ չիք և ի բանդէ
 15 abefgkorpքս ՍԱ, Է ԷԲ, փիւ. ԾԴ.
 16 Է պատերազմն
 17 Է չիք ի (բասեն)
 18 Բ աղմունք / Ա չփոթի

19 Կ՝edef ընդդիմանայ
 20 ocef ընդդիմանայ ի հոռմայեցոց
 21 Տ հոռմայեցոցն, և հոռմալացոց
 22 ՏՅ չիք տէրութեանն
 23 def որոյ / ցէ զզօրս
 24 Անոյցքս արեւմտայ
 25 ձ յառաջի
 26 ՏՅ եղեալ, փիւ. արկեալ
 27 ՏՅ քաջ ընդարձակ / օ քաջ և ընդարձակ / ց յընդարձակ
 28 Ացէ բասենայ / Կ՝Կ՝abedelo որում
 29 Է արեւմտայ, փիւ. արեւելայ / չցէ արեւելան
 30 ԱՅ զօրօքն [Է զարաւոքն] և հանդերձ
 31 մ զորդւոյրն / ԱԷ՝ չիք և
 32 Ա յորոց, Է ի վերջ
 33 ցէ սմրատայ
 34 Է ապրեցուցանէր
 35 abe թէ, փիւ. թէպէտ
 36 edef երիտասարդարեաց, փիւ. երիտասարդապէս յարգարեաց
 37 ԱՅ զզօրս
 38 korpքս ի սահմանս / Է կեսարու

Զայս կամելով երգել յառասպելսն՝ Դոմեոս գոմն տսեն եկեալ, որ է ինքն կայսրն Դոմեոսիանոս. ոչ ինքն եկեալ այսր, այլ գհրաման նորա և զգորս այլարանելով յանուն նորա կոչեն:

- Բայց ըստ բախտի եղեալ Արտաշիսի՝ մեռանի ի նմին ժամանակի
 5 Դոմեոսիանոս ի Հոսոմ, և զկնի նորա ներուստս ոչ աւելի թագաւորեալ քան զմի ամ: Ընդ որ առաւել հպարտացեալ զօրացն Հայոց և Պարսից՝ ասպատակ ևս ի Յոյնս արարին: Ընդ սոսա հայելով եզրկտացւոց և կողմանցն Պաղեստինացւոց՝ արգելուն և նոքա գհարկիլն Հոռոմայեցւոց:

ԾԵ

- 10 Եազուգս Տրայիանոսի ևս նոցիմ զօրծաց, ևս մահուացն Մամանայ յեղրացն:

- Զայսու ժամանակաւ Թագաւորեալ լինի Հոռոմայեցւոց Տրայանիոս, և խաղաղացուցեալ զամենայն արեւմուտս, զիմէ ի վերայ եզրկտացւոց և Պաղեստինացւոց, և նուաճեալ գնտաւս ընդ իւրով ձեռամբ, խաղայ յարեկս ի վերայ Պարսից: Աստ տնտաւարեալ Արտաշէս մեծապէս
 15 ընծայիւք իջանէ ընդ առաջ նորա, գմկանս յանձն առեալ, հանդերձ հարկօք անցելոց տմացն լինի առաջի նորա, և թողութիւն ի նմանէ զտեալ, դամնայ յաշխարհս Հայոց, ևս Տրայիանոսի անցեալ ի Պարսս, և զամենայն զկամս իւր կատարեալ՝ դառնայ ընդ Ասորիս:

- Ընդ առաջ նորա իջեալ Մաման՝ մասնութիւն զեղրարցն առնէր.
 20 Գիտեա, առէ, արքայ. եթէ զԱրտաւազգ և զՏիրան վտարանդիս ոչ արասցես, և զգորսն Հայոց Զարեհի ոչ հաւատասցես, հարկքն անաշխատ առ բեզ ոչ եկեացեն: Զայս արար Մաման՝ քէն պահելով վասն Ամրատայ,

1 aբցո յառասպելս : de յառասպելս

1 k դոմեոս / o դոմեանա

1 a այսր, փխ. որ է

2 SՈ լիք ինքն / l կայսր

2 f աստ, փխ. այսր

2 o զհրամանս

3 k ըզարանելով, փխ. այլարանելով

3 l կոչելով

4 SՈ բախտին / 8 ի նոյն

5 aեցլ ի հոսովմ

5 c զկնն նորա ներուստայ

5 c աւելի քան զմի ամ թագաւորեալ

6 S ընդ որս

7 f լիք ևս / a արարին ի յոյնս

7 l եզրկտացւոց (միջ)

8 Այլ կողմանց / Ա արգելութն

9 aեցյկարդա ՄԲ, l Մ, փխ. ՄԵ.

10 c արարանոսի

10 f մահուան / lno մահուն

10 c ժանայ փխ. ժամանայ

11 Sej ժամանակօր

11 SՈ լինի թագաւորեալ

11 a լիք հոռոմայեցւոց

12 aբcel խաղաղեցուցեալ

12 Ա զիմեալ

12 k ի վերայ նորա

13 o ընդ ձեռամբ իւրով

14 q յարեալս

14 d աւգ, c անա, փխ աստ

15 ԱՈ ընծայիւք ընդ առաջ նորա իջա-
 նէ,

15 S ի յանձն

16 ձցե հարկիւքն / l հարկաւքն

16 ձցլ ամաց

17 SՈ տրայիանոս [l տրայիանոսի]

18 Ով յասորիս, փխ. ընդ ասորիս

19 S իջանէ

20 o գիտես / c գիտա

20 Ա վտարանդի

21 a լիք և զգորս զարեհի ոչ հաւա-
 տասցես / p լիք և (զգորս)

21 ձեեցյկարդ զգորս / g զգորս / l զգաւրս

21 Ով՞ զարեհ / gլ հաւատասցես

22 S ի բեզ / f լիք առ բեզ

23 ձվրդա հասցեն, փխ. եկեացեն

23 Ա պահեալ

- զի և զնա նորա էր սնուցեալ. բնդ նմին և զՏիրան խորհեցաւ հանել, զի ինքն լիցի քրմապետ միանգամայն և ապարապեա արեւմտից: Զորմէ ոչ ինչ փայլի տրարեալ Տրայխանու, արձակեւ ունայն: Իսկ Արտատաղայ և Տիրանայ իմացեալ զխորհուրդն նորա՝ դարան զործեալ յորս սղանին 5 զՄաժան, զոր տարեալ ինպէս ի Բագնայն աւանի իբրեւ դքրմապետ: Իսկ Արտաշէս յայնմ հեռէ անսպելաք հարկեաց Տրայխանու, և յեա նորա Ազրիանոսի կայսեր զամենայն աւուրս իւր:

ԾԶ.

- 10 Թի՛ ս'ալկս բազմամարդացոյց Արտաշէս զաշխարհս, և ստեմանս հաս-
տատեաց:

- 15 Յեա ամենայն առաքինութեանց և գործոց ուղղութեանց Արտա-
շխի, հրամայէ զսահմանս զիւզից և ապարապեաց որոշել. յանդի բազ-
մամարդացոյց զաշխարհս Հայոց, եկամուտս բազումս ամեկով ազգս, և
բնակեցուցանելով ի լերինս և ի հովիտս և ի գաւառս և նշանս սահ-
մանայն հաստատեաց այսպէս. հրաման տալով բարինս կոսիւ չորեք-
կուսիս, և պնակաձև փոսել զմէջսն, ծածկելով յերկրի, և չորեքկուսիս
ի վերայ յարուցանել ամբարտակս, սակաւ ինչ բարձրացոյն յերկրէ:
Ընդ որ նախանձեալ Արտաշէսի որդւոյ Սասանայ՝ զնոյն նման հրամայէ
առնել և ի Պարսից աշխարհին և յիւր անունն անուանել, զի մի ևս
20 յիշեսցի անունն Արտաշխի:

Բայց ասի, ի ժամանակս Արտաշխի ոչ գտանել երկիր անգործ
յաշխարհիս Հայոց, ոչ լեռնային և ոչ գաւառային, յայդպս շինութեան
երկրիս:

- 1 օգրս չիֆ և (զնա)
1 Ա նորա սնուցեալ էր
3 կէ տրայանոսի
3 մե անյոյս, փխ. ունայն
5 Ան բայց, փխ. իսկ
4 ելլ զխորհուրդ
4 որդւոյ յորսս
5 անձ ի բագնաց աւանի / ֆ ի բա-
գարանի, փխ. ի բագնացն աւանի
5 ցեա իբր
6 ել յայնմ հեռէ
6 Խ տրայանոսի (և տրայանոսի)
6 օ կայսերն տրայանոս
7 Վերջորդոս անգրիանոսի / օ անգրիա-
նոս / Խ հանգրիանոսի
7 ՏՎ չիֆ կայսեր
8 անյիշեալ ԽԳ, և ԽԱ, փխ. ԽԶ.
9 ցե կթէ և տրաշէզ
9 յորդոս զաշխարհն
9 եւմէս սահման / օ գահմանս Ես
սահման Հայոց հաստատեաց

- 21 Ա չիֆ առաքինութեանց և գործոց
21 և առաքինութեան
22 կէ ուղղութեան Կ'աւմ արշէսի
23 օ հրամայեաց
23 անձեք զեղից, ք զեօղից զո զեղից
23 Տ եկամուտ
23 Տէ բագում Վա յազգս
24 Ա նշան
24 Տ Խ սահմանաց
26 Զեո չորեքկուսի
26 օ պնակաձև
26 որդւոյ փողեղով
26 Ա զմէջն
26 Անշէո չորեքկուսի
27 Վ' ամպարտակս
28 Ես նմայ Վ' նման
29 և իւր, Անշի անուն
21 օ ասի թէ ժամանակս
21 յորդոս զերկիր
22 Ա չիֆ յադպս շինութեան
23 Զմցե երկրին, Կ'անձեք չիֆ երկրիս

ԾԷ

Յազազս Յախարարութեան Ամատունեաց:

- Յաւուրս սորա ասնն եկեալ զազդն Ամատունեաց ի կողմանցն
արեւելից Արեաց աշխարհին: Բայց են սորա ընտրեալն չրեալ, ի Ման-
5 ուեայ ումմնէ. որոյ սրցի էր մեծահասակ և ուժեղ. Սամսոն անուն
կոչեցեալ, որպէս սովորութիւն է չրելից՝ ըստ յատոյ գնախնեացն կոչել
զանունաւ: Բայց է ճշմարիտ, որպէս և աշմմ իսկ է տեսանել ի զարմ
Ամատունեաց, քանզի անձեայք և բարեձեք ըստ պատշաճի վայել ևն
ամենայն իրօք և ուժեղք: Տարեալք ևն նորա ի յԱրշակայ առաջին ի
10 Պարթեաց թագաւորեցելոյն. և յառաջագինութեամբ անդէն յԱրեաց
աշխարհին ի պատիւ հասեալք ի կողմանս Ամատունի: Բայց թէ յինչ
պատճառաց զալուստ նոցա այսր՝ ոչ գիտեմ. այլ պատուին յԱրաշխակ
գեղիւք և զառտակերտոք, և անուանին Ամատունիք, որպէս թէ եկք
ևն կէսք ի Պարսից՝ Մանուեանս գնոսա կոչեն յանուն նախնւոյն:

15

ԾԸ

Վասն Առաւելիմաց ասեմի՛ն, քէ ռեսի սերեալ ազգ:

- Ի սորա աւուրս և Առաւելեանքդ, յազգէ Ալանաց, մերձաւորք Սա-
թինկան, գնեա նորա եկեալք՝ կարգեցան յազգ և ի նախարարութիւն
աշխարհիս Հայոց, որպէս հարազատք թագուհոյն մեծի. և ի ժամանակս
20 Սարգսիս հօրն Տրդատայ խնամեցեալ ընդ ումմն քաջի Բազադին
եկեալ հաստեամբ:

- 1 սեւցեարդս ԾԷ. ի ԾԸ, փխ. ԾԷ.
2 Հց նախարարութեանց
3 սեւց յաւուր և նորա
3 ի և զազգն / և և ազգն / ԱՏց զազգ
[ժե ազգ, Հքո զազգս, օ զազգն]
4 և աշխարհէն
4 օ մանուս / և օ մանուկայ
5 Տ իւր, փխ. էր / և և սամսոն
6 օ նախնեացն / և նախնեաց
7 Տոն անուանս / ց (զանուանս
7 Տն չիք որպէս. չիք և (տեսանել)
8 Տլ անձեայքն
9 Սորոյս չիք և բարեձեք
9 Տղ սորա, փխ. նորա
9 Աղ չիք ի (յարշակայ)
9 սորոյս չիք ի (պարթեաց)
10 օ թագաւորեցելոյն, ի թագաւորելոյն
10 Ա անդէն ի յարեաց
11 Աէ եթէ / ի եթէ / օ գինչ
12 Ան պատճառանաց [ց պատճառ(ան)-
աց] այսր զալուստ նոցա՝ ոչ
12 ք նորա
12 օն ոչ ես գիտեմ / սեւց ես ոչ գիտեմ
12 ի ի յարաշխակ

- 13 օ զեզգ / ց գիւղիւք / ոչ գիւղիւք
13 ել չիք և (անու.) / օ կէք, փխ. եկք
14 օ կէք գնոսա ի պարսից մանուեանս
կոչեն
14 Ա մանուեան և մանուկանս
14 ցլ զսոսա / և զսորա
15 սեւցեարդս ԾԷ. ի ԾԸ, փխ. ԾԸ.
16 Ա առաւելիմաց [ժ առաւելիմեաց]
Տ առաւելիմից [քոյս առաւելիմիցս]
/ ց առաւելիմից / ի առաւելիմից
և առաւելիմից, չ առաւելից
16 և սիրեալ, փխ. սերեալ
17 Տն առաւելեանքդ [ց առաւելեանք,
և առաւելեանք, ո առաւելեանք,
և առաւելեանք] Ա առաւելեանքդ
[ժ առաւելիմեանքդ]
17 և ի յազգէ / Տ սամսինկայ
18 սորոյս ազգք, փխ. յազգ
18 սորոյս չիք ի (նախարարութիւն)
19 և երկրիս, փխ. աշխարհիս
19 օ չիք հարազատք
20 Ան հոր
20 վ՛ խնամեցեալ, միւսն. խնամեցեալ
20 օ ի բազադս Ա բալուսն և բազադս

ԾԹ

ՈՐ ԻՅՆ արուեստից գիտութիւն յաւուրս Արտաշիսի:

- Քանզի բազում ինչ գործք յաւուրս Արտաշիսի գործեցան. վասն
այնորիկ ի բազում ճառս կոտորեցար. զի մի երկայնութիւն բանից
5 տաղտկութիւն բնիկերցողացն լինիցի. որոյ և վերջին ճառս այսպիսի
ինչ. յիշատակել և զայլն ևս որ ինչ ի ժամանակս Արտաշիսի Զի թե-
պէտ և այլն ամենայն, զոր յիշատակեցաք յառաջագոյն ճառիցն, կարդօք
և սովորութիւնք զեղեցիկք հաստատեցան ի Վաղարշակաւ և յայլոց
առաջնոց թաղաւորացն՝ այլ ի մեծամեծ արուեստից և ի գիտութեանց
10 ունայնացեալք լին, որպէս հինից և ասպատակաց պարսպեալք, և
այսպիսի գիտութեանց կամ անփոյթ աքարեալք, և կամ ոչ հասեալք.
զգարաթուց ասեմ և զամսոց և զտարեաց բոլորմանց: Քանզի ոչ այսպիսի
ինչ ճանաչիւր առ Նոսա, այլոց աղղաց վարելով. և ոչ ի ծովակա
աշխարհիս նաւազնացութիւնք, և ոչ ի վերայ գետոց նանապարտորդու-
15 թիւնք, և ոչ գործիք ձկանց որսոց. այլ և ոչ յամենայն տեղիս երկրա-
գործութիւնք, բայց զոյգն ուրեք. այլ բոտ օրինակի հրափռականոց
կողմանց շաղկակերութեամբ և այլովք այսպիսեօք կեցեալք: Եւ այս
ամենայն յօրինի յաւուրս Արտաշիսի:

1 անգիտօքցոս ԾԹ, 1 ԾԹ, փխ. ԾԹ.

2 Տե արուեստից գիտութիւն որ ինչ
յաւուրս

2 e գիտութեան

2 e յաւուր

3 Ա գործ 1. եւ չի գործ

3 Ա գործեցաւ

4 Ան չի ի (բազում)

4 Տ երկայնութեամբ

4 Խ բանիցն

5 Ա չիցի

5 Ա չի ի է

6 Ա չի ի ևս

6 e ի ժամանակն

7 Վառ գայն 1 p այլ . o այլքն

7 d չի ի և

7 Վաղարշ գոր ինչ յիշատակեցաք 1 եւ
յիշատակեցարն

7 ԱՏյ յառաջագոյն միւս. յառաջագոյնս

7 օրդո կարդ

8 օրդո չի ի (սովորութիւնք)

8 քցո գեղեցիկ

8 f այլոց

9 p ի մեծամեծաց

9 Ան չի ի (գիտութեանց)

10 Ա պարսպեալ

21 Հցլ գիտութեան

21 Ացլ տարեալ

21 x զգարաթուց 1 միւսն. շարաթուց

12 Հ չի բանդի

13 Ա չի ինչ

14 o նաւազնացութիւնս

14 ro չի և ոչ նանապարտորդութիւնք

14 Անից վ ճանապարտորդութիւնք
(նանապարտորդութիւն) այսինքն կա-
մարջօք

15 օրդո մկնորսաց. փխ. մկանց որսոց

15 Վարդոք չի ի այլ

15 k երկրագործութիւնս

16 քցո չի ի ըստ

16 Կանգլ հրափռականացն

17 Հ շաղկակերութեամբ

17 անգլ այլ 1 d չի ի այլովք

17 l այսպիսեօք

17 Ա կեցեալ

18 k յաւուրսն

Կ

Յազագս մահուանն Արատիսի:

Գեղեցիկ իմն պատմէ և Արիստոն փեղզացի յազագս մահուանն
 Արտաշիսի: Պանդի ի ժամանակին որպէս ապստամբեցին Հրեայք յԱդ-
 5 րիանոսէ Հռոմայեցւոց թագաւորէ, և ետուն պատերազմ ընդ Բուփոսի
 եպարքոսի, առաջնորդութեամբ առն ուրումն աւազակի, որում անուն
 էր Բարգոբայ, այս ինքն աստեղ որդի, որ էր զործովք չարագործ և
 սպանող, ըայց անուամբ իւրով մեծաբանեալ պարծէր, որպէս թէ
 յերկնից ծագեաց նոցա փրկիչ, իբր նեղելոց և զերեաց: Եւ այնքան
 10 սատկացոյց զմարտն, մինչև ի նա հայելով ի բաց կոցին ի հարկելոյ
 Հռոմայեցւոց Ասորիք և Միջագետք և Պարսք սմինայն: քանդի էր և
 լուեալ, եթէ եմուտ յԱդրիանոս ասա ուրկութեան: Բայց մերն Արտաշէս
 ոչ երկմտեաց ի նմանէ:

Եւ եղև ընդ նոյն ժամանակս հասանել Ադրիանոսի ի Պաղեստինէ
 15 և ստտակել զապստամբան պաշարմամբ ի քաղաքի մի փոքր, հուպ յԵ-
 րուսաղէմ. վասն որոյ և ամենայն ազգին Հրէից հրամայեաց մերժել ի
 հայրենի աշխարհէն, որ և ոչ ի բազում հեռաստանէ հայեցին յԵրու-
 սաղէմ: Եւ ինքն շինէր զԵրուսաղէմ, զաւերեալն ի Վեսպասիանոսէ և ի
 Տիտոսէ և յիւրմէ. և անուանեաց Հելիայ յիւր անուն, որպէս և կոչէրն
 20 իսկ Ադրիանոս՝ արեգակն: Բնակեցոյց ի նմա հեթանոսս և քրիստո-
 նեայս, որոց եպիսկոպոս էր Մարկոս ոմն: Ընդ այն ժամանակս առաքեաց

1 Թեյցեօրգրո Ծէ, փիւ. Կ.

3 Լ փեղեցացի (նորագրածը նորո-
 գած է) / Աք փեղացի / օ փեղացի,
 Կ փեղեցացի

3 Բ ի մահուանն

4 Տ ի ժամանակի

1 Խ որ, փիւ. որպէս [ց որ, լուս. շինած
 յորում, 2 յորում]

4 Վ ապստամբ կացին

4 Ա հրէայք / ց հրէայքն

5 Ալ բոփոսի / Եւ բոփոսի հիպարքոսի

6 քգրս լիք առաջնորդութեամբ — աւա-
 զակի

6 Ե լիք առն / օ ումնն

6 Տ որոյ / Տօնէ անունն

7 Ե է, փիւ. էր

8 Հ սպանող

8 օրգրս մեծաբանելով

9 Ժ Ժագեալ

9 Ե ի վերայ, փիւ. էրբ

10 Ե սատկացոյց

10 Կ՝ այլ ըստ օրինակի, փիւ. մինչև

10 Անկ՝ նոսա, փիւ. նա

10 Ե՛ հարկանելոյ, փիւ. հարկելոյ

11 Ժ լիք (էր) և

12 Ժս ադրիանոս / ք յանդրիանոսի
 քրս յանդրիանոս

12 ՎԵ՝ ուրուակութեան

13 Կ ի նմանէն

14 Տ՝ այն, փիւ. նոյն

14 Երբս անդրիանոսի

14 Բ ի պաղեստին

15 ք ի քաղաք / Ա փոքր

15 Ե երուսաղէմ

16 Կ լիք վասն որոյ — հայեցին յԵրու-
 սաղէմ (Ե. 18)

16 Լ մերմիլ

17 Եւ որք / օ լիք քաղում

17 Գ ոչ քաղում ի հեռաստանէ

18 Խ զաւերեալն

18 Եւ ի վեսպագիանոսէ / միւսն. ի
 վեսպիանոսէ

19 Տ Հելիայ [օ Հիլայ], Լ եղիա / Կ
 յեղիլայ

19 Ծոս անունն / օ լիք յիւր անուն

19 Հոսեց կոչիւրն [չ կոչիւր]

20 օրգրս անդրիանոս

20 Թեյ ի նոսա / Ե քրիստոնեայս

բազմ հակառակիցին. և առաջի պղնձիս հարկանելով փողս, և զկնի կուսանք ձայնարկուք սեպգեհատք և աշխարող կանայք, և զհետ՝ բազմութիւնս ոսմկինն: Եւ այսպէս տարեալ թաղեցին: Եւ շուրջ զգերեզմանան լինէին կոմսուր մահունք, որպէս վերադոյնն առաջաք: Եւ սորա այսպէս
 5 սիրելի եղեալ աշխարհիս մերոյ, թաղաւորեալ ամս քառասուն և մի:

ԿԼ.

Արտաւազդայ քաղաւորութիւն. և եղածել զեղբարս իւր և զհորս, և մահ եանգեալ այլաբանելով:

Յետ Արտաշիսի թաղաւորէ Արտաւազդ որդի նորա, և հալածէ յԱյ-
 10 րարատոյ զամենայն եղբարս իւր ի գաւառս Աղիւփտայ և Աորերանոյ, զի մի բնակեացին յԱյրարատ ի կալուածս արքայի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխանորդ իւր, զի որդի ոչ գոյր նորա: Որ յետ սակաւ ինչ տուրք թաղաւորելոյն իւրոյ, անցեալ զկամրջան Արտաշատ քաղաքի, որսալ կինճս և իշավայրիս զակամբր Գինայ, և աղմկեալ ի ցնորից իմն
 15 խեղագարանաց, ընդ վայր յածելով երիւտրան՝ անկանի ի խոր իմն մեծ, և խորասոյզ լեալ անհետի:

Ջամանէ երգիչն Գողթան առասպելաբանն այսպէս. Եթէ ի մահուանն Արտաշիսի բազում կոտորածք լինէին ըստ օրինի հեթանոսաց. զփուարի, ասեն, Արտաւազդ՝ ասելով ցհայրն. «Մինչ զու գնացեր, և

1 քղքս հակառակիցին / Հէ հակառակիցին
 1 Ե պղնձի
 1 Տ զկնիսն [ս զկնի]
 2 վիւ՜ գուսանք / և՛ կուսանս / Վ՞
 գուսանս / Ե կուսանք
 2 ՏԽ ձայնարկու կուսանք
 2 Ա լի՛ և (զհետ)
 2 Ա բազմութեան
 3 Ե շուրջ
 3 ճ զգերեզման
 4 Հէ վերադոյն / ց լի՛ վերադոյնն
 4 մեջ այսպիսի
 5 Հց յաշխարհիս
 5 Հցի իԱ, փիւ. քառասուն և մի / և
 քսան, փիւ. քառասուն (է, փիւ. իս)
 6 սեյթէօքօրէ ԾԸ, և ԾԶ, փիւ. ԿԱ.
 7 առօր թաղաւորութեանն
 7 Ե հալածեալ
 7 Ե զեղբարս
 7 Հ լի՛ իւր
 8 սեյթէ այլաբանելով հանգերձ / Բ լի՛
 հանգերձ
 9 Խ նորին
 9 Ե հալածէ ի յայրատոյ
 10 Ե՛ յարայրատոյ ց յարարատոյ
 10 Ե եղբայրս

10 սեյթէ՛ աղիւփտի / Ե՛՛՛ աղիւփտի / Հց
 աղիւփտի
 10 ց՛ աորերանոյ
 11 Ե բնակեացին
 11 Բ յարարատ / Լ յարայրատ / Ե
 յարայրատ / Ե յարարատ և ի կալ-
 ուածս
 11 արքս լի՛ միայն
 11 Ա զտիրան տու իւր պահէ փոխա-
 նորդ իւր [Ե լի՛ իւր] զի
 12 Հէ՛ սա, փիւ. որ
 14 Ե կինջս
 14 ՏԽ լի՛ և (աղմկեալ)
 14 Տ աղմկեալ իմն ի ցնորից խեղագա-
 րանաց / Ե խեղագարանաց
 15 սեյթէ աղիւփտի
 15 Լ երիւարան
 15 Ե՛ անկաւ
 17 Ե զնման
 17 Ե երգիչ
 17 Ե կողթան
 18 օրքս լինին
 19 Ե ասել / Ա լի՛ ասեն
 19 Ե լի՛ ցհայրն
 19 Ե՛ լի՛ մինչ զու—տարար (Եր. 192,
 Ե. 1)

զերկիրս ամենայն ընդ չեզ տարար, ես աւերակացս ում թագաւորեամ:
Վասն որոյ անիծեալ զնա Արտաշէսի՝ առաց այսպէս. «Եթէ զոս յորս
հեծցիս յԱղատն ի վեր ի Մասիս, զրեզ կալցին քաջք, տարցին յԱղատն
ի վեր ի Մասիս, անդ կայցես, և զլոյս մի տեսցես»:

- 5 Արուցին զամանկ և պատաւունք. եթէ արդեւեալ կայ յայրի միում,
կապեալ երկաթի չղթայիւք. և երկու շունք հանապաղ կրծելով զչրդ-
թայսն՝ քանայ երանել և առնել վախճան աշխարհիւ. այլ ի ձայնէ կոտ-
նահարութեան զարբնաց զօրանան, ասեն, կապանքն: Վասն որոյ և առ
մերով իսկ ժամանակաւ բազումք ի դարբնաց, զհետ երթալով առառ-
պելին՝ յաւուր միաշարաթիւոջ երիցս կամ չորիցս բախեն զսպն, զի
10 զօրացին, ասեն, չղթայքն Արտաւազդայ: Բայց է ճշմարտութեամբ
այսպէս, որպէս ասացարս վերագոյն:

- Այլ ումնք ասեն և ի ծնանելն զսա զիպեալ պատահալաց իմն.
զոր համարեցան կախարդել զսա կանոնց զարմիցն Աշգահակայ. վասն
15 որոյ զնոսա բազում չարչարեաց Արտաշէս: Եւ զայս նոյն երգիչն
յառաապելին ասեն այսպէս. եթէ «Վերջապաւունք զողացան զմանուկն
Արտաւազդ, և դի փոխանակ եղին»: Բայց ինձ արդարացեալ թուի լուրն
այն, թէ ի ծննդենն և եթ մոլութեամբ լեալ, մինչ նովիմք և վախճա-
նեցաւ: Եւ առնու զթագաւորութիւնն Տիրան եղբայր նորին:

1 Ե զերկիր

1 Կ՝ լիք աւերակացս

1 Տց արդէս, փխ. հւմ

2 Ե արտաշէս

2 Ա լիք զու

2 ոսրդոցս յորս / Ե լիք յորս

3 Տց յազատ / Ել զազատ

3 Ե ի վերն / Գ լիք ի վեր

3 Բ լիք զրեզ—ի մասիս (ս. 4)

3 մոսրդոցս լիք ի (մասիս)

3 Ա կալցեն քաջք, տարցեն

3 Տն յազատ

4 Հե լիք ի վեր

4 մցո լիք ի (մասիս)

4 Հ լոյս

5 Ե յարգելեալ

5 Ե կայ ի յայրի

6 Կ՝ լիք կապեալ

6 Ան՝ լիք լիք և երկու շունք

7 Ե լիք և առնել

7 Ե աշխարհիս

7 ԿԿ՝ ընդ կռանարութեան / Տն

կռանարկութեան / Գ կռանհարու-

թեան / Ե կռանհարութեան

8 Հցե զարբնաց, ասեն, զօրանան

10 Հ միաշարաթոյ

10 Անցի երկս

10 Հսեցցի չորս : Ե չորիս

11 Ա զօրացի

11 Ե զի մի զօրացին

12 Բլցո լիք որպէս

12 Ե ասացար

12 Ե որպէս վերագոյն [զվերագոյն,
ասացար] ասացարս

13 Ե զնա

14 Ա զնա / օրդո լիք զսա

15 Ան որոյ օրդում մոսսա չարչա-
րեաց

15 Ա արտաւազդ, փխ. արտաշէս

15 Ե երգիչք

16 Ան յառաապելին : Ե յառաապելին

16 Ա Բլ

16 Ե զմանկունս

17 Ե լիք ինձ

18 Ե և եթէ, փխ. և եթ

18 Վե մոլութեամբ

18 Գ մինչ և

18 Ա լիք նովիմք

19 Ե լիք ախրան

19 Ա նորա , Բ լիք նորին

ԿԲ

Ուր ինչ վասն Տիրաճայ:

- Խաղաւորէ Հայոց Տիրան որդի Արտաշիսի յերրորդ ամի Պերողի
 առաջնոյ Պարսից արքայի Սորա ոչ ինչ պատմին զործք մեծամեծք,
 5 այլ միայն թէ մանրամոթեամբ ծառայեաց Հոռմայեցոց. եկեաց խա-
 ղաղութեամբ, որսոց և զրօսանաց պարապեալ, որպէս ասեն: Եւ ձիոց
 երկուց լեալ՝ թեթիւ առաւել քան զՊիգասոս, երազութեամբ անբաւ.
 զորս ոչ երկրակոխս, այլ օղագնացս համարէին. յոր խնդրեալ հեծանել
 10 Դատարէի ուրումն իշխանի Բզնունեաց՝ պարծէր ընչեղագոյն զոլ քան
 զարքայ:
 Եւ եկեալ առ նա կանխագոյն իւրոյ ազգին Արշակունեաց, որ
 էին ի կողմանս Հաշտենից՝ ասեն. «Ընդարձակեա մեզ զժառանգութիւնս,
 զի նեզ է. քանզի բազմացար յոյժս: Եւ նա հրամայէ ոմանց ի նոցանէ
 երթալ ի գատան Աղիովտի և Աորերանոյ: Իսկ սոցա առաւել ևս բո-
 15 ղոք կախեալ առ արքայի, թէ առաւելագոյն նեզ է մեզ՝ ոչ ինչ ունկնդիր
 լինի Տիրան. այլ հաստատեալ վճիռ՝ ոչ այլ ժառանգութիւն տալ նոցա.
 բայց զոր ունկնին՝ հաւասար տրուել յինքեանս: Զոր բաժանեալ ըստ
 մարդութիւնի՝ գտաւ պտկոս ժառանգութիւն ընտկողացն Հաշտենից. վասն
 որոյ բազումք ի նոցանէ եկին ի գատան Աղիովտի և Աորերանոյ:
 20 Ընտուրս սորա ասին լեալ զպատանի ոմն յազգէն Անձաւաղեաց,
 սէզ յամենայնի, երախնաւու անուն կոչեցեալ. որ ասնէ կին զվերջին

1 սեւցեղազրս ԾԹ, 1 ՄԵ, փխ. ԿԲ.

2 օ տիրանայ գործք և այլ ինչ

3 Ե որդին

3 օ յերկրորդ. Ե ի յերրորդ. փխ. յե-
րորդ

5 զ՝ եկեաց / միւսճ. եկաց

6 Ե չիք (որսոց) և

6 Ե չիք և (ձիոց)

6 եք ձիոց

8 Ա զոր / Ե երկրակոթ

8 Հվ՝ ոյրգրս խնդրէր

9 օ գատէի

11 ԱՅ չիք և

11 Լ ազգին իւրոյ

11 Լ արշակունեաց

11 ԼԵ որք

12 Ե ի կողմանս

12 Եճճ՝ ասէին

12 սեւեղազրս զժառանգութիւնն / ֆյգոզրս
զժառանգութիւն

13 ՏՅ չիք յոյժ

14 Էլ գնալ, փխ. Էրթալ

14 Ը ազովտիս / Եճ ազովտի / Հցկ
ազովտի / զրս ազովտայ / ք ա-
զովտայ

14 ց չիք և

14 ԱՏ աորերանոյ

14 Ըճճճ նոցա

14 Ե և, փխ. ևս

15 Ըլ առաւելագոյն մեզ նեզ է, ոչ / Ե
նեզ մեզ է

16 Ալ չիք այլ

16 Ավ՝ վճիռ հաստատեալ՝ ոչ / Հվ՝ ց
հատեալ, փխ. հաստատեալ

16 Հ զվճիռ

16 Ե վճիռ հատեալ

16 Ավ՝ Էլ այլ ժառանգութիւն ոչ տալ

16 օ տա, փխ. տալ

17 Ալ այլ, փխ. բայց

17 Ա ունէինն [՝ ունէին] / ՏՅ ունին

18 Խ բնակչացն

19 Տ եկեալ, փխ. եկին

19 Վ՝ սեւեղազրս ի գատաւս

19 Ըճ ազովտի / ԽՀ ազովտի
օ ազովտի19 Հցլ աորերանոյ / միւսճ. աորե-
րանոյ

20 Ըճ ազգէն / ուրգրս ի յազգէն

20 Հճց անձեացեաց

21 Ե Էրախնաւ / Ե Էրախնաւուս

գործանապազ, առաջելով զինչն, իբր թէ չքնադապեղ ընդ վատակերպոյ
և քաջատոհմիկ ընդ վատխարապոյ ընտելէ։ Ընդ որ զայրացեալ Տրդա-
տայ՝ յառաւ միտմ գտնէ զնա սասակապէս. և կտրեալ զգեղձան հերան
և զվարսիցն փետտեալ զխոտոյլս՝ հրամայէ քարշել, արտաքս ընկե-
5 նուլ ի սենեկէն։ Եւ ինչն զնայ ապստամբեալ ի կորմանս ամբռնեանն
Մարայ. և հասեալ ի Սիւնեաց աշխարհն՝ ժամանէ նմա համբաւ մահ-
ուանն Տիրանայ. զոր լուեալ՝ դադարէ անդ։

Եւ եղև յառաւ միտմ կոշիկ զնա յրնիրիս Բակրոյ նահապետին
Սիւնեաց. և յուրախանայն զինտալ, տեսեալ Տրդատայ զկին մի, զի յոյժ
10 զեղեցիկ էր և երգեր ձեռամբ, որում անուն էր նազինիկ՝ տրփացաւ
և սակ զհաւոր. «Տաւ ինձ զվարձակա զայս», և նա տալ. «Ոչ տամ, զի
հարձ իմ է»։ Իսկ Տրդատայ բռնն հարեալ ի կինն՝ յինչն քարշեալ ի
բազմականն, շամբշեալ վտաշէր բառ օրինակի երեսասարգի անարգիկ
տարփաւորի։ Ընդ որ խանդապեալ Բակրոյ՝ յարեաւ հանել զնա ի նմանէ։
15 Բայց յոսն կոպեալ Տրդատայ, ծաղկեալ սրտեղբն իբրև զինու վա-
րեցաւ, նա և զրարձակիցն ի բազմականացն ի բայ սուղեաց։ Եւ անդ
էր տեսանել նոր գտն Ոգիտեա՝ զՊենեկոպոյ զսեղիսս սասակելով, և
կամ զՂապիթեայցն և զՅուշկոպարկացն կոխս ի վերայ Պերիթեայ

1 և նահապագոր [և նահապագաւ]

1 և աւազելով / ա՛ աղաւազելով

1 օ իբրև

1 օն չքաղաքիկ / վ չքնադ / վ չքնադ

1 ՏԽԵՍ վատակերպոյ / ֆ վատակերպի

2 օ վատխարապոյ / ֆ վատխարապի

2 ԽԿ՝ զայրապնեալ

2 ՏԽ արդատ

3 օրդո լիք զնա

3 Ա կտրէ / և կատարեալ, փխ. կտրեալ

3 ԽՎ՝ զհիւան [և վ՝ զհիւան] գեղձան,
փխ. զգեղձան հերան / վ՝ զհերս
գեղձան / ք զհերան գեղձան, վ՝ զքս
զգեղձան

4 ֆ լիք զվարսիցն փետտեալ զխոտո-
պիս / օ վարսից

4 վ՝ փետեալ / վ՝ յոյժ փտեալ

4 ԵԵԵԵ զխոտոպիս, վ՝ յոյժ զհոտ-
պիս / օ զխոտոպիս չ զխոտոպիս

4 և յարտաքս / Տյարտաքս և ընկենուլ

5 Հյցէ ամբռնեան

6 օ յաշխարհն / և աշխարհն

6 և մահուան

7 վ՝ լսեալ

7 ԵԵԵԵ անդէն / ԽԵԵԵ անդէն

8 Ա եղև յաւ աւար

8 և ընթերս / օ բակրոյս

9 ԵԵ լիք մի

10 Արդո լիք և

10 ԱԽ գէթ, փխ. երգէր, Գամ քերես՝
զեղեցիկ երգէր

10 Հի տրփացաւ

11 վ զվարձեանս

12 օ իմն, փխ. իմ

12 ՏԽ յիւրն, փխ. յիւրն

12 ՏԽ քարշեաց

12 ԵԼ ի բազմական

13 Տց շամբշեով

14 վ՝ յոյժ տրփաւորի

14 Հ լիք զնա

15 Հյլ այլ, փխ. բայց.

15 Ա իբրև / ՏԽ իբր

16 Հոյժո լիք ի (բազմականացն) / ց
ի գրեմ եւ յնչմ

16 Ա սուղեաց

17 ց գնոր / Ա լիք նոր

17 ց ԵԵԵԵ / և իմն, փխ. ԳԵԵԵ

17 օ արդիս, փխ. արդիս

17 օն զըմպենեովայ / օ զընպենեովայ
վ՝ զընպենեովայ / և զպենեովայ
Հվյ զպենեովայ / և զպենեովայ / Ե
զընեովայ / օ զպենեովայ / ա՛
զընպենեովայ

17 և զսեղիսն / ԵԵ զսեղիսն / Հց սե-
ղիսն / և սեղիսն / օ զսեղիսն /
ԵԵԵԵ, զսեղիսն

18 Ա զլապիթեայցն [օ զլապիթեայցն] /
Հց զլապիթեայցն և լապիթայսն
վ զլապիթայսն

18 օ զյուշկոպկացն / վԵԼ զվիշկո-
պարկացն

18 ց պեր(ի)թայ / Հոյժո պերթայ

հարսանեացն: և այնպէս յիւր վանսն եկեալ, խեղճն ի ձի ելեալ՝ հանդերձ հարճիւն ի Սպեր գնաց: Զայս առիւթդ եզե պատմել մեզ գնահատակութիւն առնն ցանկասիրի:

- 5 Բայց գիտեա՛, զի ի թողուլ աղգին Բագրատունեաց զօրէնս հարցն՝ նախ խժական ժառանգեցին յորջորջումն—Բիւրատ և Սմբատ և այլ այսպիսի կոչմունս, զրկեալ ի նախնական անուանցն, որպէս կոչէին յառաջ քան զուրանայն—Բագաղիա, Տուրիա, Սննէքիա, Ասուդ, Սափատիա, Վաղարիա, Ենանտու և ինձ իսկ, իմ որ այժմդ կոչին Բագրատունիք Բագարատ՝ Բագաղիա է զա, և Ասուդ՝ Աչստ. զոյնպէս
- 10 և Վաղարիա՝ Վարազ, որպէս Շամբատ՝ Սմբատ:

ԿԴ

Սրէ զիւրդ Տիգրան վերջին, եւ զի նշ ի մնամէ զօրծի:

- Փոխանորդէ զՏիրան եղբայր իւր Տիգրան վերջին, ինպատրեալ Հայոց ի քաներորդի և ի չորրորդի ամի Պերայի Պարսից արքայի. և
- 15 երկայնակեաց եղեալ ամս քառասուն և երկու՝ միսսնի, ոչ ինչ գործ արուժեան արժանի յիշատակի ցուցեալ, այլ ի յաղջկանէ միտջի, յունէ

1 Ա այնպէս

2 մե իւր / ի յիւր

3 օ վանս : և իսկ, փխ. իսկոյն

4 վ լիք ի (ձի)

5 ք յսպեր, փխ. ի սպեր

6 ԱՀ գնաց գաւառ. զայս

7 օ լիք պատմել

8 Հմց առն

9 Հմցք լիք ի (թողուլ)

10 սեց յորջումն

11 ք բիւրատ, փխ. բիւրատ

12 Խ արդատ, փխ. սմբատ : ք լիք և (սմբատ)

13 Ե այլս / Ա այսպիսիս

14 օ կոչման

15 վ՝քդա զկրեան, փխ. զրկեան

16 ք զաւրանայն

17 ԱՀվ՝ք տուրիա [ք լիք տուրիա] եղեանն [Հց եղեան, Կ՝վ՝ք եղեանն, և Լղիան], սարիա [Գ՝ սարիայ, և սանիա, և օարեայ]

18 օ լիք սննէքիայ. տաուդ, տափատիա

19 և ասուդայ

20 վլ սննիքա, սարիա, սննէք [և սննէք], տուրիա, տափատիա

21 և ասփատիա, վաղարիա

22 օ Ենանտու : ք Էնանտու

23 ք Ելիք / Ա այժմ

24 օ Կոչնէ

25 և Բագա, փխ. Բագաղիա է / և Բագ-

րագիա, փխ. Բագաղիա

26 Ե և, փխ. է օ՝ Էագա, փխ. է զա

27 օ ազ, փխ. զա

28 Ա որպէս, փխ. և (ասուդ)

29 օ՝ ասուդ, փխ. այստ

30 և վագարիա, Կ՝եզ ազարիայ, Կ՝ վլ ազարիա, փխ. վարազ

31 օ լիք վարազ

32 Ա շամբիա : օքդա շամբայ

33 սեցյեկայդա ԿԱ, փխ. ԿԴ.

34 քդա զործ

35 Հօ աղգան, փխ. աղգան

36 քդա փոխանորդէ յես ախրանայ եղբայր

37 և լիք եղբայր

38 Տ քան, և քաներորդ, փխ. քաներորդի / ԴԴ, փխ. քաներորդի և ի չորրորդի

39 ք լիք և (ի չորրորդի)

40 Հցք չորրորդ, փխ. չորրորդի

41 և երկայնակաց

42 և երկայնակեցեալ, փխ. երկայնակեաց եղեալ

43 Ա քառասուն և երկուս

44 ք լիք մեռանի / և գործս

45 ԱՏ լիք արուժեան

46 ք ցուցեալ մեռանի, այլ

47 ք լիք ի լաղջկանէ

48 Վուո ի յունէ / ք ի գրած և լիքած / մեք յունայ / սեք յոյնայ

ի կալանս ըմբռնեալ, ի ժամանակին յորում վախճանեցաւ Տիտոս
երկրորդ թագաւոր Հոռմայեցոց, որ անուանեցաւ Անտոնինոս Աւ-
գոստոս: Եւ Պերոզ արքայ Պարսից ի Հոռմայեցոց իշխանութիւնն
արշաւեաց, ուստի և Պերոզ անուանեցաւ, որ և յաղթող. քանզի յառաջ
5 անուանէր Վաղեղեսոս ի յունաց լեզուն. բայց թէ Պարսք զինչ կոչեն
զնա, ոչ զիտեմ:

Արդ՝ յառաջատակէն Պերոզի ընդ Ասորիս ի կողմանս Պաղեստինա-
ցոց, վասն նորա և հրամանաւ նորին՝ և մերն Տիգրան ի Միջերկրեայս
ասպատակեալ և ի կալանս ըմբռնեալ յաղջկանէ՝ միռջէ իշխելոյ
10 կողմանցն աշխոյիկ, մինչ զեռ Ղուկիանոս կեսար յԱթէնս զմեհեանն
չինէր. որոյ և անցեալ զորօք բազմօք ի Միջերկրեայսն յետ մեռանե-
լոյն Պերոզի նուաճեաց զՀայս, և արձակեաց զՏիգրան: Եւ զԹոփի
զկոյս, զմերձաւոր իւր, նմա կնութեան. զոր եկեալ ի Հայս ի բաց
15 թողու, և զլեալ ի նմանէ պատանիս չորս՝ ազգ սերէ յանուն մօրն
իւրեանց՝ Թոփեայ՝ Թոփսեան. և զառաջին մանկանցն՝ զԵրիս նահապետ
կացոյցանէ, և կարգէ ընդ այլ նախարարութիւնս, զի մի անուանեացին
Արշակունիք:

Եւ այլ որ ինչ կրտսերազոյն աղղր, եթէ աստ և եթէ զկողմամբ
կորճէից, հաստատէ այս Տիգրան. որք միանգամ անազգիք էին ի վաշտս
20 և անձամբ երեւելիք. և վասն նորա փրկութեան պատերազմեալ ընդ

1 ի ժամանակի

1 սեւեք յորժամ, փխ. յորում

1 օ վախճանեցաւ

1 րս չիք ախոսս—անուանեցաւ (ս. 2)

2 ր թագաւորին՝ զ անտինոս

2 շ սեւեք օգոստոս

3 Հիցի իշխանութիւն՝ օրդրս իշխա-
նութենէն

4 օ արշաւայ

4 ր չիք ուստի՝ զ յաղթող

4 ք զի, փխ. բանգի

5 ւ անուանէր / ք անուն էր, միւսն.
անուանիւր

3 ւ վաղեղեսոս / ւրս վաղեղեսոս /
միւսն. վաղեղեսոս

5 Ա վաղեղեսոս որպէս ի յունաց

5 Ան՝ Հց պատմի, փխ. լեզուն

3 ք ի լեզուն յունաց պատմի, բայց

5 քս չիք թէ

7 ք չիք ընդ. ի ի կողման

8 Ա չիք և (հրամանաւ)

8 ր հրամանաւ

8 ւ նորաին / ք չիք նորա

8 քորդրս չիք և (մերն)

8 ւ մերս / ք մեր

8 շ միջերկրեայսն / ճց միջերկեայս, ք
միջերկրեայսն / ք միջերկրեայս /
միւսն. միջերկեայս

9 ՏԽ չիք ասպատակեալ

9 Ա չիք միռջէ

10 ի զուկանոս / շ զուկիոս / օրդրս
զունկիանոս

10 ք ի յաթէնս / ք զմեհեանս

11 Ա որ

11 Տսեւեքս մէջերկրեայսն / օրդրս մէջ-
երկրայսն / ի միջերկրեայսն / ք
միջերկրեայսն

12 Ա զայս, փխ. զհայս

12 ւ և ետ / Աւրդրս զուսիք

13 ք կոյս մերձաւոր

13 օրդրս նմա ի կնութեան

14 ւ զլեալն / ի զլեալն / ք քի զլեալ
(ուղղած զլեալս) / ք զլեալ

14 Տց և ի նմանէ լեալ պատանիս

14 ւ զպատանիս / ք յազգ

14 ք չիք յանուն / Աք մօր

15 ճ օ ոսփայ, փխ. ոսփայ

15 օ ոսփանս

16 սեւեք կացուցանէր

16 Ա կրտսերազոյն

16 ք մեքոցրս ազգ

16 ք օրդրս որ ինչ, ք ոչ ինչ, փխ. եթէ

16 ք միանամ, փխ. մի անգամ / ք օրդրս
միանգամայն ազգիք, փխ. միանգամ
անազգիք

20 օ փրկութեան նորա / ք նոցա, փխ.
նորա

20 ճ ի, փխ. ընդ (յոյնս)

- Յոյնս, որք ի կորձէից և որք ի մերմէ կտաննէս, զյառաջագունից տակմ, մատաւորաց վճենից, ի զարմից Հայկապոնց, ոմանք և յեկացի Զոր ոչ անուամբ պատմեացուք, և ինչ՝ որ վասն ոչ յայանի լինելոյ մեզ, և է ինչ՝ որ վասն աշխատութեան, ի վաստակելն խոյս տալով.
- 5 երբորդ, զի և անհատատութիւնն բազմաց՝ կարծիս ի ներքս ամէ ընդ բնան անցանել: Եւ այսորիկ ազագաւ ոչ ինչ վասն այնց ազգաց, որք ի վերջնոյն Տիգրանայ կարգեցան, ճառեացուք, թէ և բազում անգամ վասն այսր ի մէնջ աղերսիցես. այլ միայն զորս հաւատարմ գիտեմք զկնիսն: Զի որչափ էր հնար՝ փոխեալ յաւելորդ և ի սոսնուճեալ բանից,
- 10 և որ ինչ յանհաւատարմ հայեր բանն և մտածութիւնն. միայն գնեաւ երկալով ըստ կարողութեան՝ որ ինչ այլուստ և կամ ի մէնջ՝ զարդարոյն և զճմարտիս Զնոյն և աստանոր պատարաստելով՝ արդելում զրն- թացս բանիցս յոչ պատշաճէն և որ զանհաւատարմեանն ի ներքս ամէկ աղնարկէ կարծիս եւ զբեզ, որպէս բազում անգամ, և այժմ՝ ազգայնմ,
- 15 մի յաւելորդսն հարկատրեկ զմեզ, և սակաւ և կամ յոյժ բանիս՝ զմեծ և զհաւասար բովանդակ աշխատութիւնս մեր բնդ վայր և աւելորդ ցուցանել զործ. զի նմանագոյնս որպէս ինձ՝ և քեզ զործէ վասնգաւ

1 ա նոյնս, փխ. յոյնս

1 ե ի կորձէից / ժ ի մերմէս

2 ի կողմանէս և

2 ա զյառաջագունից, ՏԽ զյառաջագու- նից [ի յառաջագունից] ասացելոց մո- տաւորաց [վորդոս մօտեորաց] վճենից [վճից զվճենից] և [եւ ի փխ. և] զարմից [յ զզարմից], Ա մօտաւորաց [ս զմօ- տաւորաց] զճենաց: Գամ զճենաց ?

2 Ան հայկազնեաց [և հայկայնեայց] / վ հայկազնից

2 ՏԵ ոմանք ի յեկաց

3 ե և, փխ. է / ան չիք վասն

3 ա չիք յայանի լինելոյ մեզ, և է ինչ որ / եւս որ ոչ վասն յայանի լինելոյ / Տ որ վասն յայանի ոչ լինելոյ

4 ՏԵ վաստակելն

5 քորդոս երկրորդ, փխ. երբորդ

5 վորդոս զի մի և

5 Ա անհատատութիւն [Կ՝ անհատա- տարութեան], փխ. անհատատու- թիւն / վց անհատատութիւնն վ՛ո անհատատութիւն / և անհատատու- թիւն

5 օ ամցէ

6 Ա այսց, և անց, փխ. այնց

6 Հցե որ

7 օրդոս վերջինս, փխ. ի վերջնոյն

7 քորդոս չիք կարգեցան

8 Ա չիք վասն այսր ի մէնջ

8 օ այնր, փխ. այսր

8 1 մեզ, և մեջ, փխ. ի մէնջ

8 ԱՀ լ աղերսեցես

8 եւ միայն վասն զի զոր

8 Տց հաւատար

8 վճ զգիտեմք ի զկնիսն / և զգիտեմ և զկնիսն / ց զկնիսն, յուս. չիեան զվերջինսն / Հ զգիտեմք զվերջինսն և զկնիսն / ով զվերջինսն (ո յուս. ուզղած զկնիսն), փխ. զկնիսն

9 Ա հնար էր

9 եւ չիք ի (պահուճեալ)

10 Հց հայի, 1 հայցէր, փխ. հայեր

10 չիք մտածութիւն

10 ք ոչ միայն

11 ա յայլուստ

11 ե ի մէջ, փխ. ի մէնջ

12 և զճմարտիս՝ ա արամասր

12 Ա բանիցս / 1 բանիս, միւսմ. բանից

12 Այլորդ ոչ

12 Այլորդ զպատշաճէն, ոչ որ ըստ պատ- շաճէն [ո ուզղած յոչ պատշաճէն], ան որ զպատշաճէն

12 Տ զանհատատութեանն / ք զանհա- տատութեանն / Հ զանհատատու- թեան, և զանհատատութեան

14 1 այսպէս, փխ. որպէս

15 Խ զմեզ հարկաւորել

15 Այլորդ չիք կամ

16 ցլ աշխատութիւն

16 ե և ընդ աւելորդ

17 վորդոս անցուցանել, Ավորդ ցուցա- նելով, փխ. ցուցանել

17 Խ նմանագոյն

ԿԵ

Յաղագս բազաւորելոյն Վաղարշայ, եւ Եփեսոյ գաւառն Բասեւոյ, եւ պատի պարսպաւ զհոր Բաղաթ, եւ պատեալով ընդ Խաղարաց եւ մահ նորին:

- 5 Յետ մահուանն Տիրքանայ թաղաւորէ Վաղարշ որդի նորին յերեսներորդի եւ երկրորդի ամի հոմանուանն իւրոյ Վաղարշայ Պարսից արքայի: Սա շինէ աւան մեծ զտեղի ծննդեան իւրոյ ի վերայ ճանապարհին. ուր ի գնալ մօր իւրոյ ի ձմերոց յԱյրարատ, յանկարծակի պատահեալ երկանց ի գնացան՝ ծնաւ ի վերայ ճանապարհին, ի դաւառին
- 10 Բասեւոյ, ի տեղումն, ուր խառնին Մուրց եւ Երասխ. զոր շինեաց յիւր անուն եւ կոչեաց Վաղարշաւան: Սա պատեաց պարսպաւ եւ զհզօր աւանն Վարդգէսի, որ ի վերայ Քատախ գետոյ. զորմէ յառասպելսն տանն. օհատուած գնացեալ Վարդգէս մանուկն ի Տունաց գաւառէն, զՔատաղ գետով, եկեալ նստաւ զԵրէշ րլրով, զԱրախմէզ քաղաքաւ,
- 15 զՔատաղ գետով, կոնկ կոփել զգունն երուանդայ արքայիս: Այս երուանդ՝ առաջինն է, սակաւակեացն, որ ի հայկազանց, զորոյ զբոյրն կին տուեալ Վարդգէսի՝ շինեաց գաւառս զայս. յորում եւ Տիրքան միջին յԱրշակունեաց նստոյց զհասարակ առաջնոյ գերութեանն Հրէից. որ

1 սեւցեօրցա ԿԵ, փխ. ԿԵ.

2 Ա թաղաւորութեանն [թաղաւորութեան]

2 Աս վաղարշակայ

2 Ե պատեայ / Ե պատեալ

3 Ե յիւ պարսպաւ

3 Ե վաղարշակ / քրս նորա

5 Տ յերեսուն եւ երկու Հաբել յերեսներորդ երկրորդ / Ե յերեսներերորդ (չիւ երկրորդի) / Ե յերեսներերորդ երկրորդ / Բ յերեսներորդ երկրորդի

6 Ե հոմանուան / Տց հոմանուանն [օգրս հոմանուանն]

6 Աս վաղարշակայ

7 Ա ծննդեանն

8 Հօրքոց որ, փխ. ուր

8 Տ ի գնալն [ք ի գնալ]

8 Ա ի ձմերոցս

8 Եց յարարատ / Ե յարայրատ / Հ ա-րարատ

9 Տն պատեալ, փխ. պատահեալ

9 Տն ի գնացու [Հ ի գնացս]

9 Հց ի ճանապարհի

10 Տն քսեան [օգրս քսեան]

10 Տն ի տեղումն [ոս ի տեղումն]

10 Ա մուրց գետ / Ե շինեալ

11 Ե յիւ եւ (կոչեաց)

12 Ե վարդ վեպի, փխ. վարդգէսի

12 Ե Եփեսո քաաղ / Ե քաաղ

12 Ան յառասպելն

13 Ան վարդգէս / Ե վարդգիսի

13 Ա մանուկ

13 Ա ի մուրցայ / Հօրքոց ի տունեաց

14 Ան յիւ քաաղ գետով / Ե գետով

14 Ենտ նստեալ / Հօրքոց յիւ նստաւ / Ե զերեալ, փխ. նստաւ

14 ք զԵրէշ

14 Ե զԵրէշ / Ա քերդաւ, փխ. Երբով, Ե Երբով (չու. գրած քերդով)

14 Բ վարսիսեա

15 ց քաաղ գետաւ (չմշած) / օրքոց յիւ քաաղ գետով / վեկ գետաւ

15 Ե առեալ, փխ. կեալ

15 Բ գոփել, Ե կփել, փխ. կոփել

15 Տ զգունն [քս զգունն]

15 Ե երուանդ է, առաջին էր սակաւ-կեացն

16 Ա յիւ առաջին

16 Ե ի հայկազանց / Ե ի հայկազանց

16 Ե գորոց

17 Ե վարդգէսի / Ե վարդգէս / Ե վարդ-գիսի

17 ց Ե յիւ եւ

18 Եփեսո արշակեանեաց / Ե յարշակունեաց

18 ց զհասարակն / Հց քերութեան

18 ց որ եւ

եղև քաղաքադիր պաճառօր: Այժմ այս Վաղարշ պատեաց պարսպաւ և հօր պատուարաւ, և անուանեաց Վաղարշապատ, որ և նոր քաղաք:

Սա թագաւորեալ ամս քսան, մեռաւ Թէ լոկ և այլքն կեցին, բայց ասեմ զսա և յետ մահուանն կեալ, յաղապս բարի անուանն քան
 5 զխուրազոյնս ի թագաւորացն: Վասն զի ի սորա աւուրս միարանեալ ամբոխութիւն հիւսիսականաց, զնազրաց ասեմ և զհաղաց, արտաքս բան զգուռն ճորայ ելանեն, ատաջնորդ և թագաւոր ունելով ինքեանց զվնասեպ ոմն Սուրճապ, որք անցեալ փտարին այսր զհուր գետով: Որոց պատահեալ Վաղարշ ամբոխի մեծաւ և արամբք մարտեօք՝ զիր
 10 զխաթաւ կացուցանել զամբոխն ընդ երեսս զաշտին, և ձիւզ գնեաւ եղեալ՝ անցանել ընդ կապանն ճորայ: Ուր միտանալամ միարանեալ թշնամեացն՝ յօրինեցին ճակատ, զորս իկպէա և վանեալ քաջացն Հայոց՝ փախտաւկանաւ առնէին, սակայն Վաղարշ մեռանի ի ձեռաց կորովեաց աղեղնաւորաց:

15 Եւ առնու զթագաւորութիւնն Սուրով որդի նորին յերրորդ ամի Արտաւանայ Պարսից արքայի: Եւ նոյն հետայն միարանեալ զգորս Հայոց, անցանել ընդ յետոնն մեծ, վրէժս պահանջելով զմահուան հօրն, և վանեալ սրով և զեղարգեամբ զհօր ազգան զայնտիկ, մի ի նարխարոց յամենեկանց պիտանեացն առնու պատանդս, և զիւրոց տէրութեանն
 20 նշանակ՝ արձան հաստաակ հեղինացի գլով, որպէս զի յայտ լիցի ընդ հնազանդութեամբ լինել Հոռմայեցոց:

1 օրցոս և, փիւ, եղև

1 bedef քաղաքադիր

1 f վաղարշս / o վաղարշակ

1 Ակէ լիխ և

2 զոս պատուարով

3 օք քսան և մեռաւ

3 Ան լիխ Թէ լոկ և այլքն կեցին

4 Աէկէ և կեալ յետ մահուանն

5 l թուղազոյնս

5 Տից ի թագաւորացն

5 յե քանգի, փիւ, վասն զի

6 g ամբոխ(ութիւն) ճորցոս ամբոխ

Տց ամբոխութիւն ի հիւսիսականացն

ա ի հիւսիսականացն / և հիւսիսականաց

6 օք զխաղաց / և զի խաղաց, փիւ,

զխաղաց

6 ցլ զրասդաց / և զրասդաց որ

7 օbed գուռն

7 օն ճորայ / f ճորայ

7 Հոք ելանէին / l ելանեն, միւսն,

ելանել

7 Ան իւրեանց, փիւ, ինքեանց

7 օ թագաւոր ինքեանց ունելով

8 Հօ զվնասեպ / Ա սուրճակ

9 l յորոց / օրցոս որոյ

9 օbedef ամբոխաւ

9 և լիխ և

9 Ա լիխ ցիր- դաշտին (ս. 10)

10 l զիթաւալ

10 Տն կացուցանել {վէկ կացուցանեն,

ց կացուցանեն(ն), չ կացուցանել}

11 Ավէկ առեալ, վաւ եկեալ, փիւ, եղեալ

11 օ զկապանն / l կապանն / և կապան

11 օն ճորայ / f ճորայ / օ ճորայ

11 օ որ, փիւ, ուր

12 Ա ճակատս / օց զոր

12 l թեպէտ / և լիխ և

11 չվճ՝ աղեղնաւորաց՝ թագաւորեալ

ամս իա {կվ քսան և մի}

13 f զթագաւորութիւն / և զթագաւոր

ութիւնն որդի նորին խորով յերրորդ

13 Տ նորայ / Ա յերկրորդ

17 Հց լեռն

17 օ զմահուանն / օս մահուան

18 ք զեղարգամբ

18 Ա զհօրան զայնտիկ զազգան

18 ի նարխարայն ամենեկանց

19 Ա լիխ պիտանեացն

19 Ա պատանդս {օ պատանդս} առնու,

և առնու ի պատանդս

19 Հմց տէրութեան / f տէրութեան

20 ցլ հեղձեանցի / և հեղձեանցի / օ

հեղինական

21 օ լիխ լիխ / օ լիխ և

ԿԶ

Նքէ ուստի՝ զայսոսիկ պաամի:

Զրուցէ մեկ զայս Բարդաճան, որ յեղեսիայ: Քանզի նա յաւուրս Անտոնինոսի վերջնոյ երեկցաւ պատմադրող. որ յատաճ աշակերտեալ էր ազանդին Վազենտիանոսի, զոր յետոյ անարգեալ յանդիմանեաց. ոչ գալով ի ճշմարտութիւն, այլ միայն ի նմանէ պատուցեալ՝ այլ հերձուած յարդարեաց յինքնէ: Սակայն պատմութիւնս ոչ ստեաց, զի էր այր կորովի բանիւր. որ և առ Անտոնինոս համարձակեցաւ գրել թուղթ, և բազում ասացուածս արար ընդդէմ ազանդին Մարկիոնացոյ:

Եւ բաշխից և կողոց պաշտաման, որ ի մերում աշխարհիս: Վասն զի եկն նա այսր, որպէս զի աշակերտել զՔրիստոսէ ի խում հեթանոսացս. և իբրեւ ոչ ընկալեալ եղև՝ եմտա նա յամուրն յԱնի, և ընթերցեալ զմեհնական պատմութիւնն, յորում և զգործս թապաւորացն, յաւելլով իւր և որ ինչ առ իւրեան, և փոխեաց զամենայն ի լեզու ասորի. որ և ապա անտի յեղաւ ի յոյն բան: Յորում պատմէ ի մեհնիցն պաշտամանոց՝ վերջին Տիգրանոյ արքայի Հայոց պատուեալ զգերեզման եզրօրն իւրոյ Մաւանայ քրմապետի ի Բագնացն աւանի, որ ի Բաղրեանոյ գաւառի, թաղին ի վերոյ գերեզմանին շինեալ:

1 սեբեդեօրցո ԿԶ, փխ. ԿԶ.

2 Ե թէ՛ Եօրցո ուստ

2 ճե ուստի պատմէ զայսոսիկ ուստի է զայսոսիկ

3 Հ իմ զայս

3 ա բարեւան / Կ'սեբեֆ բարեւան / Ե բարեւան / Ե բարեւան

3 ա յեղեսայ / եւ յեղեսայ / և յեղեսայ

3 ք' նորա / ակ իմ նա

3 ա աւուրս

6 Ակէ վերջնոյն [կէ վերջնոյ] անտոնինոսի

6 Ե յառաջն աշակերտեալն

4 Ա աշակերտ

3 Ե է, փխ. Էր

5 օրցո զայս, փխ. զոր

6 Աօրցո գուով, փխ. գալով

6 ք ի ճշմարտութիւնն

6 Ա ի նմանէ / վկէ յանդիմանեալ, փխ. ի նմանէ

7 վ յորդորեաց / կէվ յօրինէ, փխ. յարդարեաց

7 Ե սաէ / և սաեաց

8 Ել այր էր կորովի

8 ա և որ / Ե իմ առ

9 Տց ասացուած / կէ ասացած

9 ցրցո արարեալ

9 Ա ազանդին

9 վ'սեբեֆօրցո մարկիանացոց

10 ճօրցո պաշտամանն / ց պաշտման

10 Ե իմում, փխ. ի մերում

10 Հցէ որ / միւսն. զոր

11 Ե իմ զի / Ե որ

12 սեմե հեթանոսաց / Ե հեթանոսացն

13 Ե անի

13 Ան ընթերցաւ

13 սեմ զմեհնականն

13 Ա պատմութիւն

14 ա յաւելլով

14 սեմե իւրովն էին, և / Ե իւրին էին և / Ե իւրն էին, և / Ե իւրեաւ / Ե իւրաւ

15 Ե ի լեզու ասորի զամենայն / Ե իմ ի (լեզու)

15 Ա իմ ապա

15 ա եղև, Ե եղաւ, ԿՅ ելաւ, քր ելայ, Ե ելաւ, փխ. յեղաւ / Ե ապա յեղաւ [Ե յեղաւ] անտի ի յոյն

16 Ե ի մեհնից

17 Ա պատուել

17 օրցո զգերեզմանս

17 ցրցո եզրօր

17 Ե քրմապետին

18 Հցէ ի բաղրաւանդ

զի ի զոհիցն ամենայն անցաւորք վայելեցեն, և ընդունիցին հիւրք երեկոթիւք: Յարում և զկնի վաղարշ տան աշխարհախումբ կարգեաց ի սկզբան ամին նորայ, ի մուան նաւասարդի: Յայսմ պատմութենէ տակաւ մեր երկրորդեցաք քեզ ի թաղատորութենէն Արտաւազդայ մինչև 5 յարձանն Քոստովու:

ԿԷ.

Արև ո՛րպէս Ազարանգեղոս պառնեաց եամառօս:

Արպէս ասացաք՝ ի վաղարշայ տանա զթաղատորութիւնն Քոստով ուրդի նորին, հայր սրբոյ մեծին Տրդատայ: Յազազս սորա և համատուն- 10 միցն կարծ ի կարծոյ իմն անցանելով աջոյ քարտուգարն Տրդատայ Ազաթանգեղոս, վաքս ի շատե պատմէ զմահն Արտաւանայ Պարսից թաղատորին, և զրոտնայ տէրութեանն Պարթևաց յԱրտաշէս ուրդոյ Սասանայ, և զնուաճելն Պարսից բնոյ ձեռամբ նորա, և զքինախնդիր լինել Քոստովայ հօր Տրդատայ, և ասպատակաւ հինից տերեղ զաշ- 15 խարնն Պարսից և Ասորեստանեայց: Յետ սրոյ ասէ, իմ յղեաց Քոստով յիւր բնիկ աշխարհն, ի կողմանս Փուշանայ, զի իւր տունայինցն ի թի- կունս հասցին, և Արտաշէս բնդդէմ կացցեն: Այլ նոքա, ասէ, չլինէին օճնելոյր, զի հաւանեալք և միամտեալք էին բնոյ տէրութիւնն Ար- տաշէսի քան բնոյ տէրութիւն ասպատակին իւրեանց և եղբայրութեանն,

1 Ե չիք ի (զոհիցն)

2 Ե յանցաւորք

3 Հօմեօք հիւրք / Ե հոյրք

4 Ե երեկաթիւք

5 Ե սցես զկնի

6 Ե կարգեալ

7 Ա յսկզբան

8 Տե ամի

9 Ե ն"ր, և նորայ, փխ. նորոյ

10 Տ ի մուան / Խ ի մուան

11 Ե նաւասարդի ամսոյ

12 Ե քցես մեր, Ե չիք մեր

13 Ե յանմիւն, Ե ցանմն, փխ. յար- ձանն

14 Ե Քոստովայ

15 Ե անգեղեղոս ԿԷ, փխ. ԿԷ.

16 Ե թէ... ազաթանգեղոս

17 Ե պատմէ

18 Ե հոգեմայեցալ, ԿԷ, հոգեմայեցի, ք համառօտարար, փխ. համառօտ

19 Ե ուրպէս պատմեցաք

20 Ե ի վաղարշեակայ

21 Ե յարդի զթաղատորութիւն

22 Տե նորա, փխ. նորին

23 Ե անմի սրբոյ / Ե չիք սրբոյ / Ե չիք սրբոյ և

24 Ե քցես մեր

9 Ե համատունիցն

11 Ե ազաթ աղեղոս

11 Անկ ազաթանգեղոս պատմէ փորք ի շատե մահն

12 Ե թաղատորին (չեքմե, լուս. զքեմ արքայի) / Ե արքայի

13 Ե և զրառնին

14 Ե բառնիլ

15 ԿԷ, Ե թաղատորութեան, Ե թաղատորութեան, փխ. տէրութեան

16 Տե զնուաճել [Ե զնուաճելն, Ե զնուաճելն] / Ե քցես նուաճել

17 Ե քինել / Ե քինելն

18 Ե Քոստովու

19 Ե յաշխարհն

20 Ե ասորեստանեաց / Ե ասորեստանի

21 Ե զկողմունք

22 Ա չիք և արտաշէս բնդդէմ կացցեն

23 Ե չիք ասէ

24 Տե ի տէրութիւնն / Ե բնոյ տէրութեան, Ե բնոյ տէրութիւն

25 Ե քանդի բնոյ

26 Ե անմե տէրութիւնն

27 Ան իւրեանց ասպատակին [Ե ազաթանգեղոս]

28 Ե քցես եղբայրութեան

և եթէ, Խոսրով առանց նոցա վրէժս պահանջէ. և զնովիմբ ամեալ
ասէ, թէ ամս տասն սուկ սուկ զայս օրինակ աւար տուալ զամենայն
երկիրն յապականութիւն դարձուցանէր: Ասէ ապա և զգալն Անա-
կայ նենգութեամբ, նրապուրեալ ի խոստմունս Արտաշրի, որ ասացն,
5 եթէ «դրուն պատուական զձեր սեպհական Պահլուն, զայն անդրէն
ի ձեզ դարձուցից, և զքեզ թագաւ փառաւորեցից»: Վասն որոյ յանձն
առեալ Անակայ՝ սպանանէ զԽոսրով:

Արդ՝ թէպէտ և Ագաթանգեղոս աշտպէս համառօտ էանց ընդ այս,
բայց եւ հաւանեալ եմ ձեզ և յերկար առնել զպատմութիւն ժամանա-
10 կիս այսորիկ, ճատելով ի սկզբանէն, և ճշմարիտ ասացուածովք հոծ
և խիտ:

ԿԸ

Ջրագատուական ազգացն, յորմէ ցեղք պարբիւսականք որոշեցան:

ՅԱզգամայ քսաներորդ առաջնորդ նահապետ մեզ զԱրրահամ
15 տատուածայինն ցուցանեն պատմութիւնք, և ի նմանէ եղեալ ազգդ Պար-
թեաց: Քանզի ասէ, յետ մեռանելոյն Սասայի՝ առեալ Արրահամու կին
զՔեստուրայ, յորմէ ծնան Խմբան և Եղբարը նորա, զորս Արրահամ
ի կենդանութեանն իւրում մեկնեաց յԻսահակայ, արձակելով յերկիրն
արեւելից: Յորոյ սերեալ ազգ Պարթեաց. և ի նոցանէ Արշակ քաջ, որ
20 ապստամբեալ ի Մակեդոնացոյ՝ թագաւորեաց յերկիրն Քուշանաց ամս
երեսուն և մի. և յետ նորա որդի նորին Արտաշէս ամս քսան և վեց.
ապա Արշակ նորին որդի, որ կոչեցան մեծ, որ զԱնախորտն հապսն

1 ցցէ թէ

1 Ար վրէժ / Հցկէ վրէժն

1 Հե պահանջէր

2 ժց եթէ / 1 եթէ

2 սերգոս օրինակաւ / և չիք աւար

2 սե արարեալ, փխ. առեալ

2 Ակէ զերկիրն ամենայն

3 մեծ ապականութիւն

3 Ե ասէ և ապա / մ չիք ասէ

4 Ե չիք ի (խոստումնս)

4 Ի ի խոստումնս / մ ի խոստումն

4 ՏԽ ասաց

5 Աե թէ

5 Ե պաշտան / եմք պաշտան / ց պահ-
դան / Ե պահդան

5 Հ չիք զայն / օրցոս չիք զայն անդրէն,
1 այդրէն / ց զայն (չկեամ)

6 Ա դարձուցից ի ձեզ

6 Ա չիք և զքեզ թագաւ փառաւորեցից

6 Ե ասեալ յանձն

7 Ակէ սպանանել

8 օրցոս չիք այսպէս

8 Գ Ե ց համառատարար

8 Ե Ե անց, փխ. էանց

9 ՏԽ յաւէտ ձիգ

9 Ե չիք ձիգ և երկար առնել / Հց չիք
առնել

9 ՏԽ երկայն [և յերկար] / Եմ երկար

9 Հց զպատմութիւնս

10 Ե այսմիկ / Ա ի սկզբանէն

12 Ե օրցոս Կե, փխ. ԿԸ.

14 ք ազումայ / քցոս արրահամ

15 Տ տատուածային պատմութիւնքն
ցուցանեն

15 եւմէ ի նմանէն

15 Ե Եմ չիք զազգ [ց չիք Եմ ազգ] / Ե
զազգն / մ Ե զազգ / Հ ազգ

15 Ե պարթեաց

16 Ե Ե Ե, փխ. ասէ

16 Ե Ե Ե Ե

17 Հե երման / Ե Ե Ե Ե, փխ. եմբան

17 ՏԽ զար [ց չիք Եմ]

18 ԱԽ ի կենդանութեան իւրում ար-
րահամ / Հ ի կենդանութեան

18 ց ի Ե Ե Ե

19 Ե Ե ի Ե Ե Ե

20 Տ ի յերկիրն

21 Այոս նորա, փխ. նորին

21 Խ նորին որդի / Ե չիք որդի նորին

22 Եմ ապան

և զՎաղարշակ զեղբայր իւր թագաւոր կացոյց Հայոց, երկրորդ իւր
առնելով: Եւ ինքն չուեալ ի Բաշկ՝ հաստատեալ զթագաւորութիւնն
իւր ամա յիստն և յերես. վասն որոյ գարմբ նորա Պաշխար անուանե-
ցան, որպէս և եղբորն Վաղարշակայ ի նախնոցն անուն՝ Արշակունիս:
5 Եւ են թագաւորք պաշխարիկք այսորիկ: Տեա Արշակայ մեծի ամուս-
նիկ թագաւորութիւն նորա Արշական, յերկրաստաներորդի ամի Վաղար-
շակայ թագաւորին Հայոց՝ ամն երեսուն, ապա Արշանակ՝ ամն երեսուն
և մի, յետ որոյ Արշէզ ամա քսան, ապա Արշաիր՝ ամն քառասուն
և վեց: Սորա լինին որպիսի երեք և զուտար մի, որպէս յատաճագոյն
10 ասացի. որոց անուանքն՝ անդրանկանն Արաաշէս կոչէր, երկրորդին՝
Կարէն, երրորդին՝ Սուրէն, և զուտարն անուանեալ Կոշմ:

Արդ՝ յետ հօրն վախճանելոյ, կամ եղև Արաաշխի ազգաւ ի վերայ
եղբարցն թագաւորել, զոր յանձն առեալ եղբարցն, ոչ առաւել ոգոջա-
կան քանիւք և պատրողօք, քան թէ առատիւ նուաճեալ նորա: Եւ
15 Արգարտ պայման ուխտի և գաշինս ի միջի հաստատեալ թագաւորել
Արաաշխի ծննդովք խրովք, իսկ եթէ հառցին գարմբ նորա՝ եղբարցն
մասնել ի թագաւորութիւն ըստ կարգի առպարկեան: Եւ Արաաշխի
զոյս ի նոցանէ գտեալ՝ զատոտս պարզեւ, ապա գնոտս սերելով յանուն
20 իւրաքանչիւր, և ի վերայ քան զամենայն նախարարութիւնս կարգէ,
զնախնակունն ի վերայ պանկով գանուն ազգին, զի կոչեալին այսպէս.
Կարենի Պաշխար, Սուրենի Պաշխար, և քոյրն՝ Ասպանապետի Պաշխար,
քանպի ի վերայ զորայ էր այր նորա: Եւ այսու կարգաւորութեամբս
ձգեցան քաղութ ամա, մինչև վերացաւ ի նոցանէ տէրութիւնն:

1 օ զվաղարշ

1 Ան Հայոց կացոյց [ցի կացուցանէ]

2 Ա չուեաց

2 անք ի բաշկ՝ զի բաշկ, և ի բաշկ

3 Կ՝անեղբայրս չի ամս

3 Արգարտ չի յիստն և երես

3 Ա պաշխարիկք [մ պաշխարիք] օ պաշխարիկք օ պաշխարիք

4 անք ի նախնոցն օ անուան

5 անք պաշխարիկք օ պաշխարիք օ պաշխարիք օ պաշխարիք օ չի պաշխարիք

6 անք զթագաւորութիւնն

6 Անք չի նոքա

6 անք երկրաստաներորդ և յերես տասաներորդ

7 Անք արշաէ [Կ՝ արշաէան]

8 վ՝ արաաշէզ օ արշէս

8 ք իդ, փիւ, քառասուն և վեց

9 զի լինիս և մի զուտար

10 Հիւ տասցար Հիւ անուանք

10 Տանեւ կոշիւր

10 Ա և երկրորդին

11 Տե կարն օ կարէն

11 Ա և երրորդին օ սուրն

11 փ զզուտար օ Հիւ գտեւին

11 Հիւ չի անուանեալ օ Հիւսիս կոշ

13 ք չի յետ

13 ք չի թագաւորել—առեալ եղբարցն

13 ք չուեալ օ ամուսն

13 Անք ոգոջականք, Հիւ ոգոջանք

14 փ չի և պատրողօք

15 ք պայման օ ուխտին և գաշին

15 Ա հաստատան, Հիւ հաստատեաց

16 Անք անդերք իւրովք ծննդովք [ք չի ծննդովք] օ ծննդօք, 2 իւրովք ծննդովք օ ի անդերք ծննդովք

16 քո թէ և հառցին

17 Հիւ մասնել

17 անք ի թագաւորութիւնն

17 Հիւ արաաշէս

18 ք գայն օ պարզեւ նոքա

19 ք չի և Ա կարգեալ

21 ք կարէնի օ կարէնի [օ կարենի]

21 անք պաշխար օ պաշխար

21 Ա քոյր նոքա

21 ք չի ասպանապետի պաշխար

21 ք ասպանեւի

21 անք պաշխար օ պաշխար

22 անք զորացն, ք ի վերայ զորացն

22 որոքս այրն, օ նոքա

22 Տե այս կարգաւորութեամբս [ք կարգաւորութեամբ]

23 ք վերացան օ ք տէրութիւն

Բայց մի ստատմոր բամբաստեցես զմեզ իբրեւ զաւելագործ որ, որպէս թիւ, զմի անգամ պատմեալսն զարձեալ ասացաք. այլ զիտեա, զի ախորժելով վասն ազգականաց մերոյ Լուստուրչին քաջամուտ կամեցեալ լինել ընթերցողայն՝ կրկնազրեցաք երկրորդելով:

5

ԿԹ.

Ինչ, զիաւոյ ցեղն Ահաաօխի Պարսից աւուայի մինչեւ ցվախձան:

- Արդ՝ անցցուք այստէ՛հաս ընդ թիւ թագաւորաց ցեղին Արտաշիսի՝ մինչեւ ցրառնալ ի նոցանէ տէրութեանն: Ենա Արշաւրի, որպէս ասացաք, թագաւորէ Արտաշէս ամս երեսուն և չորս. Գարեհ ամս երեսուն, Արշակ ամս ինն և տասն. Արտաշէս ամս քսան. Պերոզ ամս երեսուն և չորս. Վաղարշ ամս յիսուն. Արտաւան ամս երեսուն և մի: Զսա սպանեալ Ստահրայոյն Արտաշրի, որպէս Սասանայ, բառնալով զթագաւորութիւնն Պարթեաւոյ, հանելով ի նոցանէ զաշխարհն ժառանգութեանն: Բազում են ժամանակիս այսորիկ պատմողք ի Պարսից և յԱսորոց, այլ և ի Եմանաց: Գանգի ի սկզբանէ թագաւորութեանն Պարթեաւոյ մինչեւ ցրազարումն՝ ընդ Հոմայեցոց կալան զործ, երբեմն հնազանդութեամբ և երբեմն պատերազմաւ, զոր պատմէ Պաղեփատոս և Պարփիւր և Փիլիմոն, և այլք բազումք: Բայց մեք ասացուք ի մասենէն, զոր երբ Խոստհրուտ, զԲարսուժայի:

1 օրգոս բայց զի մի

2 Տ իբր : Խ որպէս, փխ. իբրեւ

3 ԽԿՎ՝ զաւելորդագործ որ / ո զաւելորդագործակ / Ա զաւելագործակ / օրգոս զաւելորդագործութ, փխ. զաւելագործ որ

4 ք պատմեալ, քո պատմեալ են, փխ. պատմեալսն

5 ԽԿ՝ երկրորդեցաք, փխ. ասացաք

6 օ զի, փխ. այլ

7 Ա լուստուրչին մերոյ

8 օ լինիլ

9 Ա լի ընթերցողայն

10 օ լիցեցողայն ԿԹ, փխ. ԿԹ.

11 Զ լիցեցողայն և ցեղ

12 Ե արտաշէս պարսից արքայ

13 Ե անցուք

14 ԽԿ՝ այստէ՛հաս ի կարգ թագաւորաց և ի լի և ընդ թիւ նոցին ցեղին

15 ց արտաշէսի

16 ԿԹ բառնիլ

17 Զ լի ցրառնալ տէրութիւն ի նոցանէ

18 օ արշաւրի, օ արշաւրի, օ արշաւրի, փխ. արշաւրի

19 Զ ամս ԿԹ

20 օ երիս, օ Կ, Ե երիս, փխ. չորս

10 ք արշաւրի, փխ. արտաշէս

11 Ե ԿԹ փխ. երեսուն և երեք / օ Երեց երեսուն և Գ, կամ երեսուն և երեք, փխ. երեսուն և չորս

12 օ ստահացոյն / Ե ստահարացոյն

13 փխ. զթագաւորութիւն / Ե թագաւորութիւն

14 Ե արքայ

15 Ե Երե, ցե Երե, փխ. Ե օ լի Ե

16 Զ լի ժամանակիս

17 Զ լի յայսմիկ / Ե յայսմիկ

18 Զ լի յայսմիկ յասորեասանեայ / փխ. յասորեասանեայ

19 ԽԿ՝ այլ ամառ և / օ Ե լի և

20 օ Ե լի ի (յունաց)

21 ԽԿ յիսկզբան / ք յիսկզբան, միւսն. ի սկզբան

22 Ե զագարումն / Զ լի լի ընդ

23 օ երեմն ընդ հնազանդութեամբ

24 ք զորս

25 օ փալեփատոս / օ փալեփատոս

26 օ Երե արքայ / Ե արքայ

27 Զ Երե փալեմոն / օ փալեմոն / ց փալեմոն / Ե փալեմոն / օ փալեմոն

28 ք փալեմոն / Ե փալեմոն

29 ք փալեմոն / Ե փալեմոն

2

Երկ գլխի առաստիվ Պատկերաց:

- Այս խոստովանող զգլիկ եղևալ Շապուհի թագաւորին Պարսից, և
 5 ի ձեռն Յոնայ անկեալ, յորժամ Յուլիանոս, որ և Պատարատուն,
 զորո չանգերձ ի Տրդրոն չոգաւ, և ի մեռանէն նորա անդ, ընդ Յորի-
 անու ի Յոյնս ընդ արքունական սպասաւորսն եկին, և մերոյ հաստոյս
 զաւանեալ՝ անուանեցաւ Եղիազար, և յոյն լեզու ուսեալ՝ պատմա-
 10 զրեաց զգործս Շապուհի և Յուլիանոս: Ընդ նմին թարգմանեաց և
 պատաշտոցն պատմութիւնս, մասեան մի, որ զերեկից իւր լեալ Բար-
 սումայի ուրումն անուամբ, զոր Պարսք Ռատատոնուն կոչեն, յորմէ մեր
 ուսեալ՝ երկրորդեմք այժմ ի գիրս յայտմիկ, թողով զառասպելաց նոցա
 15 բարբաժմունս: Քանզի անտեղի և մեզ այժմ երկրորդել զառասպելն
 յազոպս երազոյն Փափազոյ, և արտադատութեան հոյն մանուածոյ՝
 որ ի Սասանայ, և պատումն զհաօրն, և լուսնակն, և ախտարմազայն
 15 յառաջտապումն՝ որ են բուզեալք, և որ ինչ գլխի ախտիկ, և պորն-
 կական խորհուրդն Արտաշի չանգերձ սպանութեամբք, և անմիտ
 հանձարարանութիւն մոպին զստեք վասն նոխազին, և որ ինչ այլն

1 abefjyagrg Կէ, փխ. 2, և լիխ 2

2 Ա թլ

2 Ա պաշաւեաց / ցլ պանգաւեաց / և
 պանգաւայ / րս պանգաւայ

3 վրքք բաժնբաւ

3 abedc թագաւորի / f արքայի

3 Խ2 չապուհ պարսից արքայի և

4 S անկեալ ի ձեռն [ը ի ձեռն] յունաց

4 g յուլիանոս / և յուլիանոս

4 e լիխ որ

4 abjn պատարատուն / վ պապատուն /
 e պատաւատոս / d պապատոս / e
 բառատուն յոս պարատուն / վոյ
 պատաւատուն

6 abnc ի տեսնոն, e ի տեսնոն / f ի
 տեսնոն

6 ԱԽ լիխ անդ

6 Այս և, փխ. քնդ

6 և յուլիանոս, և յորբիանոս, e յո-
 բիանոս

6 abed ի յոյն, փխ. ի յոյն

6 ab արքունականն պատաւորսն

6 abp մերոյս

7 el եղևազար / 2kl ուսեալ լեզու

8 Խ զգործսն

8 a յուլիանոս / ցլ յուլիանոս / և յու-
 ղիանոս

8 Ա2 և թարգմանեաց [2 թարգմանեաց]

8 Խ լիխ և (պատաշտոն)

9 2y զառաջնոց

9 2k թագաւորաց պատմութիւնս

9 ցլ լեալ

10 S որումն [ոյոյս ուրումն] / e որում

10 Կ2 abedf աստ տոնոն / d աստտոն
 Խվ2 աստտոնոն, վ աստտոնոն /
 վ2ոցրս աստտոնոն / ւ աստ աստ
 տոնոն

11 Խ լիխ այժմ

11 bcdaf ի գիրսս

11 ԱS յայս [և այս]

11 Sudek զառասպելեաց [ը զառասպե-
 լեացն]

12 Sd բարբաժմունս

12 և անտեղ

13 Ա փափազոյն 2ab փափազման

13 Ա արտադատութեանց / վ2ց արդա-
 տադատութեան, և արդարադատու-
 թեանն / e արտադատութեան

13 a մանուեայ / ք մանուածոյն

14 վ2ոցրս կասանայ, ք կասանայ, փխ.
 սասանայ

14 վ2ց պատմեն / 2kl պատին

14 և յունական (նորագրածը նորագո-
 ղինն և)

14 Ա ախտարմազայն

15 Ա2 քոզեր [e քաւզեր]

15 SԽ այսորիկ

15 Ա2ցե լիխ (այսորիկ) և

16 Խ խորհուրդին

16 Խabedf սպանութեամբք

17 ցլ անհանջարարանութիւն, վի ան-
 հանձարարանութեան / օյ հանձա-
 րարանութեամբ

17 e այլ

ամենայն նա և այժմ զիեցումն մանկանն ընդ հովանեաւ արժւոյն, և
 պուշտկումն ազատուն, և գերազանձին պահպանութիւն առիւծուն
 հանդերձ արբանեկութեամբ պայտուն. և միայնամարտութեանն առաքի-
 նութիւն, և որ ինչ ալլարանութեանն բերէ կարգ: Այլ մէք ասասցուք
 5 միայն զստոյցն, որ ինչ ճշմարտութեանն վայել է պատմութիւն:

ՀԱ.

Առաջին արեւմտեան Խոստովայ յԱսորեական, յորում համարէր օգնել
 Առաւանակ:

Քանզի յետ սպանանելոյն զԱրտաւան և թագաւորելոյն Արտաշրի
 10 որդւոյ Սասանայ, երկու ցեղք Պահլաւին, որ Ասպահապետի և Սուրենի
 Պահլաւն անուանին, նախանձ պահելով ընդ թագաւորեալ ցեղին
 իւրեանց հարազատութեան ազգին, որ է Արտաշէսին՝ կամու յանձն
 առին թագաւորել Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Այլ մտերմութիւն պա-
 հելով առ եղբայրութիւն ազգականութեանն տան Կարենի Պահլաւին՝
 15 ընդդիմացան պատերազմու Արտաշրի որդւոյ Սասանայ: Բայց յառա-
 ջագոյն իրրե լուա զազմուի շիրին թագաւորն Հայոց Խոսրով,
 զիմեաց յօնականութիւն Արտաւանայ, եթէ հնար լիցի աճապարել
 ապրեցուցանել միայն զԱրտաւան. և միջամուխ եղեալ յԱսորեստան՝

1 օ չիք նա / Ա այժի

1 քգրս զիեցումն

1 օրգրս արժուայ

2 ցրս առեւծուն

3 ց զայլոյն

3 e միամտութեան / abde միամտու-
 թեան / k միանամարտութեան / f
 միապարտութեան / շ միայնամար-
 տութեան / յ միայնամարտութիւն

4 fցk ալլարանութեան / h ն ալլարա-
 նութիւն

4 n բարեկարգ, օրգրս բարեկարգ, փխ.
 բերէ կարգ

6 օ այդ՝

4 abcf չիք ասասցուք

4 d չիք այլ մեք—պատմութիւն (ս. 5)

5 fցk ճշմարտութեան

5 ք պատմութիւնն abcf պատմա-
 ցութ, փխ. պատմութեան

6 abcfօրգրս ԿԼ, k ԿԷ, փխ. ՀԱ.

7 վ՛ արշաւան / SՏ Խոսրովու

7 իվ՛ յասորիս / շցk համարեցաւ

8 d արտեանայ

9 b սպանելոյն

9 l թագաւորելոյ / d արշաւիք

10 օրգրս նօրա, փխ. ստոսնայ

10 Ա պահլաւին / k պահլաւին

10 abcf ասպահապետին / SՏ ասպա-
 հապետ / օ ասպահապետք

10 SՏ սուրենեան [ց սուրենեանի, i սու-
 րենի, n սուրենեանի] ի [no չիք ի]
 պահլաւն [շ պահլաւն], Կ'abcf սու-
 րենեանի պահլաւ / de սուրենեան
 պահլաւն

11 ք պահել

11 bc թագաւորել / de չիք թագաւո-
 րեալ

12 abcd e հարազատութեանն

12 Ա չիք ազգին

12 օրգրս արտաշէս

13 k թագաւորեալ

13 de չիք այլ մտերմութիւն—սասանայ
 (ս. 15)

13 ց մտերմութեամբ

14 abc եղբայրութիւնն

14 abcf չիք ազգականութեանն / շց ազ-
 գականութեան

14 SՏabde կարն [օ կարեն] / cf կարէն /
 ևօ կարենի

14 abcf պահլաւին

15 c պատերազմ / շցk չիք պատերազ-
 մաւ

16 a զազմուի / f զազմունք

17 SՏ թէ

17 Հ աճել, փխ. աճապարել / ցk չիք
 աճապարել

18 օրգրս չիք միայն

18 S զարտաւանն

լսէլ զբոլմ մահուանն Արտաւանայ, և զմիաբանութիւնն ամենայն զօրոց
Պարսից և նախարարոց, նա և զիւրոյ ազգին Պարթևաց և Պահլավաց,
բայց ի ցեղէն Կարենեան. առ որ հրեշտակս տառաքեալ, զառնայ յաշ-
խարհս մեծաւ տրամութեամբ և զկծանայ: Եւ նոյն հետայն փոյլմ բնդ
5 փոյլմ ազգ առնէլ Փիլիպպոսի կայսեր Հռովմայեցոց. օգնականութիւն
ի նմանէ խնդրելով:

ՀԲ

Խոսքովայ օգնականութիւն գեալ ի Փիլիպպոս, զիմ, ի վերայ Արաաթի
պաշտօնագման:

10 Ազմուկ խոսքովեան լեալ ի թագաւորութեանն Փիլիպպոսի՝ ոչ
կարաց ի Հռովմայեցոց վնդացն պարտապէցուցանել, առ ի զօրավիգն լինել
Խոսքովայ: Այլ սինէլ նմա ի ձեռն զբոյ, հրամայելով սատարել նմա յաշ-
մենայն կողմանց: Բայց բնկալեալ զաշխարհի հրամանն՝ հասնեն նմա
յօգնականութիւն յեզրպոստէ և յանապատէն մինչև ի ծովեզերսն Պոն-
15 տոսի: Բայց զտեալ զայսչափ բազմութիւն, խաղայ ի վերայ Արտաշրի.
և հակառակ տուեալ՝ ի փախուստ զարձուցանէլ, թափելով ի նմանէ
զԱսորեստան և զայլ արքայանիստ աշխարհս:

Դարձեալ յղէ ի ձեռն հրեշտակաց առ իւր տոհմայինն Պարթև և
Պահլավիկ ազգս, և առ ամենայն զօրս աշխարհին Քուշանաց, զի տա

1 ք զօրացն

1 Ա պարսից զօրաց

1 ք լիխ և

2 Խձ լիխ պարսից և

2 Խ նախարարացն

2 ք զնա, փխ. նա

2 Խ զիւրոյ ազգին (փոխած զիւրոյ
ազգացն) / Ա ազգացն

2 Ե լիխ և (պահլավաց)

2 Ա պահլավաց

3 անվայե բաց

3 Եւ կարենեան / ց կարնայն / միւսն.
կարնան

3 Ա առաքեալ խոսքովայ զառնայ

3 Ա յաշխարհն [Ե յաշխարհս] Իւր / 2
յաշխարհն / Ե աշխարհն

5 Ե փիլիպպոսի

5 Ե հռովմայեցոց

6 Ե խնդրելով ի նմանէ, Ե լիխ ի
նմանէ

7 Ե Եւրոպոս ԿԹ. Ե ԶԹ. ցե ԿԸ. փխ. ԶԲ.

8 Ե խոսքով / Զմց խոսքովու

8 Ե լիխ ի (փիլիպպոսէ) / Ե ի փիլիպ-
պոսէ

8 Զմց զիմեալ

8 Ա արտաշրի որդոյ սատանայ պա-
տիւրագման

10 Ա ԿԶ՝ Զմց ազմուկ [ազմուկն] զփոթի

և [Ա լիխ և] խոսքովեան

10 Ե լիխ ի (Թագաւորութեանն)

10 Զմց Ե թագաւորութեան

10 Ե փիլիպպոսի

11 ԶԽ զնա, Ե լիխ

12 Ե խոսքովու

12 Ե նմա սատարել

12 Խանգ լիխ նմա (յամենայն)

12 Այլ ամենայն

14 Ե յեզրառով

14 Ե ի ծովեզերն / Խ ի ծովեզերացն
վ ի ծովեզերացն

15 ԿԶ՝ Զմց զանչափ / անվ զայնչափ
միւսն. զայսչափ

15 ԶԶ բազմութիւնս [Ե բազմութիւնս]

16 անվ անկատա

17 Ե արքանիստ

17 Ե յաշխարհս / 2 քաղաքս, փխ. աշ-
խարհս / Ե քաղաքս (լուս. նոյն մեռ-
տով աշխարհս)

18 Ե տոհմայինս

18 Խանգ զարթեա

18 Ե լիխ և

19 Ա պահլավիկ / ց պահլավիկս / Ե
պահլավիկս

19 Զ պահլավիկս առ համարէն

19 Ա ԿԶ՝ (նոյն Զաւորէն, փխ. ամենայն)

19 Ե քաշանաց

- նա եկեալ վրէժս յԱրտաշէլ պահանջեացեն, և զարժանաւորն ի նոցանէ
 թաղաւորեացեցէ, զի մի տէրութիւնն հետացի յինքեանց: Իսկ նոցա
 ոչ տեսալ յանձն, յատաճատացեալ ցեղիցն, որ Ասպահապետ և Սուրե-
 5 Նեան անուանին՝ դառնայ Քոսրով յաշխարհս մեր. ոչ այնչափ ուրա-
 խացեալ ընդ յաղթութիւնն, որչափ ընդ վերջակացութիւնն ազգակա-
 նացն զժգմեալ: Յայնժամ հասանեն առ նա ոմանք ի հրեշտակաց
 իւրոց, որք ի պատասկանազոյն ազգն երթեալ էին, ի խորագոյն
 աշխարհն, ի նոյն ինքն ի ներքս ի Բաշլ. բերին նմա համբաւ, եթէ
 10 ոչ հաղպական քո Վհնասանն, հանդերձ ցեղիւն իւրով Կարենեան Պահլաւին,
 ոչ հաղպանեաց Արտաշէրի, ալ ի կոչ քո զիմեալ գայ առ բեզս:

ԶԳ

Պարսկեալ յարձակումն Խոսրովայ ի վերայ Արաաթի, առանց Հռոմայեցւոց
 օգնականութեան:

- Թեպէտ և յոյժ դուարձացաւ Քոսրով ընդ լուր գալատեան ազգա-
 15 կանացն, տակայն ոչ յամեաց ուրախութիւնն, ընդ հուպ հասանելով
 բոլին, եթէ ինքնին Արտաշէր հանդերձ միարանութեամբ զօրացն հետա-
 հատ եղեալ՝ կոտորեաց զամենայն ցեղ Կարենեան Պահլաւին, ջնջելով

1 Ա չիք և զարժանաւորն—Թաղաւո-
 րեցուցէ (6. 2)

2 Խո թաղաւորեցուցին

2 Ա Խ մի յինքեանց [չ յիւրեանց] տէ-
 րութենն [չ տէրութիւնն, Խ տէ-
 րութիւնն] հետացին [ԽՀ հետացի]

2 Ե նոցա, փխ. նոցա

3 Ա ցեղէն

3 Տ Խ ասպահապետ [քս ասպահա-
 պետա]

3 Ա ասպապետ անուանին և սուրե-
 նեան

3 Տ սուրէն / ցլ սուրենեանն / Ե սու-
 րենեանն

4 Ե յաշխարհն

4 ցլ ոչ ինչ, չիք ուրախացեալ / Ե ու-
 րախացեալ ինչ

5 Հ/ցե յաղթութիւն

5 Ա որբան

5 յոցս վերջակացութիւնն / Վ՞ վեր-
 ջակցութիւն

5 Խ ազգացն, փխ. ազգականացն

5 Ե տրամեալ

5 յ զժգմեալ Խ զժգմեալ

6 Ե նմա, փխ. նա

7 Ե ազգքն

7 Ե չիք ազգն երթեալ էին ի խորագոյն

7 Ե չիք ի խորագոյն աշխարհն

8 Խ չիք ի (նոյն)

8 Ա չիք ի ներքս

8 օձեձ Թիք ի (բաշլ)

8 օձք բաշլ / Ե բաշլ

8 Հցլ չիք բերին նմա համբաւ / Ե չիք
 համբաւ

8 Տ Խ Թէ

9 Հց Ե վհնաճան

9 Ա իւրեանց, փխ. իւրով

9 Խ Կարենեան / միւսն. կարնան

9 Ա պահլաւին

10 Տ Ե կոչ / Խ ի կոչն

11 օձեթոյցքս Հ, ցլ ԿԹ, փխ. ՀԳ.

12 Ե արձակումն

12 Ե խոսրովի / Տ խոսրովու / Ե ի խոս-
 րովայ

13 յ օղնութեանն / Խ իշխանութեան,
 փխ. օղնականութեան

14 Ե ազգականացն զալատեան

15 յց ուրախութիւն

15 յ հասանելով նմա

16 յ բաւթին / Հէ բոթին

16 օձ Թէ / Ե ինքն

16 ԱԽ՝ արտաշէր հետամուտ եղեալ,
 միարանութեամբ զօրացն կոտո-
 րեաց

17 Ա ցեղս

17 Խ կարն / Խ Կարենեան / միւսն.
 կարնան

17 օձ պահլաւին / Կձեթ պահլաւին

զամենայն արու, յերիտասարդաց մինչև ցատրնդիայս, բայց ի միոյ տղայոյ, զոր առեալ մտերիմ տան նորա, Բուրդ անուն, փախեալ յաշխարհն Քուշանաց, առ հօրս ոմանս նորա հասուցանելով ազգայինս. զոր բազում ջանիւր խնդրեալ Արտաշրի զմանուկն ի ձեռն առնուլ՝ ոչ կարաց յազգականացն կուսակցելոյ. մինչև յոչ կամաց երգնուլ՝ անկասկած լինել մանկանն. վասն որոյ ընդ ատապէլս յօգնելն Պարսք զնմանէ, — անբանից սպասաւորել մանկանն: Սա է Պերոզամատուն, նախնի մեծի ազգին կամսարականաց, զոր յիւրում տեղւոջն պատմեացուք:

Այլ մեք այժմ որ ինչ զինի կոտորածի ազգին կարենեան Պահլաւին, զորոյ զվրէժն ոչ թուրազոյնս ինչ խնդրեաց թագաւորն Հայոց Խոսրով: Թէպէտ վախճանեալ Փիլիպպոսի և չփոթեալ թագաւորութիւնն Հռոմայեցոյ, մարդ ի մարդոյ տանով զտէրութիւնն սակաւ ժամանակեայ, Դեկիոս և Գալլոս և Վապերիանոս կայսերք, որք ոչ օգնեցին նմա, սակայն Խոսրով զորք իւրովք և այլովք սիրելեօք յարեցելովք յինքն և հիւսիսային ազգօր Արտաշրի յազգեաց, հալածական տանելով մինչև յաշխարհն Հնդկաց:

1 Երիտասարդաց / Ե յերիտասարդացն

1 Լ ցատրնդիայս / Լ ցատրնդիայս

1 Հանձնաց րաց

2 Հցէ բուզր

2 Ալ լիք անուն

2 Ե յերկիրն, փխ. յաշխարհն

3 Անհիվէ քուշանաց առ հօրս ոմանս նորա [հիվէ նորա ոմանս] հասուցանելով ազգայինս [վրէժ յազգայինս] միւսն. քուշանաց, հասուցանելով յազգայինսն նորա

3 Ո յազգայինսն

4 Տ Դանիւ

4 Եւթ լիք արտաշրի

4 Հցէ տանով

4 Ե ազգականացն, Խ ի յազգականացն

5 Ե կուսակցելոյ

5 քցոս մինչ

5 Ե լինիլ

6 Եթ ընդ / միւսն. ընդ

6 Ա առապէլք

6 Խօրքոս լիք զնմանէ

6 Հվ՛ցլ յանբանից

7 Խվ՛ սպասաւոր լինիլ

7 Ա պերոզամատ

7 Ե յորք մեծ

7 Խ նախնի ազգին մեծի կամսարականաց

8 Ե որ

8 Վ՛ցլ տեղն / Հցէ տեղին

9 Ա այժմ մեք / Ե որ ինչ այժմ

9 Խանայ ազգի / Ե լիք ազգին

9 Ան կարեան / Տ կարենան [առ կարենան]

9 Ա պարեաւին

10 Ա զորոց

10 Ա վրէժ / Խ զվրէժ

10 Ե թուրազոյնս / Թագազոյնս

10 Ե լիք ինչ

10 Երբ լիք թագաւորն հայոց

11 Ա թէպէտ և

11 Տ թագաւորութեանն / Եթ թագաւորութիւն

12 Ե մարդ, փխ. մարդ

12 Տյէ տանելով / Հցլ տանուլ

12 Ե զտէրութիւն / Հցէ զթագաւորութիւն

12 Խ սակաւ ժամանակեան / Վ՛ սակաւ ժամանակեան

13 Ա զիկոս / Եր զիկոս

13 Ա զաղիոս Խ զայիոս / որք զալիս

13 ՏԽն լիք որք

13 Հ օգնեցին

14 Ա սակայն արքայ խորով

14 Ան իւրովք զորք

14 Տ այլ / Լ այլովք / Ե լիք այլ

14 Ան սիրելովք / Ե սիրեցելովք / Ե սիրեցելովք

14 Ե յարեցելովք / Ե յարեցելովք

15 Ե տանելով զնա մինչև

16 Ե լիք մինչև

ՀԳ.

Յաղագս գալստեանն Անուայ եւ լինելութեան սրբոյն Գործոցի:

Արդ՝ փախուցեալ ի խորովայն Արտաշիր մինչ ի յաշխարհն Հրեղ-
կոյ եւ Նեղեալ յոյժ՝ բազում խոտածունս նախարարացն տանէր, թէ որ
5 բուժեացէ զնա յաշխարհն, եթէ հնարիւք զեղոյ եւ եթէ զաղտնի խոզ-
խողմամբ սրոյ. ալս ալս պարգևս տալ խոտածնայր. «Մանուանգ Պար-
թևազանցոյ, առ, զիւրաշնար զոգցես ի ձեռն կեղծաւոր սիրոյ զգուհն.
ազգականութեան անտամբ պատրել՝ ի գոսս փառահանայն: Խոտածնայր
զրուն տունն զարձուցանել ի նոստ, որ Պահլաւն կոչէր, զարքայանիտ
10 յաղաքն Բահլ, եւ զամենայն աշխարհն Քուշանաց: Նա եւ թաղաւորու-
թեան ձեւ եւ չուք խոտածնայր, եւ զհասարակ Արեաց. բնոյ իւրով ձե-
սամբ երկրորդ իւր լինել: Յոր հրապարեալ Անակ, որ էր ի ցեղէն
Սուրենեան Պահլաւ՝ յանձն տանտ պաշտանել զխորով: Եւ հատուածի
պատճառս փախտաւորն լինի յԱրտաշրէ. եւ զհետ մասնելով զօրացն
15 Պարսից սոս պատճառէ, որպէս թէ փախտաւորն վարելով զնա ընդ
Ասորեստան՝ հանեն առ եզերր սահմանացն Ասորպատականի ընդ մէջ
Կորդուացոյ Զոր լուեալ մեծին խորովայն յՍտեփանոս զաւառին, իրր
զկարենեանցն կարծեցեալ եկաւորութիւն՝ զունդ տաաքէ յաղնականութիւն

1 օճօթօթօ ՀԱ, ցէ Հ, փխ. ՀԴ.
2 յն գալստեանն միւսն. գալստեան
3 ց լինելութիւն
4 Ե ի խորով
5 ցկարգս մինչ ի Ա մերձ, փխ. մինչ
6 ցկարգ լիք ի (յաշխարհն)
7 Ե աշխարհն՝ մ սահմանն, Ե սաշ-
խարհն, փխ. յաշխարհն
8 Տ առնէ թէ
9 Տէ թէ (հնարիւք)
10 Ե հնարուք
11 Մանգ լիք ե
12 Տ թէ (զաղտնի)
13 օգո լիք զաղտնի
14 ք պարգևաց
15 Ա խոտածնայր տալ
16 ք պարթևազանց
17 Ե զիւրաշնար
18 Ե լիք զոգցես
19 Ե կեղծաւորութեան
20 Ե սիրելոյ, փխ. սիրոյ
21 Ե ազգականութեամբ
22 Ե օգ պարտել, փխ. պատրել
23 Ե փառահանայ
24 Ե առնն ի գոսս զարձուցանել
25 Ե անոս որպէս ի գոսս
26 Ե պալստեան՝ Ե պալստեան
27 Ե անգէ կոչիւր ի ց կոչէր (փախստ)

կոչիւր)
9 մ կոչիւր ե զարքայանիտ / Ե զար-
քայական
10 Հցէ քաղաք
10 օճ զբալս / Ե զբալս / Ե զբալս /
Ե բանգ
11 Երգոս լիք ե (չոր)
11 քրգս զհաղաւորակ, Ե զհաղաւորակ, Վ
զհաղաւորաց, փխ. զհասարակ
12 Ե իւր, փխ. իւրով
12 Ե ք լիք լի Ե յոր
12 Հ զհարապեալ, փխ. հրապարեալ
12 ԱՏ անակայ / Ա լիք էր
13 Ե սուրենան / Ե սուրենան / Ե
լիք սուրենան
13 Ա պալստեան
13 Հ առ, փխ. առնու
14 ցէ զօրաց
15 Ա առ ի պատճառ
16 Ա զհանն զնա
16 Տ զառ եզերք: Թերեւ լաւագոյն՝
զառ եզերք: Աճ. Մ.
16 Ե լիք մէջ
17 ք կորդացն, Ե խորովու
17 Ե յաղնացոյ
18 Ե զկարենանց / Ե զկարենանց / Ե
զկարենանց / Ե զկարենանց / Ե զկա-
րենանց

Անակայ: Որոյ պատահեալ Անակայ՝ տծեն զնա հրամանաւ թաղաւորին ի գատուն, որ անուանեալ կոչի Արտազ, ի տեղի գաշաւախըս, որ յայանեցան նշխարք սրբոյ և մեծի առաքելոյն մերոյ Քաղէի:

- Եւ աստ ասեմ զրոյց զսքանչելի ծերոյն որ ասէր, եթէ զի նախ-
 5 նեաց ունիմ սովորութիւն, որպի ի հօրէ ատնելով զյիշատակ զրուցացս այսոցիկ», որպէս Ոլիմպիոսորայն յազազս ճարտնոյ և Սիմն կոչեցեալ լերինն: Արդ՝ ի բնակելն Անակայ ի գաշալն Արտազո՝ պատահէ նմա տեղի սխարանին մօտ առ գիրս սրբոյ Առաքելոյն, որպէս թէ ի ներք-
 10 մեծի մերոյ Լուսաւորչին: Վասն որոյ և գնորին Առաքելոյ շնորհն բնկալեալ որ առ հանգստարանաւ նորին զլինելութիւն էա՝ գնորին ելից զհոգևոր մշակութեանն պակասութիւն:

- Եւ յետ անցանելոյ երկուց ամաց գալստեանն Անակայ ի Հայս՝
 յերրորդումն սպանանէ զՔսարով, որ թաղաւորեաց ամս քառասուն
 15 և ութ: Եւ մեռանի ինքն և իւրքն ամենայն, պահելով իմամոցն Աստու-
 ծոյ զսա միայն, որ ակնարկութեամբն Աստուծոյ և շնորհօր Առաքելոյն ստեղծանել կամ լուսաւորել ասեմք յարգանդի մօրն, գաղտնիութեան իւրոյ զշնորհս ի ձեռն տալով նմա Իսկ զմնացեալսն ի գրուցացս ուսուցանէ քեզ Ազաթանդեղոս:

1 Եւ անականայ (որոյ)

1 Ա լիք որոյ պատահեալ անակայ

2 օգտս արտաւազ, փխ. արտազ

2 ճ գաշաւախը

3 օր լիք և

3 Ան մեծի մերոյ առաքելոն

3 Տ առաքելոյն մերոյ [Վա լիք մերոյ]

Թաղէի / ցր թաղէոսի

4 Ե և ասեմ աստ զրոյց և լիք աստ

4 Ա ասեմ սքանչելի զրուցս զարմա-
 նալի ծերունոյ [Կ՝ ծերունոյն], Տն
 զրոյց [ց զրուց, / զզրոյց] զսքան-
 չելի [ց սքանչելի]

4 Տ Թէ

5 Ե ունիմք / Ե աննելով

5 Ա լիք զյիշատակ

6 Անցեմ ոգամպիոսորայն [Է ոգամպի-
 օսորայն] / Դոքքոս ոլամպիոսորան /
 Վամոս ոլամպիոսորայն / Եւ ոլիմ-
 պիոսորայն

6 ցլ տարաւնոյ

7 Ա լերին

7 Ի ի բնակել / Եւ ի բնակելն

7 Տն սորա, փխ. նմա

8 Ան սուրբ / ք առաքելոյն սրբոյ

9 Ի զյղանալ / Հցե մօրն

9 ք լիք (սրբոյ) և

10 Տ լիք մերոյ

10 ճ լուսաւորչի

10 լիք և

10 Ա գնորին շնորհս առաքելոյն [Է ա-
 աքելոյ]

10 Տ շնորհն [նօ զշնորհն]

11 Ե լիք առ (հանգստարանաւ)

11 Տ զլինելութիւնն էա [քգտ էա
 զլինելութիւնն] / Ի նորին առի
 զլինելութիւնն էա, գնորին

11 Ե գնորին առաքելոյ

12 Ե ձգեալ

12 Հյիք մշակութեան, ցե մշակութիւն

12 Ան զպակասութիւն

13 Վիւսմոզոս անցելոյ

13 Անվ՝ տարեաց, փխ. ամաց

14 Ե յերկրորդումն, Ե յերկրորդումն

14 Առնորդելիս Թաղաւորեաց ամս քա-
 րասուն և ութ [նլուս. աւելացած]

15 Ա ամենայն իւրքն

15 Ա պանեալ

15 քգտ ի խնամոցն, և ինոցն

16 Ա ակնարկութեամբ

16 Հցե լիք աստուծոյ

17 Ա ստեղծանել ասեմք, կամ լուսա-
 ւորել

17 Ի զառաքելութեանն

18 Աքլոս լիք իւրոյ

18 Ա շնորհս / Ա շնորհ

18 Ա շնորհս նմա ի ձեռն տալով, իսկ

18 Տն զմնացեալս / ց ի մնացածս / և
 ի նմացածս, փխ. զմնացեալսն ի

18 Հ ի մնացացս զրուցացս

26

Յողազս Փերմէլիանեայ եպիսկոպոսի Կեսարու Կապաղովկացւոց եւ պատմութեան ճարհն:

- Փերմէլիանոս եպիսկոպոս Կեսարու Կապաղովկացւոց էր այր
 5 սքանչելի յուսումնասիրութեան, որ և ի տղայութեան իւրում առ
 Որդինէս երթեալ վարմեցաւ: Սա բազում խոստարար, յորոց մի է
 պատմութիւն հալածանաց եկեղեցւոյ, որ յառաջ յաւուրս Մարսիմիանոսի
 և Գեկոսի յարեաւ և որ հուսկ յետոյ յամս Դիոկղետիանոսի, շարայա-
 10 եալ ի նա և զգործս թաղաւորացն: Յորում առև՝ վիշապահերորդ
 եպիսկոպոս կացեալ Աղեքսանդրացւոց Պետրոս, վկայեալ յիններորդ
 ամի հալածանացն Գրեկրացւոս վկայեալս և ի Քսարովայ, ի մերում
 աշխարհիս, համայն և յետ նորա օտարք յատարացւ: Բայց զի ոչ ճշմար-
 15 ասութեամբ և սծով պատմէ, և ոչ զանուանն նշանակէ կամ զտեղիս
 կատարմանցն՝ ոչ ինչ կարեորագոյն համարեցաք երկրորդել: Նոյնպէս
 և զՄնատնիմէ որդւոյ Սեկրեայ առև՝ պատերազմեալ ընդ Վազարշայ
 Պարսից արքայի ի Միջագետս, և մեռանել ի մէջ եղեսեայ և Քսառնու,
 և մերոյն խոսրովու. ոչ յոր հակամիտեալ:

1 սեփօրցոց 2Բ, ցկ 2Ա, փխ. 2Ե.

2 սեփօրցոցոց պերմէլիանեայ / 2Է
 պերմէլիանեա / Ե պերմէլիանեա / Է
 պերմէլիանեա / Գ պերմէլիանեայ. Գ
 պերմէլիանոս, Գ պերմէլիանէ

3 օրցոց եպիսկոպոսիս

2 և կապաղովկացւոց

3 Տ պատմութեանց / Խ պատմութիւն

3 Ե եորս

4 Արքոց պերմէլիանոս [Ե պերմէլիա-
 նոս] 2ցկ պերմէլիանէ / Է պերմէլիանէ

4 Ա լիի կեսարու

4 Ե կապաղովկացւոց

4 ՏԽ լիի այր

5 Ա յուսումնասիրութիւն / որցոց յու-
 սումնասիրութիւն

5 սեփօլ ի տղայութեան

6 Ե որդինէս / ցկլ ուրիշինէս / 2 ու-
 րդինէս

6 2ցկ էր

7 Ե յառաջին / սեփօ յառաջն

7 Դ աւուրս

8 Եմ գիկոսի / Ե գիչիոսի

8 յորցոց որ և / Խ լիի և

8 Է հիւսկ

8 և գիւկղետիանոս / Ե գիւկղետի-
 անոս / Ե գիւկղեցիանոսի

9 Խա լիի և 2սեփօյց թաղաւորաց

9 Ե վիշապահերորդի

10 Է կեցեալ պետոս ալեքսանդրացւոց

10 2ցկ լիի ալեքսանդրացւոց

11 Ե հալածանաց / Ե գրէ ԲԷ

11 ՏԽ բազում

11 Վեառ վկայեալս միւսմ. վկայեալ

11 ԱՏԽ ի [Անց լիի Է] խոսրովու [Է
 խոսրով. ց խոսրովա. 2լ խոսրովայ]

11 2Է լիի ի (մերում)

12 Դ օտարաց

13 ԱՏ լիի և (սեփօ)

13 2Տ զանուան

13 2 յիշատակէ, փխ. նշանակէ

13 Տ զտեղի [օրցոց զտեղիս]

14 Դ կատարման նոցա, ոչ

14 ՏԽ կարեորագոյնս

14 ցկլ կամեցաք, փխ. համարեցաք

15 Տ և որ զանունէ / Խ Ե զան-
 անէ

15 2 սեկրիս

15 Ա վազարշակայ

15 ԱԽ արքայի պարսից

16 ց ի մեռանել, փխ. և մեռանել / Է
 և ի մեռանել ի

16 ոսյորցոց լիի ի միջագետս և մեռանել
 [ո յուս. ցրած]

16 սեփօ եղեսեայ / Ե եղեսեա

17 սօր որ

17 Տ հակամտեալ [Ե հետամտեալ]

17 Ե լիի ոչ յոր—մահուան խոսրովայ
 (Եր. 21. Գ. Ե. 1)

Իսկ որ ինչ գինի մահուանն Քառավայ մինչև ցթագատորութիւնն
Տրդատայ ի ժամանակս անիշխանութեանն պատմէ՝ ստոյգ համարելով
Երկրորդեմք քեզ համառօտ բանիւք: Բայց և որ ինչ ի թագաւորու-
թեանն Տրդատայ և յետ նորա, ոչ հեղձութեամբ և անզուշարար
5 վրիպեալ, և ոչ կամուտը սխալանօք ի սմա յարմարեալ բան, այլ որ ինչ
ի յիշատակաց զիւտնայիր մատենիցն Յունաց: Իսկ ըստ նմանեացն
ապա և որ ինչ ի համբաւուց սրանց իմաստանց և հնախօս սիրարանից
ստուգապէս տեղեկացեալ, արդարաբար քեզ զրուցեցաք:

29

10 Գիծուսն ի մեզ Աբստաբի, և յողբել կայսեր Տակիտոսի:

Նոյն այր ասէ, եթէ յետ սուսերահալն լինելոյ Քառավայ, միա-
բանեալ նախորարք Հայոց՝ ածեն իւրեանց յողնականութիւն զգորս
Յունաց որ ի Փոխիդիայ՝ Պարսից բնդգիւմանալ և պանել գաշխարհա-
ն իսկոյն ազգեցին Վաղերիանոսի կայսեր: Բայց վասն զի Գունդք
15 անցեալ բնդ Դանուր զետ գրազում գատառս զերև վարեցին, և զկրակ-
զապայ կղզիս աւար առին՝ վասն որոյ ոչ ժամանէ մերոյ աշխարհիս
թեարկել Վաղերիանոս. նա և ոչ յերկարէ զկեանսն, առնելով ի նմանէ
զթագաւորութիւնն Կլաւդիոս, և յետ նորա Արեկիանոս, հուպ բնդ
հուպ փոխանորդելով զմիմանս. այլ և ստեականօք թագաւորեալ Կրիս-
20 տոս և Տակիտոս և Փզոսիանոս եզրաբք: Վասն որոյ համարձակարար

1 սեբէ մահուն , և մահուան

1 ԱՏ խոսրովու

1 քրտ մինչ օ չիք մինչև

1 Ա ի Թագաւորութիւնն / Հցէ ցթա-
գատորութեան

3 ՏԵ չիք քեզ / օրքտ բանի:

3 Տ բայց որ ինչ և ի

3 ցցէ թե՛, փխ. Թագաւորութեան

4 Ա չիք արդատայ

4 օ չիք և յետ նորա

5 ցէ սխալօք

6 Հցէ չիք ի յիշատակաց

6 ԽՎ՝ զգիւանագիր / Ա ի գիր. փխ.
զիւանագիր

6 Խ Իսկ և ըստ / Հցէ նմանեաց

7 Խ չիք ի (համբաւուց)

7 Ա չիք և [c ունի] հնախօս սիրարանից

7 ԽՎ՝ հնախօսաց

9 սեբօրքտ ՀԳ, փխ. ՀԶ , և չիք ՀԶ.

10 ա արտաշէր ի մեզ

10 c վաղթագիր, փխ. յաղթել

10 c քկիտոսի / եւ տաշխոսի

11 ԱԽ տէ նոյն այր / քտ տոյն այր

11 Տեբէթ թէ

11 a թեա, փխ. յետ / և չիք յետ

12 Խ զօրաց, փխ. նախարարք

12 Խ ածին / Հ յիւրեանց

12 ք օգնութիւն

12 Խ զօրս / և զգօրս ի յունաց

13 քրտ ի փրօտիայ

14 Ա քանզի օրքտ չիք վասն

14 Ուղղեցինք Գունդք (փխ. Գունդք)
յուս նոր. թիւգ.

15 Կ'սեբէ անցին

15 Կ'սեբէ անօք / և անք ցամօք

16 a զկրկաթայ / c կրկնապա / Խ
զկրկապա [զկրկապայ]

16 Հեցէ կղզին

16 ԱԽ ոչ մերոյ աշխարհիս ժամանէ
[Հ մերոյ աշխարհիս ոչ ժամանէ]

17 սեբէ յերկարէր օ երկարէ

17 Խ զկեանս

17 Խօրքտ առնելով

17 Ա չիք ի նմանէ

18 ցէ զթագաւորութիւն

18 ԱՀց կղզիոս [c կղզագիտս]

18 Կ և որ յետ

18 ԱՀ օրեցիտս [c արեցիտս]

19 Ա ախոսս [փխ. կրկնապա] և ապի-
տոս [եւ տաշխոսս] Թագաւորեալ

20 օրքտ փղիանոս եւ Փլարիանոս

20 de չիք եղբարք

արշաւեալ ի մեղ Արտաշրի, և զգորս Յունաց փախտաւան արա-
րեալ, գերելով զյուրով մասն աշխարհիս՝ յաւեր զարձուցանէ: Յորմէ
զաղթեալ նախարարքն Հայոց, հանդերձ աղգաւն Արշակունեաց ի
Յոյնս ապաւինէին. յորոյ մի էր և Արտաւազդ Մանգակունի, որոյ
5 առեալ զՏրդատ որդի Սոսրովոս՝ ի զուսն կայսեր հասուցանէր: Վասն
որոյ հարկաւորեալ Տակիտոս՝ ընդդէմ Արտաշրի գայ զկողմամբ Պոն-
տոսի, և զեղրայր իւր զՓղոսիանոս աշլով գնդաւ ընդ Կիւլիկիայ
արձակէ: Իսկ Արտաշիր հասեալ ի Տակիտոս՝ ի փախուստ զարձուցանէ,
որ և ապանաւ ի յիւրոցն ի Ճանիւս Պոնտացոց, որ ևն Սաղտիք. նոյն-
10 պէս և եղրայր նորա Փղոսիանոս յետ ութսուն և ութ աւուր ի Տարսոն:

ՀԵ

Յաղագս խաղաղութեան Պարսից և Յունաց, և ժինելոյ Արտաշի զՀայս
յամս անիւթանութեանն:

Բայց Յունաց ինգաւորեաց Պոսորոս, և խաղաղութիւն արարեալ
15 ընդ Արտաշրի՝ բաժանէ զաշխարհս, սահմանադրութեամբ փոսս
զորս ելով: Եւ Արտաշրի նաւաճեալ զաղց նախարարացն՝ զզաղթեալն
անդրէն զարձուցանէ, և զամբականսն ի վայր իջուցանէ, բայց ի
նախարարէ ումնմնէ, որոյ անուն Օտայ կոչէր, ի տոհմէն Ամատունեաց,
որ փեսայ էր աղգին Աղկունեաց և սնուցող Սոսրովիդիստոյ, զստեր

1 գ զգորս նոց յունաց / ցե զգորս

2 ց չիք գյուրով

2 Աշ զարձուցանէր / ոքքցս յաւեր
զարձուցանէր զյուրով մասն աշխար-
հիս (ո ուղղած)

2 Ա յորում / ե յորմէ

3 ց զայթակեալ / ի ճ զաղթեալք / ա՝
յաղթեալ, փխ. զաղթեալ

4 Ան ապաւինին / ի չիք և

5 Տն հասուցանէ

5 Ան սակս, փխ. վասն

6 եւ տաշխոս / ձ չիք զայ

7 լ փղոսիանոս / ք փղիանոս օքքցս
փղզիանոս. միւսն. զփղոսիանոս

7 Ա ի կիլիկիայ [ձ կիլիկիայ], փխ.
ընդ կիլիկիայ / քքցս զկիլիկիայ /
ցլ կիլիկիայ / եւ կիլիքիս

8 Հցե արձակեաց

8 Տն արտաշրի / Հ տակիտոսի

8 ց չիք ի (փախուստ)

9 Ա չիք և

9 Հըլք սպանաւ յիւրոցն / Ա չիք
յիւրոցն

9 Հըլ ճանիւ սոյն տացոց, փխ. հա-
նիւս պոնտացոց

9 Տն ճեմ պոնտացոց

9 ի է, փխ. ևն

10 ի չիք և (եղրայր)

10 ձ փլորիանոս / օքքցս փղզիանոս /
միւսն. փղոսիանոս

10 ց աւուրն / ք աւուրց

11 ճեփօքքցս ՀԳ, ցե ՀԲ, փխ. ՀԷ.

12 ո խաղաղութեանն

12 ի յունաց և պարսից

12 ոքքցս շինելոյն

12 ք չիք արտաշրի

12 Ե հայս

13 Հճեյցե անիւթանութեան

14 ճճեք պապրոս, Հ արար

15 Ան փոս

16 ց նախարարացն և զզաղթեալն

17 ճեք անդէն

17 Ա չիք և զամբականսն—իջուցանէ

17 ճճեք[ոո քաց ի

18 ձ չիք անուն / ցլ աւուս

18 Տն ճեք կոչիւր / ի կոչի

18 Տ ի տոհմէ

19 Ե աղգէն

19 ոքքցս չիք որ փեսայ—և [ո յուս.
աւելիացած]

19 Ա սլկունեաց

19 ց սնուցող / լ սնուցաւղ

19 ց խոսրովիդիստոյն

19 օքքցս տէր, փխ. զստեր

նոսրովայ, որջացեալ յամուրն Անի՝ իբր ի կաղաղի հանդարտութեան
զօղեալ:

- Իսկ Արտաշրի գեղեցկապէս յարդարեալ զաշխարհս հայոց՝ ի կարգ
առաջին հաստատէր: Նա և զԱրշակունիսն, զմեկուսացեալսն ի թագէն
5 և յԱյրարատն բնակելոյ, կարգէ ի նոյն տեղիս մտիւր և ոռնկօք, որպէս
և Էփնն: Եւ զմեհնելոյն պաշտամունս առաւել ևս յորդորէ. այլ և զհօրն
որմզդական, որ ի վերայ բազմին որ ի Բաղասան, անշէջ հրամայէ
լուսանել: Բայց զանդրիսն, զոր արար Վաղարշակ պատկեր իւրոց
նախնեացն հանդերձ արեգակամբ և լուսնիս յԱրմատիր, և փոխեցան
10 յԱրմատրայ ի Բաղարան և գարձեալ յԱրտաշատ՝ զայնտիկ փշրէ Ար-
տաշիր: Եւ զերկիրս զրով ընդ հարկաւ իւրով արկանէ, և ամենեկմբ
զիւր անունն հաստատէ:

- Նա և զսահմանս հաստատեալս յԱրտաշիսէ, զքարինս յերկրի
կացուցանելով, նորոգեաց, և յիւր անունն փոխելով Արտաշիրական
անուանեաց: Եւ կալաւ զաշխարհս մեր որպէս զմի յաշխարհացն իւրոց,
պարսիկ գործակալօք, ամս բան և վեց. և յետ նորա որդի նորին,
որ անուանեցուն Շապուհ, որ լսի Արքայամանուկ, ցիւղաւորին
Տրդատայ, ամ մի:

1 Ա խոսրովա / Տ խոսրովի ց խոս-
րովայ / Է խոսրովա

1 ձեռ յանի

1 ցէ իբրէ

1 ցէ լիս ի (կաղաղի)

1 Բ ի կաղաղի Հց ի զաղաղի Վ ի կաղաղ

1 Է հանդարտութեամբ, Վոս ի հան-
դարտութեան

2 Ա զօղեաց

3 Ա զերկիրս, փխ. զաշխարհս

3 օ զհայոց աշխարհս

3 Ա ի կարգն Խ ի կարգս առաջինս

4 ցէ զարշակունիս

4 ց մեկուսացեալս / 1 մեկուսացեալսն

4 ց ի Թագեան, Վ ի Թագաւորէն, փխ.
ի Թագէն

5 Հ Բ յարարատ / ձեռեց յայրարատ / Է
յարայրատն

5 Հցէ բնակելոյն

5 ցէ տեղի

5 Է մեք, փխ. մաւր

6 Տ Խ լիս և (Էփնն)

6 Է Էփնն / Հց զմեհնելոյ

6 Է պաշտամունս / Տէ պաշտամունսն (ո
պաշտամունս) / Վ պաշտամունսն

6 օրդոս լիս ևս

7 Հոգ լիս որ (ի վերայ)

7 Խ Է լիս որ (ի բաղասան)

7 Ա ի բաղասան / ցէ ի բաղան / 2

ի բաղան

8 Խ զանդրիս

8 Խ օրդոս

8 Ա լիս պատկեր

8 Հցէ իւրոյ / Է իւրոցն

9 ԱՏ փոխեալ

10 ԱՏ լիս յարմարայ

10 օ զայստիկ

10 օ յարտաշիր

11 Հցէ հարկիս / ցէ իւր

12 Ան անուն

13 ց սահմանս

13 Խ հաստատեալ

13 Է ի յարտաշիսէ / ց յարտաշիսէ

13 Հցէ յերկիր / օ երկիր

14 ԱՀցոք անուն

14 Վ ամս փոխեալ / 2 փոխեալ

14 Խ արտաշիրակ

15 Խ Է մի

15 Խ Է յաշխարհաց

15 Տ Խ իւրոց հանդերձ պարսիկ

16 ց գործակալօք

16 Խ Է Է նորին որդի (Է Է որդին) /
Է լիս նորին

17 Տ Խ անուանեցաւ

17 Բ յապուրհ

17 Խ Է արքայ մանուկ / Վ արքայամ-
անուկ / միսն, արքայի մանուկ

17 ց զԹագաւորին / Է զԹագաւորեալն

ԶԸ

Կոռնորումն ազգին Մանդակունեաց յԱրաւել:

Բայց Արտաշրի լուեալ էր, թէ ոմն ի նախարարացն Հայոց առեալ
 զմի յորդուցն Սարտիայ, փախուցեալ ապրիկոյց, ի դուռն կոյսեր հա-
 սուցանելով: Եւ քննեալ թէ ով ոք նա իցէ՝ եղև վերահասու, թէ նա
 է Արտաւազդ յազգէն Մանդակունեաց. հրամայեաց զամենայն ազգն
 Զնջիկ սատակմամբ: Քանզի ի գաղթելն Հայոց յԱրտաշրէ՝ գաղթին և
 նոքա ընդ ցեղս այլոց նախարարացն. և ի նուաճելն Արտաշրի զայլսն՝
 զառնան և նոքա, և սատակին սրով ամենեկին: Բայց զկոյս մի գեղեց-
 կաղիմակ, ի քերքն Արտաւազդայ, զողացեալ Տաճատայ ուրումն, որ էր
 յազգէն Աշուցան, ի գաւակէ Գուշարայ հայկազնայ, փախուցեալ ի կի-
 սարադոյոց քաղաքն ապրիկոյցանէր, ամուսնաւորեալ ընդ ինքեան վասն
 չքնադագեղ կերպարանին:

ԶԹ

15 Յաղագս նահապետութեանն Քրդասայ յամս անիօխանութեանն Հայոց:

Պատմէ զնահապետութեանն Տրդատայ, նախ ի մանկութեանն
 յերթիւր կամակար աշտանակեալ, և կորովի ձիաւարեալ, և զէնս շար-
 ժեալ յաջողակարար, և այլ պատերազմականս ուսանել ախորժակս.

1 abef ձն, դե ձԴ, փխ. ԶԸ.

2 hedeopqrs կատարումն

2 Հցե ազգաց

3 Ա լիք էր

4 ՏԽ լիք գմի

4 օ խորովայ միւսն. խորովու

4 ՏԽ լիք ի գունն—հասուցանելով

5 Ա լիք և օ քան. փխ. քննեալ

5 Ա հասու. փխ. վերահասու

6 ցե ազգ

7 Ա ի [c լիք ի] գաղթելն

8 ք ի նուաճել

9 ան սատակին

9 Ա ամենեքեան [օ ամենեքին]

9 ՏԽ կոյս մի գեղեցկադիտակ / Հցե
 գեղեցիկ

10 ի որումն

10 ՏԽ էր լիալ [լ լիեալ] և լիք էր

11 ել աշուցայ

11 c ի դաւակէն

11 ժցեպրտ գուշարայ.

11 և հայկազնայ / Հցե հայկազնան / լ

հայկազնայ օ արշակունայ, փխ.
 հայկազնայ

12 ՏԽ քաղաքին

12 Աջլ ապրիկոյցանէ

12 Հփ'ahredgl չքնաղ / և չքնաղակեր-
 պարանին, փխ. չքնաղագեղ կերպա-
 րանին

14 սեւորցրտ ձԶ, և ձԴ, փխ. ԶԹ.

15 Աձ նահապետութեան / ցե նախա-
 տակութեան

15 c լիք յամս

15 ևսեղ անիօխանութեան

15 Խ լիք հայոց

16 ժ գնահապետութեանց

16 օ արդա

16 Հիցե ի մանկութեան

17 ց երիւար / լ յերիւար

17 վ կամակոր շաշտ անկեալ

17 ցե լիք կամակար

17 քրտ յաշտանակեալ

17 օ միս վարեալ, Կ'իւղ միս վարել /
 c մի վարել, Խվ միաւորեալ

17 Խ զէն, Ա շարժել

18 c աջողակաբար / Տ յաջողակաբար
 Խվ յաջողաբար

18 ցե այլս / լ այդս

18 ան պատերազմական

- ապրտ ըստ Պեղոսորնէտացոց մեհնեական հրամանին Հիփիաեայ ի մըր-
ցանակս աղոնին առաւելեալ քան զԿիլիստոսարադոս հոռոպցի, որ զփղե
հեթ կալեալ յաղթէր. զարձեալ և քան զԿիւրատոս արզիացի, զի նա
զկճգոսկ եղին թափեաց. իսկ սա զերկոց ցլոց վալթեմեայ միով ձե-
5 ոսմը կալեալ զեղջիւրէն, թափեաց հանդերձ ընդփղեալ քախջախմամբ:
Եւ ի ձիւրնթացս մեծի կրկիսին կոտաւարել կամեցեալ՝ ի հմտութենէ
հակառակորդին ստուցեալ յերկիր անկաւ, և բուսն հարեալ արգել
զկոտն. ընդ որ ամենեքին զարմացան: Եւ ի պատերազմին Պրորոսայ
ընդ Պուլիս, եղև սով սաատիկ. և յոչ գտանելոյ շահմարանաց՝ յարեան
10 զօրքն ի վերայ և սղանին զնա. նոյնպէս և ի վերայ ամենայն իշխո-
նացն զիմեցին: Իսկ Տրդատ միայն ընդդէմ կացեալ՝ չեթող զոչ
մտանել յապարանան Լիկիանոսի, առ որում ինքն Տրդատ էր:

- Բայց Կարոս հանդերձ որդւոքն Կարինեաւ և Նոմերիանոսիս
թաղաւորեաց. և զօրածոյով եղեալ, եւ հակառ ընդ Պարսից արքային,
15 և յաղթեալ՝ զարձաւ ի Հոռմ վասն որոյ բազում աղքս ի ստաւորու-
թիւն կալեալ Արտաշրի, թիկունս արարեալ զանապատն Տաճկաստանի՝
զարձեալ եւս հակառ ընդ զօրս Հոռմայեցոց կրկին, առաի և անաի
Եփրատոս, յորմէ սղանաւ Կարոս ի Յաինոփս Լայնպէս և Կարինոս.

1 Ա պէլլեակ պոնապոց : վվ պե-
ղեակպոնոպոց կամ պեղեակպոն-
ապոց : 2 Ա պեղեակպոնապոց :
որդոս պեղեակ պոնոպոց : 3 պե-
լեակ պոնապոց :

1 Նեկատեայ : 2 Նիփիաեայ :
3 Նեփեստեայ : միւսմ. Նեփեստեայ :
Հմմտ. Եւս. ժամ. 132.

2 որդոս աղոնին

2 Ա զկիլիստոսարադոս : զկիլիստո
արաւրոս : 3 Ա զկիլիստոսարադոս : 4
զկիլիստո : 5 Ք զկիլիստոսարադոս : 6
զկիլիստոսարադոս : Եւս. 132.

2 ցլ հոռոպցի : 2 հոռոպցի

3 մօրս յիս զարձեալ

3 Ա զկրանոս : 4 զկրանոս : վ զկրա-
նոս : 5 զկրանոս : 6 զկրանոս : Եւս. 132.

1 Ա եղին

2 եւ կալեաց

3 անձի զեղջիւրէն : 4 զեղջիւրէն

5 և անջախմամբ

6 ց ցլ ի ձիւրնթաց :

6 Ա ի ձիւրնթաց : 7 ց յիս մեծի

6 Ա կարկիսին : որդոս կարկիսին

6 և և, փի. ի (հմտութենէ)

7 ՏԱ. հակառակորդին : 8 Նեկատեայ
զրին :

8 Ա ի պատերազմին ընդ զօրս պոսոր-
ոսայ :

8 Եւ պոսորսի, Տյ պոսորոսայ, և պո-
րոսայ : 1 պոսորոսայ

9 ցլ գոթան : Եւ գոթան : Ա յիս ընդ
գոթան

9 Ա եւ ոչ

9 Ա եւ գոթան : 10 գոթան : 11 գոթան

9 Ա եւ յարեան ի վերայ նորա : Ա յիս
նորա : 10 գոթան

11 օ ի զէմ փի. ընդդէմ

12 ցլ զկիլիստոսի

12 որդոս յիս առ որում—էր : 13 յուս.
սիկիլացում :

13 անձի արդաւոս

13 ձիւրն

13 ցլեւ կարկիսեակ : 2 և և կարկիսեակ :
ԱՅ կարկիսեակ : 14 զարդաւ :

13 Նեկատեայ : 14 Նեկատեայ : 15 Նեկատեայ

14 Ա թագաւոր

14 ի գար ժողովեալ

14 ցլ հակառ

14 Տ ընդդէմ փի. ընդ ի յիս ընդ

15 օ որոյ ի բազում

16 և անապատին

17 անձի հակառ

17 Ա առ և անդ ի յեփրատայ : 18 ի
յեփրատայ

18 անձի հակառ

18 ց յիս ի (յարկափ) : 2 ի արեւմտ
փարպոս յարմ, փի. յարկափ : 19 ար-
դում յարմ : 20 յարմ : 21 յարմ

21 արմ : 22 յարմ : 23 յարմ

24 ցլեւ կարկիս : միւսմ. կարկիս

- որ ի վերայ Կոստանայ չոգաւ յանապատ, ընդ որում և Տրդատ. և ստատկեցաւ նա և զօրն, և մնացեալքն ի փախուստ զարձան: Ետում և Տրդատայ վիրատրեալ երիւփարն՝ ոչ ահապարեաց ընդ փախուսեալն, այլ առեալ զզէնն իւր և զկազմած ձիօքն՝ ի լուզ ընդ լայնատարած և խորայտառկն անցանէր ընդ եփրատ ի բուն զօրն իւրեանց, որ Լիկիանոն Լըւ Լնդ նոյն ատուրս լինի սպանեալ և Նոմերիանոս ի Թրակէ, և փոխանորդէ զթաղատորութիւնն Գիոկղետիանոս Իսկ որ ինչ ի նօրա ժամանակի Տրդատայ զօրծր՝ ուսուցանէ քեզ Ազաթանգեղոս:

Չ

- 10 Յայտատարօրին սակաւո՞ւ սնկեղան և վառուց Գրիգորի և սղոցն, ի բարայն Աւերիկայ եպիսկոպոսի, որ վասն հարցմանն Մարկոսի միայնակեցի ի Յագոռնանի:

- Այր անն ի Պարսից, ոչ ի փարսնց և յաննշանից, որում անուն Էր Բուրդար, գնացեալ անտի և եկեալ ի կողմանս Գամբայ՝ պանդխտեցաւ ի Կեսարիայ: Եւ առեալ կին ի հաւատացելոց, որում անուն Սովի կոչէր, զբոյր ուրումն մեծատան, որ եւ թաղիտս յորջորջէր, զարձաւ անդրէն գնալ լերկիրն Պարսից հանդերձ կնաւ իւրով. զորոյ զհետ

1 Ա չիք վերայ

1 Ե կոստանայ . ժ կոստանայ

1 ժ չիք և (արդատ)

1 Խ որում էր արդատ

3 ք չիք նա . չցկ զօրքն

3 ցլ երիւարն

3 Ա ոչ ահապարեաց փախշել ընդ փախուսեալն . Խ ահապարեալ

4 Խ այլ զզէնն [կէ զզէնս] իւր առեալ

4 օյրցո զկազմուած

4 Ա ի լեզ . Խ լիւզ. փխ. ի լուզ

5 ԱՏ չիք և (խորայտառկն)

3 չցկ խորայտառկ

3 Աճցկ անցանէ [յ անցանէլ]

3 ց եւփրատ . Խ եփրատ

3 Ե ի բուն . Ե զօրն

4 Ե որ. փխ. ար.

6 ք լիւկիանոս . Խ լիչիանոս

6 Ե այն, փխ. նոյն

6 Ան լինի սպանանել [սն սպանանիլ] և [Այլ չիք և] նոմերիանոս [Ե գնու-մեռիանոս, Ե գնումեռիանոս, Ե գնումեռիանոս]

7 ԱԽ ի թրակէ

7 Ե լիւզ չիք և

7 Տ փոխանորդեալ [Ե փոխանորդէ] . չցկ փոխանորդել

7 Ե Ե զթաղատորութիւն

7 ցլ զիոկղետիանոս . Խ զիոկղետիանոս

նոս

5 Տ ի նորա ժամանակն . ժ ի ժամանակի նորա

5 ՏԽ չիք արդատայ

5 Տ յայտնէ [Ե ուսուցանէ], փխ. ուսուցանէ

9 Ե զօրքն չէ, ցկ չէ, փխ. Զ.

10 ք վառուց սրբոյն զրիգորի

10 ԱԽ չիք և որդւոցն / Խ և որդւոցն նորա

11 չցկ հարցման

11 ՏԽ միայնաւորի

12 քօրքն չիք ի (յազոռնանի) / Վ ի յազոռնանի կամ յազոռնանի . Աճվ'ցկ յազոռնանի / Ե յազոռնանի . Գ յազոռնանի

13 Ե յորում

14 Ե բուզար . Ե բուզար Խ բուզար

14 Ե անդի

14 Ե արտացաւ, փխ. պանդխտեցաւ

15 Ե Խ, փխ. առեալ

15 Ե ի կեսարիա

15 Ե ցլքն որումն

15 Ե սոփիայ . Խ սոփի

16 Ե կոչէր . միւսն. կոչիւր

16 Տլ բոյր

16 Ե լիւզ չիք յորջորջիւր

17 Ե անդէն . Խ և կնաւն

17 ք զօր զյեւ

մտեալ Եւթաղեայ՝ համոզեալ արգելոյր։ Որոյ հանդիպեալ ծնրն-
դեան մերոյ Լուսաուորչին՝ ըստ պատահման մտանէ ստրնաու
մանկանն։ և ի հասանել աղեալն՝ առեալ Եւթաղեայ դրոյր իւր և գալլ
նորա հանդերձ մանկամբն ի Կապադովկացոյ աշխարհն գտնեալր։ Այլ
5 զայս ամենայն դորձ, յառաջատեսութիւնն Աստուծոյ, որպէս կամբ են
խնայս ասել բանի։ յազազս որ ի մեզ փրկութեան ճանապարհ։ Ապա
թէ ոչ, որում յոսոյ ակն ունելով գտանուէն պահաւիկ ի Հոռոմայեցոյ
իշխանութեանն անուցանելն, և Քրիստոսի բնծայէին հաւատոյ։

Բայց յարբունս հասակի հասեալ մանկանն՝ փեսայացուցանէ
10 հաւատացեալ ոմն տյր, որում անուն էր Դաւիթ, ի զուար իւր
Մարիամ. որ յետ երկց ամաց երկուց որդւոց լինելոյ, ի կամաց
երկուցունց մեկնեալ ի միմեանց պառչին։ Մարիամ հանդերձ ման-
կամբն կրասերաս ի վանս կանանց երթեալ կրօնասրէր։ որոյ յար-
բունս հասեալ մանկանն, զհետ բնթանայ միայնաորի ուրումն, որում
15 անուն էր Նիկոմաքոս։ Իսկ անդրանիկն առ զայնկաց մնացեալ,
որ ապա աշխարհավարեալ ամուսնացաւ։ Բայց հայր նոցին Գրիգոր
անցեալ զնաց առ Տրգատ՝ զհայրենեացն հատուցանել պարտաւ։

1 ՏԽ հասեալ, փիւ. մտեալ

1 Տ հասեալ աներոյ նորա Եւթաղեայ

1 Ա որոյ

1 Տօց ծննդեանն

2 Վ պատահումն

2 օրդո մտանեն

3 Եւթաղ աղեալն / Բ աղէտին

3 Եւ Եւթաղեայ

3 Եւ զայրն / Զայր / Եւ զայրն

4 Ե ի Կապադովկացոց

5 Ե զայսասիկ

5 Եւթաղ յառաջատեսութիւնն Զից

5 Եւթաղ կամբն

5 Եւ յիւս Եւ

5 Ա իմոյ Եւ բանից

6 Եւ մեզ ճանապարհն եղև փրկութեան

6 Եւ մեզ եղև ճանապարհ փրկութեան

6 Եւ ճանապարհն

7 Ա որոյ / Զից յորում

7 Զից յոսոյն

7 ՏԽ ունելոյ գտնուել

7 Եւթաղ պահաւիկ

8 Զից իշխանութեան Եւ իշխա-

8 Զից անուցանել / Ա յիւս Եւ

8 Եւ բնծայելով Զից բնծել / Եւ բնծայել

8 ՏԽ հաւատով

9 ԱԽ յարբունս [Ե ի յարբունս] հա-
սեալ մանկանն հասակի, փեսայա-
ցուցանել [Ե փեսայացուցեալ, Ե փե-
սայեցուցանել, Ե փեսայացեալ, Զ փե-
սայացուցանել]

10 Ե ոմն հաւատացեալ այր / Ե յիւս
հաւատացեալ

10 Ե այր ոմն

10 Եւթաղ որոյ, փիւ. որում

10 Ե յիւս էր

11 Ե որ Ե յետ / Ե Ե, փիւ. որ

11 Ե որդւոցն... ի կամացն

12 Ա զառչելին

12 Ե մարիամո.

13 ԱԽ կրասերով [Ե կրասերով] ման-
կամբն [Զ մանկամբ]

13 Զից երկուցոց կրօնաց, փիւ. կանանց

13 ՏԽ անկեալ, փիւ. երթեալ

13 Ե կրօնաւորել / միւսն, կրօնաւո-
րել

13 Զից յորոյ

13 Ա որ ի յարբունս

14 ԱԽ յիւս բնթանայ [Ե զնաց զհետ, Ե

Երթալ զհետ, փիւ. զհետ բնթանայ]

14 Եւթաղ միաւորի Ե միանաւորի

14 Ե որում, ՏԽ մի, փիւ. ուրում /
Ե յիւս ուրում

15 Ե Նիկոմաքոս

15 ՏԽ Նիկոմաքոս, Ե Նա [Ե յիւս Ե Նա,
օրդո յիւս Նա] առաքել յանապատ [Ե
յանապատն]. Իսկ

16 յորո յիւս ապա

16 Զից հայր / միւսն, հայրն

16 ԱԶից Նոցա / Զիւս յիւս զրիգոր

17 Ե հայրենեացն

17 Ա զպարտս [Ե զպարտսն] / օրդո
զպարտս / Ե զպարտսն

կամ որպէս պարտ է ասել ճշմարտութեամբ՝ զառարկութեանն վիճակ մերոյ աշխարհիս և զքաճանայապետութեանն հանդերձ մարտիրոսութեամբն վարժելով:

Բայց արդարեւ հօր սքանչելոյ որդիք զարմանալիք տեսել քան զառաւել. զի ոչ նա խնդրեաց զորդիսն՝ յորժամ զարձաւ ընդ Տրդատայ, և ոչ նորա չոգան առ նա. և այն գրեւ թէ վասն երկիրդի հալածանացն. բայց և ոչ ի քաճանայանայն և ի փառաւորել հօրն երեւալ պերճացան նորա: Վասն որոյ և ոչ նա յամեաց ի կեաւրիայ, այլ փութապէս զարձեալ՝ ի Սերաստացոյ քաղաքին անսայր հաւաքել գնիւթ վարդապետութեանն: Այլ թէ և լազում ասուրս արարեալ ի կեաւրիայ՝ ոչ ինչ, զորոյ զմտան ածէր՝ առնելոյ էին, անպատին և անանցակահին միայն սկիւղ. որք ոչ զպատին յինքնանս ձղէին, այլ պատին զհետ նոցա ընկեացաւ, որպէս տառցանէ քեզ Ագաթանգեղոս:

ԱԼ.

15 Երբ սուսի՝ եւ զիա՛րդ ազգ Մամիկոնէից:

Վախճանեալ Արտաշրի որդւոյ Սասանայ՝ թողու զթագաւորութիւնն Պարսից որդւոյ իւրում ճապհայ: Ի սորա տաւրս տան եկեալ ի հայս նախնի ազգին Մամիկոնէից յարեւելից հիւսիսականն, ի քաջատոճիկ և ի զլիսաւոր աշխարհէ և ամենայն հիւսիսականաց ազգաց 20 առաջին ասեմ իսկ զճննացն. որ ունին զրոյցս այսպիսիս:

1 Եւ զի կամ՝ որդւոյ այլ, փիւ. կամ
[ա լուս. աւելացրած]
2 Տե՛ք զառարկութեան, քոյս վիճակի
3 ց մերոց
2 Վի՛շխք զքաճանայապետութեան(ն) /
միւսն. զքաճանայութեան(ն)
2 Տե՛ն մարտիրոսութեամբ
4 Անկ՛ բայց է արդարեւ
4 Ա սքանչելոյ
4 Խ և տաւի
6 ք զարձան, փիւ. չոգան
6 Լ գրեա թէ, միւսն. գրեթէ
6 Ա յաղագս, փիւ. վասն
6 Ե հալածանաց, ցլ հալածանացս
7 Անվ՛ երեւալ [Ե երեւել, Խվ՛ երեւել]
փառք [Լ փառքն] հօրն [Խվ՛ հօր]
պերճացան [Խ պերճացալ], փիւ. և ի
փառաւորել հօրն երեւալ պերճացան
նորա
8 Խ լիք նա
8 օ լիք այլ—ի կեաւրիայ (Յ. 10)
9 Հց զարձաւ.
9 քո ի սեասապաց է անսար
10 Խք վարդապետութեան
10 ք այլ և թէ
10 Ե արարեալ էր կեաւրիայ / Հ ի կե-

աւրիս
11 Ա յորոց [Ե որոց]
11 Այլ զմտաւ
11 Ե ածեալ էր / Խվ՛ ածէին / Հ ածէին
զմտաւ առին
11 ցէ լիք առնելոց էին / Ե առնելոցն
11 Ավ՛ցէ մնացականին, փիւ. անանցակ.
12 Ա սպասելով, փիւ. սկիւղ
12 Ե զպատիւս
12 ցէ յինքեան
14 Եւ զի յորդո ԶԸ, փիւ. 2Ա.
16 Ե տաւանա
16 Հց զթագաւորութիւն
17 Տե՛ լիք ասեն
18 Ա լիք ի հայս
18 Ա մամիկոնէից ի՝ Ե մամիկոնենից
19 ԽՀ ի հիւսիսականն
19 Խ աշխարհէն
19 Ա ամենայն աշխարհի հիւսիսակա-
նաց՝ Խ ամենայն ազգաց հիւսիսա-
կանաց [Լ հաւական] առաջնոց
20 Ա լիք իւր
20 Ա զճննատանացն / Հցս զճննաց, Ե
զճննից. ք ճննեացն / քո զճննեացն
20 Վա զրոյց / Ե զրոյցս
20 ՏԼ այսպիսի

ասին զոյ զազգն ձենաց՝ յանձն առնու ատենել զհաշտութիւն. ուստի յայտ իսկ է, եթէ են արդարեւ խաղաղասէր և կենսասէր ազգն ձենաց:

Աքանչիլի է և աշխարհն առատութեամբ ամենայն պտղոց, և զեղեցիկ բուստիբ զարդարեալ, բրբմաւէտ և սիրամարգաշատ և բազմամետաքս, անբաւութիւն յամուրաց և հրեշից, և որ էշայծեմունսդ անուանեն. ուր հասարակաց կերակուր ասին զառ մեզ պատուական և սակաւուց ճաշակելիս՝ զփասեան և զպօր, և այլք այսպիսիք: Այլ զականց և զմարգարտաց ոչ ասին զիտել զհամար մեծամեծացն. իսկ պատուականքս առ մեզ զգետուց և սակաւուց ազանելիք՝ հասարակաց նոցա է զգետու Եւ այս յաղաղս աշխարհին ձենաց:

Իսկ Մամգոնայ յոչ կամաց եկեալ յաշխարհս մեր՝ հանդիպեցաւ զալստեանն Տրդատայ. և ոչ զարձաւ ընդ զօրս Պարսից, այլ ամենայն աղիւսին իւրով ընդ առաջ գնաց նմա մեծաւ պատարագաւ. և Տրդատ ընկալաւ զնա, բայց ընդ իւր ի պատերազմ ոչ էառ յերկիրն Պարսից. այլ հոտ տեղի աղիւս նորա և սոճիկ ի կերակուր, փոփոխելով տեղի ի տեղւոյն ցրովանդակ ամա:

1 Ա զազգ / ո զազգ

1 Ա ճենաստանաց [Ե ճենաստանեաց]
Բ ճենեաց

1 անեմ զհաշտութիւնն

2 ՏԽ Թէ

2 Ա են խաղաղասէր արդարեւ / ցկէ
եթէ արդարեւ են խաղաղասէր / Հ
լիք են արդարեւ խաղաղասէր / օ
լիք են

2 Վճեմ զկենսասէր / Թանգոյրցա լիք և
կենսասէր

2 Բյլ ազգն / միւսն. ազգ

3 Բ և սքանչելի է և

3 Ե լիք և (աշխարհն)

4 / զարդարեալք բրբմաւէտք

4 Բ սիրամարգաշատք / Հվյ սիրամար-
գաւէտ / Ե սիրամարգաւետ

4 Թ մետաքս և

5 մեյ անբաւութիւնք

5 ԿՎճեմգոյ յամուրաց / Վճ յամուրաց /
օ ամուրաց

5 Ա հրեշից / ոյրցա հրեշից / միւսն.
հրեշից

5 օ լիք որ

5 օ այծեմունս / Բ էշայծեմունս

6 օյկ հասարակ / Ե հասարաց

6 Հցկ լիք ասեն

6 օ զպատուական / Թ զպատուականն

7 օ զփասեան / Հց և զփասեանդ / Ե
զփասեանդ

7 ԱՀց զպօր և որ

7 ՏԼ այլ այսպիսիք

7 ց և, փիւ. այլ (զականց)

8 Հցկ՝ զականս պատուականս և ոչ
ասեն

8 Ես զմարգարտոց / Լ մարգարտաց

8 Բ զհամարս

8 ց մեծամաց / Հկ մեծամեծաց

9 Ա պատուականք

9 Ա առաւել, փիւ. առ մեզ

9 Հցկ նոցա հասարակաց է

10 Հց այս յաշխարհին ճենաց յաղաղս /
Ե աշխարհին ճենաց յաղաղս

11 Այկ բայց, փիւ. իսկ

11 Թանգ մամգոնայ / Բ մամգոնայ
միւսն. մամգոնայ

11 օ կամաւ

11 օ լիք եկեալ

11 Լ հանդիպեցաւ մեծի թաղաւորին
հայոց մեծաց զալստեան

12 անեմ զալստեան

13 ԱԹ իւրով աղիւս [Թ աղիւսն]

13 Ա արդատայ, փիւ. նմա

13 Թ պատարագօք

13 Ա և ընկալեալ [Եմեյ ընկալաւ] զնա
արդատ [Ե արդատայ], բայց

14 ՏԽ զկնի, փիւ. ընդ

14 Թ օ ոչ առ

15 Տ աղիւսն նորա

15 Հ լիք ի (կերակուր)

15 ք փոխելով

15 ՏԽ տեղ [Լ տեղի] ի տեղւոյն / Ը
ի տեղի ի տեղւոյն

ԶԲ

Նախապատկերի 66 հրդասայ ի բազաւորութեան յառաջ խոն գետաւանին:

- Քանզի ոչ է պատմութիւն ճշմարտ առանց ժամանակագրութեան,
 4 վասն որոյ և մանրախոյզի յննեալ՝ դատք պիտգաւորելն Տրգատայ
 5 յերրորդ ամի Դիոկղետիանոսի, և զալ այսր հանգերձ մեծաւ դորու:
 Որոյ հասեալ ի Կեսարիայ՝ յուլիք ի նախարարացն ընդ առաջ լինելին:
 Եւ եկեալ յաշխարհս՝ պտանել զ(ոտալ մնուցեալ զբոյր իւր զնորոյթի-
 ցութաւ, և պահեալ զգանձան ամբոցան հանգերձ յոյժ երկայնամու-
 10 թեամբ. քանզի Լր արդարեւ համբերող, ժուժկող և առաւել իմաստուն.
 զի թէպէտ և ոչ ծանեալ զճշմարտութիւնն յապագս Աստուծոյ, սակայն
 զստութիւն կոռցն պիտաց: Նոյնպէս էր և սան նորա Քեսարովիցութաւ,
 կուտան համեստ որպէս զօրինաւոր օր, և ոչ ամենեկին ունել անգուսն
 բերան, նման այլոց կանանց:

- Իսկ Տրգատ ի հազարապետութիւն Հայոց զՕտայն կացուցանէ
 15 և շնորհակալութեամբ պատուէ զնա, և առաւել ևս զիւր գայեկորդին,
 զՄանգակունին Արտաւազդ, վասն լինելոյ նմա պատճառ փրկութեան
 և հայրենականացն հասկոյ վատաց. յապագս որոյ ի ձեռն առլ նմա
 զսպարապետութիւն զօրացն Հայոց: Նորին ազապաւ և զՏաճատ բնուոյր

1 ձեւեկորդէ ԶԲ. փխ. ԶԲ.

2 Հ նախապատկերին

2 ցգէ ի Թազաւորութեան / զօ չիք ի
 Թազաւորութեանն

3 օգրէ այլ զի / ո այլ բանդի

3 Տ պատմութիւնն

3 Ա առանց ժամանակագրութեան ճշ-
 մարիտ

4 ՏԼ չիք և

4 Հնի մանրախոյզիւր

5 Հցէ յերկրորդ / 1 ամին

5 օց զիոկղետիանոսի / Եւ զԵկեղեցիանոսի

5 ցէ ի գալ [է ի գալ], այլ, փխ. գալ
 այլ

5 Ե չիք այլ / Հ չիք հանգերձ

5 Ե յուլի, փխ. մեծաւ

6 ք հասեալք / ք չիք յուլիք

6 օ յառաջ, փխ. ընդ առաջ

6 Ե լինելին նմա

7 ՏԽ ելեալ, փխ. եկեալ

7 սց զաւուայ / Հ զօտա

7 ՏԽ խորովիդութաւ [ցքրօ զիտ-
 րովիդութաւ]

8 քգրէ չիք և / ք չիք պահեալ

8 Ե զգանձ / Հցէ զգանձն

8 1 ամբոյն

8 զԼ հանգերձ ամենայնիւ յոյժ

8 ց երկայնամութեամբ

9 ՏԽ համբեր [օ համբերող]

10 ՏԽ զճշմարտութիւն [1 զճշմարտու-
 րինն]

11 1 զիտեաց [մորդաձև և]

11 Ա չիք էր / օրցօ չիք և

11 Ա նորին

12 ԱԽ որպէս զք օրինաւոր

12 Ա անգուսն բերան ունել

12 Հցէ ունելով / 1 զանգուսն

13 Ե չիք նման

13 ՏԵ այլ / 1 այլոց / Ե նման որպէս
 զք այլոց կանանց

14 ցէ արդատայ

14 Ե գաւտաւ Քվոնձէլ զնա, փխ. գօտայն

14 Քվ հասուցանէ, փխ. կացուցանէ

15 ք և շնորհակալութեամբ / միւսն.
 չիք և

15 ՔԵ զայեակորդին վ զայեակց որդին

16 Տանձէլ զմանգակունի

16 Տ լինելոյ նորա նմա

16 Քվ պատճառի

17 Ե չիք հասկոց

17 ՏԽ ի ձեռն նորա տայ

18 Ա զսպարապետութիւնն [1 զսպար-
 ապետութիւն] լինել [զ/ լինել] ի
 վերայ ամենայն զօրաց

18 ԵւձԵ նորին բնուայր

նորին իշխան ի վերայ գաւառին Աշոցաց կարգէ։ Սա էր որ յապաքան
զգացուց աներոյն իւրոյ Արտաւազդայ, և նա արքայի, նախ՝ զԻրիգոր
Անտկայ լինել որդի, և ապա զինի՝ վասն որդւոցն Գրիգորի, սրպէս
հմուտ եղեալ, ի Կեսարացւոց քաղաքին բնակելով։

- 5 Իսկ քաջին Տրդատայ երազապէս և բազում ճակատա տուեալ,
նախ ի Հայս և ապա ի Պարսո՝ իւրով անձամբ առնէր զյաղթութիւնն։
Որ ի միում նուազի, առաւել քան զեղիանանն զայն ի հնումն, կանգնեաց
գնիզակն յոչնական համաթիւ վերաւորաց։ Դարձեալ յերկրորդումն՝
կորովեացն Պարսից զվորձ տուեալ զսաստկութեան սկային և կուտ
10 վառուածոցն, բազում վիրօք պատեալ զձին՝ սատակեցին նետածցու-
թեամբք. որոյ զարկուցեալ յերկիր ընկնոյր զարգայն։ Իսկ նորա
յարուցեալ և հետի յարձակեալ, փոխանակ իւր զբազումս ընկնոյր
ի իշխամեացն, և զմիոյ ուրումն զձին կայեալ, արիարար աշտանակէր։
Դարձեալ յերկրորդին միտանդամ կամուր լեալ հետի՝ սուսերաւ
15 զերամակս փղացն պուղէր։ Եւ այսպիսի նահատակութեամբք յամեալ
ի Պարսս և յԱսորեստան՝ անդր ևս քան զՏիգրոն յարձակի։

ԱԳ.

Յազագս տանելոյ կին Թրդատայ զԱւսիւն, և Կոստանցին զՄամիսինայ,
և քէ ո՛րպէս հանգիպեցաւ հաւասոց։

- 20 Եկեալ Տրդատայ յաշխարհս՝ առաքէ զՍմբատ ասպետ, զհայր
Բագարատայ՝ ածել զկոյսն Աշխէն, զգոտորն Աշխադարայ, իւր ի
կնութիւն. որ ոչ ինչ նուազ էր կոյսն արքային հասակի։ Եւ հրամայէ

1 Հցլ իւրոյ գաւառին

1 ՏԽ աշոցայ [է աշոցէ]

1 Ա է / Խ յապայնս

2 Է սգացոյց / Ե աներին

2 Բգր լիք և նա արքայի

3 Ա որդի լինել / Ե որդւոյն

6 Գ ի պարս / Հցկ զյաղթութիւն

7 Եւեմ զեղիանանն / Բ զեղիականն /
ԽՎ՝ ոսրգր զեղանանն

8 Ա գնիզակն [է գնիզակ իւր, ԿԵՖ
գնիզակ] ի վերայ յոգնական [ԿԵՖ
յոգնական] համաթիւ, ՏԽ յոգնական
[օր օգնական]

9 Է կորովեցան Հ հակային

10 Հցկ վառուածոց

10 Է ասեալ / Ա լիք պատեալ

11 Կ՝ Եւեմ որոց / Բ որովք

11 Է լիք յերկիր—յարուցեալ (Յ. 12)

11 Ա ընկեցին

12 ՏԽ Է ի հետի / Հցկ լիք իւր

12 Եւեմ բազում / Բ քո իւր Է բազում

12 Է ընկնոյր, փխ. ընկնոյր

13 Եկրոս որումն / ՏԽ զձի

13 Տ աշտանակեալ Խ յաշտանակեալ

14 Վեւո յերրորդին Հցլ երկրորդին

14 Վորքո հետ

14 Ա սուսերաւ զփղոց զերամակն [է
երամակն, եւեմ զերամակն, պուղէր

15 Վ փղոց / Ե զփղոցն

15 Ը նահատակութեամբ

15 Հցկ համեալք

16 Ե լիք ի (պարսս)

16 Ա յասորեստանի / Եւեմ զախոսն

17 Եւեմորքո 2, փխ. ԶԳ.

18 Տ առնոյ [օր առնելոյ]

18 Ա առնելոյ արդատայ կին զաշխէն

18 ցկո կոստանդինի

18 Ե զմարսիմիանա / Ե զմարսիմի-
տայ / Ը զմարսիմիդա / ցկ զմարսի-
միանայ

19 օ լիք թէ / Բ հաւատոյ

20 Ե զսպարապետ, փխ. զմարտ ասպետ

21 Եւեմ զգուտոր / Տ1 գուտոր

21 Ա Եւ աշխարհայն [Ե աշխարհադայն]

22 Ա կնութեան, փխ. ի կնութիւն

22 Ա անման, փխ. նուազ

գրել զնա արշակունի և զգեցուցանել ծիրանիս և թագ կապել. զի հարսնասցի արքայիս Յորմէ եղև որդի Խոսրով, ոչ համեմատ հասակի ծնողաց իւրոց:

Լնդ նոյն աւուրս լինին հարսանիք և Մաքսիմինայ զստերն Դիակ-
 5 զետիանոսի ի Նիկիոմիդայ, փեսայանալով նմա Կոստանդիանոսի կեսարի որդւոյ Կոստայ թագաւորին Հոռմայ, որ ոչ էր ի զստերէն Մաքսիմիա-
 նոսի, այլ Հեղենայ պոռնկէ ծնեալ: Այս Կոստանդիանոս բարեկամացեալ
 ի հարսանիսն ընդ Տրդատայ մեր թագաւորի: Եւ յետ ոչ բազում ամաց
 մեռեալ Կոստանդ՝ փոխանորդ նմա առաքել Դիակզետիանոս զնորին
 10 որդի և զիւր որդիացեալն Կոստանդիանոս:

Սա յառաջ քան զթագաւորելն, մինչ զեռ կեսար էր, պարտեալ
 ի մարտն, և տրտմութեամբ մեծաւ ննջեալ՝ երևութեացաւ նմա ի բուն
 խաչ աստեղեայ յերկնից, պարտնակեալ զբով. առև. «Այսու յաղթեալ».
 զոր արարեալ սիւզնոյն և յառաջարեալով՝ յաղթեալ պատերազմացն:
 15 Բայց յետոյ հրապուրեալ ի կնոջէն իւրմէ Մաքսիմինայ, ի զստերէն
 Դիակզետիանոսի, յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ. և զբազումս վկայեալով
 ինքն եղև փանջական բորոտութեամբ բաւ բոլոր ընկալեալ մարմնոյն
 ապականեցաւ վասն յանդգնութեանն: Զոր ոչ կարացին բուժել արի-
 ողական կախարդքն և մարտիկեան բժիշկքն. յաղագս որոյ յիկաց առ
 20 Տրդատ՝ առաքել նմա զԻսիս ի Պարսից և ի Հնդկաց. սակայն և այնք ոչ

1 և լիք զնա

2 Ա հասակաց

3 Ա իւրոց ծնողաց

4 Անցե լինի

4 Ա լիք և

4 մե մաքսիմինայ / ի մաքսիմինայ

4 օ գիոկղիտիանոսի / օ գիոկղիտիա-
 նոսի / օ գիոկղիտիանոսի / օ գիոկ-
 լիցիանոսի

5 Հ կոստանդիանոս

6 Ա թագաւորի

6 Հօմմ հոռմայ

7 սեմօք հեղենայ / օ հեղենայ / քցօ
 հեղենայ / 2 յեղենայ

7 եւթ լիք ծնեալ

8 Ա թագաւորին

8 Ա աւուրց, փիւ. ամաց

9 Ա մեռաւ

9 Հսեմմ կոստաս / օ կոստայ

9 սեմմ նարս

9 օ գիոկղիտիանոս օմ գիոկղիտիա-
 նոս / օ գիոկղիցիանոս (միշտ)

10 օ գիոսա, փիւ. կոստանդիանոս

12 օ ի մարտս

12 օ երևութեացաւ / Հե երևեցաւ

12 օրցօ լիք նմա

12 օ ի բունն / Ա լիք ի բուն

13 վ զբով աստեղք աստեղք այսու

14 Ա սիւզնոյն / քցօ իւզնոյն / օ իսկոյն /

(Եւ սիւզնոյն (այսինքն նշան)

14 օ լիք և

14 օ յաղթեալ յառաջ բերելով զնշանն

14 Ա պատերազմացն յաղթեալ

14 օ լիք պատերազմացն

15 Սեմմ լի կնոջէ

15 օմք իւրմէ ի մաքսիմինայ (մե մաք-
 սիմինայ) / Հր մաքսիմինայ զեղրս
 մաքսիմինայ և մաքսիմինայ / օ
 մաքսիմինայ / Վ՝ մաքսիմինայ
 Վ՝ մաքսիմինայ

15 Ա լիք ի (զստերէն)

16 օ գիոկղիտիանոսի / օ գիոկղիտիա-
 նոս

16 ց լիք և

16 ցե բազումս

17 Սորցօ եղև քնդ աղն / Հ եղև.
 հեղեան / օ եղև քնդ աղն / Վ
 եղև քնդ աղն / Եւ եղև քնդ աղն

17 Ա Սորցօ բորոտութեամբն

18 փյէր յանդգնութեան

18 և կացին, փիւ. կարացին

18 Ա արիւղեան / օ՝ արիւղեան

19 Տե մարտիկեան / մարտիկեան
 Հմմ. Սոկրատ, 729.

19 ք բժիշկն

20 և լիք ի (հեղեաց)

20 և այնքն / Հ ոչ այնք, փիւ. և այնք.
 օ՝ նոքա, փիւ. այնք

հասին նմա յօգուտ: Զոր և քուրմք ոմանք ի զիւաց խրատուէ հրամայեցին բազմութիւն ազայոց զենուլ յաւագանս և ջերմ արեամբ լուսնալ և ողջանալ: Որոյ լուսնալ զլային մոնկանցն, հանդերձ մարցն կականմամբ, զխաչեալ մարգասերեաց, զնոցայն լաւ վարկուցեալ քան զիւրն փրկութիւն: Յաղապս որոյ զփոխարէնն յԱստուծոյ ընդունի, յանրջական տեսութիւն յԱռաքելոցն առեալ հրաման՝ սրբիլ լուացմամբ կենսատու աւազանին ի ձեռն Սեղրեստորոսի եպիսկոպոսի Հռոմայ. որ ի նմանէ հալածանացն թաղուցեալ էր ի Սերասպտիան լիբրն. յորմէ և աշտկերտեալ հաւատաց. զրոնստորան ամենայն բառնալով Աստուծոյ յերեսաց նորա, որպէս համառոտ ուսուցանէ քեզ Ազաթանդեղոս:

ՁԳ

Սասակումբ Արկունեաց ի Ճենազնայն Մամգոմայ:

Ընդ հանգչելն Շապհոյ արքայի Պարսից ի պատերազմացն, և ի գնալն Տրպատայ ի Հոսմ առ սուրբն Կոստանդիանոս, պարտալ առեալ ի խորհրդոց Շապհոյ՝ նիւթէլ չարիս ի վերայ մերոյ աշխարհիս. թովեալ զհիւսիսայիննն ամենայն, երանել ի Հոյո՝ ժամ զնէ և իւր զալ Արեօր ի միւս կողմանէն: Ի նորին բանս հրապուրեալ Սղուկ նահապետ ազգին Արկունեաց, զինքիւնն սպանանէ զփեսայ, զճերտցեալն Օտայ, որ

1 օ լիխ նմա / Վ քումանք

1 Ա ոմանք հրամայեցին ի զիւաց խրատուէ

2 Ա լուսնալ արեամբ [օ արեամբն]

3 օր լալին, փխ. զլալին

3 Հյոսք կականմամբ

4 Ա լիխ զխաչեալ

4 օճօ գնոցա / ժօ նոցա

4 զոս ընդ, փխ. լաւ

4 Ա լաւ քան զիւրն վարկուցեալ փրկութիւն

5 ք փոխարէն

5 Ա ընդունի յաստուծոյ

6 Ա տեսութեանց / ՏԽ առաքելոցն

7 օ կենսատու սուրբ աւագանին / Ե յաւագանին

7 օ լիխ եպիսկոպոսի

7 օճօ հոսմայ / ցկ որոյ

8 օ ի նմանէ լեալ հալածանացն

8 Հ թաղուցեալ

8 ԱԽՎՊՈ սերապախն [ս սերապիւն] / վրոյս սերապիւտն / ՎԽ սոկրատիոն: Նմե. Սոկրատ, 726:

8 ԵՃԲ լերինն / Հցկ լեանն / ՏԼ լեանն

8 Է յորմ, փխ. յորմէ

8 օրքոս լիխ և

9 Հ գրանաւորս, Է գրանաւորն

9 օճօ յաստուծոյ

11 օճօքքքքք 2Ա, փխ. 27.

12 ց սղկունեաց

12 օճօ ի ճենագնայն / ցկ ի ճենագնոյ

12 Հօճօ մամգոմայ / Ե մամգոյնոյ / ց մամգունեայ / ԵՄ մամգունեայ / Լ մամգ / միւսն, մամգունայ

13 ժօ հանգչել / ցկ արքոյ

13 Լ ի պատերազմացն / Հցկ լիխ ի պատերազմացն

14 օճ ի հոսմ

15 Է չապուն

15 Ա ԵԽԹԼԸ, Խ ԵԽԹԼԸ

15 Ա աշխարհիս մերոյ

15 Ա Թոդեալ, քզ Թովել, ԵՄ Թուել, փխ. Թովեալ

16 Ա զհիւսիսայինն [օ զհիւսիսային] / Լ զհիւսիսանն

16 Խ ելանէ

16 Ա եղեալ և իւր գնալ

16 Խ արւովք / օր արդեօր, ԵՄ արդեալք, ց արդեք, փխ. արեօր

17 ՏԽ ի միւս

17 ԱԽ կողմանէ

17 ՏԽ սորին, փխ. նորին

17 Լք սղուկ / ԼԽ սլուկ / Ա լիխ սղուկ

18 Է ազգ / Խ սղկունեաց

18 Ա զինքեան / Խ փեսայ

18 օ աւտայ, օ աւտայ

էր ի տոհմէն Ամատունեաց և սնուցող Խաթրովիդիտայ քեռ թագաւորին: Եւ այն ինչ ընդ հուպ եկեալ մեծին Տրդատայ յարեմաից և լուեալ զայս ամենայն, և զիտացեալ, թէ ոչ ի մամադրութիւնն եկն Շապուհ խաղայ ի վերայ հիւսիտականացն: Իսկ նահապետ ազգին Ալկունեաց
 5 ամբանայր յամբողջին, որ անուանեալ կոչի Ողական, ապաւն առնելով իւրեանց զրնակիչս Սիմն կոչեցեալ լերինն, և բնդղիմացեալ թագաւորին՝ աղմկէր զերկիրն, և մերձ առ լերամբն ոչ թողացուցանէր այլում պարսպել զործոյ: Ասէ ցամենայն նախարարութիւնս տանս Հայոց արքայ. «Որ որ ածցէ առ իս գնահապետն ազգին Ալկունեաց՝ տաց նմա
 10 յաւիտենական իշխանութեամբ զգեօզս և զդաստակերսս, և զամենայն իշխանութիւն ազգին Ալկունեացս: Զոր յանձն առնոյր ճենազնեայն Մամգոն:

Եւ ի խաղալ թագաւորին զկողմամբք Աղուանից ի վերայ հիւսիտականացն՝ գնաց Մամգոն ամենայն աղխիւն իւրով զկողմամբք Տարսնոյ,
 15 որպէս թէ ապտամբեալ ի թագաւորէն, և ի չու տնկեալ, առաքէ զապտազնաց հետեակս, զգացուցանելով նահապետի ազգին Ալկունեաց զգնալն թագաւորին զկողմամբք Աղուանից. «Իտանդ մեծ է, ասէ, թագաւորին Տրդատայ, վասն որոյ գնաց զկողմամբք Աղուանից պատերազմել ընդ ամենայն լեոնտոնեայսն. վասն որոյ մեր է մամանտկ ի
 20 ճահ խորհել և գործել որ ինչ կամք են. զի խորհեալ եմ զաշնաւոր լինել

1 Աօ չիֆ էր

3 Լ իմացեալ, փխ. գիտացեալ

3 Ա եթէ

3 Տեֆ ի մամադրութիւն

4 ցէ չիֆ վերայ / ցց նահապետն

4 ցէկ սղկունեաց

5 Հցե ողկան Լ ողկան, որ Լ ողկան / Խ ողկան, Ա ողկան [Ե աւազական], փխ. ողկան

6 ք և ապաւն

6 Հ իւրն / Ե իւրեան / ք իւրով / միւսն. իւրեանց

8 օ զրնակիչն / քո զրնակիչ

6 Տ կոչեցելոյ

6 Տաճէ լիւրին / ոտքոյ չիֆ և

7 Կ՝աճէֆ որ, փխ. և մերձ / Խ՝ո՛ր որ, փխ. և / Ե չիֆ և մերձ

7 Աց չթողացուցանէր [Ե ոչ թողացուցէր] / Ե չթուլացուցանէր / Լ ոչ թուլացուցանէր / Հ չիֆ ոչ

8 Հէ չիֆ պարապել / Խ գործոց

8 օ ապա ասէ արքայ առ ամենայն նախարարութիւն տանս Հայոց որ որ

8 Տն ամենայն նախարարութեանց

8 աճէֆ տանց / Խ տանցն

8 Խ չիֆ Հայոց

9 Տն ամէ / օքքոյ չիֆ առ իս

9 Տն չիֆ ազգին

9 Խ սղկունեաց / ք աացէ

10 ա զեազս / Եճէֆ զեօզս / Ե զեաւ / Հ Լ զգեզս

10 Ա դաստակերսս

11 Նմեք իշխանութիւնս

11 ք չիֆ ազգին / Խ սղկունեաց

11 աճ ճենազնայն Լ Կ՝ճէֆ ճենազն այն Ե ճենազն / ք ճենազգեան / Հ քքոյ ճենազնեան վ ճենազգեան

12 Կ՝ճեֆ մամգոն, միւսն. մամգոն

13 ք ի խաղալն

13 Հ զկողմամբք

13 Ե աղուանից և ի վերայ

14 աճէ մամգոնն, Ե՛ մամգոնն, Հ ք մամգոն / Ե մամգոն, միւսն. մամգոն

14 Ատքոյ աղխիւ

15 ք ապտամբել / Ե չիֆ և

16 Խ զապտազնաց

16 Խ զգացուցանեղ [Լ զգացուցանեղ] / վ զգացուցանեղ / օքքոյ ապացուցանելով

16 Ե նահապետին / Խ սղկունեաց

17 Հէկլ գնալ

18 քքոյ գնաց ասէ զկողմամբք / Ե զկողմամբք

19 Եճէֆ լեոնտոնայսն / ք լեոնտոնեան, Ե լեոնտոնեան / վքքոյ լեոնտայսն

20 ք ճաշ, փխ. ճահ

20 Ե լիւրի

ընդ քեզ՝ վասն արհամարհանաց իմոց որ ի թագաւորէնս: Ընդ որ յոյժ ուրախացեալ նահապետ ազգին Ալկունեաց՝ ընդունի զնա երդմամբ ուխտից. բայց յամուրն ոչ ինդու, մինչև տեսանել, թէ որպէս պահիցէ զմտերմութիւն երդմանցն և զաշխարհութեանց: Իսկ ասացեալն Մամ-
 5 զոն ամենայնիւ ջանացեալ զմտերմութիւն ցուցանել առ ապստամբն՝ հաւատարմացաւ նմա որպէս արդարեւ միամիտ գործակից. մինչև հրա-
 մայեաց նմա համարձակ մտանել յամուրն և ելանել:

Եւ յետ քաջութիւն վստահութեանն, ի միում աւուրց հաւանեցուցանէ զնահապետ ազգին Ալկունեաց ելանել արտաքս յամրոցէն և որսալ
 10 երէս. և ի միջամուխ լինել որսոցն՝ զիպեցուցանէ աղեղամբն ընդ մէջ թիկանցն, և կործան յերկիր զարկուցանէ զապստամբն: Եւ ընթացեալ իւրովք արամբն ի գուն ամրոցին՝ ունի զբերդն, կապելով զամենայն արս որ ի ներքս: Նա և զազգն Ալկունեաց խորհեցաւ բառնալ, և կո-
 տորեաց զամենեւեան. երկուք ոմանք վախստական անկան յաշխարհն
 15 Ծափաց: Իսկ Մամզոն վաղվազակի զգացուցանէ թագաւորին. ընդ որ ուրախացեալ Տրդատայ, զրէ հրովարտակ՝ իշխել նմա ամենայնի զոր խռատացան, և կարգէ զնա նախարար ի տեղի ապստամբին, անուանելով յանուն իւր Մամզոնեան: Բայց մնացելոյն Ալկունեաց հրամայէ չմտասել:

1 Ան լիք ընդ

1 օրդոս լիք որ / 3 լիք յոյժ

2 ց նահապետի

3 Խ ազկունեաց

3 Խ աեցէ / Ա պահեցէ

4 ՏԼ զմտերմութիւն [օ զմտերմու-
 բիւն]

4 Ե երդման / Հցկոցոս երդմանցն ք
 զերդմանցն / միւսն. երդմանց

4 Ա լիք և

4 ՅԱ զաշխարհութեանցն

4 Հսծեց մամզոն / Դ մամզուն /
 միւսն. մամզուն

5 Տ ամենեւին

5 ԵԸԸԳ ցուցանել զմտերմութիւն [ԸԸԳ
 զմտերմութիւն]

5 Ի մտերմութիւն

5 Ե լիք ցուցանել / Ե առ ապստամբին

6 Խ հրամայէ

7 Ա նմա ի բերդն համարձակ մտա-
 նել և ելանել / Խ համարձակ յա-
 մուրն մտանել և ելանել

8 Ա վստահութեանց վստահութեան

8 Խ աւուր

9 Խ աղկունեաց

9 Խ օրդոս արտաքոյ

9 Ե ամրոցին

10 ԸԳ էրէս

10 ԵԸԸԸ ի միջամուխ / Ի միջամուխ

10 ԵԸԸԸ լինելոյ / Ի եղեալ

10 Ա որսոյն / Ե՛ որսացն

10 Հե՛ աղեղամբ

11 Ա կործանեալ / Հցկ կործանէ

12 ԱՏ իւրով / ԱՀԵ՛ արամբք

12 Ա լիք ի գուն ամրոցին

13 Խ արս ամրոցին, օր / 3 արսն

13 ՀԻ ի ներքսն

13 Ե աե, փխ. նա և / Հ լիք նա

13 քոս զազգսն / Խ աղկունեաց

14 ԵԸԸԳ զամենեւին

14 Ե երուք, փխ. երկուք

14 Ա փախուցեալք / Խ փախստականք

14 Ա լիք անկան

15 Հսծե՛ս մամզոն / Դց մամզուն, միւսն.
 մամզուն

15 ԵԸԸԳ և, փխ. ընդ որ

16 Դ լիք ուրախացեալ արդատայ

16 Ե յոյժ ուրախացեալ

16 ԵԸԸԸ արքայի, փխ. արդատայ

16 Ե հրովարտար

16 Տ լիք զոր խռատացան

16 ԱՀԸԳ օրոց, փխ. զօր

17 Ե զնախարար

17 ԱԽ անուանեալ

18 Հսծե՛ս մամզոնեան / միւսն. մամ-
 զունեան

18 Ա թացելոյ

18 ԱՀցկ աղկունեաց [ցկ աղկունեաց
 ոչինչ հրամայէ փասեւ]

18 Ի աղկունեացն

2Ե

Նահապետկութիւն Թրդատայ ի պատկերովն յԱզուանս, յորում՝ միջակաւ արար զբազաւորն Բասալաց:

- Իսկ ինազաւորն Տրդատ ամենայն Հայաստանօր իջեալ ի գաշտն
 5 Գարգարացոց՝ պատահէ հիւսիսականացն ձաւատու պատերազմի. և ի
 խառնել երկոցունց կողմանցն՝ յերկուս ձեզքէլ գամբօս իջնամեացն.
 սկայարար շահառակելով: Ոչ կարեմ տեսել զերազուլիսն ձեռինն.
 որպէս անբար ի նմանէ յերկիր անկեալ ինաւազուր խաղային.
 10 օրինակ իմն ի զեղեցիկ ցանցորդէ լի ձկամբ յերկիր ինքնափեալ
 ցանցոյն, կայտոկին յերես երկրին: Զոր տեսեալ ինազաւորն Բասալաց՝
 մօտ հասանէլ յարքայն. և հանեալ յառազգիսն զներգեալ քանդաւորստ
 պարանն, և կորովութեամբ ձգեալ յետուստ կողմանէ՝ ճաշ զիպեցուցա-
 նէլ յուս ձախակողմանն և յանաթ աջակողմանն. զի էր վերացուցեալ
 զձեռնն ամէլ ումիք սուսերաւ. և ինքն վտակալ վերտ պահպանեալ,
 15 ուր ոչ զձէին նետք: Եւ քանզի ոչ կարաց շարժել ձեռամբ զհակայն՝
 զանջօր առ երկարին. և ոչ այնչափ ինչ շուխտեալ մտրակել զերի-

1 սեյցեքորդ 2Բ, փխ. 2Ե.

2 ցէ ի պատերազմին որ

3 Խորդէ յորժամ, փխ. յորում

3 ց արարին

3 Անցէ զբազալ (ցէ զբազալ) Բա-
 ցաւորն

4 ձէ հայաստանօրս / ՏԽ հայաստա-
 նօր / ի հայաստանաւորն

5 ի պատահին

5 ց հաւատականացն / ի հաւատականաց

5 ի նաւատուն

5 Կլ պատերազմին

6 քդէ խառնեալ, փխ. խառնել

6 ք յերկոցունց

6 Բ երկուս / ՏԼ յերկու / ք լիք երկուս

6 Խ ձեղքեալ

6 ի Բջնամոյն

7 ի հակայարար

7 Ե զերազուլիսն

8 Խ լիք յերկիր

8 Կ անկեալ զի, վաւ Բաւազուր,
 վեճեքորդ Բաւազուր, Խվ զիթա-
 ւալ, ի անկեալ զիթաւալ զուր,
 փխ. անկեալ Բաւազուր

9 ց աւրինակ / Եձէ՛ օրինակ իմն
 իբրեւ

9 Խ լիք ի (զեղեցիկ)

9 Խվ՝ ցանցորդի

9 Խ յերկիր

9 ՏԽ Բափեալ [Ե Բաւալեալ]

10 Ե ցանցոյն

10 Բ հայտառին / սեճէ հայտառին

10 Խ լիք երկրին

10 ցէ Բազաւորն բազալաց

11 Խ յարքայն հայոց

11 վ ի յառաւարիդէն Կ ի լի յառ-
 ւազինէն

11 Ե զնեարդա՝ Ե զնեարդաքեմ խառ-
 ւատա՝ ի զնեարդաքեմ զապատ

11 Կ՝սն քեմբաւազաւ / Ե քեմբաւա-
 ւապատ

12 ԱԽ ձգէ

12 Կ՝սն կողմանն

12 ՏԽ ճարդ [Ե ճարպագեպեցուցան]

13 սեճէ՛ ի յուս վ՛ յուսի

13 ի վիշէլ ձախոյ [Ե ձախոյ] կողմանն
 [ձցէ լիք կողմանն], Ե ձախակողմն

13 Ե յանթու վ՛ Խորդէ յանթ

13 Ե Ե աջակողմանն / ք Ե յաջակող-
 մանն / ց աջու կողմանն Ե աջոյ
 կողմանն / ի յաջոյ կողմանն

13 ցէ վերացեալ

14 ՏԽ ձգէ ձեռն

14 ձցէ զերդ, փխ. վերտ

15 ձցէ որ, փխ. ուր

15 ԱԽ ձեռամբ շարժել

15 ի հակային / Ա զարքայն, փխ.
 զհակայն

16 ՏԽ զանջիւք

16 Ա երկարին առեալ / Կ՛ երկարին

16 Ա լիք ոչ

16 Կ՝սն ճարպէլ

վարն, քան թէ ահեակ ձեռամբն ի ներդեայն տնտարեալ սկային, և տատկութեամբ ուժոյն զիւրեաւ ցանցեալ՝ ի ճաշ զիպեցուցանէր զերկ-
սայրին, և ընդ մէջ կտրէր զայրն և զոյգ ընդ պարանոցին զզլուխ
երկարին:

- 5 Իսկ զօրացն ամենայնի տեսեալ զվաղաւորն իւրեանց և զզօրա-
ւորն միջակտուր յայնպիսի ահաւոր բաղկէ լեալ՝ ի վախուստ դու-
նային. զորոց զհետ մտեալ Տրդատ, վարէ մինչև յաշխարհն Հոնայ: Եւ
թէպէտ ոչ փոքր հարուած եհաւ զօրացն իւրոց, և բազմաց անկումն
մեծամեծաց, յորում մեռաւ և սպարապետն ամենայն Հայոց Արտաւազդ
10 Մանգակունի, տակաջն Տրդատ անտի բոտ հայրենի օրինին պատանդս
տեսեալ զանոյց: Որով պատճառաւ միարանեալ զամենայն հիւսիսի,
հանեալ զօր բազում, դումարտակ արարեալ՝ խաղայ յաշխարհն Պար-
սից, ի վերայ Շապհոյ որդւոյ Արտաշրի, չորս յիւրոցն առնե-
լով զօրավարս, զՄինրան տոռջնորդ Վրաց, վստահացեալ վասն ի
15 Քրիստոս հաւատոցն, և զԲագարատ ասպետ և զՄանածիւր հաճապետ
Ռշտունեաց և զՎահան հաճապետ Ամատունեաց: Իսկ յազապս հաւա-
տոցն Մինրանայ և աշխարհին Վրաց ասել կայ մեզ առաջի:

22

Սագապս նուենի երանկայ, երկ օրպէս եղև պատճառ փրկութեան Վրաց:

- 20 Իին մին, անուն նունէ, յրնկերաց որբոց Հոխիսիմեանց ի ցրուե-
լոյցն, վախստեամբ հասեալ յաշխարհն Վրաց ի Միսիթիայ, ի նոցա
բազարն նախադան, յոյժ ճգնութեամբ ատացեալ շնորհս բժշկութեան,

1 Ա իսկ ապա, փխ. քան թէ
2 և երկ / 1 քե
3 օ ներդերն / Կ'bcdef ներդերն / րս
ներքէն, փխ. ներդեայն
4 Ե անտարեալ
5 քի հսկային / ք սկայն
6 օ գիւրե / Աջ զիպեցուցանէ
7 Ան կտրէ
8 Տն և ընդ զոյգ պարանոցին
9 Կ' և երկարին
10 Խ զզօրաւոր
11 օ ի միջակտուր / de այնպիսի
12 որդ յահաւոր / Խ զարձան
13 Խ արգաւայ
14 Կ'bcdef վանէ / և մինչ
15 Տ հարուածս
16 Տն իւրոց զօրացն եհաւ
17 Ա յորում և մեռաւ / օրքս չիք և
18 Հոյկ մանգակունին արտաւազդ
19 Տն հայրութեան [1 հայրութեանն]
20 Տն արինաց
21 Ան որովք
22 Խժ պատճառաւոր / Տ պատճառաւ

11 Խ չիք զամենայն
12 օ հիւստի / Կ'bc հիւսիս / Խ
զհասի / 2 զհիւսիսի
13 Տն զիմեալ ի վերայ
14 Խ իւրեանց / ք իւրոց
15 օրքս զօրաւորս
16 Խabcdefno վասն առ ի բքիստան
17 օ զմանիւր / վժ մանածիւր
18 Տ նաւապետ աղպին
19 օ և աւշաունեաց
20 ք չիք և զվահան—ամատունեաց
21 ՏՀ հաւատոց / ք չիք հաւատոցն
22 abcdefghijklmnop ՏԳ, փխ. 22.
23 Տ և բանեւոյ / Հոյկ երանկայն
24 Ա օ պատճառ
25 ք չիք անուն
26 Անվժ նունի / Խ սրբոյն
27 օ հոխիսիմեանց / Տ հոխիսիմեանց
քե հոխիսիմէի / 2 ի հոխիսիմէ
28 օրքս և ցրուելոցն / Հոյկ չիք ի
ցրուելոցն
29 Խ նոցա (չիք ի) քաղաք
30 օ նաւապետ / օ նաւապ

որով և զբազում ախտածիտս բժշկեալ, և զլիսովին զկին Միհրանայ
առաջնորդին Վրաց: Վասն որոյ հարցեալ զնա Միհրանայ, եթէ որով
զօրութեամբ առնես զայս սքանչելիս՝ ուստի զբարոյութիւն Աւետարա-
նին Գրիստոսի. և ախտովով լուեալ՝ պատմեաց իւրոց նախարարացն
5 հանդերձ գովեստիւ: Եւ խնդին Էնաս առ նա լուր սքանչելեացն, որ
եղին ի Հայս ի թագաւորն և ի նախարարն, և զընկերացն երանելւոյն
Նունեայ. ընդ որ հիացեալ՝ զբուցեաց երանելւոյն Նունեայ. յորմէ և
ստուգագոյնս ևս տեղեկացաւ զամենայն ոճով:

Եւ եղև ընդ աւուրսն ընդ այնոսիկ ելանել Միհրանայ յորս մու-
րեցաւ ի գժուարս լիւրանց, խաւարեալ օդով, ալ լո՛ւ տեսանելիօր, բոտ
այնմ՝ եթէ կոչէ զմէզ բարբառով, և զարձեալ՝ թէ զաի ի զիշեր
մթաղուցանէ: Այսպիսեալ Միհրան բմրոնեալ խաւարու, որ եղև նմա
առիթ մշտնջենաւոր լուսոյն. քանզի զարհուրեալ, յիշեաց զոր լուսն
վասն Տրդատայ. եթէ ի ճանապարհ ելեալ, կամելով յորս զնալ՝
15 հասին նմա հարուածք ի Տեառնէ. զոր համարեցաւ, թէ և նմա այնպիսի
ինչ զիպելոց է: Եւ երկիւղիւ մեծաւ պաշարեալ, խնդրեաց ազօրիւք՝
լուսաւորիլ օդոյն և զառնալ խաղաղութեամբ, և պաշտել զԱստուածն
Նունէի խոստանայր. որում հանդիպեալ՝ կատարեաց զասացեալսն:

Իսկ երանելւոյն Նունէի խնդրեալ աքս հաւատարմիս՝ յղեաց առ
սուրբն Գրիգոր, եթէ զինչ հրամայեցէ նմա զործել այնուհետեւ. քանզի
20 յօժարութեամբ ընկալան Վիրք զբարոյութիւն Աւետարանին: Եւ հրա-
ման ընդունի՝ կործանել զկուռն, որպէս ինքն արար. և կանգնել

1 Ե Երուս, փխ- որով
1 Աօրլոս չիք և (զբազում)
1 ց բազում
1 Ե հիւանդս, փխ. ախտածիտս
2 Խ առաջնորդի
2 Խ հայցեալ միհրանայ զնա
2 ցի քէ / Է քի
3 Խ ուսոյց
3 Տ Ի նա / Խ որբ
6 քգր ի թագաւորսն
6 ԱԽ չիք և զընկերացն—նունեայ
6 ՎԵ՛ Ե ընկերաց / որբոս զընկերաց
7 ԽՎ՝ չիք զբուցեաց / ոսրլոս չիք
զբուցեաց երանելւոյն Նունեայ
7 Տէ՛ Ե երանելոյն
7 Տ որով, փխ. յորմէ և
8 ՏԵ՛ Ե ստուգագոյն
8 ՀՎ՛ Ե տեղեկացեալ
9 Տ յորս
10 ԽՎ՝ տեսանելովք / վորդոս տեսա-
նելեալ
11 ՏԽ քէ... քէ
11 Բ զաի և զզիշեր
11 օ զաի արպէս զզիշեր
12 Է զարձուցանէ. փխ մթաղուցանէ
12 Ե և այսպիսեալ / ՏԷ այսպիսի / ց

այսպիսեաց / և այսպիսեայ եաւ
12 Ա միհրանայ
12 Տց խաւարաւ [չց չիք խաւարաւ]
բմրոնեալ միհրան
13 Տ լուս [օ չիք]
14 Ա քէ
14 Տ Եթէ կամեցաւ ևանապարհօրցել
յորս [ոսրլոս յորսս] հասին
14 ԽՎ՝ Ե
14 ՏԵ՛ Ե չիք զնալ
15 Տ քէ
15 Այսպիսի այսպիսի
16 Ե երկիւղածիւ, փխ. և երկիւղի
17 օ լուսաւորի
17 ց ազոյն / Ե օդոյն
17 Տ չիք և (պաշտել)
18 ոսրլոս չիք խոստանայր [ո լուս. տ-
ւելացրած]
18 Ա կատարէ / Է զասացեալս
19 ՏԽ երանելոյն [ց երանելոյն]
19 Հ այրս
20 Ժ զԲ զինչ. չիք հրամայեցէ
20 Ա չիք նմա
22 Ե՛ Ե զկուռն / ց Ե զկուռն
22 ԱԽ զպատուականն կանգնել զնալ
խաչին

զպատուական նշան խաչին մինչև ցօր տալոյ Տեառն հովիւ յառաջնորդութիւն նոցա: Եւ խակոյն կործանեաց զամպրտալային պատկերն Արամազդայ, որ կայր մեկուսի ի քաղաքէն, գետոյն հօրի ընդ մէջ անցանկով. զոր սովոր էին երկրպագել այգուն այգուն ի տանեաց

5 իւրաքանչիւր, զի հանդէպ նոցա երեւէր. իսկ եթէ ոք զոհել կամէր՝ անցեալ ընդ գետն առաջի մեհենիցն զօհէր:

Բայց ի վերայ նորա յարեան նախարարք քաղաքին, եթէ հում արգեօք փոխանակ կուցն երկրպագեմք. ուսան՝ եթէ նշանի խաչին Քրիստոսի, զոր արարեալ կանգնեցին ի վերայ վայելուչ բլրոյն յարե-

10 տիլից կուտէ քաղաքին, մեկուսի բաժանեալ և նա փոքրագոյն գետով: Եւ երկրպագեցին ամենայն բազմութիւնն ընդ առաւօտն նոյնպէս ի տանեաց իւրաքանչիւր: Բայց յորժամ ելեալ ի բլուրն տեաին փայտ կոփեալ, ոչ ճարտարաց ինչ գործ՝ յօլովք բան զսակաւս արհամարհեցին, իբր թէ աշխարհաւ լի իցէ ամենայն անտառն նոցա, և թողեալ

15 ի բոց գնացին: Իսկ բարեբարին Աստուծոյ նաչեցեալ ի զայլեակզութիւն նոցա՝ առաքեաց յերկնից սիւն ամպոյ, և լցաւ լեռանն բուրմամբ անուշաւթեան. և ձայն բազմութեան սաղմոսերգութեաց լսելի եղև քաղցր յոյժ, և ձագեաց լոյս տպաւորութեամբ խաչի, ըստ ձեռոյ և չափոյ փայտեղինին, և կալով ի վերայ նորա հանդերձ երկոտասան աստեղօք.

20 յոր ամենեկուն հաւատացեալ՝ երկրպագեցին նմա: Եւ յայնմ հետէ զօրութիւնք բժշկութեան կատարէին ի նմանէ:

1 քօ մինչ / Ա լի մինչև

1 Ե ցաւն / օրքս լի ցօր

1 Ան տեառն նոցա հովիւ յառաջնորդութիւն / Հ լի տեառն

1 Դ հովիւ և առաջնորդ նոցա

3 Ե որ գետոյն

4 Ա անցելոյ

4 Հց այգոյն այգուն

6 օրքս մեհենին

7 Տ նոցա / Խ ի նոցա վերայ

7 Ե յարեան արք նախարարք

7 Ը թէ

7 Տ զով, փիւ. հում

8 Ը արգեօք / միւսն. արգեաւք

8 Ա թէ / Ե գնան

8 Խ խաչիս

9 Անվ բլրին

10 Տ կողմանէ, փիւ. կուտէ

10 Ը քաղաքէն

10 Ա բաժանելով

10 Ա գետով

11 Հէ / լի և

11 Ե երկիր պագեցին

11 Բ բազմութիւն

11 Ան երկրպագեցին ընդ առաւօտն ամենայն բազմութիւնն [յիկ բազմութիւն] նոյնպէս

12 Ա ելին

12 Ա գտին, փիւ. տեաին

13 Ա ճարտարի

13 Խ լի ինչ գործ

14 Ա այսպիսեալ / Խ այսպիսովք

14 Ան նոցա ամենայն անտառն [ցլ անգառն] և

14 քքս անտառ

14 Ը լի և թողեալ ի բոց գնացին

15 Ա ի գայթաղութիւնս / ց ի գայթաղութիւն

16 ց լի յերկնից

16 Ա ամպայ

16 Ա լցոյց

16 Ա պիւսն, Հցկ լեռան

17 Վտառ անուշահոտութեամբ / Ե անուշահոտութեան

17 Ա սաղմոսերգութեան

18 Խ լի յոյժ

18 Ա խաչին / օրքս լի խաչին

18 Ա խաչի և ըստ ձեռոյ

18 քքս լի և (չափոյ)

19 Ե փայտեղէնին

19 Ե լի և

19 Խ կացեալ

19 Հէ / լի հանդերձ

19 Բ աստեղեօք

20 Ը երկրպագին

21 Ը կատարին / Ը ց կտրին

Իսկ երանելին Նունէ եւ գնաց անտի աշակերտել եւ դոյլ եւ գաւառսն Վրաց յանապակ լեզուէն, շրջելով անպատճառաբար եւ առանց աւելորդաց, օտարացեալ յաշխարհէ եւ որ ի տմաւ. կամ թէ ճշմարտագոյն ասել՝ ի խաչ ելեալ, ի կրթութիւն մահա պկեանսն առնելով, 5 իսնիս վկայ Բանին Աստուծոյ, եւ յամարութեամբն իւրով որպէս տրեամբ պատկեալ, Զոր համարձակիմ ասել, առարկուհի եղեալ քորոզեաց ի Կարթայ սկսեալ առ գրամբն Արմանաց եւ Կարթից մինչեւ ի սահմանս Մասթիաց, որպէս ուսուցանէ յեղ Ազաթանդեղոս: Բայց մեք զարձցուք անդրէն ի պատմութիւն Տրդատայ յարձակմանն ի Պարսս:

10

21

Պարսսսմն Շապկայ եւ տկամայ հնազանդութիւն բնոյ ձեռամբ մեծին Կոստանդիանոսի, եւ Տրդատայ ունեկ զԵկրասան, եւ զայ տղզակամացն. եւ թէ յայնմամ եղև գիւս փրկական փայտին:

Բայց Տրդատայ թէպէտ եւ զյապթութիւնսն ստացեալ էր, այլ ի 15 հարկանելոյ զօրուն եւ ի բազում անկելոյ նախարարացն՝ զանպիտեաց ինքեամբ յատուկ մարտնչել բնոյ Շապոյն, մինչև հնաւ բազմութիւն զօրուն Հոսմայեցոց, որք ընդ Ասորեստան յարձակեցան. եւ ի փախուստ զՇապոյն զարձուցին, յաւարի զամենայն երկիրն առեալ Բանդի եւ Տրդատ միահամուռ իւրովն, եւ որք ընդ իւրովն էին զօրքն, 20 ընդ հիւսիսային կողմանս իշխանութեանն Պարսից զիմեաց տարեկան չուաւորութեամբ:

1 ի նունի գնաց / Տէ լիմ անտի

1 ի Վրացոյցն լիմ ե

1 Ան գաւառս

2 Ե յանապատ, փխ. յանապակ

2 Ե անպատճառաբար

3 Եւեւ յաշխարհի, ի Վ՝ աշխարհի

4 իսն լիմ ի կրթութիւնսն մեք կրթութեամբ

4 Ե պկեանս

5 Ա վկայեալ

6 Ան համարձակիմ / միւսն. համարձակիմբ

7 Անվ ի Կարթից

7 Ե լիմ ե Կարթից

8 Երբեք զսահմանս

8 Հեմեջի մազքեաց, ու մաքրութեաց

8 Ե լիմ Բայց մեք—ի պարսս (Յ. Գ)

9 Եւեւ լիմ անդրէն

9 Եւեւ ի պատմութիւնսն վասն յարձակելոյն տրդատայ, Ե ի պատմութիւնն

9 Ե յարձակման

9 Ե ի պարսս

10 Եւեւ յեւրոյցն 27, փխ. 24.

11 Երբեք կատարումն, փխ. պարտումն

11 Ե զապուհ / 25 Ե նազանդի

12 Ե կոստանդիանոս / Ե կոստանդիանոս

12 Ե զԵկրասան / Ե զԵկրական / Ե զԵկրաստան / Ե զԵկրաստան

12 Ե ազգականաց

13 Ե փրկական

13 Ան խաչին, փխ. փայտին

14 Ե Բեպէտ

14 Երբեք յապթութիւն

14 Ե լիմ էր Ա լիմ այլ

15 Ե անկանելոյ, փխ. հարկանելոյ

15 Ե անկելոյ

16 Ե յատուկ ինքեամբ

16 Ե մարտնչի

16 Ա Եւան, փխ. Եւան

16 Ա զբազմութիւն

17 Ե զօրքն / Ե ի հոսմայեցոց

17 Ե Եւան, փխ. Եւան

17 Ե յատրեստան

17 Ե ի փախուստն / լիմ ի փախուստն

18 Ե զապուհ / Ե զապուհ

18 Ե ի փախուստն զապուհ՝ զարձան եւ յաւարի առին զամենայն երկիրն

19 Ե Եւրոպ

20 Երբեք իշխանութեան

21 Ա չուարարութեամբ

քաջութեամբ նահատակեալ առ հարբն ի պատերազմունս, ի շահատակին իւրում հարկանի յումնեմ տակերը զգլուխն. և վերացուցեալ մասն ինչ յտակերէ սկաւառակին, բռնկեալ ի գեղաց, պակաս գոլով քոյորութիւն գազախանն՝ անուանեցաւ Կամսար աշնր աղագաւ:

- 5 Բայց Տրդատայ իւր հաստատեալ գեօթնպարսպեանն եկրատան, երկրորդ և վերակացուս յինքնեմ թողեալ՝ դառնայ ի Հայս, ընդ իւր ամելով զԿամսար ամենայնիւրն: Քանզի Շապուհ աղաչեաց զյաղթողն Կոստանդիանոս՝ խնդրել զհաշտութիւն և հաստատել զխաղաղութիւն մշանջնատոր. զոր արարեալ սրբոյն Կոստանդիանոսի, յետ այնորիկ
- 10 առաքեաց զՀեղինէ զմայր իւր յերուսաղէմ ի խնդրի պատուական խաչին. զոր և եղիտ իսկ զփրկական փառն հանդերձ հինգ բեկեօքն, ի ձեռն Թուղայի հրէի, որ ապա եկաց եպիսկոպոս յերուսաղէմ:

2Ը

- 15 Կապուցմն Ալիքիանոսի, և փոխումն արեւնեացն ի Հոռմէ, և Երմիկ Լուսանդնուպոլսի:

- Ի բառնայն Աստուծոյ զբանասորն ամենայն յերեսաց Կոստանդիանոսի՝ մեծարեաց նա զԱլիքիանոս մեծութիւն յոյժ, և ետ նմա ի կնութեան զբոյր իւր ոչ համամայր, ծիրանեօք և պակաս կայսերական զարդարեաց գնա, և յերկրորդականս հասուցեալ պատիւս՝ արքայ ամենայն արեւելից կացոյց: Բայց զոր աստուածային բանն առ երբայեցին
- 20

1 Ե՛հ հարբն

2 Ե՛ իւրումն՝ օ յումնեմ

3 Ե՛ սեւմ զլուխն՝ Հե՛մ վերացեալ

4 Ա՛ գաւա, փխ. գոլով

5 Հե՛ցք գազախան

6 Խա՛ւեմ այնորիկ

7 օ արգաւ

8 Տ՛ հաստատեալ իւր

9 Ե՛ զթին պարսպեանն, փխ. զեթնպարսպեանն

10 Ե՛ մ երկրատան՝ օ երկրատան

11 Ե՛ լեկրատան, երկրորդ... օ Կոստանդիանոս ուղիւն եմք քաւ նոր. Բիւզ.

12 Հը՛լ չի՛ք և՛ Խ՛ վերակացու

13 Տ՛ զկոստանդիանոս զյաղթողն

14 Ե՛ խնդրել զխաղաղութիւն և զհաշտութիւն՝ օ Կոստանդիանոս զյաղթողն

15 Ե՛ չի՛ք և՛

16 Ա՛ չի՛ք հաստատել. կ՛մ հաստատեալ

17 Ա՛ արար իսկ սուրբն

18 օ Կոստանդիանոս

19 Ա՛ այնորիկ

20 Ե՛ սեւ զլուխն, մ՛ զլուխն, եւ զհեղինէն՝ օրգա զհեղինէն

21 Խ՛ զմայր իւր զհեղինէն [և հեղինէն]

22 Խ՛ արգա չի՛ք և՛

23 քոյր եղիտ յերուսաղէմ իսկ

24 Ե՛ զփրկական / օ զպատուական, փխ. զփրկական

25 Տ՛ չի՛ք ի ձեռն—յերուսաղէմ

26 / չի՛ք եկաց

27 Ե՛ երուսաղէմ

28 Ե՛ սեւ զլուխն 2Ը. փխ. 2Ը.

29 Ա՛ պարսպեան, փխ. կապուցմն

30 Ե՛ չի՛ք յանոսի

31 Ե՛ յարքունեացն / օ արքունեաց

32 Հե՛մ զկոստանդիանոս / օ Կոստանդիանոս պոլսի

33 Ա՛ ի բառնայ... զբանասորն

34 Ա՛ զլիկեանէն Հը՛լ զլիկեանէն / Ե՛ զլիկեանէն

35 Տ՛ նմա կնութեան՝ Ե՛ մ ի կնութիւն

36 Ա՛ ծիրանեալ. ց՛ ծիրանօք՝ Ե՛ ծիրանից

37 Ա՛ մ ի կնութեան

38 զ՛ յերկրորդական, Հե՛մ երկրորդական

39 Խ՛ արգա պատիւ

40 Ե՛ հաստացեալ, փխ. հաստացեալ

41 Հը՛լ արեւելեաց

42 Ա՛ աստուածային բան

43 Տ՛ երբայեցոյ, Ե՛ ներբայեցին

անհնարին համարեալ, չարութեանն փոփոխումն՝ նոյն և աստանօր պատահի. ընծաւ անկարելի է զխայտուցան փոխել, և եթովպացւոյ զթխութիւն, նոյնպէս մարդոյ ամպարչտի՝ զբարսն: Պանդի սա նախ առ ի հաւատան գտանի զբժող, և երկրորդ առ բարեկործն իւր ապստամբ: 5 Յարոյց հալածանս եկեղեցւոյ, և նենգութիւն զպտնի ընդզմ Կոստանդիանոսի. նա և չարիս բազմազանս հասոյց ամենեկուն, որ ընդ իւրով իշխանութեամբն էին, ցանկասէրս այս և զարշելի ալևոր, ներկածոյ ունելով զհերս. որ և զկին իւր ի մեծ նեղութիւն արկել, սակա տարփութեան երանելոցն Գլափիւոայ, վասն որոյ սպան գտուրն Բասիլիոս 10 Ամասիոյ Պոնտացւոյ եպիսկոպոս:

Եւ իբրեւ յայտնեցաւ դաւն, և գիտաց եթէ նմա լուս ոչ լինի Կոստանդիանոս՝ ժողովեաց զօրս ընդզմանայ պատերազմաւ: Եւ ցրտացեալ ի սիրոյն Տրդատայ մեր թագաւորի, ակնածէր որպէս արգարե ի թշնամույ. քանզի զիսէր եթէ ասելի է արդարոյ ամենայն ամբարիշտ: 15 Իսկ իբրեւ եկն յազմոյն Կոստանդիանոս՝ մասնեաց Աստուած ի ձեռս նորա զԼիկիանոս. յոր խնայեալ որպէս ի ծերունի և ի քնոայր՝ ետ տանել ի Գաղղիոս հանդերձ երկաթի կապանօք. զինք ի մետաղս. զի աղօթեցել, առ Աստուած, որում մեղան, թերեւ երկայնամիտ լիցի առ նա: Եւ ինքն հանդերձ որդւովքն մի թագաւորութիւն զհասմայեցւոցն

1 Ա համարեալ լինել [մօ լինի]

1 Պմբ չարութեան

1 Պ փոխումն Ա նոյնպէս

2 Ա պատահէ

2 Ե անհնարին, փիւ. անկարելի

2 Ա զխայտուցն [Ե զխայտուց]

2 Ե եթովպացոյ, ց եթովպացւոյ

3 Եթեզ զթխութիւնն

3 Եթեզ նոյնպէս և / Պ այսպէս և / օրգրս որպէս, փիւ. նոյնպէս

3 մբյ ամբարշտի

3 ՏՊ լիք սա / Նվ'օրգրս լիք սա

4 ք ի հաւատս / ԱՊ լիք ի (հաւատն)

4 Հեզթօրգրս դժբող / ց դժբաւղ

4 Պ լիք և

4 Հե բարի գործն, փիւ. բարեկործն

5 Պ յարոյց և

5 Եր նենգութեամբ

6 Ե զչարիս

6 ՏՊ ամենեկուն հասոյց

6 քրս իւրեաւ / օ իւրեան

7 Պեզ իշխանութեամբ

7 օ արևոր / քս ալևորս

7 ՏՊ ներկուածոյ

8 Ե զկին, փիւ. զկին

8 Կ՜վ'Եթեզել տարբութեան [Ե Թարփութեան] Հ արփութեան, միւսն. արփութեան

9 Վեբեզ զլափիւեայ / եւ զլափիւեայ մե զլափիւեայ / Կ՜ զլաթեայ / Պ զ

զլաթիւոայ / փո զլաթիւոայ / Վր

զլթեայ / օրգ զլթիւոայ

9 Ե Եսպան մե Էսպան

9 Պ լիք գտուրն

9 Ա վասիլէոս / Պ զրասիլիոս

10 Ե ամասիայ / Ե ամայ, Գ ամիայ,

Պ ամիսիրոյ, փիւ. ամասիոյ

10 Է լիք պոնտացւոյ

11 Պ լիք և (իբրեւ)

11 Է զառն, փիւ. դաւն

11 ց գիտեաց Հ լիք և (գիտաց)

11 Տ Թէ

11 Պ կայ [փիւ. լինի] երանելին կոստանդիանոս

12 մե զգօրսն

13 Պ ի արդատայ սիրոյն

13 Պ մերոյ / Կ՜dekl Թագաւորին

13 Ա լիք ակնածէր

14 Ե ի Թշնամույն / ցե լիք ի (Թշնամայ)

14 Ա Թէ. . արդարոյն

14 Պ ամենայն արդարոյ

16 Ա զլիկիանէս / Պ զլիկիանէ / եւ զլիկիանէս

17 ԱՊ ի գաղղիոս / քրս ի վալլիոս / ց ի վաղղիոս / օ ի վալլիոս / Ե ի վալլիոս (Այսեղ վաղարուժ եւ Ե՛-ի համեմատութեան ընդհարումներ):

19 Պ նմա, փիւ. նա

19 ՊԿ՜Եթեզ զմին / Գ զմի / օրգրս մին

19 Ա Թագաւոր հոգովայեցւոյ

ՁԹ.

Յաղապս Արիստի չարափառի, ևս ժողովոյն որ եղև վասն նորոյ ի նիկիա,
ևս տփանչեկեացն որ երևեցաւ ի Գրիգորիոս:

- Ընդ այն ժամանակս երևեցաւ Արիստ աղեքսանդրացի, որ ուսոյց
5 չարաչար ամբարշտել, ոչ զոլ զմիւրքի հասաւար Հօր, և ոչ ի բնութենէ
և յետքենէ Հօր, և ոչ ծնեալ ի Հօրէ յառաջ քան զյաւիտեանս, այլ
օտար զոմն և արարած և կրտսեր, և յետ ժամանակի զոյացեալ. որ ըստ
արժանեաց իւրոց ամբարիշտս այս Արիստ ի գարշելիան ընկալաւ
գոտտակումնս՝ վասն որոյ ել հրաման յինքնակալէն Կոստանդինոսէ՝
10 ժողով լինել քաղմութեանս եպիսկոպոսաց ի նիկիա Բաթմանացոց: Եւ
ժողովեցան Բիւստն և Բիկենդ երիցունք ի Հոռմ քաղաքէ, Յեռնարկու-
թեամբ արքայն Սեղրեստորոսի, Աղեքսանդրոս Աղեքսանդրի, Լուստաթիոս
Անտիոքայ, Մակարիոս Երուսաղէմի, Աղեքսանդրոս Կոստանդնուպոլսի
եպիսկոպոսք:
15 Եւ այնժամ զայ հասանէ հրովարտակ ինքնակալին Կոստանդինոսի
առ միւր արքայն Տրդատ, զի զսուրբն Գրիգոր առեալ ընդ իւր ի ժո-
ղովն երթիցէ. զոր ոչ առ յանձն Տրդատս Քանդի լուեալ էր զխնամի-
նայն Շապհոյ բնոյ Հնդկաց թաղաւորին և բնոյ արեւելեանն Թաքմայ,
և զգործարեւին Ներսէճի, որ և թաղաւորեաց ամս լինն, և Որմզդի, որ
20 ապա և նա թաղաւորեաց ամս երկս նահատակութեամբք: Եւ ի կոտ-
կոծի եղեալ, զի մի արդեօք պարմանին ստիցէ ըստ սովորութեան
հեթանոսութեանն՝ վասն այնորիկ ոչ եթեղ առանց իւր գաշխարհո:

1 Թալցեացոց 22, փխ. 2Թ.

3 Եւ որք

3 Ելլա ի գրիգորիս

4 Ե լիք որ

5 և հասաւար բնոյ հօր

6 Խ հօր և յետքենէ և

6 2 ծնեալ ծնեալ

7 ցլ աւտար

7 Հօք Եմ

7 Ա կրտսեր

9 ՏԽԵ՝ զստակումն

9 Ը ինքնակալէն

10 Ը Եինի

10 ցկ քոթմանացոց

11 ԸԸԸԸԸ Բիւստն, ԽԿ՝Վ Բիկտոն Վ՛ոսր
ցա Բիկոն

11 Ա Բիկենդի [Ե Բիկենդ]՝ ցլ Բիկենա

11 Ը լիք ի (հոռմ)

11 2 Տեռնայրութեամբ, փխ. Տեռնայ-
րութեամբ

12 Խ լիք արքայն

12 Հեճլ ևս ստակում

13 ցլ Կոստանդինոս պօլիս [Ե պաղիս]՝
2 լիք Կոստանդնուպոլսի

14 Տօցկ եպիսկոպոս

15 Ա լիք հասանէ

15 ԱԽ լիք Կոստանդինոսի

16 Հցկ լիք զի զսուրբն—յանձն արդատ
(Գ. 17)

16 Ե զրիգոր ընդ իւր առեալ

16 ԵԸԸԸ Էա Ե առեալ

17 Եցլ զԿոստանդինոս ՝ Միւսն. զԿոս-
մանալն

18 ԸԸԸԸԸ արեւելայն, 2ԸԸ արեւելեան

19 Կ՛ԸԸԸԸԸ զգործարէն

19 ԸԸԸ և նա Թաղաւորեաց, Ե լիք և

20 Ե լիք ապա

20 Ը Երեք

20 Ելլա լիք նահատակութեամբ

21 ՏԽԸ արդեւ / Ը արդեւար ՝ ՀՎՂ
Երբէր, փխ. արդեւ

21 Ը պոյման ի նա տեսցէ, փխ. պոյ-
մանին ստիցէ

21 (Ը)ԸԸԸԸ ստեսցէ

21 Խ ընդ, փխ. ըստ

22 Հցկ հեթանոսութեան

22 ԱԽ Ելլա Բիկ

22 Խ զաշխարհո առանց իւր

- Բայց և ոչ սուրբն Գրիգոր հասանցաւ երթալ, զի մի գտաւել պատիւ
 փառն խոտորովանողական անտանն ի ժողովոյն բնկալցի. որպէս զի
 այնպէս փափագանաք և մեծաւ փութով կոչէին: Այլ նորա առաքեն
 փոխանորդ իւրեանց զԱրիստակէս, հանգերձ ճշմարիտ խոտորովանու-
 5 թեամբ, երկուցունց զբով Որոյ երթեալ հասանէ մեծին Ղեւոնդի. և
 հանդիպի յայնմ ժամու, զի մկրտէր զԳրիգոր զհայր Գրիգորի
 աստուածաբանի. որ իբրեւ էլ ի ջրոյն՝ լոյս շուրջ փայլատակեաց
 գնովաւ, զոր ոչ որ ի բազմութենէն ետես, այլ միայն Ղեւոնդիտաւ, որ
 մկրտէրն, և մերն Արիստակէս, և նախազ եղեւիայ, և նախոր Մծրնայ,
 10 և Յոհան Պարսից եպիսկոպոս, որք նայն շաղօք ուղեորէին ի ժողովն:

Ղ

Գարձ Արիստակէայ ի Նիկիոյ, և ետաալ ազգականացն, և օր ինչ
 ի Գառնի օրնուամբ:

- Երթեալ Արիստակէս ընդ մեծին Ղեւոնդի, հասանէ ի քաղաքն
 15 Նիկիացոց, ուր եղեն ժողովեալ հարք երեք հարիւր և ութնետան ի
 քաղաքումն արիանոսաց. զորս նշովեալ մերժեցին ի հաղորդութենէ
 եկեղեցւոյ. այնպէս և ինչնակալն արտասանմանեաց ի մետաղաւ Ապա
 դարձեալ Արիստակէս արժանահաւատ բանիւ, և քսան կանոնեալ

1 Խ զրիգորիտա

1 Տ պատիւն

2 Հ անուան

2 Վո կրիցէ, որորցա կրեացէ. փխ.
 ընկալցի

2 Ան իբր, փխ. որպէս

3 Տ այսպէս

3 Տէփ փափաքանաք ի փափագանաք

3 ցո մեծաւ փափագանաք և փութով

3 Տ կոչին, Խ և, փխ. այլ

4 Հցլ փոխանակ / Ե ինքեանց

4 Կ'սմբցեք արիստակէս / Կ'եւ զա-
 րստակէս ի զառքստակէս, միւսն.
 զարստակէս

5 Ե երթալ

5 Տա հասանէր, Ե չիք և

6 ցլ այնմ / 2 չիք յայնմ

6 Խ չիք ժամու

6 Խ ի մկրտել [2 մկրտեալ] էր, փխ.
 մկրտեր

6 Ե մկրտեր զաւր զրիգոր

6 Խ զհայրն

7 ցեո աստուածաբանին

7 Լ և, փխ. որ

7 ՏԽ փայլատակել

7 Խսեւ չիք գնովաւ

8 Խ և, փխ. զոր

8 Ա ի բազմաց / Ան բայց, փխ. այլ

8 Խ զեւոնդիտա

8 Ա չիք որ մկրտէրն

9 Տ որստակէս / եւցլ առիստակէս

9 Կ'սեւ օթաղայ չ'աթաղայ

9 Մ յեղեւեայ / եւ եղեւեայ / Խորցա
 եղեւոյ

9 Լ զակովր / Ել մեծալ

10 ՏԽ [բացի Գ] եպիսկոպոս

11 սեւցեքորցա 2Ե, փխ. Դ.

12 Գ զարձ ի մեկ

12 Հսմք արիստակէայ / Ե արիստա-
 կէս / եւցլ առիստակէայ / Լ առիս-
 տակէս այ / որպէս քոխատակոյ / Ե
 քոխատակէայ / Վո որստակէսի

12 Խ Նիկիոյ / Խն Նիկիայ / Խ Նիկիայ

12 սեւց' և [Ե և Խ] հաստաբն

12 Ե ազգացն / ցե ազգականաց

13 Ե զաւտոբն, փխ. գառնի

13 Խ չիտուած

14 Տ որստակէս, Խեւ առիստակէս

15 Խն Նիկիացոց

15 ցե հայրքն / 2 հարքն

16 2 արիստի / Ե զոր

17 ՏԽ սապէս

18 Տ որստակէայ / եւցլ առիստակէս

18 Խ բանիւք

18 Ա քսան սահմանեալ զիւով [մ զրով]
 կանոնաց ժողովոյն / որորցա զիւոյ

զլիսովք ժողովոյն՝ պայ հանդիպի հօրն և արքային ի Վաղարշապատ քաղաքիւ Ընդ որ ուրախացեալ սրբոյն Գրիգորի, սուղ ինչ զլուսս յինքնէ ի կանոնս ժողովոյն յաւելու, վասն առաւել զգոչութեան իւրոյ վիճակին:

- 5 Եւ յայնմ ժամու և ազգային նոցա կամսար մկրտի իւրայովքն հանդերձ ի ձեռն մեծին Գրիգորի. արքայի ընդունելով ի ջրոյն՝ տայ նմա ժառանգութիւն զմեծ գաստակերտն Արտաշէսի, որ այժմ առի Դրասխանակերտ, և զգաւառն Շիրակ, որպէս ազգականի իւրում և մտերիմ հարստութիւն: Այլ նա ոչ աւելի բուսեալ քան զեօթն ատուրս յետ մկրտութեանն, վախճանիւ Բայց թագաւորին Տրդատայ միւրիւնաբեալ զզլուսս որդւոցն կամսարոյ զԱրշաւիր՝ զինչն փոխանակ ծնողին սահմանելով, ազգ զնա սերէ յանուն հօրն, և կարգէ ի թիւ նախարարութեանց: Յաւելու և այլ պարզեալ — զքաղաքն Երուանդայ և զնորին գաւառն մինչև ցկատար ձորոյն մեծի. միայն զի ի մտաց նորա հեռացուցէ զյիշատակ ընդի աշխարհին որ Պահլաւն կոչի, որպէս զի անվրդով զհաւատն պահիցէ: Իսկ Արշաւիր առաւել սիրեալ զգաւառն՝ յիւր անուն կոչէ Արշարունիս. քանզի յառաջ Երասխանոր կոչէր: Ահա ասացար և զպատճառս գալստեան երկուց ցեղիցն, Պարթևաց և Պահլաւաց:

- 20 Զայսու ժամանակաւ կատարէ Տրդատ զչինուած ամբողջին Գառնուոյ, զոր սրձաքար և կոփածոյ վիմօք, երկաթաղամ և կապարով մածուցեալ, յորում շինեալ և տուն հովանոց, մահարձանօք, սքանչելի զբոշուածովք:

- 1 Ե յիմ գայ
1 ԱՅ արքայի
2 Հեմցլ որ յոյժ ուրախացեալ
2 Խ զլուս : Ա չիմ զլուսս
3 Ե յիմ ի (կանոնս)
3 Խ առաւել վասն զգոչութեան
3 Ա յայն ժամ, փիւ. յայնմ ժամու
5 Ա յիմ և
5 Այ իւրովքն
6 Ա ի մեծէն գրիգորէ. յիմ ի ձեռն
6 Ե և արքայի
6 ՏԽ ապ
6 Խձ յիմ նմա
6 Ա ժառանգութիւն նմա զմեծ
7 ք զգաստակերտն մեծ
7 ք արտաշէի / Ա արտաշէսի / ցլ արտաշէսի
7 Ա գաստակերտ
9 ցկ հարազատ
9 Խ յիմ աւելի
9 ՏԽմ զեւթն / Ե զհաւթն
9 ց ար / Է աւր
9 ցկ մկրտութեան
11 Խ զարտաշէի, փիւ. զարշաւիր
11 Ե ծնողին իւրոյ
12 Ա սերեալ / ՏԽ սերելով
12 Հցլո նախարարութեանցն
12 Խ յաւելլով

- 13 Ե պարզեա և զքաղաքն / Խ պատիւս, փիւ. պարզեա
13 Ե յիմ և
13 Աձցլ գնորուն
15 Եմեմ պալեան / Ե պալեան / ց պահգաւ / Ե պահգաւ
15 Աձց զհաւառն
16 Աձցլ պահեցէ
16 ցկ արտաշէի / Հ արտաշէի
16 Ե զքաղաքն, փիւ. զգաւառն
16 Ե ար, փիւ. յիւր
16 Տ անունն
16 ԱՏ անուններ, փիւ. կոչէ
17 ց զի, փիւ. քանզի
17 Տեմե կոչիւր
17 Ա յիմ և
18 Ե զպատճառ
18 Խ գալստեանն
18 Եմեմ պալեանկաց
19 Ա զչինուածս [Ե չինուած]
19 Հեմ գառնոյ
20 Խ յիմ և (կոփածոյ)
20 Ե փոքածոյ, փիւ. կոփածոյ
20 Ա կապարաւ
21 Հցկ յորում և շինեալ և առն
21 Հցո զբոշուածովք, Է զբոշածովք / Վ շինուածովք, փիւ. զբոշուածովք

բարձր քանդակաւ, ի համար քեռ իւրոյ Քառսովիդխտոյ, և զրեալ ի նմա ղիշխտակ իւր հելլենացի զրով:

Բայց սրբոյն Գրիգորի գարձեալ ի նոյն լերինա՝ ոչ ումեք յեռայնր յաւելոյր երեւի մինչև ցփախճան:

5

ՂԱ.

Յաղագս մանուանն Գրիգորի և Արիստակեայ, և քլ. Լ. Ե. աղագաւ կոչի լեռնն՝ Մանեայ այրբ:

Յեօթն և ի տասներորդի ամի թագաւորութեանն Տրդատայ գտար նոսեալ յաթոս սրբոյ աստրելոյն Թաղէոսի գնայրն մեր Գրիգորիսս և 10 րստ Աւետարանի ծնող: Յետ լուսաւորելոյ զամենայն Հայս լուսով աստուածգլխութեան, և ֆնջելոյ զխաւար կոտալաշտութեանն, և լնոյ զամենայն կողմանս եպիսկոպոսոք և վարդապետօք՝ սիրեաց ղերինս և զամայութիւն և զհանդարտութեամբ մտաց յինչեան կեալ, որպէս զի խօսեցի ընդ Աստուծոյ անգրադապէս. փոխանորդ իւր թողլով զորդի 15 իւր ղկերտապէս, ինքն կալով ի գաւառին Գարանապետայ, ի լերինն Մանեայ այրս:

Այլ տասցոսք, թէ Լ. Ե. աղագաւ կոչի Մանեայ այրբ: Պանդի Լ. Ե. կին ոմն անուն Մանի, յրնկերաց սրբոց Հոփախմանց, որպէս գնան:

1 Հցե բարձրաւորակաւ, վի բարձրաւորակաւ, փի, բարձր վանդակաւ.

1 Ա բանդակովք

1 Հ քեան

1 սրբոս և զրեալ ղիշխտակ իւր հելլենացի զրով ի նմա

4 Ա յաւել

4 Հ երեւի

4 Ա ի վախճան.

5 օնցեքցոս ԶԷ, փի. ՂԱ.

6 Հսեմոս մանուան

6 Ե լիք և

6 Հֆ արխատակեայ / ցլ առխատակայ և առխատակայ / միւսն. որստակեայ

6 Լ Եթէ / Գ լիք ԲԼ

6 Վ՝ Զր, փի. Էր

6 յոս լեռն կոչի / օմցե լեռն / օգ լիք լեռնն

7 Գ այր

8 Ե յեթն և տասն / Ե յեթնեւտան / Ե յոթն և տասն / Ե յեթն և տասներորդի / Գ յեթնեւտաներորդ / Գ յեթն և ի տասներորդ / Ե յեթն և ի տասներորդի / Գ յեթն և ի տասներորդի

8 Գցե Թագաւորութեան

9 Խ Թաղէի

9 ՏԽ գնախաւայրն

9 Ա լիք զրիգորիսս

10 ԽՎոս աւետարանին

10 Եթ ծնող / Ե ծնող

10 Խ լուսաւորելոյն

11 Հֆցե կոտալաշտութեան

12 Գ վարդապետօք

12 Խ սիրեաց / Եթն. սիրեցեալ

13 Եթե / Գլխայութիւն / Գլխայութիւն

13 Եթ զհանդարտութիւն

13 ԱԽ մտաց

13 Ե անկեալ / Խ կալ / սրբոս կալեալ, փի. կեալ

13 Ա լիք որպէս

13 Խ սրբոս անգրադապէս [Հ անգրադ] խօսեցի [Լ խաւսեցի] ընդ աստուծոյ

14 Ա զորդին

15 Հսե / Գլխայութիւն / Գլխայութիւն / Խ առխատակայ / միւսն. որստակայ

15 Ա ի լերինն որ կոչի

17 Խ աղագաւ [Ե աղագաւ] սա կոչի

17 ՏԽ կոչի նա մանեայ

17 Ե կին ոմն Լ. Ե. լիք Լ. Ե.

18 Հցե մանոյ / Ե մանայ / Տ մանեայ [Ե մանի] անուն

18 Խ սրբոս [Հ սրբոս] հոփախմանց [Գ հոփախմէ, Հ հոփախմէ, Ե հոփախմէ, Լ հոփախմէ] Տ հոփախմանց

18 ԱՀ գնաւնի

Վրաց վարդապետուհի. որ ոչ շուքափեաց հետեւի նոցա ի գալն առ մեզ, զիտելով զամենայն տեղիս՝ Աստուծոյ, բնակեցաւ ի լերինս յայտոսիկ, յայրս ինչ քարանց. վասն որոյ կոչեցաւ անուն լերինն Մանեայ այրք. յոր այրի յետոյ բնակեցաւ և սուրբն Գրիգոր:

- 5 Այլ թէպէտ և բնակեցաւ անդ, սակայն ընդ ժամանակս ժամանակս յայտնեալ չրճէր ընդ աշխարհս, հաստատէր ի հաստատ զաշակերտեալսն: Բայց իբրև եկն նորին որդին Արիստակէս ի ժողովոյն Նիկիայ՝ յայնմ հետէ ոչ ևս երևեցաւ յայտնել ումիք սուրբն Գրիգորիտա: Վասն որոյ յիսկզբան բաճանայանալոյ նորա, յեօթն և ի տասներորդ ամէ թաղաւորութեանն
- 10 Տրդատայ մինչև ցրառասուն և վեցերորդ ամն նորին, յորմէ հետէ ոչ ևս յաւել ումեք երևել՝ համարեալ թուին ամք երեսուն:

- Եւ յետ նորա Արիստակէս ամս եօթն, ի քառասուն և յեօթներորդ ամն Տրդատայ մինչև ցլխոսն և երրորդ ամն նորին, յորում եղև կատարումն Արիստակէայ: Զի արդարև էր սուսեր հոգեւոր բառ ասացելուսն, վասն որոյ թշնամի տմենայն անիրտաց և զազրաւործաց թուէր նա: Յազազս որոյ և Արրեղայոս, որ էր կարգեալ ի վերակացութիւն Զորորդն կոչեցեալ Հայոց, կշտամբեալ ի նմանէ՝ սպասեաց զիպոզ աւուր. և պատահեալ նմա ի ճանապարհի ի մոփաց զատտին՝ սպան

1 Բ ի վրաց / Խ զհետեւի

1 Հ շուքափեաց զհետ նոցա

2 Ա ի լերինն յայնմիկ [Բ այնմիկ] /
Հցե ի տեղիսն [Լ ի տեղիս] յայնտ-
սիկ, փխ. ի լերինս յայնմիկ

3 Ա ի յայրս

3 Խվ բարանաւաց

6 Ե որ, փխ. յոր Տ յոր այր

6 Ե լիք յետոյ—Թէպէտե (ս. 5)

4 Խեմեք բնակեցաւ յետոյ

6 Ե յետոյ, փխ. և / Եմեք լիք և

4 Խ գրիգորիտա

5 Բ ընդ ժամանակս յայտնեալ

6 Խվք ելեալ [Զ յիլեալ], փխ. յայտնեալ

6 Եմեք հաստատուի

7 Ե քայց յորմամ իբրև / Եմեք յոր-
մամ, փխ. իբրև

7 Տ որստակէս որդի նորին: Խեմեք
որդի / Եմեք առիստակէս: Ե որս-
տակէս: Ե որստակէս

7 Ե լիք նորին որդի

7 Եմեք լիք ժողովոյն

7 Ե նիկիա / Տ նիկիոյ

7 Տ Խ այնուհետեւ, փխ. յայնմ հետէ

8 Ա Խ լիք և

8 Եմեք յայնմիկ / Վէտտ յայնմեալ

8 Հ որբոյն

9 Եմեք քանանայանալոյն

9 Խ յիլեալ և տասներորդ

9 Տ Խ ամեն

9 Հցեք թաղաւորութեան

10 Տ Խ ցրառասուն և վեց

10 Խ ամ

10 Տ Խ յորում, փխ. յորմէ հետէ

11 Ե յաւելու / Խ Ե երևել [Զ երևել]
ումեք գրիգորիտա [Խ լիք գրիգոր-
իտա], համարեալ: Եմեք երևել
գրիգորիտա, համարեալ

11 Խ ամս

12 Համք արիստակէս / Եմեք առիստա-
կէս / միւսն. որստակէս

12 Ե Խ, փխ. եօթն

12 Ե ի քառասուն և յեօթն / ցլ Խէ

13 Հցեք ամին

13 ցլ Եմք / Խ Խ ամ

13 Ե յորմէ, փխ. յորում

13 Ա կատարումն արքայն

14 Ա Զ առիստակէայ/Եմեք առիստակէայ/
ց առիստակայ / Զ որստակայ /
միւսն. որստակէայ

14 Ա սուսեր էր

15 Ա լիք թշնամի—յազազս որոյ (ս. 16)

16 Խ նա նոցա / Եմեք Խ

16 Խ լիք և

16 Զ արրեղայոս

16 Ա կարգեալ էր

16 Հցեք ի վերակացութեան

17 Եմեք զորորդն հայոց [Ե հայք] կո-
չեցեալ [Ե կոչեցեալն]

17 Տ Խ ի [Զ լիք ի] զիպոզ [Զ զիպոզ]

18 Ե ժամու աւուրն

18 Տ Խ լիք նմա

18 Եմեք հոգան

գնա սրով, և ինքն գնաց փախստական ի Տաւրոս Կիլիկիացոց: Իսկ
զմարմին երանելոյն բարձեալ աշակերտաց նորին՝ բերին յեկեղեաց
գաւառն, հանդուցանել ի Թիւն, յիւրում աւանին: Եւ յաջորդեաց
զաթոն երկց եզրայր նորին Վրթանէս, ի յիսուն և ի չորրորդ ամէն
5 Տրդատայ և անդր:

Բայց սրբոյն Գրիգորի ի Մանեայ տարն կեցեալ աներևութաբար
ամա բազումս՝ փոխի մահուամբ ի կարգս հրեշտակաց: Եւ հոխուաց
զանալ գնա փախճանեալ՝ ի նմին տեղոջ՝ Թաղեցին, ոչ գիտելով թէ
ով ոք նա իցել: Վայելէր իսկ նոցա, որք Փրկչին մերոյ ծննդեանն եղին
10 խորհրդածութ, լինել և աշակերտին յուզարկմանն սպասաւորք: Եւ
ծածկեալ ամա բազումս աստուածային իմն գոպցես տեսչութեամբ,
իրբն զՄովսէսն զայն ի հնամն, զի մի ի պաշտօն ի գեոահաւատ
բարբարոսացս անցի ազգաց: Իսկ յորժամ սերտեալ հիմնեցան հա-
ւատք կողմանցս այսոցիկ՝ զկնի յետ բազում ժամանակաց յայտնեցաւ
15 ճգնաւորի ումնին Գառնիկ անուն կոչեցելոյ, և բերեալ եղաւ ի գեօդն
Թորդան նշխարք սրբոյն Գրիգորի:

Սա, որպէս ամենեցուն յայտնի է, աշխարհաւ Պարթև, գաւառաւ
Պահլաւ, յազգէ թագաւորեցելոյ զատուցեալ Արշակունի, ի ցեղէ Սու-
րենական, ի հօրէ Անակ կոչեցելոյ, յարեւելից կողմանց աշխարհիս
20 մերոյ՝ արեւելք ճշմարիտ ծագեալ մեզ և իմանալի արեւական և հոգեօր

1 Ա զերանելին, փխ. գնա

1 Խ ի կողմանս աստուո չեմեջ աս-
րոս

1 Գ կիլիկիացոց

2 Տե երանելոյն / Ա սրբոյն, փխ.
երանելոյն

2 Ա աշակերտաց նորին բերին / Խ
նորին աշակերտաց բերին

2 Խ ի գաւառն եկեղեց / Ա լիք գաւառ

3 Անի ի Թիւ

3 Դ աւանին

4 ցե վրթանիսի

4 Ի ՄԳ / ք ի ՄԳ.

4 Եւ յամէն

6 անեջ մանէ / Ե մանեայ տարն / Զ
այրս

8 Տ գաին [օ գտեալ]

8 Ա ի նոյն

8 Խվ տեղի և Թաղեցին

9 ք իցէ նա / ցե լիք նա / Զ լիք մ որ
նա

9 Ա լիք ծննդեանն

9 Զ լիք եղեն

9 Ե լինէրն խորհրդածութ, Զյլ խոր-
հրդածութ լինէրն [Զ լինէրն, փոխած
լինէրն, Զ լինէրն]

10 մե լինիլ / Տ աշակերտի

10 Տ յաւրկման, Խվ յուզարկման

11 ք տեսչութեամբն

12 Խ որպէս, փխ. իբրե

12 Ե զմովսէս

12 Ե լիք ի (պաշտօն)

12 Ա ի պաշտօն ի գեոահաւատ մարգ-
կանն [bed մարգկան] ի բարբարո-
սացս [ս բարբարոսաց] անցի ազ-
գաց Խվ լիք ի (գեոահաւատ) Տ
ի պաշտօն անցի ի գեոահաւատ բար-
բարոսացս ազգաց

13 Խ սերտեալք

13 Ա հիմնեցաւ, Խվ հիմնեցան

14 Ա ամաց, փխ. ժամանակաց

15 Ե ի գեաւգն / Զք ի գիւղն

17 ան յամենեցունց, Եմեմ ամենեցունց

17 Եւ յայտնի է ամենեցունց

18 անեջց պալնա

18 ՏԽ Թագաւորեալ

18 վյեմ գատուցելոյ

18 Զ Թագաւորաց գատուցելոյ

18 Դ ի ցեղէն

19 Ա կոչեցեալ Խ կողմանէ

19 Ա հայոց աշխարհիս

20 Ա լիք մերոյ

20 ՏԽ լիք ճշմարիտ

20 Ա լիք մեզ

20 Խ արեւելք մեզ ծագեալ

20 Դ իմանի

20 Տ արեղական [այսցոս արեղակն]

20 ՏԽ լիք Ե (հոգեօր)

- ճառագայթ, ի խորին չարութենէ կոտորատութեան կըք, երանութեան
և շինութեան հոգեորի առիթ, աստուածային արդարեւ արմաւենի
անկեալ ի տան Տեառն և ի գաւիթս Աստուծոյ մերոյ ծաղկեալ,
5 և այսպիսեօք և այսքանեօք ժողովրդովք բազմացեալ, ի ձերութիւն
սարարատութեան հոգեորի զմեզ ժողովեաց ի փառս և ի գովեստ Աս-
տուծոյ:

ՂԲ

Ողագոս վախճանի Տրդատայ րազաւորի, քնդ օրում եւ ողբերգական
մեղադրութիւն:

- 10 Ձորոյ և զմեծէ և զերկրորդ նահատակէ և զմերոյ լուսաւորու-
թեան հոգեօք վերակացուէ ճառելով, զ'ի Քրիստոսէ հանուրց կղկոցս
ճշմարիտ թաղաւորէ՝ հրաշափաստագունիւ պարտ էր անցանել րանիւ,
որպէս զգործակցէ և զհաւասար ճշնողէ մերոյ նախաշաղի և լուսա-
ւորութեանց նահապետի, որպէս թուեցաւ հաճոյ Հոգւոյն սրբոյ՝
15 երիցացուցանել զիմ լուսաւորիչն վկայութեանն միայնոյ վիճակաւ,
ի վերայ րերեմ՝ թէ և առաքելութեանն, իսկ որ ինչ զինի այսորիկ,
զուրորան և հաւատարադործ: Այլ զառաւելութիւն ասեմ աստ զթաղա-
ւորին, քանզի խորհէն յաղագս Աստուծոյ և ճգնազգեցիկն լինել՝ զոյգ
երկոցունց, իսկ նուաճել հաւանդական կամ բռնաւորական րանիւ՝
20 առաւել էր թաղաւորին շնորհ, քանզի ըստ հաւատոցն ոչ ինչ

1 Կ'անեմոյ կոտորատութեանն

1 Ան չիք եր

1 ՏԽ կըք, ճշմարիտ րարի և այսահա-
լած, երանութեան

2 հոգեօք

3 2 չիք և ի գաւիթս)

4 Ա չիք մերոյ

5 9 այսպիսեօք / 1 այսպիսաւք

6 Ա չիք ի ձերութիւն—հոգեօքի (2, 5)

7 Տ և ի պարարատութիւն

8 Եւ չիք զմեզ

9 Եւ ժողովեաց զմեզ զամենեւին ի
փառս, և ժողովեաց զամենեւին ի
փառս

10 Եւ ժողովեաց ԶԻ, փիւ. ՂԲ.

11 Խաղաղութեանն

12 Ա մեծի թաղաւորին արդատայ / Տ
թաղաւորին

13 Եւ մեղադրութիւն ազգիս հայոց

14 ՏԽ լուսաւորութեանցն Ա լուսա-
ւորութեանցն. Ողգ. լուսաւորութեանն
Հմմտ. եր. 3 յԵ, Ե. 2

15 ՏԽ լուսաւոր, փիւ. հոգեօք

16 Եւ չիք ի, փիւ. զ'ի

11 Ա հանուր

12 Ե չիք պարտ էր

13 Ե որպէս և

14 Ե լուսաւորութեանցն

15 Խ սրբոյ հոգւոյն

16 Խ յայ երիցուցանել

17 Ե վկայութեան Խ վկայութեամբ

18 Ա միայն

19 Հիշող առաքելութեան / ք առաքի-
նութեան / և առաքելութեան

20 Խ չիք այլ—զթաղաւորին

21 Ա չիք աստ

22 Ե ճգնէն, փիւ. խորհէն

23 ՏԱ ճգնազգեցիկ

24 Ե լինի

25 Տ հաւանցուցանողականաւ կամ
բռնաւորականաւ / Խ հաւանցու-
ցանողական և կամ

26 Վ բռնաւորականաւ / Ե չիք կամ
բռնաւորական

27 Ա րանիւք

28 Եւ չիք էր

29 Ե շնորհք

30 ՏԽ հաւատոյն

կասեցուցանէր զգործն: Այսորիկ աղազաւ կոչեմ ե զսա նախաշաւիլ ճանապարհ ե լուսաւորութեան մերոյ հայր երկրորդ: Բայց զի պատմութեանց, ե ոչ գովեստից է ժամանակս, մանաւանդ զի ե հագներգութիւնս բսա իւրաքանչիւր պատմագրաց արտասանութեանց ե ոչ յատուկ ի մէնջ շարադրեցաւ, անցցուք ի կարգ բանից որ ինչ յաղագս սորա:

Աս յետ հաւատոցն որ ի Քրիստոս, ամենայն առաքինութեամբք բացափայլեալ՝ ես յան զեա յաճախէր որ ինչ յաղագս Քրիստոսի գործ ե բան, սատելով ե հաւանեցուցանելով զմե՛ն ամե՛ծ նախարարսն, միանգամայն ե զամենայն բաղմութիւն ուամկին, լինել արդարեւ Քրիստոսի, որպէս զի վկայեցին հաւատոցն՝ ամենեցուն ե գործքն: Այլ զխոստարտութիւն կամիմ տակ, թէ ե զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ յիսկզբանցն ե այսր, որպէս անհամբոյր բարեւ ե ճշմարտութեան անհարազատ, կամ թէ բնութիւն ունելով զբարձրայօնութիւն ե զկամակորութիւն՝ ընդգիծանան կամաց ինպատրին յաղագս կրօնից քրիստոսականաց, զհետ երթալով կամաց կանանց ե հարճից: Որում ոչ կարացեալ ներել ինպատրին, ընկեցեալ զերկրաւոր պսակս՝ զհետ ընթանայր երկնաւորին, արագ հասանելով ի տեղի սուրբ ճգնաւորին Քրիստոսի, ծակամուտ լեռնակեցիկ եղեալ:

Աստանօր ամաչեմ ասել զճշմարտութիւնն, մանաւանդ թէ զանարկնութիւն ե զամբարշտութիւն ազգիս մերոյ, ե զմեծի ողբոց ե

1 զ պակասեցուցանէր

1 ՏԽ զգործն

1 Տ ախր / Խ ախորիկ

1 Է ե կոչեմ ե զսա / Խbcdef գնա, փխ. զսա

1 Ե լիք ե զսա / bcdef լիք ե

1 Ե զնախաշաւիլ

2 ՏԽ լուսաւորութեանցն

2 Տժ մերոց / եւ միւր

2 Բ լիք բայց—ժամանակս (ո. յ)

3 ժօ գովեստի

3 Խ ժամանակ / ք լիք ե

3 օրդո հագներգութիւն

5 Ե ի մէջ / ԽՎ՝ միայն, փխ. ի մէջ

5 Ե շարգագրեցաւ

6 Ա նորա

7 ժ յետ / միւսն, հետ

7 Տ հաւատոյն / Խ լիք որ

7 օbdefgl առաքինութեամբ

8 Վ բացաւ փայլեալ

9 ԱԽ զմեծ

10 Խ լիք ե / Ա բաղմութիւնս

10 ժօ լինիլ

11 ո լիք որպէս

11 Ա վկայեցին ըստ հաւատոցն [Ե հաւատոց]

11 ք լիք ե / Խ գործք

11 ԽՎ այլ [ցե այլ ե] զխոստապարանո-

ցութիւն / Վ զարտախոսութիւն

12 ժօ լիք թէ

12 ԱԽ մերոյ ազգիս

13 Ա յիսկրանն

13 ժ ճշմարտութեանն

14 օրդո հարազատ

14 Ե զբարձրայօնութիւն

15 ԼՎ՝ ժօ կամակարութիւն, ԽՎ զկամակարութիւն

15 Տ կրօնիցն

17 Ա կամեցեալ, փխ. կարացեալ

17 Խ ինպատրին

17 ԱԽ պսակն / Է ե զհետ

18 Է ընթանայ

18 օրդո լիք արագ—ճգնաւորին

18 ԱԽՎ՝ իտեղին, ուր ճգնաւորն: Թեպէտ յաւագոյն Եի տեղին, ուր ճգնաւորն քրիստոսի ծակամուտ: Սօ. Մ.

19 Ա աւելացնում ե զինաւորն (քրիստոսի)

20 Խյ զճշմարտութիւն

20 զ լիք թէ

20 ք զանորկնութիւնն

21 օրդո լիք զամբարշտութիւն [ու աւել. յու.]

21 քդո ազգին

21 Ա լիք ե (զմեծի)

21 Ե մեծ / ցե մեծի

արտասուաց արժանի գոռցա գործս: Քանզի զհետ առաքեալ, կոչեն զնա՝ լինել ըստ կամաց նորա, և ունել զխաղաղորութիւնն: Իսկ ի չհաւանել սրբոյն՝ տան նմա արբումն, որպէս անդ ուրեմն ի հնումն Աթենացիրն Սոկրատայ զմոլեխինդն. և կամ թէ զմերն իսկ ասել, 5 կատաղեալ երբայեցիրն ըմպելի լեղեալ խառնեալ Աստուծոյ մերոյ: Եւ զայս արարեալ շիջուցին յինքեանց զբազմափայլ ճառագայթն աստուածպաշտութեան:

Վասն այսորիկ եւ ի վերայ իմոցս ողբալով ասեմ, որպէս Պաղոս յաղապս իւրոցն և իշնամեաց խաչին Պրիստոսի. բայց ասեմ ոչ զիմ 10 բանս, այլ զՀոգւոյն սրբոյ: Ազգ թիւր և զառնացող, ազգ, որ ոչ ուղղեալ զսիրտ իւր, և ոչ հաւատարմացաւ Աստուծոյ ողի նորա: Արք Արամեանք, մինչև յերբ էք ծանրասիրտք, ընդէր սիրէք զնանրութիւն և զանաստուածութիւն: Ոչ ծանեայք, զի սքանչելացոյց Տէր զսուրբն իւր, և ոչ Տէր լուիցէ յաղաղակել ձերում առ նա: 2ի բարկացեալ 15 մեղայք, և յանկողինս ձեր ոչ զղջացարուք. քանզի զենէք զենումն անօրէնութեան, և զյուսացեալն ի Տէր արհամարհեցէք: Վասն այսորիկ եկեսցէ ձեզ որոգայթ՝ զոր ոչ ծանեայք. և որսն զոր սրայցէ՝ ըմբռնեսցէ զձեզ, և նստին որոգայթիւն անկշիւք: Այլ նորա անձն ցնծացէ

1 Տե սոցա ժ գոռս

1 abcd e գործս

2 Խ գոռերն, փխ. զնա

3 Ա զնա սուրբ լինել [d լինել]

2 Խո նոցա, փխ. նորա

2 Դ աննել, փխ. ունել

2 Գցէ զթագաւորութիւն

3 Խ չառնել, փխ. ի չհաւանել

3 abde սրբոյ

3 Տե հինն, փխ. հնումն

4 Ա լիք աթենացիք

4 Ա զսոկրատայ զմոլեխինդսն

4 Ա զմեր

4 օ լիք և կամ թէ—աստուծոյ մերոյ (e. 5)

5 Ա երբայեցիք

3 Գ զեղեալ

5 Խ լիք մերոյ

6 Խ լիք յինքեանց

6 Ա ճառագայթ աստուածպաշտութեան նորա [def սորա]

8 Տե յիք եւ

8 Զabdefg պոզոս

9 սքզոս իւրոց

9 a լիք քրիստոսի

10 Խ զարթոյ հոգւոյն

10 Խ զարթ, փխ. թիւր

10 Խ զառնացուցանող [Զ զառնացուցանող]

10 Ա զառնացող, ասէ. ազգ

11 e զսիրտս

11 Խ լիք և ոչ հաստատեալ առ աստուած

զհոգի իւր, փխ. և ոչ—հոգի նորա

11 Զ լիք աբգ—յերբ էք (e. 12)

12 Խ ամանեանք, փխ. արամեանք

12 d g k l լիք էք

12 ցէ ծանր սիրտք

12 Ա Խ զանսրէնութիւն [Լ զանսրէնութիւն] (թեոքա շաւագոյմ. Սե. Մ.), փխ. զնանրութիւն

13 Ա որք ոչ ծանեայք

13 e սքանչացոյց

13 Տց զսուրբս / Զէլ զսուրբոյ

14 Ա լուիցէ ձեզ

14 քզոս ձեր

14 Տե լիք զի

14 Խ ab c բարկացեալք

15 Տե մեղանչեցէք [ո մեղանչեցիք]

15 de զղջացայք

15 Ա զենումն անօրէնութեան զենէք, և / Խ զենումն զենէք

16 Տ զյուսացեալսն

16 [def արհամարհեցիք / ք արմարհէք]

16 Խ այնորիկ

17 e լիք ձեզ / ց ծանեալք

17 ցեկոքզոս որս / Զ որսս

17 e որսացէք / օ որսայիք

17 Խ զոր ըմբռնեցէք, որսացեն [Լ որսայցէ] զձեզ

18 Խ զձեզ, այլ և

18 ք լիք և

18 Աց Նորին

18 Ա Խ որոգայթի

18 Ա անձն նորա Խ անձն

Տերամբ և ուրախացի ի փրկութեան իւրում, և ամենայնիւ ինքեամբ ասասցէ. Տէր, ով նման է քեզ:

- Եւ զի այսոքիկ ճշմարիտ այսպէս՝ միեկեարեացոյք մերովք վտանգիրս և մեք. սպի եկի ընդ փայտ զալար զայս արարին, աս, Դրեաաա, իսկ ընդ չորն զինչ լինիցիս: Արգ՝ եկի ընդ սուրբս Աստուծոյ, և որք ի թաղաւորութենէ յաղագս Աստուծոյ զինչքեանս նուաստացուցին, այս է, զինչ մեր բանս առ Աստուծոյ յաղագս ի ձէնջ վտանգիցս, որոց վտանգք և ազգաստութիւնս սեպնական է: Այլ սակայն ասացից. Ով որ ի ձէնջ թռչակս յաղագս մեր, ով որ վարդապետացն մաղկեանս, ով որ բան յոժարեցուցանող կամ յորդորական, ով որ յերթալս մերում բեռնարարձս, ով որ ի գալն մերում հանդիստ, ով որ սուն կամ օխանոց մեզ պատրաստեաց: Թողից զայն, զի և ոչ զիկոսս չարս և զտղիստութիւնս, հանդերձ սնտաի փառամարտութեամբ և կատաղի լեզուանութեամբ, սանձահարեցէք. այլ նիւթ նոցա անմտութեանն զձեր ուսումնաստեաց թալով բարս, բորբոքեցէք առաւել բան զնոցն Բարեկոխի:

1 Անդգոս լիք և (ուրախացի)

1 Ա ի հանդստեան իւրում, փխ. ի փրկութեան իւրում

1 և ամենայնի

1 abcef ինքեան [ե ինքեամբ] անձամբ ասասցէ

2 Ան Ե [է լիք]

2 օ նմանի

3 սոս զայսոքիկ

3 Ա ճշմարիտք

3 քոս լիք այսպէս

3 Ա և մեր միեկեարեացոյք մերովք վտանգիրսն, զի թլ

3 ի վտանգիրսն / Հոյք վտանգիրս

4 և թէ

4 Ա այս

4 Ա է, փխ. արարին և լիք արարին (է բաց ձեզ թողած)

4 abcf ասէք

5 Աօ սուրբն / զոս սուրբ

6 Ա զինքեանս յաղագս աստուծոյ նուաստեցուցին

6 Ա այսքան, փխ. այս է որոցս լիք այս է

6 Վտորդոս այս է, այլ զինչ

7 և բան մեր

7 Ե լիք առ

7 և վտանգիս, որում

8 օ վտանգ

8 քորոս լիք է

8 Տ Ե որ

9 օրոցս թռչակ

9 և վտան, փխ. յաղագս

9 և Ե [է լիք] որ

9 և Ե [է լիք] որ

10 օ լիք կամ

10 վ յարդարական

10 քվ՝ որ որ յերթալս / և Ե / Ե Ե որ ի յերթալս / է լիք Ե

10 Վճոքորոցս երթոցս [ոլ երթալս] / և յերթոցս / է յերթոցս

10 abdef յերթալս

10 Վո մեր, Խորդոս մեզ, Ե իւրում, փխ. մերում

11 Ա բեռնարարձ

11 և Ե որ, փխ. Ե որ (ի գալն)

11 և Ե որ սուն կամ ասանոցս [էն օթանոցս]

12 Հոյ թողում, և թողում

12 է զայլս

12 և լիք և (ոչ)

12 abcd Զաղիտութիւնն / Տ Զաղիտութիւնն / Զ Զաղիտութեանն

13 Ե լիք սնտաի

13 Տէվ՝ փառամարտութեամբն [ք փառամարտութեամբ]

13 և լիք և

13 լ լեզուայնութեան, վ՛ Լեզուանութեան / Տ լեզուանութեամբն [ս լեզուանութեամբ]

14 Ե սանձահարութիւնք Ե սանձահարեցիր

14 Տէյցե անմտութեան

14 և զձերք տալով ուսումնաստեաց

15 Դ զբարս

15 Ե բորբոքեցիր

15 և լիք առաւել

15 Ան քան զբարեկոխի [Դ բարեկոխի] նոցն

Այլ աստանօր դադարեցէ բանս, որպէս աշխատութիւն կրեալ՝
 յականջս լինել խոսեցեալ մեռելոց: Այլ պատմութիւնս յադարս որոշն
 Տրդատայ ճշմարիտ է. բանդի արբուցեալ նմա դեղ մահու՝ զրկեցան
 ի լուսոյ շնորհաց ճառագայիւից նորա, որ թաղարեանց ամս յիսուն
 5 և վեց:

Բովանդակեցան Դիրք Երկրորդ.

յառաջադիմութեան Հայոց մեծաց

1 ք լիք աշխ

1 Եւ աշխատութեան

2 ժե լինիլ

2 Հցե պատմութիւն / 1 պատմութիւնն

4 օրդոս փառաց, փխ. լուսոյ

4 ա լիք շնորհաց

4 ց Ծ, Է՛ յիսուն, փխ. յիսուն և վեց

6 Եւ աշխատեցաւ ճառար Երկրորդ.

փխ. Բովանդակեցան:—Հայոց մեծաց

6 Է Բովանդակեցան

7 ք յառաջադիմութենէ, օրդոս յառա-

ջադիմութիւն, Ե յառաջադիմութեան

7 Է լիք մեծաց

ՅԱՆԿՔ ԵՐՐՈՐԴ ՀԱՏԱԾԻ

- Ա. Աւարտումն պատմութեան Հայոց Մեծաց:
- Բ. Որ ինչ յետ վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վրթանէս և ընդ ևրիս նախարարութիւնսն անցք:
- 5 Դ. Կատարումն սրբոյն Գրիգորիսի ի բարբարոսաց:
- Դ. Որոշումն Բակուր բղէշիսն ի միարանութենէ Հայոց, և խորհուրդ նախարարացն թագաւորեցուցանել զՍոսրով:
- Է. Պատճէն թղթոյն Հայոց:
- Զ. Գալուստն Անտիոքայ և գործք նորա:
- 10 Է. Յանցանք Մանածհրի առ մեծն Յակոբ, և մահն:
- Ը. Յաղագս թագաւորելոյ Փորր Սոսրովու և փոխելոյ զարքունիսն և անկելոյ զանտառն:
- Թ. Որ ինչ յաւուրս սորա ի հիսխսականացն ազգաց արշաւանք ի մեղ, ուր և նահատակութիւնք Վահանայ Ամատունւոյ:
- 15 Ժ. Վախճանն Սոսրովու, և պատերազմ Հայոց ընդ Պարսս:
- ԺԱ. Յաղագս թագաւորելոյն Տիրանայ, և փոխելոյ յաշխարհէս մեծին Վրթանայ, և փոխանորդելոյ զաթոռն սրբոյ Յուսկանն:
- ԺԲ. Պատերազմ Շապհոյ ընդ Կոստանդեայ:
- ԺԳ. Եթէ զիմրդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս տայ:

1 Ե ցանկ / ցլ ցանկ
 1 օ ցանկն է երրորդ հատուածի պատմութեան
 2 ՏԽ աւարտման հայոց պատմութեան. չիք մեծաց
 3 Ե զախճանի
 4 Ճ նախարարութիւնս . ո նախարարութիւնքն
 4 Ա անցին / 1 անցար
 5 Ե գրիգորիսի / Տ գրիգորի (ոս գրիգորիսի)
 6 ԵԺԵԳ բղէշի
 6 օ խորհուրդն նախարարաց
 7 1 պաճէն
 8 Ե հայոց և կոստանդեայ
 9 ցլ գալուստ անտոքայ
 9 Ա անտիոքու
 9 Ե գործ
 9 Ա նորին
 10 Ե մանածհրի / ժց մանածհրի
 10 ԵԺ յակովբ
 10 ԵԺԵԺԵԳ մահ
 11 ԵԺԵԺԵԳ թագաւորելոյն . Ե թագաւորեցուցանելոյն

11 ցլ խորով
 11 օ փոխիւելոյ
 12 Ե անկել
 12 ցլ զանդառն / Վորքքս զանտառն
 13 ԵԺԵԺԵԳ ի [ցլ չիք ի] հիսխսականաց / Ե ի հիւստականաց
 14 Ա չիք ուր
 14 ԵԺԵ ամատունոյ / Ե չիք ամատունւոյ
 15 Տ վախճանն
 15 Ե ընդ պարս / Ե ընդ պարսից
 16 ԵԺԵԳ տիգրանայ
 16 ՏԵԳ փոխելոյն
 16 ցլ յաշխարհէ
 17 ՏԺ փոխանորդելոյն
 17 Ե սրբոյն
 17 ցլ յուսկան
 18 Ե կոստանդեայ . 1 կոստանդայ
 19 ՏԽ Թէ
 19 ԵԺԵԳ տիգրան / ցլ իջեալ տիգրան
 19 Ե ընդ յառաջ
 19 ցլ յուլիանոսի / Ա յուլիանու
 19 Տ պանդանդս
 19 Ե տա պատանդս

- ԺԴ. Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն և Դանիելի:
- ԺԵ. Եթէ զիւրդ Զօրայի առեալ զգօրսն Հայոց զտոնայ ի Յալիանտու, և սատակի ազգաւ:
- ԺԶ. Յազազս մահուան սրգոցն Յուսկանն, և յաջորդելոյ զախտն Փառնեքսէի:
- ԺԷ. Եթէ զիւրդ ի Շապհոյ խարեցաւ Տիրան, երթալով ի կոչ Կորա, և կուրացաւ ի նմանէ:
- ԺԸ. Յազազս թաղաւորեցոյցանելոյ Շապհոյ զԱրշակ, և արշաւանայ ի Յոյնա:
- ԺԹ. Եթէ որպէս արշամարհեաց Արշակ զխազաւորն Յունաց:
- Ի. Յազազս սրբոյն Ներսեսի և բարեկարգութեանն սր ի նմանէ:
- ԻԱ. Ապանումն Տրդատայ, եղբօրն Արշակայ, և երթալ սրբոյն Ներսիսի ի Բիւզանդիոն և զարձուցանել զպատանդան:
- ԻԲ. Եթէ որպէս եղև խոռովութիւն Արշակայ ընդ Գնելայ, և մահն Տիրանայ:
- ԻԳ. Դարձեալ խոնկալ Արշակայ ընդ Գնելայ և սպանանել զնա:
- ԻԴ. Եթէ որպէս ժպրհեցաւ Արշակ առնալ զկին Գնելայ, յորմէ եղև Պապ:
- ԻԵ. Ապանումն Տիրիթայ:
- ԻԶ. Պարտումն Շապհոյ ի Տիգրանակերտի:
- ԻԷ. Եթէ որպէս Արշակաւան շինեցաւ և կոտորեցաւ, և ստաւ Անի:
- ԻԸ. Առումն Տիգրանակերտի և ընարարձ քանդումն:
- ԻԹ. Յազազս պատերազմին Արշակայ ընդ Կաթարարս իւր, և վառարանդի երթալոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն:
- 1 զլ սրբոյն : ց յուսկեայ
- 1 Տօնձեյ՝ զանիւլի / լ զանիւլի
- 2 ՏԵ ԹԷ [նօ ԵԹԷ]
- 2 զլ առեալ զարայի / սեւժ զօրայի / ց զօրիայի
- 2 լ զգօրս : ց զօրս
- 2 Ա լիխ հայոց
- 2 ՏԵ զարձաւ [լ և զարձաւ]
- 2 զլ ի յալիանտու
- 4 ց մահուանն
- 4 ա սրգոյն / ծժեյ՝ սրգոյն / ց լիխ սրգոյն
- 4 լ յուսկան ց յուսկեայ
- 6 ՏԵ ԹԷ, 5 ի կոչն
- 7 Ել լիխ ի նմանէ
- 8 սեւժ արշաւանք / Ել արշաւանս զնելայ, փխ. արշաւանաց
- 10 Բ յունաց և զթուղթն կայսեր
- 11 սեւժ ներսէսի
- 11 Եց բարեկարգութեան
- 11 ՏԵ ա լիխ որ
- 12 Ա եղբօր
- 12 ՏԵ երթալոյ, Ել երթալոյն
- 12 Ել լիխ սրբոյն
- 12 սեւժ ներսէսի / Ել ներսէսի
- 13 Եւ ի բիւզանդոն / Բ ի բիւզանդ : լ ի բիւզանդոն
- 13 ՏԵ զարձուցանելոյ
- 13 Տ զպանդանգոն : ա զպատանան : ց զպատանոցս
- 14 Տ ԹԷ / սեւժլ մահ
- 14 Տ ընդ գնելայ / եցլ ընդ գնելոյ
- 17 լ զկինն
- 17 Տ գնելայ / Ել գնելոյ
- 19 զլ տիրթայ
- 20 ա զպարտումն
- 21 Տ արշակաւանն [ո արշակաւան]
- 21 սեւժ տեղեցաւ, փխ. կոտորեցաւ, լ տեղեցաւ, լուս. չինամ կոտորեցաւ, ո կոտորեցաւ տեղեցաւ
- 22 ա քաղաքումն
- 23 զլ կոտորածին, փխ. պատերազմին
- 23 զլ լիխ ընդ
- 23 Տ ընդ Կաթարարսն [ոս ընդ Կաթարարս], ցլ զԿաթարարսն, փխ. ընդ Կաթարարս, լիխ իւր
- 23 Ե զարանդի
- 24 ՏԵ իւրթայ
- 24 Ացլ լիխ պապայ / լ ի բիւզանդոն

- Լ. Յաղապս արտատանման լինելոյ մեծին Ներսիսի, և անկանել
 պահել ի կզդին անբնակ. և թէ որպէս կերակրեալ լինէին ի վերին
 խնամոցն:
- ԼԱ. Կոտորել Արշակոյ գնախարարան. և վասն վարուց Խաղայ եպիս-
 5 կոպոսի:
- ԼԲ. Եթէ որպէս Արշակ յարչել զերանելին Խաղ և բարկոծել գնա
 կամէր, սակս յանդիմանութեան իւրոց յանցանաց:
- ԼԳ. Յաղապս թագաւորելոյն Թէոդոսի Մեծի, և ժողովոյն որ եղև վասն
 հոգեմարտացն:
- 10 ԼԴ. Ակամայ երթ Արշակայ առ Շապուհ, և անդարձ լինել:
- ԼԵ. Յաղապս չարեացն որ անցին ընդ Հայս ի Շապոյ, և մահ Արշակայ:
- ԼԶ. Անցք ընդ մեղ չարեացն՝ որ ի Մեհրուսանայ, և թաղաւորել Հայոց
 Պապայ:
- ԼԷ. Յաղապս մեծի պատերազմին որ եղև ի Զիրաւ, և սատակման
 15 ամբարշտին Մեհրուսանայ:
- ԼԸ. Եթէ որպէս Պապայ զեղ մահու արբուցեալ սրբոյն Ներսիսի՝ ելոյժ
 ի կենցաղոյս:
- 1 Դ արտատանմանելոյ
 1 եջ՝ Ներսիսի օրն Ներսիսի / միւսն. Ներսիսի
 1 ցլ անկեալ, Տ արկանել, փխ. անկա-
 նել
 2 Ա պատանեալ, փխ. պահել
 2 Ա ի կզդի
 2 ցլ եղև կերակրեալ
 2 օ լինէր
 2 ցլ լի՛ք վերին
 3 օ խնամոցն [1 խնամոց] արար-
 չին
 4 օ ԼԲ, փխ. ԼԱ.
 4 օ խոտորել, փխ. կոտորել
 4 ց յաղապս, 1 յաղապս, փխ. վասն
 4 ոս խաղայ
 4 ցլ եպիսկոպոսին
 4 օ ԼԴ, փխ. ԼԲ.
 6 Ա արշակ հրամայեաց թարչել զխաղ
 6 ՏԽ բարչէր
 6 Տ զխաղ
 6 Տ կամէր գնա
 7 օ ԼԴ, փխ. սակս
 7 օ յանդիմանութեանց
 7 օ իւրոցն մեղ իւրոյ
 7 Տ յանցանաց իւրոց
 7 օ յանցանաց և սպանանել
 8 օ ԼԵ, փխ. ԼԴ.
 8 օ լի՛ք եղև
 9 Ա հոգեմարտին [1 հոգեմարտին մա-
 կեղոնի] / օ հոգեմարտիցն
 10 Ա լի՛ք ԼԴ.
- 10 օ կամայ, օ յակամայ
 10 Ա երթալ
 10 ճ ք լինել / ՏԽ լինելոյ / 1 ք լինել
 անտի
 11 օ ԼԶ, փխ. ԼԵ.
 11 Ա չարեացն շապոյ որ անցին [ք
 լի՛ք անցին] ընդ Հայս և / ցլ չա-
 րեացն Հայոց որ անցին ի շապ-
 օյ, և
 11 Տ ընդ Հայք
 12 օ ԼԷ, փխ. ԼԶ.
 12 ց անցանք, փխ. անցք
 12 ճ ք ի մեհրուսանայ / միւսն. ի մե-
 րուսանայ
 12 օ թ թագաւորել / միւսն. թագաւո-
 րելոյ
 12 օմ ք լի՛ք Հայոց
 13 օ պապ
 14 օ ԼԸ, փխ. ԼԷ.
 14 օմ ժողո՛ք մեծի / միւսն. մեծ
 14 ք լի՛ք եղև
 14 Ա սատակումն
 15 ճ ք մեհրուսանայ / ք լի՛ք մեհրու-
 օսանայ, միւսն. մեհրուսանայ
 16 օ ԼԹ, փխ. ԼԸ.
 16 ցլ պապ
 16 ք տուեալ, փխ. արբուցեալ
 16 օ Ներսիսի / եջ՝ Ներսիսի միւսն.
 Ներսիսի
 16 ք երարձ, փխ. ելոյժ
 17 ք ի կենացս

- ԾԳ. Յաղագս Մեսրոպեան նշանադրացն ի վերնոյն տուելոց շնորհաց:
- ԾԴ. Յաղագս զպրութեան Հայոց, Վրաց և Աղուանից:
- ԾԵ. Կրկին թագաւորերն Հայոց Խոսրովայ, և յետ նորա Շապնոյ պարսկի:
- 5 ԾԶ. Որ ինչ զկնի զնաւոյն ի Հայոց Շապնոյ, և անիշխանութեանն յետ նորա:
- ԾԷ. Առաքումն Մեսրոպայ ի Բիւզանդիոն, և պատճէն թղթոցն նաղից:
- ԾԸ. Վասն զարեմտեայ մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանալոյ բոլորումն, և թագաւորելոյն Արտաշրի:
- 10 ԾԹ. Շինուած Կարնոյ քաղաքին, որ կոչի Թէոդուպոլիս:
- Կ. Կրկին աւետարանիչ լինել Մեսրոպայ, և երթ թարգմանչացն ի Բիւզանդիոն:
- ԿԱ. Յաղագս ժողովոյն Եփեսոսի, որ վասն ամբարշտին Նեստորի եղև:
- ԿԲ. Ի վարդապետան, յինքն և ի ճանապարհորդութիւն ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդու:
- 15 ԿԳ. Յաղագս չար միաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կորստեան անձանց:
- ԿԴ. Յաղագս բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց ինքեանց կամաւ, և անարգելոյ աթոռոյ եպիսկոպոսապետութեանն:
- 20 ԿԵ. Արձակումն ի Պարսից մեծին Սանակայ Նանգերձ Շմուկաւ աթոռակալաւ:

1 Ե չիք ԾԳ յաղագս—նշանադրացն
 1 աք մեսրոպայ / ց նշանադրաց
 1 bde ի վերնոցն / eo ի վերնոյ / ցլ
 ի վերնոց ա չիք ի վերնոյն
 1 սեմե տուեցելոյ / ոս տուելոյ / ցլ
 տուելոց / միւսն. տուեալ
 1 ՏԳ շնորհացն
 2 Ե ԾԴ, փխ. ԾԴ.
 2 ՏԽ յաղագս կարգաց զպրութեան
 3 Ե ԾԴ, փխ. ԾԵ.
 3 ցլ թագաւորել
 3 cl չիք Հայոց / Այ խոսրովոյ
 3 Ե ԾԵ, փխ. ԾԶ.
 3 ցլ անիշխանութեան
 7 Ե ԾԶ, փխ. ԾԷ.
 7 աձ մեսրոբայ / bce՛ն մեսրոբայ
 7 Ե չիք ի բիւզանդիոն
 7 ՏԽ թղթոց, b թղթոյն / Գ թղթիցն
 8 Ե ԾԷ, փխ. ԾԸ.
 8 Ե զարեմտեան / Գ զարեմտեացն, ՏԽ
 զարեմտեայն
 8 ՏԽ աք բոլորովիմք, Ե բոլորիմք
 9 ց թագաւորելոյ
 9 ա արշակայ, bձե արտաշէսի, փխ.
 արտաշէր
 10 Ե ԾԸ, փխ. ԾԹ.
 10 Ացլ քաղաքի
 10 աեք թէոդոսիպոլիս ' ձ թէոպոսի-

պոլիս / Ե թէոդոսիպոլիս / 1 թէո-
 դոսուպոլիք / օ թէոդուպոլիս որ
 է արգրում
 11 Ե ԾԹ, փխ. Կ.
 11 Ե աւետարանիչն
 11 Ե օ լինի
 11 եք մեսրոբայ / մլ մեսրոբայ
 11 Ե երթալ
 12 Ե ի բիւզանդոն / Գ ի բիւզանդիոն
 ցլ չիք ի բիւզանդիոն
 13 Ե Կ, փխ. ԿԱ.
 13 Աոց չիք եղև
 14 Ե ԿԱ, փխ. ԿԲ.
 15 ցլ երկնային զօրուն և զարդու
 16 Ե ԿԲ, փխ. ԿԳ.
 16 ցլ միաբանութեան
 16 ցլ ի խորհուրդս
 18 Ե ԿԴ, փխ. ԿԴ.
 18 ցլ թագաւորութեան
 18 ա յինքեանց / ց կամօք
 19 Գ չիք աթոռոյ
 19 աձ եպիսկոպոսութեան / Գ եպիս-
 կոպոսութեանն / ց եպիսկոպոսա-
 պետութեան
 20 Ե ԿԴ, փխ. ԿԵ.
 20 աւք շմուկաւ Տ շմուկիւ / ցլ
 շմուկիւ
 20 ՏԽ աթոռակցաւ

ԿԶ. Գործք Շմուելի անարժան հոմիլիանին մեծին Սահակայ:
 ԿԷ. Փոխումն յաշխարհէս մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ երանելոյ:
 ԿԸ. Ողբք վասն բառնալոյ թագաւորութեանն Հայոց յազգէն Արշա-
 կունեայ, և եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի:

5

Աւարտեցան ցանկք Նորորդ Դրոց,
 յանկ ելանելոյ պատմութեան Հայոց:

1 Ե ԿԵ, փխ. ԿԶ.

1 adaf շմուելի / ցլ շմուիդի

1 Տ անարժանք

1 Տ հոմիլիանի

1 abde յիմ մեծին սահակայ

2 Ե ԿԶ, փխ. ԿԷ.

2 ցլ յաշխարհէ

2 Ե մեծի

2 Բ վարդապետին մեսրոպայ

2 Ե մեսրոպայ / ծմբ մեսրոպայ / ցլ
 մեսրոպայ / միւսն. մեսրոպայ

2 abg երանելոյ / Տ երանելոյ Բ յիմ
 երանելոյ

3 Բ յիմ ողբք—գրիգորի (Ե. 4)

4 Տ քահանայապետութեանն, ց քա-
 հանայապետութեան, փխ. եպիսկո-

պոսապետութեանն / Ե եպիսկոպո-
 սութեանն

4 abcl յազգէ / միւսն. յազգէն

3 Ե ցանք / ցլ ցանքք

6 ցլ յանգ, փխ. յանկ

6 Ե ելանելով

6 de պատմութիւն / Ե պատմութիւնք
 Հայոց որ ի մագիսէ խորհրդոյ

6 Ե վերջում ունի տաղք չափաւ յինք
 և ի սահակ բագրատունի / Վ Յեր-
 կուս օրինակս որք ունին զցանկս
 զյիւոց, ի կայարածիս. կայ եւ զյուս
 այսպիսի. Տաղք չափաւ յինք և ի
 Սահակ բագրատունի. այլ ի կատգին
 յետեւի եւ ոչ ի միւս ի հինգ օրինա-
 կացնս:

ՀԱՏԱԾ ԵՐՐՈՐԴ

ԱՐԱՐԻՔԱՐԱՆՈՒԹՅԱՆ ԿՐԻՍՏՈՅ ԶԱՅԲԵՆԵԱՅ

Ա

- Ոչ հնախօսութիւնք եղեալ մերոյ աշխարհիս, և ոչ ընդ ամենայն
 5 յունտկանսն անցանել ատակեալ սակս կարճութեան ժամանակին. նա
 և ոչ մատենագրութիւնք Գիրգորի հուպ առ մեզ են, զի ի նմա պահելով
 զսկն՝ անմոտաց անցանէաք ընդ բնաւն, զի մի ինչ ի մէնջ մնասցէ ի
 զլիսաւորացն և ի պիտանեացն, և արմանի յիշատակի մերոց շարագրու-
 10 թեանց: Այլ որչափ ջան և յիշողութիւնք բաւեցին՝ պատմեցաք
 ստուգապէս ի մեծէն Աղերսանդրէ մինչև ի վախճան սրբոյն Տրդատայ,
 յոյժ կանուխ և հետի ժամանակօք: Վասն որոյ մի զմեզ այսպանեալ
 պարտաւոյեա. զի ահա որ ինչ առ մերով ժամանակուս եղեալ կամ
 զոյսն ինչ հետի՝ զրուցեցից քեզ անսխալ, երբորդ ասնելով Գիրս, որ
 ինչ յետ սրբոյն Տրդատայ մինչև ի սպասել Արշակունեաց ազգին ի
 15 թողաւորութենէ. և զստակի սրբոյն Գիրգորի ի քահանայապետութենէ.

1 Անասյոքս մովսէսի [ւ մովսէսի, Կ՝
 dekletoս մովսէսի] խորհնացոյ [ւ
 խորհնացոյ] աւարտարանութիւն [ւ
 լուս. կառմիտ բանախօյ չէ ի բան]
 մերոց [սեւ մերցն, ֆ մերցն,
 սրբոս մերոյ, մանե վա մերոյ] հայ-
 րենեաց [ւ հայրենեացն]. հատած
 [ւօյրքս հատուած, ո հատուած, շի-
 նած հատած] երբորդ [աֆ. ց. ո երկ-
 բորդ, Կ՝ Ա], Յեռեւից ունիմ—օ օգնեա
 սուրբ հոգի աստուած. զ ազնեա
 հոգիդ սուրբ հոգի. ւ ազնեա. օ
 ազնեա

4 ք լիք ոչ հնախօ
 4 ւ հեալ, փիւ. հեալ
 4 եւե մերոց
 5 Ա ընդ ունականն [ւ ունականն, ֆ
 ունականն] և յունականն
 5 և վնոյրքս ասակել ք յատակել
 5 Ա ժամանակիս / ոսրքս ժամանակի
 6 և մատենագրութիւնքն
 6 սե զեռգորի / ւ զեռգորի, ւ օգնեա
 զորի / ցլ զեռգորի / ոսրքս զիգորի
 6 Աւ հուպ են [Ա էին] առ մեզ
 6 և լիք են, զի
 7 Ա ընդ բնաւն [ս բնաւին] անցանէաք
 [ւ անցանէաք]

7 օ ի մէնջ ինչ
 7 սեմ մեղէն, և օյ մեղէ, օյ մեղէ կամ
 մեղ է կամ մեղէն, փիւ. մեղէ
 7 ցլ մեայցէ
 8 Ա ի զլիսաւորաց
 8 Ացե ի պիտանեաց
 8 Տեւե մերոյ
 8 Տեւ շարագրութեանց
 9 րէ յիշողութեան / յիշողութիւն օ
 յիշողութիւնք մեր / Ա յօժարու-
 թիւն [ւ յօժարութեամբ], փիւ. յի-
 շողութիւնք
 9 Ավցլ բաւեցին / վ բաւեցեն / օ
 բաւեցեն / միւսն, բաւեցեն
 10 Ա մինչև ցվախճան
 12 եւեւցլ պարտաւոյեա
 12 Ա մերովքս և մերովք
 12 Աւ ժամանակօքս [ւ ժամանակօքս]
 12 Ա եզե
 13 ք զդոյզն / մ անսղալ
 14 ւ լիք յետ սրբոյն տրդատայ մինչև
 14 ոսրքս մեծին, փիւ. սրբոյն
 14 եւե ի սպասել / և վ ի սպաս
 14 ոսրքս ազգին արշակունեաց
 15 Ա ի թագաւորութենէ
 15 ոսրքս ի զաւակէ
 15 վնոյրքս ի քահանայութենէ

հասարակաց խօսիւք անցանկով ընդ պատմութիւնս, որպէս զի մի ոք երեւացի ի պերճարանութիւնս գրաւեալ առ փափագն, այլ ճշմարտութեան բանից մերոց կարօտեալ՝ ստէպ ստէպ և անյող առնիցին զընթերցումն պատմութեանց մերոց հայրենեաց:

5

Բ

Ուր ինչ յեա վախճանին Տրդատայ ընդ մեծն Վերանէս և ընդ երեսնաբարութիւնսն անցի:

- Ի ժամանակի վախճանին Տրդատայ հանդիպեցաւ մեծն Վերանէս ի վկայարանի սրբոյն Յովհաննէս, որ ի հօրէ նորին շինեալ էր ի Տարան:
- 10 Ուր նենգ գործեալ լերինն այնորիկ բնակչաց, ի սաղրելոյ նախարարացն՝ կամեցան սպանանել. որք անբմբհելի ձեռամբ կապեալք, որպէս առ եղիսէիւն այնուիկ ի հնումն, կամ նորին ինքեան Քրիստոսի Աստուծոյ մերոյ զարկուցեալ Հրեայքն, անվախս անցեալ գնայր յեկեղեաց դաւառ, ի Թիւն աւան, ուր էր հանգստարան եղբոր նորին Արիստակեայ:
- 15 սպացեալ ի վերայ աշխարհիս Հայոց, որք յանիշխանութեան մնացեալք՝ յարեան ազգ յազգի վերայ նախարարութիւնք կոտորել զմիմեանս. ուստի և երեք տոհմքն, որ Բզնունականն և Մանաւազեանն և Որդունին անուանէին, սպառեալ բարձան ի միմեանց:

2 օ լի՛հ հասարակաց—ընդ

1 Ա որպէս զի մի երեւացոր ի պերճարանութիւնս գրաւել առ փափագ [չ՛ փափար] և որպէս զի մի երեւացի որ ի պերճարանութիւնս [ց պերճարանութեանս] գրաւեալ առ փափագ

3 և բանիցս

3 և յանյազ

4 ց զընթերցութիւն / և զընթերցանութիւն

4 անձ հայրենեացն / և ու հայրենեացս

6 և զկնի, փխ. յեա

6 օ մեծ / և մեծին

6 օ՛ւ նախարարութիւնս / օ՛ւ նախարարութիւն

7 և անցաք, փխ. անցք

8 ևձօ՛ վախճանի

9 ք յովանու

9 օ ջնորեալ, փխ. շինեալ

9 օ՛ւ որպէս լի՛հ էր

9 ց ի տարան

10 Տ այնմիկ

10 օ նախարարաց

11 ԱՏ կապեալ

12 և անուիկ / Տ այն, փխ. այնուիկ

12 Ա կամ առ

12 Տօ ինքեամբ / և լի՛հ ինքեան, նախանգան ձեռն երեսի եղել և. օ՛ւ կամ առ նովին ինքեամբ քրիստոսիւ... Սօ. Մ.

13 օ՛ւ յեկեղեց / ևձ յեկեղեց

14 օ ի Թիւն / Ա յաւան

14 Ա որ, փխ. ուր

14 Վեա էրն / օ՛ւ որպէս էին / օ՛ւ լի՛հ էր

14 օ հանգիստ

14 Ա նորին եղբորն

14 ցլ նորա

14 օ՛ւ առնաւորեալ / Տկլ արտակեալ

15 Ա և սպացեալ

15 ց յաշխարհին . օ որ

15 ք յանիշխանութիւն

15 ց յաշխարարութիւնք / Ա լի՛հ նախարարութիւնք

17 Ակլ լի՛հ և

17 ց ղ ղնունեան / և ղ ղնունեան / օ՛ւ ղնունեան, փխ. ղնունեան

17 ց լի՛հ և (մանաւազեանն)

17 օ լի՛հ և մանաւազեանն

17 օ՛ւ որ քնունին, ք որ քնունիս, փխ. որդունին

18 օ անուանէ / և անուանին

18 Ա ի միջոյ, փխ. ի միմեանց

Գ

Կառառումն սրբոյն Գրիգորիոյ ի բարբարոսաց:

- Մեծաւ պնդութեամբ անէր վրէժխնդրութիւն հաւատոց և վարուց երանելին Տրդատ, առաւել անոցիկ, որ բացեալ կողմանքն էին յիւրում
- 5 իշխանութեանն: Վասն որոյ եկեալ գործակալք կողմանցն արեւելից հիւսիսոյ, վերակացուք հետաւոր քաղաքին, որ կոչի Փայտակարան՝ սահն ցարբայ. ճեթէ կամիցիս ուղղութեամբ վարել կողմանցն այնոցիկ ըստ այսմ հաւատոյ՝ առաքեն նոցա եպիսկոպոս ի զաւակէ սրբոյն Գրիգորի, զի յոյժ փափաղելով խնդրեն. և զիտեմք հաւաստի, թէ ի
- 10 հռչակեալ անուանէն Գրիգորի՝ ակնածեսցեն և ի նորին զաւակէ, առնել զամենայն ըստ հրամանի: Այսմ հաւանեալ երանելին Տրդատ՝ տայ նոցա եպիսկոպոս զմանուկն Գրիգորիս, զերէց որդին Վրթանիսի: Իկալէ և յանլիութիւն աւուրցն հայելով՝ պարականոն զիրն վարկանէր, այլ տեսեալ զհոգւոյն մեծանձնութիւն, և զմտաւ ածեալ զՍողոմոն
- 15 երկոտասանամեայ թագաւորեալ Իսրայելի՝ առաքէ բազում համարձակութեամբ, հանդերձ Սանատրկաւ ոմամբ յիւրմէ ազգէն Արշակունեաց:
- Որոյ երթեալ՝ լինէր օրինակ բարի, հայրենականօքն վարելով առաքինութեամբք. այլ կուսութեամբ զեր ի վերոյ քան զհարան, և պատժականաւ զոյգ ընդ թագաւորին: Իսկ ի հասանել համարուոյ
- 20 վախճանին Տրդատայ, ի զաւելոյ նորին Սանատրկոյ և այլոց ոմանց հանապազասուտ արանց Ազուանից՝ սպանին զերանելին, ընթաղրեալ

- 2 Գ ի բարբարոսաց յազուանս որք
ի բարբարոսացն
- 4 Ավ ի բացեալ կողմանքն յի բացեալ
կողմանքն / Կ՝վե բացակողմանքն /
no բացեալ կողմանքն / վրդա բացա-
կողմանքն / Վր բացակողմանքն
- 5 fyg իշխանութեան / Խ կողմանն
- 5 abed յարեւելից / ՏԽ արեւելայ
- 6 Տ կոչէր
- 7 Տ ցարբայն... ուղղորդութեամբ
- 7 Ա վարիլ
- 7 ՏԽ վարիլ ըստ հաւատոյ [Խ հաւա-
տոց] կողմանցն այնոցիկ, առաքեա
- 8 Ե ի զաւակէն
- 9 Sbedf փափաղելով
- 9 pqr եթէ / Ա զի, փխ. Թէ
- 9 Խորգա լիի ի (հռչակեալ)
- 10 Խ՝վ հռչակեալք / Վր հռչակել
- 10 Վլոտ յանուանէն / օրգա յանուանէ
- 10 Ի սրբոյն գրիգորի
- 10 Ա ակն ածիցեն [Կ՝ ակնածիցին]
- 10 Խ ի նորուն / Ա զաւակացն
- 10 Ա լիի առնել—ըստ հրամանի (2. 11)
- 11 օրգա հաւանեալ տրդատայ
- 12 bdef վրթանիսի Sg վրթանայ

- 13 Խ լիի և / Ե յաւուրց
- 13 ՏԽ պատանոյն, փխ. պարականոն,
վ՝ պատանոյն պարականոն
- 13 Կ՝abdef զիրն, Ե զիր, փխ. զիրն
- 13 m յուս. ուրիշ մեղով զիրն բառից
յետոյ աւելացրած Ե անպատեհ
- 14 Ե լիի այլ
- 14 Ե մեծանձնութիւնն ' bedef լիի և
- 14 gk զսողոմոնից / լ զսողոմոնի
- 15 Ե երկոտասանամեայ
- 15 օք թագաւորել
- 15 gլ իղի / a իսայելի / միւսն. իսրայելի
- 15 Ե զբազում
- 16 Խ լիի յիւրմէ / gլ յազգէն
- 17 Ա օրինակ բարեաց լինէր
- 17 Ե կանոնաւքն, փխ. հայրենականօքն
- 18 Ե առաքինութեամբ
- 18 Ե լիի այլ կուսութեամբ
- 19 d պատկանաւ, փխ. պատմականաւ
- 19 Տ թագաւորութեանն
- 19 pqr լիի իսկ ի—տրդատայ (2. 20)
- 19 Ե լիի ի (հասանել)
- 20 g յայլոց / լ յայլոց
- 21 Ե հանապազ սուտ
- 21 յօրգա լիի զերանելին

ձիովք, բարբարոսքն ի վատնեան զաշտին, մերձ ի կոսարիականն
կոչեցեալ ծով: Զոր բարձեալ սարկատայաց նորին, բերելով ի փոքր
Սիւնիս, թաղեցին յԱմարաս աւանի: Իսկ Ամնատրիկոյ թագ կապեալ
ինքեան՝ ունի զքաղաքն Փոյտակարան: զօրութեամբ օտար ողբաց
5 խորհէր տիրել բոլորումս Հայոց:

Դ.

ՈՐՈՇՈՒՄՆ ԲԱԿՈՒՐ ԲԴԵՆԻՄ Ի ՄԻԱՐԱՆՈՒԹԵՆՆԻ, Հայոց, և խորհուրդ նախա-
բարացն բազաւորեցուցանել զխոսրով:

Որպէս յաստուածայինն գտանեմք ասացեալ պատմութիւնս,
10 երբայական ազգին, յետ դատաւորացն, ի ժամանակի անիշխանութեանն
և անխաղաղութեան, ոչ լինել թագաւոր, և ան ըստ հաճոյից իւրոց
գնալ՝ սապէս և ի մերումս էր տեսնել աշխարհի Քանդի ի վախճա-
նել երանելոյն Տրդատայ՝ մեծ իշխանն Բակուր, որ լցեալին Ազնեաց
կոչէր, տեսեալ զԱմնատրիկ թագաւորեալ ի Փայտակարան՝ գնոյն
15 խորհեցաւ և ինքն. թէպէտ և ոչ թագաւորել, զի ոչ էր Արշակունի,
այլ տիրազլութս կամեցաւ լինել. ճեղքեալ ի միարանութենն Հայոց՝
ձեռս ևս յՈրմիզդ արքայ Պարսից: Ուստի ուշ ի կուրծս անկեալ և ի
միտս եկեալ նախարարացն Հայոց՝ ժողովեցան առ մեծն Վրթանէս, և
առաքեցին երկուս ի պատուական իշխանացն, զԲար իշխանն Մոփաց,
20 և զԴազ իշխանն Հաշտենից, երթալ ի նախապահ քաղաքն, առ կայսրն
կոստանդոս, որդի կոստանդիանոսի, հանդերձ պատարագօք և թղթով,
որ ունէր օրինակ զայս.—

1 Ա ձիով / Տ ձիովքն

1 կոս ի վատնեան / Ե ի վատնիա-
րեան / որ ի վատնեան

2 ԱՏ նորուն [ք նորին] / Պ նորին

2 անձիս բերեալ / օրգրս չիք բերելով

3 զս յամարէն, կ'նք յամարէն, փխ.
յամարս3 Ա աւանին [ն յաւանին] / Պ գաւա-
սի, փխ. աւանի

3 Պ բոլորս

7 Ե բակոր

7 Ա բղեջի / օրգրս բղեջի

7 Ե ի միարանութենն

9 անձի յաստուածայինս

9 Ե գտանիցեմք

9 օրգրս պատմութիւն

10 Պքր անիշխանութեան

11 Ա առանց խաղաղութեան / Պքր խա-
ղաղութեան / օգր խաղաղութեանն

11 Ա լինելոյ / Տ անն

11 Պ իւր, Տ ինքեան, փխ. իւրոց

12 Կ լիք ի (մերումս)

12 ԱՏ աշխարհիս

12 Ա յետ վախճանի [ն՝ վախճանին]

13 ՏԿ'սեջ երանելոյն

13 Ե բակոր / Բ չիք որ

13 Ա բղեջի / օրգրս բղեջի / Տ
բղեջին14 Ե կոչէր / Ե անուանէր / Ե անուա-
նիւր / միտս, կոչիւր14 Ա գնոյն ինքն խորհեցաւ և [եզեջ
չիք և] / Պ և ինքն խորհեցաւ

15 Կ Ե լիք և (ոչ)

15 Բքր թագաւորեալ / Կ Ե լիք ոչ

15 Ա արշակունի էր

16 Ա կամեցեալ / Ե լինել

16 օրգրս ճեղքել

17 Երբ լիք Անտ ևս պարսից

17 Ե օրմիզդ

17 Ա Պ պարսից արքայ

17 օգրս ան, փխ. ուշ

19 Տ ի պատուաւոր, Պքր իշխանաց

20 Ա զգալ, Ե զգատ, Ե գատ, փխ.
զգալ, Թեւեւ լուսազոյն զգալ, Ս. Մ

20 Պ ի նախապահ քաղաք

20 անք առ կայսր

21 Ե կոստանդիոս, փխ. կոստանդոս

21 Տ պատարագաւ

Ե

Պատճիւն բարոյն Հայաց:

«Եւսկսկոպոսապետ Վրթանէս և որք ընդ նովաւ հալսկոպոսունք և ամենայն նախարարք Հայոց մեծաց. տեսան մերոյ Կոստանդեայ կայսեր ինքնակալի խնդալ:

«Յուշ լիցի քեզ պայման ուխտի հօրն քո Կոստանդիանոսի, որ առ մերում թագաւորին Տրդատայ. և մի տացես զաշխարհս քո Պարսից անաստուածից, այլ օգնեսցես մեզ զօրօք՝ թագաւորեցուցանել զորդի Տրդատայ զՅուսրով: Քանզի Աստուած զձեզ ոչ միայն Եւրոպայ, այլ և ամենայն Միջերկրեայցս տիրեցոյց. և ահ զօրութեան ձերոյ և հաս մինչև ի ծագս երկրի: Եւ մեք խնդրեմք առաւել քան զառաւել տիրել ձեզ: Ողջ լերուք»:

Այսմ լսող եղեալ Կոստանդեայ՝ առաքեաց զԱնտիոքոս յարդարիչ իւրոյ պալատանն զօրու ծանու, և ծիրանիս հանդերձ պսակաւ, և թուղթ՝ որ ունէր օրինակ զայս. —

Թուղթ Կոստանդեայ:

«Աւգոստոս ինքնակալ կայսր Կոստանդոս. մեծիդ Վրթանիսի և ամենայն աշխարհականաց քոց խնդալ:

«Առաքեցի ձեզ զօր յօգնականութիւն, և հրաման թագաւորեցուցանել ձեզ զՅուսրով որդի արքայի ձերոյ Տրդատայ. որպէս զի ի բարեկարգութիւն հաստատեալ, մեզ ծառայեալիք միամտութեամբ: Ողջ լերուք»:

2 ք պատճեն / 3 հայոց մեծաց
3 վրթ ասովա
4 ք լիք և ամենայն նախարար հայոց
մեծաց տեսան մերոյ
5 Ա ինքնակալի Կոստանդեայ կայսեր
և լիք ինքնակալի
7 Ա մի տայցես
7 և աշխարհս Տ զաշխարհս [ո զաշխարհս, օ զաշխարհս]
7 օ լիք ք
8 ք օգնեսցէ
8 և և թագաւորեցուցանելով
8 և զորդին
9 ցէ խոսրով
9 Ա ոչ միայն զձեզ
9 և և օգնել եւրոպայ / ո եւրոպիոյ
միւսեմ. եւրոպիայ
10 ք միջերկրեայ / վրդոս միջերկրայց
/ միջերկրեայց / միջերկրեայց
որքս միջերկրայց
10 որքս տիրացոյց / և մինչ
13 ք զանաստոս / օ զարդարիչ
14 օգնելուք քս պաղատան / ք պաղա-

տին—1 ևրեսը վերջանում է, եւ օսկի յուսանցում նոյն ձեւով գրած է. երէց, որ է վեհանուն: Չարունակոյրիւնը կարուած է:
14 և պսակաւ հանդերձ
15 ք թուղթ էր օրինակ զայս
15 և լիք որ ունէր
16 ք զլուխ ք.
16 և Կոստանդիանոս
16 ք Կոստանդեայ կայսեր / օ Կոստանդեայ առ նախարարս հայոց
17 օգն օգոստոս / ք լիք ինքնակալ
17 ԱՏ մեծի [ո մեծի]
17 և վրթանէսի
18 ք օգնել լիք ամենայն / Տ և ամենայն համօրէն [քոքս լիք համօրէն] աշխարհականաց [և աշխարհականաց]
18 ք խնդրել, փիւ. խնդալ
19 ք օգնականութիւն
20 և արդատայ արքայի ձերոյ
21 Տօգնել լիք ի [բարեկարգութիւն]
21 Ա և մտերմութեամբ, փիւ. միամտութեամբ

2

Գալուստ Անտիոքայ եւ զօրծմ նորին:

- Եկեալ Անտիոքոս թաղաւորեցոյց Վնսարով, եւ զչորեսին սպարապետն մատոյց ի նոյն իշխանութիւն զօրու, զօրս կացուցեալ էր
- 5 Տրդատայ յիւրում կենդանութեանն՝ յետ մեռանելոյ դայեկին իւրոյ Արտաւազդայ Մանգակունւոյ, որ միապետն սպարապետ էր եւ ամենայն Հայոց զօրավար: Առաջին՝ Բաղարատ տապետ, զօրավար արեւմտեան գնդին. երկրորդ՝ Մինրան տաջնորդ Վրաց եւ բղեւշի Գուգարացոց, սպարապետ հիւսիսային զօրուն. երրորդ՝ Վահան նահապետ Ամատունեաց, զօրավար արեւելեան գնդին. չորրորդ՝ Մանուէրն նահապետ Ռշտունեաց, սպարապետ հարաւային զօրուն: Եւ բաժանեալ ետ նոցա զիւրաքանչիւր զօրս: Եւ առաքեաց զՄանուէրն հարաւային զօրօք եւ զԿիլիկեցի զօրս ընդ նմա զկողմամբ Ասորեստանի եւ Միջագետացի. եւ զՎահան նահապետ Ամատունեաց արեւելեան գնդան եւ զԲաղատացի
- 15 զօրս ընդ նմա առաջեաց զկողմամբ Ասորպատականի, ունել պահ յարքայէն Պարսից:

Եւ իւր թողեալ զթաղաւորն Վնսարով, բանդի փոքր էր յանձնէ եւ անսար ոսկերօք եւ ոչ զուով ի նմանութիւն պատերազմողական հառակի, — եւ առեալ ընդ իւր զՄինրան եւ զԲաղարատ զօրօք իւրեանց,

1 a լիք 2.

2 abce գալուստ

3 nbede անտիոքոս / ի նորս

3 a թաղաւորեցուցանէ

3 d չորեսին

3 օրքոս սպարապետն

4 q լիք նոյն / ի վ զօրուցն

5 ի կենդանութեան վ իշխանութեան, փխ. կենդանութեան

5 S իւրում, փխ. իւրոյ

6 S abdef միապետեալ (ք միայ զըլխապետ), ի վ գլխապետ, փխ. միապետս սպարապետ

6 Ա ի լիք

7 րո առաջինն / a բաղար

7 Ա զօրավար ամենայն գնդին արեւմտեայ կողմանն

7 Վ ա արեւմտեայ, զ արեւմտեանն

8 քքոս ազգին վրաց / S բղեւշի

8 o գուրգաց, քքոս գուրգացոց, փխ. գուրգացոց / վ ամեն գուրգացոց եւ այլուր

9 վ սպարապետ զօրավար

9 q նահապետ վահան

10 abdef լ արեւելեայ

10 d մանուէրն / քքոս լիք մանուէրն

10 Ա լիք նահապետ

11 ի գնդին, փխ. զօրուն

11 abdef բաժանեալ, միւսն, բաժանեաց

11 e լիք նոցա

12 a իւրաքանչիւր S զօրսն

12 d զմանուէրն

13 abdef լ զԿիլիկեցիս զԿիլիկեցիս / լ զԿիլիկեցիս

13 S զմիջագետաց, ե ի միջագետաց

14 abcef լ արեւելեայ

14 d զգաղատացիս

15 a զօրսն abcef լիք զկողմամբ

15 abcef առաքատական / g առաքատրկի, ե առաքատրկի

15 abcef ի պահ ունել

16 ի արքայէն

17 S բողոք, ե է. փխ. էր

18 Կ'abef լ անսար / վ'նե'նսար ցնասար S անսարի, միւսն, անսար

18 S լիք ե (ոչ) / abcef զօր

18 de լիք ի (նմանութիւն) / յ լիք ի նմանութիւն / f ի նմա, փխ. ի նմանութիւն

18 ի վ'abef լ պատերազմական

19 յ լիք նահապետ

19 S abcef լիք ե (առեալ)

19 քքոս զօրուք / Ա իւրեանց զօրօք [ձ զօրօքն]

- և միահամուռ ամենայն յունականօքն խաղայ ի վերայ Սանատրիոյ, իսկ նորա պարսկական զօրօք լցեալ զքաղաքն Փայտակարան՝ ինքն սուրբայն Շապուհ փութացեալ անկանի, հանդերձ Աղունից նախարարօք Զոր տեսեալ Անտիօքայ, եթէ ոչ ի հնազանդութիւն խաղաղութեան նուաճեցան՝ հրաման տայ առիւ զիշխանութիւն պատակտելոցն նուազեցուցանել. և իւր ժողովեալ զհարկն՝ առ կայսր գնայ:

Է

Յանցամբ Մանածիւրի առ մեծն Օակոր, եւ մահ:

- Երբեկալ Մանածիւր հայոց հարաւային զնդաւն և կիլիկիոց
 10 զօրօք զկողմամբ Ասորիստանի, ճակատ տուեալ ընդ Բակուր րզիշխի՝ սատակէ զնա, և զգորս նորա և զպարսիկս օղնականս նմա հալածականս առնէ. և զորդին Բակրոյ զհեշայ ձերբակալ արարեալ՝ հանդերձ երկաթի կապանօք առաքէ Պոսրովու, և զգաւառս իշխանութեան նորա սրով դատի յանխնայ, ոչ միայն զմարտիկս, այլ և զոսմիկ շինականս. և բազում զերիս առեալ ի կողմանցն Մծրնայ, ընդ որս և սարկատպունս ութ զմեծի ևսկիոպոսին Յակովբայ: Զորոց զհետ
 15 եկեալ Յակովբայ՝ համոզէ զՄանածիւր արձակել զգերութիւն ռամիկն, իրրե զոչ ինչ մեղուցելոց. որում ոչ հաւանեալ Մանածիւր՝ պատճառ զարքայ:

1 Տաբեֆ լիֆ և

1 Տաբեֆ յունականաւն : ցկ յունականօք

1 Ե խաղայր

2 Օտ պարսկականն : Պ և ինքն

2 աբեֆիկ լիֆ արքայն

2 ՊՎ՝ձ զապուհ անկանի փութանակի

3 աբեֆ նախարարօքն

4 Պձ ԲԷ : ցկ լիֆ ոչ ի

4 աբեֆ ի խաղաղութիւն հնազանդութեան

5 Կ՝աբեֆ առ իւր, Պձ առի [եվ՝ առ ի], փխ. առիւ

6 ԱՏԽ նուազեցուցանել [՝ նուազացուցանել, Կ՝ՆՎի նուազեցուցանել]

6 Է զիւր : Պաբեֆ՝ զհարկս

6 Պաիմեֆս առ կայսրն

6 ՊԿ՝եբեֆ զնայ

8 վ յանցր, փխ. յանցանք

8 Ե մանածիւրի : ժօրօք մանածիւրի

8 ձ յակովբ : Ե լիֆ յակոր

8 Ե մարուզէ, փխ. և մահ : ձ լիֆ և մահ

9 Ե մանածիւրի : ժօրօք մանածիւրի

9 Է լիֆ հայոց

9 ց՝ր կիլիկիոցաց / քգս կիլիկիոցաց

10 Ե զօրովք : Ե զօրովք

10 Ե զկողմամբ : ԱՏ ճակատս

10 Ե լիֆ ընդ

11 Է զօրս

11 աբեֆ օղնական եկեալ / Ե օղնական եղեալ : քգս օղնական

11 ձ նորա, փխ. նմա

11 քգս հալածական

12 ԱՏ զօրդի

12 ՀԵ զհեշայ / ձ զհեշայ

13 աբեֆսօքրս խոսրովայ / ձ առ խոսրով

14 աբեֆսօքրս նոցա / Ե անխնայ

14 Ե զմարդիկսն : Ե զմարդիկսն

15 ՏԽձ ի կողմանց

15 Է մծրնայ / ք լիֆ (որս) և

16 Ե արկաւազունք

16 Տ մեծի : աբեֆ սրբոյ, փխ. զմեծի

16 Ե յակովբայ : ՏԵճլ զօրոյ

16 Է լիֆ զօրոյ—յակովբայ (Ե. 17)

17 Ե յակովբայ / ձ յակովբ : ց յակովբ

17 օրս զմանածիւրի

17 ձցկ անխով արձակել

17 աբեֆ զգերութիւնն / ձ ռամիկի

18 կնօքրս իւր / Պձ ոչ ինչ

18 ձ ինչ համարէին մեղուցելոց

18 ք մեղուցեալ

18 ԵձԷլ ոչ ինչ, փխ. ոչ (հաւանեալ)

18 ձ համարեալ, փխ. հաւանեալ

18 ժօրս մանածիւրի

19 ձց պատճառի

19 Է լիֆ պատճառ—մանածիւր (Խ.

26.4. Ե. 1)

- Եւ Յակոբու դէմ եղեալ առ արքայ, առաւել ևս զչարի Մանա-
 ճիհր, և ի սաղրելոյ գաւառականացն՝ զուիկեաին սարկաւագունս նորա,
 որք ի կալանան էին, հրամայէ ի ծով բնկենուլ: Զոր լուեալ մեծին
 5 Յակոբու՝ դառնայ ի տեղի իւր լի բարկութեամբ. որպէս Մովսէս
 յերեսաց Փարաոնի: Եւ ելեալ ի լեռն ինչ, յորմէ երեւեր գաւառն ամե-
 նայն, անէծ զՄանաճիհր և զգաւառ նորին: Եւ ոչ ինչ յամեցին գաւառա-
 տանքն Աստուծոյ հառանել ի վերայ. և նման Հերովդի պէս պէս ցաւովք
 սատակի Մանաճիհր. և պողարերութիւն ջրաւորաց գաւառին գարծա-
 յադատադատուի, եղեալ ի վերայ նոցա երկինք պղնձի ըստ Գրոց, և ծովի
 10 հակառակեալ լինին բնգունէր գաւառնս անդատամեացն: Զոր լուեալ
 մեծին Վրթանայ և արքային Սոսրովայ՝ ցատուցեալ հրամային արձակել
 զգերեալսն, և առ նոյն այր մաղիկեալ ապաշխարութեամբ, զի գարձցի
 սրտմտութիւն Տեառն. զոր յետ ելից Յակովբայ յաշխարհէս՝ ժառանգ
 որդի Մանաճիհրի գեղեցիկ ապաշխարութեամբ. ուժգին արտասուօք և
 15 հառաչմամբ, նորին բարեխառութեամբ գտեալ զրժշկութիւն գաւառին:

Ը

Յաղագս քաղաւորելոյ Փոքր Խոսրովու և փոխելոյ զաբուճիսն և ճնկելոյ
 զանճառն:

- 20 Երկրորդ ամի Որմզդի Պարսից արքայի և յաթերորդ ամի
 ինքնակալութեանն Կոստանդեայ, յօգնակամութենէ նորին թագաւորեաց

1 Եւ յակովբու

1 ց գարձեալ, փխ. դէմ եղեալ

1 զօրքոս չարի / զոս մանաճիհր

2 զ գաւառականաց / Տ զուի

2 ձեւք սարկաւագունսն / և սարգա-
 ւակուն

3 Վա ի կալանս

3 ձեւք լիք էին

4 ձեւքցլ յակովբայ / զե յակոբայ

4 օ դառնայր / զ լիք դառնայ

4 օ լիք ի տեղի իւր / լ լիք լի

4 Տեւ զմովսէսն / Խժ զմովսէս

5 լ փարաւովսի / Տմցլ լիք և

5 ֆ ի լեռնն / ձեւք յորում

6 զքոս զմանաճիհր / զ գաւառն

6 ձեւք ամենայն, փխ. նորին

6 ձեւք լիք ոչ / Խժ յամեաց գաւառ-
 տանն

6 ձեւք գաւառստանք աստուածայինք

7 օրքոս ի վերայ նորա

7 օգ հերովդէի

7 Կձեւք լիք պէս պէս ցաւովք

8 Խժ սատակի պէս պէս ցաւովք (ց
 ցաւօք)

8 զքոս մանաճիհր

8 Տ գաւառին ջրաւորացն / Խժ լիք
 ջրաւորաց

9 օ յադատադատուի / Կձեւք լիք նոցա

9 Կձեւք բառ զբեցկումն / զյե բառ
 զբայ

9 և լիք և / Տեւքցլ ծով

10 ձե հակառակ ելեալ

10 լ և լինին / Տմցլ բնգունի

10 Տեւք անդատամեաց

11 քոս խոսրովու / օ լիք խոսրովայ

11 և յարձակել

12 ք զգաւառսն, փխ. զգերեալսն

12 և լիք զգերեալսն—մաղիկ

13 և յակոբայ / Խժ յաշխարհէ

14 օ որի, փխ. որդի

14 Եւ մանաճիհրի / զ ի մանաճիհր (լիք
 որդի) / ցլ մանաճիհր Վոսքոս մա-
 նաճիհրայ / օրք մանաճիհրայ

14 և և ուժգին / զ արտասուօք

15 Տեւքցլ բժշկութիւն ինքեան և լց
 լիք ինքեան և) գաւառին

16 զ լիք Ը.

17 Եւք թագաւորելոյն

18 Ավա խոսրովու միւսն, խոսրովայ

18 և փոխելու / ցլ գանդառն

19 Կձեւք յապկերտի (փխ. որմզդի)
 արքայի պարսից

19 օ յաթերորդի

20 ցէր ինքնակալութեան

- խորով. ոչ ինչ արութիւն չաջութեան յուցեալ որպէս զհայրն. այլ և ոչ վասն հատածեցոյ կողմանցն հակառակեցաւ ինչ. յետ միոյ նուագին. զոր ի յանականացն կրեցին զօրացն. այլ ի կամս թողեալ զարքայն Պարսկոյ՝ խաղաղութիւն տանէ ընդ նմա. բաւական վարկուցեալ
- 5 մաղկոց տահմանացն տիրել. ամենեկն ոչ սնեկով փարել ազնուական մտածութիւնաւ Զի թէպէտ Նր մարմնովն փոքր. այլ ոչ որքան Մակեդոնացին Աղեքսանդր. որ միայն երկոյ կանգնաց սնէր զչափ հասակի. և ոչ զհօգոյն խափանէր աշխոյժաւ Իսկ սորա զբաջութենէ և զբարի յիշատակաց անխոյժ արարեալ՝ զբոսանաց և հաւորութեանց և այլոց
- 10 որոց պարտեալ. նորին ազատաւ և անտառ առ Ազատ գետովն տնկէ. որ յանուն նորա կոչի մինչև ցայսօր ժամանակի:

- Նա և զարքունիսն փոխէ վերոյ անտառին յոստ մի. ապարանս հովանաւորս շինեալ. որ ըստ պարսկական լեզուին Դուն կոչի. որ թարգմանի բլուր. Բանդի ի ժամանակին յայնմիկ Արէս ուզեկցեալ
- 15 արեկական. և այդ ջերմայնիւ պարտեալք ժանդահոտութեամբ փչէին. յորմէ ոչ կարացեալ ժուժել որք յԱրտաշատն բնակեալ էին՝ կամաւ յանձն առին զփոփոխումն:

1 Խճ և ոչ ինչ

2 Գե արութեան, 2 արիութիւն

3 Զցե չիք և

2 Ե չիք վասն / 6 յետ ինչ

2 Խժ նուագի

3 Խորդոս զօրաց

3 Ե ի կամս իւր թողեալ

4 ԱԽ ընդ նմա առնէ

4 Տ բովանդակ [Գ' Բ բնական], փխ. բաւական

4 Եճե՛ համարեալ, փխ. վարկուցեալ

5 Եճե՛ տահմանացաւ Ե տահմանաց

5 Տգե ամենեկմբ

5 Խ փարեգ, փխ. փարել

5 ԽՎ' Ե կռական, փխ. ազնուական

6 ԶՎ' Ել Ե մտածութիւն / ոչ ուս. ուրիշ մեկով փարելի և ազնուական մտածութիւն

6 ԱԽ մարմնով

6 Խժօյցոս չիք այլ

6 Կ' Եճե՛ որպէս, փխ. որքան

7 Կ' Ե մակեդոնացին / քցոս մակեդոնացի Զանձի՛ զմակեդոնացին Վեզեսոս զմակեդոնացին

7 Վոս զագեքանդր / Ե յաղեքանդրի / Կ' Եճե՛ քորդոս աղեքանդր / Վ այլ մակեդոնացի կամ զմակեդոնացին աղեքանդր

7 Զց կանգնոյ

7 Եճե՛ սնեկով / Խժ էր, փխ. սնէր

7 Խանձ չափ

8 օրդոս չիք ոչ

8 Եճե՛ նորա, փխ. սորա

9 ՏԽճե՛ չիք և (հաւորութեանց)

10 Ե անտառ / ԽՎ' Ե անտառ [ց' անդառ] մի / միւսն. անտառս

10 Խժ գետով / Ե տնկէ

11 Ե զոր / Եժ չիք նորա

11 ԽՎ' Ե անուանի, փխ. կոչի

12 ԱԽ վերոյ [Ե ի վերոյ, ԽՎ' վերագոյն] անտառին [ց' անդառին] փոխէ

12 Ե չիք ապարանս—որ ըստ (Ե. 13)

12 Ե յապարանս

13 Եժ հովանաւոր

13 Ե՛ պատուական, փխ. պարսկական

14 Զ Խարքմանի

14 Եճե ի ժամանակի

14 Ե չիք յայնմիկ

14 Ե արէն, Ե արիւն, փխ. արէս

15 Եկց արեգան

15 Եճե՛ պղտորեալ

15 Ե՛ ժանդահոտութեամբ Ե ժանդահոտութեամբ / ց' ժանդահոտութեամբ / Ե ժանդահոտութեամբ

15 Ե փչեն

16 Եր ժուժեալ

16 Խժ յարտաշատն Ե յարտաշակ, փխ. յարտաշատն / միւսն. յարտաշատ

16 Ե բնակեալք էին / Խժ բնակէին

17 Ել յանձն առնուն

17 Ե զփոփոխումն / միւսն. զփոփոխումն

Թ

Որ ինչ յաւարտ ստա ի եկեօսականաց ազգաց առօտանք ի մեզ, ուր
և Եսեփայլութիւնք Վանական Ամատունաց:

- Յաւորս սորա միարանեալ բնակիչք՝ հրախոյ կաւկասու, գիտա-
5 ցեալ զթուղարտութիւն նորա և գյուլութիւն, և առաւել ի հրապուրելոյ
մաղթանաց Սանատրկոյ՝ ի գաղտնի հրամանէ Շապհոյ Պարսից արքայի,
արշաւեալ ի միջոց աշխարհիս մերոյ հասանէին մեծաւ ամբոխիս, որպէս
թէ երկու բիրտվք: Որոց պատահեալ պատերազմաւ արեւելեայ և արե-
մտեայ զօրուն հայոց՝ հանդերձ զօրապետօրն Բաղարատաւ ատպետիս և
10 Վահանաւ Նահապետիս Ամատունեաց. քանզի հարաւային մեր զունդք
առ արքային Ռոստովայ էին յաշխարհին Ծովաց, և զՈրհրան սպանեալ,
և զհրախոյն մեր զունդն հարեալ, ի թիկունս բնկեցեալ թշնամեացն,
և հասեալ ի դրունս Վաղաշապատու պաշարէին: Որոց յանկարծակի
ի վերայ անկեալ արեւելեայ և արեմտեայ մեր զօրուն, և անտի մերժեալ
15 զՕշական առապարան, ոչ ետուն մամանել ճապաղիլ ի նետաձգութիւն
բստ օրինի իւրեանց սովորութեանն, երազեալ սաստկապէս զհետ
ունելով քաջաձիոցն ի դժուարս քարանց և ի վիճուտ տեղիս:

1 ձ Ը, փխ. Թ.

2 Ա չիք ուր

3 և նահատակութիւն

4 ւ քնակեալ, փխ. միարանեալ

4 սեւեք հրախոյ բնակիչք

4 և կովկասու չմեք կովկասու
բոցս կաւկասոյ

3 լ զթուղարտութիւն

3 և յուլութիւն / լ գյուլութիւն / Կ՝
սեւեք չիք և գյուլութիւն

5 քո առեալ, փխ. առաւել

5 Հցեք չիք ի (հրապուրելոյ)

6 և մաղթանացն

6 սեւեք սանատրկոյ գաղտնի ի

6 ց արքային

7 Տե՛մ արշաւանօք [վարդ արշաւանք]

7 և ի մէջ աշխարհիս

7 օրցոս աշխարհի

7 սեւեք չիք մերոյ

7 Կ՛սեւեք չիք հասանէին

8 Տե՛մ երկուք / Կ՛սեւեք երկուք, փխ.
երկու

8 մ բիւրօք / Տ բիւրօք [ե բիւրիք]

8 Յ արեւելեան / Հ արեւելեայն

8 Տ արեմտեան

9 սեւեք մեր զօրուն հայոց

9 մ զօրապետօք

9 և բազարատ

10 և վահան

10 սեւեք ամատունեաց նահապետի

10 սեւեք չիք / Տե՛մ չիք մեր

10 Հմցեք զունդքն / սեւեք զօրք, փխ.
զունդք

11 Տե՛մ ելին, փխ. էին

11 մ յաշխարհն

12 Հ հայոց, փխ. մեր

12 և զունդք յորս զունդս

12 օյրցոս չիք հարեալ

12 և ի թիկունս կեցեալ

13 և չիք պաշարէին

13 սեւեք որոյ

13 եզր յանկարծ

14 սեւեք հասեալ, փխ. անկեալ

14 քոց արեւելեան

14 սեւեք արեմտեայ և արեւելեայ

14 ք մերժեալ մեր զօշական

15 ցլ կաւշական

15 ք որ, փխ. ոչ

15 օյրցոս չիք ճապաղիլ

15 սեւեք ի նետաձգութիւնս

16 սեւեք օրինի / միւսն, օրինակի

16 Տե՛մ սովորութեան [և սովորութեանց]
իւրեանց / քո սովորութեան

16 Անվ՛ երազեալ / միւսն, արազեալ

17 մ քաջաձիոց

17 և չիք ի (զժուարս)

17 և չիք ի (վիճուտ)

17 վմքցոս ի վիճամուտ / Հե՛ք ի վիճու

- Մինչև յոչ կտմաց գումարեալ թշնամեացն ի ճակատ. և զօրագլուխ նիզակաւորացն լեալ անարի ոմն սկայ վառեալ, և թաղեալ կաճեալ ըտրորով ամենեկմբ պարածածկեցեալ, շահատակէր ի մէջ զօրացն: Յոր ակնակառոյց լեալ քաջացն Հայոց և յարձակեալ՝ ոչ ինչ կարէին միասել. քանզի հարեալ նիզակաւ՝ ճախր առնոյր կաճեալն: Յայնժամ քաջին Վահանայ Ամատունոյ հայեցեալ յեկեղեցին կաթուղիկէ, առէ. «Օգնեա ինձ, Աստուած, որ զԻսաթեան պարսաքարն զիպեղուցի ճակատու խրոխտացելոյն Գողիաթու. ուղղեալ և զնիզակալիմ ական հօրիս այսորիկն: Եւ ոչ վրիպեցաւ ի խնդրոյն. ընդ դառակ ձիոյն հարեալ՝ յերկիր կործանեաց զահագին զվիրազն: Այսպիսի զիպուած ի վախուստ յորդորեաց զթշնամիսն, և ի յաղթութիւն զՀայոց գունդն զօրացոյց: Եւ աստի զարձեալ յաշխարհն Ծովաց Բազարատ՝ վկայ հաստատուն առանց նախանձու լինի առ արքայի վասն Վահանայ քաջութեանցն և առաքինի զիպուածոյն: Վասն որոյ պարզեւ նմա արքայ գտեղի ճակատուն՝ զՕշական, որ ինքնակամ զիմադրաւ նահատակն եղև: Եւ փոխանակ Միհրանայ կարգէ զԳարջոյլ Մաղխազ նահապեալ Խոռխոռունեաց ի վերայ զօրուն:»

Փ

Վախճանն Խոսրովու, և պատեալով Հայոց ընդ Պարսս:

- 20 Յետ այսորիկ գիտացեալ Խոսրովայ, թէ ձեռն Շապհոյ Պարսից արքայի ընդ թշնամիսն է՝ լուծանել զխաղաղութիւնն որ ընդ նմա, և

2 աբեբ նիզակաւորաց
 2 աբեբորգը լիք և
 2 վաբ բաղաւ Խփժաորգը բաղիւ
 վ թողիւ
 3 ձ կճեայ / ու կաճէ [ու լուս. շինեած
 ճակեայ] / Խ ճակեայ / վ ճակեայ
 3 Հցէ բոլոր / աբեբ ամենայնիւ
 3 վժցլ պարածածկեալ
 3 ձ շահատակեալ էր
 4 Կ՝աբեբ յորմէ / Կ՝ակնկառայց
 4 Կ՝աբեբ մինչև զօրաւիգն օգնակա-
 նութեան, փխ. քաջացն հայոց և
 յարձակեալ / Նմե. եր. 270, 8. 4.
 4 Է քաջանց / օրգը լիք ինչ
 5 ցէ քան, փխ. քանզի
 5 ձ կճեայն / Հ կճեայ / ց կաճեան /
 վօրս կաճայն
 6 օ քաջաց քաջին վահանայ
 7 գ լիք ինձ
 7 օրօրգը զգաւթայն, և զգաւթայն /
 1 զգաւթայն
 8 Կ՝աբեբ ճակատու այլազգոյ խրոխ-
 տացելոյն
 8 bedegl զողիազու
 9 S այսմիկ

10 Տե՛ծ լիք հարեալ
 10 Տե՛ծ կործանեալ
 10 եւ զվիրազն [և զվիրաւզն] ահագին,
 աբեբ վիրազն
 13 ձ առ արքայ / Աե լիք վասն
 14 աբեբ առաքինութեան(ն)
 14 Տաբեբ զիպուածոցն / և զիպուածոց
 14 Հցէ լիք նմա
 15 Տ որ, փխ. ուր
 15 Կ՝աբեբ նահատակ
 16 և լիք եղև
 16 Կ՝աբեբ զգարջուլ, օրգը զգարջուլ
 16 Տ մախաղ / Կ՝աբեբ լիք մախաղ
 17 Խօրգը խորխոռունեաց
 18 ձ Թ, փխ. Ժ.
 19 ձ որ ինչ յաւուրս սորա ի հիւսա-
 կանաց ազգաց արշաւանք, փխ.
 վախճանն Խոսրովու—ընդ պարսս
 19 ցէ ընդ պարսից
 20 Աե յետ այսր / աբե՛ծ խոսրովու
 21 Հաբեբէ է [եւ Է, փխ. է] ընդ թշնա-
 միսն / Է լիք է
 21 Տգէ զխաղաղութիւն
 21 Տե՛ծ լիք որ
 21 և ընդ նմա որ և

- զմանաւոր հարկին արդիւտ ի նմանէ, տալով և զայն կայսեր. և ածելով
զգորս Յունաց՝ ընդդիմանալ արքային Պարսից: Բայց ոչ յերկարեալ
զկեանս իւր՝ վախճանի, թաղաւորեալ ամս ինն. և բարձեալ զնա՝
5 նախարարս Հայոց, հանդերձ զօրօք և զօրապետօք, յանձն առնէ զաշ-
խարհս Արշաւրի Կամսարականի, որպէս գլխաւորի և յոյժ պատուականի
յիտ արքայի: Եւ իւր առեալ զՏիրան որդի Սոսրովու՝ զնայ առ կայսր,
զի Թազաւոր Հայոց ի տեղի հօր իւրոյ կացուցէ:
- Իսկ արքայն Պարսից Շապուհ իբրեւ լուսա զմահն Սոսրովու, և եկի
10 որդի նորոս Տիրան առ կայսր զնաց՝ գումարէ զօրս բազումս ի ձեռն
ներսէնի եղբօր իւրոյ, որպէս թէ թաղաւորեցուցանել զնա Հայոց խոր-
հեցեալ, և առաքէ յաշխարհս մեր, իբրեւ անատաճնորդ զսա վարկուցեալ:
Որոց պատահեալ քաջին Արշաւրի Կամսարականի հանդերձ ամենայն
Հայաստանեայցս զօրոս, հակառ տուեալ ի Մոսլոն անուանեալ զաշխի:
15 Եւ իկպէս և բազումք ի մեծամեծ նախարարացն անկան ի պատերազ-
մին, ասկայն յազիկեալ Հայոց զնոյն՝ վախստական առնեն զգորս
Պարսից, և պահեն զաշխարհս մինչև յգալն Տիրանայ:

- 1 *abecf հարկն*
2 *Տ չիք և զայն*
3 *abecf ածեալ*
4 *Խժ գորս [և զգորս] ի յունաց*
5 *Խ ընդդիմանալ [և նախապէս ընդդի-
մանայ]*
6 *ս երկարեալ*
7 *Կ՝abecf առ հօրն. չիք իւր*
8 *ս վրթանիսին Խժ վրթանայ*
9 *Հ չիք հանդերձ*
10 *Տ յանձն առնէ արշաւրի... յիտ ար-
քայի, զաշխարհս հայոց. և ինքն
առեալ*
11 *Տ յանձն առնու*
12 *Հ abecf արշարի*
13 *Տ չիք իւր*
14 *ս զնայ*
15 *Հժ առ կայսրն*
16 *Տ իւր*
17 *Տ իւր կացել*
18 *abecfցն բայց, փխ. իսկ*
19 *Հ չիք յապուհ*
20 *Հ չիք զմահ*
21 *Հ abecf խոսրովայ, չ խոսրովոյ*
22 *ս Ե թէ*
23 *Տ ժ որդին*
24 *Հժ առ կայսրն*
25 *Տժ զնայ առ կայսր [Հ կայսրն]*
26 *Տժ զումարեալ*

- 10 *Հժժ զօր*
10 *Տժժ բազում*
11 *Վ որպէս թէ, միւսն. որպէս զի*
11 *չ մեր, փխ. հայոց*
11 *Խժ խորհեցեալ [չգէտ խորհեցալ
հայոց Վաշարի խորհեցալ]*
12 *Կ՝abecf իբր*
12 *ս առաջնորդ*
12 *Ա զնա, փխ. զսա*
13 *Տժ որդ [Վ՛չ որդ], ժ որդ*
13 *Տ պատահէ*
13 *abecf չիք քաջին*
13 *Կ՝abecf արշարի*
14 *ս հայաստանեայ Վաշար հայաս-
տանեայցս՝ abecf հայաստանեայց*
14 *abecf զօրօք, Խժ զօրուք*
14 *Խժ՛ հակառս*
14 *Վ[ու] աշնել, փխ. առեալ*
14 *ս անուանեալ*
15 *Տժժ չիք և (բազումք)*
15 *ժց ի մեծամեծայ / Կ՝abecf չիք մե-
ծամեծ*
16 *ս չիք զնոյն հայոց*
16 *Խժ չիք զնոյն*
16 *abecf առնէին*
17 *ս պարսիցն*
17 *Խժ չիք մինչև*
17 *abecf տիրանայ ի հայս*

ԺԱ.

Յազազս քաղաւորելոյն Յիրանայ, և փոխելոյ յաթարեւս մեծին Վերանայ, և փոխանորդելոյ զարքաճ սրբոյ Յուսկանն:

- Յեօթն և ի տասներորդի ամի ինքնակալութեան իւրում Աւգոստոս
 5 կոստանդոս, որդի կոստանդիանոսի, թագաւորեցուցանէ զՏիրան որդի
 Խոսրովու, և առաքէ ի Հայս հանդերձ մեծաւն Վրթանաւ: Որոյ եկեալ,
 ունի զաշխարհս մեր խաղաղութեամբ, հաշտութիւն ընդ Պարսս առնե-
 լով և ոչ պատերազմունս. հարկելով Յունաց, այլ և մասնաւոր ինչ
 Պարսից՝ կայր ի հանդարտութեան իրբն զհայր իւր, ոչ ինչ արութիւն
 10 քաջութեան և սորա ցուցեալ. նա և ոչ հայրենի առաքինութեանն
 հետեւալ, այլ թուլացեալ յամենայն քարեպաշտութենէ զազանի, ոչ
 իշխելով համարձակ պատուել զախտն ի մեծէն Վրթանայ:

- Իսկ յետ ընդոյ հագետասան ամաց եպիսկոպոսութեան մեծին
 Վրթանայ՝ փոխի յաշխարհէս յերրորդ ամի Տիրանայ: Եւ ի հրամանէ
 15 նորին տարեալ հանգուցանեն ի գեօղն Թորգան, իբրու մարզաբէական
 տկամբ հայեցեալ՝ որ զկնի քաղում ժամանակաց և հօրն ի նոյն տեղ-
 ւոյ հանգուցան նշխարք: Եւ յաջորդէ զաթոնն Յուսիկ որդի նորին ի
 չորրորդ ամին Տիրանայ, յոյժ հետեւող եղեալ հարցն առաքինութեան:

- 1 ժ Ժ, փխ. ԺԱ.
 2 Ե թագաւորելոյ
 2 Խոսրովայ
 2 Եւսեփ վրթանայի
 3 Ե զարքա
 3 Գրս սրբոյն / Խմ լիք սրբոյ
 3 Հցե յուսկայ / Ե յուսկան
 4 Ա յեթն և ի տասն / Ե յեթն և ի
 տասներորդ / Հցե յեթն և տասն-
 ներորդ (Հե Գտաներորդ)
 4 Եւսեփ օգոստոս
 5 Եւսեփ կոստանդեայ
 6 Տ խոսրովայ
 6 Հց լիք և առաքէ—վրթանաւ
 6 ժ լիք հանդերձ
 6 Ե մեծաւ
 6 Ե վրթանեաւ
 7 Ե զաշխարհն
 7 Եւս ընդ պարս / Խմ ընդ պարսից [ժ
 պարսիցն]
 8 Ե պատերազմուն / Խմ պատերազմ
 8 Եւս մինչև, փխ. ինչ
 9 Ե արեւութիւն / Հ արիւթիւն
 10 Եւսեփ լիք նա
 10 Հց առաքինութեան
 11 Ե Թուղացեալ

- 11 Ե քարեպաշտութենն / զ պարկեշ-
 տութենէ, փխ. քարեպաշտութենէ
 12 Խմ զախտն պատուել [Ե պատու]
 12 Ան վրթանայ
 13 Խմ իսկ մեծն վրթանէս յեա ընդ
 13 Եւս տասն և հինգ
 13 Են ամ / Ե ամի
 13 Եւս լիք եպիսկոպոսութեան մեծին
 վրթանայ
 14 Խմ յաշխարհէ
 14 Ե տիրայ
 15 Եւս ի գեօղն / Ե ի գեաւոն / Հմ ի
 գիւղն
 15 Խեւսեփ իբր
 16 զ որոյ, փխ. որ
 16 Եւսեփ և հօրն ի նոյն տեղւոյ հան-
 գուցան [Ե հանգուցեալ] / միւսն.
 յայն տեղի
 17 Եւսեփ նշխարն
 17 Խմ յաջորդեայ
 17 Եւսեփ նորին որդի
 17 Ե և ի չորրորդ
 18 Տաբեյկ ամի
 18 Տաբեյ առաքինութեանց [Եւս առաքի-
 նութեանցն]

ԺԲ

Պատերազմ Շապիայ ընդ Կոստանդնույ:

- Բայց Շապուհ Որմզդեան առ Տիրան մեր արքայ առաւել սէր
հաստատեալ. մինչև զօրավիդն օգնականութեան եղեալ՝ թափէ զնա
5 յարձակմանէ հիւսիսականացն ազգաց, որք միարանեալ էլին արտաքս-
քան զկապանն ձորայ և բանակեցան ի տաճանս Ազուանից ամս չորս:
Եւ զայլ յորով թաղաւորս նուաճեալ Շապուհ, և զազգս բարբարոսաց
բազումս ի սատարութիւն կալեալ՝ յարձակեցաւ ի Միջերկրեայս և ի
Պաղեստինէ, Իսկ Կոստանդնույ արարեալ կեսար զՅուլիանոս՝ սպառա-
10 զինեցաւ ընդդէմ Պարսից. և առեալ ճակատ, երկօրին կողմանքն
պարտեցան. քանզի բազումք անկան յերկաքանչիւրոցն. և ոչ մի ի
միւսոյ թիկունս դարձոյց. մինչև ի հաւանութիւն եկեալ՝ արարին
խաղաղութիւն ամս սակաւս: Եւ ի Պարսից դարձեալ Կոստանդնույ՝
յերկար հիւանդացեալ վախճանեցաւ ի Մոմփախիտտի քաղաքին Կիւլի-
15 կեցոց, թաղաւորեալ ամս քսան և երկուս ի սորա տուրս երեւցաւ
խաչն լուսեղէն առ երանելեան Կիւրղիւ:

ԺԳ

Երկ զիւրդ Տիրան իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի պատանդս առ:

- Հայսու ժամանակաւ թաղաւորեալ Յունաց ամբարիշտն Յուլիանոս.
20 ուրացաւ նա զԱստուած և պաշտեալ զկռոսս, և յարոյց հալածանս և
2 և ընդ Կոստանդայ
3 Խորքոս շապուհի
3 abef յորմզեան / e յորմիզդեան o
յորմզեան / որքոս որմզդան
4 ef չիֆ մինչև / 8 զօրավիդ
5 քաղականութենէ, փխ. յարձակմանէ
5 և հիւսիսականաց ազգացն / 8 որ
5 f եկին, և էին [l եին], փխ. եկին
6 որքոս զկապանս
6 8և չորայ [2 ճորայ]
6 8labef բնակեցան
7 Աշ զայս
7 abef յորովս / 2գե չիֆ յորով
8 քցոս բազում
8 ab ի միջերկրեայս / de ի միջերկ-
րեայս / 2ց ի միջերկրեայս / 8ե ի
միջերկրայս [փ ի միջերկրայս, ո ի
միջերկրեայս] / e երկրեայս
9 Խվ՝ ի պաղեստին
9 քցոս Կոստանդոս / Խվ՝ սպառազինէ
10 Ա ճակատս
10 և երկօրին պարտեցան կողմանքն
զքցոս կողմանք
11 e չիֆ անկան
11 f երկաքանչիւրոցն / 8 յիւրաբան-
չիւրոցն
12 և միայ, փխ. միւսոյ
12 ցե չիֆ եկեալ
13 Աև դարձեալ ի պարսից
13 ց կոստեա / e Կոստեայ
14 Աև հիւանդացեալ յերկար
14 և վախճանի
14 abef ի մոմփեստին, և ի մոմփես-
տին / e ի մոմփեստին / 2ց ի
մոմփեստին
14 Հան. քաղաքի / ց քաղաք
14 f կիլիկեցոց / ցե լիկեցոց, l
զիկեցոց, 2 լիկեցոց, փխ. կիւ-
լիկեցոց
15 ցե թաղաւորեալ / d ամս ԻԳ.
16 Կ'abed խաչ
16 Ա լուսեղէն յերկնից յերուսաղէմ
ամենայն քաղաքին հաւատացելոց և
անհաւատից առ երանելեան
16 և չիֆ առ երանելեան Կիւրղիւ
18 ցեա թէ / ո և թէ
18 ք տիրանայ
18 8և յուլիանոս [ոս յուլիանոսի]
18 8 պանդանդս [ք պատանդս]
18 ևս առ պատանդս
19 ց յայսու / e ամբարիշտ
20 Ա և ուրացաւ / որքոս չիֆ նա

- խոռվութիւնն ի վերայ եկեղեցւոյ. և բազմադիմի ջանայր շիջուցանել զհաւատ քրիստոնէութեան, բայց ոչ լոնտութեամբ հաւանեցուցանէր, այլ խորամանկեալ հնարէր, զի Քրիստոսի պաշտօնն խափանեցի և զեք երկրպագեցին: Եւ յորժամ զնա ընդդէմ Պարսից իրաւունքն զինեցին, և անցեալ ընդ Կիւլիկիայ հասանէր ի Միջագետս. և զօրացն Պարսից կողմնապահաց հատեալ զչուանս նաւակամրջին եփրատու, զգուշանային անցիցն: Իսկ Տիրան մեր թագաւոր իջեալ ընդ առաջ Յուլիանոսի, զիմէ ի վերայ Պարսից զօրացն, և հալածականս առնէ. և հարեալ սպասաւորութիւն՝ անցուցանէ զամբարիշտն Յուլիանոս հանդերձ բազմութեամբ 10) այրեծիոյն, և մեծարի ի նմանէ յոյժ:

- Եւ խնդիրս առնէ, զի մի տարցի զնա ընդ իւր ի Պարսս, իրբ անկար զոլով ձիավարել, և յանձն առեալ Յուլիանոս՝ խնդրէ զօրս և պատանդս: Եւ Տիրանայ խնայեալ յԱրշակ որդի իւր երկրորդ՝ տայ ցնա զօրդի իւր զՏրդատ զերրորդ, հանդերձ կնաւ և որդւովր, և զթոռն իւր զՏիրիթ, 15) զօրդի մեռելոյն Արտաշիսի, որդւոյ իւրոյ անդրանկան: Զորս առեալ Յուլիանոս՝ նոյն հետայն առաքէ ի Բիւզանդիոն. և զՏիրան արձակէ յիւր աշխարհն. և տայ զիւր պատկերն նկարեալ ի տախտակս, յորում և ի զիւաց զոմանս ընդ նմա. և հրամայէ յեկեղեցւոյ կանդնել յարեւելից

- 1 օրգոս խոռվութիւնս
1 Ա լիֆ ի վերայ
2 Ե զհաւատս
3 Տ քրիստոնէութեանս
3 Հէ խորամանկել
3 ԿԵ զքրիստոսի
3 ՏԽ լիֆ քրիստոսի—խափանեցի և
4 Հցէ իրաւունք
5 Բ անցին
5 Ե ի կիւլիկայ / ի ի կիւղիկիայ
5 Լ զաւարաց
6 ԱՏ զչուանս
6 Ե կաւակ կամրջին / եվ կաւակմարջին / Ե կաւայկարմնջին / Եվ կաւայ կամրջին / Հ նաւակարմջին
6 Լ եւփրատու
7 Կ անցից
7 Գ լիֆ իջեալ
7 ԱԽ յուլիանոս / լ յուղիանոս
8 ԵԵԵ պարսիցն զօրաց / Եքքքք զօրացն պարսից / ԵԼ պարսիկ
8 ԵԲ լիֆ և (հալածականս)
8 ԱՀյլ հալածականս
9 Լ յուղիանոս
10 ԵԵԵԲ այրուծիոյն / Ե այրոյծիոյն / օրգոս այրեծիոցն
10 Ե մեծ, փխ. մեծարի
11 Տ արարեալ, փխ. առնէ
11 Աս մի տարցէ
11 քգք լիֆ զնա
11 ԱԽ ի պարսս ընդ իւր
12 Ա զու / Հ ձիավարել

- 12 ԽՎ՝ առնու / քգք առ, փխ. առեալ
12 Վ՝ խնդրէ ի նմանէ զօր
12 Ե պատանդադ
13 ՏԽԵ խնայեալ ի [ԽԵ լիֆ ի] յօրդի իւր արշակ [լ յարշակ, Ե լիֆ արշակ] երկրորդ
13 Կ նմա / օ ի նա
14 Խ տրդատ / ԵԵ լիֆ զտրդատ
14 օ երրորդ
14 քգք լիֆ հանդերձ կնաւ և
14 Վտքքք լիֆ զթոռն իւր
14 Ե թոռն
14 ԵԼքքք տիրիթ / Կ տիրաթ
15 Կտքքք մեռելոյ
15 ԵԵԵԵ արտաշէսի / ԵԼ արտաշէսի / օ արտաշի
15 ԵԵ անդրանկանն
15 Եօքքք զօր
16 ԵԵԿ յուլիանոս / լ յուղիանոս
16 ԵԵ և նոյն հետեայն / Գ և նոյն հետեան / Լ և նոյն հետեայն / Կ և նոյն հետեայն / Ե հետայն
16 ԵԵԵ ի բիւզանդոն
17 ԵԵ զիւր
17 Ա յաշխարհս / Խ աշխարհս [Ե աշխարս]
17 ԱՏ նկարազրեալ
17 Ե ի տախտակի
18 ԱՏ (քրեւս յաւագոյն Ա. Մ.) յորում և զզիւաց [ք զիւաց] ոմանց ընդ նմա ԽՎ՝ ի նմա
18 Բ յեկեղեցին / ՏԽ յեկեղեցին

կուսէ. ասելով, թէ որք միանգամ ընդ Հոռմաշեցոց տէրութեամբն հարկին՝ գոյնպէս ասնեն: Ջոր քանձին կաշեալ Տիրանայ՝ ասեալ բերէ, ոչ ամելով զմատա, թէ խարէութեամբ՝ զիւաց երկրպագին պատկերք:

ԺԻ.

5

Վկայութիւն սրբոյ Յուսկանն եւ Գանձիկի:

Արդ՝ հասեալ Տիրանայ ի գատան Մոփաց՝ յիւրում արքայական եկեղեցւոյն կամեցաւ կանգնել զպատկերն: Ջոր քափշտակեալ սրբոյ Յուսկանն՝ եհան ի ձեռաց արքայի. ե ընկեցեալ յերկիր, կոխեալ մանրեաց, զգացուցանելով արքայի զիրին խորամանկութիւն: Որում ոչ
10 ինչ անկնդիր եղև Տիրան, քանզի երկեսա ի Յուլիանոսէ, զմատա ամելով՝ մեռանել ինքեան իրբե զերիսոյ թագաւորական պատկերի. ե յաւելեալ բորբոքումն չարութեանն, զոր ունէր ընդ սրբոյ Յուսկանն, յողորս հանապոտորդ քանդմանութեան իւրոց քանցանաց՝ հրամայեաց ջալատիւք հարկանել յերկար, մինչ ի գանձին աւանդեաց գնացին:

15

Եւ յետ կատարման նորա թշնամանեալ անիծիւք Տիրան ի ձերունաց քանձնայէն Դանիէլէ, որ աշակերտ էր սրբոյն Գրիգորի ե հիւպերեա, հրամայեաց զնա խեղդանալ ասնել: Ջոր բարձեալ աշակերտացն՝ թաղեցին ի միայնարանի նորին, որ կոչի Հացեաց գրախա: Իսկ զմարմին սրբոյ Յուսկանն բարձեալ տարան առ հայր իւր ի գիւղն
20 Թորգան, որ եկաց յեպիսկոպոսութեանն ամս վից:

1 Խ որ / Հի տէրութեամբ

1 Ա իշխանութեամբ են, փխ. տէրութեամբն հարկին

2 Ա ասնել

3 աւոյ՜ եթէ / ա չիք զիւաց

3 Ե երկիր պագին

3 Վշխոս պատկերքս / Հ պատկերքն քցոս ասերեքս, փխ. պատկերք

5 Բ վկայութիւնք

5 Խ սրբոյն / Ե չիք սրբոյ

3 Ե յուսկեայ / Հ յուսկայ

3 Ե զանիկի / Է զանիկի / միւսն. զանիկի

6 Խ տիրան / Բ յորում, փխ. յիւրում

6 Անվ՝ արքայական / միւսն. արքայական

7 Ե յեկեղեցւոյն Խ սրբոյն

8 Հ յուսկայ / Ա չիք եհան

8 Խ Լո չիք արքայի

9 Ե խորամանկութեան

10 ՏԽ եղեալ / Ա չիք բանգի երկեսա

10 Անվ՝ զմոս ամելով (Ա ամեալ) ի յուլիանոսէ (Է ի յուլիանոսէ) ինքն մեռանել ի. մեռանել իրբե Խ իրբ.

11 Վոս իրբ / Ե պատկեր

21 Տ յաւելեալ ի բորբոքումն չարութեան

թեան, Խվ՝ յաւելեալ բորբոքումն ի [ջ] չիք ի չարութիւն [վ] չարութիւն, Հ չարութեան] : պղտ բարկութեան, փխ. չարութեան

12 Խ սրբոյն / Հ յուսկայ

13 Խ քանդմանութեանն

14 Ե հարկանել ջալատիւք

14 Ան միշն, Ե միշն զի

14 Ա Է [Ե չիք ի] հարկանելն, փխ. ի գանձին

14 ՏԽ զոգին

15 Ե ետ, փխ. յետ

15 Ա թշնամանեալ լինէր անիծիւք

15 Տ տիրանայ

16 Է զանիկի / միւսն. զանիկի

16 Ա Է աշակերտ

17 Ե հիւպերեա / Է հիւպերեայ Խվ՝ հիւպերեա Ե չիք հիւպերեա

17 Ե աշակերտաց Ե աշակերտացն նորա / Հ աշակերտաց նորա

18 ՀԵ ի միայնարան Ե հայեաց

19 ՀԵ սրբոյն / Հ յուսկայ

19 Ա առ հայրն. չիք իւր

19 Եմոյ ի գեղն, ՀԵ ի գիւղն

20 Ե թրկան, փխ. Թորգան

20 Ե եպիսկոպոսութեան

ԺԵ

Սրբ. զիա՛ւոյ Զօրայի առեալ զգօրս Հայոց դառնայ ի Յուլիանոսէ, եւ
ոստակի ազգաւ:

Լուր սպանման սրբոյ Յուսկանն և քրթմնջիւն ամենայն նախա-
5 րարացն հնաւ առ նահապետն Ռըշտունեաց Զօրայ, որ փոխանակ
Մանածհրի սպարապետ էր Հայոց հարաւային գնդին, և Տիրանայ
հրամանաւ գնեալ Յուլիանոսի զօրօր: Որոյ լուեալ զայսպիսի համբաւ,
ասէ յգօրս իւր. «Մի վարեցուր հրամանաւ այնորիկ, որ զայլազգութիւն
արկանէ յերկրպագութիւնն Վրիստոսի, և սպանանէ զսուրբս նորա. և
10 մի ճանապարհակցեցուր այսմ ամբարիշտ Թագաւորիս: Եւ զգօրսն
համակաւաւ իւր արարեալ՝ դառնայ, և եկեալ ամբանայ ի Տմորիս, մինչև
տեսցէ, ի՞նչ զինչ արասցեն այլ նախարարքն: Բայց սուրհանդակքն
Յուլիանոս յառաջ ժամանեն քան զգալն նորա, բերելով Տիրանայ
Թուղթ, որ ունէր օրինակ զայս.—

15

Թուղթ Յուլիանոսի առ Տիրան:

«Ինքնակալ Յուլիանոս, ծնունդ Ինարայ, Արամազդայ որդի, և
ճակատագրեալ յանմահութիւն. Տիրանայ մերում զործակալի խնդալ:

«Զգօրս, զոր արձակեցեր ընդ մեզ, առեալ զօրագլխի նոցին՝ ի բաց
գարձաւ. և մեք բաւական էաք յանիլի գնդացս մերոց գնեալ առաքել՝
20 ունել զնոսա. այլ թոյլ տուաք վասն երկուց պատճառաց. առաջին՝ զի

3 Կ'է Թէ

2 Կ'abdeյ գուրայի / Ե գուրիայի / Խ
գարայի / Վ' գարայի (միշտ)

2 Ա զգօրսն. չի՛ք հայոց

2 ՏԽ գարձաւ, փխ. դառնայ

3 Լ սատակեցաւ / ց սատակի, յուս.
ուրիշ ձեռնով չի՛նք մեռանի / Հ'ի
մեռանի, փխ. սատակի

4 ԽՎ լու, փխ. լուր

4 Խ սրբոյն / Ե սրգոյ, փխ. սրբոյ

4 Խ յուսկան

4 Աօ քրթմնջիւ(ն) / քգրս քրթմնջեալ

4 abef չի՛ք ամենայն

5 abcef առ նահապետ

5 Հ' ռուշտունեաց / միւսն. ըսքշտու-
նեաց

5 abde գուրայն, Ե գաւրուն, Գ գօ-
րուն, Խ գարայ, փխ. գօրայ

6 Հ'մոք ժամածրհի

6 ԱԽ և հրամանաւ տիրանայ զօրօք
[մ ելանէ զօրօք, Հ զօրօք երթեալ
էր] գնեալ յուլիանոսի / օ հրամա-
նաւն հետէր յուլիանոսի

8 Շ գայթակգութիւնս / մօ գայթա-
գգութիւնս

9 ՏԽ յերկրպագութիւն

11 Անցլ և համակամ [և համակամ] իւր
արարեալ զգօրսն [չցլ զգօրս իւր]

Ե և համակամաւ արարեալ զգօրսն իւր

12 Խ տեսցեն / Ե չի՛ք Թէ

13 ՏԽ կանխաւ, փխ. յառաջ

13 Խ ժամանեալ / Հցէ զգալ

13 Ա տիրանայ / միւսն. առ տիրան

14 Հցէ Թուղթ առ տիրան

14 Գ չի՛ք ունէր. Խ չի՛ք օրինակ

14 օքրս գայս / միւսն. այսպէս

15 ՏԽ յուլիանոս

15 օ առ տիրան արքայ հայոց

16 Ե ինքնարայ, ց ինքնակ'ի, իգ ինքա,
ք իրարա, Հ ինքն, Աօ ի նաքարայ,
փխ. ինքարայ

17 Ա յանմահութիւն ճակատագրեալ

17 Ա զործակալի մերում

18 Խ գօրս

18 Ե առաքեցեր, փխ. արձակեցեր

18 օ զօրագլուխ / Հցէ զօրագլուխի

18 Խ չի՛ք ի բաց

19 Հ եաք / Ա գնդաց

20 abdef գնա

20 Լ պատճառանաց

մի ասիցեն զմէնջ Պարսիկը, եթէ բոնութեամբ և ոչ կամաւ ամէլ զգորան. երկրորդ՝ փորձել զքո միամտութիւնդ: Արդ՝ եթէ ոչ ի քումմէ կամաց արար նա զայն՝ սատակեցես զնա ազգաւոր, առ ի չիտոյուլ նմա մնայորդ. ապա եթէ ոչ՝ երգուեալ ի մաս, որ զխաղաւորութիւնս
5 շնորհաց մեզ, և յԱթենաս, որ զյաղթութիւնն, զի ի գառնալն մերում անպարտելի զօրութեամբս վանեցուք զքեզ և զաշխարհոք:

Տեսեալ զայս Տիրանայ և յոյժ զարհուրեալ՝ առաքէ զմարդպետն կոչեցեալ Հայր, և հանդերձ երգմամբ կոչէ առ ինքն զԶօրայ: Իսկ զօրաց նորա տեսեալ, թէ լուեալ կան նախարարքն ամենայն՝ ըստ
10 սովորական անժուժութեան մերոյ ազգիս ցրուեցան ի տունս իւրաքանչիւր: Եւ միայնացեալ Զօրայ, զայ առ արքայ յոչ կամաց, և արքայի զԶօրայ ի բուռն ասեալ՝ ունի և զամուրն նոցին զԱղթամար, և բառնայ զամենեւին սատակմամբ: Բայց զմանուկ մի, որդի Մհենդակայ եղբօր նորա, փախուցեալ զայեկացն ապրեցուցին: Իսկ արքայ փոխանակ
15 նորա կարգէ զՍաղամութ տէր Անձուայ:

ԺԶ

Ռազագօ մանուան որդւոցն Յուսկան, և յայտողիւոյ զարուճ Փառնեռսեկի:

Բայց ի Տիրանայ խնդրեն նախարարքն Հայոց այր արմանի՝ կացուցանել յեպիսկոպոսութիւն փոխանակ Յուսկան: Պանդի որդւոցն

1 Ա մի ասացեն

1 Ե ի մէնջ / օրցո զմէնջ

1 Ե թէ / Ե կամար

1 Ալ ամէր / Հցեալ ամէր

2 Եթ փորձեալ / քցո փորձելով

2 Ե միամտութիւն

2 Տ ի քոյ կամաց [օրցո կամաց]

3 Եթ ազգաւորք / Ե ազգովորք Վ ազգով / Վ ազգաւ ամենեւորք

3 Աօրցո չիք նմա

4 Վոռց ապիթէ

5 օրցո յաթանաս / Ե յաթանաս

5 Հիցե զյաղթութիւն

5 օրոյ չիք ի (դանայս)

5 Եթե իմում, փխ. մերում

6 Հիցե զօրութեանս / ք զօրութեամբ / Ա զօրութեամբ իմով

6 Ա վանեցից

7 Տ տիրանայ զայս լուեալ / Եվ՝ տիրան

8 Վ՝ և հանդերձ երգմամբ կոչէ / ցե չիք և / միւսմ, հանդերձ երգմամբ և կոչէ

8 Ե զգորա, Եթ զգորայ Ե զգարայ

9 Ա եթ լուեալ կան ամենայն նախարարքն

10 Եվ՝ սովորութեան

10 Եթ անժուժկալութեան

10 Տ մերոյ ազգիս անժուժկալութեան

10 Հցե ի տունս իւրեանց իւրաքանչիւր / Ահօ իւրաքանչիւր ի տունս իւրեանց

11 Եթե զարայ / Ե զարա / Ե զարայ

11 Ա ոչ կամաւ / Ե ոչ կամար

11 օրցո չիք յոչ կամաց և արքայի

11 Վոռ արքայ

12 Ա զգորայ / Ե զգարայ

12 Ա զամուր / Եվ՝ զամուր / օրցո զամուր

12 Ե զյաղթմամբ

12 Ե չիք և (քանայ) / ք քանայ

13 Ա Ե զամենեւին / օրցո մանուկ

14 Եթ օրցո զայեկաց

15 Ա զսաղմութ / ցլ զսաղմուդ

15 Ա անձայ [Բ անձայ] / Եվ՝ անձայ [Ե անձայ] / Վ անձայ

17 Եթե զօրայ / Ե զօրայ / Ե զօրայ

17 Եթե յուսկանն / Ե յուսկայ

17 Ե զաթոս / Ե զաթոս

17 Ե փոս՝ Ե յերսեհի / Ե փոսներսեհ [Ե փոսներսեհ]

18 օրցո չիք ի (տիրանայ)

18 Ա նախարարք

19 Ե յեպիսկոպոսութեան

19 Առ յուսկանն / Այլ զօրայ

նորին ոչ գովելի վարս ստացեալ՝ անարժանք եղեն այնմ առաքելականին աթոռոյ. այլ և մահ եւ հասեալ նոցա յաւուրսն յայնս, յոյժ ահազին և սարսափման խողաց արժանաւոր, ի միում տեղով շանթահար եղեալ երկացունցն, որոց Պապ և Աթանազիոսն կոչէին անուանքն. ոչ թողլով
 5 գաւակ հասակեալ պատշաճ այնմ, բայց մանուկ մի որդի Աթանազենի, որում Ներսէս անուն ճանաչէր, որ ի Կեսարիայ էր ի հրահանգս, և պայնու ժամանակաւ դնացեալ ի Բիւզանդիոն՝ առնուլ կին զգուստր Ասպիւնայ ուրումն իշխանի մեծի: Եւ վասն ոչ կալոյ այր յազգէ Դրիգորի, ընտրեցին զՓառնեբոսն ոմն յԱշտիշատից Տարօնոյ, և կացուցին քահանայապետ ի տաճնեւորոյ ամի Տիրանայ. որ կալաւ զաթոռն ամս չորս:

ԺԷ

Սրբ. զիաւոյ ի Շապեայ խարեցաւ Քիւսան, երազով ի կոչ ետաւ, եւ կուտացաւ ի նմանէ:

Յետ այսր ամենայնի ամբարիշտն Յուլիանոս ըստ արժանի
 15 խորհրդոցն վէր ընկալեալ ի փորտախն՝ սատակի ի Պարսս: Եւ զօրացն զարձեալ, թաղաւոր ունելով զՅորիանոս, որ ի ճանապարհի վախճանեալ՝ ոչ ժամանեաց ի Բիւզանդիոն: Իսկ արքային Պարսից Շապհոյ զհետ նոցա կրթեալ, և խարկանօք կոչէ զՏիրան առ ինքն, գրելով թուղթ այսպէս.—

- 1 Դ ստացան
- 1 ԱՏ եղեն [c չիկ եղեն] առաքելականին այնորիկ աթոռոյ [Ա շնորհի, փխ. աթոռոյ]
- 2 Խք յաւուրս
- 3 Տ արժանի
- 3 լ տեղ / շք տեղի
- 3 ա շանթահարեալ
- 3 Ե շանգահար / bedes լիալ
- 4 Անց երկացունց / եմք երկացուն
- 4 Ա աթանազիոն / Է աթանազենէս / միւսն. աթանազիոնս
- 4 Խ կոչին
- 4 Ա անուանք / Խ անուամբ
- 5 օքցո հասակաց / օքցո չիկ որդի
- 5 abces լ աթանազիոնի, ձ աթագիոնի / ցկ աթանազիոնի / Է աթանազենէսի
- 6 օք ճանաչէր / միւսն. ճանաչիւր
- 6 Դ չիկ ի (հրահանգս)
- 7 ՏԽ քայտու / Խ ժամանակօք
- 7 c ի բիւզանտոն / Դ ի բիւզանդոն
- 7 Ա ապիւննայ
- 8 Վեցոքս որումն / Ե որում, փխ. ուրումն
- 8 Խ ուրումն ապիւննայ
- 8 Ա մեծի [cdes մեծ] իշխանի
- 8 օ կէլոյ, փխ. կալոյ

- 8 Խ յազգէն [k յազգէ]
- 8 deo սրբոյն գրիգորի
- 9 Խ ի տարաւնոյ [k ի տարօնոյ]
- 9 Տք չիկ և (կացուցին)
- 10 c ի տաճնեւորդի, a չիկ տիրանայ
- 10 շ չիկ որ / շ կալեալ
- 10 օ չիկ որ կալաւ—ամս չորս
- 10 Դ ամս Գ. Էմեն. Թիւղ. Գ, 15, 16, 19,
- 12 ՏԽ թլ
- 12 ցկ արդ, փխ. գիւրդ
- 12 Է խարեցաւ ի շապհոյ
- 12 օքցո ի կոչն
- 14 օ այսորիկ
- 14 Ա յուլիանոս արժանի չար իւրոց խորհրդոցն
- 15 Ա վէրս ի փորտախն
- 15 ձ սատակեցաւ / des չիկ և
- 15 abdes չիկ զօրացն
- 16 bedes գլովբիանոս / ցկ գլուբիանոս
- 16 Խ չիկ որ
- 17 c ի բիւզանտոն / Դ ի բիւզանդոն
- 17 օքցոք արքայն / օ շապուհ
- 18 a զհետ կրթեալ նոցա
- 18 օքցո երթեալ, փխ. կրթեալ
- 18 Վքցո խարանօք / Խ կոչեալ
- 18 ՏԽ չիկ առ ինքն / շք գրեաց
- 19 օքք այսպիսի

Թուղբ Շապիայ առ Տիրամ:

«Մազզեզանց քաջ և բարձակից սրեղական Շապուհ արքայից արքայ. ի բարուջ մերում յիշեալ եղբայր սիրելի Տիրան Հայոց արքայ. ողջոյն շատ:

- 5 «Ճշմարտիւ ի վերայ հասար, եթէ զսէրն մեր հաստատուն պահեցիր, ոչ պալով ընդ կայսեր յաշխարհն Պարսից. այլ և զգունդն զոր էառ ի քէն՝ զհետ յգեալ կոչեցեր ի բաց: Եւ զառաջինն զոր արարեր, զխտեմբ, զի մի ընդ աշխարհ յո անցանիցէ՝ արարեր, զոր ինքն իսկ տանելոց էր. ուստի և մեր պահապանք գնդին վատասարտեալ ի բաց եկին, 10 զքեզ պատճառելով. վասն որոյ մեր ցասուցեալ՝ սալարի նոցա ցլու արբուցաք արին: Եւ քում թաղաւորութեանդ ոչ ինչ մեռակայութիւն, երգուեալ ի Միհր մեծ աստուած. միայն փութն տեսնել զմեզ, զի խորհել ինչ մարթասցուք վասն հասարակաց օգտի»:

- Ձայս տեսեալ Տիրանայ՝ խելապարեալ գնաց առ նա. քանզի արժանն 15 տանէր զնա ի տեղի հատուցմանն: Զոր տեսեալ Շապուհ՝ կշտամբեաց զնա բանիւր յանդիման զօրաց իւրոց, և զաչս նորա կուրացոյց՝ որպէս զՍեղեկիային այնու ի հունւն. թէ և արդեօք վրէժս ընդ որոյ տանն այնորիկ պահանջեցաւ, որով լուսաւորէր աշխարհն, բոս Աւետարանին ձայնի՝ զոյով լոյս աշխարհի. յորմէ խաւարեցոյց Տիրան զՁայս Խաւարեցաւ և ինքն, կալեալ զթաղաւորութիւնն ամս մեռաւսան:

1 յ ի թուղբ—տիրան

2 վ՛ել մազզեզաց

3 շ՛վ ի բարեջ / ոտքոյ յիշել

4 Խ՛վ ի շատ

5 վ՛ել քաջ ճշմարտիւ / Զի քանզի ճշմարտիւ / ց քան ճշմարտիւ

5 Ա ի ի մեր

6 Խ՛վ ոտքոյ գլով, փխ. գալով

6 քոյս յաշխարհ / և աշխարհ

6 Վտ ի ի և (զգունդն)

7 Եւ արարերն / Ե արարն

8 օ ի ի մի

8 Ա՛ւ Վտ ընդ աշխարհս / ո ընդ աշխարհն

8 Տ՛ւ անցէ

9 Ժ ի ի և

9 Եւ քոյս պահապանքն / Զի պահապան

9 օ վատասարտեալք

10 օքոյս ի ի մեր

10 Խ՛վ սեղաւթի [Զ ի ի. Եւ զ քաջ]

10 Ա ցլու արին արբուցաք / Խ արեւն

11 քոյս ի ի ինչ / Եւ քոյս քանակեալք

12 ք ի մեր / Եւ ի մեր

12 Զցէ շատուած

12 Զ ի ի միայն / Զ փութայ

13 Ա խորհեալ ինչ թողցուք (փխ. մար-

թասցուք) զքեզ վասն

13 ց հասարակ

14 օ արժան

15 Ե ի ի տեղի / ցէ ի ի ի

15 Զցէ հատուցման

16 Ա՛ւ իւրոց զօրացն

16 Զցէ կուրացուց [և կուրացոյց] զաչս նորա

17 Ա՛ւ զսեղեկիային [Ե զսեղեկին, / զսեղեկի. Խ սեղեկիային] այնոյ [մեռաւս, Լ այն] / Զ սեղեկիային ի հունւն

17 Ա՛ւ Զցէ ի ի հունւն

17 ք և թէ արդեօք / Խ թէ արդեօք և

17 Եւ քոյս արդեօք / միւսն. արդեօք

17 օ ի ի ընդ / Ե սրբոյն

18 Եւ քոյս լուսաւորիւր

18 Եւ քոյս արդեօք աշխարհ / Ե քոյս աշխարհ

18 և բոս Աւետարանի

19 ց ձայնին / Զ քանի, փխ. ձայնի

19 Ա՛ւ քոյ / Խ ի ի տիրան

20 քոյս թաղաւորեալ, փխ. կալեալ զթաղաւորութիւնն

20 Լ կալաւ

20 ցէ քոյս թաղաւորութիւնս

20 Ա զեշտաւան [Կ'եւ տաւ և վեց]

20 Զմե. Բիւզանդ, Գ, 20.

ԺԸ

Յաղագս քաղաւորեցուցանելոյ Շապեայ զԱքօակ, եւ արօւաւանաց ի Յոյնս:

Բայց Շապուհ թաղաւորեցոյց փոխանակ Տիրանայ զորդի նորա
 5 զԱրշակ, ալն ածելով ի զօրացն Հայոց, զի մի խափան ինչ առաջի
 արկելոց իւրոց գործոցն լինիցին. այսպիսի իմն պատեն համարեալ,
 քարերարութիւն առնելով՝ իւր հաստատել զաշխարհս. նուաճեաց եւ
 զաղզս նախարարացն, պատանդս առնելով յամենեկունց: Եւ փոխանակ
 Վահանայ Ամատունւոյ սպարապետ կապուցեալ Հայոց արեւելեայ դօրուն՝
 10 զհաւատարիմ իւր զՎաղինակ Սիւնի, եւ նմա յանձն արարեալ զՀայս՝
 ինքն զհետ յունական զօրուն կրթէր, եւ հասեալ ի Բիւթանիա, եւ նստէր
 ամիսս յովստ Եւ ոչ ինչ կարացեալ առնել՝ սին առ ժողուն կանգնէ,
 եւ առիւծ ի վերայ դնէ, մատեան ընդ ոտիւքն ունելով, որ նշանակէ
 այսպիսի ինչ. քանզի առիւծ հզօր է ի զազանս, նոյնպէս եւ պարսկա-
 15 կանն ի թաղաւորս. եւ մատեան ժողովիչ է իմաստութեան, որպէս
 Հոռմայեցւոց տէրութիւնս:

ԺԹ

Թէ ո՛րպէս արեամարեակց Աքօակ զքաղաւորն Յունաց:

Ընդ այնոսիկ ապա ժամանակս յարեալ խոտովութիւն արքային
 Պարսից Շապուհ ի հիւսիսականաց ազգաց: Եւ Յունաց թաղաւորեալ

2 Հցե յապուհ
 2 Ա արշաւանք
 3 ց ի յոյնսն
 3 օրքս լիք բայց
 3 ցե շապուհ
 3 Ա նորին / Ա նորուն
 4 ցեր արշակ
 4 Ա խափանիչ, փխ. խափան ինչ
 4 օ զի մի խափան լիցի առաջի ար-
 քելոց իւրոց գործոցն / Ա իւրոց
 առաջի արկելոց
 5 քրքս լինիցի
 5 Ա լիք պատեն
 5 Հ լիք համարեալ
 6 ա իբր, փխ. իւր
 6 Ա հաստատելով
 6 ցե լիք եւ
 7 քս զաղզս / միւսն. զաղզ
 7 վեւեթ առնելով / վ առեալ / միւսն.
 առնելով
 7 Ա լիք եւ փոխանակ վահանայ ամա-
 տունոյ
 8 Ա կապուցանէ
 8 Տ արեւելեան
 9 Ա վաղինակ / եւ զվաղինակ

9 Ա արար
 10 Տ զհետ երթեալ յունական զօրացն,
 եւ հասեալ ի բիւթանիայ, նստեալ
 ամիսս
 10 Հ ի բիւթանիա / միւսն. ի բիւթա-
 նիայ
 11 եւ վ յաղթել, փխ. առնել
 11 Լ կանգնէր
 12 աւեգ առիւծ / միւսն աւեւծ
 12 Տ Ա լիք գնէ
 12 ց մատեանն
 12 Տ Ա ընդ ոտիւք
 13 Լ աւեգ առիւծ / միւսն. աւեւծ
 13 Տ Լ այնպէս, փխ. նոյնպէս
 14 ա ժողովինչ
 15 Հց տէրութիւն / ե տէրութիւն
 17 Ա Թէ որպէս արհամարեակց զթա-
 ղաւորութիւնն [Հցե զթաղաւորու-
 17 18 Թիւն] յունաց արշակ
 18 ա ընդ այնոսիկ . ե ընդ այն
 18 եւ լիք ապա
 18 վ խոտովութիւն ի վերայ ազգին պար-
 սից
 18 Ա Ա շապուհ արքայի պարսից [Հ պար-
 սից արքային]

Վաղենտինոս, և զուսմարտակ ի Միջերկրեայն առաքեալ՝ հալածականս առնէ զզօրս Պարսից։ Ապա առաքէ առ Արշակ մեր թագաւոր թողիթ։

Թուղթ Վաղենտինոսի առ Արշակ։

5 Եւրոսակալ Վաղենտինոս Աւգոստոս, հանդերձ աթոռակցաւ մերով և թագակցաւ Վաղեսի կայսերաւ։ Արշակայ Հայոց արքայի խնդալ։

10 «Պարտ էր քեզ յիշել զհարիսն, որ անցին ընդ ձեզ յանատոտ ածիցն Պարսից, և զերախտիսն՝ որ ի մէնջ ի վաղնջուց մինչև ցրեզ, և հետանալ ի նոցանէ և մօտել ի մեզ։ Որպէս զի խառնեալ ընդ զերս մեր՝ մարտիցես ընդ նոսա, և հանդերձ զոհացողական թղթովք մերոց զօրավարացդ առաքեսցես զհարկս աշխարհիդ, և առեալ զեղբայրս քո, և որ ընդ սմա վտարանդիքս՝ ի բաց ածցեն։ Ողջ լիւր ամենայն հնազանդութեամբ Հռոմայեցւոց տէրութեանս»։

15 Իսկ Արշակ և ոչ պատտախանի առնէ թղթոյն, այլ նշկահալ արհամարհեաց գնտաւ։ Նա և ոչ զհետ ճապնոց միտեցաւ ամենայն սրտիւ։ Այլ անձնահաճ եղեալ, պարծելով հանապաղ ի զինարրուս և յերզս վարձակաց։ Ժաջ և արի երևեալ քան զԱրիլլիս, իսկ արդեամբք թերսիտեայ նմանեալ կազի և սրազլիտ։ Վտարանջեալ յիւրոց նախազլխացն, մինչև զամբարտաւանութեանն ընկալաւ վարձս։

Ի

20 **Յազագս սրբոյն Ներսիսի եւ Բարեկարգութեանն որ ի Սմննէ։**

Յերբորդ ամի թագաւորութեանն Արշակայ եկաց կայսերպատապեալ Հայոց մեծն Ներսէս, որդի Աթանաղինեայ, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ

1 **Խ** Վաղենտինոս, **Խ** Վաղեսիանու

1 **Խ** իխ և / **յ** գումարակ

1 **Տ**գ ի մէջերկրայն / **ե** ի միջերկրայն / **ս** ի միջերկրայն / **ֆ** ի միջերկրայն

1 **Ա**ն հալածական

2 **ք** քառա և առաքէ

2 **Խ**ո առաքէ և առ / **ե** իխ առ

2 **օ**րգո իխ մեր / **ֆ** թուղթ գայս

3 **Խ** Վաղենտինոս [և Վաղենտինոս]

4 **ա**ծեմ օգտաւոր

5 **Ե** թագաւորակցաւ, փխ. թագակցաւ

5 **ե** Վաղեսաիւ / **Խ**վ կայսեր

6 **Ա**պարտ և / **Ա**նվ յիշել քեզ / **Խ**վ ձեզ]

6 **օ** անցուցին

6 **Ա** ի պարսից անատոտաձից

8 **Ա**ն մօտել

9 **Ա** բանիւք, փխ. թղթովք

10 **ք** զհարկդ

10 **Տ**ն զեղբայրս [ցլոս զեղբայրս] / **մ**իւսն. զեղբայր

10 **ձ** Եմա / **Տ**ն սոսա [քդ նոսա]

11 **վ**ոքոք վտաւանիւք / **վ** վտաւանիւք

11 **վ** ածցեն / **մ**իւսն. ածցին

13 **Խ** առնէր

14 **ե** հետ / **ք**քո իխ զհետ

14 **Խ** միտեցաւ

15 **օ**րգո իխ այլ / **վ**եմ անձնեմ

15 **Ա**ն ի զինարրուս

16 **վ**ջլ վարձակաց / **վ**օք վարձ(ա)կանաց

16 **Ե**զ Երեւի / **Խ**ե Երեւի

16 **Խ**աճ զարիլա / **Ե** զարիլա / **ե** զարիլա

16 **Ե** զարիլա / **յ** զարիլա / **ք**քո զարիլա

16 **Ե** թերսիտեայ / **ք**քո թերսիտայ

17 **վ**օքքո կարազլիտ

17 **Հ**վ վտարանջեալ / **մ**իւսն վտարանջեալ

17 **Տ**ն նախազլիտ

18 **Ա**ն վարձ

20 **ա** Եերսիս / **Ե**զ Եերսիս

20 **ե** Բարեկենդանութեան

20 **Տ**եմ իխ որ

22 **վ**աճեմ արանագինի / **Խ**աճեմ արանագինի / **յ** արանագինի / **ք**քո արանագինայ

22 **Ե**զ Երեւի / **Հ** Երեւի

Վրթանայ, որդւոյ որդոյն Գրիգորի: Եւ ի Բիւզանդիոյ զարձեալ ի Կեսարիայ, և եկեալ ի Հայս՝ զամենայն կարգս ուղղութեան հարցն իւրոց նորոգեաց, այլ և տուաւ ևս. քանզի զբարեկարգութիւնն զոր ետես ի Յունաց աշխարհին, մանաւանդ ի թագաւորեալ քաղաքին, ի 5 տմա նկարագրէ: Ժողով արարեալ եպիսկոպոսաց և համօրէն աշխարհականօք, կանոնական տահմանադրութեամբ հաստատեաց զողորմածութիւն, խելով և զանգիւթեանն արմատ, որ բնարար սովորութեամբ էր յերկրիս մերում: Յանգի բորոտք հալածեալ լինէին, իբր պիղծ համարեալ յօրինաց. և զուրուկս փախստեայտ առնէին, զի մի ի նոցանէ յայլս 10 փոխեցի ախտն. որոց զազարք՝ անապատք և ամայիք, և ծածկոյթ՝ վէմք և մացառք, ոչ յումիքէ զտանելով մխիթարութիւն թշուառութեանցն: Աս այսոքիւք և հաշմք անդամովք ոչ խնամեալ լինէին, և հիւրք անծանօթք ոչ ընդունէին, և օտարք ոչ ժողովէին:

Իսկ նորա հրամայեալ՝ ըստ դաւառաց զաւառաց շինել աղքատանոցս 15 ի խորշս և ի զերծ տեղիս, զի փոխանակ հիւանդանոցացն Յունաց լինիցին ի մխիթարութիւն մարմնոց վշտացելոց: Եւ բաժանեաց ի նոսա զաւանս և զազարակս, պտղարեւել յարդեանց անդատանաց և ի կթից արօտականաց և ի զեղմանց. զի պաշտեսցեն զնոսա հարկաւ, բացէ ի բաց, և նոքա մի ելցեն ըստ բնակութիւնս իւրեանց: Եւ յանձն արար 20 Խաղայ ումնն, որ էր ի Մարդայ Կարնոյ սարկաւադ իւր: Սահմանէ և

1 ց վարթանայ

1 Ա զարձեալ ի Բիւզանդիայ [մֆ ի Բիւզանդիոյ] / Խ զարձաւ ի Բիւզանդայ [է ի Բիւզանդիոյ]

2 ՏԽ ուղղութեանց

2 Խ իւրոց հարցն / Ա իւրոց հայրենեացն [է հայրենեաց]

3 Ե քան, փխ. քանզի

3 Խ զբարեկարգութիւն / Ավօլգրէ զբարեկաշտութիւն [ա զբարեկաշտութիւն, ձ քարեպաշտութիւն]

3 ԱԽ զոր յունաց [Հեկ ի յունաց] աշխարհին ետես / Վ՝ յունաց աշխարհին զոր ետես

4 ՏԽԾԵԲ քաղաքն

5 Ավ նորոգէ, փխ. նկարագրէ / Խվ՝ո կարգէ [Հ կարգէ]

7 Է և խեաց, փխ. խելով

7 ց լիք և

7 ԲԿ զանգիւթեան / ց զանգթութիւն

7 Ե արմատք / Խ արմատս

7 Ե բնաբնար / ձ և սովորութիւն

8 Խվ՝ յաշխարհիս, փխ. յերկրիս

8 ԱԽ յօրինացն համարեալ

9 Աց լիք և / Ա լիք ի նոցանէ

10 աԵԾԵ զաղար / Ե ապատք

10 ձ ամայիք և անապատք

10 ձ ծածկոյթք

11 Ե մամառք

11 ՏԽ զտանել / վ զտեալ

11 Ա Թշուառութեանց

12 Ե առ այսոքիկ / ձԵԲ հաշմ

12 Ե անդամաւք / ձց անդամօք

12 Ա հաշուեալ, փխ. խնամեալ

13 Հց հերք

15 Ե լիք ի [խորշս]

15 ց ի խորշ / վ ի խորս / Ե ի զերծս

16 Խօրցրէ լիցին

16 Ե լիք ի [մխիթարութիւն]

16 Հեկ վշտացելոցն

16 Խվ՝ բաժանեալ

17 ԲԿ պտղարեւել / վիւսն. պտղարեւել

17 Ե անդատանեաց

17 Ա ի կթոց / Խվ՝ ի կթելոց

18 Ա ի զեղմից

18 աԵԾԵ պաշտիցեն / ո պահեսցեն, փխ. պաշտեսցեն

18 Խվ՝ բացեալ ի բաց [Ե բացեալ ի բացեալ]

19 ո զի, փխ. և

19 ՏաԾԵ ըստ բնակութեան / Խվ՝ ըստ իւրեանց [վ՝ իւրեանցն] բնակութիւն

20 Տ խաղայ [ք խաղեայ]

20 Տ լիք ումն / վ՝ ցլո ի մարազաց

20 Ա կարնայ / Խ ի կարնոյ [Հ ի կարմնայ]

20 ց ի սարկաւադ / Ե մի, փխ. իւր

20 ՏԽ հրամայեաց [ո Ե հրամայէ], փխ. սահմանէ

20 Խ լիք և

յամենայն զիդո վանս շինել, զի լինիցին օտարանոցք, և տեղի սննդեան որրոց և ծերոց, և անունողաց տաժումն: Շինել և յանապատ և յամարդ տեղիս եղբայրանոցս և մենաստանս և յատկանձնակաց խրճիթս. և հայր և տեսուչ նոցա կարգէ զճաղիտայ և զեպիփան և զեփրեմ, և զԳիւնդ

5 որ յազգէն Սլկունեաց, և զայլս ոմանս:

Եւ զերկուսս զայսոսիկ յազգաց նախարարացն բաժնայ. մի՝ զմերձաւորաց խնամութիւն, զոր վասն ազանելոյ սեպհական ազատութեանն առնէին. և միւս՝ որ ի վերայ մեռելոց դործէին ռճիրս բոտ հեթանոսական սովորութեանն: Եւ էր այնուհետեւ տեսանել զաշխարհս մեր ոչ որպէս

10 զբարբարոսս այլանդակեալս, այլ իբրեւ զբազաքացիս համեստացեալս:

ԻԱ

Սպանումն Յրդասայ, եղբորն Արտակայ, և երբայ սրբայն Ներսիսի ի Բիւզանդիոն, և զաւճուցանել զպառանգութիւնն:

Սաստիկ և յոյժ ահաւոր էր ի վերայ անիրաւաց Վաղենտինոս. 15 ուստի և զբազում իշխանս վասն յափշտակութեան սատակեաց, և զմեղանոսս ոմն ներքինապետ այրեաց կենդանւոյն. յանպի երկցս հրամայեաց, և ոչ զարձոյց զյափշտակութիւնն ընչից կնոջ միւսյ այլուս: Եւ ի նմին աւուր հասեալ այնից հրեշտակաց զորս ի Հայսն առաքեաց՝

1 Կ'abefp գեօղս / Ե զեաւղս / Զd

զիդոս / Ե Գիւնդ

1 ԱՏ լինիցի / Լո լիցի

2 Ա այրեաց, փխ. ծերոց

3 Վօրքս անուղեւորաց, զ ուղեւորաց, փխ. անունողաց

2 Ա յանապատս / Վ անապատ

2 Վրքքս լիֆ և (յանմարդ)

2 d յանմարդարեակ

3 Վրքքս յատուկառանձնակաց, օ յատուկ տառանձնակաց, Ավ տառանձնակաց, փխ. յատուկանձնակաց

4 ՏԽ կացոյց, փխ. կարգէ

5 Լ սղկունեաց

5 ԱԽՎ զայլս ոմանս բազումս

6 ԽՖ զերկուս / Կ զերկոյս

6 ԽԿՎ'abode ի նախարարութեանց [ԽՎ' նախարարութեանցն] բաժնայ յազգաց [Կ'ԶՎ'ցե ազգաց] / Բ բաժնայ ի նախարարութեանց ազգաց

7 Ե որ / Զցլ յազանելոյ

7 Տabek սեփական

7 ցե ազատութեան

8 Զցլ լիֆ առնէին / Տ միւսն

8 Խ մեռելոյ / Տ մեռելոցն [ք մեռելոց]

8 abdek ռճիրս / Եցլ առնիրս

8 Ա ըստ սովորական հեթանոսութեանն [Բ հեթանոսութեանն]

9 Խ սովորութեանց

10 Վտո բարբարոսս / Ե զբարբարոսաց / Երբք բարբարոսաց

10 Ա այլանդակեալ

10 Տ որպէս / Խ քաղաքացիս

10 Աօրքս համեստացեալ

12 ցե ազանման / Ա եղբոր

12 Բ լիֆ սրբոյն

12 bdefy Ներսէսի / Ե Ներսեսի

13 Ե ի բիւզանդոն

13 Բ ի բիւզանդ, հանել զպատանդան

13 Զցե զարձուցանելոյ

14 Ե վաղենտինոսս ի վերայ անիրաւաց

15 Տ որով, փխ. ուստի

15 օրքքս բազում

15 ց յափշտակալութեան / Վ յափշտակալութեան

16 Ա զազգանոս / օրքքս զազգան, Լո զազգանոս

16 ԱԽ լիֆ ոմն / Ե զվասն զի

16 ԱԽ հրամայեալ

17 Ա լիֆ և (ոչ)

17 ք զյապշտակութիւնն

17 Ա լիֆ ընչից

17 Ե լիֆ կնոջ / Զվաճումն մի

18 Զցե աշխ, փխ. աշխ

18 Ե աշխարհին, փխ. հրեշտակաց

18 Տ զոր

- ցասուցին զնա առաւել զբուցով խրոխտալոյն Արշակայ: Եւ վասն զի
 ի ժամուն յայնմիկ առ ձեռն ունէր զբարկութիւն՝ հրամայեաց զՏրդատ
 եղբայր նորա, զհայր մանկանն Գնելոյ, սպանանել, և Թէոդոսի զօրու
 ծանու ի վերայ Հայոց զիմել: Որոյ հասեալ ի սահմանս Հայոց՝ զարհուրի
 5 Արշակ և առաքէ ընդ առաջ նորա զմեծն Ներսէս. և ի հաշտութիւն
 մաղթեալ՝ տայ լիով զխաւանեալ հարկսն, և պայծառ պատարապօք ընդ
 նմին իսկ արձակէ զմեծն Ներսէս: Որոյ երթեալ և ի հանդարտութիւն
 զխաղաւորն շրջեալ՝ մեծարի ի նոցանէ յոյժ. նա և զպատանդսն
 խնդրեալ առնու և դառնայ: Եւ կոյս մի անուն Ողոմպիադայ, յազգէ
 10 կայսեր, կին ածէ Արշակայ: Բայց կայսերն բարերարութիւն արարեալ
 մանկանն Գնելոյ, յաղապս զուր ի նոցանէ մահուանն Տրդատայ հօր
 նորա, տայ նմա զպատիւ հիւպատոսութեան, և զանձս յուրվա: Ընդ որ
 խանդացեալ Տիրիթ՝ խորհէր նմա շարիս հանապազ, սպասելով ի դիպող
 աւուր:

15

ԻԲ

Սքլ. ուղղւոյն եղև խոսովութիւն Արտակայ ընդ Գնելոյ, եւ մահ Տիրաւայ:

Իսկ Գնէլ եկեալ յաւանն Կուաշ, որ յոտին Արագածն կոչեցեալ
 լերինն, առ կուրացեալ հաւն իւր Տիրան, զի ցայնժամ կինդանի էր: Եւ

1 Ա ցասուցեալ. չիք գնա

1 րօ չիք առաւել / ՚ն զբուցելով

1 Կ՝ խրոխտացելոյն

1 Տ յարշակայ [չ] արշակայ] խրոխտա-
 նալոյն

2 ածւ առ ձեռն / Կ՝ առ ձեռն
 քգրս ի ձեռն / ձմեռ. Աթա, Արագ,
 II, 89, ծան.

2 Հցեք զբարկութիւն / միւսն զբար-
 կութիւնն

2 Ա հրամայէ

2 Տ հրամայէ սպանանել զտրդատ
 զեղբայրն [օրգրս եղբայր] արշակայ
 զհայր մանկանն գնէլայ: Եւ Թէոդոսի
 [օ Թէոդորոսի] զօրու ծանու ելեալ
 [նօրքոս չիք ելեալ] ի վերայ հայոց
 զիմեալ, և հասեալ

3 ցլ զերբայր / Վ՝ զերբայր

3 ԱՀ չիք մանկանն

3 Դ գնէլայ / Հցեք Թէոդոս

4 Ե գնէլայ / ցլե որոց

5 Խ զսուրբն [Հ սուրբն], փիւ. զմեծն

5 Կ՝ Կ՝ ածւ չիք և ի հաշտութիւն—ար-
 ձակէ զմեծն Ներսէս (ա. 7)

5 մ Ներսէս. որոյ երթեալ և ի հան-
 դար (չնշմանն նշմանով) և ի հաշտու-
 թիւն (խրաժ) մաղթեալ

5 Հցեք չիք ի (հաշտութիւն)

6 Ե լինելով, փիւ. լիով

7 Խմ առաքէ, փիւ. արձակէ

7 Ի Ե զսուրբն Ներսէս / օ չիք և

7 Հցեք չիք ի (հանդարտութիւն)

7 Տ երթեալ և ի հաշտութիւն զթա-
 զաւորն շարժեալ, մեծարի

8 Խվ՝ ի նոցանէ պատուով յոյժ

8 քգրս չիք նա (և) / ցկքգրս զպատանդս

9 աժ ոլումպիադայ / ց ոլումպիայ / լ
 ողումպիայ / Ե ոլումպիայ / Հ ողում-
 պիա / օրգրս ողումպիայ

10 Հ արշակայ կին ածեն / ցե կին
 արշակայ ածեն

10 Ե կայսեր / ոս կայսեր

11 Խվ՝ առ մանկանն / Տ Դ գնէլայ

11 Ա մահու հօր նորա արդատայ

12 Խ նմա տայ / ո զգանձս

12 Տ հիւպատոսութեանն / ց պատոսու-
 թեան

13 ք ի բարկացեալ, փիւ. խանդացեալ

13 Տ Խ խորհէր նմա ի շարիս հանապազ,
 սպասելով նմա [չ չիք նմա] ի դիպող

14 լ աւուրս

16 Տ Խ Ե / Ե չիք եղև

16 Դ գնէլայ ընդ արշակայ / Ե արշակ

16 Տ գնէլայ / Դ գնէլայ

16 ց տիրանայ (անայ իւրաժ) / Կ տիր.,
 Ե տիրեալ, փիւ. տիրանայ

17 քրս չիք եկեալ / օրգրս կուէշ

18 Խ ո լերին

18 Խվ՝ հայր, Կ՝ Ե հօրն, փիւ. հաւն

18 Հ յայնժամ

- նորա, զոր փոխանորդ թագաւորի պահէին, և այլոց Արշակունեաց
 բնակել ի գաւառս Հաշտենից և Աղիովտի և Առքերանոյ, հանդերձ
 ոռճկօր և մախփ յարքունուստ): Եւ արդ՝ ընտրելի է քեզ, կամ ընդունել
 զմահ, կամ զնալ յԱյրարատայ, և արձակել ի քէն զուստերս նախարա-
 5 րացոյ: Ձայս լուեալ Քնելոյ՝ արար զհրամանս արքայի և զնաց յԱղիովտ
 և յԱռքերանի: Բայց Տիրան հաւն նորա պատգամս խիստս յզեաց սո-
 որդի իւր Արշակ. վասն որոյ հեղձամահ եղև յիւրոց սննկապետաց ի
 հրամանէ արքայի ի գաղտնիս, և ի նմին աւանի Կուաշ թաղեցաւ, ոչ
 արժանի եղեալ հարցն գերեզմանաց. թէ արդեօր զփոխարէնսն Դանիելի
 10 առնն Աստուծոյ հատոյց. որով չափով չափեաց՝ չափեալ եղև ըստ Գրոց:

ԻԳ

Դարձեալ խոնդալ Արեալայ ընդ Գնելոյ եւ սպանանել զնա:

- Ապա ելանէ արքայ զթիկամբր Մասեաց առնել որսս յիւրում
 սիրեցեալ գաւառին ի Կողայովտի. և եղեալ որս սաստիկ՝ ուրախացեալ
 15 Արշակ ի զինիս պարծէր, ոչ այլոյ ուրուք ի թագաւորաց նախ քան
 զնա մեռանել այնչափ րազմութիւն երէոց ի միում ժամու: Աստանօր
 դարձեալ նորոգեն զննպութիւնն Տիրիթ և Վարդան, ասելով, Գնելոյ

1 ի զոր և փոխանորդ / ցե զի, փխ. զոր
 1 Ա թագաւորին
 2 ցլ չիֆ և (աղւոյովտի)
 2 Հ աղւոյովտի / և աղւովտի
 3 Լ առքերանոյ / միւսն. առքերանոյ
 3 Ա մտովք
 4 Առօրջ յայրարատայ / Հեւ յարայրա-
 տէ / ց յարայրարտէ / ց յարարարտէ /
 վ՝ յայրարատէ
 4 Ա արձակել զուստերս նախարարացդ
 [Ե նախարարաց] ի քէն
 4 Տ նախարարացն
 5 եմ գնելոյ / Տյ գնէլայ
 5 Խ զհրաման
 5 ՏԽ արքայի, գնալ
 5 եք յաղիովտի / Եք յաղիովտայ / Հ
 յաղւոյովտ
 6 Հցլ առքերանի / օրքս յառքերանոյ /
 գ առքերանոյ
 6 Ա հայր, Հցեց հօրն, փխ. հաւն
 6 Խ նորին պատգամ խիստ
 7 ՏԽԵֆ եղեալ
 7 Ա յիւրոց սննկապետացն ի գաղտնի
 հրամանէ [Ե ի հրամանէ] արքայի և
 8 ցե արքային
 8 ոքոզքս ի [ք չիֆ ի] գաղտնի
 8 Ի ի նմին աւանի ի Կուաշ
 9 Հլ հարանցն / և հարանց
 9 Ա արդեօր [Ե արդեալք] / վ՝ արդարև

9 Ա զփոխարէն / ց զփոխարէնաց
 9 Ե դանիելի / Լ դանիիզի / միւսն. դա-
 նիելի
 10 Եյցե առն
 10 abdef որովք / Ե չափովք
 10 abcef չափեցեալ եղև
 10 Ա ըստ գրոյն
 12 Տ ընդ գնէլայ / Լ ընդ գնելոյ / Բ
 չիֆ ընդ գնելայ
 13 ԱՀցլ որս
 14 մե գաւառի / Խ չիֆ ի
 14 Ե կովզաովտի / մեքե կովզայովտի /
 Լ կովզաովտի / Հ կողովտի / Ե կով-
 զայտի
 14 Տ որս սաստիկ, որ ոչ այլոյ ուրուք
 ի թագաւորաց նախ քան զնա այնչափ
 րազմութիւն երէոց ի միում ժամու:
 և նա ուրախացեալ ի զինիս՝ պար-
 ծէր: Աստանօր
 14 վ ուր ախտացեալ, փխ. ուրախացեալ
 15 Խվ՝ ոչ ուրուք այլոց [Հ այլոյ] / Ե այլոց
 15 Խի չիֆ ի (թագաւորաց)
 15 ԱԽ չիֆ նախ քան զնա
 16 Հ ելանել, փխ. մեռանել
 16 Հցե րազմութեամբ / Լ րազմութեան
 16 Խվmoccf էրէոց
 16 Ե իմում, փխ. ի միում
 17 Ա չիֆ դարձեալ / Խք գննեզութիւն
 17 Տյ գնէլայ / և գնէլոյ

բազում երէս քան զայն ունել ընդ նոյն ատուրս յիւրում լերինն, որ Շահապիվանն անուանի, որ ի մայրենի հաւոյ խորոյ Գնեկոյ Գնունոյ հասեալ էր ցնա: Վասն որոյ առաքէ առ նա հրովարտակ այսպիսի. —

Թուղթ Առաւկայ առ Գնկ:

- 5 «Արշակ արքայ Հայոց մեծաց, Գնեկոյ իմում որդւոյ խնդալ:
«Տեսցես տեղիս քաջերէս ի լերինդ Ծաղկաց զպարկայիր ջրով, և պատրաստեսցես. զի եկեալ մեր՝ ըստ արժանեաց թաղաւորականաց հանդիպեսցուք որսոց»:
- 10 Եւ երազ գնեալ հրովարտակին երթեալ Արշակ՝ խորհէր, եթէ ոչ ըստ հրամանին գտցէ արարեալ Գնեկոյ, պատճառս ի վերայ եղեալ, իրր թէ չարակնեաց դուրախանալն արքայի՝ կապեաց, գնա: Այլ իրրե հետս, զոր չէր երբէք տեսեալ զայնպիսի պատրաստութիւն որսոց և բազմութիւն երկոց, խոցեալ խորհրդովր նախանձու և կասկածանաց՝ հրամայեաց նոյն Վարդանայ ի նմին որսին սպանանել զԳնկ, որպէս թէ ընդ
- 15 խարս ինչ վրիպակաւ, երկոյ կամելով ձգել՝ նմա պատահեաց նետն: Որոյ տոեալ զայսպիսի հրաման՝ վազվազակի կատարէ, ոչ այնչափ յազագս հրամանի թաղաւորին, քան թէ վասն կամացն Տիրիթայ խորոյ սիրելւոյն: Իսկ Արշակայ հանդերձ նախարարօքն իջուցեալ ի դաշտն Աղիովտի գլին Գնեկոյ թաղեաց յարքունական քաղաքին Զարիշատի. ի
- 20 չքմեղս եղեալ՝ կոծ մեծ առնէ:

- 1 ԽՎածե՞ց էրէս / Եւ դայն
1 ԱԿՎ՝ ունել / միւսն, առնել
1 Ե իւրում
2 Ա շահապի վան
2 Լ ի մայրենի ի հաւոյ / Ա հաւոյն
2 Տ գնէկոյ / Կ գնէլ / Բ գնէլայ
2 Եւ գնունոյ
3 Երգես չի՞ք առաքէ
3 Ժ չի՞ք առ նա / Այց աշպէս
4 Ա չի՞ք Թուղթ—գնէլ
4 Կ առ գնէկոյ
5 Ե արքայ հայոց արշակ. չի՞ք մեծաց
5 Տճե գնէկոյ / Բ գնէլայ
5 ԱՏ որդւոյ իմոյ / Ե որդւոյ իմում
6 Տե՛ք քաջերէս [որք քաջերէս]
6 Ա ի լերինս / Ե ի լերինն
6 Վեւ զպարկայիր
7 Ա չի՞ք մեր
7 Ան թաղաւորաց
8 Խ որսոյ
9 Հցեւ արագ / Ե երթալ
9 Եւ զարշակայ
10 Տճե՛ք գնէկոյ [Ե գնէլայ] / Բ գնէլայ
11 ՀՎցի չարակնեալ / Կ չարակնեալն
11 Խ յորժամ, փիւ. իրրե
12 Ե ոչ էր, փիւ. չէր
12 Ա այնպիսի / Ե այսպիսի

- 12 Հցե՛ց որսոյ
13 Եմոր երկոց / միւսն. էրէոց
14 Եւ չի՞ք նոյն վարդանայ
14 Տե՛ք ի նոյն, փիւ. ի նմին
14 Հցե՛ք որսոյ տեղ / Վ՞լ որսոյն ետեղ / Ե որսոյ նետել / Գա՛մ որսոյն ետեղ. Ու. Մ.
14 Ա իրր [Ե իրրե], փիւ. որպէս
14 Ե չի՞ք թէ
15 Հե՛ք չի՞ք ինչ
15 Ե վ(ա)րիպանօք / Կ վարիպանօք
վյ վրիպանօք / Զ վրիպանօք
վլ վահանաւք, փիւ. վրիպակաւ
15 Տե՛ք էրէոց [ո երէոց] / Եւ չի՞ք էրէոյ
15 Տ կամէր / ԽՎ՞ կամել
15 Վ՞եւ պատահեալ / Զց պատահել
16 Եւ հրամանն
17 Կ յազակս
17 Երգես կամաց / Ե չի՞ք կամացն
17 Վ՞լ տիրթայ
18 Եւ սիրելւոյ
18 Ա ի դաշտ մի՛ / Տ ի դաշտ
19 Ե աղւոյ ովտոյ / Լ աղւոյ ովտո / Զ
աղւոյ ովտոյ / Կ աղւոյնայ
19 Տ՛ք գնէլայ / Եւ գնէկոյ
19 Երգ Թաղել / Ե Թաղեալ
20 ԱԽՎ՞ ի չքմեղիկս [Ե չմեղիկս]

ԻԿ

Նքի ո՛րպէս ժպտեցաւ Արեակ առնուլ զկին Գնկոյ, յորմէ եղև Պապ:

Թէպէտ և Արշակ կարծեաց զանխուլ գործել զչարինն՝ այն որ ոչն ծածկի յամենատես աղանէն Աստուծոյ, յայտնի և աշխարհի, առ ի մեղուցելոց պակուցումն, որպէս զմահն Տիրանայ և Գնկոյ: Քանզի գիտացեալ ամենայն ուրուք՝ իմացաւ զայս և մեծն Ներսէս, և անէծ զԱրշակ և զառիթ սպանմանն. և գնացեալ նստաւ ի սուգ զաւուրս բազումս, որպէս Սամուէլ վասն Սաւուդայ: Իսկ Արշակ ոչ զղջացեալ ապաշաւեաց, այլ անամօթեալ, ազահելով ի գանձս սպանելոյն և ի ժառանգութիւնն՝ յաւել առնուլ զկին նորին զՓառանձեմ. յորմէ եղև պատանի մի, որ անուանեցաւ Պապ:

Այս Փառանձեմ գործեաց զանլուր և զանկարելի չարիս, և զսարսափման լսողաց արժանաւոր: Անարժանիս ոմամք սուտանուն քահանայիւ ի կենաց զեղն զմահացուն խառնեալ՝ ետ Ոգիմպիադայ առաջին կնոջն Արշակայ, և ելոյծ ի կենաց սակս տիկնութեանն մախանաց: Նոյնպէս և զՎաղինակ տայ Արշակայ սպանանել, և փոխանակ կարգել զիր նայրն զԱնտիոք:

ԻԵ

Սպանումն Տիրիբայ:

Իբրև եղև խաղաղութիւն Շապոյ ի Նիսիսականաց ազգաց, և պարսպ առեալ ի պատերազմացն՝ յայտնեաց զցասումն զոր ունէր առ

2 Ակ Բէ
2 c առ, փխ. առնուլ
2 ad գնկոյ / Խեթ գնկոյ / միւսն.
գնկայ
2 f չիք յորմէ եղև պապ
3 օրդրս չիք և
3 Ա գործել զանխուլ
3 Վոք զչարիս / ցնորդրս չարիս
3 y չիք որ / Հցլ ոչ
4 Հցե աղէն
4 b յաստուծոյ
4 քրս յայտ
4 Ացե առ ի մեղուցելոյն / Հ առ ի մեղուցելոցս
5 b և գնկոյ տիրանայ
5 de գնկոյ / Տօք գնկայ
6 օրդրս ամենայն որ
6 ցյ իմացեալ
6 ego և զայս / և և զայս և
8 Խվ՞ որպէս ասաց սամուէլ
8 c ի վերայ, փխ. վասն
8 Հց արշակայ
9 և սպանանելոյն
10 Խ նորա

10 ՏԽ փառանձեմ [օ զփառանձեմ]
11 քզրս անուանեցան
12 cdef և զանլուր և
12 Ա զանկասկածելի, փխ. զանկարելի
13 Ա լսելեաց / օրս լսողացն
13 Ա արժանաւորս
14 Խվ՞ ի կենացն զեղ
14 a ոլիմպիադայ / cdefօրդրս ոլիմպիադայ / Խ ոլիմպիադայ [Հլ ոլիմպիադայ] / միւսն. ոլիմպիադայ
14 abcde կնոջ
15 ԱԽվ՞ ի կենցաղոյս, փխ. ի կենաց
15 Հdefցօրդ տիկնութեան
15 a սոյնպէս
16 f տայ սպանանել արշակայ
16 Խ չիք և
16 S կարգեալ [որ կարգել]
17 c զանախոս զիւր նայրն
17 abcde զանտիոքս / քզրս զանտիոքս
19 Խ տիրթայ / f տիրթայ քստ անիծից ներսէսի
20 և չիք եղև / b ի շապոյ ի
20 Հkl և, փխ. ի
20 Հkl ազգացն

Արշակ, փոսն ոչ նմա, այլ կայսեր հարկելոյ գայնքան ամա Սակա որոյ առաքէ առ նա Արշակ զՏիրիթի և գնորին սիրեցեալն Վարդան արժանի պատարագոր՝ խնդրել զհաշտութիւն: Բայց վասն զի յինասնդիր անցելոցն մարտից կամեցաւ լինել Շապուհ՝ ինքն ելանէ պատերազմել 5 ընդ Յոյնս, որոյ ազազաւ խնդրէ զԱրշակ մեր թագաւոր հանդերձ ամհնայն զօրօյն Հայոց ընդ իւր լինել: Իսկ Արշակ ոչ կամեցաւ խառլի երթալ, այլ բարուրս եղեալ՝ զոչն գունդ առաքէ զկնի Շապուհ:

Եւ իւր բարկացեալ Տիրիթայ՝ ընկնում գնա ի պատուոյն, որպէս զի թէ ի նորա հրապուրանաց եղև այն, յաղազս ատելութեանն զոր 10 ունէր առ Յոյնս: Եւ առաւել ևս զրգուէր զարքայ Վասակ զինակիր նորա, նախանձ պահելով ընդ հղբօրն վասն աղջկան միոջ՝ հարճիւ Վասն որոյ նախատեաց գնոսա արքայ ամօթալի բանիւք և կսկծեցաւ ցանողօք: Որոց ոչ կարացեալ այնպիսի վատթարութեան և պարսաւանաց տանել՝ զԼմ եղեալ գնացին առ Շապուհ հառուած: Ընդ որ առաւել ևս զայրագնեալ 15 Արշակ՝ հրամայէ նոյն Վասակայ զհետնոցս կրթել ըզմտնէն զնդաւ, զի ուր և հապէ՝ սպանցէ գնոսա. զոր ոչ հեղաջաւ կատարել Վասակ, թէպէտ և հղբայր նորա էր Վարդան: Եւ խնդրեցաւ անպարտ արխանն Գնեկայ յամբարշտէն Տիրիթայ բառ անիծիցն ներսիսի, և ի Վարդանայ, ի հարազատ եղբօրէ իւրմէ մեռանել:

1 Բ կայսեր այլ

1 քոս գայսքան

2 օ լիք առ նա / Ե լիք նա

2 ցե արշակ առ նա / Է լիք արշակ

2 Տե գնորուն / Ռ զվարդան

2 Վորքոս արժան

3 ԽՎ՝ զխաղաղութիւն [Ե զհաղաղութիւն], փխ. զհաշտութիւն

3 ԵԵԵԲ քանդի, փխ. վասն զի

4 Ա անցելոց / ոքքոս անցուցելոցն / Է անցանցելոցն

4 ԱՏԵ կամեցեալ

4 Ե լինիլ / Ե լիք լինել

5 Ե ընդ յունս / Ե յաղազաւ

5 ԵԵ ամենա

6 Տե գորօք / Ա լիք հայոց

6 ԵԵ լինիլ / ԵԵ կամեցեալ

7 Ե բարուս

7 Ա առաքէ զոչն գունդ

8 ցի ախրթայ / Խ լիք գնա

9 Էցե լիք ի (նորա) / Ե ի նորին

9 Տ հրապուրանացն

9 Էցօքս ատելութեան

10 ԵԵԵԲ զրգուէ / Ե զարքայն

10 Ե լիք վասակ / Է զինակիր

11 Ե աղջկան / ԿԵԵԵԲ միոյ

12 Ե անարդեաց, փխ. նախատեաց

12 ԱԷԵ ամօթալեօք / ցի ամօթալեօք

12 Տե որում [ց յորում]

13 ք այսպիսի

13 ԱԽ ամենկ այնպիսում [Ե այսպիսում] վատթարութեան և պարսաւանաց

14 ԽԵ լիք ևս

15 Ա լիք նոցա / Ե կրթէր

16 Ե լիք զի ուր

16 ցլք և ուր և / Ե և ուր հասցէ

16 / լիք սպանցէ

10 ԽՎ՝ հեղաջեալ կատարէ

17 Տ եղբայր էր նորա

17 ԱԽ արեւն [Է արեւն] անպարտ [Է անպարտի]

17 օքքոս լիք անպարտ

18 Վոտ գնեկայ / Ե գնեկայ / ԱԵօքքոս լիք գնեկայ

18 Խ լիք յամբարշտէն

18 Ա ի ախրթայ [Ե ախրթայ] ամբարշտ

18 ցի ի ախրթայ

18 ԽԵ ըստ անիծից

18 ՀօԵԵԵ ներսէսի / ց ներսէսի

18 ԱԽ լիք ի (վարդանայ)

18 ցե վարդան

19 օքս լիք ի (հարազատ)

19 ցլք լիք իւրմէ

19 ԱԽ ի հարազատէն իւրմէ [ԵԵԵԲ լիք իւրմէ] մեռանել յեղբօրէ [Խ եղբօրէ]

ԻԶ

Պարտումն Շապիոյ ի Տիգրանակերտի:

- Իսկ Շապուհն զայն հասանէ ի Տիգրանակերտ մեր քաղաքս Կան
 5 Ընդդէմ նորա արքա քաղաքին հանդերձ գումարտակ զնդաւ. քանզի
 Սնախոր նահապետ Սիւնեաց, որ էր աներ Արշակայ և վերակացու
 քաղաքին, հրամայեաց աղիսել ընդդէմ Շապուհոյ: Եւ ոչ միայն զմուտն
 արգել, այլ և ոչ հրեշտակաւ առաքեաց առ նա, և ոչ զնորայն ընկալաւ:
 Եւ հօր կոտոյ եղելոյ՝ զբազումս ի Պարսիցն սպանանին. և ի պար-
 տութիւն մատնեալ զնորն Շապուհոյ, զառնայ անդրէն ի Մծրին. և
 10 հանդիստ առեալ զօրացն և արծարծեալ յաշխատութենէն, խնդրէր առնուլ
 զՏիգրանակերտ. և ոչ թողացուցին նմա յառաջադաց զուսդր և
 լրտեսք՝ պատաղել զայնու, իբր թէ Յունացն խանդարեացի գործ: Եւ
 Շապուհոյ յառաջ անցեալ՝ գրէ առ նոսա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ Շապիոյ ի Տիգրանակերտ:

- 15 Վաղղիկանց քաջ Շապուհ արքայից արքայ. Տիգրանակերտեայց,
 որք ոչ ևս էք անուանելոց ի մէջ Արեաց և Անարեայց:

«Եւս կամիլ ի ձէն՝ սկսեալ յամենայն առաջիկայ քաղաքս խաղա-
 դութեամբ և քաջօրէն ազատութեամբ զմուտն առնել. և եթէ դուք
 Տիգրանակերտեայք, որ առաջին էք, ոչ շահատակութեամբ ասեմ, այլ

- 2 c ի տիգրանակերտէ
 3 Ան այլ, փիւ. իսկ
 3 d չիք գայ / ո հասանի
 3 h գան, փիւ. կան
 4 Ա քաղաքացիքն, փիւ. արք քաղաքին
 4 SՊ գումարտ [ս գումարտակ] / վ
 գումար
 4 Այ զնդաւն
 5 h²abef անախոս / de անախորոս /
 արգրս անդ էր, փիւ. անախոր
 5 Ան աներ էր
 6 y չիք քաղաքին
 6 Ա չիք զմուտն
 7 օրգրս չիք արգել / օ չիք այլ
 7 Հցկց չիք առաքեաց
 7 S զնորայն
 7 իվ² զնորայն [չ զնորայնս, վ² զնո-
 րայն] առաքեալս պատուեաց և ըն-
 կալաւ
 8 իվ² կռիւ
 8 օրգրս ի պարսից
 8 d սպանանէին / SՊ սպանին
 9 c շապուհ / Ե անդէն
 9 ly ի մծմին / Ե ի մծմի
 10 Ե ի զօրացն / SՊ չիք զօրացն

- 11 SՊ ոչ թողացուցին [Հցկ թուլացու-
 ցին] յառաջախաղաց գունդք և լըր-
 տեսք պատաղել նմա զայնու
 11 f թուլացուցին, abdeic թուլացուցին
 11 վ²ցկց յառաջախաղ
 11 y գունդ
 12 S իբրու [օ իբր]
 12 Արս յունաց
 12 ի խանդարիցի / Ա հանդարտիցի [c
 հանդարտից], փիւ. խանդարեցի
 14 Ա չիք վերնագիր / իւու չիք թուղթ
 15 Հե՛լ մազղեղաց
 15 Ա ախգրանակերտեցեաց [c տիգրանա-
 կերտացեաց] / վ²ցկոս տիգրանակեր-
 տեաց / վ²օրգրս տիգրանակերտաց
 17 Ե և, փիւ. ևս / օ սկսել
 17 Հիօր յառաջիկայ
 17 y քաղաքէն
 18 օ գմուտ
 18 քգրս եթ, փիւ. եթէ
 19 իօ օրք / ի չիք էք
 19 լ շահատակութեամբ (չուս. շահա-
 տակութեան) / կց շահատակութեան /
 abcecf շահատառնութեամբ, փիւ. շա-
 հատակութեամբ

ի մոէ ուղեորութեանս, ընդգէմ կացէք ինձ՝ ի ձէնջ ուսցին և այլք զգոյն առնել: Այլ ի զարձին խմում բարկութեամբ այնպէս վանեցից զձեզ, զի կրկին եղիջիք օրինակ խեղեղ ստանակելոցս:

ԻԷ

5 Երբ ուրպէս Արտակասան օրհնեցաւ և կոտորեցաւ, և առաւ Անի:

Բայց Արշակ ևս ժպրհեցաւ առնել զորժ անմատութեան: Ի թիկանց կուտ լերինն Մասեաց շինեաց ձեռակերտ, ժողով մարդկան մեղատորաց. և ետ հրաման, որ ոք անկեալ անդր ընտելեցէ՝ մի լիցի ի վերայ նորա իրաւունք դատաստանի: Եւ նոյն ժամայն ծովացեալ լցաւ մարդկութեամբ
10 հովիտն ամենայն. քանզի աւանդատուք և պարտականք, և ծառայք և միասակարք, և զողք և սպանողք, և կնահանք և այլք այսպիսիք փախուցեալք անդր անկանէին, և ոչ կայր նոցա այց և ինդիր: Եւ բազում տնդամ բողոքեալ նախարարացն՝ և ոչ ինչ լուաւ նոցա Արշակ. մինչև առ Շապուհ ևս ունել նոցա բողոք: Եւ եզի ի զամնայն Շապուհ ի Յանայ՝
15 առաքեաց զմի ի սպարապետաց իւրոց և հայ գունդ ընդ նմա, եթէ զէպ լինի, ունել զԱրշակ. և նա խոյս ետ ի նոցանէ, զկողմամբ Կաւկասոս. Վրաց միաբանելով:

Իսկ սպարապետն Պարսից եկեալ ի Հայս՝ ի ձեռնառու լինելոյ նախարարացն առնու զամուրն Անի, և գերէ զամենայն զանձա արքանի
20 որ ի նմա, այլ և զտակերս թաղատորացն. ոչ զիտեմ, թէ վասն նախաւորն առնելոյ Արշակայ, եթէ վասն հմայից ինչ հեթանոսականաց: Զոր ապա մաղթեալ նախարարացն՝ թափեալ թաղեցին յաւանին յԱղցոս, որ

1 ձ ուղեորութեան

2 և զգոյն, փխ զգոյն

3 եմբ խմում / միւսմ. մերում

4 մի այնպէս վանեցից զձեզ բարկութեամբ

5 և զի զի կրկին ստանակելոց

6 ց կր(կ)ին և / եմբ ի խեղեղ

7 Վնոց ստանակելոցն / քս ստանակաց

8 Տե քէ

9 և կոտորեց և առուսն աւանին, փխ. կոտորեցաւ և առաւ անի

10 քս զգործ

11 ժ լի ի կուտ / եւ լի լերինն

12 Ա շինէ / օրքս շինել

13 Անցի լի և

14 Ան ընտելեցէ

15 և լցաւ ծովացեալ

16 և ուղիւն. լի ամենայն

17 ք փաստականք / վ փաստարք

18 քգրս այլ / մ այնպիսիք

19 և անդ

20 ք ի նախարարացն

21 Ան լի և / օրքս լի ինչ

22 և լի նոցա

16 ձ լի աւան

17 և եղև ձգ լի եղև

18 և լի շաղոյ

19 և առաւ

20 և լի ի (սպարապետաց)

21 և զամուրն / ԱՅ քէ

22 և զէպ, փխ. զէպ

23 և զօրքս լինել. և լինել

24 ժ լի զարշակ

25 և ձեռն կովկասայ. և զմի կովկասայ / և կովկասայ քգրս կաւկասայ

26 Ա եկեալ, փխ. եկեալ

27 ք լինել

28 ք յանի, փխ. անի

29 և լի որ ի նմա

30 ք քս ուղեքս / ձ զուկեքս

31 և եթէ / և նախաւորք

32 Վնո և քէ / Պորքս և եթէ / եմ քէ

33 ք լի վասն / Ա լի ինչ

34 և նախարարաց

35 և թափեն / եթ թափեն և / զէպ թափեցին և

36 և լի թաղեցին

37 ժ յաւանի / և լի յաւանին

յտոին Արագած կոչեցեալ լիբնին Քանգի ոչ գիտացին ընտրել զոսկերս
Նեխանտաց և Նաաաոցելոց, զի ընդ միմեանս էր խառնակեալ զերողացն,
յազադս այնր ոչ արժանի համարեցան ի զիրս սրբոցն թաղել ի
Վազարշապատ քաղաքի:

- 5 Եւ նախարարացն Հայոց ժողովեալ՝ զիմեցին ի վերայ արքունական
ձեռակերտին Արշակաւանի, և հարին զնա սրով սուսերի յառնէ մինչև
ցկին, բայց ի սղայոց ստնդիտցաց. յամեղի դառնացեալք էին իւրա-
քանչիւր ի վերայ ծառայից իւրեանց և յանցաւորաց: Զոր թէպէտ և
վազ գիտացեալ մեծին Ներսիսի՝ ոչ յոտաջ քան զկոտորին ժամանեաց
10 հասանել. այլ ի կատար գործոյն հասեալ՝ եղիտ բաժանեալ զտղայս
կոտորելոցն, զի վարեացն ի զերութիւն որպէս զհեռաւոր թշնամեաց:
Զորս թափեալ մեծին Ներսիսի, հրամայեաց կրել որքեովք ի զով մի, և
զարմանս և մնուցողս նոցին կարգեաց. սրբ յետոյ աւանայեալ անուա-
նեցան Որթիք այնորիկ սղազատ:

15

ԻԸ

ԱՆՈՒՄՆ ՅԻՎԵՐԱՆԿԵՐԻ ԵՎ ԲՆԱՐԱՐԸ ԲԱՆՊՈՒՄՆ

- Իսկ Շապուհ եկեալ ի Տիգրանակերտ, դարձեալ աղիւնցին ընդ զի-
մանայ նմա. և ելեալ ի պարխոյն աղաղակէին. «Ինչ ի մէջ, Շապուհ,
զի մի չարիս յերկրորդումս ընդ քեզ առաւել եւ քան զառաջինն
20 անցուցանիցեմք պատերազմաւ»: Եւ նա պատասխանեաց. «Ո՞վ քաջքդ
ի Հայոց, որք գանձինս արդեկեալ փակեցէք ընդ պարսպոք Տիգրա-

1 Ա յտոին

1 սեւ արագածն / Աե լիբն

1 ի կարացին, փխ. գիտացին

2 Ա հեթանոսացն

2 Աշք հաւատացելոցն

2 Խ լիք զի ընդ—զերողացն

2 Ե խառնեալ

6 ա արշականի, չցե արշակաւանին

1 արշակաւանու, / Տ արշակաւանոյ

Տ արշակաւանայ

7 սեւեջնո բաց ի

7 Խ լիբն / ստնդիտցեաց / Ե ստնդիտ-

ցոց / ստինդիոց / Կ սանտուացայ

վրդո ստնդիացայց / Վ ստնդուացայ

7 Ա գառնացեալ

7 Սեւ լիք իւրարանչիւր

8 Տց իւրոց, փխ. իւրեանց

8 Ա լիք և (վաղ)

9 Այց ներսէսի

10 որդո գործոցն / Տ Խ լիք հասեալ

11 Ե վերացնն / Ա ի զերութեան

12 Տ գոր Խ գոր և

12 Այրո ներսէսի, Ե ներսէս

12 Ա հրամայլ

12 Ե որդովք, / Բ որդովք, փխ. որթովք

12 Խ որդովք [Ե որթովք] կրել ի զովս

մի և զարմանս և նոցունս մնուցադս

[Է լիք մնուցադս] կարգեաց

13 քղոս զարման

13 Ե լիք և Ե մնուցանայ

13 ԱՏ կարգեալ

13 Խ աւանացեալք / Ե աւանեցեալք

14 սեւեյց որդք, / Ե որդքն, չցդ որդքք.

փխ. որթք

16 Բ լիք բնարարձ

16 Խ բանդումն ի շապուհ պարսից ար-

բայէ

17 Խ ընդդիմանալով

18 Տ Խ լիք նմա

18 Խ վ եկեալ, փխ. ելեալ

18 Ե ի մէջ, փխ. ի մէջ

19 Խ վ օքքոս չարսն, փխ. չարսն

19 օքքոս լիք ընդ քեզ Խ լիք եւ

20 ձգ անցուցանիմք Եց քաջդ

21 Ե փակեցիք / Ա պահէք, Խ վ պահե-

ցէք, փխ. փակեցէք

21 Ա Խ ընդ պարսպոք [Ե պարսպովք,

Խ պարսպաւք] տիգրանակերտի, / Տ

ընդ տիգրանակերտի պարսպովքդ:

Հմմտ. Արմ. Արմ. II, 93:

ԻԹ

Յազազս պատերազմին Արշակայ ընդ Յախարարս իւր, եւ վաւարանդի
Երբայոյն Պապայ ի Բիւզանդիոն:

Կարձեալ յարեալ խոտութիւն Շապհոյ ի նոյն ազգաց, ե խաղա-
5 զութիւնն ի Յոյն շրջեցաւ, բառ աշնմ՝ թէ փոխարկեալ միմեանց
փոխարկինն. սոցա խաղաղութիւն ի նոցա խոտութիւնն, ե նոցա
խաղաղութիւն ի սոցա խոտութիւնն, որ վախճան միոյն՝ միւսոյն
լինին սկզբունքս Քանդի հիւանդացեալ Վաղենտինոս ի բերդին որ կոչի
Բերդիտիոն՝ վճարի ի կենդաւոյս. երբորն փոխանորդելով գաւթութիւնն՝
10 Վաղեսի. յետ բարերախտաւոյն պատերազմաւ Գիւլացն յաղթութեամբ
զարձի, նոյն հետոյն առաքի զօրս ի Միջագետս ի Հայս, յազազս
առեւելոյ զօրուն յօգնութիւն Շապհոյ:

Բայց Արշակայ եկեալ Վրացի գնդաւ՝ ժողովէ զսակաւս ե յիւր
մահերմաց, ե սոյ պատերազմ ընդ նախարարսն ընդ այնոսիկ, խնդրե-
15 լով զփրկէ ձեռակերտին իւրոյ Արշակաւանու: Միարանեալ ե նոցա
առաջնորդութեամբ ներսեհի սրբոյ Կոստարոյ, ընդդիմանան Արշակայ
պատերազմաւ: Եւ հօր ամարտի եղելոյ՝ բազումք յերկաքանչիւրոց

1 Ե, փխ. ԻԲ.

2 Ե վարանդի

2 / Ե ներսեհի սրբունալ զխաղաղու-
թիւն երթայ ի բիւզանդ, փխ. ե
վաւարանդի երթալոյն պապայ ի բիւ-
զանդիոն

3 Տե երթալոյ

3 ց պապ, abede լիք պապայ

3 Ե լիք ի Բիւզանդիոն

3 ab ի բիւզանդիոն

4 abedցորդս խաղաղութիւն

5 Կabedցոր լիք բառ աշնմ—փոխարկին
(Ե. 6)

5 Խվ՝ փոխարկեալս սրբս փոխարկի

5 Խվ՝ ի միմեանց

6 Ե ի սոցա խաղաղութիւն

6 abedցոր խոտութեան / ձ լիք ի սոցա խո-
տութեան

6 abedցոր ե նոցա խոտութիւն ի սոցա
խաղաղութեան / ձ լիք ե նոցա—խո-
տութեան (Ե. 7)

7 abedցոր խոտութեան / ձ խոտութիւն

7 ԱԽԿ՝ արգան [ձեռ որ գանձախան,
ց արգանձախան], փխ. որ վախճան

8 Ե լինի / ո լինի

8 Վ՝ սկզբունք

8 Ա՝ վաղենտինոս Տե վաղենդի-
նոս, եւ վաղենտինոս

9 Ա բերդիտիոն / րգտ բերդիտիոն, ե
ի բերդիտիոն

9 ԱԽ վաւարան

9 ք փոխանորդելով երբորն

9 Խ փոխանորդելոյ

9 ԱՏ զաւերութիւնն յետ բարերա-
տաւոյն վաղեսի [a վաղեսաին, de
վաղեսի] պատերազմաւ / ց զաւերու-
թիւն

10 Հց բարերախտաւոյ

10 Հց զգացն / Խոսքս գնդացն / ց
զգացն / Վ գնդացն կամ գոթացն

11 Ա զարձին / ԱՏց ե նոյն

11 Ա սոյն հետոյն / ց ի նոյն հետեան
/ նոյն հետեան

11 ԱՏ առաքեալ abede զօր

12 Տ յօգնականութիւն [ք սօնականու-
թիւն], ձեռն. Արմ. Արմ. II,
Տց եւ ցն

13 Ե ի վրացի Ա ժողովեալ

13 Հցք սակաւս / Խ լիք ե

13 Ե իւր, Խ յիւրոց

14 Ե լիք տայ

14 լ ընդ իւր նախարարսն

14 Խ պատերազմ ընդ այնոսիկ նախա-
րարս

14 Խվտ խնդրի

15 ab վրէժ, Խ իւրոյ ձեռակերտին

15 ց արշակաւանի

15 Ե ի նոցա, փխ. ե նոցա

16 Տ կամարու

17 Ե լիք ե հօր—կողմանցն անկան
(Խ. 292, Ե. 1)

17 Խabedցոր յերկաքանչիւրոցն [Ե երկա-
քանչիւրոցն] անկան ի կողմանց
[abedցոր կողմանցն]

կողմանցն անկան. յանդի արք գիպեալ արանց՝ ոչ որ զպարտութիւն յանձն առնոյր: Եւ մինչ զեւ նորա յայտ էին, հասաննն և զօրքն կայ-
 5 սերականք: Ապա տեսեալ Արշակայ, թէ ինչոմի են նորա Շապուհ և Վաղէս և իւր նախարարքն, տարակուսեալ յամենեկունց՝ յգլ առ մեծն
 10 Ներսէս թաղում անգամ աղաչելով. խոտտանայր զառնալ յամենայն ճանապարհաց չարաց, և լինել ըստ կամաց նորա, և ապաշխարել ի
 քորձ և ի մսխիր. միայն զի նա եկեաց և արասցէ խաղաղութիւն, և
 թափեաց զնա ի ձեռաց չգօրացն Յունաց: Ապա և ի նախարարացն
 15 ստեղ ստեղ զմիմեանց զինի զայլն մաղթանք նորին աղաղաւ. նա և
 20 եպիսկոպոսայն ժողովեալ՝ պաղատանա մատուցանէին, զի մի անփոյթ
 արասցէ զկորստնէ իւրոյ վիճակին:

Ապա հաւանեալ մեծն Ներսէս՝ եկն ի մէջ նոցա, և արար խաղա-
 ցութիւն, լսելով նմա թագաւորին և նախարարացն, բայց ի նահապեալն
 Արծրունեաց Մեհրուժանայ և ի նորին քեռտնէ Վահանայ Մամիկոնենէ,
 15 որք անխող եղեալ՝ ապստամբեալ զնոցին առ Շապուհ: Իսկ այլ ամե-
 նայն նախարարքն հառապանցին ախտ, զի յայնմ հեռէ թագաւորն
 վարեացի ուղղութեամբ, և նոքա ծառայեացն միամտութեամբ. և այդ
 ի մէջ նոցա Բայց և առ զօրսն Յունաց, երթեալ մեծին Ներսիսի,
 աղաչէր մի ինչ աշխարհիս մեղանչել, այլ առնուլ զհարկսն և զօրդի
 20 Արշակայ զՊապ հանդերձ ամենայն նախարարացն օրդուլք պատանգաւ,
 և դառնալ Սրում լող եղեալ քաղցր և մեծն Թէոդոս զօրախոր՝ գառնայ
 առ կայսր հանդերձ պատանդօյն, ընդ իւր տանելով զմեծն Ներսէս
 Թղթով Արշակայ, որ ունէր օրինակ զայս.—

1 ՏԼ և արք / ք գիպեալք
 2 ձեւ լիք նորա օրդոս յայնմ
 2 Ա լիք և (զօրքն)
 2 ձեւ զօրք / Տ կայսերական
 3 քդոս արշակ
 3 Ա եթէ թշնամիք են
 3 և լիք և վաղէս և իւր—ապստամբեալ
 զնոցին առ շապուհ (ս. 15)
 4 ՏԺ յղէ [ցէ յղէր] թաղում անգամ
 աղաչելով զմեծն Ներսէս
 6 ձեւ յառ չարեաց
 7 ք լիք և (լինել) / ձե լինիլ
 8 օրդոս լիք զնա
 8 Հց զօրացն, փխ. հզօրացն
 8 ա սպապ, փխ. սապէս
 8 ց լիք ի (նախարարացն)
 9 վ լնի, փխ. զկնի
 9 Աց մաղթանքն
 10 Ա ժողով արարեալ, փխ. ժողովեալ
 10 ՏԺ մի անփոյթ զկորստնէ իւրոյ
 վիճակին առնիցէ [և արասցէ]
 11 ա յիւրոյն, ձեւ իւրոյն
 11 Ա վիճակի
 12 Առ մեծին
 12 ձեւ Ներսիսի, քեռտնի և Ներսիսի
 13 ձեւ թագաւոր

14 ՏԺ և մեղանչեալ
 14 ք լիք և (ի նորին)
 14 ձեւ լիք ի (նորին)
 14 ձեւ լիք քեռտնէ
 14 Ա մամիկոնէի որք մամիկոնէ
 15 առ անխող
 15 Ա լիք ապստամբեալ
 15 ԱԺ նախարարքն ամենայն
 16 ցէ ուխտս
 17 ձ վարեացի ուղղութեամբ թագաւորն
 17 ա լիք և նոքա միամտութեամբ
 18 Ա լիք բայց և լիք և (առ)
 18 ց երթալ
 18 Ա արդոյն, փխ. մեծին
 18 ձեւ Ներսիսի / ք Ներսիսի
 19 Ա զհարկս, ձե զօրդի
 20 ձե օրդով
 21 Հց դառնայ, փխ. դառնալ
 21 ցէ որում և լող
 21 ձ մեծին [Հ մեծի] օրդուստի զօ-
 րաւարին [ի զօրաւարի]
 21 Տ զօրաւարն / ձ լիք զօրաւար
 21 օրդոս դառնալ, փխ. դառնալ
 22 ԱՏ առ կայսրն / ձ լիք հանդերձ
 22 Ա պատանդօյն հանդերձ
 23 Տորքոս լիք օրինակ

Թուղթ Արամկայ առ Վաղէս:

«Արշակ արքայ Հայոց մեծաց և ամենայն նախարարք Արամեան ազինա. ահաւն մերում ինքնակալի Վաղեսի Ազոստոսի և որդւոյ քում Գրատիանոսի խնդալ:

- 5 «Արի գիցէ ինքնակալդ ի մաի, եթէ առ ատիկ զձեզ նշկանեցար, կամ իբրեւ զհօրս ինչ զմեզ վարկանելով՝ արձակեցար զունդ Նինից յերկիրդ Յունաց. այլ մեծի խոսովութեանդ, որ ի ձերում միջի շարժեցաւ, գիտակ եղեալ՝ երկուցեալ ի Շապհոյ, եթէ ոչ որ թափեացէ զմեզ ի ձեռաց նորա՝ օգնեցար նմա զոյցն զնդաւ: Եւ ոչ ես ինքն Արշակ
- 10 եկի րնդ նմա, զմիամտութիւն րնդ ձեզ պահելով. վասն որոյ աւերեալ զերևոյց զաշխարհս մեր, մինչև զոսկերս անդամ հարցն բրեաց ի զերեղմանաց: Եւ արդ՝ հաւատացեալ ձեր եղելոցս՝ զատաջին սէրն առ մեզ հաստատուն պահեցէք, և մեր առ ձեզ զմտերիմն հատուցոյք ծառայութիւնս:
- 15 Իսկ Վաղէս ոչ զթուղթն ընթերցաւ, և ոչ զմեծն ներսէս ետես. այլ բացէ ի բաց արտասահմանիկ զնա հրամայէ, և արդ զամենայն պատանդան մատնել:

1 Դ վաղէս կայսր

2 ձե արամեանն / թ արամեան [ե
ամա]

3 թ ազգին [Հ ազգի], փխ. ազինս

3 Ա տեսան իմոյ ինքնակալ վաղեսի
ազոստոսի [օզոստի, Դ օզոստեայ]

3 թ ազոստոս վաղեսի

3 ք լիկ վաղեսի

4 Ակ զրատիանոսի [եւ զրացիանոսի]
կայսեր խնդալ

5 Ե առ ատեալ, Դ ար ատեալ, փխ. առ
ատել

5 ոքքրս լիկ առ

5 ո ատեալ օքքրս ատելի

5 օ զքեզ, փխ. զձեզ

6 օքքրս լիկ ինչ

6 Ա լիկ զմեզ

6 Ե լիկ արձակեցար

6 Աեվ^Բ հէն [Ե հեն], փխ. հինից

7 Ա յերկիր

7 ձե խոսովութեան

7 Հյե լիկ ի (ձերում)

7 օ ի միջի ձերում

7 Ա շարժեցեալ [Ե շարժեալ] եղև

8 և թէ

8 ԱՏ թափ.

8 քրս զձեզ, փխ. զմեզ

9 օքքրս լիկ ես

9 թ եկի արշակ

10 Ե զի միամտութիւն

10 Ա լիկ ընդ (ձեզ)

10 թ պահելով ընդ [Ե լիկ ընդ] ձեզ

10 ԱՀ աւարեալ

11 Ա գերեալ

11 Ե աշխարհս

11 Ա զօսկերսն անդամ զհարցն բրեաց
ի զերեղմանացն

12 Տ ձեր՝ մեր

12 ԽՎԻԷ յղելոցս, վ եղելոցս, փխ.
եղելոցս

13 ք պահեցար և մեզ առ

13 ձեւ մտերիմն

13 Տ ընթերցեալ

13 Ե մեծ / Լ զսուրբ, փխ. զմեծն

13 ԱՏ ոչ ետես զմեծն ներսէս

16 Լ բայցէ ի բաց

16 քքրս արտասահմանեալ

16 ՏԽ հրամայէ զնա և զամենայն
վարանդիսն արդ մատնել

16 թ վարանդիսն, փխ. պատանդան

17 ք մատնեալ

Լ

Ոստանացի արտասանման լինելու մեծին ներսիսի, և անկանել պատահելու ի կզգին անբնական, և ք, ո՛րպէս կերակրելու լինին ի վերին խնամուցին:

- Ի մամանակին յայնմիկ էր յախտու եպիսկոպոսութեանն Բիւզանդացոց հոգեմարտն Մակեդոն: Եւ իրրեւ ել հրաման յարքունուստ արքայիկ զմեծն ներսէս, որպէս զմի անգամ խարոյ և զբժոյ արքայի՝ մատուցեալ առ նա ոմանց ի հերձուածոցաց ազանդոյն Արիսի, ամեն, յեթէ զաւանես ընդ մեզ՝ թափէ զբեղ հայրն մեր Մակեդոն: Որում ոչ հաւանեալ՝ արքորեցաւ, և ի նաւալիւզն լինել ըստ խառաշունչ օգոյ
- 10 ձմերայնոյն, ընկեցեալ ի կզգի ինչ անապատ՝ ջարդեաց գետան: և նաւորդացն ոչ իշխեցեալ մակուկան նաւել, մնային տաղնապեալ, ուտելով զարմատս անտառին: Այլ ի տեսչութենէն Աստուծոյ կերակրեալ լինէին ամիսս ութ ի ձկանցն, զոր ծովն ընկենայր կենդանիս: Բայց Պապայ յանձն առեալ հանդերձ ամենայն պատանդօրն՝ թափեաց
- 15 Մակեդոն:

ԼԱ

Կոստել Արեւելայ զնախաբարսն, և յաղագս վարուց Խաղայ եպիսկոպոսի:

Ի հեռանալ մեծին ներսիսի՝ ստեաց Արշակ ամենայն ուխտիցն, զոր եղ ընդ նախարարսն, և խնդրեաց զբէն ձեռակիրալն իւրոյ Արշա-

1 է ԼԱ, Լ ԻԹ, փիւ. Լ.

2 Տ յաղագս արտասանմանելոյ զմեծն ներսէս և արկանել պահել ի կզգին

2 հեւ արտասանմանն

2 եմեք ներսէսի

2 Բ պատահի

3 աւե ի կզգի / եմեք ի կզգիս

3 Հցե լիք Թէ / Խ լիք լինէին

3 Բր լիք վերին

3 Բ ի խնամոցն աստուծոյ

4 օ լիք ի մամանակին—եպիսկոպոսութեանն

4 Է եպիսկոպոսապետութեանն

4 Տ քիւզանդիոյ

5 Տեք հոգեմարտն

5 Խոմեք մակեդոն [է մակեդոն]

5 Ե լիք և / Բար արքունուստ

6 Եւ լիք արքորիկ զմեծն ներսէս

6 Եմքոց զմրոյ, օ զզմրոյ

7 Տն մատուցեալ ոմանց [Խ ոմանք] առ նա [Խ լիք առ նա] ի հերձուածոյն [օ ի հերձուածոցն] արիսի

8 Խ Թէ / Եմեք մակեդոն

9 Խ հաւանեալ / օ արտաքեցաւ

9 Անվոյց և [Կ լիք և] ի նաւաղիլն

9 Ավ լինելոյ / օ խառագոյն

9 օ օղոց, ԽԿԵմե օղոց / Ե աղոց

Բ օղոյն / օղոյ

10 Եմ ձմերայնոյն / Եւ ձմերայնոյն / միւսն, ձմերայնոյն

11 ց իշխեալ Այկ Խալիս

11 Ժ տառապեալ

12 ԱՏ զարմատ

12 Ե ի տեսչութենէն, Վա ի տեսչութեանն

12 Հցե լիք աստուծոյ

13 ԱՏցե ի ձկանց, Եւ զորս Եմեք ծով

14 Ա լիք ամենայն

14 Տն պատանդան, Ա Թափ

15 Հեմեք մակեդոն, Բ լիք մակեդոն

16 Լ, փիւ. ԼԱ.

17 Ա Թէ որպէս կոտորեաց արշակ զամենայն նախարարսն [Ե զնախարարսն ամենայն, Ե զնախարարսն զամենայն]

և վան զարուց

17 ցո կոտորելն / որքոց կոտորեալ

17 Տեք խաղայ

17 Հիցեքոց եպիսկոպոսին

18 Եմեք ներսէսի, Ե ներսէսի (միշտ)

18 ԱՏ ուխտն / Եւ ամենայն նախարարաց ուխտն, զոր եղ ընդ նոսա և

19 Ա եղ ընդ ամենայն նախարարաց նոսա [Ե նոսայ] և

19 Խ արշակաւանի

կատանու: և կոտորեաց զբազումս ի նախարարայն, մանաւանդ զազգն
կամարականաց բանայր ի միջոյ, չարակնելով ազահալ յամուրն
Արտաղերս և ի քաղաք սասանի նոցա և րուանդաշատու և կոչեալ առ
ինքն ի լրեալ արքունիան Արմաիր իրր զազգականս իւր, ի պատճառս
5 պատուոյ մեծարանաց, միահագոյն զարս և զկանայս հանդերձ մանկամբր
հրամայեաց կոտորել: և ոչ ոք ի նոցանէ ապրեցաւ, բայց Սպանդարատ
որդի Արշաւրի. քանզի ունէր կին Արշակունի, որ և բնակեցաւ ի նորին
մասանդութեան ի կողմանս Տարսնոյ և Հաշտենից, իրր տրտունջ
զժողովրդին իւրմէ եղեալ զներսեհէ. որոյ ազապաւ և ոչ ի կոտորման
10 նոցա զկողեցաւ: Այլ լուեալ զրոբն՝ հանդերձ որդւովքն Շաւարշաւ և
Փապուսնի և բոլոր բնականօքն զնաց փախստական ի Յոյնս:

Բայց ի գնան մեծին Ներսիսի ի Յոյնս՝ էր ձեռնադրեալ զսար-
կուապն ինաց յեղիսկոպոստոթիան Բագրեանդայ և Արշարունեաց, և
հաւատաց ի նա զամենայն գործ փրակացութեան աշխարհիս մինչև
15 ցմամանակ իւրոյ զարձին: Այս ինաց յամենայնի նմանեալ մեծին Ներ-
սիսի, և առաւել ևս ի տեսչութիւն ազգատաց, որոյ և շտեմարանքն իսկ
տղրերայնսն սքանչելապէս իրր առ եղիայիս և եղիսկիս, և ի յանդի-
մանել զարքայ՝ ահաւոր և սաստիկ էր և աներկիւզ: և ոչ եղև ի նմա
զամազիւտ սասանայ, բայց առ միոյ նուագի, զի էր պճնող առ հան-
20 գերծա և ձիասէր. զոր պարստեալ ալպանէին փոխանակարանեալ՝ որք
ի նմանէ յանդիմանեալ լինէին: Վասն որոյ թողեալ այնուհետեւ զեր-
ճագոյն հանդերձան, խարաղնազգեստ եղեալ՝ իշով շրջէր մինչև ցօր
մահուան իւրոյ:

1 Ա զբազում [de բազում] նախարարս
2 ք լիխ ի (նախարարացն)
3 Տ զազգան [ս զազգն, x զազգս]
4 Հե կամարական Ա բանայ
5 Ե լիխ ազահեալ
6 ք արտաղերս Պ սասանդա
7 ք կոչեցեալ / Պ լիխ առ ինքն
8 Պ ի լրեալն արքունիս
9 Հ ազգականս / Տ զազգական
10 ճեցլեալ պատուոյ և մեծարանաց
11 Ե և միահագոյն Ա մանկամբն
12 ճեաւ արշարի / Հցե արշարի
13 ԱՏ ունէր երկրորդ կին
14 քքա ի կողմանէ / Ե հաշտենից
15 Հցե զտրտունջ
16 Ա լիխ իւրմէ / Պ լիխ եղեալ
17 Ե զներսեհ / Տ լիխ և (ոչ)
18 Պ լիխ ի (կոտորման)
19 Տ Ե ի կոտորմանն
20 ՏՊ զիպաւ
21 ք լուաւ / ճեյ լսել / Ե ի լսել / ճելու
լսէ իւլ լսեալ
22 ճեմ զազաւոթիս / Ե զզազաւոթիս
23 ԱՏ ընտանեօք
24 ք փախեաւ, փխ. գնաց
25 ճե մեծի / ք լիխ մեծին

12 ճեմէ՛ ներսեհի / Ե ներսեհի
13 Պ և, փխ. էր / Լ զսարկուաւրդն
14 ԱՏ զիպալ / ՏՊճե բագրեաւանդայ
15 Ե արշակունեաց / Լ աշարունեաց
16 Ա ի նա զգործս [Ե գործս] վերա-
կացութեան ամենայն աշխարհին
Տ աշխարհին
17 իւլջլ լիխ մինչև
18 Ե ցմամանակս
19 ճեցլեալ նմանող եղեալ
20 ԱՊ լիխ և (առաւել)
21 Հցե լիխ ի (տեսչութիւն)
22 Տ Ե լիխ և (շտեմարանքն)
23 Պ շտեմարանք / ՏՊ լիխ իսկ
24 ք աղբիւրացան / Պ աղբիւրացեալ
25 Ե իրբե / Պ առ եղիային
26 ԱՊ լիխ և (սաստիկ)
27 Ա զամազիւտ ի նմա
28 Պ զամազիւտ / քքա կամազիւտ / վ՛եա
կամազիւտ
29 Լ բա(յ)ց / Ե բաց, ՏՊ վասն, փխ. առ
30 Ե պճնող և ձիասէր առ հանդերձ
31 Տ փոխանակարանել
32 ճեմէ՛ լիխ այնուհետեւ
33 Հցե լիխ այնուհետեւ
34 Ա իւաւ / Պ լիխ մինչև

ԼԳ

Յազազս քազաւսեւոյն Թէոքոսի մեծի, եւ ժազոփոյն որ եղեւ վասն
եղեւմարտոյն:

- Բայց Վազեաի կայսեր բաւ արժանի իւրոց խորհրդոցն պատանա-
կան պեհներն աստէն բերելով զօրինակ, հրակեղեղեալ յԱղբիւնուպոլիս՝
5 աստակեցաւ. եւ ասնաւ զիւսպն Թէոքոս: Սա քակեաց զմեհանա կտոցն
մինչե յատակս, զփակեալսն միայն ի սրբոյն Կոստանդիանոսէ, զանուա-
նեալն Արեղական եւ Արտեմեայ եւ Ափրոփիտեայ ի Բիւզանդիոն, աւերեաց
նոյնպէս եւ զտաճարն Գամասկոսի, եւ արար եկեղեցի. նոյնպէս եւ զտաճարն
10 իլիւս քազաքի, զԼիրանոսի զմեծ եւ զհաչակաւոր զերեքքարեանն:

- Սա զարձոյց զամենայն հարս սուրբս, որք յազազս ուղղափառու-
թեանն արտասահմանեալ էին ի միասպս, ընդ որս եւ զմեծն Ներսէս ածեալ
սա իւր ի Բիւզանդիոն՝ պահէ մեծաւ պատուով, մինչեւ հշմարտութեանն
ստապեցաւ հաւատ, որ յազազս ամբարշտին Մակեդոնի հայհոյութեանցն.
15 զի ոչ Տէր խոտտփանէր զՀոգին սուրբ, եւ ոչ երկրպագելի եւ ոչ փառա-
ւորիլի ընդ Հօր եւ ընդ Արդոյ, այլ օտար յԱստուծոյ բնութիւնէն, եւ
ստապեալսն եւ ծառայ եւ պաշտօնեալ, եւ ազգումն ինչ, եւ ոչ էաթիւն անձ-
նաւոր: Եւ ժազոփեալ սուրբ հարբն ի թաղաւորեալ քազաքն Բիւզանդիոն,
Դամասկոս հռոմայ, Նեքատաթոս Կոստանդնուպոլսի, Տիմոթէոս Աղեքսան-
20 զրի, Մելիտոս Անտիոքոս, Կիւրղոս Երուսաղէմի, Գրիգորիոս Նիսիայ,

2 ոչ մեծին Թէոքոսի

3 ՏԵ հոգեմարտացն [քրդս հոգեմար-
տին] edhe հոգեմարտին, վ հոգե-
մարտիցն միւսն. հոգեմարտին

4 Ա վազէսի [ժ վազէս]

4 ՏԵ չիֆ կայսեր

4 ւ չիֆ արժանի

4 ՏԵ չիֆ իւրոց

4 Կ'edeghe աւօրէն [ժ աւօրէնութեան]
իւրոց [ի չիֆ իւրոց] խորհրդոց ու
խորհրդոց

5 ՏԵ գեհենոյն ջի գեհենոյն

5 Ավ'ոս հրկէզ

5 ց յազրիանիպոլիս / վ'քրս յանդրիա-
նուպոլիս

7 ւ զփակեալս / ՏԵ չիֆ միայն

8 Խվ'ոսդոս արեղակն

8 օեւէֆ ի բիւզանդիոն / ւ ի բիւ-
զանդոն

9 Տյի չիֆ ե (զտաճարն զամասկ.)

9 Խվ'ոս զամասկի / վ'ոքրոս զամասկի

9 ւ չիֆ ե (արար)

10 Կ'edeghe իլիւս / ed իլու, միւսն.
իլու: Հմմտ. Աթմ. Աթմ II, 99:

10 ւ զլիբիանոսի / ք զմեծն

11 օքրոս որ / Հցէ չիֆ որք

11 Տ' ուղղափառութեանն, ժ ուղղու-
թեան

12 Ա արտասահմանեալք

12 օեֆ ե ի միասպս / Հ ընդ որք

12 քրդս չիֆ զմեծն

12 ւ ածել

13 օեւէֆ ի բիւզանդիոն / ւ ի բիւ-
զանդոն

13 ց չիֆ մեծաւ

13 ցէ հշմարտութեան

14 Աց'ոս որք

14 Հօեւէֆ ժակեղովի

15 ւ ե երկիր պազել. չիֆ ոչ

15 Ա ե փառաւորեալ. չիֆ ոչ

16 ժ յօտար

17 Ա չիֆ ծառայ / քրդս ծառայ աստու-
ծոյ: Հմմտ. Աթմ. Աթմ II, 99:

18 Ա ի թաղաւորեալն բիւզանդիոն [ւ
բիւզանդոն]

19 օեւէֆ զամասկոս / edx զամասկոս

19 ւ հռոմայ / Նեոտաթոս

19 ի ի կոստանդինուպոլսէ / լոս կոս-
տանդինուպոլսի / օքրոս կոստանդիա-
նուպոլսի

20 ժ' մեղիտոս Խվ'ոքրոս մելիտոն

20 ւ աւտորոս Հ անտիոքայ

20 ւ կիւրեղոս / Խվ'ո կիւրեղոս, ք
կիւրեղ

21 Ա զրիգոր

21 ւ Նիւսայ / ց Նիւսայ / Հ Նիւսիոյ

Գեղարիսս Կեաարս, Գրիգորիոս Նաճիանձու, Անփիլոքսիոս Իկոնիոս, և այլ եպիսկոպոսք, միանցամայն հարիւր և յիսուն հարք, որք նպովեալ մերժեցին զմակեղան և զամենայն հոգեմարտոս:

ԼԳ

5 Ակամայ երբ Աբաուկայ առ Շապուե, և անդառձ լինել:

- Դարձեալ պարապ առեալ Շապուեյ ի պատերազմացն՝ առաքել ի վերայ Արշակայ զԱլանադան ամն պաշխալիկ՝ հօր զնդաւ, որ էր ազգակից Արշակայ: Յորմէ խոյս տուեալ Արշակայ, թափուր ի բազմաց մնայր նախարարաց, որոց ձեռն տուեալ յԱլանադանն՝ կամաւ երթալին առ Շապուե, տաղակացեալ յիրեանց արքայէն Արշակայ, և մեծարեալք ի նմանէ զառնային յաշխարհս մերս: Ուստի տարակուսեալ Արշակայ՝ յղէ պատգամ առ իշխան զօրուն Պարսից, եթէ տիւս արիւն իմ և հարազատութիւն, ընդէր այդպիսեալ վարեա զիս ջերմութեամբ, իկեպէտ և ախանայ զգալուստ քս զիտեմ, ոչ կարացեալ սայկեալիզ զհրամանս Շապուե՝ զալ ի վերայ քո ազգականիս: Այլ արդ՝ իտուացն ինձ զողել ուրեք վայրկեան մի ժամանակի, մինչև այլ առեալ՝ անցանել կարացից յերկիրն Յունաց, և զու կայցես զաշխարհս, և բազմաց յինէն հանդիպեցիս բարութեանց, որպէս ի մտերիմ հարազատէս:

Դարձուցանէ Ալանադանն այսպիսի պատասխանիս, և սուէ. «Եթէ

1 Ե րասիլոս, Ես զեղամիոս Շ զեղա-
սոս / միւսմ, Բասիլիոս, փխ. զեղա-
սիոս

1 Կ՝ և զրիգորիոս

1 Ավ նազիրաու / (ն)անձիանձու,
վցոցե անձիանձու / Շ անձիանձու,
բզրո նանձիանձու, վ նանձիանձու

1 Եմեյ անփիլոքսիոս / անփիլք-
սիոս, Եւ անփիլքսիոս

2 Ազմուգրոս յիկոնիոս (Ե յիկոնիոս)

2 Ա այլք / Եմեյ հարիւր

3 Բզրո որ

3 Շ հերքեցին, փխ. մերժեցին

3 Ե զմակեղան

3 Տեւ հոգեմարտոն, Ե հոգեմարտոս

5 Այրո երթալ / Ե երթն / ցե երթայ

5 Եցե արշակ

5 Ե լինիլ / լինիլն / լինիլ

6 Ե զապուե

7 Ե՛ք զաղանայոզան / Ե զաղանադան /
Ե զաղանայոզան, ցեաքցո զաղանա-
դան վ աղանոզան կամ աղանադան

7 Եմեյիւ պաշխալիկ

8 Եմեյ լիք յորմէ—արշակայ, Ե իսկ
արշակ, փխ. յորմէ—արշակայ

8 Շ տուեալք / Եմեյ ի բազմացն

9 Բ մեաց

9 Տեւ նախարարաց, որոց ձեռն տու-

եալ նախարարսն

9 Եմք աղանայոզանն, Եմեյ աղանայո-
զանն / ցեաքցո զաղանոզանն ց զա-
ղանադանն

10 Եմեյիւ տաղակացեալք

10 Եմեյիւ տեառնէն, փխ. արքայէն

10 Շ յարշակայ

11 Ա ի զապուե (Ե զապուե), փխ. ի
նմանէ

12 Ե լիք պարսից

12 ց արիւն իմ և հարազատութիւն իմ

13 Բզրո այսպիսեալ

14 Եմեյ կարացիք

14 Եմեյ զհրաման

15 Եւ լիք քո

15 Վ՛ցօրցո Թողացո, / Ե Թողացո / Շ
Թողացոյն Թողացոյ / վ Թողացո

15 Շ Վ՛ճ զողիկ

16 Ե ուրուք / ցե լիք մի

16 վ ժամանակ

16 Ա կարացիք անցանել

17 Եմեյ հանդիպիցիս

18 վ բարեբարութեանց

18 ք օր, փխ. որպէս

18 Ա որպէս արգարե ի մտերիմ

10 Ա աղանայոզան (Ե՛ք աղանայոզան, Ե
աղանոզան) արշակայ ցեաքցո աղանոզան

10 Ա լիք և (առէ)

- դու ոչ խնայեցիր յազգայինսն մեր Կամարականս, որ առաւել քան
 զիս Լին քեզ հարազատագոյնք, զենի ձերոյ մասամբ և աշխարհաւ
 համարնակաւ, զիտրդ յինէն ակն ունիցիս ի քեզ խնայել, հետացեալ
 զենիս և բնակութեամբ. և որով որինակաւ ես ի քոյսն յուսալով բարիս,
 5 որ անյայտ է իմ ասից՝ զգտեալսն յիմմէ թագաւորէն Կորոսանիցեմնս
 Ապա այնուհետեւ յոյժ նեղեալ Արշակ, յոչ կամաց երթայ առ
 Շապուհ, և ի պահեստի լինի ի նմանէ. և բռնութեամբ հարկաւորեալ
 զրէ, զի Փառանձեմ կին նորա եկեացէ ի զուսն: Եւ Շապուհ հրամայէ
 ամենայն մեծամեծացն, զի լնդ Փառանձեմայ եկեացեն:

10

ԼԵ

Սաղագոս չարեացն որ անցին ընդ Հայոց ի Շապուհ, և մասն Արցախայ:

- Իրրե զիտացին նախարարք Հայոց, այնք, որոց նախ քան զԱրշակ
 ձեռն տուեալ էր ի Շապուհ արքայ Պարսից, իմ և զնոցա կանայսն
 ինդրեալ է իրրե զայնց, որք առ Արշակայն Լին միամիտք, և զայն ես
 15 տեսին, եթէ գնաց Ալանադան, և զունդ փոքր է որ վասն այնր է
 եկեալ՝ միտքսնեալ հալածեցին զնոսա. և իւրեանց առեալ զկանայս և
 զորդիս՝ փախեան յաշխարհն Յունաց: Եւ ոչ զշտոյն Փառանձեմ գնաց
 ի կոչ առնն իւրոյ, այլ հանդերձ գանձիւր անկաւ յամուրն Արտազերից.
 լոր առնելով առ որդին իւր Պապ, յուսայր տարել ի ձեռաց Շապուհ:
 20 Ընդ որս զչարեալ Շապուհ կապէ զոսա Արշակայ երկաթեղէն շղթայիւր,

1 Ե չխնայեցիր

1 Ա կամարականս / չ կամարա-
կանքն եւ որք

2 ՏԽ բո. փխ. քեզ

3 Ե զէն հաւատով ձերոյ

2 ՏԽ ձեր / զ Լին ձերոյ

3 Ա ունիցիս ակն

3 Դ Լին ի (քեզ)

3 Գ Լին հետացեալ

3 Ա հետացեալ յինէն զենիս

4 ՏԽ ի քոյն

5 քզր անյայտ, փխ. անյայտ

5 Ե զգտեալս

6 Ա արշակ (Ե և արշակ) յոյժ նեղեալ

6 Խ արշակայ

6 Ե յոչ կամայ

7 Ե Լին ի (նմանէ)

8 Ա ի զուսն եկեացէ

11 ԵԵԵԵ չարեացն հայոց որ անցին / եւ
չարեացն չապնայ որք անցին ի հայո11 ՏԽ ընդ հայք / Դ ի հայք / ԵԵԵԵ Լին
ընդ հայք11 Դ ի չապնայ պարսկէ և մասն արշա-
կայ ի պարսս անդ սաւաղաբար

11 ՏԽ մահ

12 Չ նախարարքն

12 ՏԽ որ

12 Ա յառաջագոյն, փխ. նախ

13 ԵԵԵԵ ձեռն

13 ՏԽ տուեալ էին

13 ՏԽ Լին արքայ պարսից

13 ԳԽ նոցա

13 Դ զկանայս նոցա

13 ԵԵԵԴ կանայս

14 ՏԽ ինդրէ

14 ՏԽ որպէս / Դ իւր

14 ՏԽ զայնոցիկ որք առ արշակայ
միամիտք էին

14 Ե զայնոցիկ

14 Չ Լին և զայն եւ—ալանադան (Ե. 15)

15 ԵԵԵԵ ալանայոցան / ԵԴԴ ալանայո-
ցան / ԵԴԴ ալանոցան

15 ԵԵԴԴԴԴ յաղաղս, փխ. վասն

15 Ա այնորիկ եկեալ է

15 ԳԽ առն

15 Դ արտազերոց

19 Ե առ որդին իւր պապ յուսայր առ
որդին տարել

19 ԴԽ տարիլ

19 Ա արքային պարսից, փխ. չապնայ

20 ՏԽ ընդ որ / ԵԴԴ չապնայ

20 Ե կապանաւք, փխ. շղթայիւք

- և տալ տանել յերկիրն Սուսանայի յԱնուշն կոչեցեալ բերդ: Եւ
բազում զօրս զամարեալ ի ձեռն Մեհրաթմանայ Արծրունայ և Վահանայ
Մամիկոնի, ուրացողաց զՔրիստոս, արձակ յաշխարհն Հայոց, որք եկեալ
նստան չորս զբերդուն Արտաղերից: Եւ իկակէտ ոչ ինչ կարելն տանել
5 նմա վասն անմատչելի ամրութեանն, բայց զի բարկութիւնն Աստուծոյ
էր ի վերայ Արշակոյ՝ մարդիկ ամրոցին ոչ անտային մնալ համբարուն
Պապայ, այլ անձնատուրք կզին ի կամոց, և ոչ ի բռնութեան: Զօրս
զերեալ հանգերձ գանձիւքն և սիկնան Փառանձեմա խաղաղացին ի
յԱսորեստան, և անդ ընդ տայլի ցից հանեալ՝ ստատկեցին:
- 10 Ի նմին ժամու Էնաս հրաման ի Շապուհ արքայի, զի քանդեալ
ուերեացն զամրութիւն ամենայն քաղաքոց, և զՀրեայն խաղաղուցն ի
զերութիւն, և զայն Հրեայն, որ նովին հրկութեան արինք կային ի Վանն
Տոպայ, զօրս ամեալ էր Բարգափրանայ Մարտունայ յաւուրս Տիգրանայ,
զօրս բնակեցոյց Շապուհ յԱպահան: Պերեցին և զայն Հրեայն որք
15 յԱրտաշատ և ի Վաղարշապատ, զօրս ամեալ էր նայն Տիգրանայ արքայի,
որք յաւուրս սրբոյն Փրիգորի և Տրդատայ հաստացեալ էին ի Քրիս-
տոս, ընդ որս և զԶաւիթայ երկց Արտաշատու: Ենամամ մատուցեալ
սո Շապուհ Մեհրաթման և Վահան չարախոսելն զԶաւիթայ երկցու,
Արտաշատու, եկել յայն սակս եկն ընդ զերութիւնն, զի խրատեացէ գնտա
20 պինդ ունել զօրէնս քրիստոնէութեան: Վասն որոյ Շապուհ հրամայեաց

- 1 pro տալ
1 abedetur յանուշն
2 l բազումս
2 Ա զօր բազում
2 ՏԽձ մերութեանայ
2 ած արծրունայ
3 վտոս մամիկոնայ, որք մամիկո-
նայ : Հցե մամիկոնայ
3 ի արձակ
3 ք յունաց, փիւ. հայոց
3 ձեւ լիք նմա
3 Հցր ամրութեան
3 ՏԽ լիք գի
3 Հցլ բարկութեան
3 Հե յաստուծոյ
6 abdetur մարդիկ
6 ԱՀՆ համբարուն : միւսն. համբարոյն
7 od զօր
8 ԱՀց գանձիւք
8 ց խաղաղին, և խաղաղացին
8 Աղկց լիք ի (յասորեստան)
9 ՏԽ ընդ սայլացից
9 ԱՀ հարեալ, փիւ. հանեալ
10 ՏԽ հրաման շապուհ, զի ք լիք ի
(շապուհ) : շապուհ
10 և քանդի
11 քգոս լիք աւերեցեն
11 Ա զամենայն ամրութիւն
11 Ա զհրեայն խաղաղուցանել

- 12 Ա հրեայնք ք հրեայն : Եւ հրեայնս որք
13 ՏԽ նոյն
12 Ա լիք հրկութեան
13 ՏԽ օրինօքն / օ օրինօքն հրկութեան
13 Ա ի վան ք ի վան
13 ՏԽ զօր
13 abdeցր բարգափրանայ, և քաղա-
փրանայ / զ ի բարգափրանայ
14 ցե զօր, զ բնակի
14 ք և զերեցին զայն
14 ք լիք և
14 և զայլ, փիւ. զայն
14 abdetur հրեայն
15 մկոյրս զօր, և լիք էր
16 ՏԽ օր : ք լիք և
17 ցե զուիթայ / ձ Լրկց
17 abdetur և, փիւ. յայնմամ
17 ք լիք յայնմամ մատուցեալ—արտա-
շատու (Տ. ԵԳ)
18 abde մերութեանայ / Եւ մերութե-
անայ, ՏԽ մերութեան
18 abde լիք և վահան
18 abde չարախոսեաց զզուիթայ երկցու
19 ձ ԲԼ : և այն
19 Կ'abdetur ընդ զերեայն, և ընդ
զերեայն / ցր ընդ զերութիւն / ողոր-
մող զերութիւնս
20 Ա զհաւատա(ն), փիւ. զօրէնս
20 և հրամայեաց շապուհ

չարչարել զԶուրիթայ, զի թողցէ զօրէնս քրիստոնէութեան. որում ոչ հաւանեալ, կատարեցաւ: Զայս ամենայն ազէտս թշուառութեանց լուեալ Արշակայ՝ սաւուղարար արար ընդ անձին իւրում, որ թաղաւորեաց ամս երեսուն:

5

12

Անցն քնդ մեզ չառեացն որ ի Մեհրուսեանայ, եւ քաղաւորել Հայոց Պապայ:

Յետ մահուանն Արշակայ զումարեաց Շապուհ զօր քաղում ի ձեռն Մեհրուսեանայ, եւ արձակեաց ի Հայս, ի նա հաւատարմով զաշխարհս:

10 Եւ տուեալ նմա կին զքոյր իւր զՈրմդգուխտ, եւ հրովարտակս քաղում շինից եւ զաստակերտաց ի Պարսից աշխարհին, եւ խոստացաւ տալ նմա զՀայոց թաղաւորութիւնն, միայն թէ զնախարարուն նուաճելով՝ ի զէն մազդեզանց զաշխարհս զարձուցէ: Որոյ յանձն տուեալ եւ եկեալ, եւ զբազումս ի նախարարաց կանանց կալեալ՝ ի բերդս բերդս տայր պահել, զգարձ արանցն յուսողով: Եւ զամենայն կարգ քրիստոնէութեան

15 ջանայր խափանել: Զկալսկոպոսս եւ զքահանայս հարկաց պատճառաւ կապեալ՝ յերկիրն Պարսից տայր տանել: Եւ զորս միանգամ զիրս գտանէր՝ սչրէր, եւ հրաման տայր մի՛ ուսանել զգլխութիւն յունարէն, այլ զպարսիկ, եւ մի՛ ոք իշխուցէ յոյն խօսել կամ թարգմանել. ալսպիսի ինչ պատճառաւ, զի ամենեւին մի լիցի Հայոց քնդ Յունաց ծանօթութիւն

20 եւ հաղորդութիւն սիրոյ, այլ ճշմարիտ՝ խափանել զքրիստոնէութեան ուսումն. զի յայնժամ զիր զպրութեան Հայոց չեւ եւ էր լեալ, եւ յունա-կանաւն վարէին եկեղեցւոյ կարգք:

1 Ա չարչարել զզուրիթայ հրամայեաց չապուհ

1 օ զթողցի, փխ. զի թողցէ

1 Ա զօրէնս / միւսմ. զհաւատ

2 Ա թշուառութեան տեսեալ արշակայ

3 Ա սաւուղարար անձինն [մե անձին] արար որ / ընդ անձին իւրում արար

3 Խ իւրոյ

6 ք չարեաց նորին մեհրուսեանայ

6 ՏԽԵ մեհրուսեանայ

6 ց լիք ե / Ա լիք հայոց

8 ք զօր քաղում, եւ առաքեաց ի հայս ի ձեռն մեհրուսեանայ

8 ՎՂ զօրս քաղում / ցԽ զօրս քաղումս

9 ՏԽ մեհրուսեանայ օսմեջեւ արձակէ

9 Ա ե ի նա հաւատայ

9 օքրոս լիք ի հայս—զաշխարհս

10 քոս լիք իւր / Ա քաղումս

11 վ զասկերտաց

11 Ա նմա տալ [ե տալ նմա] զթաղաւորութիւնն հայոց

12 ց թաղաւորութիւն / օսե եթէ

12 Ա նուաճեցէ ե ի զէն [մե ի զենի]

13 ՏԽ ի զեն / Ա զաշխարհն

14 Աց լիք ե / ք ի նախարարացն

14 Ա զբազումս նախարարաց կանայս կալեալ՝ ի բերդս տայր / ք կապեալ

16 Ա զկալսկոպոստնս

16 Խքոս քահանայսս / ք քահանայսս

16 ՏԽ պատճառաց [չ պատճառաւ]

17 Կ՝օսմեջ կապել / ք կալեալ, փխ. կապեալ

17 օսմեջեւ զօր

17 ք միանգամայն / չցԽ զիր

18 ք տայ / ք մի յունանել

18 Ա զպրութիւն / օ զպրութիւնս

19 մ զպարսիկ / միւսմ. պարսիկ

19 Ա մի իշխեցէն խօսել յոյն

19 չ խօսիլ կամ թարգմանել

20 օ իմն, փխ. ինչ / վ ամենեւեմբ

20 օս հայոյ / Ա ընդ յոյնի

21 մ հաղութիւն / Ա քայց, փխ. այլ

22 ք չեւ, փխ. չեւ եւ

23 Ա կարգք [ե կարգ, ք կար] եկեղեցւոյ վարէին

- Արդ՝ իբրեւ լուաւ մեծն Ներսէս զչարիւն ամենայն, որ հասին ի վերայ Հայոց, և զմահն Արշակայ՝ աղաչեաց զինչնականն Թէոդոս, ինչորիւմ ի նմանէ օգնականութիւնս ևս թագաւորեցուցանէ զՊտղ որդի Արշակայ, և ընդ նմա գումարեաց զօր բազում ի ձեռն քաջ սորառելա-
- 7 տին Տերենտիանոսի ևս մեծին Ներսիսի առեալ գամենայն նախարարսն, որք կամակից էին ընդ տէրութիւնն Պապայ և որք ոչ, և զապրեալ կամսարականն Սպանդարտս՝ սոցա միաբանութեամբ ածէ զՊտղ յաշ-
- խարհա Հայոց, և եկեալ գտանեն զամբարիշտն Մեհրուժան պետացեալ կախալ զերկիրս Հայոց, և հալածական արարեալ՝ յինչեւմա թափին
- 10 զաշխարհս: Բայց Մեհրուժան հրամայէ պայակացն՝ զբերդիցն պարսպաց կախիկ զկանայս նախարարացն, մինչև մեռցին, և թողուլ նոյնպէս ի կախաղանին զգլխաւունսն, զի լուծեալ անկցին՝ զէջ կերակուր լինել թռչնոց:

ԼԵ

- 15 Յաղագս մեծի պատեհագմիմ՝ որ եղև ի Ջիրաւ, և սատակմամ ամբարձօթն Մեհրուժանայ:

- Ազգ արարեալ Մեհրուժանայ յերկիրն Խորասանայ առ Շապուհ՝ գամենայն օգնականութիւն Թէոդոսի զօր արար առ Պապ՝ ելանէ հրա-
- ման ի Շապուհ՝ ամենայն զօրացն Պարսից երթալ ընդ Մեհրուժանայ ի
- 20 Հայս ի պատերազմ: Դոյնպէս ազգեն ինչնականին Թէոդոսի Պապ և Տերենտիանոս զՇապուհ, թէ ամենայն զօրացն հրամայեաց ելանել ի

1 Ա զչարին Ա չիք ամենայն

3 Ա՛ թագաւորեցուցանել

4 Ա զօրս

4 սեւեք քաջ Կ՛մեւ չիք քաջ

4 ժ սպարապետին, փխ, սորառելա-

տին
5 Ա մեծին [ա մեծ] տերենտիանոսի
[սեւ տերենտիանոսի, սեւ տերեն-

տիանոսի], Անտո տերենտիանոսի

որդոս տերտիանոսի

3 եմեք ներսէսի

6 Հյե կամակիցք, ա չիք ընդ

6 Հյե ընդ տէրութիւն Կ՛սմեւ ընդ

տէրութեանն

6 Ա պարսից, փխ, պապայ

6 ա չիք և որք ոչ, Կ՛եմեւ ոչն

6 Ա զապրեալն կամսարական

7 ա սքանդարտս՝ օ սպանդարտս

կամսարական

7 Ա չիք սոցա, Ե ածել

8 ՏԽ մեհրուժան [Հ մեհրուժանայ]

8 Է պետացեալ կապեալ զերկիրս

9 Կ զերկիրն Ա զաշխարհս, փխ,

զերկիրս

9 սք հալածականս

10 Ա չիք զաշխարհս

10 ՏԽ մեհրուժան [Հ մեհրուժան]

10 Կ՛սեւ պայկացն վսպայականացն

ժ սպայականացն՝ միւսն, պայականացն

10 ՏԽ զբերդից պարսպացն

11 Կ թողուլ այնպէս ի

12 օրդոս անկանիցին, մեւ լինի

13 օրդոս մեծ

13 Լ ի ձի իբա, Կ ի ձի աւիրա

13 Ա սատակու. Թ

13 Դ չիք ամբարշտին

16 ՏԽ մեհրուժանայ

17 ՏԽ մեհրուժանայ [Հ մեհրուժանայ, Լ

մեհրուժանայ]

17 Լ Կ խորասանայ

18 ՏԽ զօրաց

19 ՏԽ մեհրուժանայ [Կ մեհրուժան]

20 սեմէ ի պատերազմ ընդ մեհրուժա-

նայ [ա մեհր] ի հայս

20 Ե ի պատերազմ ի հայս

20 Կ ի հայս պատերազմի

20 Հ չիք ինքնականին

21 սեւ տերենտիանոս ՏԽ տերէնդ [ԿԷ

տերէնտ, սք տերենտ]

21 Ա երկ

վերայ մեր, բայց ի գրանկացն: Ապա և Աւգոստոսն Թէոդոս Նրամայեաց
Ազգէի կոմսին մեծի երթալ յօգնականութիւն Պապայ, անուլ զամենայն
զօրս Յունաց, ոչ զոր թուղոյ՝ զոր ոչ ատցէ. ալլ և զհետեակս պահա-
պանս քաղաքացն, որք զմտաբսեայսն ունէին զվիշապոս:

- 5 Եւ խմբեցաւ պատերազմն ի դաշտին որ կոչի Ձիրաւ, և մատենն
ճակատ առ ճակատ: Եւ մանկունք քաջ նախադարացն հալոց, ինքնակամ
նահատակալք, մտին ի մէջ ճակատուցն, ստաջնորդութեամբ սպարա-
պեաին իւրեանց Սմրատայ ասպետի, որդւոյ Բագարատայ, որ յազգէն
Բագարատունեաց: Ելին և ի զօրացն Պարսից համատիք նոցա, և խաղացին
10 ի մէջ ճակատուցն. և ցիրք ընդ ցիրս լինէին: Եւ ի դառնալ մանկանցն
Պարսից, ընդ հուպ զարձալ մերոցն զհեռ նոցա, օրինակ իմն որպէս
փոխորիկ յանտատէ տերեւթափ, աշնպէս երազ յերթարացն առեալ
նիզակօք, զի ցուրտ յերկիր ընկենուին, ոչ կարելով նոցա յիւրեանց
ճակատն մտանել: Իսկ յորմամ պարսիկքն զմերն շրջէին՝ նոքա ի վա-
15 հանափախն Յունաց իրր յամուր քաղաք մտանէին, առ ոչ ինչ փնասելոյ:
Քանզի աշնպէս արար Գորդոնոս իշխան հետեակ զօրուն, իրր պարտաւ
պատեաց վահանք զճակատն Պապայ:

- Քանզի զօրքն Յունաց վատեալ էին ի զէնս ոսկւոյ և արծաթոյ, և
երթարք նոցա նոյնպէս զարդու. և էր տեսանել իրրն զպարիսպ ինչ,
20 յորոց յորովք ի ջղեայ և ի կաշեայ պահպանակաց զգետուն զկարծրու-
թեան վիմաց բերէին երեւոյթն. և ի վերայ նոցա անխալամ զէսք նշանք
արձակալք իրր զսպարթիս ինչ հովանաւոր ծառաց: Բայց զվիշապոսն
մանուածս, ահալին բերանարացութեամբ ուսուցեալ ի վշմանէ օդոյն,

- 1 Ա բաց [edej բայց] միայն ի
ԱԿՈՐՔՐ ԲԱՅԻ
1 ՏԵՆ չիք և
1 օնեմք օգոստոսն / ց օգոստոս / չ
աւգոստոս
2 ւ ազգէի օ չիք ազգէի
2 Ա կոմսի / չկլ կոմսին
2 ց օգնութիւն
3 ձ որ / Ա առցէ զկնի
3 Է ինչ, փխ. ոչ
3 Է պահականս
4 Ա զմտաբսեայս, կորս զմտաբսայսն
5 ս մտանեն, փխ. մտանան
6 Վեռ մանկունքն
6 օնեմք նախադարաց
7 ւ չիք մտին
7 ւ ճակատուց յորք ճակատոցն / ս
ճակատուցն
8 ց(չիք և (ի զօրացն)
9 չե խաղային
10 չ ճակատուցն
10 ՏԵՆ ցիր ընդ ցիր (ինէր [ո ցիրք ընդ
ցիրս (ինէին)
10 չց ի դառնալն մանկանց [ց ման-
կանց] / Է մանկանց
11 ց մերոց

- 12 Ա տերեւթափաց
12 Ա չիք աշնպէս
12 Ե՛ր երթարացն
13 Բ չիք զի ցուրտ Վ զիացուրս
13 Ե՛ր իւրեանց
14 չ չիք մտանել
15 Ե՛ր իրրե
15 Ե քաղաքն ձ քաղաքի
15 Ա վաստ առնելոյ
16 Ա զարդանոս [Բ զարդանոս] / չ
զօրդոնոս
16 քցրս իշխանն
16 Ա պարսպօք [Է պարսպալք]
17 ւ պատահեաց, փխ. պատեաց
17 Ա վահանքն
18 Է զօրն, օնե ի զէն
19 օնե երթարք / օնե իրր
20 օ յորովք ի ջղեայ / Ե ի ջղեայ
20 ձ պահանակաց
20 Բ զգետուն / Է զգետուն
21 օնեմք բերէր / Եկցրս բերին
21 Ա անխալատ զէսք նշանս
22 Է յարձակալք / ՏԵՆ զսպարթի
22 ուրդրս զվիշապոս
23 Է բանուածս, փխ. մանուածս
23 Է օդոյն

ոչ ինչ ուրեք կարեւոր նմանեցուցանել, այլ միայն իբրեւ զլեւտն ինչ ազա-
մանդեայ խոնարհիլ ի ծով—բովանդակ ճակատն Յունաց ի պարսկական
դարուն: Քանզի և զնոսա էր տեսանել իբրեւ զհօր ինչ գետ առ ի կողմն ի
լայն ծառակալ, արգարե զջրոյ գոյն զրահազկեստացն բերէր տեսութիւն:

5 Արդ՝ իբրեւ ետես մեծն Ներսէս գայն ամենայն՝ ել նա ի կատար
լերինն Նպատայ, և ամբարձ զձեռս իւր յերկինս, անխոնարհիլ պահելով
ի խնդրութեան, հանդոյն նախամարգարէին Մովսիսի, մինչև պարտեցաւ
երկրորդն Ամազէկ:

Իսկ ի ծագել արեգականն ընդդէմ մերոց գորացն, ի պղնձապատ
10 վահանացն նշույլք զլերամբքն փայլատակէին իբրեւ յամպոյ մեծէ, և ի
նոցանէ ի գորս ստաշէին ի մերոց նախարարացն քաջ զրահաւորք՝
որպէս փայլատականց ճառագայթք: յորոց միայն ի տեսութենէն զան-
գիտեալ պարսկական գունդն, տակաւ ինչ և մերն, փանն ոչ կարել հայել
ընդդէմ արեգականն ծագման: Իսկ ի բազմել զմիմեանս՝ եղև ի վերայ

15 հովանի ամպոյ, և հովմ սաստիկ ի մերոցն կուսէ ընդդէմ պարսկականին
փշեալ: Եւ ի խոռոսկել մարտին՝ պատահէ կամտարականն Ապանդարոս
խմբի մեծի, յորում էր քաջն Շերպիր՝ Լեկաց արքայ, զվրախ միջին
գնդին պնդութեամբ գտեղի ճակատուն կայեալ: Եւ յարձակեալ Ապան-
դարոս, և հերձեալ զխումբն, որպէս զանթաւար յերկիր կործանէր

20 զքաջն, և զխումբն պատտեալ՝ ի փախուստ դարձադանէր: Եւ այսպէս
ի վերին պնտականութենէն զորացեալ առ հասարակ գոյնն Յունաց և
հայոց, զխակամբք իշնամեացն լցին զգաշան ամենայն, և զմնացորդն
ամենայն ի փախուստ շրջեալ հալածեցին: Ընդ որս և զմեռնայր Արտա-
նից արքայ, խոցուեալ ի Մուշեղայ որդոյ Վասակայ Մամիկոնեանի:

25 հանին ի պատերազմէն:

1 Զցէ ուր, փխ. ոչ

1 Զ լիք իբրեւ, Ե լեւտն

1 dedefjoghralto անդամանդեայ

3 Ե խոնարհել

2 ք բովանդակ միւսն, զբովանդակ

3 ց իբր և որպէս, փխ. իբրեւ

3 ար հօր

3 քցո լիք առ ի կողմն

4 Զ որ արգարե

4 Ավ ջրագոյն, վ զջրագայն, փխ.
զջրոյ գոյն

4 մ զրահազկեստուցն

4 Զ գետնութիւն, Ա գնմանութիւն,
փխ. տեսութիւն

5 Ե գայս

6 անպիտ դեռն

6 Ե յերկինս զձեռս իւր

7 ցո ի խնդրութեան, dedefo մովսէսի

8 Բերկբորդ / Ե ամազէկ

9 Ե ընդ, փխ. ընդդէմ

9 ցէ մերոյ / ք մեր

9 ց գորացն մերոց

10 Եզ զլերամբք / քցո զլերամբք

11 Ա ասանչէին Բ և ի մերոց

11 Ա քաջք զրահաւորք

12 Կ'էմ փայլակացն / ի փայլատակաց
Կ'վշտորգոյ փայլատակացն

12 Ա ի տեսութենէն միայն

12 ք լիք ի (տեսութենէն)

12 ց ի պարսկական

14 ան ծագման

14 Ե զրախին / del ի բախել / եւ ի
բազմել / միւսն, ի բախել

15 Եզ հոգն / Զ սաստից

15 Զցէ ի մերոց

17 Ե լիք քաջն

17 Ե զհշգիր / Վիճառո շերդիր

17 Կ'անձեք զգլուխն, ՏՊ միջի

19 Ե զգունդն, փխ. զխումբն

19 անպիտ լիք որպէս և զխումբն (Ե. 20)

19 ՏՊ շանթաւար

20 Զ լիք զքաջն

20 անձեք պատուեալ զխումբն

21 ՏՊ հասարակ

22 ՏՊ թշնամեաց Բ լիք թշնամեացն

24 Ե ի մուշեղէ, Ե վասակայի

24 Ա մամիկոնեանի Ե լիք որդոյ—մա-
միկոնեանի

զոր յափշտակեալ էր հօր խրոյ Արշակայ, զգաւան Շիրակայ և զԱրշարունեաց, որ լեալ էին ազգին Կամատրականաց, ոչ իբրե զանիրու ազանութիւն հօր խրոյ Արշակայ, այլ իբրե պարզեա ընդ վատաւոց քաջին Սպանդարատայ, որ ապան զՆեկայ արքայն: Այլ և զայլոց

5 նախարարացն զարձայց զզրկանա, և յոյժ անընչապարարս ցուցանէր զիւր ախորժակն, և առատարար կեայր:

Բայց զի ամօթալի ախտիւ զաղբաղործ էր, և յանդիմանեալ կշամբէր ի մեծէն Ներսիսէ, ընդ ախմբ հայեր ի նա, խորհելով չարիս, և ոչ իշխել յինքնակալէն Թէոփոս յայտնի ինչ տանել նմա չարիս:

10 զեղ մահա զաղտնի արքայեալ սրբոյն Ներսիսի՝ երոյժ ի կենցաղոյս: որ կալա զաթոս եղիակոպոսութեանն ամա երեսուն և չորս: Եւ փոխեալ յաշխարհէս երանելին Ներսէս ի զաւատին Եկեղեաց, ի զեօղն որ կոչի Սախ, բարձեալ զմարմին նորա արքային Պապայ՝ թաղեաց ի Թիւն աւանին, զանխլարար ունելով զեղեալն:

ԼԹ

15 Յաղագս արոտակալութեանն Սահակայ, և ապանմանն Պապայ ի Թէոփոս:

Ապա տեսեալ թաղաւորին Պապայ սգոցեալ զամենայն Հայս ի վերայ երանելոյն Ներսիսի, հարկաւորեալ յաղեաց և եղիա զմե յաղել և ի ժառանգութենէ Ազրիանոսի, որում անուն Սահակ կոչէր, ոչ հետի ի գոլութենէ. զոր կացոյց փոխանակ Ներսիսի առնոց մեծի արքեպիսկոպոսին Կեսարու: որ կալա զաթոսն ամա չորս:

20 Բայց Պապայ լուեալ, եթէ մեծն Թէոփոս ել ի Բիւզանդիոյ ի Հոսով կոյս, և մտեալ ի Թեսաղոնիկ հանդերձ սպային, և յաղագս իջալմանին եղի խոսովութիւն ընդ նա և ընդ յաղաքացիան, և մարտ խոսովութեան.

1 լ զաշարունեաց / Կ'ւ արշարունեաց

2 ՏԽ չիք որ լեալ էին ազգին կամատրականաց / Ե չիք ազգին

2 ճ զանիրաութիւն, փխ. զանիրա:

3 ՏԽ զազանութիւն

3 ՏԽ որպէս, փխ. իբրե / Ք պարզե

4 abde էսպան / ՏԽ արքայ

4 Ա քայց, փխ. այլ

5 սքգր ընչասիրարար / Ե անընչարար

6 Ա ախորժակ / ՏԽ կայր

7 abde Կախի

8 abdeno կշամբիւր

8 եւ Ներսիս

8 Ա հայէր նմա խորհելով ի չարիս

8 ց խորհէր

9 ց չիք ինչ, Ա չարութիւն

10 Ա Ներսիսի

11 adejykepr եղիակոպոսութեան / Ե

եղիակոպոսութեան

12 hedejre եկեղեց

12 ց ի զիւն / ց ի զեղն

13 սքգր կախ, փխ. խախ

13 Ե և բարձեալ / Ե չիք արքային

13 Ա ի թիւ ' Ե ի թիւ ' ց ի թիւ

15 Ե չանապայ, Ե խանակայ

15 Այն սպանման

15 Ե պապայ թաղաւորին

16 Ե ցեալ, փխ. սգացեալ

17 ՏԽ երանելոյն

17 hdej Ներսիսի / Ե Ներսիսի

17 ց Ե

18 ՏԽ չահակ [սքգր չանապ]

18 ՏԽ hede կոչիւր

10 Կայր

19 abde Ներսիսի / Ե Ներսիսի

20 d երեք, Կ'abde Գ, փխ. չորս

21 Ե պապ

21 abe ի թիւ զանդիայ / Ե ի թիւ զանդիայ

21 Ա ի հոս

22 d ի թեսաղոնիկ

22 ad ի իշաւաց / hede ի իշանաց / Կ' ի իշա-

ւանաց / ց ի իշանին / Ե ի իշանաց

23 dek ընդ նոսա, փխ. ընդ նա

23 ց և մարտ խոսովութիւն

- և յաղթեալ ինքնակալին՝ ստատեալաց ի քաղաքացեալն արս հնդեհաւորսն
հաղար: Զայս լուեալ Պապայ, վարկուցեալ յերկարել այսպիսեայ խո-
փովեանն՝ արձամարձեալ նշկոճեաց. և զրդոեալ զնա կորստեանն իւրոյ՝
հարածեաց զՏերենտիանոս հոնդերձ զօրօքն, և սկսաւ պատրաստել ի
5 պատերազմս եւ հասեալ հրամանս ի մեծէն Թէոդոսէ, ընդ կրօնէն զարձա-
քաջն Տերենտիանոս: Եւ քստ իւրում պատահման բախտին յանկարծակի
անկեալ ի բանակն, զոմանս կոտորեալ սրով, և զոմանս փախտեալս
տրարեալ. ուր ստատկապէս նահատակեալ քաջութեամբ ընդդիմամարտ
լինելի Գնէլ նահապետ Անձիացեաց և սպարապետ Պապայ արեւելեան
10 զօրոն. զոր յաղթողին Տերենտիանոսի իւրովի տրարեալ սուսերաւ
կիսակտուր զլլուի նորա, ըմբռնեաց զխաղաւորն Պապ: Եւ Պապայ
յաղերս տղաչանաց անկեալ, զի մի մեռցի, այլ յանդիման լինել արքայի.
և քաջին Տերենտիանոսի զխաղաւորն շնորհեաց նմա զմաղթանոն: Եւ
երկաթեղէն կապանօր երթեալ առաջի մեծին Թէոդոսի՝ ըստ իւրում
15 անդգամութեանն սակրով վճարի, թաղաւորեալ ամս եօթն:

Խ

Յաղագս քաղաւորելոյն Վարազդատայ, եւ կապանաց մօրին:

- Բայց Աստուծոս բարեացատարսն Թէոդոս, որ և մեծ, ի քսաներորդ
ամին իւրում թաղաւորեցոյց Հայոց փոխանակ Պապայ զՎարազդատ ոմն
20 ի նմին տոմմ Արշակունեաց: Այս Վարազդատ էր տիովք մանուկ,

1 ք չիֆ և (յաղթեալ)
2 ց ի քաղաքացոցն
3 ևս տասն և հինգ
4 Ա հաղարս / ՏԽ խելով
5 օ այսպիսեաց / ցե այսպիսի
6 օ խողովորին / և խողովորեանց
7 ց կորսեան / օ իւր
8 եւ զտէրինտիանոս / Վadefkmar
զտէրինտիանոս
9 օ զօրականօքն / ց զօրոս / Վ'ուսքոց
զօրուն / Վkm զօրուն
10 օ ընդ կրօնիկ
11 եւ տէրինտիանոս / Վadefkmar տէրին-
տիանոս
12 օ զաւթ բախտի
13 օ օգնեալ, փիս. անկեալ
14 Կ'սեպիւր ի բանակն և
15 օ չիֆ զոմանս կոտորեալ սրով և
16 օ կոտորեաց / օհեմ չիֆ սրով
17 օ փախտեալսս
18 եւս Նահապետ / անձապեաց
19 օ զմեթիւ արեւելայ / օ յարեւելայ
20 օ զօրոս
21 եւսքոց տէրինտիանոսի / Վakm
տէրինտիանոսի
22 Ա չիֆ սուսերաւ

23 օ սուսերաւուր
24 Ա ըմբռնեալ / օ ըմբռնեաց և
25 օն զթաղաւորն զպապ
26 օ այլ զի յանդիման լիցի կայսեր. և
27 օն չիֆ այլ / օ լինիլ
28 եւսքոց տէրինտիանոսի / Վadefkmar
տէրինտիանոսի
29 օ զմաղթանս
30 օ առաջին
31 օն զցե անդգամութեան
32 Ա սակրաւ / օ չիֆ ամս եօթն
33 օ ով սրբանունի հանդիպողը այսմ
մատենի յիշեցէք ի Թափանցիկ
յաղօթն ձեր զստացող զբայս զմի-
նաս տատաւածարան քաջ բարու-
նին յամթեցի հանդերձ ծնողօքն և
ամենայն տրինաւոր մերձաւորսն
34 օն զցե օգոստոս
35 ց ըրեցաւ պարան / օ բարեպաշտ
օ շարեացանպարտն, փիս. բարեա-
րապարտն
36 Ա մեծն
37 Ա զիւրոյ / Ա չիֆ հայոց
38 օ ի նոյն
39 օ ազգէ և տոմմ / օքոց չիֆ էր
40 Ան տիօք

սրտեայ, անձնեայ, ուժեղ, լի ամենայն գործովք արութեան, և յոյժ
կորովի նեղամեղութեամբ: Որ ի ժամանակի ի փախտանէն Շապույ
գնացեալ ի դռնն կայսեր նահապետեցաւ, նախ Պիտա զրոնամար-
տիւնն յաղիկելով, զարձեալ յԱրեգ քաղաքի ելլադացոյց յոր հասարակի
կոտորեաց անիւծա, յորում փառս Ողոմայայ խաղուն հանդիսի յրմբշա-
մարտեացն երևի և յարգի: Այլ որ առ ազգին Ղանկուարտացն նորա
արութիւնք քաջութեան՝ համարձակիմ առիկ հաւատար սրբոյն Տրդատայ.
քանդի հինգ նահապետս ի իշնամեացն բնդղէմ իւր յարձակեալ՝ ի վերայ
իրերաց սպան սուսերաւ, և ի բերդ ինչ զիմեալ, ի վերայ պատուարին
10 հովնեհտանն այր նեղութք հարեալ՝ վերադառ ի վայր հոսեաց միմեանց
զինի, իբր ի սաստիկ իմն մրբկէ վաղահասակ իզկնեհաց:

Որ եկեալ թագաւորութեամբ յաշխարհն մեր ի յիսուն և հինգ
ամին Շապույ, առաջին մարտին պատահեաց աւագակաց ոմանց Ասորոց
ի զմուարս Դարանադոյ, և փախտանալս արարեալ՝ հեռամուտ լինէր:
15 Իսկ նոցա անցեալ ընդ նեղուցս կամրջին եմբրտոյ՝ ընկեցին դիպոյսն
զինի իւրեանց, այլ նորա հասեալ՝ վազեաց զեմբրտառս առաւել քան
զղականային Բիւնեայ վաղան քտան և երկուց կանգնոց չափ: Եւ անդ
էր տեսանել նոր դոմն Արիլիս ընդ Սկամանդրոս գետ վաղելով: Անքմ
զարհուրեալ աւագակացն՝ զէնքնկէջ լինելով ի ձեռն եկին:

20 Յաղագս որոյ արբեալ ի մանկութեանն արութիւնս, առ այստիւք
և ի թագաւորութեանն ոչ հնազանդէր իւրառու վերակացութեան զօրացն
Յունաց: Վասն որոյ առարկ հրեշտակս առ Շապույն, զի տայէ ի գտներաց

1 Ա բարութեան, փխ. արութեան

2 եմբնե ի փախտանէն / միւսն. չիք

3 Ա ի պիտակս [c պիտի ան ակս] / ց
ի պիտա

3 ք զրոնամարտիկն

4 Կ'սեմեյե յաղթեալ

4 ք չիք յաղթելով, զարձեալ

4 եմբեյե ի յարեգ / ք չիլլադացոց

4 Ա օր [c ար] / ԽՎՊՂԵ հասակի

5 Ա որում

5 օգ ոլումպիս / ք ոլումպիական / օրգ
յոլումպիայ / եւ օլումպիս

5 Աս ըմբշամարտեացն

6 ք հրեհիլի և / օրգոս չիք առ

6 անեմբլանկուարտաց / ք լաւկուարտաց

7 ք արութիւն

7 Խօքքոս քաջութեանն

8 Ա զհինգ, 1 է, փխ. հինգ

8 Ա նահապետիս / ք արձակեալ

9 անեմբլե էսպան / ք գիպեալ

10 Տե վերաւոր, փխ. վերուստ

10 օ թափեաց, փխ. հոսեաց

11 Խո իբր ի [ց չիք ի] սաստիկ իմն ի
մրբկէ / Աս չիք իմն

11 քքոս վաղահասակ

11 Ա ի թզենեաց / վ թզենից

12 Ա չիք թագաւորութեամբ

12 ք ի յիսուն և ի հինգ / ց ք ի յիսուն
և եմբն [ց է]

12 Ա ամի, Ա մարտի պատահէ

12 օրգոս պատահեցաւ

12 Կ'մե չիք ոմանց ասորոց

14 Ա փախտեայ / ք փախտայս

15 ք անկեալ, փխ. անցեալ

15 Տե և փրատայ կամրջին [վե կարմրիլի]

16 ք զեմբրտառս

17 Ասով զլակոնային

17 անե քիոֆեայ, ք քիոնայ / ք քի-
նոֆեայ / ք քեոնեայ / 1 քեոնեա

17 ց քտան և երկու / ք կանգնոյ չափան

18 Այք չիք նոր

18 անե արիլիս / ք արեղղէս / ք
արիլիս / ք արիլիս

19 Ա զարհուրեալ աւագակացն ի ձեռն
անկան զէնքնկէջ լինելով

19 ք զէնքնկէջ

20 Այք ի մանկութեան

20 անեյե յարութիւն, ք արութիւն

20 օրգոս չիք արութիւնս—ք թագաւո-
րութեանն (ս. 21)

21 ք ի թագաւորութեանն ք չիք իւրառու

21 Ավոս զարափարացն, ք ք արիւնայ,
փխ. զօրացն

22 Ա տայցէ

խորոյց նմա կնուխեան, և սա դարձուցել առ նա գաշխարհո Հայոցը։
Զոր զգացեալ դորախարացն Յունաց, ազդ տոնեն կայսեր, Իսկ կայսրն
Թեոփո Նրամալեաց զնա տնել, եթէ ոչ իւրովք կամօք երթիցէ ի կոչ
ինքնակալին։ Վտան որոյ հարկեալ երթեալ կամօք իւրովք, յուսացեալ ի
5 տառ հանել զԱպոստոմոն Իսկ կայսրն և ոչ տեսուքեան արժանի արար,
այլ երկաթի կապանօք ետ տանել զնա ի Թուղիս կզզի Ովկիանոս, որ
Թագաւորեաց ամա չորս։

Բայց յերկրորդ ամի Վարապդատայ եկաց եպիսկոպոսապետ Հայոց
Ջաւէն, ի նոյն արզականութենէ Աղբիւնու, ամս չորս:

10

1011

Թագաւորութիւն Արեւիկայ եւ Վաղարշապատ:

Ապա փոխանակ Վարազդատայ թագաւորեցոյց Հայոց Թէոփոս մեծ
 գերկուս որդիան Պապայ, ՂԱՐՅԱՆԻ և ՂՎԽԱՐԱՅԱՆԻ, այսպիսի ինչ խորհե-
 ցեալ. որպէս ի՞նչ ոչ միաբանեացին Երկուքին յապստամբութիւնս և անդէն
 15 պատճիւրով գնացր մանկանցն, արձակէ պնտա հանգիւրձ վերակացուօր
 յինչքինէ. արամբօր հաստաարմօր և զօրոս. Որք եկեալ կալան զաշխարհս
 մեր և տիրեցին տես արխարար մարտիւք ընդ Պարսոս և ատին իւրեանց
 կանաչս. Արշակ՝ զգլխաւոր Բարկան Սիւնեաց հաշապետի, և Վաղարշակ՝
 զգլխաւոր Սահակայ առպետի, որ ի նմին ամի վախճանեցաւ:

20) Բայց յերկրորդ ամին Արշակայ եկաց յեպիսկոպոսապետութիւն Հայոց Առաքարակէս, ազգականն Շահակայ եւ Ջառննայ, տնս չիմոց:

Իսկ մեծն Թևդոս եկալ ի պատերազմ՝ ի Միգդալանն հիւանդա-
ցեալ մեռաւ, իսկեալ զխաղաղութիւնն որդւոց իւրոց, Արկադեայ
զԲիզանդեայն և Ռոմեայ զՀստմայն. որք ոչ գովելիք և արժանաւորք
հայրենականացն զտան առաքինութեանց:

1 ջ ի կնութեան
 2 k սառ, փխ. ազդ
 3 ո զգացուցանեն, փխ. ազդ առնեն
 4 cf կամովոր՝ սեմայ՝ ի հոշն
 5 Ա ապա որոյ
 6 Ա երթալ խրովք կամօք [յ կամօք]
 7 f լիխ յաւաստեալ
 8 abedenoօրքս ի սառա / է լիխ ի (սառ)
 9 a պօղոստոս / ֆ յօղոստոսն
 10 abedtic այլ, փխ. իսկ
 11 Ա երկաթեղէն, Sծ լիխ դնա
 12 վօքքոքս ի թուղաս, իւկ¹² edxfno ի
 13 թուլաս [ջլ թուլ'աս]
 14 վ'ըքոք ուղկիւնու
 15 ac երկրորդ
 16 Ա աղբիւնոսի de երեք, փխ. չորս
 17 f վաղարշակայ որդւոցն պապայ ի
 18 Քիւղոստ
 19 abedter խորհեալ / ֆ խորհելով / է
 20 խոհեղալ
 21 Ա լիխ որպէս / luorx երկրորին

16 օ զօրումս / ՏՄ որ
16 ՏՄ եկին կայան զաշխարհս և
17 y արարար
18 օ բարեկէնի
18 Ե նահապետին Բիւննաց
19 Ե սահակ
20 Այնքոց յիսկսկոպստութիւն
21 ՏՄ ասպուրակէս ամս հինգ, ազգա-
կան շահակայ [յի արշակայ] և զա-
ւենայ / Բ ասպուրակէզ
22 Ավի՛յ ի միգուզանն, վիրքցոց ի մի-
գուզանն ; y ի միգուզանն / և ի
միգուզանն ; վ միգուզանն : Թե-
հւս ուղղելի ի միգուզանն : Հմմտ.
Արս. Արս. II, 150:
23 Ա Թողուով
23 Եւրոպ զՍաղաւորութիւնն իւր
24 Եւրոպ զբիւզանդիոն : զբիւզանդոն
25 Ա արմատիբ
25 ՏՄ արմատաւորք մասնանցութեան
հայրենականացն [յս հայրենեացն]

ԽԲ

Յազատութեան շնորհիւ երկուսն ի մեզն երկուսը բազումուցն
Առաքելականաց, ի ծառայութիւն երկուսը ազգաց՝ Պարսից և Սաւանց:

- Իմացեալ Շապհոյ, թէ թերուղիդ է Արկադ՝ խօսի ընդ նմա
5 խաղաղութիւն. քանզի էր պարտեալ հարեալ ի հօրէ նորա ի մեծէն
Թէոփոսէ: Յանձն առնու և Արկադ առնել զհաշտութիւն, առաւել յիւրոց
գորազլխացն. զի թէպէտ և յԱստուծոյ էր պարզեալ զյազգիութիւն
յառա և կենաց երանելւոյն Թէոփոսի, սակայն գորազլութիւն վաստակեալ՝
ձանձրացեալ լինէին յաշխատութիւնս, հանապազորդ պատերազմացն:
10 Վասն որոյ հաւանեալ՝ կամաւ յանձն առին բաժանել զՄիջագետս և
զհալոց աշխարհս կրկին սահմանադրութեամբ: Վասն որոյ թողեալ
Արշակայ գրուն ինպատարութիւն հարց իւրոց զԱլլարատ, և զամենայն
մասն բաժնին Պարսից՝ զնաց արեւել կարեմանց աշխարհիս
մերոյ, որ ի մասն ի բաժնին Յունաց. ոչ միայն մօրն ազատ, որ էր
15 ի կայսերական քաղաքին, այլ լաւ համարեալ նաւազ կազման արեւել՝ և
ծառայել քրիստոնեայ ինպատարի, քան յալովից իշխել՝ և մոռնել ընդ
լծով հեթանոսաց: Պնացին զհետ նորա հանդերձ կանամբք և որպիսիք
և նախարարութիւնք որ ի բաժնին Շապհոյ, թողով զիրարանշխար
արարա և զգիւղս և զգաւտակերտս:
- 20 Ընդ որ զշարեալ Շապհոյ, զրէ առ Արշակ, իմէ Վնդէր զրգոցեք
զպատերազմ ի մէջ իմ և կայսեր, տանելով զնախարարութիւնս իմոյ
բաժնիս: Եւ պատասխանի լսէ յԱրշակայ, իմէ Վասն զի ոչ համբերէին
ընդ Պարսիկ առաջնորդաւ վարիլ՝ եկին զհետ իմ. և արդ եթէ հաւա-
տաս ցիս զմասինդ քո իշխանութիւն, որպէս և կայսր զիւրոյս՝ պատ-
25 րաւտ եմ ի պաշտել զքեզ՝ որպէս զկայսր. ապա իմ ոչ է հաճոյ քեզ այս.

- 3 Տե՛ւ ընդ երկուս
2 Խօսիցիցք ի մեզն / զի իմ երկուս
3 օ յանաց և պարսից
4 Ա Եթէ
4 Ա խօսեր ընդ նմա զխաղաղութիւն
5 Վա ի խաղաղութեան
5 Եւ ի հարեալ / ք լիմ հարեալ
5 Եւ ի հարեալ
5 Տե՛ւ լիմ ի (մեծէն)
6 քոքս առնու, փխ. առնել
7 Տե՛ւ զգորազլաց / ք լիմ զի
7 Ա էր յաստուծոյ պարզեալ զյազ-
թութիւնս [զ զյազթութիւն]
8 Տե՛ւ երանելոյն, մե վաստակեալք
9 ժ էին, փխ. լինէին
11 ց սահմանադրութիւն
12 Ա Թագաւորական
13 Ա այրաբառ [ք արաբառ]
13 օ բաժնի / քո բաժնի
13 ք պարսից բաժնի / ց աշխարհին
14 Եւ ի մասին

- 14 Ա Ե ի բաժնի / քոքս ի բաժնի / ի
մասնի բաժնին
15 Ա քաղաքին / միւսն. քաղաքին
15 Ա Թագաւորի, փխ. արեւել
16 Տե՛ւ Թագաւորի, և ոչ յալովից իշխել
17 Ա զկնի, փխ. զհետ
18 Ա ի բաժնի մասին, քոքս ի բաժնի /
ԽՎա ի բաժնի
19 Եւ զգեզգեզ, ք զգեզգեզ ցլ զհեզ
20 Ա ընդ որ
20 Եւ զշարեալ Ա յղէ, փխ. զրէ
21 քոքս ի մէջ իմ և ի մէջ կայսեր
21 Ա զնախարարութիւն
22 Եւ ի բաժնին
22 Խ պատասխանիս / պատասխանին
22 Եւ արշակայ / Ա Եթէ
23 ք վարիլ / Ա զկնի
24 Ա յիս զմասինդ քո զիշխանութիւն
24 օ զիւրոցս
25 օ լիմ ի (պաշտել) / ք կայսր
25 Եւ ի բաժնի / Ա այդ

և իւրեանց կամաւ զարձցին առ քեզ նախարարքս՝ ոչ արգելումս: Ջայս լուեալ Շապոն՝ թաղաւորեցոյց Հայոց ի վերայ բաժնի իւրոյ զՊոստով ոմն ի նմին ազգէն Արշակունեաց. և առ նախարարս իւրոյ մասինն, որ ելեալ էին զհետ Արշակայ՝ զրեաց հրովարտակ, որ ունէր զայս. —

5

Թուրք Շապեայ առ նախարարսն:

«Թիւղազանց քաջ, Շապուն՝ արքայից արքայ. նախարարաց Հայոց, որոց կալուած իշխանութեան յիմ բաժնին հատան. ողջոյն շատ շնորհեմ ձեզ:

- «Թէպէտ և ձեր ոչ ազատարար արարեալ, թողէք զիւրարանչիւր
 10 իշխանութիւնս, և մեզ ոչ ինչ նիազ էր ի ձէնջ, սակայն ըստ արարար խնամոց զթացաք ի ձեզ և յաշխարհջ ձեր. զմտաւ ածեալ, եթէ ոչ կարեն հօտք առանց հովուաց լինել, և հովիւք առանց բարիւթ վերակացուի, վասն որոյ թաղաւորեցոյցաք ձեզ զՊոստով ոմն ի զենէ ձերմէ, և յազգէ բնիկ ձերոյ տէրութեանդ: Արդ՝ զարձեալ ձեր յիւրաքանչիւր արարս
 15 իշխեցէք, որպէս և ցայժմ ևրդուեալ ի հուր և ի ջուր և ի փառս անմահից իմոց նախնեաց, զի առանց նենգութեան և պատրանաց արարաք զայդ, և անշրջիկ պահեմք: Իսկ այնք որք ոչ լուիցեն հրամանաց մերոց՝ զտունս նոցա հանդերձ զիւզօք և զաստակերտօք հրամայեցաք ունել յարքունիս: Ողջ լերուք»:

20

ԽԳ

Յազազս փոփոխման նախարարացն Հայոց յիւրմանչիւր ժառանգութեանց ի պառօն երկախանչիւր քաղաւորացն:

- Իբրեւ լուան նախարարքն Հայոց, այնք որք ունէին զիշխանութիւն
 25 ի գաւառս բաժնին Պարսից, թէ կացոյց Շապուն՝ թաղաւոր հաւատացեալ Արշակունի, և զմուրհակ ուխտին տեսին՝ թողեալ զԱրշակ զարձան

1 Տե լիք առ քեզ
 1 յղրաց նախարարքն
 2 ո իւր / abed իւրոյ բաժնին
 3 ո յազգէ / bedefo ազգէ
 3 ց մասին / e բաժնին, փխ. մասինն
 4 օր ունէր օրինակ զայս
 5 ք շապուն
 5 ցե առ նախարարն / fo առ նախարարս(ն) հայոց
 7 ձ որոց ի կալուածս իշխանութեանս
 7 Ա բաժնին / յղրաց բաժնին
 7 Ա հաւատս
 9 ձ ձեզ / ե ձեր, փխ. ձեր
 9 ձ / թողիք
 10 Ա իշխանութիւն
 10 ցե ի ձէնջ, Ա լիք ի ձէնջ
 11 Ա յաշխարհս
 12 ց առ հովուի / Աց բարուք

12 ե վերակացութիւն
 14 օ ձերոյ բնիկ
 15 օ մինչ, փխ. որպէս
 15 Աց այժմ
 16 Ա նախնեացն / օրս նենգութեանց
 17 Ա որ / Ա մերոց հրամանաց
 18 Ա գեօղիւք [f գեղիւք] / ցզ գեղօք /
 րս գեղօք / ք գեղօք
 18 ք լիք և դասաակերտօք
 18 Ա յարքունիս ունել հրամայեցաք
 21 Տե փոխման
 22 Ա լիք ի պաշտօն—թաղաւորացն
 22 եւ երկոցունց, փխ. երկաքանչիւր
 22 ցե թաղաւորութեանց
 23 րս որեւ, փխ. իբրեւ / ե լուս
 23 Ա նախարարք / de որ
 23 f իշխանութիւն
 24 Ա եթէ

- ի բնակութիւնս իւրեանց, բայց յերից պատանեաց անդակցաց արբայի
և ի մօտաւոր մերձաւորաց Գարա, որդի Բարկայ տեառն Սիւնեաց, որ
աներ էր Արշակայ, և Գազառն, որդի Սպանդարաւայ, տեառն Շիրակայ
և Արշարունեաց, և Պերող յազգէն Գարգմանացոյ, և ի նոսին յարեցեալք՝
5 Աստա յազգէն Գնունեաց, Կենան յազգէն Ամատունեաց, Սուրայ յազգէն
Մոկաց, Ռբառով Առաւելեան, և այլք անյայտք ոմանք: Վասն որոյ
զմատանդութիւնս նոցա կալաւ Քոսրով յարբունիս հրամանաւ Շապնոյ,
և ոչ եթող զկալուածս որդւոյ ի հայր, և ոչ զեղբօր յեղբայր:
- Բայց էին ոմանք և ի նախորարայն, որք տնէին զԷջմանութիւնս
10 իւրեանց ի բաժնին Յունաց առ Արշակայ, որպէս Սահակ սասկեա, որ
էր լեալ աներ Վաղարշակայ, եղբօր Արշակայ, և խնդրեցին զալ առ
Քոսրով. ընդ որում խեթիս հայէր Արշակ, համապազ հրապուրեալ ի
կնոջէն իւրմէ, որպէս թէ զարդ արքունական տնել հմա՝ ի փեսայէն
իւրմէ մնացեալ: Ապա յայնժամ եղև յոտութիւն ասա զնմանէ յազգակա-
15 նաց իւրոց ի Սպեր գաւառէ. վասն որոյ չարչարեաց զնա Արշակ արբայ:
Եւ յայնժամ, խնդրէր Սահակ փախչել յԱրշակայ և տնկանել առ Քոսրով.
և խորհրդակից նմին իրի զործակցեալ լինէին Սարկէն Քոսրոստունի և
Վառնան Առաւելեան, և Աշխոտար յազգէն Դիմարսնից: Բայց ի զնայն
նորա ոչ ժամանեցին նորա, խափանեալ ի զօրայն Արշակայ. թաքուցեալ
20 զօրեցին ընդ կեղծաւորութեանն առաքատիս, սպասեալ զիպոյ աուր:

1 Կ'abdepo բայց յերից

1 Ա պատանեացն

1 Կ' արեղակցաց, Վ սանդակցաց, փխ.
անդակցաց

2 Եւ գարայ : Արգոս որ էր աներ

3 abdef զազաւոյն

4 Եւ արշարունեաց, Կ'edde արշակու-
նեաց / միւսմ. աշարունեաց

4 օրգոս զարգամանացոյ

4 ցէ յարուցեալք

5 Ե արտակ, փխ. աստա

5 Ե զնունեաց, սուրայ յազգէն մոկաց,
ասում առաւելեան և կենա յազգէն
ամատունեաց, այլ

5 abce սուրա

6 Ա առաւաստա (Կ' առաւաստոս), փխ.
որատոմ

6 Ա այլ անյայտ ոմանք

6 Ե վասն որոյ տնու զմատանդու-
թիւնս նոցա խոսրով

8 ց կալուածս / Ա առ հայր

8 Sbef եղբօր յեղբայր, Ե եղբայր

9 Կ իշխանութիւնս

10 Ա առ արշակայ [հարշակ] և խնդրե-

ցին զալ առ խոսրով. որպէս սահակ
սասկեա, որ էր լեալ [Եւ իխ լեալ]
աներ վաղարշակայ՝ եղբօր արշակայ,
ընդ որում

11 օ չիխ էր

12 հց խեթի օ խեթի միւսմ. խեթի

13 Կ չիխ թէ

13 օհ զիարդ, փխ. գարդ

14 Ա ստացեալ, փխ. քնացեալ

14 Ե այնժամ / Ա զնմանէ սուս

15 ց զաւառին

16 abdefյու չիխ և յայնժամ—յարշակայ

16 Ե փախչել սահակ

16 Կ անկանիլ : abdefյու անկեալ

17 abdef խորհրդակիցն / Կ սուռն

17 Ե խորխոսունի / Կ խորխոսունի

18 Քորգոս աշխարհար [Կ աշխարհար], Կ'յու
աշխարհարայ ոմն / abde աշխարհարայ
ոմն / Կ աշխարհարայ ոմն

18 Կ'յու զիմականից

20 Կ ընդ կեղծաւորութեան

20 Ա առաքատաւ [Ե առաքատով]

20 Ա սպասելով / Ե սպասել

20 Կ ի զիպոյ

ԽԳ.

Երբ, սրբէս մեծարեաց ետսոյ՝ զՍաեակ տապիս. և Եսեռասկարբի՛ն
Ետին ի յեղուզակս ազգի՛ն Վանանդացւոց:

Բայց Խոսրով մեծապէս ուրախ եղև ընդ գաղն Սահակայ տապիտի,
5 և սպարապետ զնա ի վերայ զորաց իւրոց կարգեաց. և զործոյց ի նա
զկալուածս հայրենիս, և այլ աւանս հանդերձ ագարակօք սրարգեհաց
նմա յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից առ Արշակայ
մնացին:

Զայսու աւուրբ ոմանք յազգէն Վանանդացւոց ապստամբեցին ի
10 Խոսրովայ. և ոչ յոր ապաւինեցան, այլ ամբացան ի մայրիս լերանց
իւրեանց և յանձուկս Տայոց բարանց. լեզուզակարար արշաւանք յիշ-
խանութիւն երկոցունց ինպատարացն Հայոց խոտմէին զաշխարհս և
անհանդիստ պահէին: Եւրոյ վերայ չոգաւ սպարապետն Խոսրովայ
Սահակ տապետ, և զբազումս ի նոցանէ ստատեհաց, և զբազումս փա-
15 խտական արար ի կողմանս Զորորդ Հայոց: Զի ոչ յերկիրն Խաղտեաց
անկան, ի Յայնս ապաւինելով, և ոչ առ ինպատարն Արշակ անցին. այլ
գաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս Զորորդ Հայոց էին, ի սահմանս
Ասորոց, զիմեցին ապստամս առնել: Քանզի Վանանդացիք գաւազա-
կութեան զօրձ մեծ զանկութեամբ զօրձէին, և որպէս ուղիղ իրք
20 ախորժիկի իմուէին նոցա: Զորոց ձիւ գնաւ մտեալ Սահակայ՝ վարէ
յերկար մինչև ի սահմանս Մանանդացոյ:

3 Ա ի [ֆ իխ ի] յելուզակ [մ յելուզա-
կաց, ֆ յելուզակից] / օ ի յելուզակս

3 ֆ իխ ազգին

3 Ա վանանդայ / ց վանանդակս / և
վանանդացոյ

3 Ա իսկ, փիւ. բայց

3 արդոս ընդ գնալն

3 ւ իխ գնա

3 օ սպարապետ ի վերայ զորաց իւ-
րոց զնա կարգեաց

3 անեջ՝ իխ և (զարծոյց)

3 Ա զարծոյց զնա ի կալուածս

3 օ այնոցիկ

3 ՏԽ ի ժառանգութենէ, որք [օ որք
ի ժառանգութենէ] ի բաժնոյն

3 անեջ որք ի բաժնոյն պարսից որ
առ արշակայ.

3 Երբ գայս / վ գայսու ժամանակաւ
աւուրբ

3 ՏԽ ի յազգէն

3 Ա վանանդացեաց և վանդացւոց

3 օ ոչ որ, Լորդոյ յոչ որ

3 ՏԽ միայն, փիւ. ամբացան

3 Ա իւրեանց լերանց

11 ՏԽ յանձուկս

11 ֆ բարանցն

11 Ա յելուզակարար / օ էլուզակարար /

վր յելուզարար / ցոս յեղուզարար

11 օ իշխանութիւն

12 արգ իխ և

12 Ա յորոց ի վերայ / ց յորոյ

14 օ իխ ի նոցանէ—զբազումս

14 Ա փախստեայ

16 Ա այլ իրք [ֆ իրքի] զաւազակս

17 և իխ չորբորդ—ի սահմանս

18 օ սպարապետ, փիւ. ապստամբ: Քեր-
ես յաւազոյն (բառ Ա-ի). "այլ իրք
զաւազակս ոմանս, որ ի կողմանս
չորբորդ Հայոց էին՝ ի սահմանս ա-
սորոց զիմեցին, ապստամբ առնել":
Սո. Մ.

18 օ վանանդեցիք / ց և վանանդակացիք

19 Ա իխ և

20 Ա Թուէր / ց և Թուի / Վրոգոս
Թուի / ք Թուեցին

20 ան զորոյ

21 օ երկար

21. անեջ մինչ ի / օ իխ մինչև

ԽԵ

Յաղագս զարդն առ Խոսրով Սուրենայ, Վսեկնայ և Ասխաղարայ
Եանդերն գանձիւր Արաւկայ:

- Սուրենայ Խոսրովսունայ և Վսեկնայ Ասաւեղենի և Ասխաղարայ
 5 Դիմաքսենի գտեալ ժամ պատեն, զի էր հանեալ զգանձան Արշակայ
 յամբողջն Հանույ՝ տանել յաշխարհն Ծովաց, զոր յափշտակեալ, և կա-
 մեցեալ անցանել առ Խոսրով՝ ոչ ժամանեցին: Քանզի աճապարեալ
 Սամուելի Մամիկոնենի մտերմի Արշակայ, յոյժաձեռն գնդաւ գնեա
 մտեալ՝ փախստեայ արկանել յամուր այրս ի գաւառին Մանոնապոյ:
 10 յոր մուտ ոչ գտանէր, բայց ի կողմանել զոյգն ելլ լին առ ի թաւալ,
 և առաջի զբաց այրին սեպ էր ուղղորդ միապագայ. և ի վերուստ
 պաղանձաւ բուաւոր, որ հայի յանդունդս խորածորոյն, և որ ինչ զեր-
 ծանի՝ յանձնարին ուղիս սաստկութեան անկանի, անպաղար նոյժմամբ
 զլորեալ, ոչ ուրեք լինել տանկիս: Վսեկն որոյ տարակուսեալ Սամուել
 15 վարանէր առ անձնարութեան անեղացն: Եւ աղղ արարեալ Արշակայ՝
 հրամայեալ արկղ զորմել երկաթեալ, և քաջ արանց ի ներքս մուտ-
 նել, և այնպէս շղթայաւոր կարիւք ի վերուստ ի վայր իջուցանել ի
 զուրս այրին: Սակայն և ոչ այն ինչ մտաւեայ, քանզի յոյժ ի բացեալ
 պահէր ցիրդն:
 20 Եւ մինչ զիս նորս յայնմ էին՝ լինել ինն բոտ զիպուածոյ բախտի
 հատանել անդր առաքեալին Սահակայ բովանդակ գնդուն Խոսրովայ, որով
 հետամուտ յեղուզակացն էր: Թողեալ գնդստ՝ զիմ, ի վերայ այնպիկ

2 ՏԽ հանգերն գանձիւրն արշակայ
 զան առ Խոսրով սաւրէն, վահան և
 աշխաղար, փխ. յաղագս—արշակայ
 2 Ա աշխարադայ: Ուղղ. աշխաղարայ:
 ՏԵՍ ցանկիւր:
 3 Բ իի՛ հանգերն
 4 Օ սաւէն, փխ. սուրենայ
 4 Վ խոսրովսունայ: Ե խոսրովսունայ.
 Ե խոսրովսունայ: Ե խոսրովսունայ
 Ե խոսրովսունայ: Ե խոսրովսունայ
 4 Վ վահայ՝ Օ վահան
 4 ՏԽԵ առաւելդինի
 4 ՎԵԴԵ՛ աշխարադայ: Ե աշխարադա
 5 Օ զիմաքսենի: Ե զիմաքսեն (ու
 զիմաքսենի
 5 Ա զգանձն: Գ գանձն
 6 ՎԵԵ յանայ: Ե միւր յանայ: Խոսրովս
 հանուց: Ո հանուց. շիմաճ յանուց
 8 Վ սամուել, Կ՝ՎԵ՛՛ սամուելի: ՏԽ
 սամուելի [ո սամուելի, Օ ումեմի]
 8 Ա՛ մամիկոնելի: Ե մտեր
 9 Ա հասեալ, փխ. մտեալ
 9 Գ փախստայս
 9 Ծ յամուրս արկանէր այրս: Ա աբ-
 կանէր յայրս ինչ ամուր, որ [Ե իի՛

որ] ի գաւառին
 10 ՎԵ քաց ի կողմանել
 11 Ե իի՛ զբաց
 12 Կ՝ պաղ, անձաւ
 12 Ե՛ իի՛ որ: Ե հայէր
 12 Ա խորածորոյն
 12 Ա զերծանիցի յահագին ուխտ սաստ-
 կութեան
 13 Ա զկեալ, ոչ ուրեք գտանել տանկիս
 [և տանխիս], Վ տանկիս
 14 ՏԽ սամել [ո սամուել]
 15 ՏԽ առ անձնարարութիւն
 16 ՎԵ հրամայեալ: Ա երկաթեալ
 16 Ե քաջանց, փխ. քաջ արանց
 17 Ե շղթայաւոր: Վ շղթայաւոր
 17 Ա իջուցանել վերուստ [Ե ի վերուստ]
 ի վայր
 18 Վ այն ոչ
 18 ՏԽ ի գաւառ, փխ. ի բացեալ
 19 Ա՛ վայր զլորդն: Վ՛՛ զլորդն: փխ. զլորդն
 20 Վ յայն էին: Ե բոտ զիպուածոց
 21 Ա սահակայ առաքեալի
 22 Ե հետամուտ
 22 Ա յեղուզակացն: Ե եղուզակացն
 Ե յեղուզակացն

- որք ընդ այրին մարտնչէին, և հալածական արարեալ հանէ զՍուրէն, և զՎահան և զԱշխարհար հանդերձ զանձիւքն, փոյթ ընդ փոյթ հասուցանէ առ Խոսրով: Իսկ Խոսրովայ առեալ՝ ի գանձուցն հանէ և մասն Շապուհ, և հրամանաւ նորա տալ նոցա զԻւղս և զաստակերսս բնտիրս և յարմարս յայնոցիկ ժառանգութենէ, որք ի բաժնոյն Պարսից մնացին առ Արշակայ: Եւ այս եղև սկիզբն պատերազմին Արշակայ և Խոսրովայ:

ԽԶ

Պատերազմաւ պարտեալ Արշակ ի Խոսրովայ՝ փախճանի երանդարեամբ:

- Թէպէտ և ոչ եղեն ձեռնառու Շապուհ և Արկադ Խոսրովայ և Արշակայ, լինել զօրավիզն օգնականութեան առ ի տալ ընդ միմեանս պատերազմ, սակայն և ոչ արգելին գնասաւ ևւ սպասեալ պատգամաւորութեանն, ժողովեալ Արշակայ զօրս իւր՝ խաղայ ի վերայ Խոսրովայ: Ինաց և Խոսրով ի բանակէն իւրմէ առ ծովուն Գեղամայ, զոր Մօրսն կոչեն, բնդ տաջ Արշակայ, զի մի ի սահմանս իւր իջցէ. և ոչ այնչափ տատակաց աճապարել՝ մինչև եպիս զԱրշակ իջեալ յիւր սահմանս, ի գտաւորն Վանանդայ, ևւ պատահեն միմեանց ի վաշտին որ կոչի Երեւել. և տան պատերազմ ընդ միմեանս սաստիկ յոյժ: Հարկանի զօրն Արշակայ, մեռանի և սպարապետն նորա Գարա Սիւնի ի պատերազմին, և փախստական լինի Արշակ սակաւութիւն ևւ զհետ նորա մտեալ քաջին Սահակայ ասպետի, սպարապետին Խոսրովայ՝ վարէր սաստկապէս Ռարսնօր անաղին նահատակութիւնս ցուցեալ Գաղաւթի, որդւոյ Սպանդարտայ, բազում անգամ դարձեալ յարձակմամբ՝ ցրուէր զհետամուտն, և տայր պարսպ ժամ դնալոյ Արշակայ:

1 Ա չիք և (զվահան)

2 abeջw գաշխարհայն / զաշխարհայն աղայն / զաշխարհայն

2 Այց գանձիւք

2 Ա հասանէ առ արբայ իսկ

3 ՏՆ խոսրով առեալ

3 ցկ չիք ի (գանձուցն)

3 Ա ի գանձուցն մասն [c մասն ինչ] հանէ շապուհ [b ի շապուհ] և հրամայեալ տալ նոցա [dew չիք նոցա] զեօղս [c զիւղս]

4 օրդրս չիք նոցա / իւր բնտիր

4 Կ՞իւր յամուրս, ծեւմուրս, փիւ. յարմարս

5 Ե այնոցիկ, Ա ի ժառանգութենէ

5 քդրս առ արշակ

6 Ա պատերազմի

6 Ե և արշակայ խոսրովայ

8 Ա պատերազմաւ արշակ սպարտեալ ի խոսրովայ հիւանդացեալ մեռանի

7 քդրս արշակայ

9 Ե ձեռնառու / իւր ձեռնառուք

9 de լինի / a լինին

10 ՏՆ զօրավիզ, զօրդրս առ միմեանս

11 ո ի սպառ / վ՞որդրս սպառել

11 ցց պատգամաւորութեան

12 abeջw և ժողովեալ

12 d զամենայն զօրս

12 օրդրս և խաղայ [Ե խաղաց]

13 Ա գնայ / Ա առ եզր ծովուն

13 Ե գեղմայ / ՏՆ մուրսն / c մաւրսն

14 a չիք զի

14 Ա և ոչ ինչ այնչափ աճապարեաց ասպատակել [Կ՞edeջw սաստկել] մինչև / վ՞ աճապարեաց

15 ՏՆ սահմանն

16 a պատեն, փիւ. պատահեն

16 Ա զոր կոչեն և տան ընդ միմեանս պատերազմ

19 c չիք սակաւութիւն—սահակայ (Տ. 20)

19 Կ՞abedeջw զհետ մտեալ նորա

20 Կ՞deայքստւ. ասպետին խոսրովայ

20 c վարէ

20 Խ՞լուր որ այն օր, փիւ. ուրանօր

21 Կ՞ն գաղաւթի / Ե գաղաւթի

22 ՏՆ ցրուէ

Եւ դարձաւ խորով ի տեղի իւր, և գնաց Արշակ յեկեղեաց, և հիւանդացեալ անդ մաշարայական ախաբէք՝ ջերանի հիւժմամբ և մեռանի, թաղաւորեալ ամենայն Հայոց ամս հինգ, և կիտայն Հայոց ամս երկուս և կէս: Եւ այնուհետեւ ոչ ևս կացուցին Յոյնք ի բամբի իւրեանց

5 թաղաւոր, այլ տաջնորդէր նոխարարաց կողմանցն ախոյրիկ բաջն Գաղաւսն, և աշխարհին իւրեանց մասինն կացուցին Յոյնք կամեսս իշխանաւ:

ԽԷ

Յաղագս երանելոյն Մեսրոպոյ:

- 10 Տեսեալ թէ ի վերջ հասեալ է թաղաւորութիւնն Հայոց, և զխոփութիւնն նիւթ իւրոյ համբերութեանն գտեալ Մեսրոպոյ, որ էր ի Հացեկաց Տարսնոյ, անեալ և ուսեալ առ մեծին ներսխախ, և յետ ելից նորա յաշխարհէ՝ ի գրանն արբանի կարգեալ քարտուղար, առ սիրեաց զմիայնակեցութեան վարս, որպէս առաց ամս, թէ ի նաւասանդիսս
- 15 փութեայ նաւ խոփեալ, և անձն ժամկալ խնդրէ զանապատ, նոյնպէս և նորա փախուցեալ յաշխարհական գրազմանց, և բնկեցեալ յետս զմարմնական պատիւն՝ զհետ բնկանայր երկնաւորին: Եւ երթեալ ի գաւառն Գողթան բնակէ, զմիայնակեցութեան վարս ստացեալ, և որ ի նմա զօղեալ ազանոյն հեթանոսական, թաղուցեալ յաւարցն Տրդատայ
- 20 մինչև ցայն ժամանակս, և ապա յայտնեցաւ ի վառիւարիկ թաղաւորութեանն Արշակունեաց, զայն երարձ օղնաւորութեամբ իշխանի գաւառին, որում անուն էր Եւսեբիք: Ըստ նշանք տառաւածայինք լինելին, որպէս

1 y յեկեղէ՝ց՝ օ յեկեղեաց / միւսն.
յեկեղեց / եւ յեկեղէց
2 Ա հիւանդանայ
2 Ա լիխ անդ
2 Ե մաշարական / ի վրայոցն մաշարա-
ցական
2 ժ ջերմանի, y ջերմային, փխ. ջե-
րանի
2 Տեսեալ լիս և մեռանի
3 Տես թաղաւորէ
3 Ահ՝ կիտայն՝ Ե լիս հայոց
4 Ա լիս ևս / քցես լիս յոյնք
4 օ ի բամբին
5 մեկտ տաջնորդ
5 Ե նախարարացն
5 Տես նախարարացն այնք (y այնմ)
կողման բաջն
5 Ե բաջ
6 Եմ գաղաւսփն
6 Ե կոմսէր, մեկ կոմէս, y կամէս,
Ե կողմէս, փխ. կոմէս
8 Տես երանելոյն, Ե մեսրոփայ
10 օտ լիս է (վերջ)

10 սեւեռ ի վերջ է հասեալ Ե լիս է
10 ցյրք թաղաւորութիւն
10 Եյն զխոփութիւն
11 ց համբերութեան
11 Եմք մեսրոփայ
11 օ լիս որ էր
11 քցես լիս է (հացեկաց)
12 ժ հացիկ
12 Եմք ներսխախ / Ե ներսխախ
12 Ա յաշխարհէս Տես ի գրան
13 քո բարառգար
14 Տ զմիակեցութեան
14 Տես զվարս / Տես լիս թէ
16 ց յետս բնկեցեալ
17 ք մարմնական
17 Ե և զհետ բնկանայր
17 ցե երթալ
18 Ա զգողան, զմիայնակեցութեան
վարս ստացեալ բնակէ
19 Տես յաւարցն (ոտ յաւարցն)
20 Ա յայն / y յապա
20 ցք թաղաւորութեան
21 Դ շաղիւս / Կիւսեւեռ յամբիթ

առ սրբովն Գրիգորիւ. հալածական լեալ զեք մարմնաւոր տեսեալմար
անկանէին ի կողմանս Մարաց: Եւ ոչ ինչ պակաս յայնցանէ արարեալ
գտանի և ի Ախնեայ աշխարհին, օգնականութեամբ նորին իշխանին
որ կոչէր Վաղինակ:

- 5 Եւ ի վարդապետել երանելւոյն Մեսրոպայ՝ ոչ փոքր կրէր վտանգս,
քանզի ինքն էր ընթերցող և թարգմանիչ. և եթէ այլ ոք ընթեռնոյր,
որ նա ոչ հանդիպէր՝ զանխով ի ժողովրդոցն լինէր, յազպս ոչ լինելոյ
թարգմանիչ: Վասն որոյ եղ ի մօր հնարել գտանել նշանագիրս Հայոց
լեզուիս. և արկեալ զանձն ի ջանս՝ պէս պէս փորձիւք տաժանէր:

10

ԽԹ

Գարձ առ Խոսրով նախարարացն, որք էին առ Արեակայ:

- Տեսեալ նախարարացն Հայոց, եթէ ոչ կացուցին Յոյնք ի վերայ
նոցա թագաւոր, և զժուարին վարկուցեալ զանառջնորդն լինել՝
15 խորհեցան կտառ հնազանդել թագաւորին Խոսրովս: Նմին իրի
զրեն առ նա թուղթ օրինակ զայս.—

Թուղթ նախարարացն առ Խոսրով:

- «Ստրատելատ Գաղաւսն և ամենայն նախարարք Հայոց մասինն
Յունաց. տեսան մերում Խոսրովայ արքայի կողմանն Այրարատոյ խնդալ:
«Ինքնին. տէր, զիտես զմիամտութիւն մեր առ յիշեցեալ թագա-
20ւորին մերում Արշակայ. զոր մինչև ցօր վախճանի նորա անշրջելի

1 ցլո գեքն

1 Ա մարմնաւոր տեսեալմար գեքն ան-

կանէին

2 ր արկանէին, փխ. անկանէին

2 ՏԽ յայնցանէ պակաս

3 Ե չիք և

3 Վտու չիք ի (սխնեաց)

3 Ժ յաշխարհին

3 անձեւո ձեռնառութեամբ, փխ. օգնա-

կանութեամբ / օյրգրս չիք օգնակա-

նութեամբ

3 Ե նոցին, անձեօքգրս չիք նորին /

օյրգրս չիք իշխանին

3 Ա իշխանին որում անունէր վաղինակ

5 Կ չիք և ի վարդապետել

5 ՏԽԵ Երանելոյն

5 Եմբ մեսրոպայ

6 Ե չիք և (եթէ) / օ թէ

6 Ա այլ որ հանդիպէր [ր ոչ հանդի-

դիպէր] որ ընթերցոյր, ուր նա ոչ

լինէր, զանխով

8 Ա հնարս, փխ. հնարել

9 անձեք ի ջան

9 Ա հնարիւք, փխ. փորձիւք

9 Ե տաժանեալ / Կձեւ տաժանիւք

11 Խորգրս չիք նախարարացն

11 Ա որ

11 Ե առ արշակայնց / Եյրլոր առ արշակ

13 Ա զժուար

13 Ե զանառջնոյն / Ե լինիլ

14 անձեւո կամաւոր

14 Ա հնազանդ լինել [Ե լինիլ]

14 ր խոսրովայ / անձեւո սմին իրի

16 Ա չիք թուղթ նախարարացն առ

խոսրով

17 ՏԽ ստրատելատն

17 Արքայ մասին

18 Ա մերոյ / Ա Խոսրգրս կողման

18 րգրս արարատոյ

19 ՏԽ զմիամտութիւն, փխ. զմիամտու-

թիւն

19 ՏԽ առ (օ չիք առ) յիշել

20 Ա մերոյ / Ե չիք զոր

20 ՏԽ վախճանին / ՏԽ անձեք չիք նորա

20 ՏԽ անշրջելի [ցօյ անշրջելի] / Ե չիք

անշրջելի

- պանկոյս, և արդ խորհեալ եմք նոյնպէս ծառայել յեղ միամտութեամբ, եթէ հաստատեցես առ մեզ զաշամբք զերիսս զայս. առաջին՝ չյիշել զյանցանս մեր, զոր պատերազմեցար ընդ թեզ ի հարկէ և ոչ ի կտանց: Երկրորդ՝ զի զարձուցես ի մեզ զամենայն մատանգութիւնս մեր որ ի մասինդ Պարսկց, զոր հատէր յարքունիս Երրորդ՝ հնարել իտփել զմեզ ի կայսերէ, զի մի վրդովեցեն զընակութիւնս մեր, որք ունիմք իշխանութիւն յայսմ բամնի: Եւ զայս պայման ուխտի գրեալ և խաչ հաստատեալ կնքեցես. զորս տեսեալ՝ փութատցուր ի ծառայութիւն ձեր: Ողջ լեր, տէր մեր:
- 10 Գրէ և Խոսրով պատասխանի:

Թուղք Խոսրովու առ Յախարարն:

- «Քաջ արանց Խոսրով չայոց արքայ. սորատեկատիղ Կապուտնի և ամենայն նախարարացդ մերոց ողջոյն շատ:
- 15 «Ուրախ լերուր, զի և մեր ողջ եմք, և ուրախացար ընդ լուր ողջութի ձերոյ, և տաքեցար ըստ խնդրոյ ձերոյ զայս պայման ուխտի: Առաջին՝ չյիշել զյանցանս ձեր, զոր չունէար առ յանցանս իսկ, այլ տա երախտաւորս՝ զմիամտելն առ թաղաւորին Արշակունւոյ զոր պաշտէիքն. զի և առ մեզ զնոյն յուսամք լինելու Երկրորդ՝ զարձուցանել ի ձեզ զժառանգութիւնս ձեր, զոր ունիմք յարքունիս. բայց յայնմանէ, զոր
- 20 ումիք ումեք պարգեւեցար, զի ոչ շրջին պարզեր թաղաւորաց առանց

- 1 Ե ծառայ / Ե լիք բեզ
 2 Ե զերիս / ՏԽ զայստսիկ
 3 Ե՛ զյանցանսն, Ե զյանցանքն զմեզ
 4 Ե՛ լիք մեր
 5 Ե՛ զմեզ առ մեզ, փխ. ի մեզ
 6 Ե՛ խոսրով ծառանգութիւն / Ե զժառանգութիւն
 7 Ա ի մասին
 8 Ե՛ մեզ հատիք
 9 Ա հանել, փխ. հնարել
 10 Ե զվրդովեցէ
 11 Ե՛ զմեզ գիշխանութիւն, Ե զընակութիւն, փխ. իշխանութիւն
 12 Ե ի յայս բամնի
 13 ՏԽ գրել [ո գրեալ]
 14 Ե՛ ծառայութեալ / ՎԽորգ հաստատել
 15 Ե՛ իմեզ կեր զոր
 16 Ե ա ողջ եր / Ե ողջ լերուր
 17 Ե առ նախարարն թուղք խոսրովու. զրէ և խոսրով պատասխանի
 18 ՏԽ լիք զրէ և խոսրով պատասխանի
 19 Ե՛ նախարարն [Ե առ նախարարն լուս. կարմիր քանակով] զրէ և լիք լիք թուղք խոսրովու առ նախարարն
 20 ՏԽ Ե սորատեկատի [Ե սորատեկի]

- 13 ՏԽ նախարարաց
 14 Ե հայոց, փխ. մերոց Կ՝ ա՛ ծեֆ լիք մերոց
 15 Ա ողջոյն [Ե ողջ] շատ. ուրախ լերուր / ՏԽ ողջոյն: Շատ ուրախ լերուր
 16 Ա խոսրովու լիք և (մեք)
 17 Ա զի մեք ողջ եմք, զի և մեք ուրախացար
 18 Ե՛ լիք ընդ լուր—տաքեցար (Ե. 15)
 19 Ե առար, փխ. տաքեցար
 20 Ե լիք ըստ խնդրոյ ձերոյ
 21 Ե՛ ծառայութեալ ըստ խնդրոյ
 22 Ա՛ և մեր
 23 Ե զանցանս Ե զանցանս Ե առանցանս
 24 Ե զի, փխ զոր / Ե չունէիք
 25 Ե առ անցանս
 26 ՏԽ լիք առ (երախտաւորս)
 27 Ե զի մատանելն, փխ. զմիամտելն
 28 Ե՛ ծառայ զոր, փխ. զի
 29 Ե լիք զի և առ մեզ
 30 Ե լինել. յորո լիք ի (ձեզ)
 31 Ա զժառանգութիւն
 32 Ե՛ զի ումիք / Ե՛ ծառայութեալ
 33 Ե՛ լուս Ե յայնմանէ
 34 Ե զոր ումեք պարգեւեցար
 35 ՏԽ Ե, փխ. զի / Ե թաղաւորի

վիասու, մանասանդ զի ի զիւան հօրն մերոյ տեսնն Շապհոյ արքայից արքայի եմուտ. այլ փոխանակ ընդ այնր յարքունուստ լնումք և զձե-
րոյն պակասութիւնս երբորդ՝ թափեմք զձեզ ի զործակարացն Յունաց,
թէպէտ պատերազմաւ ընդ կայսեր, թէպէտ խաղաղութեամբ:

5 «Եւ զքեզ, Գաղաւոն, արիւն իմ և հարազատութիւն, ոչ ըստ
վաղնջաց ազգականութեանն, այլ ըստ արդեանս, որ ի մօրէ քումմէ
Արշանուշայ Արշակունւոյ, հանեալ զքեզ ի հայրենեաց քոց Կամարա-
կանաց, և ի մայրենիս քո յիմա առեալ ազգ՝ Արշակունի անուամբ
պատուեցից»:

10 Զայս տեսեալ Գաղաւոնի՝ ընդ հուպ դարձուցանէ զրնաւ նախա-
րարսն առ արքայն Խոսրով, և բարերաստիկ եղեալ քաջափաստութեամբ,
հանդիպի ամենայն խնդրոյն և խոստմանցն: Բայց Սամուելի Մամիկոնեանի
յինքն ըմբոսնեալ զթուղթն Խոսրովու և զպատճէն իզիւնն նախարարացն՝
զատուցեալ ի նոցանէ՝ զնաց առ կայսրն Արկադ: Քանզի էր սպանեալ

15 նորա զհայր իւր Վարդան յաղազս ուրացութեանն, և զմայր իւր Տա-
ճատուրհի, և երկնչելով ի Պարսից և ի քեռեաց իւրոց Արծրունեաց՝
ոչ իշխէր զատչել ի Յունաց: Իսկ Արկադայ բարի արարեալ նմա,
հրամայէ զհաւատար իզիւնն հելլէն զրով ի զիւանի իւրում զնել, զի
պահնոցին յիշոտակր ազգաց աստածմբողաց. որ կայ մինչև ցայսօր:

20

խթ.

Սիապեւել Հայոց Խոսրովայ, եւ ունել զարու եպիսկոպոստպետերանց
մեծից Սահակայ:

Իբրեւ տիրեաց Խոսրով ամենայն նախարարացն Հայոց, որում
ցանկալին՝ յլէ առ Արկադ և խնդրէ ի նմանէ հաւատալ յինքն զմասն

- 1 k լիխ ի (զիւան) / զգրտ մերում
2 SՊ և յարքունուստ { յարքունուստ }
2 a զձեռոյն
3 SՂ պակասութիւնն
3 abdeֆ երիւր, փխ. երբորդ
5 g վասն, փխ. ըստ
6 Այկէր ազգականութեան
7 Խոսրոյր հանել
8 hdefք իմա
11 SՊ լիխ արքայն / Ա բարերաստիկ
11 d քաջափաստութեամբ
12 Ա խնդրոյն / a խոստմանն
12 Ա սամուէլի, SՊ սամելի
12 Ա մամիկոնէի / o մամիկոնոյ
13 p պատճէն / գրտ պատճէն
13 SՊ թղթոյն / եւ թղթոյն, միւսն.
թղթին
14 Ա ի նախարարացն, փխ. ի նոցանէ
14 c արկադէոս
15 Ա զհայրն / n զվարդան
15 f վասն, փխ. յաղազս

- 15 իքգրտ զտաճատուէի / io զտաճատուե-
րի / h *bedefjghտաճատուէի, միւսն.
տաճատուէի
16 SՊ լիխ և (երկնչելով)
16 c ի քեռաց
17 Ա ոչ ի յունաց իշխէր զատչել / Պ լիխ
ոչ իշխէր զատչել ի յունաց
17 Ա իսկ արկադ նմա բարիս արարեալ
18 c զհաւատաւի / cef թղթոյն
18 adefխոսրոյր հելլէն / e հելլէն
18 Ա ի զիւան իւր
19 cde պահեցն / cy յիշատակ
19 g որ և կայ
21 SՊ a միապետեալ { ու միապետել } /
cf միապէս տիրել, փխ. միապետել
21 y առնել, փխ. ունել
21 Այկգրտ եպիսկոպոստութեան
22 եւ իսահակայ
23 SՊ բոլոր ամենայն
23 a յորոց / bedefն որոց / o յորում
24 d լիխ և / ab *հաւատով

Յունաց որ ի Հայս, զոր շէն կալեալ՝ հարկեացեն նմա անախալ, որպէս նորին գործակալաց, եւ կասկածեալ Արկաղեայ ի միարանութենէ նախարարացն Հայոց, թէ միարանութեամբ հանիցեն ի նմանէ և տացեն ի Պարսս զբաժինն զայն՝ կատարէ զինդիրսն Քոսրովայ:

- 5 Յետ այսր վախճանեալ եպիսկոպոսականն Ասպուրակէս, ի տեղի նորա յաջորդէ Քոսրով զՍահակ որդի մեծին Ներսիսի, որդւոյ Աթանազիւնի, որդւոյ Յուսկան, որդւոյ Վրթանիսի, որդւոյ սրբոյն Գրիգորի: Սա ամենայն առաքինութեամբ հարցն նմանեալ, ազօթիցն մասամբ տառեկեաց: Քանզի ստացաւ աշակերտս վախտուն ըստ նմանութեան
- 10 մայրաքաղաքացն սպուղէից, արք կրօնաւորք, խարաղապետք, երկաթագաւորք, բոկազնայք, որք յար ընդ նմա շրջէին. որովք մշտնջենաւոր պաշտամամբ կատարէր զկանոնն, որպէս զայնս որք յանապատսն էին, և հոգայր զաշխարհս, որպէս զայնս որք յաշխարհի են: Առ նա եկեալ Մեսրոպ յաղագս խնդրոյ նշանադրաց Հայոց՝ եղիտ զնա տառեկ և
- 15 փափապող այնմ. և յետ բազում ջանից և ոչ ինչ օգտելոյ, զարձեալ յաղօթն ապաւինեալ, յԱստուծոյ խնդրելով: Եւ մեկնեալ ի միմեանց, զնաց Մեսրոպ ի զաղարս իւր. և յանձն տուեալ զխստամբերս իմն վարուց ճգնէին առաւել քան զառաւել:

Ծ

- 20 Կապուժն Խոսրովայ, եւ փոխանորդի զրազն Վաստապեայ եղբօր նորին:

Բայց Շապուհ էր ցատմամբ ընդ Քոսրովայ ի բարեկամանայն Արկաղեայ անձամբ, և յանձրաման կարգել յեպիսկոպոսութիւն զմեծն

- 1 Ա զորս (շէն)
 1 Ա հարկիցեն տալ նմա
 1 մ/ անաղալ
 2 ՏՊ նորուն գործակալացն
 2 Վո արկաղայ
 3 Ա հառանիցեն, փխ, հանիցեն
 3 Ա լիխ և տացեն
 4 Ե զպարսս / ՏՊ զինդիրս
 4 քգտ խոսրովու
 5 Աս աշարիկ / եւ ասպուրակէ
 6 Ե աշարգէ
 6 Ե ներսեսի / եւ ներսէսի
 6 Ե յաթանագինի / Ե յաթանագինէի
 7 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 7 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 8 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 8 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 9 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 10 Վ/ Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 10 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 11 ՏՊ Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի

- 11 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 12 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 13 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 14 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 15 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 16 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 17 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 18 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 19 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 20 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 21 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 22 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 23 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 24 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 25 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 26 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 27 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 28 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 29 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 30 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 31 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 32 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 33 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 34 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 35 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 36 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 37 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 38 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 39 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 40 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 41 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 42 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 43 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 44 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 45 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 46 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 47 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 48 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 49 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 50 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 51 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 52 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 53 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 54 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 55 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 56 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 57 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 58 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 59 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 60 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 61 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 62 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 63 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 64 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 65 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 66 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 67 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 68 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 69 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 70 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 71 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 72 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 73 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 74 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 75 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 76 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 77 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 78 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 79 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 80 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 81 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 82 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 83 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 84 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 85 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 86 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 87 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 88 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 89 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 90 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 91 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 92 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 93 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 94 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 95 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 96 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 97 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 98 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 99 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի
 100 Ե յաթանագինէի / Ե յաթանագինէի

- Սահակ. վասն որոյ յղեալ մեղադրութիւն հանդերձ սպառնալեօք՝ ըմբոս-
տացաւ Սոսրով, և խրոխտամբ վեռական պատասխանեաց, արձակեաց
զպատգամարեան անարդանօք: Եւ իսկոյն խօսեցաւ ընդ Արկաղեայ,
զի լուծեալ զհաշտութիւնն ընդ Շապուհ՝ օյնեցէ նմա զօրու, և սա
5 զարձուցէ ի նա զբոլոր աշխարհս: Այլ Շապուհ, ի հրապուրելոյ
զուշակութեան նահապետացս մերոց՝ նոյն հետայն առաքէ զորդի իւր
զԱրտաշէր զօրու մեծաւ ի հայս: Եւ ի հրաժարել Արկաղեայ ի կուսակ-
ցելոյն Սոսրովայ, և ոչ զոք յօտար ազգաց գտեալ ի սատարութիւն.
անկարացեալ ընդդիմանալ կամ խուսափել ի նմանէ՝ չողաւ առ նա:
- 10 Եւ Արտաշէր ընկեցեալ զնա ի տէրութենէն, փոխանակ կացու-
ցանելով զՎռամշապուհ՝ զեղբայր նորին, ոչ զմեծն Սահակ և ոչ զոք
ի նախարարացն կարգելոցն ի Սոսրովայ վրդովեաց ի պատուոյ իւրա-
քանչիւր, նա և հրամայեաց ևս ընդ Յոյնս գնոյն կարգ ունել: Եւ թողեալ
զունդ ստուար, ինքն ի Տիւրոն փութայր հասանել, ի ծերութենէ հօրն
15 ափն ամեալ, ընդ իւր ունելով զՍոսրով՝ դնել յՄկնուշն կոչեցեալ բերդին.
որոյ ինպատակաւ ամս հինգ: Ընդ նմա տարաւ և զԳաղատն կապանօք,
կասկածեալ յառնն քաջութենէ. և զտուն նորա հրամայէ ունել յար-
բունիս, նոյնպէս և զեղբոր նորա Շաւարշայ, և զՊարգեայ Ամատունոյ:
Քանզի նոքա երկոյքեանն հանդերձ զինուորօք իւրեանց ետին հարիւրովք
20 նկատեալ որոտցան զաջողութիւն ժամու ի ճանապարհի կարաւանին՝
զերժուցանել զարքայն իւրեանց Սոսրով. և ոչ աջողեցան ի պարաւան-
դելոյ օտից նորա ի չղթայս: Եւ հօր մարտի եղելոյ՝ սպանան Շաւարշ
և Մանուէլ որդի Պարգեայ, և բազումք ընդ նոսա. իսկ Պարգե ի կալանս
ըմբռնեալ՝ ածաւ առաջի Արտաշէրի. և տիկտեսակ գործեալ ուռուցմամբ՝
25 հրամայեաց զնել յանդիման Սոսրովայ հանապազ:

1 ի սահակ (ընդհանրապէս)

2 Վո խրոխտով / ճիշտ վեռական

3 Եւ իի վեռական պատասխանեաց

4 Եւ և արձակեաց

5 Ա զպատգամարան

6 Այլուք ընդ արկաղայ

7 Եւ զհաշտութիւնն Եւ իի ընդ

8 օրքոք ի նա / միւսն. առ նա (եղե իի)

9 Ա զուշակութեամբ նահապետաց

10 Ա զարտաշէր զօրդի [զօրդի] իւր

11 Այլուք արկաղայ

12 քոք ի կուսակցելոցն

13 Այլուքքոք եղելոց, փխ. գտեալ

14 Եւ իի կամ

15 Եւ զՎո խուսել / Եւ խուսել, փխ. խուսափել

16 Եւ իի ի նմանէ / Եւ չքա

17 Ա արտաշէր

18 Տն եղբայր / Սոսրոքոք նորա

19 Տն կարգելոցն խոսրովայ եթող, այլ վրդովեաց / Եւ կարգեցելոցն

20 Եւ իւրաքանչիւրոյ

21 Եւ և ինքն

22 Տն ափն ամեալով

23 Եւ յանուշն / Տն բերդի

24 Տն տարաւ զգաղատն [ց և զգաղատն] կասկածեալ / Ա տարեալ

25 Եւ ի յառն / քո յառն

26 Եւ զտուն / Ա իի հրամայէ

27 Եւ իի նորա

28 Եւ իի և զպարգեայ—հանդերձ (Ե. 19)

29 Եւ պարգայ / Եւ զպարգայ

30 Եւ իի նորա—հանդերձ

31 Եւ երեքեանս, փխ. երկոքեանն

32 Եւ քոք զինուք, փխ. զինուորօք

33 Եւ իի իւրեանց եթն հարիւրովք

34 Սոսրոքոք նկատել

35 Ա զյաջողութիւն

36 Ա աջողեցաւ [Եւ յաջողեցաւ]

37 Եւ ի պարաւանդել / Եւ ի պարաւանդելոյ

38 Ա նոքա, փխ. նորա / Տն զգաղատն

39 Ա ի կապանս, փխ. ի կալանս

40 Ա տիկ տեսակագործեալ

41 Ա առաջի. փխ. յանդիման

զի և հարքն որք մեղանն՝ նորին սակս աշնր և մեռան։ Որոց մնացելոցն պարզեկալ զկեանն՝ հրամայեաց զատունս երկարանչիւրոցն զկալեալսն յարքունիս՝ զարձուցանել ի նոսա. բայց միայն ի զահ հայրենի ոչ հաստատել, այլ ի խոնարհ քան զբազումս մատուցեալ նախարարս, ի կարգ կրտսերացունից պատրաստել։ Իսկ զազկն Համազասպայ, որ է տունմ Մամիկոնեան, ի վեր մատուցանել, զի կտրեցային ունել զհինգերորդ գահ նախարարացն Հայոց, և ի զիւանի իւրում գրել։

Զի զերկուս զայս աշապէս պահէին յովորտար. զի յորժամ նստէր արքայ նոր՝ նոյն ժամայն փոխէին զդրամ գտեալ ի դանձաւ արքունի, զնորայն տպաւորեալ պատկեր, և զգիր զիւանին յայլ փոխեալ նորն անուամբ, սուղ ինչ զանազանեալ, ոչ բաւնալով զհինն։ Իսկ եկէ յամիցէ ի տէրութեանն տմաւ բազումս, և արտայլ աշխարհազիր նոր՝ թողութիւն զայն որ ի հնայն փոխեցաւ, զի միայն նորոյն վերագրեացի անուն։ Արդ՝ Արտաշիր ոչ ժամանեալ ի կարճութենէ անուրցն այլ առնել աշխարհազիր՝ յայնմ որ յառաջնոցն փոխեաց, իւր անուամբն հրամայեաց զրել զայն ամենայն, և տալ զահու և պատուոյ, հանդերձ իշխանութեամբ զիս զից և զաստակերաց Համազասպայ, և որում ցանկայրն՝ զսպարապետութիւնն Հայոց, հրովարտակ առ Վառձասպուն մեր թագաւոր զրեալ զայս։—

20

Թուղք Արտաշիր առ Վառձասպուն։

«Մաղցեկանց քաջ, Արտաշիր արքայից արքայ. առ եղբայր Վառձասպուն թագաւոր Հայոց, ողջոյն շատ։

«Ընկալայ զգրեալսս բո, որ ինչ վասն եպիսկոպոսիս Սահակայ,

- 1 Ա մեռանն
- 2 Առ պարզեկաց [ծ պարզեկաց]
- 3 Անորգրս զկեալ
- 3 ԽՎ՝ զկեանս, փխ. զտունս
- 2 Ա իւրարանչիւրոցն
- 2 a զալեալսն / զ զկալեալն
- 3 քոցս յարքունեալս
- 4 զ պատուանել, փխ. հաստատել
- 4 a ի խոնարհս / զել չիք ի խոնարհ
- 5 Ահ՝ ի զահ, փխ. ի կարգ
- 5 Ա կրտսերացունից
- 3 Ա պատրաստեալ / քոցս պատուանել
- 6 a չիք տունմ / Ա կարգիցին
- 8 ուրգրս զերկուսս
- 8 ՏՏ՝ զայս զերկուս [լ զերկուսն]
- 8 օրս պահին
- 9 ի արքայն որ նոյն ժամայն / ե արքայն, փխ. արքայ նոր
- 10 ֆ և զնորայն
- 10 Ա տպաւորել / լ տպաւորելով
- 10 եւ զգիր / ֆ ի գիր / միւսմ. զիր
- 10 ֆ փոխել
- 11 Ա յամեցէ
- 12 ֆցէ ի տէրութեան

- 13 Վա ի նորոյն / ուրգրս ի նորայն
- 14 Վա ժամանեալ / ցէ ժամանեաց
- 14 abede յայլ
- 14 abede չիք առնել
- 14 ուրգրս աշխարհազիր առնել
- 15 a և յայնմ / badeջէ ի յայնմ
- 15 c ի յառաջնոցն / լ փոփոխեաց
- 15 ցլ անուամբ
- 16 ՏՏ զայլ ամենայն
- 16 ԽՎacdefտւ զահու / ծոքոքոքս զահոյ
- Թիւեւս ուղղելի է զահ և պատիւ կամ զահու և պատուով
- 17 a զեղից / c զեղից / քո զեղից
- 17 ՏՏ չիք և (որում)
- 17 Խ ցանկայր
- 17 a զսպարապետութիւն / ՏՏ սպարապետութեան
- 18 Խ մերն / defքոքոքս զրել
- 20 Ա չիք թուղք—վառձասպուն
- 21 Խ մաղցեկաց / o չիք քաջ
- 23 քո ընկալ, փխ. ընկալայ
- 23 ac զգրեալսն / bdef զգրեալս
- 23 Խ ի բէն, փխ. բո Ա չիք բո
- 23 քէ եպիսկոպոսապետիս

և յիշեցի զերախտիս նախնեաց հարցն զորա, որք էին նաճաղետը
 Սուրենեան Պաշխույ, և կամաւ յանձն տալն զաւերութիւն խնոյ նախնւոյն
 և համանուանն Արտաշէրի. և այնչափ սիրեալ զնա քան զխրեանց
 ազգայինսն, մինչ զի ոչ շատացան միայն ի Պարսից աշխարհիս մարանչել
 5 ընդ նոսա, այլ և ի ձերզ եկեալ նորին ազգաւ՝ սպանին զՔոսրով զքո
 նախնին, և զտոյժս սպանութեանն խրեանց հատուցին մահուամբ: Իսկ
 որդի սպանողին Գրիգոր՝ զկեանս և զթագաւորութիւն կորսեալ հիւան-
 զութեամբ Տրդատայ, վերստին ետ իւրով բժշկութեամբ, և առաւել առ
 ձեզ եղև երախտաւոր: Վասն որոյ զօրդիացեալ զորա զհամապատպ
 10 կացուցես ի վերայ զօրաց յաբարապետ՝ մեր հրամանաւ, և ազգի
 զորա տացես զգահն հինգերորդ՝ պատուոյ նախարարացոյ. և զգլխս և
 զդաստակերտս, զոր տուեալ է նախնեացն քոց հորց զոցս՝ կալցին
 զոքաւ Ստպէս և զտունս փաստկարաց ազգացոյ զորս կալաք յարքունիս՝
 թողցես ի քաց. աներկիւզարար մատանակ նոցին մնացորդաց. քայց
 15 զահուց հայրենականաց պատուոյն մի արապես արժանի. զի և մեք ի
 մերում գիւանի հրամայեցաք զրել: Ողջ լիբօ:

Քայց յորժամ եկն մեծն Սահակ և զամենայն պարզեալսն յԱր-
 տաշէր հաստատեալ՝ մեռաւ արքայն Պարսից Արտաշէր, և փոխանակ
 նորա թագաւորեաց Վռամ, որ և Կրմանն կոչեցաւ, տմն տաժնս և
 20 զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ աշխարհիս հայոց և ընդ թագաւորին
 մերում Վռամշապուհ և ընդ մեծին Սահակայ. և էր թագաւորութիւնս ի
 մէջ Վռամայ և Արկաղեայ: Եւ Վռամշապուհ ունէր զաշխարհս մեր, և
 ծառայէր երկոցունց թագաւորացն, տալով հարկս, զմասինն Պարսից՝
 Վռամայ, և զմասինն Յունաց՝ Արկաղեայ:

- 1 Տե՛ս չի՛ք հարցն
 2 ո սուրենան
 3 Առօրէն պաշխույ : ձ պաշխույ
 3 Ե համանուն
 3 ց սիրեաց
 4 ձ աշխարհի
 5 Ա քո
 6 օրքոց նախնին քո
 6 Առօրէն զառիժ
 6 ցցե սպանութեան
 7 ձ չի՛ք հիւանդութեամբ
 8 օրքոց բժշկութեամբն
 9 Ա չի՛ք եղև
 9 Ա զօրդիացեալ
 9 Առօրէն զմա, փխ. զարա
 9 ձ համապատպ
 11 Տե՛ս զգահ / քոց պատուոյն
 12 Առս նախնեաց
 12 Տե՛ս զորա
 13 օրքոց զաուն ձ զաւանս, փխ.
 զաունս
 13 Ա փաստկարաց ազգաց

- 13 օ յազգացոյ
 13 ԱՏ զոր
 14 Ե Թողից
 14 Ե աներկեղարար / ո աներկեղարար
 14 Ե ժառանգեցեն Քաջորդքն
 15 Առօրէն զահու
 15 Վո պատուոյ / օրքոց պատուաց
 16 Ե ողջ եր
 17 Ե արտաշէր, ձե՛ր ի արտաշէր
 18 քոց և մեաւ : լ չի՛ք պարսից
 19 ց կրման
 20 Տ ընդ աշխարհս
 20 Ե չի՛ք և
 21 ԱնՎտոս մերայ
 21 քոց վռամշապուհ : լ վռամշապուհ
 22 ցլքոց արկաղայ
 22 լ վռամշապուհ
 22 լ զաշխարհ
 23 Ան թագաւորացն երկոցունց
 23 ԱՏե՛ս զհարկս
 23 ց զմասին
 24 ց՝ արկաղայ

ԾԲ

Յաղագս Դանիելեանց ճառագրութեան:

- Յայնմ ժամանակի հիսնեղացեալ Արկայ, և շարժմանց ահագնից և
 5 հրկիպութեանց եղեալ ի Բիւզանդիոն, որ յաղագս մեծին Յովհաննու՝
 շփոթեալ լինելը ինպատարութիւնն Յունաց. և զօրքն ընդ միմեանս
 պատերազմէին և ընդ Պարսոս Վասն որոյ Վասմ հրամայեաց Վասմ-
 շապոյ մերում ինպատարի իջանել ի Միջագետս, զի խաղաղացեալ
 կարգեցէ, գնտա, և համար երկաքանչիւրոցն հատցէ զորձակալացն:
 10 Եւ իջեալ նորա ի կարգել զայս ամենայն՝ ոչ փոքր ինչ կրելը աշխա-
 տութիւն յաղագս քարտուղարի. զի մինչ գնաց Մեսրոպ յարգունական
 դրանէն՝ ոչ զոր ի ճարտարաց գտանէր անդ ի զպրաց, քանզի պարս-
 կականսան վարէին զրով Վասն որոյ մատուցեալ առ արքայն քահանայի
 15 ուրումն հարկէ անուն կոչեցեալ. խոստանայր հայկականացս լեզուաց
 աննկ նշանագիր, յարմարեալ ի Դանիելէ կպիսկոպոսէ, յիւրմէ մերձա-
 ւորէ: Զորով անփոյթ արարեալ արքայի, և ելեալ ի հայս՝ գտանէ
 ժողովեալ առ մեծն Սահակ և Մեսրոպ զամենայն կպիսկոպոսունս, հոգալ
 զլիւտ զպրութեան հայոց, զոր զգացուցին արքային. և նա պատմեաց
 նոցա պատեցեալսն վանականին: Զոր իրրե յունն՝ թախանձէին զնա
 փոյթ զայնպիսեացն առնել պիտոյից:

2 Ի գանիելեան Վեճեստոքզի գանիէ-
 լեան / և գանիէի / ցո գանիէի
 2 Աջլ նշանագրացն / Գ՝ նշանագրաց /
 ցո նշանագրութեան
 3 Եցէ հիւանդացաւ
 4 ՏՆ հրկիպեցութիւն [ց հրկիպեցու-
 թեանց]
 4 Կոսե Ի բիւզանդիոն
 4 Ա յահանու
 6 Ա ընդ պարսիցն և ընդ պարսից
 6 Ի վրամշապոյ / քոս վրամշապոս
 7 ՏԻ մեր ՏԵ թագաւորին
 7 օրց խաղաղացուցանել / Վ՛նոգրս
 խաղաղացուցել
 8 Վ՛րգրս կարացել / Ե գամար
 8 Այ գործակալաց
 9 Ի և ի իջեալ
 9 ԱՏ և կարգեալ, փխ. ի կարգել / և
 կարգել
 9 ԱՏ գայս [d իի գայն] / և գայն
 9 ԱՏԵ կրկ
 10 քոս քարտուղարի
 10 ԱՏ մինչև / և մեսրոպ
 11 Ի ի դրանէն / ԱՆ ոք / Տ զոր
 11 Եճեճ գտանիւր / միւսն. գտանել
 11 d ի զպրաց / և իի ի (զպրաց)
 11 օրց պարսկական
 12 Ա մատուցեալ ոմն առ արքայն հա-

բէլ անուն կոչեցեալ [a կոչեցեալ
 անուն]
 12 և առ արքայ
 13 Վեճեստոքզի
 13 և հարկ / ք յարկ
 13 Ա հայկականացս, օրգրս հայկականաց
 13 օրգրս լեզուացս
 14 ԱՆ աննկ նշանագիր լեզուացս [և
 լեզուաց, a իի լեզուացս]
 14 օրգրս յարմարել
 14 Եճ իի ի (գանիելէ)
 14 Ի ի գանիելէ / ԱՏԵ ի գանիելէ
 14 ցլ իւրմէ / f իւր
 15 ց զորոյ / ՏԵ արքային
 15 և եկեալ, փխ. ելեալ
 15 ոքրոս ի հայոս
 16 Եճ մեսրոպ
 16 ԱՆ զկպիսկոպոսունս [d զկպիսկո-
 պոսունսն ամենայն]
 17 Վ՛ցլ զգիր, փխ. զգրաւ
 17 Ի զպրութեանն
 17 ԱՆ արքային [ցլ արքայի] զգացուցին
 18 ԱՆՎոս իի նոցա
 18 ցլ գասացեալս
 18 Ի վանակին, փխ. վանականին
 18 Վ՛ցլ թախանձեցուցին
 18 ք թախանձէին զփոյթ
 19 d տանել, փխ. տանել

Վասն որոյ առաքեաց հրեշտակութեամբ զայր մի պատուական
 յաշխարհիս և հաւատարիմ իւր, Քաղունի ազգաւ, Վահրիճ անուն, յոյժ
 փափազող նորին դործոյ, առ Հարկին այնու Զոր առեալ, և երթեալ նովա
 հանգերձ բաջ հմտացեալ ի Դանիել, կարգեալ ըստ ձեռն օրինակի յու-
 5 նականին զփաղնջուցն գրեալ շարագիր տառից՝ եկեալ հառն ցմեծն
 Սահակ և Մարտայ Որոց ուսեալ, և թեամեկով ընդ նոսա ազայոց զամս
 սակաւս, տեղեկացեալ զիտացին՝ ոչ լինել բաւական այնու նշանադրօք
 ստոյգ հղովել զհեղինայ բառից հայկականաց հագներգարար, մուրա-
 ցածոյիւն այնուիկ զծագրութեամբ:

10

ԾԳ

Յաղագս Մեսրոպեան նշանագրացն. ի վերնոյն առեկոց շնորհաց:

Զկնի աշտորիկ ինքնին Մարտայ իջանէ ի Միջագետս հանգերձ
 աշակերտօք առ նոյն Դանիել, և ոչ առելի ինչ գտեալ քան զառաջինն՝
 անցանէ և յեղեսիայ, առ Պղատան ոմն ճարտասան հեթանոս, իշխան
 15 զիւանին: Եւ նորա խնդութեամբ ընկալեալ, և զոր ինչ միանգամ ի միտ
 առնոյր բան հայերէն յինչն առեալ, և շատ ջանացեալ և ոչ օգտեալ՝
 զազիտութիւն խոտտովանեաց հսկարն: Եւ զայլ ոմն առելով յոյժ հաւատ,
 վարդապետ իւր եղեալ յառաջագոյն, և ապա առեալ զճարտարացն
 գրեան ի նոյն զիւանէն եղեսիայ, և գնացեալ քրիստոնէութեան հա-
 20ւատաց, որոյ անուն եպիփանոս. զոր խնդրեալ զացես լցուցանել
 զփափազող քո:

1 Տ վասն որոյ յաշխարհէս մերոյ (օ
 մերմէ) առաքեաց

2 Ճք աշխարհիս / Տ լիք յաշխարհիս

2 ցլ զհաւատարիմ

2 ւ իւր հաւատարիմ, ի լիք իւր

2 Ա վարձիճ օրս վարձիճ, Կ՝ վահարիճ

3 Ա գործոց, ի առ հարեղն

4 Է ի դանիել, ԱՏԷ ի [օ լիք ի] գա-
 նիէլէ

4 Աջլ կարգել

4 ճ յաւուսեանէն

5 ՏՏճ զգաղնջուց / ՏՏ գտեալ

5 ԱՏՎ՝ շարագիր / միւսն. նշանագիր

5 օ և եկեալ

6 ճօ և ցմեծն մեսրոպ / Ե և ցմեսրովր

6 Է մեսրոպ, որոյ

6 Ա Թեակոսեալ ածելով

7 օ լինելով / ցլօրցոս այն

8 Վճլ զհեղինայից, Վ զհեղին բառից

8 Կ՝ ճ մուրացածիւն / օրս մուրա-
 ցուածիւն / Վ մուրացուածիւն

9 Է գործագրութեամբ

10 օ լիք ԾԳ.

11 Կ՝ ած մեսրովրայ / ճօ մեսրոպայ / Է՝
 մեսրոպայ

11 Է՝ նշանագրաց / ՏՏ նշանագրաց

11 Է և ի վերնոյն / օ ի վերուստ / ի
 ի վերուստ / Կ՝ ճօ ի վերնոյն

11 Կ՝ ճօ թուեցելոյ [---ոց] / ի առ-
 եալ օրցոս առեկոյ / Է լիք առեկոյ

12 Ե այնորիկ / ճ այնորիկ

12 օ մեսրովր / Է մեսրովր / Է մեսրովր

12 ՏՏ իշխալ

12 Է՝ ճ հանգերձ զառաջ աշակերտացն

14 Աջլ լիք և ԱՎ՝ օրցոս առ պղատոս

14 Վճօս ճարտարասան / Կ՝ ճարտասան

15 օր զիւանի / ց ի միտ

16 ի առնոյր, փխ. առեալ

17 Կ՝ խոտտովեաց

17 Է հեթանոս / օ հեթանոս / Տ հեթանոս
 [Կ՝ ի հեթանոս]

18 Ա լեալ, փխ. եղեալ

18 ցլ ճարտարացն [Է օրից մեղով,
 ց նոյն մեղով յուս. օրցոս ճար-
 տասան] / Է օր ճարտասան

19 ցլ զգրեան, Է զգրեան, Վ՝ ի յու-
 սանցսն ճարտասան զգրեան

19 օ յեղեսիայ / ց եղեսիայ / Է օրցոս
 եղեսիայ

20 ց եպիփանիտ / Է եպիփանիտ

20 օ լցուցանել զացես / ց ի ցուցանել

21 ԱՏԷ զփափազ [օ զփափազ]

Յայնժամ Մեսրոպայ օղնականութիւն ի Բարիլոսէ եպիսկոպոսէ
գտեալ, և անցեալ ընդ Փիւնիկէ ի Սամոս դիմէ. քանզի եպիսկոպոս
վճարելով զկենցադս՝ թողեալ լինի աշակերտ մի անուանեալ Հոսիփանոս,
հրաշալի արուեստիւ հելլէն գրչութեան, որ ի Սամոս էր միայնացեալ:
5 Առ առ երթեալ Մեսրոպայ, և յայտմ ևս անշահ մնացեալ՝ յաղօթս ապա-
ւինի ևս տեսանէ ոչ ի քուն երազ և ոչ յարթնութեան տեսիլ, այլ
ի սրտին գործարանի երևութացեալ հոգւոյն աշաջ թաթ ձեռին աջոյ՝
զրելով ի վերայ վիմի. զի որպէս ի ձեռն վերջք գծին՝ կուտեալ ունէր
քարն: Եւ ոչ միայն երևութացաւ, այլ և հանգամանք ամենայնին որպէս
10 յաման ինչ ի միտս նորա հաւաքեցաւ: Եւ յարուցեալ յաղօթիցն՝ ետեղծ
գնշանագիրս մեր, հանդերձ Հոսիփանոսի կերպածեալ զղիրն առ ձեռն
պատրաստ Մեսրոպայ, փոխատրելով զհայերէն աթուրայն ըստ անսայ-
թարութեան սիւղաբայից Հելլենացոց: Եւ իսկոյն ի թարգմանութիւն
ձեռն արկեալ, խորհրդաբար սկսեալ յԱռակացն, բովանդակելով զքսան
15 և զերկու յայտնիսն, և գնոր կտակս յեղու ի հայ բան, նա և աշակերտք
նորա Յոհան Եկեղեցացին և Յովսէփ Պաղնացի, միանգամայն և զար-
ուեստ գրչութեան ուսուցանել տալով իւրոց մանկագոյն աշակերտացն:

1 ածխ մեսրոպայ / ծեւ մեսրոպայ

1 Ա ի բարիլոսէ [Ե ի բարեղոսէ] / Դ
ի բարիլոսէ, Գ ի բարոսէ, Ե ի բա-
րոսէ, Վօրգրս յիւրաբոսէ, Կ ի բոսէ,
Փիւ. ի բարիլոսէ

1 Խ ի բարիլոսէ

2 ԿԿ ի սամովս

3 ԽՎ՝ վճարեալ / Լ զկենցաղն

3 Վ՛ցլ անուն / ծեւ լիք անուանեալ

3 Կ՛ծեւ հոսիփանոս / Ե հոսիփանոս /
Ե հոսիփանոս / Ե հոսիփանոս

4 ածխք հելլէն / Ե հելլէն / Լ հեղղէն

4 ԱՏԳ գրչութեամբ

4 Գլ ի սամովս

4 Ե լիք էր / Գլ մնացեալ

3 Ե՛ւ մեսրոպայ / ծեւ մեսրոպայ

5 Ե ալս

7 Կ՛ճարանի

8 Վո գրելով ի վերայ վիմի Ա, Ե, Ը,
Ը, Ի, Ո, Ի

8 Ը լիք ի (ձեռն)

8 Գլ կուտակեալ / Կ կտակեալ / Վ կտա-
կեալ / Վ կտակեալ (Լ քառք քառ-
քառ Կ) / Կ՛աւակեալ, Փիւ. կուտեալ /
Ա լիք կուտեալ

9 ԽՎ քար

9 Ե երևոյթեցաւ

9 Գ համանգամանքն / ԿԿ հանգամանքն

9 Այ ամենայնիցն [Բ ամենիցն] / Լ ա-
մենայն, Գ ա՛մոցն / Կ ամենեցունցն

10 Ե աման

10 Գլ հաւաքեցան / Ե ժողովհաւաք,
Փիւ. հաւաքեցաւ

10 Խ և յաղօթիցն յարուցեալ

10 Ե՛ւ էստեղծ / Խ ստեղծ

11 Ե՛ւ ծեւ հոսիփանոսի / Լ հոսիփանո-
սի / Ե հոսիփանոսի

11 Տ զղիրն մեսրոպայ առ ձեռն պատ-
րաստ. փոխատրելով

12 Կ՛ծեւ մեսրոպայ / ծե մեսրոպայ

13 Ե սիւլորայիցն / Ե սիւլորայիցն / Ե
սիւլորայիցն / Կ՛ծեւ սիւլորայիցն
Կ՛Վ՛ցլօրգրս սիւլորայից / Լ սիւլա-
բայից

13 Ե ի հելլենացոցն / Կ՛ծեւ ի հելլե-
նացոցն / Ե ի հելլենացոցն / Ե ի
հելլենացոցն / Գլ հեղղենացոց

13 Գլ ի թարգմանութեան

14 Գ ի ձեռն արկեալ

14 ՏԽ խորհրդաբար սկսանելով յառա-
կաց, բովանդակ զքսան և երկու [Խ
զերկու] յայտնիսս [ոգրս գայտնիս]

15 Ե գայտնիսն

15 Բ կտակն / Գլ կտակարանս [Լ յուս.
նոյն մեռով ուղղած կտակ] / Ե
կտակարան / Ե ոգրս լիք կտակս

15 Ա՛ւկտո յեղու

16 Ե Եկեղեցային / միւսն. Եկեղեցային
[Բ ուղղած Եկեղեցային]

16 Ը պաղնացին

17 Ա տալով մանկագոյն իւրոց [Ե յիւ-
րոց] աշակերտացն [Ե աշակերտաց]

ԾԴ

Յաղագս դպրութեան Հայոց, Վրաց և Աղուանից:

Վախճանեալ Արկաղեայ՝ փոխանակ նորա ինգուսորէ նորին օրդի,
որ կոչեցաւն Քէոդոս փոքր. և զնոյն բարեկամութիւն կալաւ ընդ
5 մերում աշխարհիս և ընդ արքային մերում Վասմշապոյ. բայց զմասն
իւր ոչ հաւատաց նմա, այլ ինքեան կալաւ զործակալօք և խաղաղութիւն
արար ընդ Յաղկերտի արքայի Պարսից: Ընդ այն ժամանակս եկեալ
Մեսրոպայ, և բերեալ զնշանադիր մերոյ լիզուիս, և հրամանաւ Վասմ-
շապոյ և մեծին Սահակայ ժողովեալ մանկունս ընտրեալս, աշկս և
10 քաջասունս, փափկաձայնս և երկարողիս, և զպրոցս կարգեաց յամենայն
գաւառս. և ուսոյց զրնաւ կողմանս բամնոյն Պարսից, բայց ի նոնոց
մասնէն, որք ընդ ձեռնադրութեանն տուգանեցան, վրձակեալք յաթոն
կեսարու, վարել Յունական դպրութեամբ և ոչ ասորւով:

Իսկ Մեսրոպայ երթեալ յաշխարհն Վրաց՝ առնէ և նոցա նշանա-
15 դիրս առեցելովն ի վերուստ շնորհան, հանդերձ Ջաղայիս ոմամբ
թարգմանաւ հելլէն և նոյ լիզուի, ձեռնառա լինելով արքայի նոցա
Բակրոյ և եպիսկոպոսին Մովսիսի և ընտրեալ մանկունս և յերկուս
բաժանեալ դասս՝ և վարդապետս թողու նոցա յաշակերտաց իւրոց զՏէր
Քորձենացի, և զՄուշէ Տարօնացի:

1 Ե ԾԴ, 1 ԾԵ, փխ. ԾԴ.

2 Ե ի վրաց / Բ և վրաց և

2 Կ աղուվանից

3 Ես վախճանել

3 ԽՎարդոս արկաղայ

3 ՏԽ լիք նորա

4 Աօրդոս կոչեցաւ

4 մե որ և զնոյն

5 Աօրդոս մերոյ, Խ մեր, փխ. մերում
(վասմշապոյ)

5 ԼԿ վրամշապոյ

6 Տ նմա ոչ հաւատաց, այլ ինքեան
զործակալօք կալաւ

7 Բ արարեալ / Ե ԷԲ, փխ. արար,
Խրդոս լիք արար

7 ԾԴ ընդ յաղկերտ / ԵԲ արքային

7 Ա ընդ նոյն ժամանակս

8 ԵԵԵ մերովբայ / ԵԲ մերովբայ / Կ
մերով

8 ԳԼ նշանադիր

8 Ե մեր / Լ վասմշապոյ

9 Ե ժողով / Ա լիք ընտրեալս

10 ԱՎ քաջասունս / ՎՔ քաջասունս /
ՎՔԼ քաջակունս

10 ԵԵԼ յերկարողիս / Ե յերկարողիս

11 Խ լիք և

11 Ա կողմն / Ե կողմունս

11 Ա պարսից բամնին

11 ԿԵԵԵԵ րաց, փխ. րաց

11 ԿԵԵԵԵԵԵ լիք ի (յունաց)

12 ԽՎարդոս մասն / Վօրդոս մասն

12 Ա ընդ [Ե լիք ընդ] ձեռնադրութեամբ
[Կ՝ ձեռնադրութեան, Լ ձեռնադրու-
թեամբ] / ԳԼ ընդ ձեռնադրութեան

12 Երդոս առեցեալս

12 ՏԽ վրձակեալ

13 ԱԽ վարեալ / Ե վարել

13 Ա ասորւոց

14 ԵԵԼ մերովբայ / ԵԵ մերովբայ

14 Կ յաշխարհս

14 Խ առնելով

14 Ա առնել նոցա նշանադիր

15 մե առեցելովն / Երդոս առեցելոյն ի
վերին շնորհաց

16 ԿԵԵԵԵԵԵ հելլէն / ԵԵ հելլէն / ԳԼ հելլէն

16 ԱԽԿՎՔ լիզուաւ

16 Կ ձեռնառա / ՏԵԵԵԵ լիզուալ

16 ԱԽ նոցա արքային [Ե արքայի]

17 ԵԵԵԵԵԵԵ մովսէսի

18 Ե և վարդապետս և թողու

18 ԱԽ լիք նոցա

19 Լ խորձենացի

19 Գ լիք և (զմուշէ)

19 ՎԵԵԵԵԵԵԵ մուշէ տարօնացի

զհրահատ որդի Գաղատնի, զոր յետ հօրն նորա մահուան հանեալ յԱնյիշելի ամրոցէն՝ անդր եւ քան զՍաղատտան էր զուժարեալ. զոր ոչ ժամանեալ տեսնել խորով, մի եւ եթ ի կրկնումն թաղաւորեալ ամ:

- 3 Յետ որոյ Յազկերաի ոչ եւ ի նոցունց, այլ զհապուհ զորդի իւր
- 5 թաղաւորեցուցեալ Հայոց, հնարս դանտաթեան խորհելով, իբր թէ այնպէս հանապազ առ նմա լինելով նախարարսն յանգչիցին խտիր, տուրեառիր, խրախճանութեամբ եւ զբօսանօք որոց, այլ եւ եկամուտ հարազատութեամբ մերձաւորեցին խնամութեամբ. զի մարթ լիցի զնոսս եւ ի զեն մազգեղանց սաղապեցուցանել, որով ամենեկմբ զատչիցին
- 10 ի Յունաց. ոչ զիտելով անմիտն, թէ «Տէր ցրուէ զխորհուրդս հեթանոսաց». թէպէտ առ ժամայն աջողեցաւ. Գանգի մեռեալ Համադատայ, եւ ի սգի մեծի եղեալ Սահակայ՝ ոչ որ ի միաբանութիւն հաւաքեաց զպունգս Հայոց: Վասն որոյ զիրամուտ եղև յաշխարհս Շապուհ, բնդ իւր ամելով զհրահատ եւ զամենայն փտարանդիւն. սակայն ոչ կարաց հաճել զմիտս
- 15 նախարարացն, ամենեցուն ատեցեալ զնա, եւ ոչ արքայորէն մեծարէին զնա յորս կամ ի խաղու:

- Էր երբեմն զհետ երամակաց ցառց յանդգնագոյնս արշաւել բնդ խորտաբորտս եւ բնդ վիմուտ տեղիս. յորմէ կտակ սկսաւ Շապուհ, Իսկ Աստուայ Մովսէսոյ եպրեալ զնա՝ ասէ. «Դնա, զնա, աստուածորդիդ
- 20 Պարսից, եթէ այր իցես»: Եւ նա ասէ. «Դու երթի՛ցիր, զի ի քարինս զիւրաց է հանատակել»: Դարձեալ յայլում ժամու զիպեցաւ ի համբս կինն՝ որսալ հրով, եւ Շապուհ ոչ համարձակեալ ի թաւուն քաջարշա

1 ՏՅ որ

1 Ա լիք նորա

1 ab մահուանն

2 ո յամրոցէն

2 Խ է զուժարեալ

2 c զոր եւ ոչ եւ ժամանեաց

3 Խ ժամանեաց խորով տեսնել որ
եթէ ի կրկնումն թաղաւորեալ ամ
մի / վ՞ որ եթէ կամ եւ եթէ, փխ.
եւ եթ

3 վվ ամ մի

4 ցե յետոյ, փխ. յետ որոյ

4 Տ յազկերա ոչ եւ ի նոցանէ

5 ց թաղաւորեցուցանել

6 o լիք այնպէս

6 ց առ նա

6 Վտորպրս լիք լինելով

7 Ան յանգչիցին

7 ց տուրեառք

8 Ա խնամաւորութեամբ

9 Ա լիք եւ

9 Ան ի զեն / o ե զնոսս ի զեն

9 ց մազգեղանցն / լ մազգեղանցն

9 վ սաղապեցուցանել

9 ց լ ամենեկին / ց զատչին

10 ցե ցրուեցէ

11 a Թէ, փխ. Թէպէտ

11 abdel յաջողեցաւ

11 Խ մեռեալ էր

11 ե ի սգի եղեալ մեծին սահակայ

12 Ա զգօրս, փխ. զզունգս

13 Ան զիրամուտ յաշխարհս եղև

14 Ան զմիտս [del զմիտսն] հաճել

15 ց զնախարարացն

15 d ամենեցունց

15 վ՞ցե տեալ

15 c լիք եւ ոչ—զնա (8, 16)

15 լ արքայարէն

17 Խվ՞ երամաց

17 d յանդգնապէս

17 Տե արշաւեալ

17 Վտօ ընդ խորտաբորտսն / վե ընդ
խորտաբորտս / վտօրս ընդ խորտա
բորտսն

18 Տ լ եւ ի վիմուտ / վ ի վիմամուտ

18 ց կասե՛լ է կտակ

20 Տ Թէ

20 Խ երթիցես

20 Խ ընդ քարինս / ց լիք ի (քարինս)

21 Խ հանատակեալ

22 Կ՝abdelj կինն / ցե կինն

22 ք շապուհ

22 d համարձակ

22 օք ի Թաւոյն

զա՛ն, պէս գունակ Տրդատայ Բաղրատունոյ, յիւր տունն անցեալ գնայր, և ոչ որ ի սպասուորացն արքունի համարձակեալ արկանել ի նա ձեռն, յառաջագոյն գիտելով զփորձ առնն: Եւ զայս պատմել մեզ՝ քոյդ հարկաւորեաց ընդ վայր խնդիր:

5

ԾԶ.

Ու ինչ զինի զնալոյն ի Հայոց Շապեոյ, ևւ անխառնութեամբ յեւ նորա:

- Զբառեամ անարգարար թաղաւորեալ Հայոց Շապեոյ՝ հասանէ նմա համբաւ. հիւանդութեան հօրն, և գնայ փութեանակի, իւրում տեղակալին հրամայելով զօրազլիսի՝ ունել զմեծամեծս Հայոց և տանել ի Պարսս: Բայց իրրեւ եղև հասանել Շապեոյ ի Տխարոն՝ մեծաւ հայրն նորա Ասղկերտ, թաղաւորեալ ամա մեծաւանս ի նմին աւուր և նա անդէն ի գրանն մարդկանէ նենդեալ՝ սատակեցաւ: Իսկ ի ձեռն քաջին և բարեբախտին Ներսիսի ձիճրակացոյ զօրազլութիւն եղևոյ ժողովեալ նախարարացն Հայոց հանդերձ զօրօք իւրեանց՝ տան ընդ գնդին Պարսից պատերազմ:
- Հարկանեն զգօրսն, և սպանանէ Ապրսամ Ապանդունի զգօրազլութիւն. և ինքեանք ցրուեալք, տիրազլութք անձնապահապետք յառնայն լերինս և յամուրս չրճէին. յորում համօրէն վտանանդացիք երեկցան նահատակեալք քաջութեամբ: Ուստի աղմկաւ և բազում խռովութեամբ մնացեալ աշխարհս մեր յանիշխանութեան ամա երկա, աւերեալ ամայանայր. վասն որոյ պակասեալ լինէին հարկք արքունի, և հատեալ հանապարհք սամկաց, և ամենայն բարեկարգութիւն վրդովեալ ապականէր:

1 զօբօժ հայեպէս, ժ նոյն, փխ. պէս

2 ցէ տանն

3 Ացլ լիկ և

2 ԽԿԻԿ՝ զօբօժ ոչ ուրուք

2 ց ի սպասաւորաց

2 ցէ լիկ արկանել

2 Է ձեռն ի նա, Ա ձեռն

3 քա պատմեալ

4 Տ լիկ ընդ վայր, Ա խնդիրք

5 Է ՄԵ, փխ. ԾԶ.

6 Է ի, փխ. զկնի

6 Տ շապեոյ ի հայոց

6 քցո շապուհ

6 ցցէ անիշխանութեան

7 քցո ... քառամ / քո ի քառամ, Կժ

յամս չորս / զօբօժ զամս չորս

7 ՏԽ լիկ հայոց

7 Խ շապուհ

8 Ա գնաց

8 ԿԻԿ տեղեկալին / Ե նտեղականին /

Կ ԽԿԻԿ տեղեկալին

9 քցո ուղղել, փխ. ունել

9 Է լիկ զմեծամեծս հայոց և տանել

9 ԱԽ քայց եղև ընդ հասանելն [վճէ]

ընդ հասանել, ժ ի հասանելն շապեոյ

9 Տ լիկ քայց

10 ք լիկ եղև

10 Է աղկերտ

11 քայց անդրէն

11 Ա ի գրան մարդկանէն Տ ի գրանէ մարդկանէն: Յմմ. Զ. Փարսս, ԺԲ.

12 Տ լիկ իսկ—ներսիսի (Տ. 17)

13 Ե ներսիսի / Է ներսիսի

13 վճէ ճիւղեպետ

14 Է տալ

14 Խ ընդ պարսից գնդին

15 Է հարկանէ: Խ զգօրն

15 ժ աղբամ ԽՎ՝ աղբամ

16 Ա ցրուեալ

16 Առս տիրազլութի վէ անտիրազլութի

16 ցէ անձնահապետք / վ անպահապետք

16 ԱԽ լերինս շրջէին և յամուրս

17 ՏԽ նահատակեալ

19 Է յաշխարհ՝ Էժ աշխարհ

19 քայց լիկ տեղեկալ

30 Խ լիկէր / քայց արքունիք

20 Ե հատեալք / Ե հատեալ, փխ. հատեալ

21 Էժ բարեկարգութիւնք

21 Էժ Էժ ապականելք

Ընդ նոյն աւուրս թաղաւորեաց Պարսից Վոսմ երկրորդ, և զբէն վրիժուց ինդրեաց ի մերմէ աշխարհւոյ. խաղաղութիւն առնելով ընդ Յոյնս՝ ոչ ի բաժին նոցա հպի:

ԾԷ

5 Առաջումն Միսրայայ ի Բիւզանդիսն, ևս պատճէն բարոցն ենդից:

Իսկ իբրեւ ետես մեծն Սահակ զայս ամենայն չարիս ի մասինն Պարսից՝ զնաց նա զկողմամբ արեւմտից մերոյ աշխարհիս, ի բաժին մասինն Յունաց, և ոչ ըստ արժանեաց իւրոց եղև ընկալեալ. վասն որոյ յղէ զՄիսրայ և զՎարդան թոռն իւր ի Բիւզանդիոն առ կայսրն 10 Թէոդոս հանգերձ թղթով, որ ունէր զայս. —

Թուղթ Սահակայ առ Թէոդոս:

«Ազադասիրի կայսեր, տեսն իմում Աւգոստոս Թէոդոսի. Սահակ հայոց եպիսկոպոս, ի Տէր խնդալ:

«Դիտեմ, զի համբաւ նեղութեանս մերոյ հասեալ է ի լսելիս ին- 15 յնակալիդ. սակս որոյ յուսալով ի զթաժութիւն բարերարութեանդ քո՝ զիմեալ ապաւինեցայ յոսոս ձեր. և ոչ հանդիպեցայ ընդունելութեան յիմում վիճակիս ի հրամանէ վերակացուացս սոցա: Այնչափ տուեցեալ զմեզ, մինչև զնշանագիրսն անգամ ոչ ընկալան, զորս երեք նոյն այր՝ զոր տառեցիք առ ձեր բարերարութիւնդ, բազում անգամ ճգնեալ զորա 20 յԱսորոց աշխարհիւն: Արդ՝ հաճոյ թուեցի տէրութեանդ ձերում՝ ոչ անխիստն առնել զմեզ ի մերում վիճակիս, և հրամայել ընդունել զմեզ և զվարդապետութիւնս մեր: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ եպիսկոպոս թագաւորեալ քաղաքին զայս ինչ. —

1 Տ լինէր թագաւորեալ / Խ թագա-
ւորեալ

2 Խվ՝ խաղաղութիւն ընդ յունաց ու-
նելով / ոս ունելով, փխ. առնելով

3 Ա ի բաժինն / ցէ ի բաժնի

4 Ե ծԶ, փխ. ԾԷ.

5 Եժձժ մերովբայ / Լ մերորայ

5 ԵժԵ ի բիւզանդոն / Բ ի բիւզանդ

5 ՏԽ թղթոց [քր թղթոյ] / Բ Խ թղթիցն

6 Խ տեսեալ

6 Խ յի՛ք ի (մասինն)

9 ԵժԼ զմերովբ / ԵժԼ զմերոր

9 ԵժԵ ի բիւզանդիոն / Ե ի բիւզանդոն

10 ՏԽ լի՛ք հանգերձ

10 Կ՝ ունէր օրինակ զայս

12 Խ խաղաղասիրի տեսն իմում թէո-
դոս կայսեր օգոստոսի [աւգոստոսի]

12 ԵժԵժ օգոստոս / օգոս օգոստոսի / Կ
օգոստի

12 Բ սահակայ

13 օրդոս լի՛ք հայոց

13 Խ եպիսկոպոս հայոց

14 ԱՏ ի ներող լսողութիւն [վս լսե-
լութիւն, Ե լսողութիւնդ] ինքնակալիդ

15 Ա ի բարեգթաժութիւն / ԵժԵժ քո

16 ցէ քո, փխ. ձեր

17 Ացէ վերակացուաց

17 Ա նոցա / օրդոս ս՝ք, փխ. սոցա

18 ԱՏ զնշանագիրս

18 ԵժԵժ զոր երեք

19 Խ զոր առ ձեր բարերարութիւնդ
առաքեցի

20 ԱԽԿ՝ լի՛ք հաճոյ / Կ՝ ԵժԵժԼ Թուիցի

20 Ացէ ձերում տէրութեանդ [Ե տէրու-
թիւնդ] / Լ քում տէրութեանդ

21 Խ ի ձերում, փխ. ի մերում

21 Եժ լի՛ք և / ԱԽԿ՝ հրամայեա

22 Խ զվարդապետութիւն / քրդոս լի՛ք մեր

23 Ա լի՛ք գրէ—զայս ինչ

23 Տ տո եպիսկոպոսն

Թուղթ Սահակայ առ Աստիկոս:

«Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, վարդապետ մեր Աստիկոս եպիսկոպոս աշխարհամուտ գրանդ, որհնութեամբ ողջոյն:

- 5 «Յուսացեալ ի ձեր սրբութիւնդ առաքեցաք զուսուցող մերոյ աշխարհիս զՄեսրոպ, և զիսուն իմ զՎարդան, որպէս զի լուեալ քո ի զոցանկ զաղէտս նեղութեան մերոյ, բարեխօսեալ առ մեծի թաղատորիդ՝ օգնեացես մեզ, որպէս արդարեւ եղբայր սիրելի: Ողջ լեր»:

Գրէ և առ Անատուլիոս զօրավար զայս ինչ:

Թուղթ Սահակայ առ Անատուլիոս:

- 10 «Սահակ եպիսկոպոս Հայոց, քաջի զօրավարի Անատուլիայ խնդալ:

- «Շնորհ ունիմ Աստուծոյ յազակս զբեզ պատրաստելոյ մեզ յապուստեութիւնս. վասն որոյ զգացուցանեմ՝ զի ի հայթայթանս մերոյ նեղութեանս առաքելի զուսուցող մեր զՄեսրոպ և զիսուն իմ զՎարդան ի զուսն արբունի. և ազաչեմ զքո քաջութիւնդ ձեռնադրել ձանապարհիդ: Ողջ լեր»:

- 15 Հայս տեսեալ Անատուլիայ, միանգամայն և զլուր առաքինութեանն Մեսրոպայ յիշեալ, որ յառաջագոյն հնչեցեալ էր գնմանն՝ ոչ փոքր ինչ արար նոցա ընդունելութիւն, մինչև ի ձեռն փափոխ ընթացից զրով զգացուցեալ կայսերն՝ առնու հրաման՝ արժանապէս առարել փութով:
- 20 Վասն որոյ արդեւեալ ի քաղաքին Մելիտինէ զբազմութիւն աշակերտացն, զորս ընդ ինքեան ածեալ՝ հանդերձ զլիաւորանն նոցա Ղևոնդիս առ

2 a առտիոս

2 o պատրիարք, փիւ. եպիսկոպոս

3 g ա՜հուլթեամբ

4 ՏԽ առաքելի

3 Կ՛եմք զմեսրոպ / e զմեսրոպ / ՏԽ մեսրոպ

3 eյցե զվարդան, միւսն. վարդան

3 Խօրքո լիխ զի

5 Խվ՛ լսեալ / Տ զի ի լսել քո

6 օրքո բարեխօսել

6 eյ լիխ առ

6 Խ Թաղաւորին

6 k օգնեցէ.

7 a ողջ եր

8 f լիխ գրէ—զայս ինչ

8 abede անատուլիս / ցլօրքո անատուլէոս կամ անատուլէոս / k առատուլիոս

8 ք այս

9 abede լիխ Թաղթ—անատուլիոս

9 ցլ անատուլիոս / օր անատուլէոս / f անատուլիս զօրավար

10 c անատուլայ / ց անատուլէ / l առատուլէ

11 ցլօրքո յաստուծոյ

11 ԱՏ պատրաստել

12 վ ի հայթայթս վ ի հայթայթանս

13 Ա նեղութեան

13 Sadeբ զուսուցանող

13 abeg մեսրոպ, dfl մեսրոպ / e մեսրոպ / l զմեսրոպ

13 ՏԽ վարդան

14 Խ արքայի, փիւ. արքունի

15 a ողջ եր

16 a անատուլայ, ցլ անատուլայ

17 adfl մեսրոպ / եւլ մեսրոպայ

17 Խվ՛ լիխ յիշեալ

17 Խվ՛ հնչեալ / ՏԽ լիխ ինչ

18 a արարեմա օգնականութիւն, մինչև

19 Տ զգացուցանել կայսերն: Առնու

20 abede լի բաղարին ի միլիտինէ (d միլիտինէ, eյ միլիտինէ, l միլիտինէ) ցլ մեղիտինէ

20 Տ աշակերտաց

21 afօրքո զօր

21 a բնդ ինքեանս

21 ԱԽ զլիաւորաւ

21 Անօրք նոցին / քո նոցայն

հայկականոյն Աւստրալիայ թողու և իւր առեալ զՄետրոպոլիս և զՎարդան՝ տայ ցեղականոյն Դերձանու ցիւնդ, և բարեփառութիւնամբ պնտա յուղարկէ։ Որով մասին ի Բիւզանդիոն, և յանդիման հեկայ մեծի թագաւորին՝ առին զոր յուսայինն և զոր ոչն յուսայինն և զարձան հանդերձ թղթով աշտպիտեալ։ —

Թուրք Թէոքոսի առ Սահակ։

«Ինքնակալ Թէոքոս Աւգոստոս և կայսր Հռոմայեցոց, մեծի Սահակայ հայկականոյն Հայոց խնդալ։

- «Հռոմայեակ մեր տեսնել զթուղթս՝ վերահասու եղաք գրելոցս առ
10 ի քէն, և մեղադրեցաք յոյժ, զի ամենայն սրտիւ միանցար զհետ հեթանոս թագաւորաց, և մեզ և ոչ թղթով բաւականացար ծանոթանալ և առանկ յայսմ մեղադիր եմք, զի արհամարհեալ զճարտարոյս, որ ի մերում քաղաքիս՝ յԱսորեաց ոմանց խնդրեցեր զմաստից զիւտա։ Վասն որոյ հաճեալ էար ընդ մերոց ծառայից յարհամարհել զաշխարհի ուսումն։ Բայց զի յետոյ պատմեաց մեզ Մետրոպոլիս կի՛ն կատարումն արուեստից ի շնորհաց վերնոյն եղև՝ գրեցաք զի ամենայն փութով ուսցին, և զքեզ պատուեալ ընկալցին որպէս զարդարե վարդապետ իւրեանց, հանգոյն արքայականոյն Կեսարու, և զարմանք և ծախք յարքունուստ եղիցին։ Եւ հռոմայեցաք քաղաք շինել յաշխարհից Հայոց՝
20 յապաւինութիւն ձեզ և մերոց զօրացոյ։ Եւ վասն քո արարաք ստրատելաւոր զՎարդան զօրդի որդիացելոյ քոյ, և յառաջին վարդապետան գրեցաք զՄետրոպոլիս Ողջ լերս։

Գրեաց և մեծ հայկականոյն Ատտիկոս զայս ինչ։ —

- 1 յձգմարութիւն / ձգմարութիւն / ձգմարութիւն
2 ՏԽ ցգնիթ / Կոտ. զինթ
3 օ յուղարկէ պնտա
3 յձ Ի Բիւզանդիոն, Ե Ի Բիւզանդիոն
4 Ա առն և զոր յուսային
4 յձգրէ լի՛ն և զոր ոչն յուսային
6 Ե թէոքոս
6 Ե առ սահակայ
7 Ե թէոքոս
7 յձգրէ օգոստոս / ց օգոստոս / Ե աւգոստոս
8 Տ լի՛ն հայոց
9 օքրէ զթուղթ՝ յձ Ե Ե Ե
9 Ա գրելեաց, օքր գրելոցն
10 ԱԿ՝ մեղադիր եմք յոյժ
10 ՎԿ՝ միանցեր
10 Ի թագաւորաց հեթանոսաց Ե հեթանոսաց
11 ՏԽ թագաւորի [Ի թագաւորին]
11 Եքրէ լի՛ն և (ոչ)
12 օքրէ աշտ
12 օքրէ մեղադրեմք
13 ԱՏ խնդրէիր

- 13 ձօքրէ գիւտ
14 ցլ հաճեալ եաք / օքրէ հաճեալ եմք
14 ԱԿոտ մերոյ / օքրէ մեր
14 Խ ծառայից
14 Ե արհամարհեալ
14 ԽՎ՝ զաշխարհի
15 Ո ուսումն / օքրէ ուսումն / Վտ ուսումն
15 Ե մետրոպոլիս / ձօքրէ մետրոպոլիս
15 ՏԽ թէ
16 Խ արուեստիս / օքրէ արուեստից
16 յձգրէ վերնոյ / Ի վերնոյն
17 ԽՎ՝ լուրեցն, փիւ, ուսցին
17 Ե լի՛ն և / ՏԽ պատուով
17 ց Ե զվարդապետ
20 ՏԽ զօրաց [ո զօրաց]
20 Ա արարաք զվարդան արարաւորաւ
21 Ե լի՛ն զօրդի, Վ՝ զվարդան զօրգիւցեալ Ե Վ՝ զօրդիացելոյ Ե
21 Ե և ի յառաջին
22 յձգրէ ձգմարութիւն / ձգմարութիւն
22 Ե ողջ եր
23 Ե լի՛ն գրեաց.— զայս ինչ

Թուղք Աստիկեայ առ Սահակ:

«Աստիկոս ինքնազուխ եպիսկոպոս կոստանդնուպոլսի. եղբոր սիրելւոյ և ախոռակցի՝ Սահակայ եպիսկոպոսի հայոց, ի Տէր խնդար:

- «Բազում գոհութիւն Աստուծոյ մատուցանեմք յազագս քո բարեհամ-
 5 բաւութեանդ ի մէջ աշդպիսի բարբարոս ազգի. այլ ազատ ի մեղսդ քանոց ոչ թողումք, որ ոչ կանխաւ յիշատակեցեր զսիրելութիւն Գրիգորի և Ներսիսի երանելեաց բոց հարց: Եւ առաւել ընդ այս զարմանամք, եթէ զիարդ թողեր զաղբիւրն եկեղեցւոյ, զհայրն մեր սուրբ Յովնանէս, որ ոչ միայն տիեզերական մայրաքաղաքիս, այլ և սովաւ ամենայն
 10 քրիստոնեայք ընդհանուր աշխարհիս ի նմանէ լուսաւորեցան վարդապետութեամբ. ուստի և Ոսկերեւան կոչեցին զնա: Եւ ձեր զանց զնովաւ արարեալ՝ կամեցայք ի սահանական ջրոց զփափաց ծառուոյն յաղեցուցանել. մինչև ամենակալին տեսաւ զսնտոի աշխատութիւնն՝ բղխեաց ի ձեզ զհորն հողոյն, ընդ որ այժմ տրախ եմք: Իսկ արդ՝
 15 հրամանաւ ինքնակալին Աւգոստոսի տուեալ լինի քեզ իշխանութիւն վարդապետել զկողմնդ մեր. և ազանգոյզ բորբորիտոնաց՝ կամ հաւանեցուցանել, կամ հալածել ի քումմէ վիճակէդ: Եւ զառաքեալս ի քէն զՄեսրոպ ձեռնադրեցաք լինել եկեղեցիատիկոս»:

1 Ա ստտիկոսի / ցլ սատիկայ

2 abet կոստանդինուպոլսի

3 և սիրելիոյ

3 և չիք և

4 Թորք զաստուծոյ / րս լիք աստուծոյ

4 վ բորի համբաւութեանդ

5 de լիք ի մէջ—ազգի

5 Աց այլ ոչ ազատ ի մեղադրանաց թողումք

6 և և ներսիսի և

7 cef ներսէսի / d ներսեսի / ո զներսեսի / քգրս զներսիսի

7 Ա հարցն

8 Ան թողեալ

8 Տն զհայր

8 d լիք մեր

8 Ա յոհաննէս

9 Տն այլ սովաւ և ամենայն քրիստոնեայք և [ցլ չիք և] ընդհանուր աշխարհ ի նմանէ վարդապետեալ ուսանի [Տ ուսան]

10 Կ ընդ հանուր / և և ընդհանուր

10 Կժեք աշխարհս

11 և ոսկերեւան / Scdefyke ոսկի բերան

11 Ա զնա կոչեցին

12 Կժ ի սահմանական

12 Կժեք վափազ

12 ԽԿժեք ծառայ / ւ ծառայոց

13 Ա ամենազիտին, փիւ. ամենակալին

13 ցեա աշխատութիւն

14 ք լիք ի ձեզ

14 deք այդ, փիւ. արդ

15 Այլ ինքնակալի

15 adef օգոստոսի / b օգոստի . ց օգոստիս / և աւգոստիս

16 abք զկողմ / c կողմ / քգրս զկողմն / վ զկողմամբն

16 և ազանգոյ բորբորիտոնաց / բորբորիտեաց / վ բորբորտանաց

16 Տն հաւանել

17 Տն և կամ

18 abք զմեսրոպ / Կժ զմեսրոպ / ւ չիք զմեսրոպ

18 de լինիլ

18 abde եկեղեցիակալիկոս / f եկեղեցիակալիկոս / Կժ եկեղեցիակալիկոս / ց եկեղեցիակալիկոս / Կժ եկեղեցիակալիկոս / և եկեղեցիակալիկոս / ո եկեղեցիակալիկոս / օ եկեղեցիակալիկոս / ք եկեղեցիակալիկոս / ց եկեղեցիակալիկոս / և եկեղեցիակալիկոս

ԾԸ

Պատն զարեմահայս մեր վարդապետելոյ, և խաղաղանալոյ բոլորումն, և բազաւորելոյն Առաքել:

- Եկեալ Մեսրոպայ և Վարդանայ ստրատելատի՝ գտին զգորավարն
- 5 Անատոլ հուպ ի մերս եկեալ սահման. որոյ ընկալեալ զհրամանն արքունի՝ առաւել յոխորտարար և քաջամիոյթ ձեռնարկութեամբ զգործն ի կատարումն աւարտեաց: Քանզի իշխանք և գործակալք և զխաւորք և որք միանգամ յայտնիք էին ի կողմանն, ի մի վայր եկեալ հասանէին հանդերձ ամենայն քահանայական ազգաւն ինքնակամ, իրրե յաստուած-
- 10 առաք ձայնի հրաւիրեալք. զորս անյապաղարար սկսեալ ուսուցանել՝ երազապէս վարդապետելոյն զկողմն արեւմտեայ. որպէս զարեւելայն:
- Յայնժամ գային հասանէին ի բազում նախարարաց կոչնականք զմեծէն Սահակայ, զի ի մէջ նոցա անցեալ՝ ի միաբանութիւն հաւա-
- 15 քեցել զամենեւեան: Քանզի զիտացեալ արքային Պարսից Վոսմայ, եթէ առանց նախարարացն Հայոց ոչ մարթի ունել զաշխարհ՝ հաշտութիւն խօսի ի ձեռն Սմբատայ ասպետի: Վասն որոյ թողու զՄեսրոպ ի վերայ վարդապետութեան կողմանն արեւմտից, և առ նմա զթոռունսն իւր զՀմայեակ և զՀամադասպեան, զեղբարսն Վարդանայ ստրատելատի:
- Հրամայէ յննել զժանդագործ բորբորիտոնսն, և եթէ ոչ հեղութեամբ և
- 20 ոչ սաստիւ պայցեն յուղղութիւն՝ չարչարանք հալածել. զի որպէս թշնամիք ի թշնամեաց վրէժ առնուցուն, և խայտառակեցի իրաւացի մահուամբ անիրաւ մահ հուրոց: Եւ ինքն եկեալ անցանէ յԱյրարատեան գոտուն. կուտեալ զամենայն նախարարագունսն՝ առաքել զՍմբատ ստոյկտ և զՎարդան ստրատելատ զթոռն իւր ի դուռն արքային Պարսից:

1 Ե ԾԸ, փխ. ԾԸ.

2 Խ զարեւմտեայն

2 Խ բոլորումն / Բ բոլորից

3 ԽՎտ Թաղաւորելոյ

3 Կ՝abde արտաշէսի / Ե արտաշէսի / Ե արտաշիսի

4 Խ և եկեալ

4 Եbelle մեսրոպայ / Բ մեսրոպայ / Ե մեսրոպ

4 Գ զգորավարն

5 Ե անատուլ / Դ՛յանատուլ / Գ անատուլ / Ե անատուլի

5 Ա եկեալ, փխ. ընկալեալ

5 ԵԲ և զհրաման / Ե հրամանն

6 Ե յարքունի

7 ԱՏ լիք և գործակալք

9 ՏԽ իւր

10 ՏԳԵ հրաւիրեալ / ՏԽ զոր

11 ԳԵ զկողմանս / Լ զկողմանն

11 Տ արեւմտեայն / Լ արեւմտեա

11 ԵԳ զարեւելան

12 ԱՏ նախարարացն

14 ԱԽ զամենեւեան [նձե՛ք զամենայնս, Գ զամենեւեանս, Խ՛ զամենայնս] հաւաքիցել

15 ԱԳ՛ ոչ առանց նախարարացն հայոց մարթի [Գ՛ մարթէ]

15 ՏԽ զաշխարհն

16 ԱՏ խօսեցեալ / Ա ընդ ձեռն

16 ԳԵ սպարապետի, փխ. սմբատայ ասպետի

16 Ա Թողեալ

16 ԵԵ զմեսրոպ / ԵԴ՛Լ զմեսրոք / ԵԵ լիք զմեսրոպ

17 Խք արեւմտեայ

17 ԱԽ զիւր Թառունն

18 ԱԽ զեղբարս

19 ԲԼ զժանտագործ

19 Դ բորբորիտոնսն

20 ՏԽ զի Թշնամանք ի Թշնամանայ

22 Ե յանցանէ

22 Լ յարայրարտեան / Ե արարտեան

23 օգրօ կուտել... նախարարագունս

23 Գ զսպարապետ, փխ. զսմբատ ասպետ

Եւ նորա հաստատեալ զհաշտութիւնն՝ մուրհակ մոռացման յան-
ցանաց կնքէ, ըստ խնդրոյ նոցա թագաւոր կացոցանելով զԱրտաշէս
որդի Վռամշապուոյ. և փոխեալ զանունն, Արտաշէր կոչելով՝ զաշխարհս
Հայոց ի նա հաւատայ ատանց պարսիկ վերակացուի. որ տիրեաց
5 ամս զեց:

ԾԹ.

Շինուած Կարեայ Բազմիկն, որ Կոչի ԹԼՈՂՈՒՄՈՒԼԻՍ:

- Անատոյեալ զօրովարի բնկալեալ զհրամանն արքունի. և եկեալ
յաշխարհս մեր և չրջեալ ընդ բազում կողմանս մեր՝ հաճի ի գաւառին
10 Կարնոյ շինել զքաղաքն արգաւանդահող, շատաճուր և բերրի. իբր
միջոց վարկուցեալ զվայրսն, ոչ կարի ի բացեալ ի տեղեացն, ուր
եփրատայ մասինն ինչ բղխեն աղբիւրք և հանգարա գնացիւք յառա-
ջտեցեալ ծովանան մօրաբար երեսիկիւք. յորում անբաւութիւնք ձկանց
և զանազան հաւուց հարակաւորաց. յորոց ի ձուայն միայն կերակրեալ
15 լինէին բնակիչքն: Եւ զեղերը մօրին շտմր և բազմութիւն եղեգանց.
և զաշտն ունին զխանձրութիւն խոտոց և զբաժարերութիւն սերմանա-
ւոր պտղոց: Եւ լերինքն լի են երկովք կնգակարաշխիւք և որոնայնովք.
Նա և զանասնոց պահարս բազմացուցանեն, մեծաստակս, բաժամարմինս
և յորս ցուցանեն, համակեալս ի գիրութիւն:

1 Ացկ զհաշտութիւն

1 Ա և մուրհակ / ԽՎ՝ յանցման

2 de ընդ խնդրոյ

2 ԽՎ՝ Թագաւորեցուցանելով

2 ի Գարտաշէլ

3 ոտքոյ զորդի / ի վրամշափոյ

3 Խ փոխեաց / օյրս զաշխարհն

4 ԱՏ հաւատաց [a հաւատա:]

4 գրս աիւրեցան

6 e ԾԸ, փխ. ԾԲ.

7 b շինուածք

7 ԱԽ քաղաքի / Տ կոչեցան

7 a Թէոդոսի պոլիս / Թէոդոսի Թէոդոսի

պոլիս / ցկ Թէոդոսի պոլիս / ի

Թէոդոսուպոլիս / ո Թէոդոսի պոլիս

8 f անատոյեայ / ց անատոյայ / օքցրս

անատոյէ / ի անատոյեա

8 Տ լիք և

10 ՏԽ կարնոյ իբրև [Խ իբր] ի միջոցի
շինել10 Խ իբր ի միջոց / օքցրս լիք իբր
միջոց

11 ցե լիք ի (տեղեացն)

11 ցրս ի տեղացն

11 օքցրս որ, փխ. ուր

12 abeg իւփրատայ / քցրս եփրատ

12 օքցրս բղխէին

12 f բղխեն շուրջ աղբիւրք

12 Տ բղխեն աղբիւրք ականց [ոտքոյ
շիք ականց] և, ԽՎ՝ բղխեն ակունք, և

12 Ա յառաջանան ծովացեալ

12 վնո մօրաբար / վօրքո մօրաբեր

12 Խաճու անբաւութիւն

14 Կ'elie զազան, փխ. զանազան

14 Տցկ ի ձուայ

16 ցկ լինին / զու զեղերք

16 d բազմութիւնք / Խ և եղեգան

16 ԽՎ՝ զբազմութիւն, փխ. զթանձրու-
թիւն / և ունին զբազմութիւն թան-
ձրութիւն

10 Խa խոտայ / և սերմնաւոր

17 abd էրէօք / f երեօք / օց երէօք,
և երեսաւք / ի երէաւք

17 վ կնգակարաշխօք

17 e որոնալով / f որոնայնովք ոս
որոնայնօք / վրո որոնանօք

18 ՏԽ զանատուն

18 ցկ մեծահասակ

18 e լիք մեծահասակս—ցուցանեն (a. 10)

18 ցկ քաջամարմին

10 ԽՎ յովրս / օքցրս յորս, փխ. յորս

10 ԽՎ ցուցանել

10 Տլ ի գիրութեան / վ մեծահասակ
գիրութեան

- և առ ստորոտով մի զեղեցիանիստ լերինն գտեալ բազում աղբիւրս ականակիտս և մանունս բղխեալ՝ անդ հտեղադրեաց զքաղաքն. զորով չըջափակեալ խոր փոսիւ՝ անդնդալիւր հաստատեաց զհիմունս պատուարին. և ի վերայ բարձրաբերձ աշտարակս տնազինս շինեաց,
- 5 յորոց զառաջինն Թէոդոս անուանեաց ի պատիւ Թէոդոսի: Եւ ի հմանէ և անդր շինեաց աշտարակս մայրաւորս իբրեւ զնաւայտուկս, և առանցս զոպաւոր խորշիւք, որք բնդդէմ հային լերինն: Սապէս և ընդդէմ դաշտին հիւսիսոյ. իսկ բնդդէմ արեւելից և արեւմտից կանգնեաց աշտարակս բոլորաձեւ: Եւ ի մէջ քաղաքին ի բարձրաւանդակ վայրի մթերանոցս
- 10 բազմապատիկս շինեաց, և Աւգոստոսն անուանեաց ի պատիւ Աւգոստոսի: Եւ այլ ջուրս ընդ յոլով տեղիս ամեալ մտոյց անյայտ զնայիւր: Եւ ելից զնոս և պահապան դնդիւք զքաղաքն, և անուանեաց Թէոդոպոլիս, զի յիշատակու քաղաքին անմահ լիցի անունն: Եւ ի վերայ ջերմն բղխեալ աղբերացն՝ յարկս ի վիմատաշ քարանց շինեաց:

15

Կ

Եւ լին անաւարանիչ լինել Մեսորոպայ, և երբ բարգմանեացն ի Ռիզանդիոն:

Ընկերոպայ կացեալ յանապատ և ի հովանաւոր տեղիսն, որ Շաղ-գումբն անուանին՝ բովանդակեաց զվարդապետութիւնս առաջին առեւոց

- 1 *abef լերին / de լի՛ լերինն*
 1 *d լի՛ գտեալ—հ (ս. 2). / e լի՛ գտեալ—անանակիտս (ս. 2). / եւ լի՛ լերինն—հ (ս. 2).*
 2 *Յց աղբերս / f լի՛ աղբերս*
 2 *de անդր / h անդէն*
 2 *Խլտո հտեղադրեաց / abfւ տեղադրեաց / c տեղադրեց / h՞ տեղադրեաց, միւսն. տեղադրեաց*
 3 *Ավ խորափոսիւ*
 3 *ե հաստատութեանց, փխ. հաստատեաց*
 4 *Խ ահադինս շինեաց [ե շինութեանց] աշտարակս*
 5 *եց զորայ / g զորայ de յոր*
 5 *եմեք զառաջին*
 5 *ք լի՛ և*
 6 *ց լի՛ և (անդր)*
 6 *ց ժառանգութ, օրդո ժառանգաւորս, փխ. մայրաւորս*
 6 *օրդո առանց*
 7 *եք որ / Ա ընդդէմ լերինն հային*
 7 *ե լի՛ հային—և ընդդէմ*
 8 *Ա և, փխ. իսկ*
 9 *ե ի բարաւանդակ օրդո ի բարձրաւանդակի վայր*
 9 *Ա ի վայրէ մի*
 10 *abdef օգոստիոն / g օգոստիոն, և*

- աւգոստիոն / ո օգոստիոն / օգոստիոս / ք օգոստին
 10 *abք օգոստի / def օգոստոսի / g օգոստի և աւգոստի / ե աւգոստի*
 11 *ք ջուր*
 11 *Խվ՞ ամեալ ընդ յոլով տեղիս / ք լի՛ ամեալ*
 11 *de լի՛ մտոյց*
 12 *ե ելից զնա զքաղաքն*
 12 *Ա զնդաւ / gk զնդար / և զնդարք*
 12 *abef Թէոդոսի * պօլիւ / cl Թէոդոսի պալիս / ln Թէոդոսու պոլիս*
 13 *ե լի՛ անմահ լիցի*
 14 *Ացլ ջերմ*
 14 *ե աղբերացն, եւ աղբերացն*
 14 *ձօրդոսեւ լի՛ ի (վիմատաշ)*
 14 *de շինեալ*
 15 *ե ԾԹ, փխ. Կ.*
 16 *abե մեսրովբայ / ցլ մեսրոբայ*
 16 *ե ի բիւզանդոն*
 17 *abե մեսրովբայ / մլ մեսրոբայ*
 17 *ձ կեցեալ / f կալեալ, փխ. կացեալ*
 17 *եdefւ ի յանապատ*
 17 *ac լի՛ ի (հովանաւոր)*
 17 *ԱԽվ՞ շաղգումբն / e շաղգումբ*
 18 *ց վարդապետութիւնս*
 18 *ե լի՛ առաջին*
 18 *d առեւոց / Խվ՞ առեւոցն*

- խմբիցն: Քանզի ոչ որպէս զարուեստ ուսուցանէր, այլ իբրև զհոգի առաքելաբար աշակերտացն տայր: Յետ որոյ թողեալ վերականգնու յիւրոց աշակերտացն ի նմին տեղոջ, զՆեմոյ և զՆեմոյի ի Ապեր, իսկ ի Դերձան զնոցին եպիսկոպոսն զԳիւնոյ, և յեկեղեց զՊաննան ինքն
- 5 եկեալ յԱյրարատ՝ անցանէ յառաջնոյ բնակութեան զաւանն Գողթն:
- Քանզի մնացեալ արմատ դառնութեան հեթանոսական աղանդոյն ի ժամանակի անիշխանութեանն ի վեր երեւեալ՝ ի բազումս տարածեցաւ. զորս բնաբարձ արարեալ երանելոյն հանգերձ օգնականութեամբ հօրաբարոյին Գոռայ որդւոյ Նորիթայ, իշխանի զաւանն, տեղեկանայր
- 10 եւ, եթէ չարեացն վարդապետս նախագոյնս ի Բաղասականն են կողմանս: Ուր երթեալ զբազումս յուզութիւն ամէ, և զտակասն անդարձս յիշխանութիւն Հոնաց հալածականս անէ: Հաւատարմ զվարդապետութիւն կողմանցն այնոցիկ եպիսկոպոսին, որում Մուշեղն կոչէին՝ ինքն զառնայ զՎարդամանայ ձորովն. զի և ի նմա լուսա լինել ի նոցին բնկերաց
- 15 աղանդոյն. զորս գտեալ՝ ամէ և զնոսա ի գիտութիւն ձգնարտութեան, հանգերձ վերստին ուղղութեամբ իշխանին Պարզմանաց. որում անուն էր Քուրա: Հրաւիրի անտի ի բոլորսն Գողթնացոց Աշուշայէ՝ յազապ

1 Ա խմբացն, ԽՎ՝ խմբաց

1 ԱՏ արուեստ / a լիս ուսուցանէր

2 օրգոս առաւելաբար, փխ. առաքելաբար

2 ՏԽ աշակերտելոցն

2 ձ զվերականգնու

3 Խ լիս յիւրոց

3 Խ յաշակերտացն Տ աշակերտելոցն

3 օճեփ զնոց

3 շ յապեր, փխ. ի սպեր

4 Տ զգնիթ / Խ զնիթ / Կուր. զինիթ

4 օրգոս յեկեղեց, ԿՆեմոյ յեկեղեց

4 Կձ զգաղան, օ զգանգան, ք զգանգան, զԳ. զգանան, փխ. զգանան

5 լ յարայբարս քրոս զողթան

6 ԱԽ աղանգ, փխ. արմատ

6 Կրգոս հեթանոսականն

6 ԱԽ աղանդոյ [օ աղանդ]

7 Տձ անիշխանութեան

7 Խ լիս ի (բազումս)

9 օճեփ զիտայ / օ զիտայ / Կուր. հայրաբարոյին զառայ, որդւոյ շարաբայ

9 ք որդի / ցե իշխան

9 ք տեղականայր

10 ԱՏ չարեաց

10 ԱՎտո վարդապետացն

10 օ նախագոյնս / ցե նախագոյնս / փխ. նախագոյն

10 շ ի բաղասական / ցօրգոս ի բաղականէն [օ բաղականէ], փխ. ի բաղասականն են

10 Ա կողման / օրգոս կողմանն

11 Խ որոյ, Տ որ, փխ. ուր

11 ցե զբազում

11 Խ ամէ [ց յամէ] յուզութիւն

11 օճեփ զտակասն, ձ տակաս / օրգոս զտակաս / միւսն, զտակաս

11 օ անդարձան / ցօրգոս անդարձան

11 / իշխանութիւն

12 Ա հոնոց, ցե հոնոց, փխ. հոնաց

12 Այլ հալածական

12 օ հաւատով / օ հաւատա

13 Ա հոնին, փխ. այնոցիկ

13 Տց եպիսկոպոսի

13 օ որում անունն մուշէն

13 Ա մուշէ ՏԽ մուշէն [ք մուշէն, ց մուշէն մուշէնին] / Կուր. որում

մուշէն կոչէին: ՔԱԳ. մուշէն

14 օրգոս զգարգմանայ օճ զգարգմանաձորովն / ք զգարգմանաձորովն

14 մեօ լինիլ / ք բնկերաւ

14 Տ հոնին [օ հոնին], փխ. հոնին

14 Խ ի [ցե լիս ի] հոնին բնկերաց [ք բնկերաց] աղանդոյն / միւսն, բնկերաց հոնին աղանդոյն

15 Ա լիս և (գնոսա) / փխ. գնոսա

16 Ա զարգմանաց օճ զարգմանայ ք զարգմանայ միւսն, զարգմանայ

Կուր. իշխանն զարգմանից

17 օճ խորս / օճ խորհրաւիր, փխ. խորս

17 ՏԽ անդէն [լ անդի]

17 Խ զարգարացոց, փխ. զուզարացոց Վ՝ զարգարացոց կամ զուզարացոց

նորին գործոյ զալ յիւր իշխանութիւնն ի դաւառն Տաշրաց. ուր
երթեալ՝ լուսազոյն վարդապետեաց և շատատաազոյնս րան զամենայն
աշակերտեալսն. առ որով ժամանակաւ Արձիւ սին էր կացեալ թաղա-
ւոր վրաց:

- 5 Ապա եկեալ և առեալ Մեսրոպայ և մեծին Սահակայ զնոյն աշա-
կերտս, զՅովսէփ և զմիւս բնկեր նմին ի կողր զեղջիկ, որում անուն
եզնիկ կոչէր՝ առաքեն ի Միջպետս ի քաղաքն եղեախայ. զի որ
միանգամ դացին անդ զիրք ասացեալ նոցին սրբոց հարցն առաջնոց՝
10 ինքն առաքեալսն ի նոյն գործ: Որոց բնկալեալ զհրապուրական ինդլթս
սուտակապատաց ռմանց, իրր թէ սպարապետն մեծն Սահակ և
Մեսրոպ զայլս առաքել ի Բիւզանդիոն. վասն որոց առանց հրամանի
վարդապետացն իւրեանց՝ նոյն ընդ նոյն չաեալ զնացին ի Բիւզան-
դիոն. նախանձաւոր բարեաց եղեալ ուսմանց. և քաջ վարժեալ հելլէն
15 զպրտութեամբ՝ ձեռնարկեցին ի խորզմանել և ի գրել: Եւ ընդ նոսա
նախանձեալ բնկերաց իւրեանց աշակերտակցաց, որոց անուանին Ղեոնդ
և Կորիւն կարգային՝ իւրեանց կամաց ելին առ նոսա ի Բիւզանդիոն:
Ապա ելանն անգր Յովհան և Արձան, զորս կանխադոյն առաքեալ էր
մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ. որոց յալարար ուղեւորեալ և ծուլարար
20 զեզերեալք՝ պատուեցան ի կեսարիայ: Որոց բնկունելութիւն ամենե-
ցուն մեծապէս արար Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս Բիւզանդացոց:

1 Արց իշխանութիւն, Եյիշխանութիւն

1 ՏԽ տաշրայ

2 ցլ լուսազոյն ց լիխ և

2 ցլ շատատաազոյն Վ՝ շատատանա-
զոյն

3 օ աշակերտեալսն եղեն առ

3 ԽՎ՝ լիխ մամանակաւ

4 աւեօք արքիւ, մ ար... Վ՝ ցլ արչիդ
Գ՝ արչիւ, Գոր. արձիւդ

5 Վ՝ ցլ լիխ էր

6 ԱԽԿ՝ Վ՝ վրաց ի մամանակին (Խ՝
մանեկին) յայնմիկ

8 աւեօնք մեսրոպայ Գ՝ մեսրոբայ

9 Ա աշակերտ

6 ա զմովսէս, փխ. զյովսէփ

6 Ա միւս, Տ մեւս

6 ԽՎ՝ որում եզնիկ անուն կոչի ի եզնիկ
7 Տաւե կոչիւր

7 ած եղեալս Ե եղեախա

7 Խսրդոս զոր

8 Տաւեօնք զացի

8 Լ նոցա, Այն լիխ նոցին

8 Կ՝աւեծ սուրբ

9 աւեօն լեզու

10 Տ առաքեալսն օրդոս Թուղթ

12 աւե մեսրոպ, մլ մեսրոբ

12 Ա զայլ որ, փխ. զայլս

12 Ե ի բիւզանդոն (միշո)

12 օ լիխ վան արայ-ի բիւզանդիոն (6. 14)

13 օ վարդապետին

13 օ լիխ ի բիւզանդիոն

14 աւեօց հելլեն Լ հեղդեն

15 ԽՎ՝ գրչութեան, փխ. գալրութեամբ

15 Խ լիխ ի (Խարզմանել)

15 օգրս ի թարգմանութիւն գրել և

15 օ նոցա / ցկ նոսին

16 Աց լիխ ընկերաց, Խ անուանք

17 և կիրիւն

17 քգրս եղեն, փխ. ելին

17 ԱԽ լիխ առ, Խեւեօնք լիխ նոսա

17 օ լիխ ի բիւզանդիոն

15 ցլ ելանէ, Աց յոհան

19 Ե մեսրոպայ մլ մեսրոբայ

19 Լ յալարար, Խ յալարեալ

19 Վ՝ աւեօնք ծուլապէս, Լ ծուլարար

20 ցլ զեզերեալ

20 Խ պատեղեցան, Վ պատահեցան

20 ԱԽ մեծապէս ամենեցուն

21 օրդոս լիխ մաքսիմիանոս

21 Տ եպիսկոպոսն

ԿԱ.

Ռադագա ժողովոյն Նփեստոսի, որ վասն ամբարտաւին Նեսաւրի եղև:

- Ընդ այն ժամանակս եկաց յաթոս Խալիսկոպոստիկեանն Բիւզանդացոց անարժանարար ամբարիշտն Նեստոր, և հրեական իմացմանց հետեւեալ՝ հայհոյեաց զամենատուրը կոչան՝ մարդածին լինել և ոչ աստուածածին: Քանզի ծնեալն ի նմանէ ասեալ սկիզբն՝ այլ որդի ասէր շնորհօք ի Մարիամայ, և այլ որդի ի Հօրէ յատաջ քան զյաւիտեանս. որպէս զի լինել երկուս որդիս, որով երբորդութիւնն չորբորդութիւն լինիլ Վասն որոյ ժողովեալ սրբոց հարցն յԱսիա ի ծովահայեացն
- 10 եփեսոս գրաւորական վերժանութեամբ, Կեղեստինոս Հոռմայ, Կիրզոս Աղեքսանդրի, Յորնադիոս Երուսաղեմի, Յովհաննէս Անտիոքայ, Մեմնոն եփեսոսի, Պաւղոս Հոմեսոս, Թէոդոտիոս Անկիւրիայ, և այլք բազումք. համանգամայն երկերիւր հարք, նշովեալ զնեստոր՝ խոստովանեցին մի որդի Աստուծոյ զտէր մեր Յիսուս Քրիստոս, և աստուածածին զամե-
- 15 նասուրը կոչան Մարիամ:

Եւ վասն զի ոչ հանդիպեցան յայնմ ժողովի մեծն Սահակ և Մեսրոպ՝ զրեն առ նոսա Կիւրեղ Աղեքսանդրացի և Պրոկպոս Կոստանդնուպոլսի և Ակակ Մելիտինեայ Խալիսկոպոսք. զգուշացուցանելով զնոսա. քանզի լուան, եթէ ոմանք ի չարափառացն աշակերտաց ասեալ զգիրսն

1 Ե Կ, փխ. ԿԱ.

3 քրքո նոյն, փխ. այն

3 ԽՎ. Խորքոց եպիսկոպոսութեան

4 Տ անարժանարար յաջորդեալ ամբարիշտն

4 Ե հրեական

1 Ե իմացմամբ

5 Վ հայհոյեաց զամենակոյսն

5 deo լինել / ԽՎ՝ ասել (ի ասելով), չփխ. լինել

7 ԱՏ չիք քան զյաւիտեանս

5 deo լինել

8 ցկ գերբորդութիւն ք երբորդութիւն

9 ք նորա, փխ. որոյ

9 ա յասիայ

9 ցկ ի ծովահայեաց

10 abde կեղեստինոս / վ՛ոսորքոց կեղեստինոս / ֆ կեղեստինոս / ցլ կեղեստինոս / ԽՈ չէլէստինոս

10 abdeցլ հոռմայ

10 Խ կիւրիդ՝ոս

11 Ացլ աղեքսանդրու [ֆ աղեքսանդրու]

11 ՏԽԵԲ երուսաղէմի

11 Ե յոհաննէս

21 ց անուորայ

11 Ացկոքոքո մեմնոս [Ե մեմնոս] / միւսն. մեմնոն

12 ՏԽԵ Եմեսու

12 Եօքքո թեեղոսոս Ե թեեղեան / Եւ թեեղոսաւոս, ցլ թեեղաւոսն Վ՝ թեեղեան

12 Ե անկէւրաբի ցլ անկիւրու Վ՝ ան. կիւրայ

12 Եցկ այլք, միւսն. այլ

12 Եցլ բազումք, միւսն. բազում

13 Ե միանգամայն, փխ. համանգամայն

13 Ա նշովելով / Խ նշովեն [ի նշովեցին]

14 Ա չիք աստուծոյ

16 Ա չիք վասն

16 ձ ժողովոյն ք ժողովեցան

16 abde մեսրոփր ֆլ մեսրոք

17 սքքո աղեքսանդրացին

17 Ե պրոկդ՝

17 Ե կոստանդինուպոլսի / Եւ կոստանդինուպոլսի

18 Ե մելիտինայ / Եւ մելիտինայ, Խ մելիտինայ, Վ՝ մելիտինայ, Կ մելիտինայ, օ մելիտինայ Վոսոքո մելիտինայ, ք եպիսկոպոս մելիտինայ զգուշացուցանելով

19 Խ թէ

19 ԽՎ՝ ի չարափառն

19 ԽՎ. աշակերտացն

- Թէոդորոսի Մամուկտացւոյ, զվարդապետին նետորի, և զաշակերտին Թէոդորի՝ զնոցին յաշխարհն Հայոց: Ապա եկեալ թարգմանիչն մեր, զորոց զանուանան յիշատակեցաք յառաջագոյն՝ զտին զմեծն Սահակ և զՄեսրոպ յԱշտիշատ Տարօնոյ, և մատուցին զթուղթսն և զկանոնս մարտիրոս և փիստաբ, վեց սանմանեալ կանոնաւ, և զստոյզ օրինակս Դրոց:
- 2 Զոր առեալ մեծին Սահակայ և Մեսրոպայ՝ դարձեալ թարգմանեցին զմի անգամ թարգմանեալն փութանակի, հանդերձ նոքօր վերստին յօրինեալ նորոգմամբ: Բայց քանզի անգէտք էին մերումս արուեստի՝ ի յապում մասանց թերացեալ զործն գտանելք: Վասն որոյ առեալ մեծին
- 10 Սահակայ և Մեսրոպայ զմեզ առաքեցին յԱղեքսանդրիայ, ի լեզու պանծալի, ի ստոյզ յօդանալ ճեմարանին վերաբանութեան:

ԿԲ

Ի վարդապետն, յիմեն և ի ճանապարհորդորին ուսմանն, օրինակաւ երկնային զարդաւ:

- 15 Յարանետեալք իմաստասիրացն և վերահայեցողք շափարերապէս մակադրութեանց՝ դաստեղս ի լուսնոյ ասեմն ընծուիլ, և զլուսին արե-

1 Ա սամուկտացւոյ / ՏԽ մամուկտացւոյ / ձմեռ. Գառն. կայս. և և էր հերձուած զթոգորի տարսնացւոյ և թէոդորի սամուկտացւոյ և նետորի... իսկ նետոր աշակերտ պաւլոսի մամուկտացւոյ: (ՄԱՍ. ԱՐՄ. ԱՐԱ. 11. եր. 127):

2 զվարդապետութիւն

3 և աշակերտին

4 և Եր զթոգորի / Եր զթոգորի, մետատորի թէոգորի

5 Տ անուանեմ

6 Խորոյ ի յառաջագոյն

7 և մեսրոպ օր զմեսրոպ / և զմեսրոպ

8 և տարանու Ա մատուցեալ

9 և Եր զթոգորի / և թոգորի

10 և թէոդորի, և զկանոնս

11 և թէոդորի կանոնաւ

12 Տ կանոնաւ զլիով ց և ստոյգ

13 Ա և զօրինակս ստոյգ զրոց

14 Վճեմեց/և զմիւս, փիւ. զմի

15 և թարգմանեալսն

16 յ օրինակի / Տօմե յօրինել

17 ԱՅ մերում և թէոդորի արուեստից

18 և թէոդորի գտանելք

19 և մեսրոպայ / և մեսրոպայ / և զմեսրոպայ

20 և առաքեցին զմեզ և թէոդորի

21 յ ստոյգ, փիւ. ի ստոյգ

22 օրեք ի ստոյգ ի յօդանալ ձմեռ.

Փիլ. Լիւս. Եւրոպա և ստոյգ յօդանալ (Բաղդ. Հայկ. յօդանալ րառի ասի):

11 Խճեմեց վերանութեան / Վե վերանութեան / և վերանութեան / և զմեսրոպութեամբ / Լուս նոր. Բիւզ. ի ստոյգ յօդանալ ճեմարանին, Խիւ յօդոց գլխի վեմեցիք՝ վերանութեան ի վարդապետն, յինքն...

12 և ԿԱ. փիւ. ԿԲ.

13 և ի վարդապետն

14 օրոց լի ի (ճանապարհորդութեան)

15 և օրոց ճանապարհորդութեան / և ի ճանապարհորդութեան

16 և օրինակաւ՝ երկնային զօրուն և զարդաւ / ց. երկնային զօրուն և զամենայն / և զարդարութեան և զօրութեան, փիւ. զարդաւ / և զարդաւ և այլ, փիւ. զարդաւ

17 և վերահայեցողք / և... երահայեցողք / ԿՆ և զերահայեցողք / և շարահայեցողք

18 Ա ի վերահայեցողք, փիւ. և վերահայեցողք / և վերահայեցողք / և վերահայեցողք

19 ՏԽ մակադրութեանց

20 ԿՆ զմեմե ի լուսնոյ, փիւ. ի լուսնոյ

21 և ասին

22 Ա ընծայիլ / ՎՆ ընծայիլ / և ընծայիլ / և ընծայիլ / և ընծայիլ / և ընծայիլ

23 ՏԽ զլուսինն

գաւամբ ուռճացեալ, և զըզուր արեգակն յարփայինն երկնէ. հիկէն արփուոյն հեղեալ զծագումն յերկարանչիւր գօտիսն, և զանցնիւր գօտիսն ի ձեռն արեգական ընծուի՝ ըստ դասի, ըստ բերման, ըստ ժամանակի, Օրինակ իմն, այսպէս և մեր յաւետախաղաց շնորհի ջրացեալ յիմանալի

5 ճառագայթից հոգեւոր հարցն, ըստ հարաւային մասանցն պարտյաձեւալք՝ յեղեալացեոցն հասանէաք քաղաք. թիթեակի ընդ խորս զիւանին նստեալ՝ անցաք ի սուրբ տեղիսն երկրպագել, և մնալ վայրկեան ի Պաղեստինացեոց հրահանգս:

Եւ այնպիսեալ սաղապանմիւ մտաք յեղիպտոս, յաշխարհն

10 համբաւատենչ, յանչափից հրաժարեալ ի ցրտոյ և ի տօթոյ, ի հեղեղաց և յերաշտից, ի գեղեցկումն մասին երկրի զգիրն ունելով, ամենագան պտղովք առլցեալ, և անձեռագործ պարսպեալ Նեղոսիւ. որ ոչ պահպանութիւն միայն, այլ և կերակուր նմա բաւական մատուցանել բնաւորեաց յինքննէ, և առողմամբ տէր զոլ պատահեաց և չորութեան և խոնաւոյ՝

15 առ երկրին գործաւորութիւն. և զանեղան ի նմա զիրաձել գետոյն բերիւք՝ հանգիտակ կղզւոյ առատագիւտս առնէ, շուրջ պարունակելով և ընդ ամենայն հոսելով, տրոհմամբ երկուտասանից վտակաց: Յորում բարեյարմար մեծն Աղեքսանդրիայ է շինեալ քաղաք բարեժամանակ

1 el արեգականն / Ավուտ արեգակն /
վ՝ արեգականն ընծուիլ յարփայինն,
փիւ. արեգակն յարփայինն

1 g յարփային / ե արփային

1 gk իկէն, փիւ. հիկէն

3 e արփոյն / gլ արփույ / ե արփոյ

2 dopqrs յիւրաբանչիւր

2 ԱՏ զանցնիւր [Կ՝ զանձն իւր] գօտիքն
ի ձեռն

3 ՏՅ արեգականն

3 Ա ընծային, փիւ. ընծուիլ / է ընծային /
լ ընծուիլ / gk ընծուիլ / Տւ՝
ընծուին

3 Կ՝abef ամանակի / լ աւրինակի,
վ՝gk օրինակի, փիւ. ժամանակի

4 e յաւէտ խաղաց / Sabdefk յաւէտա-
խաղաց

4 ա՝ ցուլացեալ / Ա յուլուլացեալ, փիւ.
ցուլացեալ

5 Նվ՝ հոգեւորաց, փիւ. հոգեւոր հարցն

5 Աք մասանց

5 օր պարածածկեալ, ց պարագածեալ,
փիւ. պարայածեալք

6 Ն յեղեսացեոց

7 լ երկրպագեալ

7 de մտեալ, փիւ. մնալ

9 abd այսպիսեալ / gլ այնպիսեալ / Աւու
այնպիսեալ / օրգտ այնպիսի

9 օրգտ այնպիսի ճաղապանմիւ / վ
ճաղապանմիւ / վե՝ ճաղապանալիւ

9 Ա սաղապանմ արարաք, մտաք յե-

գիպտոս

10 e հրաժարեալն

10 aււ հրաժարեալ ցրտոյ և տօթոյ / ե
լիք ի (տօթոյ)

11 ց ի, փիւ. և (յերաշտից)

11 Ացլ ի գեղեցկում / ք յերկրի

12 Կ՝de պարսպին

13 ք լիք բաւական

13 Ավուտ բնաւորեաց, և յինքննէ ա-
ռողմամբ [abdefu առողմամբ]
Նօրգտ առողմամբ

14 օրգտ գուլով / ք գալով

14 Տa պատահել / bdefu պատահեալ

14 ՏՅ յիլ և (չորութեան)

14 g խոնաւոց / վ՝kl խոնաւոց

15 Կ՝defu զանեղս / e զանկեալս, փիւ.
զանեղան

15 Թերես ուղղելի գիւրածեալ

15 ՏՆւ՝ ի գետոյն

16 Աււ բիւրիւք, փիւ. բերիւք

16 ա ճանգիտա կղզոյն / bdefu ճան-
գիտա կղզւոյ [ւո կղզոյն] / վցլ ճան-
գիտակղզւոյ / Կ՝bef հանգիտակ
կղզւոյն

17 Ն չիլ և ընդ ամենայն հոսելով

17 e տրոհմամբ

17 Ա վտակացն

17 Աւ չիլ յորում

18 a բարեհամբաւ, փիւ. բարեյարմար

18 deu ի մեծն / f ի մեծն աղերսանդրէ

18 Տek բարեժամանակ

ի մէջ ծովուն, և ձեռագործ լիճ կառուցեալ. յորոց սղոցն բաղցրախառնութիւն փշեցեալ, որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէն մտաի ելոյ որ երանեն սուկ սուկ սղոխք սղոյ, անասունք այն որ ի ծովէն, և խանձունք որ ի լճէն. որոց խանութամն ասողջագոյն

5 զհաստատութիւն կենաց գործէ:

Սորտ առաջի այժմ ոչ անցեալ նստի Պոստենիոս Նինգակատար զազախամբն, զանսպառ աշխարհ պատելով, այլ Մարկոս աւետարանական քարոզութեամբն. և ոչ վիշապազին զիւցազնակաց զերեզմանք, այլ սրբոյն վայելչանան վկայարանք: Եւ ոչ ի քսան և Նինգն Տուրի՝

10

1 Վ ձեռագործ / վ ձեռնագործ
2 Խլտո լճի / վորցոս լճի
3 Երազգրախառն / Երազգրախառնութիւնք / Խվ քարեխառնութիւն, փխ. քաղցրախառնութիւն

4 Ե լիճ ի լճէն

5 Ե որ (ի ծովէն)

6 Ե ի ծովէ, Խ ի ծովէն, փխ. ի ծովէն

7 Ա մօտեցելոցն / Վեռքոց մօտելոյ՝ յո մօտի ելոյ / Ե մօտի ելոյ, վ՝ ի ծովէն մօտի ելոյ / վ ի ծովէն մօտի ելոյ / Ե՛ վ այլ օր. մօտելոց. ձմեռ. Փիլոն Յեապոն (Բառք. Զայկ. լիզ. մօտ քառի օսկ եւ Մատթ. Բքմ. Բքմ. II. եր. 170). Եւեկ զառ ի յաւըն քաղցրախառնութիւն որ ի լճէն բերանք արձակին ի ծովն, և որք ի ծովէն մօտի ելոյ որ ելանեն սուկ սուկ սղոխք սղոյ, անասունք այն որ ի ծովէն, և խանձունք որ ի լճէն. որոց խանութամն ասողջագոյն հաստատութիւն կենաց գործէ:

8 վ սղոխք / վ՝ օրցոս ուխք, փխ. սղոխք

9 Խլտոս սղոց

10 Եւստ անասունք / Ե անասունք / անասունք

11 Խ լիճ և թանձունք որ ի լճէն

12 վ՝ թանձունք

13 Ա թանձունք այն որ

14 Ե որք, փխ. որ (ի լճէն)

15 Ե ողջագոյն

16 ՏԽ՝ առաջին

17 Ե այնմ, փխ. այժմ

18 Խ լիճ անցեալ

19 Ե Եւստ անցեալ / Եւստ անցեալ

20 զ պոստենիոս ուրցս պոստենիոս ք պոստենիոս / վ պոստենիոս

21 Sabdeklec հնգակատար ձմեռ. Գալիսար. (Մատթ. Բքմ. Բքմ. II. եր. 120). Եւեկ ի վերոյ պոստենիոս կողմոյ, որոյ առաջն անցեալ նստի՝ յաւիտեան պոստենիոս ինքն թագաւորելով Նինգակատար զազախամբն զանսպառ աշխարհաւ պատեալ:

22 օրցոս զազախամբ

23 Ե լիճ մարկոս

24 օրցոս քարոզութեամբ

25 վ՝ վիշապազին զիւցազնականաց (Ե վիշապին զիւց)

26 Ա զիւց՝ Խ՝ վիշապանս վ զիւցազնացս՝ օ զիւցնականաց

27 Խ՝ զերեզման

28 Խ՝ մօտ վայելչան

29 Ե Երեզմանք վկայարանք / օրցոս՝ զերեզմանք, փխ. վկայարանք

30 Ե ի քսան և Նինգն՝ մօ ի քսան և ի Նինգն

31 Խ՝ տուրիզ, փխ. տուրի

32 Ա պաշտօն առաջ անեն [Ե յառեն, Ե՛ տանել] յորտուաց

33 վ՝ յորտուաց կամ յորտուաց

34 Տ ի մետաքաներորդի [օրք ի մետաքաներորդին]

35 օրցոս լիճ նորին

36 Խ՝ տուրիզ, փխ. տուրի

37 Տիգր յայտնութեան

38 Վ՝ նահատական

39 ք բնութեանութիւն

40 Խ տուրս յաղբատ

41 Ե անգապեալ / վ՝ օրցոս սարապեալ

42 Տ զարեւն / ցկ արեւն / Ե արեւն

ոչ խնդրել հրամանս ոլատաօխանոյ ի սանդարամեանն Պրոգէիադայ, այլ ուսանել զգորութիւնս պէսպէս իմաստից ի նորն Պղատոնէ, յիմն տանձ վարդապետէ, որում ոչ անարժանս գտայ աշակերտ, և ոչ անկատար վարժմամբ ի յանգ ելեալ արուեստից՝ ինքնացայ:

- 5 նաեւ յեկլադայ կամելով՝ յիտալիա բռնութեամբ անկար հոգմոց, և ողջունեալ ի հանդիստ սրբոյն Պետրոսի և Պաւղոսի, և ոչ բազում ի հոգմոսիցոցն կաղեալ քաղաքի, անցանելով ընդ եկլադայ յԱտտիկէ, սակաւ ինչ մնացար յԱթլէնս: Եւ ի կատարել ձմերայնոյն՝ զէմ եղեալ ի Բիւզանդիոն ելանել, փափագելով մերոց հայրենեացն:

10

ԿԳ

Յազազս չարհաբանութեանն Հայոց ի խորհուրդ կոռսեան անձանց:

- Բայց Թադաւորն Հայոց Արտաշիր անհուն սկսաւ ողողանել յանառակ ցանկութիւնս, մինչև տաղտկանալ ի նմանէ ամենայն նախարարացն: Որոց եկեալ առ մեծն Սահակ՝ զրոգոր բարձին, հրաւիրելով և զնա
15 յօգնականութիւն ինքեանց, չարախօսել առ արքային Պարսից, և ի բաց ընկենու զթադաւորն իւրեանց, և պարսիկ ամել ունող աշխարհիս: Այլ նա ասէ. յՈչ առ սուտս ունիմ զծեղ. իմ իսկ լուեալ է զայդպիսի աղէտս

- 1 ՏԽ ի սանդարամետոյեանէն
1 Կ²վ²abeto ապրողիտեայ / մ ափրողիտեայ / է ապրոյիտա / ֆ ապրոյիտայ / օրգրտ պրողէիադայ
2 Աօրդտ զգորութիւնն և գորութիւնն [1 զաւրութիւնն]
2 Կ²delte լիֆ պէսպէս
2 Ե ի նորին, փխ. ի նորն
2 Տ ի նոր պղատոնէն
2 Ա ի [Ե Լ] յիմն
3 ՏԻ՛ արժան [ո անարժան] / ԽԿ՛ ոչ գտայ անարժան աշակերտ / Վ՛ ոչ անարժան կամ ոչ գտայ անարժան աշակերտ
4 ԽԿ՛ վարժմամբ ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ [է ինքն անցաւ] նաեւ յեկլադայ կամելով յիտալիայ [1 յիտողիա] Այլ վարժմամբ ի յանգ [եւ ի յանկ] ելեալ [ս ի յանգեալ] արուեստից ինքն, անցաք [Կ՛ ինքնացաք, Ե՛ ինքն անցայ] յեկլադայ [Ե եկլադայ], նաեւ լով յիտալիայ բռնութեամբ հողմոյ [Ե հողմոյն] անկար [Ե՛ անքակ] և
4 Վ՛ ի յանգեալ արուեստից ինքն անցայ / Տ յանգեալ, փխ. ի յանգ ելեալ / Ե՛ յանդիմանել արուեստից ինքնաց, անցաք / Վ՛ յանդիմանեալ կամ յանդիմանել, փխ. ի յանգ ելեալ / Կամ՝

- ի յանգ ելեալ՝ արուեստից ինքնացայ: ՍՅ. Մ.
5 Խ՛ յեկլադայ կամելով նաեւ
6 Կ²abed ողջունեալք / ց ողջունել
6 ՏԽ սրբոյն Կ²abefց պողոսի
6 ԱՏ լիֆ և (ոչ) Ա բազում ինչ ի
7 ԽԼ կացաք ի / Եւ հեկլադայ
8 Տ ի կատարման ամ ի կատարի
8 abef ձմերայնոյն / ձ ձմերայնոյ յորս ձմերանոյն
9 Ե ի Բիւզանդոն
9 ԱԽԵ փափագեալք / ԵԿ փափաքելով / Ե՛ փափագելով / միւսն. փափաքելով
9 օրգրտ մերոյ / ԿԼ հայրենեաց
10 Ե ԿԲ, փխ. ԿԳ.
11 յցկոյրդտ միարանութեան
11 օ ի խորհուրդս
11 ֆ ի խորհուրդ ընկենու զարտաշէս ի կորուստ անձանց իւրեանց
12 Ա ողողանիլ օ ողողանիլն
13 abe տաղտկալ և լիֆ ի նմանէ
14 Ե հրաւիր, փխ. հրաւիրելով
14 Երդտ լիֆ և [Ե ճեղք քաց Ե քողած]
15 Ե իւրեանց, փխ. ինքեանց
15 ոյրդտ առ արքայն Ա լիֆ և
16 Ա զիւրեանց Թադաւորն
16 ԶԿ լիֆ ամել / ցԽժ օւնուղս
17 յյկ լսեալ է և լսեալն է
17 Ա լիֆ է՝ օրգրտ զայսպիսի

ամօթալեաց, և բազում անգամ յանդիմանեալ՝ ուրացաւ և՛ արդ՝ պարտ է փոքր մի տանել թերութեան ատեն, մինչև զեւս իրապէս խորհել մարթնացուք կայսերն Յունաց Թէոփոսի, և ոչ անօրինաց մատնել ի ծաղր և յայպանումնս:

- 5 և նորա ոչ կամէին, այլ ջանային համախորհուրդ իւրեանց գնա տննել: Այլ նա ասէ. «Ինչ քաւ լիցի մատնել գայլոց զիմ՝ մոլորեալ ոչխարա, և ոչ պատել զրեկեալն կամ զհիւանդացեալն, այլ դաճովէ՞մ տննել: Զի եթէ էր հաւատուցեալ թաղաւորի առաջի՝ փութայի և ոչ յապովի, յուսալով զկանգնումն զլորելոյն, այլ հեթանոսաց, յառաւել
- 10 կործանումն՝ ոչ տննում յանձն, ըստ այնմ՝ ի՞նչ մի մատնել զաղանաց զանձն խոստովանող քեզ: Քանզի զբռնեալ է աւաղանաւ, թէպէտ և անառակ է. պոռնիկ է, այլ քրիստոնեայ է. գիճացեալ է մարմնով, այլ ոչ անհաւատ հոգով. զեղի է վարուք, այլ ոչ կրակապաշտ. տկար է ի կանայս, այլ ոչ ծառայէ տարերց: Եւ զիտրդ լինիցի այդ, փոխանակել զիմ ախտացեալ ոչխարն ընդ առողջ զաղանին, որոյ առողջութիւնն է մեզ պատուհասս:
- 15

Իսկ նախարարացն զմտաւ ածեալ, իրր ի՞նչ խարկանօր իցէ գործն՝ յապողել զնոսա, զի զթաղաւորն պատրաստեցուցէ՝ ասեն ամենեքեան. «Վասն զի ոչ համակամեցար մեզ՝ չթաղաւորել նմա, արդ և մեք կամեսցուք՝ և քեզ չքահանայանալ մեզս: Եւ միտքանեալ ամենեքին, անցին առ արքայն Պարսից Վռամ, հանդերձ Սուրմակաւ ոմամբ Լերձկէացի փառամալ երիցու, չարախօսել զարքայէն իւրեանց զԱրտաշէրէ, և զմեծէն Սահակայ՝ զՅունօր զիսալ խորհրդովն:

- 3 Ե մարթնացուք խորհել
3 ցե կայսերը և մի, փի. ոչ
3 Ե մատիւ Եւ մատնի
4 Ե այպանումն
5 Ե ոչ կամէին, այլ կամէին ջանային
5 Ե զնա համախորհուրդ
5 ՏԽ զնա իւրեանց
5 ցե ինքեանց, փի. իւրեանց
6 ցեո աւէր, ցե գայլոյ
7 ցե ոչխարս / միւսն. ոչխար
7 ԽՎտո զրեկեալն / միւսն. զրեկեալ
7 Վտեո զհիւանդացեալն / միւսն. զհիւանդացեալ
7 Ա լիք այլ գաճովէ՞մ տննել
8 քո լիք տննել, ԽՎտգ Թէ
9 Ե լիք յուսալով
9 կանգնումն / վարքո զանկումն, փի.
9 կանգնումն
9 Ե զլորելոյն, Ե զլորեցելոյն
9 Ե տուել
10 Ե լիք մի
11 Ե զանձն որ խոստովանող
11 ՎՎյե զքեզ, Յմմ. Սաղմ. 29. 19
11 Ա աւաղանաւ. օրքո լիք և
13 Ե ոչ է անհաւատ և ոչ անհաւատ է
13 Ա արդ / Ե արդ

- 13 Ե զեւս Ե վարուք
13 ԽԵ ոչ է կրակապաշտ
14 ց ծառայ է և ոչ է ծառայ
14 Վ փոխարկել
15 ՏԽ ոչխար / ՏԽ զաղանի
16 Եւմմ. Ե, փի. է
17 Ե խարանօր
18 Ե պատրաստեցէ
18 Եւմմ. լիք տննել
18 Եւմմ. ինքեան, Ե ինքեան, փի. ա-
մենեքեան
19 ԽՎ՝ ընդ մեզ / Ա լիք մեզ
19 քոց լիք և (մեք)
20 ԱԽՎ՝ լիք և (քեզ)
20 ԽՎ՝ զքո, փի. քեզ Եւմմ. լիք քեզ
20 օրքո լիք և (միտքանեալ)
20 Յմմ. 2. Փարս. ԺԳ ԺԳ.
20 ց լ ամենեքեան
21 Ե վռամ, Ա լիք վռամ
21 Եւմմ. սորմակաւ
21 Եւմմ. արձկեցի, Կ՝Եւմմ. արձա-
կեցի, փի. արձկեցի
22 ԱԽՎ՝ երիցաւ, ք մեծէն
23 Ե զլորեալ ԽՎ. զլորեալ, քոքո
զուեալք
23 Ե խորհ... Խոքոքո խորհրդով

ՆԿԻ

Յաղագս բառնայ բազմապատկերանքն Հայոց իմեանց կամաւ, եւ տնաւ-
գկոյ արոտայ եպիսկոպոսապետութեանն:

- Յայնժամ արքային Պարսից Վասմայ կոչեցեալ ի դուռն զթագաւորն
 5 Հայոց զԱրտաշիր և զմեծն Սահակ, և ինչդէին ի նմանէ ամբաստանել
 զԱրտաշրէ. և նա հրամարէր բնաւ ասել ինչ չար կամ բարի: Ապա
 հրամայէ հազարապետին Արեաց, որ էր Սուրենեան Պահլաւ, զի հաւա-
 նեցուսցէ զնա խրատու սիրելութեան, որպէս զազգային: Եւ նորա
 10 անկեալ ի բանս հրապուրանաց, ասելով. «Զի արիւն իմ եւ և հարազա-
 տութիւն՝ զբարին քո խորհելով ասեմ. եթէ միայն այժմ միարանեցիս
 ընդ նախարարաց՝ մեծարեալ լինիցիս յարքայէն Պարսից, և զիսուն քո
 զՎարդան կարգեսցէ ի վերայ Հայոց զուգահաւատար թագաւորին և
 15 համապատիւ»: Այլ նա ոչ առնայր յանձն, ասելով. «Զիարզ վասն սնա-
 փառութեան և իշխանատիրութեան չարարանիցիմ՝ զընկերէ, կամ ընդէր
 20 ձեր աշխարհի յոժարութիւն՝ բնկնելով զԱրտաշիր, զի եւ զնորա
 ապստամբութեան ինչ խորհուրդ ոչ գիտեմ. ապա եթէ վասն անառակ
 ինչ վարուց, զոր նոքա ամբաստանենն՝ պատուոյ արժանի է ի ձէնջ.
 բոտ ձերում անմարբասէր օրինացդ, իկէպէտ բոտ մերումն՝ զատաւարտի.
 րայց սակայն յինէն ոչ ինչ էք լսելոց ամեննին»:
 20 Ապա զայրացեալ Վասմայ, ի մեծի հրապարակին արարեալ
 քննութիւն, և ոչ զնկելով ունկն Արտաշիր՝ յոժարութեամբ լսէր չարա-
 խօսացն, առաւել եւ յոյժ ազտեղութեան բանիցն Սուրմակայ: Բանդի

1 Ե ԿԳ, փխ. ԿԴ.

2 ԳԿ Թագաւորութեան

2 Գ ինքեանց

2 ԳԿ կամօք / 1 կամաւք

3 ԳԿԳԳ Գաթու

3 ԳԳ եպիսկոպոսապետութեան, ԿԿԵ
 եպիսկոպոսութեան / ԿԴԾ եպիսկո-
 պոսութեանն

4 Ե լիք պարսից

4 ԳԼ Վրամայ (Գ յամ.)

4 Առօղ կոչեալ

5 Խ արտաշիր

5 ԽՎ և ինչդէին յարտաշրէ ամբաս-
 տան լինել, և նա

5 ԼԵ զամբաստանել

6 օք լիք նա / օ լիք ինչ

7 Ա հրամայեաց

7 Ծաբեխէ Է, փխ. էր

7 Ծաբեխէ սուրէնն / Ա պահլաւ, Դ.
 Փաւպ. սուրէնն պահլաւ

8 քգր Լիք գնա

9 Ե ասել / 1 արեւն

9 Ե Եմ, փխ. իմ

9 Ե իմ եւ զու և

10 ԵԿ լիք քո

10 ԶԽ խոկալ [ԿԳ ընկալ], փխ. խոր-
 հելով

10 օ միարանեցես

11 Զ ընդ նախարարացդ

11 ԾԾԵՂ ընդ նախարարաց և

11 ԾԾԵԽ լիցիս / Խ լինիս

11 1 յարքայէս, և յարքայէ

11 ԾԾԾԵԽ արքայից [Ե յարքայից], փխ.
 պարսից

12 ԶԽ վարդան, Խ կարգեսցես

13 ԳԼ ասելով, ԵԽԷ

14 քօքր Ընդէր է ձեր

16 Ա ամբաստանութեան, փխ. ապրս-
 տամբութեան

16 Խ խորհուրդ ինչ / օ գիտորհուրդ
 ինչ / քգր Լիք ինչ

16 Խ ԹԷ

17 ԾԾԾԵԽ լիք ինչ

17 Այ ամբաստանեն / և ամբաստեն

18 օքր ԹԷ, փխ. ԹԷպէտ

19 Խ ինչ ոչ էք լսելոց

19 ԾԵՂ ամեննին, փխ. ամեննին

22 ԾԾԾԵԽ սորմակայ

- զախոս եպիսկոպոսապետութեանն էր խոտառեալ նմա նախարարացն թշնամանակամացն և ոտխասիրացն. վասն որոյ ինքնասիրութեամբ պատրաստեալ զընդուն իւր սուսեր սատուելիչ: Մինչև հրամայեալ Վոտմ առնուլ զթագաւորութիւնն յԱրտաշէրէ, և անդէն արգելուլ զնա, և զամենայն ինչս ազգի նորոտ ունել յարքունիս. նոյնպէս և զմեծն Սահակ, և զտունն կաթողիկոսական ունել յարքունիս, և տալ փոխանակ նորա յախոս եպիսկոպոսապետութեանն Հայոց զՍուրմակն զոյն: Եւ մեծապարգև զնախարարսն արձակեալ պարսիկ մարզպանս, որում անուն էր Վենմիհրշապուհ:
- 10 Բայց Սուրմակայ ոչ աւելի տեսալ քան զմի ամ ի նոցին իսկ նախարարացն հալածեցաւ յաթոռոյն. որ ապա զիւրոյ գաւառին զԷդնունեաց զեպիսկոպոսութիւնն ի Պարսից արքայէն եկիւ ունել ազգաւ: Իսկ նախարարքն մեր խնդրէին ի Վոտմայ ալ աթոռակալ. և ետ նոցա զԷդրիւլոյ ամն ասորիս: Աս և կեալ վատթար ընկերակցօք, 15 ածեալ ընդ ինքեան և կանայս տնկալուչս, անժուժարար և աւելորդօք և յափշտակութեամբ վախճանեցելոցն զիճակաց վարեալ ամս երկու: Որում ոչ կարացեալ տանել նախարարացն՝ զարձեալ աղաչեցին զՎոտմ փոխել զնա, և տալ զայլ որ բոտ կրօնից նոցա. և կիսոցն ի նոցանկ զմեծն Սահակ խնդրեալ:

1 Գեքր եպիսկոպոսութեան / Աւօր
եպիսկոպոսութեանն

1 Տ էր նմա նախարարացն խոտա-
ցեալ

2 Եվ՝ Թշնամանակամաց զ Թշնա-
մանականաց / Տ Թշնամանասիրացն

2 Գ օտխասիրաց / Լաւոխասիրացն
Վօրքոս սխասիրացն: Նմն. Փիլ. Նիւ. Բ.
Եպատմագր. Թշնամանակամացն և
ստխասիրացն: (Բառգ. Հայկ. լեզ.
Թշնամանակամ բառի բակ):

3 Ե զընդուն

3 Լ վրամ / Ե չիք վրամ

4 Գեք զթագաւորութիւն

5 Եքրս ինչ

5 Ա նորա ազգին

6 Եմբլ կաթողիկոսական

6 Տ ապա նորա [օրքոս նմա] փոխանակ
Եվ՝ ապա փոխանակ նմա

7 Ենչ եպիսկոպոսապետութեան / Գ
եպիսկոպոսութեանն և Եպիսկոպոսութեանն

7 Աջ չիք հայոց

7 Ե Եպիսկոպոսոս գաւառակն

7 Ե զմեծապարգև

8 Գեք արձակեալ / միւսն. արձակեալ

9 Վ՝ վենմիհրշապուհ

10 Եմբլայդքոս սուրմակայ

10 Լ ոչ բաւելի տեսալ քան

10 Ե տեսալ, փիւ տեսալ

10 ԱՏ չիք իսկ

10 Լ ի նախարարացն

12 Գեք զընունեաց

12 Ե զեպիսկոպոսութիւն, Ե Եպիսկո-
պոսութիւնն / Ա զեպիսկոպոսու-
թիւնն [Գ եպիսկոպոսութիւն] զընու-
նեաց [Ե զընունեաց]

12 Ե չիք ունել

13 օրքոս չիք մեր

13 Լ ի վրամայ

13 Ե ի վոտմայ ալ աթոռակալ յարքայ-
էն պարսից, և

14 Ե բրբէլոյ

15 Լ և ընդ ինքեան կանայս

15 Աջ չիք և (կանայս)

15 Ա տնակալուչս

15 օ անժուժկալարար

16 Եյեք վախճանելոցն և վախճանացի-
ւոցն

17 ՏԵ որում տանել ոչ կարացեալ

17 ԱՏ աղաչին

17 Լ զվրամ

18 Գլ զայլ որ տալ

18 Ա կամաց, փիւ. կրօնից

18 Ե կիսոց

19 օրքոս չիք զմեծն

19 Ես զսահակ

19 Ա չիք խնդրեալ

ԿԵ

Ահա՛նկա՛մն ի Պարսից մեծին Սահակայ խանգերձ Շամուկաւ արտատկարու:

- Որպէս ասացար՝ յերկուս բաժանեալ նախարարքն Հայոց՝ յերկա-
րանչիւրոցն առարկելն խնդրել ակոռակալ յարբայէն Պարսից. Վաչկ
5 Արծրունեաց տէր և Հմայեակ Աչոցաց տէր՝ զոր ոք և արքայ կամեացի.
Իսկ Մանէճ Ապահունեաց տէր և Սպանդարատ Արշարունեաց տէր՝
զմեծն Սահակ. նա և զօրտօլարին Յունաց Անատոլիայ ի Կարնոյ
զՀաւուկ ի Կուկայառնոյ. զի եթէ ոչ իցէ նմա նաճոյ ունել յիրում
բաժինն՝ տացէ զնա մասինն Յունաց: Յզեցին և բազմութիւնք եպիս-
կոպոսացն հանդերձ երանելիաւն Մեսրոպաւ և բովանդակ ուխտի
10 եկեղեցոյն մաղթանս գրահանայն Տիրուկ, զորդի Մովսիսկան ի
Ջարիշատէ Վանանդայ: Վանն որոյ հաւանեալ Վաւմայ՝ զերկարանչիւ-
րոցն կատարեաց զխնդիրս, տուեալ յախոս եպիսկոպոսապետութեանն
զայլ ոմն ասորի. Շամուկլ անուն, զի յիցի բնդղիմափառ մեծին
15 Սահակայ և հակառակախոս. և զորձ նմա զատուցանէ զրնկերել
մարդպանին, կալ ի վերայ բաշխից հարկաց խնդրեցելոց և դատա-
տանաց և այլ աշխարհական կարգաց: Եւ զմեծն Սահակ արձակեալ՝
բխողս ի նա զեօզս սակաւս ի նորին տանէ, զի նստցի միայն
յինքեան վրձակի, իշխանութիւն ունելով միայն վարդապետութեան
20 սովորական կրօնիցն, և ձեռնադրութեան դայնոցիկ՝ զորոց և Շամուկլն
յանձն առնուցու:

1 Ե ԿԴ, փխ. ԿԵ.

2 Տ շմուկլաւ / adejse շամուկլաւ և
շամուկլաւ / լ շմուկլաւ / միւսն.

շմուկլաւ Դ. Փարպ. շամուկլ

3 ձ երկուս Անորք նախարարք

3 ցեօր յերկարանչիւրոց

4 զոս ի խնդրել

4 Խ լիք աթոռակալ

5 ՏԽ աչոցայ

5 Ե լիք և հմայեակ աչոցաց տէր

5 Ե լիք և (արքայ)

5 ԱԽ կամեացի {adeje կամիցի} արքայ

6 Ե մանանէ / Կ՝detar մանէն, փխ. մանէն

6 լ աշարունեաց / Կ՝Ե արշակունեաց,
փխ. արշարունեաց

7 Ե յաւնաց

7 լ անատոլիայ / ց անատոլայ

8 Կ՝adejeիա զհաւուկ կուսոյ առնոյ / լ
ի կուկայ առնոյ, Վ՝ ի կուկայառնոյ
կամ ի կուկայ առնոյ

8 ԱԽՎ՝ նա, փխ. նմա

9 ցե բաժնի / Ա տայցէ

9 ցե նմա մասին

9 ցլ բազմութիւն / ք բազում յեպիս-
կոպոսացն / ձ եպիսկոպոսաց

10 եմեջ մեսրոպաւ

10 օ ուխտին օ ուխտին

11 օրդոս գաիրուկ Ան զորդին

11 Վ՝adejeիա մովսիսկան / ձ Եմովսիս-
կան օ մուսիսական քղոս մու-
սիսկան

12 ցլ ի զօրիշատայ

13 Տ զինդիր / ԱԽ խնդիրս

13 Ե գաթոռ

13 ԱԽ եպիսկոպոսութեան

14 Տցե շմուկլ / լ շմուկլ

15 ԽՎ՝ նորա, փխ. նմա

15 ՏԽ զատուցեալ

16 Վ վաշխից, փխ. բաշխից

16 ցե խնդրելոց

17 օ այլ ամենայն աշխարհական

18 Ե զեւուկս / ձ զգեօզս / ՏԽ սակաւ
զեւուկս

18 Խ նստցի նա միայն / Վ՝ նստցի նա
միայն յինքեան վրձակի, իշխանու-
թիւն ունել

18 Տ միայն յինքեան [ք ինքեան]

19 ԱՏ լիք վրձակի / Ալ ունել

19 ՏԽ լիք միայն

19 Ե վարդապետական

20 Խ որոց / ՏԽ շմուկլն

21 օ առնուցուն

Բայց յանձակելն զնա յանդիման իւր արարեալ ի բազմակոյտ
առնին, առէ. սերգմեկեցոյցանեմ զբեկ ի բոյին հաւատ՝ միամիտ կալ
ի ծառայութեան մերում, և ոչ խորհել իրա ապստամբութեան՝ պատրել
ի մոլար հաւատակցութիւնն Յունաց, և լինել պատճառ կորստեան ի
5 մէնջ հայոց աշխարհին, փոխել զբարերարութիւնն մեր ի չարութիւնս:
Յայնժամ կանգուն կացեալ մեծին Սահակայ, պարկեշտ և նազելի
զինքն կազմեալ ի բեմասացութեան ձեռն՝ համեստ հայեցումովք,
համեստազոյն ևս ձայնի սկսաւ ձառել զերախտիս ծառայութեանն, և
զապերախտն ի նոցանէ լինել. բնոյ նմին և զկեղծաւոր քաղցրարանու-
10 թիւն նոցա յանդիմանելով, և զգանութիւն խորհրդոց և զգործս
չարաչարս. յարելով ի նոսին զբնոյցիմարանել անմիտ հայհոյութեանցն
արտաձառեցելոց, զոր ասաց մոլար հաւատակցութիւն, և զնոցայն
խաշտառակելով զպաշտամունս, կատարեաց ի հրաշալի աստուածարա-
նութիւն, ըստ հանգուրմելոյ հեթանոսական լսելեաց, և ոչ բովանդակ
15 զբանին պայծառութիւն անհաւատիցն արկանել առաջի յայտնումն,
որպէս զմարդարիտ խոյլից ի կոխումն. այլ այնչափ կայծակնաճաճանչ
ցուցեալ, որով զապաղաղան մոգուցն լեզուք, և հիաղեալ պակեաւ ինքնին
թաղաւորն, և ամենայն բազմութիւն հրապարակին անձնազեղացն
Պարսից՝ յակնիւս կարով ստեանջնել, մինչև հրամայեաց Վրամ արծաթ
20 բողովմ տալ նմա՝ իրրև քաջարանի և ուժղնարաւի առն համարձակա-
խօսի առաջի ախպանոյ թաղաւորի:

- 1 ՏԽԵ լիք զնա
- 2 օրգրէ հաւատդ
- 3 օ միամտութեամբ
- 3 սեբէլա չիք իրա, սեմէյո պատրիկ
- 4 մէյո հաւատակցութիւն ջե հաւատակցութեան
- 4 Տ լինել կորստեան պատճառ հայոց աշխարհին ի մէնջ
- 5 Ա աշխարհիս, Ե փոխել
- 5 ՏԽ փոխել զբարերար անուն (սյրա չիք անուն) մեր ի չարարար
- 7 Ա ցուցեալ, փիւ, կազմեալ
- 7 Տօյլ ի բեմասացութեան
- 7 Ե հայեցումովք
- 8 Ե ձեւ, (փիւ, ևս) Ե ձայնից
- 8 Եյցե ծառայութեան
- 9 Ե զապերախտ Ա զապերախտիս
- 9 Վտուգ բաղցրարանութիւն
- 11 Ե չարաբա, ք չարաչար
- 11 ԱԽՎտո յարելով Ե համարելով միւսն, յարմարելով
- 11 Ե ի նոցին Ե զբնոյցիմարանութիւն
- 12 ՎՊօզդէքս արտաձառելոց(ն) Ե ձե պատճառեցելոց, փիւ, արտաձառեցելոց
- 12 Խ զնոցա
- 13 Տ պաշտամունս, Խ կատարեալ
- 14 Տ ոչ զբովանդակ բանին (օրգրէ

- զբանին) զպայծառութիւն (ն պայծառութիւն), Խ ոչ զբովանդակ պայծառութիւն (ց պայծառութիւն) բանին
- 15 մ բանին
- 16 Ե մարդարիտ
- 16 ԱՏ ի խոյլից կոխումն
- 16 ՏԽ կայծակնաճաճանչեցուցեալ, փիւ, կայծակնաճաճանչ ցուցեալ, Վ կայծակնաճաճանչեցուցեալ
- 17 ԱԿՎ՝յիկո զապաղաղան (մեւ զապաղաղան) օ զզաղանացն, ք զզաղացն, զԵ զզաղացն, Վ զզաղացն, Վտու զզաղաղացան
- 17 Վ քառ անգուց փիւ մոգուցն
- 17 ԱԽ ինքն
- 19 Ե յակնիւս Ե յարճոս
- 19 Տ ստեանջել, Ե ստեանջնել, Ե ստեանջել, Վ Ե ստեանջել
- 20 ՎԽտ իրք
- 30 ԽՎտո քաջարանի և ուժղնարաւի միւսն, քաջարան և ուժղնարաւի
- 20 սեմեթօրեա անն
- 20 մ համարձակութիւն Ե սեմեթօրեա համարձակութեան յարելով
- 21 կէ չիք առաջի
- 21 մ Ե այնքանց, Ե Ե այնքանուոյ, քգրէ այնքանի Ե օ այնքանուոյ և

- Այլ նորա ոչ առեալ՝ ասէ ցհամազդին իւր ցլուրենեանն Պահլաւ.
 «Արծաթի նորա նմա լիցի. բայց դու հաւանեցուցես զնա՝ տալ ինձ
 զերկուսս զայս միայն. զզա՛ն նախարարացն հայոց, որպէս կարգեալ
 յԱրտաշէր վարեցան մինչև ցայժմ՝ նորին օրինակաւ հրամայեցէ և ոտ
 5 յապալ, զի մարդպանք պարսիկք մի կարասցեն ծանուցումն սակաւայնր
 առնելով ինչ զերազանցօրէն՝ փոփոխել ըստ կամաց իւրեանց: Եւ միւս՝
 զի զարծուցէ զտուն ազդականին իմոյ և բոյ, զմանկանն Գաղատնի
 զորդոյն հրահատայ, թէ և ոչ յիւրում ետեղ, զԱրշակունին յաշաղելով
 10 անուն, պէթ ի կարգ ընկեցեալ՝ ընդ այլ նախարարս թուեցի, յորում
 ետեղ ինչն կամեսցի, որպէս համազն նորա կամաարականն, կամ
 զԱմատունին թափեալ ի հարցն զահուէ և յառաջամասինն պատուոյ
 ի ստորնակայինն, և կամ զրեթի, որպէս զարքունի զարծակալութիւն
 նմա հաւատասցէ և նորուն զտակաց համանմանակի ընտանութեամբ,
 մինչև Աստուած քաղցրասցի զարծուցանել ի կարգ հայրենի ընդ ձեռն
 15 որոյ և է թագաւորի: Արդ՝ ջանասցիս դու թովելով զօրէն համոզակեր
 թափիր:»

Այնմ լսող եղեալ Վասմայ՝ հրամայէ զամենայնն կատարել. և
 զարծեալ հաստատելով զթոռն նորա զՎարդան ստրատելաւան ի տէրու-
 թիւն իւրոյ ազգին Մամիկոնէից՝ արձակէ ի հայս:

1 Ե նա

2 Վ ցարենեանն / ց սարենեան / Է
 սարենեան / Ա սարէն / միւսն.
 ցարէնն

1 Ա պահաւ

2 Եմե հաւանեցուցանես

3 Կմեջե զերկուս / Խ զայսուսիկ

3 Ո զզահն / Կմե զնախագահ, փխ.
 զզահ

3 Կ նախարարցն

3 Տ կարգեալ է յարտաշէր և վարեցան

4 Խ ես, փխ. և

4 Խ մի, փխ. գի

5 Ե զի մի կարասցեն մարդպանք պար-
 սիկք

6 օրքոս առնոյ

6 Կ զիրազանօրէն / Տէլ մեւ

7 Այլ ազդականի անունն իմ

8 Ե ոչ ի յիւրում / մեջ յիւրմէ

8 Ե էտեղ / Բ տեղ / Եւ է, ետեղ

8 Խ լիք զարշակունին—յիւրում տեղ-
 ւոջ (Ե. Ե) [Լ լուսանցումունի տեղ-
 լագում ուրիշ անոպ]

9 Եւ ի կարգն կեցեալ

9 Տցէ նախարարսն

10 Բլ էտեղ, ՏԽ տեղւոջ

10 Ա համադիրն / ցլ համազն / Ե
 համազգն

10 Ա լիք նորա / Աօ կամաարական

10 Տ և կամ զամատունին

11 ԱՏ ի հարցն պատուոյ և յառաջա-
 մասինն [օր յառաջամասին, ք ա-
 ռաջամասին] զահ [Ա զահոյլ]

12 Տ ի ստորնակային / ցլ ի ստորնակ-
 նային / Վ ի ստորնակնայինն

12 Ա իբրե, փխ. որպէս

13 Տէլ ընդանութեամբ

14 ոտք ընդ ձեռնն

15 Անվ՝ որ և է [Կ լիք է]

15 Ե ջանասցես, Եւ ջանասջիր

15 Ե թողելով / օրքոս հովելով / Ե
 թողով / Խ հաւանելով, փխ. թովե-
 լով / Վ հաւանելով կամ թովելով
 զարծահաճակ թովի / Վ հովելով...
 համազակեր թափի

15 ք զօրէնս

15 Խմո համազակ...

16 օրքոս թափի, փխ. թովի

17 Խրքոս այսմ, փխ. այնմ

17 Խ վում / օրքոս զամենայն

17 Ե հարել, փխ. կատարել

18 Ե հաստատել

18 Խրքոս զաթոն [ք զաթոն] նորա և
 [Ե լիք է], փխ. զթոն նորա [ո
 յետոյ ուղղած զթոն նորա]

18 Լ սարատն, փխ. սարատնաւան

18 Ե ի տէրութիւն

19 Խ լիք իւրոյ

19 ց մամիկոնից Վտո մամիկոնենից

19 Ե և արձակէ

Բայց թէ ասիցէ ոք, պարտ է մեզ զասացեալսն մեծին Սահակայ ի Պարսից հրապարակախօսութեանն գրել՝ գիտացէ, զի ոչ յումնքէ ի լսելիսս մեր հասեալ է բովանդակն ճշմարտութեամբ, և ոչ մեք ի պատմութեանս հիւսել հաւանիմք: Զի և ես այր եմ ծերացեալ և

5 հիւանդոտ և անպարապ ի թարգմանութեանց, և զերագելն միայն խոկացի, ոչ ինչ մաքրագունից պարապեալ բանից, զի և քո կամքդ կատարեսցին, և ես ճողոպրեցայց ի քոց հարկեցուցանող բանից և աղաչանաց. մարդ զքեզ վարկանելով, կարեկցութեամբ մեզ հաւասարեալ, և ոչ, որպէս քերթողքն ասեն, մերձադաւակը և մօտասերք գոլ

10 և նոյնասերմանք աստուածոց՝ իշխանք:

ԿԶ

Պործմ Գամուկի անաբան Խմբին Սահակայ:

Եկեալ Շամուկի՝ կալաւ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն, հետեալ վարուցն Բրքիշոյի, և առաւել ևս ազահութեանն մասամբ. զի

15 նա զվախճանեալ եպիսկոպոսացն միայն յափշտակեաց զվիճակ, այլ սա և զկենդանեացն. քանզի և փոխանորդ մեռելոցն ոչ տայր թոյլ ձեռնադրել մեծին Սահակայ, և զկենդանեացն դոյզն ինչ գտեալ պատճառս խափանման հարկացն արքունի՝ հալածականս առնէր, յինքն կորզելով զամենեցուն տունս: Վասն որոյ ատեցեալ ի բնաւ եպիսկոպոսացն՝

20 արհամարհեալ լինէր. զի թէ և բիւրապատիկ չարիս ի նմանէ կրէին՝ ոչ

1 Տե գտացեալն [ք գտացեալ]

2 ցե հրապարակախօսութեան

2 Ան զի ոչ ինչ ի լսելիս մեր հասեալ է [ե իի է] բովանդակն [ն բովանդակ] ճշմարտութեամբ յումնքէ, և

4 ք քանզի, փի. զի

4 Վորդո լի է և (ես)

4 ցե լի է ևս / Վ լի է ևս

4 Վ այր ծերացեալ եմ

5 ձ զերագելն / ք զերանգելն

6 ք խոկացի

6 ձ մանրագունից, փի. մաքրագունից

6 օրդո պարապել / թ կարօտեալ, փի. պարապեալ

6 օրդո լի է (քո)

7 ք ճողոպրեցից

7 ք հարկեցուցանող

8 Կձ Կամեկցութեամբ

8 Կձ Կամեկցութեամբ

9 Կձ Կամեկցութեամբ

9 Կձ Կամեկցութեամբ

9 Կձ Կամեկցութեամբ

11 Ե Կե, փի. ԿԶ.

12 ձ գործ

12 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Տցկ ձմուկի

12 զ Կամեկցութեան

12 Ան լի է մեծին սահակայ [ք և սահակայ ինդերք հայոց, փի. մեծին սահակայ]

13 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Կ ձմուկի

13 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Կ ձմուկի

13 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Կ ձմուկի

13 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Կ ձմուկի

13 Կձ Կամեկցութեամբ / Կ ձմուկի / Կ ձմուկի

14 Կ ըրբիշոյի

14 Կ ըրբիշոյի / Կ ըրբիշոյի

15 Կ եպիսկոպոսաց / Տ լի է միայն

16 ցե լի է (զկենդանեացն)

16 ցե լի է (զկենդանեացն) / Կ լի է (զկենդանեացն)

16 Տ լի է (փոխանորդ)

16 Տ ոչ տայ թոյլ մեծին սահակայ [օ խահակայ] ձեռնադրել և զկենդանեացն դոյզն ինչ պատճառս գտեալ խափանման [օրդո խափանման] հարկաց

17 ցե պատճառ

18 օ խափանման ք հարկաց

18 Տ Կամեկցութեան / Կձ Կամեկցութեան

20 Կք Եթէ

20 Տե լի է (բիւրապատիկ)

20 Կձ Կամեկցութեամբ [Կ ձմուկի] ի նմանէ կրէին, փի. տեսանէին զնա / Կձ լի է տեսանէին զնա (Կ ձմուկի ք քոզմ)

երբէք տեսանէին զնա, բայց ի Սուրմակայն յայնմանէ, զորոյ և մեծացոյց իսկ զվիճակն, արքունի հրամանաւ հանեալ զբազմաց՝ նմա հաւատարմոյ Ընդ որ նախանձեալ և այլ եպիսկոպոսաց՝ ժպրնցան զնոյն առնել, ինդրելով ի Պարսից արքայէն օգնականութեամբ իւրաքանչիւր իշխանաց:

Այլ մեծն Սահակ ոչ ինչ կասեաց զհողերոյ կաթնն դիեցուցանել մանկանց եկեղեցւոյ հանդերձ Մեսրոպաւ, զոր թողեալ խաւարխեաց յեկեղեցւոջն կաթուղիկէ, որ ի Վաղարշապատ քաղաքի, ինչն կալով ի Բաղրևանդ գաւառի, ի տեղւոջն՝ ուր ծագեաց լոյս յերկնից ի մկրտել սրբոյն Գրիգորի զՏրդատ արքայ և զբոլոր Հայս:

Բայց Շամուէլ կեցեալ ամա հինգ՝ մեռանի ի մերում աշխարհիս: Յայնժամ ժողովեալ ի միասին ամենայն նախարարացն՝ չոգան առ մեծն Սահակ, և զմեղանս յանձն առեալ՝ աղաչէին զնա դարձեալ ունել զաթոն. խոստանային ի Պարսից արքայէն հաստատել զնա, մուրհակ ամենեցուն կնքեալ՝ ազգաւ տալ թոռանց նորա զնոյն իշխանութիւն: Այլ նա ոչ առնոյր յանձն. և ի բազում թախանձելոյ նոցա հարկաւորեալ՝ պատմեաց զտեսիլն, որ յառաջ քան զբազում ժամանակս երևութեացաւ նմա ի քուն ապաղայիցն յայտնութիւնք: Զոր լուեալ նախարարացն և զիտացեալ, թէ յաստուածային հրամանէ զազարեաց յազգէ նորա քահանայապետութիւնն՝ յարտասուս հարեալ, աւաղելով զինքեանս ըստ Աւետարանին բանի, թէ Հարկ է գալ գայթակղութեանն, բայց վայ աշնոցիկ, ընդ ոյր ձեռն գայցէ գայթակղութիւնն՝ թոյլ ետուն նմա:

1 Կ՝օճճեցո բաց ի

2 Կ՝օճճեց սորմակայն / Խ սուրմակէն

1 օ զոր

2 ք վիճակն

2 Տ ի բազմաց, փխ. զբազմաց

3 ճեք եպիսկոպոսացն

3 Ե զնայն, փխ. զնոյն

4 Եճեք օգնութեամբ

5 Ե իշխանացն

6 Ե Կաթն

7 Այլ մեսրոբաւ

8 Բ ի տեղին

9 օ որ, փխ. ուր

9 ՏԽ ծագեաց յերկնուստ { քոյս յերկնից } լոյսն { ցէ լոյս }

9 ց լիք ի { մկրտել }

10 Խ զամենայն, փխ. զբոլոր

10 ՏԿ հայս

11 ց զշմուէլ / Լ շմուէլ, ՏԿ շմուէլ

11 ցԿ լիք կնքեալ

12 Ա ի միասին ժողովեալ

13 քոյս դարձուցանել, օ ի դարձուցանել, փխ. դարձեալ

13 օրդո լիք ունել—հաստատել (Ե. 14.)

15 Կ կնքել

15 Ե լիք զնոյն

15 Ե զիշխանութիւն

16 Լ թախանձեաց (բառի վերջը մոտոգած Կ)

17 ՏԽ գոր

17 Ե երևութեացաւ, օրդո երևութեացեալ

18 Եճեք ապազայցն

18 ց յայտնութիւնք բառից յեղյ դրած Կ Տեսիլի պատմութիւն Ե ապա մեկմուրիւն:

19 Ե ի յազգէ

20 ցԿ քահանայապետութիւն

21 Ե ըստ աւետարանի բանի

21 Ե զալ գայթակղութեանց ցԿ զալ գայթակղութիւն / Եճեք գայթակղութեան

22 Խ լիք աշնոցիկ

22 Կ լիք ընդ ցլ յոր, փխ. ընդ ոյր / Ե ընդ որոյ / օրդո ընդ որ, փխ. ընդ ոյր / Վ ամենայն գրչագիր ընդ որոյ կամ ընդ կամ յոր

22 Եճեք գայթակղութիւն միւսն գայթակղութիւն

22 Խ Կ թոյլ [Լ թոյլ] ետուն

դունիւ անցանել րանիւ, ըստ արժանի սրբոյ հօրն զրուատից. այլ զի մի՛ յերկարութիւն ճառիցս լիցի ձանձրութիւն ընթերցողաց՝ այլու՛մ տեղոյ և ժամանակի զայսոսիկ թողցուք, արտաքոյ այսց գրոց, ուր զսկզբանն հրաւիրեցաք առնել Թելադրութիւն:

- 5 Բայց զպատուական մարմին նորա բարձեալ սարկաւազապետին նորին Երեմիայի հանդերձ աշակերտակցօքն և տիկնաւն Մամիկոնենից, նորին նուաւ, որում անուն էր Դստրիկ, կին Վարդանայ ստրատելատի՝ տարեալ հանգուցին յիւրեանց գիւղն յԱշտիշատ, որ է ի դաւառին Տարօն: Եւ ցրուեալ աշակերտաց նորա կրօնաւորաց սպուղէից ի դաւառս
- 10 Իւրաքանչիւր՝ շինեցին վանորայս, ժողովեալ եղբարս:

- Եւ զկնի վեց ամսոց անցելոց կատարման սրբոյն Սահակայ, յերեքասանն մեհակների և երանելին Մեսրոպ յաշխարհէ՛ փոխեցաւ ի Վաղարշապատ քաղաքի, զերազանցեալ քան զամենայն, որք զայնու ժամանակաւ էին առաքինիք: Քանզի ամբարտաւանութիւն և մարդա-
- 15 հաճութիւն առ ի նորա վարս տեղի գտանել երկէք ոչ կարացին. այլ հեզ և լաւակամ և բարեխորհուրդ գոլով, և երկնայնոցն զարդարեալ սովորութեամբք զինքն ըլլորից ցուցանէր: Վասն զի գոյր տեսեամբ հրեշտակական, մտօք ծննդական, բանիւ պայծառ, գործովք մուժկալ.

1 ԽՎօրցոյ լիք սրբոյ

2 Ան լինիցի

2 Խ ընթերցողացն

3 ճօ աեղի

3 Ա յայնոսիկ [ա յայնոցիկ], և զայնոսիկ, փխ. զայսոսիկ

3 Խ այսր, քցրո այս, փխ. այսց / 0 լիք այսց

4 ձ զակիզքն / Լորո զսկզբանն / 0 յսկզբանն / միւսմ. սկզբանն / Վ՛ ի սկզբանն [Հայկ. Քաղգ. Թելադրութիւն քաղի տակ]: Հմմտ. Ա. Գ. Եր. 149. 5—7:

5 օցլ սարկաւազապետի

6 ձ նորա

6 Տ աշակերտակցօք [Դ եւ ցե աշակերտօքն]

6 Տէլ մամիկոնենից [0 մամիկոնէից] / Ալ մամիկոնէից

7 Ե նունայ, փխ. նուաւ

7 Կ՛նձօք գառիկ

8 օծօք գեօղն / Ե գեաւղն / ԽՎոցրօ գեղն

8 ցրօ աշտիշատ

8 Խ լիք որ է ի դաւառին տարօնայ

9 ցե լիք կրօնաւորաց

9 Ե սպուղէից

9 / ի դաւառ

10 Տ վանորայս շինեցին

10 Կ՛ձօք լիք ժողովեալ եղբարս

11 Ան զկնի վեց անցանելոյ [Խձ ան-

ցելոց] ամսոց 8 զկնի վեց ամսոց անցանելոյ [Վո անցելոյ] / Հմմտ. Գոր. յետ ամսոց վեցից անցելոց վախճանի երանելոյն սահակայ

11 ՏԽ լիք կատարման սրբոյն սահակայ

12 Կ՛ ի տառն և յերեքն, եօձօք ի տառն և երեքն, փխ. յերեքասանն

12 Ա լիք և

12 Կ՛ձօք մեսրօք / Տ՛ մեսրօք

12 Խ յաշխարհէ՛ միւսմ. յաշխարհէ

12 Տ փոխեցաւ յաշխարհէ

13 ք քաղաք

13 Ե զամենայն

13 Ա զայնր

14 օ յաւաքինիք

14 ճօ ամբարտաւանութիւնք

15 Տ ի նորա, ցե առ նորա, փխ. առ ի նորա: Հմմտ. Սոկրատ. Եր. 698 հօ. (Պատմ. Արմ. Արմ. II. Եր. 138)

15 օ վերայ, փխ. վարս

15 Ա ամենեին, փխ. երբէք

15 Ա այլ բարերար և [ձ լիք և] երկաթախորհուրդ [ձ երկայնախորհուրդ] գոլով / Վ այլ բարերար և հեզ և երկաթախորհուրդ

16 Խ լիք գոլով

17 Ա լիք վասն

18 օրցոյ լիք մտօք ծննդական

18 Տ Ե բանիք

18 Ե գործով

մարմնով արտափայլեալ, սարասիւք անճառ, խորհրդակցութեամբ մեծ, հաւատով ուղիղ, յուսով համբերողական, սիրով անկեղծաւոր, ուսուցանելով անձանձրոյթ:

- Այլ վասն զի զբոլոր նորա ուղղութիւնս ոչ եմ բաւական ասել՝ ի հանդիստ նորա նշխարացն դարձուցից զբանս: Որպէս լուայ ի բաղմաց և ի հաւաստի արանց, եթէ եկաց լոյս շողապէս ընդ ազօտ նշան խաչի ի վերայ տանն, ուր երանելին զհոգին աւանդեաց. ոչ փոյթ ընդ փոյթ լեալ էանց ծագումն, կամ սակաւուց տեսանելի, այլ ամենայն բազմութեանն, մինչև յոլովից մկրտել յանհաւատից: Եւ այնժամ լեալ աղմուկ շփոթի յամբոխութեանն, բաժանեալ յերիս գունդս, վասն հանդուցանելոյ զպարկեշտն զայն մարմին և նախ քան զմահն կրթեալ ի մեռելութիւն: Կէսքն ասէին տանել ի րնադաւառն իւր ի Տարօն, և ոմանք ի նախ աշակերտեալն Գողթն, և այլքն անդէն ի նմին ի Վաղարշապատ քաղաքի ի սրբոցն զիրս: Բայց յաղթեաց քաջն Վահան Ամատունի, զի էր զօրաւոր հաւատովք և ճոխութեամբ մարմնաւորաւ. վասն զի ի ժամանակին յայնմիկ ի նա էր հաւատացեալ Պարսից զհաղարապետութիւն աշխարհիս Հայոց. որոյ բարձեալ՝ տարաւ զնա արժանի յուղարկմամբ յիւր գիւղն

1 *abegjk* սարսիւք / *եան* Սոկր. սարսիւք / *մ* սաստիւ, *ԿՅ* սաստիւք, *փխ*. սարսիւք

1 *ք* խորհրդակցութեամբն

2 *Տ* համբերող

3 *ցե* անձանձիր

4 *Ա* բանգի, *փխ*. վասն զի

4 *Տ* զբոլոր ուղղութիւնս նորա ոչ բաւական եմ ասել

4 *ԽՎ՝* տաքինութիւնս, *փխ*. ուղղութիւնս

4 *ԽՎ՝* լիք եմ

4 *ԽՎ՝* ասացեալ

6 *ԽՎ՝* լիք և

6 *Տ* հաւատարիմ, *ե* հաւատի, *փխ*. հաւատաւ

6 *լ* ազօտ ուտի՞ ձեռքով շինած անազոտ

8 *լ* լիեալ / *ցց* անց

8 *ե* լիք այլ ամենայն-յանհաւատից(ն. 9)

8 *ե* բազմութեան

9 *ԱԽՎ՝* մինչ

9 *ԱԽՎ՝* շատից [ե շատից *ես*], *փխ*. յոլովից

9 *Ա* մկրտի

9 *ե* յանհաւատիցն

9 *Խ* եղեալ, *փխ*. լեալ

9 *բ* աղմուկ, *փխ*. աղմուկ

10 *ե* շփոթ, *Խ* շփոթ, *փխ*. շփոթի ' *Վ՝* շփոթից

10 *Վ՝* *ե* ծագումն / *ցց* ամբոխութեան / *ք* ամբոխութեան / *ք* քաջ յամբոխ / *ե* յամ-

բոխութեան

10 *Կ՝* *abede* բաժանելով / *բ* բաժանե...

լիք յերիս գունդս—ժողովրդեանն, *մինչև* (եր. 358, 8. 2)

10 *ե* հանդուցանելոյ / *ԽՎ՝* քցո հանդուցանել

11 *ե* զպարկեշտ, *ք* զայն պարկեշտ

11 *ե* մարմինն / *ե* զմարմինն

11 *ք* երթալ, *ցո* երթեալ, *փխ*. կրթեալ

12 *ա* կէսն

12 *Վք* *ե* ընադեօզն, *փխ*. *ե* ընադաւառն

12 *Խ* *abc* լիք ի (տարօն)

12 *ա* ի նախ աշակերտացն

13 *ք* քո զողթն

13 *ցե* այլք, *լ* այլք

13 *Տ* լիք ի նմին

13 *ցե* լիք ի (վաղարշապատ)

14 *Տ* յաղթեալ

15 *ք* քո հաւատով

15 *ԽՎ՝* մարմնականաւ

16 *ե* ծագումն, *փխ*. *ե* նա / *ե* լիք ի (նա)

16 *ե* *abede* ի պարսից

16 *ե* *ե* հաղարապետութիւն / *ե* ծագաւորապետութիւն

16 *ՏԽ* հայոց աշխարհիս [ք աշխարհին]

17 *ե* լիք հայոց

17 *ե* *abede* որով / *ա* լիք զնա

17 *ք* ուղարկմամբ / *ա* իւր

17 *ե* *abede* զեօզն / *ե* զեաւոզն / *Վ* տոռ զեաւո

- Օշական, եւ նոյն տեսիլ լուսեղէն խաչին ի վերայ դադաղացն երթայր յանդիման ամենայն ժողովրդեանն, մինչև ի հանգիստ զնա փոխեցին Վահան և Թաթիկ նորին արքանեակ. և ապա նշանն աներևոյթ լինէր իսկ զաթոռ եպիսկոպոսապետութեանն ետեղապահութեամբ յաջորդեաց
- 5 հրամանաւ երանելոյն Մեսրոպայ՝ նորին աշակերտն Յովսէփ քահանայ ի Վայոց ձորոյ, ի խողոցիմ գեղջէ:

ԿԸ

Ողբ վասն բառնայոյ բազաւորութեանն Հայոց յազգէն Արեւիկունեաց, եւ եպիսկոպոսապետութեանն յազգէ սրբոյն Գրիգորի:

- 10 Ողբամ վընդ, Հայոց աշխարհ, ողբամ դընդ, հանուրց հիւսիսակա-
նաց վեհադոյն. զի բարձաւ թաղաւոր և քահանայ, խորհրդական և
ուսուցող. վրդովեցաւ խաղաղութիւն, արմատացաւ անկարգութիւն.
զրդուեցաւ ուղղափառութիւն, կայկայեցաւ տղիտութեամբ չարափա-
ռութիւն:
- 15 Ողորմիմ քեզ, եկեղեցի Հայաստանեայց, խրթնացիալ ի բարեգար-
դութենէ բեմին, ի քաջէն զրկեալ ի հովուէ և ի հովուակցէ: Ոչ ևս

1 Ե յօշական

1 Sabcde ի վերայ երթալով (S եր-
թեալ) դադաղացն

2 Պ մինչ

3 Ե Թաթիկ, փխ. Թաթիկ

3 Խ նորուն

3 քգր արքանեակ / միւսն. արքանեակք

3 ցկ նշան

4 քգր զաթոռն

4 abede եպիսկոպոսութեանն / ֆ ե-
պիսկոպոսութեան / ցկ եպիսկոպո-
սապետութեան

4 Ավ ետեղափառութեամբ / Է և տե-
ղապահութեամբ

5 Sabcde երանելոյն

5 abde մեսրոպայ / ֆ մեսրոբայ

5 S աշակերտ / ֆ աշակերտի

6 Skno ի վայոյ ձորոյ

6 Կձbdef հողոց / Կձցլ հողոցիմ / ք
խողոցից

6 e ունիյիշաքակարանս ուրիշ մեռնով
եւ քանափով: շեւ զայս Մովսէս Խո-
րենացոյ պատմադիրքս է Ազրիա-
նուպօլսոյ՝ առաջնորդ եփրեմ վար-
դապետին ի վայելումն անձին հա-
զար հարիւր քառասուն հայոց թու-
ականին: / ֆ շխշատակ է տ՛ր
Յօհաննիսին առաքելին:

7 ef լիխ ամբողջ ԿԸ գլուխը / Վ բաղ-
դաթած Է եւ Յայսմաւուր (Յ), դճե-
լով ծանօթութիւնս. շողորոցս կան առ

մեզ եւ այլ քաջում օրհնակի ի
Յայսմաւուրս:

8 Կձց վեց օր. Յայսմ. ողբանք

8 Է բունայոյ

8 ցկ Թաղաւորութեան

9 bde եպիսկոպոսութեանն / Կձ եպիս-
կոպոսութիւնն / ցկ եպիսկոպոսա-
պետութեան

9 a յազգէն / Յ ի ցեղէ / S ի տանէ
[քգր տանէն]

9 o զրիգորի մեր լուսաւորչի

10 Է հուսականացս

11 ԿձՎձկքս վերագոյն

11 o բարձաւ ի քէն Թաղաւոր

12 o ուսուցանող / Կձabde և իմաստուն
ուսուցող

12 a և արմատացաւ

13 a և կայկայեցաւ

13 օքգր լիխ կայկայեցաւ տղիտու-
թեամբ չարափառութիւն

13 Է չարափառութեան / a չարութիւն

15 ԽԿձ ողբամ զքեզ, փխ. ողորմիմ
քեզ

15 ցկ եկեղեցիք

16 ԿձՎձցեռօք բեմբին

16 ao ի քաջաց զրկեալ հովուաց և ի
հովուականաց [o հովուապետաց]

16 a զրկելով

16 Վորքրս զրկեալ հովուէ և հով-
ուակցէ

տեսանեմ զքանաւոր քո հօտ ի վայրի դալարւոյն և ոչ ի ցուրս հանգստեան սնեալ, և ոչ ի փարախ հաւաքեալ՝ զգուշանալով ի զայլոց, այլ ցրուեալ անապատաց և գահավիժութեանց:

- Երանի՛ առաջնոյ և երկրորդի փոփոխմանն. զի էր ինչ ժամանակ
 5 հեռանալոյ փեսային և փեսաւորին, և հարսնդ համբերեցեր՝ ողջսխտ-
 հութեամբ զամուսնութիւն պահելով, որպէս ոմն նախ քան զմեզ
 իմաստասիրեաց: Դարձեալ մինչ երբեմն ոմն սեղեխաբար յանդգնեալ
 յարձակեցաւ յանարատ առագաստդ՝ և հարսնդ ոչ ազտեղացար. թէպէտ
 և բռնութիւնն զփեսայն ի բաց վարեաց, որդւոցն բարձրացելոց
 10 անարկելով զծնողն, համայն և խորթոցն ըստ արժանեացն զօտար
 հայրն և զեկամուտ յօրայն. սակայն դու և ոչ յայնմ զքեզ ամայի
 բոլորիցն ցուցեր. զանգրէն քոյոյն յուսալով զարձ հովուակցան, ոչ
 որպէս տայգերբ, այլ որպէս նոյնազատակ զուգահարբ. զմանկունսն
 15 փայփայեցեր: Իսկ յերրորդ հեռանալս ոչ է ակնկալութիւն դարձի,
 լուծեալ ի մարմնոյս ընկերաւն և զործակցան:

1 Արդե ի՞նք քո

1 առ հօտ քո / զքո զհօտ

1 Տե՛ս ի՞նք ոչ (ի ջուր) / Տ առ ջուրս,
 փխ. ի ջուրս / Խ ի ջուր

2 և հանգստեանն

2 օրդ տնեալս / եւեթ տածեալ
 միւսն, տածեալս / Ուղղ. տնեալ
 (բա Գր. նագիւնգ. Խաղտ. Արմ.
 Արմ. II. 142):

2 օրդ ի փարախ

2 Վրդե ի՞նք ի (զայլոց)

3 օ ի՞նք այլ—գահավիժութեանց

3 ԱՏ ցրուեալս (Կ՝ ցրուեալ)

3 Կ՝ անապատ, փխ. անապատաց

3 Վ գահավիժութից

4 օրդ երանի է / Խ առաջնոց

4 օրդ փոխմանն

5 Վ յայնու փեսաւորին / ցլ փեսաւորին

5 ցլ հարսն

5 Կ՝նմօ ողջախոհութեան

6 օ որպէս և / օ ի՞նք ոմն

6 Խ ի՞նք բան (զմեզ) / Նմե՛ս Գր. նա-
 գիւնգացի ի Մնիթոս (նոր. Քիւզ.
 Քննասեր Բ. 61, եւ Խաղտ. Արմ.
 Արմ. II. 142):

7 Լ սեղիդաբար / Վեդե սեղեխաբար

7 օ սեղեխաբար յանդգնաբար արձա-
 կեալ անարատ քո առագաստ

8 օրդ արձակեցաւ

8 օրդ յանարատն առագաստ

9 օրդ ի՞նք և / ԱՏ բռնութիւն

9 Ե որդւոյ / Վաճեռ որդւոյ

10 օճցլ զծնողն

10 օ զխորթոցն / ժրդե խորթոցն / օ
 խորդոցն

10 օճցե ըստ արժանեաց

10 առ և [օ ի՞նք և] զօտարահայրն և զե-
 կամուսն / նաեւ յ և զօտարահայրն

11 Վօ եւեթ օր. Տ յօրանայր, փխ.
 յօրայն

11 ցկ ի՞նք դու և / օրդ օրայն

11 Կ՝օճցե յայնմ [օ այնմ] ամայի [Կ՝նմօ
 ամանայի, փխ. ամայի] ի [Կ՝նմօ ի՞նք
 ի] բոլորիցն

12 օրդ ի՞նք ցուցեր օ անգրէն

12 Կ՝օճցե քոյոյն յուսալով [Կ՝ յուսով]
 գալուստն [օ գալուստ]. զարձ [օ ի՞նք
 զարձ] հովուակցան

12 Կամ՝ զանգրէն քոյոյն յուսալով
 զարձ՝ հովուակցան ոչ որպէս...
 այսինքն մինչ յուսայիւն զանգրէն
 զարձ քոյոյն (փեսայի)՝ դու հովուակ-
 ցաւ նորին փայփայեցեր զմանկունսն
 ոչ որպէս... Մօ. Մ.

13 ցկ տայգերբ / Կ՝Կ՝նմօ տագերբ / Ե
 տագ զերբ, փխ. տայգերբ

13 ՏԽ իբր, փխ. որպէս օ ի՞նք որպէս

13 օ զնոյն աւագակ, օրդ նոյն աւա-
 գակ, փխ. նոյնազատակ

13 օ զմանկունսն փայփայեցեր զուգա-
 հարբ / օրդ զմանկունս

14 Կ՝Կ՝ յերրորդ, Վ ումն յերրորդ
 կամ երրորդ, փխ. յերրորդ

14 յա ալնկալու / Վ ալնկալութիւն,
 փխ. ալնկալութիւն

16 Խ ընկերակցան, փխ. ընկերան

16 օճցե ի՞նք և

16 օրդ զործակցաւ / օ մարմնոյ
 զործակցան

- Ընդ Քրիստոսի լաւ է նոցա բնակել, և յԱրրահամեանն հանգչել ի գոգս, և գրեշտակացն տեսանել զպարաւորութիւնս: Բայց անհոգող ղու այրութեամբդ, և եղկելիք մեք՝ որ զրկեալք եմք ի հայրենի վերակացութենէն: Զի ոչ որպէս ի հնումն ժողովուրդն այն, այլ առաւել
- 5 մերս է թշուառութիւնս: Վասն զի Մովսէս բարձեալ լինի, և Յեսու ոչ յաջորդէ՝ առաջնորդել յերկիրն Աւետեաց: Ռորովամ մերժեցաւ յիւրմէ ժողովրդենէն, և փոխանորդեաց որդին Նարատայ. և զայրն Աստուծոյ ծախեաց ոչ առիւծ, այլ կատարումն ժամանակի: Եղիա համբարձաւ, և եղիսէէ ոչ մնաց կրկին ողւով օծանել զՅէու. այլ և Ազայէլ հրաւիրեցաւ:
- 10 ի կոտորել զիսրայէլ: Ի գերութիւն վարեցաւ Սեղեկիայ, և Զօրարարէլ ոչ ուրեք է, որ նորոգէ զպետութիւնն: Անտիրոսս բռնադատէ թողուլ զօրէնս հայրենիս, և Մատաթիայ ոչ ընդդիմակայէ. պատերազմ զմեզ շուրջ պաշարէ, և Մակարէ ոչ փրկէ: Այժմ մարտք ի ներդուստ և արհաւիրք արտաքուստ. արհաւիրք ի հեթանոսաց և մարտք ի հեր-
- 15 ձուածողաց, և խորհրդականն չէ ի միջի, որ խրատէր և յարմարէր ի պատերազմ:

Աւանդ զրկանացս, աւանդ թշուառական պատմութեանս. որպէս զախտս հանդուրժեցից բերել. զիմորդ զմիտս իմ և զլեզուս պնդեցից, և

- 1 Խաւ է նմա հանգչել և յարահամեանն բնակել՝ գոգս
1 a արահամեան գոգ հանգչել և պարաւորութիւնս հրեշտակաց տեսանել
1 Կ'նեօ արահամեան
1 քցես հանգչել նոցա
2 Տօ լիք ի (գոգս)
2 Տնօս պարաւորութիւնս
2 d անհոգալ / g անհոգօղ / e անհոգաւղ
3 օնօս այրութեամբ
3 Վ'յցլ որք
3 օնօս զրկեալ եմք / Տ զրկեցաք
3 Կ' վերակացութենէ
4 օն ի հնումն
4 Կ'նօնօս ժողովրդեանն / e ժողովուրդ
4 Կ'նօնօսքոյն լիք այն
4 a առաւելու
5 Աօքքոյն մեր
5 օքքոյն լիք է
5 Կ'նօնօս թշուառութիւնս
6 a յաջորդեաց մեզ, ի յաջորդ
6 a լիք առաջնորդել
6 Խօս յերկիր
6 Ա տեսեալեցն
6 օնօս բորովամ
7 օնօս ժողովրդենէ
8 Տն առիւծ
9 ի եղիէնս / օնօս եղիսէնս
9 Տն հոգաւղ / ի հոգաւղ

- 9 ի յաւանել
9 a զեսու, օնօս զիսու, փխ. զյէու
9 ի ազայէլ
10 a լիք ի (կոտորել)
10 օն զիսրայէլ
10 a հրաւիրեցաւ, փխ. վարեցաւ
10 ի զարարարէլ
11 օնօսքոյն գոյ, փխ. է
11 ցէ զպետութիւն
11 a ոչ ուրեք երեւէր որ զպետութիւն նորոգէր
11 ցլ անաւորոս
11 a թողեալ զօրէն հայրենի
12 Կ' մատաթիա
12 Կ'նօնօս ընդդիմակայէ
12 օնօս մեզ
13 a պաշարէ / Խնօնօս պաշարեաց / Վ'յյ պաշարեաց կամ պաշարէ / միւսն. պատեաց
13 a լիք ի (արհաւիրք)
13 օքքոյն խրատէրն
13 a խրատէ և յարմարէ
13 a յարմարէրն / Կ'նօնօս յարդարէր, փխ. յարմարէր
17 a օն զրկանաց, ի քր լիք աւանդ զրկանացս
18 a հանդուրժեցից զախտս
18 a լիք իմ
18 a զլեզու

- հատուցից զբանս հարցն՝ փոխանակ ծննդեանն և սննդեանն: Քանզի ծնան զիս իւրեանց վարդապետութեամբն և սնուցին, առ այլս առաքելով աճեցուցանել: Եւ մինչ նորա զմերն յուսային զդարձ, և պատուասիրել իմով ամենիմաստ արուեստիւս և կատարելագոյն յարմարութեամբս, համայն և մեր փութապէս դիմեալք ի Բիւզանդիոյ, յուսայաք հարսանեաց պարել, անվեհիր երազութեամբ կրթեալք, և առաջաստի ասել երգս, - արդ փոխանակ խրախճանութեանն ի վերայ գերեզմանի ողբս ասելով՝ ողորմելի հառաչեմ. ուր և ոչ տեսութեանն ժամանեցի աչաց նոցա կափուցման, և լսել զվերջին բարբառն և զօրհնութիւն:
- 10 Այսպիսեալ անձկաւ հեղձամղձուկ եղեալ՝ վտանգիմ կարօտութեամբ մերոյ հօրն: Ուր է քաղցր աչացն հանդարտութիւն առ ուղիղս և ահաւորութիւն առ թիւրս. ուր զուարթ չրթանցն ժպտումն առ բարի աշակերտացն հանդիպումն. ուր խնդամիտ սիրտն ընդունող արբանեկաց. ուր երկայն ճանապարհաց յոյսն հեշտացուցիչ, աշխատութեանցն հանդուցանող: Կորեմն ժողովողն, թաքեմն նաւահանդիստն, ելիք օգնականն, լուսնց ձայնն յորդորեցուցիչ:

1 ց լիք և հատուցից

1 ա զբան իմ հարցն իմոց փոխանակ
ծննդեան և սննդեան

1 ծմե զբան / Խ զբանն

1 ց սննդեան

2 ա սնուցին զիս աստուածային ուս-
մամբն և առ այլս ԽԿԿ՝Ըմե սնու-
ցին զիս առ [ե լիք առ] այլս [ծ այլ]

3 Վսեմեօգրէ զարձ

4 Տնեցե ամենիմաստ

4 ծ լիք ամենիմաստ—առաւել(ուքն)
(Եր. 365 Թ. 4): Զարուհակում և
(առաւել)ումն վսեմիով:

4 ծ արուեստիս / օրգրէ արուեստիւ

4 Խսեմ յարմարութեամբ

5 ա համալսման և մեր փութա-
ցութ դիմելով ի բիւզանդիայ

5 ձեցեմ ի բիւզանդիոն / Է ի բիւ-
զանդոն / Վ այլ ի բիւզանդիոն /
Մ ի բիւզանդիայ

5 ԽԿԿ՝Ըմե յուսացեալք / օրգրէ յուսա-
ցութ

6 ա արագութեամբ

6 ա լիք և

7 Խմե խրախճանութեան

8 ԽԿԿ՝Ը ասել / օրգրէ հառաչելով

8 ա ոչ ժամանեցի տեսութեան

8 ձեցեօրգրէ տեսութեան

8 ԽՎ՝Ըմ և աչացն կափուցման / Տսե
կափուցմանց

9 ա զվերջի

9 ԿԿԿ՝Ըմեցե բանն, փխ. բարբառն

9 օգ զօրհնութիւն / Լօրգրէ զօրհնու-
թիւնն

10, ա անձկաւ / օրգրէ անձկով

10 ԽԿԿ՝Ըմե փղձկիմ, փխ. վտանգիմ

10 օրգրէ կարօտութեան

11 օ լիք մերոյ

11 օրգրէ լիք մեր է—առ թիւրս (Թ. 12)

11 ա մեր է քաղցրաձայնութիւն հան-
դարտութեան առ ուղիղսն և ահա-
ւորութիւն առ թիւրսն / Տնե առ
թիւրս

12 Խսեմ մեր է զուարթ

13 ա լիք մեր խնդամիտ—արբանեկաց

13 ԽԿԸմ մեր է խնդամիտ

13 ԽԿԿ՝Ըմե սէրն, փխ. սիրան

13 Վ՝ձ աշակերտաց, ԽԿ՝ձ աշակեր-
տացն, փխ. արբանեկաց

14 ԽԿ՝ձմե մեր է երկայն [ա երկայնու-
թիւն] ճանապարհացն յոյսն և հեշ-
տացուցիչ [ա հեշտացուցիչ և, Է և
վիշտացուցիչ] աշխատութեանց հան-
գուցանող [ա հանգուցիչ, և հանգու-
ցանող, և հանգուցաւ]

14 Յ յոյս

15 Յ հանգուցող [օ հանգուցանող, ր
հանգուցողն]

15 ԽԿ՝Վ՝ձմե կորեալ ժողովիչն, Թաքեալ
[Կ՝Վ՝ձ Թաքեալ] ժողովողն [ձ ժո-
ղովողն, Է ժողովաւորն], Թաքեալ
նաւահանգիստն / Կ՝ձ Թաքեալ ժո-
ղովողն, Թաքեալ նաւահանգիստն,
փխ. կորեալ ժողովողն, Թաքեալ
նաւահանգիստն

15 քրէ ժողովիչ

15 ա լքաւ, փխ. ելիք / օ լիք ելիք

16 ա յորդորիչ

- Ո՞վ այսուհետև զմերս յարգեսցէ զուսուհն. ո՞վ ուրախացի ընդ յառաջադիմութիւն աշակերտիս. ո՞վ զհայրականն բարբառեսցի զուսուհնութիւն, մասամբ ինչ յաղթահարեալ յորդոյս: Ո՞վ կարկեսցէ զյանգզնութիւն ընդդէմ առողջ վարդապետութեան հակառակ յարուցելոցն, որք ամենայն բանիւ քակտեալք և քայքայեալք՝ յոլովս փոփոխեն վարդապետս և բազում զիրս, որպէս ասաց ոմն ի հարցն. առ ամենայն բան նմանապէս դժուարին, և չար օրինակ անձանց զրեն զայն՝ զծիծաղելն զմեօք և զարհամարհելն իբրև զանհաստատնովք, և որ ինչ պիտանացու ունիցի արուեստ: Ո՞վ գնոսա ըմբերանեսցէ սաստելով, և
- 10 զմեզ սփոփեսցէ զովելով, և չափ զնիցէ բանի և լուսեման:
- Զմտաւ զայսոսիկ ածելով՝ հառաչումն յիս ի ներքս ընթանայ և արտօսը, և կամեցուցանէ բարբառել բան տխրական և սղաւոր: Եւ ոչ զիտեմ, ևթէ զիարդ յարմարեցից զողորերութիւնս, և կամ զոյվ արտասուեսցից. զհէքն իմ մանուկ և թագաւոր, զխորհրդակցութեամբ
- 15 վատթարն, զազգաւ ի բաց ընկեցիկն, և նախ քան զմահուն մեռելութիւն՝ անփառութեամբ յաթոռոյն ի վայր կործանեալ, եթէ զիս ինքն, զի վերացաւ ի զխոյս փարթամացուցիչ պսակն գեղեցիկ և կենցաղօգուտ.

1 օ այսուհետև զմեզ յարգեսցէ զուսուհնս

1 օրդէս յարգարեսցէ, փխ. յարգեսցէ

1 օ ընդ յառաջադիմութեան / վցեռ ընդ առաջադիմութիւն

2 ց հայրականն

2 օ բորբոթեսցի, փխ. բարբառեսցի

3 ԽԿԻԿԺԵ չիք ինչ

3 ԿԺԵ յորդոցս

3 օժ կարասցէ, փխ. կարկեսցէ

4 օ զանգզնութիւն / ՏՂյանգզնութիւն

4 Տօ վարդապետութեան

4 օ յարուցելոյն / օ չիք յարուցելոցն

5 Տցե բանիւք

5 օ քակեալք

6 օ և ստանան բազում

6 ք ի հարց

6 Հմմտ. Գր. նազիանգ. (XAA. APM. APM. II. եր. 142. նոր. Բիւզ. ՔԱՆ. Բ. եր. 61):

7 օ միապէս, փխ. նմանապէս

7 Տօ զրեն զայն անձանց

7 ձց անձանդ, փխ. անձանց

7 օյ զայս / ձցլ զար. և զաս, փխ. զայն

8 օրդէս զծիծաղել

8 ՏԽ զմեօք

8 և իբր

8 օ զհաստատնօք

8 Վ՝ եւ յ օր ինչ / միւսն. օր ոչ ինչ [օ զոր ոչ ինչ, ք չիք օր]: նազիանգ.

օր ինչ

9 օրդէս ունի

9 օժ արուեստս

9 ցե ըմբոսեսցէ, փխ. ըմբերանեսցէ

9 ձե չիք սաստելով

10 օ զովեսցէ սփոփելով

10 Տօ զնէ

11 օ զայսոսիկ զմտաւ ածելով

12 օ չիք բարբառել

12 օ ախրականս, սղաւորս

12 օ և ես ոչ զիտեմ

13 օ թէ

13 օրդէս ողորդութիւնս

13 օ զմ տրտառուեցից. զհէքն

14 օ զխորհրդակցութեան / վ զխորհրդածութեամբ

15 օ զվատթարն / վ վատթարն / միւսն. վատթար

15 օ զազգաւ / միւսն. ազգաւ

15 Կամ զխորհրդակցութեամբ վատթար՝ ազգաւ ի բաց ընկեցիկն = օր վատթար խորհրդակցութեամբ ընկեցաւ յաթոռոյն ազգաւ իւրով: ՍՏ. Մ.

15 ձցեք ընկեցիկ

15 ԿԻՎԺձցեք զմահուն / և զմահոյն

16 Տ յաթոռոցն [ո յաթոռոյն] / օ ի յաթոռոյն ի վայր կործանեալ և ի բարձանց յանդունդս ընկուղեալ, եթէ

16 ԽԲ և թէ, փխ. եթէ

17 օրդէս կենցաղօգուտն / վ կենաց օգուտն

զհանրն իմ և զբահանայապետ, զմիտսն վսեմացեալս, որ երթայր տանէր
կատարեալ բան, որով վարէրն և յարմարէր, և զերասանակս ի բուն
առեալ՝ ուղղէր զղէմսն և սանձահարէր զլիզուս օտարաձայնս, եթէ զիս,
թափուր ի Հոգւոյն մնացեալս խանդից և զականեալ. զծնողն իմ, աղբիւր
5 վարդապետական, զարդարութեանն ոռոգող, և հեղեղաւ զամբարշտու-
թիւն արտաքս սահմանելով, եթէ զիս, երաշտացեալ և թարշամեալ
պատրութեամբ արրուցմանց խրատու. զաշխարհիս եկեան յաղտս, եթէ
զապագայիցն ակնկալութիւն:

Ո՛վ մեզ յայտոսիկ ճառակցէ հաւասարելով տրտմութեանս, և
10 օգնեացէ ակտակցելով ասիցս, կամ յարձանս փորագրելու Զարթիւր,
Երեմիաս, զարթիւր և ողբս հանդերձ մարդարէանալով որ ինչ թշու-
ապարս և որ ինչ թշուառանալոցս եմբ. զուշակեան զյառնել հովուաց
տգիտաց, որպէս երբեմն Զաքարիաս յիսրայէլին:

Վարդապետք տիմարք և ինքնահաճք, սնձամբ առեալ պատիւ և
15 ոչ յԱստուծոյ կռնեցեալ. արծաթով ընտրեալք և ոչ Հոգւով. ոսկեսէրք,

1 ք զհայր

1 a զհայրն ասեմ իմ և զհայրապետ
զմիտսն վսեմացեալ, որ երթեալ
առեալ կատարեալ բան

1 degk իի իմ

1 k բահանայապետ / օրգրս զբահանայ-
ապետն

1 deq զմիտս

1 dek վսեմացեալ / ցլ վստմացեալ

1 k իի որ երթայր տանէր կատարեալ

2 hde բանն [Հodeg վարէր

2 a զերասանակս Կ'degk զերասա-
նակ / S զերեսանակս

3 h'k'k'ide վ ոմանի ուղղէր զղէպսն [ի
շինած զղէմսն] և (Կ' իի և) կամ
զվկսն և սանձահարէր

3 a սանձահարեալ

3 օրգրս՝ իի և [օրգրս ունիմ] սանձա-
հարէր զլիզուս օտարաձայնս

3 h'k'k'ide ունայնաձայնեալս [ի շի-
նած միայնաձայնեալս, մանե վ
միայնաձայնեալս]

4 a մնացեալ / վրգրս ունայնացեալ,
փխ. մնացեալս

4 Կ' խանդից / de խանդի / h'k'k'ide
խանդի

4 վրգրս անկեալ, Կ' անկանել, փխ.
ցականեալ / Կ'k' ցականեալ

4 վ a իի խանդից և ցականեալ

4 adg զծնողն

4 dek զաղբիւր ցլ զաղբիւր S աղ-
բիւր [ք աղբիւրն]

5 օ՞ղբարդարութիւն / deq զարդարու-
թեան

5 Կ'k'gloppgrs սոռգող / միւսն. սոռգող

5 a հեղեղելով / օրգրս հեղեղող / ց հե-
ղեղով

5 օրս զամբարշտութիւնն

6 h'k'k'ide արտաքս սահմանելով /
օրգրս արտաքս սահմանով / Վն ար-
տասանմանելով

6 l երաշտացեալս

7 a պատրութեանց արբուցման

7 a եկեալս / h'de զաղէտս

9 ոօրգրս օվ յայտոսիկ մեզ

9 degk զայտոսիկ

9 a կարկանդակէ ևսն, փխ. հառակցէ

9 օրգրս հառակցէ ի ևսն հաւասարե-
լով

10 a և կամ արձանս

10 h'k'k'ide զարթիւր, զարթիւր, երե-
միա [Կ' երեմիայ], զարթիւր

11 օ Երեմիայ

11 S մարգարէութեամբ

11 a զոր ինչ թշուառացարս և զոր ինչ

11 h'de թշուառացար

12 h'adeg թշուառանալոց եմբ

13 a հովուացն

13 h'k'k'ide զաքարիա [Կ'g զաքարիայ]
մարգարէ

13 a խայեղին / de յիսրայէլի / ցլ
յիշի

14 a եպիսկոպոսուծք [փխ. վարդա-
պետք] տիմարք

14 Կ'dek իի և [ինքնահաճք]

14 h'k'k'ide և ևսն յ ինքնահաճք
միւսն. ընդինքնահաճք

15 a կռնեցեալք

15 h'deg ընտրեալ

15 g ոսկեսէր

նախանձոտք, թողեալ զհեղութիւն, յորում Աստուած բնակէ, և գայլք եղեալ՝ զիւրեանց հօտս գիշատելով:

Կրօնաւորք, կեղծաւորք, անձնացոյցք, անափառք, պատուասէրք քան թէ աստուածասէրք:

- 5 Վիճակաւորք հպարտք, դատարկակացք, զրարանք, ծոյլք, ատեցողք արուեստից և վարդապետական բանից, սիրողք վաճառաց և կատակերգութեանց:

Աշակերտք հեղգք առ ուսումն և փոյթք առ ի վարդապետել, որք նախ քան զտեսութիւնն աստուածաբանք:

- 10 Ժողովրդականք վէսք, ստահակք, մեծախօսք, անվաստակք, արրեցողք, փնասակարք, փախչողք ի ժառանգութիւնէ:

Զօրականք անարիք, անապարձք, զինատեացք, պղերգք, հեշտասէրք, անժուժկալք, կողոպտիչք, գինարբուք, յուզարկուք, համարարոյր աւազակաց:

- 15 Իշխանք ապստամբք, զողակիցք զողոց, կծիւք, կծծիւք, ժլատք, ազահք, յափշտակողք, աշխարհաւերք, աղտեղասէլք, ծառայիցն համամիտք:

Դատաւորք տմարդիք, սուտք, խարողք, կաշառառուք, անլնտրողք իրաւանց, անհաստատք, հակառակողք: Եւ բարձումն առ հասարակ

- 20 յամենեցունց սիրոյ և ամօթոյ:

Եւ ապա յանդիմանութիւն այսոցիկ զի՛նչ, եթէ ոչ անտես առնել Աստուծոյ, և տարերց փոփոխել զբնութիւնս իւրեանց: Գարուն

1 օ նախանձոտ

1 թժե յորում բնակէ աստուած

2 եո եղեալք

2 օ զինքեան [փխ. զիւրեանց] հօտս գիշատեն / թԳժօ զինքեանց, փխ. զիւրեանց

2 օրքոս զիշատեալ

3 վ ձանձրոյթանձն ացոյցք, փխ. անձնացոյցք

5 օ դատարկասացք / Գժժե դատարկակացք / միւսն. դատառացք

5 ի ծոյղք, ատեցաւղք

6 թժե և սիրողք

8 օո հեղք / օք հեղգք / միւսն. հեղգ

8 թե առ ի յուսումն / օ առ ի ուսումն

8 օժցել փոյթք / միւսն. փոյթ

8 թօժօք օր

9 օժցել զտեսութիւն

10 օրքոս լիք մեծախօսք, անվաստակք

10 վճժե արբեցողք, Գժ արբեցողք / միւսն. արբեցողք / օ լիք արբեցողք, փնասակարք

12 օժե անարիք / միւսն. անիրուք

12 թօժօ անապարձք / միւսն. անապարձք

12 օ պղերգք / ց պղերգ

13 Կժ զինարբոյք / Տօ լիք զինարբուք

13 ժե խուզարկուք / Տօ լիք յուզարկուք

13 Տժ համարարոյք

15 թ զողակիցք եւ զողոց

15 օ հիմգ օր. յ կրծիք կծծիւք / թԳժժց (ոմանք) կծծիւք [Կժ կծլծիւք] կրծլիւք

16 ժցց և ազահք

16 օժե յափշտակողք

16 օ աշխարհաւերք, փխ. աշխտրհաւերք

16 օրք ախտասէրք, ցօ աղտասէրք, փխ. աղտեղասէրք

16 թժե աշխարհաւերք, ծառայից համամիտք, [ց համամեալիք, և համամէտիք], աղտեղասէլք [և աղտեղասէլք]

18 և զասուտրք

18 օ տմարդիկք

19 Կժժե անհաւատք, փխ. անհաստատք

20 օ ամենեցունց սիրոյ և ամօթ (վերջը թեոսծ):

21 օրքոս լիք ապա

21 օ և յանդիմանութեան այսոցիկ զի՛նչ, եթէ ոչ անտես առնելն աստուծոյ և ապա տարերց

22 թԳժԿժօ փոխել

22 Կժժե զբնութիւնս / միւսն. զբնութիւն

22 Տօ լիք իւրեանց

22 ժցլք զարուն / միւսն. զարուն

անբաւք և հիւանդութիւնք և մահք բազմօրինակք. աստուածապաշտութիւն մոռացեալ, և ակնկալութիւն զեհնելի:

Յորմէ պահեսցէ զմեզ Քրիստոս Աստուած, և զամենեւեան՝ ոյք երկրպագեն նմա ճշմարտութեամբ. և նմա փառք յամենայն եղակա-
 5 նացս. ամէն:

ԱՒԱՐՏԵՑԱՆ ԳԻՐԻՔ ԵՐՐՈՐԴ. ՅԱՆԿ ԵՂԱՆԵԼՈՅ ՊԱՏՄՈՒԹԷԱՆ,
 ՀԱՅՈՑ ՄԵԾԱՑ

1 Բազմօրինակք՝ ց բազմօրինակք

2 Եւ մոռաւեալ

3 Ե զեհնելին՝ օ զեհնելին արժատա-
 ցեալ

3 քգրս յորոց

3 օ փրկեսցէ, փխ. պահեսցէ

3 Ե յորմէ զմեզ փրկեսցէ քրիստոս և
 զամենեւեան որք երկիր պաղանեն
 [Ամեն ձե երկիր պաղանեն] ճշմար-
 ատութեամբ

3 Ե յի՛ի յորմէ պահեսցէ զմեզ—հայ-
 ոց մեծաց (Յ. 7): Դրա փոխա-
 նակ հրեշտակք արժանալ քանդակից
 յետոյ ունի. Եւն առդ ու՛մ եղբարք,
 ողբացուք զմեզ թէ որպիսի արանց
 զրկեցաք և որքան բարեաց վրիպե-
 ցաք. յորպիսի մեծութենէ ողբատա-
 ցաք և որչափ լաւագոյն արանց որ-
 բացաք, յորպի վարդապետաց որո-
 չեցաք և որքան քաղցնամ աղբերց
 ծարաւ մնացաք. աւանդ զմեզ, զի այլ
 ոչ տեսնին քաղցրահայեաց կերպա-
 րանքն և ոչ բարբառին հրածորան
 լեզուքն. այլ ոչ սերմանեն զարդիւ-
 նարար հատն և ոչ մատուցակն
 զուրախարար բաժակն. բայց զոհու-
 թիւն զարգարողին զնոսա ա՛յ հոգ-
 ւոյն, զի թէպէտ մարմնով հրաժա-
 րեցին ի մէնջ, այլ իմաստութեամբ
 հոգւոյն առ մեզ են. թէպէտ և քաջ
 սերմանողքն ննջեցին, այլ սերմա-

նեալն ի նոցանէ ինքնին բերէ
 զպառլոյն, ըստ բանին տեսան մերսյ
 լիսուսի. թէպէտ ի տեսութեանց
 մերոց անշատեցան, այլ տեսողն
 աղօթիք առ մեզ են. Վերջում եր-
 կու կնիք. «Մինա Վարդապետ».
 «Դնիր» օր. Էջմիծնա էս:

4 Ե յի՛ի և նմա փառք—հայոց մեծաց
 (Յ. 7)

4 ք ամենայն եղականաց

4 ԿԻ՛ՂԵ և նմա փառք յաւիտեանս.
 ամէն [յի՛ի յամենայն եղականաց]

4 ց Եղականացս / Ե յի՛ի եղականացս

6 ձեքրս յի՛ի աւարտեցան—հայոց մե-
 ծաց (Յ. 7)

6 օ պատմութեան

ձ վերջում ունի. եզծեցաւ ձեռամբ
 յոգնամեզ զրիզորի երևանցւոյ ի
 թուիս ունի: Յիշատարակարաններ
 ունի՛ն եւ միւս շեռագիրները. (եհն
 Յառայարան): Վեճեա. հրաւ. հիւան-
 զութիւնք (Յ. 1) քառի համար
 ծանօթութիւն և դեռում. «Աստուծոյ
 Յայտնաւորք երկար հաստատով
 կատարած տան ողբոցս, որ ի կար-
 զաղրողաց նոյն գրոց են յաւելուածք
 առ ժամանակք կիլիկեցւոց և ոչ ի
 խորենացւոյն. նմին իրի և ի բաց
 թողաք առ անհարազատութեան,
 որպէս և զայլս ևս համառօտ իմաստ
 ուրեք ուրեք յընթացս ողբոցս:

Յ Ը Ն Կ Ը Ն Ո Ւ Ը Ն Յ

Թուանագրերը ցոյց են տալիս երեսները, որոնց մէջ մի կամ մի բանի անգամ յիշուած է նոյն անունը. ծ. աստով նշանակուած են ծանօթութիւններէ երեսներն ու նշանց մէջ դրուած ընթերցումները. իսկ աստղանիշով ցոյց են տրուած Մ. Խորենացու յիշատակած աղբիւրները ¹⁾:

Աբաս տ. Մար Աբաս.

Աբգար, Աբգարիոս, ծ. Աբգարէս, Աբգարոս, Աբգարոս 95, 96, 120.

139, 142—157, 159—162, 204.

Աբղիու, ծ. Աբղիոս, Աբիու 152.

Աբիղեանք, ծ. Աբիղէն 110, 190.

Աբեղոյ, ծ. Աբեղայ, Աղբեղոյ 190.

Աբէլ որդի Աղամայ 14, 249.

Աբէլ սպասարար 110.

Աբիամ 59ծ.

Աբիմելէք, ծ. Աբիմելիք 59.

Աբիւղենոս*, ծ. Աբիղենոս, Աբուղենոս, Աբղենոս 13, 20, 21, 114.

Աբրահամ, ծ. Աբրամ 2. 17, 18, 20, 22, 57, 58, 102, 203.

Աբրահամեան զոզ 360.

Ագսբոս 160.

Ազաթանդեղոս* 98, 202, 203, 212, 219, 221, 227, 234.

Ազատ, ծ. Ազոխ 58.

Աղբիւսպաս Հիրովղէս 189.

Աղամ 1. 13, 87, 203. Նախաստեղծ, Աստուածաստեղծ 14, 15, 22.

Աղղէ խոյրարար, ծ. Աղէ 152, 157—159.

Աղղէ կոմս 303.

Աղրամիւլէք, ծ. Աղրամիւլ, Աղրամէղ 70.

Աղրիանոս, ծ. Անղրիանոս, Հանղրիանոս 186, 189.

Աղրիանուպոլիս, ծ. Անղրիանուպոլիս, Աղրիանի պոլիս 297.

Ազայէլ 360.

Ազատ զեռ. 138, 265.

Ազատ լեռոն, յԱզատն ի վեր ի Մասիս 84, 192.

Ազատագոս տ. Աղտաղոս.

Ազարիայ 141, 196ծ. Ազարեանք 119ծ.

Ազգատագէոս, տ. Ասկատաղէս.

Աթանազիսէս, Աթանազիսէս, ծ. Աթանազիս, Աթանազիսէ 275, 278, 320.

Աթենաս, ծ. Աթանաս 123, 127, 274.

Աթենացի 125. Աթենացիք 247.

Աթէնք 197, 346.

Աժդահակ Յազաւոր Մարաց, ծ. Աշդահակ 3, 4, 67, 73—85, 93, 112, 142ծ. 169, 176, 192. Մարապարսացի 80. զարմք Աժդահակայ 84.

Աժդահակ Բիւրասպի 4, 89. տ. Բիւրասպի.

Աժդանական, ծ. Աժանական 83.

Ալանառզան, ծ. Ալանառզան, Ալանոզան, Ալանայոզան, Աղանայոզան 298, 299.

Ալան, Ալանք, ծ. Աղանք 97, 176—179, 181, 182, 187. Դրունք Ալանաց 234.

Ալիւս զեռ, ծ. Ալիւս 124, 125.

Ալկի 183.

Ախուրեան, ծ. Ահուրեան 165, 166, 171. 175.

Ակակ 335, 342.

¹⁾ Այս ցանկի մէջ չեն տնտուած անորոշ ձևով յիշուած աղբիւրները, ինչպէս են՝ ասի, ասեն, պատմի, պատմեն, կոչեն, լեռնք, զրեալ յայլոց, ամեն ևլն:

Ակէացիր 117.
 Ակուզանիս, ծ. Ակրազանէս 61.
 Ահմատան 187.
 Աղաղաս տ. Աղտաղոս.
 Աղթիանոս 306, 309.
 Աղեքսանդր Մեծ, Մակեդոնացի 31, 86,
 101, 102, 114, 121, 124, 238,
 257, 265.
 Աղիքսանդր հայր Հիւրկանու 129.
 Աղեքսանդր որդի Հերովդի 142.
 Աղեքսանդր որդի Յովհաննու, որդւոյ
 Շմաւոնի, եղբոր Յուդայ Մակա-
 րէի 128.
 Աղիքսանդրացի 239, 342. Աղեք-
 սանդրացի 213.
 Աղեքսանդրիա դշտոյ 128.
 Աղեքսանդրիա, Աղեքսանդր քաղաք 8.
 239, 297, 339, 342—344.
 Աղեքսանդրոս, Աղեքսանդրի եպիսկո-
 պոս 239.
 Աղեքսանդրոս, Կոստանդնուպոլսի եպիս-
 կոպոս 239.
 Աղթամար 274.
 Աղիովիտ, Աղի ովիտ, ծ. Աղւոյ ովիտ,
 Աղովիտ 137, 191, 198, 283,
 284.
 Աղծնիք, Բղեաշխ Աղծնեաց 3, 70,
 148, 260.
 Աղովրոս, ծ. Աղաւրոս, Աղաւր, Աղո-
 րոս 13.
 Աղուանք 81, 99, 113, 137, 228,
 230, 255, 259, 263, 270,
 304, 328, 329, Իաշտն Աղուա-
 նից 113.
 Աղտաղոս, ծ. Աղդատոս, Ագատագոս,
 Աղաղաս 60.
 Աղլըք 288.
 Ամաղէկ 304.
 Ամամիթոէոս տ. Առմամիթոէոս.
 Ամասիայ նահապետ 19, 20, 40.
 Ամասիայ Պոնտացւոց քաղաք 237.
 Ամատունի 251, 266, 267, 277.
 Ամատունի ազգ 322, 332. Ամա-
 տունիք 97, 187, 215, 228,
 231, 262, 312.

Ամատասէոս, Ամատէոս, տ. Ամին-
 տէս.
 Ամարոս 260.
 Ամիդոս տ. Մամիթոս.
 Ամինտէս, ծ. Ամատասէոս, Ամատէոս,
 Արմատասէոս, Ամինտաս 60.
 Ամիւռոս, ծ. Ամիւրոս, Սիւռիոս,
 Ուսատիս, Սուսատիս, Սուտասիս 60.
 Անուսատիս տ. Սուսատիս.
 Ամուլակ, ծ. Ամբակ 62.
 Ամպաւիտէս տ. Ղամպաւիտէս.
 Ամբամիթէս տ. Առմամիթոէոս.
 Ամրամ 58.
 Այրարատ, ծ. Արարատ, Արայրատ
 49, 51, 137, 191, 199, 216,
 282, 283, 310, 317, 340.
 Ղաշտն Արայի 49.
 Այրարատեան զաւառ 337.
 Այրարատեան Ֆազաւորուծիւն 67.
 Այրեցած 84.
 Անակ 98, 203, 211, 212, 225,
 244.
 Անան, ծ. Անանէս, Ենան, Էնան
 148, 150.
 Անանեանք 119.
 Անանիա եպիսկոպոս Սիւնեաց 329.
 Անանուռ 157.
 Անատոլ, Անատոլիոս, ծ. Անատոլիս,
 Անատոլէս, Անատոլիոս, Անատո-
 դէոս, Անատոլ 334, 337, 338,
 350.
 Անարիք 287.
 Անգեղ տուն 3, 70, 114.
 Անգեղեայ 114.
 Անդիպատրոս հայր Հերովդի 132.
 Անդրէաս առաքեալ 150.
 Անդրիք նախնեաց Վաղարշակայ 216.
 Անիբիս, ծ. Անէք, Անէիր 18, 20.
 Անի ամրոց 123, 127, 164, 183,
 201, 216, 252, 268, 288.
 Անծիտ, ծ. Անծիտ, Անծատ, Անծաւ
 274.
 Անկիւրիայ 342.
 Անծաւացիք, Անծեւացիք 117, 193,
 307.

Անյիշելի ամրոց, տ. Անուշ բերդ.
 Անոյշ կին Աժդահակայ 4, 82—84.
 —մայր Վիշապաց 85.
 Անուշ բերդ, Անյիշելի ամրոց, ծ.
 Անյուշ 300, 321, 329.
 Անուշաւան 3, 62—64.
 Անտիգոնեանք 134, 135.
 Անտիգոնոս որդի Դեմետրեայ Բ. 103.
 Անտիգոնոս Արիստարքոլիանց 133 —
 136.
 Անտիոք նահապետ Սիւնեաց, ծ. Ան-
 տիոքոս 285, 287.
 Անտիոք քաղաք, ծ. Անտոք 141,
 239, 297, 342.
 Անտիոքացիք 142.
 Անտիոքոս Թեոս 120.
 Անտիոքոս Սաւտր 120.
 Անտիոքոս Եպիփան 360.
 Անտիոքոս Սիդիացի 28, 103, 104,
 203.
 Անտիոքոս յարդարիչ պալատանն Կոս-
 տանդիայ 251, 261—263.
 Անտոնինոս որդի Սեւերեայ 213.—
 Վերջին 201.
 Անտոնինոս Աւղոստոս, տ. Տիոտոս Ան-
 տոնինոս.
 Անտոնինոս 95, 135—138.
 Անփայտ Բասեան 109.
 Անփիլոքսիոս, ծ. Անփիլաքսիս 298.
 Աշարունիք, տ. Արշարունիք.
 Աշդահակ, տ. Աժդահակ.
 Աշխաղար աներ Տրդատայ, ծ. Աշխա-
 րաղ 225, 254.
 Աշխաղար Իիմաքսեան, ծ. Աշխարաղ,
 Աշխարաղար, Աշդահար 312, 314,
 315.
 Աշխէն 99, 225.
 Աշոտ 196.
 Աշոցայ տէրութիւն 113. Աշոցան ազգ
 217. Աշոցաց զաւառ 225. Աշո-
 ցաց տէր 350.
 Աշուշայ 340.
 Աշտարակաշինութիւն 23, 28, 32.
 Աշտիշատ 122, 275, 343, 356, տ.
 Յաշից տեղիք.

Ապահունիք 148, 296, 350. նախա-
 րարութիւն Ապահունեաց 115.
 Ապողոն 122, 177.
 Առալիոս, ծ. Առլիոս, Արիլիոս 60.
 Ապրսամ, ծ. Ապրկամ 332.
 Առակք (զիրք) 327.
 Առան 113.
 Առաշին Հայր 2, 45, 46.
 Առասպել* Շարայի 40.
 Առասպելք* աշխարհիս 56, 85, 116,
 161, 176, 179, 181, 185, 191,
 199.
 Առասպելք* Հաղամակերտի 111.
 Առասպել* Սմբատայ 181.
 Առասպելք* Պարսից 4, 89, 210.
 Առասպելք* Պահլաւկաց 206.
 Առասպելք* արտաքնոց 12.
 Առաւան, ծ. Առաւէն 86.
 Առաւելեան Վահան 312, 314.
 Առաւելեանք, Առուելեանք 97, 187.
 Առաւենեան 312. Առաւենեանք 86, 116.
 Առաւօտին Բահղ, ծ. Առաւօտին,
 Առաւօտին 103.
 Արբերանի, ծ. Արբերանի, Արբերան
 137, 191, 193, 283.
 Արիոս* ռմն ժամանակագիր 21.
 Արիոս, Արիսսա, տ. Արիոս.
 Առմամիթոէոս, ծ. Առմամիթոէոս 60.
 Առնակ 62.
 Առուն գետ 194.
 Առտիկաս, ծ. Առտիկիս 67.
 Ասայ 59ծ.
 Ասիա 24, 104, 122, 124, 342.
 Ասիական ծով 46.
 Ասիացիք 103.
 Ասկատաղէս, ծ. Ազգատաղէոս 60.
 Ասորեստան 26, 44—46, 55, 56,
 65, 70, 98, 105, 107, 116,
 155, 168, 183, 190, 207, 208,
 211, 225, 234, 262, 263, 300.
 Ասորեստանեայք 2, 10, 28, 43, 45,
 52, 64, 88, 155ծ. 164, 183,
 190ծ. 202, 205ծ.
 Ասորեստանեայց մատենաք* 1. 7.—
 ղիւանք 66.

Ասորի* ում ուշմադոյն 20.

Բազմահմուտ ասորին* (Մար Աբաս) 29.

Ասորի լեզու 164, 201, 329.

Ասորի զարուծիւն 328.

Ասորիք 7ծ. 29, 42, 45, 66ծ. 103, 129—133, 136, 137ծ. 139, 141, 143, 148, 164ծ. 185, 189, 197, 205, 207ծ. 308, 313, 328ծ. 333, 335.

Ասուդ, ծ. Ասող 128, 196.

Ասպահան 300.

Ասպահապետ 146, 204, 207, 209.

Ասպիոն 275.

Ասպուրակէս 309, 320.

Աստղիկ, քոյր Զրուանայ 24.

Աստուած 6, 13—16, 25, 57, 143, 148, 149, 151, 153—156, 158, 212, 220, 224, 227, 232—234, 236, 237, 242, 243, 245, 247—249, 257ծ. 258, 261, 264, 267, 270, 283, 285, 294, 297, 300, 310, 320, 322, 334, 336, 342, 352, 360, 363, 364, 366.

Աստուածածին 342.

Աստուածային պատմութիւնք* 12,— քանք 27,—զիրք 25 տ. զիր.

Ասրանզեան զունդ 67.

Ատատ Գնունի 312.

Ատոմ Մոկացի 330.

Ատտիկէ 124, 346.

Ատտիկոս 334—336.

Ատրպատական, ծ. Ատրպական 105, 112, 137, 168, 211, 262, 355.

Արագած 40, 170, 281, 289. Ոտն Արագածոյ 39.

Արալիոս. տ. Առալիոս.

Արամ 2, 17, 19, 20, 22, 42, 43, 45, 48, 85.

Արամազդ 85, 183, 233, 273.

Արամազնէայք*, Հինքն—նեայք 27. Հինք* մեր 73.

Արամայիս, ծ. Արմայիս, Արամօսի, Արմաւսի, Արամուս 19, 20, 39.

Արամանեակ, ծ. Արմանեակ, Արամենեակ, Արմենեակ, Արմենակ, Արամանակ 19, 20, 32, 33, 36—39. Սօսիք Արամենակայ 64.

Արաման աղն 293.

Արամանք 247.

Արայ Գեղեցիկ 2, 19, 20, 22, 48—50, 57, 62, 63. Դաշտն Արայի 49.

Արայեան Արայ 8, 62, 63.

Արաստ. տ. Սրաստ.

Արարադ 33, 34.

Արբակ 62.

Արբէլ Անեբայ, ծ. Արբէդ, Արբեեդ Արբէեդ 18, 20.

Արբէլ միւս, Քայաղայ 18, 20.

Արբոկ ձենքակուր 222.

Արբուն 63.

Արդամ 97, 169, 171, 174, 180, 181. Արդաւան 84, 181.

Արդիացի 218.

Արդամուզան, ծ. Արդուժուզան, Արդամուզան, Արդուժուզան 71.

Արիգ քաղաք 308.

Արեգակն 27, 216. Միհեան Արեգական 297. Արեգակն Զեւքսիպոն 238.

Արեքանոս, ծ. Արեւքանոս, Արեւքենոս 158.

Արետ, ծ. Արեւետ 95, 147.

Արեւմտեան ծով (Վասպիք) 29.

Արէս 265.

Արիանոսք 240.

Արիողական, ծ. Արիովկեան 226.

Արիոս Քաղղէայուք, ծ. Արիոս, Արիսսա 60.

Արիոս Ալիքսանդրացի 100, 239, 294.

Արիստարուդ, ծ. Արիստարուդ, Արիստարուդոս 129.

Արիստարուդեանք 138.

Արիստակէս, ծ. Արիստակէս, Առքստակէս, Ռրատակէս, Ռաստակէս 100, 240, 242, 248, 258.

Արիստոն* Փեղղացի 189.
 Արիք 80, 146, 168, 187, 211,
 222, 227, 287, 348.
 Արծկէացի 347.
 Արծրունի, Արծրունիք 8, 70, 71,
 111, 147, 159, 161, 292, 300,
 319, 331, 350.
 Արկաղ, Արկաղիոս 309, 310, 315.
 319—321, 324, 325, 328.
 Արծան, աշակերտ Մարտայ 341.
 Արծիլ, ծ. Արզիլ, Արծիւղ, Արշիլ 341.
 Արծն 116.
 Արմամիճրիդէս. տ. Առմամիճոէոս.
 Արմատատէոս. տ. Ամինտէս.
 Արմայիս. տ. Արամայիս.
 Արամանեակ. տ. Արամանեակ.
 Արմաւիր 39—41, 46, 64, 106.
 117, 122, 130, 165, 166, 177,
 216, 295, 296.
 Արմինեակ. տ. Արամանեակ.
 Արմնիւա 46.
 Արմէն, Արմէնիկք, ծ. Արմնիք, Ար-
 մնիկ 42.
 Արմոզ, ծ. Արմոզ 86.
 Արշակ Ա. Հայոց 93, 118, 119,
 121, 143ժ.
 Արշակ Բ. Հայոց 252, 253, 271,
 277, 278, 280—283, 291—294,
 296, 298—302, 306.
 Արշակ Գ. Հայոց 254, 309—317.
 Արշակ Ա. Քաջ, Պարթեւաց 102,
 203.
 Արշակ Բ. Մեծ, Պարթեւաց 2, 28—
 30, 87, 101, 103—105, 146,
 187, 203, 204.
 Արշակ Գ. Վերջին, յաջորդ Դարինի
 182, 205.
 Արշական արքայ Պարթեւաց, յաջորդ
 Արշակայ Բ. Մեծի, ծ. Արշանակ
 121, 127, 204.
 Արշակաւան 252, 288, 289, 291,
 294.
 Արշակունի, Արշակունիք 101, 105,
 118, 187, 161, 162, 164, 167,
 173, 193, 197, 199, 204, 215.

216, 217ժ. 226, 244, 254, 256,
 257, 259, 260, 283, 295, 296ժ.
 311, 316, 318, 319, 307, 310,
 350ժ. 352, 358.
 Արշամ 95, 138—142, 149, 151.
 Արշանակ արքայ Պարթեւաց, յաջորդ
 Արշականայ, ծ. Արշակ, Արշական
 204.
 Արշանոյշ 319.
 Արշարունիք, ծ. Աշարունիք 241,
 295, 306, 312, 350.
 Արշաւիր, որդի Կամսարայ, ծ. Արշօր
 241, 268, 295.
 Արշաւիր արքայ Պարսից, որդի Արշէզի
 139, 142, 144—146, 204,
 205.
 Արշէզ արքայ Պարսից, յաջորդ Արշա-
 նակայ 138, 139, 204. նոյն եւ
 Արտաշէզ, ծ. Արտաշէս, Արշէզ
 94, 132, 183, 134.
 Արշամ 139. տ. հւ. Արշամ.
 Արսվադէն 329.
 Արտաղիրս 295, 299, 300.
 Արտաղ, ծ. Արտոզ 97, 157, 181,
 182, 212. տ. հւ. Շաւարշան.
 Արտալիան գիրի 183.
 Արտաշամայ 121.
 Արտաշատ 84, 97, 176, 177, 180,
 182, 191, 216, 265, 300.
 Արտաշէզ. տ. Արշէզ.
 Արտաշէս Ա. Պարթեւաց, որդի Արշա-
 կայ Ա. Քաջի 103, 203.
 Արտաշէս Բ. Պարթեւաց, ծ. Արտաշէզ.
 տ. Արշէզ.
 Արտաշէս Գ. արքայ Պարսից, որդի
 Արշաւրի, ծ. Արտաշէզ 98, 144—
 148, 156, 161, 204, 205, 207.
 Արտաշէս Դ. արքայ Պարսից, որդի
 Արշակայ Գ. Վերջնոյ 182, 205.
 Արտաշէս Ա. Հայոց, ծ. Արտաշէզ 41,
 94, 110, 118, 119, 121—127,
 139.
 Արտաշէս Բ. Հայոց, ծ. Արտաշէզ 84,
 96, 97, 161—163, 168,—193,
 216, 241.

Արտաշէս Գ. Հայոց, որդի Վռամ-
շապիոյ, նոյն եւ Արտաշիր 255,
329, 337, 338, 346—349.
Արտաշէս, եղբայր Տիգրանայ Բ. 139.
Արտաշէս, որդի Տիրանայ Բ. 271.
Արտաշէս, հայր Ներսէսի արքայի
Ասորեստանի 156.
Արտաշիր հայոց. տ. Արտաշէս Գ.
Արտաշիր Ա. որդի Սասանայ 98, 99,
186, 202, 203, 205—211,
214—218, 221—222, 231,
235.
Արտաշիր Բ. որդի Շապիոյ 321—324,
329, 352.
Արտաշիրական, ծ. Արտաշիրակ 216.
Արտաւազդ Ա. որդի Տիգրանայ Բ. 95,
137, 138.
Արտաւազդ Բ. որդի Արտաշեսի Բ.
84, 98, 179—181, 183—186,
191, 192, 194, 202.
Արտաւազդ Մանդակունի 215, 217,
224, 225, 231, 262.
Արտաւան, ծ. Արտեւան 98, 200,
202, 205, 207, 208.
Արտաքին պատմագիրք[»] 2, 12,
27.
Արտեմիտայ պատկեր 122, 123, 127,
177. Արտեմիդայ մեհեան 190.
Արտեմիայ մեհեան 297.
Արտեւան. տ. Արտաւան.
Արտիթէս 99, 219.
Արտիմէդ քաղաք 199.
Արտունիս. տ. Փռաւարտիս.
Արփաքսամ 17, 18.
Արքայամանուկ (Շապուհ) 216.
Արքեղայոս վերականգնու Չորրորդ Հայոց,
ծ. Արքեղաւոս 243.
Արքեղայոս, որդի Հերովի 144.
Աւզէ, ծ. Աւզէ, Օդէ, Օդէ 160.
Աւգոստինոս, ծ. Աւգուստին, Օգոստինոս
339.
Աւգոստոս կայսր, ծ. Օգոստոս 143,
144, 339.
Աւգոստոս Թէոդոս Մեծ 303, 307,
309. տ. Թէոդոս Մեծ.

Աւգոստոս Թէոդոս Փոքր 333, 335,
336. տ. Թէոդոս Փոքր.
Աւգոստոս Տիտոս Անտոնինոս 197.
տ. Տիտոս Անտոնինոս.
Աւգոստոս Կոստանդոս 261, 269. տ.
Կոստանդոս.
Աւգոստոս Վաղենտինոս 278. տ.
Վաղենտինոս.
Աւգոստոս Վաղէս 293. տ. Վաղէս.
Աւետարան 232, 242, 276, 354.
Աւետարանական քան[»] 150.
Աւետեաց երկիր 360.
Աւով 59.
Աւրեղիանոս 114.
Ավշադար 161.
Ափրիկանոս[»] 120.
Ափրիկացիք, ծ. Ափրիկացիք, Արմանք
Ափրիկացւոյ աշխարհին 58.
Ափրոդիտէ 123, 127, 297.
Աքիլէս, Աքիլղէս, ծ. Աքիլեւս, Աքիւղ-
ղէս, Աքիլաս, Աքիւղաս, Աքիւլ-
լէս 88, 102, 278, 308.

Բար, ի ծննդոց Քամայ 18, 20.
Բար, որդի Տիգրանայ Մեծի 85.
Բարխաղիք 68.
Բարխուլն, ծ. Բարելոն, Բարիլոն 33,
34, 38, 67, 102, 103, 105,
124, 155, 248.
Բարիլոս, ծ. Բարելոս, Բարեղոս, Բա-
րոս 327.
Բարիկ Սիւնի 309, 312.
Բազադիա, ծ. Բազրադիա 196.
Բաղամ 86.
Բաղայառինջ, ծ. Բազառինջ 127.
Բազարան ի վերայ Ախուրեան
գետոյ 96, 106, 175, 177,
216.
Բազարան միւս, ի թիկանց Մասեաց
97, 175.
Բապարատ (անուն) 196.
Բազարատ Շամբատայ, նախնի Բազ-
րատունեաց, ծ. Բապարատ 104, 105,
110, 117, 119.

Բազարատ, որդի Սմբատայ Ասպետի
 225. Նոյն եւ Բազարատ Ասպետ
 231, 262, 266, 267, 303.
 Բազաւան, ծ. Բազուան 216. Նոյն եւ
 Բազնաց աւան 186, 201, 355.
 Բազրատունի, Բազրատունիք 68, 69,
 95, 105, 128, 138, 151, 152,
 159, 161, 162, 194, 196, 303,
 332.
 Բազրեւանդ, ծ. Բազրաւանդ 201,
 295, 354.
 Բազ 38.
 Բազմալէւ^ք 13.
 Բազուկ 63.
 Բաթնիրադ, ծ. Բաթանիրադ 15,
 144.
 Բալէոս, ծ. Բաղէոս, Բաղէաս 60.
 Բակուր քղեաշխ Աղծնեաց, ծ. Բակոր
 251, 260, 263.
 Բակուր Նահապետ Սիւնեաց 195.
 Բակուր արքայ Վրաց 328.
 Բակուրակիրտ 190.
 Բակտրիացիք, որ է Մեղք 23, 26.
 Բադ, Բադդ, ծ. Բալս, Բալհ, Բադհ
 102, 204, 209, 211.
 Բադասական կողմ 340.
 Բաղէոս, ծ. Գաղէոս, Վաղէոս 60.
 Բաղոտոռէս, ծ. Բաղատորէս 60.
 Բայքերդ, ծ. Բաքերդ 162, 164.
 Բանան, ծ. Բան 25.
 Բանն Աստուած 234.
 Բանք Աստուածայինք* (Ս. Գիրք) 2,
 17, 27.
 Բաշխից պաշտօն 201.
 Բասեան, ծ. Բասեն, Բասէն 97, 98,
 114, 184, 199. Վերին, Անփայտ
 Բասեան 109.
 Բասիլիոս Ամասիոյ Պոնտացւոց եպիս-
 կոսոս, ծ. Վասիլիոս 237.
 Բասիլիոս Կեսարու եպիսկոպոս 298ծ.
 տ. Կեղասոս.
 Բասիլք, ծ. Բասիլք 99, 187, 200,
 230.
 Բատ զաւատ 163.
 Բարակ 59.

Բարդաժան^ք, ծ. Բարդայժան, Բարդէ-
 ժան 201.
 Բարդափրան, ծ. Բազափրան 183—
 185, 139, 300.
 Բարձուղիմէոս առաքեալ, ծ. Բարդո-
 ղոմէոս, Բարդուղիմէոս, Բարդու-
 ղովմէոս 158.
 Բարշամ յազդէ սկայիցն, աստուածա-
 ցուցեալ 45.
 Բարշամինայ պատկեր 128.
 Բարսումայ^ք 205, 206.
 Բարքորայ 189.
 Բեթրուքին, ծ. Բեղրուքին 148.
 Բելորոս 60, 62.
 Բենդիդիոս 94, 135, 136.
 Բենիամին Սարգման 329.
 Բերդիտին, ծ. Բերդիտոն 291.
 Բերոսոս^ք, ծ. Բիւրոս, Բիւրիոս,
 Բիւրիոս 9, 13.
 Բերոսեան Սիրիլլա^ք, ծ. Բիւրոսեան,
 Բերիոսեան, Բիւրոսեան 23.
 Բզնունական տոհմ, ծ. Բզնունեան,
 Բզնունէն 116, 258.
 Բզնունիք,—նեաց իշխան 193.
 —նեաց եպիսկոպոսութիւն 349.
 —նեաց նահապետութիւն 38.
 —նեաց ծով, Մովակ Ադի 35, 38.
 Բէլ, որ է Նեքրով^ք 2, 17, 20, 21,
 27, 32—36, 44. Տիտանեան—
 34, 36.
 Բէլ, կուր Աբգարու 144.
 Բիկենտ, ծ. Բեկենտ 239.
 Բիտոն, ծ. Բիտոն 239.
 Բիւզանդացիք 294, 341, 342.
 Բիւզանդիոն, Բիւզանդիա, ծ. Բիւ-
 զանդիան. Բիւզանդոն, Բիւզանդ
 238, 252, 255, 271, 275, 279,
 280, 291, 297, 306, 309, 325,
 333, 335, 339, 341, 346, 361.
 Բիւթանացիք 239.
 Բիւթանիա 277.
 Բիււլիոս, Բիււոս. տ. Բիւրոսոս.
 Բիււոսեան. տ. Բերոսեան.
 Բիւտացիք 126.
 Բիւրասպի Աժգահակ 4, 89—92.

Բիւրատ (անուն) 196.
 Բիւրատ Բագրատունի 161, 162.
 Բլուր գիւղ 355.
 Բղդոխ, ծ. Բղդոխայ 222.
 Բուզնան, ծ. Բուշնան 144.
 Բուղար Վունդ կամ Վինդ, ծ. Բուկար,
 Բուղկար 109.
 Բուղարք 119.
 Բուրդ (աշտարակ Բաքելոնի) 23.
 Բուրդար, ծ. Բունդար 219.
 Բուրդ, ծ. Բուք 210, 235.
 Բրքիշոյ 349, 353.

Գաբաղ 110.
 Գաբելանք, ծ. Գաբեղէն 110.
 Գաբիանոս 130, 131.
 Գաղ, իշխան Հաշտենից, ծ. Գաղ,
 Դատ 260. (ուղղելի Դատ).
 Գաղաւոն, որդի Սպանդարտայ, ծ.
 Գաղաւոֆն 295, 312, 315—319,
 321, 330.
 Գաղաւոն, որդի Հրահատայ 352.
 Գալիլիայ, ծ. Գաղիլիայ 136.
 Գալլոս, ծ. Գաղիոս 210.
 Գաղատացի, Գաղատացիք 103, 142,
 262.
 Գաղէոս. տ. Բաղէոս.
 Գաղիլիոս, ծ. Գալլիոս 237.
 Գամիր, Գամիր 19, 32, 42.
 Գամիրք 219.
 Գալլատուայ ծով, ծ. Գալլոտայ,
 Գալլատունայ 194.
 Գառնի 41, 100, 240, 241.
 Գառնիկ, թոռն Գեղամայ 41, 110, 121.
 Գառնիկ ճգնաւոր 244.
 Գարգարացիք 113, 230, 340ծ.
 Գարդմանայ ձոր, ծ. Գարդմանայ 340.
 իշխան Գարդմանաց 340.
 Գարդմանացի, Գարդմանացիք, ծ.
 Գարդմանացի 113, 312, 331.
 Գարջոյլ Մաղխաղ, ծ. Գարջոյլ, Գար-
 չուլ 267.
 Գեղէոն 59.
 Գեղ լեռն 41.

Գեղամ 19, 20, 40, 41, 106, 110,
 121.
 Գեղամայ ծով 170, 315. տ. Գեղար-
 քունի.
 Գեղամի ձեռակերտ 41. նոյն եւ
 Գառնի.
 Գեղամանք 229ծ.
 Գեղասիոս Կեսարու 298.
 Գեղարքունի, ծ. Գեղարքունի 41, 120,
 —ծով 41.
 Գեղմանց, ծ. Գիղմանց, լեռն 182.
 Գերեզմանք, Գերեզմանակք 37.
 Գերմանացիք 143.
 Գերմանիկոս 144.
 Դզակ, ծ. Դղակ, Դղակ 62.
 Դին Նահապետ Գնունեաց 111.
 Դինայ գետ 191.
 Դինդ յաղգէն Սկուռնի 280.
 Դինդ եպիսկոպոս Դերջանու, ծ. ԴնիԹ,
 ԴինԹ 385, 340.
 Դիսակ 172, 174.
 Դիտ որդի Շաքիճայ, ծ. Դիւտ 840.
 Դիր (Ս. Դիրք) 16, 17, 25, 249. Դիրք
 264, 283, 343. Հայ Թարգմա-
 նութիւն 19, 20. տես եւ Աստուա-
 ծային պատմութիւնք եւ Հոգեւոր
 բանք.
 Դլափիւռա 237.
 Դղակ. տ. Դզակ.
 Դնէլ, որդի Տրդատայ հոգոր Արշակայ
 252, 281—286.
 Դնէլ, Նահապետ Անձնեացեաց 307.
 Դնէլ, տակառապետ Տիգրանայ, ծ.
 Դնեալ 133, 134.
 Դնէլ Դնունի 284.
 Դնժունիք, ծ. Դժունիք 59, 110, 140.
 ԴնիԹ. տ. Դինդ.
 Դնունի, Դնունիք 3, 70, 71, 111,
 133, 140ծ. 258ծ. 284, 312.
 Դոճոնիէլ 59.
 Դոճք տ. Դուճք.
 Դողթն 88, 84, 176, 183, 316,
 340, 357. Նրդիւք* Դողթան 191,
 192. Վիպասանք* որ պատմին ի
 Դողթան 176.

Գողթնեցիք 117.
 Գողիաթ 267.
 Գոմեր 32.
 Գոռակ, ծ. Գռակ 62.
 Գորգի 25.
 Գորգոնոս, ծ. Գորգիանոս 303.
 Գուդարբ 262.
 Գուդարացիք, ծ. Գարդարացիք, Բը-
 դուշխ—ցւոց 114, 262, 340.
 Գուծք, ծ. Գոծք 218, 291.
 Գուշարայ, ծ. Գուշարայ 106, 113,
 217.
 Գուսանական* 48.
 Գռակ. տ. Գոռակ.
 Գրատիանոս 293.
 Գրիգոր, Գրիգորիոս Լուսաւորիչ 98—
 100, 145, 146, 211, 219, 220,
 225, 232, 239—244, 256,
 257, 259, 272, 275, 279, 300,
 317, 320, 324, 336, 354, 858.
 տ. Լուսաւորիչն մեր.
 Գրիգոր Աստուածաբան 240.
 Գրիգոր, հայր Գրիգորի Աստուածաբանի
 240.
 Գրիգորիոս Նաժնիանոս 298.
 Գրիգորիոս Նիւսիայ 297.
 Գրիգորիս Թոռն Լուսաւորչի 251,
 259.
 Գաժգոյնք, ծ. Գաժգոյն, Գժգոյնք
 88.
 Գամասիոս 297.
 Գամասկոս, ծ. Գամասկ 129, 141,
 297.
 Գամբաւրնդ, տ. Գրմբաւրնդ.
 Գանան, ծ. Գաղան, Գանգան, Գան-
 դան, Գանդոն 340.
 Գանիէլ եպիսկոպոս, ծ. Գանիէդ 325,
 326.
 Գանիէլ քահանայ 252, 272, 283.
 Գանիկեան նշանագիրք 254, 325.
 Գանուբ 214.
 Գատ. տ. Գադ.
 Գատ ի զաւակէ Գառնկայ 110, 121.

Դատարէ, ծ. Դատէ 193.
 Դարա 312, 315.
 Դարանաղի, Դարանաղիք 242, 308.
 Դարեհ Վշտասպեանց 126, 142.
 Դարեհ (Կողոման) 114, 121, 124,
 238.
 Դարեհ Պարթեւ, յաջորդ Արտաշեսի,
 որդւոյ Արշաւրի արքայի Պարսից
 163, 174, 175, 205.
 Դաւիթ, աներ Ս. Գրիգորի 220.
 Դաւիթ, արքայ Հրէից 69. Դաւիթեան
 պարսաբար 267.
 Դաւիթ*, պատմող անդիր զրուցացն
 Ողիմպիոգորայ 25.
 Դեկիոս 210, 213.
 Դեմետրիոս Բ. արքայ Ասորւոց 103.
 Դեռիկւղոս, ծ. Դերիկւղոս 61.
 Դերուսոս 61.
 Դերջան 835, 340.
 Դէովկիս 67.
 Դրմբաւրնդ, ծ. Դամբաւրնդ 89.
 Դժգոյնք. տ. Դաժգոյնք.
 Դիմաքսեան, Դիմաքսեանք, ծ. Դի-
 մակիսեան 174, 312, 314.
 Դիողորի* մատենապարտնք 257.
 Դիոկղեանոս 213, 219, 224,
 226.
 Դիոնիս Պտղոմէոս, որդի Պտղոմայիոյ
 Կղէոպատրայ, հայր Կղէոպատրեայ
 ղշխոյի Նիկիտացւոց 128, 186.
 Դիոս, ծ. Դիոն 128, 127.
 Դիպինոս Կրետացի 122.
 Դիւան* արքունի (Նինուէի) 29, 30.
 —Նդիսիոյ 120, 161. —մեհն-
 նական,—մեհնեից,—Թադաւորաց,
 —արքունի 8, 21, 144, 164.—
 Պարսից 66.
 Դիւանագիրք* մատենից 10,—Յունաց
 214.
 Դիւցընկէց լեառն (Ոլիմպոս) 24.
 Դլսկ. տ. Գլսկ.
 Դոմոս 185.
 Դոմնտիանոս 97, 184, 185.
 Դուին 265.
 Դարուծիւն Հայոց 825.

Դրախտ 15.

Դատրիկ 356.

Դրասխանակերտ, ծ. Դրասխինակերտ
241.

Դրուսսոյ 194.

Եբեր 18.

Եբրայական ազգ 260.

Եբրայեցի խօսք 69.

Եբրայեցիք, ծ. Հեբրայեցիք 3, 12,
28, 58, 68, 69, 236, 247.

Եգերացիք 108.

Եգիպտացիք 8—10, 13, 20, 27*,
28, 124, 136, 185.

Եգիպտոս 20, 131, 136, 138, 160,
208, 344. Մեծբայիմ որ իմանի
Եգիպտոս 20.

Եղեացւոց քաղաք 150, 344.

Եղեսիա 95, 96, 120, 144, 147,
151, 152, 157, 159, 161, 164,
200, 213, 240, 326, 341.
տ. և Դիւան Եղեսիոյ.

Եղովմայեցիք 135.

Եզեկիա 70.

Եզեիկ, ծ. Եղեիկ 341.

Եթովպացի, Եթովպացիք 4, 20, 63,
87, 88, 126, 237.

Ելեւթերոյաօլիս, ծ. Հերեւեթերոպաւղիս
148.

Ելէսուդոնոս 126.

Ելիսկուն. տ. Եղիսկուն.

Ելլադա, ծ. Հելլադա, Եղլադայ 123,
126, 346.

Ելլադացիք 308.

Ելլենացիք. տ. Հելլենացիք.

Եկրատուն, ծ. Էդրատուն 99, 234,
236.

Եկեղեաց, ծ. Եկեղեց 190, 194, 244,
258, 306, 316, 340.

Եկեղեցացի Յովհան, ծ. Եկեղեցային 327.

Եղիազար (Խոռոհքուտ) 206.

Եղիազարեանք 119.

Եղիսկան պատերազմ. ծ. Իլիսկան,
Ելիոնական 4, 87, 88.

Եղիայ 295, 360.

Եղիանան 225.

Եղիոնական. տ. Եղիական.

Եղիսէ 258, 295, 360.

Եղովն, ծ. Ելովն 59.

Եմես. տ. Հեմես.

Եմրան 203.

Ենանոս 139, 140, 196.

Ենովս, որդի Սիթայ,—երկու արծանա-
գրուծիւնք 14.

Ենովք, աշակերտ Ս. Միսրոպայ 340.

Ենովք, որդի Յարեղայ, ծ. Յենովք
15.

Եպիփան, հայր ևւ տեսուչ եղբայրա-
նոցաց 280.

Եպիփանոս, վարդապետ Պրատունի
ճարտասանի 326, 327.

Եպիփանու* եպիսկոպոսի, Կիարացւոց
Կոստանդեայ՝ «Հերժուածոց Յան-
դիմանուծիւն» 24.

Եսերովն 59.

Երախնաու, ծ. Երախնաւ 193, 194.

Երակլէս. տ. Հերակլէս.

Երաննակ 194.

Երասի 39, 41, 106, 113, 166,
176, 177, 180, 199.

Երասխածոր 241.

Երաստ, ծ. Արաստ 39.

Երգ* բանից 115. Երգ* Վիպասանաց
176. Երգք* ցցոց ևւ պարուց 27.

Երգք* Սուկիաց 84. Երգք* Վա-
հագնի 86. Երգիչքն* Գողթան 191,

192. Երգէին* 73, 86. Երգա-
բանք* բանաւորք 11. տ. Վիպա-
սանք, Առասպիլք.

Երեմիա* մարգարէ, Երեմիաս 67.
363.

Երեմիա եպիսկոպոս Աղուանից 329.

Երեմիա սարկաւադապետ Մեծին Սա-
հակայ 356.

Երեւել զաշտ 315.

Երիզայ 127, 190.

Երիքով 130.

Երկրորդ Հայք 47.

Երուազ 97, 162, 175.

Նրուանդ Ա. Սակաւակեաց 69, 72, 199.

Նրուանդ Բ. Արշակունի 69, 96, 120, 161—176. քաղաք Նրուանդայ 177, 241. տ. Նրուանդաշատ.

Նրուանդական զունդ 172.

Նրուանդակիրտ 96, 167. դաստակերտ Նրուանդայ 173. տ. Մարմէտ.

Նրուանդաշատ 96, 165, 295. տ. Նրուանդայ քաղաք.

Նրուանդական 172.

Նրուսաղեմացիք 149.

Նրուսաղէմ 70, 131, 133—136, 148, 150, 155, 160, 189, 236, 239, 297, 342.

Նրրորդ Հայք 47.

Նրրորդումիւն 342.

Նւազարոս* 124.

Նւմաղ Նդեսիայ եպիսկոպոս 240.

Նւթաղիոս, եղբայր Սոփեայ ստնտուի Լուսաւորչին 219, 220.

Նւպղամոս 61.

Նւսերիոս* Անարացի՝ «Նկլեսիաստէ զիրք» 120.

Նւստամիոս, ծ. Ստամէոս 239.

Նւրուպէ 104, 261.

Նւփեսոս 255, 342, 343.

Նւփեստոս. տ. Հեփեստոս.

Նւփալի, ծ. Յիփալի 59.

Նւփրատ, ծ. Նւփրատ 131, 132, 135, 144, 218, 219, 271, 308, 338.

Նւփրեմ, հայր եղբայրանոցաց 280.

Նքտիպոն 134.

Ջամես, ծ. Ջամա, Ջարմաս 57, 64.

Ջատազոս. տ. Ադտազոս.

Ջարասպ լիառն 44.

Ջարդմանոս, ծ. Ջարդման, Ջարման, Ջարգման 183.

Ջարեհ, որդի Ներսէհի 86.

Ջարեհ, որդի Արտաշէսի 184, 185.

Ջարեհաւանեանք, ծ. Ջարեհաւան 116. Ջարեհաւանից ազգք 86.

Ջարիշատ Ալիովտի 284.

Ջարիշատ Վանանդայ 350.

Ջարմայր, ծ. Ջայրմայր 62, 87, 88.

Ջարուանդ զաւառ, ծ. Ջրուանդ 26.

Ջարուհի 80.

Ջաւան 62.

Ջաւէն 309.

Ջարարիայ (որդի Բարաքեայ) 249.

Ջարարիաս մարգարէ 363.

Ջեւքսիպոն 238.

Ջեփոս, Ջեփրոս. տ. Սփերոս.

Ջուհմայ 300, 301.

Ջուրայ, տ. Ջորայ.

Ջրաղաշո, ծ. Ջրաղեշտ, մոզ եւ նա-
հապետ Մարաց 2, 55, 56.—
մոզ, արքայ Բակտրիացեաց որ է
Մեղաց 28.

Ջրուան 23, 24, 31. Ջրուան, նոյն
եւ Սեմ 26.

Ջփառոս. տ. Սեփառոս.

Ջրոյցք* անգիր հին Ողիմպիոդորի 2,
22, 25, 27, 33, 116. Ջրոյցք*
սլաոսաւանց 192. Ջրոյցք* Տուրքի
116. Ջրոյցք* սքանչելի ծերոյն 212.
Ջրուցաց* մատիւանք 11. Ջրոյցք*
Մամիկոնէից 221. Ջրոյցք* Նր-
ուանդայ 162. Ջրուցակարդու-
թիւնք* հեթանոսականք 12. Ջրու-
ցաբանութիւնք*, Ջրուցաբանք* Յու-
նաց 2, 9.

Ջորարաթէլ 360.

Ջօրայ Ռշտունի, ծ. Ջուրայ, Ջարայ
252, 273, 274.

Ջօրայ Դնթունի 140.

Էդիայ. տ. Հեդիայ.

Ընծար 62.

Ըռըշտունիք. տ. Ռըշտունիք.

Թաղէոս առաքեալ 96, 161, 152,
157, 212, 242.

Թաթիկ արքանեակ Ս. Մեսրոպայ 358.

Թակլազ, ծ. Թազդաթ 32.
 Թարաթայ 144.
 Թարայ 18.
 Թարսիս 58.
 Թերէ 124.
 Թիննւ. տ. Թիննւ.
 Թեսաղոնիկ, ծ. Թեսաղոնիկէ 306.
 Թետաղացիք, ծ. Թետաղացիք, Թետե-
 ղացիք 126.
 Թետաղիա 29.
 Թերսիտէս 278.
 Թեւոս Անտիոքոս 102.
 Թէոդոս Մեծ 253, 254, 281, 292,
 297, 302, 303, 306, 307, 309,
 310.
 Թէոդոս Փոքր 328, 333, 335, 339,
 347.
 Թէոդոտիոս 342.
 Թէոդոր վարդապետ Թէոդորոսի Մա-
 մուկեստացւոյ 343.
 Թէոդորոս Մամուկեստացի 343.
 Թէոդուպոլիս, ծ. Թէոդոսի պաւլիս
 255, 338, 339.
 Թիլ աւան, ծ. Թիլք, Թիլք 127,
 244, 258, 306.
 Թիննւ, ծ. Թիննւ 61.
 Թիտալիա. տ. Թետաղիա.
 Թիրաս 19, 32, 42.
 Թոնոս Կոնկեղերոս, ծ. Թովնոս 3,
 58, 65.
 Թովղայ 59.
 Թովմաս առաքիալ, ծ. Թումաս, Թո-
 մաս 95, 150, 151.
 Թորգոմ 19, 32, 42. Ազգ տանն
 Թորգոմայ 33.
 Թորդան 128, 244, 269, 272.
 Թուկեաց հրդք*, տ. Սրգր.
 Թուղթք* 29, 149, 150, 153—156,
 261, 275, 276, 278, 284, 287,
 295, 311, 317, 318, 323,
 333—336.
 Թուղիս, ծ. Թուղաս 309.
 Թրակացիք 9, 148, 288.
 Թրակէ 126, 219.

Ժամանակագիրք* 1, 19, 20.
 Ժողով Նիկիոյ 239.—Կոստանդնու-
 պոլսի 297.—Նիքեսոսի 342.

Իլիական. տ. Ողիական.
 Իլիու, ծ. Իլուզ 297.
 Իկոնիա 298.
 Ինար, ծ. Նարար 273.
 Իսահակ 58, 203.
 Իսրայէլ 25, 259, 360, 363.
 Իտալիա, ծ. Իտաղիա 346.

Լարդոն. տ. Ղարդոն.
 Լազիկայ. տ. Ղազիկայ.
 Լակեղեմոնացիք 126.
 Լամբառիս. տ. Ղամբառիս.
 Լամբառիտէս. տ. Ղամպառիտէս.
 Լապիթայք. տ. Ղապիթեայք.
 Լաւոսմենիս. տ. Ղաւոսմենիս.
 Լեառն Մեծ (Մասիս) 83.
 Լեռնականք 177.
 Լիբանոս 297.
 Լիբիացիք 114.
 Լիբիէ 104.
 Լիկիանոս, ծ. Ղիկիանոս, Լիկիանոս
 100, 218, 219, 236, 237.
 Լիւդական զօրք 124.
 Լիւդացիք, ծ. Լիւդեացիք, Լիբեացիք
 122—126.
 Լիւսանիա, ծ. Լուսինա 147.
 Լովկրացիք. տ. Ղովկրացիք.
 Լուսաւորիչն մեր 95, 144, 145,
 205, 212, 220, 245. տ. Գրի-
 զօր.
 Լուսին 216.

Խաղ 258, 294—296. — սարկաւաղ
 279.
 Խաղունի 328.
 Խազիրք, ծ. Խազիլք 98, 199, 200.
 Խախ զիւղ, ծ. Կախ 306.
 Խաղտիք 106, 313, 316.

Խաչ (Ս.) 233. Նշան 233.—Լուսե-
դէն 233.—Աստեղեայ 226.

Խառան 159, 218.

Խաքան, ծ. Խաքամ, Վզրրկ 235.

Խարան արեւելեան 239.

Խողոցիմ 358.

Խոշակունիք. տ. Խորշակունիք.

Խոռ 38, 110.

Խոռխոռունի 38, 312, 314.

Խոռխոռունիք, ծ. Խորխոռունիք 267.

Խոռոհրուտ* 205, 206.

Խոսրան, ծ. Խոսրէն, Խորէն, 147,
161.

Խոսրով Ա. 98, 187, 200, 202,
203, 207—217, 324.

Խոսրով Բ. 226, 251, 260—269.

Խոսրով Գ. 254, 255, 311—322,
329, 330, 355.

Խոսրով Դարդմանացի 331.

Խոսրովիղուխտ 215, 224, 228, 242.

Խորասան, ծ. Խորաստան 302.

Խորենացի 101ծ. 257ծ. տ. Մովսէս
Խորենացի.

Խորձենացի 328.

Խորշակունիք աւան, ծ. Խոշակունիք 83.

Խուժաստան 300.

Խուբս, ծ. Խոբս 340.

Խրամ աւան 83.

Մաղկաց լերինք 284.

Մաղէացիք, ծ. Մօղացիք, Մովղէացիք
113.

Մենդոց անտառ 96, 166.

Մոր 113.

Մովակ Աղի 51, 53.

Մովակ Հիւսիսոյ 109.

Մոփք, Նախարարութիւն Մոփաց 115.

աշխարհն Մոփաց 229, 266,

267, 314. զաւառն Մոփաց 243,

272. իշխանն Մոփաց 260.

Կաղմնայ տուն 84, 36, 37, 46.

Կաղմնան, Կաղմնանք 106.

Կաղմոս 33, 118.

Կահաթ 58.

Կամաղրոս. տ. Սկամաղրոս.

Կամբիւսէս 126.

Կամսար 235, 236, 241, 291.

Կամսարական, Կամսարականք 145,

146, 167, 210, 268, 295, 296,

299, 302, 304—306, 319.

322, 352.

Կայինան, ծ. Կայնան 15, 18, 19.

Կայլակ 63.

Կանգարք 113.

Կապաղովկացիք 40, 81, 98, 213,
220.

Կապանն Ճորայ. տ. Ճորայ.

Կառինոս. տ. Կարինոս.

Կասբից զրուներ 234. տ. և Ճորայ
դուռն.

Կասրիական ծով 260.

Կասք 97, 182.

Կասսիոս, 94, 132, 144.

Կատինա. տ. Մար Աբաս.

Կարդիկէս 67.

Կարդոս 50.

Կարենի Պահլաւ, Կարենեան Պահլաւ,

Կարենեանք 145, 146, 204,

207—211, 235.

Կարէն 146.

Կարին 350. Կարնոյ քաղաք 255,

338. Կարնոյ մարզք 279.

Կարինոս, ծ. Կարինոս 218.

Կարոս, ծ. Կառոս 218.

Կաւկաս, ծ. Կովկաս 29, 108, 114,

119, 137, 184, 266, 288.

Կելեստինոս, ծ. Կելեստինոս 342.

Կենան Ամատունի 312.

Կենտաւրոս Պիւտիղայ 91.

Կեսար 132, 135.

Կեսարայի, Կեսարացիք 120, 225.

Կեսարիա 46, 47, 98, 132, 169,

184, 213, 219, 221, 224, 275,

279, 298, 306, 328, 385.

Կեսարացւոց քաղաք 217. Կող-

մանք Կեսարու 2, 45, 139.

Կերասոս Արգիացի 218.

Կեփաղիոն* 21, 56. Կեփաղիոն
 Եւփիլէոս 21ծ.
 Կիաքսարէս տ. Կւաքսարէս.
 Կիլիկեցի, Կիլիկեցիք 244, 262—
 270.
 Կիպրացիք 24.
 Կիւլիկիա, ծ. Կիլիկիա 215, 271.
 Կիւկղաղայ կղզիք 214.
 Կիւնտոս 214.
 Կիւրդոս Երուսաղեմի եպիսկոպոս, ծ.
 Կիւրեղոս, Կիւրդիոս, Կիւրեղ 270,
 297.
 Կիւրդոս Աղեքսանդրի եպիսկոպոս, ծ.
 Կիւրիդդոս 342.
 Կիւրոս 3, 71, 74, 85, 123,
 126.
 Կլեսուր. տ. Կլեսուր.
 Կղարջք 234.
 Կղաւղիոս Ա. 160.
 Կղաւղիոս Բ. 214.
 Կլեսուր, ծ. Կլեսուր 116.
 Կղէոպատրայ Պտղոմայիդ 128, 136.
 Կղէոպատրայ զշխոյ Նգիպտացւոց,
 Թոռն Պտղոմայիդ Կղէոպատրեայ
 136, 138.
 Կղիտոստրադոս 218.
 Կոզայովիտ, ծ. Կոզովիտ 283, 305.
 Կոդ 108, 119.
 Կոդք զաւառ 113.
 Կոդք գիւղ 341.
 Կոդոնիա, ծ. Կոլոնիա 106.
 Կոշմ, ծ. Կոմշ 146, 204.
 Կոյսն Ամենասուրբ 342.
 Կոնկոլերոս. տ. Թոնոս Կոնկոլերոս.
 Կոռնակ Յագաւոր Հայոց, ծ. Կոռնակ
 69.
 Կոռնակ զօրավար Պարսից, ծ. Կոռնակ,
 Կառնակ 219.
 Կոստանդ, Կոստաս, հայր Կոստանդիա-
 նոսի 226.
 Կոստանդիա քաղաք Կիպրացւոց 24.
 Կոստանդիանոս, Կոստանդին 99,
 225—227, 234, 236—239,
 260, 261, 297.
 Կոստանդին. տ. Կոստանդիանոս.

Կոստանդնուպօլիս, ծ. Կոստանդիանոսի
 Պօլիս, Կոստանդիանու Պաւղիս
 100, 236, 238, 239, 242, 297.
 Կոստանդոս որդի Կոստանդիանոսի, ծ.
 Կոստանդոս 251, 260, 261,
 264, 269, 270.
 Կոստաս. տ. Կոստանդ.
 Կորդուացիք 116.
 Կորդուք 45, 211, լերինք Կորդուաց
 161.
 Կորդրիք 183, նոյն եւ Տմորիք.
 Կորիւն 341.
 Կորճէք 197, 198.
 Կուաշ 281—283.
 Կուկայառիճ, ծ. Առիճ 350.
 Կունդ Արամաղ 85.
 Կուր 113, 177, 200.
 Կռոնոս, ծ. Կրանոս 27.
 Կտակք, ծ. Կտակարունք 327.
 Կրասոս 94, 131.
 Կրետացի Իիպինոս 122.
 Կրետէ, ծ. Կրետէս, Կրիտէ 55.
 Կրիւսոս 94, 122—126.
 Կրօնոս. տ. Կոռնոս.
 Կրման Վռամ 324.
 Կւաքսարէս, ծ. Կիաքսարէս 67.

Հաբէլ քահանայ 325, 326.
 Հաղամակիրտ, ծ. Աղամակիրտ 111.
 Համազասպ Մամիկոնեան 322—324.
 330.
 Համազասպեան, իղրայր Վարդանայ
 Մամիկոնէի 337.
 Համբաւք* արանց իմաստնոց եւ հնա-
 խօս սիրաբանից 214.
 Հայաստանեայք 7, 42, 268. Եկե-
 ղեցի —նկայց 359.
 Հինք —նկայց 11. առննայն Հայաս-
 տանօք (զօրօյ) 280.
 Հայիրէն իւսք 105. քան հայիրէն
 326. հայիրէն աթուրայք 327.
 Հայկ 2, 19, 20, 27, 32—37, 39,
 42, 44, 68, 69, 104, 107—111,
 114, 116.

Հայկազն Խոռ 110. Հայկազն Գուշա-
րայ 113, 217. Հայկազն, Հայկազն
Բագմարիւրաւոր, Հայկազն Տիգրան
74, 81, 290.
Հայկազնեան Տիգրան 77.
Հայկազունք 85, 93, 193, 199.
հրկիր, աշխարհ Հայկազանց 64,
75.
Հայկակ 62.
Հայկակ միւս 69.
Հայկական խօսք եւ լեզու, բառք 46,
112, 325, 326.
Հայկաշէն 33.
Հայկեան Արամ 43.
Հայոց Ձոր 37.
Հայր (Աստուած) 239, 297, 342.
Հայր իշխան 112. Հայր մարգարէս
274.
Հայր 1—6, 28, 26, 28—30, 37,
41, 42, 44, 46, 49—51, 54—
56, 59, 62, 64, 81, 82, 87,
93—95, 97, 99, 104, 105,
107, 118, 121—124, 127,
129—189, 141—145, 147,
158—159, 160, 162, 164,
169—171, 173—178, 182,
183, 185—187, 193, 196, 197,
200, 201, 204, 207, 210, 212,
214—217, 221, 222, 224, 226,
227, 228, 231, 232, 236, 242,
243, 250—256, 258, 260—263,
266—269, 273, 274, 276—
281, 286, 288—291, 299—
307, 309—311, 313, 316—
325, 328—330, 332—338,
343, 346, 348—352, 354,
355, 358. Հայր Մեծ 4, 5, 79,
81, 88, 251, 366. Հայր Փոքր
81. Առաջին Հայր 2, 45, 46.
Նրկորդ Հայր 47. Նրրորդ Հայր
47. Չորրորդ Հայր 47, 115,
243, 313.
Հայր դաստակերտ 37.
Հանի, ծ. Անի 176, 314. տ.
Անի.

Հաշտեանք 118, 137, 159, 193,
260, 283, 295.
Հարմայ 19, 20, 40—42.
Հարք զաւատ եւ զաշտ 33, 37, 38.
Հացեաց դրամտ 272.
Հացեկր, ծ. Հացիկ 316.
Հաւանակ 62.
Հաւուկ 350.
Հաւունիք, ծ. Հաւենունիք, Հաւնու-
նիք 111.
Հաւրոյ. տ. Հորոյ.
Հերրայեցի. տ. Նքրայեցի.
Հիլլենական 126.
Հիլլենացի, Հիլլենացիք, ծ. Նդղենացի,
Նլլենացի, Հնդղենացի 10 63, 98,
200, 327.
Հիլլէն, ծ. Հնդղէն 328.
Հնդի 59.
Հնդիայ, ծ. Էդիայ, Էլիա (արեւզակն)
189.
Հնդինէ, կրն Արդարու 96, 159, 160.
Հնդինէ, մայր Կոստանդիանոսի 226,
236.
Հմես, ծ. Նմես 342.
Հնդայ, ծ. Հելայ 263.
Հիր 162.
Հերակլէս, ծ. Նրակլէս, Նրակդ 86,
114, 115, 122, 127, 128.
Հերոդոտ*, ծ. Հերովդոտ, Հերովդիոտ
104.
Հերովդէս Ազրիպպաս 139.
Հերովդէս (Մեծ), օրդի Անդիպատրոսի
95, 132—136, 144, 264.
Հերովդէս Չորրորդապետ 95, 147.
Հերովդիադայ 147.
Հիփեստոս, ծ. Նիփեստոս 27, 123,
127.
*Հիւստոքիտայ, ծ. Հիպոքիտայ 120.
Հիւսիսոյ ծով 109.
Հիւրկանեանք 135.
Հիւրկանոս 94, 95, 129, 132, 134,
135, 138—140.
Հիփիտէս 218.
Հմայեակ Աշոցաց տէր 350.
Հմայեակ Մամիկոնեան 387.

Հնագրութիւնք* ի գրոց եւ ի թանկց
 արանց իմաստնոց 57.
 Հնախօսք* 2, 22.
 Հնարակերտ, ծ. Հունարակերտ 113.
 Հնդիկք 3, 50, 210, 211, 226,
 229.
 Հոգնւոր քանք 13. տ. եւ Դիր.
 Հոգի (Սուրբ) 13, 87, 246, 247,
 249, 257, 297, 336, 363.
 Հոմերոս* 88.
 Հոյ 63.
 Հոնք 231, 340.
 Հովուաց հարստութիւն 28.
 Հուբայ. տ. Հօբայ.
 Հոբսիսիմիանք, ծ. Հոբսիսիմիանք 231,
 242.
 Հոռացի Կղիտոստրատոս 218.
 Հոռմ, Հոռմ 100, 123, 131, 135,
 141, 144, 185, 218, 226, 227,
 236, 238, 297, 306, 309, 342.
 Հոռմայեցիք, Հոռմայեցիք 93, 95—
 98, 102, 103, 129—133,
 135—139, 142—144, 147,
 152—155, 164, 170, 175, 179,
 184, 185, 189, 193, 197, 200,
 205, 208—210, 218, 220, 234,
 237, 238, 272, 277, 278, 335,
 346.
 Հոռփանոս 327.
 Հրազդան 42, 121.
 Հրահատ 330, 352.
 Հրանտ, ծ. Հրատն 62.
 Հրաչեայ, ծ. Հրչեայ 68.
 Հրեայ, Հրեայք 3ժ. 68, 70, 94,
 104, 110, 117, 128, 129, 132,
 133, 135, 139, 144, 149,
 152—156, 177, 188, 189, 199,
 258, 300.
 Հրէական 342.
 Հրէաստան 129, 130, 135, 136,
 139—141.
 Հրէութիւն 140.
 Հրուդէն 89.
 Հրչեայ. տ. Հրաչեայ.
 Հօրոյ, ծ. Հօրայ, Հօրայ 62.

Զիրաւ 253, 302, 303.

Զիւնական 111.

Զոր զաւառ 118.

Զոր Հայոց 37.

Ղարզոն 59.

Ղազիկայ, ծ. Լազիկայ 106.

Ղակոնացի, ծ. Լակոնացի 308.

Ղաղէոս. տ. Բաղէոս.

Ղամբառիս, ծ. Լամբառիս 61.

Ղամբ 16.

Ղամբաղիտէս, ծ. Լամբոիտէս 61.

Ղանկուարտք, ծ. Լանկուարտք 308.

Ղապիթեայք, ծ. Լապիթեայք 195.

Ղաւոսթենիս, ծ. Լաւոսթենէս 61.

Ղեքուբնայ* 161.

Ղեկք 304, 306.

Ղեւի 58.

Ղեւոնդ, Ղեւոնդիոս Մեծ, եպիսկոպոս
 Կեսարու 240.

Ղեւոնդ աշակերտ Մեսրոպայ 334,
 340, 341.

Ղովկրացիք, ծ. Լովկրացիք 126.

Ղուկաս* աւետարանիչ 143.

Ղուկիանոս 197.

Ղուդիոս, ծ. Ղուդոս 215.

Ճանիւս 215.

Ճենազն, Ճենադեայ Մամզոն, ծ.
 Ճենազգի 99, 227, 228.

Ճենաստան 221ժ. 223ժ.

Ճեն-բակուր 222.

Ճենք 221—228.

Ճիճրակեցի, ծ. Ճիճրակացի 232.

Ճորայ Կապան, Դուռն, ծ. Զորայ
 200, 270. տ. եւ Կասրից դրունք.

Ճուաշ 112.

Մաղացիք. տ. Մեղացիք.

Մաղէս 43, 44.

Մազդեզն, Մազդեզունք 276, 287,
 301, 323, 330.

- Մաթուսաղայ 16.
 Մաժան 97, 180, 183, 185, 186, 201.
 Մաժուր, ծ. Մաժակ, Մաժակը 47, 94, 106, 108, 127, 129—132. տ. եւ Կեսարիա.
 Մալխազ. տ. Մաղխազ.
 Մակաբէ Յուդա, ծ Մակաբայ 129.
 Մակաբէ 360.
 Մակարիոս 289.
 Մակեդոն 294, 297, 298.
 Մակեդոնական զօրք 103.
 Մակեդոնացի Աղեստանդր 86, 124, 265.
 Մակեդոնացիք, Մակեդոնացիք 8, 28, 88, 93, 102, 104—107, 203, 238.
 Մաղաղայէլ, ծ. Մաղաղիէլ 15.
 Մաղխազ, ծ. Մալխազ 110, 267.
 Մաղխազանի հովուականք, ծ. Մալխազանի 162.
 Մամկոն, ծ. Մամգոն, ծ. Մամկոն, Մամկոն 99, 222, 223, 227—229.
 Մամկոնեան, ծ. Մամգոնեան 229, տ. Մամիկոնեան.
 Մամիթոս, ծ. Մամնթոս 60.
 Մամիթոէոս. տ. Առմամիթոս.
 Մամիկոնեան, ծ. Մամիկոնէ, Մամիկոն 282, 292, 300, 304, 314, 319, 322, 323.
 Մամիկոնեանք, Մամիկոնեայր 221, 352, 356.
 Մամիլոս, ծ. Մամիլոս 60.
 Մամուկստացի Թէոդորոս 343.
 Մանանիւր, ծ. Մանանիւր 231, 251, 262—264, 273.
 Մանանաղի 813, 314.
 Մանաւազ 38.
 Մանաւազեան 38, 116, 258.
 Մանդակունի, Մանդակունիք 99, 215—217, 224, 231, 262.
 Մանդու 180.
 Մանիթոս* 124.
 Մանիայ այրք 100, 242—244.
 Մանէճ, ծ. Մանանէ, Մանէն 350.
 Մանի, ծ. Մանիայ 242.
 Մանովայ 139.
 Մոնուկանք, ծ. Մանովկանք 187.
 Մանուէ, ծ. Մանովէ 187.
 Մանուէլ, որդի Պարզեւայ 321.
 Մաշտոց, ծ. Մաշդոց 120. տես եւ Մեսրոպ.
 Մառինոս, ծ. Մարինոս 93, 148.
 Մասաղան, ծ. Մասանդան 135.
 Մասիս 40, 84, 175, 176, 182, 192, 283, 288. Լեառն Մեծ 83.
 Մասրաղէոս, ծ. Մասրալիոս 60.
 Մասրուժք, ծ. Մազրուժք 126, 234.
 Մատեանք զրուցաց* 11. — Յազաւուրաց 22, 47. — մեհենից 47. — Պարսից 176. — Յունաց 214. Մատենագիրք Պարսից եւ Քաղղէացւոց եւ Ասորեստանեայց 7.
 Մատաթիա 360.
 Մար 164, 173. Մար Վարթակէս 3, 64, 68.
 Մար, իշխան Մովսէս 260.
 Մար Աբաս Կատինա*, ծ. Մարաբաս, Մարիբաս 29—31, 47, 56, 93, 119, 120.
 Մար Իհաբ, բղեաշխ Ալմենաց, ծ. Մարեհաբ 148.
 Մարակերտ 84.
 Մարանդ 190.
 Մարապարսացի 80.
 Մարայ Մարգ 172.
 Մարացւոցն տէր, ծ. Մուրացւոցն 112.
 Մարգր Կարնոյ 279.
 Մարդպետ Հայր 274.
 Մարիամ (Ս). Աստուածածին 220, 342.
 Մարիամ, կին Լուսաւորչի 220.
 Մարիսացիք, ծ. Սամարացիք 135.
 Մարիսկեան. տ. Մարսիկեան.
 Մարկիոնացիք 201.
 Մարկոս աւետարանիչ 345.
 Մարկոս եպիսկոպոս Նրուսաղեմի 189.

Մարկոս Միայնակեաց 99, 219.
 Մարմէտ 173. տ. եւ Նրուանդակերտ.
 Մարսիկեան, ծ. Մարիսկեան 226.
 Մարք 4, 55, 65, 67, 71, 73, 74,
 78, 85, 93, 112, 142, 163,
 172, 174, 190, 195, 317.
 Մարք տո ոտամբ Մասեաց 84.
 Մաւղակիս. տ. Մօղակիս.
 Մաքսիմիանոս եպիսկոպոս 341.
 Մաքսիմիանոս կայսր 213, 226.
 Մաքսիմիւնա 99, 225, 226.
 Մեղացի Վարբակէս 65.
 Մեղացիք 43, 81. տ. եւ Մարբ.
 Մեղք, որ է Բակտրիացիք 23.
 Մեկտիոնէ քաղաք, ծ. Մեղիտիոնէ
 334, 342.
 Մելիտոս, ծ. Մելիտոն 297.
 Մեծ Հայք 4, 5, 79, 81, 88, 251,
 366.
 Մեծամօր 176.
 Մեծրայիմ 20. տ. եւ Մեստրայիմ.
 Մեհեկան ամիս 356.
 Մեհենական, Մեհենից պատմութիւնք*
 120, 176, 201. տ. եւ Մա-
 տեանք.
 Մեհենդակ 274.
 Մեհրուժան, ծ. Մերուժան 253, 292,
 300—302, 305, 329.
 Մեմնոն, ծ. Մեմնոս 342.
 Մեսաղինա 128.
 Մեստրայիմ, ծ. Մեստրիմ 18—20,
 27.
 Մեսրոպ, ծ. Մեսրօք, Մեսրօք,
 Մեսրօպ 254—256, 316, 317,
 320, 325—328, 333—337,
 339, 341—343, 350, 354—
 356, 358.
 Մեսրոպեան նշանագիրք 255.
 Մետիղէս, ծ. Մետողոս 129.
 Մերոզ 32.
 Մէջերկրեայք. տ. Միջերկրեայք.
 Մթին լեռոն 113.
 Միանդակ 116.
 Միգուլանոն, ծ. Միւզուլանոն, Մի-
 զուլանոն 309.

Միթոէոս, ծ. Միթրէոս 61.
 Միհր, ծ. Մհր 276.
 Միհրան 231, 232, 262, 266, 267.
 Միհրդատ Մեծ, քեռայր Տիգրանայ
 94, 127, 129—131, 169.
 Միհրդատ Մանուկն, որդի Միհրդատայ
 Մեծի 130—132.
 Միհրդատ, նախարար Գարեհի 114,
 121.
 Միհրդատ բղեաշխ Վրաց, ի զաւակէ
 Միհրդատայ Գարեհի նախարարի
 121.
 Մինոտորոս, ծ. Մոնոտորոս 162.
 Միջագետայք, ծ. Միջագետեայք 29.
 Միջագետք 96, 128, 137—139,
 141, 144, 148, 159, 163, 164,
 169, 171, 189, 213, 267, 271,
 291, 310, 325, 326, 341.
 Միջերկրեայք, Մէջերկրայք, Միջեր-
 կրայք 29, 127, 129, 142, 137,
 261, 270, 278.
 Մծքին, ծ. Մծմին, Մծուին 28, 31,
 96, 109, 118, 120, 144, 160,
 240, 263, 287, 355.
 Մծլսէթ 231.
 Մկրտիչ. տ. Յովհաննէս Մկրտիչ.
 Մշակ կողմնապահ 46.
 Մոզպաշտէ, ծ. Մոզպաշտի 175.
 Մոկացի, Մոկացիք 116, 330, 331.
 Մոկք, ազգ Մոկաց 312.
 Մոմիսիւնստ 270.
 Մովսէս եպիսկոպոս Վրաց 328.
 Մովսէս Խորենացի 1, 4, 5, 101ձ.
 256ձ. 257ձ.
 Մովսէս մարգարէ՞ 2, 22, 23, 27,
 244, 264, 304, 360.
 Մովսիսիկ, ծ. Մովսէսիկ 350.
 Մորփիղիկէս, Մորփիւղիկէս 93, 106,
 107.
 Մուշեղ եպիսկոպոս Գողթան, ծ. Մուշէ
 340.
 Մուշեղ, որդի Վասակայ Մամիկոնեանի
 304.
 Մուշէ Տարօնեցի, աշակերտ Մեսրոպայ
 328.

Մուրացեան, ծ. Մուրացան 112,
169, 171, 180, 181. տ.

Մարացւոցն տէր.

Մուրց 199.

Մռուղ դաշտ 268.

Մօղակիս 67.

Մօր Մեծ 106, 109.

Մօրր, ծ. Մաւրր, Մուրր 315.

Յարեթ 17, 19, 20, 23, 28, 32,
42.

Յազոռնան, ծ. Յաղործաւան, Յաղործ
աւան 99, 219.

Յազկերտ Ա, ծ. Յեզկերտ 328—
330, 332.

Յազկերտ Բ. 355.

Յակօր Նահապետ 58.

Յակօր Մծբնայ եպիսկոպոս 240, 251,
263, 264.

Յայիր 59.

Յաշտից տեղիք 128. տ. եւ Աշտի-
շատ.

ՅապետոսԹէ 23, 24, 31, 32.

ՅապետոսԹեան Հայկ 32.

Յարիդ 15.

Յեսու 58, 59, 62, 360.

Յէու 360.

Յիշողութեանց վերակացուք 66.

Յիսուս 143, 149 — 151, 154,
156, 342.

Յօր. տ. Յովք.

Յօրիանոս, ծ. Յովբիանոս. 206, 275.

Յօրնադիոս 342.

Յոհան Նկեղեցացի. տ. Յովհան.

Յոհան եպիսկոպոս Պարսից 240.

Յոյն, Յոյնք 7—9, 11, 21, 25, 42.

46, 71, 94, 99, 120, 123,

124, 127, 143, 164, 185,

194, 197, 198, 205, 206,

214, 215, 252, 254, 266,

268—270, 277, 279, 286—

288, 290—293, 295, 298—

301, 303, 304, 308—310,

312, 313, 316, 317, 319—

321, 324, 325, 328, 330,
333, 347, 350, 351, 355.

Յունաց դարուԹիւն* 21.

Յովք 12.

Յովհան Նկեղեցացի, աշակերտ Մես-
րոպայ 327, 341.

Յովհաննէս եպիսկոպոս Անտիօքայ
342.

Յովհաննէս, որդի Շմաւոնի, եղբօր
Յուդայ Մակարէի 128.

Յովհաննէս Մկրտիչ 147, 258.

Յովհաննէս Ոսկեքերան 325, 336.

Յովնաթան, աշակերտ Մեսրոպայ 329.

Յովսէպոս 14, 120, 130, 143, 160.

Յովսէփ, եղբօրորդի Հիւրովի, ծ. Յու-
սէփ, Յուսիփ 95, 142, 144.

Յովսէփ Պաղնացի 327, 341.

Յովսէփ, որդի Խաճակայ 28.

Յովսէփ Ի Վալոյց մորոյ 358.

Յուդա Մակարէ 129.

Յուդա հրեայ, գտող փրկական փայ-
տին 236.

Յուլիանոս Պառարատոս (ուրացող), ծ.

Յուլիանոս 206, 251, 252,

270—273, 275.

Յունական մատենանք* 7. Յունական

կողմանք 47. Յունական զօրք

263, 265, 277. Յունական ձեռն

290. Յունական արժանատիք 326.

Յունական, յունարէն դպրութիւն

301, 328. Յունական զիր 301.

Յուշկապարիկք, ծ. Վիշկապարիկք
195.

Յուշութք Շումիրամայ 58.

Յուսակ 63.

Յուսիկ կամողիկոս 251, 252, 269,

272—274, 278, 320.

Յուստոս. տ. Տիստոս Յուստոս.

Յօրնովն, ծ. Ռինովն 218.

Յօսաթափ 59ձ.

Նարատ 360.

Նարոզ, ծ. Նարազ, Նարատ 144.

Նարուզողոնոսոր 66, 68, 70, 114.

Նաբրուժ. տ. Ներբովժ.
 Նազենիկ 195.
 Նախճաւան, ծ. Նախճուան, Նախ-
 ջաւան 83, 112, 180, 296.
 Նաժիւնձ, ծ. Նազիւնձ 298.
 Նաւակառոյց (Նոյ) 13.
 Նաւասարդ ամիս 202, 355.
 Նաւեայ Յեսու 62.
 Նաքովր 18.
 Ներբովժ, ծ. Ներբուժ, Նաբրուժ 2,
 18, 20, 27, 91.
 Նեղոս 344.
 Նեստոր 255, 342, 348.
 Ներուաս 185.
 Ներսեհ, որդի Առաւանայ 86.
 Ներսեհ Կամսարական 291, 295.
 Ներսեհ, արքայ Ասորեստանի 155.
 Ներսեհ, արքայ Պարսից 289.
 Ներսեհ, եղբայր Շապիոյ Բ. արքայի
 268.
 Ներսէս Մեծ 252, 253, 275, 278,
 280, 281, 285, 286, 289,
 292—295, 297, 302, 304—
 306, 316, 320, 336.
 Ներսէս, որդի Դիսակայ 174.
 Ներսէս Ճիճրակացի 382.
 Ներտանեբոս 124, 126.
 Ներտառիոս 297.
 Նիկանովր 102.
 Նիկիա 100, 239, 240, 243.
 Նիկիացիք 240.
 Նիկոմաքոս 220.
 Նիկոմիդայ 226.
 Նիկոմիդացիք, ծ. Նիկոմիդացիք 238.
 Նինոս 2, 17, 18, 20—22, 43,
 44, 47—49, 55, 64.
 Նինուաս 2, 18, 55, 57, 60.
 Նինուէ 28, 30, 43, 44, 49, 51,
 55, 56.
 Նիոբէ 56.
 Նիսիա 297.
 Նիւքար Մադէս 2, 43, 44.
 Նշանադիրք Հայոց 317, 320.
 Նոմերիանոս, ծ. Նոմոխանոս 218,
 219.

Նոյ 2, 13, 16, 17, 19, 22.
 Նոր Կտակք 327.
 Նոր Հոռմ 238. ա. եւ Կոստանդնու-
 պոլիս.
 Նոր քաղաք 98, 200. տ. եւ Վա-
 դարշապատ.
 Նորայր 62.
 Նուարդ, ծ. Նաւարդ 63.
 Նուէ 99, 231, 232, 234, 242.
 Նպատ 804.
 Շաբաժ. տ. Շամբատ.
 Շաբիժ 316, 340.
 Շահակ, Սահակ Կամողիկոս, ի ժա-
 րանգումենէ Աղթիանոսի 306,
 309.
 Շահապիվան 284.
 Շողոմք 339.
 Շաղիտայ 280.
 Շամբատ, ծ. Շամբաթ, Շաբաթ,
 Շամբայ, Սամբատ, Շմբատ 8,
 68, 69, 104, 117.
 Շամբատ (անուն) 196.
 Շամիրամ, ծ. Սամիրամ 2, 3, 20,
 48—50, 52, 54—57, 62—
 64.
 Շամիրամայ քաղաք 2, 50—54,
 117, 135. տ. եւ Վան Տոսպայ.
 Շամշադրամ 148.
 Շամշատ 95, 136.
 Շամուէլ, Շմուէլ, ծ. Շմուեղ 255,
 256, 350, 353, 354.
 Շապուհ Ա, որդի Արտաշրի, ծ. Շա-
 պուհ 99, 216, 221, 222,
 227, 228, 231, 234—236,
 239.
 Շապուհ Բ. Որմզդիան 206, 251—
 253, 255, 263, 266—268,
 270, 275—278, 285—293,
 298—302, 308, 310—312,
 315, 319—321.
 Շապուհ, որդի Յազկերտի Ա, Յազաւոր
 Հայոց 829—332.
 Շարայ 39, 40, 106, 109, 113.

Շարաշան 116.
 Շարուր 84.
 Շաւասպ 331.
 Շաւարշ, նահապետ Հայոց 62.
 Շաւարշ, որդի Սպանդարատայ Կամ-
 սարականի 225, 321.
 Շաւարշան, Շաւարշական 157, 182.
 տ. եւ Արտազ.
 Շերգիր, ծ. Դեշգիր 304.
 Շիրակ 40, 241, 306, 312.
 Շմաւոն, եղբայր Յուդայ Մակաբէի
 128.
 Շմբատ. տ. Շամբատ.
 Շմուէլ. տ. Շամուէլ.
 Շրէշ 199.
 Ողիսնւս 195.
 Ողոմ, ծ. Ողոմ 163.
 Ոլիմպիադա. տ. Ողիմպիադայ.
 Ոլիմպիական. տ. Ողիմպիական.
 Ոլիմպիոդորոս*, ծ. Ողոմպիոդոր 2,
 22, 25, 212.
 Ոլոմպիադա, մայր Մեծին Աղեքսանդրի
 102.
 Ոլիմպոս 24.
 Ողական ամրոց, ծ. Ողկան 228.
 Ողիմպիադայ, առաջին կին Արշակայ
 Բ. ծ. Ողոմպիա 281, 285.
 Ողիմպիական պատկեր Դիոսի 127.
 Ողիմպ* քուրմ Հանույ, ծ. Ուղիւպ,
 Ուղիւմբ 176.
 Ողոմպիայ խաղ, ծ. Ոլոմպիական
 308.
 Ոնորիոս 809.
 Ոսկեբերան. տ. Յովհաննէս.
 Ոսկիողայ, ծ. Ոսկի կողայ 88.
 Ոստան գունդ 112. Ոստան ազատու-
 թիւն 83.
 Ովկիանոս 46, 128, 809.
 Ովսիա 136ծ.
 Ռոն Արագածոյ 39.
 Ռրդի Աստուծոյ (Աստուած) 143,
 148, 149, 151, 156, 239,
 297, 342.

Ռրդունի 38, 114, 258.
 Ռրթր 289.
 Ռրմզդական հուր 216.
 Ռրմզդեան Շապուհ 270. տ. Շապուհ Բ.
 Ռրմզդուխտ 301.
 Ռրմիզդ Բ, արքայ Պարսից 239,
 260, 264.
 Ռրոզինէս 213.
 Ռւլունք Շամիրամայ 56.
 Ռւղիւպ. տ. Ողիւմպ.
 Ռւդտու ակունք 183.
 Ռւռայ 120.
 Ռւռնայր 304.
 Ռւսառիս. տ. Ամիւրիս.
 Ռւտէացիք, ծ. Ռւտեացիք, Օտէացիք
 113, 169, 170, 211.
 Ռփրատիոս, ծ. Սփռատէս 61.
 Ջրրմէս 194.
 Ջորայ դուռն. տ. Ճորայ.
 Ջորբորդ Հայր 47, 115, 243, 313.
 Ջորս Հաղնեղոմիւնք*, արգասաւորին
 ի քանս 65.
 Պալադիոն. տ. Պաղադիոն.
 Պակարոս 133, 136.
 Պահլաւ, Պահլաւք, ծ. Պահլաւ, Պալ-
 հաւ 146, 203, 204, 207, 209
 —211, 235, 241, 244, 324,
 348, 352.
 Պահլաւիկ, Պահլաւիկք 93, 206,
 208, 241, 298, 322.
 Պաղադիոն, ծ. Պալադիոմն 238.
 Պաղեստին, Պաղեստինէ, ծ. Պալեստին
 29, 94, 127, 132, 189, 270.
 Պաղեստինացիք 128, 133, 140,
 148, 153, 185, 197, 344.
 Պաղեստատոս* 205.
 Պաղնացի. տ. Յովհան.
 Պաճոյճ 69.
 Պայապիս Քաադիայ, ծ. Պարապիս
 2, 45, 46.
 Պաննիաս 61.

- Պապ արքայ 252—254, 285, 291,
292, 294, 299—303, 305—
307, 309.
- Պապ, որդի Յուսկան 275.
- Պառաքատոս, ծ. Պառաւատոս. տ.
Յուլիանոս.
- Պասիփայ 162.
- Պասքամ 3, 70, 71, 114.
- Պատիժահար զաւառ 182.
- Պատմութիւն* Հիւսման Պիտոյից 57.
Պատմագիրն* 44. Պատմագիրք*
246. Պատմագիրք*, Պատմութիւնք*
Յունաց 7, 120, 123, 124.
Պատմողք* Յունաց, Պարսից եւ
Ասորւոց 205.
- Պատրիարքիք 147.
- Պարզեւ Ամատունի 321.
- Պարէտ, ծ. Կարէտ 62.
- Պարթեւ, Պարթեւք, ծ. Պարթք 28,
41, 66, 102—104, 113, 124
—126, 187, 202, 203, 205,
208, 241, 244.
- Պարթեւագունք 211.
- Պարթեւական ցիղք 98, 203.
- Պարխար 108.
- Պարոյր 3, 64, 65, 88.
- Պարսիկ դարութիւն 301.
- Պարսիկ, Պարսիկք 42, 95, 114,
310.
- Պարսկական դիր 325.— զունդ 304.
—զօրք 263, 290.— Յազաւոր
277.— լեզու 265.
- Պարսկային (Կիւրոս) 74.
- Պարսք 2, 7, 11, 28, 41, 66, 85,
89, 96, 98, 99, 101, 112,
121, 127, 132, 138, 136,
139, 142—147, 149, 156,
158, 161, 163, 168, 169,
173—176, 182, 185—187,
189, 190, 193, 196, 197,
199, 200, 202, 205, 206,
208, 210, 211, 213—215,
218, 219, 221—223, 225—
227, 231, 234, 240, 251,
254, 255, 260—262, 264—
271, 274—278, 287, 288,
290, 298, 299, 301, 303,
309 — 311, 313, 315,
318—320, 324, 325, 328—
333, 337, 346—348, 350,
351, 354, 355, 357. Կիւտնք*
Պարսից 66. Մատենանք* Պարսից
176. Մատենագիրք* Պարսից 7.
Պատմողք* ի Պարսից 205.
- Պաւղոս առաքեալ, ծ. Պօղոս 246,
347.
- Պաւղոս, եպիսկոպոս Հիմնոս 342.
- Պեղողունեսացիք 218.
- Պենելոպէ 195.
- Պեռիտիաղէս 61.
- Պետրոս առաքեալ 346.
- Պետրոս եպիսկ. Աղիքսանդրացւոց 213.
- Պերգէ քաղաք 182.
- Պերիմէս 195.
- Պերճ 63.
- Պերոզ, արքայ Պարսից 198, 196,
197, 205.
- Պերոզ Կարգմանացի 312.
- Պերոզ ոմն իշխան 155.
- Պերոզամատ 210, 235.
- Պիզատոս 193.
- Պիզատոս Պոնտացի 180, 147, 154,
155.
- Պիսաս 308.
- Պլոմիայ հարցուկ 126.
- Պլուրիդայ 91.
- Պղատոն վարդապետ Մովսիսի Խորե-
նացւոյ 346.
- Պղատոն ճարտասան, իշխան դիւանին
Աղեսիոյ 326.
- Պղատոնական բանք 87, 90.
- Պղտունիոս, ծ. Պլոտենիոս 345.
- Պոլիկրատէս*, ծ. Պաւլիկրատէս 124.
- Պոմպէոս, ծ. Պոմպիոս 94, 129—
131.
- Պոնտացի, Պոնտացիք 105, 108,
118, 119, 180, 142, 164,
215, 237.
- Պոնտոս 29, 46, 106, 114, 115,
120, 121, 130, 205, 215.

Պորփիր* 205.
 Պոխմոս 63, 88.
 Պոլիդիա, տ. Պիւդիդա.
 Պոլիդիաձիս, տ. Պեռիդիատէս.
 Պոռքոս, տ. Պրոքոս.
 Պոռտին Արմենիան 46.
 Պոռմիթէոս, տ. Պրոմիթէոս.
 Պտղոմայիդ քաղաք, ծ. Պտղոմայիդ 128.
 Պտղոմայիդ Կղէոսպատրայ 128, 136.
 Պտղոմանք 8, 83.
 Պտղոմէոս (Բ.) Սըքայրասէք, ծ. Պտո-
 դոմէոս 8, 83.
 Պտղոմէոս (ԺԱ. Աւետ) 131.
 Պտղոմէոս (ԺԲ.) Իիոնիս 136.
 Պրոդէիադ 346.
 Պրոկղոս 342.
 Պրոքոս, Պոքոս 215, 218.
 Պրոմիթէոս 27.

Ջաղայ 328.
 Ջաւախք 118.
 Ջուղայ 83.
 Ջրհնդնդ 17, 23.

Ռազաւ 18.
 Ռաս 274.
 Ռաստոտիւն 206.
 Ռափայիւր 25.
 Ռըշտունի, տ. Ռշտունի.
 Ռըստակէս, տ. Արիստակէս.
 Ռըստոմ Առաւենեան 312.
 Ռոքովամ 19ձ., 360.
 Ռոդանոս 280.
 Ռոստոմ Սազնիկ 114, 115.
 Ռոփի, ծ. Ռափի 197.
 Ռոփսեան 197.
 Ռշտունի, Ռշտունիք, ծ. Ռըշտունի,
 Ռուշտունի 117, 133, 139,
 231, 262, 273, 300.

Ռազաստան 330.
 Ռադնիկ, տ. Ռոստոմ Սազնիկ.

Սաթինիկ, ծ. Սաթենիկ, Սարթենիկ
 84, 176, 178, 179, 182.
 Սալօմոն 59ձ.
 Սահակ Պարթև, Մեծն Սահակ, ծ.
 Իսահակ 254—256, 319—322,
 325, 326, 328—330, 333—
 337, 341, 343, 346—351,
 353—356.
 Սահակ կաթողիկոս, ի ժառանգութենէ
 Աղբիանոսի, տ. Շահակ.
 Սահակ Բագրատունի, խնդրող Հայոց
 Պատմութեան 1, 5, 286ձ.
 Սահակ ասպետ 254, 309, 312—
 315, 322.
 Սահականոյշ 322.
 Սողամուծ 274.
 Սաղայ 18.
 Սամարացիք 135ձ.
 Սամբատ, տ. Շամբատ.
 Սամիրամ, տ. Շամիրամ.
 Սամոս 327.
 Սամուէլ Մամրկոնեան, ծ. Սամէլ
 314, 319.
 Սամուէլ մարգարէ 59, 285.
 Սամսոն, նախնի Ամատունեաց 187.
 Սամսոն, Սամփոն 59, 115.
 Սանասար 70, 116ձ, 331. տ. Սա-
 րասար.
 Սանատրուկ, արքայ Հայոց, ծ. Սա-
 նատրովկ 96, 152, 157, 159—
 164, 168, 173.
 Սանատրուկ Արշակունի, Թագաւորեալ
 ի Փայտակարան 259, 260, 263,
 266.
 Սանդուխտ 157.
 Սանոտ 161.
 Սառայ 203.
 Սասան 186, 202, 205—207, 221.
 Սասանեանք 331.
 Սարապիս 345.
 Սարասար, ծ. Սանասար 116.
 Սարդանապաղոս, Սարդանապաղոս 3,
 31, 58, 61, 64, 65.
 Սարիա 141, 196ձ.
 Սաւուղ 59, 285.

Սաւտէր Անտիոքոս 102.
 Սափատիայ 141, 196.
 Սիրաստացիք 221.
 Սեղեկիա 276, 360.
 Սկեկկիոս Նիկանովր 102.
 Սեղբեստրոս 227, 239.
 Սեմ, Սիմ 17, 19, 23, 25, 26, 28.
 Սենեքերիմ, ծ. Սենեքարիմ 107, 111.
 Սենեքիա 189, 196.
 Ս'րապտիոն լեառն 227.
 Սերուք 18.
 Սեւերիոս, Սեւերոս 213, 238.
 Սէթ 14.
 Սէփէծուլ, ծ. Սեփծուղ 112.
 Սիբիլա Բերոսեան, ծ. Սիրիդիայ 23.
 Սիդիացի Անտիոքոս 103.
 Սիդովն 138.
 Սիդոն 94, 135, 136.
 Սիմ. տ. Սեմ.
 Սիմ լեառն 26, 70, 116, 212, 228. տ. Ն. Տաւրոս.
 Սիմովն առաքեալ, ծ. Սիմիովն 156, 158.
 Սինոպ Պոնտացւոց 120, 164.
 Սիսակ 41, 113.
 Սիսական աշխարհ 41. Սիսական տղոյ 41, 113ծ, 117.
 Սիսակեանք 46, 106, 113.
 Սիրաթ 32.
 Սիրիպինդէս. տ. Արշակ Բ. Պարթևաց.
 Սիւնի 277, 315.
 Սիւնիք 41, 120, 195, 260, 282, 287, 290, 309, 312, 317, 329. Սիւնիք Փոքր 260.
 Սլաք զմեռայ 116.
 Սկուռնիք, Սկուռնիք 99, 116, 215, 227—229, 280.
 Սկամադրոս* 125.
 Սկամանդրոս զիտ 308.
 Սկայորդի 3, 68, 64, 66, 68, 70.
 Սկաւրոս 129.
 Սկիւճացիք 126.

Սկիւզոս 122.
 Սկուռնիք. տ. Սկուռնիք.
 Սղուկ, ծ. Սլուկ 227.
 Սմբատ, որդի Բիւրատայ 96, 97, 162—164, 168—175, 178, 181—185, 194.
 Սմբատ ասպետ, հայր Բազարատայ 225.
 Սմբատ ասպետ, որդի Բազարատայ 303, 305, 337.
 Սմբատ (անուն) 69, 196.
 Սմբատանոյշ 162.
 Սմբատաւան 162.
 Սմբատուհի, Սմբատուրհի 162, 194.
 Սոկրատ 247.
 Սոհունդ, ծ. Սոհովունդ 190.
 Սողոմոն, ծ. Սողոմովն, Սաղոմովն 259.
 Սողոն 125.
 Սոսաոմոս, ծ. Սոսարմոս 61.
 Սովսիոս 136.
 Սուսաոիս, ծ. Ամուսաոիս 61.
 Սուր 62.
 Սուրայ Մոկացի 312.
 Սուրենական ցեղ 244. Սուրենեան պահլաւք, Սուրենեանք, Սուրենի պահլաւք, Սուրենի պահլաւ 145, 146, 201, 207, 209, 221, 324, 348, 352.
 Սուրեն, որդի Արշաւրի արքայի Պարսից 146, 204, 207.
 Սուրեն Խոյսուուհի 254, 312, 314, 315.
 Սուրնապ, ծ. Սուրնակ 200.
 Սուրմակ, ծ. Սորմակ 347—349, 354.
 Սուփի 219.
 Սպանդարատ Կամսարական, որդի Արշաւրի 295, 302, 304—306, 312, 315.
 Սպանդարատ այլ, Արշարունեաց տէր 850.
 Սպանդունի, Սպանդունիք 111, 332.
 Սպանիացիք, ծ. Հուսպանացիք 103, 154.

Սպարեթոս 60.

Սպեր 162, 196, 312, 340.

Սպուղեայք 320, 356.

Ստահրացի Արտաշէր 205. տ. եւ

Արտաշէր Ա. որդի Սասանայ.

Ստասկար. տ. Վստամկար.

Ստորգեւս 148.

Ստրատիկին 238.

Սփռատէս. տ. Ուրադիոս.

Սփերոս 60.

Սօս, Սօսանուէր Անուշաւան 3, 63.

Սօսարմոս 67.

Սօսիք Արամանեկայ 64.

Վազորիա 196.

Վախօն 85, 116, 122.

Վահան Ամատունի, հազարապետ 357.

Վահան Ամատունի, սպարապետ 231, 251, 262, 266, 267, 277.

Վահան Առաւելեան 254, 312, 314, 315.

Վահան, արքանեակ Մեսրոպայ 358.

Վահան Մամիկոնեան 292, 300.

Վահան, որդի Բազամայ, ծ. Վան 86.

Վահէ 86.

Վահունիք, ծ. Վահնունիք 86, 116, 122, 128.

Վահրին Խաղունի 326.

Վաղարշ, արքայ Հայոց, ծ. Վաղարշակ 98, 199, 200, 202.

Վաղարշ, արքայ Պարսից 199, 205, 218.

Վաղարշակ Ա. 2, 28, 29, 31, 41, 42, 87, 93, 101, 104—108, 111, 113, 117, 118, 146, 188, 204, 216.

Վաղարշակ Բ. 254, 309, 312.

Վաղարշապատ 200, 241, 266, 300, 354, 356, 357. տ. եւ Նոր Բաղար.

Վաղարշաւան 199.

Վաղեղեսոս 197. տ. եւ Պերոզ.

Վաղենտինոս աղանդապետ 201.

Վաղենտինոս կայսր, ծ. Վալենտինոս 278, 280, 291.

Վաղերիանոս 210, 214.

Վաղէս 278, 291—293, 297.

Վաղինակ Սիւնի, սպարապետ 277, 285.

Վաղինակ, Սիւնեաց իշխան 317.

Վայկուն 129.

Վայկունիք 129.

Վայոց ձոր 358.

Վան. տ. Վահան, որդի Բազամայ.

Վան Տոսպայ 300. տ. եւ Շամիրամայ քաղար.

Վանանդ 109, 315, 350.

Վանանդացիք, Վանանդեցիք 254, 318, 332.

Վաշտակ 62.

Վաչէ Արծրունի 350.

Վասակ Մամիկոնեան, ղինակիր Արշակայ Բ. 286, 304.

Վասակ, Սիւնեաց տէր 329.

Վասպուրական 194.

Վատնաս դաշտ 260.

Վարազ (անուն) 196.

Վարազդատ 254, 307, 309.

Վարաժ, Վարժ 42, 110, 121.

Վարամունի, ծ. Վարամունի 42, 121.

Վարթակէս 3, 64, 65, 67, 68.

Վարդան Մամիկոնեան, եղբայր Վասակայ 282—284, 286.

Վարդան Մամիկոնեան, հայր Սահունի 319.

Վարդան Մամիկոնեան, ստրատելատ, Թուն Մեծին Սահակայ 333—335, 337, 348, 352, 356.

Վարդգէս 199.

Վարդգէսի աւան 130, 199.

Վարժ. տ. Վարաժ.

Վեհմրհրշապուհ 349.

Վեհուան 209.

Վեսպասիանոս 164, 189.

Վերիայ 114.

Վերիացիք, ծ. Իվերիացիք 114, 121.

Վերիսփորայ 158.

Վզրի իսարան, ծ. Վրդրնդ 235.
 Վինդ (Ք) կամ Վունդ (?) Բուզար 109.
 Վիշապ, Վիշապ 84—86, 92.
 Վիշապագունք 84, 176, 192.
 Վիսպասան Լայոց*, երգը Վ—այ 176, 179. տ. և Առասպել, Սրգ.
 Վիրք 81, 86, 99, 112, 121, 132, 137, 169, 171, 177, 184, 231, 232, 234, 243, 255, 262, 288, 328. տ. և Վրացի.
 Վրդնդուր Բուզար 109.
 Վճներ, ծ. Ճներ 198.
 Վնասեպ Սուրճապ 200.
 Վշտասպեանք, ծ. Վշտասպեայ 142.
 Վռամ Ա. որ և Կրման 324, 325, 329.
 Վռամ Բ. 333, 347—352, 355.
 Վռամշապուհ 254, 320—325, 328, 329, 337, 358.
 Վստամիր, ծ. Վստասկար, Վստամ Կար, Ստասկար 60—62.
 Վրանջունիք դաստակիրտ, ծ. Վրնջունիք 83.
 Վրացի դունդ 291.
 Վրժանէս, ծ. Վարժանէս 244, 251, 258—261, 264, 268, 269, 279, 320.
 Վրոյր 183.
 Տակիրոս կայսր 98, 214, 215.
 Տանատ Աշոցան 217, 224.
 Տանատուրի, ծ. Տանատուհի 319.
 Տանար Աստուծոյ 131. Տանար Վիշապաց 84.
 Տանկաստան 218.
 Տամբատ դաստակիրտ 83.
 Տայր 108, 313.
 Տաշիրք 113, 341.
 Տատեօնք, ծ. Տատեանք 194.
 Տարան. տ. Տարօն.
 Տարբան 26.
 Տարսոն 215.
 Տարօն, Տարան 26, 118, 122, 212,

228, 258, 275, 295, 316, 328, 343, 356, 357.
 Տարօնեցի Մուշէ 328.
 Տաւրացիք, ծ. Տորացիք 172.
 Տաւրոս լեռն, որ և Սիւմ, ծ. Տորոս 116. տ. և Սիւմ.
 Տաւրոս Կիլիկեցւոց 244.
 Տերենտիանոս, ծ. Տերէնտ 302, 307.
 Տեւտամոս 4, 61, 63, 64, 87, 88.
 Տեւտէոս 61.
 Տէր Խորձենացի 328.
 Տիրբ, Տիրբիոս 144, 152—155.
 Տիրքան Ա. Լայկազն 3, 69—85, 290. Մեծն—70. Բնիկ—70. —Սրուանդեան 72. Լայկազն, Լայկազնեան, Լայկազն Բազմաբիւրաւոր 74, 77, 81, 290.
 Տիրքան Բ. Միշին 94, 121, 127, 129, 130—139, 169, 199, 300.
 Տիրքան Գ. Վերջին 69, 93, 196—199, 201.
 Տիրքանակերտ 4, 82, 83, 252, 287, 289.
 Տիրքանակերտեայք 287.
 Տիրքանուհի 4, 73, 78, 79, 81, 82.
 Տիրքիս 116.
 Տիրքոն, ծ. Տիսպոն 206, 225, 254, 321, 322, 332.
 Տիմոթէոս, եպիսկոպոս Աղեքսանդրիոյ 297.
 Տիմոն 142.
 Տիսպոն. տ. Տիրքոն.
 Տիտան, եղբայր Զրուանայ 23, 24, 31.
 Տիտանեան Բէլ 34.
 Տիտանեան Պայապիս 46.
 Տիտանեանք, ծ. Տիտանեայք 46.
 Տիտանք 24, 25.
 Տիտոս, Անտոնինոս Ազոստոս 139, 164, 189, 197.
 Տիտոս Յուստոս 139.
 Տիրան Ա. 98, 184—186, 191—196.
 Տիրան Բ. 251, 252, 268—277, 281—283, 285.

Տիրան, որդի Տիգրանայ Ա. 85.
 Տիրի՞ 252, 271, 281, 282, 284—
 286.
 Տիրուկ 350.
 Տիւրոս 138.
 Տմորիք 183, 273.
 Տոսպ 300.
 Տորք. տ. Տուրք.
 Տուբի ամիս, ծ. Տուբիդ 345.
 Տուբիա 151, 196.
 Տունաց զաւառ, ծ. Տունաց, Մուրնաց
 199.
 Տուր, նախնի Տրունեաց 174.
 Տուրք Անգեղեայ, ծ. Տորք 114.
 Տրայիանոս 97, 185, 186.
 Տրդատ արքայ 38, 99—101, 167,
 187, 202, 214—221, 223—
 232, 234—237, 239, 241—
 245, 250, 251, 257—262,
 300, 306, 308, 316, 324,
 354.
 Տրդատ Բագրատունի 98, 194, 195,
 332.
 Տրդատ, որդի Տիրանայ Բ. 252, 271,
 280—282.
 Տրդատ (անուն) 196ծ. (փոխանակ
 Ամբատայ).
 Տրունիք 174.
 Բուփոս 189.
 Յուակ 40.
 Յուակիրտ 40.
 Յրօնք 26.

Փաղեկ 18.
 Փայտակարան 259, 260. Փայտակա-
 րան քաղաք 263.
 Փանդիոն, ծ. Բամբիոն, Փամբիոն 27,
 73, 86.
 Փառախոտ, տուն Փառոխի 40.
 Փառանձիմ 282, 285, 299, 300.

Փառնակ 62.
 Փառնաւազ, ծ. Փառնուազ 69.
 Փառնեքսեն 252, 274, 275.
 Փառնուազ. տ. Փառնաւազ.
 Փառոխ 40.
 Փառոս, ծ. Փաւոս, Փաւոս 69.
 Փասայեղոս, ծ. Փասայելոս, Փասայէլ
 133, 134.
 Փարաւոն 264.
 Փարսման 171.
 Փաւոս. տ. Փառոս.
 Փափազ 206.
 Փեղզացի, ծ. Փելլացի 189.
 Փերմելիանոս*, ծ. Փերմելիանոս,
 Պերմելիանոս 98, 213.
 Փերուր 144.
 Փիլեմոն, ծ. Փեղեմոն 205.
 Փիլիպպոս առաքեալ 150.
 Փիլիպպոս կայսր 98, 208, 210.
 Փիլիպպոս, հայր Աղեքսանդրի Մակե-
 ղոնացւոյ 102.
 Փիլիպպոս չորրորդապետ 147.
 Փիւնիկեցիք 9, 148.
 Փիւնիկէ 327.
 Փղեղոնիոս* 125.
 Փղոռիանոս, ծ. Փղիանոս 214, 215.
 Փոկէացիք 126.
 Փորոն Կոստանդնուպոլսի 238.
 Փորք Հայր 81.
 Փռատինիս 61.
 Փռաւորդիս 67.
 Փռիւզիա 105, 106, 214.
 Փրկական փայտն 99, 234, 236.
 Փրկիչն 66, 95, 143, 148, 149—
 151, 244.

Քաաղ. տ. Քայաղ.
 Քաաղեայ Պայապիս, ծ. Քայաղեայ,
 Քաղեայ 2, 45, 46.
 Քաղդէական մատենան(p)* 56, 91.
 Քաղդէացի այր 9, 29.
 Քաղդէացիք 9, 10, 21, 31, 58,
 60.
 Քաղդէացւոյ մատենան*, Մատենա-

զիրք², Պիւանք⁶ 1, 7, 56, 66,
 91.
 Քաղկայ. տ. Քաաղկայ.
 Քամ 17, 18, 20, 23, 25, 27,
 28.
 Քայազ, ծ. Քայալ, Քաաղ 18,
 20.
 Քանանացի, Քանանացիք 58, 59,
 106, 110.
 Քանանիդաս, ծ. Քանիդաս 59.
 Քասաղ 130, 199.
 Քարնամ 184.
 Քաւղեայք 206.
 Քնտուրական 102.
 Քնտուրայ 203.
 Քիմնրոս. տ. Քիմրուոն.
 Քիոն, ծ. Քիպն, Քէոնիս 308.
 Քիւմրուոն, ծ. Քիմնուոն 84.

Քուշ 18, 27.

Քուշան, Քուշանք 103, 202, 203,
 208, 210, 211.

Քսերքսէս Պարսից 126.

Քսերքսէս Քաղղէացւոց 60.

ՔսիսուՄրէս 13, 23, 25, 26.

Քրիստոնեայք 154, 189.

Քրիստոս 12, 95, 143, 148, 149ժ.

151—153, 155, 156, 158,

220, 231—233, 245—249,

258, 271, 273, 300, 342,

345, 360, 366. տ. եւ Յիսուս.

Օգոստոս. տ. Աւգոստոս.

Օգէ. տ. Աւգէ.

Օշական 266, 267, 358.

Օտայ Ամատունի 215, 224, 227.

ՈՒՂՂԵԼԻՔՆԵՐ, ՅԱԽԵԼԼԻՔՆԵՐ ԵՒ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ.

Էջ եւ տող.

Տպում է.

Պէտք է լինի.

ԺԲ, 2 ներք.

11, 12 ձ.

25, 18 ձ.

27, 10 ձ.

27, 10 ձ.

29, 2 ձ.

46, 5 ձ.

49, 21 ձ.

50, 11 բն.

57, 13 ձ.

60, 4 ձ.

61, 1 ձ.

61, 2 ձ. ներք.

62, 25 բն.

66, 4 բն.

66, 16 բն.

79, 12 բն.

85, 14 բն.

89, 11 ձ.

93, 13 ձ.

93, 15 ձ.

110, 17 բն.

112, 13 ձ.

113, 15 ձ.

114, 14 ձ.

115, 1 ձ.

115, 4 ձ.

119, 7 ձ.

121, 15 բն.

143, 5 ձ.

154, 3 բն.

169, 9 ձ.

173, 12 ձ.

182, 1 ձ.

82, 10 ձ.

84, 3 ձ.

(=1668)

մե առանց

միւսն. ուրմպիոգորոս

միւսն. գրէլայ

նորոգրէ իի...

Հ գթիտալիայ

Վածմեթն զարեւելայն /

Հցի զարեւելան

Հեորոգրէ ի վերայ տանն /

Վցիկ ի վերնատանն

գիւց

ԱՎկտ պատանեաց

Վեքտ դադէոս

Կ՝ դամբաւիտէս ստասկար

ո-ի խորանները

Դղակ

գործք,

արեան առուք

Թաղաւորաց,

գիւրոս

ԽՎ՝ բղմբաւընդ

Այլ իի...

ածեցլո Ը

դահարար

Աս իի...

Տեւք իշխանութիւնն

Տեւ տորք

ասել

ՀԿ՝Վճկնոգրէ

Կ՝մե իի...

աղղն

el ի Թաղաւորութեան

[l...թեանն]

մեր

Խածեմ գմիջագետաց

Ե վաղարբ

—

արտոգ... արտոգ

al երէոց

(=1688)

մե՞ առանց

միւսն. ուրմպիոգորոս

լ զրեւելայ / միւսն. գրէլայ

նորոգրէ՞ իի...

Հ գթեալիայ

Վածմեթ զարեւելայն /

Խ զարեւելան

Հեորոգրէմ ի վերայ տանն /

Վցի ի վերնատանն

գիւաց

ԱՎլէ պատանեաց / ո

պիտանեաց

Վեք դադէոս / ո զադէոս

Կ՝ դամբաւիտէս

լ-ի խորանները

Դղակ

գործք՝

արեանառուք

Թաղաւորաց,

Կիւրոս

ԽՎ՝ բղմբաւընդ

Ացլո իի... ո օակիկ

անլացրած

ածեցլոն Ը

դահարար

ԱԿ՝ալ՝ իի...

Տեւք իշխանութիւնն

Տեւ տորք

ասեն

ՀԿ՝Վճկնոգրէ

Կ՝մե իի...

աղղն

e ի Թաղաւորութեան /

լ ի Թաղաւորութեանն,

օակի օղղում կայ է

մեր

Խածեմ գմիջագետաց

Ե վաղարբ: Թեւեւ քնա-

գիւր ուղղելի վաղարբ

յանելի լո սարթիւկան

արտոգ... արտոգ

al երէոց

Էջ եւ. հոդ.	Տպւում է.	Պիւմ է. լինի.
184,53.	վիտ օրում / ք օրումն	վ. օրումն / լտ օրում
186,73.	Տվ լիխ...	վ. լիխ...
190,13բն.	Դադաղքն	Դադաղքն
192,14բն.	Աշխատակայ	Աժխատակայ
196,5բն.	Սմբատ	Տրդատ
196,93.	բազադիա	բազադիա
205,13.	ո զաւելորդագործակ	ո զաւելորդագործակ
212,33.	վա լիխ...	վ. լիխ... / ո մերոյ առա- քելոյն թաղէսի
214,14բն.ձ.	Դունդը	Դունդը
220,13.	Եւթաղեայ	Եւթաղեայ
221,203.	վա զրոյց	վ. զրոյց / ո զրոյցը
260,20բն.	զԴադ	զԴատ
260,203.	—	Փարպ. Դատ
272,83.	Խվա լիխ...	վ. լիխ...
276,83.	Աւվա	Ավ
283,163.	Խվաոբեֆ	վաոբեֆ
284,13.	Խվաոբեֆ	վաոբեֆ
297,93.	Խվա զամասկի / վորքա	վ. զամասկի Խվորքա
309,63.	զամասկի	զամասկի
328,19բն.	—	օ ո կիտնաւ
344,3բն.	Տարօնացի	Տարօնեցի
345,83.	ընծուի	ընծուիլ
345,83.	դիւրազնականաց	դիւրազնականաց
345,83.	դիւրազնածա	դիւրազնածա
364,10—11	արբեցողը	այրեցողը

Բացի այս՝ ո չպիտի լինի վ.-ի հետ—5,1,2,8. 7,4. 8,1. 13,17. 14,10. 20,9. 21,4,17. 26,2. 27,1. 31,15. 33,12. 39,3. 43,3. 49,4. 51,7. 56,2. 62,4. 73,11. 74,7. 83,13. 84,12. 87,7. 88,12. 104,15. 111,7. 117,17. 129,9. 130,1,8,12,14. 131,3,6. 132,17,20. 139,12. 146,22. 154,11. 174,5. 175,13 (վորքա). 179,9. 181,4. 182,2. 186,13. 188,7,7,15. 208,10. 212,13. 218,1. 233,17. 236,8. 238,5. 248,6,10. 249,12. 251,12. 257,1. 258,14. 259,4. 261,10. 264,3,14,18. 265,6,7. 268,11,14,14. 271,14. 274,4,11. 276,6. 280,10. 285,3. 286,18. 288,21. 294,12. 303,6. 307,4,10,13. 310,5. 317,3. 320,12 (վար), 13 (վարա). 323,14. 325,2. 326,14. 327,8. 330,6,17. 335,14,15. 340,10. 342,18. 344,9,13. 345,3,12. 351,9,20 (վաբեֆկմնու).